

Cassius Dio

**ISTORIA
ROMANĂ
I**

ΤΩΝ
ΔΙΩΝΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΩΝ
ΡΩΜΑΙΚΩΝ

CASSIUS DIO

ISTORIA
ROMANĂ
I

Studiu introductiv
Prof. univ. DR. GH. ȘTEFAN
Traducere și note
Conf. univ. DR. A. PIATKOWSKI

Supracoperta și coperta colecției VAL MUNTEANU

STUDIU INTRODUCȚIV

Traducerea lucrării lui Cassius Dio intitulată *Istoria Romană* ('Ρωμαϊκά sau 'Ρωμαϊκὴ ἱστορία) reprezintă împlinirea unui vechi deziderat al cercetătorilor istoriei vechi. Aceasta era cu atât mai necesară cu cât în limba română nu există decît vechea traducere a lui Anghel Demetrescu, apărută în 1878, care cuprinde numai cărțile LXI—LXXX din vasta lucrare a istoricului antic¹.

Fără îndoială, istoria lui Cassius Dio nu se poate compara cu marile opere antice ale genului istoric. Autorul nu se ridică la nivelul unui Thucydides, deși acesta i-a servit ca model, nici la acela al lui Caesar, Titus Livius sau Tacitus. Totuși *Istoria Romană* este mai mult decît utilă prin informația bogată pe care o conține, prin efortul pe care autorul l-a făcut de a stabili cronologia evenimentelor, prin judecățile, uneori remarcabile, asupra împrejurărilor și oamenilor, îndeosebi cînd descrie epoca pe care o cunoaște din propria experiență.

Viața lui Cassius Dio. Viața și activitatea istoricului Cassius Dio se pot reconstitui numai în lumina datelor pe care ni le oferă autorul însuși în opera sa. O biografie antică nu există și, probabil, nici nu s-a scris. Era originar din orașul Niceea, din Bitinia. Anul nașterii nu se cunoaște cu exactitate. Învățatul englez F. Millar² propune ca dată probabilă anul 163 sau 164. Cassius Dio era fiul senatorului Cassius Apronianus și, probabil, descendent al lui Cassius Asclepiodotus. După mamă el se înrudea cu cunoscutul retor și filozof Dio

¹ Dione Cassiu (Cocceianu), *Istori'a Romana dela Nerone pînă la Alexandru Severu* (cartea LXI—LXXX), trad. Angelu Demetrescu, București, Tipografia Societății Academice Romane, 1878, XXXV, 273 p.

² Fergus Millar, *A Study of Cassius Dio*, Oxford, Clarendon Press, 1964, XIV, 239 p.

din Prusa, numit și Chrysostomul, despre care se știe că a fost autorul unor *Getica*, din păcate pierdute. Tatăl istoricului aparținea deci acelei aristocrații senatoriale de origine elenă care a servit cu lealitate imperiul roman. Astfel, Apronianus a fost proconsul al Lyciei-Pamphyliei, legat imperial al provinciei Cilicia, apoi legat al Dalmației (*Istoria romană*, LXIX, 1, 3; LXXII, 7, 2).

Aparținând deci unei familii de frunte din Niceea, Dio s-a bucurat de avantajele unei educații îngrijite. A frecventat pe măștrii de retorică ai vremii, pregătindu-se pentru cariera de jurist și pentru viața publică, fapt ce se reflectă și în opera sa, mai cu seamă în discursurile cu care ornează povestirea și pentru care are o adevărată predilecție.

Dar copilăria și adolescența lui Dio s-au bucurat nu numai de un mediu familial prielnic dezvoltării sale ci și de atmosfera științifică și culturală datorită căreia, începând din a doua jumătate a secolului I e.n., orașele Asiei Mici, deveniseră centre ale activității intelectuale a imperiului. Nicomedia, în mai mică măsură și Niceea, începe să rivalizeze din acest punct de vedere cu Alexandria Egiptului. Se poate vorbi de o adevărată renaștere a elenismului, atât pe plan economic, cât și pe plan cultural.

Este un fenomen care ar merita, așa cum scrie F. Millar³, o analiză mai aprofundată. Deocamdată ni se pare că explicația fundamentală trebuie căutată în condițiile de liniște și siguranță create în urma unificării lumii mediteraneene sub scutul puternic al Principatului, ceea ce a permis o dezvoltare pașnică și a dus la o prosperitate nemaiîntâlnită pînă atunci. Nu este deci întîmplător că, în asemenea condiții politice și economice favorabile, în secolul al II-lea e.n. arta și cultura au luat un avînt care a continuat și în secolul următor. Ca și în alte domenii, principalii reprezentanți ai genului istoric sînt tot greci din răsăritul Imperiului. Appian este originar din Alexandria, dar Arrian este din Nico-

³ Fergus Millar, *op. cit.*, p. 174.

media, iar Herodian este de origine greacă ca și Cassius Dio.

Asupra activității publice a istoricului, *Istoria Romană* cuprinde date importante care au fost extrase de Ed. Schwartz⁴ și, mai recent de F. Millar⁵. Din aceste date rezultă că Dio a parcurs toate treptele carierii unui membru al clasei senatoriale (*cursum honorum*).

În adevăr, după anii copilăriei și adolescenței petrecuți în patria sa, în 180 el se găsea la Roma. Între 182 și 183 a însoțit pe tatăl său în Cilicia, iar în anii următori va fi ocupat în aparatul administrativ și în armată funcții obligatorii pentru un tânăr nobil care se pregătește pentru viața publică. În 189 a ocupat funcția de *questor* și a intrat în senat. Sub Pertinax (193) a fost desemnat pretor pentru anul următor (LXXIII, 12, 2). De abia unsprezece ani mai târziu, prin 205 sau 206 a fost *consul suffectus*. Urmează un șir de ani în care nu știm să fi ocupat funcții publice. Acum a găsit răgazul necesar redactării primelor 45 de cărți ale istoriei sale.

În decembrie 214 îl găsim în suita lui Caracalla, la Nicomedia, de unde se înapoiază la Roma în anul următor, reluându-și activitatea în Senat. Între anii 214 și 218 el lucrează la *Istoria Romană*, redactînd cărțile XLV—LXXV.

Urmează un interval de mai mulți ani de activitate de mare răspundere în Asia. În adevăr, în 218, împăratul Macrinus îl numește *curator ad corrigendum statum civitatum* la Pergamon și Smyrna (LXXIX 7,4), misiune deosebit de delicată dat fiind că orașul Pergamon era atașat de Caracalla și ura pe ucigașul său, Macrinus⁶. Trei ani a rămas Dio în misiunea încredințată. De abia în 222 pleacă în Bitinia, de unde se înapoiază apoi la Roma. În acest interval de timp a re-

⁴ Ed. Schwartz, R. E., III, *Cassius Dio* 40, retipărit cu unele adaosuri și îmbunătățiri în *Griechische Geschichtschreiber*, Leipzig, 1957, pp. 394—450.

⁵ F. Millar, *op. cit.*, p. 193.

⁶ Ed. Schwartz, R. E., III, *Cassius*, p. 1684.

dactat cărțile LXXVI-LXXX ale operei sale (cărțile LXXVIII-LXXIX cuprinzând istoria domniilor lui Caracalla și Macrinus, iar cartea LXXX domnia lui Elagabal).

În următorii cinci ani, Dio a deținut funcții importante în administrația provincială. Astfel, el a ocupat în 223 postul de proconsul al provinciei Africa, în 224—226 pe acela de legat al Dalmației, iar între 226—228 pe acela de legat al Pannoniei Superior (LXXX, 1; XLIX, 36, 4).

Carierea publică a lui Cassius Dio se încheie în anul 229, când el a fost *consul ordinarius* împreună cu împăratul Severus Alexander (LXXX, 5). Dar chiar în același an, după o scurtă odihnă la vila sa din Capua, unde el însuși scrie că se retrăgea ori de câte ori treburile publice îi dădeau răgaz, între altele și pentru a-și afla liniștea (τοῦτο γὰρ τὸ χωρίον ἐξειλομένη τῶν τε ἄλλων ἕνεκα καὶ τῆς ἡσυχίας δτι) μάλιστα. LXXVI, 2,1), a obținut aprobarea împăratului de a se înapoia la Niceea. Aici și-a petrecut el ultimii ani ai vieții și aici a compus sfârșitul lucrării sale, un post-scriptum despre domnia lui Severus Alexander.

Data morții sale nu se cunoaște. Ea trebuie plasată între anii 230 și 240.

Îndelungata sa activitate politică, funcțiile administrative și militare îndeplinite cu fermitate și inteligență, au dat posibilitatea lui Cassius Dio să cunoască direct evenimentele și atmosfera din Roma ca și din provinciile pe care le-a guvernat. De aceea valoarea documentară a acelei părți din istoria sa care se referă la epoca dintre Commodus și Severus Alexander este mult mai mare decât a restului operei. Însă severitatea sa față de disciplina trupelor din Pannonia i-a atras mânia armatei de la Dunăre și chiar a gărzii pretoriene din Roma. În cartea LXXX, 4, Cassius Dio scrie: „pretorienii mă învinovătesc, că am condus prea sever pe soldații din Pannonia“ (δτι τῶν ἐν τῇ Παννονίᾳ στρατιωτῶν ἐγκρατῶς ἤρξα). După uciderea marelui jurist

Ulpianus, Cassius Dio, și-a dat seama că viața sa la Roma era în pericol și a preferat să se retragă în orașul său natal.

OPERA LUI CASSIUS DIO

Contrar unor păreri mai vechi (întemeiate pe informația din articolul *Dion Cassius*, *Lexiconul bizantin Suda*) care atribuiau lui Dio mai multe lucrări, critica modernă a dovedit că nici *Persica* nici *Getica* nu-i aparțin. Prima a fost compusă de Dinon din Colophon, iar *Getica* aparține lui Dio din Prusa (Chrysostomul), rudă după mamă a lui Cassius Dio. Ed. Schwartz este de părere că i s-ar putea atribui, eventual, *Biografia lui Arrian*⁷.

Lucrarea principală a lui Cassius Dio este *Istoria Romană* ('Ρωμαϊκά sau 'Ρωμαϊκή Ιστορία), operă de mare întindere, care trata întreaga istorie a Romei de la originile ei legendare pînă la Severi⁸. Lucrarea cuprindea 80 de cărți, împărțite în decade (art. din *Lex. Suda*): (Δίων, ὁ Κάσσιος ἔγραψε Ρωμαϊκὴν Ἱστορίαν ἐν βιβλίοις π' διαροῦνται δὲ κατὰ δεκάδας). Din păcate, lucrarea nu s-a păstrat în întregime. Textul original ajuns pînă la noi cuprinde integral numai cărțile XXXVI—LIV, adică istoria anilor 68—10 î.e.n. Se mai păstrează fragmente ample din cărțile LV—LX, în care sînt cuprinse evenimente dintre anii 9 î.e.n. — 46 e.n., precum și o parte din cărțile LXXIX—LXXX referitoare la perioada dintre moartea lui Caracalla și domnia lui Elagabal.

Pentru restaurarea textului pierdut, dispunem de rezumate întocmite în epoca bizantină după cum urmează:

1 Excerptele făcute din inițiativa împăratului Constantin Porphyrogenetul (912—959).

⁷ Ed. Schwartz, R. E., III, *Cassius*, p. 1685.

⁸ Pentru manuscrisele păstrate vezi monumentală lucrare a lui U. P. Boissevain, *Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanarum Quae Supersunt*, 3 vol., 1—3 text, 4 *index historicus* (ed. Surilda) 5 (*Index Graecitatis*), ed. Nawijn, Berlin, 1895—1931, reimprimată în 1955.

2 Rezumatul cărților XXXVI—LXXX, întocmit în a doua jumătate a secolului al XI-lea de călugărul Ioannes Xiphilinus din Trapezunt.

3 Rezumatele lui Ioannes Zonaras din secolul al XII-lea, sub titlul *Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν*, care a folosit din plin istoria lui Cassius Dio.

Firește, aceste rezumate, deși prețioase, nu pot înlocui originalul pierdut.

În ceea ce privește conținutul, lucrarea lui Dio poate fi divizată în trei părți de întindere și valoare inegală. Prima parte cuprinde primele 50 de cărți, în care autorul a tratat istoria perioadei regalității și republicii, cu alte cuvinte 722 de ani din istoria Romei, până la principatul lui Augustus.

Partea a doua cuprinde istoria Principatului de la bătălia de la Actium (31 î.e.n.), considerată de Dio ca momentul politic hotărâtor al instaurării monarhiei, până la moartea lui Marcus Aurelius (180 e.n.).

Ultima parte cuprinde perioada dintre domniile lui Commodus și Elagabal, perioadă care pentru Dio însemna istorie contemporană, deoarece istoricul a fost martor și chiar a participat la evenimentele înfățișate. Dacă s-ar fi păstrat în original, această parte din istoria lui Dio ar fi reprezentat un deosebit de important izvor primar. Dar chiar și rezumatele ajunse până la noi nu sînt lipsite de valoare deoarece asupra perioadei respective, de cea mai mare însemnătate în istoria evoluției imperiului roman datorită faptului că este perioada trecerii la monarhia militară, informațiile literare contemporane sînt extrem de reduse.

Definind conținutul și scopul operei sale, Dio arată că el urmărește să scrie „o istorie completă a romanilor. Cît privește istoria altor popoare, mă voi limita să scriu numai despre evenimentele care au contingentă cu istoria Romei” (Frag. B. 24). Sarcina luată nu era însă ușoară. De aceea documentarea i-a luat istoricului zece ani, iar redactarea propriu-zisă i-a cerut alți doisprezece ani. El a studiat lucrările despre istoria Romei, atît cele grecești cît și cele latinești. Dio precizează

însă, că, deşi a pus la contribuţie toate scrierile predecesorilor, el a ales numai ceea ce i s-a părut demn de interes (πάντα ὡς εἰπεῖν τὰ περὶ αὐτῶν τισι γεγραμμένα, συνέγραψα δὲ οὐ πάντα ἀλλ' ὅσα ἐξέκρινα).

Autorul n-a citat izvoarele folosite, iar critica modernă nu poate suplini totdeauna această tăcere, deoarece textele care ni s-au păstrat din *Istoria Romană* sînt fragmentare şi este greu să se procedeze prin metoda confruntării. Se poate spune că a cunoscut şi utilizat pe Titus Livius, Tacitus, Plutarh etc.

Pentru istoria perioadei Principatului, Dio mărturiseşte că datele le-a cules din izvoare fără a avea posibilitatea să le controleze îndeaproape deoarece „cele mai multe se fac acum în taină, nu în văzul tuturor“. Din această cauză s-au înregistrat tot felul de ştiri necontrolabile; „multe despre care se vorbeşte nu s-au petrecut, iar altele necunoscute (de public) s-au întîmplat cu adevărat“. Rezervele justificate ale lui Dio constituie un avertisment şi o măsură de prevedere. De abia începînd cu domnia lui Commodus, istoricul a folosit cunoaşterea directă şi personală a evenimentelor. Dio avertizează chiar pe cititor că „povestesc acestea şi cele ce urmează nu pe baza tradiţiei transmise de alţii, ci din proprie cunoaştere“. De aici rezultă şi importanţa deosebită pe care o prezintă ultima parte a operei sale. Dio pare a asigura pe cititorii săi că ei pot avea încredere în cele relatate pe baza cunoaşterii directe, pentru rest acoperindu-se de autoritatea izvoarelor.

Ordinea evenimentelor este cea folosită de scriitorii de Anale, adică cea cronologică. Povestirea este plăcută şi în general, nu prezintă dificultăţi. Un loc însemnat în opera lui Dio îl ocupă discursurile. Nu este locul să întocmim o listă a acestora. O operaţie de acest gen s-a făcut deja de către Ed. Schwartz⁹. Statisticile arată că fiecare din cărţile ajunse pînă la noi conţine cel puţin cîte un discurs. Majoritatea discursurilor se găsesc în

⁹ Ed. Schwartz, R. E., p. 1717.

partea veche a *Istoriei Romane*, anume în cărțile referitoare la istoria perioadei republicane și a epocii lui Augustus.

Se înțelege că majoritatea discursurilor sînt fictive. M. Croiset, care le privește mai mult din punctul de vedere al realizării artistice, le apreciază foarte sever¹⁰. În schimb E. Schwartz le dă o altă apreciere și ajunge la concluzia că au fost introduse numai acolo unde tradiția arată că au fost cu adevărat rostite: „Rezultă din această trecere în revistă că Dio avea o predilecție specială pentru ἀμιλλαι λόγων și, ceea ce este mai important încă, că a introdus cuvîntări numai acolo unde a găsit știrea, conform tradiției, că într-adevăr astfel de cuvîntări au fost ținute¹¹“. Un exemplu în acest scop îl oferă cuvîntarea atribuită lui Cicero despre amnistie (XLIV, 23—33). Cuvîntarea a fost cu adevărat rostită în ședința senatului din 17 martie 44, după uciderea lui Caesar, dar, după cît se pare, a rămas nepublicată. La aceasta se referă însuși Cicero în *Philippica I*, 1, cînd scrie: *ieci fundamenta pacis Atheniensium-que renovavi vetus exemplum, Graecum etiam verbum usurpavi, quo tum in sedandis discordiis usa erat civitas illa* („am pus bazele păcii <civile> și am reînnoit pilda de odinioară a ateniienilor, am folosit chiar cuvîntul grec de care s-a folosit acea cetate-stat pentru potolirea discordiei“)¹².

Folosirea frecventă a discursurilor în operele istorice nu constituie o particularitate a lui Cassius Dio. În această privință el a avut ca model operele istoricilor clasici, greci și latini. Ele merită totuși atenția cercetătorului modern deoarece de multe ori reflectă sentimente, idei și opinii ale istoricului. Astfel multe din discursurile inserate de Dio în opera sa i-au permis să-și exprime indirect părerile personale asupra unor chestiuni deosebit de importante și, totodată, să-și eta-

¹⁰ M. Croiset, *Histoire de la Littérature grecque*, Paris, t. V.

¹¹ *Art. cit.* în R E, III, pp. 1718—1719.

¹² F. Millar, *op. cit.*, pp. 51—52.

leze cunoştinţele şi abilitatea dobândite în şcolile de retorică pe care le frecventase.

De aceea, cuvîntările atribuite unor personaje istorice, ca Pompeius, Caesar, Cicero, Augustus etc. au trezit interes şi au fost analizate cu atenţie de cercetătorii moderni.

Pe bună dreptate cel mai mare interes l-a trezit discursul atribuit lui Maecenas (LII, 14—41) cu privire la monarhie. Interesul se datoreşte faptului că istoricul a găsit prilejul să expună propria sa concepţie despre formele de guvernămînt¹³.

După Cassius Dio (LII, 1,1) istoria Romei se împarte în trei mari perioade: „regalitatea“, „democraţia“ (republica) şi „dinastiile“ (ταῦτα μὲν ἐν τῇ βασιλείᾳ καὶ ἐν τῇ δημοκρατίᾳ ταῖς τε δυναστείαις . . . καὶ ἔπραξαν οἱ Ῥωμαῖοι καὶ ἔπαθον). „Acestea au fost faptele săvîrşite şi suferite de romani pe o durată de 752 de ani în timpul regalităţii, republicii şi sub dinastii“. El defineşte Principatul instaurat de Augustus în 27 î.e.n. ca o monarhie propriu-zisă (ἀκριβῆς μοναρχία) LIII, 7. Dintre cele trei forme de stat, Dio consideră că cea mai bună este monarhia, deoarece democraţia (slavagistă) se dovedise incapabilă să menţină ordinea. Se impunea deci cu necesitate preluarea puterii de către un singur om (Octavian Augustus) care să aducă pacea internă. Ideea se regăseşte şi la Tacitus (*Istoria* I, 1): *postquam bellatum apud Actium atque omnem potentiam in unum conferri pacis interfuit . . .* „În fruntea statului trebuie să stea deci un conducător (βασιλεύς) care însă nu trebuie să se transforme într-un tiran (τύραννος), ci să fie un om cu însuşiri deosebite, pildă de viaţă simplă şi virtuoaasă, să refuze excesul de onoruri, să nu permită a fi venerat ca un zeu, să se arate clement chiar faţă de conspiratori“.

O temă analoagă este tratată într-un discurs pe care C. Iulius Caesar l-ar fi rostit în Senat în 46 î.e.n.

¹³ A. Jardé *Études critiques sur la vie et la regne de Sévère Alexandre*, Paris, 1925, pp. 26—28.

(XLIII, 15, 2; 18, 5) dar care pare fictiv. Este tema despre deosebirea dintre un *basileus* (rege) și un *tyrannos* (despot). Conducerea unică nu trebuie concepută ca o tiranie. Un *basileus* nu trebuie să fie un despot ci un conducător, să nu recurgă la execuții ci să se comporte ca un tată, armata să apere Senatul, nu să-i înăbușe autoritatea, banii să se cheltuiască pentru nevoile publice, să nu fie atacați cei bogați și să nu se pună mereu noi impozite.

Și acest discurs reflectă idealul politic al lui Cassius Dio, ideal al clasei senatoriale căreia îi aparține.

Idealul lui Dio este un *princeps* luminat, care să guverneze împreună și în acord cu senatul. Pentru el, epoca cea mai fericită a Principatului instaurat de Augustus a fost epoca Antoninilor. Însă odată cu domnia lui Commodus, fiul și urmașul lui Marcus Aurelius, apar fenomenele decăderii. Dio a fost martor al extravaganțelor lui Commodus, împreună cu ceilalți membri ai senatului a aplaudat, nu fără dezgust desigur, apariția împăratului în arenă, a aplaudat de asemenea moartea violentă a tiranului. A trăit în mijlocul evenimentelor anilor 193—194 încercarea de restaurație a lui Pertinax, rușinea cumpărării tronului de către Didius Iulianus, amestecul armatelor în problemele guvernământului, intervenția legiunilor din Pannonia în sprijinul lui Septimius Severus și a legiunilor din Siria în sprijinul lui Pescennius Niger și a asistat la instaurarea dinastiei Severilor. De aceea nu este de mirare că domnia lui Commodus este apreciată de Dio într-o formulă lapidară ca o trecere de la epoca de aur a Imperiului la cea de fier (*ἀπὸ χρυσοῦς τε βασιλείας εἰς σιδεραῖν*).

Odată cu victoria lui Septimius Severus și înscăunarea sa ca împărat, Dio a nutrit iluzia că se va reveni la regimul atât de scump istoricului, din epoca Antoninilor. De aceea la început el a adoptat o atitudine favorabilă noii dinastii. Este interesant de exemplu, că a compus și prezentat împăratului un opuscul despre visele și semnele care ar fi prorocit domnia dinastiei sale. În

aceeaşi perioadă a scris şi istoria evenimentelor dintre anii 193 şi 194. Mai târziu, însă, Cassius Dio şi-a dat seama de greşeala sa şi a trecut în opoziţie, dacă nu făţiş ostilă regimului instaurat, în orice caz rezervată. Căci Septimius Severus, în loc să-şi sprijine domnia pe autoritatea senatului (LXXIV 2,2—3) caută sprijinul armatei¹⁴, ceea ce însemna o diminuare a prestigiului venerabilei adunări, ale cărei idei şi sentimente Dio le împărtăşea ca un roman veritabil.

Şi după această deziluzie Dio rămâne partizan al regimului monarhic. El consideră însă că puterea trebuie să fie concentrată în mîna împăratului şi a senatului. Este împotriva amestecului armatei în treburile statului şi pentru reducerea puterii prefectului gărzii pretoriene. Se pare că Dio a nutrit speranţa de a fi găsit în Severus Alexander persoana capabilă să întruchipeze pe monarhul ideal¹⁵. El a crezut că reformele lui Alexandru aveau să restabilească întîietatea puterii civile, dar uciderea lui Ulpian de către pretorienii, căreia împăratul nu a putut să i se opună, primejdia proprie care l-a silit să părăsească Roma pentru a-şi salva viaţa, îl vor fi convins de imposibilitatea realizării idealului său. Cert este că s-a retras din vîrtejul vieţii publice, sfîrşindu-şi o carieră îndeplinită cu demnitate, în oraşul său natal.

Personalitatea politică şi morală a lui Dio nu trezeşte interes, din cauza mediocrităţii care constituie una din caracteristicile principale ale majorităţii senatorilor contemporani. Ceea ce ar dori Dio este un imperiu civil, de tipul celui pe care a încercat să-l instituie Severus Alexander. În faţa unui Commodus şi a abuzurilor acestuia el se comportă însă la fel cu majoritatea sena-

¹⁴ J. Bleicken, *Der politische Standpunkt Dios gegenüber der Monarchie. Die Rede des Maecenas Buch 52,14—40*, în *Hermes* XC, 1962, p. 465.

¹⁵ A. Jardé, *op. cit.*, p. 97.

tului, nu-și ascunde lipsa de curaj. Chiar cînd deplînge decăderea morală a unor împărați, Dio nu găsește accentele unui Tacitus sau Titus Livius¹⁶.

CASSIUS DIO CA IZVOR AL ISTORIEI GETO-DACILOR

Istoria lui Dio constituie unul din izvoarele cele mai importante asupra regiunilor Dunării de jos și asupra geto-dacilor în marea încheștare cu romanii, cu atît mai mult cu cît n-a ajuns pînă la noi nici una din lucrările speciale care au avut ca obiect Dacia și cucerirea ei. S-au pierdut și comentariile scrise de Traian (*de bello Dacico*) și *Getica* ale lui Criton și cele ale lui Dio din Prusa, ca și cărțile lui Appian despre războaiele dacice.

Cassius Dio, rămîne, așadar, singura sursă literară mai cuprinzătoare asupra unei perioade de importanță capitală pentru istoria Daciei, cu toate că informațiile sale au ajuns pînă la noi numai prin intermediul excerptelor lui Xiphilinus și Zonaras. Cucerirea Dobrogei în 29—28 î.e.n. de către M. Licinius Crassus (LI, 26, 1), luptele cu Decebal din vremea lui Domițian (LXVII, 6—6, LXVII, 7, 1; 10—1), războaiele lui Traian care s-au încheiat cu cucerirea Daciei (LXVIII, 6, 1; 16, 3), toate acestea nu s-ar putea scrie fără textele păstrate din opera lui Dio și care uneori pot servi de comentariu scenelor de pe columna lui Traian.

El ne-a transmis și singurul portret literar al lui Decebal (LXVII, 6, 1): „Cel mai însemnat război de atunci al romanilor (sub Domițian, nota noastră) a fost cel împotriva dacilor, asupra cărora, în vremea aceea, domnea Decebal (Duras, care domnise mai înainte, lăsase lui Decebal de bună voie domnia pentru că acesta era foarte priceput în planurile de război și discuit în înfăptuirea lor, știind să aleagă prilejul pentru a-l ataca pe dușman și a se retrage la timp. Dibaci în a întinde curse, era un bun luptător, și se pricepea să folosească

¹⁶ Dione în *Enciclopedia Italiană*, XII, 932.

izbînda, dar şi să iasă cu bine dintr-o înfrîngere. Din această pricină multă vreme a fost un duşman de temut pentru romani“. Dar iată şi portretul lui Traian, adversarul lui Decebal (LXVIII, 3): „Acesta era un om cu totul deosebit, mai ales prin dreptatea şi bărbăţia sa, precum şi prin simplitatea moravurilor sale. Avea un trup vînjos (începuse să domnească la vîrsta de patruzeci şi doi de ani) şi înfrunta toate greutăţile cot la cot cu ceilalţi: iar cu sufletul era la înălţime, deoarece nici nu se lăsa dus de îndrăzneala tinereţii, dar nici împiedicat de bătrîneţe...“.

În cartea LXVIII, 13, 1—6, Dio descrie podul de piatră construit peste Dunăre sub conducerea arhitectului Apolodor din Damasc între anii 103—105 e.n., manifestînd o mare admiraţie pentru această lucrare: „Minunate sînt şi celelalte construcţii ale lui Traian, dar aceasta este mai presus de toate“. Admirînd concepţia şi realizarea îndrăzneată a acelei opere, Dio adaugă: „Astăzi însă podul nu foloseşte la nimic, căci nu mai există decît stîlpii iar pe deasupra lor nu se mai poate trece... Lui Hadrian îi fu teamă că barbarii vor birui străjile acestuia şi vor avea trecere lesnicioasă spre Moesia; de aceea distruse partea de deasupra“.

Descrierea podului de la Drobeta şi, mai ales, aceea a stării în care se găsea în timpul autorului, pare a indica o cunoaştere directă a monumentului. Este probabil că în anii 226—228, cînd a guvernat provincia Pannonia ca legat imperial, Dio a avut prilejul să viziteze podul de la Turnu-Severin şi să noteze starea în care se găsea.

Printre lucrările memorabile ale lui Traian, Dio aminteşte şi columna ridicată în forul care poartă numele cuceritorului Daciei, fără a ne fi lăsat şi o descriere a ei (LXVIII, 16, 3), ci stăruind asupra măreţiei lucrărilor forului: „căci tot locul acela fusese muntos, iar el îl săpă atît cît se înălţă columna“.

Alte referinţe la evenimentele din Dacia în timpul lui Marcus Aurelius şi în timpul domniei lui Commodus se găsesc în diferite pasaje din *Istoria Romană* a lui

Dio¹⁷, dar nici unele nu sînt de amploarea celor amintite mai sus. Merită, totuși, să fie reținută știrea că guvernatorul Sabinianus: „a supus și douăsprezece mii de daci dintre cei din vecinătate (Δακῶν τῶν προσόρων). făgăduind că le va da pămînt în Dacia noastră (ἐν τῇ Δακίᾳ τῇ ἡμετέρᾳ)”.

Toate acestea dovedesc importanța lui Cassius Dio pentru istoria țării noastre ca și a regiunilor învecinate de la Dunărea mijlocie și din Balcani.

În ansamblu opera lui Dio Cassius se distinge prin apreciable calități de informație și chiar și literare. Lectura sa nu cere un efort deosebit și uneori este chiar plăcută. Limba este clasică, dar povestirea monotona, stilul sec, fără contur.

Discursurile sînt lungi, uneori artificiale, alteori însă compuse cu talent după legile retoricii. Astfel discursurile rostite cu ocazia dezbaterii legii *Gabinia* prin care se cerea acordarea de puteri discreționare lui Pompeius pentru stîrpirea pirateriei, sînt o adevărată întrecere retorică. În timp ce Gabinius (XXXVI, 27) își susține proiectul de lege cu argumente aparent dezinteresate: „Voi trebuie să hotărîți nu ceea ce i-ar place lui Pompeius ci pentru binele Republicii” sau „Un om de bine, un adevărat patriot, este oricînd gata să se sacrifice trup și suflet pentru binele obștesc”, Catulus „pe care toată lumea îl respectă... ca unul care, prin faptă și prin vorbă se dovedise totdeauna susținătorul intereselor mulțimii”, se declară împotriva acordării de puteri discreționare pe baza principială a apărării legalității („acest lucru este interzis de legi”) și a experienței (exemple: Marius, Sulla): „nu stă în firea oamenilor nici a celor tineri, nici a celor mai vîrstnici, să se supună de bună voie rînduielilor strămoșești, după ce s-au deprins vreme îndelungată cu gustul puterii” (XXXVI, 31). Argumentarea strînsă a remarcabilului discurs al lui Catulus,

¹⁷ Vezi *Izvoare privind istoria României*, vol. I, pp. 698—795, Ed. Academiei R.S.R., București, 1964.

care apără democrația, egalitatea, uzanțele și poziția magistraților legali, se încheie printr-o concluzie ireproșabilă: să se numească un dictator — lucru permis de lege — Pompeius sau oricare altul „cu condiția ca autoritatea lui să nu depășească termenul legal și nici granițele Italiei” (XXXVI, 34). Discursul lui Catulus este, după părerea noastră, un strălucit exemplu al calităților lui Dio Cassius. Fără să o spună anume, Dio aprobă poziția apărătorului legalității, chiar dacă el nu este partizanul regimului democratic, și o face cu deosebit talent.

Alte discursuri sînt în schimb introduse în mod artificial, fără a avea o funcțiune în cadrul lucrării. Așa este cazul convorbirii dintre Cicero și Philiskos, un adevărat excursus dialogat, care n-are o justificare din punct de vedere istoric¹⁸.

De altfel, judecata sa asupra personalității lui Cicero nu este de fel favorabilă marelui orator al antichității. Influențat de literatura anticiceroniană, Dio n-a putut aprecia rolul jucat de Cicero în frământările politice și sociale ce avea să ducă la transformarea republicii în principat. Este clar că simpatiile istoricului se îndreaptă spre Caesar și apoi spre Octavian. Iată cum prezintă Dio pe Caesar: „Fiind foarte echilibrat din fire, Caesar nu-și ieșea ușor din sărite. Era obligat, așa cum se întâmplă cînd deții funcții de mare răspundere, să pedepsească multă lume. Niciodată însă nu pedepsea sub imperiul mîniei și pe moment. Niciodată nu se lăsa antrenat de furie. Pîndea cu răbdare clipa potrivită și lovea de cele mai multe ori cînd te așteptai mai puțin” (XXXVIII, 11).

În schimb istoricul îi reproșează lui Cicero poziția șovăitoare între aristocrație și „gloată” (XXXVI, 43 și 44) sau plăcerea lui nemăsurată de a se lăuda și de a fi lăudat (XXXVII, 38), ceea ce, în parte, este adevărat.

¹⁸ F. Millar, *op. cit.*, p. 51.

Trebuie să-i reproșăm lui Cassius Dio abuzul în menționarea de minuni și întâmplări miraculoase. Evenimentele sînt puse pe seama destinului și a unei forțe supranaturale (τὸ δαίμονιον) ceea ce însemnează că pentru Dio procesul istoric este irațional.

S-a observat încă de mult că în istoria lui Cassius Dio nu întîlnim nici o mențiune asupra creștinismului, cu atît mai mult cu cît relatarea cuceririi Ierusalimului de către Pompeius (63 î.e.n.) dă prilej istoricului să prezinte o digresiune asupra religiei ebraice (XXXVII, 16, 5—17, 3). Această atitudine de ignorare nu și-a găsit explicația. Faptul este cu atît mai curios, cu cît creștinismul se răspîndise destul de mult pentru a atrage atenția conducerii imperiului, chiar dacă aceasta continua să cultive religia tradițională păgînă.

Fără o filozofie profundă, imitator formal al lui Polybios și mai ales al lui Thucydides, Cassius Dio este un purist, care se încadrează onorabil în proza istorică. A fost foarte apreciat în epoca bizantină¹⁹ și este folosit și apreciat și de istoriografia modernă pentru exactitatea și chiar veracitatea sa, cel puțin în ceea ce privește ultima parte a lucrării, scrisă pe baza observațiilor și trăirii proprii.

¹⁹ Ed. Schwartz, *art. cit.* R. E. III, p. 1720.

NOTIȚĂ

Traducerea de față a fost făcută după textul stabilit de Ursulus Philippe Boissevain, ediția 1898—1931 (în patru volume), Weidmann, Berlin, retipărită fără nici o modificare în 1962.

Pentru fragmente, multe din ele incerte sau deteriorate, am socotit necesar să consemnez corespondența cu ediția Joannes Melber, publicată la Teubner în 1895, fără a indica diferențele de lecțiune. Prin B am însemnat ediția Boissevain iar prin M ediția Melber. Nu am tradus fragmentele eliminate de Boissevain cu mențiunea: „neautentice“, „incerte“; în subsolul traducerii se găsesc note cu privire la anumite opțiuni ale editorului pentru ordinea fragmentelor precum și unele observații sporadice, relative la textul lui Cassius Dio și al epitomatorilor săi, Zonares și Xifilinus.

Volumul I al ediției Boissevain conține o largă prezentare (*Praefatio* p. I-CXXV) a codexurilor consultate de editor, îndeosebi în bibliotecile italiene și la Biblioteca Națională de la Paris precum și o discuție critică a edițiilor anterioare.

Prin B I, paginația I-CXXV, notele din subsol se referă la *Praefatio* iar prin B I, însoțit de cifre arabe, la textul stabilit de editor.

La pagina CIII a *Prefeței* Boissevain precizează că din *Excerptele* făcute din *Istoria Romană* a lui Cassius Dio (*Excerpta Constantiniana; Excerpta e Florilegiis; Excerpta Anonymi* in Bekkeri Anecdosis; *Fragmenta Parisina*) a reținut numai acele pasaje care reproduceau fidel textul lui Dio și a eliminat rezumatele sau parafrazele. De asemenea, editorul insistă asupra mutărilor pe care le-a operat față de predecesorii săi în ordinea *Excerptelor* (p. CIV).

Paginile LXXXIX-CIII din *Praefatio* sînt închinat^e edițiilor apărute pînă la sfîrșitul secolului trecut și muncii filologice depuse de înaintași (*Scripta critica et exegetica*). Pentru numele editorilor lui Dio Cassius care apar în notele din subsol, cititorul este rugat să consulte bibliografia întocmită de editor.

În stînga paginii se vor găsi indicații cu privire la datarea evenimentelor. Acolo unde există controverse cu privire la plasarea fragmentului și ca atare, la datarea faptelor despre care este vorba, divergențele dintre editori au fost semnalate în subsol.

FRAGMENTE DIN CĂRȚILE I—XXXVI

Frag. B 1₁: Inserat între fragmentele 6₂₋₃*.

Frag. B 1₂=M 1: Am parcurs aproape în întregime diferitele lucrări care s-au scris despre istoria Romei¹: cu toate acestea, nu am reprodus chiar tot ce am citit²; am preferat să mă limitez la ceea ce mi s-a părut demn de interes. Chiar dacă uneori m-am folosit de unele figuri de stil, în măsura în care subiectul se potrivea pentru asemenea înflorituri, acest lucru nu înseamnă că buna mea credință poate fi pusă la îndoială, așa cum s-a mai întâmplat cu alți seriitori³. Eu unul, pe cât mi-a fost cu putință, m-am străduit în ambele direcții: să respect întocmai adevărul istoric⁴ și să-l redau într-o limbă cât mai îngrijită.

Voi începe, aşadar, povestirea mea, din acele vremuri din care ne-au parvenit prin tradiție primele știri sigure despre istoria acestui pământ pe care-l locuim⁵: mă refer la țara aceasta, țara în care Roma a fost întemeiată.

Frag. B 2₁₋₂: Incerte.

Frag. B 2₃: Așezat între *frag. 57*₂₁₋₂₂**.

Frag. B 2₄=M 2₃: Dio spune cu privire la tyrrhenieni următoarele: „În această parte a lucrării mele s-ar fi convenit să inserez cele ce am avut de povestit despre tyrrhenieni⁶; independent de aceste știri, de câte ori se va ivi un prilej potrivit, vor fi iarăși amintite fapte din istoria tyrrhenienilor, care n-au putut fi cuprinse în

* *Frag. B 1₁* aparține excerptelor Valesiene (*Excerpta Henrici Valesii*) (Henri de Valois) 1634. (Boissevain, I, *Praefatio*, p. IX). Acest fragment, *Val. 2*, urma *frag. Val. 1=B 6₂*. A fost așezat la începutul operei lui Cassius Dio de J. Bekker.

** *Frag. B 2₃*, prin comparație cu Zonaras, *Epitome*, IX, 1, 4—5, a fost transferat de H. Haupt la începutul fragmentelor din cartea XV (evenimente din anul 216 î.e.n.). B., I, p. 219.

prezenta expunere. Asemenea adaosuri vor apărea numai în măsura în care nu vor tulbura limpezimea expunerii mele istorice. Acest principiu este mai mult decât satisfăcător și cu privire la alte digresiuni necesare. Eu, mă voi sili să înfațșez, pe cât îmi stă în putință, o istorie completă a romanilor. Cât privește istoria altor popoare, mă voi limita să scriu numai despre evenimentele care au legătură cu istoria Romei“.

Frag. B 2₅: Inserat între fragmentele B 43₂₅ și B 45*.

Frag. B 3: Eliminat. Atribuit de editor, în concordanță cu ediția Dindorf, lui Pausanias, VIII, 43.

Frag. B 4₁₋₃: Incerte.

Frag. B 4₄₋₁₅=M 3₃₋₁₄: Extrase din Tzetzes, *Ad Lycophron. Alex.*, v. 1232** : La un interval de cincizeci și cinci de ani de la trecerea lui Heracles prin Italia⁷, Eneas, așa cum am spus, după cucerirea Troiei, a sosit pe meleagurile Italiei tocmai în ținutul latinilor. El a aruncat ancora în preajma localității Laurentium, care poartă numele de Troia⁸, nu departe de țărmurile fluviului Numicius, însoțit de fiul pe care-l avusese cu Creusa, Ascanius sau Ilus.

- 5 Aici, pe când cei ce-l întovărășeau luau mese de pătrunjel verde, fie că gustau din partea mai uscată a turletelor⁹, făcute din făină de grâu (căci mese la care să se așeze nu aveau), iată că o scroafă albă a scăpat din corabie și s-a repezit spre povârnișul aceluși munte care de atunci a primit numele de Albanus¹⁰. Pe muntele Albanus scroafa a fătat treizeci de purcei, (6) ceea ce însemna că, după treizeci de ani, urmașii lui Eneas aveau să stăpânească ținutul și să-și întărească dominația. Ținând seama de această prevestire, Eneas a încetat să mai curețire țări și mări și, după ce a sacrificat scroafa, a

* Prin comparație cu Zonaras, *Epitome*, VIII, 18, 2 Melber a mutat acest fragment la începutul cărții XII (anul 236 î.e.n.), B. I., p. 174.

** Am tradus textul acestor fragmente, considerate de Boissevain neautentice, pentru importanța confruntării cu Titus Livius, I, 1 și urm. și Dionysios din Halicarnas, I, 30 și urm.

început să facă pregătiri în vederea întemeierii unui oraș¹¹.

Dar Latinus nu s-a învoit cu Eneas. Învins în luptă, i-a dat lui Eneas ca soție pe fiica sa, Lavinia; Eneas a întemeiat o cetate care s-a chemat Lavinium¹². Latinus și Turnus, regele rutulilor, s-au ucis unul pe altul în cursul unei bătălii, iar Eneas a ajuns astfel la domnie; (8) la rîndul lui, Eneas a fost ucis lîngă Laurentium, într-un război purtat împotriva acelorași rutuli, sprijiniți de regele tyrrhenienilor, Mezentius. Deși soția sa, Lavinia, era însărcinată, domnia a revenit lui Ascanius, fiul Creusei. Acesta l-a învins într-o bătălie hotărîtoare pe Mezentius, care pornise singur de astă dată împotriva latinilor, după ce refuzase să primească solia lor. Intenția tyrrhenianului era de a supune la un tribut anual toate ținuturile care se aflaseră sub stăpînirea lui Latinus.

Puterea latinilor crescînd neîncetat, în al treizecilea an (așa cum prezisese împlinirea miraculoasă cu scroafa), deoarece Lavinium se dovedea neîncăpător, ei întemeiară un alt oraș: Alba Longa, adică *Ἄλευκη Μακρά*, numită astfel în amintirea scroafei de odinioară, după care și înălțimea din apropiere primise tot numele de Mons Albanus. Dar statuile divine aduse de la Troia se înapoiară, pentru a doua oară, singure, la Lavinium.

După moartea lui Ascanius, domnia nu a fost preluată de fiul acestuia, Iulus, ci de Silvius, fiul lui Eneas și al Laviniei: după alții, tot de un Silvius, fiul lui Ascanius. Silvius a avut ca urmaș un alt Eneas: acesta l-a avut ca fiu pe Latinus, Latinus pe Capys, Capys pe Tiberinus, Tiberinus pe Amulius iar Amulius pe Aventinus¹³.

Pînă acum am vorbit despre Alba și despre albanii. De aici înainte începe propriu-zis istoria Romei. Aventinus a avut doi fii, pe Numitor și pe Amulius; Numitor a fost acela care a urmat la tron dar, în urma unui complot pus la cale de Amulius, s-a văzut alungat din țară. Amulius a avut grijă să-l omoare și pe Egestes, fiul lui Numitor, cu prilejul unei vînători¹⁴.

12 Cît privește pe sora lui Egestes, adică pe fiica lui Numitor, Silvia, sau Rhea Ilia, noul rege a făcut-o preoteasă a zeiței Vesta, ca să rămână fecioară. Căci se temea de un oracol care-l prevenise că va sfârși ucis de către copiii lui Numitor. Din această pricină îl suprimase pe Egestes, iar pe fată a silit-o să devină preoteasă a Vestei, ca să rămână fecioară și să nu aibă urmași.

13 Totuși iată ce s-a întâmplat: pe cînd s-a dus să aducă apă dintr-o pădurice, închinată zeului Ares, Ilia a rămas însărcinată și apoi i-a născut pe Romulus și pe Remus. Fiica lui Amulius a scăpat-o pe vara sa de la pieire, prin rugăminți adresate tatălui ei; pruncii însă au fost încredințați păstorului Faustulus, soțul Larenției, cu porunca să-i arunce în apele Tibrului. Luînd copiii, soția păstorului care tocmai se întimplase să dea naștere unui prunc mort, i-a hrănit la sîn¹⁵.

14 Cînd au ajuns flăcăi, Romulus și Remus păzeau turme de vite pe moșiile lui Amulius.

Într-o încăierare au ucis cîțiva oameni care-l slujeau pe Numitor și, bineînțeles, de atunci încolo au fost pînziți. Iată că Remus a fost prins, iar Romulus a alergat într-o goană la Faustulus ca să-i povestească cele ce s-au întimplat; păstorul alergă, la rîndul său, la Numitor, căruia îi dezvălui totul. În cele din urmă, Numitor recunoscu în băieți pe copiii propriei sale fiice.

15 Cei doi tineri, în fruntea unei cete numeroase, l-au răsturnat pe Amulius și au încredințat bunicului lor, Numitor, tronul cetății Alba. Ei personal începură să clădească Roma¹⁶.

Frag. B 5₁ = M 4₁: Nu-i este dat omului să prevadă totul, nici să găsească mijlocul de a ocoli ceea ce este hărăzit să se întimple.

Din această tînără fată s-au născut răzbunătorii crimei lui Amulius.

Frag. B 5₂: Eliminat.

Frag. B 5₃ = M 4₂: Neînțelegeri grave izbucniră¹⁷ între Romulus și Remus. În aceste vremuri de restriște ei au dovedit că anumiți oameni trec mai ușor prin cele mai

grele situații decît știu să facă față momentelor de prosperitate și fericire.

Frag. B 5₄ = M 4₅: S-au convins și ei și au convins și pe alții că nici cei care se răzbună asupra altora nu obțin o satisfacție deplină, deoarece au fost provocați, nici cei care pretind de la puternicii zilei anumite bunuri răpitate nu sînt în măsură să le recapete, ci de cele mai multe ori pierd și ceea ce le-a mai rămas.

Frag. B 5₅₋₇ = M 4₆₋₈: Hersilia și celelalte femei, din același neam, cînd îi văzură pe romani și pe sabini așezați în linie de bătaie și gata să înceapă lupta, coborîră în fugă de pe muntele Palatin, ținîndu-și copiii în brațe, căci unii dintre pruncii așteptați se și născuseră¹⁸. Ele se năpustiră pe neașteptate în locul care despărțea cele două oștiri, implorînd milă prin vorbe și prin gesturi, întorcîndu-și înnebunită privirea cînd spre unii, cînd spre alții: „de ce faceți asta, părinți ai noștri? De ce răspundeți în același fel, voi, cei care acum sînteți soții noștri? pînă cînd veți duce lupta? pînă cînd ura va învrăjbi sufletele voastre? Împăcați-vă odată cu acei care acum vă sînt gineri! Împăcați-vă și voi cu socrii voștri! În numele divinului Pan¹⁹, cruțați vîlăstarele voastre; în numele lui Quirinus²⁰, cruțați-vă nepoții! Fie-vă milă de fiicele, de soțiile voastre! Dacă împăcare între voi nu poate fi, dacă furtuna nebuniei v-a cuprins și vă întunecă dreapta judecată, omorîți-ne mai întîi pe noi, măcelăriți acești copilași, căci noi sîntem pricina discordiei. Numai așa veți izbuti să evitați cea mai cumplită negliuire, aceea de a ucide pe buncii copiilor voștri, cît și pe părinții nepoților ce-i aveți, numai cînd între voi nu va mai exista nici o legătură de familie, nici o legătură de sînge”. Odată cu aceste cuvinte ele își sfîșiară veșmintele și își dezgoliră sîinii. Unele femei ating doar ușor săbiile scoase din teacă, altele însă se aruncă pline de curaj, împreună cu copiii lor, spre tășurile goale. În fața acestei priveliști, romanii și sabinii sînt emoționați pînă la lacrimi și, după ce renunță la luptă, încep tratative chiar pe acel loc unde se aflau, adică în *Comitium*, loc astfel numit după această întîlnire.

Frag. B 5₈=M 4₉: Trib (τρίβους)²¹ înseamnă o treime, a treia parte. Ostașii lui Romulus, în număr de trei mii, așa cum scrie Dio în prima carte a *Istoriei romane*, au fost împărțiți în trei grupe, denumite triburi, adică trittyii, grupări pe care elinii le numesc și *phylai*. Fiecare trib a fost împărțit în zece curii sau *phrontisterii* (cuvântul *cura*, în limba latină, înseamnă *phrontis*)²². Cetățenii, cuprinși în organizația unuia și aceluiași trib, se întruneau pentru a hotărî asupra treburilor de interes obștesc²³.

Frag. B 5₉=M 4₁₀. În grecește curiile se cheamă *phratrii*, iar *phratriile* nu sînt altceva decît heterii, adică adunări frățești, asociații, colegii, conform cu dreptul acordat fiecărui membru de a-și exprima sau de a-și dezvălui fără șovăire și fără teamă gîndul. De aici și numele de *phratores*, acordat părinților, rudelor, cît și învățătorilor care aparțin aceluiași trib. Se prea poate să fie vorba și despre un derivat al cuvîntului latin *frater*, care înseamnă „frate“.

Frag. B 5₁₀=M 4₁₃: Este totuși o mare deosebire între a institui noi triburi și a găsi nume potrivite pentru triburi deja existente.

753-716
I.e.n.

Frag. B 5₁₁=M 4₁₄: Romulus se arăta foarte aspru față de Senat²⁴ și se comporta ca un adevărat tiran. Locuitorilor din Veii [le-a restituit ostaticii] din propriul său îndemn, fără să consulte Senatul²⁵, lucru pe care de altfel îl făcea adesea. Membrii Senatului își exprimară fâțiș nemulțumirea și atunci Romulus, plin de obidă, printre multe alte cuvinte grele, sfîrși prin a le spune că el îi alesese nu pentru a se lăsa condus de ei, ci pentru a le da ordine, care înțelegea să fie ascultate.

Frag. B 5₁₂=M 4₁₅: din cartea I a lui Dio: „Prin natura lui așa-i făcut orice om. Fie dintr-o pornire de ură, uneori și din dispreț, nu rabdă să primească porunci din partea aceluia care îi este egal sau rudă“.

Frag. B 5₁₃=M 4₁₆: ... „<loc, situație> în care, cu prețul trupului și a sufletului său își pusesese viața în pri-

mejdie, pentru cauza noastră“ [Romulus?]* sau [Horatius?]**

Frag. B 6₁: Incert.

Frag. B 6₂=M 5₃: Numa, în calitatea sa de sabin, locuia pe înălțimea numită Quirinal²⁶, dar palatul în care își exercita puterea de rege să afla pe Via Sacra. De asemenea, regele petrecea multă vreme în apropierea templului Vestei²⁷. Cîteodată mai stătea și pe la țară.

715-672
l.e.n.

Frag. B 1₁=M 1₁: Dio, afirmă: „mă străduiesc să consemnez în lucrarea mea toate faptele demne de amintit pe care le-au săvîrșit romanii atît în timp de pace, cît și în timp de război. Dorința mea este ca nici romanii, nici alte neamuri să nu rămînă cu impresia că am omis vreun eveniment cu adevărat necesar să fie cunoscut“.

Frag. B 6₃=M 5₄: Știut este că majoritatea oamenilor nu pun mare preț pe tot ceea ce ține de ei sau se află în preajma lor, căci indiferent despre ce ar fi vorba, oamenii nu socot acel lucru mai presus de ei. Dimpotrivă, dintr-o teamă religioasă, venerază ceea ce se află ascuns privirilor și este străin de traiul zilnic, ca pe ceva care-i depășește cu mult. Iată de ce Numa a consacrat Muzelor o incintă aparte²⁸.

Frag. B 6₄=M 5₅: Acestea au fost măsurile pe care le-a luat Numa.

Frag. B 6₅=M 5₇: Același istoric adaugă: romanii s-au organizat singuri de îndată ce au început să creadă în puterea divinității. De atunci au trăit în pace și bună înțelegere atît între ei, cît și față de triburile megieșe, în tot timpul domniei regelui Numa. Numa, întocmai ca și Romulus, trecea în ochii supușilor săi ca fiind înzestrat cu puteri divine. Cei care cunosc foarte amănunțit istoria sabinilor pretind că Numa s-ar fi

* Vezi supoziția în acest sens a lui Boissevain I, p. 12, nota la fragment.

** După A. Baumgartner, acest fragment aparține discursului ținut de P. Horatius în favoarea fiului său, Titus Livius, I, 26, 11; B I, p. 12.

născut în aceeași zi în care a fost fondată Roma²⁹. Și, după cum spuneam, pe vremea domniei acestor doi regi, orașul nu a întârziat să devină puternic și a căpătat o organizare foarte bună. Primul rege al Romei, cum se și cădea pentru un oraș abia întemeiat, îi deprinsese pe cetățeni cu arta războiului. Al doilea rege îi deprinsese cu ocupațiile pașnice, așa încât Roma a ajuns să ducă un trai adaptat și la vremuri de război, și la vremuri de pace.

Frag. B 6₆: Incert.

*Frag. B 6₇=M 5₉**: Dio, istoric al Romei, afirmă că „un oarecare erou Ianus, din timpurile de demult, ca preț pentru felul cum l-a primit și ospetit pe Cronos, a primit darul de a cunoaște viitorul și trecutul. Iată pentru ce romanii îl plăsmuiesc cu două chipuri. După acest erou, ei au numit luna ianuarie și socot că anul începe odată cu această lună”³⁰.

FRAGMENTE DIN CARTEA II

Frag. B 7₁=M 6₁: Din cartea II a lui Dio: „...că gloria aceloră [a romanilor?] va deveni la un moment dat o piedică în calea propriei lor dezvoltări [a albanilor?]”.

Frag. 7₂₋₃=M 6₂₋₃: [Tullus și Mettus] nu se învoiau nici unul, nici altul să-și părăsească locurile de baștină și amîndoi își susțineau cu înverșunare cauza³¹.

Tullus invoca faima legată de personalitatea lui Romulus și renumele puterii pe care o deținea; Fufetius, vechimea Albei, metropolă a atîtor alte localități, printre care și a Romei însași.

- 3 Amîndoi, plini de trufie, nu înțelegeau să dea nici un pas înapoi. Văzînd că nu se înțeleg, au renunțat să mai discute despre strămutarea populației și au luat în dezbatere supremația politică, căci ei vedeau bine că cele două neamuri conviețuiau fără primejdie de răzmeriță, în deplină înțelegere, bucurîndu-se de aceleași

* Tipărit de editor în subsol. Autenticitate nesigură.

drepturi și avînd aceleași îndatoriri. Ambele părți se folosiră de justificările dictate de fireasca iubire a oamenilor față de semenii lor, cît și de înclinarea pe care muritorii o au față de puterea asupra altora. Rînd pe rînd, fiecare dintre cei doi adversari aducea numeroase argumente, silindu-se să le dea un temei cît mai îndreptățit: ei încercau să se convingă unul pe celălalt de necesitatea de a ceda de bunăvoie. Cu toate acestea, nici acum nu căzură la învoială și hotărîră ca disputa să fie rezolvată pe calea armelor.

Frag. B 7₄=M 6₁: „i-a atacat, cînd aceștia nu se mai așteptau la o nouă primejdie”³².

Frag. B 7₅=M 6₃: Tullus avea renumele că este un om foarte priceput în meșteșugul armelor³³, dar în puterea zeilor nu credea și nici nu le încuraja cultul pînă ce, pe vremea cînd bîntuia ciurma, a căzut și el bolnav³⁴. Cu acel prilej, s-a îngrijit cu mare trageră de inimă de cultul tuturor zeilor și a creat un colegiu de preoți, așa-numiții *salieni collini*³⁵.

Frag. B 8₁₋₂=M 7₁₋₂: Marcus³⁶ a înțeles că cei care doresc să trăiască în bună pace cu vecinii nu trebuie să se mulțumească cu respectul față de drepturile altuia și că o epocă de liniște, în care capacitatea de a acționa la timp lipsește, nu oferă nici o siguranță. Pe măsură ce dorești tot mai intens liniștea, devii din ce în ce mai expus bunului plac al celor mulți. Urmarea a fost că Marcus și-a schimbat linia de conduită.

Năzuința către pașnice statorniciri, își dădu el singur seama, nu reprezintă o garanție sigură, dacă nu ai la îndemîină o pregătire de război. De asemenea, simțea prea bine că desfătarea pe care o produce inactivitatea, se destramă curînd pentru cei care o caută cu orice preț, atunci cînd nu este momentul potrivit. Așadar, convingîndu-se că războiul constituie mijlocul cel mai leal și cel mai sigur de a pregăti cu grijă și răspundere condițiile favorabile păcii, după o campanie victorioasă smulse îndărat de la latini teritoriile <răpitate> pe care, pe vremea cînd se abținuse să atace, nu izbutise să le recăpete prin duhul blîndeții.

640—578
I.e.n.

Frag. B 9₁₋₄=M 8₁₋₄ : Tarquinius³⁷, de îndată ce avea prilejul, se folosea cu dibăcie în orice împrejurare de averea, de chibzuința și de mintea sa ascuțită. Nu a fost greu să-l câștige trup și suflet pe Marcius de partea sa. Regele îl ridică la rangul de patrician și de senator, îl numi adesea comandantul suprem al oștirilor sale, ba îi și încredință tutela copiilor și a domniei. Nici altora nu le era mai puțin drag decât regelui. De aceea, fără piedici în cale, ajunse în fruntea treburilor obștești.

Iată cum le-a dobândit. Nu se dădea în lături de la nici un fel de trudă care reprezenta o treaptă spre putere, nu săvârșea niciodată fapte pline de trufie, deși se afla printre fruntași. Își lua răspunderea unor lucruri neplăcute, în mod public, acoperind pe alții: când era vorba de cules lauri, se retrăgea de bunăvoie și tot pe alții îi lăsa să-i culeagă. Nu se bucura în mod egoist de roadele nici unui succes sau o făcea într-o măsură foarte mică, sau fără ca nimeni s-o știe. Cauza oricărei izbânzi o atribuia indiferent cui mai degrabă decât sieși, iar rezultatele îmbucurătoare ale unor acțiuni fericite duse la capăt deveneau un bun comun, din care fiecare profita după nevoi. În schimb, înfrîngerile pe care le încerca uneori nu le imputa nimănui și nici nu le arunca pe umerii altcuiva.

Mai mult decât atîta, a știut să se facă plăcut tuturor aceluia care înconjurau pe Marcius, fiecăruiua măgulindu-i năzuințele, și prin fapte, și prin vorbe. Larg la pungă, gata oricînd să-l ajute pe acela care-i cerea sprijinul, niciodată nu jignea pe nimeni în acțiunile și în afirmațiile ce le făcea. Din propriul lui imbold nu arăta dușmănie față de nimeni. În schimb, dacă cineva îi făcea un serviciu, se grăbea să umfle meritele acelei persoane; cînd întîmpina ostilitate, se ferea cu mare grijă să cerceteze ce anume a provocat o asemenea atitudine sau trecea sub tăcere tot ce nu-i convenea, ca fiind de mică importanță. Departe de a căuta să se răzbune, nu înceta să-l copleșească cu binefaceri pe

detractorul său pînă cînd, în cele din urmă, acesta se declara bătut³⁸.

Prin acest fel de a se purta, care îi atrase profunda simpatie și a lui Marcius, și a curtenilor, îi merse faima că este un mare înțelept. Abia mai târziu, judecata posterității, ținînd seama de exemplul lui Tarquinius, a ajuns la concluzia că majoritatea oamenilor nu merită nici o încredere, fie din pricina înclinării spre înșelăciune a firii lor fie pentru că fumulerele puterii le corupe sufletul și dreapta judecată. 4

Frag. B 10=M 9: „toată lumea ajunsese să știe de frică“.

Frag. B 11₁=M 10₁: „Iar pe fratele său, deoarece nu colabora cu el, îl omorî pe ascuns, otrăvindu-l cu ajutorul soției acestuia“³⁹.

578—534
L.e.n.

Frag. B 11₂₋₉=M 10₂₋₉: Tarquinius, de îndată ce își dădu seama că a sosit momentul să ia frînele puterii în mîna, fie și împotriva voinței majorității, mai întîi, îi arestă pe cei mai de seamă membri ai Senatului, apoi pe fruntașii celorlalte ordine⁴⁰. Fără să se sfiiască, ucise public pe unii, cărora a fost cu putință să le aducă un cap de acuzare ce putea trece drept adevăr — și s-au găsit destui în această situație — pe mulți alții îi suprimă în secret, iar pe cîțiva îi exilă. Aceste măsuri nu erau determinate de faptul că victimele arătasera mai multă prețuire față de Tullius⁴¹ decît față de persoana 3
lui Tarquinius, nici de meritele pe care le aveau după origine, avere, distincție sufletească, nici după dovezile unui curaj strălucit sau ale unei înțelepciuni deosebite. Tarquinius i-a dat pradă morții numai din pură mîndrie sau din bănuială că este urît de acești oameni, cu care n-avea nimic în comun. Cum n-a cruțat pe alții, n-a cruțat nici pe cei mai devotați prieteni, pe aceia prin zelul cărora ajunsese la tron, încredințat că îndrăzneala de care dăduseră dovadă, dorul lor nestins de înnoiri — calități care-i neteziseră drumul spre putere — ar fi putut, la un moment dat, să fie pus și în slujba altcuiva.

- 4 Așa a nimicit Tarquinius pe cei mai aleși fruntași din ordinul senatorial și din ordinul ecvestru. Locurile rămase vacante nu încuviință să fie ocupate. Ferm convins că era urât de întreg poporul, intenția lui era să slăbească autoritatea celor două ordine⁴², prin micșorarea numărului de membri. Cît despre Adunarea Senatului făcu tot ce i-a stat în putință s-o dizolve definitiv. Orice fel de Adunare, dar mai ales o Adunare alcătuită din oameni aleși prin vot, de multă vreme investiți cu o formă superioară a autorității publice, i se părea că reprezintă cea mai mare primejdie pentru un tiran.
- 5 De teamă ca grosul populației, dacă nu cumva pînă și oamenii care făceau parte din gărzile sale să nu se revolte⁴³, îndrîjiți cum se arătau față de schimbările aduse formei de guvernămînt (Tarquinius nu scăpa din vedere că și aceștia erau cetățeni de drept) — el nu își dădu deocamdată planurile în vileag. Dar, pentru a-și atinge ținta, lucra pe șub ascuns, cu prudență și abilitate. Nici nu a ocupat locurile devenite vacante prin numirea altora, nici nu împărțea ceva cu adevărat important puținilor membri ai Adunării Senatului, cîți mai rămăsese. E adevărat, din cînd în cînd mai convoca Adunarea, nu însă pentru a o face părtașă la conducerea treburilor publice. Astfel de întruniri aveau un singur rost: să dovedească senatorilor cît de firavă le era Adunarea și, prin aceasta, ce mică însemnătate avea, cum nici nu era luată în seamă. Mersul obișnuit al treburilor statului îl luase asupra sa sau uneori se consulta doar cu fiii săi; aceasta o făcea, într-o privință, cu vădită intenție, ca nici un alt cetățean să nu dobîndească o oarecare autoritate politică; se prea poate însă să fi fost stăpînit și de teama ca toate nelegiuirile pe care le săvîrșea să nu fie discutate în public.
- 6 Să ajungi pînă la rege sau să ai o întrevedere cu el era deosebit de greu. Trufia și cruzimea de care dădea dovadă, fără distincție față de toți supușii săi, ajunseseră atît de monstruoase, încît a fost poreclit *Superbus*. Între alte acte de despotism săvîrșite atît de el, cît

și de fiii săi se amintește cum, într-o zi, în plină piață, sub ochii mulțimii, au fost legați de stâlpi câțiva cetățeni, goi, care și-au găsit moartea sub lovituri de vergi⁴⁴. De atunci încoace, această tortură născocită de Tarquinius și-a găsit deseori aplicare.

Frag. B 11₇=M 10₇: „Îl ponegrea pe tatăl său prin tot soiul de ocări, numindu-l tiran și arătînd, în mod fățiș, că a încălcat tratatele“⁴⁵.

Frag. B 11₈ și 9: Eliminate.

Frag. B 11₁₀=M 10₉: Lucius Iunius⁴⁶, fiul surorii lui Tarquinius, era cuprins de groază după ce tiranul îi omorîse părintele și pe deasupra îi confiscase și averea. Pentru a scăpa cu viața, simulă nebunia. Tînărul știa foarte bine că oricine are o minte sănătoasă, mai ales dacă se întîmplă să fie și de origine ilustră, ajunge să fie bănuț de cei care exercită tirania. Odată ce a luat o astfel de hotărîre, a respectat cu strictete jocul pe care și l-a impus și, cum toată lumea îl credea cu adevărat nebun, în derîdere i s-a dat numele de *Brutus*. În limba latină acest nume înseamnă „cu mintea răătăcită“. Trimis la Delfi, împreună cu Titus și cu Aruns⁴⁷, pentru a-i distra pe drum, el spunea că va închina zeului ca ofrandă un băț, obiect care, pe cît se părea, nu prezenta nici un fel de importanță.

Frag. B 11₁₁=M 10₁₁: „Apoi <Brutus> s-a dat pe față, în templul lui Apollo Pythicul“.

Frag. B 11₁₂=M 10₁₁: Ofranda lui Brutus [adică bățul] deveni prilej de mare haz pentru fiii lui Tarquinius. Dar, într-o bună zi, pe cînd romanii consultau oracolul cu privire la succesiunea tronului, dornici să știe cine va urma lui Tarquinius, zeul răspunse că domnia la Roma o va dobîndi cel care va ajunge să-și sărute mai întîi mama. De îndată Brutus, căzu în genunchi, ca din întîmplare, și se grăbi să sărute pămîntul, socotindu-l drept mama tuturor oamenilor⁴⁸.

Frag. B 11₁₉₋₂₀=M 10₁₂₋₁₈: Iată cum s-a întîmplat ca Brutus să-i alunge de la domnie pe Tarquini⁴⁹: fiii lui Tarquinius, în timpul asediului cetății Ardea, pe cînd cinau într-o seară împreună cu Collatinus și cu

534-510
f.e.n.

- Brutus, care erau rudele lor și de aceeași vîrstă cu ei, ajunseră să vorbească și despre cumînțenia soțiilor lor și, cum fiecare era încredințat că nevastă cuminte ca
- 14 a lui nu se mai găsește, s-a ajuns la ceartă. Nevestele, din întîmplare, toate erau departe de tabăra militară. Tinerii hotărîră ca, de îndată, chiar în cursul acelei nopți, pînă ce nevestele să nu apuce să prindă de veste, să pornească cu toții călare, fiecare spre casa lui. Zis și făcut. Toate femeile au fost surprinse sînd de vorbă, Lucretia singură, soția lui Collatinus își vedea de treabă și lucra la lînă.
- 15 Cum în jurul acestei întîmplări s-a făcut multă vîlvă, Sextus a fost cuprins de dorința să întineze cinstea acestei femei. Se prea poate ca într-adevăr să o fi și dorit, căci era deosebit de frumoasă; totuși ceea ce urmărea, în primul rînd, era să-i distrugă reputația, nu să-i pîngărească ființa. Și așa, pîndindu-l pe Collatinus care se afla în ținutul rutulilor, zori spre Collatia⁵⁰. Sosind la casa lor în plină noapte și primit fiind ca în căminul unei rude — i se așternu masă și culcuș.
- 16 La început, Sextus încercă, în fel și chip, s-o convingă pe Lucretia să-i cedeze. Deoarece nu izbuti, recurse la violență. Cum nu-i merse nici pe această cale, născoci un mijloc neobișnuit — mintea refuză să creadă așa ceva — prin care o sili pînă la urmă să nu se mai împotrivească la propria-i umilință. Amenințările că o va ucide cu pumnalul o lăsară rece pe Lucretia, nu puse prea mare preț nici pe amenințarea că pe lîngă ea
- 17 va ucide și un sclav de casă. Dar Lucretia nu mai opuse nici o rezistență, cînd Sextus își dezvălui intenția de a așeza alături de cadavrul ei pe cel al sclavului și de a răspîndi zvonul că i-a ucis pe amîndoi, deoarece i-a surprins cum dormeau împreună. De teamă să nu se creadă că într-adevăr așa s-au petrecut lucrurile, a preferat să se lase în voia lui Sextus și apoi să moară, după ce își va fi destăinuit mai întîi greșeala, decît să-și curme viața pe dată și să piară sub pecetea infamiei. Iată de ce Lucretia s-a hotărît de bunăvoie să aleagă adulterul.

Abia scăpată din încercarea prin care trecuse, pregătește la îndemână un pumnal sub pernă și trimite numaidecât după soțul și tatăl ei. Aceștia sosesc în mare grabă și o găsesc pe Lucreția scăldată în lacrimi. Scoțind un geamăt adânc, ea se adresează tatălui ei astfel: „Tată drag, zise ea, îmi este mai rușine de soțul meu decât de tine; noaptea care a trecut n-a adus nimic bun pentru mine. Sextus m-a violat, amenințând că mă va omorî împreună cu unul dintre sclavii mei, ca să lase impresia că m-a surprins în pat cu acel om. Această amenințare m-a silit să cad în păcat la gândul că voi să nu rămîneți încredințați că într-adevăr așa s-a întîmplat, cum ticluise acel ticălos. Eu, din partea mea, sînt soție și voi ști ce am de făcut. Voi, dacă sînteți cu adevărat bărbați — dacă vegheați asupra cinstei soțiilor și a fiicelor noastre — răzbunați-mă. Luptați pentru redobîndirea libertății și arătați tiranilor ce fel de oameni știți să fiți și de ce fel de femeie și-au bătut joc“. Cu aceste cuvinte, fără să mai aștepte nici un răspuns, trăgînd fulgerător pumnalul de sub pernă s-a sinucis.

Frag. B 11₂₀=M 10₁₉: „alungat din pămîntul romanilor, Tarquinius și-a încercat de nenumărate ori norocul pe la vecini“.

Frag. B 12_{3b}=M 11₁:* „după ce a aflat aceasta, <Tarquinius> chiar de a doua zi s-a și îndreptat spre ei. <spre locul pe care Tarquinius îl aveau în Etruria>.

FRAGMENTE DIN CARTEA III

Frag. B 12₁=M 11₁: „Orice gloată este înclinată să judece faptele după cei care le săvîrșesc și, influențată de părerea pe care o are despre persoana acestora, își formează și părerea despre calitatea activității lor“.

Frag. B 12₂=M 11₂: „Orice om preferă ceea ce plutește în vag față de aceea ce cunoaște foarte bine, pe calea experienței; căci omul își pune mari speranțe în

* Locul incert.

tainele necunoscutului pe care le preferă experiențelor amare“.

Frag. B 12_{3a}=M 11₃: „Toate modificările ascund primejdii, mai cu seamă cele de ordin politic; în majoritatea cazurilor, acestea lovesc crunt pe cetățeanul de rînd, cît și ființa statului. Iată de ce oamenii întregi la minte preferă să rămînă mereu cum au fost decît să se vadă prada neputincioasă a valurilor care trec peste ei“.

Frag. 12_{3b}: Intercalat între *Frag. 11₂₀* și *Frag. 12₁*.

Frag. B 12₄₋₇=M 11₅₋₈: Fragmente din discuțiile purtate de L. Iunius Brutus și solii trimiși de Tarquinius la Roma*.

Frag. B 12₈=M 11₉: „După împrejurări, oamenii au alte planuri și alte dorinți; totuși, felul lor de a privi lucrurile este condiționat de situația în care se află în acel moment“.

Frag. B 12₉=M 11₁₀: „Regalitatea presupune nu numai virtuți războinice, ci și știință (de a fi rege), precum și multă experiență în relațiile cu oamenii. Nu este cu putință ca cineva, lipsit de asemenea calitate, să se comporte cu înțelepciune, dacă s-ar sui pe tron. Iată de ce mulți monarhi, parcă ridicați la o înălțime pînă la care nu meritau să ajungă, nu s-au putut menține pe culme, ci s-au prăbușit vertiginos, tîrînd după sine și pe supușii lor, împreună cu toate bunurile agonisite de aceștia“.

Frag. B 12₁₀=M 11₁₁: „Acțiunile viitoare ale oamenilor judecați-le după faptele lor din trecut, ca să nu fiți amăgiți de cele ce nascocesc atunci cînd vin cu rugăminți: Faptele nelegiuite sînt săvîrșite de fiecare om în deplină cunoștință de cauză; cuvinte potrivite este însă tare lesne de plăsmuit. Iată de ce orice individ trebuie judecat după cele ce a săvîrșit în viață, nu după ceea ce promite că va face.

* Cf. Zonaras, *Epitome*, VIII. 12. 1.

Frag. B 12₁₁: discuții purtate între Brutus și solii trimiși de Tarquinius la Roma*.

Frag. B 13₁: „Matroanele au ținut doliu un an întreg⁵¹.”

Frag. B 13₂=M 12₁: Valerius, colegul de consulat al lui Brutus⁵², cu toată popularitatea de care se bucura, era cât pe ce să fie victima furiei mulțimii care l-a bănuțit că năzuiește să instaureze regalitatea. Și n-ar fi scăpat cu viața, dacă în mare grabă n-ar fi avut abilitatea de a potoli spiritele.

La intrarea sa în Adunarea poporului, porunci lictorilor să încline fasciile, pe care pînă atunci le purtasera în sus, și să scoată securile strîns legate de fascii. Luînd o atitudine de adîncă umilință, se înfațîșă foarte mîhnit, ba chiar și lăcrimă. Cînd, în fine, luă cuvîntul, cu o voce firavă și plină de teamă rosti...

Frag. B 13₃=M 13₁: Horatius⁵³, cu prilejul consacării templului lui Jupiter a căzut la sorți să conducă ceremonia. El și-a îndeplinit datoria, deși Valerius l-a anunțat că fiul său a murit; acesta a avut grijă ca știrea să-i fie comunicată lui Horatius, chiar în timpul ceremoniei, nădăjduind că disperarea, cât și uzanța străbună care interzicea unui magistrat în doliu să îndeplinească o funcție sacră, aveau să-l determine pe colegul său să-i încredințeze lui continuarea ceremoniei⁵⁴.

Frag. B 13₄=M 13₂: Horatius nu s-a prefăcut că nu dă crezare celor ce aflase, mai ales că știrea era întărită de un mare număr de persoane, demne de încredere. Cu toate acestea, nu a întrerupt cursul ceremoniei. El ordonă ca trupul fiului său să rămînă neîngropat⁵⁵, de parcă ar fi fost vorba de un străin (așa ca nimic să nu lase impresia că s-ar preocupa de funeralii) și își îndeplini pînă la capăt îndatoririle.

* Fragmentele 12_{1-3 a}, 8,9,11 aparțin fie unui comentariu personal al lui Dio despre schimbarea formei de guvernămînt, fie convorbirilor purtate de conjurații care au răsturnat regalitatea. Cf. Dyonisios, A.R. IV, 72; vezi B. I, p. 35.

FRAGMENTE DIN CARTEA IV

508-501
i.e.n.

Frag. B 14=M 14₄: După mărturia anumitor izvoare [Porsenna] i-a dăruit tinerei fete <Clelia> arme și un cal.

Frag. B 15a=M 14₂: <Sabinii> au devastat teritoriul roman. Au pîrjolit totul în cale pînă la zidurile cetății⁵⁶.

Frag. B 15b=M 14₇: Cvestorilor <consulii> le-au dat diferite atribuții, care se deosebeau mult între ele, precum și titulaturi diverse.

590 i.e.n.

Frag. B 16=M 15: Secretul hotărîrilor și folosirea împrejurărilor favorabile — posibilitatea de a te consulta numai cu tine însuși, de a nu fi nevoit să recurgi la nimeni altul și, de fiecare dată libertatea de a fi singurul tău acuzator cu privire la cele ce s-au întîmplat într-un fel sau altul — iată tot atîtea motive care contribuie, în mare măsură, la îndreptarea unei situații⁵⁷.

500-495
i.e.n.

Frag. B 17₁₋₃=M 16₂₋₈ : Romanii intrară într-o perioadă cînd răscoalele se țineau lanț⁵⁸. Pricina acestor tulburări era dorința acelor care aveau avere, manifestată sub diferite forme, ca să-și impună dominația politică asupra celor mai puțini avuți. Aceștia, la rîndul lor, în virtutea egalității în fața legilor, nu voiau să cedeze cu nici un preț. Îsetați de libertate, cei săraci deveniseră o amenințare pentru bunurile aflate sub stăpînirea celor bogați, care înțelegeau să se bucure în exclusivitate de drepturile rangului lor, chiar și de dreptul ce-l aveau asupra persoanei (debitorului)⁵⁹.

² Pînă la un moment dat, deoarece la nevoie se ajutaseră unii pe alții, cele două partide se înțeleseseră oarecum; acum însă, călcînd în picioare orice legături, fără a mai face deosebire între cetățean și străin, ambele părți depășiseră măsura, luîndu-și ca țel suprem, unii, dobîndirea unei puteri absolute, ceilalți, împotrivirea din toate puterile față de sclavia liber acceptată. Cum n-au izbutit să-și vadă visurile împlinite, în încercările lor fie de a se apăra, fie de a da atacuri prin surprin-

dere, și-au făcut unii altora mult rău, aproape de neînchipuit.

Majoritatea cetățenilor erau împărțiți în două tabere ³ vrăjmașe, cu excepția zilelor grele prin care treceau în timpul neîncetatei războaie⁶⁰ care, aproape toate, erau provocate tocmai de neînțelegerile interne. De aici înainte, numeroși reprezentanți ai celor mai distinse familii s-au amestecat cu tot dinadinsul în luptele de clasă. Acesta a fost punctul de plecare al unor mari neazuri, pe care romanii și le-au provocat singuri, mult mai mari decât acelea pe care le-au avut de pățimit din partea neamurilor străine. Iată de ce mă simt îndreptățit să afirm că romanii n-ar fi pierdut nici puterea de care s-au bucurat, nici dominația lor, dacă n-ar fi contribuit cu atîta zel la propria lor ruină.

Frag. B 17₄=M 16₄: Printre altele, plebeii erau indignați de faptul că patricienii, după ce se bucurau de sprijinul cerut, uitau de frumoasele promisiuni făcute la grea cumpănă; cînd primejdia amenința, făgăduiau orice dar, de îndată ce vedeau că au trecut de greu, nici nu se mai gîndeau să facă vreo concesie, oricît de mică.

Frag. B 17₅=M 16₅: Romanii își împărțiră armata în mai multe corpuri, ca să nu fie nevoiți să lupte numai împotriva unui singur adversar, ci, silindu-i pe fiecare să-și apere teritoriul, era firesc să-i și învingă mai ușor.

Frag. B 17₆₋₈=M 16₆₋₈: De îndată ce dictatorul Valerius⁶¹ a reintrat în viața particulară, plebea a început din nou să se agite, și încă atît de violent, că a zguduit pînă și temeliiile statului.

Cei înstăriți țineau morțiș ca stipulațiile să fie executate la date fixe, fără să acorde nici cea mai mică amîinare: astfel de pretenții i-au dus spre ruină, și, pe lîngă aceasta, au pierdut multe alte privilegii. Ei nu recunoșteau adevărul că sărăcia lucie constituie un rău în care coace violența; că desperarea, care este o urmare firească a mizeriei, mai ales cînd se răspîndește în mase, nu mai poate fi potolită. Iată din ce pricină ⁷

494
I. O. R. 6-8

nu puțini dintre aceia care diriguiesc treburile politice preferă ca, de la sine înțeles, un compromis, față de măsurile dictate de o justiție intransigentă. Într-adevăr, în nenumărate rînduri, justiția absolută se clatină, lovită de însăși natura omenească⁶²; se mai întîmplă uneori să se prăbușească pe de-a întregul. Compromisul, în schimb, dacă ajunge la o concesie oricît de mică, poate salva interese majore.

- 8 Nemaipomenita lipsă de omenie arătată de aristocrați față de oamenii nevoiași a constituit principala cauză a celor mai multe dintre relele pe care a trebuit să le îndure poporul roman. În mod legal, creditorii aveau tot felul de drepturi asupra debitorilor care nu-și respectaseră termenele; așa, de pildă, dacă un datornic se întîmpla să fi împrumutat de la mai mulți creditori, aceștia aveau deplina libertate să-l taie în bucăți, potrivit bucăților după mărimea sumei datorate, și apoi să le împartă între ei⁶³. Această dispoziție a legii, deși absolut reală, n-a fost totuși niciodată pusă în vigoare. Nici nu prea văd cum s-ar fi dedat romanii la un asemenea act de cruzime, tocmai ei, care ofereau adesea azil celor dovediți de crime, ei care acordau viață pînă și condamnaților azvîrliți de pe stîncile Capitoliului, dacă aceștia supraviețuiau.

Frag. B 17₉₋₁₂ = M 16₉₋₁₂: Cei striviți de povara datoriilor puseră stăpînire pe o înălțime⁶⁴ și, sub conducerea unui oarecare Caius⁶⁵, ridicară pretenția să-și procure grîne din cîmpurile învecinate, de parcă ar fi fost în plin război. Era cea mai bună dovadă că legalitatea și dreptatea se dovedeau neputincioase în fața armelor și a disperării. Senatorii, de teamă ca răzvrățiții să nu ajungă la ciocniri și mai crîncene — iar vecinii, profitînd de situație, să nu treacă la atac —, trimiseră o solie împuternicită să le făgăduiască tot ce inima le dorea.

- 10 La început, răzvrățiții se arătară dîrji, dar, ca prin minune, spiritele se liniștiră cînd Agrippa⁶⁶, primit mai întîi cu huiduieli, îi rugă să aibă răbdare de a asculta o poveste pe care urma s-o înfățișeze în calitate de

membru al delegației. Iată ce rosti el: „s-a întâmplat odată ca membrele corpului să se revolte împotriva stomacului, sub pretext că, flămânde și însetate, sînt silite să trudească și să îndure tot felul de lipsuri, de parcă n-ar fi fost făcute pentru altceva decît să slujească stomacului; acesta, ferit de orice grijă, n-are altă treabă decît să se ghiftuie cu bunătați. Membrele hotărîră în cele din urmă ca mîinile să nu mai ducă hrană spre gură iar gura să nu mai primească nimic, așa ca stomacul, lipsit de mîncare și de băutură, să ajungă la pieire. Cum s-a hotărît așa s-a și făcut. Corpul, începu încetul cu încetul să piardă din greutate; apoi, a urmat un fel de sleire a puterilor care îl duse spre sfîrșeală. Cum membrilor le mergea tot mai rău, s-au văzut silite să recunoască că stomacul este chezașia bunei stări a întregului organism și au început din nou să-i dea hrană”. Ascultînd această pildă, mulțimea i-a înțeles tîlcul; pilda arăta că prisosul de care se bucură cei avuți contribuie și la înstărirea celor nevoiași. Plebea deveni ceva mai cuminte și se învoi să cadă la o înțelegere, după ce obțină suspendarea plății dobînzilor și suprimarea înrobirii datornicilor; acest drept a fost acordat printr-un decret al Senatului.

11

12

Frag. 17₁₃: Eliminat.

Frag. B 17₁₄ = M 16₁₃: Această <înțelegere> nu părea a fi în armonie cu firea omenească; ea a fost primită cu sentimente foarte diferite, unii au acceptat-o de bunăvoie, alții însă au protestat împotriva ei.

Cînd mai mulți indivizi au un țel comun și au izbutit să-l atingă prin mijloace violente, pentru o vreme, faptul că sînt strîns uniți printr-o înțelegere, îi îndeamnă să dezlănțuie un curaj nebunesc: dar, atunci cînd intervine dezbinarea, fiecare se prăbușește, pedepsit sub pretexte diferite.

Frag. B 17₁₅ = M 16₁₄: Ca urmare a disensiunilor firești care se ivesc în sînul majorității acelor care au aceleași însărcinări în funcția de conducere (căci este greu să se ajungă la un acord deplin mai ales cînd e vorba de una dintre treburile publice) — autoritatea

<tribunilor> era lipsită de coeziune și de unitate în vederi. Hotărârile luate în comun nu dovedeau nici un folos practic, dacă unul singur dintre ei se opunea părerilor celorlalți⁶⁷. Cum scopul pentru care fusese creat colegiul lor era acela de a împiedica orice manifestare a violenței, indiferent din partea cui ar fi venit, cel care se ridica împotriva unei propuneri era mai puternic decât cei care o susțineau⁶⁸.

FRAGMENTE DIN CARTEA V

Frag. B 18₁: Eliminat.

492—491
i.e.n.

Frag. B 18₂₋₁₂=M 17₁₋₁₁: Nu este ușor să dovedești o deosebită capacitate în toate privințele nici să întru-nești virtuțile pe care le implică arta războiului și comportarea în timp de pace. Unii, care dau dovadă de o excepțională forță fizică, au facultățile intelectuale mai reduse; iată și un altul, care pe tot ce pune mâna îi merge din plin și, cu toate acestea, nu s-ar putea spune că starea lui materială este la fel de înfloritoare. Din asemenea pricini, Coriolan⁶⁹, înălțat la rangul suprem de către concetățenii săi și apoi doborât nu după multă vreme de aceiași oameni — deși îi adusesese pe volsci sub dominația romană —, alăturându-se acestora, a făcut ca patria sa să treacă prin zile deosebit de grele⁷⁰.

3
491 i.e.n. <Coriolan> a candidat la consulat dar, cum nu l-a dobândit, s-a înfuriat grozav împotriva plebei. Această umilință, cât și sentimentele ostile pe care le avea față de tribunii plebei, a căror putere era considerabilă, l-au făcut să-și dea drumul gurii și să folosească expresii violente⁷¹, pe care alți fruntași, considerați egali lui Coriolan pentru meritele câștigate pe câmpul de luptă, nici nu s-ar fi gândit să le rostească.

4 În vremea când bîntuia o foamete cumplită și la Norba se pregătea înființarea unei colonii, plebeii, cu acel prilej, îi învinuiează pe cei puternici și bogați că numai din pricina lor sînt ei nevoiți să îndure atîtea nevoi, lipsiți de hrană cum erau și mînați într-una la războaie, ca pradă aruncată dinadins în ghearele mor-

ții nemiloase. Într-adevăr, cînd oamenii ajung să fie bănuitori unii față de alții, sînt înclinați să privească cu ochi răi indiferent despre ce-ar fi vorba, chiar și cele ce sînt în interesul lor. Coriolan, care de altfel nutrea un adînc dispreț față de plebe, deși grîne erau aduse spre Roma de pretutindenii și mari cantități de provizii fuseseră trimise gratuit de tiranii din Sicilia, nu îngădui ca alimentele să fie distribuite așa cum cerea poporul⁷². Tribunii, a căror desființare Coriolan o dorea mai presus de orice, acuzîndu-l în fața Adunării popoului că aspiră la tiranie, izbutiră să-l condamne la exil. Strigătele de protest și amenințările tuturor patricienilor cîți erau de față, indignați de îndrăzneala dovedită de plebe împotriva lor, nu ajutară la nimic.

Alungat din patrie, Coriolan s-a refugiat în ținutul volscilor, deși aici amintirea loviturilor primite din partea lui era încă vie și volscii îl urau de moarte. Cît despre Coriolan, el își făcea socoteala că în urma dovezilor sale de vitejie, care-i costaseră atît de scump pe volsci, cît și datorită mîniei ce-i clocotea în suflet împotriva concetățenilor săi, avea să fie bine primit de foștii dușmani, în speranța că vor putea plăti romanilor cu vîrf și îndesat cele ce suferiseră. Iată cum se adeverește că cel care a avut mult de îndurat din partea unor dușmani crede, în sinea sa, că aceiași oameni ar putea cîndva să-l copleșească cu binefaceri, dacă au bunăvoință și posibilitate⁷³.

Frag. B 18₇=M 17₆: Coriolan era adînc indignat cînd vedea cum romanii, amenințați în ființa statului lor, nici nu se gîndeau să părăsească teritoriile străine pe care le ocupaseră. Vestea înaintării volscilor nu produse la Roma nici cea mai mică emoție, într-atît erau oamenii de înrăiți unii împotriva celorlalți. Nici măcar apropierea primejdiei nu izbutea să netezească calea unei reconcilierii⁷⁴.

Femeile, în schimb, și anume Volumnia, soția lui Coriolan, Veturia, mama sa, însoțite și de alte femei care ocupau cel mai înalt rang la Roma, s-au dus în tabăra lui Coriolan, aducînd cu ele și copiii acestuia. Totuși ele

nu l-au putut îndupleca să înceapă tratative cu privire la litigiile teritoriale, nici să se întoarcă la Roma.

- 8 Coriolan, de îndată ce a fost anunțat de sosirea lor, le-a primit fără întârziere și le-a îngăduit să ia cuvântul⁷⁵. Iată cum s-a desfășurat întrevederea. Veturia a început să vorbească în timp ce toate celelalte femei suspinau în tăcere: „De ce te miri, fiule; de ce te arăți surprins? N-am venit doar la tine în calitate de transfuge. Patria ne-a trimis la tine, pe noi care sîntem și vom rămîne mama, soția și vîlastarele tale, dacă te vei lăsa înduplecat: altfel, nu ne înfățișăm în ochii tăi decît ca o pradă de război. Dacă nu-ți vei stinge focul
- 9 mîniei, ucide-ne mai întîi pe noi. De ce la auzul acestor cuvinte îți întorci privirea muiată în lacrimi? Nu știi oare că noi, cele de la Roma, am avut puterea să ne înăbușim durerea care ne sfîșia inima, ca să venim să te vedem? Cată să ne înțelegi, și curmă ura ce-o porți față de concetățenii tăi, de prietenii tăi, față de templele și mormintele de la noi de acasă. Renunță la gîndul de a năvăli în oraș cu sentimente de adîncă vrăjmășie, nu începe asediul patriei în care te-ai născut și ai fost crescut, unde ai primit ilustrul nume de Coriolan. Înclină-te în fața cuvintelor mele, fiu iubit, nu mă trimite departe de tine fără să fi fost ascultată, dacă nu vrei să mă vezi moartă, străpunsă de propria mea mînă“.
- 10 Așa a vorbit Veturia, iar vaietele ei se ridicau spre cer în timp ce-și sfîșia haina și își arăta sîinii. Apăsîndu-și cu mîna pîntecele dezgolit, strigă: „Privește, fiule, acesta este pîntecele care te-a născut, aceștia sînt sîinii care te-au hrănit“. La aceste cuvinte, soția lui Coriolan, copiii, celelalte femei, încep să jelească cu toții pînă ce l-au făcut și pe Coriolan să ia parte la nemărginita lor durere. Cum nu mai putea să îndure această priveliște, Coriolan își îmbrățișă mama, acoperind-o cu sărutări. „Ei bine, mamă, grăi el, te voi asculta. M-ai învins. Numai ție trebuie să-ți înalțe toți romanii prinos de recunoștință. Cît despre mine, eu nu mai pot privi în ochii acelora care mi-au plătit cu exi-
- 11

lul imensele servicii puse în slujba patriei. Fiindcă așa dorești, pământul străbun să-ți țină loc de fiu de aici înainte; cît despre mine, eu voi trăi departe de voi". Cînd termină cele ce avea de spus, Coriolan se ridică în picioare. Fie din teamă față de mulțimea volscilor ce-l înconjurau, fie de rușine față de concetățeni, deoarece pornise cu război împotriva lor, oricum au stat lucrurile, fapt este că el nu s-a învoit să se mai întoarcă la Roma, așa cum i se propusese. Retras în ținutul volscilor, acolo și-a sfîrșit zilele, în urma unui complot sau ajungînd la adînci bătrîneți.

Frag. B 19—M 18: Cassius⁷⁶ a fost condamnat la moarte de către romani, deși adusese mari servicii statului. De unde se vede prea bine că nu trebuie să ai nici o încredere în mulțime: ea se arată oricînd gata să-i jertfească pe cei care au luptat pentru binele ei, ca și pe cei care i-au pricinuit cele mai mari neajunsuri. Sub înrîurirea intereselor de moment, gloata înalță în slăvi pe oamenii de la care se așteaptă la foloase; după ce au cules roadele strădaniei acestora — nimic nu-i mai împiedică pe cei mulți să pună pe foștii lor binefăcători pe aceeași treaptă cu cei mai înrăiți dușmani. Iată pilda lui Cassius, cel atît de îndrăgit de plebei. Moartea lui a fost urmarea aceluiași fapte pentru care se acoperise cu glorie; dar este evident că tragicul lui sfîrșit s-a datorat invidiei pe care o stîrnise și nicidecum vreunei pedepse pe deplin meritate.

Frag. B 20₁₋₄—M 19₁₋₃: Cei care preluau pe rînd puterea politică⁷⁷, deoarece nu aveau cum găsi nici un alt mijloc de a ține în frîu mulțimea, stîrneau dinadins război după război cu popoarele vecine, ca în acest fel să întoarcă gîndurile plebei de la problemele agrare ce o preocupau.

Frag. B 20₂: Eliminat.

Inimile ostașilor fuseseră într-atît de îndîrjite de amîndoi consulii, încît luptătorii se legară cu jurămintă în fața consulilor că vor smulge victoria⁷⁸. În avîntul ce-i stăpînea, meraseră pînă acolo că își închiuiau că pot fi stăpîni pînă și pe soartă.

- 4 Cei mai mulți oameni au obiceiul să lupte în contra curentului fie și în pofida propriului lor interes; de asemenea, uneori, depun eforturi peste puterile lor, numai ca să facă servicii celor care sînt oricînd gata să le primească⁷⁹.

478 i.e.n.

Frag. B 21₁₋₃=M 20₁₋₃: Fabii, care prin obîrșia și prin averea lor erau îndreptățiți să se socoată egali cu cei care dețineau cel mai înalt rang în cetate, au observat de îndată profunda descurajare care pusesse stăpînire pe romani⁸⁰. Anumiți oameni, cînd au de făcut față unei situații deosebit de grele și de încurcată, nu se dovedesc în stare să găsească o ieșire pentru a învinge necazurile ce-i copleșesc. Ceva mai mult, ei capitulează chiar și în fața celor mai neînsemnate greutăți. Această stare de deprimare le zdruncină dincolo de orice închipuire atît judecata, cît și încrederea în dreptatea hotărîrilor pe care sînt nevoiți să le ia.

Urmează renunțarea la orice acțiune salutară, ca și cum orice strădanie ar fi zadarnică. În cele din urmă, ajung să se lase în voia sortii și așteaptă cu resemnare loviturile ce le sînt hărăzite.

477 i.e.n. 2

Fabii, în număr de trei sute șase, au fost nimiciți de etrusci. Se întîmplă adesea ca cei care au mult prea multă încredere în ei, datorită curajului ce-i însuflețește, să cadă victima propriei lor temerități; iar cei care se laudă că norocul le e statornic sînt împinși spre prăpastie, căci prea își ies din minți⁸¹.

- 3 Manifestările de doliu, în public și în familie, prin care au fost deplînși Fabii, au despășit cu mult cerințele unui doliu obișnuit pentru pierderea unui număr de cîteva sute de oameni, deși acest număr, raportat la ordinul patricienilor, fără îndoială, că era destul de însemnat.

Ținînd seama de prețuirea de care se bucurau Fabii, de modul în care și-au arătat devotamentul, oamenii aveau impresia că prin catastrofa care-i răpise din mijlocul lor își pierduseră și ei înșiși puterea. Se înțelege pentru ce ziua în care și-au găsit moartea Fabii a fost trecută printre zilele nefaste, iar poarta prin care ple-

caseră la război⁸² a fost blestemată, ca nici un alt conducător de oști să nu mai iasă pe acolo. Iar Titus Menenius⁸³, care era cîrmuitorul oștirii romane, cînd s-a întîmplat această nenorocire, a fost mai tîrziu acuzat în fața Adunării poporului că nu a dat la vreme Fa-
biilor ajutorul necesar și că, după dezastru, a fost, la rîndul lui, învins într-o bătălie. În urma acestor învini-
niri, Menenius a fost condamnat.

Frag. B 24₅=M 23₇: <Menenius> deoarece a rezistat 476 l.e.n
pîna la sfîrșit, a fost urmărit în justiție și condamnat
la o amendă în bani, fără ca totuși să se hotărască
pentru el pedeapsa cu moartea.

Frag. B 22₁₋₃=M 21₁₋₃: Patricienii, arareori își ma- 470 l.e.n
nifestau opoziția pe față, însoțind-o de imprecășii
amare; în schimb, pe ascuns, nu se sfiau să-i ucidă
adesea pe tribunii cei mai îndrăzneți; dar asemenea cri-
me nu i-au abătut de la datorie pe tribunii care s-au
succedat, cum stavilă nu le-a fost nici jertfa celor nouă
tribuni dați odinioară pradă focului, prin voința popo-
rului⁸⁴. Mai mult chiar, pe cei care după acestea au con-
tinuat să fie aleși tribuni ai plebei, sîngele vărsat nu
i-a frînat nicidecum, ci s-au arătat și mai îndrîjiți încă
în revendicările lor: setea de a-și atinge țelul a făcut ca
speranțele în izbînda finală să întrecă teama provo-
cată de nefericitul sfîrșit al celor nouă, iar moartea co-
legilor lor de tribunat ajunsese să fie considerată drept
justificarea răzbunărilor personale; noii tribuni își fă- 2
ceau o deosebită plăcere să-și închipuie că ei vor scăpa
vii și nevătămați, deși nu aveau temeii să nutrească
astfel de iluzii. Această convingere a determinat pîna
și pe unii dintre patricieni, care nu se ridicaseră pe altă
cale, să treacă în ordinul plebeilor. După cîte credeau
ei, condiția modestă pe care o conferea acest ordin era
mult mai prielnică să le satisfacă dorința de a-și însu-
și puterea tribuniciană în comparație cu slăbiciunea fal-
sei străluciri a rangului lor; aspirațiile le erau susți-
nute de faptul că numeroși plebei, fără întrerupere, de-
și legea interzicea categoric acest lucru, obținuseră, la

476-471
l.e.n.

rînd, de două, trei ori puterea tribuniciană, iar unii chiar și de mai multe ori.

3 La această situație s-a ajuns numai din vina patricienilor. Ei socoteau că se întrec în istețime prin felul cum urzeau războaie după războaie, ca astfel, puși față în față cu primejdiile din afară, plebeii să fie siliți să se cumințească. Dimpotrivă însă, această situație ascuțea lupta de clasă. Plebeii refuzau să mai plece la război, dacă nu obțineau revendicările pe care le formulau de fiecare dată. Și, în caz că nu obțineau chiar tot ce doreau, de se întâmpla să fie nevoie să pornească la luptă, comportarea lor pe cîmpul de bătălie lăsa mult de dorit.

Se înțelege de ce, destul de numeroși vecini, încurajați mai degrabă de dezbinările interne de la Roma decât bizuindu-se pe propriile lor forțe, au încercat noi atacuri împotriva cetății.

458-456
i.e.n.

Frag. B 23₁₋₄ = M 22₁₋₂: Equii, după ce au cucerit Tusculum și l-au învins pe Marcus Minucius⁸⁵, au ajuns așa de închipuiți, încît nu au mai crezut de cuviință să țină seamă de plîngerea solilor romani cu privire la răpirea acestui teritoriu; arătînd delegației romane⁸⁶ un stejar, prin intermediul comandantului lor, Clacilius Gracchus, i-au poftit pe romani, dacă doresc, să se adreseze copacului.

458 i.e.n. 2

Romanii, cînd au aflat că Minucius, împreună cu o parte din trupe, a fost surprins de dușmani⁸⁷ într-o vale plină de hățisuri și de măracini, au numit dictator împotriva equilor pe L. Quinctius⁸⁸, deși acesta era un cetățean sărac, care își cultiva singur micul ogor ce-l avea, de altfel unica sa proprietate. În alte privințe, meritele lui Quinctius egalau pe acelea ale celor mai distinși cetățeni, iar ca prudență și înțelepciune îi întrecea pe toți. Deoarece îi plăcea să-și bucleze părul, i s-a dat și porecla de „Cincinnatus“.

449 i.e.n. 3

Sîntem pe vremea cînd la Roma mari frămîntări sociale amenințau ființa statului atît în taberele de război, cît și în oraș. Cei care se aflau sub arme, din simplă ambiție căutau să nu facă nimic pe placul ace-

lora care dețineau puterea și astfel trădau, în mod conștient, interesele publice și private.

Cît despre patricieni, pe lîngă faptul că se bucurau de pieirea acelor care le făceau zile amare — mai căutau și prin mijloace proprii, abil inventate, să distrugă pe cît mai mulți dintre cei care luau parte activă la susținerea revendicărilor plebei. De aici, se înțelege, izbucneau răscoale destul de grave.

Frag. B 23₄ = M 22₄₋₅: așezat după B 24₁.

. FRAGMENTE DIN CARTEA VI

Frag. B 24₁ = M 23₃: Romanii susținuseră adesea lupte împotriva faliscilor și fuseseră, pe rînd, învinși și învingători; dar în urma atîtor vicisitudini, ei au început să mai uite de datinile străbune cu privire la sacrificii, în favoarea ritualurilor altor neamuri, cu speranța că aceste practici religioase se vor dovedi spre binele lor. Într-adevăr, așa e făcut omul. Atunci cînd se află la grea cumpănă, este înclinat să nu mai privească cu ochi buni obiceiurile cu care s-a deprins de-o viață, chiar dacă este vorba de practici religioase: curiozitatea îl îndeamnă să admire ceea ce nu cunoaște încă. Vechiul fel de trai, de vreme ce nu-l mai socoate de nici un folos pentru a-l ajuta în prezent, i se înfățișează lipsit de orice sens și pentru viitor. De la tot ce este străin, însă, omul așteaptă realizarea tuturor dorințelor ce i se nasc în suflet, numai fiindcă este vorba de ceva nou.

423 i.e.n

Frag. B 23₁ = M 22₁₋₅: Pînă la urmă, s-a ajuns la un asemenea grad de ambiție și la atîta funestă rivalitate, încît comandantii militari nu își mai coordonau acțiunile, așa cum se obișnuise în trecut, ci fiecare dădea ordine pe rînd, cum îl tăia capul⁸⁹; dintr-un asemenea mod de a conduce operațiile nu putea să rezulte nimic bun. Așa s-au întîmplat nenumărate nenorociri, deoarece fiecare din ei avea în vedere, în primul rînd, interesul personal și nu cel public, preferînd să asiste la un dezastru colectiv decît să-l vadă pe unul dintre colegii săi acoperit de glorie.

418-417
i.e.n.

Democrația nu înseamnă ca absolut toți cetățenii să obțină ceea ce doresc, ci fiecare membru al unei comunități obștești se cuvine să primească după meritele sale.

394 i.e.n.

Frag. B 24₂=M 23₂: În timpul asediului cetății faliscilor, romanii ar fi fost multă vreme ținuți pe loc, dacă nu s-ar fi întâmplat ceea ce voi povesti de îndată⁹⁰. Un învățător avea în școala ce-o conducea un mare număr de elevi, aparținând familiilor celor mai sus puse; fie dintr-un resentiment, fie din dorința de câștig, acesta i-a condus pe copii afară din oraș, invocând un pretext oarecare. În cetatea faliscilor, viața se desfășura în condiții atât de normale, că pînă și copiii mergeau la școală. Învățătorul i-a condus pe elevi în tabăra lui Camillus, spunându-i generalului roman că odată cu acești copii i-a predat, de fapt, întreaga cetate; cei asediați nu aveau doar să prelungească rezistența cînd cele mai dragi ființe pe care le aveau pe lume s-ar fi aflat în mîna romanilor.

Cu toate acestea, încercarea învățătorului dădu greș. Camillus, credincios principiilor respectate de romani și stăpînit de gîndul vremelniceii omenești, n-a socotit că ar fi frumos să cucerească cetatea, folosindu-se de o trădare. El a ales o altă cale. Legînd la spate mîinile trădătorului, îl dădu pe mîna copiilor cu porunca să-l întoarcă astfel legat în cetate.

După acest incident, faliscii încetară imediat orice rezistență. Deși cetatea lor era anevoie de cucerit, deși aveau rezerve îndestulătoare pentru a susține lupta vreme îndelungată, ei s-au hotărît să cadă la o înțelegere cu generalul roman, fără ca nimeni să-i fi silit, căci și-au închipuit că de la un astfel de om nu vor avea parte decît de minunate dovezi de prietenie, dacă fie și în calitate de dușman a înțeles totuși să facă dreptatea în favoarea lor.

391 i.e.n.

Frag. B 24₄=M 23₆: Camillus, în urma acestei comportări, a fost și mai rău privit încă de către cetățenii săi. El a fost acuzat, de către tribuni⁹¹, că nu s-a îngrijit să depună în tezaurul public nici o parte a

prăzii ridicate din ținutul veientilor. Atunci, Camillus, fără să mai aștepte să fie condamnat, s-a exilat de bunăvoie.

Frag. B 24₅=M 23₇: Integrat de editor în cartea V, între *Frag. 21₃* și *22₁⁹²*.

Frag. B 24₆=M 23₈: Din nefericire, pe Camillus îl pizmuiiau nu numai plebeii sau aceia pe care îi supăra înaltul rang la care acesta ajunsese, ci și cei mai apropiați prieteni, ba chiar și rudele. Și toate acestea se petreceau fără nici un ascunziș. Zadarnic se rugă Camillus, de unii, ca să-l apere prin luare de cuvânt, de alții, ca să-l ajute printr-un vot în favoarea lui. Toți refuzară să-i dea sprijinul pe calea votului; unii însă îi făgăduiră, chipurile, că în cazul unei condamnări vor contribui și ei cu bani la plata amenzii care urma să i se impute. Din cauza acestei atitudini, cuprins de mânie, Camillus a înălțat o rugă către zei ca cetatea să aibă într-o zi nevoie de brațul lui. Apoi, fără să mai aștepte sentința, el se strămută pe teritoriul rutulilor⁹³.

FRAGMENTE DIN CARTEA VII

Frag. B 25₁₋₇=M 24₁₋₈: Iată din ce pricină au pornit gallii o expediție împotriva romanilor. Locuitorii din Clusium⁹⁴, care avuseseră multe de suferit din partea gallilor cu prilejul unei expediții războinice⁹⁵, au cerut sprijinul romanilor, punându-și mari speranțe în ajutorul acestora, oricum ar fi fost dat. Cu toate că erau de neam înrudit, ei nu îi susținuseră pe locuitorii din Veii, așa că aveau tot dreptul să se aștepte la un sprijin. Romanii însă nu au găsit cu cale să voteze acordarea unui ajutor armat, ci s-au mărginit să trimită o solie la galli⁹⁶, pentru a mijloci pacea în favoarea clusienilor; tratativele de pace se purtau pentru o mică bucată de pământ și puțin a lipsit ca părțile să nu cadă la învoială.

Cum însă clusienii au trecut de la faza convorbirilor la atacuri directe împotriva barbarilor, au atras în luptă

391 i.e.n.

2

alături de ei și pe solii romani. Gallii, când au băgat de seamă prezența romanilor în liniile de bătaie vrăjmașe, s-au făcut foc. La început, au trimis la rîndul lor cîțiva soli la Roma, ca să acuze delegația romană. Apoi, cum departe de a-și primi pedeapsa cuvenită, solii romani au fost ridicați la rangul de tribuni militari⁹⁷, gallii s-au înfuriat cumplit, fiind de altfel prin însăși firea lor oameni iuți la mînie. Fără să se mai ocupe de Clusium, ei se năpustiră direct asupra Romei.

- ³ i.e.n. Trupele romane, trimise în întîmpinarea gallilor, n-au avut timp nici măcar să-și tragă sufletul. În aceeași zi, după un marș istovitor, soldații au fost nevoiți să susțină o luptă și au fost învinși⁹⁸. Atacați prin surprindere de galli, îngroziți de marele număr al dușmanilor, de statura lor uriașă, pînă și de strigătele lor înfiorătoare, proferate într-o limbă cu totul necunoscută, romanii, pierzîndu-și cumpătul, au uitat de toate regulile tacticii militare pe care o învățaseră și curajul i-a părăsit. Știința militară contribuie în mod hotărîtor la menținerea curajului. Atunci cînd se alătură avîntului întărește considerabil încrederea în forțele proprii; în lipsa ei însă, curajul se topește văzînd cu ochii, mult mai repede decît la luptătorii care n-au cunoștință de îndrumările tacticii. Cînd e vorba de luptători neexperimentați, se întîmplă adesea ca aceștia să învingă prin însuflețirea ce-i mîna nebunește la atac; dar altfel se petrec lucrurile cu ostașii care au învățat tactica în luptă; dacă încalcă principiile învățate, ajung să-și piardă capul și să nu mai știe pe ce lume sînt. Așa s-au petrecut lucrurile și cu romanii care au fost învinși.

Frag. B 25₅ = M 24₆₋₇: Romanii, asediați în cetățuia Capitoliului, nu mai aveau nici o nădejde de scăpare, afară dacă nu s-ar fi întîmplat vreo minune. Deși se aflau într-o primejdie de moarte, ei continuau totuși să îndeplinească cu sfințenie ritualurile religioase⁹⁹. Atunci cînd a fost nevoie ca pontificii să officieze un sacrificiu, într-un anume loc din Roma, Fabius Caeso¹⁰⁰, căruia îi revenise sarcina de a oficia ceremonia, a coborît

din Capitoliu în oraş, împodobit cu toate insignele pontificale, așa cum se obișnuia. El trecu printre rîndurile dușmanilor, îndeplini cele ce avusese de gînd să facă și, chiar în cursul aceleiași zile, se întoarse la Capitoliu.

Nu am decît admirație pentru barbarii care l-au crutat pe pontif, fie din respect față de zei, fie din respect față de calitățile lui morale. Marea mea admirație se îndreaptă însă către Caeso însuși, și aceasta din două motive: pentru că a îndrăznit să coboare singur în mijlocul dușmanilor și pentru că, deși i-ar fi stat în puțință să se pună la adăpost, n-a făcut acest lucru. Fără ca nimeni să-l silească, s-a întors la Capitoliu, expunîndu-se unei primejdii evidente. El știa foarte bine că romanilor le venea deosebit de greu să părăsească ținutul, mai bine zis singura porțiune din patrie care le mai rămăsese: de asemenea, era conștient că o asemenea încercare nu avea sorți de izbîndă; chiar dacă ar fi dorit să plece, romanii n-ar fi izbutit, din cauza marelui număr al asediatorilor.

Frag. B 25₇ = M 24₈: Atunci cînd Camillus a fost cu stăruință chemat să ia conducerea armatei, el nu s-a supus: condiția lui de cetățean exilat îi interzicea să accepte și Camillus nu dorea să primească comanda trupelor, încălcînd datinile strămoșești. El era un bărbat care respecta cu strictetețe tradiția. Deși patria trecea printr-o primejdie de moarte, simțul datoriei l-a îndemnat să respecte prescripțiile străbune și să nu lase posterității un exemplu rău prin felul cum a încălcat datina¹⁰¹.

Frag. B 26₁₋₃ = M 25₁₋₃: Adunarea poporului l-a condamnat pe M. Capitolinus¹⁰². Locuința sa a fost rasă de pe suprafața pămîntului¹⁰³, iar bunurile lui scoase la mezat: numele, cît și chipul lui, dacă se aflau înfățișate pe undeva, au fost șterse sau nimicite. Și în zilele noastre, afară de pedeapsa distrugerii casei de locuit, se iau aceleași măsuri pentru pedepsirea celor dovediți că au uneltit împotriva statului. De asemenea, s-a hotărît printr-un decret ca nici un patrician să nu mai locuiască pe înălțimea Capitolului, pe locul unde

384 i.e.n.

Marcus își avusese locuința, iar membrii familiei Manliilor interziseră ca cineva dintre ei să mai poarte prenumele de Marcus, de vreme ce așa se numea cel condamnat.

- 2 Capitolinus, așadar, fiindcă și-a schimbat cu totul felul de comportare, a avut parte și de o altă soartă. Desăvârșit războinic, el n-a știut să se adapteze la condițiile vieții pașnice. Cu gândul de a deveni tiran, a ocupat Capitoliul, pe care odinioară chiar el îl salvase. Patrician, a căzut victimă unui sclav; el, renumitul căpitan de oști, a fost prins întocmai ca un rob și prăvălit chiar de pe stîncă de unde odinioară îi respinsese pe galli.

Frag. B 26₃=M 25₃: M. Capitolinus a fost aruncat de romani în prăpastie, din vârful stîncii tarpeiene¹⁰⁴. De aici se vede că, în cele mai multe cazuri, aproape nimic nu rămîne neclintit în mersul lucrurilor omenești; pînă și cele mai fericite întîmplări duc adesea la situații tragice, la fel de intense prin opoziție cu mulțumirea sufletească anterioară; asemenea prilejuri dau naștere la iluzia de perenitate în stările de mulțumire și stîrnesc în suflet dorințe tot mai aprige. Vine însă o vreme cînd oamenii se desmeticesc din visurile care i-au legănat și se prăbușesc într-o stare cu totul opusă năzuințelor lor.

Frag. B 27: Eliminat.

381 i.e.n.

Frag. B 28₁₋₂=M 26₁₋₂: Camillus a pornit o campanie împotriva cetății Tusculum¹⁰⁵. Totuși, printr-o întîmplare puțin obișnuită, tusculanii n-au pășit absolut nimic. Ca niște oameni cu conștiința împăcată, ca și cînd romanii n-aveau nici un dinte asupra lor, ci veneau în simplă calitate de prieteni la alți prieteni sau treceau doar întîmplător prin teritoriul lor, purtînd război împotriva altora — locuitorii din Tusculum n-au schimbat nimic din obiceiurile lor zilnice și nu au dat nici cel mai mic semn de îngrijorare. Toată lumea, cu mic și mare, își vedea de îndeletnicirile obișnuite, precum și de alte treburi, așa cum se desfășoară viața în plină pace. Nimeni nu a părăsit ținutul, iar armata romană a fost primită în interiorul zidurilor după toa-

te datinile ospetiei și cinstită așa cum se cuvine cînd întîmpini o oaste prietenă. Iată cum s-a făcut că romanii nu numai că nu le-au pricinuit tusculanilor nici un rău, dar pînă la urmă i-au și înscris în listele de cetățeni¹⁰⁶.

*Frag. B 29₁₋₆ = 27₁₋₆**: Tribunul militar Rufus avea anumite sarcini obștești în for. Cînd s-a întors acasă, lictorul, după un străvechi obicei, bătu tare cu fasciile în poarta casei. Soția lui Rufus, neobișnuită pînă atunci cu un asemenea procedeu, s-a speriat și apoi s-a mirat. Sora ei cît și alte persoane care erau de față au făcut haz nespus de această întîmplare; femeia, astfel desconsiderată, ca una care se dovedea neștiutoare în privința prerogativelor acordate magistraților, deoarece soțul ei deținea acum pentru întîia dată o asemenea funcție în aparatul de stat — s-a făcut foc, socotindu-se jignită; lucru firesc de altfel, dacă ținem seama de îngustimea de judecată obișnuită la femei. Soția lui Rufus nu s-a liniștit în furia ei pînă nu a răscolit orașul. Așa se întîmplă că pînă și unele fapte mărunte, întîmplătoare, ajung uneori pricina unor adevărate dezastre, atunci cînd sînt amplificate de puterea urii și a invidiei¹⁰⁷.

Frag. B 29₃ = M 27₃: Nădejdea că va fi salvat, cînd omul trece prin zile negre, are harul să-l facă să creadă în cele mai năstrușnice închipuiri.

Frag. B 29₄ = M 27₄: Cei care porneau răzmerițele provocau veșnice schimbări în rînduiala statului. Urmarca a fost că plebeii dobîndeau în asemenea prilejuri, dacă nu fără răzvrătiri, cel puțin fără prea mare osteneală, aproape toate revendicările pentru care înainte vreme erau siliți să ducă greul la vreme de război.

Frag. B 29₅ = M 27₅: În timpul cînd la Roma aveau loc violente lupte între cetățeni, Publius¹⁰⁸ era cît pe ce să le potolească. El a ridicat la rangul de comandant al cavaleriei pe plebeul Licinius Stolo¹⁰⁹. Această alegere

* Fragment deteriorat, cu supliniri nesigure.

neobișnuită i-a supărat pe patricieni, dar le-a plăcut în așa măsură plebeilor, încât aceștia au renunțat să mai prezinte un contracandidat la alegerile consulare pentru anul următor și își dădură consimțământul la alegerea tribunilor militari. S-ar fi putut, eventual, ca cele două partide adverse să cadă chiar la o înțelegere, în urma unor concesii reciproce, dacă n-ar fi intervenit însuși tribunul Stolo, cu următoarele cuvinte pe care le-a adresat plebei: „nu veți avea după ce bea, dacă nu veți începe să mâncați“. El a izbutit să-i convingă pe plebei să rămână dârji și să-și continue revendicările fără nici o concesie, ca și cum era strict necesar ca toate punctele programului lor să fie realizate.

Frag. B 30₁: Considerat neautentic.

362 i.e.n.

Frag. B 30₂=M 28₂: „Nici o altă ființă suspusă morții nu este mai bună sau mai puternică decât omul¹¹⁰. Nu observați oare că toate celelalte animale sînt aplecate spre pămînt, că țin mereu privirea în jos, că nu fac altceva decât să-și asigure hrana și să-și satisfacă instinctele erotice? Așa a fost hărăzit de la natură. Numai noi, oamenii, ridicăm privirea spre înălțimi și prin cugetare ne apropiem de sferele cerești, numai noi nu punem preț pe cele pămîntești și ne simțim alături de zei, ca unii care sîntem asemănători lor. Sîntem doar făpturi și plăsmuiri ale zeilor, și nu plăsmuiri din lut, ci de ordin divin. Înțelegem acum din ce motiv în pictură și în plastică zeii sînt înfățișați după chipul și asemănarea noastră. Dacă ar fi să merg pînă la capăt cu îndrăzneala, aș spune chiar că omul nu este altceva decât încarnarea unui zeu și că zeul nu este decât un om incorporeal și prin aceasta nemuritor.

4 Acestea sînt atributele care ne fac superiori tuturor celorlalte viețuitoare. Nu există animal pe fața pămîntului care să nu fie prins, deoarece noi sîntem mai iuți decât el, care să nu fie domesticit prin forță, capturat printr-un mijloc oarecare. Toate sînt înrobite de om. Lucrurile se petrec la fel cu zburătoarele sau cu ființele care trăiesc în adîncurile apelor; pe acestea din urmă le prindem și le scoatem din străfunduri, fără

măcar să le zărim iar păsările le doborâm din înaltul cerului, fără a fi măcar în stare să le ajungem“.

Frag. B 31: Eliminat.

Frag. B 32=M 29: Dio afirmă: „din această cauză, deși nu obișnuiesc în general să fac digresiuni, atunci când l-am pomenit, am menționat și olimpiada. Deoarece multă lume nu cunoaște prea sigur timpul strămutării, nu este rău ca epoca să devină ceva mai bine delimitată datorită acestui personaj“¹¹¹.

340 i.e.n.

*Frag. B 33=M 30: Inerat de Boissevain la istoria războiului între romani și Pyrrhus (anul 273 î.e.n.), între *Frag. 40*₄₇ și *Frag. 41*.*

Frag. B 34: Eliminat.

Frag. B 35₁=M 32: Latinii puneau asemenea condiții și altele de felul acesta nu fiindcă s-ar fi așteptat să le vadă satisfăcute. Ca nimeni alții, ei cunoșteau prea bine modul de a gândi al romanilor. Dar abia așteptau ocazia să găsească un pretext de nemulțumire și să se plîngă că au fost nedreptățiți“¹¹².

340 i.e.n.

Frag. B 35₂=M 32₂: Din cartea VI a lui Dio: „Pentru aceasta te voi pedepsi cum se cuvine, ca să-ți iei răsplata pentru neascultarea ta așa cum ai obținut și răsplata prin care ți se recunoștea vitejia“¹¹³.

Frag. B 35₃: Eliminat.

Frag. B 35₄=M 32₆: Pentru tot omul era evident că ei pîndiseră cum înclină balanța pentru a trece de partea celui mai tare“¹¹⁴. Cu toate acestea, Torquatus nu le adresă cuvinte grele, ferindu-se să le dea prilej pentru noi atacuri, în împrejurările din ce în ce mai critice prin care trecea Roma, când războiul în Latium era în toi. El nu se arăta chiar în toate privințele neîndurător, așa cum se purtase, de pildă, cu fiul său. Dimpotrivă, oamenii îi lăudau comportarea cumpănită și curajul ce-l dovedea în luptă. Și concetățenii, și adversarii săi erau de acord că Torquatus ținea în mâinile sale sortii de izbîndă în război și că, dacă s-ar fi aflat în fruntea latinilor, aceștia ar fi dobîndit fără doar și poate izbînda.

339 l.e.n.

Frag. B 35₉=M 32₇: Romanii, deși nu-l mai puteau suferi pe Torquatus din pricina felului cum se purtase cu fiul său, ură care mergea pînă acolo că după numele lui porecliseră „manliene” faptele cele mai odioase, ură care devenise mai intensă încă după ce Torquatus își sărbătorise triumful fără să țină seama de moartea fiului său sau de pierderea colegului său de consulat¹¹⁵, cu toate aceste sentimente puțin favorabile, deoarece se simțeau amenințați de primejdia unui nou război, nu se dădură în lături să-i propună candidatura la consulat pentru a patra oară. Torquatus refuză însă să-și prelungească magistratura și își justifică astfel abținerea, întărind-o printr-un jurământ: „nu cred că v-ași mai putea vedea în ochi și sînt sigur că nici voi nu mă veți mai privi cu ochi buni”.

Frag. B 35₅: Eliminat.

Frag. B 35₈: Eliminat.

339 l.e.n.

Frag. B 35₇₋₈=M 32₄₋₅: Dio spune următoarele: „Admir faptul, dacă este într-adevăr autentic, că sacrificiul lui Decius¹¹⁶ a hotărît soarta bătăliei și a slăbit avîntul învingătorilor, redînd victoria celor învinși. Cu toate acestea nu sînt în stare să înțeleg cum s-au petrecut lucrurile. Cînd recitesc povestiri despre asemenea isprăvi (și doar știu că multe dintre ele au fost culese și introduse în lucrările lor de numeroși istorici), nu pot să nu dau crezare acestor relatări; cînd stau însă și meditez asupra cauzelor care le-au determinat, mărturisesc că mă aflu într-o mare încurcătură. De pildă, cum ar putea crede cineva că prin sacrificiul de sine al unui singur om, o mulțime numeric atît de importantă¹¹⁷ a fost determinată să facă dintr-o dată cotitura spre victorie și în același timp spre salvarea ei? Asemenea întîmplări, unde și cum s-au petrecut, las în grija altora să cerceteze.

Frag. B 35₉=M 32₇: Așezat de Boissevain între *Frag. 35₄* și *35₅*.

338 l.e.n.

Frag. B 35₁₀=M 32₈: Romanii, după ce au ajuns la o înțelegere cu latinii, le-au acordat cetățenia ca să se bucure de aceleași drepturi ca și ei¹¹⁸. Ceea ce nu se

învoiseră să cedeze, atunci cînd latinii au amenințat cu război, situație care i-a silit să facă față unor primejdii neasemuit de grele, acum, după victorie, acordau nesiliți de nimeni, pe cale legală. Unii au primit cetățenia în virtutea calității lor de aliat, iar alții pentru că s-au abținut de la orice fel de împotrivire.

Frag. B 35₁₁ = M 32₉: După ce au deliberat asupra sorții privernaților, romanii îi întrebă direct ce părere au despre pedeapsa ce o merită pentru comportarea lor¹¹⁹. Plini de îndrăzneală, privernații răspunseră că înțeleg să-și ispășească fapta ca niște oameni liberi și care doresc să rămîna liberi. La o întrebare ulterioară a consulului asupra celor ce aveau de gînd să facă de aici înainte, în cazul cînd li s-ar acorda pace, ei își luară angajamentul să nu mai producă tulburări, dacă condițiile oferite vor fi acceptabile. În caz contrar, dacă li se vor pune condiții peste putință de primit, ei afirmară că vor continua războiul. Plini de admirație față de curajul de care dădeau dovadă privernații — romanii nu numai că le acordară condiții de pace mult mai avantajoase decît altor neamuri¹²⁰...

328 i.e.n.

FRAGMENTE DIN CARTEA VIII

Frag. B 36₁₋₃₁ = M 33₁₋₃₁: „Luăți aminte¹²¹. Pedepsele excesiv de aspre, aplicate unor astfel de oameni, nu au alt rezultat decît să-i tîrască în prăpastie, în loc să le dea posibilitatea să se îndrepte: cît despre alții, să nu ne facem iluzii că se cumițesc. Firea omenească nu înțelege să se abată în fața amenințărilor de la ceea ce îi este specific, ci fie constrînsă printr-un sentiment de teamă, fie datorită unei izbucniri temerare, eventual și prin curajul orb pe care-l generează lipsa de experiență, uneori chiar și prin încrederea pe care ți-o dă buna stare — sau din indiferent care altă cauză, așa cum adesea se întîmplă pe negîndite în viața multor oameni, răsturnînd toate socotelile — firea îndeamnă la păcat. Unii oameni, ca mînați de instinct, merg drept spre țintă, fără scrupule, fără nici cea mai mică grijă

325 i.e.n.

că vor fi pedepsiți; sînt și din aceia care calcă pînă și dreapta judecată numai să-și vadă odată împlinite arzătoarele lor dorinți.

- 3 Dar, atunci cînd sentimentele umanitare izvorăsc din solitudine față de aproapele, ele dau naștere la rezultate diametral opuse; sub impresia unei iertări acordată atunci cînd trebuie, vinovații își schimbă adesea purtările și modul de a gîndi; așa se petrec lucrurile cînd acțiunile lor sînt pornite îndeosebi dintr-un nobil sentiment de curaj și nu din lașitate, din dorința de a se păstra bunul renume și nu din perversitate. Iubirea față de semenii, luminată de rațiune, posedă o forță nebănuită pentru a supune și a cuminti cugetele cu adevărat alese; celelalte, la priveliștea absolvirii de greșală, se vor schimba de la sine; doar orice om ascultă mai bucuros de vorbă bună decît de amenințarea forței și se arată oricînd dispus să dea ascultare literei legii, nesilit de nimeni, atunci cînd asupra lui nu apasă constrîngerea. Omul este făcut să considere drept propriu lui tot ceea ce acceptă de bunăvoie, dar respinge, cu indignare, poruncile venite din afară, considerîndu-le incompatibile cu starea de libertate. De altfel, apanajul mării virtuți și al mării liberalități nu constă în faptul că ai posibilitatea de a ucide — doar așa ceva se petrece adeseori, săvîrșit de ființele cele mai josnice și mai slabe, ci în puterea de a cruța pe cineva, de a-l salva; acest lucru însă nimeni dintre noi nu-l poate face împotriva voinței tale“.

- 4 *Frag. B 36₅=M 33₅*: „Aș vrea, cu aceste cuvinte, să pun capăt argumentelor pe care le-am adus; inimioara mea se frînge, glasul mi se stinge, lacrimile mă înecă și teama îmi leagă limba în gură; dar nu știu cum să închei; durerea care mă copleșește (afară dacă nu ești dispus să lași să se întrevadă un semn de bunăvoință), nu-mi îngăduie să păstrez tăcerea; afară de aceasta, acum, cînd intervin pentru ultima oară în favoarea fiului meu, cerîndu-i viața, aceeași durere mă silește să-mi sporesc cuvîntul, așa cum se întîmplă atunci cînd înalți rugăciuni către zei“.

<Papirius> întîrzia cu răspunsul, la gîndul să nu aducă vreo scădere numelui și prestigiului demnității cu care fusese investit. Tocmai fiindcă era hotărît să-l cruce pe Rullus (căci vedea bine cu cîtă rîvnă îl susținea plebea) — el amîna pe cît cu putință favoarea pe care se pregătea să i-o acorde, și se ferea să dea de bănuț că-i susține pe cei tineri¹²² — ca să lase impresia că iertarea a dat-o de bunăvoie, fără să fi fost sfătuit de cineva.

Își întoarse, așadar, fața spre Adunarea poporului, aruncînd priviri furioase, ridică vocea și grăi așa: ...¹²³.

Frag. B 367=M 337: Atunci se așternu o liniște profundă¹²⁴. Totuși oamenii nu erau liniștiți ci, așa cum se întîmplă în asemenea împrejurări, oftau înăbușit, gîndindu-se la soarta acuzatului și murmurau unii către alții. Nu se auzea nici o vorbă lămurită — dar era evident că mulțimea dorea scoaterea de sub acuzație a comandantului cavaleriei. Papirius, dîndu-și seama de ce se petrecea, și temîndu-se de o nouă răscoală din partea soldaților, înțelese că nu trebuie să întindă prea mult coarda, în calitatea sa de comandant suprem. Sub pretextul îndreptării soldaților nedisciplinați, severitatea sa excesivă depășise orice limită în ultimul timp¹²⁵. Cum, în continuare, el s-a arătat mai înțelegător, a izbutit să le recîștige iarăși dragostea și devotamentul¹²⁶. Cînd a venit vremea să dea piept cu dușmanii, oamenii s-au arătat plini de curaj și de însuflețire.

Frag. B 368=M 338: Samniții, învinși de romani, trimiseră o deputație la Roma și, totodată, înapoiară pe toți prizonierii de război cîți erau în mîna lor¹²⁷. Ceva mai mult încă, ei împrăștiară bunurile care rămăseseră pe urma unui anume Papius¹²⁸, un fost fruntaș din cetatea lor, iar oasele i le risipiră. Papius, socotit drept principalul animator al războiului împotriva Romei, se grăbise între timp să-și curme singur viața.

Cu toate aceste dovezi, ei tot nu obținură pacea. Cum le mersese vestea că nu sînt de bună-credință, că nu duc tratative decît atunci cînd nevoia îi încol-

322 i.e.m.

țește, și numai pentru a deruta pe învingător, samniții nu obținură nici o încurajare de împăciuire, ci, dimpotrivă, au stîrnit împotriva lor un război fără nădejde de încheiere pașnică. Romanii, cu toate că își luaseră în primire prizonierii de la samniți, le-au declarat acestora un război pe viață și pe moarte.

Frag. B 36₉: Eliminat.

Frag. B 36₁₀=M 33₉: Se întîmplă deseori ca rostul lucrurilor omenești să ofere cele mai mari surprize. Iată un bun exemplu pe care ni-l dau vremurile acelea îndepărtate.

321 i.e.n.

Romanii, plini de înfumurare, au decretat că interzic primirea oricărui crainic din partea samniților, în vederea tratativelor de pace. După părerea lor, erau destul de puternici ca să-i nimicească pe samniți pînă la unul. Dar, în loc de a obține victoria, au pătimit o înfrîngere cumplită și într-atît de rușinoasă, așa cum nu mai cunoscuseră nicicînd înainte vreme¹²⁹. Samniții, dimpotrivă, care trecuseră prin cele mai grozave clipe de îngrijorare și care priviseră respingerea tratativelor de pace drept cea mai mare calamitate, au silit întreaga armată romană să capituleze și au obligat-o să treacă pe sub jug. Iată pînă la ce umilintă i-a condus soarta pe romani.

Frag. B 36₁₁=M 33₁₀: „Binefacerile își au izvorul în liberul arbitru al oamenilor și nu în lipsa de cunoaștere, în izbucnirile de mînie, în acțiunile de înșelăciune sau în orice altă înfăptuire de acest fel¹³⁰. Ele sînt urmarea unei hotărîri spontane, a unui elan sufletesc plin de noblețe. Iată de ce se cuvine să arătăm compătimire acelor care au apucat pe căi greșite, să le deschidem ochii, să-i învățăm de bine, să le exprimăm bunele noastre sentimente, să ne silim să le acordăm cît mai multă simpatie. Și, deoarece oamenii au și părți bune, și părți rele, se cuvine să păstrăm în amintire mai degrabă tot ce este luminos în purtarea lor decît scăderile de care s-au făcut vinovați.

Frag. B 36₁₂=M 33₁₁: Toate neînțelegerile se aplatnează prin binefaceri. Să zicem că cineva se lasă în

voia sentimentelor de ură; dacă în loc de loviturile aşteptate se vede ajutat tocmai de acela de la care aşteaptă răzbunare, îşi va schimba pe deplin simţămintele şi se va recunoaşte învins, copleşit de mărinimia adversarului. De asemenea, aşa cum se petrec de obicei lucrurile între oameni învrăjbiţi, care au trecut de la sentimente de prietenie la sentimente de ostilitate şi se urăsc cu patimă aprinsă — tot aşa se întâmplă, în cele mai multe cazuri şi cu oamenii care au prilej să fie recunoscători altora. Prinusul de recunoştinţă se îndreaptă cu precădere spre foştii prieteni, cei cu care ai rupt cândva relaţiile.

Romanii, aşadar, se arată dornici să deţină supremaţia în arta războiului. Pe lângă aceasta însă, ei cinstesc virtutea şi caută cu orice preţ să-şi păstreze bunul renume. Neîncetat râvnesc să răsplătească într-o măsură şi mai mare serviciile ce le sînt aduse.

Frag. B 36₁₃=M 33₁₂: Înainte de a ne răzbuna asupra aceluia care ne-au nedreptăţit, trebuie să chibzuim foarte bine. Grija noastră, atunci cînd e vorba să răspundem unei binefaceri, se cuvine însă să fie cu atît mai mare.

Frag. B 36₁₄=M 33₁₃: Fiecare om, în parte, este făcut să resimtă mult mai puternic durerea unei jigniri decît bucuria unei binefaceri. Într-adevăr, pornirea de a ne răzbuna pe cei care ne-au supărat se manifestă mult mai repede în comparaţie cu recunoştinţa pe care o datorăm binefăcătorilor noştri. Oamenii ajung să nu mai ţină seamă de faima rea ce şi-o creează cînd, gîndindu-se numai la interesele lor, calcă în picioare frumoasele sentimente pe care ar trebui să le arate aceluia care i-au scăpat din grea cumpănă. Renunţînd la propriile lor foloase, preferă să dea frîu liber mîniei“.

Îndemnat de înţelepciunea sa înnăscută şi ţinînd seama de experienţa cîştigată odată cu bătrîneţea, <Herennius> îi sfătuia să nu ia atît în considerare ceea ce aduce o desfătare trecătoare, cît ceea ce ar putea să devină cândva prilej de durere.

Frag. B 36₁₅=M 33₁₄: După înfrîngerea pe care au suferit-o, romanii s-au îndreptat spre Capua. Locuitorii

oraşului, departe de a-i jigni cu vorba sau cu fapta. le-au dăruit hrană şi cai — şi îi primiră de parcă ar fi fost ei învingătorii, nu învinşi¹³¹. Această purtare nu însemna că locuitorii Capuei, care avuseseră multe de pătit de pe urma romanilor, ar fi dorit ca victoria să fie de partea acestora; totuşi, ei nu putură rămîne de piatră în faţa nenorocirilor care-i copleşeau pe foştii lor duşmani.

La Roma, cînd se răspîndi vestea celor întîmplate, oamenii se văzură puşi în mare încurcătură, neştiind ce atitudine să ia: să se bucure că soldaţii romani scăpaseră cu viaţă sau să se întristeze. Chinuiţi de gîndul înfiorătoarei umilinţi ce o înduraseră, îndeosebi fiindcă venea din partea samniţilor, parcă ar fi preferat ca oamenii lor să fi pierit cu toţii, pînă la unul; pe de altă parte, bunul simţ le spunea că dacă un asemenea dezastru s-ar fi întîmplat aevea, ei ar fi rămas şi pe viitor expuşi la cele mai mari primejdii; şi atunci nu se mai arătau chiar aşa de supăraţi că armata fusese cruţată de la pieire.

320 i.e.n.

Frag. B 36₁₇ = M 33₁₆: Este de datoria tuturor oamenilor să vegheze la propria lor salvare; şi acest lucru nu are în sine nimic nelegiuit. Cînd te afli în mare primejdie, îţi este îngăduită orice fel de încercare de a-ţi salva viaţa.

Frag. B 36₁₈ = M 33₁₇: Orice act înfăptuit fără voia ta găseşte îndurare şi în faţa zeilor, şi în faţa oamenilor.

Frag. B 36₁₉ = M 33₁₉: Samniţii, cînd au văzut că <romanii> nu respectă tratatele încheiate¹³² şi că nu manifestă nici un semn de recunoştinţă, s-au mîniat grozav. De datoria romanilor era să predea un mare număr de soldaţi. Ei însă, încălcînd jurămintele, abia de se îndurară să trimită cîţiva oameni.

Unii samniţi invocau în sprijinul lor, cu glas mare, puterea cerească şi, reamintind cu insistenţă asigurările date de romani, cereau ca prizonierii pe care îi făcuseră să le fie restituiţi; mai cereau ca romanii să doveadă şi prin fapte că respectă angajamentele pe care

și le-au luat odinioară și pretindeau ca să treacă goi, sub aceleași furci de la care doar mila îi scăpase cândva. Totodată, puținii soldați care le fuseseră predați, ei îi trimiseră înapoi, fie că nu socoteau de demnitatea lor să omoare niște nenorociți, care nu le greșiseră cu nimic, fie că au vrut, prin acest gest, să înfierizeze lipsa de bună-credință dovedită de poporul roman și să nu-i absolve pe romani de faptele de care se făcuseră vinovați, prin vărsarea sîngelui citorva prizonieri. Speranța lor era că printr-o astfel de purtare vor găsi mai multă înțelegere.

Frag. B 36₂₁=M 33₂₁: Dar romanii nu arătară față de samniți nici cel mai mic semn de recunoștință, cînd văzură că ostașii pe care îi predaseră au fost cruțați. Dimpotrivă, ca și cum ar fi suferit o mare calamitate, ei porniră cu toată furia un nou război. Învingători de astă dată, ei îi siliră pe samniți să treacă prin aceeași umilintă la care fuseseră ei înșiși supuși. De unde se vede că, pe calea armelor, dreptatea nu se face în același fel ca atunci cînd pricina este judecată în fața Adu-nării poporului; victoria nu este neapărat necesar să revină aceluia care a fost nedreptățit; războiul, din nefericire, factor atotputernic, hotărăște lucrurile întotdeauna în favoarea învingătorului și răstoarnă adesea principiile justiției.

Frag. B 36₂₂=M 33₂₂: Romanii, după ce i-au învins pe samniți¹³³, au silit, la rîndul lor, pe prinșii din război să treacă pe sub jug. Această răfuială li s-a părut de ajuns pentru a șterge urmele rușinii asemănătoare prin care trecuseră odinioară. Iată cum s-a făcut că, în cel mai scurt timp posibil, soarta s-a dovedit a fi la fel de vitregă pentru cele două noroade: ea a condamnat pe samniți să îndure același oprobriu la care ei înșiși îi supuseseră pe romani, și chiar prin mîna acelora care fuseseră adînc umiliți. Prin această întîmplare soarta a arătat oamenilor atotputernicia ei.

Frag. B 36₂₃=M 33₂₃: Papirius¹³⁴ a pornit cu război împotriva samniților, le-a înconjurat cetatea¹³⁵ și apoi a menținut asediul, pîndindu-le toate mișcările. În timpul

20

320-319
i.e.n.320-319
i.e.n.

319 i.e.n.

acestui asediu s-a găsit careva să-l mustre că bea prea mult vin. La această observație, Papirius a răspuns că el nu este bețiv din fire. Dovada cea mai bună e faptul că se scoală dis-de-dimineață și că rămîne în picioare pînă noaptea tîrziu; hărțuit însă cum este zi și noapte, fără nici un răgaz de la treburile pe care le are de săvîrșit, se înțelege de la sine că nici somnul nu-l mai fură. Pentru a putea adormi, iată de ce simte nevoia să bea vin.

Frag. B 36₂₄ = M 33₂₄: Același Papirius, trecînd odată în inspecție pe la gărzi, nu-l găsi pe comandantul prenestinilor în linia de luptă. Furia lui Papirius nu mai cunoscuse margini. După ce porunci să fie chemat de față prenestinul, ordonă lictorului să-și pregătească securea. Dîndu-și seama de ce-l așteaptă, prenestinul, cu groaza în suflet, era pe jumătate mort de frică. Papirius însă, înmuiat în fața omului ce-și vedea moartea cu ochii, nu mai avu curajul să-i facă nici un rău, ci se mulțumi să dea lictorului dispoziția să taie cîteva rădăcini de arbori din apropierea cortului său, sub cuvînt că cioturile împiedicau trecerea¹³⁶.

Frag. B 36₂₅ = M 33₂₅: Bunăstarea nu prea se dovedește statornică pentru majoritatea oamenilor; de multe ori îi împinge spre acțiuni lipsite de prudență.

Frag. B 36₂₆ = M 33₂₆: La Roma, cetățenii doreau să-l aleagă pe Papirius dictator, dar se temeau ca nu cumva Rullus¹³⁷ care, pe vremea cînd fusese comandant al cavaleriei avusese o gravă neînțelegere cu Papirius, să se opună la această alegere. De aceea, o delegație de cetățeni se înfățișă la Rullus, cerîndu-i să-și calce pe inimă și să uite de ura sa personală, în interesul obștesc. Rullus însă nu dădu nici un răspuns. Dar, cînd se lăsă noaptea, el îl numi pe Papirius dictator, așa cum cerea tradiția, căci din moși strămoși rămăsese obiceiul ca un dictator să fie numit numai în cursul nopții. Această comportare îi atrase cele mai mari laude.

Frag. B 36₂₇ = M 33₂₇: Appius, Caecus și Volumnius nu se înțelegeau deloc între dînșii¹³⁸. Într-o zi, în plină Adunare, Appius se plînsese că Volumnius, care avusese numai de învățat de la dînsul (în arta oratoriei), nu-i

arată nici o recunoștință, Volumnius răspunse că într-adevăr îndrumările lui Appius îi fuseseră de cel mai mare folos și că se arată gata să recunoască acest lucru, dar că nici Appius, dacă ar sta să-l judece, nu făcuse nici un fel de progres în tainele artei militare.

Frag. B 36₂₈=M 33₂₈: În primele clipe, mulțimea se văzu pusă în încurcătură. Oamenii nu știau ce să facă, dacă să aibă sau nu încredere în cuvintele prezicătorului¹³⁹. Ei nici nu voiau să spere că totul se va împlini, dar nici nu îndrăzneau să creadă că totul e o simplă născocire, căci în inimile lor pîlpîia nădejdea că vor învinge. Așa cum se întîmplă la vremuri de restriște și de nesiguranță, lumea era pradă celei mai mari îngrijorări.

Cînd însă precizările au început să se adeverească, rînd pe rînd, oamenii urmăreau cu sufletul la gură litera prorocirii, deoarece experiența vieții confirma spusele ghicitorului, iar acesta, încîntat, făcea tot posibilul să-și creeze o reputație de savant în arta prezicerii lucrurilor necunoscute.

Frag. B 36₂₉=M 33₂₉: Samniții, indignați de încercările prin care trecuseră și, totodată, descurajați de lungul șir de înfrîngerii, se avîntară într-o serie de încercări primejdioase și desperate, ca astfel să găsească un prilej de a învinge sau de a pieri pînă la unul. Ei chemară sub arme pe toți bărbații în stare să lupte și decretară pedeapsa cu moartea pentru oricine s-ar fi sustras de la datorie și ar fi rămas acasă. Prin juruințe cumplite se legară ca nici un om să nu părăsească cîmpul de bătăie și că cel care ar fi făcut încercarea de a fugi să fie ucis pe loc.

Frag. B 36₃₀=M 33₃₀: Romanii, la vestea că bătălia fusese pierdută de consulul Q. Fabius, plini de mînie, îi ordonară să se reîntoarcă imediat la Roma, ca să dea socoteală¹⁴⁰. Nenumărate voci acuzatoare se ridicară împotriva lui Quintus din mijlocul Adunării poporului. Consulul însă se arată mai copleșit de renumele glorios al tatălui său¹⁴¹ decît de învinuirile care i se aduceau. Adunarea refuză să-i acorde cuvîntul, iar bătrînul său

293 i.e.n.

292 i.e.n.

părinte nu scoase nici o vorbă de justificare a greutăților prin care trecuse fiul său. El se mulțumi să înșire propriile sale merite¹⁴², cât și isprăvile renumite ale strămoșilor săi și făgădui Adunării că, pe viitor, fiul său se va arăta demn de faima familiei al cărei vlăstar era. Aceste cuvinte, între care era amintită și vârsta tânărului consul, avură darul să potolească mânia mulțimii.

Frag. B 36₃₁ = M 33₃₂: De îndată bătrînul Fabius îl însoți din nou pe fiul său la luptă împotriva sarmniților, al căror curaj prinsese iarăși aripi în urma victoriei ce-o obținuseră. El îi învinse în chip sîngeros și apoi le cucerii tabăra de luptă, din care ridică o mare pradă de război¹⁴³. Romanii, însuflețiți în urma acestei isprăvi, nu mai conteneau cu laudele. Pentru anul următor ei încredințară din nou puterea proconsulară lui Quintus și îl obligară să-și alătore ca locotenent pe propriul său tată. Acesta, fără să-și cruțe bătrînețele, luă totul asupra lui, conducînd, în mod efectiv, campania și împărțind ordine în dreapta și în stînga. Amintirea izbînzilor pe care le cîștigase odinioară îi asigură devotamentul nețărmurit al trupelor aliate. Dar, ferindu-se cu grijă să lase impresia că el este sufletul campaniei, bătrînul își asuma doar rolul de consilier, de adjutant al fiului său, în calitate, de locotenent, ce-i fusese oficial conferită. De o modestie exemplară, întreaga glorie a succeselor repute o atribuia meritelor fiului său.

291 i.e.n.

Frag. B 36₃₂ = M 33₃₂: Soldații care participau la campania condusă de [Iunius] și de Postumius au început să cadă bolnavi în timp ce se aflau încă pe drum. Pe cât se părea, răul era consecința unor mari eforturi depuse la tăierea unei păduri. Acuzat de lipsă de grijă față de oameni, Postumius, luînd Senatul în derîdere chiar în această împrejurare critică, afirmă că autoritatea Senatului se întinde numai asupra cetățenilor de rînd, dar că atîta vreme cît el mai este consul, propria sa autoritate depășește pe cea a Senatului¹⁴⁴.

Frag. B 40₁₋₂ = M 34: C. Fabricius, ale cărui calități nu erau cu nimic mai prejos de cele ale lui Rufinus, era în schimb un om mult mai integru¹⁴⁵. Peste pu-

tință de a fi corupt, datorită acestei calități, Rufinus, nu se bucura de nici un sentiment de simpatie și de aici izbucneau numai neînțelegeri. Cu toate acestea, la alegerile consulare a votat pentru Rufinus, pe care-l considera drept persoana cea mai potrivită pentru a face față tuturor problemelor ridicate de o campanie militară. Fabricius își călcă pe inimă și puse interesul obștesc înaintea resentimentelor personale. Această mărinimie îi atrase prețuirea tuturor, căci se dovedise mai tare decât invidia. Dorința de a parveni cu orice preț izbutește să dea prioritate sentimentelor de ură chiar și în sufletele oamenilor superiori. Patriot nedezmîntit, care nu căuta să se facă prețuit prin declarații sforăitoare, Fabricius prețuia în egală măsură tot ce contribuia la înălțarea patriei sale, fie că venea de la el, fie că venea de la un altul, fie că era vorba chiar de un adversar al lui.

Frag. B 36₉₃=M 35: „Cînd Caius Fabricius a fost întrebat de ce a cedat consulatul în favoarea dușmanului său <a lăudat> pe lîngă alte merite ale lui Rufinus... și a adăugat că este de preferat să fii spoliat de un concetățean decât să fii vîndut de dușmani.

Frag. B 37₁₋₂=M 36; M 37.* Curius, cînd povestea despre înfăptuirile sale...

La instigațiile repetate ale tribunilor plebei (au izbucnit adeseori ciocniri între datornici și creditorii). Deocamdată, cei care erau mai slabi¹⁴⁶.....

Cei mai cu stare, ridicînd, la rîndul lor, capul, trăgeau nădejdea că nu vor fi siliți să se supună la nici una dintre cele două revendicări ale nevoiașilor. În felul acesta nu-și atrăgea decât dușmăni.

Pe cît se părea, o reformă era strict necesară, dar lucrurile se întoarseră în defavoarea ambelor grupări învrăjbite: concesiile care s-au acordat nu au izbutit să-i satisfacă pe debitori în nici o privință; pe de altă parte, aristocrații, cărora le plăcea nespuse să li se dea toată considerația cuvenită rangului lor — așa

* Text foarte deteriorat, cu supliniri nesigure și lecțiuni diferite.

cum fuseseră deprinși — s-au văzut pe punctul de a pierde pînă și vechile lor privilegii. Și astfel, de parte ca spiritele să se potolească, această stare de lucruri se dovedi prilej pentru izbucnirea unor noi și îndelungate rivalități. Nici una dintre partide nu părea dispusă să-și modifice poziția. Nu s-a putut ajunge la nici o înțelegere, deși aristocrații au consimțit, pînă la sfîrșit, la unele concesii, care drept este depășeau cu mult cererile inițiale ale datornicilor. Dar, cu cît sărăcimea vedea că cei bogăți sînt mai dispuși să facă concesii, își ridica și ea tot mai mult pretențiile, dovedind o îndrăzneală crescîndă, de parcă se sprijinea pe drepturi gata cîștigate. Cei lipsiți de avere mai că aveau impresia că privilegiile care li se acordau într-una li se datorau ca ceva de la sine înțeles. De aceea nu se sfiau să ceară altele noi. Ceea ce dobîndiseră le slujea acum ca punct de plecare pentru alte revendicări.

283 i.e.n.

Frag. B 38₁₋₂ = M 38₁₋₂: Vrăjmașii, de îndată ce observară apropierea celui alt consul, începură să nu mai țină seama de țelul comun al expediției lor¹⁴⁷. Fiecare nu se mai gîndea decît cum să-și salveze viața, așa cum se întîmplă de obicei într-o coaliție care nu întrunește soldați din aceeași regiune, care nu luptă pentru unele și aceleași țeluri, care n-are un singur șef. Cînd lucrurile merg bine, domnește cea mai deplină înțelegere; dar, în împrejurări vitrege, fiecare vede, în primul rînd, de sine însuși.

- 2 La adăpostul întunericului care se lăsa, aliații o rupseră la fugă, fără să-și fi destăinuit unii altora intențiile; după cîte li se părea, dacă ar fi rămas strîns uniți, n-ar fi putut să-și croiască drum și nici n-ar fi fost în stare să-și ascundă retragerea. În felul acesta însă, cum fiecare își închipuia că se furișează pe contul lui, neînsoțit de alții, gîndeau că le va fi mai ușor să se strecoare și, totodată, că aveau să treacă în ochii concetățenilor lor drept cei mai iscusiti în felul cum tocmai ei au găsit calea cea mai sigură să se pună la adăpost.

FRAGMENTE DIN CARTEA IX

Frag. B 39₁₋₁₀=M 39₁₋₉: La vestea că tarentinii, precum și alte populații se pregăteau să pornească cu război împotriva lor¹⁴⁸, romanii îl trimiseră pe Fabricius la aliații lor, ca să preîntâmpine orice surpriză neplăcută din partea acestora. Aliații însă puseră mîna pe Fabricius¹⁴⁹ și, cu ajutorul unor soli trimiși în grabă la etrusci, la umbri, la galli, izbutiră să-i atragă aproape pe toți de partea lor, pe unii fără zăbavă, pe alții ceva mai târziu.

283 i.e.n.

Frag. 39₂: Eliminat.

Tarentinii, deși fuseseră promotorii războiului, nu înseamnă că erau scutiți de îngrijorare și de frică. Romanii cunoșteau toate manevrele duse pe ascuns de tarentini. Cu toate acestea, ei nu se grăbiră să ia măsurile ce s-ar fi convenit împotriva acestora, prinși cum se aflau în alte lupte¹⁵⁰. Nu după multă vreme însă, fie că au socotit că sînt în stare să facă față situației, fie că erau încredințați că romanii se retrag sau că nu bănuiesc nimic, deoarece nu formulară nici o plîngere, tarentinii începură să-și dea arama pe față și îi siliră pe romani să treacă la fapte, împotriva voinței lor. Se poate spune, fără a greși, că atunci cînd toate le merg în plin, excesele devin la un moment dat, pentru anumiți oameni, numai izvor de necazuri. Prosperitatea îi împinge spre nesăbuire (căci înțelepciunea cumpătată nu face casă bună cu trufia) și nefericiții pășesc pe căi greșite. Așa s-a întîmplat și cu cei din Tarent. După o perioadă de mare înflorire au gustat amarăciunea unor vremuri de restriște tot atît de grele pe cît fuseseră de prosperi înainte vreme.

3

Lucius Valerius¹⁵¹, era comandantul unei flote romane, trimis în misiune de către romani. Romanii îl îndreptară pe Lucius spre Tarent. Locuitorii din Tarent tocmai sărbătoreau Dionysiile¹⁵². Cînd începură să se lase umbrele înserării, tarentinii se aflau așezați

4
282 i.e.n.
5

În teatrul lui Dionysos, amețiți de vinul băut din belșug. În mintea lor a încolțit bănuiala că Lucius se îndreaptă pe mare asupra orașului cu intenția de a-l ataca. Fără să mai aștepte, sub îndemnul unui sentiment de mînie sau îmboldiți de beție, s-au năpustit să-l întîmpine cu vrăjmașie. Atacul tarentinilor l-a surprins pe Lucius, care nici n-a apucat să se apere, deoarece nici prin gînd nu i-a trecut că ar fi putut fi lovit. Corabia lui împreună cu alte cîteva au fost scufundate.

- 6 Cînd s-a aflat la Roma despre cele întîmplute, așa cum era și firesc, lumea a fost cuprinsă de o profundă indignare. Dar organizarea unei campanii de represalii, care să înceapă de îndată, tot nu s-a hotărît. Cu toate acestea, pentru a-i împiedica pe tarentini să devină și mai îndrăzneți în neobrazarea lor, dacă ar fi fost lăsați cu impresia că romanii închid ochii asupra isprăvii săvîrșite — Roma a trimis o deputație. Tarentinii însă, departe de a-i primi pe soli așa cum se cuvine, sau de a-i trimite înapoi cu un răspuns demn cu misiunea ce-o aveau, s-au pus pe rîs și au început să facă glume asupra persoanei și a felului cum aceștia erau îmbrăcați, înainte chiar de a le acorda cuvîntul. Romanii îmbrăcaseră toga, veșmînt de rigoare în for, gîndindu-se fie la solemnitatea ocaziei, fie pentru a impune respect, ca astfel tarentinii să aibă oarecare sfială în fața autorității ce-o reprezentau.

- Tarentinii însă, grupuri, grupuri, încă sub impresia de veselie a sărbătorii ce o celebrau, nu încetau să îi ia în derîdere. Oameni puțin reținuți și în viața de toate zilele, atmosfera dionysiacă îi făcea acum să piardă orice măsură. În cele din urmă, unul dintre ei, așezîndu-se drept în fața lui Postumius, se aplecă ca să urineze și murdări haina solului¹⁵³. Gestul stîrni mare haz ba se mai găsiră și unii care să-l laude, ca un lucru vrednic de admirat; împotriva romanilor mulțimea scanda, în ritm de anapești, tot felul de grosolănii, însoțite de bătăi din palme și din picior.

Dintr-o dată însă se auzi vocea lui Postumius, care spuse așa: „rîdeți, voi, rîdeți, cît vă mai este dat să vă veseliți. Veți avea timp destul să vă plîngeți și ochii din cap cînd veți spăla cu sîngele vostru pata care se află pe această haină”. La cuvintele solului, batjocurile tarentinilor încetară; cu toate acestea ei nu făcură nici o încercare să ia vreo măsură în vederea înlăturării urgiei ce-i aștepta. Ceva mai mult chiar, deoarece i-au lăsat pe soli să plece vii și nevătămați, credeau că au și drept la recunoștință.

Meton¹⁵⁴ nu a putut să-i convingă pe tarentini să nu înceapă războiul cu romanii. Atunci, el ieși din Adu-nare, pentru a se întoarce însă, în curînd, cu fruntea încinsă cu o cunună de flori, însoțit de cîțiva cheflii, care participau la sărbătoare și de o flautistă. Apoi începu să cînte și să danseze Kordaxul¹⁵⁵. Cînd văzură ce se petrece, tarentinii își întrerupseră deliberările, începură să strige și să aplaude, așa cum se întîmplă de obicei în asemenea împrejurări. Meton, după ce a cerut să se facă liniște, li se adresă astfel: „deocamdată, mai putem încă să ne îmbătăm și să petrecem la Dionysii. Dar, dacă veți aduce la îndeplinire cele ce plănuiți, vom cădea în robie”.

Frag. B 40₁₋₂: Intercalat între *Frag.* B 36₃₂ și B 36₃₃.

Frag. B 40₃₋₄: Intercalat între B 40₅ și B 40₆.

Frag. B 40₅=M 40₃: Despre regele Pyrrhus se spunea că a cucerit mai multe orașe datorită elocinții lui Kineas decît prin propria sa lance¹⁵⁶. După Plutarh, Kineas era un orator plin de forță, singurul care merită să fie pus pe același plan cu Demostene datorită vigoriei de care dădea dovadă în arta sa oratorică. Ca om luminat ce era, oratorul, în cursul întrevederilor sale cu Pyrrhus, căuta să-i atragă atenția regelui asupra absurdității campaniei pe care acesta o pregătea în afara granițelor. El se împotriva planurilor lui Pyrrhus, dar regele era de altă părere. El își închipuia că vitejia sa îl îndreptățește să ajungă stăpînitorul întregului pămînt. Kineas, dimpotrivă, îl

281 I.e.J

îndemna să se mulțumească cu posesiunile pe care le avea, prea destule ca să-l facă fericit. Din păcate, atracția spre luptele duse în războaie, ambiția de a fi primul între toți, au fost mai puternice decât înțeleptele sfaturi ale lui Kineas și l-au făcut pe Pyrrhus să părăsească, în chip rușinos, pământul Siciliei și al Italiei, după ce a pierdut zeci de mii de soldați pe toate câmpurile de bătaie pe unde a luptat.

281 î.e.n.

Frag. B 40₃=M 40₁: Pyrrhus, regele Epirului, a adus sub stăpânirea sa aproape întreaga Grecie, parte, printr-o purtare plină de mărinimie, parte, prin teroarea unor expediții militare¹⁵⁷. Etolienii, pe acea vreme încă foarte puternici, Filip, regele Macedoniei, cât și dinastia din teritoriul locuit de illirieni îl cultivau și îi căutau prietenia.

O anumită strălucire — har de la natură —, o cultură vastă, o bogată experiență a lucrurilor făceau din Pyrrhus un om cu mult superior altora. Iată cum atît propria sa autoritate, cât și aceea a aliaților săi, considerabile, fără îndoială, au fost totuși prețuite mai mult decît se cuvenea.

Frag. B 40₄=M 40₂: Pyrrhus, regele Epirului, se simțea deosebit de mîndru de considerația pe care i-o acordau alte neamuri, fiindcă îndrăznea să țină piept romanilor. Așa îi veni ideea că va proceda spre binele lui, dacă va acorda ajutor refugiaților de la curtea lui, care îi solicitau sprijinul¹⁵⁸ — mai ales că era vorba de greci — și va dezlănțui un atac împotriva romanilor, sub un pretext plauzibil, înainte ca aceștia să apuce a-i face vreun rău. În alte privințe, regele era un om deosebit de grijiuliu cu privire la buna sa reputație; deși avea ochii țintiți pe Sicilia încă de multă vreme și pîndea doar prilejul să pună mîna pe teritoriile supuse de romani, nu cutezase să-și declare sentimentele de ostilitate, atîta vreme cît romanii nu-l atacaseră și nu-i aduseseră nici un prejudiciu.

280 î.e.n.

Frag. B 40₆=M 40₄: Pyrrhus trimise o delegație la Dodona, ca să consulte oracolul cu privire la soarta

expediției ce-o pregătea. El a primit următorul oracol: „Dacă va trece în Italia, Pyrrhus ar putea învinge pe romani (romanii l-ar putea învinge pe Pyrrhus)¹⁵⁹. Regele, interpretând fraza așa cum îi convenea, căci nimic nu hrănește mai mult falsele iluzii decât propria-ți dorință — nici nu mai așteptă sosirea primăverii.

Frag. B 40₇=M 40₅: Rhegion ceruse o garnizoană de pază de la romani¹⁶⁰. Acest corp de armată a fost pus sub comanda lui Decius. Majoritatea ostașilor care-l alcătuiau, îmbuibați de bine și trîndăvind toată ziua, căci disciplina militară era mult mai moale în acest oraș străin decât la ei acasă, s-au gândit că ar fi bine, și Decius le încuraja planurile, să-i omoare pe toți fruntașii din Rhegion și să pună ei mîna pe oraș.

Pe acea vreme, Roma era prinsă între războiul ce-l ducea cu Tarentul și atacurile lui Pyrrhus. Soldații lui Decius socoteau că în aceste împrejurări puteau să-și facă de cap fără a risca vreo pedeapsă. Această încredere era întărită de faptul că vedeau cum Messina se afla în puterea mamertinilor, originari din Campania¹⁶¹. Mamertinii, însărcinați de tiranul sicilian Agathodes¹⁶² cu paza orașului, găsiseră cu cale să-iucidă pe băștinașii din Messina și să pună ei mîna pe oraș.

Frag. B 40₉=M 40₇: Totuși, deoarece erau puțini ca număr în comparație cu populația locală, romanii nu îndrăzniră să pășească fățiș la înfăptuirea planurilor criminale ce le aveau. Decius, după ce plăsmui niște scrisori pe care pretindea că unii locuitori din Rhegion le-au adresat lui Pyrrhus, cu intenția să-i predea garnizoana romană¹⁶³, adună trupele care se aflau sub comanda sa. El dădu citire scrisorilor, în fața soldaților, pretinzînd că le-a interceptat, și ațîță spiritele cu vorbe potrivite pentru scopul ce-l urmărea. În același timp, unul dintre oamenii de încredere ai lui Decius sosi cu vestea că flota lui Pyrrhus se apropie de țarm, pregătindu-se să intre în legătură cu trădătorii. Cîțiva soldați, dinainte instruiți, umflară și mai mult lucrurile, strigînd cît îi ținea gura că ar

280 L.e.r

8

10

fi bine să-i atace ei mai întâi pe rhegieni, pînă nu vor cădea victimă urzelilor puse la cale. Luați prin surprindere, locuitorii cu greu vor putea organiza o rezistență.

Fără să mai zăbovească, unii se și reped spre casele ce-i găzduiau, alții spre locuințele altor cetățeni și începu un măcel necruțător, de la care doar puțini au fost scutiți — invitații lui Decius la un banchet. Dar, și pe aceștia, Decius i-a omorât chiar cu mîna lui.

Frag. B 40₁₁=M 40₉: După această crimă în masă, Decius, comandantul garnizoanei romane, caută să încheie un tratat de prietenie cu mamertinii, încredințat că aceștia îi vor fi cei mai devotați aliați, căci dovediseră aceeași îndrăzneală ticăloasă ca și romanii din Rhegion. Decius știa prea bine că majoritatea oamenilor se simt mai uniți prin puterea de neînvins a unor legături nelegiuite, bazate pe încălcarea normelor de conduită, decît prin respectul literei legii și a înrudirii de sînge.

Frag. B 40₁₂=M 40₁₀: Locuitorii din Rhegion nu au conștientizat să se plîngă de nedreptatea suferită pînă ce ucigașii nu și-au primit pedeapsa. Preocupați de interese mai importante, care necesitau o rezolvare mai grabnică, romanii nu arătau nici un zel pentru a pedepsi grozăviile comise de soldații lor la Rhegion¹⁶⁴.

Frag. B 40₁₃=M 40₁₁: Cînd aflară însă că Pyrrhus se află în drum spre Italia, romanii s-au înfricoșat. Din auzite, știau că el este un destoinic căpitan de oști, că are o armată numeroasă, care trecea drept invincibilă. Așa se întîmplă, de obicei, adaugă Dio, cînd apleci urechea la gura lumii, care face aprecieri asupra unor persoane necunoscute, ale căror merite sînt mult exagerate.

Frag. B 40₁₄=M 40₁₂: Aceia care n-au fost deprinși de mici cu aceleași moravuri sau care nu au aceleași năzuințe și nici aceleași concepții despre bine și despre rău nu pot să închege legături trainice de prietenie.

Frag. B 40₁₅=M 40₁₃: Dorința de mărire și neîncrederea fac casă bună la curțile tiranilor. Iată de ce aceștia nu pot să aibă nici un prieten sigur. Și oare cum s-ar putea ca un om, veșnic supus bănuielilor și pizmei, să-și iubească cu adevărat prietenul? Pentru ca prietenia să fie reală și de durată, este nevoie să ai aceleași obiceiuri și să duci același fel de viață ca și amicul tău, să te temi de aceleași pericole, să dispui de aceleași mijloace de a te pune la adăpost¹⁶⁵. Acolo unde una dintre aceste condiții lipsește, nu vom găsi decât simularea sentimentelor de prieteșug; sprijinul dezinteresat care se cere de la un prieten devotat lipsește însă.

Frag. B 40₁₆=M 40₁₄: „Știința strategiei, atunci când are la îndemână suficiente mijloace pentru a fi pusă în practică, joacă un mare rol în salvarea vieților acelor care o posedă și poate să-i ducă spre victorie. Valoarea ei, în sine, fără îndeplinirea acestei condiții este nulă. Tot așa, ori care altă ramură a științei nu are eficiență, dacă este lipsită de străduința acelor care o practică și a acelor care colaborează la reușită”¹⁶⁶.

Frag. B 40₁₇: Eliminat.

Frag. B 40₁₈=M 40₁₅: După moartea lui Megacles¹⁶⁷, Pyrrhus își aruncă cască de pe cap și bătălia luă o altă înfățișare. Salvarea regelui, faptul că supraviețuise contrar tuturor așteptărilor, avu darul să-i însuflețească pe soldații săi mai mult decât dacă l-ar fi crezut pe rege mort, chiar de la începutul luptei.

În schimb, ceilalți soldați, care își vedeau cu amărăciune a doua oară speranțele înșelate, se fereau să mai arate un zel zădarnic. Datorită schimbării petrecute într-o clipă, ei vedeau înaintea ochilor doar catastrofe și nu mai îndrăzneau să spere că Pyrrhus va mai putea fi vreodată ucis.

Frag. B 40₁₉=M 40₁₆: Cu prilejul felicitărilor adresate lui Pyrrhus pentru victoria ce-o obținuse, regele se arată mulțumit de gloria faptei lui de arme¹⁶⁸.

280 i.e.

Totuși, adaugă el, dacă va mai repurta o victorie asemănătoare, va fi pierdut. De asemenea, se povestește că, plin de admirație pentru comportarea romanilor, deși aceștia fuseseră învinși, îi socotea superiori propriilor lui soldați. „Dacă aș fi fost regele romanilor spuse el, cu asemenea soldați aș fi cucerit întreaga lume”¹⁶⁴.

Frag. B 40₂₀: Eliminat.

Frag. B 40₂₁ = M 40₁₇: Victoria lui Pyrrhus îl acoperi de glorie și contribuie la creșterea prestigiului său. Cîteva populații neutre s-au declarat în favoarea lui și toți aliații care se mulțumiseră să observe desfășurarea evenimentelor îi îmbrățișară cauza. Fără să le manifeste fațăș nemulțumire, Pyrrhus nu se dădu în lături să-și exprime neîncrederea. Cu toate acestea, crezu de cuviință că e bine să se mărginească numai la cîteva observații asupra ezitărilor de pînă acum, de teamă să nu-i împingă spre o răzvrătire fațăș; dacă nu le-ar fi dezvăluit ceea ce gîndea, socoti Pyrrhus, aliații ar fi putut să-l bănuiască că este un mare naiv, că nu a înțeles nimic din comportarea lor sau ar fi putut să presupună că le poartă ură ascunsă; de aici, pînă la dispreț sau sentimente de ostilitate, care i-ar fi determinat să înceapă uneltiri împotriva lui, pentru a nu-i da prilej să atace el, cel dintîi, nu mai era decît un pas. Asemenea considerații îl determinară pe Pyrrhus să le vorbească, cu oarecare moderație, și chiar să le distribuie o parte din pradă.

23 : 19 Pyrrhus încercă mai întîi să convingă un mare număr de soldați romani, care căzuseră prizonieri, să pornească alături de el împotriva patriei lor. Dar romanii refuzară să-i îndeplinească dorința. După aceasta, Pyrrhus născoci alte mijloace pentru a-i cîștiga pe prizonieri. El nu-i aruncă în lanțuri și nu-i supuse la nici o caznă. Ceva mai mult încă, el intenționa să-i elibereze fără nici o pretenție, sperînd astfel ca prin concursul lor să cucerească Roma fără lupte.

Romanii, care pînă atunci nu mai văzuseră încă 24 : 20
 elefanți, au rămas descumpăniți cînd au zărit pentru
 prima dată asemenea lighioane. Apoi își făcură soco-
 teala că erau supuși morții și că printre animale nu
 se află nici o specie superioară oamenilor, că dimpo-
 trivă, toate speciile se află oricum pe o treaptă mai
 jos decît omul, dacă nu prin forță, cel puțin prin
 inteligență. Și astfel curajul le reveni încetul cu încetul¹⁷⁰.

Soldații lui Pyrrhus, epiroți și aliați la un loc, se 25 : 21
 puseră, fără să le pese, pe jafuri, ceea ce nu-i expunea
 la nici un risc sau pericol.

Epiroții, nemulțumiți că întîmpinaseră greutăți atît 26 : 22
 de mari — ei, care începuseră campania cu cele mai fru-
 moase speranțe —, prădară un ținut care le era prieten.
 Prin această faptă nu făcură altceva decît să
 servească interesele Romei. Populațiile italiote, care se
 alăturaseră lui Pyrrhus, se cumintiră cînd văzură cum
 epiroții jefuiesc, fără să țină seamă de nimic, atît
 pămînturile aliate, cît și pe cele ale dușmanilor. Iată
 cum s-a făcut că ei începură să deschidă ochii asupra
 comportării lui Pyrrhus, care nu corespundea cu făgă-
 duielile făcute.

Pyrrhus se temea ca nu cumva să fie încercuit de 27 : 23
 romani în locuri necunoscute lui. Cu acest prilej, aliații
 săi își manifestară nemulțumirea. „Numai prin aspectul
 ținutului“, le spuse Pyrrhus, „îmi dau bine seama
 ce mare deosebire este între voi și între romani. Pă-
 mînturile care se află sub stăpînirea lor sînt acoperite
 de tot soiul de culturi de arbori și de viță-de-vie;
 agricultura este în floare; în schimb, pămînturile prietenilor
 mei au fost atît de devastate, încît nici nu mai știi
 dacă au fost sau nu vreodată locuite“¹⁷¹.

Pyrrhus, în timpul retragerii sale, s-a întîlnit față 28 : 24
 în față cu Laevinus. Cînd a văzut că armata acestuia
 este cu mult mai numeroasă decît înainte, a exclamat:
 „legiunile romane, deși tăiate în bucăți, renasc
 întocmai ca hidra!“¹⁷² Cu toate acestea nu îndrăzni

să treacă la atac; regele se mulțumi să-și așeze trupele în ordine de bătaie, dar nu porni la luptă.

29 : 25

Pyrrhus, după ce a fost înștiințat că romanii trimit o deputație, din care făcea parte și Fabricius¹⁷³, cu misiunea să ducă tratative cu privire la răscumpărarea prinșilor în război, trimise înaintea romanilor o gardă, cu porunca să-i întâmpine pe soli chiar la fruntarii, ca să-i cruțe de eventuale neplăceri din partea tarentinilor. Nu după multă vreme le ieși el însuși în întâmpinare. După ce i-a condus în oraș și i-a găzduit cu mare fast, i-a copleșit cu măturii de prietenie. Pyrrhus nădăjduia în inima lui că romanii vor cere începerea unor tratative de pace și vor cădea de acord cu toate condițiile pe care el avea de gând să le impună, ca unii care fuseseră învinși.

30 : 26

Fabricius s-a mărginit să spună doar atât¹⁷⁴: „Romanii ne-au trimis ca să-i însoțim pe prinșii în război și în schimbul lor să plătim despăgubirile la care ne vom opri, după cum vom cădea la învoială”. Pyrrhus se arată foarte îngrijorat de faptul că Fabricius nu pomenea nimic despre încheierea păcii. El porunci deputăției romane să se retragă și începu o consfătuire, așa cum avea obiceiul, împreună cu consilierii săi. Primul punct pe care l-a discutat a fost schimbul de prizonieri, dar ceea ce îl interesa, în primul rând, era problema continuării războiului și a modului cum trebuia condus. Era oare necesar să fie azvîrlite în luptă forțe considerabile sau să se recurgă la un alt mijloc de conducere a operațiilor?

31 : 27

... „sau să ne angajăm în bătălii și în lupte al căror rezultat nu poate fi prevăzut. Așa că, o Milon, ascultînd de cuvintele mele și de înțelepciunea unei vorbe din bătrîni, nu te lăsa furat, indiferent în ce împrejurări de valul mîniei, ci procedează cu înțelepciune, mai ales acolo unde aceasta este la locul ei. Căci Pyrrhus știe el foarte bine tot ceea ce are de făcut și n-are nevoie să ia lecții de la unii ca noi”. Așa a vorbit Kineas și toată lumea a fost de acord cu părerea lui, mai ales că, în comparație cu cele ce

puteau atrage după sine părerile potrivnice, nu avea cum să aducă prejudicii și primejdii. Același lucru îl gădea și Pyrrhus, care se adresa astfel solilor romani¹⁷⁵: „Nici înainte vreme, romani, nu am purtat de bunăvoie acest război împotriva voastră, și parcă nici acum nu lupt cu tragere de inimă. Mai mult ca oricând dorința mea fierbinte este să devin prietenul vostru; pentru a dovedi sinceritatea mea, vă înapoiez toți prizonierii, fără despăgubiri de război și sînt dispus să încep tratative de pace“. Cu fiecare în parte dintre soli se purta cum nu se poate mai frumos ca să-i cîștige trup și suflet de partea lui sau, cel puțin pentru a-și asigura prietenia romanilor prin mijlocirea lor.

32 : 28

Pyrrhus se strădui să-i cîștige pe toți solii romani și cu Fabricius vorbi astfel, într-o convorbire particulară, „Eu, o Fabricius, nu mai simt nevoia, de azi înainte, să mă războiesc cu voi; deși adesea v-am învins pe cîmpul de bătălie, mă căiesc că m-am lăsat convins la început de vorbele tarentinilor și am venit încoace. Astăzi, aș fi fericit să mă număr printre prietenii întregului popor roman și îndeosebi să mă consider prietenul tău. Văd că am de-a face cu un om distins și admirabil. Te invit să conlucrezi cu mine la încheierea păcii și apoi să mă urmezi acasă la mine, în Epir. Am de gînd să încep o expediție împotriva Greciei și mi-ai fi de mare folos în calitate de consilier și de comandant“¹⁷⁶.

33 : 39

Fabricius îi răspunse¹⁷⁷: „Nu am decît cuvinte de laudă pentru faptul că te căiești de a fi pornit cu război împotriva noastră și că dorești pacea. Voi face tot ce-mi stă în putință să vă ajut ca s-o obțineți dacă este spre folosul nostru. Am convingerea că nici prin gînd nu-ți trece, o Pyrrhus, că eu, om integru cum afirmi tu că sînt, aș putea săvîrși ceva împotriva intereselor patriei mele. De altfel, te sfătuiesc nici să nu încerci să-ți iei sfetnic sau comandant de oști dintr-o țară cu guvernămînt democrat. Cît de-

34 : 30

spre mine, te asigur că așa ceva nu mă interesează și că n-aș primi nicicând o asemenea însărcinare. Sub nici un cuvânt un sol nu se cuvine să se arate gata să primească daruri.

- 35 : 31** Și acum te întreb încă o dată: Mă socoți într-adevăr un om de bine sau nu? Dacă sînt cumva un ticălos, cum se face că mă judeci demn de darurile tale? iar dacă sînt cu desăvîrșire cinstit, de ce te mai oste-nești să mă convingi să le primesc? aș vrea ca un lucru să-l lămuresc pe deplin: și eu sînt un om îndes-tul de avut¹⁷⁸. Nu simt cîtuși de puțin nevoia să am și mai mult. Ceea ce posed îmi este prea de ajuns și nu rîvnesc la bunurile nimănui. Tu, dimpotrivă, chiar dacă te socoți putred de bogat, de fapt ești sărac lipit pămîntului. Altfel nu te-ai fi străduit să părăsești Epirul, nici toate celelalte cîte le stăpînești, pentru a trece marea spre părțile noastre, dacă ți-ar fi ajuns ceea ce ai și dacă, n-ai fi năzuit spre și mai mult.
- 36 : 32** Știut este că acel care se simte frămîntat de gîndul că n-are destul și nu se dovedește în stare să pună o stavilă lăcomiei nesățioase, acel om este doar un biet sărman. Și iată de ce. Dorește cu patimă tot ceea ce nu posedă, ca și cum i-ar fi strict necesar, ca și cum fără acel lucru nu mai poate trăi. Cît m-aș simți de mulțumit, de vreme ce spui că ești prietenul meu, să-ți împărtășesc fie și puțin din bogăția mea, avuție mult mai sigură și mai trainică decît a ta! Nimeni, crede-mă, nu o pizmuieste, nimeni nu uneltește să o răpească, nici plebea, nici vreun tiran; și, ceea ce este deosebit de însemnat, pe măsură ce posesorul ei o împărtășește cu alții, propriile lui avuturi sporesc vă-zînd cu ochii. Dar în ce constă oare această bogăție?
- 37 : 33** În faptul de a te simți mulțumit în mijlocul bunurilor pe care le ai, considerîndu-le prea de ajuns pentru ceea ce îți trebuie, de a te feri ca de o nenorocire să rîvnești la bunuri străine, de a nu nedreptăți pe ni-meni, de a face cît mai mult bine la cît mai mulți oameni¹⁷⁹. În fine, aș mai putea adăuga sute și mii de asemenea sfaturi, dacă am avea răgazul necesar.

Cît despre mine, ceea ce mi-aş dori, eu, dacă ar trebui negreşit să aleg între două posibilităţi de a-mi sfîrşi viaţa în chinuri — nu încape vorbă că prefer să pier printr-o moarte violentă, decît victimă a propriei mele josnicii. Primul caz se întîmplă, în mod curent, să coincidă cu o hotărîre a sorţii; al doilea, este de obicei urmarea unei întunecări a minţii şi a unei neruşinate poftă de cîştig. Aşa că este preferabil să cazi lovit de invidia divinităţii decît pradă propriei tale nemernicii. În prima eventualitate îţi este învins doar corpul; în a doua îţi este nimicuit şi sufletul.* Omul devine atunci întrucîtva propriul său călău, căci n-a ştiut, odată pentru totdeauna, să-şi înveţe sufletul să se mulţumească cu bunurile ce le are, ci i-a deschis o poftă neţărmurită pentru dobîndirea de noi şi noi avuţii“.

38 : 34

Romanii s-au înfăţişat cu cea mai mare însufleţire la recrutările de oameni¹⁸⁰. Fiecare, în sinea lui, socotea că, dacă n-ar fi fost prezent la datorie, ar fi contribuit la ruina patriei sale.

39 : 35

Iată cît de mare este puterea cuvîntului vorbit şi care-i este firea. Pînă şi pe acei oameni cuvîntarea ţinută de Appius¹⁸¹ izbuti să-i întoarcă la simţăminte cu totul opuse aceloră pe care le avuseseră. Plini de ură şi de dorinţa de răzbunare împotriva lui Pyrrhus, ei îşi veniră în fire din rătăcirea în care căzuseră în urma darurilor prin care fuseseră momiţi.

40 : 36

Frag. B 40₄₁: Eliminat.

Acel om al cărui amor propriu este umilit printr-o lovitură primită pe neaşteptate scade şi în puterile lui fizice.

42 : 37

FRAGMENTE DIN CARTEA X

Frag. 40₄₃=M 40₃₈: Pyrrhus trimise vorbă lui Decius pentru a-l preveni că nu va izbuti în cele ce-şi pusese în gînd [adică, nu va fi ucis fără să fi fost mai

* Lacună în text.

întîi prins de viu]. Totodată îl amenință că după ce va cădea în mâinile lui, îl va ucide în cele mai groaznice chinuri. Consulii însă îi răspunseră că nu au neapărat nevoie de sacrificiul lui Decius și că, într-un fel oarecare, vor ști ei să-l învingă pe Pyrrhus¹⁸².

Frag. B 40₄₄: Eliminat.

Frag. B 40₄₅=M 40₃₉: Pyrrhus nu știa pe care dintre cei doi consuli va fi nevoit să-l atace mai întîi sau dacă avea să-i atace pe amîndoi deodată¹⁸³, ceea ce îl punea în mare încurcătură. El se temea să-și împartă armata, ceva mai puțin numeroasă decît cea a adversarilor săi și nu se putea împăca cu gîndul de a asista neputincios la jafurile pe care unul dintre consuli le făcea fără să-i pese.

Frag. B 40₄₆=M 40₄₀: Pyrrhus se purta cu o deosebită asprime față de [siracuzani]¹⁸⁴. După părerea lui, pentru siguranța sa personală, [era mult mai în câștig să destrame chiar din fașă orice încercare de complot decît să înăbușe dorințele de răzbunare]. Din această cauză, el pedepsi cu surghiunul sau condamnă la moarte un mare număr de magistrați și de cetățeni care îl invitaseră să vină la Siracusa. Acest lucru l-a făcut fie pentru că era nemulțumit să-i tot audă repetînd că el ar trebui să devină stăpînul orașului, fie din teamă să nu treacă de partea altcuiva, așa cum făcuseră atunci cînd îi acordaseră lui sprijin.

Frag. B 40₄₇: Așezat de Melber după *Frag. B 40₄₈*.

Frag. B 40₄₈=M 40₄₁: Deoarece aliații nu se arătau dispuși să susțină cu bani expediția lui Pyrrhus, acesta își îndreptă atenția spre tezaurele Persefonei, despre care mersese vestea că sînt foarte bogate¹⁸⁵. După ce prădă acest tezaur, Pyrrhus îndreptă spre Tarent corăbii încărcate cu avuțiile furate; echipajul acestor corăbii, cu puține excepții, pieri însă aproape în întregime în cursul unei furtuni. Banii și ofrandele ridicate din templu au fost împrăștiate de valuri pe țărmurile mării.

Frag. B 40₄₇=M 40₄₂: Toată lumea îl admira pe Pyrrhus pentru o întâmplare pe care o voi povesti îndată: în timpul unui banchet, câțiva tineri făcuseră tot felul de glume batjocoritoare la adresa lui Pyrrhus. Acesta ordonă mai întâi o anchetă pentru a afla cine sînt vinovații, ca aceștia să-și primească pedeapsa. Apoi, cînd tinerii îndrăzniră să-i spună în față: „Am fi vorbit și mai multe lucruri jignitoare despre tine dacă nu ne-ar fi lipsit vinul“, Pyrrhus izbucni în rîs și le dădu drumul.

276—275
i.e.n.

*Frag. B₃₃=M 30₁**: La vestea că romanii se pregăteau să vină cu război împotriva lor, locuitorii din Agylla¹⁰⁶ trimiseră o deputație la Roma, înainte ca războiul să fi fost declarat. Ei obținură pace, prin cedarea jumătății teritoriului ce-l stăpîneau.

Frag. B 41=M 41₁: Ptolemeu, regele Egiptului, proclamat Filadelful, cînd află despre înfrîngerile suferite de Pyrrhus și despre creșterea prestigiului puterii romane, trimise daruri la Roma și se arătă dispus să ajungă la o înțelegere cu romanii¹⁸⁷. Aceștia, prea bucuroși să vadă cum un rege atît de prețuit le acordă atîta atenție, trimiseră și ei o ambasadă în Egipt. După ce solii romani s-au întors acasă, încărcăți de daruri prețioase, se arătară gata să le depună în tezaurul public. Cu toate acestea romanii îngăduiră soliilor să păstreze aceste daruri¹⁸⁸.

Frag. B 42=M 42: Prin aceste succese romanii ajunseră la o culme și mai mare a puterii lor fără însă să se mîndrească peste măsură. Ceva mai mult chiar, ei îl predară locuitorilor din Apollonia, colonie a Corintului în Marea Ionică, pe senatorul Quintus Fabius¹⁸⁹, care insultase pe câțiva soli ai apolloniaților. Cu toate acestea apolloniații îl trimiseră pe Quintus înapoi la Roma, fără să-i fi făcut nici un rău.

266 i.e.n.

* Boissevain a așezat aici *Frag. B 33*, orientîndu-se după Zonaras, VIII, 6, 10 (Ed. B, vol. I, pp. 138—139).

FRAGMENTE DIN CARTEA XI

265-264
1.e.n.

Frag. B 43₁=M 43₁: Neînțelegerile între cele două popoare, urmate de acuzații reciproce, izbucniseră de la sprijinul acordat Tarentului de locuitorii Cartaginei¹⁹⁰. Romanii nu se puteau împăca cu acest lucru. Cît despre cartaginezi, ei erau supărați de faptul că Roma încheiase o alianță cu Hieron¹⁹¹. Dar aceste nemulțumiri, mai mult sau mai puțin întemeiate, nu erau decît simple pretexte. Ambele părți doreau să obțină mult mai mult decît mărturiseau, fără însă a îndrăzni să-și dezvăluie intențiile. Realitatea era de parte de aparențe.

2:2 Cartaginezii, deosebit de puternici încă din vechime, și romanii, al căror stat se afla în plină expansiune, se priveau unii pe alții cu suspiciune. Dorința de a poseda mereu tot mai mult, sădită în sufletele multor oameni, mai ales cînd toate le merg în plin și, pe de altă parte, neîncrederea, îi împinseră spre începerea ostilităților. În ochii fiecăruia, cel mai sigur mijloc de a-și pune la adăpost posesiunile era încercarea de a:3
3:3 a năvăli în pămîntul stăpînit de adversari. De altfel, părea a fi un lucru deosebit de greu, ba chiar peste putință, ca două popoare puternice, mîndre, și ce să mai lungim vorba, rivale în dobîndirea măiestriei navigației pe mare, să fi consimțit la respectul reciproc al independenței lor, îndreptîndu-și privirile spre alte cuceriri. Dintr-o dată, o întîmplare neprevăzută provocă încălcarea tratatelor și determină începutul războiului, cînd nimeni nu se aștepta.

4:4 În aparență, lupta părea că se duce pentru Messina și Sicilia, dar, în fapt, fiecare știa că războiul astfel pornit însemna o luptă îndîrjită pentru apărarea propriei sale patrii. Ambele părți socoteau că Sicilia, așezată chiar la mijloc în cîmpul operațiilor de război, va sluji cu siguranță învingătorilor ca bază de pornire pentru noi campanii¹⁹².

Caius Claudius, după ce a pășit în incinta Adunării, printre alte lucruri menite să-i cîștige simpatii,

264 1.e.n.
5:5

a declarat că a sosit în vederea eliberării oraşului. Cum Roma nu era cîtuşi de puţin interesată în stăpînirea Messinei, adăugă el, de îndată ce misiunea care-i fusese încredinţată va fi îndeplinită, se va îmbarca imediat pentru a se întoarce acasă¹⁹³. Apoi el îi invită pe cartaginezi să se retragă sau, dacă aveau cumva motive îndreptăţite, pe care doreau să le pună în lumină, să le aducă în dezbatere. Teama îi împiedica pe mamertini să scoată vreun cuvînt, iar cartaginezii, care puseseră mîna pe oraş prin forţă, nici nu se gîndeau să ţină seama de îndemnurile lui Claudiu. Atunci, acesta spuse: „tăcerea ambelor părţi este în sine o mărturie grăitoare. Nu încapе îndoială că unii se simt vinovaţi (căci altfel ar fi luat cuvîntul să se apere, dacă intenţiile lor ar fi fost curate); ceilalţi, este la fel de evident, că doresc libertatea. Le stă doar în putere, dacă-i preferă cu adevărat pe cartaginezi, să spună pe faţă acest lucru în împrejurările actuale, cînd aceştia sînt stăpînii cetăţii în care ne aflăm“. Totodată, el promise mamertinilor care erau de origine italică¹⁹⁴ şi care îi ceruseră ajutor, sprijinul Romei. 6:6

Caius Claudius pierduse mai multe trirame şi scă-7: 7
pase cu viaţă în condiţii deosebit de grele¹⁹⁵. Totuşi nici el, nici cei de la Roma nu s-au lăsat impresionaţi de această întîmplare nenorocoasă, care ar fi putut să le taie pofta de a naviga pe mare. Faptul că prima lor încercare nu fusese încununată cu succes nu i-a făcut să creadă că nici de aici înainte nu aveau puţinţa să se perfecţioneze în arta navigaţiei¹⁹⁶; cele întîmplute, nici prin gînd nu le-a trecut să le privească drept o prevestire rea. Dimpotrivă, romanii au arătat pe mai departe un interes şi mai arzător încă faţă de luptele navale, printre alte motive şi din ambiţia de a nu părea că au renunţat, în urma unei înfrîngerii.

Hannon¹⁹⁷, care privea războiul drept o îndatorire 8:8
deloc uşoară, dacă începerea ostilităţilor nu ar fi fost evitată, din dorinţa de a nu părea vinovat de încălcarea tratatelor, încercă să arunce răspunderea

- asupra lui Claudius. El trimise înapoi corăbiile capturate, cît și pe prizonierii romani, îl invită pe Claudius să încheie pacea și îl sfătui să renunțe la încercările de a se avînta pe mare. Dar Claudius nici nu vru să audă de așa ceva. Atunci Hannon, clocotind de mînie,
- 9:9 se adreșă romanilor prin cuvinte amenințătoare și pline de insolență. El declară că nu le va mai îngădui nici măcar să-și spele mîinile în apa mării¹⁹⁸. Nu după multă vreme pierdu însă și dominația mărilor și Mesina.
- 10:10 Caius Claudius strînsese la o consfătuire pe mamertinii pe care îi găsise răspîndiți în port și le spusese următoarele: „Nu este nevoie de forța armelor și vă încredințez misiunea de a face totul cum veți crede de cuviință“. Aceste cuvinte îi hotărîră pe mamertini să trimită după Hannon; dar generalul cartaginez refuză să coboare din citadelă. Claudius își pierdu atunci cumpătul și, înfuriat, strigă: „Dacă acești venetici ar fi cît de puțin îndreptățiți în pretențiile lor, nu încape îndoială că ar veni să discute cu mine și nu ar mai stărui să stăpînească orașul prin forță“.
- 11:11 Consulul Appius Claudius îndemnă soldații să nu-și piardă curajul și să nu se lase abătuți în urma înfrîngerii tribunului¹⁹⁹. El le aminti că victoria revine întotdeauna celor mai bine pregătiți și că valoarea lor ca ostași este cu mult superioară științei militare a vrăjmașilor. El adăugă că nu va trece multă vreme pînă ce romanii vor ajunge să stăpînească arta navigației la fel de bine ca și cartaginezii și că rivalii lor nu-i vor întrece nici cînd în vitejie. Într-adevăr, afirmă el, arta navigației pe mare se poate ușor însuși, dacă îți pui tot sufletul; cît despre perfecțiune, ea se obține prin exerciții. Nici o lecție însă nu este în stare să insufle curaj și avînt acelor care nu au aceste daruri de la natură.
- 12:12 Libyenii, mai puțin încrezători în configurația terenului, însă susținuți de curajul ce-i însufletea în luptă, încercaseră un atac. Dar Claudius le inspiră atîta

groază, încît a doua oară, nu mai îndrăzniră să-și părăsească tabăra de luptă²⁰⁰.

Se întîmplă adesea ca anumiți oameni pe care prea multă chibzuință îi face șovăielnici, să triumfe în acțiunile lor pentru că se păzesc de primejdii. Dimpotrivă, cei care acționează orbește, cu încredere neîntemeiată, sfîrșesc tragic tocmai din cauza lipsei lor de prevedere. 13:13

Numai datorită prevederii pot fi obținute victoriile și păstrate roadele obținute. Prin temeritate nu ajungi la nimic bun. Dacă izbîndești din întîmplare și pe această cale, temeritatea surpă curînd rezultatele la care ai ajuns; sau, chiar dacă le păstrează, rătăcirea care urmează acestui succes nemeritat nu duce spre nici un folos trainic și nu-ți mai îngăduie să te bucuri de urmările victoriei. Într-adevăr, să observăm că o îndrăzneală lipsită de luminile rațiunii este de obicei supusă unor temeri nejustificate. Dimpotrivă, rațiunea, întărită de prevedere, ajunge la hotărîri și la speranțe, care, atunci cînd se sprijină pe o temelie solidă, nu vor dezamăgi. Ea nu îngăduie nici descurajarea, nici înfumurarea, în timp ce nepriceperea îi face pe mulți muritori să devină plini de aroganță, atunci cînd le merge bine, și îi duce la umilință cînd nenorocul îi paște. Lipsită de sprijin, ea se schimbă neîncetat după împrejurări. 14:14

Romanii și cartaginezii se aflau în ajunul unei bătălii pe mare²⁰¹. Ei aveau un număr egal de corăbii și se arătau la fel de nerăbdători să înceapă lupta. În curînd bătălia se încinse; de fiecare parte, pregătirile fuseseră făcute cu aceeași grijă. Fiecare spera că de această bătălie va depinde soarta războiului. Prețul victoriei urma să fie Sicilia, asupra căreia părțile beligerante își ținteau ochii²⁰². Lupta să dădea, de asemenea, pentru dominație și pentru sclavie. În joc era strădania de a nu cădea în sclavie, în urma unei înfrîngerii, și de a obține dominația printr-o victorie. 16:16

Cartaginezii, vechi stăpîni ai mărilor, îi întreceau pe romani prin măiestria vîslașilor lor. Romanii însă erau 17:17

superiori prin vitejia și îndrăzneala arătată de mari-nari. Avîntul și curajul nebunesc de care aceștia dădeau dovadă împlineau lipsa unei pregătiri temeinice în luptele pe mare. Într-adevăr, omul care se conduce după experiență acționează întotdeauna cu deosebită prudență; el șovăie însă atunci cînd rațiunea îi impune să reflecteze. Altfel stau lucrurile cu acela care, lipsit de experiență, nu gîndește la nimic, ci ascultă numai de o pornire oarbă și se avîntă, fără să ia seama, în mijlocul luptei.

18:18 Cartaginezii, învinși în această bătălie navală de către romani, este foarte probabil că l-ar fi condamnat la moarte pe Hannibal (deoarece toți aceia care încredințează o campanie militară pe seama unei armate sînt înclinați să-și atribuie sieși succesul, dar să arunce vina înfrîngerilor asupra comandanților. Cartaginezii, mai mult poate decît alte popoare, se arătau oricînd gata să-și pedepsească generalii care fuseseră înfrîinți). Hannibal însă, îndată după înfrîngere, înfricoșat de ceea ce știa, avu buna inspirație să întrebe autoritățile din Cartagina, lăsînd să se creadă că nimic nu era încă pierdut, dacă trebuie sau nu să continue lupta. Cum era de prevăzut, cartaginezii răspuseră că lupta trebuie dusă mai departe și își arătară încrederea neclintită în superioritatea lor pe mare²⁰³. Atunci Hannibal le transmise următoarele, prin intermediul acelorași soli: „Nu am nimic pe conștiință, cînd i-am atacat pe romani m-am lăsat purtat de aceleași speranțe pe care le nutriți și voi înșivă. Eram pe deplin stăpînul hotărîrilor mele, dar nu și stăpîn pe soartă“.

259-257
1.e.n. *Frag. B 43_{32b}=M 43₁₉**: Deoarece vremea rea nu contenea și se lăsase o ceață groasă, <Caius Sulpicius>, cu ajutorul unor dezertori, îl surprinse pe Hannibal.

19:20 Cartaginezii, nu mai puțin preocupați de soarta teritoriilor proprii decît de cucerirea unor noi ținuturi, luptau cu ardoare și înverșunare. Știut este că majo-

* Fragment așezat aici de editor prin comparație cu Zonaras, *Epitome*, VIII, 12, 4—5.

ritatea oamenilor își apără avutul cu o energie care de multe ori depășește forțele lor, dar nu se arată dispuși să se expună la primejdii, cînd este vorba să pună mîna pe bunurile altora. Acest popor, punînd în balanță aspirațiile lui spre cucerirea unor noi teritorii, și ceea ce avea sub stăpînire, desfășura în ambele direcții strădanii la fel de mari. Cît despre romani, după părerea lor, cel mai cuminte lucru pe care îl aveau de făcut era să ducă lupta chiar în preajma Cartaginei, să nu înfrunte primejdia apelor din jurul insulelor, ci să-i combată pe cartaginezi chiar la ei acasă. După acest plan, o eventuală înfrîngere nu-i costa nimic și, dimpotrivă, o victorie le-ar fi adus ceva mai mult decît simple speranțe. Așa că ei se pregătiră, dînd ascultare acestor îndemnuri și porniră împotriva Cartaginei sub comanda lui Regulus și a lui Lucius²⁰⁴.

20 : 21

Aceștia primiseră comanda în urma unor merite deosebite, care-i distingea de alți generali. Regulus trăia într-o sărăcie atît de mare, încît din cauza stării sale materiale a ezitat să accepte comanda. Printr-un decret romanii s-au văzut nevoiți să asigure (în lipsa lui Regulus) întreținerea soției și a copiilor acestuia pe cheltuiala statului.

Hamilcar îl trimise pe Hannon la consulii romani sub pretextul de a cere pacea. În realitate, căuta să cîștige timp. La sosirea lui, cîteva voci cerură să fie arestat, așa cum și cartaginezii îl reținuseră pe Cornelius²⁰⁵, printr-o amăgire*. „Dacă veți face la fel ca ei, răspunse Hannon, nu veți avea de aici înainte nici o superioritate morală asupra libyenilor“. Datorită acestor măguliri, care își aveau tîlcul lor, nimeni nu se atinse de Hannon.

21

Cartaginezii, temîndu-se ca orașul lor să nu fie cucerit, trimiseră un crainic la consulul roman²⁰⁶, pentru a obține retragerea acestuia în condiții convenabile ambelor părți și pentru a ocoli deocamdată pri-

22 : 24

* Rîndurile care urmează sînt o întregire după Zonaras, VIII, 12, 9, B. I. p. 159.

256—255 mejdia care îi amenința; dar cum nu se arătau dispuși să părăsească în întregime Sicilia și Sardinia, nici să înapoieze prizonierii romani fără despăgubiri, nici să-și răscumpere proprii lor prinși de război, nici să înapoieze Romei toate cheltuielile de război, nici să-și ia obligația de a plăti pe mai departe tribut anual, nu putură obține nimic.

23 : 25 De altfel, cartaginezii găseau deosebit de grea condiția de a nu le fi îngăduit să facă pace sau să declare război fără consimțământul Romei, să nu păstreze pentru propriile lor nevoi, decît o singură corabie de mari dimensiuni și, în schimb, să fie obligați să cedeze Romei, ori de cîte ori li s-ar fi cerut, 50 de trireme; la toate acestea se mai adăuga obligația de a fi de acord și cu alte condiții la fel de umilitoare. Ajungînd la convingerea că un asemenea tratat îi va duce treptat spre pieire sigură, cartaginezii au preferat să continue războiul²⁰⁷.

Frag. B 43₂₄: Eliminat.

Frag. B 43₂₅: Intercalat la începutul cărții XII, după 43₃₁.

26 : 27
251 i.e.n. Cartaginezii, după cîte scriu izvoarele, trimiseră la Roma o deputație²⁰⁸ care avea diferite însărcinări, dar mai ales misiunea să trateze asupra marelui număr de prizonieri aflați în puterea romanilor. Ţelul urmărit de această solie era, în primul rînd, încheierea păcii în condiții acceptabile sau, cel puțin, încheierea unui acord prin care prizonierii de război să fie înapoiati. Dintre membrii acestei delegații, după cît se spune, făcea parte și Regulus, ales dinadins de cartaginezi din pricina înaltelor sale însușiri morale și a renumelui de care se bucura. După părerea lor, romanii aveau să se învoiască cu orice condiții în nădejdea că un asemenea om se va întoarce în mijlocul lor; Cartagina, pentru a obține pacea, se arăta gata să-i restituie Romei pe prizonierul ce-l deținea; în cel mai rău caz, ar fi mers chiar pînă la restituirea tuturor prinșilor de război.

Pe Regulus îl puseră să jure în mod solemn că, dacă nu va izbuti să ajungă la nici un rezultat în dubla misiune pe care o avea, să se reîntoarcă la Cartagina. După depunerea jurământului, Regulus primi dispoziția să plece însoțit de ceilalți membri ai delegației. Ajuns în Italia, Regulus se comportă de parcă ar fi fost cartaginez și nu roman: el nu-i îngădui nici măcar soției sale să vină și să stea de vorbă cu el; în Roma se feri să intre, de parcă ar fi fost proscris; când însă Senatul se adună în afara incintei orașului, după obiceiul stabilit atunci când se duceau tratative cu trimișii unei populații dușmane, Regulus ceru, după câte se povestește, să i se îngăduie a intra în Adunare, alături de ceilalți soli.

Frag. 43₂₈₋₂₉: Eliminate.

Regulus nu păși în Adunare, la invitația consulilor, mai înainte ca acest lucru să-i fi fost îngăduit de către solii cartaginezi.

Frag. 43₃₁: Intercalat în cartea XII, între 43₃₂ și 43₂₅ 32^a : 31 Oricare alt om, pentru a se dezvinovați de înfrîngerea suferită, ar fi proslăvit pe dușman²⁰⁹.

FRAGMENTE DIN CARTEA XII

Frag. B 43_{32b}=M 43₁₉: Intercalat (după propunerea lui Boer) în cartea XI, între *Frag. B 43₁₈* și *B 43₁₉*.

Frag. B 43_{32d}=M 43₃₆: Din cartea XII a lui Dio: „într-un fel oarecare s-ar fi putut să fiți scutiți de acest lucru”.

Frag. B 43_{32e}=M 43₃₇: Din cartea XII a lui Dio: „unii dintre acei care erau într-adevăr comandanți de valoare au murit, iar alții au fost prinși”.

*Frag. B 43₃₁=M 43₃₀**. Din cartea XI a lui Dio: „Nici pentru mine, nici pentru oricare alt om de bine nu trebuie să se sacrifice ceea ce este spre folosul întregii comunități”²¹⁰.

* Așezat aici de editor, deși fragmentul (conform ms.) aparține cărții XI.

Frag. B 43₂₅=M 43₃₃: După Hamilcar, cine are de gînd să îndeplinească o acțiune tainică, ar face mai bine să nu pomenească nimănui despre gîndurile sale²¹¹. Căci nu există om destul de stăpîn pe cugetul său ca să aibă puterea să păstreze o taină și să o înconjure de tăcere. Dimpotrivă, cu cît îi vei recomanda mai insistent cuiva să nu dezvăluie taina, părtașul dorește din ce în ce mai mult să o facă cunoscută. Fiecare este convins că numai el singur a aflat acel lucru de la un altul, și astfel taina se răspîndește ca fulgerul.

Frag. B 2₅=M 44₁: Ligurii locuiesc de-a lungul țărmului mării din dreptul Tyrheniei pînă la Alpi și în ținutul gallilor, așa cum susține Dio.

Frag. B 44: Eliminat.

230 i.e.n.

Frag. B 45=M 44₂: Cu toate că pacea fusese încheiată cu ligurii, romanii ridicară din nou armele și porniră iarăși la război împotriva lor, obținînd victoria. La început romanii aruncară vina acestei încălcări a tratatului asupra lui Claudius²¹². Cum nu voiau să-și asume răspunderea acestei fapte, ei l-au predat pe Claudius ligurilor. Aceștia însă nu au acceptat să-l ia prizonier. Ca urmare, romanii l-au surghiunit.

235 i.e.n.

Frag. B 46₁=M 45₁: Roma, după ce a ajuns la o înțelegere asupra sumelor de bani datorate de cartaginezi, a consimțit să reînnoiască tratatele de pace cu aceștia²¹³. Cartaginezii, aflînd că la Roma pregătirile pentru un nou război erau în toi, în vreme ce ei erau siliți să ducă lupte de apărare împotriva vecinilor lor²¹⁴, trimiseră în Italia o nouă solie, care însă nu obținu nici un răspuns satisfăcător. Nu după multă vreme, Hannon, pe atunci în floarea vîrstei și plin de curaj în a-și exprima opiniile, a fost trimis la Roma. El adresă Senatului, fără ocol, diferite plîngerii, încheindu-și astfel cuvîntarea: „dacă nu sînteți dispuși să mențineți pacea atunci înapoițați-ne Sardinia și Sicilia; doar nu pentru un răgaz trecător v-am cedat aceste ținuturi — ci pentru a ne asigura o alianță veșnică”. Romanii, la auzul acestor cuvinte, nu se simțiră în

largul lor; urmarea a fost că s-au arătat ceva mai înțelegători.

....aceștia, pentru ca să nu fie și ei tratați în același fel; ei tot amânaseră lucrurile, ferm hotărâți, unii, să se bucure de roadele victoriilor din trecut, ceilalți, să se mulțumească cu starea lor din prezent. Prin amenințările aduse nu contribuiau cu nimic la salvarea păcii; în fond, în timpul deliberărilor, fiecare bănuind pe celălalt, rămânea pe aceeași poziție. Pentru oricine era evident că acel popor care ar fi găsit o justificare pentru a-l ataca pe celălalt nu va întârzia să pornească războiul. În majoritatea cazurilor, oamenii respectă legământul pe care l-au încheiat numai atâta vreme cât le convine și pentru că, în ochii lor, faptul de a nu încălca tratatele reprezintă un mijloc sigur de a-și spori avantajele de care se bucură.

*Frag. B 47=M 48**: În timpul consulatului lui Fabius Maximus Verrucosus, romanii, și nu daunii au înmormântat, de vii, în mijlocul forului, un grec și o grecoaică, un gal și o gală, dând urmare unui oracol care prezisese că un grec și un gal vor deveni stăpînii Romei²¹⁵. 233 l.o.n

Frag. B 48=M 46: Ei trimiseră soli cu însărcinarea** să observe mișcările lui Caius Papirius, cu toate că treburile politice din Iberia nu îi priveau cîtuși de puțin²¹⁶. Papirius însă îi primi curtenitor și le vorbi cum nu se poate mai frumos. Între altele, el le mărturisi că era nevoit să ducă război în Iberia, așa ca sumele de bani pe care cartaginezii le mai datorau încă romanilor să poată fi dobîndite. Altă cale de achitare a acestor datorii, îi lămuri el, nu vedea. În fața acestui argument solii nu mai avură nimic de obiectat. 231 l.o.n

Frag. B 49₁=M 47₁: Insula Issa²¹⁷ s-a predat de bunăvoie romanilor. Locuitorii din insulă, care urmau 230-239 l.o.n

* Frag. din Tzetzes, în *Lycoph. Alex.*, 603. Pus de editor alături de Zonaras, VIII, 19, 9, la p. 183, *op. cit.*

** Mică lacună în text.

să treacă pentru prima dată sub dominația romană, nădăjduiau să găsească în romani niște aliați mai devotați și mai credincioși decât illirii de care începuseră să se teamă. După ce au stat bine și s-au gândit au preferat să aleagă necunoscutul.

În fața tristeții prezentului, pe care îl suportau cu resemnare, speranța le surîdea în viitor.

- 2 Dorința romanilor era aceea de a-i ajuta de îndată pe locuitorii insulei Issa, care trecuseră de partea lor. Roma căuta să arate că în timp ce sprijină populațiile ce-i erau devotate, pedepsește pe ardicii²¹⁸, pentru neajunsurile pricinuite aceluia care se îmbarcau la Brundisium. Ei trimiseră, așadar, o deputație la Agron, pentru a interveni în favoarea insulei Issa și a se plînge de pagubele pe care le aveau ei înșiși de suferit, fără să se știe cu nimic vinovați. Delegația romană, la sosirea ei, nu-l mai găsi pe Agron; acesta se sfîrșise din viață și în urma lui domnia trecuse la un copil, numit Pinnes. Teuta, văduva lui Agron și mama vitregă a lui Pinnes, luase frînele puterii în cetatea ardiciilor²¹⁹. Obrăznicia acestei femei o făcu să uite de orice măsură în răspunsul pe care l-a dat; îmbinînd îndrăzneala înnăscută a sexului ei cu un orgoliu sălbatic, inspirat de puterea pe care o dobîndise, ea aruncă în lanțuri o parte din delegația romană, iar pe alți soli îi ucise. Vina pe care le-o imputa era sinceritatea cu care aceștia vorbiseră.

- 4 Acestea au fost în acea împrejurare măsurile luate de regină. Fapta ticăloasă contribui la creșterea bunei păreri ce o avea despre sine, ca și cum prin acest act de cruzime imprudentă ar fi dat dovadă de forță. N-a trecut însă multă vreme și Teuta a dezvăluit în ochii tuturor deosebita slăbiciune a unei femei care datorită îngustimii de minte devine lesne prada mîniei. Femeia se înfricoșează tot atît de repede precum își iese din fire. De îndată ce a aflat că Roma hotărîse, printr-un decret, să pornească cu război împotriva ei, Teuta și-a pierdut cumpătul și a făgăduit de îndată să elibereze pe solii pe care îi ținea în captivitate. Cît

despre cei care muriseră, ca să se apere, ea pretinse că aceștia fuseseră omorâți de către tâlhari. Lăsându-se înduplecați de aceste lămuriri, romanii amânară pentru un timp campania proiectată împotriva ei și cerură să le fie predați asasinii. Teuta ridică din nou capul, de vreme ce primejdia nu mai bătea la ușă; ea se apucă să declare că nu va preda pe nici unul dintre ucigași și trimise trupe în Issa. Nu trecu însă multă vreme și iată pe Teuta iarăși cutremurată de spaimă, când află despre sosirea consulilor²²⁰. Atunci, înăbușindu-și mândria, ea s-a arătat gata să accepte toate condițiile care îi erau impuse.

6
229 l.o.n.

Și cu toate acestea să nu ne închipuim că regina s-a cumințit cu totul. Abia plecaseră consulii pe mare spre Corcyra și Teuta, prinzând din nou curaj, rupe din nou legăturile cu romanii și își trimite trupele spre Epidamnos <și Apollonia>. Romanii însă au izbutit să despresoare orașele din Epir și să captureze câteva corăbii aparținând Teutei, încărcate cu bani. Pe cât se 7
părea, Teuta era nevoită să-și plece iarăși capul. Dar romanii, după ce călătoriseră cu bine pe mare, atunci când au vrut să debarce, au suferit mari pierderi nu departe de colina Atyrion²²¹. Teuta șovăie, cu speranța că romanii nu vor întârzia să plece, deoarece iarna venise prin părțile locului. Dar Albinus nici gând nu avea să părăscască ținutul și Demetrios²²² nu a mai susținut-o pe regină, fie din pricina purtării ei fără noimă, fie și din teamă față de romani. Acest exemplu a atras după sine mai multe alte defecțiuni. La vestea că era părăsită, pradă unei mari îngrijorări, Teuta a renunțat la domnie.

Frag. B 50₁ = M 49₁: Un oracol dat de Sibylla îngrozea pe romani. Acest oracol le poruncea să se ferească de galli, atunci când fulgerul va cădea pe Capitoliu în apropierea templului lui Apollo.

*Gallii*²²³, văzându-i pe romani stăpâni pe cele mai avantajoase poziții, rămaseră descumpăniți; căci toți oamenii, după ce au obținut ceea ce doreau mai înainte vreme, se arată cu atât mai însuflețiți să ducă lucrul la

2
225 l.o.n.

- bun sfârșit; dar în cazul unei înfrîngeri, avîntul scade considerabil. Gallii, poate mai mult decît alte popoare, urmăresc cu deosebită ardoare țelul la care vor să ajungă și, atunci cînd ceea ce au încercat le merge din plin, nimic nu-i mai poate face să renunțe. Dacă o piedică, oricît de neînsemnată le iese însă în cale, ei cad într-o neagră deznădejde. O încredere oarbă în puterile lor îi îndeamnă să-și închipuie că vor obține tot ceea ce doresc, firea lor nestăpînită îi îndeamnă să împingă lucrurile pînă la ultima limită, nimic nu le poate stăpîni avîntul, nimic nu le poate tempera elanurile. Așa se întîmplă că ei nu realizează niciodată ceva trainic, căci îndrăzneala care nu cunoaște frîu nu poate dura prea mult. O dată doborîți, gallii nu mai au puterea de a se reface, mai cu seamă dacă teama se adaugă la descurajare. Ei cad atunci într-un fel de nepăsare tot atît de adîncă pe cît le era odinioară îndrăzneala. Ajunge o singură clipă pentru a-i face să treacă dintr-o dată de la un exces la altul, fără ca rațiunea să le ofere un hotar la care să fie în stare să se oprească.
- 4 Aemilius²²⁴, învingătorul insubrilor, a primit onorurile triumfului. În cortegiul său au fost introduși prizonierii cei mai de seamă. Aemilius îi conduse așa înarmați cum erau spre Capitoliu, aruncîndu-le în față tot felul de batjocuri. El a făcut acest lucru, deoarece dușmanii juraseră să nu-și lepede platoșele mai înainte de a se fi suit pe Capitoliu²²⁵.

Frag. B 51 = M 50: Atunci cînd obiceiurile de la sărbători, consacrate prin tradiție, nu mai erau respectate așa cum se cuvine <în Comiții>, ele se repetau întocmai de două sau chiar de trei ori într-o singură zi, fără ca atunci să se țină sărbătoarea — poate chiar și de mai multe ori — pînă cînd se ivea certitudinea că ceremonia a decurs fără greș²²⁶.

Frag. B 52: așezat de B. la începutul cărții XIII.

Frag. B 33 = M 51: Demetrios, mîndru că i s-a încredințat tutela lui Pinneș și că i se acordase mîna mamei acestuia, Triteuta, după moartea Teutei, își atrase asupra-și ura locuitorilor din ținut și începu să prade teri-

toriile învecinate. Pe cât se părea, el avea curajul să comită asemenea abuzuri, deoarece era susținut de romani. Consulii însă, de îndată ce aflară vești despre comportarea lui, îi porunciseră să se înfățișeze înaintea lor²²⁷. Demetrios însă, departe de a le da ascultare, îi atacă pe aliații romanilor. Fără întârziere consulii se îndreptară atunci pe mare spre insula Issa, unde se afla Demetrios.

FRAGMENTE DIN CARTEA XIII

*Frag. B 56₂=M 48**: „Dio Cocceianus îi numește bebryci pe locuitorii din Gallia Narbonensis; iată ce scrie el despre ei: vechilor bebryci, denumiți actualmente narbonezi, le aparține regiunea munților Pyrinei, care desparte Spania de Gallia“.

Frag. B 52₁=M 52₁: Romanii se bucurau de gloria câștigată pe calea armelor și trăiau într-o deplină înțelegere. În timp ce, la majoritatea oamenilor, bunastare, neumbrită de griji, dă naștere la insolență, iar teama exagerată duce spre delăsare, la romani lucrurile s-au petrecut cu totul altfel. Pe măsură ce le mergea tot mai bine, ei se arătau cu atât mai întregi la minte, purtându-se față de dușmani cu o mândrie care se îmbina cu vrednicia și față de concetățeni cu o blîndețe înnobilită de tărie sufletească; forța pe care au dobîndit-o se datora moderației, iar libertatea de acțiune și disciplina lor exemplară țineau de însăși esența curajului. Romanii nu au îngăduit ca prosperitatea să degenereze în trufie, nici blîndețea în lașitate; și astfel, la romani, moderația înțeleaptă s-a înfățișat drept soră bună a curajului. Ei se arătau ferm convinși că îndrăzneala nesăbuită își găsește pieirea în îndrăzneala însăși; urmînd însă linia de conduită pe care o adoptaseră, curajul punea moderația la adăpost de orice risc, iar prosperitatea era consolidată de disciplină. Iată cum au trecut acoperiți de glorie prin atîtea războaie nevoiți

* Extras din Tzetzes, în *Lycoph. Alex.* (516). Pus de editor alături de Zonaras, *Epitome*, VIII, 21, 10.

uneori să facă față unor mari greutăți, iată cum de au izbutit să-și rînduiască în cel mai fericit chip atît propriile lor treburi interne, cît și pe cele ale aliaților lor²²⁸.

218 i.e.n.

Frag. B 54₁₋₁₁ = M 52₉₋₁₃: Toate populațiile care locuiau dincoace de Alpi s-au declarat de partea cartaginezilor. Acest lucru nu însemna că ele preferau să se găsească sub jugul cartaginez decît sub cel roman. Dar, cum urau de moarte dominația romană, se arătau gata să primească o stăpînire pe care încă nu o cunoșteau. Fiecare dintre aceste populații a devenit, așadar, în acele împrejurări, un aliat al Cartaginei împotriva Romei. Dar Hannibal singur, ca să zicem așa, cîntărea în balanță cît ei toți la un loc²²⁹. Înzestrat cu o inteligență deosebită, Hannibal știa cum să-și atingă ținta prin măsuri pline de cumițenie; cu toate că hotărîrile ferme necesită de obicei lipsă de grabă, iar cele luate de îndată un spirit ager* ... Hannibal se arăta

2:4 veșnic gata să apere ceea ce punea în joc cuvîntul său. El știa să profite de prezent, fără să se înșele și domina cu autoritate viitorul. De o desăvîrșită prudență în împrejurările curente, Hannibal avea darul de a ghici fără greș care era cea mai bună cale de urmat în împrejurările neprevăzute. Datorită acestor calități, izbutea să înlătore definitiv și în cel mai scurt timp toate greutățile care se iveau. În același timp, așa cum obișnuia să cîntărească prezentul, rațiunea sa îi dezvăluia fără întîrziere cerințele viitorului. Apreciind cu

3:5 aceeași cumpănire ceea ce avea la dispoziție și ceea ce urma să se întîmple, el punea aproape întotdeauna de acord declarațiile și acțiunile sale cu evenimentele. Aceste avantaje deosebite Hannibal nu le datora în exclusivitate naturii, care îl copleșise cu daruri, ci și unei educații deosebit de alese. Conform obiceiului din patria sa, Hannibal fusese inițiat în tainele cunoștințelor răspîndite la cartaginezi; la această învățatură, el adăuga multă știință de carte preluată de la greci²³⁰. Ceva

* Lacună în text, completată în mod diferit de editori.

mai mult chiar, pînă la un anumit punct cunoștea pînă și arta de a citi viitorul în măruntaiele victimelor. Acestor mari însușiri intelectuale le corespundeau însușiri fizice la fel de valoroase, pe care unele le avea de la natură, iar altele le-a dobîndit în urma felului de trai pe care-l ducea. Iată pentru ce Hannibal era în stare să execute cu ușurință toate însărcinările care i se dădeau. Trupul lui întrunea agilitatea și puterea fizică. El era capabil, fără nici un risc, să alerge, să rămîna nemișcat în picioare ore întregi, să mîie nebunește un armăsar. Niciodată nu s-a simțit rău după o masă prea copioasă sau în urma unui post. Se împăca și cu una, și cu alta. Oboselile îi dădeau și mai multă vigoare, veghile și mai multă putere.

Acesta era Hannibal, din punct de vedere moral și din punct de vedere fizic. Să trecem acum la examinarea principiilor sale asupra felului cum înțelegea să rezolve problemele. Încredințat că cei mai mulți oameni nu țin seama decît de propriul lor interes, își luase drept regulă de conduită acest principiu de viață și înțelegea ca și ceilalți să se poarte întocmai față de el. De pildă, nu arareori Hannibal a izbutit în acțiuni prin mijlocirea șiretlicurilor și, dimpotrivă, rar s-a întîmplat să fie înșelat prin încercările altcuiva. Toți aceia care ar fi putut să devină mai puternici decît el, indiferent dacă erau străini sau concetățeni, în ochii lui treceau drept tot atîția dușmani. Fără să mai aștepte dovada faptelor, în ce privește caracterul acestora, îi urmărea cu cea mai mare înverșunare, socotindu-i vinovați de gînduri rele față de persoana lui. Pe deplin convins că este mai bine să treci tu primul la atac decît să fii atacat, avea în minte că toată lumea trebuie să se afle la picioarele lui, iar el să nu depindă de nimeni. Pentru a nu mai lungi vorba, Hannibal punea preț pe fondul lucrurilor și nu pe faima care, eventual, ar fi putut-o stîrni un eveniment, ori de cîte ori aceste două condiții nu se aflau întrunite. Cînd avea nevoie de cineva, îl copleșea cu tot felul de cinstiri, încredințat că majoritatea oamenilor sînt înrobiți dorinței de

8:10 a parveni și că pentru a ajunge cât mai sus se arată gata să jertfească pînă și propriile lor interese, punîndu-și chiar viața în primejdie. Hannibal se abținea adesea de la cîștiguri personale și de la cele mai dulci plăceri, numai pentru a le înlesni, în chipul cel mai generos, aceluia de al căror concurs avea nevoie. În felul acesta el izbutea să-i determine pe oameni să împartă bucurios cu sine greutățile prin care trecea. Deoarece înțelegea să se hrănească la fel cu ei, să întîmpine aceleași pericole, el se arăta întotdeauna gata să îndeplinească el cel dintîi ceea ce le pretindea, cu speranța că îl vor sprijini cu abnegație în toate acțiunile sale, fără să ridice pretenții, ba dimpotrivă cu nețărmurit devotament. El obținea acest rezultat pentru că nu se mîrginea să îmboldească oamenii prin cuvinte goale. Cît despre alții, purtarea lui față de aceștia era deosebit de aspră și de mîndră. Așa se face că în vreme ce unii îi erau devotați trup și suflet, alții se temeau cumplit de persoana lui; atitudinea celor dintîi se explică prin condițiile egale de viață pe care le duceau cu Hannibal, teama celorlalți este și ea de înțeles, din cauza orgoliului sălbatic arătat de Hannibal. Prin acest orgoliu mai cu seamă a fost Hannibal în stare să înfrîngă cerbicia celor mîndri, să-i ridice pe cei umili, să inspire ici teroare, dincolo încredere, speranțe sau desperare; și toate acestea se întîmplau neînchipuit de repede, pretutindeni unde avea interes, pentru lucruri de cea mai mare importanță.

10:12 Cele ce povestesc nu sînt vorbe goale. Este purul adevăr, dovedit prin fapte. Hannibal a cucerit în scurt timp o mare parte din Spania, și de aici, trecînd prin ținutul gallilor, de care nu era legat prin nici un tratat — ceva mai mult chiar, gallii îi erau aproape necunoscuți — a purtat războiul pînă în Italia. El este primul general, cel puțin după cîte știu eu, care deși născut în afara granițelor europene, a străbătut Alpii însoțit de o armată, a înaintat pînă și asupra Romei, izbutind să-i înlătore din cale aproape pe toți aliații ei, pe unii prin violență, pe alții cîștigîndu-i de partea

11:13

lui²³¹; și toate aceste fapte extraordinare le-a săvârșit absolut singur, fără să se bucure de sprijinul statului cartaginez. Căci, de la bun început, demnitarii din Cartagina nu l-au însărcinat pe Hannibal să pornească această campanie și nici mai târziu el n-a primit un ajutor propriu-zis din partea lor. Cu toate acestea, în urma faptelor de arme ale lui Hannibal, Cartaginei i-a revenit numai glorie și mari avantaje. Așa că, de fapt, statul cartaginez a preferat să recunoască acțiunile lui Hannibal, fără însă să-l susțină în mod energic²³².

Frag. B 55₁₋₁₀=M 54₁₋₁₀: „Pacea procură avuții și creează condițiile necesare păstrării lor; dimpotrivă, războiul topește rezervele și ruinează tezaurul public.

Printr-o înclinare firească, omul este ispitit să-i trateze ca pe niște sclavi pe toți aceia care se află în puterea lui și să facă abuz de situația lui privilegiată împotriva acelorora care se arată gata să-l slujească ca niște robi.

Și voi, ca și mine, ați trecut doar prin aceleași încercări; dar socotiți cumva că prin blîndețe și omenie puteți să vă puneți la adăpost de primejdii? că e bine să nu țineți seama de tot ceea ce ne-a fost răpit prin înșelăciune sau pe față, prin forță, că nu se cade să porniți primii la atac, să plătiți cu aceeași monedă sau să luați măsuri de apărare? Cu toate acestea, aveți datoria de a lua în considerare faptul că dacă o asemenea atitudine generoasă este oricînd de lăudat în raporturile private, cu privire la cartaginezi ajunge să respectăm normele de omenie și de onoare. Nu încape vorbă, față de concetățeni se cuvine să acționăm cu luare aminte, așa cum se cade față de copiii aceleiași patrii. Dacă mai închidem uneori ochii, lucrul acesta ne privește personal; cînd este însă vorba de un popor dușman nouă, avem datoria să ne gîndim la securitatea noastră. Ne vom asigura salvarea nu prin încercări de a-l cruța pe inamic, expunîndu-ne astfel la primejdii, ci sfărîmîndu-i puterea printr-o victorie decisivă.

Pe calea războiului se păstrează cuceririle și se asigură continuitatea însușirii de noi teritorii; dimpotri-

vă, condițiile de pace duc adesea la pierderea avantajelor câștigate în timp de război, pacea în sine confundându-se atunci cu însăși distrugerea“.

Frag. B 55_{3a}: „Este rușinos să înfăptuiești un lucru care de la bun început ți se pare a fi nedrept sau să-ți schimbi părerea atunci când nu e cazul. A săvârși, fără prea multă chibzuială, ceva ce nu se cuvine, este de condamnat, dar mai de condamnat apare încercarea de a desface dintr-o dată, cu ușurință, ceva ce ți-a plăcut să pui la cale“.

Frag. B 55_{3b}: „Este de datoria acelor care trăiesc în spiritul dreptății și al binelui, cât și a acelor care răspund de treburile publice să ia mai întâi în considerare cele ce trebuie să înfăptuiască, în ce fel trebuie să aducă la îndeplinire cele hotărâte*“.

- 4 Este deosebit de important să treci la fapte înainte de a te fi gândit bine asupra celor ce ai de săvârșit. Izbînzile, în cazul când acționezi cu ușurință, vor părea a fi mai degrabă rodul unei întâmplări fericite decît acelea al unei hotărîri cuminte luate. Înfrîngerile, dimpotrivă, nu-ți vor aduce decît învinuiri că ai fost neprevăzător, dacă din acțiunea ta n-a ieșit nimic bun. Cine de altfel nu știe că este foarte lesne, și oarecum la îndemîna tuturor, să-i ponegrească și să-i acuze pe aceia care odinioară i-au fost dușmani? Dar datoria unui om care are însărcinări pe linie de stat este de a vorbi doar în interesul public, călăuzindu-se în exclusivitate după ceea ce este de folos patriei și nu după resentimentele personale pe care le are față de anumiți oameni. Nu încerca Lentulus, să ne scoți din fire și să ne îndemni a începe războiul, mai înainte de a ne fi dovedit că acțiunea va fi spre binele nostru. Ia seama, cu precădere, că este o mare deosebire între a discuta asupra războiului în incinta Senatului și de a purta războiul pe cîmpurile de luptă.

* Aceste fragmente extrase dintr-un Florilegium (Cod., Paris. 1169) după părerea lui Boissevain aparțin discursului lui Fabius Maximus după căderea Saguntului, vol. I, p. 196.

Nu arareori se întâmplă ca necazurile să ducă la îndreptarea oamenilor și mulți dau dovadă că au înțeles lecțiile primite. Ei devin mai cumiți și ajung să se deosebească de aceia care, când totul le merge bine, se arată față de semenii lor plini de neobrăzare. După părerea mea, a trece printr-un mare necaz reprezintă un pas însemnat spre îndreptarea omului. O asemenea încercare ne reamintește de glasul rațiunii și nu ne îngăduie să ne lăsăm purtați de valul unei încrederi trufașe în propriile noastre puteri. Fără îndoială, perfecțiunea înseamnă să fii, în mod firesc, înclinat spre bine, dorințele să ți le conduci după normele înțelepciunii și nu după bunul plac. Dar, atunci când un om se întâmplă să n-aibă atîta voință ca singur să se diriguie, este necesar să fie adus chiar fără voia lui pe calea cea bună. Așadar, trebuie să considerăm ca o adevărată fericire o viață în care buna stare este presărată de unele încercări.

Frag. B 57₁₂ = M 56₁₄: Ar fi un lucru cu totul nelocul lui să facem mari eforturi pentru a izbîndi afară din fruntariile noastre și departe de Roma, mai înainte de a ne fi îndreptat starea treburilor publice din interior. N-ar fi oare nesăbuit să ne preocupăm de înfrîngerea dușmanilor înainte de a aduce perfectă ordine în treburile noastre interne?

Frag. B 55: Trebuie să ne ferim cu mare grijă să nu pătimim și a doua oară același necaz. Este singurul folos pe care îl putem avea de pe urma înfrîngerilor suferite. Să observăm că succesele duc uneori pe oameni spre rătăcire și îi fac să spere, în chip ușuratic, că așa le va merge întotdeauna. Necazurile, dimpotrivă, îi silesc prin însăși durerea loviturilor primite să fie ceva mai prevăzători pentru viitor. E un lucru de o însemnătate covârșitoare în fața bunăvoinței pe care o implorăm de la zei și în fața stimei pe care o pretindem de la oameni să nu lăsăm impresia că noi sîntem aceia care am provocat războiul, ci că sîntem nevoiți să ne apărăm față de atacurile acelora care au pornit ostilitățile²⁷⁷.

9. După ce ambele opinii²³⁴ au fost mult discutate în dezbaterea publică, romanii au ajuns la hotărîrea că este necesar să se pregătească pentru război, fără însă a-l declara și să trimită o deputație la Cartagina pentru a se plînge împotriva lui Hannibal. Dacă acțiunile agresive ale acestuia n-ar fi fost aprobate, solii romani urmau să ceară trimiterea lui în judecată; dacă ar fi fost tras la răspundere, ei aveau însărcinarea să ceară ca Hannibal să fie predat romanilor. Dacă cartaginezii s-ar fi învoit la extrădare, romanii se arătau gata să mențină pacea; în caz contrar, războiul urma să fie declarat împotriva Cartaginei.

10. Cartaginezii nu dădură solilor romani un răspuns limpede. Ceva mai mult chiar, nici nu le arătară considerația cuvenită. Atunci, Marcus Fabius²³⁵, petrecîndu-și mîinile pe sub togă, le întoarse în așa fel încît să formeze o cută și spuse: „cartaginezi, port în mîinile mele războiul și pacea; alegeți fără înconjur ceea ce preferați“. Răspunsul a fost că pentru moment nu pot să se pronunțe nici pentru pace, nici pentru război, dar că se arată gata să primească ceea ce romanii cred de cuviință să le lase. Și atunci Fabius le declară război.

Frag. B 56=M 55: Romanii chemau cu insistență pe locuitorii din Gallia Narbonensis să lupte alături de ei. Aceștia însă răspunseră că nu fuseseră tratați prea rău de către cartaginezi pentru a fi îndreptățiți să ducă un război împotriva acestora și nici prea bine de romani pentru a le acorda sprijinul. Gallii se arătară chiar foarte supărați împotriva romanilor și le amintiră că adesea ei au pricinuit mult rău confrăților lor.

Frag. B 56₂: Așezat de editor la începutul cărții XIII.

FRAGMENTE DIN CARTEA XIV

218 L.e.n.

Frag. B 57₁₋₄₆=M 56₁₋₄₆: Dio afirmă că această așteptare, prea mult prelungită, ținea încordată situația atît la Roma, cît și la Cartagina și că toți se așteptau ca războiul să reînceapă. Înclinarea de a nutri numai

speranțe frumoase duce spre tot felul de năzuinți în sufletul tuturor oamenilor. Ea le sporește ardoarea și îi îndeamnă să se încreadă cu și mai multă tărie în izbândă. O dispoziție sufletească potrivnică îl face însă pe om să fie abătut, desperat și, în același timp, îi retează orice elan pentru a întreprinde ceva nou. Starile tulburi și nesigure seamănă adesea îndoiala în inima oamenilor; așa s-a întâmplat și cu iberii care au căzut atunci pradă celor mai vii îngrijorări. Cea mai mare parte a unei gloate dusă la război, care nu luptă pentru apărarea unei cauze, ci doar în calitate de aliată, își păstrează curajul numai atâta vreme cît speră să obțină foloase, fără să se expună primejdiilor. Cînd însă ajunge în ajunul luptei, speranțele cîștigului se risipesc și ostașii nu mai au încredere în nici un fel de făgăduială. În închipuirea lor, oamenii își promiteau cît mai mult, de parcă și pînă atunci ar fi răsturnat lumea din temelii. La prima înfrîngere iată-i că se dumiresc că lucrurile nu stau cîtuși de puțin așa cum le-au visat ei²⁹⁶.

Oricît de multe provizii ar fi avut, ele s-au dovedit neîndestulătoare pentru armata lui Hannibal, atît era ea de numeroasă. El a fost sfătuit să-și hrănească soldații cu leșurile dușmanilor căzuți și Hannibal nu s-a arătat prea supărat în fața acestei propuneri. El se mulțumi totuși să răspundă că n-ar fi îngăduit acest lucru de teamă ca oamenii lui să nu ajungă într-o bună zi să se mănînce între ei, atunci cînd cadavrele vrăjmașilor le-ar fi lipsit²⁹⁷.

Hannibal, în ajunul bătăliei, strînse la o întrunire pe soldații săi și porunci ca în fața lor să fie aduși muntenii pe care îi făcuse prizonieri pe parcursul marșului²⁹⁸. Apoi, îi întrebă pe acești prinși ce preferau, să rămîna robi, legați în lanțuri, să trăiască pe mai departe în condițiile sclaviei, sau să se bata în luptă dreaptă unii cu alții? Prețul victoriei, pentru cei rămași în viață era libertatea, fără nici o despăgubire. Toți prizonierii se arătară gata să se bata și după ce lupta s-a terminat, Hannibal se adresă astfel soldaților săi: „Ostași, nu este oare rușinos ca niște prinși de război să

aibă curajul de a alege moartea în locul robiei, în timp ce noi nu avem atîta tărie ca să îndurăm greutățile și primejdiile, singura cale pentru a nu cădea sub dominația altor popoare sau, mai degrabă, pentru a ajunge să ne impunem noi ca cei mai puternici?”

5 „Ori cît am suferi din partea dușmanului în cazul unei înfrîngerii, dacă vom învinge la rîndul nostru, le vom plăti cu aceeași măsură. Să știți bine că o dată învingători, noi vom dobîndi toate cîte vi le făgăduiesc; dar, dacă vom fi învinși, nu văd cum am putea scăpa cu fața curată, fie și prin fugă. Căci fiecare se declară de îndată prieten cu învingătorul, chiar și aceia care îi poartă numai ură, pe cînd învinsul nu găsește sprijin nicăieri, nici chiar din partea alor săi”²³⁹.

6 a. O dată ce ai fost înfrînt de anumiți adversari este peste poate să-ți înăbuși un sentiment de teamă față de aceștia și să-ți recîștigi încrederea în forțele proprii²⁴⁰.

6 b. Neamul gallilor este de la natură nesigur de sine, înclinat spre lașitate și lipsit de încredere. După cum se arată oricînd gata să se încreadă în visurile țesute din speranțe, într-o măsură și mai mare își pierde curajul atunci cînd frica îl încolțește. Nu trebuie să ai nici o încredere în aceia care* . . . , îi va fi încredințat și pe ceilalți oameni că niciodată nu va îndrăzni să năvălească în Italia²⁴¹.

7 Pretutindeni circulau zvonuri despre tot felul de arătări, unele pe cît se pare adevărate, altele închipuite²⁴². Atunci cînd unii oameni devin prada unei vii îngrijorări și li se atrage atenția asupra unei întîmplări de curînd petrecute, sînt adesea dispuși să-și închipuie că în curînd se vor ivi alte arătări asemănătoare. Și, dacă se nimerește cumva ca una din minuni să fie privită cu o încredere oarbă, se găsesc destui care să confirme noi altele**.

8 Atunci cînd au aflat că Hannibal părăsește drumul Romei pentru a se îndrepta spre Campania . . . amîn-

* I.acună în text.

** Textul care urmează este foarte deteriorat.

doi comandanții²⁴³ s-au pus la adăpost pentru a nu-și mai schimba poziția, nici de bunăvoie, nici siliți de atacuri.

Intenția lui Fabius era de a se pune la adăpost și nu de a înfrunța primejdia²⁴⁴. El se ferea să pornească la luptă împotriva unor adversari încercați în arta războiului și se arăta, în primul rând, preocupat să-și cruțe forțele, deoarece numărul cetățenilor scăzuse îngrijorător. După socoteala lui, pierderea ostașilor săi era mult mai gravă decât nimicirea forțelor dușmane. De asemenea, după câte chibzuia el, cartaginezii, care erau în număr mare, aveau posibilitatea să încerce oricând norocul războiului după o eventuală înfrângere. Dacă el însă ar fi fost bătut, cea mai ușoară înfrângere ar fi însemnat o pierdere peste putință de îndreptat. Aceste raționamente Fabius le făcea nu atât în urma pierderilor pe care le avusese de curînd — cît determinat de amintirea dezastrelor din trecut. El repeta într-una că un popor al cărui rezervor de forță nu s-a golit încă, este adesea în stare să rabde cu destulă ușurință cele mai mari nenorociri; altfel se petrec însă lucrurile cu popoarele ajunse la capătul sforțărilor ce le-au depus. Ele se prăbușesc fie și sub cele mai mici lovituri. Într-o zi, cînd fiul său îl sfătua să încerce a da o bătălie și afirma că după părerea lui pierderile nu se vor ridica la mai mult de 100 de oameni, Fabius, fără să clipească, l-a întrebat dacă este de acord să facă parte din acest număr de oameni.

Frag. B 57₁₄=M 56₁₂: Cartaginezii, în loc să se arate gata de a-l susține pe Hannibal prin noi ajutoare, își băteau joc de el fiindcă în timp ce scria acasă că totul îi merge din plin și că pășește din victorie în victorie, cerea mereu sprijin în oameni și bani. Cei din Cartagina spuneau într-una că cererile sale nu se potrivesc cu succesul pe care pretindea că l-a obținut; că un general cu adevărat victorios trebuie să se mulțumească cu cîtă armată are la dispoziție și să trimită el bani în patrie, nu să tot ceară fără întrerupere.

11 : 13 „Dacă sînt expus la acuzări, învinuirile ce mi se aduc nu pot dovedi că mă arunc pripit în vîltoarea luptelor sau că expun armata la primejdii urmărind, prin pierderea oamenilor mei și prin nimicirea dușmanului, să obțin titlul de Imperator și onorurile triumfului. Sînt învinuit că mă mișc prea încet, că tot amîn lucrurile și că, neconținut, sînt adînc îngrijorat de salvarea voastră”²⁴⁵.

Frag. B 57₁₂: Intercalat între B 55₈ și B 55₇.

Frag. B 57₁₃: Atribuit oratorului Demades de H. Haupt.

Frag. B 57₁₄: Intercalat între 57₁₀ și B 57₁₁.

13 : 13 Mulțimea se arată, de obicei, oricînd dispusă să-i susțină pe oamenii care încep să se înalțe; dar ea îi atacă fără cruțare pe aceia care se bucură de stima publică. Îi place să înlesnească creșterea unui renume abia format, însă să și răstoarne o faimă care a prins rădăcini. O asemenea faimă, drept este, nu poate fi atinsă dintr-o dată, fără eforturi; în schimb, o ascensiune la care nimeni nu se aștepta îngăduie și altora să speră că vor parveni la o asemenea culme²⁴⁶.

15 : 15 Hannibal, pentru a-l cîștiga de partea sa pe Fabius, fie considerîndu-l ca prieten al Cartaginei, fie cu gîndul de a-l expune calomniilor, nu săvîrși nici o stricăciune pe moșiile lui Fabius²⁴⁷. De aceea, cînd a fost vorba de schimbul de prizonieri între romani și cartaginezi, cu condiția ca acela dintre cele două popoare care ar fi avut cel mai mare număr de prizonieri să plătească o despăgubire, romanii n-au consimțit să scoată banii din tezaurul public. Atunci Fabius nu a stat pe gînduri și, pentru a plăti suma necesară, și-a vîndut pămînturile.

Frag. B 57₁₆=M 56₁₆: După un asemenea act de generozitate, romanii nu s-au sfiit totuși să-i ia lui Fabius comanda supremă. Autoritatea de dictator a fost acordată și comandantului cavaleriei. De atunci înainte, comandamentul suprem a fost concomitent încredințat la două persoane, învestite cu drepturi egale. Fabius însă nu arată nici un fel de nemulțumire nici

față de concetățenii săi, nici față de Rufus. Plin de înțelegere pentru scăderile oamenilor, el se socotea un om fericit, dacă statul roman avea pe această cale să triumfe asupra dușmanilor, indiferent cine ar fi contribuit la această victorie. Ambiția lui se confunda cu dorința de a asigura salvarea și puterea Romei și nu cu năzuința spre gloria lui personală. Încredințat că meritul unui om nu se sprijină pe litera unui decret al Senatului, ci își are obârșia în calitățile sufletești, el rămânea la fel de încredințat că nici hotărârile Adunării poporului nu duc spre victorie sau spre înfrângeri, ci capacitatea sau lipsa de experiență a comandantului suprem²⁴⁸.

Frag. B 57₁₇: Rufus nici pînă atunci nu dăduse dovadă de prea mare înțelepciune; cînd însă a văzut că în urma neascultării față de ordinele dictatorului nu numai că nu a fost pedepsit, ci făcut egalul aceluia care deținea comanda supremă, orgoliul lui a crescut într-atît că nu mai cunoștea margini. El făcu propunerea ca pe rînd comanda să treacă din două în două zile, sau pentru o perioadă de timp ceva mai îndelungată, cînd la un comandant, cînd la celălalt. Fabius însă se temu ca nu cumva colegul său să provoace o pierdere ireparabilă pentru stat, dacă întreaga armată i-ar fi fost încredințată. Prin urmare nu se învoi cu nici una dintre propunerile lui Rufus și își împărți armata în așa fel, încît el și comandantul cavaleriei să comande corpuri diferite, cum se obișnuia de altfel între consuli²⁴⁹. O dată aceste dispoziții luate, fiecare se stabili într-o tabără separată. Acest lucru a fost hotărît cu scopul ca toată lumea să-și dea seama că măsurile lui Rufus erau luate de el singur și că dictatorul nu avea nici o răspundere.

Frag. B 57₁₈: intercalat de editor între 57₁₁ și 57₁₅.

Rufus, învestit cu aceeași autoritate ca și dictatorul, își schimbă de îndată atitudinea, după ce a fost bătut de către cartaginezi²⁵⁰. Cei care nu sînt lipsiți de bun-simț se cumițesc repede cînd primesc lovituri. Rufus se dezise el însuși de onoarea de a fi comandant su-

19

prem și fiecare îl laudă din toată inima pentru această hotărîre. Departe de a i se aduce vina că o luase mult prea iute, concetățenii săi îi laudau atitudinea cinstită care îl făcuse să se căiască. După opinia publică, acel care alege, dintr-un bun început, calea cea mai sigură, într-o oarecare măsură, rămîne dator unei întâmplări
 20 norocoase. Laudele lor care priveau purtarea lui Rufus luau în seamă faptul că, trăgînd învățatură de pe urma pățaniei prin care trecuse, acesta nu pregetase să se îndrepte și să arate în ochii tuturor ce înseamnă adevărata superioritate morală și care este deosebirea dintre virtute și aparența virtuții. Și astfel, Fabius, prin voiața și chiar prin rugămințile colegului său, a redobîndit autoritatea supremă pe care pizma și ponegrelile concetățenilor săi îl făcuseră să o piardă.

21 Cînd a sosit momentul să-și depună mandatul de dictator, Fabius trimise după amîndoi consulii și le încredință comanda supremă a armatei²⁵¹. Cu multă generozitate le împărtăși el sfaturi asupra liniei de conduită pe care erau datori să o respecte. Ca întotdeauna, Fabius punea interesele patriei sale mai presus de satisfacția de a fi considerat drept singurul om capabil să comande; el spera că propria-i glorie era menită să sporească cu mult mai repede în urma succeselor pe care consulii aveau să le obțină, dacă i-ar fi urmat sfaturile, decît prin vîlva înfrîngerilor la care aceștia s-ar fi expus continuînd războiul, așa cum se pricepeau. Consulii însă îl ascultară întocmai și nu încercară nici o acțiune primejdioasă; ei au preferat să stea în expectativă decît să se expună la primejdii și, respectînd acest principiu, rămaseră pe aceleași poziții în tot timpul magistraturii lor.

FRAGMENTE DIN CARTEA XV

Frag. B 2₃ = M 56₂₂: Iapygii și apulii populează țărmurile Golfului Ionic. Triburile Apuliei, după Dio, sînt următoarele: peucetienii, poediculii, daunii, tarentinii și locuitorii din Cannae. Cîmpia lui Diomede se află

în împrejurimile Apuliei Daunice. Messapia și Iapygia s-au numit ceva mai târziu Sallentia și Calabria. Argrippa, orașul lui Diomedes, și-a schimbat, de asemenea, numele, fiind numit Arpi de către locuitorii din Apulia²⁵².

Frag. B 57₂₂ = M 56₂₄: Dio spune cu privire la arta divinației și a astrologiei: „În ce mă privește, nu trag nici o concluzie asupra acestor preziceri sau asupra altor prevestiri asemănătoare, făcute de ghicitori. La ce folosește oare să anunți dinainte un eveniment care se va întâmpla negreșit? Nimic în lume nu va putea să-i abată cursul, nici puterea omenească, nici pronia cerească. Așadar, în acest domeniu, fiecare este liber să gândească ceea ce crede de cuviință²⁵³.”

Frag. B 57₂₃ = M 56₂₅: Pe acea vreme, comanda armatei o dețineau Paulus și Terentius, oameni cu firi deosebite²⁵⁴, pe care îi despărțea atât originea, cât și deosebirile de caracter. Primul aparținea aristocrației, avusese parte de o educație deosebit de aleasă și de obicei prefera tot ce era lipsit de risc față de hotărârile pripite; deosebit de prevăzător, în urma unei acuzații, care îi fusese adusă în timpul primului său comandament²⁵⁵, Paulus se comporta cu prea mare prudență, preocupat, în primul rând, să nu mai săvârșească o nouă greșală, fără să urmărească obținerea unor succese rașunătoare. Terentius, în schimb, care era din popor și se comporta într-un mod îndrăzneț și vulgar, în orice împrejurare dădea dovadă de o prostescă încredere în sine, îngîmfîndu-se dinainte cu victoria pe care era sigur că o va repurta. Dușman pe față al patricienilor, din pricina firii blînde a colegului său, Terentius își luase aere de comandant suprem* În urma lipsei de prevedere a lui Terentius și a slăbiciunii de caracter a lui Paulus care îndemna spre prudență, dar care se arăta oricînd gata să fie de acord cu colegul său căci firea domoală nu știe altceva

216 i.e.n

24 : 26

* Lacună în text.

decît să se plece în fața firii aprige — romanii au fost învinși²⁵⁶.

Frag. B 57₂₆ = M 28: În toiul încăierării, chiar și cei mai îndrăzneți erau mai puțin stăpîniți de speranța în victorie decît de teama rezultatului nesigur în luptă. Teamă de înfrîngere creștea în aceeași măsură cu speranțele într-o victorie. Într-adevăr, oamenii lipsiți de experiență nu se tem de nimic, mînați cum sînt de un avînt inconștient; altfel stau însă lucrurile cu acei a căror încredere se bazează pe rațiune²⁵⁷.

Frag. B 57₂₇: Eliminat.

216 i.e.n.

Frag. B 57₂₈ = M 30: Scipio, cînd a aflat despre intenția mai multor tineri de a părăsi Roma, ba chiar și Italia, deoarece aveau credința că patria nu va întîrzia să ajungă sub puterea cartaginezilor, le-a împiedicat planurile, năpustindu-se pe neașteptate într-un han unde tinerii discutau asupra celor ce aveau de făcut. O dată în mijlocul lor, Scipio jură că va pune în slujba patriei atît mintea, cît și brațul său și îi sili pe complotiști să depună același jurămint, amenințînd că îl va ucide pe loc pe acela care ar fi refuzat să-i dea ascultare²⁵⁸.

29:31

După aceea, revenind la sentimente de bună înțelegere, au înștiințat consulul în scris că se aflau la adăpost; consulul²⁵⁹ însă nu se grăbi să trimită la Roma scrisori sau soli. El se duse, în persoană, la Canusium, luă toate măsurile pe care le-a crezut de cuviință și așeză în împrejurimi, în măsura în care numărul forțelor armate pe care le avea cu sine îi îngăduia, garnizoane de pază. De asemenea a respins din împrejurimile orașului Canusium cavaleria dușmană care ataca. Într-un cuvînt, fără a se descuraja, fără a fi stăpînit de frică, păstrîndu-și calmul desăvîrșit, ca și cum romanii n-ar fi trecut prin nici o încercare grea, prin hotărîrile pe care le-a luat și acțiunile sale înțelepte, consulul a făcut față tuturor gretăților de moment.

30:32

Locuitorii din Nuceria²⁶⁰ au capitulat, cu condiția ca fiecare cetățean, plecînd din oraș, să aibă dreptul să ia cu sine o haină. Hannibal, de îndată ce s-a văzut stăpîn pe Nuceria, porunci ca senatorii să fie înăbușiți

în încăperile lor de baie. Celorlalți cetățeni le îngădui, chipurile, să o ia care încotro ar fi vrut; multă lume însă a căzut victimă ucigașilor trimiși de Hannibal chiar pe drumul de plecare. Acest act de cruzime nu i-a folosit lui Hannibal: cei care scăpaseră cu viață, temându-se să nu-i ajungă o soartă asemănătoare, au refuzat să mai ducă tratative cu generalul cartaginez și au prelungit rezistența cât au putut de mult.

Marcellus se distingea prin deosebita sa vitejie prin cumpătarea și simțul de dreptate de care dădea dovadă²⁶¹. El nu se arăta nici prea aspru, nici pretențios față de aceia care se aflau în subordinea sa; nici măcar nu se arăta îndeajuns de exigent față de felul cum aceștia își îndeplineau datoria. Dacă se întâmpla să greșească, Marcellus îi ierta fără să pregete, îngăduitor cum era față de slăbiciunile omenești, fără măcar să se supere că sînt atît de departe de propriile sale însușiri.

31 : 33

Mai mulți locuitori din Nola²⁶² îi considerau pe aceia dintre concetățenii lor, care participaseră la bătălia de la Cannae și apoi fuseseră eliberați, drept oameni care țineau cu Hannibal. În ascuns, se temeau de ei și intenționau să-i condamne la moarte. Marcellus însă se împotrivi acestei propuneri. El merse pînă acolo că prizonierii de la Cannae nici măcar nu bănuiră ce primejdie îi pîndea și le cîștigă inima în așa măsură, încît aceștia trecură cu trup și suflet de partea lui și se dovediră mai tîrziu de mare folos atît patriei lor, cît și romanilor.

32 : 34

Același Marcellus, încunoștințat că un cavaler din corpul lucanilor era nebun de îndrăgostit de o femeie, îi îngădui ostașului, ca o răsplată pentru curajul dovedit, să aducă pe acea femeie în tabăra de luptă, lucru de altfel interzis cu strictețe.

33 : 35

Hannibal se purtă cu locuitorii din Acerrae întocmai ca și cu cei din Nuceria, după ce luase în stăpînire orașul lor în aceleași condiții. Cu singura deosebire că pe senatorii din Acerrae îi omorî nu în baie, ci aruncîndu-i în puțuri²⁶³.

34 : 36

35:37

Fabius încheie o convenție cu Hannibal ca o parte din soldații făcuți prizonieri în luptele precedente să fie schimbați om pentru om²⁶⁴; ceilalți soldați urmau să fie răscumpărați în schimbul unei anumite sume de bani. Deoarece Senatul, care nu s-a arătat de acord cu această răscumpărare, nu a aprobat sumele necesare, pus în această situație critică Fabius, așa cum am specificat, nu a stat la îndoială să-și vîndă averea și astfel a plătit despăgubirea cu banii pe care i-a obținut.

Frag. B 57_{46b}=Frag. M 56₄₁: „ca nu cumva siracuzanii, respingîndu-i ajutorul <a lui Hannibal> să pună ceva la cale“²⁶⁵.

Frag. B 57_{46a}: Dio afirmă următoarele în cartea XV a *Istoriei* sale romane: „ținîndu-se seama de înalta prețuire de care se bucurau de atîta vreme cît și de vechea prietenie ce-i lega cu Roma, era greu să se ia hotărîrea de a fi pedepsiți; totuși, cînd campanienii au încercat să-l acuze pe Flaccus, iar siracuzanii pe Marcellus, de îndată au fost condamnați chiar în Senat“²⁶⁶.

FRAGMENTE DIN CARTEA XVI

210 i.o.n.

Frag. B 57₃₆=M 56₄₂: Romanii trimiseră o deputație la Hannibal, pentru a începe tratative cu privire la schimbul de prizonieri²⁶⁷. Dar acest schimb n-a mai avut loc, cu toate că Hannibal a trimis la rîndul lui, pe Carthalon la Roma, în același scop. Romanii, neîn-găduind intrarea solului cartaginez în incinta orașului, sub pretext că este un dușman, Carthalon refuză să mai înceapă convorbirile și, plin de mînie, plecă de îndată.

37 Eliminat.

38 Scipio, care a salvat viața tatălui său, grav rănit într-o bătălie²⁶⁸, a fost promovat la rangul de general. El era înzestrat cu toate darurile de la natură și avusese parte de o educație deosebit de aleasă. Atunci cînd împrejurările o cereau, el întrunea noblețea sentimen-

telor cu aceea a expresiei. Niciodată comportarea nu-i dezmințea declarațiile. La Scipio, valoarea celor ce gîndea și a celor ce întreprindea nu își avea obîrșia, pe cît se pare, într-o mîndrie deșartă, ci provenea din calitățile unui mod de gîndire deosebit de ferm.

Aceste însușiri, cît și o pietate nedeșmințită față de cultul zeilor îi atraseră numirea într-o funcție înaltă²⁶⁹. El nu lua nici o hotărîre, nici în calitate de om de stat, nici în calitate de simplu cetățean, fără ca mai întîi să se fi urcat pe Capitoliu, unde rămînea cîtva timp într-o profundă meditație. În lume se răspîndise zvonul că Scipio era fiul lui Jupiter, care se apropiase de mama lui preschimbat în șarpe²⁷⁰. Acest zvon făcu pe multă lume să-și pună cele mai frumoase speranțe în persoana lui Scipio.

Legal, Scipio încă nu obținuse comandamentul suprem²⁷¹; dar, de îndată ce a sosit decretul de numire în această funcție, el izbuti să cîștige dragostea întregii armate. Prima lui grijă a fost să treacă la instrucția militară a soldaților care, în ultima vreme, pierduseră antrenamentul, deoarece nu mai fuseseră strîns ținuți. Pe de altă parte, Scipio insuflă din nou curaj oamenilor, care erau la pămînt în urma înfrîngerilor suferite. Departe de a se împăuna cu strălucitul renume de care se bucura, numai pentru a face sînge rău lui Marcus²⁷², așa cum se întîmplă adesea între colegi, acestuia îi arăta o deosebită stimă, atît în cuvintele pe care i le adresa, cît și în felul cum se purta. Scipio nu era om să ponegrească sau să înjosească pe alții pentru a se pune pe sine însuși într-o lumină favorabilă. Faîma care-l înconjură dorea s-o mențină numai prin propriile sale merite și tocmai această atitudine i-a cîștigat încrederea nețărmurită a soldaților.

Eliminat.

Printre oamenii lui Scipio a izbucnit o răzmeriță²⁷³. Atunci el le-a împărțit o mare parte din prada de război, dar a păstrat grosul pentru tezaurul public. Pe lîngă aceasta, el înrolă în trupele care luptau pe mare numeroși prizonieri și eliberă, fără pretenții de

39

40 : 45
210 i.e.n.41
42 : 46
209 i.e.n.

despăgubire, pe toți ostaticii. Mai multe populații și o sumedenie de mici dinaști, între care Indibilis și Mandonius, conducători ai ilergețanilor, înduplecați de atîta generozitate, trecură de partea lui.

43 : 47 Iată acum felul în care Scipio a izbutit să cîștige neamul celtiberilor, populația cea mai numeroasă și mai puternică din acele ținuturi. Printre prizonieri se afla și o tînră fată de o frumusețe răpitoare; lumea vorbea că Scipio s-a îndrăgostit nebunește de această tînră, dar că, aflînd despre logodna fetei cu Allucius, una dintre căpeteniile celtiberilor, generalul roman s-a grăbit să-l cheme pe celtiber la sine ca să-i încredințeze logodnica, împreună cu banii pe care părinții fetei îi aduseseră pentru răscumpărarea ei. Pentru această faptă nobilă își atrase prețuirea celtiberilor și a celorlalte populații²⁷⁴.

Frag. B 57₄₄: Eliminat.

Frag. B 57₄₅: Eliminat.

Frag. B 57_{46a}=M 56₄₁: Trecut de B. la sfîrșitul cărții precedente.

Frag. B 57₄₇: Așezat de editor după B 57₄₈.

Frag. B 57₄₈=M 56₄₈: Scipio se arăta cu o voință de oțel atunci cînd se găsea în fruntea armatei, plin de blîndețe în relațiile zilnice, înfricoșător de aspru împotriva acelor care îi stăteau în cale și omenos față de toți accia care îi arătau înțelegere. Așa era Scipio. Mai mult decît atît, marele renume de care se bucuraseră tatăl și unchiul său făcea ca orice acțiune întreprinsă de Scipio să se bucure de deplină încredere. După părerea tuturor, Scipio datoră nu întîmplării gloria ce-l însoțea, ci destoiniciei moștenită din familie²⁷⁵. În împrejurările de atunci, iuțea cu care a obținut victoria, fuga lui Hasdrubal în inima stăpînirilor cartagineze²⁷⁶, mai mult decît atît, siguranța cu care a anunțat, fie dintr-o inspirație divină, fie printr-o simplă întîmplare, că în aceeași noapte chiar își va întinde cortul pe pămîntul dușmanilor, lucru care s-a și întîmplat de altfel, toate acestea la un loc au făcut ca Scipio să fie privit de toată lumea ca un om

cu adevărat superior. Iberii i-au decernat și titulatura de „mare rege”²⁷⁷.

Frag. B 57₄₇=M 56₅₀: Dio spune așa în cartea XVI: „Cu toții ați merita să fiți condamnați la moarte. Dar n-am să văucid pe toți. Această pedeapsă o vor primi doar aceia care se află în închisoare (și numărul lor nu este prea mare), iar pe voi ceilalți vă iert și îngădui să vă întoarceți la casele voastre”.

*Frag. B 57₄₉=M 56₅₂**.

„Iată ce povestesc izvoarele despre insulele Gymnesiene. Cu toate acestea, Dio Cocceianus pretinde că ele sînt așezate nu departe de fluviul Ebru și de coloarele lui Hercules, în partea europeană. Grecii și romanii le numesc, și unii, și alții, Gymnesiene. Spaniolii însă le numesc *Valeriai*, sau Insulele Sănătății.

FRAGMENTE DIN CARTEA XVII

Frag. B 57₅₀=M 56₅₃: Masinissa, bărbat deosebit de înzestrat, întrunea pe cîmpul de operații viziunea sigură a strategului cu avîntul neînfricat al comandantului²⁷⁸. Cît privește pretinsa lui bună-credință, el îi lăsa în urmă nu numai pe toți compatrioții săi, care sînt vestiți, în majoritatea lor, pentru perfidia de care dau dovadă — ci chiar și pe aceia care își fac din perfidie un titlu de glorie²⁷⁹.

Frag. 57₅₁=M 56₅₄: Masinissa era îndrăgostit ca un nebun de Sofonisba, femeie de o rară frumusețe²⁸⁰. Sofonisba era în floarea tinereții și avea un corp de proporții perfecte. O aleasă educație literară, cunoștințe profunde în arta muzicii, se îmbinau la Sofonisba cu un fel de a se purta cu oamenii plin de politețe și gingășie; într-un cuvînt, avea atîta grație, era atîta atrăgătoare, încît izbutea să farmece pe oricine, oricît de indiferent ar fi fost, de îndată ce apărea și deschidea gura să vorbească.

* Extras din Tzetzes, Ad Lycophron. Alex. 633.

răsturnat de la putere cu rea-voință; acest lucru l-au făcut, deoarece faima de care se bucura Scipio li se părea că reprezintă o primejdie pentru securitatea publică. Gîndul că-i vor putea nimici pe cartaginezi folosind destoinicia lui Scipio se îndepărta tot mai mult; în schimb, principala lor preocupare era acum aceea de a nu-i îngădui să urce treptele spre tiranie. Așadar, Scipio a fost înlocuit prin doi pretori²⁸⁵ și apoi rechemat <la Roma>. Onorurile triumfului nu i-au fost acordate sub pretext că era un simplu particular și că nu fusese investit cu o comandă legală. Cu toate acestea, lui Scipio i s-a îngăduit să sacrifice pe Capi-
toliu o sută de boi albi²⁸⁶, să celebreze jocuri publice și să candideze la viitoarele alegeri de consuli; căci alegerile de consuli pentru anul următor avuseseră tocmai de curînd loc.

56 : 58

În aceeași vreme²⁸⁷, Sulpicius și Attalos au pus mîna pe Oreos prin trădare²⁸⁸ și pe Opunt²⁸⁹ prin asediu. Filip, care se afla la Demetrias²⁹⁰, nu a mai avut timp să dea un ajutor grabnic acestor două orașe, deoarece etolienii apucaseră să ia în stăpînire căile de acces. El ajunsese totuși într-un târziu pe teatrul de operații. Attalos tocmai era ocupat cu împărțirea prăzii de război pe care și-o însușise din jefuirea orașului Opunt, în timp ce bogățiile furate din Oreos reveniseră romanilor. Filip îl respinse fără întîrziere pe Attalos spre corăbiile sale. Cînd se văzu atacat, regele, ale cărui posesiuni erau în vremea aceasta încălcate și prădate de Prusias, regele Bithyniei, se grăbi să se întoarcă în patria lui. Cît despre Filip, departe de a se sumeți în urma victoriei, încercă să ajungă la o înțelegere cu romanii; ceea ce îl determina cu precădere era faptul că Ptolemeu, regele Egiptului, trimisese la Roma o deputație pentru a duce tratative. După cîteva întrevederi²⁹¹

57 : 59

207 î.e.n.

58 : 60

59 : 61

· · · · · Filip nu ceru pacea; dar* · · · · ·

* Lacună în text.

Făcu ce făcu și îi desprinsc pe etolieni de alianța lor cu romanii, cîștigîndu-i de partea lui prin mari sume de bani. Filip, cît și ceilalți dinaști, nu au mai săvîrșit nimic demn de amintit în timpul acestui an, nici în cursul anului următor, în care au fost aleși consuli Lucius Veturius și Caecilius Metellus; și, cu toate acestea, la Roma se arătaseră multe semne funeste. Se născuse un miel de ambe sexe; în fața unei scene de teatru fusese văzut un roi de albine; doi șerpi se strecuraseră pe sub porțile templului lui Jupiter Capitolinus; porțile și altarul templului lui Neptun fuseseră scaldate în sudoare. La Antium, secerătorii observaseră cum din spice curge sînge; în altă parte a fost văzută o femeie căreia îi crescuseră coarne; în fine, trăsnetul căzuse adesea asupra multor temple²⁹²

206 l.e.n.

60

205 l.e.n.

Frag. B 57₅₂=M 56₆₃: Licinius Crassus²⁹³, ținîndu-se seama de blîndețea caracterului său și de marea sa bogăție (fusese de altfel supranumit „Bogatul”), cît și pentru faptul că deținea funcția de Pontifex Maximus — a fost desemnat să rămînă în Italia, fără să mai fie nevoie de consultarea sorților [pentru împărțirea atribuțiilor].

Frag. B 57₆₁=M 56₆₄: Apollo de la Delfi poruncise romanilor să încredințeze pe Zeița Mamă celui mai prețuit om din Republica Romană pentru a o însoți pe drumul de la Pessinunt la Roma²⁹⁴. Alegerea s-a oprit asupra lui Publius Scipio, fiul lui Cnaeus, cel care își găsisse moartea în Spania. Această mare cinstire o datoră reputației de care se bucura ca om credincios și drept. Însoțit de femei care aparțineau celor mai distinse familii din Roma, el a introdus Zeița în Roma și a depus-o pe muntele Palatin.

204 l.e.n.

Frag. B 57₆₂=M 56₆₅. Romanii, cînd au aflat despre grozăviile întîmplate la Locri²⁹⁵, convinși că aici era vorba numai de lipsa de vigilență a lui Scipio, s-au supărat foarte tare împotriva lui. Așa înfuriați cum erau, prima lor intenție a fost să-i ia comanda și să îl cheme să dea seama în fața unui tribunal. Mînia lor era cu atît mai aprigă de cînd aflaseră că Scipio trăia în-

tocmai ca un grec, că își luase obiceiul să-și arunce mantia pe umeri și că frecventa cu plăcere palestrele. Se mai zvonise că închidea ochii la jafurile pe care soldații săi le făceau în teritoriile prietene și, astfel, Scipio începuse să fie bănuit că dinadins își tot amână plecarea spre Cartagina, ca să dețină cât mai multă vreme comanda supremă. Ce era mai grav însă, clica de oameni de la Roma care îl urau de moarte făcea tot ceea ce îi sta în putere ca Scipio să fie rechemat la Roma. Aceste planuri nu s-au putut însă împlini din pricina iubirii pe care oamenii din popor i-o purtau lui Scipio, căci mulțimea își pusese toată nădejdea în această campanie.

Frag. B 57⁶³⁻⁷¹ = M 56⁶⁶: își stabiliră pe ascuns tabăra într-un loc ales cu grijă și o înconjurară cu întărituri de nuiiele și cu pari pe care îi cărașeră în acest scop²⁹⁶. Abia fusese terminată această lucrare, când iată că un șarpe uriaș se strecoară pe ascuns pînă în lagărul de luptă, venind pe calea care ducea spre Cartagina. Această întâmplare îl făcu pe Scipio să capete o mare încredere în sine, din cauza poveștii răspândite pe seama aceluia care îi fusese tată. El începu cu și mai multă însuflețire să facă prăpăd în jur, atacă cîteva localități, iar pe unele dintre ele le și cuceri. Cartaginezii, care nu erau cîtuși de puțin pregătiți să-l întâmpine, nu au întreprins nici o acțiune de ripostă. Cu numele, Syphax le era prieten²⁹⁷, în fond, păstra o strictă neutralitate. El îi tot îndemna pe cartaginezi să trateze cu Scipio, dar nu voia ca nici unul dintre cele două popoare, după ce l-ar fi învins pe celălalt, să-și întoarcă apoi armele împotriva lui și astfel să-l silească la supunere. Credința lui era că romanii și cartaginezii, dușmani de moarte de întotdeauna, puteau totuși să încheie o pace separată cu el. Abia apucase Scipio să-și stabilească tabăra în acest ținut, că Hannon, comandantul cavaleriei cartagineze (era fiul lui Hasdrubal Gisgon convins de Masinissa²⁹⁸, îi atacă pe romani într-un loc puțin favorabil cartaginezilor

64: 67

65: 68

- atunci Scipio, ascultînd de sfaturile lui Masinissa, trimise ca cercetași cîțiva călăreți, iar el se așeză la pîndă într-un loc nimerit pentru [a întinde o cursă]; această alegere avea drept scop ca romanii, după o incursiune împotriva cartaginezilor, să poată și mula fuga și astfel să-i atragă pe urmele lor pe aceia care i-ar fi urmărit. Ceea ce s-a întîmplat întocmai. Cartaginezii, năpustindu-se asupra romanilor, aceștia, fără să mai zăbovească o luură la fugă așa cum erau înțeleși; cartaginezii îi urmăreau cu înverșunare; dar iată că Masinissa, rămas la o parte cu cavaleria sa, le sări cartaginezilor în spate; Scipio, la rîndul său, ieși din locul unde stătea ascuns și trecu la atac asupra barbarilor care se văzură luați pe neașteptate din două părți. Mulți cartaginezi rămaseră pe cîmpul de bătaie; mulți alții împreună cu însuși Hannon au fost făcuți prizonieri. Cînd află despre cele ce s-au întîmplat Hasdrubal se grăbi să o ia în captivitate de mama lui Masinissa și așa a putut, printr-un schimb de prizonieri, să-l recapete pe Hannon. Syphax, care știa foarte bine că Masinissa va porni cu război nu numai împotriva cartaginezilor, ci și împotriva lui, începuse să se teamă că va rămîne fără aliați dacă cartaginezii, părăsiți de sprijinul lui, ar fi fost pînă la urmă învinși. Făcîndu-și asemenea socoteli, găsi că e mai bine să renunțe la prietenia prefăcută ce o arăta romanilor și să treacă deschis de partea cartaginezilor.
- 66:69
- 67:70
- 68:71
- 69:72
- Cu toate acestea, tot nu avu curajul să lupte față-ș împotriva romanilor. Aceștia, nestingheriți de nimeni, cutreierau acum ținutul în lung și în lat. Ei puseră mîna pe o pradă de război considerabilă și luură înapoi pe prizonierii din Italia pe care Hannibal mai înainte vreme îi trimisese în Libya. Succesul îi făcu să subestimeze forțele cartagineze și îi hotărî să încerce un atac asupra Uticii²⁹⁹. Cînd primiră asemenea veste, Syphax și Hasdrubal, din teamă pentru soarta orașului, nu-și putură stăpîni indignarea. Ei s-au îndreptat de îndată împotriva romanilor și au despresurat localitatea asemiata, căci romanii nu au îndrăznit să țină piept celor

două coloane care-i atacau simultan. După aceste evenimente, romanii își stabiliră în acest ținut taberele de iarnă. Hrana și-o procurau chiar din împrejurimi sau aduceau cele necesare traiului din insulele Sicilia și Sardinia³⁰⁰. Convoaiele de corăbii, care cărau în Italia prada cucerită de la dușmani, se întorceau aducând alimente. În Italia, războiul purtat împotriva lui Hannibal nu a adus nici o schimbare demnă de amintit. Publius Sempronius³⁰¹ învins de către Hannibal într-o încăierare, l-a învins pe acesta, la rîndul său. Cenzorii Livius și Nero ordonă latinilor, care dezertaseră din rîndurile armatei romane și fuseseră condamnați la procurarea unui număr îndoit de oameni, să le pună la dispoziție registrele cu evidența populației. Scopul ce-l urmăreau era ca și alți oameni să fie supuși la un impozit vărsat statului roman. Ei stabiliră de îndată un impozit asupra sării, care pînă atunci fusese oarecum liberă în tranzacțiile comerciale. Adevărata cauză a acestei măsuri a fost răzbunarea pe care Livius a pus-o la cale împotriva concetățenilor săi, care îl învinuiseră și îl condamnaseră mai înainte vreme. Cu acel prilej el a căpătat porecla de *Salinator*. Livius și Nero au devenit binecunoscuți nu numai în urma acestor măsuri, dar și pentru că, fiecare în parte, l-a lipsit pe celălalt de dreptul de a avea un cal pe socoteala statului și astfel s-au văzut retrogradați în clasa aerariilor³⁰².

70:73

71:74

Frag. B 57₇₂ = M 56₇₅: Scipio pusese mîna pe o corabie cartagineză³⁰³. Cu toate acestea, a dat drumul echipajului, fără să ia nici o măsură împotriva lui, deoarece oamenii care căzuseră prizonieri au născocit că tocmai se îndreptau spre el, însărcinați cu o solie. Echipajul scornise minciuna ca să scape cu viață. Scipio, deși știa prea bine acest lucru, a preferat să se comporte în așa fel, încît să nu-și atragă nici cea mai ușoară învinuire că a încălcat uzanțele. Syphax a făcut o nouă încercare de a-i împăca pe romani cu cartaginezii, cu condiția ca Scipio să se retragă din Libya³⁰⁴ și Hannibal din Italia. Scipio se prefăcu că ia în considerație

203 i.e.n.

aceste propuneri, nu fiindcă avea încredere în cuvântul lui Syphax, ci numai pentru a-l surprinde.

Frag. B 57₇₃=M 56₇₆: Soldații romani, încărcăți cu o pradă deosebit de bogată, îl aduseră în fața lui Scipio pe Syphax luat prizonier. Atunci când l-a văzut în lanțuri, Scipio nu și-a putut stăpîni durerea, amintindu-și de buna primire de la curtea lui Syphax³⁰⁵. El medita la vremelnicia strădaniilor omenești care astăzi îi aduceau în față, într-o stare deosebit de jalnică, pe un rege care se bucurase odinioară de o putere considerabilă, a cărui prietenie el însuși crezuse de cuviință că e bine să și-o asigure. Scipio se ridică de pe scaunul lui, desprins lanțurile captivului, îi întinse mîna și se purtă cu el deosebit de omenos.

Frag. B 57₇₄=M 56₇₇: Cartaginezii trimiseră soli lui Scipio, oferindu-i începerea unor tratative de pace³⁰⁶. În inima lor, ferm hotărîți să nu respecte nici una dintre condițiile care li s-ar fi impus, ei făgăduiră tot ceea ce Scipio cerea. Fără să stea la îndoială, plătiră romanilor o mare sumă de bani³⁰⁷ și le înapoiară toți prizonierii. Alți deputați au fost între timp trimiși la Roma, pentru a perfecta încheierea tratatului de pace. Aceștia însă nu au fost primiți de îndată, deoarece la Roma obiceiul strămoșesc nu îngăduia să se înceapă tratative de pace cu un popor ale cărui trupe se aflau încă în Italia. Ceva mai târziu, când Hannibal și Mago s-au îmbarcat pentru a se întoarce acasă³⁰⁸, romanii îngăduiră în cele din urmă solilor cartaginezi să-și expună punctul de vedere. Dezbaterile în ședințele de discuție referitoare la tratatul de pace au fost deosebit de furtunoase. În cele din urmă, pacea s-a încheiat totuși în condițiile pe care le hotărîse Scipio.

Frag. B 57₇₄=M 56₇₈: Cartaginezii l-au atacat pe Scipio și pe uscat, și pe mare. Generalul roman s-a arătat indignat și formulă plîngerii. Dar cartaginezii, de parte de a răspunde așa cum s-ar fi convenit, întinseră o cursă solilor romani. În momentul când aceștia se pregăteau de plecare au fost atacați și, fără ajutorul unui vînt favorabil care le-a umflat pînzele, ar fi fost

cu siguranță prinși sau omorâți³⁰⁹. Totuși, la timpul convenit, solii de la Roma sosiră cu proiectul tratatului de pace. Dar, în urma celor petrecute, Scipio refuză să semneze tratatul.

Frag. B 57₇₆=M 56₇₆: (Fragment foarte deteriorat. Așezat de Melber după frag. 86 M).

Frag. B 57₇₇=M 56₇₉: Așezat la începutul cărții XVIII. între frag. B 57₈₈ și B 58.

Frag. B 57₇₈=M 56₈₀: Din cartea XVII a lui Dio: „dintr-o dată s-a abătut din cursă”.

Frag. B 57₇₉=M 56₈₁: Din cartea XII a lui Dio: „Așa cum se întâmplă în general, bună starea te face să înalți capul și, dimpotrivă, nenorocirea te face să devii un om chibzuit. De aici, concluzia care se desprinde e aceea că teama îl cuminește pe om, în timp ce temeritatea îl scoate din minți. Acest adevăr s-a învederat încă o dată mai mult prin pilda dată³¹⁰.”

Frag. B 57₈₀=M 56₈₂: Din cartea XVII a lui Dio: „Despre ei se făcuse oarecare zarvă în popor”.

Frag. B 57₈₁: Așezat în cartea XVIII între Frag. B 58 și Frag. B 60.

Frag. B 57₈₂=M 56₈₅: Cartaginezii trimiseră o soluie la Scipio. Iată care erau condițiile tratatului³¹¹: „Cartagina va reînnapoia pe ostatici, de asemenea, va înnapoia pe prizonierii de război și pe transfugii pe care îi deținea, fie că erau romani sau aliați ai Romei. Se obliga să predea toți elefanții și toate corăbiile de război cu trei rânduri de rame, cu excepția a zece corăbii. De aici înainte, Cartagina nu mai avea dreptul să posedelefanți nici să aibă un număr mai mare de zece corăbii lungi. Toate posesiunile lui Masinissa, pe care Cartagina le ocupase, urmau să fie restituite regelui numid. Cartagina trebuia să renunțe la ținutul și la localitățile care fuseseră mai înainte vreme sub dominația acestui rege; nu-i mai era îngăduit să recruteze oameni, nici să tocmească mercenari în slujba ei. Nu avea voie, să facă nici o declarație de război fără consimțământul poporului roman”.

201 i.e.n

Frag. B 59=M 56₈₆: Mulți romani erau de părere că este de datoria lor să distrugă Cartagina. Aceasta era și părerea consulului Cornelius³¹², care repeta într-una: „Nu vom fi scutiți de teamă atîta vreme cît acest oraș va exista“.

Frag. B 57₈₃₋₈₆=M 56₈₆₋₈₇: Fragmente foarte deteriorate.

FRAGMENTE DIN CARTEA XVIII

200 l.e.n.

Frag. B 57₇₇=M 56₇₉: Un mare număr de cetățeni luaseră parte la campaniile de război. Adesea, oamenii fac din propria lor inițiativă multe lucruri la care constrîngerea nu îi poate sili. Un act impus devine odios, din cauza violenței care i se imprimă: ceea ce însă oamenii fac de voie bună, le este pe plac, deoarece au latitudinea să se miște în deplină libertate³¹³.

Frag. B 58=M 57₃: ... și au trecut multe zile fără ca cele două armate să ajungă la o adevărată bătălie; ele se mărgineau doar la mici încăierări, la cîteva atacuri de cavalerie și la unele ciocniri răzlete ale soldaților ușor înarmați³¹⁴. Romanii se arătau totuși nerăbdători să înceapă lupta. Forțele lor erau destul de numeroase, dar hrana le era pe sponci. Din această cauză puteau fi adesea văzuți cum se avîntau la atac pînă în imediata apropiere a întăriturilor macedonene. Cît despre Filip, numărul trupelor pe care le avea era mult mai mic, în comparație cu cel al romanilor, însă o ducea ceva mai bine cu aprovizionarea, dacă ținem seama că se afla destul de aproape de țara lui. Regele Macedoniei amîna bătălia decisivă, în speranța că va măcina forțele romanilor și fără să fie nevoit să lupte. Și, într-adevăr, dacă ar fi știut să se stăpînească pînă la sfîrșit, i-ar fi nimicit cu siguranță pe adversari. Romanii se retrăseseră într-un ținut de unde nădăjduiau să se aprovizioneze mai ușor³¹⁵; Filip, plin de dispreț față de ei, consideră că această mișcare echivala cu o retragere, făcută de oameni înfricoșați în fața lui; el se năpusti asupra romanilor în timp ce aceștia erau ocupați cu niște prădăciuni și le

omorî cîțiva soldați. Cînd află despre cele întîmplate, Galba³¹⁶ ieși ca o furtună din lagărul de luptă și căzu pe neașteptate asupra lui Filip, cînd acesta se aștepta mai puțin. Pierderile în rîndurile macedonenilor au fost mult mai mari decît fuseseră pierderile romanilor. Învins, ba încă și rănit, regele Filip tot nu înțelese să se mențină pe loc. După ce obținu un armistițiu de cîteva zile pentru ridicarea leșurilor și îngroparea lor, în noaptea următoare își ridică tabăra și o porni la drum. Galba crezu că e mai cuminte să nu-l urmărească. 4:6 Cum era lipsit de provizii, cum nu avea nici o cunoștință despre configurația terenului și, îndeosebi, cum nu avea idee despre resursele militare ale lui Filip, Galba, temîndu-se să nu cadă din imprudență într-o capcană, dacă ar fi continuat înaintarea, socoti cu cale că e mai bine să nu meargă mai departe, ci să se întoarcă spre Apollonia³¹⁷. În același timp, Apustius³¹⁸ care cutreiera marea însoțit de rodieni și de Attalos, izbuti să cucerească numeroase insule* . . .

. . . În ținutul insubrilor³¹⁹ izbucniseră unele tulburări. 5:7 Un cartaginez, și anume Hamilcar³²⁰, după ce luptase alături de Mago, se aciuase prin părțile locului. Cît timp a stat liniștit, nimeni nu a auzit de el; cartaginezul se putea socoti mulțumit că lumea îl uitase. Dar, după izbucnirea războiului cu Macedonia, el a răscolat pe galli împotriva romanilor și, preluînd conducerea, intră pe teritoriul ligurilor, unde izbuti să atragă o parte din populație pentru cauza sa. Ceva mai tîrziu, după ce au fost înfrînți în cursul unei lupte pe care au dat-o împotriva lui Lucius Furius³²¹, trimiseră o deputație pentru a cere pacea. Ligurii au luat și ei parte la tratative. Atunci ceilalți** . . .

Frag. B 57₈ = M 57₉: [L. Furius] se socotea îndreptățit să obțină triumful. Mai multe cuvîntări au fost rostite pentru sau împotriva acordării triumfului. Printre senatori, unii îi erau favorabili, datorită faptului că nu

* Lacună în text.

** Lacună în text.

mai puteau suferi imoralitatea lui Aurelius. Acest grup exagera victoria lui L. Furius și invoca numeroase alte exemple. Celălalt grup, dimpotrivă, pretindea că Furius avusese intenția să se ia la întrecere cu puterea consulului, deși nu era învestit personal cu autoritate de comandant. În același timp, gruparea ostilă lui Furius îi cerea socoteală pentru că nu se arătase ascultător față de ordinele pe care le primise. Cu toate acestea, în ciuda acestei opoziții, Furius a obținut onorurile triumfului, ba le-a și celebrat înainte de întoarcerea lui Aurelius la Roma³²². De bună seamă Vermina . . . *

Frag. B 59: Intercalat de Boissevain între frag. B. 57₈₂ și 57₈₃.

197 l.o.n.

Frag. B 60=M 58: Filip, după ce a fost învins, trimise soli la Flaminius. Acesta, deși ardea de dorința de a cuceri Macedonia, ca astfel să profite pe cât era cu putință de norocul care îi surîdea, consimți totuși să facă pace³²³. Această hotărâre era determinată de teama ca nu cumva grecii, înfumurați cum erau, să se răzgîndească și, după prăbușirea lui Filip, să rupă legăturile cu romanii. De asemenea, era stăpînit de gândul că etolienii, pe atunci foarte mîndri că aduseseră o contribuție atît de însemnată la victorie, să nu ajungă cei mai înverșunați dușmani ai Romei; pe de altă parte, Flaminius lua măsuri ca lui Antiochos să i se închidă toate posibilitățile de trecere spre Europa, pentru a veni în ajutorul lui Filip, așa cum se anunțase.

Frag. B 61=M 63: Așezat de B între B 63 și B 64.

FRAGMENTE DIN CARTEA XIX

Frag. B 62₁=M 59₁: [Chalkis] nu i-a priit lui Antiochos și generalilor săi. În această localitate unde a iernat, lipsa de activitate și dragostea pentru o tînră fată l-au împins pe Antiochos spre o viață de moliciune, în vreme ce și soldații lui începeau să uite de greutățile războiului³²⁴.

* Lacună în text.

Frag. B 62₂=M 59₂: Fiul lui Scipio Africanul, pe 191 l.e.n
cînd se îndepărta de coastele Greciei, a fost prins de Seleucos, fiul lui Antiochos³²⁵, care însă l-a tratat cu un deosebit respect. Adevărul era că Seleucos nu avea intenția să-i redea tînărului libertatea în schimbul unei sume de bani, cu toate insistențele tatălui. Departe însă de a-i face cel mai mic rău, îl îngrijea cum nu se poate bine. În cele din urmă îl trimise totuși acasă, fără să pretindă nici o despăgubire, deși nu obținuse încetarea ostilităților.

Frag. B 65=M 60₁: Invidia multora se pornise 189 l.e.n
împotriva sortii fericite a familiei Scipionilor³²⁶, ale căror merite se întemeiau atît pe obîrșia strălucită a celor doi frați³²⁷, cît și pe vrednicia lor. Cum reiese din cele spuse, amîndoi se distinseseră prin isprăvile lor de arme și căpătaseră porecle care le sporeau faima. Nevinovăția lor era limpede ca ziua, prin faptele pe care le-am enumerat. Pentru toată lumea ea a devenit însă și mai evidentă în momentul cînd, cu prilejul confiscării averii lui Scipio Asiaticus, s-a constatat că bunurile acestuia nu sporiseră cu nimic. Retragerea lui Scipio Africanus la Liternum³²⁸, unde își petrecu tot restul zilelor, la adăpost de teama mîrșăviilor ome-nești, contribui, de asemenea, la împrăștierea învinuirilor care le fuseseră aduse. După ce s-a văzut tîrît în fața justiției, Scipio avea deplină încredere că prin viața sa nepătată va reuși să triumfe pînă în cele din urmă asupra dușmanilor săi.

Frag. B 61=M 63: Cîțiva tineri, care îi insultaseră 187 l.e.n
pe solii cartaginezi sosiți cu o misiune la Roma, au fost trimiși la Cartagina și predați acestor solii; dar cartaginezii s-au arătat mărinimoși și, fără să le facă nici un rău, i-au trimis îndărăt în patrie³²⁹.

Frag. B 64=M 61: Romanii, îmbogățiți de prăzile pe care le capturaseră, duceau o viață în care întîietatea o avea forța armelor. Văzîndu-se stăpîn peste bunurile unor populații supuse lor, de îndată ce au gustat plăcerile îmbelșugatei vieți din Asia — s-au luat la întrecere în desfrîu cu localnicii și, în curînd, călcără

în picioare demnitatea moravurilor moștenite din bătrâni. Corupția, pornită din această parte a Asiei, nu a întârziat să se abată și asupra Romei³³⁰.

187 i.e.n. *Frag. B 65=M 62*: Fiu al poporului, Gracchus³³¹ se distingea printr-un talent oratoric deosebit de vehement; în alte privințe însă, Gracchus nu-i semăna lui Cato. Cu toată vechea sa ură împotriva Scipionilor, s-a arătat plin de revoltă față de acuzația îndreptată împotriva acestora; el l-a apărat pe Scipio Africanus, pe acea vreme acuzat în lipsă — și a depus toate eforturile posibile pentru ca numele acestuia să rămână fără pată. Tot el a fost acela care a reușit să împiedice ca Scipio Asiaticul să fie aruncat în închisoare. Așa s-a făcut că și Scipionii au renunțat la vechea lor antipatie față de Gracchus, ba chiar l-au și introdus în familia lor; Scipio Africanus i-a dat de soție pe propria sa fiică.

FRAGMENTE DIN CARTEA XX

169 i.e.n.

Frag. B 66₁=M 65₁: Perseu spera să-i poată alunga definitiv pe romani din Grecia³³², dar o zgîrcenie feroce, nepotrivită în împrejurările de atunci, îl făcu să-și nemulțumească aliații³³³ și acest fapt atrase iarăși după sine slăbiciunea contingentelor acelora care îi stăteau la dispoziție. Când a văzut că vigoarea armatei romane dă semne de oboseală, în timp ce propria sa poziție se întărea, regele a început să disprețuiască ajutorul aliaților de parcă n-ar fi avut nevoie de sprijinul acestora: el își închipuia, pe cât se pare, că aliații erau datori să-i sară în ajutor, fără să fie plătiți, sau poate, era sigur de victorie, prin propriile sale mijloace. Așa că, nu mai dădu nici lui Eumenes, nici lui Genthios banii pe care îi făgăduise, fiind de părere că aceștia au destule motive personale să-i urască pe romani. Urmarea a fost că bunăvoința aliaților se răci încetul cu încetul, așa cum s-au petrecut lucrurile și cu tracii de altfel care, la rîndul lor, nu mai primeau solda în întregime ei; dar iată-l pe rege căzînd din nou într-o asemenea desperare, încît s-a văzut nevoit să ceară pacea.

Într-adevăr, Perseu ceru pace de la romani; și poate 2
 pînă la urmă tot ar fi obținut-o, dacă rhodienii, de tea-
 mă ca nu cumva Roma să nu răsufle ușurată după pră-
 bușirea unui vajnic dușman, n-ar fi trimis și ei soli care
 să însoțească deputația regelui macedonean. Departe de 168 1. e. n
 a păstra bunăcuviința, așa cum ar fi fost de așteptat de
 la niște solicitanți, delegația insulei Rhodos se adresă la
 Roma Senatului pe un ton deosebit de trufaș; mai că își
 venea să crezi că ei sînt aceia care acordau pacea și nu
 aceia care o cereau pentru Perseu. Rhodienii merseră
 pînă acolo cu obrăznicia, încît amenințară că dacă unul
 dintre cele două popoare va pune piedici la încheierea
 păcii, ei vor lupta împotriva lui, susținînd partea ad-
 versă. Rhodienii, de multă vreme încă nu erau priviți cu
 ochi buni la Roma. Cu acel prilej, suspiciunea romanilor
 împotriva lor a crescut și ei au fost cauza directă că Per-
 seu nu a obținut pacea³³⁴.

Perseu se găsea într-un templu de la Samothrake cînd 3
 romanii îi cerură să le extrădeze un cretan, pe nume
 Evandru³³⁵, care era un credincios al regelui și care îi
 fusese acestuia de mult folos în sfaturile pe care le dă-
 duse împotriva romanilor; de pildă, prin înțelegere cu
 acest Evandru, Perseu îi întinsese o capcană lui Eume-
 nes în orașul de la Delfi. Perseu nu l-a predat pe Evan-
 dru de frică să nu destăinuiească crimele la care acesta
 fusese părtaș, dar îl ucise într-ascuns și apoi lăsa să se
 înțeleagă că omul s-a sinucis. Prietenii regelui, îngroziți
 de atîta perfidie și cruzime, începură unul cîte unul să-l
 părăsească.

Perseu, fără ca nimeni să-l silească, s-a predat roma- 4
 nilor și a fost condus la Amphipolis. Paulus Aemilius
 nu-i făcu nici un rău și nu îi spuse nici un cuvînt jig-
 nitor³³⁶. Ceva mai mult chiar, cînd Perseu înaintă spre
 el, Paulus Aemilius se sculă de pe scaun și îi întinse mî-
 na. Perseu căpătă un loc la masa generalului, ca loc de
 închisoare i se puse la dispoziție întreg orașul Amphi-
 polis și, în general, regele a dus o viață în care s-a bucu-
 rat de toată considerația.

Frag. B 67 = M 66: Paulus Aemilius n-a fost numai un mare general, ci și un om de o cinste exemplară³³⁷. Iată dovada acestei afirmații: atunci când a fost învestit pentru a doua oară consul, el a avut la dispoziția sa o imensă pradă de război; și cu toate acestea a rămas atât de sărac, că la moartea lui soția abia de își putu recupera zestrea. Așa a fost firea lui și renumite au fost faptele prin care s-a ilustrat.

- 2 O singură umbră pare că întunecă o viață neprihămită, și anume acea zi când el a îngăduit soldaților săi să jefuiască bogățiile populațiilor pe care le învinsese³³⁸. De la natură era înzestrat cu mult farmec personal. Moderat, atunci când toate îi mergeau din plin, pe câmpul de luptă se dovedea tot atât de norocos pe cât era de prevăzător; mărturie stă purtarea sa față de Perseu, cu totul lipsită de trufie și de închipuire. La acestea toate se adaugă expediția pe care a condus-o împotriva acestui rege, campanie în care nu s-a găsit niciodată într-un impas, datorită deosebitei sale prudențe.

Frag. B 68 = M 67: Rhodienii, mai înainte vreme se arătasera plini de cutezanță, de parcă ei ar fi fost aceia care îi învinsesera pe Filip și pe Antiochos, de parcă ei erau mai presus decât romanii. Acum însă, stăpîniți de frică, l-au chemat în Rhodos pe Popilius³³⁹, pe acea vreme trimis cu o misiune la Antiochos, regele Siriei; în prezența acestuia s-au grăbit să dea un decret împotriva acelor cetățeni care îmbrățișasera o atitudine de opoziție față de Roma și, ceva mai mult chiar, au supus la cazne pe toți aceia care le-au căzut în mână³⁴⁰.

- 2 Rhodienii trimiteau regulat soli la Roma de câte ori aveau nevoie să facă vreo cerere; dar, departe de a se mai comporta ca înainte vreme, se mulțumeau să pună în lumină bunele servicii pe care le aduseseră romanilor; după părerea lor, asemenea luări de cuvînt aveau darul să-i pună la adăpost împotriva oricărui resentiment.
- 3 Ordinioară, ei refuzaseră titlul de aliați ai Romei, închipuindu-și că în calitatea lor de oameni oricînd liberi să-i părăsească pe romani, de vreme ce nu erau legați prin nici un jurămînt de credință³⁴¹ — vor apărea în ochii

acelora drept o populație de temut, că prestigiul lor, mai ales în acele cetați care se găseau în veșnic război cu Roma, nu va avea decît de cîștigat. Iată însă că situația se schimbă. Rhodienii, în împrejurările de față, se străduiau din răspuțeri să obțină titlul de aliat, în speranța că vor da dintr-o dată două lovituri: își vor asigura bunăvoința Romei și, datorită tocmai acestui fapt, se vor bucura cu atît mai mult de considerație din partea altor neamuri.

Frag. B 69 = M 68: Prusias³⁴² a venit în persoană la Roma. Cînd a fost introdus în palatul Senatului, regele s-a aplecat și a sărutat pragul; apoi, căzînd cu fața la pămînt înaintea senatorilor, li s-a adresat cu titulatura de „zei”. Prin această atitudine umilă, a izbutit îndeosebi Prusias să miște sufletele senatorilor romani, deși el purtase război împotriva lui Attalos fără îngăduința acestora. Se mai spunea că, pînă și la el acasă, de cîte ori primea soli de la Roma, regele avea același obicei, anume să cadă la picioarele acestora și să se proclame libertul poporului roman; adesea regele purta chiar și acea căciulă care este un semn distinctiv al libertîilor.

167 i.e.n

FRAGMENTE DIN CARTEA XXI

Frag. B 70 = M 69: Eliminat.

Frag. B 70₂₋₃ = M 71: Așezat de B 71₂ și 72.

Frag. B 70₄₋₉ = M 69₁: Scipio Africanul știa să prevadă cu mult timp înainte ceea ce avea de făcut sau să găsească, pe loc, soluția cea mai potrivită. După împrejurări, el se dovedea la fel de priceput în ambele cazuri. Cînd delibera asupra măsurilor care trebuiau luate, se arăta plin de încredere în sine, dar stătea și se gîndea îndelung înainte de a trece la acțiune. Nu făcea niciodată greșeli, căci în mod obișnuit își cumpănea hotărîrile cu calm și pricepere, ceea ce îi îngăduia să aleagă măsurile cele mai nimerite, arătîndu-se veșnic preocupat să preîntîmpine mersul nesigur al evenimentelor. Atunci cînd era silit să treacă la acțiune, fără să fi putut îndeajuns chibzui, așa cum se întîmplă adesea cînd te afli

149 i.e.n

512

în vîltoarea războiului și a cotiturilor neașteptate, chiar și atunci înțelepciunea lui domina. Obișnuit să-și stăpînească pornirile sufletului prin concentrarea rațiunii, nu s-a văzut niciodată în situația de a fi luat prin surprindere în fața neprevăzutului. Controlîndu-și întotdeauna, în mod riguros, hotărîrile, el izbutea să treacă cu bine prin situațiile cele mai complicate, de parcă le-ar fi cunoscut dinainte.

6:3 Plin de îndrăzneală, atunci cînd era sigur că a luat o hotărîre potrivită, înfruntînd orice primejdie, atunci cînd știa că merge pe drumul cel bun, la fel de viguros ca și soldații cei mai căliți, Scipio era mai cu seamă demn de admirat pentru următorul fapt: cînd trecea la acțiune după ce în calitate de general luase cele mai bune măsuri pentru mersul operațiilor, s-ar fi zis că nu face altceva decît să se supună ordinelor date de un altul.

7:4 Afară de aceste însușiri, care îl fereau să ia măsuri pripite, el se purta atît cu străinii, cît și cu cei mai înverșunați dușmani ai Romei întocmai cum s-ar fi purtat cu proprii săi concetățeni și prieteni, anume cu o bunăcredință amestecată cu severitate, care îi atrăgea însă simpatia unui mare număr de particulari și încrederea multor cetăți.

8:5 El era un om la care predomina rațiunea, nu se mînia fără rost și nu dădea semne de spaimă nici în acțiunile, nici în cuvintele sale. În orice împrejurare, știa să se comporte cu un desăvîrșit bun-simț, ținînd seama așa cum se cuvenea, de schimbările care intervin în rostul lucrurilor omenești. Deoarece credința lui era că niciodată omul nu trebuie să se lase pradă disperării, el nu se abătea de la drumul drept pe care îl avea de urmat. Astfel, prevedea, cu ușurință, cele ce avea de făcut înainte de a trece la acțiune și apoi nimic nu mai putea să-l întoarcă din cale.

9:10 Dintre toți oamenii pe care îi știm — sau cel puțin îi știm într-o măsură mai mare decît pe alții — singur Scipio, datorită acestor calități — mă refer la moderația sa, la felul său omenos de a se purta — nu a căzut victimă invidiei celor din jurul lui și a celorlalți cetățeni. Purtîndu-se cu oamenii inferiori rangului său întocmai

cum se purta și cu aceia care îi erau egali, atent să nu întunece nicicînd meritele celor din jurul lui, lăsîndu-i să treacă înainte pe aceia care îi erau superiori, Scipio a putut să învingă și invidia, singura în stare să ducă la pierzanie pînă și pe oamenii cei mai merituoși.

Frag. B 71₁: Atribuit de B. lui Zonaras.

Frag. B 71₂ = M 70: Phameas care se arăta desperat cînd lua în considerație situația Cartaginei . . .³⁴³.

Frag. B 70₂₋₃ = M 71: „S-a pus întrebarea asupra vârstei la care omul, după ce a pășit pragul de sus al adolescenței, este apt să-și dezvolte acele sentimente care disting un bun cetățean³⁴⁴. Ce număr de ani trebuie să întrunească pentru a se face remarcat prin acțiuni demne de luat în seamă? Oamenii, cînd sînt favorizați atît de soartă, cît și de natură, nu se arată ei oare, chiar de la început, plini de răspundere în felul lor de a gîndi, cît și în acela de a acționa? Dimpotrivă, nu-i așa că cei care din fragedă tinerețe dau dovadă de îngustime a minții — nici în viitor nu se vor distinge prin ascuțime, chiar dacă anii trec peste ființa lor? Fiecare dintre noi, pe măsură ce înaintează în vîrstă, se dovedește în stare să-și desăvîrșească calitățile morale; timpul însă niciodată nu va dărui bun-simț aceluia pe care mintea nu-l ajută, nici capacitatea de a prevedea mersul lucrurilor, aceluia lipsit de judecată. Așadar, nu vă grăbiți să-i descurajați pe tineri, proclamînd sus și tare că sînt incapabili să ducă ceva la bun sfîrșit. Departe de aceasta, este de datoria voastră să-i îndemnați să se ocupe cu toată hărnicia de sarcinile care le revin, în speranța ca astfel să obțină, fie și înainte de a deveni bătrîni, demnități și onoruri. Pe această cale veți face un serviciu și bătrînilor, căci le veți da prilejul să vadă cum răsar de pretutindeni în jurul lor numeroși tineri, gata să le ia locul. De asemenea, ei își vor da seama că sînteți hotărîți să acordați oricărui cetățean magistraturile publice și, mai ales, înaltele comăndamente din armată, fără să mai țineți seama de vîrstă, ci în primul rînd de meritele personale.

Frag. B 72₁ = M 72₁: Discordia dintre greci a pornit de la neînțelegerile care existau între aheeni și lacede-

148 i.e.n

3:2

150-149
f.e.n.

moni³⁴⁵. Aheenii, la îndemnul răspicat al strategului Diaios³⁴⁶, îi acuzau pe lacedemoni că sînt pricina tuturor întîmplărilor nefericite care se abătuseră asupra lor. Romanii, e adevărat, au intervenit adesea în favoarea unei împăcări, fără însă să fi ajuns la nici un rezultat. În cele din urmă, ei trimiseră o solie în Grecia, cu scopul de a slăbi prin dezbinări unitatea ligii aheene³⁴⁷. Pretextul invocat era pretenția ca cetățile grecești, care odinioară se aflaseră sub stăpînirea lui Filip, să rămîna în afara ligii aheene³⁴⁸. Din numărul acestor cetăți făcea parte și Corintul, oraș deosebit de înfloritor, care juca un rol de seamă în conducerea ligii aheene. Aheenii, mai că erau să-i omoare sau să-i alunge pe solii romani, dacă aceștia n-ar fi izbutit să scape cu fuga din cetățuia Corintului, în care se aflau atunci.

- 2 <Aheenii,> trimiseră grabnic o solie la Roma, pentru a lămuri cele ce se întîmplaseră. Ei declarară că izbucnirea lor de mînie nu era îndreptată împotriva solilor romani, ci împotriva lacedemonilor, care îi însoțeau. Romanii, încă încurcați în războiul cu Cartagina³⁴⁹, dîndu-și seama că puterea lor în Macedonia era departe de a fi consolidată, nu avură încotro și luară drept bună această lămurire. Ei trimiseră din nou o deputație la aheeni, cu misiunea de a-i asigura că nu aveau de ce să se teamă dacă vor sta liniștiți; cu toate acestea, aheenii nu găsiră de cuviință să primească solia romană în Adunarea lor și tot amînară întrevederea pînă la viitoarea întrunire, care trebuia să aibă loc abia după șase luni³⁵⁰.

FRAGMENTE DIN CARTEA XXII

147-146
f.e.n.

Frag. B 73₁ = M 75₁: Lusitanul Viriathus³⁵¹, după părerea unora, născut în păturile cele mai de jos ale popoului, dobîndi o glorie care îi duse pînă departe faima, în urma isprăvilor sale deosebite. Din simplu păstor ce era, el se făcu tîlhar și apoi ajunsese conducător de oști. Atît de la natură, cît și în urma unor exerciții fizice îndelungate, era iute ca săgeata, fie că se vedea nevoit să urmărească un dușman, fie că trebuia să fugă

ca să se pună la adăpost; forța sa uriașă o dovedea în-
 deosebi în luptele corp la corp. Mulțumindu-se întot- 2
 deauna cu hrana și băutura care se nimerea, petrecîn-
 du-și cea mai mare parte din viață sub cerul liber, fără
 alt așternut decât acela pe care îl găsea în mijlocul na-
 turii, Viriathus ajunsese să nu-i mai pese nici de căldură,
 nici de frig. Niciodată nu a îndurat foame sau vreo altă
 lipsă; el se mulțumea cu ceea ce se întâmpla să-i cadă 3
 în mână, ca și cum la dispoziția lui s-ar fi găsit tot ce
 își dorea. Acestea sînt calitățile fizice pe care le avea de
 la natură și pe care le dobîndise în urma unei practici
 îndelungate. Și, cu toate acestea, la minte era și mai în-
 zestrat. Gata oricînd să ia și să ducă la bun sfîrșit măsu-
 rile pe care împrejurările le impuneau, știa să prevadă
 cu aceeași grijă și ceea ce avea de făcut și momentul cînd
 trebuia să treacă la acțiune; el poseda în cel mai înalt
 grad arta de a se preface că nu cunoaște lucrurile cele
 mai evidente și că știe pe dinafară tot ceea ce părea a fi
 ascuns celorlalți oameni. Era, totodată, generalul și con- 4
 ducătorul propriilor sale acțiuni, știind să nu se arate nici-
 odată prea umil, niciodată prea supărat. A ținut atît
 de bine în cumpănă originea sa obscură și înalta poziție
 la care ajunsese, încît nicicînd nu a lăsat impresia că se
 găsește mai prejos sau deasupra rangului ce-l ocupa. În-
 tr-un cuvînt, el nu a început războiul nici mînat de avi-
 ditatea cîștigului, nici din ambiție pentru a-și consolida
 puterea, nici dintr-un sentiment de mînie, ci numai de
 dragul acțiunilor războinice în sine. Iată pentru ce Vi-
 riathus a fost considerat drept un om care iubea războiul
 cu pasiune și care știa să-l ducă la bun sfîrșit cu multă
 pricepere.

Frag. B 74₁₋₂ = M 74₁₋₂: Lui Claudius, foarte mîn-
 dru de originea sa, invidios pe colegul său de consulat,
 Metellus³⁵², îi reveni sarcina de a governa Italia. În Italia 143 i.e.n
 însă nu se găsea pe acea vreme nici un dușman împotri-
 va căruia să fi putut începe o acțiune războinică. Dar
 Claudius, care dorea cu orice preț să-și creeze ocazia
 propice pentru obținerea unui triumf, ridică împotriva
 Romei, printr-un atac cu nimic justificat, pe salassi, o

populație din Gallia. Cum primise sarcina să pună capăt neînțelegerii dintre acești galli și un neam învecinat care se certau pentru apa necesară la exploatarea unor mine de aur, el le pîrjoli tot teritoriul. Romanii îi trimiseră doi decemviri, însărcinați cu îndeplinirea sacrificiilor³⁵³.

- 2 Claudius știa prea bine că nu reputase nici o victorie; înfumurarea lui era însă nemărginită; fără măcar să fi apucat să ceară onorurile triumfului în Senat sau în fața Adunării poporului, pretinse o mare sumă de bani pentru cheltuielile acestei sărbători, de parcă ar fi fost gata hotărîtă; nimeni însă nu-i decernase triumful printr-un decret oficial³⁵⁴.

Frag. B 75 = M 78: Așezat de B, între 78₃ și 79.

Frag. 76₁₋₂ = M 75₁₋₂: Mummius³⁵⁵ și Scipio Africanul aveau firi cu totul deosebite. Cumpătat, de o cinste cum rar se întâlnește, Africanus nu accepta intervenția nimănu în atribuțiile pe care le avea; el supuse unei cercetări deosebit de aspre pe mulți senatori, pe mulți membri ai ordinului cavalerilor și un foarte mare număr dintre plebei. Mummius, dimpotrivă, avid de a-și câștiga popularitate și dornic să treacă drept mărinimos, cruța bunul renume al tuturor și, de câte ori avea prilejul, anula hotărârile luate de colegul său. Mummius se obișnuise să închidă ochii cu prea mare indulgență. Iată un exemplu în acest sens. Lucullus împrumutase de la el niște statui pentru inaugurarea unui templu, pe care îl ridicase în cinstea zeiței Fortuna, după războiul din Iberia³⁵⁶. Ceremonia o dată încheiată, Lucullus uită de obligația ce-o avea să i le dea înapoi, invocînd pretextul că statuile deveniseră sfinte prin ceremonia consacării templului. Mummius, cu acel prilej, nu manifestă nici cea mai mică nemulțumire; cu deplină nepăsare lasă lucrurile așa cum erau, adică îngădui ca bunurile ce-i aparțineau ca pradă de război să rămână închinat divinității Fortuna, în numele lui Lucullus.

Frag. B 77 = M 76: Pompeius³⁵⁷ a săvîrșit diferite greșeli, care i-au atras numai dispreț; el a făcut încercarea de a schimba albia unui rîu care curgea prin ținutul numantinilor și a-i îndrepta apele spre cîmpiile roditoare

ale acestora. Încercarea a necesitat un mare volum de muncă și a costat viața mai multor soldați. Pînă la urmă, fluviul, astfel abătut din albia sa, nu aduse nici o schimbare avantajoasă pentru poziția trupelor romane și nu pricinui nici o pagubă numantinilor.

Frag. B 78₁₋₃ = M 77₁₋₃: Caepio³⁵⁸ nu a obținut nici o victorie asupra dușmanilor, demnă de a fi amintită; în schimb, soldații lui avură a se plînge de multe dintre hotărîrile pe care acesta le lua. Caepio s-a găsit astfel la un pas de moarte, amenințat cum era de ura soldaților săi. Om acru din fire, care găsea tot felul de pricini de gîlceavă, îndeosebi cu soldații din cavalerie, el devenise adeseori ținta unor cuvinte jignitoare și a unor observații pline de sarcasm, mai ales în cursul nopții; pe măsură ce se arăta tot mai supărat, oamenii căutau să-i provoace mînia prin noi atacuri. Modul cum era insultat nu mai constituia o taină pentru nimeni, dar vinovații rămîneau mereu în umbră. Bănuielile lui Caepio se îndreptară îndeosebi asupra cavalerilor. Neșind pe cine să învinuiască, furia lui căzu asupra tuturor; și erau doar în număr de 600. Caepio le porunci să treacă fluviul învecinat cu lagărul roman, însoțiți numai de grăjdari, și să taie lemne din pădurea care se întindea pe muntele unde Viriathus își avea corturile.

Primejdia ce-i pîndea era evidentă. Tribunii militari și locotenenții îl implorau pe Caepio să nu-i trimită la moarte. Călăreții așteptară o bucată de vreme, tot sperînd că Caepio va pleca urechea la rugămintile comandanților lor; dar, văzînd că rămîne neînduplecat, ei tot nu s-au hotărît să intervină personal, pentru a-i cere să-i cruțe, lucru pe care Caepio l-ar fi dorit mai presus de orice. Preferînd moartea decît să se smerească în fața lui, toți alergară să îndeplinească ordinele primite. Cavaleria a ieșit din tabără, urmată de cavaleria aliaților și de cîțiva voluntari. Ei trecură fluviul și, după ce tăiară lemne din belșug, îngrămădiră pînă sus vreascuri în jurul cortului lui Caepio, hotărîți să-l dea pradă flăcărilor. Și generalul ar fi ars de viu, dacă n-ar fi avut cumînțenia să o ia din timp la fugă.

139 i.e.n.

Frag. B 75 = M 78. Popilius³⁵⁹ a izbutit să-l înfricoșeze cumplit pe Viriathus. Fără să mai stea pe gânduri, lusitanianul ceru începerea unor tratative de pace, renunțând să-și mai încerce norocul în luptă. Romanii pretinseră să le fie puși la dispoziție oamenii cei mai de seamă dintre cei care îi trădaseră. Viriathus ucise pe unii dintre aceștia, din numărul cărora făcea parte și propriul său ginere, cu toate că acesta avea sub comanda sa un corp de armată aparte de forțele aflate sub ordinele lui Viriathus. Toți ceilalți au fost predați consulului roman, care dădu poruncă să li se taie mâinile. Războiul s-ar fi terminat aici, dacă romanii n-ar fi pretins de la căpetenia lusitană să le predea pînă și armele: Viriathus răspunse că nici el și nici ostașii săi nu s-ar putea împăca cu gândul unei asemenea umilințe.

FRAGMENTE DIN CARTEA XXIII

136 i.e.n.

Frag. B 79₁ = M 79₁: Deputăția trimisă de numantini ajunsese la Roma³⁶⁰. Solii au fost primiți în afara incintei orașului căci, dacă i-ar fi introdus în oraș, romanii se temeau să nu dea cumva impresia că sînt gata să ratifice convenția de pace. Cu toate acestea, ei trimiseră solilor numantini obișnuitele daruri ale ospetiei, pentru a nu le risipi orice nădejde în încheierea păcii. Prietenii lui Mancinus³⁶¹ au luat cuvîntul și au explicat, pe larg, împrejurarea care i-a forțat să primească această convenție, asupra marelui număr de soldați care fuseseră astfel cruțați și asupra faptului că Republica romană își păstrase neatinsse toate cuceririle în Spania. În cuvinte mișcătoare, ei îi rugară pe concetățenii lor să judece situația nu conform cu prezentul, lipsit de orice amenințare, ci, ținînd seama de primejdia prin care trecuse armata; să se gîndească la ceea ce fusese posibil și nu la ceea ce ar fi trebuit să fie făcut. Numantinii, la rîndul lor, vorbiră și ei îndelung despre vechile lor legături de credință față de Roma, despre nedreptățile care îi siliseră să înceapă războiul și despre încălcarea legămîntului, săvîrșită de Pompeius. În cele din urmă, ei cerură să li se acorde și o re-

compensă că l-au scăpat din grea cumpănă pe Mancinus și pe tovarășii acestuia. Dar romanii anulară convenția și hotărîră ca Mancinus să fie predat locuitorilor din Numantia.

Frag. B 80: Eliminat.

Frag. B 81 = M 80: Firea irascibilă a lui Claudius l-ar fi împins adesea să comită mari greșeli dacă Quintus, colegul său, nu le-ar fi preîntîmpinat³⁶². Om deosebit de întreg la minte, cu o fire cu totul opusă aceleia a lui Claudius, niciodată nu îl contrazicea și niciodată nu își pierdea răbdarea. Cîteodată se mai întîmpla chiar să și cedeze. Astfel, ajunse încetul cu încetul să-l domolească atîta de frumos, prin blîndețea sa, pe nestăpînitul Claudius, încît acesta rareori de mai cădea în păcatul furiilor sale oarbe.

136 l.e.n

Frag. B 82 = M 81: Furius³⁶³ a luat ca locotenenți pe Pompeius și pe Metellus, cu toată ura pe care i-o purtau și deși aceștia nu aveau nici o simpatie unul față de altul. El nădăjduia să se distingă prin cîteva acțiuni de mare strălucire și dorea, prin alegerea făcută, să aibă dovezi întemeiate și să-i silească pe proprii săi dușmani să recunoască valoarea sa personală.

136 l.e.n

FRAGMENTE DIN CARTEA XXIV

Frag. B 83₁₋₃ = M 82₁₋₃: Tiberius Gracchus³⁶⁴ a produs multe tulburări în ordinea internă a statului, cu toate că era de viță nobilă din partea bunicului său Scipio Africanul și în pofida unei firi demne de această origine ilustră, la care se adăugau o educație deosebit de aleasă și mari calități sufletești. Totuși, pe cît era de înzestrat și se distingea printre semenii săi tocmai prin vigoarea calităților ce le avea, pe atît era de ambițios. O dată ieșit din drumul drept, s-a văzut tîrît, poate chiar împotriva voinței lui, în vîltoarea unor acțiuni nefaste.

Consulul nu obținuse triumful pentru campania purtată împotriva numantinilor. Tiberius Gracchus, care negociase convenția stabilită cu această populație, departe

2

de a obține o cinstire, așa cum sperase, era cîtu pe aci să se vadă predat în mîinile numantinilor. Abia atunci și-a dat el seama că lucrurile nu sînt întotdeauna apreciate după meritul virtuții, nici cu respect pentru adevăr, ci adesea la întîmplare, fără nici o noimă. Așa s-a făcut că el a părăsit această cale prea puțin sigură, care spera să-l ducă spre glorie. Dornic să ajungă în fruntea treburilor obștești, indiferent prin ce mijloc, închipuindu-și că va parveni mai degrabă cu sprijinul plebei decît cu acela al Senatului, el se devotă trup și suflet cauzei plebeilor³⁶⁵.

Frag. B 83₄₋₆ = M 82₁₋₆: În urma unei neînțelegeri de familie, M. Octavius³⁶⁶ devenise, în mod conștient, cel mai aprig dușman al lui Gracchus; din acel moment, dușmănia lor nu mai cunoscua margini. În lupta care s-a încins, fiecare dintre ei căuta, în primul rînd, să-și doboare rivalul, fără a se gîndi la interesele patriei. În nenumărate rînduri, amîndoi au comis acte de violență potrivite cu o orînduire de stat în fruntea căreia se află un tiran, nu un regim republican, și în urma acestor acțiuni au avut atîtea de pătimit, de parcă s-ar fi găsit în plin război, nu în timp de pace. Cetățenii, învrăjbiți, luptau între ei fie individual, fie în grupuri subversive. Adesea se iscau bătăi însoțite de injurii, încăierări, pe care le vedeai izbucnind nu numai în diferite părți ale orașului, dar pînă și în Adunarea Senatului și în Adunarea poporului. Drept pretext pentru aceste tulburări, ei invocau legea tribuniciană³⁶⁷; în fapt, fiecare făcea tot ce-i stătea în putință pentru a nu fi călcat în picioare de partida adversă. În mijlocul acestor frămîntări de ordin intern, magistrații nu-și mai îndeplineau sarcinile, iar viața normală era scoasă din făgașul ei obișnuit. Activitatea tribunalelor se suspendase, negustorii erau împiedicați să încheie și să execute contracte. Pretutindenii domneau numai dezordinea și dezorientarea; Roma rămăsese numai cu numele un mare oraș, în realitate, te aflai parcă într-o tabără de război.

Frag. 83₇₋₈ = M 82₇₋₈: Tiberius Gracchus a propus mai multe legi în favoarea plebeilor, care se aflau recru-

133 i.e.n.

tați în armată și transferă de la Ordinul senatorial la acela al cavalerilor dreptul de a împărți dreptatea³⁶⁸. Sub cuvînt că stabilește prin aceste măsuri oarecare ordine, nu făcu altceva decît să destrame și să întoarcă pe dos întreaga constituție³⁶⁹. Și cu toate acestea, strădania sa se dovedi zadarnică. Spre sfîrșitul tribunatului său, dîndu-și seama că, din clipa în care nu se va mai găsi sub protecția magistraturii pe care o deținuse, va rămîne descoperit în fața urii năpraznice ce i-o purtau adversarii săi, el căută, cu orice preț, să se realegă tribun pentru anul următor, introducîndu-l printre tribuni și pe fratele său. De asemenea, încercă să obțină consulatul pentru socrul său. El nu se dădu în lături de la nici o lingușire, făgădui tuturor tot ce oamenii își doreau. Adevse putea fi văzut în mijlocul mulțimii, îmbrăcat în haine de doliu și însoțit de mama și de copiii săi, întreaga familie rugîndu-se de oameni să-și plece urechea la cele ce aveau de spus³⁷⁰.

Frag. B 84₁₋₂ = M 83₁₋₂: Scipio Africanul era de o ambiție nemăsurată, care nu se potrivea cu marele sale calități. Și cu toate acestea, nici unul dintre dușmanii lui nu s-a bucurat cînd Scipio a murit³⁷¹; dispariția lui a lăsat în urmă multe regrete, deși unii dintre adversari îl considerau drept o personalitate de temut. Această atitudine izvora din convingerea că Scipio fusese unul dintre oamenii cei mai devotați intereselor statului roman și că ei, personal, n-ar fi avut în nici un caz de suferit de pe urma lui. Îndată după moartea lui Scipio, autoritatea ordinului patricienilor începu să scadă și cei însărcinați cu împărțirile de pămînt au putut să-și desfășoare nestingheriți activitatea de pustiire, ca să zicem așa, în lungul și latul Italiei.

O mare cantitate de pietre, căzută din cer asupra mai multor temple, pe urma cărora au fost și cîteva victime omenești, lacrimile statuii lui Apollo, iată, după părerea mea, tot atîtea semne sigure despre moartea lui Scipio. Da, așa este, această statuie a plîns; a plîns chiar timp

129 l.c.

2

131 l.c.

de trei zile. Romanii, după sfatul prezicătorilor, au luat hotărîrea oficială ca această statuie să fie sfărîmată în bucăți, iar bucățile să fie aruncate în mare.

FRAGMENTE DIN CARTEA XXV

- Frag. B 85₁₋₃ = M 84₁₋₃*: <Caius> Gracchus avea aceleași principii politice ca și fratele său. Singura deosebire este că Tiberius a părăsit căile virtuții, ademenit de ambiție, și ambiția a fost aceea care l-a împins spre acțiuni nefaste. Caius, dimpotrivă, era din fire un om căruia îi plăcea să provoace tulburări și să facă numai rău. Mai dotat ca fratele său cu talent oratoric³⁷² și, prin aceasta chiar, mai perfid în ceea ce urmărea, dovedindu-se mai temerar, mai lipsit de scrupule și mai sigur de sine decât
- 2 Tiberius în toate împrejurările, el a fost cel dintîi vorbitor care la întrunirile publice, cînd lua cuvîntul, se plimba de colo pînă colo și gesticula cu brațul gol. De la el încoace nimeni nu a mai desconsiderat acest fel de a vorbi în fața mulțimii. Posedînd o logică stringentă, o dicțiune impecabilă, care impresiona prin revărsarea fără greș a cuvintelor, Caius nu era totuși stăpîn pe pornirile lui. Se întîmpla deseori să vorbească mai mult decât își pusese în gînd. De aceea, avea obiceiul să sosească însoțit de un cîntăreț la flaut. Sunetele instrumentului conduceau și îi modelau vocea. Dacă, cu toată această măsură, se mai întîmpla cîteodată să se abată de la tonul potrivit cu conținutul discursului, Caius știa cum să se oprească.
- 3 Acesta a fost omul care a încercat să răstoarne rînduieșile în stat. Sub chipul aceluia care nu rostește nimic rău și nu ia nici o măsură răuvoitoare împotriva legilor, el ajunsese în curînd să aibă o mare înrîurire asupra plebei și a cavalerilor³⁷³. Și, dacă i-ar fi fost dat să trăiască ceva mai mult, cu siguranță că ar fi ajuns să nimicească ordinul patricienilor și instituția Senatului. Dar puterea exagerat de mare pe care și-o asumase l-au făcut odios

până și în ochii susținătorilor săi și Gracchus a pierit
victima propriilor sale urzeli.

Frag. B 86: Eliminat.

121 1.6

FRAGMENTE DIN CARTEA XXVI

Frag. B 87₁₋₂ = M 85₁₋₂: Vestalele au fost acelea care au tras ponoasele și cele mai rușinoase consecințe ale năpastei pe care au dezlănțuit-o. Ele au fost acelea care au provocat mari necazuri în rîndurile cetățenilor și au semănat discordii pe toată întinderea statului. Romanii, încredințați că asemenea greșeli constituie o profanare a unui angajament sacru, protejat de legi, consacrat de practicile religioase, pe care teama de pedeapsă ar fi trebuit să-l facă inviolabil — își închipuiau că, după o asemenea întîmplare, de aici înainte puteau să se petreacă fapte oricît de ticăloase și de nelegiuite. Indignați la culme de cele ce se petrecuseră, ei i-au pedepsit nu numai pe aceia a căror vinovăție a fost dovedită, ci și pe toți ceilalți acuzați. Măsurile luate împotriva vestalelor, în ochii oamenilor au apărut nu atît ca pedeapsa cuvenită cîtorva femei, ci mai degrabă ca o urmare a miniei divine.

114 1.6

2

Frag. B 87₃₋₅ = M 85₃₋₅: Trei dintre vestale au încălcat în același timp făgăduința de a-și păstra curătenia trupească. Una dintre ele, Marcia, avea legături numai cu un singur bărbat, din ordinul cavalerilor, legături care ar fi rămas ascunse dacă cercetarea îndreptată împotriva altor vestale nu s-ar fi extins și nu ar fi dat-o și pe ea în vileag. Spre deosebire de Marcia, Aemilia și Licinia aveau o sumă de amanți, cu care trăiau pe rînd. La început, aparte una de alta, ele întrețineau în mare taină legături cu mai mulți bărbați deodată, care nu știau nimic unul de altul. Ceva mai tîrziu, pentru a închide gura tuturor acelor care bănuiau ceva despre purtarea lor ticăloasă și care ar fi putut să le denunțe, ele începură să trăiască cu cine se nimerea, numai pentru a cumpăra tăcerea. Primii bărbați cu care au trăit, cînd au aflat la ce grad de josnicie coborîseră aceste femei, păstrau cea mai deplină tăcere pentru că altfel,

4

dacă ar fi dat frîu liber indignării lor, le era frică să nu se trădeze. Și așa s-a făcut că cele două femei, cînd independent una de alta, cînd împreună, ajunseseră să trăiască fie cu un singur bărbat, fie cu mai mulți dintr-o dată. Licinia avea ca amant pe fratele Aemiliei, iar aceasta pe fratele Liciniei.

- 5 Toate aceste mîrșăvii au rămas multă vreme neștiute de nimeni. La această infamie participau o sumedenie de bărbați și de femei, cetățeni liberi cît și sclavi. Și cu toate acestea, nimeni nu a știut nimic pînă într-o zi, cînd un anume Manius, unul dintre primii, care fusese amant și complice al lor, găsi cu cale să dezvăluie lucrurile. Acest denunț l-a făcut, deoarece nu obținuse nici libertatea, nici nimic altceva din cîte sperase el. Acest Manius s-a dovedit la fel de periculos, cînd era vorba să se cufunde în mocirla viciului, cît și de a împrăștia clevetirea și discordia.

112 i.e.n.

Frag. B 88—M 86: Marcus Drusus, în urma simplului fapt că se aflate în fruntea acestei expediții, nu avu decît de cîștigat pentru bunul său renume. În comparație cu înfrîngerea nefericită pe care o suferise Cato, apreciată mai mult decît s-ar fi convenit ca urmare a blîndeții cu totul neobișnuite pe care Drusus o arăta față de soldați, această expediție apărură în ochii oamenilor mai presus decît ceea ce fusese în realitate și îi atrase lui Drusus o aureolă de glorie departe de a fi meritată³⁷⁴.

Frag. B 89₁₋₆—M 87₁₋₆.

- 1 Iugurtha trimisese o deputație la Metellus³⁷⁵, pentru a începe tratative de pace. Generalul roman impuse mai multe condiții, dar își formulă pretențiile pe rînd, ca și cum fiecare dintre ele era singura. În felul acesta, el obținu ostatici, arme, elefanți, prizonieri, precum și predarea unor dezertori. Pe aceștia Metellus îi omorî fără iertare pînă la unul; cu toate acestea, pacea nu s-a încheiat, deoarece Iugurtha nu a acceptat să vină în tabăra romană, de frică să nu fie arestat. La încheierea tratatului, unele piedici au fost puse și de către Marius și Cnaeus³⁷⁶.

109—108
i.e.n.

Marius era un om cu o fire aprigă, amator de a produce tulburări, incult și necioplit. Partizan al plebeilor, deoarece se trăgea din rîndurile lor, aspirațiile lui cele mai puternice ținteau spre ruina patricienilor. Oricînd gata să spună ce gîndea, să promită tot ce vrei, să mintă, să-și calce cuvîntul dat pentru cel mai neînsemnat folos, cea mai mare plăcere a lui era să-i ponegrească pe cetățenii cu mari merite în stat și să-i laude pe cei mai nevolnici. Să nu ne mirăm deci, că un asemenea om a fost în stare vreme îndelungată să-și ascundă germenii perversității. Ceva mai mult chiar, om care nu știa altceva decît să înșele dar era mereu sprijinit de norocul orb care nu l-a părăsit niciodată, Marius izbutise să-și cîștige pînă și o oarecare faimă de om virtuos.

Lui Marius nu i-a fost greu să-l ponegrească pe Metellus care aparținea ordinului patricienilor și care era de pe acum încă un renumit căpitan de oști. El, dimpotrivă, pînă atunci, un om obscur neștiut de nimeni, abia de începea să-și croiască un drum în viață. Plebea era, așadar, înclinată, pizmașă cum se arăta, să-l înjosească pe Metellus în vreme ce făcea tot ce-i stătea în putință să-l ridice pe Marius. Ea se lăsa îmbătată de făgăduielile acestuia din urmă și, mai ales, pleca urechea la zvonul că Metellus i-ar fi adresat lui Marius următoarele cuvinte atunci cînd i-a acordat un concediu în ajunul alegerilor de consuli la care Marius candida: „Să te consideri un om fericit de vei fi consul alături de fiul meu“. Fiul lui Metellus era pe atunci abia un adolescent.

Gauda³⁷⁷ îl ura pe Metellus, deoarece, cu toate insistențele sale, acesta nu s-a învoit să-i înapoieze dezerterii nici să-i trimită o garnizoană romană și nici măcar nu i-a îngăduit să se așeze alături de el, cinstire pe care în mod obișnuit consulii o acordau regilor și șefilor de stat.

După capitularea Cirtei³⁷⁸, regele Bocchos³⁷⁹ trimise soli la Marius. Mai întîi, el ceru să-i fie date posesi-

nile lui Iugurtha, în semn de răsplată, pentru hotărîrea sa de a fi trecut de partea romanilor. Cîm această cerere nu i-a fost satisfăcută, s-a mulțumit să solicite pacea. Marius trimise pe solii lui Bocchos la Roma. În timpul acestor tratative³⁸⁰, Iugurtha se retrase în inima ținuturilor celor mai pustii ale regatului său.

6 Marius, cînd i-a primit pe solii lui Bocchos, a declarat că nu va duce tratative cu el decît dacă Iugurtha i-ar fi fost predat. Ceea ce s-a și întîmplat.

106 l.e.n.

FRAGMENTE DIN CARTEA XXVII

Frag. B 90=M 88: Locuitorii din Tolosa³⁸¹, mai înainte vreme aliați ai Romei, au fost momiți de făgăduielile primite din partea cimbrilor³⁸². Ei s-au răscolat și au aruncat în lanțuri pe ostașii garnizoanei romane. Introduși pe neașteptate în oraș, în timpul nopții, prin mijlocirea partizanilor lor, romanii au pus mîna pe oraș, au prădat templele și, mai mult decît atît, au izbutit să ia cu ei imense alte bogății. Tolosa, din vechime înfloritoare și bogată, adăpostea și acele ofrande pe care Galii le jefuiseră odinioară de la Delfi, în urma năvălirii conduse de Brennus³⁸³. Și cu toate acestea, tezaurile delfice nu au mai ajuns să îmbogățească vistieria publică a Romei căci, aproape fără excepție, au intrat în proprietatea acelor care puseseră mîna pe ele³⁸⁴. Nu-i mai puțin adevărat că numeroși cetățeni au fost dați în judecată și trași la răspundere pentru abuzurile săvîrșite.

Frag. B 91₁₋₄=M 89₁₋₄: Servilius a făcut mult rău armatei, din invidie față de colegul lui, al cărui egal era în toate privințele, dar care prin demnitatea sa consulară se bucura de mai multă considerație³⁸⁵. La moartea lui Scaurus³⁸⁶, Manlius îl pofti pe
2 Servilius să vină la el. Dar acesta îi răspunse că fiecare avea datoria să supravegheze sectorul care i-a revenit. Ceva mai tîrziu, începu să se teamă ca Manlius să nu meargă de unul singur spre izbîndă, fără concursul lui. Din această cauză, pentru a nu-i da

105 l.e.n.

prilej să câştige singur faimă pe câmpul de luptă, se răzgîndi și se duse la acesta.

El se apropie de pozițiile colegului său, dar nu își așază tabăra în același loc și nu ajunse la o deplină înțelegere cu Manlius în vederea conducerii operațiilor militare. Ca să aibă posibilitatea de a-i ataca pe cimbrii înaintea lui Manlius, și astfel să culeagă singur laurii izbînzii în acest război, el își așază lagărul între barbari și tabăra consulului. Cu toate aceste poziții separate, armata romană, atîta vreme cît amplasarea trupelor a rămas necunoscută dușmanului, făcu o impresie atît de grozavă asupra cimbrilor, încît aceștia mai că se arătau gata să ceară pace. O deputație a cimbrilor a fost trimisă la Manlius, ținîndu-se seama de demnitatea cu care acesta era învestit. Servilius, foc supărat că barbarii nu i se adresaseră lui, nu a dat nici un răspuns favorabil pentru ca să se poată ajunge la o înțelegere și puțin a lipsit să nu dea poruncă ca solii cimbrilor să fie uciși.

Soldații îl siliră totuși pe Servilius să ia un contact personal cu consulul Manlius și să se înțeleagă cu acesta asupra măsurilor cerute de împrejurări. Dar această întrevedere, departe de a restabili bunele relații între cei doi bărbați, avu darul să sporească ura ce-i dezbină. Ei s-au despărțit după ce, pierzîndu-și în mod rușinos cumpătul, au ajuns la ceartă și la insulte.

Frag. B 92=M 90: Cnaeus Domitius l-a dat pe Scaurus în judecată³⁸⁷. După aceea, iată că un sclav al acuzatului vine la Domitius cu propunerea de a face împotriva stăpînului său niște mărturii de o deosebită gravitate. Domitius, disprețuind importanța acestui denunț, îl prinse pe sclav și îl dădu pe mîna lui Scaurus.

Frag. B 93₁₋₃=M 91₁₋₃: Publius Licinus Nerva, pretor în Sicilia³⁸⁸, aflînd că sclavii erau foarte rău tratați, sau, poate din simpla dorință de a se îmbogăți (căci nu era un om mai presus de ispita banului), dădu un decret prin care chema la înfățișare pe toți aceia care aveau să se plîngă împotriva stăpînilor lor, îngăduindu-le să-și spună pasurile; celor asupra cărora el

le făgădui tot sprijinul. Ca din pământ a răsărit o mare gloată de sclavi, din care unii pretindeau că au fost supuși la fel de fel de nedreptăți, iar alții strecurau împotriva stăpînitorilor lor cele mai diferite învinuiri. Sclavii se arătau îmbătați de fericire la gîndul că a sosit clipa mult așteptată, în care vor obține, fără vărsări de sînge, tot ceea ce doreau. Împotriva lor, înțelegîndu-se între ei, oamenii liberi se puseră însă de acord să facă față atîtor pretenții și nu înțeleseseră să cedeze cu nimic.

- 3 O dată alcătuite aceste două tabere, Licinius începu să se teamă ca, pe viitor, cei învinși vor lua măsuri menite să pună în pericol ordinea publică. Răzgîndindu-se, nu a mai vrut să asculte de plîngerea nici unui sclav. El împrăștie mulțimea acestora, sub cuvînt că de aci înainte nu vor mai avea nimic de îndurat, cu speranța că, o dată risipiți, cei împilați nu vor mai fi în stare să producă nici un neajuns. Dar sclavii, cărora acum le era teamă de represaliile stăpînitorilor împotriva cărora depuseseră plîngerii, se înțeleg între ei, fraternizează și încep acțiuni de jafuri.

Frag. B 93₄ = 91₄: Așezat de B. după 94₂.

102 f.e.n.

Frag. B 94₁₋₂ = M 92₁₋₂: Barbarii au fost învinși și multe leșuri presărau cîmpul de bătălie³⁸⁹. Abia cîțiva dintre ei și-au găsit scăpare prin fugă. Marius, pentru a-și liniști soldații și pentru a le da o satisfacție, hotărî să le vîndă întreaga pradă de război pe un preț de nimic. Această măsură era luată cu scopul de a nu lăsa impresia că procedează la o distribuție gratuită. Pînă atunci, Marius nu se bucurase decît de simpatia plebeilor în mijlocul cărora era născut și care îi neteziseră drumul în viață. Cu acel prilej însă topi pînă și sentimentele de ură pe care i le purtau patricienii și se bucură de stima tuturor cetățenilor. Alegătorii, nesiliți de nimeni, în unanimitate, îl aleseră consul și pentru anul următor ca să-i dea posibilitatea să ducă războiul la bun sfîrșit³⁹⁰.

- 2 Cimbrii, cînd se văzură în afară de primejdie, au pierdut mult din avîntul lor războinic și au devenit

niște oameni molatici, lipsiți de vlagă și moralmente, și din punct de vedere fizic. Iată care a fost cauza acestei prefaceri: cimbrii locuiau acum adăpostiți în case, în loc să se mai culce sub cerul liber, așa cum făceau odinioară. În locul băilor, în undele reci ale râurilor, făceau acum băi calde³⁹¹; se îmbuibau fără să se abțină cu aceleași feluri de bucate și aceleași bunătăți ca și locuitorii ținutului, unde se găseau, ei, care pînă atunci fuseseră obișnuiți doar cu carne crudă; în fine, contrar obiceiului lor, acum le plăcea vinul și căzuseră la darul beției. Se înțelege că, în urma unui asemenea mod de trai, forța lor sufletească s-a sleit, iar corpurile li s-au efeminat, așa că n-au mai putut îndura nici muncile grele, nici oboseala, nici arșița, nici gerurile, nici veghea.

Frag. B 93₄=M 91₄: Mamertinii erau de părere că nu li se va întîmpla nimic rău, dacă vor dosi în Messina tot ceea ce aveau mai de preț³⁹². Pus la curent cu această hotărîre, cilicianul Athenion³⁹³, renumit șef de tâlhari, îi atacă pe mamertini, în vreme ce țineau o sărbătoare publică, în cartierele mărginașe ale orașului. El izbuti să-i împrăstie și ucise multă lume. Puțin a lipsit să nu pună mîna printr-un asalt pe întreg orașul. Athenion se retrase apoi într-un fort întărit, denumit Macella, care avea fortificații puternice. De aici făcea numeroase incursiuni de pradă în ținut.

FRAGMENTE DIN CARTEA XXVIII

Frag. B 95₁₋₃=M 93₁₋₃: Fiul lui Metellus ceru cu atîta insistență de la toți cetățenii, fie pe cale publică, fie pe cale particulară, îngăduința ca tatăl său să se întoarcă, încît a fost supranumit *Pius*, adică „cel pios”³⁹⁴.

Ura lui Furius³⁹⁵ împotriva lui Metellus era provocată de faptul că acesta, pe cînd era censor, îi luase dreptul de a poseda un cal oferit de stat.

Publius Furius a fost acuzat pentru modul cum s-a comportat în timpul tribunatului său și a fost sfîșiat în bucăți de romani chiar pe locul unde se țin comi-

țiile³⁹⁶. Moartea de care a avut parte a meritat-o pe deplin, căci era un om care îndemna mereu la rășcoală și care, după ce îi susținuse cu ardoare pe Saturninus și pe Glaucia, a început să-i urmărească cu tot felul de învinuiri, atunci când a trecut în tabăra opusă. Cu toate acestea, recunosc că sfârșitul lui a fost tragic. Moartea sa, pînă la un anumit punct, pare totuși că a fost o pedeapsă meritată.

93-92
L.e.n.

Frag. B 96₁₋₃=M 94₁₋₃: Așezat după frag. B. 97₄.

Frag. B 97₁₋₄=M 95₁₋₄: O condamnare din cele mai nedrepte se abătu asupra lui Rutilius, un cetățean de o cinste fără pată³⁹⁷. El a fost tîrît în fața judecării prin manevrele cavalerilor, care îl învinuiau că a luat banii pentru Quintus Mucius și care l-au condamnat la plata unei amenzi. Această acțiune judiciară a fost determinată de dorința cavalerilor de a-și satisface ciuda pe care o aveau împotriva lui Rutilius. Într-adevăr, acesta, în repetate rînduri, pedepsise neregulile în încasarea impozitelor directe săvîrșite de cavaleri.

2 Rutilius se apăra cu multă demnitate. Argumentele pe care le-a adus erau acelea ale unui om cinstit, pradă calomniilor, mult mai îndurerat de prejudiciile aduse patriei decît de propriul său necaz. Cu toate acestea, el tot a fost condamnat și, fără nici o împotrivire, renunță de îndată la bunurile pe care le posedea. Prin această atitudine, nedreptatea condamnării la care fusese supus apărui cu atît mai limpede. S-a văzut că averea sa era cu mult mai mică decît sumele de bani pe care acuzatorii săi îl învinuiau că și le-a însușit în Asia. El a dovedit că toate bunurile sale erau onorabil dobîndite, și numai pe căi legale.

3 Rutilius a apărut, în ochii oamenilor, ca victimă a calomniei. Condamnarea lui se datora, într-o oarecare măsură, și lui Marius, care nu vedea cu ochi buni reputația de care se bucura acest cetățean exemplar. Rutilius își manifestă pe față dezaprobarea pentru cele ce se petreceau la Roma și nu înțelese să mai trăiască în vecinătatea unui asemenea om. El se îndepărtă de Italia în mod voluntar și se retrase în Asia unde, cîtva

timp, locui la Mytilene. Ceva mai târziu, când orașul a avut mult de suferit în timpul războiului cu Mithridates, Rutilius s-a mutat la Smyrna, unde își petrecu tot restul zilelor, fără să mai dorească reîntoarcerea în patrie. Deși fusese greu lovit de sentința pronunțată împotriva lui, el și-a petrecut restul vieții în belșug, bucurându-se de multă stimă. Mucius, și alături de acestea toate populațiile și toți acei șefi de state care avuseseră odinioară prilejul să-l aprecieze la justa lui valoare, îl încărcau cu daruri și Rutilius se văzu posesorul unei averi mai considerabilă încă decât cea pe care o pierduse.

Frag. B 36₁₋₃=M 94₁₋₃: Mai erau și alte căpetenii ale partidei, care lupta pentru reforme. De cea mai multă trecere se bucurau Marcus, iar pe de altă parte Quintus³⁹⁸. Amândoi erau lacomi de putere, de o ambiție bolnăvicioasă și tocmai din această pricină aveau puternice înclinații de a se amesteca în luptele dintre partidele învrăjbite. Din acest punct de vedere s-ar putea spune că se asemănau. Dar Drusus avea mai multă trecere decât Quintus, prin originea sa, prin averea ce-o avea și, mai cu seamă, fiindcă se arată mîna spartă față de aceia care îi cereau tot felul de împrumuturi. Quintus se distingea în schimb prin multă încredere în sine, prin îndrăzneală, printr-o deosebită pricepere de a întinde capcane îndelung pregătite, prin subtilitatea și viclenia cu care punea totul la cale. Asemănători din anumite puncte de vedere, deosebiți din altele, într-un anume fel cei doi se întregeau unul pe altul. De aceea să nu ne mirăm că au stîrnit îndelungă vreme tulburări politice, care s-au prelungit pînă și după moartea lor.

Drusus și Caepio, care erau cumnați, au trăit la început într-o strînsă prietenie. Cu timpul însă, bunele sentimente au fost înlocuite printr-o ură nemărginită, care se răsfrîngea și asupra treburilor publice.

Frag. B 96₄: A întins o cursă pînă și consulilor³⁹⁹.

Frag. 96₅: Nu că ar fi convins pe cineva, deși în vorbele lui se afla și un sîmbure de adevăr⁴⁰⁰.

FRAGMENTE DIN CARTEA XXIX

90 l.e.n.

Frag. B 98₁₋₃=M 96₁₋₃: Lupus⁴⁰¹ îi bănuia pe patricienii care făceau parte din armata sa că destăinuiesc inamicului toate planurile sale. El se grăbi să-i denunțe în fața Senatului, fără să fi avut nici o dovadă în acest sens. Prin acest pas nu făcu altceva decât să îndârjească și mai mult împotriva lui niște oameni care și așa nutreau sentimente ostile, din cauza frământărilor interne de la Roma. Și poate că ar fi izbucnit tulburări și mai mari încă dacă nu ar fi fost observați și surprinși cîțiva marsi care, amestecîndu-se printre oamenii însărcinați cu aprovizionarea, pătrundeau regulat în tabăra romanilor, sub masca de aliați, în vreme ce luau aminte cu grijă la tot ce se spunea și se făcea în jur, pentru a-i informa pe compatrioții lor. Această descoperire puse capăt oricărei bănuieli răuvoitoare față de patricieni.

2 Marius era rudă cu Lupus dar, din gelozie și cu speranța că va ajunge și la cel de al șaptelea consulat, de parcă ar fi fost singurul om în stare să ducă războiul la bun sfîrșit, începu să-l suspecteze pe Lupus. De pildă, îl îndemna să tot amîne lucrurile și repeta neobosit că romanii nu vor ajunge să ducă lipsă de provizii, în timp ce dușmanii se vor dovedi incapabili să facă față pentru multă vreme unui război care se desfășura în inima propriei lor țări.

3 Picentinii au pus mîna pe toți aceia care nu au înțeles să se răscoale împreună cu ei și îi acoperiră cu insulte în fața prietenilor lor. Au mers pînă acolo că au smuls cîtorva femei părul de pe cap, cu piele cu tot.

FRAGMENTE DIN CĂRȚILE XXX—XXXV

Frag. B 99₁₋₂=M 97₁₋₂: Mithridates nu și-a pierdut firea în fața solilor romani. El răspunse la toate plîngerile acestora prin diferite alte acuzări, reamintind și de sumele însemnate de bani pe care le cheltuisse în folosul statului roman, și în special spre folosul

cîtorva generali; apoi păstră tăcere. Nicomedes a avut cu totul altă atitudine. Mîndru de alianța sa cu Roma, avînd mare nevoie de bani, el năvăli în țara lui Mithridates⁴⁰².

Mithridates trimise o delegație la Roma cu următoarea rugăminte⁴⁰³: dacă Nicomedes era într-adevăr socotit prieten al Romei, să fie poftit sau silit să se poarte așa cum se cuvine sau, cel puțin, să-i fie îngăduit, dacă lucrurile stăteau altfel decît cum credea, să se răzbune el singur asupra dușmanului său. Romanii, departe de a da ascultare acestor cereri îndreptățite, îl amenințară cu război în caz că nu accepta să redea Capradocia lui Ariobarzanes și dacă nu înțelegea să trăiască în pace cu Nicomedes. Ei trimiseră spre casă delegația lui Mithridates chiar în aceeași zi și îi interziseră să mai trimită alți soli înainte de a fi dat ascultare poruncilor primite.

Frag. B 100=M 98: Cato⁴⁰⁴, a cărui armată era alcătuită în mare măsură din locuitori ai Romei și din oameni slăbiți de vîrstă, nu se bucura de nici un fel de autoritate. Într-o zi, el își luă îndrăzneala de a-și certa soldații că nu sînt în stare să îndure oboselile și nu vor să se arate ceva mai însuflețiți față de îndeplinirea ordinelor pe care le primeau; în urma acestei admonestări, puțin a lipsit ca generalul să nu fie îngropat de viu sub o grămadă de bulgări de pămînt, care zburau asupra lui din toate părțile; și nu încapă îndoială că și-ar fi pierdut viața, dacă soldații ar fi avut la îndemîină pietre; din fericire pentru el, cîmpia pe care se afla împreună cu oamenii lui fusese de curînd arată, și cum se întîmplase să plouă, pămîntul era jilav; așa s-a făcut că a scăpat cu fața curată. Instigatorul la această răsmeriță, un anume Caius Titius, un avocat obscur care-și cîștiga traiul pledînd prin tribunale, dar care împingea libertatea de exprimare mult prea departe, a fost arestat, trimis sub escortă la Roma și predat tribunilor. Aceștia nu l-au condamnat însă la nici un fel de pedeapsă.

2

88 i.e.n.

87 i.e.n.

Frag. B 101₁₋₂=M 99₁₋₂. Ascultînd de porunca lui Mithridates, toate populațiile din Asia îi uciseră pe romanii care se găseau prin părțile locului⁴⁰⁵. Singurii locuitorii din Tralles s-au ferit ca ei înșiși să treacă la fapte; ei au recurs la serviciile unui mercenar, pe nume Theophilos, de neam din Paflagonia; ocolirea crimei directe, credeau ei prostește, avea să-i pună la adăpost de represaliile care îi așteptau, de parcă nu era tot una dacă romanii mureau de mîna lor sau de a unui alt ucigaș.

2 Indemnați de Mithridates, tracii au pîrjolit tot Epurul, cît și ținuturile învecinate pînă la Dodona; ei au prădat pînă și templul lui Jupiter.

88—87

Frag. B 102₁₋₁₂=M 100₁₋₁₂: De îndată ce s-a văzut ales consul, Cinna ținea, în primul rînd, să-l îndepărteze din Italia pe Sulla⁴⁰⁶. Motivul pe care-l invoca era priemejdia pe care o reprezenta Mithridates; în realitate, el dorea mai presus de orice să se despartă de Sulla, pentru ca acesta să nu mai aibă prilejul de a pîndi din imediată apropiere mișcările lui, nici să-i stea în cale. Și cu toate acestea, cînd stai să te gîndești, alegerea la consulat a lui Cinna se datora în întregime lui Sulla și noul consul făgăduise că nu va întreprinde nimic împotriva voinței protectorului său.

2 Războiul împotriva lui Mithridates bătea la ușă și Sulla își dădea bine seama de gravitatea situației. Dar cum ardea de dorința să se acopere de glorie în această campanie, înainte de a părăsi Roma⁴⁰⁷, luă toate măsurile necesare ca întreaga organizare a vieții publice să fie subordonată intereselor sale; ca succesori îi numi pe Cinna și pe un anume Cnaeus Octavius⁴⁰⁸, în speranța că astfel își va păstra neștirbită autoritatea, și pe timpul cît urma să lipsească. Sulla, care știa cît de mult era apreciat Octavius pentru caracterul lui potolit, își făcea iluzia că acesta nu va fi în stare să provoace vreo tulburare; în ce-l privește pe Cinna, cunoștea foarte bine aspectele negative ale activității acestuia ca cetățean, dar se ferea să-l combată în mod deschis, căci Cinna își crease o oarecare platformă politică; de

altfel, Cinna nu înceta să repete într-una, ba spusele le mai și întărea prin jurăminte, că este oricînd gata să dea ascultare dispozițiilor primite din partea lui Sulla, indiferent despre ce ar fi fost vorba. Așa s-a 4
întîmplat că, deși înzestrat cu o rară putere de pătrundere a gândurilor omenești, cu o capacitate extraordinară de a judeca și de a înțelege adevărata față a lucrurilor — Sulla s-a lăsat totuși înșelat în acea împrejurare și în urma lui Roma a fost sfîșiată de un crîncen război civil⁴⁰⁹.

Prin felul lui de a fi, Octavius nu era făcut pentru 5
vîltoarea vieții politice⁴¹⁰.

Romanii, cînd și-au dat seama că războiul civil nu 6
mai poate fi evitat, îl rechemară pe Metellus⁴¹¹ la Roma, cu porunca să sară în ajutor celor de aici.

Pe vremea cînd Roma era pradă tulburărilor interne, Metellus a fost rechemat în Capitală, după ce primise ordinul să trateze cu samniții, indiferent de condiții, încheierea păcii. Samniții erau de altfel singurii care nu se astîmpărau și produceau stricăciuni în Campania și în ținuturile megieșe. Metellus nu se învoi la încheierea păcii, deoarece samniții pretindeau dreptul de cetățenie atît pentru ei, cît și pentru toți aceia care se refugiaseră pe teritoriul lor. De asemenea, nu înțelegeau să restituie nimic din prada de război pe care o capturaseră și pretindeau ca romanii să le înapoieze prizonierii și transfugii. În aceste condiții, pîna și Senatul nu înțelegea să le acorde pacea. 7

Cinna nici nu apucase bine să repete propunerea cu privire la reîntoarcerea exilaților, că Marius și ceilalți pribegi se și năpustiseră în Roma, prin toate porțile orașului deodată, tîrînd după ei resturile armatei cîtă mai aveau⁴¹². După ce-au ferecat porțile, așa ca nimeni să nu mai scape, au început să ucidă oameni în stînga și în dreapta, fără nici o alegere, de parcă aveau de-a face cu o populație vrăjmașă. Furia lor s-a îndreptat îndeosebi împotriva celor bogați, ca astfel să 9
pună mîna pe averile lor; despre ce au avut de suferit soțiile și copiii acestora e mai bine să nu mai vor-

bim. Spectacolul care se desfășura era acela al înrobirii unui oraș străin. Când au obosit să mai măcelărească oamenii, au sfârșit prin a atârna de tribuna [din for] capetele tăiate ale oamenilor celor mai de seamă din oraș. Această priveliște nu era întru nimic mai puțin dureroasă decât masacrul în sine, căci, fără să vrea, privitorul era năpădit de tot felul de gânduri, dar mai ales de acelea că vestita tribună rostrată, împodobită de strămoși cu nenumărate prore dușmane, era acum pîngărită de sîngele capetelor unor cetățeni romani...

- 10 Ca să nu mai lungim vorba, Marius era stăpînit de o sete atît de nepotolită de a vărsa sînge, că după ce a ucis mare parte dintre dușmanii săi personali, cum nu mai rămăsese nimeni a cărui moarte s-o fi dorit și cum nu mai știa în mijlocul iadului care se dezlănțuise împotriva cui să-și mai îndrepte furia, dădu drept cuvînt de ordine soldaților săi să-i omoare pe loc pe toți aceia spre care el nu ar fi întins mîna, atunci cînd îi ieșeau în întîmpinare. Și astfel, dezbinările interne de la Roma ajunseseră în acel stadiu în care cetățenii erau dați pradă morții fără nici o judecată, nu numai din ură, ci și pentru simplul fapt că Marius nu le întinsese mîna! Și deoarece se întîmpla, lucru firesc de altfel, ca în mijlocul torentului de oameni și a dezordinii care domnea Marius însuși să uite gestul convențional (de altfel cum nu avea numai această grijă, chiar dacă ar fi vrut, cu toată bunăvoința, tot n-ar fi putut face mereu acest gest) — mulți oameni au fost omorîți zadarnic în urma acestei măsuri nechibzuite, fără ca lui Marius să-i pese cîtuși de puțin de sacrificarea acestor vieți nevinovate. Este peste puțină să se cunoască numărul cetățenilor care au pierit cu prilejul acelor masacre. Măcelul a durat fără întrerupere 5 zile și 5 nopți⁴¹³.

Și atunci, pierzîndu-și nădejdea că divinitatea îl va ajuta, s-a sinucis⁴¹⁴.

- 12 În timp ce romanii țineau sacrificii în întîmpinarea anului care începea și în cinstea instalării noilor ma-

gistrați, după datinile din străbuni, fiul lui Marius a omorât cu mâna lui un tribun al poporului, iar capul acestuia l-a trimis consulilor. Pe un alt tribun l-a azvârlit din vârful stîncii Tarpeia, caznă la care pînă atunci nici un alt tribun nu fusese încă supus. Pe doi pretori îi condamnă să fie lipsiți de foc și de apă⁴¹⁵.

Frag. B 103: Eliminat.

Frag. B 104₁₋₇=M 101₁₋₇: La sosirea lui Flaccus la Bizanț⁴¹⁶, Fimbria⁴¹⁷, locotenentul acestuia, puse la cale o răzmeriță împotriva lui. Fimbria era un om care se arăta gata la orice, de o îndrăzneală fără margini, lacom să-și dobîndească faimă prin orice mijloc, clevetind pe toți care îl întreceau ca valoare. Și în acea împrejurare, așadar, cum făcuse de altfel încă de la plecarea sa din Roma, simulă dezinteres pentru bani și mult devotament pentru oamenii ce-i comanda. El izbuti astfel să-i cîștige de partea lui și să-i stîrnească împotriva lui Flaccus. Ținta și-a atins-o fără nici o greutate. E adevărat că Flaccus, a cărui aviditate de cîștig devenise de pomîna, nu se mai mulțumea cu veniturile întîmplătoare ce-i cădeau în mîna, ci căuta să profite și de pe urma hranei cuvenite soldaților. El își însușea și cea mai mare parte din prada de război, pe care o considera, de fiecare dată, ca un izvor de cîștig personal⁴¹⁸.

Flaccus, după ce a sosit la Bizanț, însoțit de Fimbria, îi porunci acestuia să cantoneze afară din incinta orașului și pătrunse singur în oraș. Fimbria, profită de această ocazie pentru a-l învinui că a primit bani de la bizantini. El îl ponegrea repetînd într-una și oricui că Flaccus s-ar fi apucat să ducă o viață de desfrîu în oraș în timp ce el și oamenii lui rămîneau ca niște nenorociți în corturi, expuși la asprimea iernii. Atunci, plini de mînie, soldații se năpustesc în oraș, ucid pe mai mulți locuitori care le opun rezistență și apoi năvălesc cu de-a sila în case.

Flaccus îl amenință pe Fimbria, în urma unei neînțelegeri pe care acesta o avusese cu un questor⁴¹⁹, că-l va trimite înapoi la Roma, fie și împotriva voinței

- lui. Fimbria, pierzându-şi cumpătul, spuse câteva cuvinte necuviincioase la adresa lui Flaccus care, pe loc, îi şi luă comanda. Silit să plece, lucru care-l costa grozav, Fimbria se duse în mijlocul soldaţilor cantonaţi în împrejurimile Bizanţului, sub cuvânt că vrea să-şi ia rămas bun — le ceru scrisori pentru cei de acasă şi se plînse asupra nedreptăţii la care fusese supus. În
- 5 acelaşi timp, el le aminti de tot ce făcuse pentru dînşii şi îi îndemnă să fie prudenţi. Prin aceasta lăsa să se înţeleagă că Flaccus avea numai gânduri rele împotriva lor. Când îşi dădu seama că vorbele lui erau sorbite de oameni, că soldaţii se arată plini de devotament faţă de el şi că îşi manifestă lipsa de încredere faţă de Flaccus, se sui pe o ridicătură de pământ şi îi aţîta mai tare încă, prin diferite învinuiri strecurate abil împotriva lui Flaccus. El merse pînă acolo, încît insinuă că Flaccus i-ar fi putut trăda pentru bani. Urmarea a fost că soldaţii îl alungară pe Thermus, înlocuitorul la comandă a lui Fimbria.
- 6 De mîna lui Fimbria au pierit mulţi cetăţeni⁴²⁰, fără să fie ucişi pe drept sau în interesul Romei, ci numai datorită resentimentelor personale şi cruzimii acestuia. Iată dovadă: într-o zi, el înălţase mai mulţi stîlpi, pentru a-i lega pe acei destinaţi morţii, după ce urmau să fie crunt bătuti cu vergile. Numărul stîlpilor s-a dovedit a fi cu mult mai mare decît acela al oamenilor condamnaţi la moarte; Fimbria, fără să stea mult pe gânduri, porunci ca unii dintre privitori să fie arestaţi şi legaţi de stîlpii rămaşi încă liberi, ca să nu se pară că pregătirea fusese zadarnică.
- 7 După ce a cucerit Ilionul⁴²¹, acelaşi Fimbria, a măcelărit pe toţi cetăţenii cîţi i-au căzut în mîna, fără să cruce pe nimeni, şi apoi dădu aproape întreg oraşul pradă flăcărilor. Şi cu toate acestea, el nu cucerise oraşul în luptă dreaptă, ci în urma unei viclenii. După ce lăudase iniţiativa locuitorilor de a fi trimis o deputaţie la Sulla, el le spuse că puteau duce tratative fie cu acel comandant, cît şi cu sine, deoarece amîndoi

erau generali romani. Primit în oraș cu brațele deschise, el a săvârșit crimele de care am pomenit.

Frag. B 105₁₋₄: Eliminat.

Frag. B 106₁: Eliminat.

Frag. B 106₂=M 102₁₋₂: Învins de către Cinna, Metellus trecu de partea lui Sulla, căruia i-a fost de mare folos⁴²². Deoarece se bucura de renumele unui om pios și drept, o mare mulțime de cetățeni, chiar din aceia care aparțineau partidei dușmane lui Sulla, încredințați că Metellus nu se alăturase lui Sulla fără chibzuință, ci pentru că lupta acestuia era într-adevăr mai dreaptă și mai favorabilă intereselor statului, trecură și ei de partea lui Sulla și a lui Metellus.

86 i.e.n.

Frag. 2 (Melber): Atunci când trăznetul a căzut pe Capitoliu, cărțile cu oracolele sibylline au fost arse, împreună cu multe alte obiecte sacre.

Frag. B 107₁=M 103: Pompeius era fiul lui Strabo⁴²³. Plutarh l-a comparat în paralelele sale istorice cu Agesilau, regele Lacedemoniei. Cum nu putea suferi asupra guvernanților de la Roma, Pompeius se duse în Picenum fără să fi primit nici un ordin, deși nu împlinise încă vârsta potrivită pentru a lua toga virilă. Susținut de buna amintire pe care tatăl său o lăsa-se prin părțile locului, unde odinioară avusese o comandă militară, el izbuti să-și strângă un corp de oaste și astfel și-a consolidat o putere de sine stătătoare, sperînd să se poată face remarcat prin proapiile sale mijloace; totuși, el se alătură lui Sulla⁴²⁴ și, cu toate că începuturile activității sale erau modeste, el nu rămase mai prejos de Sulla. Dimpotrivă, departe de așa ceva, gloria sa creștea pe zi ce trece, cum de altfel o dovedește și porecla care i s-a dat: Magnus.

83 i.e.n.

Frag. B 107₂: Este ridicol, de vreme ce el însuși se află în Campania și are posibilitatea să se dezvinovățească de îndată, cu privire la insinuările care i se aduc — ca tocmai eu să primesc sarcina de a-l apăra.

Frag. B 108₁₋₂=M 104₁₋₂: Sulla își încredință armata unui comandant, care pînă atunci nu se distinsese nici în calitate de general, și nici în alt chip⁴²⁵. Și

82 i.e.n.

cu toate acestea, el era înconjurat de o sumedenie de oameni a căror experiență și pricepere nu putea fi pusă la îndoială, care îmbrățișară cauza lui încă de la început și a căror credință, pînă și în cele mai critice împrejurări se dovedise nezdruincată. Înainte de a fi început seria victoriilor sale, concursul acestora îi era prețios și el știa cum să tragă folos de pe urma serviciilor lor. Cînd însă speranțele de a stăpîni Roma, în calitate de stăpîn absolut, erau pe punctul de a se realiza, Sulla începu să-și uite vechii prieteni și preferă să acorde încredere unor oameni de cea mai josnică speță, care nu se distingeau nici prin originea lor, nici prin alte merite.

- 2 Acest fel de a proceda a lui Sulla era determinat de credința că asemenea personaje se vor dovedi oricînd gata să ducă la îndeplinire toate proiectele sale, fie și cele mai condamnabile. După socoteala ce și-o făcea, acești oameni aveau să-și arate profundă recunoștință fie și pentru cea mai mică binefacere primită din partea lui, fără a îndrăzni să-și ridice vreodată capul și urmau să se abțină de la orice acțiune și de la orice hotărîre care nu s-ar fi bucurat de încuviințarea sa. Cetățenii de treabă, din contra, în loc să consimtă să-l sprijine în funestele lui planuri, el își dădea seama că ar fi luat o atitudine potrivnică. Oamenii cumsecade, bănuia Sulla, aveau să ceară recompense pe măsura serviciilor aduse, să primească aceste recompense ca un drept al lor, fără să manifeste nici un fel de recunoștință și lucru mai gray încă, urmau să revendice, ca și cum ei ar fi fost adevărații autori, gloria tuturor acțiunilor întreprinse și a tuturor hotărîrilor.

- Frag.* B 109₁₋₂₁ = M 105: Sulla îi învinse pe samniți⁴²⁶. Acoperit de glorie și pînă la acca dată, renumele isprăvilor sale războinice, al cuminenței de care dădea dovadă în hotărîri, al felului său omenos de a se purta cu cei din jur, credința pe care o arăta în puterea zeilor, toate la un loc, îl înălțau cu mult deasupra celorlalți cetățeni romani. Fiecare se arăta gata
- 2 să recunoască că marele său merit îi atrăsese sprijinul

zeiței Fortuna. După această victorie însă, în personalitatea lui Sulla se petrecu o asemenea schimbare, încît aproape că nu puteai ști dacă trebuie să-i atribuie aceluiași om activitățile lui anterioare și acelea care au urmat⁴²⁷. După părerea mea, se adeverește faptul că nu s-a putut adapta la situația extraordinară de care a avut parte. El și-a îngăduit tot ceea ce găsisese altădată rău la alții, pe vremea cînd încă nu reprezenta nimic; și Sulla nu se opri aici, ci trecu și la alte acte mult mai crude. Se vede treaba că în inima lui existase de întotdeauna dorința de a comite asemenea fapte. Dar această dorință își făcu drum la lumina zilei numai atunci cînd Sulla s-a văzut atotputernic. Multă lume a bănuit că principala cauză a răutății de care dădea dovadă nu era alta decît puterea supremă la care ajunsese.

De îndată ce i-a învins pe samniți și a socotit că operațiile de război sînt ca și încheiate⁴²⁸ (ceea ce mai rămînea de făcut în ochii lui era cu totul lipsit de importanță), Sulla începu dintr-o dată să-și arate cealaltă față a caracterului său. Se părea că pe adevăratul Sulla îl lăsase întrucîtva în afara zidurilor, pe cîmpul de luptă, și se arătă mai crud încă decît Cinna, decît Marius și decît toți cei care i-au urmat. Niciodată nu s-a purtat cu vreunul din popoarele străine împotriva cărora a mers cu război, așa cum s-a purtat pe acea vreme cu cei din patrie. S-ar fi spus că Italia fusese supusă prin forța armelor sale.

Chiar în aceeași zi, el trimise la Praeneste capetele tăiate ale lui Damasippos și a partizanilor acestuia⁴²⁹, cu ordin să fie atîrnate de spînzurători și condamna la moarte, de parcă i-ar fi zdrobit prin luptă, pe un mare număr de cetățeni care s-au predat de bunăvoie⁴³⁰. În ziua următoare, el convocă Senatul la o adunare în templul zeiței Bellona⁴³¹, ca și cum avea de gînd să dea lămuriri asupra unora dintre măsurile pe care le luase; de asemenea, porunci ca prizonierii de război să fie aduși în cîmpia care aparținea statului, lăsînd impresia că voia să-i înscrie în registrele armatei. Dar fără

să pregete, el îi ucise pe toţi cu ajutorul altor trupe înarmate. Cîţiva locuitori ai Romei care, din întâmplare, se amestecaseră în rîndul prizonierilor, au avut parte de aceeaşi soartă nefericită. Adresîndu-se Senatului, Sulla rosti numai cuvinte deosebit de amare.

- 6 În timpul acesta, masacrul prizonierilor, ca urmare a ordinelor lui Sulla, era în toi. Cum execuţia se petrecea în apropierea templului Bellonei, un zgomot surd, vaiete prelungi, gemete, voci care se căinau ajunseră pînă la palatul Senatului. Senatorii, cu atenţia împărţită, erau pradă celei mai cumplite îngrijorări. Luînd seama la
- 7 nelegiuirile pe care Sulla le rostea şi le făcea, o presimţire funestă îi vesteă că şi pentru ei se apropie curînd clipa de a fi loviţi fără cruţare. Momentele prin care treceau îi impresionaseră, aşadar, din două puncte de vedere — iar dorinţa de a se vedea o dată scăpaţi din situaţia înfiorătoare în care se aflau îi făcea să pizmuiască soarta acelor care erau în curs de a fi ucişi în
- 8 afara templului. Dar moartea senatorilor a fost amînată. Toţi ceilalţi, înjunghiaţi fără milă, au fost aruncaţi în apele Tibrului. Cruzimea lui Mithridates, care măcelărise într-o singură zi pe toţi romanii împrăştiaţi pe teritoriul Asiei, la Roma păruse de neînchipuit⁴³². Şi cu toate
- 9 acestea, lipsa de omenie a regelui barbar nu însemna aproape nimic în comparaţie cu marele număr al victimelor ucise de Sulla şi, mai ales, în comparaţie cu felul morţii la care oamenii fuseseră supuşi.

Şi Sulla nu se opri aici. Asemenea acelor focuri care se aprind în timpul nopţii pentru a semnaliza, aceste masacre aduseră după sine altele atît la Roma, cît şi la ţară, precum şi în toate oraşele Italiei. În frunte cu Sulla, partizanii lui urmăreau, cu înverşunare, un mare număr de cetăţeni. Această ură, adevărată poate la unii, nu era decît prefăcătorie la alţii. Dorinţa lor nu era alta decît aceea ca, imitîndu-l pe Sulla în cruzime, să-i dovedească că sînt la fel cu el şi prin aceasta să-şi asigure simpatia de care se bucurau. Dacă s-ar fi arătat altfel decît patronul lor, aceşti acolii se temeau să nu devină suspecti şi astfel să se expună la cine ştie ce primejdie.

Ei asasinau fără alegere pe oamenii bogați, cât și pe toți 10
 aceia care li se părea că-i depășesc prin oarecare merite.
 Aceștia din urmă erau victima invidiei; ceilalți erau
 omorâți numai pentru a li se lua averea. În această ul-
 timă categorie au intrat mulți cetățeni care nu se alătu-
 raseră nici unui partid și a căror singură vină era aceea
 de a se fi distins prin calitățile lor morale, prin originea
 sau prin averea ce o aveau. Nu mai exista pentru nimeni
 siguranță și adăpost față de niște oameni investiți cu
 oarecare putere în stat și ferm hotărâți să calce în pi-
 cioare normele dreptății.

Iată la ce nenorociri era expusă Roma. Cine ar putea 11
 fi în stare să povestească silniciile și insultele la care au 81 l.c.n.
 fost supuși cei rămași în viață? Femeile, copiii, aparținând
 familiilor celor mai nobile și mai cu vază din Roma, au
 fost în repetate rânduri tratați întocmai ca prizonierii de
 război. Aceste acte de violență erau de-a dreptul revol-
 tătoare. Și, cu toate acestea, cei care nu erau direct lo-
 viți le găseau firești, pentru că erau întocmai ca umilin-
 țele prin care și ei trecuseră. Toate aceste manifestări 12
 nu-l mulțumeau însă pe Sulla, care nu înțelegea să se
 mărginească la excесе asemănătoare aceloră săvârșite de
 alții. Urmarea a fost că Sulla s-a lăsat stăpânit de do-
 rința sălbatică de a nu mai pune margini născocirii unor
 noi procedee criminale, de parcă ar fi fost un merit în
 această întrecere, în fruntea căreia dorea să se afle sin-
 gur, neînvins de nimeni în cruzime. Și, lucru pînă atunci
 nemaipomenit, publică pînă și un registru cu numele vic-
 timelor sale⁴³³.

În alte privințe, nimic nu a fost schimbat față de ceea 13
 ce se petrecuse mai înainte. Cei care nu erau trecuți pe
 listă nu însemna că se aflau în afară de primejdie. Sulla
 trecu pe listă un mare număr de persoane în viață, dar
 avu grijă să înscrie și numele multor victime, pentru a
 potoli setea de omor a călăilor acestora. Și astfel, acest
 gen de proscricții nu se deosebea cu nimic de vechea
 procedură dar, prin excesul de cruzime și prin noutatea
 neobișnuită ce o dovedea, revolta toate inimile. Tabelele
 fatale erau afișate în for întocmai ca registrul senatori-

14 lor sau ca registrele oficiale ale armatei. Toți cei care intrau fără întrerupere în for aveau grijă să alerge spre aceste table, pe care le citeau cu nerăbdare, în speranța că doar vor afla vreo veste bună; unii însă vedeau numele rudelor lor trecute în lista celor proscriși; alții citeau propriul lor nume. La văzul acestei grozăvii, rămânneau înmărmuriți, așa cum se întâmplă în nenorocirile care te lovesc pe neașteptate. Mulți dintre acești nefericiți, trădându-se prin emoția ce o manifestau, au fost dați pradă morții.

15 Nimeni, afară de prietenii personali ai lui Sulla, nu se mai găsea în siguranță. Dacă omul se apropia de locul unde se afla afișat registrul, era bănuț de curiozitate vinovată; dacă nu se apropia, această abținere era luată drept o dovadă că își manifestă nemulțumirea. Dacă cineva citea listele sau se informa despre nume de curând înscrise, era îndeajuns pentru a fi suspectat că umblă să afle care e situația sa personală sau aceea a prietenilor săi; dacă nu citea listele sau dacă nu cerea nici o informație, o asemenea atitudine echivala cu crima de a fi socotit în rîndul dușmanilor lui Sulla și a partizanilor acestora. Omul putea fi sigur că nu va scăpa de ura lor. Lacrimile, rîsul erau de îndată interpretate ca o manifestare a unei crime capitale. Mulți cetățeni și-au pierdut astfel viața fără măcar să fi spus un cuvînt sau să fi încălcat măsurile poruncite de Sulla. Era îndeajuns că se arătau abătuți sau că un surîs le înflorise pe buze; se ajunsese pînă acolo, încît fizionomiile oamenilor erau spionate în chipul cel mai amănunțit posibil. Nimeni, aproape, nu-și mai îngăduia să plîngă moartea unui prieten sau să se bucure de nenorocirea unui rival. A avea o asemenea îndrăzneală echivala cu o insultă pedepsită

17 pe loc cu moartea. Pînă și porecele pricinuiră la multă lume mari neplăceri; căci cei care nu-i cunoșteau personal pe proscriși luau, la împlinire, pe cine se nimerea, adăugînd la numele acestora cognomenul proscrișilor și, astfel, un mare număr de cetățeni, a pierit numai pentru că au fost ridicați în locul altora. Este lesne de închipuit zăpăceala care domnea. Călăii, fără să mai țină seama

de nimic, chemau cu indiferent care nume le venea în minte pe aceia pe care îi întâlneau; se înțelege că victimele protestau sus și tare că nu acesta este numele lor.

Unii piereau fără măcar să fi știut că fuseseră condamnați la moarte; alții în schimb, pe deplin conștienți de ceea ce îi aștepta. Pretutindeni moartea lovea la întâmplare. Nu mai exista nici un fel de loc, nici profan, nici sacru, care să-ți poată oferi siguranță. Cu toate acestea, cei care erau uciși pe loc, fără a-și da seama de pacostea ce-i aștepta sau de îndată ce aflau că fuseseră condamnați — găseau cel puțin ușurare în mângâierea că nu avuseseră de ce să tremure mai înainte. Dimpotrivă, ceilalți, care aflaseră de nenorocirea care-i pîndea, se ascundeau și erau sortiți să îndure cele mai mari chinuri sufletești. Aceștia nu îndrăzneau nici să iasă din ascunzătoarea lor, de frică să nu fie arestați, dar nici să se adăpostească acolo prea multă vreme, de frică să nu fie trădați. Mulți oameni au fost denunțați chiar de către rudele lor sau de către prietenii lor cei mai apropiați. Ei au fost condamnați la moarte. Și astfel, așteptarea morții frămînta nu numai pe aceia care se văzuseră înscrisi pe table, dar pe oricare alt cetățean.

Capetele tuturor acelor care fuseseră înjunghiați, indiferent în care loc, erau aduse în forul roman și atîrnate de tribuna rostrata. În jurul acestei pravești de groază se repetau aceleași scene ca și în fața tablelor cu proscipții.

Frag. B 110: fragmente al căror loc este nesigur.

Frag. B 111₁₋₃ = M 108₁₋₃: Cretanii au trimis soli la Roma⁴³⁴, cu speranța că vor putea reînnoi vechile tratate de prietenie. De asemenea, ei credeau că li se cuvine și drept la recunoștință, deoarece crușaseră viața cvestorului și a soldaților acestuia; romanii însă se declarară mai degrabă supărați de faptul că oamenii lor fuseseră făcuți prizonieri și nici prin gînd nu le trecea să se arate recunoscători pentru că aceștia scăpaseră cu viață. În răspunsul pe care l-au dat nu au păstrat nici un fel de măsură și au pretins ca de îndată să fie restituiți toți prizonierii care se aflau în Creta, toți fugarii

- 2 și ostaticii⁴³⁵. Afară de aceasta, ei pretinseră să li se pună la dispoziție o mare sumă de bani, vase de război și cetățenii cei mai cu vază. Apoi, fără să mai aștepte nici un fel de răspuns din partea cretanilor, au trimis fără zăbavă pe unul dintre cei doi consuli în insulă, cu poruncă să i se încredințeze tot ceea ce ei ceruseră și, în caz de refuz, să declare război, lucru care trebuia să se întâmple negreșit.
- 3 Cine poate să-și închipuie că o populație care dintr-un bun început refuzase orice tratative, pe vremea când nu primise nici o cerere de felul acelor formulate de romani și nu repurtase încă nici un succes, s-ar fi pretat, după o victorie, la condiții atât de numeroase și de grele? Nu încape vorbă că romanii prevăzuseră refuzul cretanilor și deoarece se temeau ca nu cumva solii cretani să încerce a momi cu sume de bani pe anumite persoane, cu scopul de a împiedica expediția, printr-un *senatus consultum* au interzis tuturor cetățenilor să acorde celor suspectați împrumuturi sub orice formă.

FRAGMENTE AL CĂROR LOC NU ESTE SIGUR

Din Scholiile lui Tzetzes la *Alexandra* lui Lycophron.

Frag. B 2₁ = M 2₁: Numele de Ausonia nu aparține propriu-zis, așa cum afirmă Dio Cocceianus, decît ținutului locuit de aurunci, așezat între Campania și Volsci, de-a lungul țărmului mării. Cîțiva autori au presupus însă că Ausonia se întindea pînă la hotarele Latiumului. Iată de ce denumirea s-a extins asupra întregii Italii⁴³⁶.

Frag. B 2₂ = M 2₂: Acolo unde în zilele noastre se găsește [Roma] pe vremuri se întindea un ținut numit Oinotria⁴³⁷; după distrugerea Troiei, Filoctet a întemeiat în acest ținut o colonie. Această știre o deținem de la Dionysios, Dio Cocceianus și de la toți aceia care au scris istoria poporului roman*.

* Aceste fragmente din *Scholiile* lui TZETZES, sînt considerate de Boissevain fără legătură cu textul lui Cassius Dio (B. vol. II, p. 356).

Din *Florilegiul* lui Maximus Planudes:

Frag. B 110₁ = 107₃: Sforțările de a-i readuce pe calea cea dreaptă pe acei care fac intenționat ceea ce nu se cuvine sînt inutile și de pe urma lor nu te alegi cu nimic bun^{43P}.

Frag. B 110₂ = M 107₁: Titlurile nu schimbă și caracterele oamenilor, ci modul în care individul participă la treburile publice imprimă și titlurilor o valoare corespunzătoare. Așa se face că mulți care se află la cîrma statului diriguiesc treburile spre binele supușilor și de aceea, acest fel de guvernămînt se și numește „regalitate“. În schimb, mulți alții, care se pretind „democrați“, își atrag pînă și lor înșile nenumărate rele.

Frag. B 110₃ = 107₃: Întotdeauna se întîmplă ca subalternii să-și modeleze părerile după cele ale superiorilor^{43P}.

Frag. B 110₄ = M 107₇: Cine oare nu preferă să moară dintr-o singură lovitură și atunci să nu sufere mai nimic, sau suferința să-i fie de o clipă, în locul unei boli chinuitoare? Cine oare nu se roagă să se despartă de viață în deplinătatea puterilor trupești și sufletești decît să putrezească după o epuizare urmată de hidropisie sau să se istovească de foame?

Frag. B 110₅ = M 107₈: Se întîmplă cumva ca speranțele risipite să-i coste mai scump pe cei care dintr-un început nu se așteaptă la așa ceva? Oamenii năzuiesc într-o măsură mai mică la țelurile pe care le socotesc îndepărtate de posibilitățile lor, ca și cum ar fi străine de ei, dar suferă cumplit <cînd nu ating> țelurile față de care s-au apropiat, ca și cum ar fi lipsiți de bunuri care le și aparțin.

Din *Antologia* lui Arsenius:

Frag. B 110₆ = 107₁₂: Același a spus: „este mult mai bine să fie invidiați cei care prosperă dintr-un anume punct de vedere decît să fie compătimiți în cazul cînd decad“.

FRAGMENTE ATRIBUITE DE BOISSEVAIN CĂRȚII XXXVI

69 I.e.n.

Frag. 1_a: După ce consulii au tras la sorti⁴⁴⁰, conducerea războiului împotriva cretanilor a revenit lui Hortensius. Acesta însă nu se îndura să se despartă de Roma și de forfota tribunalelor, de la a căror tribună întuneca gloria tuturor oratorilor din acea vreme, cu excepția lui Cicero. Așa că Hortensius cedă bucuros comanda expediției colegului său de consulat și rămase mai departe la Roma. Metellus se îmbarcă pentru Creta și apoi cuceri întreg teritoriul insulei.

Frag. 1_b: În aceeași vreme, Lucius Lucullus, după ce i-a învins pe Mithridates și pe armeanul Tigranes⁴⁴¹, amândoi monarhi în Asia, și i-a silit să dea înapoi în fața armatelor sale — a împresurat Tigranocerta. Barbarii îi pricinuiră multe pierderi prin tirul de săgeți și valurile de smoală clocotită pe care le turnau peste mașinile de război. Smoala este o materie bituminoasă într-atât de inflamabilă, încât consumă tot ce atinge și nu poate fi ușor stinsă cu nici un fel de lichid. Situația critică în care se găseau romanii însuflă din nou curaj lui Tigranes. El înaintă cu forțe considerabile și, pe cât se spune, a strigat în batjocură la adresa romanilor care se aflau prin părțile locului: „sînt mult prea puțini, dacă au de gînd să poarte război, și mult prea mulți, dacă au venit cu o solie“. Dar bucuria nu i-a fost de lungă durată. Regele a aflat în curînd că avîntul în luptă și arta militară sînt mai presus decît numărul. El a luat-o la fugă, iar niște soldați romani, gășind tiara care-i căzuse și bentițele prin care o lega, au înmînat aceste obiecte lui Lucullus. Tigranes, de frică să nu fie prins, dacă ar fi fost recunoscut după insignele pe care le purta, le smulsesse de pe cap și le aruncase departe de el⁴⁴².

CARTEA XXXVI

1 ... Tigranes încredință lui Mithridates comandamentul, deoarece acesta trecuse și prin cele mai grele, și prin cele mai norocoase încercări ale sorții¹. Adesea învins, în egală măsură învingător, Mithridates tocmai din aceste motive era considerat ca un om foarte priceput în arta războiului².

Ei își făceau cu grijă pregătirile, de parcă atunci porneau pentru prima oară la luptă³. La vecini, printre alții și la Arsakes⁴, regele părților, deși acesta era în dușmănie cu Tigranes din pricina unei bucăți de pământ pentru care se certau⁵, trimiseră solii. Bucata de pământ în litigiu au cedat-o lui Arsakes, în schimb, denunțară planurile agresive ale romanilor venind cu argumentul că aceștia — după ce-i vor fi supus pe Tigranes și pe Mithridates, lăsați singuri în fața puhoiului dușman — își vor întoarce pe dată armele și împotriva lui. Învingătorul, susțineau ei, — este în mod firesc lacom de noi succese și nu cunoaște nici un fel de limită a ambiției; romanii, prin însuși faptul că aveau sub jugul lor multe neamuri străine, nu se vor gândi să-l crute tocmai pe el*.

2 Așa procedau cei doi monarhi. Lucullus nu-l urmări totuși pe Tigranes, ci îi lăsa destul timp să se pună la adăpost. De aici i s-a tras și acuzația care a circulat atât la Roma, cât și în alte părți, că în mod intenționat nu a pus capăt războiului, ca să rămână cât mai multă vreme în funcția de comandant⁶. Urmarea a fost că guvernarea Asiei a fost temporar încredințată pretorilor. Ceva mai târziu, deoarece Lucullus a făcut din nou aceeași greșală, pe cât se pare, a fost înlocuit cu consulul în funcție în acel an⁷.

* Pe Arsakes.

Cu toate acestea, profitînd de o răscoală împotriva armenilor pusă la cale de străinii așezați la Tigranocerta⁸, Lucullus cuceri orașul. În majoritatea lor, acești străini erau cilicieni strămutați⁹. Ei au fost aceia care au introdus pe romani în timpul nopții în oraș. De aceea, în prăpădul dezlănțuit, bunurile cilicienilor au fost cruțate. Au fost luate în captivitate și multe soții ale frunțașilor armeni, dar Lucullus a vegheat să nu li se întîmple nimic rău. Printr-o astfel de măsură cîștigă de partea lui pe bărbații acestor femei¹⁰.

Lucullus a încheiat alianțe cu Antiochos, regele Commagenei, ținut syrian care se întindea de la malurile Eufratului pînă la Tauros¹¹, cu Alchaudonios¹², un oarecare șef de triburi arabe, precum și cu mulți alți conducători care au intrat în legătură cu el și i-au cerut pacea.

3 Aflînd de la toți aceștia că Tigranes și Mithridates au trimis o deputație la Arsakes, Lucullus se grăbi să trimită și el la regele part pe unii dintre aliații săi, mesageri ai unor teribile amenințări, în eventualitatea că Arsakes i-ar fi ajutat pe Tigranes și pe Mithridates; solii aveau și împuternicirea să facă promisiuni ademenitoare, dacă regele s-ar fi hotărît să treacă de partea romanilor. Arsakes, plin de obidă împotriva lui Tigranes, fără să-i bănuiască pe romani de vreo intenție rea, trimise și el, la rîndul său, soli lui Lucullus. Printr-un tratat oficial, Arsakes deveni prietenul și aliatul romanilor. Ceva mai tîrziu, observîndu-l cu atenție pe Secilius¹³, sosit ca ambasador la curtea lui, Arsakes începu să bănuiască că oaspetele avea rolul de a spiona țara și așezarea forțelor armate. Impresia lui era că un bărbat atît de distins prin faptele sale de arme fusese trimis în Partia ca să culeagă informații, nu în virtutea înțelegerii la care se ajunsese. El se abținu, așadar, că dea ajutor părților beligerante, nu luă nici un fel de atitudine ostilă și rămase neutru. În aparență, nu era dornic să-i sprijine cu trupe nici pe unii, nici pe alții. În fapt, socoteala era că, dacă războiul va fi purtat de forțe în echilibru, securitatea lui se va întări.

Acestea au fost realizările lui Lucullus în acel an¹⁴, când izbuti să aducă o mare parte din teritoriul Armeniei sub dominația romană.

4 În timpul consulatului lui Quintus Marcius¹⁵ (acesta, deși nu fusese singur ales, își exercita singur funcția, căci colegul său de magistratură, Lucius Metellus, murise chiar la începutul anului iar consulul care fusese ales în locul lui încetase și el din viață înainte de a fi apucat să-și ia în primire funcția și fără ca nimeni altul să-i mai urmeze), Lucullus își începu campania de război abia spre mijlocul verii. Frigul îl împiedicase să pătrundă în teritoriul dușman în timpul primăverii. După cîteva incursiuni de pradă — făcute în scop de provocare, ca barbarii să sară în ajutor și astfel să fie atrași în luptă, cum ei nu dădeau nici o ripostă, Lucullus se hotărî să pornească asupra lor.

68 L. 1

5 Cavaleria dușmană seceră rîndurile cavaleriei romane. Dar barbarii se feriră să dea piept cu pedestrașii lui Lucullus. Ceva mai mult, de cîte ori infanteria generalului roman se apropia sub ocrotirea scuturilor, ca să-i ajute pe călăreți, barbarii se îndepărtau. Totuși ei nu avură cine știe ce pierderi ci, dimpotrivă, ochind cu dibăcie pe cei care le călcau pe urme, pe mulți îi omorau pe loc, pe numeroși alții îi răneau. Rănilor se vedeau grele și anevoie de vindecat. Barbarii se foloseau de săgeți cu două vîrfuri, dar, afară de aceasta, știau să le mînuiască în așa fel încît, odată ce-și atingeau ținta, săgețile, fie că rămîneau înfipte în carne, fie că erau scoase, ucideau imediat. Unul dintre cele două vîrfuri de fier, neputînd fi sucit fără ca să se rupă, era imposibil să fie extras.

6 Lucullus se găsea într-o situație grea. Mulți dintre oamenii lui fuseseră răniți, alții mureau sau rămîneau infirmi. Totodată proviziile începuseră să lipsească. Generalul se văzu silit să se retragă și direcția spre care se îndreptă în mare grabă a fost aceea a orașului Nisibis¹⁶, oraș așezat în sudul Mesopotamiei. Mesopotamia este numele întregului ținut care se întinde între Tigru și

Euftrat. În zilele noastre, orașul Nisibis aparține Imperiului roman și se bucură de drepturile unei colonii romane. Pe acea vreme, Tigranes, după ce-l răpise de la parți¹⁷, depozitase aici tezaurele sale și multe alte bogății câte le mai avea; toate aceste averi fuseseră date în paza fratelui său¹⁸. Sosit în împrejurimile orașului, Lucullus nu făcu nici o ispravă în cursul lunilor de vară, deși atacurile sale s-au ținut lanț. Orașul era apărat de ziduri duble, construite în cărămidă, de o grosime extraordinară și separate între ele printr-un șanț adânc. Împotriva acestei construcții nici mașinile de asalt¹⁹, nici șanțurile de asediu nu aveau nici un efect. Tigranes, din aceste motive, nu socoti că era nevoie să vină în ajutorul orașului.

7 Iarna înainta cu pași repezi. Barbarii, considerându-se învingători, și în credința că romanii nu vor întârzia să se îndepărteze, își slăbiră vigilența. Lucullus însă pînă la momentul potrivit. El profită de o noapte fără lună, cînd ploaia cădea în ropote și fulgerele brăzdau cerul. Cei asediați, în imposibilitate de a vedea sau de a auzi ceva părăsiră zidul exterior și șanțul median, cu excepția unui mic corp de gardă. Lucullus atacă întăritura din direcții diferite și domină fără nici o greutate partea superioară a zidului, de îndată ce luă în stăpînire posturile de veghe; masacrarea gărzilor lăsate de pază, puține ca număr, a fost un simplu joc. Apoi porunci să se umple cu pămînt o parte a șanțului, căci barbarii, odată cu retragerea lor, nimiciseră punțile de legătură. El își dădea seama că în mijlocul torentelor de ploaie, care nu mai încetau, se afla la adăpost de tirul săgeților și al aruncătoarelor de foc. După ce a străbătut șanțul, cum zidul din interior care înconjură orașul se dovedi destul de slab, fiindcă toată nădejdea era în zidul din exterior, Lucullus se văzu stăpînul orașului. El îi sili pe aceia care se refugiaseră în acropola orașului să i se supună; printre aceștia se afla și fratele lui Tigranes. Lucullus puse mîna pe o pradă bogată și își stabilă aici tabăra de iarnă.

8 Așa a cucerit Lucullus orașul Nisibis, dar a pierdut în schimb câteva porțiuni din Armenia și unele ținuturi învecinate cu Pontul. Tigranes nu dăduse nici un ajutor cetății Nisibis, socotind-o imposibil de cucerit. În schimb se îndreptă în mare grabă spre ținuturile de care am pomenit, cu gândul să le recucerească înainte de sosirea generalului roman, ocupat cu asediul orașului Nisibis. Pe Mithridates îl trimise la el acasă, iar el, personal, se îndreptă spre propriul său regat, Armenia. Aici, îl împresură pe L. Fannius²⁰, care încercă să-i oprească înaintarea și asediul a durat pînă ce Lucullus, înștiințat de cele ce se petreceau, a venit în ajutorul lui Fannius.

9 În timpul acesta, Mithridates făcu o incursiune în Armenia Mică²¹ și în ținuturile învecinate. Prin atacurile lui neașteptate, el nimici multe detașamente de romani care rătăceau de colo pînă colo. Pe alți romani i-a decimat chiar în cursul unei bătălii. În felul acesta se făcu curînd stăpîn peste cea mai mare parte a regiunii.

Băștinașii — însuflețiți de sentimente bune față de Mithridates, deoarece era unul de-al lor și neam de neamul lui domnise în ținut, cum romanii stîrniseră numai ură în calitatea lor de invadatori, iar guvernatorii impuși de ei se purtau deosebit de crud cu populația locală — trecură de partea lui Mithridates și, nu după multă vreme, îl învinseră pe Marcus Fabius, comandantul roman al regiunii. Tracii, care mai înainte vreme se angajaseră ca mercenari în slujba lui Mithridates, dar care acum se aflau în solda generalului roman, dădură un ajutor prețios localnicilor. Sprijin au primit și din partea sclavilor, aflați în tabăra romană.

Trimiși de Fabius ca iscoade, tracii nu i-au dat nici o informație exactă. El înainta în chip imprudent și, dintr-odată, se pomeni atacat de Mithridates, căruia acum i se alăturaseră și tracii. Romanii erau loviți din toate părțile. În această situație critică sclavii luau și ei parte activă la atac, căci regele barbar le promisese libertatea. Fabius era cît pe ce să piară, dacă Mithri-

dates, împins de neastîmpărul lui războinic, n-ar fi fost lovit de o piatră (el tot mai lupta pe câmpul de bătălie, deși avea peste 70 de ani); teama pentru viața regelui îi cuprinse pe barbari și îi hotărî să înceteze lupta. Fabius, împreună cu cei ce-l însoțeau, izbutiră cu greu să ajungă într-un loc sigur.

10 După aceste întîmplări, Fabius, închis și asediat în Cabira²², a fost despresurat de către Triarius care, venind din Asia, trecea tocmai prin acest oraș, în drumul său spre Lucullus. Aflînd ce s-a petrecut, Triarius strînse toate forțele pe care le avea la îndemînă și alcătui o armată cît se putea de numeroasă. El izbuti să-l impresioneze pe Mithridates în așa măsură, de parcă ar fi avut la dispoziție chiar grosul armatei romane, încît îl determină pe rege să-și ridice lagărul înainte de a da ochii cu el.

Încurajat de acest succes, Triarius îl urmări pe Mithridates, care nu se mai oprea din fugă, pînă la Comana²³, unde repurtă chiar o victorie. Mithridates poposise de cealaltă parte a fluviului pe lîngă care înaintau românii. Regele se hotărî să-i atace cît mai erau încă frînți de oboseala marșului. El îi lovi din față, după ce avusese grijă să poruncească restului de trupe pe care le avea ca la momentul oportun să treacă peste un alt pod spre locul bătăliei. Mithridates, vreme îndelungată, avu un avantaj evident; din nefericire pentru el, podul cedînd sub greutatea oamenilor care se înghesuiau să-l treacă, l-a lipsit de ajutorul scontat și l-a silit să-și schimbe tactica. Iarna era destul de înaintată și combatanții se retraseră fiecare spre locurile lor de adăpost unde rămaseră liniștiți.

11 Comana este o localitate care se află în ținutul numit astăzi Cappadocia²⁴. Acestei localități i-a mers vestea că posedă dintotdeauna statuia Artemidei din Tauron și că adăpostește vîrstare din neamul lui Agamemnon. Cum de au ajuns tocmai aici, cum de-au rămas n-am putut afla în mod lămurit, deși am auzit

tot felul de versiuni. Voi spune, aşadar, unele lucruri asupra cărora am oarecare certitudine. În Cappadocia există două oraşe cu acest nume, la mică distanţă unul de celălalt, care se laudă că posedă aceleaşi vestigii ale antichităţii. Poţi asculta aceleaşi legende, şi se arată aceleaşi obiecte şi fiecare pretinde că are nici mai mult nici mai puţin decît însăşi sabia care a aparţinut Ifigeniei²⁵. Dar destul despre acest subiect.

12 În anul următor, sub consulatul lui Manius Acilius şi al lui Caius Piso²⁶, Mithridates s-a postat în faţa taberei lui Triarius, în vecinătatea Gaziurei²⁷, hărţuindu-l şi provocându-l în acelaşi timp la luptă. (Printre altele, chiar sub privirile romanilor, se antrena la luptă el însuşi şi impunea ostaşilor tot felul de exerciţii). Scopul urmărit era să ajungă la o ciocnire cu Triarius înaintea sosirii lui Lucullus, să-l învingă (după câte spera) şi astfel să-şi recapete teritoriile pierdute. Dar Triarius nici nu se mişca. Atunci Mithridates trimise o mână de oameni spre garnizoana romană de la Dadasa, loc unde romanii îşi ţineau bagajele, ca prin această manevră să-l determine pe Triarius să sară în ajutor şi astfel să înceapă o încăierare. Lucru care se şi întâmplă. Triarius, deoarece se temea de forţele lui Mithridates şi-l tot aştepta pe Lucullus, pe care-l chemase în ajutor, se ferise să se angajeze în luptă pînă în acel moment. Cînd însă află că fortul Dadasa a fost asediat, cum soldaţii săi de teamă că-şi vor pierde bunurile se tot agitau şi vociferau, ameninţînd că dacă n-au un comandant care să-i conducă vor pleca singuri în apărarea fortului — fără să mai aştepte ordinele nimănui — împotriva voinţei lui, se văzu silit să-şi părăsească lagărul. Cînd se afla în apropierea fortului, iată că barbarii trec la atac, înconjură şi-i măcelăresc pe romanii cu care s-au încăierat piept la piept; cît despre soldaţii romani care se refugiaseră pe cîmpii, neştiutori că apele fluviului fuseseră întoarse dinadins în această direcţie, au pierit sub loviturile duşmanilor, fugăriţi din toate părţile²⁸.

67 i. e. n.

13 Romanii ar fi fost uciși pînă la unul, dacă cineva dintre ei, simlînd că aparține trupelor auxiliare ale lui Mithridates (sub această formă, așa cum am specificat²⁹, Mithridates înrolase o mulțime de romani în armata lui), nu s-ar fi apropiat de rege și, sub pretext că dorește să-i spună ceva, nu l-ar fi rănit. Bineînțeles, prins pe dată, romanul a fost străpuns cu săbiile. Dar emoția barbarilor în fața atentatului a fost așa de mare, încît numeroși romani au izbutit să fugă.

Mithridates, de îndată ce rana i se vindecă, bănuind că și alți dușmani se aflau strecurați în tabăra lui, procedă la o trecere în revistă a soldaților săi, invocînd cu totul alt motiv. După ce porunci oștenilor ca fiecare să se întoarcă, fără ocol, în corturile ce le ocupau, aruncă o privire de jur împrejur și pe romanii pe care-i găsi izolați fi execută³⁰.

14 Între timp, iată că sosi și Lucullus. Unii erau convinși că pentru Lucullus va fi o joacă să-l învingă pe Mithridates și, peste puțin timp, să recucerească tot ceea ce romanii pierduseră. Au fost însă dezamăgiți în speranțele lor. Mithridates, care se așezase cu trupele sale pe o înălțime din vecinătatea Talaurei³¹, nu-l atacă pe Lucullus; dar un alt Mithridates, sosit din Media³², ginere al lui Tigranes, se năpusti pe neașteptate asupra romanilor, răsfireți în mici unități, și ucise o mulțime de oameni. Totodată se anunța sosirea lui Tigranes și o răscoală izbucni în sînul trupelor romane. Soldații din legiunea Valeria³³, care se bucuraseră de un lung răgaz, dar care acum fuseseră din nou înrolați — sătui de odihnă și de hrană din abundență, în urma victoriei scăpînd de sub supravegherea directă a lui Lucullus care lipsea adesea plecat în diverse călătorii — provocaseră tulburări încă de pe vremea cînd se aflau la Nisibis. Un anume Publius Clodius (unii l-au numit și Claudius³⁴), mînat de ambiția înnăscută de a semăna răzmeriță, îi tot ațîta la răscoală, deși sora lui era soția lui Lucullus.

Dar principala cauză a tulburărilor era faptul că oamenii și aflaseră de apropiata sosire a consulului Acilius³⁵, succesorul lui Lucullus, numit în locul lui din motivele pe care le-am relatat. În ochii lor, Lucullus nu mai era decât un simplu particular, față de care nu mai aveau nici un fel de considerație.

15 Aflându-se în această situație, Lucullus, în nepuțință de a dobândi ajutorul cerut de la Marcius, consulul care-l precedase pe Acilius și care se îndrepta acum spre Cilicia, unde urma să preia guvernământul³⁶, nu mai știa ce hotărîre să ia. Ezitînd să treacă la o acțiune riscantă, dar fiindu-i teamă și să rămîna pe loc, Lucullus se îndreptă în cele din urmă împotriva lui Tigranes, cu gîndul că va reuși să-l surprindă printr-un atac fulgerător, cînd acesta se va afla după un marș extenuant, și astfel, într-un fel oarecare, să potolească spiritele în rîndurile armatei sale. De bine de rău, trupele îl urmau pînă la răscrucea de drumuri care duc spre Cappadocia; dar, cînd ajunseră aici, printr-un acord unanim, fără să sufle un cuvînt, o luară în această direcție. Cît despre Valerieni, de îndată ce aflară că fuseseră eliberați din serviciul militar de autoritățile de la Roma, părăsiră definitiv armata.

16 Să nu ne mire faptul că un general atît de capabil ca Lucullus, primul roman care a trecut dincolo de Tauros în fruntea unei armate victorioase, care a învins doi regi a căror putere nu era de disprețuit (pe care, dacă ar fi avut energia necesară să termine repede campania începută, ar fi putut să-i facă chiar prizonieri), care a pătruns pînă în inima Asiei, n-a fost în stare să-și domine oamenii în subordine. Aceștia s-au răsculat în dese rînduri și, pînă la urmă, l-au și părăsit. Pricina era că le dădea ordine peste ordine, era greu accesibil, foarte exigent în îndeplinirea riguroasă a sarcinilor și deosebit de sever în aplicarea pedepselor. Lucullus nu știa să cîștige inimile printr-o vorbă bună, să-și atragă simpatia prin bunăvoință sau

devotament, prin împărțire de onoruri și gratificații, mijloace de care întotdeauna trebuie să știi să te folosești când ai de-a face cu mulțimea, mai ales cu mulțimea înregimentată într-o tabără de război. Soldații lui i-au dat ascultare atîta vreme cît lucrurile au mers bine, atîta vreme cît prăzile capturate contrabalansau primejdiile înfruntate. Cînd însă sosiră zilele negre, cînd panica a luat locul speranțelor, nu-i mai arătară nici un fel de respect. Dovadă a celor ce spun este adevărul că aceiași soldați, sub ordinele lui Pompeius³⁷ (care a recrutat din nou oamenii aparținînd legiunii Valeria), nici nu se mai gîndiră la răscoale. Așa de mare deosebire este în felul de a fi al oamenilor!

17 Aceasta era situația în rîndurile armatei romane, Mithridates nu scăpa prilejul ca, încetul cu încetul, să recîștige teritoriul pierdut al regatului său³⁸: el făcu, în continuare, mari incursiuni de pradă în Cappadocia, ținut pe care nici Lucullus nu-l mai ocrotea, sub pretextul iminentei sosiri a lui Acilius, iar Acilius, cu atît mai puțin. Acesta din urmă dăduse la început mare zor, ca să-i răpească lui Lucullus roadele finale ale victoriei, dar, cînd află cum se desfășoară lucrurile, în loc să vină să-i preia comanda, s-a oprit în Bithynia. Cît despre Marcius, acesta nu-i dădu nici un fel de ajutor lui Lucullus, invocînd motivul că soldații săi refuză să-l urmeze. Totuși, cînd ajunse în Cilicia, primi în serviciul său pe un oarecare Menemachos, care-l abandonase pe Tigranes. În același timp el încredință comanda flotei lui Clodius, al cărui cumnat era: Clodius, de teama evenimentelor de la Nisibis, îl părăsise pe Lucullus. Acest Clodius a fost prins de piraiți, dar ei îi redară libertatea de frica lui Pompeius. Clodius se duse la Antiochia Siriei sub masca omului care dorește să-i sprijine pe localnici împotriva arabilor, dușmani ai syrienilor. Și aici aprinse diferite focare de răscoală, scăpînd ca prin minune cu viață în urma isprăvilor sale*.

* Lacună în text.

18 Metellus nu cruță pe nimeni. Iubitor de putere, el îi atacă pe cretani, deși aceștia duseseră tratative cu el³⁹. Metellus nu ținu seama de protestele lor vehemente în legătură cu tratatele încheiate și se grăbi să le facă cât mai mult rău cu puțință înainte de sosirea lui Pompeius. Octavius⁴⁰, care se afla în Creta fără armată (căci fusese trimis aici nu ca să poarte război, ci ca să încheie alianțe cu diferite orașe), nu crezu de cuviință să ia vreo măsură. Cornelius Sissena, guvernatorul Greciei, veni în cele din urmă în Creta, când află ce se întâmpla pe aici, și-l pofti pe Metellus să cruțe viața locuitorilor. Cu toate acestea, cum Metellus nici nu se uita la el, nici Sissena nu putu lua măsuri eficiente.

Metellus aduse după sine jalea și ruina, în diferite regiuni ale Cretei, și obligă Eleuthera să plătească tribut, după ce a capturat orașul prin trădare⁴¹. Orașul era apărat printr-o întăritură de cărămidă extraordinar de solidă, pe care nimeni n-ar fi putut-o cuceri fără ajutorul unor trădători care în tot cursul nopții nu încetară să tot îmbibe zidul cu oțet, așa ca să-l facă friabil. După aceasta, Metellus puse mâna pe Lappa, chiar după primul asalt, deși acest oraș era reședința lui Octavius. El avu bunul-simț să nu-i facă nici un rău lui Octavius, dar omorî pe toți cilicienii care se aflau împreună cu el.

19 Înfuriat de acest procedeu, Octavius nu mai rămase inactiv, ci preluă comanda armatei aflate anterior sub comanda lui Sissenna (acesta din urmă murise în urma unei boli) și sări în ajutorul celor oprimați. După ce amelioră situația acestora, se îndreptă spre Hierapytna unde se afla Aristion⁴², cu care își uni forțele pentru a lupta mai departe. Aristion părăsise Cydonia nu de multă vreme și pusese mâna pe Hierapytna, după ce îl învinsese pe Lucius Bassus într-o bătălie pe mare. Cîțva timp, Octavius și Aristion se menținură destul de bine, dar, când Metellus se îndreptă amenințător spre ei, părăsiră fortul în care se aflau și plecară cu corăbiile pe mare. Greu încercați de o furtună, zvîrliți pe

mal, ei pierdură o mare parte dintre soldații lor. De aici încolo Metellus cuceri nestingherit întreaga insulă. Așa fură înrobiți cretanii, care pînă atunci se bucuraseră de deplină libertate și care nu știuseră ce înseamnă să ai stăpîn străin în țară.

Această expediție îi aduse lui Metellus titlul de Creticus. Totuși el nu-și putu împodobi triumful nici cu prezența lui Panares, nici cu cea a lui Lasthenes⁴³ (care și el era prizonierul său). Pompeius, prin ajutorul unui tribun cîștigat de partea sa, îi luase deja sub protecția lui, susținînd că, conform înțelegerii încheiate, aceștia doi i se închinaseră lui, și nu lui Metellus⁴⁴.

68 L.e.n.

20 Voi povesti acum⁴⁵ ce s-a întîmplat cu privire la Pompeius.

Pirații, la fel cu acei tâlhari care pradă pe locuitorii stabiliți pe uscat, nu conteneau să pună la grea încercare pe navigatori⁴⁶. Fără îndoială, nici o epocă n-a scăpat de o asemenea pacoste, nici n-ar putea să scape, atîta vreme cît firea omenească va rămîne aceeași⁴⁷.

Totuși, pînă atunci — și pe pămînt, și pe mare —, tâlhăriile se făceau numai în anumite locuri și numai în anotimpul călduros, de către o mînă de oameni; de cînd însă izbucniseră pretutindeni și în aceeași vreme războaie care nu se mai sfîrșeau⁴⁸, multe orașe fuseseră distruse. Asupra tuturor refugiaților din aceste localități plutea spectrul răzbunării și nimeni nu găsea un adăpost sigur. Așa s-a făcut că foarte mulți s-au îndreptat spre o viață de ticăloșie.

Hoțiile săvîrșite pe uscat, deoarece în majoritatea lor se petreceau sub ochii oamenilor, care prindeau de veste paguba adusă în vecini — și ca atare puteau lua fără prea multă greutate măsurile cuvenite — au fost mai ușor stîrpite. În schimb, cele de pe mare, nu mai cunoșteau stavilă.

Într-adevăr, în timp ce romanii luptau fără răgaz împotriva dușmanilor care-i hărțuiau, pirații s-au întărit considerabil, cutreierînd marca în lung și în lat, atrăgîndu-i de partea lor pe toți cîți aveau îndeletni-

ciri comune cu ei. Ca urmare, bande de pirați au ajuns să dea ajutor pînă și unor populații întregi, în virtutea unor tratate de alianță⁴⁹.

21 Am amintit deci isprăvile cîte le-au făcut împreună cu alții. Cînd această cîrdășie a luat sfîrșit, pirații nu și-au contenit activitatea ci, prin propriile lor forțe, au adus multe și mari neajunsuri romanilor și aliaților lor. Acum nu mai navigau grupați în mici unități; îmbarcați pe flote puternice, sub comanda unor generali, și-au cîștigat pînă și un renume strălucit. De preferință, ei atacau și luau în sclavie pe navigatori (pentru navigație nu mai era sigur nici măcar sezonul rece; îndrăzneala de care pirații dădeau dovadă, succesele cu care se obișnuiseră îi determinau să înfrunte, fără teamă, pînă și în acest anotimp, pericolele mării); pe urmă și-au îndreptat atacurile și asupra locuitorilor din porturi. Dacă cineva îndrăznea să iasă în larg împotriva lor, învins în majoritatea cazurilor își găsea pieirea; dar chiar de am presupune că era învingător, tot nu putea prinde pe vreunul din pirați, din cauza vitezei cu care aceștia navigau. Și așa, după puțin timp, pirații iar se întorceau, de parcă ei ar fi fost învingătorii; unele ținuturi le treceau prin foc și sabie — nu numai acolo unde se aflau ogoare și așezări cîmpești — ci chiar și orașe întregi; în altele în schimb, se stabileau de-a binelea, ca din aceste centre, invocînd legături de prietenie să-și organizeze taberele de iarnă și să-și pregătească acțiunile de atac.

22 Cum toate le mergeau din plin, au înaintat pe uscat și au făcut mult rău și acelor locuitori care nu se îndeletniceau cu navigația pe mare. Aceste fapte afectau nu numai pe aliații romanilor, dar și Italia însăși. Convingerea că aici vor ridica prăzi mai bogate încă și că vor semăna mai multă groază în restul lumii, dacă nici Italia nu va fi cruțată, i-a determinat să debarce în diferite puncte ale coastei italice, pînă și la Ostia. Ei ardeau corăbiile și prădau tot ce le ieșea în

cale. În cele din urmă, cum nu întâmpinară nici o împotrivire, făceau popasuri pe uscat și scoteau nestingheriți în vânzare, ca și cum ar fi fost la ei acasă, oamenii pe care nu-i omoriseră și prada capturată.

Raza lor de acțiune era împărțită pe sectoare (altfel ar fi fost cu neputință ca unii și aceiași pirați să aducă concomitent atâtea prejudicii în toate regiunile maritime).

Prietenia care-i lega era însă atât de strânsă, încât trimiteau bani și ajutoare pînă și piraților cu totul necunoscuți lor, ca unor cunoștințe foarte apropiate.

Un alt motiv care le sporea considerabil puterea era și faptul că, strîns uniți, susțineau pe aceia care arătau bunăvoință anumitor persoane din rîndurile lor și, tot astfel, prădau pe aceia care ofereau motive de nemulțumire altor tovarăși de-ai lor.

23 Puterea piraților ajunsese atât de impresionantă, încît războiul împotriva lor luase proporții, nu se mai termina și nu i se putea pune capăt prin nici un fel de măsuri sau de tratate.

Romanii nu numai că auzeau despre aceste isprăvi, ci la unele erau chiar martori oculari (din mărfurile de import nu le mai sosea nimic, iar transporturile de grîu fuseseră complet întrerupte). Cu toate acestea, atunci cînd ar fi trebuit, nu și-au făcut griji prea mari. E adevărat că, în repetate rînduri, cînd erau zguduiți de veștile primite⁵⁰, au trimis împotriva piraților flotile și comandanți. Aceste măsuri rămîneau însă fără rezultat. Dimpotrivă, urmarea a fost că aliații au avut și mai mult de suferit. În cele din urmă, situația devenise extrem de critică. Abia atunci au convocat romanii Adunarea⁵¹ și au deliberat timp de mai multe zile asupra măsurilor ce trebuiau luate. Puși la grea încercare de primejdiile neîntrerupte, văzînd că au de susținut un război greu și îndelungat împotriva piraților și, dîndu-și seama că nu era posibil nici să lupte cu toți deodată, nici să-i atace separat (căci ei se întrajutorau și era peste putință să-i încolțească pretutindeni)

— romanii ajunseseră la grea cumpănă și pierduseră aproape speranța unei soluții potrivite — pînă cînd, unul dintre tribunii plebei, Aulus Gabinus⁵², fie pus la cale de Pompeius, fie că voia să-i fie acestuia cu orice preț pe plac (căci n-a făcut doar acest lucru de dragul binelui obștesc, om pervers cum era) a propus să fie ales din rîndurile consularilor un comandant unic, cu puteri depline împotriva tuturor piraților, pe o durată de trei ani. La dispoziția acestui general urmau să fie puse forțe considerabile și sub ordinele sale să lupte numeroși alți generali. În mod direct, Gabinus nu rosti numele lui Pompeius, dar era evident că, de îndată ce mulțimea avea să audă o asemenea propunere, pe el avea să-l aleagă.

24 Ceea ce s-a și întîmplat. Propunerea lui Gabinus a fost acceptată⁵³ și pe moment toți și-au exprimat adeziunea față de Pompeius, afară de Senat. Senatorii ar fi preferat să îndure orice neajuns din partea piraților decît să-i acorde lui Pompeius o comandă atît de importantă. Puțin a lipsit ca Aulus Gabinus să nu fie ucis chiar în incinta Adunării. El a scăpat de moarte, fugind pe furiș. De îndată ce mulțimea a aflat despre rezoluția Senatului s-a iscat un tumult grozav și oamenii au năvălit în sala unde se aflau așezați senatorii. Dacă aceștia nu s-ar fi retras în mare grabă, ar fi căzut victimă toți, pînă la unul. Răspîndindu-se care încotro, s-au ascuns pe unde au putut, afară de Caius Piso, consulul (căci aceste evenimente s-au petrecut pe vremea cînd el era consul împreună cu Acilius), pe care mulțimea l-a prins și care era cît pe ce să plătească cu viața opoziția colegilor săi, dacă nu l-ar fi scăpat Gabinus⁵⁴.

După aceste evenimente, patricienii s-au cumințit, bucueroși să-și păzească pielea, dar asmuțiră pe ceilalți nouă tribuni ai plebei contra lui Gabinus. Dintre aceștia, majoritatea temîndu-se de popor, nu au ridicat nici o obiecție. Numai Lucius Trebellius și Lucius Roscius au îndrăznit să ia poziție, dar n-au izbutit

nici ei să spună vreun cuvînt sau să întreprindă ceva din ceea ce făgăduiseră.

Cînd a sosit ziua fixată pentru votarea propunerii lui Gabinus, iată ce s-a întîmplat. Pompeius, ahtiat să capete comanda, sub influența propriei sale ambiții și a trecerii de care se bucura în rîndurile mulțimii, socotea că nu-i nici o onoare s-o dobîndească, însă o adevărată dezonoare să nu i se încredințeze tocmai lui. Conștient de opoziția aristocrației, plănuia să lase impresia că este constrîns. De altfel, prin firea lui era înclinat să simuleze o profundă lipsă de interes față de lucrurile pe care și le dorea. În această împrejurare, mai mult ca oricînd, adoptase o asemenea tactică — ținînd seama de invidia ce ar fi provocat-o dacă, de bunăvoie, ar fi luptat pentru a dobîndi comanda. Dimpotrivă, își imagina el, numit împotriva voinței lui, s-ar fi acoperit de glorie ca unul ce era considerat comandantul cel mai capabil.

25 Ieșind în fața Adunării, luă cuvîntul și spuse: „Cetățeni, sînt fericit de cinstea ce mi-o faceți. Stă în firea lucrurilor ca toți oamenii să se mîndrească cu binefacerile primite din partea concetățenilor. În ce mă privește, deoarece adesea am fost copleșit cu onorurile decretate de voi, n-am cuvinte să-mi exprim îndeajuns bucuria față de noile dovezi de bunăvoință ce-mi arătați astăzi. Totuși, după părerea mea, nu se cuvine ca această conduită să depășească o anumită măsură — nici ca eu, în vecii vecilor, să fiu investit cu o comandă. Chinuit am fost, încă din copilărie; iar voi, bine ați face să vă îngrijiți și de promovarea altora. Nu vă amintiți oare cîte am pătimit în războiul împotriva lui Cinna, deși eram extrem de tînăr⁵⁵? Cîte am îndurat în Sicilia și în Africa⁵⁶, fără ca, propriu-zis, să mă număr printre efebi? Cîte primejdii am înfruntat în Spania, înainte de a avea vîrsta cerută unui senator⁵⁷? Departe de mine gîndul că în toate aceste împrejurări m-ați întîmpinat cu ingraturitudine. Afară de nenumărate alte recompense strălucite de care m-ați

socotit demn, faptul că mi-ați încredințat campania împotriva lui Sertorius, când nimeni altul nu voia nici nu putea s-o accepte, triumful ce mi l-ați acordat pentru această campanie, sfidînd legile în vigoare⁵⁸, mi-au adus numai lauri. Cum însă am suportat multe griji, multe primejdii, mă simt sleit fizicește și obosit sufletește. Nu faceți socoteala că sînt încă tînăr, că am cutare sau cutare vîrstă. În schimb, dacă veți calcula conștiincios cîte campanii am susținut, prin cîte primejdii am trecut, veți găsi un număr de ani mult mai mare decît vîrsta mea și astfel vă veți convinge, cu prisosință, că de aici înainte nu mai sînt în stare să înfrunt nici oboselile, nici grijiile.

26 Să zicem, în aceeași ordine de idei, că s-ar găsi forță să le facem față. În acest caz, luați în considerare cîtă pizmă și cîtă ură atrag după sine astfel de misiuni. Nu încape vorbă, voi nu dați nici un fel de importanță unor asemenea manifestări (nici n-ar fi frumos să aveți preocupări de acest fel) dar, pentru mine, ele atîrnă foarte greu în balanță. Mărturisesc fățiș, nici una dintre grozăviile războiului nu mă sperie nici nu mă supără atît cît invidia și ura. Care om întreg la minte ar trăi fericit într-un cerc de invidioși? Cine oare s-ar încumeta să se dedice treburilor publice cu perspectiva, în caz de nereușită, să fie adus în fața justiției, iar dacă îi merge totul în plin, să fie expus unei furtuni de gelozie?

Din aceste cauze și din multe altele, îngăduiți-mi să trăiesc în liniște și să-mi văd de treburile mele, ca măcar de aici înainte să mă preocup de familia mea și să nu mă sting consumat de atîtea griji. Însărcinați pe altcineva cu comanda împotriva piraților. Sînt destui oameni destoinici gata să preia comanda navală, și mai tineri, și mai în vîrstă decît mine. Din acest număr aveți de unde alege, fără nici o greutate. Nu sînt doar unicul om care vă iubește sau unicul cu experiență în războaie, ci și cutare sau cutare sînt însuflețiți de aceleași sentimente și au aceeași price-

pere. Ca să nu par că favorizez îndeosebi pe cineva, mă abțin să rostesc vreun nume”.

27 După acest discurs în fața Adunării, Gabinius, luînd iarăși cuvîntul, spuse: „Pompeius, cetățeni roman! nu-și dezmente eminentele-i calități atunci cînd nu aleargă după comandă, cînd nu se grăbește s-o primească, deși i se oferă.

Nu stă în firea unui om de valoare să caute cu orice preț puterea și să-și dorească tot felul de complicații; el are datoria să-și asume sarcinile numai după o matură chibzuință, pentru a fi în stare să le ducă la bun sfîrșit, ferindu-se de a face greșeli. Temeritatea promisiunilor umflate, atunci cînd e vorba de acțiuni, degenerază într-o grabă care-i duce pe mulți la pieire, căci ei nu așteaptă momentul potrivit; dimpotrivă, circumspecția, practică chiar de la început, dacă rămîne constantă și cînd se trece la acțiune, aduce numai foloase.

Voi trebuie să vă hotărîți nu pentru ceea ce i-ar plăcea lui Pompeius, ci pentru binele Republicii. Comanda unei expediții se cuvine să fie încredințată aceluia în stare să facă față, nu aceluia care o dorește cu orice preț. Nu încape vorbă, mulți intră în această ultimă categorie — dar un altul de valoarea lui Pompeius nu veți mai găsi. Aduceți-vă numai aminte cîte și ce fel de greutate am întîmpinat cînd eram în căutarea unui general care să preia comanda în războiul împotriva lui Sertorius. Amintiți-vă că între toți, mai tineri sau mai bătrîni, singur Pompeius părea să corespundă cerințelor. Pe acea vreme însă nu avea vîrstă legală, nu era membru al Senatului. Cu toate acestea noi l-am investit cu comanda supremă în locul celor doi consuli. Din toată inima aș vrea să avem la dispoziție cît mai numeroși bărbați eminenti, și de-ar fi nevoie să înălțăm rugi pentru așa ceva, le-aș înălța cum însă situația de față n-are a face cu ruga — cum nu ne putem bizui pe voia întîmplării —, trebuie să ne gîndim la cineva anume făcut să comande, car

posedă cunoștințele necesare, care are o îndelungată experiență, căruia, mai presus de toate, norocul îi surîde. Toate aceste condiții rareori se află întrunite la un singur om. Dar, când se găsește un astfel de om, aveți datoria, în unanimitate, să-i arătați un devotament sincer și să-i cereți serviciile fie și împotriva voinței lui. O asemenea impunere a unei sarcini este cum nu se poate mai frumoasă și pentru acela care obligă și pentru cel căruia i se conferă. Cel care obligă, se salvează pe sine însuși. Cel care primește, este în măsură să-și salveze concetățenii. Un om de bine, un adevărat patriot, este oricând gata să se sacrifice trup și suflet pentru binele obștesc.

28 Nu sînteți de părere că Pompeius, care încă din fragedă tinerețe a luat parte la campanii, a comandat armate, a contribuit la mărirea puterii noastre, a scăpat din necazuri pe aliații noștri și a cucerit teritorii străine — nu credeți oare că astăzi, în plină maturitate, la vîrsta când omul se dovedește superior lui însuși, când a acumulat o imensă experiență din campaniile pe care le-a purtat, este persoana cea mai indicată să ne fie de folos? Cel pe care l-ați ales ca general, când era doar un adolescent, îl veți înlătura acum, când este un bărbat format? Cel căruia, simplu cavaler i-ați încredințat comanda unor războaie de importanța aceloră de odinioară, nu merită să-i acordați încrederea voastră pentru această expediție când face parte din corpul Senatului? Înainte chiar de a fi fost pus efectiv la încercare l-ați solicitat ca pe unicul sprijin pentru necazurile ce vă copleșeau. Astăzi, când îi cunoașteți foarte bine capacitatea, aveți mai puțină încredere în el, în fața unui impas la fel de grav? Pe vremea când nu avea dreptul să preia comanda l-ați investit cu puteri depline împotriva lui Sertorius. Același om, ezitați cumva să-l trimiteți contra piraților, după ce a fost consul?

Cetățeni, alegerea voastră să nu aibă altă țintă; iar tu, Pompeius, ascultă cuvintele mele, ascultă glasul

patriei. Ea ți-a dăruit lumina zilei, ea te-a crescut. Trebuie să te socoți slujitorul intereselor patriei și, pentru a le susține, n-ai voie să dai înapoi în fața nici unei greutăți, în fața nici unui pericol. Chiar de-ar fi să-ți jertfești viața, fără a mai aștepta ceasul sortit, e de datoria ta să-l întâmpini fie și înainte de vreme.

29 Dar am impresia că prin sfaturile ce-mi îngădui să ți le dau devin ridicol, sfaturi adresate tocmai ție, care în atâtea și atâtea războaie faimoase ai dat dovadă de vitejie și devotament față de patrie. Lasă-te deci înduplecat de argumentele mele și ale concetățenilor tăi. N-ai teamă de invidia unora. Din contra, ai toate motivele să pășești cu și mai mare încredere pentru cauza ce-o slujești. Iubirea ce ți-o poartă majoritatea oamenilor și binefacerile pe care ni le vei aduce nouă, tuturor, te vor ajuta să nu iei în seamă cuvintele răuvoitoare. Dacă vrei să le faci sînge rău dușmanilor, de aceea acceptă comanda. Se vor supăra îngrozitor că, împotriva părerii lor, ai preluat comanda și te-ai acoperit de glorie. Tu însuși vei încununa cu un final demn de renumele tău faptele pe care le-ai săvîrșit mai înainte vreme atunci cînd ne vei scăpa de necazurile multe și grele care ne apasă“.

30 Abia de își termină Gabinius cuvîntarea că Trebellius și încercă să-l contrazică; cum nu putu obține cuvîntul, se împotrivi la votare. Gabinius, furios, amîna votul cu privire la Pompeius și propuse un alt vot, care-l privea pe Trebellius însuși: Primele șaptesprezece triburi care pașiră la urne declarară ilegalitatea comportării lui Trebellius și-și exprimară dorința ca acesta să nu mai fie tribun. Trebellius își ținu gura cu mare greutate, cînd cel de-al 18-lea trib era gata să voteze în același sens⁵⁹. Văzînd ce se petrece, Roscius nu mai îndrăzni să ia cuvîntul, dar, ridicînd mîna, ceru să fie aleși doi generali, ca măcar pe această cale să-i micșoreze atotputernicia lui Pompeius. În timp ce tot gesticula, mulțimea scoase un răcnet așa de înfiorător, încît

un corb, care zbura pe deasupra capetelor, se sperie și căzu ca trăsnet⁶⁰. După ivirea acestui semn, Roscius se abținu să mai spună ceva și chiar să mai facă semne cu mâna. Până atunci, Catulus⁶¹ tăcuse. Gabinius îl îndemna însă să ia cuvântul. Catulus era șeful Senatului și Gabinius era încredințat că părerea acestuia îi va determina și pe ceilalți senatori să fie de acord cu grupul care-l susținea pe Pompeius. De altfel, speranța lui era că, trăgând învățăminte din cele petrecute cu tribunii, Catulus îi va sprijini propunerea. Cuvântul îi fu, așadar, acordat lui Catulus și pentru că toată lumea îl respecta și pentru că îl considerau un om de bine, care prin faptă și prin vorbă se dovedise întotdeauna un susținător al intereselor mulțimii. Iată cuvântarea pe care o rosti:

31 „Cetățeni romani, devotamentul meu fără margini pentru cauza poporului nu-i pentru nimeni o taină. Dacă așa stau lucrurile, datoria mea este să expun fără înflorituri, cu deplină libertate de gândire, cele ce sînt conștient că este util pentru Republică. Voi se cuvine să ascultați cu luare aminte și apoi să deliberați. Dacă veți vocifera nu vă veți alege cu nici un sfat util, deși l-ați fi putut primi. Dimpotrivă, de veți fi atenți la cele ce am de spus, veți descoperi singuri, fără greș, cea mai sigură cale de urmat.

Mai întîi de toate, afirm cu tărie că nu trebuie să încredințați unui singur om puteri discreționare, fără nici o întrerupere în timp. Acest lucru este interzis de legi; transpus în realitate, s-a dovedit și mai periculos încă.

Nimic n-a întărit mai mult poziția lui Marius, ca să zicem așa, decît faptul că într-un foarte scurt răstimp a fost investit cu comanda unor războaie atît de importante și ales de șase ori consul, în decurs de numai cîțiva ani⁶². Sulla, la rîndul lui, s-a bucurat de mare trecere, fiindcă, neîncetat, ani în șir, a comandat armata, apoi a fost numit dictator și în cele din urmă consul⁶¹. Nu stă în firea oamenilor⁶⁴, nici a celor tineri, nici a

celor mai vîrstnici, să se supună de bunăvoie rînduie-lilor strămoșești, după ce s-au deprins vreme înde-lungată cu gustul puterii.

32 Dacă vorbesc așa — departe de mine intenția de a aduce vreo învinuire lui Pompeius. Totuși numirea acestuia nu reprezintă nici un avantaj pentru voi și pe deasupra este și ilegală. Într-adevăr, dacă o asemenea numire aduce numai cinste celor socotiți demni de ea — virtual, s-ar cuveni să fie obținută de oricine are dreptul să aspire la așa ceva (doar asta este adevă-rata democrație); și dacă atrage după sine multă stră-danie, toate persoanele în cauză au obligația să-i îm-părtășească greutățile, în condiții identice (ceea ce în-seamnă adevărata egalitate). Mai mult încă, puși într-o asemenea situație, mulți cetățeni ajung să capete prac-tica treburilor politice și, din experiență, alegerea oa-menilor care merită încredere pentru indiferent ce misi-uni, este astfel înlesnită. Așa cum vi se propune vouă să votați, nu obțineți decît subțierea inevitabilă a rîndu-rilor celor pregătiți pentru viața politică, cît și a celor demni să se afle în primele rînduri.

Din această cauză, în primul rînd, ați dus lipsă de un general în războiul împotriva lui Sertorius⁶⁵, pentru că înainte vreme ați folosit prea mult pe unii și aceiași oameni. În concluzie, deși Pompeius merită din toate punctele de vedere să fie învestit cu comanda expediției contra piraților — datorită faptului că ar fi numit îm-potriva uzanțelor legale și împotriva celor dovedite de practica vieții — nici voi, nici el nu se cuvine să proce-dați după cum s-a propus.

33 Iată cele ce-am avut de spus cu precădere. În al doilea rînd, adaug că de vreme ce consulii și pretorii, cît și locuitorii lor nu obțin magistraturile civile și co-manda militară decît conform prescripțiilor legale, nu vă șade frumos să treceți cu vederea aceste norme insti-tuind o nouă magistratură, care, la drept vorbind, nici nu vă folosește la nimic. La ce bun să mai alegeți magistrați

anuali, dacă nu le solicitați serviciile când e nevoie, ca în cazul de față? Îmi închipui că ei sînt aleși, nu ca să se plimbe gătiți cu toga tivită cu purpură, nici ca bucurîndu-se de titlul magistraturii, în fond, să nu aibă nici o autoritate. Cum să nu vă expuneți urii acestor oameni, cît și a tuturor acelor care năzuiesc să ia parte activă la treburile publice, dacă distrugeți magistraturile strămoșești, dacă nu mai încredințați nici o misiune celor aleși pe căi legale, ci vă pregătiți să-i acordați unui simplu cetățean o comandă extraordinară, așa cum n-a mai fost vreodată?

34 Dacă este neapărat nevoie să se creeze o altă magistratură pe lîngă magistraturile anuale — există într-adevăr un străvechi exemplu, mă refer la dictatură — e bine să precizăm că părinții noștri n-au numit niciodată un dictator, cu atribuțiile pe care le implică această funcție, pentru toate sectoarele vieții publice și nici pe o durată mai lungă de șase luni. Prin urmare, dacă credeți necesară instituirea unei magistraturi extraordinare, aveți, așadar, posibilitatea să numiți un dictator fără să călcați litera legii și fără să vă manifestați disprețul față de interesele statului. Persoana aleasă poate fi Pompeius sau oricare altul, cu condiția ca autoritatea lui să nu depășească termenul legal și nici granițele Italiei. Știți prea bine cu cîtă strictețe părinții noștri au respectat această regulă. Nu se pomenește de vreun dictator ales în alte condiții, afară de unul singur, trimis în Sicilia, care de fapt n-a apucat să ia nici o măsură.⁶⁶

De altfel, Italia nu simte necesitatea unui atare magistrat, iar voi n-am impresia că ați răbda, să nu mai vorbesc de autoritatea în sine, dar nici măcar numele dictatorului. Dovadă supărarea voastră împotriva dictaturii lui Sulla. Cum s-ar împăca oare această atitudine cu instituirea unei magistraturi extraordinare care s-ar prelungi pe un timp de trei ani și sub jurisdicția căreia ar intra toată lumea, ca să zic așa, și cei din Italia, și cei din afara Italiei? Cîte grozăvii au avut de

pătimit orașele de pe urma unei astfel de forme de guvernământ și câte tulburări au provocat în rîndurile populației noastre cei mînați de setea nelegiuită de a deține puterea, ca să nu mai vorbesc despre nenumăratele nenorociri pe care singuri și le-au atras asupra propriilor lor capete — le cunoașteți prea bine cu toții.

35 Așadar, am să părăsesc această temă. Cine nu știe oare că nu-i un punct de onoare și nici un lucru avantajos ca toate atribuțiile în stat să fie înmănunchate de o singură persoană și ca un singur om să decidă, fie el oricît de eminent, în calitate de stăpîn absolut, de toate bunurile pe care le posedăm? Onorurile supreme, puterea excesivă de a lua orice măsuri, sucesc capul și corup pînă și pe cei mai desăvîrșiți. Sînt de părere că trebuie să luați în considerație și faptul că nici măcar nu este cu puțință ca un singur bărbat să comande întreg teatrul de război maritim și să conducă cu succes toate operațiile. Este necesar, dacă veți acționa conform cerințelor, să duceți pe mai multe planuri lupta împotriva piraților, așa ca să nu li se mai dea ocazia să se facă nevăzuți regroupîndu-se sau găsindu-și refugiul la populațiile neangajate. Un singur conducător, indiferent cine ar fi el, n-ar putea face față situației oricum ar încerca. Cum ar putea, într-adevăr, lupta în același interval de timp în Italia, în Cilicia, în Egipt, în Syria, în Grecia, în Iberia, în Marea Ionică și în regiunea insulelor? Prin urmare, iată că sînteți nevoiți să folosiți un mare număr de soldați și de generali în această acțiune, ca să rezulte, într-adevăr, un succes deplin.

36 S-ar putea să mi se facă următoarea obiecție. În eventualitatea cînd veți încredința comanda supremă unui singur general, acesta va avea la dispoziția sa mai mulți amirali și generali. Dar n-ar fi oare mult mai just și mai cu folos — așa răspunde eu la rîndul meu — ca cei care ar urma să lupte sub comanda aceluia să fie împuterniciți de către voi cu privire la această campanie și tot de către voi să fie investiți cu autoritate de-

plină? Ce piedică vedeți în cale? În acest caz vor fi și mai preocupați de felul cum decurg operațiile, prin simplul fapt că fiecare și s-a încredințat o anumită sarcină. Nimeni nu va putea să impute altuia propria sa neglijență. De aici va rezulta și o emulație sporită, de vreme ce fiecare se bucură de o autoritate deplină și va dobândi laurii faptelor pe care le va săvârși. În caz contrariu, cine oare, aflându-se în subordinea altcuiva, s-ar mai purta în același fel? Cine credeți că se va mai arăta gata să îndeplinească, fără să murmure, indiferent ce ordin, când gloria victoriei nu-i va reveni lui, ci celui-lalt?

Nu, nu e cu putință ca unul singur să conducă în același timp un război așa de extins. Insuși Gabinius a recunoscut acest lucru, când a crezut potrivit ca celui investit prin vot cu puterea supremă să-i fie acordate numeroase ajutoare. Mai rămîne de examinat sub ce titlu vor servi aceștia, în calitate de comandanți sau de locotenenți? aleși de întreg poporul, cu drepturile unui comandant cu puteri depline sau numiți direct de Pompeius, stînd la dispoziția acestuia?

Cele ce spun eu, sub orice aspect le-ați lua în considerare și chiar cu privire la pirați în sine, sînt mai apropiate de litera legii. Fiecare dintre voi se cade s-o recunoască. Afară de aceasta, luați aminte și la primejdia ce implică dizolvarea tuturor celorlalte magistraturi cu prilejul campaniei împotriva piraților, fără a îngădui prelungirea vreuncea dintre ele nici în Italia, nici în ținuturile supuse nouă, pe această durată de timp*.

* Lacună în text. Pasajul care lipsește poate totuși fi reconstituit după Xilhilinus, I, 1: „un oarecare Catulus, din rîndul aristocrației a vorbit în fața Adunării poporului: dacă Pompeius, trimis ca general în această expediție, nu se va dovedi corespunzător, așa cum se întîmplă adesea în multe campanii, în cele maritime inclusiv, pe cine altul veți găsi de cuvîntă să-l trimiteți în locul lui, pentru a îndeplini cele necesare? „Pe tine”, strigă mulțimea într-un singur glas, de parcă ar fi fost instigată de cineva. Și astfel Pompeius a dobîndit comanda supremă asupra mării, a insulelor și a continentului pe o profunzime de patru sute de stadii de la țarmul mării”.

37 ... i se încredință guvernarea Italiei, cu titlul de proconsul, pe o durată de 3 ani; în subordinea lui au fost numiți cincisprezece locotenenți și, printr-un decret, i s-a îngăduit să dispună de toate navele, de toate resursele bănești și de oricâte forțe armate va crede de cuviință⁶⁷.

Senatul, în ciuda voinței lui, sancționează și adoptă aceste măsuri, urmate de multe altele care s-au ivit pe parcurs, impuse de mersul evenimentelor. Un moment critic a fost acela când Piso nu a admis cererea locotenenților lui Pompeius care-i pretindeau să recruteze oameni în provincia pe care o governa el, Gallia Narbonensis. Mulțimea s-a înfuriat strașnic și era cât pe ce să-l alunge pe Piso din postul ce-l avea, dacă n-ar fi intervenit Pompeius în favoarea sa. Cât despre Pompeius, după ce s-a pregătit cu grijă, așa cum o cerea situația și în lumina perspectivei ce-o avea, a străbătut toate porțiunile maritime bătute de pirați, fie personal, fie prin mijlocirea locotenenților săi, izbutind să readucă liniștea în majoritatea locurilor, chiar în cursul aceluși an⁶⁸. El a pus în mișcare o mare parte din aparatul trupelor maritime, cât și din acela al trupelor terestre, așa încât nu i se putea rezista nici pe mare nici pe uscat. Totodată, el se arată plin de omenie pentru pirații care înțelegeau să i se predea. Printr-o astfel de metodă izbuti să atragă de partea lui un mare număr de pirați. Acești oameni, inferiori ca forță și convingându-se de mărinimia lui, se grăbeau care mai de care să i se pună la dispoziție. Printre altele, el se îngrijea de soarta lor și, ca aceștia să nu mai fie iarăși constrânși de sărăcie la fapte rele, le dăruia ținuturi de locuit, acolo unde observa terenuri neocupate, ba chiar și așezări orașenești, unde se simțea nevoia de populație. În felul acesta au fost populate diferite orașe, printre care și acela care a primit numele de Pompeiopolis. Această localitate se află în Cilicia, lângă malul mării și anterior fusese complet distrusă de Tigranes. Vechiul ei nume era Soloi⁶⁹.

38 Acestea sînt întîmplările petrecute sub consulatul lui Acilius și al lui Piso⁷⁰. Afară de evenimentele menționate, cei doi consuli au luat inițiativa să propună o lege împotriva celor dovediți de nereguli la alegerea magistratilor. Proiectul prevedea interdicția de a exercita magistraturi, de a lua parte la dezbaterile Senatului, ba chiar și aplicarea unei amenzi în bani. După ce puterea tribuniciană își recăpătase importanța de odinioară și mulți dintre cei șterși de cenzeni din listele electorale se străduiau în fel și chip să-și recapete demnitatea de senator,⁷¹ tot felul de grupări și de intrigi se țeseau în jurul fiecărei magistraturi. Consulii au prezentat acest proiect nu ca un protest împotriva acestor practici. (Ei înșiși fuseseră aleși în urma unor sfărâri complicate, ba Piso, învinuit de măsluire, a scăpat de proces numai prin intervenția cîtorva prieteni). În realitate, ei fuseseră constrînși de Senat. Iată cum s-au petrecut lucrurile: un anume Caius Cornelius, tribun al plebei, a încercat să instituie cele mai severe pedepse cu privire la falsificarea alegerilor și Adunarea s-a arătat favorabilă propunerii⁷². Senatul, conștient că exagerarea în aplicarea pedepselor are un oarecare efect moral, prin amenințările prevăzute de lege, dar că, pe de altă parte, nu se vor găsi acuzatori și nici jurii dispuse să voteze condamnarea celor aduși pe banca de acuzare, tocmai din cauza caracterului excesiv al acestor pedepse, că, dimpotrivă, moderația antrenează pe mulți să formuleze acuzări și nu abate de la calea cea dreaptă sentințele date de un complet de judecată, porunci să se aducă unele amendamente legii lui Caius Cornelius, iar consulilor să o prezinte astfel modificată.

39 Comițiile fuseseră deja anunțate și faptul implica interdicția promulgării vreunei legi înainte de întrunirea acestora. În acest interval de timp, cei care vîneau magistraturile s-au dedat la tot felul de mîrșăvii. S-a ajuns pînă și la crimă. Din această cauză, Senatul a hotărît ca legea să treacă fie și înaintea convocării Adunării. Consulilor li se acordă o gardă personală. Foc de

supărat împotriva acestor hotărâri, Cornelius formulă un alt proiect, care interzicea senatorilor să confere cuiva o magistratură cerută în afara prescripțiilor legale sau să aibă dreptul de vot în problemele rezervate în exclusivitate Comițiilor. Această regulă fusese din cea mai mare vechime întărită de litera legii dar, în realitate, nu se mai bucura de nici un credit.

Propunerea lui Cornelius provocă un mare tumult. Ea întâmpină o vie rezistență din partea coaliției senatoriale, dar mai ales din partea lui Piso. Mulțimea îi făcu bucați fasciile și încercă să-l sfîșie și pe el. În fața acestei revărsări de ură, Cornelius, fără a mai aștepta votul, dizolvă Adunarea. Ulterior, el adăugă la legea sa un amendament care prevedea ca Senatul să discute, în prealabil, toate proiectele de lege, iar Adunarea să aibă însărcinarea de a le ratifica.

40 Acesta a fost conținutul legii propuse de Cornelius, căreia îi urmă o alta, formulată în următorii termeni. Toți pretorii afixau în public principiile după care urmau să împartă dreptatea; totuși ei nu publicau integral formulele stabilite cu privire la contracte, nici nu afixau o dată pentru totdeauna asemenea edicte, nici nu țineau seama la cele scrise — ci adesea le schimbau conținutul —, așa cum se petrec de obicei lucrurile în asemenea ocazii, mînați de simpatie sau de ură față de anumite persoane. Cornelius propuse atunci o lege, în virtutea căreia pretorii, de îndată ce intrau în funcție aveau datoria să proclame normativele de care se vor folosi în activitatea lor. De la acestea nu se îngăduiau abateri. Pe scurt, pe acea vreme, romanii se arătau într-atît de preocupați de înăbușirea oricăror manifestări de corupție încît stabiliseră pedepse aspre pentru cei dovedii de corupție și premii pentru acuzatorii lor. Așa, de pildă, deși Caius Carbo nu era decît un simplu tribun al plebei, a fost distins cu onorurile consulare, pentru că l-a acuzat pe Marcus Cotta,⁷⁹ care-l destituise pe cvestorul Publius Oppius sub învinuirea de a fi luat mită și de a fi suspect că a complotat împotriva interese-

lor de stat — în timp ce Cotta însuși se îmbogățise pe spinarea bitinienilor; ceva mai târziu, cum Carbo a preluat guvernarea Bithyniei și n-a săvârșit cu nimic mai puține abuzuri decât Cotta — a fost acuzat, la rîndul lui, de fiul acestuia din urmă și condamnat. Căci pentru unii e mult mai lesne a ponegri pe alții decât să-și vadă de păcatele lor. Sînt însă numai decît gata să facă și ei tot ceea ce li se pare că merită să fie pedepsit la aproapele lor; așa încît din faptul că îi condamnă pe alții în gura mare nu poți avea vreo cheazășie că urasc faptele acestora.

41 Lucius Lucullus ajunsese la sfîrșitul preturei sale urbane. Numit apoi guvernator al Sardiniei, nu acceptă denumirea care i se oferise; simțea o adevărată repulsie pentru această funcție, deoarece majoritatea guvernatorilor din provincii avuseseră o comportare cu totul nesănătoasă. El era de o mare blîndețe și această calitate o dovedi în mod strălucit. La porunca lui Acilius să i se sfarme scaunul de pretor, sub pretextul că nu s-a ridicat în picioare cînd l-a văzut trecînd pe la fața locului, Lucullus nu s-a lăsat pradă mîniei, ci a continuat să judece, rămînînd în picioare. Alături de el rămăseseră în picioare și colegii lui, în semn de solidarizare cu el.

42 Roscius⁷⁴ veni între timp cu un nou proiect de lege, iar C. Manilius,⁷⁵ care și el era tribun al plebei, propuse, la rîndul lui, o altă lege. Proiectul lui Roscius se referea la separarea distinctă a locurilor ocupate de cavaleri în teatre, față de restul muritorilor. Propunerea îi atrase elogii. În schimb, puțin a lipsit ca Manilius să nu fie pedepsit pentru propunerea sa. În ultima zi a anului, cînd se lăsa înserarea, în fruntea unui pumn de oameni adunați din mulțime și instruiți de el, aduse un proiect de lege, care prevedea dreptul de vot, alături de stăpînii care-i eliberaseră, pentru libertăți. A doua zi — era prima zi a lunii și totodată prima zi de consulat a lui L. Tullius și Aemilius Lepidus — Senatul, informat de ce se petrecuse, îi respinse legea de îndată⁷⁶. În-

66 l.c.a.

spăimîntat, deoarece plebea se arăta cumplit de mîniată. Manilius atribui mai întîi lui Crassus și altor cîțiva ideea acestui proiect; cum nimeni nu-l credea, începu să-l lingusească pe Pompeius, cu toată împotrivirea acestuia, în bună parte și pentru că socotea că Gabinus se bucura de mare trecere pe lîngă Pompeius. În consecință, manevră să i se încredințeze lui Pompeius războiul împotriva lui Tigranes și Mithridates concomitent cu guvernămîntul Bithyniei și al Ciliciei⁷⁷.

43 Atunci, profunda nemulțumire și opoziția aristocrației izbucniră pe față, printre alte cauze și pentru faptul că cei doi consuli, Marcius și Acilius fuseseră demși înainte de termenul magistraturii lor. Plebea, deși puțin mai înainte vreme trimisese magistrați însărcinați cu organizarea regiunilor cucerite — unde, după cîte scria Lucullus, operațiile de război fuseseră terminate — nu întîrzie să voteze și legea Manilia, îndeosebi în urma instigației lui Caesar și a lui M. Cicero⁷⁸. Aceștia au sprijinit legea nu din convingere că ea aduce vreun folos statului, nici din dorința de a fi pe placul lui Pompeius, ci pur și simplu fiindcă își dădeau seama că tot aveau să treacă. Caesar avea interesul să cultive plebea, deoarece vedea bine că este mult mai puternică decît Senatul. În același timp se gîndea să pregătească terenul pentru a obține și el, într-o bună zi, un decret asemănător cu cel votat în favoarea lui Pompeius. La mijloc era și calculul că pe măsură ce Pompeius va acumula mai multă ură și mai multă invidie împotriva lui, în urma onorurilor ce i se acordau, plebea se va dezgusta cu atît mai repede de el. Cicero, la rîndul lui, năzuia să guverneze statul și căuta să dovedească atît plebei, cît și aristocrației că va spori considerabil puterea acelora la care se va alătura. El înclina cînd într-o parte, cînd în alta, făcînd pe rînd jocul celor două facțiuni, ca să fie solicitat și de unii, și de alții. Așa, de pildă, deși declarase că alege partida aristocraților și că, în consecință, preferă să fie edil și nu tribun, în ultimul moment trecu de partea gloatei lipsită de virtuți.

44 După aceasta, deoarece Manilius fusese dat în judecată de aristocrați⁷⁹ și împricinatul căuta pe orice cale amânarea judecării pentru un timp oarecare, Cicero, care îi punea tot felul de bețe în roate — el era pretor și deținea funcția de președinte al completului de judecată — abia de consimți să-i amâne procesul pentru a doua zi, sub pretextul că se aflau la sfârșitul anului. Mulțimea însă manifestă o mare nemulțumire și Cicero, constrâns acum de tribuni, se duse la Comiții unde tună și fulgeră împotriva Senatului și făgădui că-l va sprijini pe Manilius.

Felul cum s-a comportat în această împrejurare îi atrase blamarea și fu numit transfug⁸⁰. Un tumult spontan din sînul asistenței a împiedicat întrunirea completului de judecată.

Publius Paetus și Cornelius Sulla,⁸¹ nepot de soră al marelui Sulla, consuli designați, deoarece fuseseră dovediți de crima corupției, au pus la cale uciderea denunțătorilor lor, L. Cotta și L. Torquatus; ura lor era sporită și de faptul că aceștia din urmă fuseseră aleși consuli în locul lor⁸². La acest proiect au fost asociați și alți câțiva, printre care Cn. Piso și Lucius Catilina, bărbat plin de îndrăzneală (și el candidase pentru consulat și din acest motiv mocnea în suflet o puternică ură). Cu toate acestea nu izbutiră să facă nimic, căci complotul a fost dezvăluit și Senatul acordă consulilor Cotta și Torquatus o gardă personală⁸³. Se pare că se pregătea și un decret împotriva celor bănuiți, dacă nu s-ar fi opus un tribun al plebei. Cum Piso, în această împrejurare, a continuat să aibă o atitudine de sfidare, Adunarea Senatului, de teamă ca Piso să nu provoace ceva tulburări, îl trimise grabnic în Spania, sub pretextul înăbușirii unei răscoale. Aici a și fost înjunghiat de localnici, nemulțumiți în urma unor nedreptăți⁸⁴.

45 Mai întâi, Pompeius se pregătea de plecare spre insula Creta ca să-l întâlnească pe Metellus⁸⁵. Când află despre decretul care fuseseră date, Pompeius făcu pe supăratul, așa cum o mai făcuse și altă dată, și își acu-

67-66
i.e.n.

ză adversarii că îi ridică mereu piedici în cale, pîndindu-i orice mișcare; în realitate, se bucura nespuse de adoptarea acestor decrete. De atunci încolo însă, chiar dacă mai rămăseseră unele lucruri nerezolvate, nu mai acordă nici o importanță Cretei, nici anumitor situații critice din largul mărilor, ci își îndreaptă toată atenția spre războiul împotriva barbarilor. Deocamdată, ca și cînd ar fi avut de gînd să pună la încercare intențiile lui Mithridates, îl trimise pe Metrophanes să-i ducă regelui un mesaj de prietenie.

Deși Mithridates nu dădu atunci nici un semn că este dispus să țină seama de oferta lui Pompeius (căci Arsakes, regele părților tocmai murise și Mithridates nutrea speranța să-l atragă de partea sa pe Phraates, urmașul lui la tron⁸⁶) de îndată ce află că Pompeius i-o luase înainte și că își asigurase alianța lui Phraates în aceleași condiții dorite și de el, convingîndu-l pe tînărul rege să năvălească în acea parte a Armeniei, aflată sub stăpînirea lui Tigranes, se sperie și trimise numaidecît o delegație la Pompeius, ca să încheie o convenție. Acesta, cerîndu-i să depună armele și să-i înapoieze pe transfugi, Mithridates nu mai avu prilej să chibzuiască; la vestea acestor condiții, cei care se aflau în tabăra regelui din Pont, atît transfugii (aceștia erau în număr mare), de frică să nu fie predați, cît și barbarii — de frică să nu fie siliți să lupte fără transfugi — se revoltară. N-ar fi fost de mirare ca Mithridates să fi pățit cine știe ce din partea lor, dacă n-ar fi izbutit, cu mare greutate, să-i țină pe oameni în frîu, sub pretextul că el trimisese deputația nu ca să ducă tratative, ci ca să iscodească pregătirile romanilor.

46 Pompeius, pus în fața necesității de a începe lupta, își luă toate măsurile necesare și rechemă sub arme legiunile valeriene. El se afla deja în Galatia, cînd Lucullus, venind în întîmpinarea sa, îl asigură că războiul fusese dus la bun sfîrșit și că o nouă expediție era cu totul de prisos⁸⁷. Tocmai de aceea, trimișii Senatului cu însărcinarea de a stabili organizarea administrativă a

provinciei cucerite se și aflau de față. Cum Lucullus nu izbuti să-l convingă să se retragă, își pierdu firea și începu să-l insulte pe Pompeius, reproșându-i, printre altele, că se amestecă în toate și că nu se mai satură de războaie și de a fi comandant. Pompeius, fără a-i păsa cîtuși de puțin de părerile lui Lucullus, interzise oricui să se supună ordinelor rivalului⁸⁸ său și se îndreptă împotriva lui Mithridates în marșuri forțate, zorind să-l atace pe rege cît mai repede cu putință.

47 Mithridates ale cărui trupe erau mai puțin numeroase decît acelea ale lui Pompeius îl evită cîtva timp. Tactica lui era să pîrjolească ținutul pe unde trecea Pompeius, îl plimba de colo pînă colo și făcea tot posibilul să-l lipsească de hrană.

Dar, în momentul cînd Pompeius năvăli în Armenia⁸⁹, ca să se aprovizioneze, cu gîndul să o cucerească în lipsa unei apărări organizate, regele se înfricoșă în fața unei invazii pe care nu o mai putea împiedica. De aceea, intră și el, la rîndul lui, în Armenia și ocupă o poziție defensivă, pe o colină cu întărituri naturale, unde-și așteptă liniștit adversarul împreună cu toată armata sa. El nutrea speranța să-i distrugă pe romani prin foamete în vreme ce lui proviziile îi soseau de pretutindeni, deoarece se afla într-un ținut pe care-l subjugase. La picioarele înălțimii pe care o ocupa se vedea o cîmpie întinsă, loc unde Mithridates trimitea mereu pe unii din călăreții săi să facă razii. El maltrata pe cei care îi cădeau în mreajă și, afară de aceasta, primea la sine pe transfugii care se iveau.

Pompeius nu avu curajul, în aceste condiții, să-l atace pe Mithridates și pe oamenii săi. El își mută tabăra în altă parte, într-un ținut înconjurat de păduri, unde își făcea socoteala că avea să fie mai greu hărțuit de cavaleria și de arcașii dușmani; apoi întinse lui Mithridates o cursă — așezînd într-un loc potrivit cîtiva soldați de ai săi în timp ce el, personal, cu alți cîtiva oșteni, provocă o încăierare în cîmp deschis în fața taberei dușmanilor; atrăgîndu-i pe urmele sale încotro

voia, măcelări o bună parte dintre ei. Însuflețit de acest succes, Pompeius trimise alți oameni în diferite direcții ale ținutului ca să caute merinde.

48 Mithridates, când își dădu seama că Pompeius se aprovizionează fără a mai fi amenințat de vreo primejdie, că a pus mâna pe Anaïtis,⁹⁰ provincie a Armeniei închinată unei divinități cu acest nume, numai cu sprijinul câtorva soldați, că în urma acestor succese i se alăturau tot mai numeroși partizani, pînă și soldații lui Marcus,⁹¹ se sperie de-a binelea și nu-și mai prelungi șederea în acel ținut. Fără să mai întîrzie, la adăpostul întunericului, se îndreptă în marșuri de noapte spre Armenia lui Tigranes. Pompeius îl urmărea pas cu pas, dornic să angajeze lupta; cu toate acestea nu se încumeta să treacă la atac nici în timpul zilei (căci barbarii nu ieșeau afară din tabără), nici în timpul nopții (căci se temea de locurile care nu-i erau cunoscute). El așteptă pînă ajunseră la graniță. Aici, înștiințat că dușmanii aveau de gînd să scape, luînd-o la fugă, se văzu silit să dea o bătălie în plină noapte. Odată ce luă această hotărîre, el se îndepărtă cel dintîi, pe furiș, cînd barbarii se aflau în popasul de la prînz, și o apucă pe drumul pe care ei urmau să se îndrepte. Întimplarea făcu să pătrundă într-un defileu străjuit de înălțimi. După ce-și sui soldații pe acestea și-i așteptă pe barbari — cînd aceștia se angajară în defileu fără teamă și fără a lua vreo măsură de apărare, deoarece pînă atunci nu pățiseră nimic, încredințați și acum că se află la adăpost de orice primejdie în înaintarea lor, ba chiar sperînd că romanii vor renunța la urmărirea lor —, Pompeius le căzu dintr-o dată în spate, în plină bezna; ei nu aveau nici un fel de lumină și nici o stea nu strălucea pe firmament.

49 Iată desfășurarea acestei bătălii⁹²; mai întîi, la un semnal dat, toate trompetele sunară atacul dintr-o dată. Apoi, soldații și mulțimea oamenilor care însoțeau armata romană scoaseră laolaltă un strigăt de răz-

boi. Soldații își izbeau cu putere lăncile de paveze, iar restul băteau cu pietre în vasele și uneltele de aramă. Sunetele se răsfărgeau și se prelungeau în văgăunile munților, stîrnind o panică de nedescris. Barbarii, surprinși în miez de noapte și în acea pustietate de zgomotele care izbucniseră pe neașteptate, s-au speriat așa de tare, de parcă fuseseră loviți de o năpastă dumnezeiască. În acele clipe, romanii, din toate punctele cîte le ocupau pe înălțimi, zvîrlind cu bolovani, cu lănci și cu suliți, rănau fără greș pe cei din mulțimea îngrămădită și îi aduseră pe dușmani într-o situație extrem de critică. Aceștia nu erau echipați pentru luptă, ci pentru marș; de-a valma, bărbați și femei amestecați printre cai, cămile și tot felul de bagaje, unii călare, alții suiți fără nici o ordine în căruțe acoperite cu coviltir sau în mari căruțe de transport, unii deja răniți, iar alții așteptîndu-se să fie, se înghesuiau aflîndu-și astfel mai curînd sfîrșitul, deoarece se împiedicau unii pe alții. Iată ce au avut de suferit atîta vreme cît erau atacați de la distanță.

Cînd însă romanii, nemaiavînd la îndemînă cu ce să-i atace de departe, se năpustiră asupra lor, cei care se aflau la capetele convoiului au fost decimați. Era de ajuns o singură lovitură ca să-i ucidă, fiindcă majoritatea nu purtau arme. În același timp, spre centrul coloanei, lumea se călca în picioare, căci toți fugeau spre mijloc sub imperiul groazei care domnea de jur împrejur. Astfel nenorociții piereau într-una, strivindu-se și chinuindu-se unii pe alții, fără nici o posibilitate să se apere și nici să întreprindă vreo acțiune împotriva dușmanilor. Deoarece cei mai mulți erau călăreți și arcași, în beznă nu puteau zări absolut nimic și nici nu puteau încerca vreo manevră în defileul strîmt în care se aflau. În cele din urmă, luna se arată pe cer. Unii se bucurară, sperînd că la lumina ei, oricum, ar mai fi în stare să apere pe cîte cineva. Și poate, într-adevăr, ar fi tras un folos oarecare, dacă romanii, care atacau din spate, nu le-ar fi dat și mai mult de furcă, căzînd asupra lor cînd dintr-o parte, cînd dintr-alta, înșelîndu-le astfel

atît privirea, cît și direcția brațului. Cum romanii erau mulți la număr și toți împreună proiectau umbre uriașe în adîncimea defileului, deși nu ajungeau încă să-i atace direct, apropierea lor înșela. Barbarii loveau în gol, orbește, ca și cum atacatorii ar fi fost chiar lîngă ei, dar erau răniți cînd se avîntau împotriva unor umbre pe care nu le nimereau. Așa s-a făcut că mulți dintre ei au fost uciși, iar alții nu mai puțin numeroși au fost prinși; nu-i mai puțin adevărat că grupuri compacte au fugit, printre care și Mithridates⁹³.

50 Regele, în această împrejurare, se îndreaptă spre Tigranes. Înainte trimise totuși o deputație, dar nu găsi o atitudine mai prietenoasă din partea lui Tigranes. Acesta bănuia că revolta fiului său, numit tot Tigranes, împotriva lui fusese pusă la cale în urma îndemnurilor bunicului*, adică a lui Mithridates. Așa că, de parte de a-i acorda ospitalitate, Tigranes îi prinse pe trimișii lui Mithridates și-i aruncă în lanțuri⁹⁴. Dezamăgit în speranțele ce și le făurise regele, își întoarse pașii spre Colchida și de aici înaintă pe uscat spre Palus-Maeotis și spre Bosfor, pe unii cîștigîndu-i de partea sa, pe alții constrîngîndu-i cu forța. El puse stăpînire pe acest ținut și-l înspăimîntă așa de cumplit pe Machares, fiul său, care era aici rege și care îmbrățișase cauza romanilor, încît acesta nici nu îndrăzni să se înfățișeze în ochii tatălui său. Pe Machares îl omorî cu ajutorul oamenilor din suita lui, cărora le făgădui imunitate și sume de bani⁹⁵.

Între timp Pompeius trimisese trupe pe urmele fugărilor, dar Mithridates o luase înainte și trecuse de albia rîului Phasis. Generalul roman puse temeliiile unui oraș în ținutul în care obținuse victoria, destinat răniților și soldaților slăbiți de vîrstă și de luptă. Mulți dintre locuitorii din împrejurimi s-au alăturat celor colonizați de bunăvoie și urmașii lor se află aici pînă azi încă.

* Lacună în text.

Numele oraşului este Nicopolis și face parte din provincia Cappadocia⁹⁶. Acestea au fost faptele de arme ale lui Pompeius.

51 Tigranes, fiul lui Tigranes, luînd cu sine cîțiva dintre fruntașii cărora nu le era pe plac domnia bătrînului, s-a refugiat la Phraates. Cum acesta nu prea știa ce hotărîre să ia din cauza tratatelor care-l obligau față de Pompeius, Tigranes îl convinsese să năvălească în Armenia. Ei înaintară pînă la Artaxata, supunînd tot ținutul care se întindea în fața lor și atacară chiar și orașul. Bătrînul Tigranes, înfricoșat de înaintarea lor, se adăposti în munți. Cum asediul părea de durată, din acest motiv Phraates trecu o parte din armata sa sub comanda tînarului Tigranes și se întoarse acasă. Tigranes tatăl, profitînd de ocazie, se întoarse împotriva fiului său lăsat singur și-l învinse. Acesta, luînd-o la fugă, se îndreptă mai întîi spre bunicul său, Mithridates, dar cînd află că bătrînul, învins, era în poziția unuia care are el mai degrabă nevoie de ajutor decît să fie în măsură să-i ajute pe alții — se abătu spre pozițiile romanilor și, slujindu-i lui Pompeius drept călăuză, porni împotriva Armeniei și a tatălui său.

52 La vestea înaintării dușmanilor, cu groaza în suflet, Tigranes trimise un crainic lui Pompeius și îi dădu pe mîna pe solii lui Mithridates. Dar, opoziția fiului său îl împiedică să obțină condiții acceptabile.

Pe de altă parte, Pompeius, după ce trecu peste Araxes se apropie de zidurile Artaxatei, cu toată intervenția lui Tigranes. Acesta, constrîns de împrejurări, i-a predat orașul și, nesilit de nimeni, se duse în tabăra învingătorului; totuși, ca să-i stîrnească respectul și mila în același timp, se îngriji ca înfățișarea sa să țină pe cît se putea calea de mijloc, amintind de importanța rangului ce-l deținuse, dar și de prezenta sa decădere. Așadar, își dezbracă tunica cu dungi albe și mantaua muiată în purpură, dar păstră tiara și bentița de care se prindea.

Pompeius trimise înaintea lor un lictor cu însărcinarea să-l invite să se dea jos de pe cal. Tigranes, după obiceiul locului, se pregătea să intre călare în lagărul întărit al romanilor. Când își făcu intrarea pe jos, când își depuse diadema, smulgînd-o de pe frunte și se prosternă la picioarele lui Pompeius, generalul roman în fața acestui trist spectacol se înduioșă, se îndreptă cu hotărîre spre el, îl ridică de la pămînt și, punîndu-i la loc tiara pe frunte, îl pofti să se așeze alături de el. Pompeius încerca să-l consoleze, spunîndu-i printre altele, că nu-și pierduse stăpînirea asupra Armeniei, ci, dimpotrivă, cîștigase prietenia romanilor. Cu aceste cuvinte, Pompeius i-a insuflat curaj, mai ales că l-a poftit și la cină.

53 Fiul lui Tigranes, așezat de cealaltă parte a lui Pompeius, nu crezu de cuviință să se scoale în picioare în fața tatălui său și nu-i arătă nici un fel de interes. Invitat și el la masă, nu luă parte la banchet. Această atitudine îi atrase îndeosebi ura lui Pompeius.

A doua zi, după ce ascultă mărturiile amîndurora, Pompeius îi dădu înapoi lui Tigranes tatăl toate ținuturile pe care acesta le primise moștenire de la strămoșii săi. Cît privește teritoriile pe care izbutise să le cucerească în urmă (între altele, diverse părți din Cappadocia și Syria, Fenicia și Sophena, ținut învecinat cu Armenia, care alcătuiau laolaltă o întindere remarcabilă), i le luă pe toate. În plus, pretinse o indemnizație bănească⁹⁷ și nu-i acordă lui Tigranes fiul decît Sophena. (Aici se găseau însă tezaurul tronului.) Tînărul ceru cu vehemență să-i fie atribuite lui; cum așteptările îi fură dezamăgite (căci Pompeius nu avea altă posibilitate ca să-și procure sumele pentru care se înțelese) Tigranes, foc de supărat, se hotărî să fugă.

Prevenit, Pompeius luă măsuri ca Tigranes să fie supravegheat cu strictețe și trimise ordine gardienilor tezaurului să încredințeze toate averile numai lui Tigranes tatăl. Aceștia refuzară însă, sub pretext că porunca se cuvenea dată de tînărul Tigranes căruia,

argumentau ei, îi fusese deja acordată suveranitatea. Pompeius neavînd încotro, îl trimise la fortificația care adăpostea tezaurul. Cum porțile continuau să rămînă închise în fața noului suveran, acesta se apropie pe cît se putea și porunci, deși împotriva voinței lui, să fie lăsat să treacă. Dar gardienii nici de astă dată nu dădeau semne de ascultare, declarînd că tînărul nu transmite această dispoziție din proprie inițiativă, ci constrîns. Pompeius își ieși atunci din fire și-l închise pe Tigranes. Și astfel bătrînul puse mîna pe averi.

Pompeius, după ce-și împărți armata în trei corpuri, își stabilî tabăra de iarnă în ținutul Anaïtis, lîngă malurile fluviului Kyrnos⁹⁸. De la Tigranes tatăl primise un mare număr de daruri și sume de bani mult mai importante decît fusese înțelegerea. Iată motivul principal care l-a determinat să-l treacă pe Tigranes după scurt timp pe lista prietenilor și aliaților poporului roman, iar pe fiul lui să-l trimită la Roma sub escortă.

54 Cu toate acestea nu-i fu dat să petreacă iarna în liniște.

66 l.o.n.
(iarna)

Oroises, regele albanilor care locuiesc la nord de Kyrnos, dornic întrucîtva să fie pe placul lui Tigranes cel tînăr, căruia îi era prieten, dar mai ales din teamă ca nu cumva romanii să năvălească în Albania, își făcu socoteala că n-ar fi stricat să le cadă în spate, pe neașteptate, în anotimpul iernii, într-o perioadă cînd romanii erau răsfireați în tabere separate. În speranța de a înfăptui ceva spre folosul lui, își puse trupele în mișcare în ajunul Saturnaliilor⁹⁹.

El însuși se îndreptă împotriva lui Metellus Celer care-l avea în seamă pe Tigranes; concomitent, trimise cîteva detașamente împotriva lui Pompeius, iar altele împotriva lui Lucius Flaccus, guvernatorul celei de a treia părți a provinciei, așa că romanii încolțiți de pretutindeni să nu-și mai poată acorda ajutor unii altora. Cu toate aceste încercări, nu făcu nici o ispravă.

Metellus Celer îl respinse cu vigoare, iar Flaccus în imposibilitate de a salva îngrăditura taberei din cauza

perimetrului excesiv de larg, săpă o altă tranșee în incinta primei întărituri. Lăsându-i pe dușmani să creadă că este înfricoșat, îi momi să depășească șanțul exterior. Apoi, când se așteptau mai puțin, năvăli asupra lor și pe mulți îi măcelări chiar în cursul încăierării, iar pe mulți alții pe când o luaseră la fugă.

Între timp, Pompeius, pus la curent cu încercarea barbarilor de a-și îndrepta atacul împotriva celor care nu se aflau sub comanda lui, se întoarse fulgerător spre vrăjmașii care înaintau cu gândul să-l lovească, îi risipi și, fără să mai aștepte, așa nepregătit cum era, căută să-l ajungă din urmă pe Oroises. Totuși nu-l mai putu prinde. Respins de Celer și aflînd vești despre înfrîngerea celorlalți oameni ai săi, Oroises o luase deja la fugă. Pompeius nimici însă numeroși albanii pe care-i surprinsese în clipa când încercau să treacă înapoi Kyrnosul. Din acest moment, la insistența celor care scăpaseră cu viața, se arătă dispus să încheie un tratat de pace. Adevărul este că Pompeius ardea de nerăbdare să pustiască, la rîndul lui, țara albanilor. Din pricina anotimpului friguros, amîna însă expediția.

66-65
L.e.n.

Acestea au fost faptele săvîrșite de Pompeius¹⁰⁰.

CARTEA XXXVII

perimetrului excesiv de larg, săpă o altă tranșee în incinta primei întărituri. Lăsându-i pe dușmani să creadă că este înfricoșat, îi momi să depășească șanțul exterior. Apoi, când se așteptau mai puțin, năvăli asupra lor și pe mulți îi măcelări chiar în cursul încăierării, iar pe mulți alții pe când o luaseră la fugă.

Între timp, Pompeius, pus la curent cu încercarea barbarilor de a-și îndrepta atacul împotriva celor care nu se aflau sub comanda lui, se întoarse fulgerător spre vrăjmașii care înaintau cu gândul să-l lovească, îi risipi și, fără să mai aștepte, așa nepregătit cum era, căută să-l ajungă din urmă pe Oroises. Totuși nu-l mai putu prinde. Respins de Celer și aflînd vești despre înfrîngerea celorlalți oameni ai săi, Oroises o luase deja la fugă. Pompeius nimici însă numeroși albanii pe care-i surprinsese în clipa când încercau să treacă înapoi Kyrnosul. Din acest moment, la insistența celor care scăpaseră cu viața, se arătă dispus să încheie un tratat de pace. Adevărul este că Pompeius ardea de nerăbdare să pustiască, la rîndul lui, țara albanilor. Din pricina anotimpului friguros, amîna însă expediția.

66-65
L. a. n.

Acestea au fost faptele săvîrșite de Pompeius¹⁰⁰.

CARTEA XXXVII

1 În anul următor, sub consulatul lui L. Cotta și L. Torquatus, Pompeius se război cu albanii și cu iberii. El se văzu nevoit să pornească mai întâi asupra acestora din urmă, cu toate că intenția lui era alta¹.

65 i.e.n

Artokes, regele iberilor (ei locuiesc pe ambele maluri ale râului Kyrnos² și ținutul lor se învecinează de-o parte cu Albania iar de cealaltă cu Armenia), temându-se ca Pompeius să nu se îndrepte împotriva lui, îi trimise o solie, sub pretext că-i oferă prietenia sa. Între timp lua măsuri să-l atace pe neașteptate, după ce îi va fi câștigat astfel încrederea. Prevenit despre aceste uneliri, Pompeius năvăli în teritoriul stăpînit de Artokes înainte ca regele să fie cu totul gata și să apuce să ocupe defileul extrem de anevoios care duce spre inima țării. Pompeius și înaintase pînă spre orașul numit Acropolis³, fără ca Artokes să fi aflat ceva despre prezența lui. Localitatea se află chiar la picioarele cheilor de unde . . . *, lanțurile Caucazului se desfac în dreapta și în stînga; ea devenise o fortificație destinată pazei trecătorilor. Artokes, cuprins de panică, nu mai avu răgazul necesar să-și termine pregătirile. După ce a trecut fluviul, a dat foc podului. Oamenii din fortăreață, învinși cu prilejul asediului și în lupta care a urmat, se predară. Pompeius, de îndată ce se văzu stăpîn peste trecători, institui o gardă pentru paza acestora și, de aici, pornind mai departe, izbuti să aducă sub stăpînire lui tot ținutul de dincoace de fluviu.

2 Cînd tocmai se pregătea să traverseze, la rîndul lui, Kyrnosul, iată că Artokes îi trimite soli cu o cerere

* Mică lacună, pe care Reiske a întregit-o astfel după Strabon, XI, 499: „pe o parte curge Kyrnos, iar de alta se desfac lanțurile Caucazului”.

de pace, însoțită de făgăduiala că va reconstrui podul și că îi va procura provizii. Ambele oferte fuseseră făcute în speranța că va dobîndi pacea. Totuși cînd se lămurii că Pompeius trecuse deja albia fluviului, se înfricoșă și se retrase spre fluviul Peloros, o altă apă al cărei curs îi străbătea regatul. Pe acela a cărui trecere i-ar fi stat la îndemînă s-o împiedice la timp îl atrăgea acum pe urma pașilor săi.

Pompeius, luînd în considerație situația, îl urmări fără preget și, de îndată ce-l ajunse, îl învinse. În înaintarea sa fulgerătoare, mai înainte ca arcașii iberi să fi avut timp să-și desfășoare măiestria, el angajă lupta cu trupele dușmane, risipindu-le într-o clipă. După această înfrîngere, Artokes trecu dincolo de Peloros, dădu pradă focului și puntea de prin părțile locului, iar apoi fugi mai departe încă. Din oamenii săi, unii au pierit în cursul bătăliei, alții, pe cînd încercau să treacă pe jos albia fluviului. Numeroși oșteni, răspîndindu-se prin păduri, timp de cîteva zile nu mai conteniră să arunce cu săgeți din vîrfurile arborilor care erau foarte înalți. Dar în cele din urmă, cum romanii tăiau arborii, au murit și ei.

În felul acesta Artokes, se văzu nevoit să trimită din nou soli la Pompeius. De astă dată delegația aducea și daruri⁴. Pompeius le acceptă cu intenția că speranța tratativelor îl va determina pe rege să nu se mai retragă, dar nu se arată de acord să încheie pacea, decît cu condiția ca Artokes să-i încredințeze pe propriii săi copii ca ostateci. Regele se tot codea, pîna cînd romanii traversară și râul Peloros, lesne de trecut în timpul verii, fără ca de altfel să întîmpine nici cea mai mică rezistență. Abia atunci își trimise Artokes copiii în lagărul lui Pompeius și numai după aceea obținu pacea.

3 La cîtva timp după aceste evenimente, Pompeius, încunoștințat că fluviul Phasis nu se află departe⁵, după ce-și făcu socoteala că de-a lungul albiei lui ar putea coborî spre Colchida și că de aici îi este deschisă calea Bosforului, adică urmărirea lui Mithridates, porni la drum așa cum plănuise. El străbătu Colchida și ținuturile li-

mitrofe, cînd folosindu-se de duhul blîndeții, cînd vîrînd groaza în oameni. Pe cînd se afla în Colchida, dîndu-și seama că drumul ce-l avea de făcut pe uscat străbătea ținuturi locuite de numeroase populații necunoscute și războinice, dar că drumul pe mare se dovedea a fi și mai greu, atît din pricina lipsei de porturi, cît și din pricina băștinașilor, ordonă flotei să se alinieze în fața lui Mithridates ca să-i observe mișcările și să-l împiedice să părăsească rada portului, cu o direcție necunoscută. În al doilea rînd, el urmărea să nu-i dea regelui nici o posibilitate de aprovizionare cu grîne.

Pompeius se întoarce apoi împotriva albanilor, nu însă pe drumul cel mai scurt, ci reluînd calea Armeniei⁵, cu gîndul ca și prin această manevră să le surprindă necredința față de tratate. El trecu fluviul Kyrnos pe jos, pe acolo pe unde era vad în timpul verii, poruncind cavaleriei să traverseze prima în amonte, convoiului de transport, în linia a doua iar pedestrașilor în linia a treia, pentru ca forța maximă a curentului să se spargă în bariera vie alcătuită de trupurile cailor. Dacă vreun animal de povară se întîmpla să fie tîrît de șuvoi, nimerea în lanțul soldaților care mergeau în josul apei și, datorită atenției lor, nu era dus mai departe.

De aici Pompeius se îndreaptă spre Cambyses⁶, fără să fi întîmpinat nici o neplăcere din partea dușmanilor. Dar avu mult de suferit de pe urma arșitei și ca urmare, de pe urma setei. Alături de el pătimea toată armata, deși majoritatea drumului îl făceau noaptea. Călăuzele, alese dintre băștinași, nu le arătau drumul cel mai lesnicios. Nici măcar fluviul nu se dovedea de vreun folos. Apa, mult prea rece, băută fără întrerupere, îmbolnăvi un mare număr de soldați. Cum nici aici nu întîmpină nici un fel de împotrivire, își urmară drumul spre rîul Abas⁷, cărînd cu sine numai apa. Restul îl dobîndeau prin bunăvoința locuitorilor din ținut, așa că romanii nu făcură prădăciuni prin ținut.

4 După traversarea fluviului se zvoni că Oroises se apropie. Atunci Pompeius, dornic de a-l atrage în luptă

Înainte de a-i da prilej să prindă de veste numărul de trupe care îl însoțeau, ca nu cumva regele să se retragă, când ar fi aflat câți oameni avea, așeză în frunte cavaleria, dându-i anumite instrucțiuni, care să fie executate întocmai. În dosul călăreților îi rîndui pe pedestrași, cu un genunchi la pămînt, ascunși după scuturi, cu poruncă strașnică să nu facă nici o mișcare. Așa că Oroises, de îndată ce a fost informat de prezența romanilor, se și grăbi să angajeze lupta. În urma dispozițiilor luate — regele, subestimînd forța cavaleriei romane pe care n-o știa acoperită de alte trupe, o și atacă. Călăreții romani, fără a depune o rezistență îndelungată, o luară dinadins la fugă, iar Oroises îi urmări cu toată ardoarea. Atunci pedestrașii, ridicîndu-se dintr-o dată în picioare și desfăcîndu-și rîndurile, asigurară retragerea oamenilor lor prin mijlocul dispozitivului de luptă ce-l formau. În același timp, ei învăluiră din flanc numeroși dușmani care se avîntaseră fără prea multă chibzuială în urmărirea cavaleriei, ținîndu-le piept vitejește.

Toți cei încercuți pieriră sub loviturile pedestrimii; cît despre ceilalți, rămași în afara cercului închis, cavaleria le căzu în spate după ce-i depăși și prin dreapta și prin stînga. În această bătălie a fost măcelărit un mare număr de dușmani atît de către infanteria romană, cît și de către cavalerie. Alți albanii au fost arși de vii în pădurea în care se refugiaseră, în timp ce romanii strigau într-una — Io, Saturnalia, Saturnalia, în amintirea atacului îndreptat odinioară împotriva lor⁸.

5 După aceste isprăvi, Pompeius cutreieră tot ținutul și acordă pace albanilor; de asemenea, la cererea lor, intră în legături de prietenie și cu alte populații care locuiesc de-a lungul lanțului Caucaz, pînă la Marea Caspică, acolo unde se termină acest șir de munți care începe din regiunile Pontului⁹. Și Phraates, dornic să-și reînnoiască alianța, trimise o solie la Pompeius¹⁰. Pe măsură ce vedea cum Pompeius înainteză, cum generalii din subordinea sa¹¹ izbutiseră să cucerească restul Armeniei și regiunile învecinate ale Pontului, că Gabinius, tre-

cînd Eufratul, atinsese malurile Tigrului — frica i se strecură în suflet și începu să se gîndească la confirmarea tratatului ce-l lega de Pompeius. Totuși, el nu izbuti să dobîndească ascultare.

Pompeius, plin de încredere în izbînzile dobîndite, care-i deschideau frumoase perspective în viitor, nici nu-l băga în seamă. El se adresă cu multă trufie solilor lui Phraates și pretinse să-i fie cedată țara Gordyenei, pentru care Phraates se certa cu Tigranes. Deoarece solii n-au știut ce să-i răspundă — ca unii care n-aveau nici un fel de instrucțiuni cu privire la Gordyena — Pompeius îi scrisese cîteva rînduri lui Phraates și, fără să mai aștepte o nouă solie, trimise de îndată pe Afranius în Gordyena; după ce o luă în stăpînire, fără nici o împotrivire, o dăruie lui Tigranes. Afranius, în drumul său spre Syria, traversă Mesopotamia, încălcînd convențiile cu regele partilor. El se rătăci și avu de suferit chinuri cumplite din pricina anotimpului rece și a lipsei de hrană. Fără doar și poate ar fi pierit cu soldații lui cu tot, dacă n-ar fi fost primit și îndrumat de carrheeni¹², colonie macedoneană stabilită în acel ținut. Iar Pompeius . . .*

6 Ca urmare a puterii ce-o deținea, așa s-a comportat Pompeius față de Phraates, demonstrînd foarte clar amatorilor de glorie că totul depinde de soarta armelor și că învingătorul în luptă devine, în mod necesar, și legiuitor al propriei sale voințe. Mai mult încă. El își bătu joc de titulatura lui Phraates cu care acesta se fălea față de toate celelalte neamuri și chiar față de romani. Romanii, de altfel, folosiseră întotdeauna această titulatură, cînd i se adresau. El era numit „regele regilor“, dar Pompeius, în scrisorile ce-i trimise, tăie cuvîntul „regilor“ și i se adresă numai cu titlul de „rege“. Lucrul era cu atît mai grav cu cît Pompeius cu prilejul triumfului ce i s-a acordat mai tîrziu la Roma, contrar uzanțelor în vigoare, a dat acest titlu de „regele regilor“ lui Tigranes, luat în captivitate.

* Mică lacună în text.

Evident, Phraates, deși îi era teamă de Pompeius și căuta să-l cultive, s-a supărat foc din acest motiv, de parcă ar fi fost lipsit de domnie. El îi trimise o solie și îi înșiră toate nedreptățile la care fusese supus, interzicându-i totodată să mai treacă Eufратul.

64 i.e.n. Pompeius îi răspunse fără nici o moderație. Atunci Phraates, în primăvara anului când au fost aleși consuli L. Caesar și C. Figulus, porni cu război împotriva lui Tigranes, însoțit de fiul acestuia care îi era ginere. Învingând în luptă, soarta războiului se întoarse apoi în favoarea sa, Tigranes, chemându-l repede în ajutorul său pe Pompeius, care se afla în Siria, Phraates trimise iarăși o ambasadă la comandantul suprem al romanilor, îi aduse o mulțime de acuzații și lăsa să se înțeleagă că avea multe de spus și cu privire la romani. Până la urmă Pompeius fu încercat de fiorul rușinii și al fricii.

7 Așadar, el nu se mai grăbi să-i dea ajutor lui Tigranes și nici nu mai întreprinse o altă acțiune dușmănoasă împotriva lui Phraates, sub cuvânt că n-a fost însărcinat cu conducerea unei atare expediții și că Mithridates, din punct de vedere militar, constituia încă o primejdie serioasă. El repeta mereu că-i ajung cele înfăptuite și că se ferea să compromită bunele rezultate, din dorința nesăbuită de a face mereu mai mult, așa cum s-a întâmplat lui Lucullus. În realitate, considerațiile sale filozofice de acest fel, pe care le tot debita pe atunci, ca de pildă, că este primejdios să visezi la tot mai multe câștiguri, că este nedrept să năzuiești la bunul altuia, nu trădau decât regretul că vulpea nu putea ajunge la struguri. Temându-se de forțele regelui part, de vremelnicia lucrurilor omenești, Pompeius nu se mai angajă într-o nouă campanie¹³, deși mulți îl îmboldeau la aceasta, și se prefăcu că ignorează capetele de acuzare aduse de rege. Fără măcar să încerce să le combată, anunță că, de vreme ce Phraates și Tigranes aveau un anume litigiu de frontieră, el va institui o comisie de trei, care urma să hotărască. Într-adevăr, se ținu de cuvânt și trimise comisia. Cei doi regi acceptară ca membrii comisiei să le

fie arbitri în fapt și, astfel, lichidară toate diferențele ce-i dezbinau. Tigranes era furios, fiindcă nu obținuse nici un ajutor, iar Phraates era stăpînit de gîndul că nu-i rău ca regele Armeniei să se mențină pe tron, așa ca odată și odată, dacă ar fi avut nevoie, să-l cîștige ca aliat împotriva romanilor. Amîndoi știau foarte bine că, indiferent care din ei doi l-ar fi învins pe celălalt, ar fi făcut jocul romanilor, căzîndu-le lesne în plasă. Iată deci motivele care i-au dus la reconciliere.

Pompeius își petrecu iarna la Aspis¹⁴, aduse sub ascultarea sa diferite triburi încă rebele și puse mîna pe fortăreața Symphorion, prin trădarea Stratoniceii¹⁵. Aceasta era una dintre soțiile lui Mithridates, purtîndu-i nemărginită ură soțului ei care o părăsise. Ea trimise gărzile afară din fortăreață, pentru a procura hrană și între timp îi primi pe romani, deși fiul ei se împotriva din rășputeri . . .*

65-64
i.e.n.
(iarna)

8 Acesta n-a fost unicul motiv care-i atrase elogii lui Caesar în timpul cît a fost edil. El a fost lăudat și pentru că a celebrat cu mare pompă jocurile romane¹⁶ și sărbătoarea Cybelei¹⁷, precum și pentru organizarea unor extraordinar de impresionante jocuri de gladiatori, în memoria tatălui său. Cheltuielile necesare au fost suportate, în parte, de Caesar împreună cu colegul său de ma-

65 i.e.n.
(aprilie)

* Iacună în text. Iacuna se completează prin textul corespunzător din Xiphilinos.

„La întoarcerea sa din Armenia, Pompeius împacă pe regii și pe șefii care i se adresau, le rezolvă anumite neînțelegeri, întări pe unii în domnie, altora le mări posesiunile, restrînse și micșoră puterea acelor care depășiseră limita, restabili ordinea în Coele-Syria și în Fenicia, nu de multă vreme scăpate de sub jugul regilor, dar oprimate în schimb de arabi și de Tigranes. Antiochos îndrăzni să le revendice, însă nu le obținu. Aceste două țări fură reunite într-o singură provincie; ele primiră o legislație proprie și aici a fost stabilită administrația romană¹⁸”.

gistratură, Marcus Bibulus, în parte, din propria sa avere¹⁹. El desfășură un lux așa de orbitor cu prilejul acestor din urmă serbări, încât faima sa personală se extinse și la cele pe care le organizase împreună cu Bibulus. Până la urmă Caesar trecea drept unicul susținător al cheltuielilor, iar Bibulus, glumind, zicea că i s-a întâmplat același lucru ca lui Pollux: un singur templu comun le era închinat atât lui Pollux, cât și lui Castor, totuși lăcașul sfânt purta numele lui Castor!

9 Aceste manifestări plăceau foarte mult romanilor. Dar unele minuni îi umplură în schimb de groază. Pe Capitoliu, mai multe statui înfățișând bărbați de stat, precum și alte chipuri de zei, printre care și cel al lui Jupiter, înălțat pe o coloană, au fost topite de focul fulgerului; un tablou cu lupoaica care-i hrănea pe Romulus și Remus a căzut de pe pedestal; literele gravate pe coloanele care purtau textele de legi au fost mizgălite și șterse. Cu scopul de a descoperi orice conjurație care i-ar fi tulburat, romanii au împlinit toate jertfele la care au fost îndemnați de auguri și au votat înălțarea unei statui și mai grandioase încă, în cinstea lui Jupiter, întoarsă cu fața spre răsărit în direcția forului.

Iată ce s-a întâmplat în acel an²⁰; censorii care nu erau de aceeași părere cu privire la locuitorii din nordul Eridanului (unul înclina pentru acordarea dreptului de cetățenie, celălalt nu) n-au luat absolut nici o măsură, iar în cele din urmă s-au și dezis de magistratură. Din această cauză, succesorii lor, în anul următor, n-au făcut nici ei nimic, împiedicați în activitatea ce ar fi trebuit s-o desfășoare de tribunii plebei, care nu doreau să se întocmească o evidență a senatorilor, de frică să nu fie expulzați din Senat.

În acest timp, la propunerea unui anume Caius Papius, tribun al plebei, toți străinii care locuiau la Roma, cu excepția locuitorilor aceluși ținut care acum poartă numele de Italia, au fost alungați din oraș sub pretext că numărul lor era prea mare și că nu păreau persoane potrivite să conviețuiască cu romanii²¹.

10 Anul următor, sub consulatul lui Figulus și al lui Caesar²², s-au întâmplat puține evenimente, demne totuși de amintit, deoarece scot în evidență latura neprevăzută a lucrurilor omenești. Cel care-l ucisese pe Lucretius din ordinul lui Sulla, cât și un altul, care omorîse numeroși proscriși, victime ale aceluiași Sulla, au fost puși sub acuzare și pedepsiți pentru crimele comise. Principala promotor al acestei acțiuni a fost Iulius Caesar²³. Așa se face că schimbările politice nimicesc adesea pe mai marii de odinioară. Condamnarea celor doi s-a dovedit a fi împotriva așteptărilor opiniei publice, cum s-a întâmplat și cu punerea în libertate a lui Catilina, dat în judecată pentru aceleași motive²⁴. Căci și Catilina omorîse o mulțime de proscriși. Această hotărîre l-a îndrjțit în ticăloșie și, pîna la urmă l-a dus la pieire.

Într-adevăr, pe vremea consulatului lui M. Cicero și al lui C. Antonius, atunci cînd Mithridates nu mai reprezenta nici un pericol pentru romani, ba încă s-a și sinucis, Catilina a încercat să aducă modificări constituției²⁵.

El a instigat în acest scop pe aliați și a înspăimîntat Roma cu amenințarea unui război teribil. Iată cum s-au petrecut ambele evenimente.

11 Mithridates, cu puternica sa personalitate, nu se lăsă copleșit de nenorociri; datorită mai curînd unei voințe de nezdruccinat decît forțelor fizice ce-l părăseau — el plănua, ținînd seamă și de faptul că Pompeius se afla în Siria, să se îndrepte spre Istru, prin țara sciților și de aici încolo să organizeze o invazie spre Italia²⁶. Om prin natura sa născut pentru încercări spectaculoase, care trecuse prin multe, și bune și rele, era de părere că putea întreprinde și spera orice, oricît de îndrăzneț ar fi fost planul. De altfel, chiar dacă s-ar fi înșelat în așteptări, prefera să se prăbușească cu sufletul senin, printre ruinele tronului său, decît să-și ducă viața în umilință și lipsă de faimă, după ce i se luase domnia.

Din aceste visuri bătrînul rege își procura energii nebănuite. Pe măsură ce era doborît fizicește și corpul i se

ofilea, resursele intelectuale dovedeau o neobișnuită vioiciune — așa încît slăbiciunea trupească era înlocuită de ascuțimea minții.

Cu toate acestea, foștii lui aliați, văzînd puterea Romei în plină creștere, iar pe cea a lui Mithridates scăzînd într-una, își schimbă ră poziția. (Pe lîngă alte calamități, cel mai teribil cutremur de pămînt din cîte s-a întîmplat vreodată în acele regiuni, îi distruse multe orașe), în armată izbucniră nemulțumiri și cîțiva dintre fiii săi fură răpiți și duși la Pompeius²⁷.

12 În aceste împrejurări, Mithridates pe unii începu să-i urască și îi pedepsi cu moartea, iar pe alții, în furia sa oarbă, se grăbi să-i condamne fără nici o dovadă, pe simplă bănuială. Nu mai avea încredere în nimeni și, ceva mai mult încă, din cîți copii îi mai rămăseseră, ros de îndoieli, pe cîțiva porunci să fie înjunghiați.

Martor la aceste atrocități, Pharnakes, unul dintre fiii săi²⁸, și din teamă față de taică-său și mînat de speranța că romanii îi vor încredința lui domnia (era deja ajuns la vîrsta bărbăției) urzi un complot împotriva lui Mithridates. Gîndurile lui fură descoperite (căci toate acțiunile lui erau supravegheate cu atenție și fătîș și pe ascuns) și tînărul ar fi pățit-o pe loc dacă gărzile bătrînului ar mai fi avut vreo licărire de devotament pentru stăpînul lor. Așa cum stăteau lucrurile, Mithridates, foarte abil în toate problemele guvernării unui stat, nu știa totuși că nici armele, nici mulțimea supușilor — dacă dragostea nu le-a fost cîștigată — nu slujesc nimănui la nimic. Dimpotrivă, cu cît numărul lor e mai mare, iar ei nu dau dovezi de credință, devin și mai mult de temut pentru monarhul absolut.

Așadar Pharnakes, alături de cei dinainte cîștigați de partea sa, și asociindu-i și pe cei trimiși de tatăl său ca să-l prindă (el îi momise și pe aceștia cu cea mai mare ușurință), se îndreptă întîns împotriva tatălui său.

Cînd bătrînul care stătea la Panticapeea²⁹ află ce se petrece, trimise cîțiva soldați în întîmpinarea fiului său, cu făgăduiala că el însuși îi va urma. Dar Pharnakes,

fără nici o osteneală, îi corupse și pe aceștia, ca unii care nici ei nu-l iubeau pe Mithridates. El cuceri Panticapeea și-l ucise pe tatăl său în palatul unde se refugiase.

13 Mithridates încercă să se sinucidă. După ce administră otravă soțiilor sale și copiilor cîți îi mai avea încă, el bău restul de otravă. Cu toate acestea nu izbuti să-și curme viața nici cu ajutorul otrăvii, nici cu propria-i mîină care ținea sabia. Otrava, deși mortală, nu l-a afectat, căci Mithridates se imunizase printr-o cură intensă de contraotravă pe care o lua zilnic. Cît privește lovitura de sabie, ea dădu greș datorită mîinii slăbite de vîrstă și de vitregia împrejurărilor, pe deasupra, și de efectul otrăvii, atîta cît va fi fost. Cum nu putea să-și dea sfîrșitul după cîte încercase — și se părea că agonia i se prelungește prea mult — cei pe care-i trimisese împotriva fiului său se năpustiră asupra lui și-i grăbiră pieirea, străpungîndu-l cu săbiile și cu lăncile³⁰.

Prin urmare, Mithridates, care a cunoscut toate capriciile sorții și culmile ei, n-a avut parte nici de un sfîrșit obișnuit; el și-a dorit moartea, împotriva voinței lui; a încercat în fel și chip să se sinucidă, și n-a izbutit; a căutat să-și curme viața și prin otravă, și prin tăișul săbiei, și a fost asasinat de dușmanii săi.

14 Pharnakes, după ce îmbălsămă rămășițele pămîntești ale tatălui său, le trimise lui Pompeius, ca dovadă a celor întîmplate. În același timp, declară că stă la dispoziția lui Pompeius, el personal, cît și regatul său.

Pompeius avu mărinimia să nu insulte cadavrul lui Mithridates, ci porunci să fie îngropat în locul de odihnă al strămoșilor regelui. Plecînd de la ideea că dușmănia s-a destrămat odată cu sufletul regelui, n-a mai luat nici o măsură de răzbunare zadarnică împotriva leșului. Pîna la urmă dăruie totuși domnia Bosforului lui Pharnakes ca răsplată pentru paricidul comis și îl trecu pe lista prietenilor săi și a aliaților Romei³¹.

La moartea lui Mithridates, toată întinderea regatului său a fost cucerită, cu puține excepții. Garnizoanele care

încă mai ocupau câteva locuri întărite în afara granițelor Bosforului nu se supuseră imediat, dar nu fiindcă plănuiau să i se împotrivescă lui Pompeius, ci din teama să nu fie trase la răspundere, dacă s-ar fi găsit cineva care să le sustragă tezaurele încredințate lor, înaintea sosirii generalului roman. Ele tot amînau să se predea în intenția de a încredința toate bogățiile în mâinile lui Pompeius.

15 Cînd aceste ținuturi au fost definitiv pacificate și Phraates își vedea de treabă, după ce ordinea s-a restabilit în Siria și în Fenicia, Pompeius s-a îndreptat spre Aretas⁹². Acesta domnea peste arabii acum supuși de romani, a căror țară se întinde pînă spre Marea Roșie. Mai înainte vreme, el pricinuisese multe neplăceri Syriei și în urma agresiunilor sale fusese învins în luptă de către romanii care săriseră în ajutorul ei. Cu toate acestea, dinastul arab nu-și întrerupea atacurile. Așadar, Pompeius porni o campanie împotriva lui și a vecinilor ce-l susțineau, îi învinse fără nici o dificultate și lăsă în urma sa garnizoane de pază. De aici, în mare grabă, se îndreptă spre Siria-Palestina, țară ai cărei locuitori pustiiseră Fenicia. Siria-Palestina era guvernată de doi frați, Hyrcanos și Aristobul⁹³, care se certau între ei pentru demnitatea de mare preot al zeului lor, nu se știe prea bine cine este acest zeu. În orice caz, ei confundă acest sacerdoțiu cu regalitatea. Neînțelegerile lor semănaseră răzmeriță printre cetăți. Pompeius temină repede cu Hyrcanos, fără nici o luptă, deoarece acesta nu avea forțe suficiente la dispoziția sa. Cît privește pe Aristobul, închis într-o fortăreață, fără nici o posibilitate de ieșire, Pompeius îl sili să ducă convorbiri. Mai târziu, cum Aristobul nu se decidea să-i predea nici sumele de bani, nici garnizoana, așa cum promisese în urma unei întrevederi, Pompeius îl luă prizonier. De aici înainte cucerirea teritoriului syrian⁹⁴, cît mai rămăsese nu s-a mai dovedit anevoioasă. Dar Pompeius întâmpină mari greutăți cu asediul Ierusalimului.

16 Primit în oraș de partizanii lui Hyrcanos, Pompeius s-a făcut stăpîn peste cartierele locuite, fără nici o împotrivire. Dar regiunea în care se afla templul, controlată de forțele potrivnice, i-a dat mult de lucru. Templul era situat pe o înălțime³⁵ și întărit de jur împrejur cu ziduri groase.

Dacă apărătorii ar fi depus aceeași rezistență în fiecare zi, Pompeius n-ar fi putut cuceri templul. Cum însă ei întrerupeau orice fel de activitate în timpul zilelor denumite ale lui Saturn — abținându-se cu strictețe să încalce legea — au oferit romanilor prilejul ca în acest răstimp să le avarieze dispozitivele de apărare.

Romanii, observînd periodicitatea acestei practici, nu forțau nici cînd atacurile în celelalte zile ale săptămînii; dar de îndată ce veneau la rînd zilele cu pricina, împingeau asaltul cu toată puterea. Și așa au cucerit ei templul în una din zilele lui Saturn³⁶, fără ca apărătorii să depună nici cea mai mică rezistență.

Toate tezaurele au fost prădate, puterea regală trecută pe seama lui Hyrcanos, iar Aristobul luat prizonier.

Acestea au fost evenimentele din Palestina. Așa se numea din vechime întreaga regiune locuită care se întinde de la hotarele Feniciei pînă spre Egipt, de-a lungul coastelor Mării Mediterane.

Totuși ea a dobîndit și o altă denumire. Țara se numește Iudeea, iar locuitorii iudei.

17 N-am idee cum cei din Palestina au început să-și confere acest din urmă nume, dar observ că el se extinde și la alți oameni, care au adoptat practicile lor de viață, chiar dacă nu sînt de același neam cu ei. Secta lor a prins rădăcini și printre romani. Deși a suferit numeroase opreliști, s-a dezvoltat totuși atît de mult, încît și-a cucerit dreptul de a trăi în deplină libertate, după legile ce le respectă.

Ei se deosebesc de ceilalți oameni prin toate manifestările felului lor de viață, ca să zic așa, dar mai ales prin faptul că nu onorează pe nici unul dintre zeii altor neamuri. Ei nu recunosc decît o singură divinitate, pe

63 i.e.n.
(octombrie)

care o adoră cu patimă. Niciodată n-au avut nici un fel de statuie la Ierusalim. Ei au credința că acest zeu nu comunică prin viu grai și că este invizibil; cultul religios îl practică însă cu o fervoare nemăiîntâlnită. Acestui zeu i-au înălțat un templu de mari dimensiuni, foarte frumos, care nu-i nici acoperit, nici închis. Tot lui i-au închinat ziua lui Saturn. În ziua de sărbătoare îndeplinesc felurite rituri, care nu sînt respectate decît de ei, și nu se apucă de nici un lucru greu de făcut. În ce privește detaliile, ca de pildă, cine este acest zeu, care este originea practicilor de cult, cum se face că împrăștie o asemenea teamă — ele au fost relatate de mulți alți scriitori⁹⁷ și nu au contingentă directă cu obiectul istoriei noastre.

18 Obiceiul de a stabili modul în care se succed zilele în raport cu cele șapte stele, denumite planete, provine de la egipteni. Desigur, el există actualmente la toate popoarele, dar părerea mea este că nu se ridică la o epocă prea îndepărtată.

Vechii greci, cel puțin după cîte știu eu, n-aveau nici idee de așa ceva. Cum în vremurile noastre a fost adoptat pretutindeni și chiar de către romani, ba încă cu pretenția că reprezintă un obicei strămoșesc, am intenția să expun, pe scurt, în ce chip și după care reguli s-a împămîntenit.

Am aflat două explicații, de altfel nu greu de înțeles, care fiecare în parte se bazează pe o anumită teorie.

Dacă am apropia armonia care rezultă din sistemul cvartelor, pîna astăzi încă recunoscut ca primordial în muzică, de sistemul acelor astre, de care depinde întreaga ordine în cosmos — ținînd seama de așezarea orbitei pe care evoluează fiecare planetă — și, începînd cu orbita cea mai excentrică, adică cea consacrată lui Saturn, apoi, sărind peste cele două orbite care urmează, am reține numele zeului căruia îi este închinată cea de-a patra orbită; dacă, trecînd și mai departe, am depăși din nou două orbite și am ajunge la a șaptea; și dacă, trecîndu-le în revistă și pe cele care au mai rămas, după același pro-

cedeu, am acorda succesiv zilelor numele zeului care le patronează, am descoperi că toate aceste zile se află față de ordinea cosmică într-un raport echivalent cu cel al cvartelor în muzică³⁸.

19 Aceasta este, după câte se spune, prima explicație. Iată și pe cealaltă. Numărați ceasurile zilei și ale nopții, începînd cu primul ceas. Atribuiți acea primă oră lui Saturn, următoarea lui Jupiter, pe a treia lui Marte, pe a patra lui Helios, pe a cincea Afroditei, pe a șasea lui Hermes, pe a șaptea Lunii, respectînd ordinea orbitelor planetare, așa cum a fost ea fixată de egipteni. Repetați operația. După ce veți fi parcurs toate cele douăzeci și patru ore ale zilei, vă veți convinge că prima oră a zilei următoare revine lui Helios (Soarele). Dacă aplicați același procedeu și următoarelor douăzeci și patru de ore, după sistemul indicat, veți ajunge să atribuiți Lunii prima oră a celei de a treia zi. Dacă extindeți procedeu și la celelalte zile câte au mai rămas, fiecare zi va reveni zeului căruia îi aparține.

Acestea sînt explicațiile cu privire la instituirea zilelor săptămîinii.

20 Pompeius, după ce termină și această expediție, se reîntoarce în Pont. El cuceri locurile întărite și se îndreaptă spre Asia³⁹, iar de aici spre Grecia pentru a reveni în Italia.

Învingător în multe lupte, el a învins pe calea armelor un mare număr de șefi de state și de regi, iar pe alții i-a cîștigat ca aliați prin tratative⁴⁰. A întemeiat opt colonii, a anexat mai multe regiuni limitrofe și a asigurat romanilor numeroase venituri. Tot el a fost acela care a stabilit legi proprii și forme superioare de constituție pentru majoritatea neamurilor care locuiesc continentul Asiei și care pe acea vreme se aflau sub dominația romană⁴¹. Pîna și astăzi, ele păstrează instituțiile stabilite de Pompeius.

Nu încapе îndoială, toate aceste realizări sînt grandioase, și nimeni dintre romani, înaintea lui, n-a dus la

bun sfârșit ceva asemănător. Totuși ele ar putea fi eventual atribuite și norocului, cât și meritului tovarășilor săi de arme. Acum însă voi preciza în ce constă meritul lui suprem și pentru ce are dreptul de a fi admirat mai presus de oricine. Deținând o putere uriașă și pe mare, și pe uscat — posesor al unor bogății considerabile, pe care le dobândise de la prizonieri, prieten intim al unui mare număr de șefi de stat și capete încoronate — bizuindu-se pe simpatia aproape a tuturor popoarelor supuse autorității sale, pe care le câștigase prin binefaceri pornite din bunăvoință — ar fi putut, dacă le-ar fi cerut concursul, să domine Italia și să concentreze în mîna sa toată puterea Romei. Cei mai mulți l-ar fi acceptat de bunăvoia lor, iar alții, chiar dacă i s-ar fi împotrivit, datorită slăbiciunii lor, pînă la urmă tot ar fi cedat. Pompeius nu a vrut însă să urmeze această cale, ci, de îndată ce a debarcat la Brundisium, a dat drumul la vatră tuturor trupelor, din propriul său imbold, fără nici un decret votat de Senat sau de Adunarea poporului. Nici măcar nu s-a gîndit să le folosească, pentru a se făli la triumful pe care l-a celebrat. Deoarece era conștient cîtă ură atrăseseră acțiunile lui Marius și a lui Sulla, nu voia să inspire concetățenilor săi teama că vor avea asemenea neajunsuri de suferit nici măcar pentru cîteva zile.

21 Pompeius nu-și luă nici un cognomen, cu toate că faptele sale i-ar fi dat dreptul să-și ia chiar mai multe. Printr-un decret special i-a fost acordat triumful, precizez marele triumf, deși după datina strămoșească nu-i îngăduit să se atribuie cuiva triumful, dacă nu e însoțit de cei împreună cu care a împărțit victoriile; și încă Pompeius nu acceptă să se celebreze decît un singur triumf pentru toate războaiele pe care le purtase. În cortegiul a înfățișat pe lîngă o mulțime de trofee bogat ornate, amintiri ale fiecărei fapte de arme, pe cele mici inclusiv, fie ele cît de neînsemnate. Dintre toate se distingea un trofeu uriaș, extraordinar de frumos împodobit, pe care se afla o inscripție referitoare la importanța

mondială a lui Pompeius. Totuși acesta nu-și adăugă un alt cognomen și se mulțumi cu acela de „Magnus” pe care-l obținuse înaintea campaniilor din Răsărit. El nu a manifestat tendința de a profita de onoruri deosebite. Numai o singură dată s-a folosit de drepturile ce-i fuseseră acordate prin decret, în absența lui; ele contau în libertatea de a asista încoronat cu laur la toate serbările publice, înfășurat în mantie de general, iar la jocurile ecvestre cu mantia triumfală⁴².

Caesar, în pofida voinței lui Cato⁴³, se lupta mai mult ca oricând pentru atribuirea acestor distincții lui Pompeius.

22 Ceva mai înainte am vorbit despre caracterul lui Iulius Caesar. El își crea treptat o platformă politică, ducând un dublu joc: dornic, în realitate, să-l răstoarne pe Pompeius, făcea tot ce putea să-i câștige bunăvoința, cu scopul de a-și atrage simpatia maselor și a-și întări propria-i poziție.

Cît despre Cato, membru al familiei Porcia, își lua ca model de viață pe Cato cel Bătrîn, cu deosebirea că el arăta un interes mult mai pronunțat față de cultura greacă. Întregul său devotament se îndrepta spre interesele poporului roman și niciodată nu admira o personalitate anumită. Toată dragostea și-o revărsa față de patrie. Ura din toată inima pe oricine se ridica de-asupra nivelului obișnuit și devenea suspect că aspiră la monarhie; cu aceeași tărie iubea poporul, iubire amestecată cu milă pentru slăbiciunea acestuia. De aceea, ca nimeni altul, îi susținea cu pasiune interesele, luptînd pentru deplina libertate a ceea ce era drept, chiar dacă se expunea la primejdii. Toate acestea le făcea nu din ambiția pentru putere, nici ca să-și câștige faimă și renume, ci din dorința unui trai independent, în care tirania n-avea ce căuta. Acesta era omul care pe acea vreme participa pentru prima oară la treburile politice. El se împotrivi votării decretului în favoarea lui Pompeius, nu fiindcă ar fi avut ceva personal împotriva lui, ci numai fiindcă nu se încadra în prescripțiile legale.

23 Acestea au fost onorurile acordate lui Pompeius în timpul absenței sale. La întoarcere nu i s-a mai acordat un alt triumf. Cu toate acestea, dacă ar fi cerut, romanii ar fi adăugat și altele la cele precedente, căci de multe ori s-a întâmplat ca ei să împartă unor comandanți, fie și de o importanță mult mai mică decât cea a lui Pompeius, onoruri numeroase și exagerate. Adevărul este că au făcut acest lucru împotriva voinței lor. Pompeius știa foarte bine că cinstirile date de popor prea puternicilor zilei nasc adesea bănuiala constrîngerii din partea celor interesați, chiar dacă au fost conferite cu deplină libertate de voință, și că ele nu aduc nici o glorie celor care le-au primit deoarece, departe de a fi considerate drept un omagiu, lasă impresia că au fost smulse prin presiuni și decernate nu din bunăvoință, ci din lingușire. De aceea, el nu îngădui nimănui să mai facă propuneri în acest sens, argumentînd că este mult mai bine să se procedeze în acest fel decât să fie pus în situația de a refuza prevederile decretelor. Într-o asemenea atitudine, pe lîngă un sentiment de ură față de autoritatea celor care votează decretul, se adaugă trufia și insolența omului care nu acceptă distincții din partea celor mai sus decît el sau cel puțin egalilor lui. Dimpotrivă, socotea Pompeius, cine se abține să alerge după onoruri, se dovedește un adevărat democrat și în vorbe, și în fapte, ocolind fățarnicia.

Așadar, Pompeius, după ce a dobîndit aproape toate magistraturile și comenzile militare pe care le-a deținut prin încălcarea datinei străbune, n-a mai acceptat nici una dintre cinstirile fără de folos pentru nimeni, pentru el personal cu atît mai puțin, care i-ar fi atras numai invidie și ură, inclusiv din partea acelor care le-au decretat. Desigur însă, toate acestea s-au petrecut cîtăva vreme mai tîrziu⁴⁴.

24 În cursul aceluiași an⁴⁵, în lunile care au mai rămas, romanii nu mai avură de susținut nici un război, așa încît, după o lungă întrerupere, își organizează „oracolul prosperității” după zborul păsărilor. Este vorba de

un gen de divinație care are drept scop de a cerceta bunăvoința divinității cu privire la atitudinea ce-o avea față de rugile înălțate pentru prosperitate. Cu alte cuvinte, o rugă de acest fel, făcută direct, fără o informare în prealabil, era considerată drept o impietate.

O asemenea informare avea loc în fiecare an, în ziua când nici o armată nu era plecată în campanie de război, nu înfrunța nici un vrăjmaș și nici nu purta lupte. Din aceste motive, în timpul când primejdiile urmau una după alta, îndeosebi pe vremea războaielor civile, nu se mai ținea. Afară de faptul că romanilor le-ar fi venit foarte greu să găsească măcar o singură zi lipsită de toate implicațiile războiului civil, ar fi fost și foarte nepotrivit să se intereseze de prosperitatea lor în momentele în care, nesiliți de nimeni, își făceau unii altora ne-spuse necazuri, izvorâte din neînțelegerile interne, și se pregăteau să semene în jur numai nenorocire, indiferent dacă erau învinși sau învingători.

25 Iată că, în fine, în acel an s-a putut ține acea divinație după zborul păsărilor, dar rezultatul a fost îndoielnic⁴⁶. Mai multe păsări nu-și luară zborul în partea în care trebuia și oracolul a fost repetat. S-au ivit și alte semne nefaste: de mai multe ori a fulgerat din cer senin, a avut loc un teribil cutremur de pământ, stafii s-au arătat în numeroase locuri și limbi de foc s-au ridicat spre cer în partea Apusului. Tot omul, fie el cât de modest, era capabil să înțeleagă sensul acestor sinistre prevestiri⁴⁷.

Tribunii poporului îl adoptară în numărul lor pe consulul Antonius, care, în privința caracterului, se potrivea foarte bine cu ei. Apoi, unul dintre tribuni⁴⁸ îngădui candidatura la magistraturi urmașilor acelor cetățeni exilați odinioară de Sulla: altul acordă lui Publius Pactus și lui Cornelius Sylla, condamnați împreună pentru luare de mită, dreptul de a reveni în Senat și de a ocupa funcții publice⁴⁹. Un al treilea propuse abolirea datoriilor, iar altul, împărțirea pământurilor atât în Italia, cât și în teritoriile ocupate de romani⁵⁰. Dar toate

aceste proiecte au fost demascate și oprite la timp de Cicero și de partizanii săi, înainte de a fi apucat să fie puse în practică.

26 Titus Labienus îl dădu în judecată pe C. Rabirius⁵¹ pentru asasinarea lui Saturninus și astfel a pricinuit mari tulburări.

Saturninus era mort de peste treizeci și șase de ani, iar consulii din vremea aceea fuseseră însărcinați printr-un decret al Senatului să poarte război împotriva lui. Acțiunea lui Labienus punea în discuție autoritatea decretelor senatoriale și de aici rezulta o adevărată zdruncinare a ordinii de stat.

Rabirius nu-și recunoștea nicidecum crima, ci o nega cu înverșunare. Tribunii plebei făceau însă tot ce le stătea în putință să nimicească cu desăvârșire puterea și renumele Senatului și să-și asigure o deplină libertate de acțiune. În fond, faptul de a cere socoteală în legătură cu hotărîrea Senatului și despre fapte întâmplate cu atîția ani în urmă echivala cu o invitație fățișă la abuzuri asemănătoare și la instituirea unor piedici în calea pedepselor meritate.

Se înțelege că Senatul privea drept o adevărată fărădelege pieirea unui membru al său, un om care nu greșise cu nimic, peste toate și foarte înaintat în vîrstă; dar indignarea devenea cu atît mai vie la gîndul că primul organ reprezentativ al Republicii devenise ținta unor atacuri neîntrerupte și că guvernarea alunecă în mîinile acelor care aparțineau păturii de jos.

27 Această afacere judiciară a dat naștere în sînul ambelor partide la serioase frămîntări și la certuri înverșunate. Unii se împotriveau ca procesul să fie adus în fața unui tribunal, alții cereau înscrierea lui pe rol. Triumfă această ultimă părere, prin influența lui Iulius Caesar și a altor cîtorva cetățeni. Mai rămînea să se cadă la înțelegere asupra procedurii judiciare. Judecător era însuși C. Iulius Caesar împreună cu fratele lui, Lu-

cus Caesar. Nu era vorba de o crimă obișnuită, ci Rabirius era învinuit de crima de *perduellio*⁵².

Cei doi emiseră o sentință de condamnare, deși nu fuseseră aleși în această magistratură de către popor, după datină, ci numiți de pretor, fără ca acesta să aibă un atare drept.

Rabirius făcu apel, dar cu siguranță că n-ar fi scăpat nici în instanța din Adunarea poporului⁵³, dacă n-ar fi intervenit Metellus Celer⁵⁴, pe acea vreme augur și pretor. Văzînd că nu se putea impune în fața mulțimii, că oamenii nici măcar n-aveau impresia că sentința a fost dată ilegal, Metellus a luat-o la fugă spre Ianiculum, înainte de începerea votului, și acolo desfășură stindardul militar. Din acel moment, Adunarea poporului nu mai are voie să delibereze.

28 Iată legenda cu privire la acest stindard. În vechime, Roma era înconjurată de numeroși dușmani. Romanii, de teamă ca nu cumva în timpul dezbaterilor din comițiile centuriate, care se întruneau pe coline, să se găsească răuvoitori care să atace orașul și să cucerească Ianiculum, au hotărît ca nu toate centuriile să ia parte la vot, ci ca unele dintre ele, înarmate, să păzească cu rîndul acea înălțime. Cît timp dura întrunirea comițiilor, Ianiculum era păzit. Cînd adunarea era pe punctul de a se termina, stindardul era dat jos și gărzile se retrăgeau. Nu era voie să se țină nici un fel de dezbateri publice fără ca înălțimea Ianiculum să nu fie păzită. Acest lucru se întîmpla numai pe vremea cînd pe coline se adunau Comițiile centuriate, căci locul de adunare se afla în afara incintei orașului, și toți bărbații care purtau arme se presupunea că au datoria să participe la Comiții. Obiceiul este și astăzi încă respectat din considerație pentru datină.

Așadar, prin intervenția lui Metellus, Adunarea a fost dizolvată după înălțarea stindardului și Rabirius salvat. Labienus ar fi avut posibilitatea să-l cheme din nou în fața justiției, dar n-a mai făcut-o.

29 Cît despre Catilina, iată cum și din ce pricini a pierit⁵⁵.

Deoarece Catilina nu încetase să lupte pe orice căi pentru obținerea consulatului — și făcea tot ce-i sta în putință ca să-și ajungă scopul — Senatul, influențat îndeosebi de Cicero, votă un decret prin care se adăugau pedepselor drastice pentru corupție încă zece ani de exil⁵⁶.

Catilina, conștient că acest decret era îndreptat împotriva lui, purul adevăr de altfel, după ce și-a alăturat o mînă de oameni⁵⁷, a încercat să-l asasineze pe Cicero și pe alți cîțiva fruntași chiar în incinta Comițiilor, cu scopul de a fi numit pe loc consul. Totuși el nu a izbutit.

Cicero, prevenit la timp despre complot⁵⁸, dezvălui Senatului cum stau lucrurile și-l copleși pe Catilina cu acuzații⁵⁹. Cum însă nu i-a putut convinge pe senatori să voteze vreuna dintre măsurile pe care le credea necesare (căci dezvăluirile ce le făcuse nu păreau verosimile și Cicero era bănuțit că din ură personală calomnia pe acuzați), a fost cuprins de spaimă.

Deoarece își dădea seama că-l adusese la exasperare pe Catilina, nu mai îndrăzni să se ducă la Adunarea poporului fără să ia o măsură de apărare, așa cum obișnuia s-o facă, ci mergea întodeauna însoțit de prieteni siguri, gata să-i sară în ajutor dacă s-ar fi ivit vreo primejdie. Ca o precauție suplimentară îmbrăcase sub haină o platoșă pe care dinadins o tot lăsa să se vadă, cu dublul scop de a-și asigura viața și de a-i compromite pe acuzați. Toate la un loc, împreună cu zvonul că viața consulului era amenințată, au stîrnit indignarea publică. Conjurații, temîndu-se de acest curent de opinii, au încetat orice activitate.

30 În aceste împrejurări, după ultimele alegeri la consulat de la care fusese înlăturat, Catilina începu de astă dată să uneltească pe față nu împotriva lui Cicero și a partizanilor săi, ci împotriva întregii ordini de stat⁶⁰. El adună în jurul său pe cei mai răi oameni din

Roma, pe cei veșnic amatori de schimbări politice, precum și un mare număr de aliați, promițându-le ceea ce avea darul să-i atragă cel mai mult, abolirea datoriilor și reforma agrară⁶¹. El îi obligă pe cei mai cu vază și mai cu influență dintre complicii săi (în numărul cărora se afla și consulul Antonius⁶²) să se lege prin jurăminte nelegiuite. După ce sacrifică un tânăr sclav, și jură pe măruntaiele scoase din pînțelele lui, același lucru îl făcură și ceilalți⁶³.

Principalii săi susținători în raza orașului Roma erau consulul Antonius și Lentulus Publius, acesta din urmă izgonit din rîndurile Senatului după ce fusese consul și, care, deocamdată, era numai pretor, cu scopul de a fi reprimat în Senat. Pe de altă parte, la Faesulae, unde se adunase grosul conjuraților, figura principală era Caius Manlius, om foarte priceput în meseria armelor (fost centurion în armata lui Sulla, dar care-și risipise toată averea în cheltuieli nebunești). Cum tot avutul odinioară agonisit, și era vorba de o sumă considerabilă, îl pierduse din nechibzuință, Manlius⁶⁴ spera să-și refacă averea prin mijloace asemănătoare.

31 În vremea acestor pregătiri, Cicero a fost încunoștiințat, mai întîi, de cele ce se petreceau la Roma, prin niște scrisori al căror autor rămînea anonim, încredințate lui Crassus și altor cîțiva aristocrați⁶⁵. După această mărturie s-a decretat starea de asediu și s-au hotărît cercetări pentru descoperirea provocatorilor. Ceva mai tîrziu s-a aflat și de existența taberei din Etruria⁶⁶. Printr-un al doilea decret, consuli au fost însărcinați, după uzanța legală, să aibă grijă de apărarea Romei și a statului roman. Decretul era întărit prin formula solemnă *caveant consules ne quid Res Publica detrimenti caperet*⁶⁷. Aceste măsuri, precum și corpurile de gardă așezate pretutindeni au avut rezultatul să împiedice orice tentativă de răscoală la Roma, așa că Cicero era considerat drept un calom-

niator. Noroc că știrile sosite din Etruria confirmau adevărul acuzației și Catilina fu învinuit de complot împotriva statului⁶⁸.

32 Catilina, ca și cum n-avea nimic pe conștiință, primi mai întâi acuzația cu fruntea sus, plin de încredere în sine. El se pregăti pentru a apărea în fața judecării și-i propuse lui Cicero să-l supravegheze personal, ca să fie scos de sub bănuiala că ar plănui să fugă. Cicero, neacceptând să-l ia sub supravegherea lui — Catilina, ca să împrăștie temerile legate de conjurația ce-o pune la cale, petrecu câțeva vreme, nesilit de nimeni, în casa pretorului Metellus⁶⁹, cu gândul ca în acest timp să-și consolideze situația cu ajutorul conjuraților care se aflau la Roma. Dar, cum sprijin nu venea de nicăieri (Antonius, înfricoșat, se arăta plin de ezitare, iar Lentulus nu mai depunea nici un fel de zel), Catilina îi preveni pe toți să se întâlnească noaptea, într-o casă oarecare⁷⁰. Fără ca Metellus să știe ceva, Catilina se duce la întrunire, unde își certă acoliții pentru nevrednicia și lașitatea lor. Apoi, înșirînd primejdiile la care se expuneau dacă vina le-ar fi fost dovedită, precum și avantajele izbînzii, le insuflă un asemenea curaj și o asemenea ardoare, încît doi dintre ei⁷¹ se și oferiră să meargă acasă la Cicero, în zorii zilei, și să-l ucidă pe loc.

33 Și acest complot a fost totuși descoperit la timp. Cicero avea o mare influență. Cu multă lume era foarte prieten, în calitatea sa de avocat care le susținuse interesele, altora le inspira teamă, așa că nu-i nici o mirare că s-au găsit destui care să alerge să-l anunțe cum stau lucrurile⁷². Senatul, printr-un decret, îi porunci lui Catilina să părăsească Roma. Catilina, care atîta aștepta, părăsi capitala sub acest pretext⁷³ și, ducîndu-se la Faesulae⁷⁴, începu un război pe față, luîndu-și titlul și insignele de consul⁷⁵. În această calitate, luă comanda trupelor adunate de Manlius. Între timp, recruta de partea lui noi partizani, la început, din

rîndurile oamenilor liberi, apoi și dintre sclavi. Ca urmare, romanii îl declarară dușman public⁷⁶ și-l însărcinară pe consulul Antonius să pornească împotriva lui, neștiind că Antonius era unul dintre conjurați⁷⁷. La Roma se adoptă haina de doliu.

Din pricina evoluției evenimentelor, Cicero se hotărî să rămână în Capitală. Prin tragere la sorți lui îi revenise proconsulatul Macedoniei. El însă nu se duse nici în Macedonia (proconsulatul l-a cedat fostului său coleg de consulat, pentru a nu-și întrerupe activitatea de avocat, pe care o profesa cu pasiune)⁷⁸, nici în Gallia, provincie mai apropiată, pe care o acceptase în schimb, împiedicat de cele ce se întâmplau. Preferă să-și asume răspunderea apărării Romei și-l trimise pe Metellus⁷⁹ în Gallia, ca nu cumva Catilina să pună mîna pe provincie.

34 Rămînerea lui Cicero la Roma s-a dovedit foarte nimerită, căci Lentulus prin înțelegere cu o parte din conjurați și cu o delegație a allobrogilor venită la Roma cu o misiune specială, pe care o cîștigase de partea sa, se pregătea să incendieze anumite cartiere și să comită cîteva crime⁸⁰ * Cicero, după ce-i captură pe solii trimiși la Catilina și le confiscă scrisorile⁸¹, îi conduse în Senat unde, dîndu-le asigurarea că nu vor păți nimic, dezvălui întreaga urzeală a conspirației⁸². Lentulus, în consecință, a fost silit de către Senat să-și dea demisia din demnitatea de pretor și apoi a fost pus sub pază, împreună cu alte persoane ridicate odată cu el⁸³. Între timp începură cercetări pentru descoperirea celorlalți conjurați. Alături de Senat, aceste măsuri au fost aprobate și de Comiții, mai ales că s-a întîmplat ca statuia lui Jupiter să fie din nou așezată în Capitoliu, întocmai cum recomandaseră augurii — și anume cu fața spre răsărit și spre for — tocmai cu prilejul acestei adunări, pe cînd lumea ascu-

* Lacună în text.

ta discursul lui Cicero despre cele întîmplate⁸⁴. Deoarece augurii prezisese⁸⁵ descoperirea unui complot cu prilejul înălțării statuii și cum repunerea statuii la locul ei coincidea cu dezvăluirile recente, oamenii preamăreau puterea divinității și se arătau tot mai furioși împotriva celor acuzați⁸⁵.

35 Se răspîndise zvonul că și Crassus făcea parte din numărul conjuraților⁸⁶. Aceasta s-a întîmplat în urma mărturisirilor unuia dintre arestați⁸⁷, dar nu multă lume i-a dat crezare. Unii refuzau, din capul locului, să-l bănuiască pe Crassus capabil de așa ceva; alții, presupuneau că înșiși acuzații născociseră această calomnie, ca să-și asigure oarecare ajutor din partea lui Crassus, om cu o reală influență politică. Chiar dacă unele persoane au bănuit adevărul, s-au ferit să-și exprime părerea. Cazul ar fi dus la pieirea unui bărbat situat printre fruntașii Romei și ar fi dat naștere la tulburări civile mai mari încă decît cele din trecut. Pîna la sfîrșit nimeni nu mai comenta nimic.

Cu toate acestea, o mulțime de oameni, și liberi, și sclavi⁸⁸, unii de frică, alții din sentimente de milă față de Lentulus și de complicitii săi, făceau pregătiri să-i răpească pe toți și în acest fel să-i scape de la moarte. Cicero, prevenit la timp, așeză în cursul nopții o gardă pe Capitoliu și în For. Apoi, cum în zorii zilei primi cele mai frumoase încurajări din partea divinității, cu prilejul unui sacrificiu celebrat de vestale chiar la el acasă⁸⁹, pentru bună starea poporului — flacăra s-a ridicat mult peste măsura obișnuită —, el ordonă cetățenilor să depună jurămînt în fața pretorilor și să se înroleze în armată, în caz de nevoie. El, personal, între timp, convocă Senatul și, atît prin derută, cît și prin amenințări, încercă să-i convingă pe senatori să voteze condamnarea cu pedeapsa capitală a celor ținuți sub arest⁹⁰.

36 Părerile erau împărțite și puțin a lipsit ca acuzații să nu fie achitați. Caesar, deși toți cîți votaseră

înaintea lui se pronunțaseră pentru pedeapsa cu moartea⁹¹, opină pentru pedeapsa cu închisoare, ispășită de fiecare în parte în alt oraș, și pentru confiscarea bunurilor, cu condiția ca propunerea unei amnistii să nu se pună niciodată pentru ei. Evadarea unuia dintre ei — propunea Caesar — urma să determine trecerea de drept în rîndul dușmanilor patriei a cetății din care condamnatul a fugit.

Această părere a fost adoptată de toți cîți s-au succedat la vot după cuvîntarea lui Caesar, pînă îi veni rîndul și lui Cato⁹². Ba chiar și unii care votaseră mai înainte își schimbaseră părerea. Cato însă se pronunță pentru pedeapsa cu moartea și părerea lui fu urmată de acei care nu votaseră încă⁹³. Propunerea lui Cato întrunind majoritatea, acuzații au fost executați⁹⁴. Cu ocazia execuției s-a votat hotărîrea de a se aduce sacrificii și a se înălța rugi de mulțumire, lucru fără precedent pînă atunci. Cercetările fură extinse și la alte persoane denunțate. Cîțiva cetățeni, asupra cărora plutea bănuiala că ar fi avut de gînd să intre în relații cu conjurația, se dezvinovătiră.

Aceste anchete cădeau în sarcina consulilor. Pe senatorul Aulus Fulvius îl ucise însă chiar tatăl său⁹⁵ și nu a fost singurul — după cîte se spune —, bătrînul prevalîndu-se de autoritatea sa familială. Numeroși alți părinți, și mă refer nu numai la cei de rang consular, ci și la simpli cetățeni, și-au ucis, la rîndul lor, propriii copii.

37 Acestea sînt evenimentele petrecute în acel an⁹⁶. Să menționăm și faptul că, în urma unei propuneri a lui Labienus⁹⁷, susținut de Caesar, comițiile au hotărît să preia din nou alegerea pontificilor, infirmînd o lege de pe vremea lui Sulla și repunînd în vigoare legea lui Domitius. Caesar, după moartea lui Metellus poreclit „cel Pios“, dorea să obțină el sacerdoțiul, deși era încă tînăr și nu fusese pretor. Speranțele lui se bazau pe simpatia plebei, printre altele, și pentru că-l susținuse pe Labienus împotriva lui Rabirius și pentru că nu votase moartea lui Lentulus. Iată că pla-

nurile lui Caesar fură încununate cu succes și se văzu ales mare pontif, deși în competiție cu el au fost mulți alți contracandidați, printre care cel mai de seamă era Catulus. Nimeni nu se arăta mai repede gata decât Caesar să cultive și să lingusească pe indiferent cine s-ar fi găsit; el niciodată nu se dădea în lături să pronunțe un discurs sau chiar să treacă la fapte pentru a obține ceea ce urmărea. Puțin îi păsa de o umilință trecătoare, care în schimb îi asigura puterea pentru mai târziu. Intențiile lui erau de a da iluzia înfrântății celor pe care încerca să-i domine⁹⁸.

38 Așa și-a câștigat Caesar masele largi de partea lui, întăritate în schimb împotriva lui Cicero, care condamnase la moarte cetățeni romani. După ce și manifestă în diferite ocazii oprobriul, plebea, în cele din urmă, îl împiedică pe Cicero să ia cuvântul în ultima zi a consulatului ce-l exercitase, când, dornic să se dezvinovățească și să enumere faptele săvârșite în timpul acestei magistraturi încercă să vorbească (drept e că lui Cicero grozav îi plăcea și să fie laudat de alții, dar și să se laude singur).

La instigația lui Metellus Nepos⁹⁹, unul dintre tribuni, plebea nu-i îngădui lui Cicero să rostească altceva decât jurământul. Cicero însă, cum nu voia să se dea bătut, adăugă pe lângă jurământ și câteva cuvinte despre activitatea sa ca salvator al patriei, ceea ce avu ca efect creșterea valului de ură împotriva lui.

62 i.e.n.

39 Catilina a fost nimicit la începutul anului¹⁰⁰ în care consulatul l-au deținut Iunius Silanus și Lucius Licinius. Deși dispunea de forțe însemnate¹⁰¹, el tot târăgăna lucrurile, așteptând să vadă ce se va întâmpla cu Lentulus; Cicero și acoliții săi, odată suprimați, calea i-ar fi fost mult netezită. După ce află despre executarea lui Lentulus, și-și dădu seama că numeroși partizani îl părăsiseră în urma acestei sentințe, iată că prezența lui Antonius și a lui Metellus Celer în fața localității Faesulae, acum asediată, nu-i

mai îngăduia nici o ieșire¹⁰². Catilina se vedea nevoit să riște o ciocnire. (Cum cei doi generali se aflau în tabere separate), el se îndreptă spre cea a lui Antonius, deși ca rang acesta era superior lui Metellus și avea la dispoziția sa trupe mai numeroase. Motivul alegerii lui Catilina era speranța că Antonius, față de un tovarăș de conspirație, va pierde cu bună știință lupta¹⁰³. Acesta însă, bănuind gândurile lui Catilina, cum nu-i mai era devotat, căci îl știa lipsit de orice sprijin (majoritatea oamenilor își modelează sentimentele de ură sau de prietenie după gradul de putere al altora sau după interesele lor personale), pe de altă parte, de teamă ca nu cumva fostul lui prieten, văzându-l cum lupta cu ardoare împotriva conjurațiilor, să-i adreseze vorbe de ocară sau să rostească cuvinte care nicicând nu trebuiau auzite, se prefăcu bolnav și încredință conducerea luptei lui Marcus Petreius¹⁰⁴.

40 Și Petreius angajă lupta¹⁰⁵; dar nu-l nimici pe Catilina și pe cei 3 000 de oameni, care luptau alături de el cu un curaj nebun, decît după ce fură vărsate valuri de sînge. Nici unul dintre aceștia nu-și părăsi locul și toți căzură pe cîmpul de bătaie. Pînă și învingătorii deplîneră trista soartă a statului care pierduse atîția oameni de valoare; deși pedeapsa era justă, cei uciși făceau din păcate parte din rîndurile cetățenilor și ale aliaților.

Antonius trimise la Roma capul lui Catilina, dovadă de netăgăduit a morții fostului conspirator, cu scopul ca temerile să fie definitiv risipite. Această victorie îi aduse titlul de imperator, deși numărul dușmanilor uciși nu atingea cifra prescrisă de lege¹⁰⁶.

Au fost hotărîte sacrificii publice și romanii își schimbară hainele de doliu, ca și cum se simțeau în afara oricărui pericol.

41 Cu toate acestea, aliații¹⁰⁷, care trecuseră de partea lui Catilina și care scăpaseră cu viață, departe de a se potoli, se agitău într-una de teama represaliilor. Pre-

torii trimiști împotriva lor în diferite regiuni, deși aliații erau răsfirați pe o mare întindere, izbutiră să le prevină atacurile și să-i pedepsească.

Alți conjurați, din cei care se ascuseseră, fură descoperiți și dați pe mâna justiției, în urma denunțului lui Lucius Vettius, un cavaler care luase și el parte la conjurație¹⁰⁸. Acum însă Vettius, pentru a-și scăpa pielea, denunța pe rînd pe foștii săi tovarăși.

Vettius, după ce dezvăluise deja numele cîtorva persoane, consemnîndu-le în scris pe o tăbliță, s-a hotărît ceva mai tîrziu să prelungească lista. Senatorii însă, bănuind că nu este sincer, nu-i mai înmînară tăblița ca să nu mai aibă, eventual, prilejul de a șterge unele nume, ci îi porunciră să rostească cu glas tare numele aceluia pe care pretindea că i-a omis. De rușine și de teamă, Vettius, pus într-o asemenea situație, n-a mai făcut multe alte denunțuri.

Datorită secretului păstrat deocamdată asupra persoanelor denunțate, cît și faptului că unii fuseseră cuprinși de panică, chiar fără a avea temei, Roma și aliații erau pradă unor mari tulburări. Se mai găseau și din aceia care lăsau să se înțeleagă că-i știu ei pe cei vinovați. În fine, Senatul dădu un decret prin care publica numele persoanelor denunțate. De aici înainte, cei care scăpaseră de acuzare se liniștiră, iar cei învinuiți fură dați în judecată și condamnați. Dintre aceștia din urmă unii se găseau la Roma, alții au fost condamnați în lipsă.

42 Acestea au fost faptele lui Catilina și așa s-a sfîrșit el. Faima de care s-a bucurat Cicero și discursurile pe care le-a pronunțat împotriva lui Catilina îi aduseră un renume mai mare decît s-ar fi convenit în realitate. Puțin a lipsit ca Cicero să nu fie dat în judecată aproape imediat după execuția lui Lentulus și a celorlalți conjurați. Această acuzare, îndreptată de formă împotriva lui Cicero, țintea, în fapt, Senatul, pe care Metellus Nepos îl ataca mereu în Adunarea poporului, cu neobosită înverșunare. Teza lui Metellus

era că Senatul n-avea dreptul să condamne la moarte nici un cetățean, fără consimțământul Adunării¹⁰⁹. Cicero, în acea perioadă, nu păți încă nimic, căci Senatul asigurase impunitatea tuturor celor care luaseră parte activă la înăbușirea conspirației și, pe lângă aceasta, avusese grijă să declare că va fi considerat ca dușman și ca trădător de patrie oricine ar îndrăzni să învinuiască un cetățean din categoria mai sus amintită. Așa că Nepos, intimidat, nu mai continuă agitația.

43 În procesul conjurației lui Catilina, Senatul se dovedi învingător. Tot Senatul avu ultimul cuvânt și într-o altă împrejurare. Nepos propusese ca Pompeius (care se afla încă în Asia), împreună cu armata care-l însoțea, să fie rechemat în țară, sub pretextul restabilirii ordinii¹¹⁰. Adevărul era că el spera, prin intermediul lui Pompeius, general privit cu ochi buni de plebe, să-și întărească propria-i poziție în vârtejul turbure al evenimentelor. Dar Senatul i-a respins propunerea.

62 î.e.n.
(decembrie)

Mai întâi, tribunii plebei Cato și Quintus Minucius întrerupseră lectura proiectului prezentat de Nepos, prin proteste violente. Apoi, merșeră pînă acolo că-l înșfăcăra pe cel însărcinat cu citirea actului, iar în momentul cînd Nepos luase el însuși manuscrisul pentru a-l citi, i-l smulseră din mîna¹¹¹. Nepos, disperat, tot mai încercă să rostească cîteva cuvinte, dar cei doi îi astupară gura. De îndată se formară două tabere — fiecare din adversari susținut fiind de partizanii săi — și începu o bătaie cruntă, cu ciomege, cu pietre și chiar cu săbii. Senatorii se întruniră în aceeași zi la sediul lor, luară haina de doliu și dădură orașul în paza consulilor prin formula solemnă: *caveant consules ne quid Res Publica detrimenti caperet*.

Nepos, înspăimîntat de întorsătura lucrurilor, fugi din mijlocul Adunării fără să mai aștepte și, după ce depuse un act de acuzare împotriva Senatului, plecă

în mare grabă spre Pompeius, cu toate că nu-i era îngăduit să petreacă nici măcar o noapte afară din incinta Romei¹¹².

44 După aceste evenimente, Caesar însuși, pe vremea aceea pretor, nu mai încercă nici un fel de manevră politică¹¹³. Între timp făcea tot felul de presiuni ca numele lui Catulus, pe care-l acuza de furtişag și căruia îi cerea socoteală de sumele cheltuite, să fie șters din inscripțiile templului lui Jupiter Capitolinus. În schimb, el pretindea ca Pompeius să preia supravegherea ultimelor lucrări ale clădirii¹¹⁴. Se prea poate ca unele părți ale templului, așa cum se întâmplă la clădirile de proporții uriașe, să nu fi fost încă terminate. Nu este exclus ca Caesar să fi pretextat doar toate acestea. În caz că izbutea, faima terminării templului ar fi revenit lui Pompeius, iar numele acestuia ar fi fost înscris în locul aceluia al lui Catulus. Totuși oricât de dornic să câștige favoarea lui Pompeius, Caesar nu era dispus să se expună la riscul unui decret asemănător celui votat împotriva lui Nepos. Evident, el nu acționa în acest sens de dragul lui Pompeius, ci numai pentru a-și atrage și pe această cale simpatia plebei¹¹⁵.

Nu-i mai puțin adevărat, Pompeius inspira o asemenea teamă (nimeni nu știa dacă-și va licenția sau nu armata), încât atunci când a trimis înaintea lui în țară pe Marcus Piso¹¹⁶, ofițer în subordinea sa, pentru a candida la consulat, alegerile au fost amânate în așteptarea lui Piso, iar când acesta a sosit, a fost ales în unanimitate. Era doar recomandat de Pompeius atât prietenilor, cât și dușmanilor pe care acesta îi avea la Roma.

45 Cam în aceeași vreme, P. Clodius întină cinstea soției lui Caesar, chiar în casa acestuia, cu prilejul sacrificiilor pe care vestalele le celebrău în locuințele consulilor și în cele ale pretorilor¹¹⁷. La aceste sacrificii, datina din bătrâni interzicea participarea bărbaților. Caesar, încredințat că Clodius, sprijinit de partizanii

săi, va fi scos de sub învinuirea de adulter, nici nu-l dădu în judecată¹¹⁸. Dar se despărți de soția sa, justificînd că, deși departe de a pleca urechea zvonurilor răuvoitoare, conviețuirea devenea totuși imposibilă, din moment ce tovarășa sa de viață a dat naștere la bănuieli. O femeie cu adevărat virtuoasă, argumenta el, nu-i destul să se abțină de la păcate, ci trebuie să se afle deasupra oricărei bănuieli rușinoase¹¹⁹.

Acestea sînt evenimentele care s-au petrecut pe atunci¹²⁰. În plus, s-a construit un pod de piatră, care duce la mica insulă de pe Tibru, denumit podul lui Fabricius.

46 În anul următor, sub consulatul lui Piso și al lui M. Messala, aristocrații, urîndu-l oricum pe Clodius, cît și din dorința de a răzbuna sacrilegiul făcut în casa lui Caesar — pontificii declaraseră că sacrificiile profanate de prezența unui bărbat trebuie re-luate — îl chemară în fața tribunalului. Învinuit de adulter, cu toate că Caesar nu formulase nici o plîngere, de trădare, la Nisibis¹²¹, de legături incestuoase cu propria lui soră¹²², pînă la urmă tot a fost achitat. Judecătorii, de frică, ceruseră și obținuseră de la Senat o gardă, ca să nu pătească ceva din partea oamenilor lui Clodius. Catulus, glumind, zicea că juriul ceruse garda nu ca să-și asigure libertatea votului împotriva acuzatului, ci ca să-și salveze banii cu care fuseseră mituiți¹²³. Catulus muri puțin timp după aceea. Nimeni dintre contemporanii săi n-a prețuit mai mult decît el binele obștesc, adevăr asupra căruia nu există îndoială.

În același an, cenзорii, depășind numărul legal, au înscris în ordinul senatorial pe toți cetățenii care fuseseră magistrați¹²⁴, iar plebea, care pînă atunci privise fără nici o pauză jocurile de gladiatori, s-a ridicat în plin spectacol, pentru a merge la cină. Acest obicei, care datează din acea vreme¹²⁵, este și astăzi încă în vigoare, de cîte ori capul statului organizează jocuri. Iată deci cum s-au desfășurat evenimentele la Roma.

61 l.c.n.

47 Allobrogii făceau dese incursiuni de jaf în Gallia Narbonensis. C. Pomptinus, guvernatorul acestei provincii¹²⁶, trimise împotriva lor pe locotenenții săi. El însuși, așezându-și tabăra într-un loc întărit, anume ales, supraveghea operațiile ca în orice moment să le poată fi de folos sau cu un sfat, sau la nevoie, chiar cu o mână de ajutor. Manlius Lentinus se îndreptă cu trupele sale spre Ventia* și stîrni o asemenea panică, încît majoritatea locuitorilor fugiră din oraș, iar cei care au mai rămas trimiseră o solie ca să ceară pace. În timpul acesta, țărani din împrejurimi alergară în ajutorul cetății asediate și, căzînd pe neașteptate în spatele romanilor, îi siliră să ridice asediul. Totuși, oamenii lui Lentinus cutreierau fără teamă împrejurimile Ventiei, pînă cînd își făcu apariția Catugnatus, șeful militar al întregii populații, însoțit de alți cîțiva șefi din regiunea fluviului Iser, care veneau în ajutorul neamului lor. Lentinus nu se încumetă să-i oprească cînd îi observă cum trec apa cu un mare număr de bărci, de teamă să nu-și strîngă rîndurile, văzîndu-i pe romani așezați în ordine de bătaie. El preferă să se ascundă într-o pădurice care acoperă înălțimile de pe malul fluviului, de unde întinse allobrogilor o cursă. Pe măsură ce aceștia traversau fluviul, el îi ataca și îi nimicea. Făcu însă greșea să urmărească cîțiva fugari și căzu chiar în mijlocul cetei conduse de Catugnatus. Lentinus ar fi pierit cu siguranță dacă, dintr-o dată, n-ar fi izbucnit o furtună violentă care i-a împiedicat pe barbari să continue urmărirea.

48 După această ciocnire, Catugnatus se retrase spre inima țării în mare grabă. Lentinus profită de ocazie și făcu o nouă expediție. De astă dată izbuti să cucerească orașul întărit, lîngă zidurile căruia era s-o pătească.

* Textul corupt.

Lucius Marius și Servius Galba trecură albia Ronului și prădară ținutul allobrogilor¹²⁷. Ei își împinseră înaintea pînă la orașul Solonium și cuceriră fortăreața, care domina localitatea, după ce învinseseră în luptă pe apărătorii ei. Apoi dădură foc la câteva cartiere marginase, cu case de lemn. Sosirea neprevăzută a lui Catagnatus îi împiedică să cucerească restul orașului. Primind vestea acestei încurcături, Pompinus se îndreptă, în mare grabă, cu toate forțele sale, împotriva șefului allobrog, îl impresură, luă ca prizonieri mulți oameni, dar Catagnatus îi scăpă printre degete. În continuare, cucerirea întregului ținut s-a încheiat fără nici o dificultate.

49 În acest timp, Pompeius s-a înapoiat în Italia¹²⁸ și dădu dispoziții să fie aleși consuli Lucius Afranius și Metellus Celer¹²⁹. El spera, dar speranțele lui s-au dovedit zadarnice, să se bucure de sprijinul lor, pentru cele ce avea de gînd să înfăptuiască. Printre altele, avea intenția fermă să distribuie anumite loturi de pămînt soldaților care luptaseră sub ordinele lui și să obțină ratificarea tuturor actelor sale. Nimic din cele ce a cerut nu i-a fost acordat de îndată.

Aristocrații, care încă dinainte vreme nu erau de acord cu linia lui politică¹³⁰, se opuseră ca propunerile lui Pompeius să fie prezentate spre votare. Dintre cei doi consuli, Afranius (priceput mai degrabă la dans decît la treburile politice) nu i-a fost de nici un ajutor efectiv. Metellus, plin de mînie față de Pompeius, fostul lui cumnat, căci acesta îi repudiasse sora¹³¹, deși din căsătorie rezultaseră copii, îi combătu cu înverșunare toate proiectele. Rămînea Lucius Lucullus, pe care Pompeius îl tratase cu multă aroganță cînd s-au întîlnit în Galatia¹³². Lucullus îi făcea față tot felul de greutăți, silindu-l să supună Senatului spre ratificare fiecare din actele sale în parte, și nu în bloc, așa cum ar fi dorit Pompeius. El susținea că nu este drept să se acorde cu ochii închiși ratificarea tuturor dispozițiilor luate de Pompeius, de parcă ar fi fost vorba de un

monarh, fără ca nimeni dintre senatori să nu cunoască în ce constau ele. Deoarece Pompeius îi anulasese câteva înfăptuiri, Lucullus socotea de cuviință ca Senatul să cîntărească realizările fiecăruia dintre ei, iar la urmă să ratifice pe acelea care l-ar fi satisfăcut. Cato, Metellus, toți ceilalți din partida lor îl susțineau din răsuner pe Lucullus.

50 Tribunul plebei¹³³, care prezenta propunerea cu privire la distribuirile de pămînt către foștii soldați ai lui Pompeius, adăugă proiectului de lege o clauză: toți cetățenii, nu numai soldații, să primească anumite loturi. Acest adaos avea ca scop să înlesnească acceptarea proiectului și să netezească calea ratificării actelor săvîrșite de Pompeius. Metellus se opuse la toate încercările tribunului cu așa înverșunare, încît a fost aruncat în închisoare; Metellus însă, pînă și aici ținea cu orice preț să întrunească Senatul. Dar tribunul cu pricina, al cărui nume era Lucius Flavius, își așează scaunul tribunician în fața porții închisorii și, stînd pe scaun, împiedica pe oricine să intre. Pus în această situație, Metellus ordonă să se spargă zidul închisorii, ca senatorii să poată pătrunde pînă la el, și se pregăti să-și petreacă noaptea acolo. Aflînd ce se petrecea, Pompeius încercă un sentiment de rușine amestecat și cu teamă, ca nu cumva plebea să se supere. El dădu imediat dispoziție lui Flavius să se îndepărteze, sub pretext că Metellus însuși îl rugase să facă acest lucru. Nimeni însă nu-l crezu. Felul de a gîndi al lui Metellus era prea binecunoscut; el refuzase doar propunerea celorlalți tribuni care se oferiseră să-l elibereze.

Flavius nu se lăsă însă și din nou îl amenință pe Metellus, declarînd că nu-i va îngădui să plece în provincia care-i fusese atribuită prin sorți, dacă nu se va învoi la votarea legii pe care el, Flavius, o înfățișa Senatului. Metellus neclintit, fără să-i pese, rămase la Roma în continuare.

Pompeius, deoarece își dădu seama că din cauza lui Metellus și a celorlalți dușmani ce-i avea nu va ajunge

la nici un rezultat, se plîngea că este victima geloziei lor și că va dezvălui în fața Adunării poporului cum stau lucrurile. Dar teama că se va expune la un alt impas, mai rușinos însă, îl determină să renunțe la intervenția sa. Dîndu-și seama că nu mai însemna nimic în arena vieții politice, că nu-i mai rămăsese decît renumele și invidia puterii sale de odinioară, de fapt opinii de nici un folos — el se căi amarnic că-și concediasse trupele și că se predase, fără chibzuință, în mâinile dușmanilor săi.

51 Clodius, pentru a se răzbuna pe aristocrații care-i înscenaseră procesul, dorea să ajungă în rîndul tribunilor. Prin intermediul cîtorva tribuni, cîștigați de partea lui, el pretindea că și aristocrații de sînge să fie admiși la tribunal. Cum nu ajunsese la nici un rezultat, renunță oficial la rangul său de noblețe a sîngelui și, intrînd în clasa plebeilor, luă parte activă la lupta politică pe care aceștia o duceau în virtutea drepturilor lor¹³⁴. El ceru imediat tribunatul, dar opoziția lui Metellus îl împiedică să-l obțină. Metellus era rudă cu el, dar îi dezaproba linia de conduită și aduse împotriva lui Clodius argumentul că renunțarea la rangul său nu fusese făcută conform datinii strămoșești. În mod legal, ea nu se putea îndeplini decît în virtutea unei legi votate de Comițiile Curiate.

Așa s-au petrecut lucrurile cu Clodius. Pe de altă parte, deoarece concesiile vămilor apăsau greu pe umerii Romei și a întregii Italii, legea care le-a abolit a fost primită cu entuziasm de toată lumea. Totuși Senatul, nutrind sentimente de ură împotriva pretorului care propusese legea (nimeni altul decît Metellus Nepos), căuta să-i șteargă numele din textul legii și să-l înlocuiască cu un altul. Ceea ce nu s-a întîmplat. Dar nu era o taină pentru nimeni că nici măcar binefacerile nu sînt primite cu inima deschisă, dacă vin din partea unor oameni care nu se bucură de prețuire.

În aceeași perioadă, Faustus, fiul lui Sulla, organizează o luptă de gladiatori în memoria tatălui său, oferi o

masă copioasă plebei, precum și băi însoțite de obișnuitele masaje cu ulei¹³⁵. Acestea sînt evenimentele petrecute la Roma.

52 Caesar, după ce termenul preturii sale expiră, a fost numit guvernator al Lusitaniei¹³⁶. El ar fi putut, fără mare osteneală, să stîrpească toate bandele de pirați care mișunau prin regiune, dar nici nu se gîndi s-o facă.

Avid de glorie, grăbindu-se să-l ajungă din urmă pe Pompeius și pe mai marii zilei, Caesar nu medita la fapte puțin importante; dacă s-ar fi distins în timpul acestui guvernămînt ar fi sperat să fie ales de îndată consul, prilej pentru el de a arăta lumii că este capabil de lucruri extraordinare.

Această ambiție era întărită de faptul că pe vremea cînd fusese cvestor la Gades, visase că s-a împreunat cu propria-i mamă, vis tălmăcit de ghicitori că va ajunge la o mare putere¹³⁷. De asemenea, cînd, întîmplător, a văzut la Gades într-un templu închinat lui Heracles o statuie care-l înfățișa pe Alexandru, a început să geamă și să verse lacrimi, pentru că el nu înfăptuise încă o ispravă de mari proporții¹³⁸. Sub imboldul acestor frămîntări sufletești, el se îndreptă spre muntele Herminium¹³⁹ deși, cum am specificat, avea toate condițiile ca să se bucure de liniște și pace; ajuns aici, porunci localnicilor să se mute în cîmpie, sub pretextul că erau niște tîlhari care se adăposteau pe înălțimile abrupte ale muntelui. În realitate, Caesar știa foarte bine că muntenii nu se vor supune ordinelor și că de aici avea să înceapă un război. Ceea ce s-a și întîmplat. Muntenii puseră mîna pe arme și după lupta care s-a dat, Caesar îi supuse. Unele triburi vecine, temîndu-se ca Caesar să nu se năpustească și asupra lor, își strămutară copiii, femeile și bunurile mai de preț peste fluviul Dorion.

Caesar profită de ocazie și le cuceri așezările, ca ceva mai tîrziu să înceapă chiar unele încăierări cu cei ce-l atacau. Băștinașii împingeau înaintea lor turme,

cu gândul ca să-i atace pe romani, când aceștia vor fi împrăștiți în goana după vite. Caesar evită însă cursa ce i se întinsese și, căzând asupra grosului armatei dușmane, o învinse.

53 În acest timp, înștiințat fiind că locuitorii de pe muntele Herminium s-au răsculat și că intenționează să-l surprindă pe drumul de întoarcere, o luă pe un alt drum, îi atacă prin surprindere și îi bătut din nou, apoi porni în urmărirea lor spre țărmul oceanului. Fugarii părăsiră țărmul și trecură într-o insulă¹⁴⁰. Caesar (care nu avea la dispoziție bărci) fu nevoit să rămână pe continent. El porunci să se construiască plute din bîrne și trimise în insulă o parte a armatei sale. În felul acesta pierdu numeroși oameni. Comandantul detașamentului, trimis în misiune, nimeri pe o fișie de pămînt care se întindea în fața insulei. El se grăbi să-și debarce soldații, convins că-și va putea continua drumul pe jos, dar calculul se dovedi greșit. Forța refluxului îl smulse din mijlocul soldaților săi, care rămaseră singuri, în timp ce el era purtat spre larg. Aceștia, după ce s-au apărat vitejește, au căzut cu toții la datorie, cu excepția lui Publius Scaetius. Singurul supraviețuitor, încolțit de dușmani, fără scut și acoperit de răni, găsi totuși suficiente forțe să se arunce în apă și să se salveze înot. Iată ce s-a întîmplat în acea împrejurare. Mai tîrziu, Caesar porunci să i se trimită corăbiile de la Gades și trecu cu toată armata în insulă, unde fără nici o osteneală supuse pe răsculații, pe jumătate morți de foame.

De aici se îndreptă spre Brigantium¹⁴¹, oraș al Calleciei¹⁴², fără a se îndepărta de coastă. Cei de prin părțile locului nu mai văzuseră niciodată o flotă. Apariția corăbiilor lui Caesar, care sfărîmău valurile cu mare zgomot, îi înspăimîntară cumplit și supunerea lor a fost făcută cu mare ușurință.

54 După această campanie¹⁴³, convins că acum avea o platformă solidă pentru a dobîndi consulatul, nici

nu-l mai așteptă pe succesorul său la guvernământ și se grăbi să se întoarcă la Roma ca să apuce alegerile de consuli¹⁴⁴. Ei își făceau socoteala că și-ar putea prezenta candidatura fie și înainte de a primi triumful, deoarece asemenea festivități se țineau înainte de comiții. De altfel, datorită opoziției lui Cato, nici nu obținut triumful¹⁴⁵. Renunțând să-l mai ceară, Caesar spera că, o dată ales consul, va avea un câmp mult mai întins și mai fructuos de acțiune și că-și va aranja un triumf fastuos.

Afară de prevestirile pe care le-am menționat și de care Caesar făcea mare caz, în grajdurile sale se născu un mînz care avea copitele anterioare crăpate în două. Acest cal îl purta cu mare plăcere pe Caesar, dar nu răbda pe nimeni altul în spatele lui¹⁴⁶. Caesar, legănat de cele mai frumoase iluzii în legătură cu apariția unui asemenea animal, părăsi de bunăvoie ideea triumfului.

De îndată ce sosi la Roma, își puse candidatura la consulat și cuceri în așa măsură inimile tuturor cetățenilor și în primul rînd, simpatia lui Pompeius și a lui Crassus, încît îi cîștigă pe amîndoi de partea intereselor sale. Aceștia erau încă învrăjbiți și susținuți, în dușmănia ce și-o purtau reciproc, de puternice grupări politice. Cum afla unul de proiectele celuilalt făcea tot ce-i stătea în putere să le destrame. Și iată că Caesar a fost ales consul în unanimitate. Acest succes dovedește în cel mai înalt grad abilitatea lui Caesar, care a știut să se folosească atît de bine de momentul oportun și să-și atragă cu atîta tact sprijinul celor doi, încît el a izbutit să pregătească terenul unei apropieri între Crassus și Pompeius, cu toată vrajba ce-i dezbină.

55 Dar Caesar nu se mulțumi cu ce cîștigase. Reconcilierea între Crassus și Pompeius o făcuse nu pentru că dorea să-i vadă pe cei doi în relații de prietenie, ci pentru că-i considera cele mai puternice personalități ale zilei, apoi el știa prea bine că nu va ajunge la nici un rezultat spectaculos fără ajutorul lor conjugat sau

al fiecăruia în parte. Dacă s-ar fi asociat în jocul cel-ducea numai cu unul dintre ei doi, indiferent cu care, celălalt negreșit i-ar fi devenit dușman de moarte. Bunul-simț îi spunea că într-o asemenea situație ar fi avut mai mult de pierdut decât de câștigat. Pe de altă parte, convingerea lui era că toți oamenii depun mult mai mult zel pentru a pune bețe în roate dușmanilor decât pentru a sări în ajutorul prietenilor și asta datorită nu numai faptului că mînia și ura hrănesc cu mai multă vigoare elanurile omenești în comparație cu orice alt sentiment de prietenie; să observăm și adevărul că cel care acționează în propriul său interes, comparativ cu cel care acționează în interesul altuia, nu încearcă nici aceeași satisfacție în caz de reușită, nici aceeași supărare, dacă urmează dezamăgirea.

De asemenea, pentru Caesar nu era o taină felul cum oamenii sînt îndemnați din fire să-și pună piedici în cale și să oprească ascensiunea semenilor. Puțini sînt aceia care ajută pe un altul să se ridice. Toate acestea se întîmplă din diferite motive, dar în primul rînd fiindcă acela care-și împiedică aproapele să se înalțe satisface, în același timp, și sentimentele altora, și propriile sale sentimente. Dimpotrivă, cel care contribuie la înălțarea cuiva, nu-și atrage decât antipatii și își creează greutăți.

56 Iată, prin urmare, pentru ce Caesar a căutat atunci să câștige cu orice preț simpatia celor doi oameni de stat și apoi s-a străduit să-i împace. El era convins că niciodată n-ar fi ajuns la putere fără concursul celor doi, nici dacă ar fi contravenit intereselor unuia, nici intereselor celuilalt. Teamă nu avea că reconcilierea pentru care lucra le-ar fi sporit influența în așa măsură încît el să rămînă în umbră. Era doar perfect conștient că susținut de simpatia lui Crassus și a lui Pompeius va deveni, de îndată, mai puternic decât ceilalți, pentru ca ulterior să-i întrecă și pe ei, prin înlesnirile ce i le-ar fi făcut fiecare în parte. Lucrurile așa s-au și în-

tîmplat. Cu aceste gînduri, Caesar a mediat înțelegera între cei doi și le-a cîștigat încrederea.

Cît despre Pompeius și Crassus, imediat după ce-au reluat contactul, au căzut de acord asupra punctelor litigioase, fiecare din motive personale¹⁴⁷. La această comunitate de interese l-au asociat și pe Caesar.

Pompeius nu era atît de puternic pe cît sperase să devină; el îl vedea pe Crassus bucurîndu-se de o mare influență și asista la ascensiunea lui Caesar. Teama îl cuprinsese să nu fie complet înlăturat de ei din arena publică și își făcea iluzia că înțelegerea între el și ceilalți doi, fie și de moment, îi va îngădui să-și recapete vechiul rang în urma concursului ce l-ar fi căpătat.

Crassus, la rîndul lui, își făcea socoteala că noblețea familiei și averea ce-o avea îi dădeau dreptul la înțietate. Cum era mult inferior lui Pompeius și își dădea seama că în viitor Caesar va juca un mare rol, intenția lui era să provoace o divergență de vederi între aceștia doi, așa ca nici unul dintre ei să nu-l întrecă. În lupta care s-ar fi dat de pe poziții egale, el prevedea pentru sine nu numai avantaje de pe urma prieteniei lor, ci și obținerea unor onoruri mult mai mari decît cele de care s-ar fi bucurat ei. Adevărat este că, în ambiția ce-l rodea, Crassus nu urmărea calea succesului politic nici în Senat nici în Adunarea poporului. El nu urmărea decît creșterea propriei sale puteri, pentru care însă făcea tot ce era în stare. Ca să-și atingă scopul, cultiva deopotrivă și Senatul și Adunarea, și căuta să evite orice motiv de ură din partea ambelor corpuri. În măsura în care se străduia, pe rînd, să cultive cînd interesele Senatului, cînd pe cele ale Adunării, încerca să treacă drept autorul unei realizări dorite, sau, dimpotrivă, căuta să se scuture de orice răspundere în situațiile nefericite.

57 În acest fel și din aceste motive, cei trei au încheiat o alianță de prietenie. Ei și-au întărit legămîntul

prin jurăminte de credință și au împărțit între ei sectoarele vieții publice. De aici înainte ei își făcură concesiile reciproce și obținură unul de la celălalt tot ce-și doreau. Înțelegerea pentru rezolvarea momentană a treburilor publice a fost deplină.

După ce au căzut de acord, partidele¹⁴⁸ care-i susțineau i-au urmat întocmai. Sub conducerea lor, în toate hotărârile luate, fiecare facțiune acționa după pofta inimii, fără nici un impediment.

Urme de om întreg la minte nu se mai vedeau decât în comportamentul lui Cato și a aceluia care, eventual, voiau să treacă drept emulii săi. Căci printre cei care pe acea vreme se ocupau de politică nimeni, cu excepția lui Cato, nu mai era animat de sentimente de cinste și dezinteres¹⁴⁹. E adevărat, se mai găseau și unii cărora le era rușine de ceea ce se petrecea, iar câțiva, care încercau să pară că-l întrec pe Cato, luară parte activă la treburile publice și, în unele împrejurări, se arătară întrucâtva în stare să-l ajungă. Dar perseverența lor a fost de scurtă durată, căci străduința pe care o depuseseră nu izvoră din virtute înnăscută, ci din simplă oportunitate.

58 Iată starea la care ajunseseră lucrurile la Roma în urma alianței celor trei, înțelegere pe care o ascundeau pe cât le sta în putință¹⁵⁰.

Nimic nu se făcea decât de comun acord, dar ei simulau existența unei opoziții, ca să nu-și dea pe față cărdășia cât timp aparențele mai puteau fi salvate și măsurile necesare nu erau încă definitive. Totuși manevrele lor nu puteau scăpa ochiului divinității, care a dezvăluit chiar atunci, pînă și celor mai săraci cu duhul, la ce aveau să se aștepte din partea unor astfel de stăpînitori.

O furtună teribilă se abătu dintr-o dată asupra Romei și a împrejurimilor, cu o violență așa cumplită, încît numeroși arbori fură dezrădăcinați și multe case dărîmate. Vasele ancorate pe Tibru, fie la Roma, fie

spre gurile fluviului, au fost acoperite de valuri, iar podul de lemn smuls din loc. Aceeași soartă a avut-o și teatrul din lemn, ridicat pentru celebrarea anumitor jocuri. Mulți și-au pierdut viața în acest cataclism, considerat drept imaginea încercărilor grele care-i așteptau pe romani și pe mare, și pe uscat.

CARTEA XXXVIII

1 În anul următor,¹ Caesar se strădui să cîştige de partea sa toate păturile plebei, ca apoi să le poată ține încă și mai strîns în mîna sa. Cu toate acestea, dornic să pară că face jocul aristocrației, ca să nu-și atragă asupra-și ura patricienilor, afirma adesea că nu va prezenta nici un proiect de lege care să contravină intereselor lor. Într-adevăr, el redactase o propunere cu privire la reforma agrară², care interesa cele mai largi mase de cetățeni — însă în termeni atît de abili, încît nici cel mai mic paragraf nu putea fi atacat; pe de altă parte, prefăcut cum era, lăsa să se înțeleagă că nici nu gîndea să prezinte această propunere fără consimțămîntul aristocraților.

Nimeni nu avu nimic de spus împotriva lui Caesar referitor la acest proiect. Numărul plebei urbane crescuse peste măsură și de aici izvorau majoritatea mișcărilor de revoltă. Caesar îndrepta tot acest surplus de populație spre muncile cîmpului și agricultură, îngrijindu-se de repopularea unor numeroase regiuni din Italia acum lăsate în paragină. Legea asigura un trai îndestulat aceluia care purtaseră pe umerii lor greutatea războiului, precum și tuturor celorlalți cetățeni; prevederile ei nu numai că nu aduceau nici un prejudiciu finanțelor publice sau averilor particulare ale aristocraților, dar contribuiau, în mare măsură, la întărirea prestigiului, și a puterii multora dintre ei. Caesar propunea împărțirea întregului *ager publicus*, cu excepția Campaniei, căci după părerea lui, un pămînt atîta de fertil se cuvenea să fie rezervat pentru stat³. De asemenea, el a recomandat ca în timpul negocierilor asupra pămîntului pasibil să fie împărțit, nimeni să nu fie silit să vîndă în contra voinței lui, nici la prețul fixat de bunul plac al celor însărcinați cu aplicarea reformei;

terenurile urmau să fie luate numai de la cei care se învoiau să le cedeze și evaluate după prețurile hotărâte în registrele de cens. El pretindea că tezaurul are încă destul de mulți bani în urma prăzii pe care o luase Pompeius și venituri frumoase din impozitele și taxele mai dinainte stabilite; aceste sume, procurate prin truda cetățenilor, cu pericolul vieții lor, se cuveneau cheltuite numai și numai pentru ei.

Caesar se feri să numească un număr mic de membri în comisiile constituite pentru reforma agrară, ca să nu se pară că reforma se află în mîna unei oligarhii, și nu-i alese dintre aceia care erau ținta anumitor acuzări, ca nu cumva vreunul dintre ei să provoace nemulțumiri. Mai întîi, s-a oprit la un număr de 20 de persoane, cu gîndul de a da posibilitate cît mai multor cetățeni să participe la această acțiune de încredere⁴. Apoi, a numit oameni deosebit de valoroși⁵, dar el, personal, nu intră în aceste comisii. De altfel, acest lucru îl declarase cu tărie încă mai dinainte, cu scopul de a face știut că nici un paragraf al legii nu slujea intereselor sale personale.

După spusele lui, el se mărginea numai la a concepe și la a pune în aplicare reforma. Totuși, era vizibil că prin această conduită căuta să nu-l supere pe Pompeius, pe Crassus și pe mulți alții.

2 Propunerii lui Caesar nu i se putea găsi nici un curs și nimeni nu îndrăzni să deschidă gura să spună ceva împotriva lui. Proiectul a fost prezentat Senatului. Caesar, adresîndu-se nominal fiecărui senator, i-a întrebă pe rînd dacă au vreo obiecție de făcut în vederea modificărilor sau chiar a retragerii totale a proiectului. În general, aproape fără excepție, toți aristocrații care nu erau partizanii înțelegerii la nivel înalt⁶, se arătau nemulțumiți. Și, ceea ce-i amăra mai mult ca orice, era felul impecabil în care Caesar redactase proiectul. Nu i se putea aduce nici o obiecție, iar legea, își dădeau bine seama, avea să apese greu pe umerii lor. Aristocra-

ții îl bănuiau pe Caesar, și acesta era într-adevăr scopul ce-l urmărea, că face tot ce-i stă în putere să atragă plebea de partea lui, să o despartă de interesele lor și astfel să-și câștige pretutindeni renume și putere. Așa că nimeni nu i se opuse, dar nici nu fu susținut prin viu grai. Deocamdată, o asemenea atitudine îndoielnică ajungea opozanților; ei îi promiteau mereu lui Caesar că vor trece la examinarea prealabilă a legii ce o propunea, dar nu luau nici o măsură în acest sens. În schimb, născociau tot felul de amînări și de întîrzieri, venind cu explicații năstrușnice.

3 Cît despre M. Cato, om cumpătat la minte și dușman al schimbărilor periculoase⁷, însă lipsit cu desăvîrșire de darul de a convinge — cu care nu era înzestrat și pe care nici nu-l cultivase prin exerciții de școală — chiar dacă în mod direct n-a făcut obiecții împotriva proiectului prezentat de Caesar, exprima totuși opinii generale asupra stării de lucruri atunci actuale, mulțumitoare după părerea lui, căreia nu vedea de ce este necesar să i se aducă largiri.

Cînd Caesar auzi așa ceva, dădu dispoziții ca M. Cato să fie scos cu forța din localul Senatului și tîrît la închisoare. Cato nu depuse nici o rezistență și, urmat de un număr destul de impresionant de colegi, se lăsă dus la închisoare. Marcus Pétreius, unul din cei care-l urmau pe Cato, la observația lui Caesar că ședința Senatului nu s-a isprăvit încă, răspunse: „prefer să stau la închisoare cu M. Cato decît în Senat alături de tine“. Caesar, descumpănit, îl eliberă pe Cato și dizolvă Adunarea Senatului, după ce în prealabil rosti doar atît: „am crezut că este bine să supun judecății și arbitrajului vostru această lege, ca să aveți posibilitatea, dacă ceva nu vă convine, să faceți amendamentele necesare înainte ca legea să ajungă în Comiții; deoarece vă arătați răuvoitori, și nu vreți să deliberați asupra proiectului înfățișat, Adunarea poporului va hotărî singură“⁸.

4 De aici înainte Caesar, în restul timpului cât a mai fost consul, nu se mai adresează niciodată Senatului⁹. El prezenta în exclusivitate, numai Adunării poporului toate propunerile pe care le avea de făcut. Cum dorea să aibă de partea sa măcar pe unii aristocrați, care să-l susțină în fața Adunării — în fond, el spera într-o schimbare de atitudine din partea aristocraților și în ivirea unor sentimente de teamă a acestora față de plebe — își începu sondajele cu propriul său coleg¹⁰, și-l întrebă dacă dezaprobă sau nu legea. Acesta, marginindu-se să-i răspundă că nu va tolera nici un fel de reformă pe durata consulatului său, Caesar începu să-l roage și-i îndemnă pe reprezentanții plebei să se alătore insistențelor lui, promițându-le că vor avea legea, dacă colegul său își va da consimțământul. M. Bibulus însă, cu voce tare, rosti răspicat: „nu veți avea legea în cursul acestui an, chiar dacă voința voastră este unanimă“. Cu aceste cuvinte el se îndepărtă.

După această amară experiență, Caesar nu mai ceru părerea nici unui alt magistrat, de teamă să nu se mai găsească vreunul care să-l contrazică. Dar apelă la Pompeius și la Crassus, cu toate că oficial nu îndeplineau nici o funcție publică, invitându-i să-și exprime și ei părerea asupra proiectului. Acest lucru nu însemna că Caesar era străin de atitudinea celor doi (doar toate erau puse la cale de comun acord), dar intenția lui era să contribuie la ridicarea prestigiului lor, prin faptul că-i consulta în public, deși ei nu dețineau nici o magistratură. În al doilea rând, urmărea să-i impresioneze puternic pe toți ceilalți, demonstrând că fruntași recunoscuți ai vieții politice din acea vreme, oameni care se bucurau de cea mai mare trecere în toate părțile sociale, erau de comun acord cu el. În fine, și pe această cale încerca să câștige simpatia poporului, venind cu o dovadă palpabilă că revendicările sale nu erau nici absurde, nici nedrepte, de vreme ce pînă și personaje de importanța lui Crassus și Pompeius le socoteau demne de a fi luate în considerație și de a fi laudate.

5 Pompeius găsi că e un moment potrivit de a lua cuvîntul: „Cetățeni — spuse el — eu nu sînt singurul care îmi exprim aprobarea față de prevederile legii. În spatele meu se află întreg Senatul care acum cîtva timp în urmă a votat distribuire de loturi nu numai soldaților care au luptat alături de mine, ci și acelora de sub comanda lui Metellus¹¹. Atunci însă împărțirile de pămînt au fost judicios amîinate, ținîndu-se seama de starea precară a finanțelor publice. Altfel stau lucrurile astăzi. Datorită mie, tezaurul public este plin de bani care se cuvin înapoiți acelora cărora li s-a promis pămînt cît și acelora care merită să culeagă roadele străduințelor comune“.

După acest preambul, Pompeius examinează conținutul proiectului paragraf cu paragraf și le aprobă pe toate, spre marea satisfacție a reprezentanților plebei.

Caesar profită de împrejurare și-l întrebă pe Pompeius dacă-l va susține cu aceeași însuflețire și față de atacurile adversarilor legii. Plebea a fost, la rîndul ei, îndemnată să-i solicite sprijinul, ceea ce s-a întîmplat numaidecît. Pompeius, mîndru că și consulul și plebea îi cer sprijinul, cu toate că nu avea nici o demnitate publică, printre multe altele strecură și un elogiu la adresa propriilor sale înfăptuiri, în termeni deosebit de solemnii, și la urmă încheie astfel: „dacă cineva va îndrăzni să ridice sabia, eu îmi voi lua scutul“. Aceste cuvinte rostite de Pompeius găsiră un ecou favorabil la Crassus. Urmarea a fost că pînă și cei care nu se arătau încîntați de conținutul legii*, cînd au văzut că proiectul se bucură de sprijinul unor oameni eminenți — care pe Caesar nu-l iubeau deloc, după cîte se credea — (căci înțelegerea între cei trei nu fusese încă oficial declarată) — n-au mai zis nimic și se grăbiră să-și dea consimțămîntul pentru adoptarea legii.

6 Cu toate acestea, M. Bibulus tot nu ceda. Atrăgînd de partea lui trei tribuni ai plebei, se opuse formalită-

* Lacună în text.

ților necesare votării. Când nu mai avu ce inventa pentru a obține o nouă prelungire, anunță că va proceda zilnic la consultarea jertfelor, pînă la sfîrșitul anului. În zilele dedicate jertfelor, conform datinei, Adunările poporului nu se puteau ține.

Caesar, fără să-i pese de aceste amenințări, fixă o zi anume pentru votarea legii și mulțimea se grăbi să ocupe Forul în timpul nopții. Bibulus, la rîndul lui, se îndreptă spre For, însoțit de cei pe care-i putuse strînge în jurul lui, în direcția templului Dioscurilor, de pe treptele căruia Caesar vorbea mulțimii. În parte din respect, în parte fiindcă au crezut că Bibulus nu se va arăta potrivit intereselor plebei, lumea îi făcu loc să treacă. Ajuns în capul treptelor, când încercă să ia cuvîntul împotriva legii, se văzu dintr-o dată îmbrîncit pe scări în jos, iar fasciile care-l însoțeau fură rupte în bucăți. Cîțiva participanți la Adunare și tribunii plebei se aleseră cu lovituri și răni. Așa a fost promulgată legea.

Bibulus, în loc să se mulțumească că a scăpat cu viață, într-o ședință ținută a doua zi în Senat făcu încă o încercare de a abroga legea, fără însă a ajunge la vreun rezultat. Nimeni nu mai crîcni sub impresia valului de entuziasm al poporului. El se întoarse acasă și niciodată pînă la sfîrșitul magistraturii sale nu mai participă la manifestările vieții publice. Închis în locuința sa, de cîte ori Caesar se pregătea să ia o nouă măsură, îi trimitea vorbă prin persoanele în subordine că el ține jertfele augurale și că tot ce se hotărăște în timpul acestei ceremonii are un caracter de impietate¹². Revoltat, un tribun al plebei, Publius Vatinius, încercă să-l închidă. Colegii săi se opuseră însă și Vatinius nu mai insistă.

Calea politică era pentru Bibulus definitiv închisă. Tribunii, care se declaraseră de partea lui, nici nu mai luară parte la nici o acțiune politică.

7 Metellus Celer, Cato, și un mare admirator al lui Cato, care-l imita, M. Favonius¹³, refuzaseră cu înver-

șunare pînă la aceste evenimente să depună jurămîntul față de lege. Practica depunerii jurămîntului o dată stabilită, așa cum am specificat, a fost uneori respectată și în împrejurări în care nu-și avea locul.

Acest grup, Metellus Îndeosebi, care pretindea că se trage din Numidicus¹⁴, declara sus și tare că niciodată nu-și va da consimțămîntul la adoptarea legii. Dar,* în ziua cînd erau gata să tragă consecințele refuzului lor, se răzgîndiră și depuseră jurămîntul. Lipsa lor de consecvență se explică fie prin acea slăbiciune omenească, care adesea ne împinge la promisiuni și la amenințări deșarte, fie prin faptul că și-au dat seama că pedepsirea lor s-ar fi dovedit cu totul zadarnică, republica neavînd nimic de cîștigat în urma dîrzeniei ce-o arătau¹⁵.

Legea lui Caesar a fost în cele din urmă adoptată. Afară de prevederile legii, teritoriul Campaniei a fost dăruit familiilor care aveau trei sau mai mulți copii. În acest fel și Capua a devenit atunci, pentru prima oară, colonie romană¹⁶. Prin aceste măsuri Caesar și-a cîștigat plebea, iar pe cavaleri i-a atras de partea sa, acordîndu-le ca remiză o treime din totalitatea taxelor și a vămilor percepute de stat. Cavalerii erau aceia care îndeplineau această sarcină de percepere a taxelor și, în repetate rînduri, ei ceruseră de la Senat să li se dea și lor o cotă-parte¹⁷, dar niciodată nu obținuseră nimic, Cato împreună cu alți senatori, nici nu voiau să audă de așa ceva.

După ce a izbutit să-și asigure simpatia ordinului cavalerilor fără nici o opoziție — Caesar se grăbi să ratifice, în bloc, toate actele lui Pompeius¹⁸. Nimeni nu mai ridică obiecții, inclusiv Lucullus. În continuare, fără a mai întîmpina piedici, Caesar a promulgat multe alte legi. Nici chiar Cato nu mai ducea o campanie deschisă împotriva lui, deși în timpul preturii pe care a exercitat-o nu mult timp după aceea¹⁹, Cato se ferea

* Mică lacună în text.

cu strășnicie să pomenească nominal legile instituite de Caesar, cunoscute drept *leges Iuliae*. În chip mai mult decât ridicol, când își forma completele de judecată trăgînd pe membrii juriului la sorți, conform prescripțiilor legilor iuliane, Cato evita să pronunțe numele legilor. Cum aceste legi sînt foarte numeroase și n-au un raport direct cu expunerea noastră istorică, nu mă voi ocupa de ele.

8 Pretorul Quintus Fufius Calenus, observînd că nu există nici o posibilitate de a recunoaște ponderea voturilor, mai ales cînd se iscau discuții aprinse (fiecare curie pretindea că toate hotărîrile pozitive se datorează votului ei, iar cele negative voturilor altor curii), propuse o lege, ca fiecare curie să voteze separat²⁰. Tîlul acestei legi nu era acela de a cunoaște părerea fiecărui om în parte, lucru de altfel imposibil, fiindcă votul era secret, ci poziția adoptată de fiecare curie. De altfel, Caesar singur înfățișa și susținea proiectele de lege, într-un cuvînt, reglementa toate treburile statului de parcă ar fi fost unica autoritate în drept. De aici și gluma care circula cu privire la Bibulus. Trecînd sub tăcere numele lui Bibulus, fie în viu grai, fie în scris, unele persoane, ca și cum ar fi existat doi Caesari, se exprimau astfel: „sub consulatul lui Caius și al lui Iulius Caesar“²¹.

Interesele sale personale Caesar le rezolva prin intermediul altora, arătînd o deosebită grijă să nu stîrnească bănuiala că acționează în favoarea sa; și astfel izbutea să îndeplinească și mai lesne ceea ce-și punea în gînd. El declara că nu urmărește nimic pentru sine și lăsa să se înțeleagă că este foarte satisfăcut cu situația la care ajunsese. Se găseau însă destui alții care, sub scuza necesității și a folosului obștesc, prezentau Adunării poporului spre ratificare, și nu numai Adunării, ci chiar și Senatului, orice proiect de lege pe placul lui Caesar.

Adunarea îi acordă comandamentul suprem al Illiriei²² și al Galliei Cisalpine pe o durată de cinci ani,

punându-i la dispoziție trei legiuni. Senatul, la rîndul lui, îi încredință Gallia Transalpină și o legiune suplimentară.

9 Caesar, deoarece Aulus Gabinius urma să-i ia locul de consul, se temea ca Pompeius să nu uneltească ceva în lipsa sa. Ca să evite surprizele, recurse la alianțe de familie cu Pompeius și cu celălalt viitor consul, Lucius Piso; lui Pompeius îi acordă mîna fiicei sale, deși o promisese altcuiva, iar el luă în căsătorie pe fiica lui Piso²³. În felul acesta își asigură toate punctele vulnerabile. Cicero și Lucullus, nemulțumiți de întorsătura lucrurilor, încercară să-i asasineze pe Caesar și pe Pompeius prin intermediul lui L. Vettius²⁴. Tentativa dădu greș și puțin a lipsit ca acesta să nu piară el însuși. Vettius, denunțat și arestat înainte de a fi întreprins ceva, a mărturisit cine se află în spatele lui. Dacă acuzatul nu ar fi pronunțat și numele lui M. Bibulus, amestecat, chipurile, și el în complot, Cicero și Lucullus ar fi pățit-o rău de tot. Așa cum stăteau lucrurile, deoarece Vettius era învinuit că voia să se răzbune pe Bibulus, adică tocmai pe omul care dezvăluisese lui Pompeius toată urzeala complotului, a fost bănuțit că nu spune adevărul nici despre ceilalți, și că a fost întrebuintat ca simplu instrument pentru calomnierea frunțașilor partidei adverse. Despre toate acestea părerile erau foarte împărțite. Fapt e că nu s-a descoperit nimic sigur. Tîrît ca să dea seama în fața Adunării poporului, Vettius nu-i numi decît pe cei mai sus amintiți. El fu azvîrlit în închisoare, unde, nu după mult timp, a fost omorît fără multă zarvă.

59 Le.n.

10 Cicero, după aceste întîmplări, suspectat pe drept cuvînt de Caesar și Pompeius, le întări bănuielile prin pledoaria ținută în apărarea lui Antonius²⁵. Acesta, în timpul guvernămîntului său din Macedonia, se purtase ca un mizerabil, atît față de provinciali, cît și față de populațiile anexe, și, la rîndul lui, nu fusese nicide-

59 l.e.n.
(martie)

cum crușat. După ce a devastat teritoriul dardanilor și al vecinilor acestora, n-a mai avut tăria să dea piept cu barbarii care l-au contraatacat. Simulînd interes pentru jefuirea altor regiuni, se retrase pe furiș, însoțit de cavalerie. În realitate, el o rupsese la fugă. Dardanii încercuiră trupele de pedestrași, le alungară apoi cu multă vigoare din ținut și, bineînțeles, le luară înapoi toată prada. În același chip se purtă Antonius și cu aliații Romei din Mysia*. El a fost învins de către sciții-bastarni în apropierea orașului Istria, triburi scite sosite în ajutorul mysilor, și s-a retras în mare grabă²⁶.

Totuși, nu acestea au fost motivele pentru care a fost dat în judecată. Învinuit că a participat la conjurația lui Catilina, i s-au făcut imputări suplimentare în legătură cu faptele sale din Macedonia și din Mysia. Întîmplarea a făcut, așadar, să nu i se dovedească vina pentru crimele ce-l aduseseră în fața instanței, ci să fie pedepsit pentru alte ticăloșii, străine de textul inițial al acuzării. Așa s-a terminat pentru Antonius procesul în care a fost implicat. Cicero, care-și luase obligația să-l apere, căci fusese colegul lui de consulat, în pledoaria sa îl atacă violent pe Caesar pe seama căruia punea darea în judecată. Pledoaria lui Cicero alunecă uneori chiar și spre insultă.

11 Nu încapе îndoială că Caesar a fost foarte afectat de cuvintele lui Cicero, cum de altfel era și firesc să fie. Cu toate acestea, deși era consul, nu întreprinse nici o acțiune jignitoare față de Cicero, nici cu vorba, nici cu fapta. El spunea că deseori se întîmplă ca oamenii să împrăște dinadins cu noroi pe cei care se află mai sus decît ei, ca să le provoace riposta, în speranța că vor trece în ochii semenilor drept egalii și confrății celor mari, dacă, la rîndul lor, vor deveni ținta insultelor acestora. Caesar nu socotea de demnitatea lui să fie sarcastic cu indiferent cine l-ar fi provocat. Era o atitudine de la care nu se abătea niciodată cînd avea de-a

* Lecțiunea Boissevain: Mysia: Moesia.

face cu persoane care-l insultau. Cum își dădea seama că Cicero urmărea poate mai puțin să-l jignească pe el personal decât să audă din gura lui injurii asemănătoare, în calitatea sa de om dornic să pară pe aceeași treaptă cu Caesar, nu-i dădu nici o importanță și nu relevă nimic din cele ce spunea. Dimpotrivă, îi lăsa deplină libertate de a-l batjocori pe el și de a se lăuda pe sine cât o pofti. Nu înseamnă că Caesar îl disprețuia profund pe Cicero. Fiind foarte echilibrat din fire, Caesar nu-și ieșea ușor din sărite. De datoria lui era, cum se întâmplă când cineva deține funcții de așa mare răspundere, să pedepsească multă lume. Niciodată însă nu pedepsea sub imperiul mâniei și pe moment. Niciodată nu se lăsa târît de furie. Pîndea cu răbdare clipa potrivită și lovea de cele mai multe ori când te așteptai mai puțin. De asemenea, lua măsuri să salveze aparențele, adică să nu pară că se răzbună pe cineva, ci că rînduiește toate fără nici un fel de patimă, spre binele lui personal. Se știa că împărțea pedepsele din senin, când nici nu te gîndea ce te paște. Pe de o parte, cu astfel de metode, își cruța reputația și își făcea reclamă că el nu acționează împins de demonul mâniei. Se gîndea însă și la posibilitatea ca nu cumva cel vizat, îndemnat de presimțiri, să-și ia contramăsurile necesare sau să încerce să-i facă lui vreun rău, înainte de a fi pățit-o. Cît despre cele întîmplate în trecut — de ele nu-i păsa decât în măsura în care îl afectau. Ghidîndu-se după acest principiu Caesar iertă pe mulți care îi aduseseră grave ofense sau le dădu doar pedepse de formă, încredințat că nu-i vor mai face nici un rău în viitor. În schimb, în interesul securității sale personale, pe mulți îi pedepsea chiar dincolo de cerințele legale, pretinzînd că.....* și că prin asprimea pedepselor se punea la adăpost pentru viitor.

12 Respectînd astfel de principii, Caesar se abținu să ia măsuri drastice. Dar, simțînd dorința lui Clodius

* Două lacune întregite cu mici variante în note.

de a-și manifesta recunoștința față de el, fiindcă nu-l urmărise cu prilejul adulterului²⁷, încercă să-l folosească în taină împotriva lui Cicero. Mai întâi, îi dădu concursul în noua sa încercare de a fi înscris în ordinul plebeilor și, pentru ca transferul să aibă un aspect legal, ceru sprijinul lui Pompeius²⁸. Apoi manevră în așa fel, ca Clodius să fie numit de îndată tribun al plebei. Clodius a fost acela care nu a îngăduit lui Bibulus să ia cuvântul când acesta din urmă, la sfârșitul consulatului său, a venit în For și se pregătea, odată cu jurământul obișnuit, să țină un discurs în fața poporului despre situația politică. În același timp, tot Clodius punea la cale prăbușirea lui Cicero. Cum însă își dădea seama că nu este ușor să distrugi un om cu mare influență în treburile statului, care își crease o faimă solidă datorită marelui său talent oratoric, începu o campanie de pregătire a terenului nu numai în rîndurile plebei, ci și printre senatori și cavaleri, care arătau o deosebită considerație față de Cicero. Gîndul lui Clodius era că-l va răsturna mai ușor pe Cicero în acest fel, căci trecerea de care se bucura oratorul se baza mai mult pe sentimente de teamă decît de simpatie. Într-adevăr, discursurile lui iritau multe susceptibilități și, cei cărora le aduceau servicii, se grăbeau mai puțin să-l susțină în comparație cu acțiunile răuvoitoare a celor ce-l ponegreau. Afară de faptul că majoritatea oamenilor sînt mai lesne înclinați să poarte ură neîmpăcată celor ce le-au făcut un rău decît să arate recunoștința binefăcătorilor, să nu mai vorbim de atitudinea clienților care se socot achitați față de apărătorii lor, dacă au plătit onorariul, dar nu se lasă pînă nu se răzbună într-un fel oarecare pe adversarii lor.

Cicero avea darul să-și facă dușmani de moarte prin veșnicile sale pretenții că este mai presus chiar decît cei mai eminenti cetățeni, făcînd abuz de o mare libertate de expresie în toate împrejurările. O asemenea atitudine era urmarea tendinței lui exagerate de a-și crea faima că înțelege și că exprimă lucrurile ca nimeni altul, că este un om desăvîrșit. Iată, așadar, tot atîtea motive ca-

re-l făceau insuportabil și odios. Peste toate, se lăuda în gura mare, nu socotea pe nimeni deopotrivă cu el: în discursurile pe care le ținea, cât și în viața de toate zilele, disprețuia pe toată lumea, considerându-se un om deosebit față de semenii săi. Consecința a fost că și-a atras gelozie și ură pînă și din partea acelor care-l prețuiau²⁹.

13 Clodius, îmboldit de speranța că-l va nimici repede pe Cicero dacă va ști cum să-și facă favorabil Senatul, să se facă plăcut cavalerilor și plebei, propuse din nou distribuții gratuite de grîne. Aceste propuneri de a se împărți măsuri de grîu celor lipsiți de mijloace el le-a făcut după intrarea în funcție a consulilor Gabinius și Piso. O altă măsură pe care o luă a fost aceea a reînființării vechilor asociații denumite în latinește *collegia*, care fuseseră suspendate pentru un timp oarecare³⁰. El interzise censorilor să ștergă numele vreunui cetățean de pe lista unei anumite magistraturi sau să-l degradeze din drepturile civile, afară dacă persoana în cauză ar fi fost condamnată pe baza unei judecăți, la care au asistat ambii censori.

Momind plebea prin atare propuneri, Clodius prezentă încă un proiect de lege, despre care trebuie să vorbesc în detaliu, așa ca să fie pe înțelesul celor mai mulți cititori.

Prezicerile publice, cum am specificat, se făceau, ținîndu-se seama de semnele cerești și de alte felurite semne, dar cele mai importante rămîneau acele preziceri formulate după semnele cerești³¹. De pildă, în timp ce consultarea altor auspicii putea fi deseori repetată și cerută pentru indiferent ce acțiune, semnele cerești se luau numai o singură dată, însă zilnic. Particularitatea acestei ultime practici augurale era următoarea: chiar dacă favoriza numai în parte faptele asupra cărora se cerea avizul, acestea erau integral aduse la îndeplinire, fără ca pentru fiecare dintre ele să mai fie nevoie de un alt aviz, iar dacă le interzicea parțial, se renunța la tot. Consultarea semnelor cerești avea însă

puterea de a opri, în chip absolut, operațiile de votare în Adunarea poporului. Raportate la votul Adunării, aceste prevestiri erau socotite drept voința zeilor, fie că aveau un conținut favorabil, fie că nu. Nu știu cum să explic obârșia obiceiului de a se interzice votarea în zilele luării de augurii. Mă mărginesc să reproduc, cele ce am auzit, și anume că mulți amatori de a pune piedici propunerilor de legi³² sau numirilor de magistrați, anunțau din timp hotărârea că vor cerceta oracolele cerului tocmai în ziua cu pricina, așa încât Comițiile nu puteau ratifica nici o hotărâre.

Clodius, temîndu-se că se va recurge la o amîinare provocată de acest motiv și la o tărăgănare a judecării, în cazul cînd Cicero ar fi fost dat în judecată, propuse o altă lege, care prevedea că nici un magistrat n-are voie să cerceteze semnele cerești în zilele în care Adunarea poporului avea datoria să treacă la vot³³.

14 Cam acestea au fost urzelile puse la cale de Clodius împotriva lui Cicero. Fiind la curent cu ceea ce se petrecea, Cicero asmuți împotriva lui Clodius pe tribunalul Lucius Ninnius Quadratus, cu gîndul de a strica toate socotelile rivalului său. Lui Clodius îi fu teamă ca nu cumva această manevră să provoace tumult și amînări. De aceea, îl derută pe Cicero și îl înșelă, promițîndu-i că nu va aduce nici o acuzare împotriva lui, dacă acesta nu va ridica obiecții împotriva propunerilor de legi care urmau să fie înfățișate în Adunare. Dar, de îndată ce Ninnius și Cicero se liniștiră, Clodius izbuti să treacă prin Adunare legile pe care le pregătise și, după aceea porni atacul asupra lui Cicero. Oratorul, oricît de prudent se credea, căzu în cursa întinsă de Clodius, dacă într-adevăr Clodius se cuvine pomenit aici, și nu Caesar și aco-liții săi. De altfel, următoarea lege propusă de Clodius îndată după aceste ciocniri de opinii, nu părea că îl privește direct pe Cicero³⁴, în sensul unei răzbunări (numele lui Cicero nici nu figura), ci pe toți aceia care trimiseră la moarte un cetățean fără avizul Adunării poporului, sau care aveau de gînd să trimită. Dar în fond, le-

gea fusese redactată tocmai pentru a-l lovi pe Cicero. Ea se extindea și asupra întregului Senat care-i însărcinase pe consuli cu veghea asupra întregii Rome. Pe baza acestei hotărâri foștii consuli își îngăduiseră să ia măsuri de felul aceluia pe care le ataca legea și, să nu uităm că, în urma unui atare decret al Senatului, fuseseră executați Lentulus și ceilalți conjurați³⁵. Cicero, care-i acuzase direct, care depusese împotriva lor repetate plângeri³⁶, care determinase votarea decretului, care, în sfârșit, fusese principalul instrument al pieirii lor prin mâna călăului, răspundea acum singur de vina tuturor sau de cea mai mare parte din ea. El respinse însă cu mare indignare atacurile lui Clodius. Părăsind haina de senator și adoptând-o pe cea de cavaler, cutreiera diverse cartiere ale Romei și bătea zi și noapte la ușile tuturor aceluia care aveau oarecare trecere — nu numai a prietenilor, ci și a adversarilor — insistând mai ales pe lângă Caesar și Pompeius, care nu-și dezvăluiseră încă ura împotriva lui.

15 Pompeius și Caesar, ferindu-se să dea de bănuit că ei sînt aceia care l-au asmuțit pe Clodius și că sînt de acord cu legile redactate de tribun, născociră unele subterfugii, verosimile în ochii lui Cicero, la adăpostul cărora păreau a fi în afară de cauză. Caesar, îl sfătuia pe orator să se retragă, ca nu cumva să pătească ceva rău, rămînînd la Roma. Ca sfatul său să capete aparența mărinimiei, îi făgădui lui Cicero că-l va lua cu sine în cadrul comandamentului ce-l deținea, dîndu-i astfel posibilitatea să se sustragă atacurilor lui Clodius în mod onorabil, nu ca un acuzat, ci cu fruntea sus, investit cu o comandă militară³⁷. Pompeius, dimpotrivă, îl abătea pe Cicero de la gîndul de a părăsi Roma, numind, fără ocol, plecarea proiectată „o fugă rușinoasă”; el lăsa să se înțeleagă că Caesar, datorită sentimentelor de ură pe care le avea față de orator, nu putea să-i dea un sfat cuminte. Păreră lui era că Cicero trebuia să rămînă la Roma, să țină piept prin forța cuvîntului atacurilor adresate atît lui personal cît și Senatului, să se răzbune de îndată pe Clodius. Pompeius argumenta că tribunul nu

va izbuti să-și pună planurile în aplicare atîta vreme cît Cicero va fi în Capitală și îl va înfrunta cu curaj; în plus, lăsa să se înțeleagă că acesta își va primi curînd pedeapsa cuvenită și că el, personal, îi va acorda lui Cicero tot sprijinul său în această privință.

Caesar și Pompeius spuneau asemenea lucruri nu fiindcă erau de păreri diferite, ci pentru a-l deruta pe Cicero, fără ca acesta să observe. Cicero urmă sfaturile lui Pompeius, deoarece n-avea nici o umbră de îndoială în legătură cu onestitatea lui și își punea cele mai mari speranțe în ajutorul promis. În adevăr, majoritatea cetățenilor îl apreciau și îl stimau pe Pompeius, întrucît apărase pe multă lume cînd se aflase la grea cumpănă, pe unii scăpîndu-i de urmărirea judecătorească, iar pe alții chiar din ghearele acuzatorilor ce-i urmăreau. Pîna și Clodius, care odinioară se înrudise cu Pompeius⁷⁸, care slujise mult timp în armată sub ordinele acestuia, părea că nu va avea îndrăzneala de a săvîrși nimic împotriva voinței fostului său comandant. Cicero, în consecință, se aștepta ca Aulus Gabinius să se declare deschis de partea lui Pompeius, al cărui prieten intim era, iar Lucius Piso să procedeze la fel, om blînd cum se dovedea și rudă de sînge cu Caesar.

16 Însuflețit de astfel de gînduri, Cicero nutrea cele mai frumoase nădejdi că va învinge. Așa era el: prindea dintr-o dată curaj fără a avea motive prea solide și în schimb tremura de frică, lipsit de luminile rațiunii. Mai mult încă, din teama să nu pară că pleacă din capitală mînat de un sentiment de vinovăție, îi mulțumi într-un fel oarecare lui Caesar și ascultă de sfaturile lui Pompeius. Astfel amăgit, acționa de parcă era sigur că-i va doborî pe dușmani.

Afară de cele ce-am povestit, cavalerii, întrunindu-se pe Capitoliu, trimiseră delegații la consuli și în Senat, care să susțină cauza lui Cicero. În rîndul delegaților, afară de cavaleri, se aflau și senatorii Q. Hortensius și C. Curio⁷⁹. Ninnius, în toate devotat lui Cicero, îndemna pe plebei să-și schimbe hainele cu haine de doliu, ca în

timpul calamităților publice. Mulți dintre senatori le urmăreau exemplul. Ei au renunțat la portul cernit mai înainte de a fi primit un vot de blam din partea consuliilor⁴⁰.

Dușmanii lui Cicero se dovedeau totuși din ce în ce mai puternici. Așa, de pildă, Clodius nu-i îngădui lui Ninnius să-i apere interesele lui Cicero în fața Adunării, iar Gabinius interzise accesul cavalerilor în Senat. Când unul dintre cavaleri a îndrăznit să insiste pe un ton de ocară, Gabinius i-a luat cetățenia romană. Cât despre Hortensius și Curio, pe aceștia îi dădu în judecată sub acuzarea că au luat parte la întrunirea cavalerilor și că au fost membri ai delegației de cavaleri. Clodius îi aduse în plină Adunare a poporului și îi pedepsi prin bătaia cu vergi, executată de oameni anume puși, ca astfel să ispășească participarea lor la delegație.

După aceste evenimente, Piso, deși părea plin de bunăvoință față de Cicero, când și-a dat seama că nu mai există nici o scăpare, îl sfătui să-și salveze viața prin fugă. Cum Cicero s-a supărat la auzul acestor cuvinte, Piso, de îndată ce puterile l-au ajutat, (căci majoritatea timpului era bolnav), s-a înfățișat în Senat. Clodius informându-se despre părerea consulului asupra legii, Piso a răspuns: „nu-mi place nici un lucru crud, nici unul inuman“. Gabinius, întrebând și el ce gândește despre lege, nu se mărgini să tacă asupra lui Cicero, ci acuză cu vehemență pe cavaleri și pe Senat.

17 Caesar ieșise deja însoțit de armată afară din Roma, iar Clodius, care ținea morțiș ca și Caesar să participe la votarea legii pe care o redactase, convocă Adunarea dincolo de incinta Romei. Caesar nu-și dădu totuși consimțământul pentru pedepsele cu efect retroactiv, propuse de lege, deși înfieră ca ilegale măsurile luate odinioară în legătură cu Lentulus. El adăugă că cele ce gândea despre întâmplările din trecut erau unanim cunoscute (căci el votase pentru varianta lăsării în viață a acuzaților) și că nu mai vedea rostul unei asemenea legi privitoare la

fapte de mult consumate. Aceasta a fost poziția lui Caesar.

Crassus, prin intermediul fiului său, oferi un oarecare sprijin lui Cicero, dar el, personal, susținea cauza plebei.

Rămînea Pompeius care-i promitea mereu ajutor. Dar, invocînd felurite pretexte, plecînd dinadins în diferite călătorii, nici Pompeius nu-i luă apărarea.

Dîndu-și, în fine, seama de cum stau lucrurile, Cicero, înfricoșat, a încercat din nou să ridice armele. Pînă și pe Pompeius îl ocări în public. Cato și Hortensius îl împiedică însă să întreprindă ceva, de teamă să nu provoace un nou război civil. Atunci Cicero, împotriva voinței sale, copleșit de rușine, defăimat, plecă din Roma, ca și cum conștiința vinovăției îl determina să se exileze nesilit de nimeni. Înainte de a lua calea pribegiei, se sui pe Capitoliu și depuse în templu o mică statuie a Athenei, pe care o numi „Protectoarea”⁴¹. Direcția în care se îndrepta era Sicilia. Odinioară fusese aici guvernator⁴² și își făcea mari iluzii că va fi primit cu onorurile cvenite de către localitățile din insulă, de particulari și de însuși pretorul roman.

Nici nu apucă bine să plece că legea propusă de Clodius a și fost sancționată, fără ca nimeni să se opună: dimpotrivă, alături de entuziasmul manifestat de anumite categorii de cetățeni, toți cei care treceau drept susținători fervenți ai lui Cicero, de îndată ce oratorul nu a fost de față, și-au dat și ei consimțămîntul.

Averea lui Cicero a fost confiscată, iar casa în care locuia, așa cum se întîmplă în cazul unui dușman, rasă de pe suprafața pămîntului. Terenul pe care se ridica a fost consacrat unui templu al Libertății. Împotriva lui Cicero s-a emis un decret oficial de exil și Sicilia i-a fost interzisă ca loc de refugiu⁴³. Cicero a fost obligat să plece la o distanță de peste 3 750 de stadii de Roma. Un alt decret prevedea că dacă s-ar arăta dincoace de această limită, atît el cît și persoanele care l-ar adăposti sînt pasibile de condamnare la moarte.

18 Cicero se văzu nevoit să plece în Macedonia unde trăia într-o profundă descurajare. Aici se întâlnește cu un oarecare Philiskos⁴⁴, pe care-l cunoscuse cândva la Atena, și pe care simpla întâmplare i l-a scos în cale. „Nu te rușinezi“, îi spuse acesta, „o, Cicero, să te tot văicărești și să te porți ca o femeie? Nu mi-ai fi închipuit niciodată că ai o fire atât de slabă, tu care ai o instruire așa de vastă și de variată, tu care, în calitate de avocat, ai susținut cauza atîtor oameni“. Cicero îi răspunse: „O, Philiskos, nu este același lucru să vorbești despre alții vrute și nevrute, și să fii propriul tău sfătuitor; cele spuse privitor la alții, dacă sînt întocmite într-un spirit de dreptate și de logică, se conformează în cea mai mare măsură împrejuriării; cînd însă suferința îți răvășește sufletul, acesta se tulbură, se întunecă și nu mai e în stare să găsească o soluție potrivită. Iată pentru ce s-a spus așa de frumos că este mult mai ușor să mîngîi pe alții, decît să te întărești pe tine însuși în durerea care te încearcă“. „Ceea ce spui, reluă Philiskos, este omenesc. Cu toate acestea n-aș fi crezut ca tocmai tu, Cicero, înzestrat cu o simțire atât de aleasă, cu o minte așa de luminată, să te arăți cu totul dezarmat în fața întâmplărilor nefericite care-i pot lovi pe oameni. N-aș fi bănuț că în fața unei lovituri, fie chiar neașteptată, să te găsești așa de zdrobit⁴⁵. În starea în care te afli, aș putea să-ți fiu de un oarecare ajutor, știind de vorbă cu tine asupra modalităților care ți-ar aduce o oarecare ușurare. Așa cum cei care se încarcă cu poverile duse de alții le ușurează acestora truda, și eu aș putea să te ajut să suportă mai bărbătește suferința care te apasă. Lucrul acesta îmi este cu atît mai lesnicios, deoarece știu foarte bine că nu-mi iau nici cel mai mic risc. Sper că vei înțelege la justa lor valoare bunele mele intenții de a te consola. Dacă n-ai avea nevoie de un sprijin moral, nu încapă îndoială că această conversație n-ar avea nici un rost. Dar, în aceste momente te afli într-o situație asemănătoare cu cele prin care au trecut și Hippocrates⁴⁶, și Demokedes⁴⁷, sau ori-

care alt doctor eminent, deoarece ești atins de o boală gravă, care necesită o intervenție străină pentru a fi învinsă”.

19 „Prea bine, zise atunci Cicero; dacă cuvintele tale vor avea darul să risipească negurile ce-mi întunecă cugetul, să-mi readucă lumina de odinioară, iată, sînt gata să te ascult. Așa cum există leacuri pentru sănătate, așa e și cu puterea argumentelor: sînt foarte variate și efectul lor este întotdeauna altul. N-ar fi deci de mirare ca tu să-mi redai echilibrul necesar prin unele sfaturi înțelepte, deși eu am strălucit în Senat, în Adunarea poporului, în tribunale”. „— Haidem așadar, zise Philiskos, deoarece ești dispus să mă ascuți, să examinăm mai întîi dacă poziția ta actuală este într-adevăr așa de rea cum pare. Abia apoi ne vom consulta asupra remediului potrivit. Eu, mai întîi de toate, văd că ești bine sănătos, într-o perfectă condiție fizică, ceea ce constituie cel mai mare bun dăruit omului de la natură. Mai mult încă, posezi tot ceea ce este necesar ca să trăiești pe picioarele tale, așa ca să nu fii amenințat nici de foame, nici de sete, nici de frig: nu te afli sub teroarea spectrului sărăciei, și, pot afirma cu tărie că acesta este al doilea bun acordat omului de natură. Căci atunci cînd cineva se bucură de o bună constituție fizică și este în stare fără griji prea mari să facă față necesităților zilnice, se bucură de tot ceea ce este necesar ca să fie mulțumit.

20 „— Toate acestea, ripostă Cicero, nu sînt de nici un folos cînd sufletul este ros de supărări și de griji. Chinurile sufletești procură mult mai multă frămîntare decît desfătarea adusă de plăcerile trupului. Iată cazul meu. Adînc rănit din punct de vedere moral, nu pun nici un preț pe sănătate, nici pe faptul că am din belșug tot ceea ce-mi trebuie ca să trăiesc. Prea multe pierderi am suferit”. „— Și asta te necăjește? reluă Philiskos. Dacă într-o bună zi ai să vezi că n-ai ce mânca și îmbrăca, ai avea deplină dreptate să te amărăști după cele ce ai

pierdut. Dacă însă ai din belșug cele ce-ți trebuie, la ce bun să-ți mai faci sînge rău? Nu-ți ajunge ceea ce ai, dorești mai mult încă? Tot ce depășește strictul necesar este de prisos; este perfect egal dacă-l ai sau dacă îți lipsește. Cum și mai înainte vreme nu te foloseai direct decît de cele ce-ți erau absolut necesare, închipuiește-ți, pur și simplu, că n-ai fi avut atunci cele de care nu te foloseai sau că posezi, astăzi, bunuri de care n-ai neapărat nevoie. Majoritatea acestor bunuri nu erau o moștenire părintească, așa încît să pui un preț deosebit pe ele. Le-ai cîștigat singur prin iscusința limbii tale și prin discursurile care constituie pricina că le-ai pierdut. N-ai de ce să fii abătut. Tu le-ai cîștigat, tu le-ai pierdut. Ca exemplu, îți dau pe armatorii care nu se lasă pradă desperării cînd suferă pierderi foarte grele. Îmi închipui că ei își fac următoarea judecată „marea ne-a dat aceste bogății, marea ni le-a luat“.

21 „Dar destul am vorbit despre asemenea lucruri. După părerea mea, pentru fericirea omenească este de ajuns să ai cele necesare și să nu duci lipsă de nici unul dintre lucrurile de care corpul are nevoie. Socot că tot ce prisosește atrage după sine și grijile, și încurcăturile, și invidiile. Deoarece ai spus că nu există desfătare legată de bucuriile trupului, dacă bucuriile sufletului nu-și aduc și ele contribuțiile lor, sînt de acord cu această afirmație. Ea este adevărată. Într-adevăr, este imposibil ca trupul să nu se resimtă de pe urma suferințelor sufletului. Cu toate acestea, eu găsesc că este mult mai lesne să-ți recapeți echilibrul sufletesc decît pe acela al sănătății trupești. Să ne gîndim că trupul, plămădit din carne și din sînge, cuprinde în sine mii de primejdii ascunse și are mare nevoie de ajutorul divinității. Sufletul, care este de esență divină, poate indiscutabil mai ușor să fie modelat și îndrumat așa cum vrem noi.

Să vedem, deci, împreună, ce-ți lipsește din bunurile sufletului și dacă într-adevăr ceva rău s-a alăturat în așa fel de ființa ta, încît să nu-i putem șterge urmele.

22 Mai întâi de toate în tine văd pe cel mai cuminte om din lume. Mărturie stau desele tale intervenții încununate cu succes în fața Senatului și a Adunării poporului, intervenții prin care ai dat întotdeauna un sfat bun. Adesea ai dat și particularilor un ajutor eficace prin darul elocinței tale. Te consider, apoi, și un om foarte drept. Pretutindeni te-ai zbatut plin de însuflețire pentru patrie, cât și pentru prietenii tăi, ca să-i scapi din ghearele acelor care le întindeau curse. Și chiar aceste calamități, care acum s-au abătut asupra ta, nu te-au lovit din altă cauză decât fiindcă o viață întreagă ți-ai pus forța cuvântului și a realizărilor numai în interesul legilor și al statului. Să amintesc și faptul că ești un om deosebit de temperat. Acest lucru îl dovedește însuși felul tău de viață, căci nu e posibil ca cineva, înrobitor plăcerilor trupului să fie mereu prezent în viața publică și să ia parte activă la dezbaterile din For, dovedind tuturor prin activitatea din timpul zilei cât a stat să lucreze noaptea. Judecându-te după aceste aspecte, mi-aș îngădui să spun că ești și un om foarte curajos, tu care ai demonstrat că te bucuri de o admirabilă vigoare a gândirii, o extraordinară forță a convingerii. Lovit fără să te aștepti, adânc zdruncinat fără să o fi meritat, am impresia că tu însuși te-ai descurajat, că ai pierdut ceva din energia ce-o aveai. Dar energia o vei recăpăta în curând. Cu marile calități pe care le ai, atîta vreme cât ești întreg la corp și la minte, nu văd ce motiv ai avea să-ți pierzi firea și să te amărăști“.

23 La aceste cuvinte ale lui Philiskos, Cicero răspunde: „Nu crezi oare că exilul și degradarea din drepturile cetățenești constituie o mare nenorocire? Dar faptul de a nu avea putința să trăiești la tine acasă, să fii împreună cu prietenii tăi, să-ți petreci în schimb viața pe meleaguri străine, alungat cu atîta răutate din hotarele patriei, rătăcind de colo pînă colo cu titlul de exilat, cum ți se pare? Bine este să ajungi de rîsul dușmanilor, să fii rușinea familiei? „— Cîtuși de puțin“, răspunde Philiskos“. Toți sîntem constituiți din două părți dis-

tincte, sufletul și corpul. Amîndouă aceste părți sînt înzestrate de la natură cu anumite bunuri și anumite rele. Dacă la un moment dat observăm că ceva nu merge, trebuie să ne închipuim în mod logic că acolo e buba, că se petrece ceva dăunător; dacă totul se află în perfectă regulă, e un mare cîștig. Și acest avantaj îl ai tu acum. Toate cîte le-ai înșirat, degradarea civică, sau altele de același gen, atrag după sine rușinea și nenorocirea numai raportate la convenții și opinii. Ele nu ating cu nimic integritatea trupului sau a sufletului. Poți oare să-mi amintești de vreun corp care s-a îmbolnăvit sau chiar a pierit, de vreun suflet care să fi devenit mai nedrept, mai ignorant, în urma degradării din drepturi, a exilului sau a altor pedepse de soiul acesta? Eu unul nu văd așa ceva. Cauza principală trebuie căutată în adevărul că natura nu-i cu nimic implicată. Tot așa se poate susține că nici dreptul de a fi cetățean, nici viața în patria ta nu sînt bunuri prin natura lor; valoarea lor depinde de gradul în care fiecare dintre noi face sau nu caz de ele.

Noțiunile de onoare și dezonoare sînt departe de a fi aceleași la toți oamenii. Unele lucruri, ponegrite în anumite țări, sînt laudate în altele: ceea ce se răsplătește pe alocuri, se pedepsește în alte părți. În fine, și pe drept cuvînt, sînt și dintre aceia care nu admit sub nici o formă nici numele, nici realitatea degradării despre care vorbeai. Ceea ce nu ține direct de natura umană sînt de părere că nu-i privește cu nimic. Și dacă este adevărat că ar fi perfect ridicol, pe baza unei judecăți sau a unui decret să-l proclamăm bolnav pe cutare, sau infirm pe cutare, tot așa se cuvine să privești și noțiunea de dezonoare.

24 Așa trebuie luat în considerare și exilul, după cîte cred eu. Nu este de fapt altceva decît o îndepărtare de locurile natale însoțită de căderea din drepturile civile. Dacă, în sine, această degradare nu reprezintă un rău, atunci ea nu poate conferi nici exilului o nuanță peiorativă. Cum foarte multă lume călătorește, unii din plăt-

cere, alții din nevoie, lipsind vreme îndelungată de acasă — ba sînt și din aceia care-și petrec toată viața cutreierînd lumea în lung și în lat, de parcă veșnic sînt mînați din urmă — și pentru asta nu se socotesc deloc persecutați — n-are nici o importanță dacă omul pleacă de bunăvoie sau contrar voinței lui. Omul, care fără voia lui dobîndește prin exerciții o mare forță fizică, nu-i cu nimic inferior aceluia care o dobîndește în mod deliberat; tot așa cel care străbate mările împotriva voinței lui, nu înseamnă că trage foloase mai mici decît acela care face același lucru din propriul lui îndemn. De altfel, nici nu vād cum un om înțelept și-ar lua riscul să facă ceva, în pofida voinței lui. Iar dacă deosebirea dintre fericire și nefericire constă în aceea că noi facem cu plăcere tot ceea ce dorim, și cu mare caznă cele de care fugim, leacul nu este greu de găsit. Într-adevăr, dacă sîntem în stare să suportăm, prin puterea voinței, toate încercările trimise de soartă, fără să ne lăsăm abătuți, rezultă de la sine că nu mai poate fi vorba de lucruri care se întîmplă fără acordul nostru. Astfel, după o prea înțeleaptă vorbă bătrînească, nu trebuie să năzuim spre împlinirea visurilor noastre, ci să dorim cele ce se întîmplă oarecum în mod necesar. Căci nu avem libertatea de a ne alege cutare sau cutare fel de viață, nici nu ne aparținem nouă înșine. Dimpotrivă, ne este dat să trăim așa cum ne este hărăzit și după cum hotărăște demonul destinat să ne toarcă firul vieții. Toate acestea sînt așa cum sînt, indiferent dacă ne plac sau nu.

25 Dar s-ar putea să nu te descurajeze nici căderea din drepturi, nici exilul, ci mai degrabă faptul că ai fost înjosit și alungat fără să fi făcut nici un rău patriei tale, dimpotrivă, după ce i-ai adus servicii de neprețuit. În acest caz, să rămîi încredințat că de vreme ce destinul ți-a trimis o încercare atît de grea, nimic nu poate fi mai nobil, mai frumos, decît suferința unui inocent. Ai chibzuit și ai adus la îndeplinire tot ce se cuvenea să faci pentru concetățenii tăi, și asta nu în calitate de particular, ci în calitate de consul, nu agitîndu-te pe căi priva-

te, ci folosind din plin autoritatea decretelor senatoriale, nu în interesul vreunui partid, ci pentru binele obștesc. Diferiți oameni, abuzînd de putere sau cu gîndul ca să-ți faci rău, au urzit tot soiul de ticăloșii împotriva ta. Ei ar trebui să fie aceia care să sufere și să se întristeze pe urma nedreptății ce au săvîrșit; cît despre tine, este și frumos, și necesar să suporti cu fruntea sus ceea ce demonul tău a crezut de cuviință să-ți hărăzească.

Sînt adînc convins că n-ai fi preferat să conlucrezi cu Catilina, să fii un conjurat alături de Lentulus, să fi îndemnat lumea la tot soiul de nelegiuiri funeste pentru patria ta, să nu fi făcut nimic din cîte ți-a ordonat ea să faci⁴⁸, numai ca să rămîi acasă la tine, după ce ai năpăstuit-o. Cu conștiința împăcată, ai fi ales exilul. Așadar, dacă ții la bunul tău renume, trebuie să te consideri prea fericit că ai fost exilat fără nici o pată, decît să fi rămas la Roma, cu cugetul încărcat. Ca să nu mai lungesc vorba, oprobriul nu cade asupra celor exilați pe nedrept, ci asupra acelor care au pronunțat sentința de exil, încălcînd dreptatea.

26 De altfel, sînt informat că n-ai plecat din Roma silit de cineva, sau în urma unei condamnări, ci de bunăvoie, deoarece îți venea greu să conviețuiești alături de oameni pe care n-ai izbutit să-i faci mai buni, dar alături de care nici nu puteai răbda să-ți distrugi cariera. Iată deci, că nu tu ți-ai părăsit patria, ci i-ai părăsit pe cei care urzeau ticăloșii împotriva ei. După părerea mea, înstrăinați, înfierăți de dispreț, sînt aceia care au alungat din inima lor orice sentiment de omenie. Cît despre tine, cinstea ta rămîne neîntinată, ești prin urmare un om fericit; n-ai devenit fără rost sclavul nimănui, ai la dispoziție toate cîte îți sînt trebuincioase, fie că preferi să trăiești în Sicilia, în Macedonia sau indiferent în care altă parte a lumii. Pentru starea noastră de fericire sau de nefericire n-are nici o importanță faptul că trăim aici sau în altă parte; mai degrabă cred că fiecare din noi posedă capacitatea spirituală de a-și găsi o patrie, de a-și făuri fericirea oricînd și oriunde s-ar afla. Pen-

tru că au înțeles acest lucru, Camillus s-a simțit mulțumit în timpul petrecut la Ardea⁴⁹, iar Scipio, gândind la fel, a primit cu seninătate exilul lui de la Liternum⁵⁰. Să-i mai amintesc oare pe Aristides și pe Themistocles, pe care exilul i-a făcut celebri? Dar Anni<us>...* dar Solon, care s-a înstrăinat din propria lui voință, timp de zece ani? Așadar, ferește-te să consideri drept o calamitate un lucru care, prin natura lui, nu-ți vatămă nici corpul, nici sufletul, și încetează să te plîngi mereu de loviturile sortii. Așa cum ți-am spus, nu ne este dat să alegem noi felul nostru de viață, după cum voim noi; sîntem nevoiți să ne supunem încercărilor pe care Divinitatea crede cu cale să ni le trimită. Dacă voința ne ajută să înțelegem esența acestei necesități, nu sîntem robii suferinței; lipsiți de acest ajutor, nu vom putea scăpa de nici una dintre durerile pe care ni le rezervă destinul și ne vom expune la cea mai teribilă nefericire din toate cîte există — supărările zadarnice. Dovada cea mai bună, în acest sens este exemplul acelor oameni care suportă fără văicăreli loviturile cele mai grele, convingîndu-se că nu li s-a întîmplat nimic rău; dimpotrivă, cei sensibili la cele mai neînsemnate încercări consideră că ei sînt ținta tuturor relelor care se pot întîmpla cuiva. Mai există și o altă categorie de oameni care, simțindu-se nefericiți cînd n-au de ce, sau invers, mulțumiți cînd toate le ies pe dos, reușesc să încredințeze lumea din jur că le merge așa cum vor ei să pară.

27 Dacă ai să meditezi la cele ce vorbesc, încearcă să nu te mai impresioneze momentele prin care treci și să nu-ți mai pese dacă afli că cei care te-au exilat o duc bine. Nu uita cît de departe, cît de efemere sînt izbînzile omenești! Cu cît cineva se înalță mai sus, purtat pe aripile norocului acela se va destrăma cu mult mai ușor. Întocmai unei adieri de vînt, mai ales pe vremurile aces-

* Textul corupt. Se poate presupune și *Αννι <βασις>*, Hannibal. B. I, p. 448.

tea tulburi. Aflîndu-ne în plin haos și instabilitate, ne deosebim prea puțin sau deloc, de oamenii a căror viață este amenințată de furtună. Împinși de valuri cînd în sus, cînd în jos, cînd într-o parte, cînd în alta, cea mai ușoară neatenție ne face să ne afundăm în abis. Ca să nu mai pomenesc de Drusus⁵¹, de Scipio, de frații Gracchi, de mulți alții, îți amintești că moartea lui Camillus, vestitul exilat, a fost mai frumoasă, după această în-tîmplare, chiar decît aceea a lui Manlius Capitolinus⁵²? Și nu-ți aduci oare aminte că Aristide, după exilul lui, a întunecat pînă și faima lui Themistocles? Tu, la rîndul tău, trebuie să nutrești cu fermitate speranța că vei fi rechemat în patrie (căci n-ai fost doar alungat pentru o acțiune nedreaptă și, după cîte sînt informat, aud că înșiși cei care te-au îndepărtat te vor căuta, că toată lumea te va regreta). În altă ordine de idei, chiar dacă situația ta de acum se va prelungi, nu trebuie, cu nici un preț, să te lași pradă desperării.

28 Dacă ai să-mi urmezi sfaturile, te vei simți mult mai liniștit, cînd îți vei alege ca domiciliu un loc retras, la malul mării, departe de calea bătută de mulțime; acolo ai putea să-ți petreci timpul ocupîndu-te cu agricultura și cu compozițiile literare, așa cum au făcut la vremea lor, atît Xenofon, cît și Thucydides⁵³. Această viață, însoțită de satisfacția preocupărilor filozofice, procură calmul cel mai desăvîrșit, convine oricui și se potrivește cel mai bine cu oricare formă de guvernămînt. Iată deci că și exilul poate fecunda răgazul. De vrei să devii într-adevăr nemuritor, după pilda înaintașilor amintiți, caută de-i imită. Ai cu tine din belșug tot ceea ce este necesar ca să fii pus la adăpostul grijii zilei de mîine, nu mai ai nevoie de nici un alt fel de glorie. Ai fost pînă și consul, dacă această demnitate prețuiește așa de mult în ochii tăi, iar cei care au fost de două, de trei ori, de patru ori consuli n-au avut mai mult de cîștigat față de tine, decît doar o cifră lipsită de conținut, care nu le folosește la nimic, nici în timpul vieții, nici după

moarte. Îmi închipui că nu ți-ar plăcea să fii mai degrabă Corvinus⁵⁴ sau Marius, fost de șase ori consul⁵⁵, decât să fii Cicero. Văd că nu râvnești la un proconsulat, de vreme ce ai refuzat să preiei guvernământul care ți s-a oferit, nu te-au interesat câștigurile care se pot stoarce și ai rămas rece față de o demnitate vremelnică, dar expusă calomniilor tuturor acelora care se ocupă cu asemenea treburi⁵⁶.

Am evocat toate aceste amintiri nu fiindcă le consider strict necesare fericirii tale, ci pentru că ai fost destulă vreme amestecat în vârtoarea treburilor politice, atunci când a fost nevoie. Acum, după ce ai cunoscut, din proprie experiență, diferite feluri de trai, ai posibilitatea să alegi și să continui ceea ce îți convine, sau, dimpotrivă, să respingi și să eviți ceea ce nu accepți. Scurtă este doar viața noastră; tu nu trebuie să te simți dator s-o consacri în întregime intereselor altora. Păstrează ceva și pentru tine însuși. Gândește-te numai ce distanță separă liniștea față de agitație, calmul față de zarva vocilor omeneste, libertatea față de sclavie, securitatea față de primejdii, și nu vei întârzia să năzuiești la o viață în felul aceleia la care te îndemn. Abia atunci îți vei regăsi fericirea, iar numele tău va continua să rămână slăvit și în timpul cât vei mai trăi, ducând o asemenea viață, și după ce-ți vei da sfârșitul.

29 Dacă intenția de a te reîntoarce este mai puternică decât orice, dacă te roade ambiția de a te afla în primele rânduri ale conducerii politice, n-aș vrea să spun nimic care să te jignească. Dar, când privesc starea de lucruri actuală și totodată mă gândesc la cuvântul tău mușcător, când văd câți adversari ai, deosebit de puternici, tare mi-e teamă că, într-o bună zi, ai s-o pășești din nou. Atunci, dacă te vei afla iarăși în exil, te vei căi amarnic; iar dacă vei primi cumva o lovitură cumplită, n-ai să mai ai putința nici măcar să te căiești. Nu este oare un lucru hidos, pătat de rușine, ca cineva să fie decapitat și capul să i se expună în For⁵⁷? Să devină bat-

jocura oricui, fie el bărbat sau femeie? Nu mă lua în nume de rău, ca pe unul care-ți prezic lucruri rele, ia mai repede seama la vorbele mele ca la un fel de prevestire trimisă de voința divină. Nu-ți face nici un fel de iluzii că ai câțiva prieteni printre mai marii zilei. Cei care trec drept amicii tăi nu-ți vor fi de nici un ajutor împotriva uneltirilor puse la cale de dușmani. Acest lucru l-ai încercat doar destul. Cei care iubesc puterea calcă totul în picioare, când este vorba să-și atingă scopurile. Ceva mai mult chiar, adesea, printr-o uluitoare schimbare de atitudine, tratează în așa fel pe cei mai buni prieteni și pe rudele lor apropiate, de parcă ar fi cei mai aprigi dușmani“.

30 Această conversație ușură mult suferința lui Cicero. De altfel, el nici nu a stat multă vreme în exil⁵⁸, ci a fost rechemat chiar de Pompeius, care contribuise mai mult ca oricine la alungarea lui din Roma⁵⁹. Pricina acestui reviriment era faptul că Tigranes cel tânăr, care era încă închis și dat în paza lui Lucius Flavius⁶⁰, fusese răpit și pus în libertate de Clodius, mituit cu bani grei. Pe Pompeius și pe Gabinius, care au protestat cu vehemență, Clodius îi acoperi cu injurii, ceva mai mult chiar, lovi și răni pe unii dintre însoțitorii lor, rupse fasciile consulare și, după ce confiscă averea consulului⁶¹, o închină unui templu. Pompeius, scos din sărite de atîta obraznicie, mai ales că Clodius folosea chiar împotriva lui puterea pe care el personal a redase tribunilor, se hotărî să-l recheme pe Cicero și începu să-i netezească drumul întoarcerii prin intermediul lui Ninnius⁶². Acesta profită la un moment dat de absența lui Clodius din Senat și prezintă o propunere în favoarea lui Cicero⁶³. Se găsi însă un tribun care să combată propunerea și atunci Ninnius, declarîndu-și intenția de a împărtăși propunerea și Adunării poporului, o afișă în public. Prin aceasta devenea adversarul pe viață și pe moarte al lui Clodius. Așa începură certuri și lupte sîngeroase între cele două facțiuni. Dar, înainte de a se fi ajuns la această fază, Clodius, ca să-și croiască drum cît mai repede cît și din

dorința de a-l înlătura din cale pe Cato⁶⁴ și de a se răzbuna pe Ptolemeu⁶⁵, încă stăpîn pe insula Cipru — fiindcă nu-l răscumpăraseră din mîna piraților⁶⁶, — confiscă insula în numele poporului roman și îl însărcină pe Cato, împotriva voinței acestuia, să organizeze guvernarea insulei. Acestea au fost evenimentele petrecute la Roma.

31 Cît despre Caesar, zadarnic căuta dușmani în Gallia. Oamenii își vedeau pretutindeni de treburile lor. Totuși, Caesar căuta mereu pricină de gîlceavă. Cînd se ivi cea dintîi ocazie să pornească un război, Caesar se pricepu de minune să provoace și un al doilea și astfel, conform dorinței lui arzătoare, pîrjolul războiului se întinse și generalul roman merse din succes în succes⁶⁷.

58 i.e.n.

Neamul helveților⁶⁸, care crescuse peste măsură și a căror țară nu mai ajungea pentru puzderia de oameni ce-o adăpostea, nu era dispus să trimită prisosul de populație într-o colonie. Ei se temeau ca nu cumva împrăștierea forțelor să înlesnească planurile de atac ale acelorora cărora odinioară ei le făcuseră rău.

După ce hotărîră să-și părăsească vetrele⁶⁹, ca să se stabilească într-un ținut mai întins și mai fertil, ei dădură foc tuturor așezărilor rurale și orășenești, așa ca nimeni să nu-și părăsească locurile de baștină cu dor în suflet. Helveții își alăturară și alte neamuri care aveau aceleași necazuri ca și ei. Conducătorul întregii coloane care își începu marșul era Orgetorix. Intenția lor era să traverseze Ronul și să se așeze undeva pe la poalele Alpilor. Dar Caesar a tăiat podul⁷⁰ peste care urmau să treacă și luă tot felul de măsuri în vederea opririi înaintării lor. Helveții îi trimiseră o deputație ca să-i ceară liberă trecere și făgăduiră că nu vor aduce nici o stricăciune pe teritoriul controlat de romani. Caesar, care nu avea nici o încredere în cuvîntul lor, nu se arătă dispus să le acorde permisiunea cerută. Cum însă nu era gata cu pregătirile ce le făcea, răspunse că va delibera asupra pretențiilor lor cu ofițerii aflați în subordinea sa și că le va da răspunsul într-o zi anumită. Le lăsă chiar și speranța că

s-ar putea să le permită traversarea. Între timp însă înțarea punctele cheie prin șanțuri și turnuri, așa că, în fapt, Helveții nu mai aveau nici o posibilitate de trecere.

32 Barbarii așteptară o bucată de vreme, dar, cum nu li s-a dat nici un răspuns, în ziua hotărâtă, ei se puseră în mișcare. Mai întâi, se scuseră prin ținutul allobrogilor⁷¹, așa cum proiectaseră de la început. Când convoaiele se izbiră de întăriturile ridicate⁷², ele cotiră spre ținutul sequanilor⁷³, trecură pe aici, trecură și pe la haedui⁷⁴ — care dealtfel le dădură liberă trecere, cu condiția să nu facă stricăciuni⁷⁵. Dar helveții nu-și respectară cuvântul dat, ci prădară ogoarele ambelor neamuri. Sequanii și haeduii trimiseră atunci o solie la Caesar, cu rugămintea să le vină în ajutor și să nu privească nepăsător la ruina lor. Cererile făcute nu prea se potriveau cu atitudinea ce-o avuseseră; cu toate acestea obținură ceea ce doreau, Caesar, de teamă ca helveții să nu apuce direcția Tolosei⁷⁶, preferă să-i atace alături de sequani și haedui, decât să se vadă nevoit să facă față atacurilor celor trei neamuri reunite, lucru care, evident, urma să se întâmple. El izbi așadar pe helveții care traversau râul Arar⁷⁷ și le nimici ultimele detașamente, chiar în momentul când încercau și ele să treacă. Cît despre cei care ajunseseră la o oarecare distanță, atacul fulgerător al lui Caesar și vestea pieirii tovarășilor de drum îi impresionă în așa măsură încât se hotărîră să ducă tratative în schimbul dobândirii unui loc de așezare.

33 Cu toate acestea, helveții nu izbutiră să ajungă la o înțelegere. Deoarece Caesar le ceruse oameni ca zălog, ei s-au înfuriat, nu atîta fiindcă nu prezentau încredere, ci fiindcă socoteau nedemn să dea ostateci indiferent cui.

Urmarea a fost că tratativele s-au rupt⁷⁸. Ei înaintară ceva mai departe și, într-o luptă dată între cavaleria lor și cavaleria lui Caesar, care depășise infanteria, ba chiar și ariergărzile lor, au fost învingători. Plini de curaj după acest succes, încredin-

țapi că Caesar o luase la fugă, deoarece fusese învins și că din lipsă de alimente, fusese nevoit să se abată spre un oraș afară din drum⁷⁹, își întrerupseră înaintarea și se luară pe urmele generalului roman. Caesar, observînd manevra și temîndu-se de impetuozitatea și de marele număr al helveților, se sui în grabă pe o colină împreună cu trupele sale de pedestrași și-i lăsă numai pe călăreți să înfrunte primejdia atacului barbarilor, pînă ce el își va fi luat măsurile necesare pe un teren potrivit. Helveții îi siliră iarăși pe călăreții romani să se retragă, ceea ce îi îmboldi să se avînte cu mai mult curaj spre înălțimea ocupată de Caesar. Acesta însă se năpusti dintr-o dată asupra lor și, cum era firesc să se întîmple, cînd atacul este dat din vîrfurile unui deal, în rînduri bine strînse, împotriva unui inamic răsfirat în cîmpie, îi respinse cu cea mai mare ușurință. Ei o luară la goană, dar alții, dintre aceia care nu intraseră încă în luptă (din cauza numărului și a zelului ce-i anima, nu toți helveții participaseră concomitent la bătălie), se încăierară pe neașteptate cu ariergarda romanilor care-i fugărea. Acești helveți produsera o oarecare dezordine și atîta tot. Caesar ordonă cavaleriei să-i urmărească pe fugari, înaintă în persoană în fruntea trupelor sale împotriva inamicului și îl învinse. Apoi, urmări ambele aripi ale armatei dușmane care se refugiase în preajma căruțelor. Suiți pe căruțe, barbarii se apărau cu îndîrjire, dar Caesar îi înfrînse pentru a doua oară. După această pățanie, helveții se împărțiră în două tabere: unii duseră tratative cu Caesar, căzură la învoială și se reîntoarseră în locurile de unde plecaseră. Aici își refăcură orașele și își reluară cursul normal al vieții⁸⁰. Altă parte, care refuzase să depună armele, se îndreptă în mare grabă spre Rin, mînați de speranța că vor fi și ei în stare să ajungă în vechile lor așezări. Cum erau și puțini, și slăbiți de înfrîngerile suferite, aliații romanilor al căror ținut au fost nevoiți să-l traverseze, îi nimiciră cu ușurință. Așa s-a încheiat cea dintîi campanie militară a lui Caesar în Gallia.

34 După acest început, departe de a se potoli, Caesar urmărea două țeluri: aducerea la îndeplinire a propriilor sale planuri, satisfacerea pretențiilor aliaților săi⁸¹.

Sequani și haeduii, observând ambiția ce-l rodea, cît și faptul că mersul evenimentelor se potrivea cu năzuințele lui de cucerire, căutară să se pună bine cu Caesar și totodată să se răzbune pe vecinii lor, celtii⁸². Aceștia trecuseră odinioară albia Rinului și se făcuseră stăpîni peste o porțiune din teritoriul lor; pe sequani și pe haedui îi obligaseră să le plătească tribut după ce, în prealabil, luaseră ostateci. Ajutorul solicitat a fost lesne obținut (căci ei cereau un lucru la care și Caesar ținea foarte mult).

Peste aceste triburi celtice domnea Ariovistus, care primise de la romani confirmarea titlului de „rege”⁸³. El fusese înscris pe lista prietenilor și aliaților Romei chiar de către Caesar, pe cînd era consul. Față de renumele pe care-l aștepta de la campaniile sale războinice și față de puterea pe care urma s-o dobîndească, asemenea obligații nu însemnau totuși nimic în ochii lui Caesar. Un singur lucru pîndea Caesar: prilejul, din partea regelui barbar, ca să aprindă un conflict, așa ca să nu se spună că el a fost acela care a pus la cale atacul. Cu acest gînd, îl pofti pe Ariovistus să vină la o întrevvedere, sub pretext că are ceva de discutat cu el. Deoarece regele nu se supuse, ba chiar se și exprimă astfel: „dacă Caesar are să-mi spună ceva, să poftescă el la mine. Nu sînt cu nimic inferior lui și cel care are nevoie de un altul, este de datoria lui să vină să-l caute pe cel de la care așteaptă un serviciu”⁸⁴, Caesar s-a înfuriat cumplit, ca și cum tot poporul roman fusese adînc jignit prin aceste cuvinte ce-l priveau direct. De îndată îl obligă să dea îndărăt ostatecii ce-i avea de la aliații romanilor, îi interzise să mai calce pe teritoriul lor și să le mai pretindă trupe de ajutor. Prin aceste pretenții Caesar căuta mai puțin să-l intimideze pe Ariovistus cît să-i provoace mînia, în speranța că de aici se va ivi și scînteia ce-o aștepta,

ca să poată începe vaste operații de război, îndreptate în ochii lumii. Lucrurile așa s-au și întâmplat. Ariovistus, indignat de ordinele primite, răspunse pe un ton încărcat de amenințări. Caesar, fără să mai prelungească convorbirile, ocupă îndată Vesontio, oraș al sequanilor⁸⁵, fără ca cineva să se aștepte la o astfel de hotărâre.

35 În acest timp, descurajarea pusese stăpânire pe soldații romani. În tabăra lor se răspândise vestea că Ariovistus face intense pregătiri de război, că numeroși alți celți, care deja trecuseră Rinul ca să-i vină în ajutor, se organizau în vederea unui atac neprevăzut. Alte cete se grupau chiar pe malul fluviului. Statură deosebit de înaltă a adversarilor, mulțimea lor, curajul de care dădeau dovadă, isprăvile pe care le făceau neînfrigați, la tot pasul, băgaseră o groază așa de mare în romani, încât oamenii erau convinși că vor avea să lupte nu împotriva unor semeni ai lor, ci cu niscai fiare sălbatice. Se auzeau proteste tot mai dese că sînt duși la un război nedrept, care nu se făcea prin hotărîrea Senatului, ci numai din bunul plac al lui Caesar.

De la proteste trecură la amenințări că-l vor părăsi pe Caesar dacă nu-și schimbă gîndurile.

Pus la curent cu starea de spirit a trupelor sale, Caesar nu crezu de cuviință să țină o cuvîntare în fața tuturor soldaților. Aceasta din două motive. Nu i se păru potrivit să vorbească despre un atare subiect unui mare număr de oameni; era foarte probabil ca vorbele lui să ajungă repede la urechea dușmanilor. Apoi, se temea să nu stîrnească o reacție defavorabilă și astfel să provoace tulburări sau vreun act necugetat. Preferă deci să-i convoace pe tribunii militari⁸⁶ și pe ofițerii din subordinea acestora⁸⁷, cărora le vorbi astfel:⁸⁸

36 „Nu sînt de părere, dragi prieteni, că o discuție referitoare la interesele noastre personale și alta, privind interesele Statului, trebuie să aibă același caracter. Și nici nu văd identitatea dintre țelul urmărit de

fiecare dintre noi în parte și acela spre care tind cerințele colective. Ca particulari, e de ajuns să săvârșim numai acțiuni cu bun simț, lipsite de orice risc; ca popor, trebuie să avem, în primul rând în vedere maximum de folos ce se poate obține și apoi să trecem la fapte.

În treburile noastre particulare e bine să fim activi. Siguranța zilei de mâine este condiționată de felul cum știm să ne comportăm. Nu-i mai puțin adevărat că un om neîntreprinzător este, în genere, considerat la adăpost de surprizele neplăcute. Nu același lucru se întâmplă în viața publică. Un stat, mai ales când deține supremația, s-ar nărui de îndată dacă n-ar întreprinde mereu ceva nou. Această rânduială nu a fost stabilită de oameni, ci este o lege a naturii⁸⁹. A fost, este și va fi așa cât fi lumea lume. Deoarece nu putem schimba nimic, nimănui dintre noi nu-i este îngăduit, în situația în care ne găsim, să pună ceea ce i-ar plăcea lui personal, siguranța persoanei sale fizice, mai presus de ceea ce este onorabil și folositor pentru toți românii la un loc. Printre sarcinile care trebuie să vă preocupe îndeosebi, se află una centrală. Trebuie să țineți seama că noi, în număr atât de impresionant, cu capacitatea de luptă pe care o avem, am venit pe aceste meleaguri aducând mari forțe militare și considerabile sume de bani, nu ca să ne distrăm și să nu facem nimic. Scopul pe care ni l-am propus este să instituim un guvernământ de ordin superior în ținuturile supuse, să asigurăm liniștea la acele populații care au încheiat tratate de alianță cu noi, să-i pedepsim pe aceia care ar încerca să le încalce moșia și, în sfârșit, să ridicăm autoritatea noastră pe o treaptă superioară. Dacă nu sîntem animați de asemenea gânduri, de ce am mai început oare această campanie? De ce n-am rămas la vetrele noastre, cu preocupările noastre mărunte? Nu încape îndoială, ar fi fost mult mai bine să nu mai fi pornit această expediție decît să trădăm țelurile noastre, după ce am fost însărcinați să le aducem la bun sfârșit. Dacă totuși ne aflăm aici, unii, e adevărat, constrînși de rigorile legii pentru a împlini porunca patriei, dar cei mai

mulți de bunăvoia noastră, conștiinți de foloasele care decurg din operațiile de război, cum am putea noi, oare, cu fruntea sus, cu conștiința împăcată, să înșelăm încrederea nu numai a celor care ne-au trimis la luptă, dar și propriile noastre speranțe? Nu există cetățean particular a cărui prosperitate să persiste, când statul este amenințat să se năruie. Din contră, prosperitatea statului ușurează toate necazurile, chiar și durerile fiecăruia dintre noi.

37 Aceste cuvinte, dragi tovarăși și prieteni, nu vă sînt adresate vouă, celor de față. Voi cunoașteți prea bine adevărul spuselor mele, nu mai aveți nevoie să fiți pătrunși de sensul lor. Știu că nu le priviți cu ușurință, așa că nu este necesar să vă îndemn să treceți la fapte. Dar, fiindcă sînt informat că unii soldați răspîndesc zvonul că eu am întreprins un război nesancționat de o hotărîre a Senatului, că ei îi zădăresc și pe alții la revoltă, am ținut să spun cele ce-ați auzit ca să vă întăresc în dragostea fierbinte ce-o purtați patriei și să vă îndemn să reamintiți soldaților care le este datoria. Repetate mereu de voi, în cursul unor conversații particulare, ascultate adesea, vorbele mele vor avea un răsunset mult mai mare dacă oamenii le-ar afla direct de la mine, cu prilejul unei singure cuvîntări.

Spuneți-le așadar, că strămoșii noștri au făurit un stat atît de impunător nu lîncezind pe lîngă casă, lășîndu-se greu să meargă la război, fugind de recrutări și căutînd să-și petreacă viața în liniște și pace. Ei au fost doar aceia care au îndrăznit să ia fără ezitare toate marile hotărîri, ei au dat piept, bărbătește, cu orice greutate le-a stat în cale, riscîndu-și întotdeauna avutul pentru binele comun, de parcă n-ar fi fost al lor; și tot ei au fost aceia care, fără a sta mult pe gînduri, au cucerit teritoriile vecine, de parcă luptau pentru dobîndirea unui bun propriu. Fericirea nu o înțelegeau altfel decît sub forma datoriei împlinite; nenorocirea nu o vedeau decît în inactivitate, chiar

atunci cînd aveau toate motivele să se bucure de liniște. Printr-un asemenea mod de viață obștească, înaintașii noștri, așa puțini la număr cum erau în acele vremuri de demult, îngrădiți în teritoriul unui oraș, decît care alt stat mai mic nici nu era la început, au învins pe latini, au repurtat victorii asupra sabinilor, au supus pe etrusci, pe volsci, pe opici, pe lucanieni și pe samniți, au încheiat, în fine, cucerirea tuturor ținuturilor așezate dincoace de Alpi și au respins atacurile tuturor dușmanilor care porneau să le invadeze teritoriul.

38 Generația următoare, cît și generațiile părinților noștri, dornice să nu se arate mai prejos, nu s-au mulțumit cu situația ce-o aveau și nu s-au mărginit la ceea ce au primit ca moștenire; considerînd nepăsarea drept drumul cel mai sigur spre pieire, iar truda grea, drept chezașia succesului asigurat, temîndu-se, pe de altă parte, ca nu cumva bunurile dobîndite să se distrugă de la sine și să se risipească, încercînd un sentiment de rușine dacă n-ar mai fi adăugat și ei ceva la atîta pămînt cît primiseră de la înaintași, s-au străduit din răspuțeri să cucerească teritorii cît mai multe și cît mai întinse. La ce-ar mai folosi să enumăr pe rînd Sardinia, Sicilia, Macedonia, Illyria, Grecia, Asia de lîngă Ionia, Bithynia, Iberia și Africa? Nu încape vorbă că mulți bani ar fi intrat pe mîna lor, dăruiți de cartaginezi, numai ca navele romane să nu-și debarce oamenii pe țărmurile Africii; Filip și Perseu cîți bani n-ar fi împins și ei, numai să fie cruțați de puterea armelor noastre; Antiochos, fiii lui, nepoții lui, i-ar fi acoperit de avuții numai ca să fi rămas în Europa. Dar strămoșii noștri din acele vremuri de demult n-au preferat nicicînd gloriei și măreției statului lor un guvernămînt lipsit de renume, o bună stare lipsită de temeri. Același lucru se poate afirma și despre cei mai vîrstnici decît noi, care sînt încă în viață. Deoarece au fost pe deplin conștienți că prin modul lor de a înțelege viața, pot nu numai cîștiga bunuri, ci le pot și păstra, au consolidat posesiunea teritoriilor pe care le aveau și au

adăugat multe alte noi cuceriri. Nu mai are rost, cu acest prilej, să menționez pe rând Creta, Pontul, Ciprul, Iberia și Albania, din Asia, cele două Syrii, Armenia Superioară și cea Inferioară, Arabia, Palestina, tot atâtea ținuturi ale căror denumiri odinioară nici nu le știam prea bine, iar astăzi sînt în parte supuse dominației noastre, în parte dăruite ca răsplată, așa că obținem de pe urma lor venituri, trupe, cinstiri, alianțe.

39 Voi, care aveți asemenea pilde în fața ochilor, nu coborîți valoarea realizărilor înfăptuite de părinții voștri, nu lăsați să vă scape o putere atît de bine consolidată. Hotărîrile pe care sîntem datori să le luăm nu trebuie să se asemene cu ceea ce vor să facă alții, care nu posedă teritoriile pe care le avem noi. Acestor neamuri le ajunge să trăiască într-o dulce nepăsare; sînt oricînd gata să-și plece fruntea în fața altora, numai să n-aibă nimic de suferit. Pentru noi, dimpotrivă, este strict necesar să îndurăm orice greutate, să susținem mereu greul în războaie, să ne apărăm fericirea de acum, fie și cu prețul vieții noastre. Această fericire, cîți n-o invidiază? Tot ce depășește obișnuitul, stîrnește nu numai rivalitatea, ci și invidia⁹⁰, de aici se naște acel etern război dus de oamenii care se simt în inferioritate într-o privință față de aceia care îi întrec. Așadar, sau n-ar fi trebuit, dintr-un bun început, să ne deosebim cu nimic de restul omenirii; sau, devreme ce am atins acest grad de superioritate și am cucerit atîtea ținuturi, devreme ce destinul a hotărît că nouă ne este scris să domnim, cu deplină autoritate, peste alte neamuri, sau să fim pur și simplu desființați (căci aceluia căruia le-a fost dat să-și creeze un asemenea renume și să ajungă la un asemenea grad de putere, așa cum am ajuns noi, le este peste putință să reîntre în obișnuit, fără a se supune unor mari primejdii), nu avem altă cale de ales decît să ne supunem destinului.

Deoarece de la sine putere destinul s-a arătat binevoitor față de strămoșii noștri, deoarece și acum con-

tinuă să ni se arate favorabil, să ne ferim de a-l supăra. Dacă lucrurile stau astfel, să nu aruncăm armele departe de noi, să nu ne spargem rîndurile, să nu rămînem cu brațele încrucișate în fața vetrelor noastre, să nu rătăcim fără rost pe la aliații noștri. Dimpotrivă, să fim veșnic cu arma în mîna (numai așa pacea poate fi salvată), să ne călim în arta militară înfruntînd primejdiile (numai așa nu vom fi siliți să ne războim în vecii vecilor), să venim în ajutorul celor care solicită ajutorul nostru fără să invocăm pretexte mincinoase (în felul acesta vom avea mult mai mulți aliați), să nu cedăm cu nimic pretențiilor acelor dușmani care mereu sînt gata să ne atace (este singurul mijloc ca nimeni să nu mai îndrăznească să ne facă rău).

40 Să ne închipuim că un zeu ne-ar garanta că nimeni nu va nutri gînduri dușmănoase față de noi, chiar dacă nu ne-am comporta așa cum preconizez, că ne vom bucura mereu de roadele tuturor agoniselilor noastre, chiar și în acest caz ar fi rușinos să pretindem că e bine să trăim cu brațele încrucișate; cel puțin oamenii care nu înțeleg să-și facă datoria, ar avea atunci la dispoziție o scuză minunată. Dar cum toți cei care au agonisit sînt în mod fatal expuși intrigilor urzite de numeroși dușmani, este de datoria lor să prevină cursele răuvoitoare care li se întind. Căci, cei care stau liniștiți la ei acasă, riscă să piardă și ce au⁹¹. Alții, în schimb, care îndrăznesc să poarte războiul în hotarele altora, bazîndu-se pe belșugul ce le stă la îndemîna, își păzesc și bunurile lor. Nimeni care tremură pentru propriul lui avut nu-și rotește ochii după avutul altuia. Teamă pentru soarta posesiunilor sale îl împiedică să mai acționeze în vederea achiziționării unor lucruri care nu-i aparțin. De ce să ne ascundem și să spunem că nu-i nevoie să fim veșnic cuceritori? Nu vă aduceți aminte oare, și din spusele bătrînilor, și din propria voastră experiență, că printre

populațiile Italiei n-a existat una măcar care să nu fi încercat să ne atace patria⁹²? S-au potolit numai atunci când strămoșii noștri au intrat cu război la ei în țară. Așa s-a întâmplat și cu epiroții, pînă ce am intrat în Grecia, cu Filip, care proiecta să organizeze o expediție împotriva Italiei și care a renunțat la planurile sale numai atunci când i-am luat-o înainte și i-am invadat țara: cu Perseus, cu Antiochos, cu Mithridates — pînă în ziua când le-am plătit cu aceeași monedă ca și celorlalți. Mai e nevoie să dau și alte exemple? Iată, de pildă, cartaginezii. Înainte vreme — mă refer la timpul când nu le-am făcut nici un rău la ei în Africa — treceau adesea în Italia și prădau ținuturile, prădau orașele și puțin a lipsit să nu ne cucerască chiar și capitala. Pe urmă, când au început să fie încolțiți la ei acasă, au evacuat cu totul teritoriul nostru. Cam aceleași lucruri s-ar putea spune despre galli și despre celți. Atîta vreme cît romanii s-au mulțumit să rămîna la sud de Alpi, în repetate rînduri au trecut munții și au pricinuit pagube în multe regiuni italice⁹³. Când însă noi ne-am încumetat să pășim cu arma în mîna dincolo de bariera Alpilor și războiul i-a încercuit ne-am și văzut stăpîinii unei bucăți rupte din trupul țării lor⁹⁴. Dar de atunci încoace n-am mai fost martorii decît ai unui singur război, purtat de galli în Italia.

Deoarece așa stau lucrurile, când cineva va spune că noi nu trebuie să ne războim, în realitate nu va susține altceva decît că nu trebuie să fim bogați, că nu trebuie să guvernăm peste alții, într-un cuvînt, că nu trebuie să fim oameni liberi, nici romani. Desigur, dacă cineva v-ar înșira astfel de lucruri, am convingerea că nu ați admite spusele lui, ba chiar că l-ați ucide pe loc. Aceasta să fie, dragi tovarăși, atitudinea voastră față de cei care țin asemenea discursuri, al căror conținut îl puteți aprecia nu prin cuvinte, ci prin fapte. Acestea să vă fie și simțămintele. Nimeni, bănuiesc, nu va îndrăzni să le combată.

41 Dacă cineva este înclinat să judece că pentru un asemenea război, care n-a fost discutat în Senat, nici votat în Adunarea poporului, zelul nostru se cuvine să fie mult mai scăzut, să se gîndească la faptul că din toate războaiele pe care am fost obligați să le susținem în trecut, la diferite intervale, unele au fost într-adevăr purtate după o pregătire prealabilă și după o declarație de război, dar altele, după împrejurări. Din această cauză, atunci cînd izbucnesc conflicte în plină pace, în timp ce noi ne vedem de treburi pe la casele noastre, sau cînd un război începe în urma plîngerilor formulate de o deputație, este strict necesar ca Senatul să delibereze asupra evenimentelor, consulii și pretorii să fie însărcinați cu conducerea unei expediții, în fine, trupele să pornească organizat pe frontul de luptă. Altfel, stau însă lucrurile dacă un război izbucnește după ce noi am părăsit de cîtva timp țara noastră, după ce am început o campanie militară. În acest caz nu mai este vreme de stat la gînduri.

Trebuie să luăm măsurile necesare înainte ca primejdia să se fi întins, iar în locul deliberărilor și a decretelor sancționate în Comiții, se impune necesitatea imediată.

De ce credeți oare că poporul v-a trimis aici? sau de ce m-a trimis pe mine, îndată ce s-a terminat consulatul meu, investindu-mă cu comanda supremă pe timp de cinci ani, lucru fără precedent pînă acum? Mi-au fost încredințate patru legiuni. Nu oare fiindcă a socotit că noi trebuie neapărat să ne războim? Nu cred că s-a gîndit să ne trimită aici ca să ne hrănim bine, fără a face nimic, nici ca să cutreierăm orașele și ținuturile aliate nouă, aducîndu-le prin prezența noastră mai mult rău decît chiar dușmanii lor. (Nimeni n-ar cuteza să susțină un asemenea lucru). Noi am fost trimiși ca să apărăm ceea ce ne aparține, ca să pîrjolim teritoriul inamic, ca să ne dovedim demni de faptul că aparținem unei armate mari, pentru care statul a făcut însemnate cheltuieli.

Acestatea sînt motivele pentru care și expediția de față, și toate celelalte cîte vor mai urma, ne-au fost date ca sarcină și ne-au fost încredințate. Senatul și Adunarea au procedat foarte cuminte cînd ne-au dat dezlegare să hotărîm noi împotriva căror populații trebuie să fie dus războiul și n-au decis dinainte printr-un decret, începerea lui. Aflîndu-se la o distanță așa de mare de noi, ei n-ar fi putut aprecia cu exactitate care anume sînt nevoile aliaților noștri, cum de altfel n-ar fi putut adopta nici măsurile necesare de luptă împotriva unor dușmani care sînt preveniți și bine pregătiți să ne înfrunte. Noi, din contra, avem posibilitatea să judecăm și să apreciem șansele războiului, să ne întoarcem pe moment armele împotriva dușmanilor prinși cu intenții rele; noi nu vom purta un război fără noimă, fără motive serioase și fără prudența necesară.

42 Dacă cineva dintre voi îmi reproșează: „Ce grozăvie va fi făcut Ariovistus ca să-l considerăm vrășmașul nostru din prieten și aliat ce ne era?” — să se gîndească la atît, că noi trebuie să ne apărăm nu numai împotriva acțiunilor propriu-zise, ci și împotriva intențiilor nutrite de aceia care se pregătesc să ne facă rău. Este de datoria noastră să tăiem din rădăcini creșterea neconținută a puterii lor, înainte de a ajunge să ne facă vreun rău și să nu așteptăm agresiunea în liniște, ca abia pe urmă să ne răzbunăm. Nu încapem îndoială că Ariovistus este dușmanul nostru cel mai aprig. Cum ar fi putut mai bine să se descopere decît prin felul cum s-a purtat? L-am rugat, prietenește, să vină să mă vadă, ca împreună să ne consultăm asupra treburilor curente. N-a venit, nici n-a dat semne că dorește să vină. Oare am fost eu nedrept, am dat eu dovadă de violență, de trufie cînd l-am poftit ca pe un prieten și un aliat? Ce să mai zic atunci de obrăznicia și de insolența lui nemaipomenită, el, care nici n-a binevoit să vină? Purtarea lui dovedește una din două, sau că a bănuțit că noi avem de gînd să-i

facem un rău, sau că nici nu ne-a luat în seamă. Dacă în inimă i-au încolțit bănuiele, este mai mult decât evident că s-a trădat singur cu privire la planurile criminale pe care le avea. Nimeni, care n-a pățimit ceva rău de pe urma noastră nu poate fi bănuitor, și bănuiala nu se naște într-o cugetare dreaptă și cinstită. Altfel stau lucrurile cu acei care și-au făcut dinainte socotelile cum să-i nedreptățească pe alții. Ei sînt ori-cînd gata să-și întoarcă bănuielile față de aceștia din urmă îndemnați de conștiința vinovăției lor. Dacă Ariovistus nu umblă cumva pe asemenea căi, atunci înseamnă că ne-a disprețuit și că ne-a rănit prin cuvinte grele. La ce trebuie atunci să ne așteptăm de la el cînd va trece la fapte? Cel care a făcut paradă de un orgoliu atît de sălbatic cînd nu avea nimic de cîștigat, nu dovedește oare pe deplin că de mult a renunțat să mai respecte dreptatea, să se comporte conform cu justiția? Dar Ariovistus nu s-a mulțumit cu atît. Mi-a mai poruncit să mă duc eu la el, dacă aveam ceva să-i cer.

43 Nu judecați o asemenea propunere drept lipsită de importanță. Este o dovadă zdrobitoare pentru modul lui de a gândi. Hai să zicem că pentru faptul de a fi refuzat să vină încoace s-ar mai putea găsi scuza comodității, a unei sănătăți șubrede, chiar și a fricii. Dar, ceea ce nu poate fi nicidecum trecut cu vederea este îndrăzneala de a mă fi chemat pe mine să mă duc la el. Este evident că n-a făcut aceasta din alt motiv decît ca să ne arate că n-are intenția să asculte de ordinele noastre, ba ceva mai mult chiar, că se pregătește să ne dea el ordine. Și atunci, nu înseamnă oare că a ajuns la culmea insolenței și a insultelor? Un proconsul al romanilor cheamă la el pe cineva și acel cineva nu vine; și se găsește, după cum vedeți, un allobrog⁹⁸ oarecare, care poruncește unui proconsul roman să vină la el! Să nu considerați drept un lucru de nimic, lipsit de importanță, această atitudine a lui Ariovistus față de mine, Caesar, nici modul în care

m-a chemat să mă duc la el, eu, Caesar. Nu am fost eu acela care l-am invitat la mine, ci un proconsul, fasciile, rangul pe care-l am, întreaga tabără militară. Și dacă privim altfel lucrurile, nu eu am fost cel chemat, ci toate câte le-am enumerat. În calitate de particular n-am absolut nimic de-a face cu Ariovistus. Tot ce-am spus, tot ce-am făcut, a fost numai în interesul statului; răspunsurile mai mult decât jignitoare pe care le-am primit le consider adresate tot statului⁹⁶.

44 Așa încît, cine va persista să-l mai considere pe Ariovistus în numărul prietenilor și al aliaților noștri, nu va ajunge la alt rezultat decît să ni-l înfățișeze drept un om care merită pe deplin ura noastră. Mă veți întreba, de ce? Pentru că, la adăpostul numelui de prieten, de aliat, a îndrăznit un lucru pe care nu l-ar fi făcut nicicînd cineva din tabăra celor mai aprigi dușmani, mă refer la dușmanii declarați. În această lumină, alianța prin care s-a legat față de noi îmi pare un simplu paravan, ca să ne poată face, fără grijă, cît mai mult rău.

Odinioară, cînd am încheiat cu el tratate de alianță, n-am procedat astfel ca să devenim ținta batjocurii și a curselor pe care ni le întinde astăzi; și nici acum noi nu sîntem aceia care avem de gînd să încălcăm tratatele. Noi, așa cum se cuvine față de un om care este încă prietenul și aliatul nostru, i-am trimis o solie; rezultatele le vedeți cu ochii voștri. După cum atunci, cînd se străduia să fie în bune relații cu noi, se aștepta la răsplata bunelor lui intenții, pe care de altfel a și obținut-o, tot așa, acum, cînd se comportă tocmai pe dos decît obișnuia, nu merită altceva decît să fie socotit în rîndul dușmanilor.

Să nu vă mire că tocmai eu sînt acela care aici, în împrejurările actuale, vorbesc astfel, eu care altădată l-am susținut de cîteva ori pe Ariovistus în Adunarea Senatului și în Adunarea poporului. Și atunci, și acum, mă conduc după unul și același principiu; căci eu nu sînt un om care să mă schimb. Care este acest princi-

piu? Că se cuvine să-i cinstim și să-i răsplătim pe prietenii credincioși și buni; iar pe dușmanii perfizi trebuie să-i acoperim cu dispreț și să-i pedepsim. Nu eu, ci Ariovistus este cel care s-a schimbat, el este aliatul care n-a respectat cu cinste și așa cum trebuie avantajele dobândite din partea noastră. Nimeni, bănuiesc, nu va protesta asupra dreptului deplin ce-l avem de a porni cu război împotriva lui.

45 Ariovistus nu-i de neînvinș, nici măcar greu de învinș. Lucrul acesta îl puteți observa din experiența pe care o avem despre alte neamuri înrudite cu el, pe care le-am bătut în nenumărate rînduri mai înainte vreme, ba încă și acum de curînd, fără nici un fel de greutate. Puteți deduce acest lucru și din cîte am aflat despre situația în care se află. Afară de faptul că nu are o armată regulată, recrutată la el în țară, pusă pe picior de război, deocamdată pentru că nu se aștepta la ceva rău, este cu desăvîrșire nepregătit. Și nici unul dintre vecinii lui nu se arată bucuros să-i sară în ajutor, oricîte făgăduieli ar face el. Cine oare s-ar încumeta să se războiască cu noi, trecînd de partea lui Ariovistus, fără să nu se aștepte la drastica noastră ripostă? Cum să nu prefere alianța noastră, față de legăturile cu el, perspectivă care le-ar da posibilitatea să sfărâme lanțurile tiraniei învecinate cu ei, chiar să și primească din partea noastră o bucată din teritoriul lui Ariovistus? Dar să presupunem că unii i-ar susține cauza. Tot n-ar avea nici o superioritate față de noi. Ca să nu mai adaug multe altele, numărul nostru, vîrsta, experiența noastră, faptele noastre de arme — cine nu știe oare că sîntem acoperiți de arme din cap pînă în picioare? Dușmanii, în schimb, sînt în întregime goi. Noi ne luptăm rațional, în ordine desăvîrșită; ei, dimpotrivă, se luptă de-a valma, așa cum îi împinge furia. Nu vă temeți nici de avîntul lor, nici de statura lor înaltă, nici de urletele lor. Vocea omească n-a omorît niciodată pe nimeni, iar corpurile lor nu văd de ce ar fi în stare să facă mai mult decît

ale noastre. Au tot două mâini, ca și noi, în schimb ei vor fi mult mai expuși primejdiilor: sînt înalți și goi. Cît despre avîntul lor în luptă, la început nemăsurat și neorientat, nu durează decît prea puțin.

46 Vorbesc unor oameni care au experiența necesară; mă adresez doar vouă, care ați învins și pe alți dușmani asemănători acestora. Sînt convins că nu aveți impresia că vă duc cu vorba. Din amintirea isprăvilor trecute să vă făuriți cea mai puternică speranță în viitoarele victorii. De altfel, un mare număr de triburi de galli, care seamănă destul de mult cu germanii, vor lupta alături de noi. Așa încît, dacă într-adevăr aceste triburi au ceva fioros în felul lor de a se comporta, vom profita și noi de acest avantaj în măsura în care va profita și inamicul.

Meditați bine la sensul cuvintelor mele și transmiteți-l mai departe și la alții. Chiar dacă unii din voi au o părere diferită de a mea, eu tot voi continua războiul și nu voi dezerta de la postul pe care mi l-a încredințat patria. Pot face față situației numai cu legiunea a X-a⁹⁷. Sînt pe deplin convins că dacă va fi nevoie, oamenii ar trece și prin foc, alergînd plini de avînt la atac, fie și în pielea goală. Cît despre voi ceilalți, n-aveți decît să plecați pe calea cea mai scurtă. N-am nevoie să vă tot pierdeți vremea pe aici, consumînd bunurile statului, împăunîndu-vă cu roadele trudei altora și însușindu-vă, pe nedrept, prada dobîndită de alții“.

47 După ce Caesar își termină cuvîntarea, nu numai că nimeni nu îndrăzni să riposteze, deși unii aveau păreri diametral opuse, ci dimpotrivă, toți se grăbiră să se arate de acord. Cei mai zeloși se dovedeau tocmai aceia bănuți de Caesar că ar fi răspîndit zvonurile despre care le vorbise⁹⁸.

Pe soldați îi aduse la sentimente mai bune fără nici o greutate : unii, erau plini de însuflețire în urma cuvintelor de prețuire ce le rostise Caesar despre

ci, iar alții se arătau gata să se întrecă în vitejie cu primii. Caesar relevase meritele deosebite ale legiunii a X-a, deoarece această legiune își manifestase întotdeauna devotamentul față de el. Astfel erau denumite legiunile de cetățeni, după numărul prin care fuseseră înscrise pe listele de recrutare ale armatei. Acest obicei dăinuie pînă în zilele noastre, cînd ele și-au păstrat aceeași denumire ca în vremurile de demult.

Caesar, după ce a îmbărbătat trupele, nu a stat cu brațele încrucișate ci, de teamă ca nu cumva așteptarea să scadă iarăși ardoarea oamenilor, ridicîndu-și tabăra, porni pe dată cu toate forțele sale împotriva lui Ariovistus, pe care îl sperie așa de tare prin sosirea sa neprevăzută⁹⁹, încît îl sili să înceapă negocieri în vederea încheierii păcii¹⁰⁰. Cu toate acestea nu ajunseră la nici o înțelegere, căci Caesar avea pretenția să hotărască singur, iar Ariovistus nu înțelegea să cedeze nimic.

Războiul izbucni, așadar, și toată lumea era în expectativă, nu numai părțile interesate, ci și aliații și dușmanii fiecăruia. Părerea generală era că foarte curînd avea să se dea o mare bătălie și că cei care vor fi învingători pentru o dată, vor fi stăpîni peste tot ce rămînea. Barbarii aveau superioritatea numărului și a staturii; romanii pe aceea a experienței și armamentului. Cît privește temeritatea extraordinară a celților, forța lor nemaipomenită de atac, susținută de un curaj nebunesc — aceste însușiri erau contracarate de chibzuința matură a lui Caesar. Așadar, din aceste motive, ambele armate, oarecum echilibrate ca putere de luptă, aveau cele mai bune speranțe care le hrăneau avîntul.

48 Liniile dușmane se găseau deja față în față cînd soțiile barbarilor, după ce au consultat oracolele, își opriră bărbații să înceapă lupta înainte de apariția lunii noi. Ariovistus, (care avea un mare respect pentru părerile lor, cînd dădeau oracole), nu atacă imediat pe romani cu grosul forțelor sale, deși romanii

nu-i lăsaŭ răgaz. El trimise la luptă numai călăreții, împreună cu corpul de infanterie aferent lor, și produse pierderi serioase în rîndurile dușmanilor. De aici încolo, plin de dispreț pentru inamic, făcu o tentativă de a cuceri o înălțime care domina tranșeele romanilor și, pînă în cele din urmă, puse stăpînire pe ea. Romanii nu se lăsară și, la rîndul lor, cucuriră și ei o altă înălțime. Cu toate că Caesar își menținu trupele pînă la amiază în afara lagărului, gata de luptă, Ariovistus se abținu să angajeze bătălia. Cînd însă, în faptul serii, romanii începură să se retragă, Ariovistus căzu ca un fulger asupra lor și puțin a lipsit să nu le cucerească chiar întăritura ce-i adăpostea.

Îmbătat de această izbîndă, Ariovistus nu mai ținu seamă de prezicerile femeiești¹⁰¹. Chiar de a doua zi, cum romanii apărură din nou în perfectă ordine de bătaie, așa cum făceau zilnic de altfel, îi întîmpină cu toate forțele.

49 Romanii, văzîndu-i pe celți cum ieșeau din corturile lor și se pregăteau să înainteze, nu stătură nici ei în nemișcare, ci se grăbiră să le iasă în cale, pentru a nu-i lăsa să-și strîngă rîndurile. Prin atacul ce-l dezlănțuiră scoțînd mari strigăte, ei reușiră să-i împiedice pe celți să-și azvîrle sulitele, metodă de luptă în care aceștia aveau cea mai mare încredere. Se ajunse astfel la o apropiere atît de mare între oștiri, încît celții, puși în imposibilitate să se folosească de sulitele lor, sau măcar de săbiile cu tăișul lung, se îngrămădeau tot mai mult, luptau mai degrabă prin volumul corpurilor decît cu armele, făcînd mari sforțări fie să-l respingă pe atacant, fie să-l dea peste cap pe cel care rezista. Mulți dintre ei, cînd s-au văzut lipsiți pînă și de săbiile scurte, luptau înainte cu mîinile și cu dinții¹⁰² trăgînd de adversarii lor, mușcîndu-i sălbatic și rupîndu-i în bucăți, lucru care nu era prea greu, căci îi depășeau considerabil, prin mărimea trupului. Totuși, încleștîndu-se în felul acesta, nu făceau goluri prea mari în rîndurile romanilor care, în această

bătălie corp la corp, egalau uriașa putere a barbarilor prin armele ce le purtau și prin arta lor militară.

După o luptă îndelungată, dusă în acest fel, romanii se văzură în sfârșit învingători. Săbiile lor scurte, mai mici decât cele ale gallilor, cu vârful de oțel, le fură de cel mai mare folos. De altfel, deprinși să înfrunte cu tenacitate oboseala, ei au rezistat mai bine decât barbarii neputincioși să facă față atacului lor atât de impetuos. Iată motivul principal pentru care au fost înfrinți.

Cu toate acestea, celții nu întoarseră spatele ca s-o ia la fugă. Poate nu fiindcă n-au vrut să fugă, ci pentru că n-au mai putut, cu totul dezorientați cum erau și la capătul puterilor. Strângându-se în grupuri de câte 300 de oameni, fie că erau mai mulți, fie mai puțini, își făcură o carapace invulnerabilă din scuturi și, stând drept în picioare, nu puteau fi nici atacați, din cauza carapacei în care erau perfect închiși, dar nu puteau nici ei să se miște, împiedicați de înghesuiala în care erau nevoiți să rămână¹⁰³. Așa că nu făcură nici o ispravă, dar nici nu avură nimic de suferit.

50 Romanii, văzând că barbarii nu înaintează spre ei, dar că nici nu o iau la fugă, ci rămân în nemișcare, stând pe loc asemenea unor turnuri înalte, se dezbată mai întâi de sulite, care acum nu le mai erau de nici un folos. Apoi, cum din imediată apropiere nu puteau lupta cu săbiile, dar nici nu erau în stare să atingă capetele barbarilor — de altfel singura parte a corpului lor expusă la lovituri, deoarece aceștia luptau cu capul gol — își aruncară scuturile. Avântându-se la atac asupra celților, unii, venind în goană, alții, urmându-i îndeaproape, săreau pur și simplu peste scuturile dușmane și loveau unde se nimerea. Mulți dușmani cădeau de îndată, căci o singură lovitură era îndeajuns ca să-i doboare. Mulți alții mureau însă chiar înainte de a cădea, căci erau așa de striviți unii într-alții, încât tot se mai țineau în picioare chiar după ce muriseră. Acesta a fost sfârșitul celor mai mulți pedestrași barbari care

pieriră împreună cu femeile și cu copiii lor. Bărbații au fost uciși pe câmpul de luptă, iar familiile lor lângă căruțele la care se refugiaseră.

Ariovistus părăsi imediat câmpul de bătălie, însoțit de călăreți și se îndreptă fără să mai piardă timpul spre Rin. Romanii îl urmăriră o bucată de vreme, dar nu putură să-l ajungă din urmă. El scăpă trecînd apa pe o plută¹⁰⁴. Cît despre războinicii care-l însoțeau, mulți dintre ei căzură victimă romanilor, în timp ce încercau să intre în apa fluviului, iar alții fură înghițiți de valurile învolburate.

CARTEA XXXIX

1 Astfel a fost dus pînă la capăt acest război. După evenimentele menționate, la sfîrșitul acelei ierni, în timpul căreia și-au început consulatul Cornelius Spīnther și Metellus Nepos¹, romanii s-au văzut nevoiți să susțină și un al treilea război.

Belgii, care constituie o populație mixtă, formată din încrucișarea multor neamuri, locuiau pe malurile Rinului și se întindeau spre oceanul care scaldă țărmurile Brittaniei². Mai înainte vreme unii dintre ei erau legați cu romanii prin tratate de alianță; altora însă nici nu le păsa de prezența romanilor. Cînd au văzut succesele dobîndite de Caesar, de teamă ca generalul roman să nu-și întoarcă armele și împotriva lor, au ajuns la o înțelegere generală, din care lipsea doar neamul remilor. Ei se legară prin jurăminte solemne și hotărîră în unanimitate să înceapă războiul. În fruntea lor, ca șef suprem, a fost ales Adra .

2 Caesar, aflînd de la remi³ cele ce se petreceau, împînzi ținutul acestora cu garnizoane de pază, își stabili lagărul în apropierea fluviului Auxunos și, totodată, își adună trupele pe care le supuse la exerciții militare.

În ciuda unor atacuri repetate în ținutul remilor⁴, Caesar nu îndrăzni totuși să ia inițiativa împotriva belgilor. Așteptarea a durat pînă cînd aceștia, care-l disprețuiau ca pe un laș, făcură tentativa de a cuceri podul care unea malurile rîului și atacară convoaiele de provizii trimise de aliații lui Caesar pe această cale.

¹Boissevain adoptă lecțiunea 'Αδράν; Melber, Γάλλοι.

Înștiințat din vreme de transfugi, Caesar trimise împotriva belgilor, încă din timpul nopții, trupe de infanterie și escadroane de cavalerie. Soldații romani, căzând prin surprindere asupra barbarilor, făcură un mare măcel.

Urmarea a fost că toți belgii se grăbiră chiar în cursul nopții următoare să se întoarcă în ținuturile lor, mai ales că primiseră și vestea despre o călcare de hotar din partea haeduilor. Caesar știa ce se petrece dar, cum nu cunoștea locurile, socoti mai cuminte să nu-i urmărească. Când se lumineă de ziuă, în fruntea trupelor sale de cavalerie luă un prim contact cu inamicul, după ce avusese grijă să poruncească infanteriei să-l urmeze îndeaproape. Belgii primiră atacul cu bărbăție căci, după câte li s-a părut, Caesar lupta numai cu trupele de călăreți; acesta îi hărțui fără întrerupere pînă la sosirea infanteriei. Când în cele din urmă avu la îndemîna tot dispozitivul său de luptă, îi învăluî din toate părțile, ucise o mare parte dintre ei, iar pe supraviețuitori îi acceptă ca aliați. După acest început, Caesar supuse toate celelalte triburi, pe unele fără luptă, pe altele războindu-se cu ele.

3 Nervii⁵ care nu erau în stare să se apere, lăsară de bună voie în mîinile lui Caesar regiunile de șes și se refugiară pe înălțimile muntoase, acoperite cu păduri dese * De aici se năpustiră apoi pe neașteptate asupra romanilor; în partea unde se afla Caesar fură alungați și puși pe fugă; Dar, cum izbutiră să-și deschidă drum prin mai toate punctele întărite ale lagărului, se văzură curînd stăpîni pe pozițiile ocupate de romani. I-a această veste, Caesar, care se îndepărtase simțitor de lagăr pe urmele fugarilor, făcu calea întoarsă și căzu într-un iureș asupra barbarilor ocupați cu prădarea bunurilor din incinta întăriturii. Făcînd o mișcare de învăluire, Caesar ucise o mare parte dintre dușmani. După această operație, supunerea celorlalți nervi nu mai prezenta nici o greutate.

* Mică lacună în text.

4 Între timp, atuaticii⁶, vecini ai nervilor, din același neam și cu același fel de a fi ca și cimbrii, se pusese în mișcare pentru a veni în ajutorul nervilor; cînd aflară că aceștia fuseseră înfrînți, se întoarseră la ei acasă, părăsindu-și pe rînd toate așezările, afară de una singură, care era puternic întărită. Aici se hotărîseră ei să reziste. Caesar atacă fortul, dar încercările lui fură respinse timp de mai multe zile. Această situație s-a prelungit pînă cînd Caesar a crezut de cuviință să pună în funcție mașinile de război. Atîta vreme cît barbarii au privit la romanii care tăiau butucii de lemn și îi potriveau în așa fel ca să alcătuiască mașinile de asediu, ei, care nu aveau idee de ce se petrece, făceau un haz nespus. Cînd însă sosi vremea terminării muncilor de asamblare și în jurul mașinilor au fost aduși de pretutindeni soldați greu înarmați, barbarii rămăseseră muți de uimire, căci niciodată pînă atunci nu mai văzuseră așa ceva. De îndată trimiseră o solie la Caesar, însoțită de provizii pentru soldații romani și, ceva mai mult încă, aruncară o parte dintre armele lor de pe zidul întăriturii.

Dar, de îndată ce observară că în jurul mașinilor de asediu s-a ivit un gol, că romanii considerîndu-se învingători se arătau plini de încredere în cuvîntul dat, fură încercați de părere de rău. Prinzînd din nou curaj, făcură o incursiune în timpul nopții, cu speranța de a-i surprinde pe asediatori și a-i tăia în bucăți. Caesar însă veghea cu grijă la tot ce se putea întîmpla. Barbarii se izbiră de străjile care asigurau paza și strădania lor se dovedî zadarnică. Nimeni din cei care scăpaseră cu viață nu obținî iertarea, ci toți fură vînduți ca sclavi.

5 După înfrîngerea atuaticilor, numeroase alte populații au ajuns sub dominația romanilor, unele supuse de Caesar însuși, altele de subalternii săi⁷. Cum anotimpul rece se apropia, Caesar se retrase în taberele de iarnă.

La vestea acestor izbînzi ale lui Caesar, romanii se minunară, cînd auziră despre cucerirea teritoriului atîtor neamuri al căror nume, înainte vreme, nici nu le

știau prea bine. Printr-un decret, ei hotărîră ca timp de cincisprezece zile să se aducă zeilor jertfe⁸ de mulțumire în cinstea acestor victorii, lucru fără precedent pînă atunci.

Cam în aceeași vreme, Servius Galba, unul dintre locotenenții lui Caesar, pînă cînd vremea nu s-a stricat și dispozitivul de luptă era încă pe picior de război — cuceri triburile veragrilor care locuiesc lîngă lacul Lemmanus și ocupă teritoriul dintre hotarele allobrogilor și poalele munților Alpi⁹. Împotriva unora folosi forța, cu alții căzu la înțelegere. Galba socoti că nu este rău să-și petreacă vremea în acel ținut. Cum însă majoritatea soldaților săi se risipiseră, unii plecînd la vatră, deoarece se aflau nu departe de Italia, alții plecînd de capul lor, băștinașii profitară de ocazie pentru a-l ataca pe Galba, cînd acesta se aștepta mai puțin. În fața acestei situații fără ieșire, Galba recurse la o soluție dictată de desperare: năvălind dintr-o dată pe poarta lagărului de iarnă, îndrăzneală care-i încremeni de uimire pe asediatorii strînși roată în jurul lui, își deschise drum prin mijlocul lor și ajunse pînă la o colină înaltă. Cînd se văzu în siguranță, plăti așa cum se cuvine trădarea barbarilor și apoi îi înrobi. Dar nici nu mai iernă în acel ținut, ci își strămută tabăra în ținutul allobrogilor. Acestea au fost evenimentele care s-au petrecut în Gallia.

6 În timpul acesta, Pompeius pregătea sistematic rechemarea lui Cicero, printr-un decret oficial¹⁰. Cel pe care-l trimisese în exil cu concursul lui Clodius, acum îl readucea ca sprijin tocmai împotriva aceluiași Clodius. Așa se întîmplă uneori în viață. Nu trebuie mult ca schimbarea să pună stăpînire pe cugetul omenesc. Cutare sau cutare pe care-i socotim oameni de bine sau, dimpotrivă, oameni în stare să ne facă rău, se dovedesc a fi tocmai contrariul de ceea ce credeam.

Pompeius a fost susținut în acțiunea sa de numeroși pretori și tribuni ai plebei, printre care se număra și Titus Annius Milo. Aceștia au înfățișat Adunării poporu-

lui propunerea de rechemare. Consulul Spinther¹¹, în parte ca să fie pe placul lui Pompeius, în parte din ură personală față de Clodius — același sentiment îl determinase odinioară să voteze împotriva lui Clodius în procesul de adulter în care acesta fusese implicat —, se alătură și el lui Pompeius, din dorința de răzbunare.

Se găsiră destui alții, deținători ai unor magistraturi de frunte, care să treacă în tabăra lui Clodius. Amintesc, în primul rând, pe pretorul Appius Claudius, fratele lui Clodius, și pe consulul Nepos. Acesta din urmă nu-l putea suferi pe Cicero, față de care avea o puternică antipatie personală.

7 Așa s-a întâmplat ca Milo și Clodius —, mai ales că fiecare era susținut de către unul dintre cei doi consuli — să provoace conflicte mai grave încă decât cele din trecut, în timp ce masele învrăjbite se împărțeau între cei doi adversari.

Multe ciocniri violente avuseseră loc și mai înainte, când, în momentul votării întoarcerii lui Cicero¹², Clodius încunoștiințat că Adunarea era câștigată în favoarea exilatului, luă cu sine pe gladiatorii pe care fratele său îi pregătise să participe la jocurile funebre, în cinstea rudei lor, Marcus, și năvăli în incinta Adunării¹³. Aici a rănit și a ucis un mare număr de persoane. Fi-rește, decretul n-a putut fi votat, iar Clodius, însoțit de gladiatorii, ca de o gardă, răspîndea teroarea pe unde apărea. El cerea cu insistență edilitatea, în nădejdea că dacă ar fi obținut-o, ar fi scăpat de acuzarea de încălcare a ordinii publice prin violență. Într-adevăr, Milo înscrisese numele lui pe o listă de acuzare pe care nu o prezentase încă, deoarece cvestorii care aveau datoria de a trage la sorți numele juriilor nu fuseseră aleși. Nepos, pe de altă parte, interzisese cu strictețe pretorului să pună pe rol orice fel de acuzare mai înainte de alegerea judecătorilor. După datină, edilii trebuiau aleși înaintea cvestorilor și, în felul acesta, acuzarea împotriva lui Clodius se amîna la infinit.

8 Milo, în lupta sa pentru demascarea acestor tertipuri, produse multe tulburări¹⁴. În cele din urmă, izbuti și el să strângă câțiva gladiatori în jurul său, precum și câțiva partizani devotați cauzei sale. Adesea se întâmpla ca Milo să se încaiere cu oamenii lui Clodius. Întreg orașul, cum s-ar spune, deveni martor la nenumărate măceluri. Nepos, înfricoșat în cele din urmă de atitudinea colegului său de consulat, de atitudinea lui Pompeius și a altor cetățeni de prim rang, trecu în tabăra adversă. Și astfel Senatul, în urma propunerii lui Spinther, îl rechemă pe Cicero printr-un decret oficial¹⁵. Adunarea Poporului aprobă, la rîndul ei, hotărîrea Senatului, la propunerea celor doi consuli. Clodius se pronunță hotărît împotriva propunerii lor, dar Milo îl combătu cu atîta înverșunare, încît Clodius nu mai îndrăzni să treacă la o acțiune violentă. Legea se bucură de sprijinul lui Pompeius și a mai multor alora, care astfel obținură o strălucită victorie asupra adversarilor lor.

57 l.e.n.
(august)

9 Cicero se reîntoarce deci la Roma¹⁶. Cu consimțămîntul consulilor, el exprimă mulțumiri Senatului în curie iar Adunării poporului în for¹⁷. Uitată era acum orice ură față de Pompeius, în legătură cu exilul îndurat. Cicero se împacă cu Pompeius și folosi cel dintîi prilej ca să-și arate recunoștința. Roma era bîntuită de o foamete cumplită și gloatele se năpustiră într-un teatru¹⁸ construit așa cum mai erau încă făcute teatrele pe acea vreme, pentru a adăposti jocuri publice¹⁹; de aici, ajungînd pînă la Capitoliu, unde senatorii se aflau întruniti în ședință de lucru, cînd amenințau că au de gînd să-și sfîșie în bucăți, cînd că îi vor arde de vii cu templu cu tot²⁰. Cicero convinse Senatul de necesitatea ca Pompeius să fie însărcinat cu procurarea mijloacelor de trai. În acest scop urma să i se încredințeze puterea proconsulară, atît în Italia, cît și în afara granițelor ei, pe timp de cinci ani. Astfel, cu prilejul legii care-l investea cu puteri depline pentru procurarea de grîne, întocmai ca pe

vremea piraților, Pompeius se și vedea pe punctul de a fi iarăși stăpînul întregii lumi aflate pe acea vreme sub dominația romană²¹.

10 Nu încape îndoială că Caesar și Crassus îl urau pe Cicero. Cu toate acestea, de îndată ce aflară iminența lui reîntoarcere, au arătat oarecare zel în favoarea demersurilor făcute pentru Cicero. Să nu uităm că Caesar manifestase bunăvoință pentru exilat și în timpul absenței acestuia. Dar Cicero nu le aduse nici un fel de mulțumiri. El era perfect conștient că atitudinea celor doi nu izvora dintr-o opinie sinceră și îi considera drept principalii autori ai exilului său. Totuși, el nu îndrăzni să întreprindă nimic fațăș împotriva lor — deoarece prea de curînd culesese roadele unei mult exagerate libertăți de exprimare. Pe ascuns, alcătui totuși un memoriu al cărui titlu avea pretenția să reprezinte o justificare a politicii pe care o dusesse. În această lucrare²² strînse laolaltă nenumărate acușări grave, atît împotriva lui Caesar și Crassus, cît și împotriva altora. Temîndu-se ca nu cumva memoriul să fie publicat în cursul vieții sale, îl pecetlui și îl încredință libertului său²³, căruia îi porunci să nu-l citească și nici să-l răspîndească mai înainte de sfîrșitul său.

11 Cicero își încropi din nou averea pierdută. El își redobîndi toate bunurile, pînă și locul pe care-i fusese clădită casa, deși terenul fusese închinat zeiței Libertatei²⁴; încercările de intimidare făcute de Clodius, care invoca mînia zeilor, nu avură nici un rezultat. Cicero, la rîndul lui, atacă prevederile legii curiate²⁵ în virtutea căreia Clodius trecuse din ordinul senatorial în acela al plebeilor. El demonstra că această lege nu fusese ratificată în perioada îngădită prin datinile străbune și nega valabilitatea întregului tribunit al lui Clodius în timpul căruia se dăduse hotărîrea cu privire la casa sa. Cicero susținea cu argumente puternice că de vreme ce strămutarea lui Clodius, în ordinul plebeilor, fusese făcută printr-o violare a legii, nu există nici posibilitatea să se

considerare drept legale măsurile luate în timpul tribunalului acestuia. Astfel, el îi convinse pe pontifi să-i restituie terenul, ca și când asupra casei nu se abătuseră niciodată blestemul și nenorocirea. În plus, Cicero obținu și fondurile necesare reconstrucției locuinței, precum și alte daune care-i slujiră să acopere pierderile suferite.

12 După aceste întâmplări, la Roma izbucniră noi tulburări, provocate, de astă dată, de regele Ptolemeu. Ca să-și întărească tronul și ca să dobândească titlul de prieten și aliat, Ptolemeu împărțise în dreapta și în stînga printre notabilii de la Roma mari sume de bani, în parte, ridicate din propriul său tezaur, în parte împrumutate. Acești bani el îi storcea prin silnicii de la poporul egiptean. Din această pricină, oamenii nu mai puteau să-l sufere; la acest motiv de nemulțumire se adăuga faptul că el refuza să ceară Ciprul îndărăt de la romani sau, așa cum îi pretindeau supușii săi, să rupă prietenia cu romanii. Cum nu izbuti să potolească spiritele celor revoltați, nici să-i țină în frîu, căci nu avea un corp de mercenari la dispoziția sa, fugi din Egipt și se duse la Roma²⁶, unde-și acuză supușii că l-ar fi izgonit din domnie. Aici obținu făgăduiala să fie readus în Egipt cu ajutorul lui Spinther, căruia îi fusese atribuit proconsulatul Ciliciei²⁷.

13 În timpul acesta, locuitorii Alexandriei, neștiind că regele se îmbarcase pentru Italia, ci socotindu-l mort, dădură tronul fiicei sale, Berenice. Când aflară adevărul, trimiseră la Roma o deputație de o sută de persoane, pentru a se dezvinovăți de acuzațiile regelui și a dezvălui, la rîndul lor, toate ticăloșiile pe care acesta le înfăptuise. Ptolemeu, care se afla încă la Roma, prevenit la timp de sosirea delegației, îi întinse tot felul de curse înainte de a ajunge aici, trimițînd oameni de încredere în toate părțile. Așa s-a făcut că majoritatea deputaților a pierit, aflîndu-se încă pe drum. Din cîți au mai rămas, unii căzură victime chiar la Roma. Dintre cei care au scăpat cu viață, pe unii Ptolemeu îi îngrozi cu crimele

de la care nu se dădea înapoi, pe alții îi cumpără cu bani, așa că îi determină să renunțe la demersurile pe care trebuiau să le facă pe lângă magistrații romani și pentru care fuseseră trimiși. De asemenea, le interzise orice aluzie la aceia care fuseseră uciși.

14 Totuși această întâmplare făcu atîta vîlvă, încît, la interpelarea lui M. Favonius, Senatul își exprimă cea mai vie indignare pentru faptul că mai mulți deputați trimiși de un popor aliat pieriseră prin moarte violentă, cît și în legătură cu zvonurile privitoare la vinovăția unui număr destul de impresionant de romani, care nu se dădeau nici acum în lături de la mrejele corupției.

Pentru a se face lumină Dion, șeful delegației, care avusese norocul să scape de la pieire, a fost chemat în fața Senatului ca să depună mărturie. Dar Ptolemeu avea încă atîta putere prin aurul ce-l mînuia, încît nici un Dion nu se mai înfațișă în Senat și, atîta vreme cît regele rămase la Roma, nimeni nu mai pomeni o vorbă despre asasinarea delegaților. Ceva mai mult încă, după cîtva timp, Dion căzu și el victimă unei curse perfide, iar împotriva lui Ptolemeu nu se ridică nici un fel de acuizare. Printre altele, regele era oaspetele lui Pompeius, care-i deschisese casa și care-i acorda un sprijin foarte puternic.

E adevărat că, după cîtăva vreme, numeroși cetățeni, dintre cei amestecați în această afacere, au fost chemați în fața justiției, dar puțini suferiră condamnări. Numărul acelor care primiseră mită era însă cu mult mai mare, dar frica pentru propria lor piele îi făcea să fie solidari și să se susțină unii pe alții.

15 Iată ce sînt oamenii în stare să facă din lăcomie de bani. Divinitatea, de altfel, chiar la începutul anului următor, lovind cu trăsnetul statuia lui Jupiter, înălțată pe muntele Albanus, întîrzie prin acest semn reînnoierii pe tron a lui Ptolemeu. La consultarea cărților sibylline se găsi scris următorul paragraf: „Dacă regele Egiptului va veni cu intenția de a cere un oarecare aju-

tor, să nu refuzați a-i arăta prietenie. Să nu-i puneți însă la dispoziție nici un fel de forță armată. Altfel, veți fi expuși la grele încercări și la primejdii”.

După consultarea cărților sibylline, romanii, uimiți de felul cum s-a potrivit slova cărții cu întâmplările petrecute, au anulat toate decretale cu privire la ajutorul acordat lui Ptolemeu în urma intervenției convingătoare a tribunului Caius Cato.

Acesta a fost conținutul oracolului sibyllin. Cato îl răspîndi în public, deși fără un decret special din partea Senatului nu era îngăduit să se difuzeze nici unul dintre oracolele sibylline. Iată deci cum s-au petrecut lucrurile. De îndată ce sensul oracolului, ca de obicei, a fost dezvăluit în cercul senatorilor, Cato, care se temea că oracolul va fi ținut ascuns, îi obligă pe pontifi să apară în fața mulțimii și de aici, înainte ca Senatul să fi luat o hotărîre, îi sili să citească cu glas tare textul consultat. Iar plebea, pe măsură ce își dădea seama că se petrece un lucru ilegal, își dubla insistențele.

16 Răspunsul cărților sibylline a fost tradus și publicat în limba latină. Au urmat dezbateri aprige: unii se gîndeau ca Spinther să primească însărcinarea de a-l readuce pe Ptolemeu în Egipt pe cale pașnică, fără armată; alții, propuneau ca acest lucru să-l facă însuși Pompeius, însoțit de doi lictori; regele, de altfel, cînd aflase despre conținutul oracolului, printr-o scrisoare oficială căreia îi dăduse citire tribunul Aulus Plautius, își exprimasese dorința în acest sens. Senatul însă, de teamă ca nu cumva o asemenea misiune să sporească prestigiul lui Pompeius, se opuse acestui proiect, invocînd motivul că Pompeius avea sarcina de a se ocupa de problema aprovizionării.

56 **1.e.n.** Acestea au fost evenimentele petrecute în timpul consulatului lui L. Philippus și al lui Cn. Marcellinus²⁸. La vestea acestei hotărîri, Ptolemeu, dîndu-și seama că orice cale de întoarcere îi era închisă, se retrase la Efes și aici trăi în preajma marelui templu al zeiței Artemis.

17 În anul precedent iată că s-a mai întâmplat un fapt divers, din viața particularilor, care are totuși o anumită contingență cu expunerea noastră istorică. Legea oprea cu strictețe ca două persoane din aceeași familie să fie concomitent investite cu același sacerdoțiu. Consulul Spinther ținea totuși cu orice preț ca fiul său, Cornelius Spinther, să intre și el în colegiul augurilor. Cum exista precedentul lui Faustus, fiul lui Sulla, care aparținea ginții Cornelia și care fusese ilegal admis în acest colegiu, Spinther, printr-o *adoptio*, își mută și el fiul în ginta lui Manlius Torquatus. Și astfel, în aparență, litera legii era respectată, dar în fapt încălcată.

18 După aceste întâmplări Clodius, de îndată ce se văzu ales edil în timpul consulatului lui Philippus și Marcellinus (el fusese ales edil, cu sprijinul unor partizani, ca să scape de o urmărire judiciară) depuse împotriva lui Milo o acuzare, fiindcă acesta strânsese o ceată de gladiatori, imputându-i fapte pe care le săvârșise el însuși, adică tocmai ceea ce îi atrăsese acuzarea despre care vorbeam. Clodius nu-și făcea iluzii că prin acțiunea sa îl va distruge pe Milo, care avea susținători puternici, între alții pe Cicero și pe Pompeius; găsisese însă un pretext potrivit ca să-l atace pe Milo și să-i insulte și pe cei care-l susțineau.

56 i.o.n.

19 Printre alte mijloace, iată ce-a mai născocit Clodius ca să-și irite adversarii; el se înțelese cu oamenii săi de încredere ca ori de câte ori va întreba cu glas tare în adunări: „Cine a putut face sau spune așa ceva“, ei să răspundă în cor: „Pompeius“. Dintr-o dată numai ce îl auzeai întrebându-i, fie în parte, fie luându-i pe toți la șir, fără să aibă aerul că pomenește de Pompeius — despre toate defectele fizice sau de altă natură pe care le avea Pompeius. Pe moment, corul acoliților săi, secondat de alții, care făceau ecou, așa cum se întâmplă cu prilejul unor asemenea farse, răspundea: „Pompeius“, iar de aici porneau apoi tot soiul de batjocuri.

Pompeius nu avea tăria să se prefacă nepăsător, dar nici nu se înjosea să țină piept, răspunzându-i pe același ton. În schimb, se înfuria îngrozitor, fără să se dovedească în stare să dea riposta cuvenită.

În aparență, toate aceste mîrșăvii ținteau persoana lui Milo, dar în fapt, Pompeius era acela în jurul căruia plasa se strîngea și care nici măcar nu avea cum să se apere. Clodius, ca să-și consolideze cît mai mult situația, nu admise ca legea curiată să fie propusă²⁹. Și atîta vreme cît această lege nu era înfățișată, nu era nici îngăduit să se aducă în dezbatere publică litigiile de oarecare importanță, nici să se intenteze vreun proces.

20 Pînă la această fază a conflictului³⁰, Milo slujise drept țintă oamenilor lui Clodius, ca să provoace scandaluri și crime. Dar acum se produsese diferite minuni: pe muntele Albanus³¹, un mic chivot al Herei, așezat cu fața spre răsărit pe o masă, se întoarse singur cu fața spre apus; o stea luminoasă brăzdă cerul de la sud spre nord; un lup pătrunse în oraș, un cutremur avu loc, mai mulți cetățeni fură loviți de trăznete, un bubuit îngrozitor se auzi sub pămînt în cîmpia latină.

Ghicitorii, care încercau să prevină urmările acestor semne funeste, spuneau că o divinitate se mîniase cumplit împotriva locuitorilor Romei, deoarece aceștia își construiseră locuințe particulare pe locuri sacre sau pe locuri impure pentru un asemenea scop. Clodius, care atîta aștepta, nu scăpă acest prilej pentru a-l ataca pe Cicero. El îl hărțuia în fel și chip cu privire la reconstrucția casei sale făcute pe un teren care fusese închinat Libertății. Într-o zi merse chiar la fața locului, cu intenția de a dărîma locuința din temelii. Noroc însă că Milo interveni și Clodius nu-și putut îndeplini planul.

21 Cicero, plin de mînie, își pierdu firea de parcă locuința i-ar fi fost cu adevărat dărîmată. El îl acuza cu vehemență pe Clodius și, în cele din urmă, strîngînd în juru-i pe Milo și pe alți cîțiva tribuni ai plebei, se

sui pe Capitoliu și înlătură coloanele pe care Clodius le ridicase aici cu prilejul exilului la care el, Cicero, fusese condamnat. Clodius însă alergă în grabă, însoțit de fratele său, Caius, care era pretor, și i le smulse îndărăt. Ceva mai târziu, Cicero pîndi un moment prielnic cînd Clodius nu era de față, se sui din nou pe Capitoliu, înlătură iarăși coloanele, și de astă dată le duse la el acasă.

De aici înainte nu mai exista nimic care să-i oprească în dușmănia de moarte ce și-o arătau unul altuia. Se insultau cu cele mai grele cuvinte, se calomniau reciproc cît puteau mai mult, nu se abțineau de la cele mai josnice mijloace de ponegrire. Cicero pretindea că tribunalul îi fusese dat lui Clodius prin încălcarea legilor și că toate actele sale, făcute în calitate de tribun, erau nule și neavenite; Clodius, la rîndul lui, amintea că exilul lui Cicero fusese pe deplin îndreptățit și că reînțoarcerea sa reprezenta o violare a legalității.

22 În timp ce lupta continua între cei doi și lucrurile evoluau în detrimentul partidei lui Clodius, M. Cato s-a reîntors la Roma³², unde prezența lui a echilibrat situația.

Cato, vechi dușman al lui Cicero, se temea ca nu cumva actele guvernării sale în Cipru să fie anulate, deoarece fusese trimis aici tocmai de Clodius, care era tribun al plebei. De aceea, el îl susținea cu ardoare pe Clodius.

Cato făcea mare caz de felul cum guvernase Ciprul și ținea mai presus de orice ca măsurile pe care le luase să fie recunoscute în mod oficial. Ptolemeu, care fusese stăpînul Ciprului³³, de îndată ce luă cunoștință de decretul Senatului, se otrăvi. El nu îndrăzni să înfrunte cu armele puterea Romei, dar nici nu putu să îndure umilința de a fi lipsit de domnie. Ciprioții nu-l primiseră rău pe Cato. Ei își închipuiau că în locul stării de robie în care se aflau, vor deveni prietenii și aliații Romei.

Adevărul e că, în perioada cît a fost guvernatorul insulei³⁴, Cato nu a avut prin ce să se distingă. Dar el s-a dovedit un foarte bun gospodar. În evidența sa se aflau mulți sclavi și multe comori din fondurile regale și el a dat socoteală pînă la ultimul ban, fără a stîrni nici cea mai mică acuzare, păstrîndu-și renumele neîntinat.

După părerea lui, meritele sale erau tot atît de mari ca și acelea ale unui general victorios pe cîmpul de luptă. Căci, în mijlocul corupției care domnea, disprețul față de bogății i se părea mai de valoare decît înfrîngerea dușmanilor.

23 Cato a fost, așadar, socotit demn să i se acorde triumful și consulii propuseră Senatului să-i încredințeze pretura, deși în mod legal nu avea încă dreptul la această magistratură. Totuși el nu a fost ales pretor, căci tocmai el a fost cel dintîi care s-a opus la această numire. În urma acestui refuz, bunul lui renume a crescut cu atît mai mult. Clodius, care fusese acela ce-l trimisese în Cipru pe Cato, încercă să dea numele de *clodieni* sclavilor aduși din insulă. Dar Clodius nu ajunsese la nici un rezultat căci întîmpină categorica opoziție a lui Cato. Sclavii căpătară numele de *ciprioți*, deși circulase și propunerea să fie numiți *porcieni*. Cato a respins totuși și această sugestie.

Iritat de continua opoziție a lui Cato, Clodius începu să cîrtească împotriva administrației acestuia în Cipru și să-i ceară socoteala hotărîrilor ce le luase. Pe Cato nu putea în nici un caz să-l dovedească vinovat, dar, din nefericire, scriptele justificative ale guvernării acestuia pieriseră aproape în întregime în cursul unui naufragiu³⁵. Impresia lui Clodius era că întîmplarea îi sporea sortii de izbîndă, mai ales că, pe la spate, era susținut și de Caesar, cu toate că acesta nu se afla la Roma. După cum afirmă unii istorici, Caesar i-a trimis lui Clodius și diferite scrisori, care conțineau acușări formale împotriva lui Cato. Printre altele — mai umbla zvonul — lui Cato i se reproșa și faptul că-i îndem-

nase personal pe consuli să-i acorde lui pretura, ca apoi să se prefacă că renunță de bunăvoie la această magistratură, pentru a nu lăsa impresia că n-a izbutit să o dobândească.

24 Pe vremea incidentelor dintre Clodius și Cato, Pompeius avu unele neplăceri cu ocazia distribuirii de grâne³⁶. Un mare număr de cetățeni își eliberaseră sclavii, în speranța că aceștia vor lua și ei parte ca beneficiari la distribuții. Dar Pompeius se gândi că n-ar fi rău să-i înscrie pe liberiți într-un trib separat, pentru a pune ordine desăvârșită în felul cum împărțea grânele. Această măsură a luat-o destul de lesne, datorită prudenței de care dădea dovadă și belșugului de grâne de care dispunea. Atunci însă când solicită consulatul³⁷, întâmpină destule greutăți și își atrase unele critici. Purtarea lui Clodius față de sine îl supăra profund, dar, mai presus de orice, îl afecta faptul de a fi privit de sus de anumiți cetățeni pe care înalta sa poziție și speranțele ce le nutrea îl îndrituiau să-i considere mult inferiori lui. De asemenea, nu rămânea nepăsător nici la insultele ce i se aduceau. După părerea lui, pentru meritele ce le avea, s-ar fi convenit să se bucure de stima publică înaintea tuturor, chiar dacă ar fi rămas un simplu particular. Câteodată, mai trecea însă cu vederea acestei insulte; pe moment se irita foarte tare, când auzea că este vorbit de rău dar, după un timp, nu mai ținea seama de bîrfeli, atunci când medita la superioritatea lui morală în comparație cu scăderile de caracter ale dușmanilor săi.

25 Creșterea prestigiului lui Caesar, decretul dat de Adunarea Poporului care, plină de entuziasm pentru înfăptuirile lui Caesar, hotărîse să trimită la el o delegație alcătuită din zece senatori, ca și cum Gallia era de pe acum gata cucerită, marile speranțe la care Adunarea se simțea îndreptățită din partea lui Caesar, căruia îi acordase sume foarte mari de bani prin decrete speciale — toate acestea răneau adînc mîndria lui Pom-

peius. El încercă să-i convingă pe consuli să nu dea de îndată citire scrisorilor lui Caesar, ci să le țină secrete cât mai mult timp posibil, pînă cînd gloria faptelor de arme ale rivalului său și-ar fi făcut singură drum spre lumină; Pompeius pretinse chiar să se trimită un succesor în locul lui Caesar înainte de termenul fixat. El era ros de o ambiție atît de nemărginită, încît încerca să minimalizeze, ba chiar să și ștergă, dacă ar fi putut, pînă și acele realizări ale lui Caesar la care își dăduse personal concursul. Rămas oarecum în umbră, suporta cu greu să-și vadă rivalul încununat cu laurii victoriei și nu se sfia să interpeleze Adunarea că pe el începe să-l uite, pentru a arăta, în schimb, lui Caesar un devotament nemărginit.

Printre altele, ceea ce-l durea nespuse pe Pompeius era constatarea că cei din Adunare făceau mare caz de anumite avantaje nu de mult obținute, de parcă, prin comparație cu prezentul, înainte vreme pentru plebe nu se făcuse absolut nimic; că în toate împrejurările, chiar dacă era vorba de ceva mai puțin important în comparație cu trecutul, se simțeau atrași spre tot ce ținea de ultima oră, mînați de un fel de dezgust pentru faptul obișnuit, veșnic în goană după senzațional; în fine, că dintr-un sentiment de invidie simțeau o bucurie răutăcioasă să-i răstoarne pe acei cu o reputație bine stabilită ca dimpotrivă, îmboldiți de speranțe, să promoveze personalități în curs de afirmare.

26 Profund nemulțumit de ce se petrecea, Pompeius, neputînd să ajungă la nici un rezultat prin intermediul consulilor și văzînd influența lui Caesar în continuă creștere, în dauna prestigiului său — nu s-a resemnat așa ușor. El era de părere că două sînt cauzele care distrug pînă și cele mai trainice prietenii: teama și invidia; că aceste sentimente sînt inevitabile pentru oamenii care rîvnesc deopotrivă la glorie și la putere. Atîta vreme cît balanța nu înclină, totul merge de minune; cînd însă unii capătă înțîietate, atunci, cei rămași în urmă sînt chinuiți de pizmă și ajung la

sentimente de ură față de cel mai tare. Pe de altă parte, aceia care se simt stăpîni pe situație, privesc de sus pe ceilalți și devin plini de o îngîmfare obraznică.

Iată cum foștii prieteni ajung de la cele mai nobile sentimente la disensiuni și la lupte, unul, indignat cînd constată situația de inferioritate în care se află, celălalt, amețit de prea multă înfumurare.

Cu aceste gînduri, Pompeius se pregătea de luptă împotriva lui Caesar și, cum își dădea bine seama că fără sprijin nu va izbuti să-l doboare, se legă și mai strîns de Crassus, în speranța că își va atinge scopul.

27 Așa s-a ajuns la o înțelegere între Pompeius și Crassus. Totuși, cei doi își dădeau bine seama că nu vor putea face nimic dacă vor rămîne simpli particulari. Dacă ar fi obținut consulatul, această magistratură le-ar fi slujit drept platformă pentru a contracara actele politice ale lui Caesar, a diminua influența acestuia și, ceva mai mult chiar, cum erau doi contra unul, ei sperau să-l și doboare.

În această situație, ei renunțară de a se mai preface că nu vor accepta nicicînd consulatul, în cazul cînd unul dintre prieteni s-ar gîndi să îl ofere, și începură o campanie fătîșă de propagandă în favoarea lor, cu toate că mai înainte vreme se străduiseră să-l obțină pentru alții. Dar, cum această campanie au început-o în afara termenelor legal prevăzute, cum era evident că diferite persoane și consulii înșiși (Marcellinus avea încă o putere considerabilă) urmau să se opună la această alegere, prin intermediul lui Caius Cato și al altor susținători au obținut suspendarea alegerilor de consuli în anul an⁹⁸. Prin crearea vremelnice a unui interregnum, ei sperau să poată candida la alegerile consulare și să fie aleși în chipul cel mai legal posibil.

28 Toate acestea se petreceau, în aparență, sub masca celor mai diferite pretexte, lăsate pe seama unor oameni de paie; în fapt, Pompeius și Crassus acționau

din umbră. Ei nici nu se mai sfiau să-și dovedească sentimentele ostile față de aceia care li se opuneau. Cu prilejul unei ciocniri, Senatul, plin de indignare, ridică ședința. Numai așa s-a putut obține o potolire a spiritelor. Când scene asemănătoare s-au mai repetat, Senatul a hotărât ca membrii săi să adopte haina de doliu, așa cum se obișnuia în timpul calamităților publice. Marcus Cato, care luase cuvântul împotriva acestei măsuri, dar fără succes, încercă să iasă din incintă...*. Intenția lui era ca în felul acesta să nu se ajungă la nici un rezultat; după datină, dacă unul singur dintre senatori lipsea de la locul lui, votul nu se putea ține. Ceilalți tribuni, însă, aținându-i calea, îl împiedicară să iasă și astfel decretul propus a fost votat. În continuare s-a luat și hotărârea ca membrii Senatului să nu mai asiste la jocurile publice în curs de desfășurare. Cato a combătut și această propunere. Atunci, părăsind în masă incinta Senatului, senatorii nu mai reveniră decât după ce și-au schimbat haina, ca astfel să-l intimideze pe Cato. Cum dârzenia lui Cato nu slăbea, senatorii coborîră cu toții în for. Cortegiului i se alătură o mare mulțime, care manifesta o profundă desnădejde. Marcellinus ținu atunci o cuvântare, în care deplânse starea de lucruri actuală; lumea lăcrima și ofta — așa că nimeni nu mai îndrăzni să mai adauge ceva. După această ieșire din clădire, senatorii se reîntoarseră la locurile lor, ferm hotărâți să-și abată mânia asupra celor vinovați de aceste tulburări.

29 Între timp Clodius trecuse iarăși în tabăra lui Pompeius. El sprijinea din nou interesele acestuia, trăgînd speranța că de va pune cu nădejde umărul la îndeplinirea planurilor fostului său rival, îl va îndupleca după voie.

Clodius își făcu apariția în plină Adunare a poporului cu haina sa obișnuită, fără să-i pese de decretul

* Lacună în text.

care hotărîse schimbarea veșmîntului și luă cuvîntul împotriva lui Marcellinus și a aceluia care-l susțineau.

Această purtare indignă la culme Senatul. Clodius, părăsind atunci Adunarea chiar la mijlocul cuvîntării ce-o ținea, se grăbi să intre în Senat. Și puțin a lipsit să nu fie sfîșiat în bucăți. Senatorii se năpustiră asupra lui ca să-l împiedice să intre, iar cavalerii îl înconjurară. Nu încape vorbă că ar fi căzut victima furiei lor, dacă n-ar fi strigat din răspuțeri și n-ar fi chemat poporul în ajutor. Gloată alergă în grabă, cu torțe aprinse în mînă, amenințînd că va da foc Senatului cu palat cu tot, dacă Clodius ar fi pățit ceva rău. Numai așa a scăpat Clodius de moarte, ca prin urechile acului.

30 Pompeius, cîtuși de puțin emoționat de aceste incidente, intră semet în Senat, cu vădita intenție de a-i împiedica pe senatori să voteze decretul pe care se pregăteau să-l ratifice. Și într-adevăr izbuti să-i împiedice.

Ceva mai tîrziu, Marcellinus, întrebîndu-l în public dacă nu e o minciună zvonul că dorește consulatul, cu speranța că Pompeius nu va îndrăzni să-și mărturisească fațăș candidatura — acesta răspunse: „n-am nevoie de consulat, dacă iau în considerare pe cetățenii cumsecade — dar s-au ivit cerințe imperioase ca să-l obțin eu, datorită tulburărilor provocate de răzvrătiți“.

Pompeius încerca deci să-și impună candidatura fără să se mai ascundă. Crassus, căruia îi fusese pusă aceeași întrebare, nici nu confirmă, nici nu dezminți zvonul, ci, după vechiul lui obicei, alese calea de mijloc, spunînd că va acționa conform intereselor binelui obștesc.

Marcellinus și mulți alții, temîndu-se de urzelile și de opoziția celor doi, nu mai călcară în Senat. Cum numărul de senatori cerut de lege pentru ratificarea decretului cu privire la alegerile de magistrați nu s-a putut întruni — nu s-a putut lua nici o hotărîre în această privință și anul s-a sfîrșit³⁹, fără a se ajunge la rezolvarea crizei. Totuși Senatul nu renunță la haina

de doliu, nu luă parte la jocurile publice și nici la banchetul festiv de pe Capitoliu, oferit cu prilejul sărbătoririi lui Jupiter. De asemenea nu se duse nici la muntele Albanus, unde se țineau pentru a doua oară sărbătorile latine, din cauza unor greșeli de procedură rituală. Lunile câte mai rămăseseră pînă la alegerile consulare Senatul le petrecu de parcă era ținut în robie — fără a avea libertatea să numească magistrați nici să mai îndeplinească vreun act politic.

55 î.e.n.

31 Pompeius și Crassus au fost apoi aleși consuli în condițiile favorabile ale unui interregn. Nici unul dintre contracandidați nu mai încercă să se opună. Singur L. Domitius își dădu osteneala și își făcu iluzii pînă la ultima zi; dar, pornind seara, de acasă de la el, spre locul unde se țineau comițiile, cum sclavul care-i lumina calea a fost înjunghiat sub privirea lui îngrozită, L. Domitius socoti că e mai cuminte să nu meargă mai departe. Nimeni nu s-a mai găsit să facă vreo obiecție la numirea celor doi. Ceva mai mult, P. Crassus, fiul lui Marcus, care servea sub ordinea lui Caesar, sosi la Roma însoțit de un detașament de soldați, pentru a asigura succesul alegerilor⁴⁰. Se înțelege de la sine că Pompeius și Crassus au fost aleși consuli fără nici o greutate.

32 După ce și-au însușit prin astfel de metode autoritatea supremă, au trecut la împărțirea celorlalte magistraturi. Ei le-au încredințat oamenilor de nădejde din preajma lor⁴¹ și astfel l-au împiedicat pe M. Cato să se aleagă pretor. Bănuiau ei, și pe drept cuvînt, că o dată ales pretor, Cato nu va încuviința măsurile ce aveau de gînd să le ia. Acesta era și motivul pentru care nu voiau ca el să aibă la îndemîna puterea legală, prin care să-i poată combate.

Alegerile de pretori se desfășurară totuși, în liniște, deoarece Cato nu înțelegea să recurgă la violență. În schimb, cele pentru edilii curuli decurseră în mijlocul unor încăierări sîngeroase. Pompeius a fost chiar stropit

cu șiroaie de sânge⁴². Crassus și el izbutiră însă, până la urmă, să impună pentru edilitatea curulă și pentru toate celelalte magistraturi, alese prin votul Adunării poporului, persoanele care le erau devotate. Tot ei au fost aceia care au prezidat comițiile. Apoi îi câștigară de partea lor pe ceilalți edili și majoritatea tribunilor plebei. Numai doi tribuni, Caius Ateius Capito și Publius Aquilius Gallus, nu s-au înțeles nicio dată cu consuli.

33 Când alegerile de magistrați s-au terminat, Pompeius și Crassus trecură la realizarea planurilor lor. Ei se abținură însă să pomenească ceva despre proiectele ce le aveau. Nici în Senat, nici în Adunarea poporului nu se suflă o vorbă despre ele; cei doi simulau că nu mai aveau nici o altă pretenție. Dar tribunul plebei, C. Trebonius, veni de îndată cu propunerea ca unuia dintre consuli să-i fie încredințată, pentru o guvernare de cinci ani, Siria și ținuturile limitrofe, iar celuilalt consul Spania, regiune unde nu de mult izbucniseră mișcări⁴³. În continuare, el mai propunea să li se acorde dreptul de a recruta orice număr de soldați vor crede ei de cuviință — atît printre cetățeni, cît și printre aliați — alături de libertatea de a declara război sau a încheia pace cu cine vor voi.

Propunerea lui Trebonius a fost, în general, primită cu ostilitate, mai cu seamă de către prietenii lui Caesar. Lumea își dădea bine seama că dacă Pompeius și Crassus își vor atinge țelurile urmărite, Caesar era amenințat să-și piardă în curînd comandamentul ce-l avea. Mai mulți dintre partizanii lui Caesar se înțeleseseră, așadar, între ei, să se opună viitoarelor decrete; consuli însă, temîndu-se că nu-și vor atinge țelurile, îi liniștiră prin făgăduiala că vor prelungi și comandamentul lui Caesar pe timp de trei ani. Acesta este adevărul. Ei nu se grăbiră însă să aducă o propunere în acest sens în Adunarea poporului mai înainte ca propria lor poziție să fi fost pe deplin consolidată⁴⁴. Partizanii lui Caesar, astfel molcomiți, nu mai ridicară

nici o obiecție, iar grosul oamenilor care se ocupau de politică, paralizați de frica pentru securitatea lor personală, își ținură gura, mulțumiți că au scăpat cu viață.

34 Cato și Favonius⁴⁵ însă, bucurându-se de sprijinul prietenilor lor și de acela acordat de doi tribuni ai plebei⁴⁶, se împotriveau sistematic tuturor actelor săvârșite de consuli. Cum erau însă puțini, împotriva unei majorități zdrobitoare, oricât de îndrăznețe ar fi fost luările lor de cuvânt, ele se dovedeau zadarnice. Așa, de pildă, Favonius, după ce a obținut de la Trebonius doar o singură oră pentru a ține o cuvântare de protest față de propunerea făcută de acesta, o risipi prostește în văicăreli deșarte asupra puținului timp ce-i fusese acordat. Cato, care obținuse două ore pentru a vorbi în fața Adunării, după un vechi obicei al său, începu cu o lungă diatribă împotriva stării de lucruri atunci actuală și împotriva organizării statului roman, cheltuindu-și astfel și el timpul acordat fără să mai apuce a intra în problemele de fond. Acest mod de a ține o cuvântare nu însemna că oratorul n-avea nimic de spus. Dar Cato spera să lase impresia că mai are ceva de adăugat în clipa când Trebonius i-ar fi poruncit să tacă și, prin această întrerupere, să aibă motiv în plus să denunțe felul de a se purta al lui Trebonius, Cato era pe deplin conștient de faptul că nu va fi în stare să-i determine pe cei din Adunare să voteze cele ce dorea el, chiar dacă ar fi vorbit o zi întregă. Cu toate acestea, nici nu se gândi să-și întrerupă cuvântul în momentul când primi dispoziția să-și încheie expunerea. Alungat, tîrît chiar cu forța afară din incinta Senatului, el nu se dădu bătut și intră îndărăt. Cum nu înțelegea să se potolească, pînă la urmă s-a dat ordin să fie dus la închisoare.

35 **L.e.n.**
(martie)

35 Așa s-a desfășurat acea zi memorabilă. Nici consulii, nici tribunii plebei nu găsiră prilej să se înscrie la cuvânt. În toate adunările comițiilor, în care erau

aduse în discuție chestiuni de interes obștească, se obișnuia să se dea cu prioritate cuvântul cetățenilor particulari înaintea magistraților. Prin acest procedeu se urmărea ca nici un membru al Adunării, sub influența opiniilor unei personalități marcante, să nu fie ispășit să renunțe la propria lui părere. Celui înscris la cuvânt i se asigura astfel cele mai bune condiții de a-și exprima părerile.

Gallus¹⁷, fiindu-i teamă ca în ziua următoare să nu fie și el înlăturat din for de către cineva anume pus, sau să nu i se întâmple chiar ceva mai rău, se strecură de cu seară în incinta Senatului unde și înnoptă. Acest lucru l-a făcut fie că în Senat se credea mai la adăpost, fie ca să poată, încă din faptul zilei, să se ducă în Adunarea poporului. Trebonius însă avu grijă să ferece toate ușile palatului senatorial și astfel îl sili pe Gallus să rămână înăuntru toată noaptea și o mare parte din ziua următoare. Alți oameni în slujba lui Pompeius și a lui Crassus năpădiră în timpul nopții în locul unde se ținea Adunarea, îndepărtându-l pe Ateius, pe Cato și pe Favonius.

Cu toate acestea, Favonius și Ninnius¹⁸ tot izbutiră să pătrundă pe ascuns. Cato și Ateius, suiți pe spinarea celor care-i înconjurau, strigau cât îi lua gura, astfel cocoțați, că ar fi bine să se consulte semnele cerești. Prin aceste îndemnuri ei încercau să împrăștie mulțimea și să atragă atenția. Au fost însă rușinos alungați, atât unul cât și celălalt de către străjerii din garda tribunilor plebei, care răniră, ba chiar uciseră câțiva partizani ai opezanților.

36 Propunerea de lege a lui Trebonius a trecut în cele din urmă. Mulțimea se și îndepărta din locul Adunării, când Ateius îl aduse de față pe Gallus, acoperit de sânge, căci, grav rănit, fusese alungat din Senat cu lovituri și îl arătă celor care mai erau încă de față. El stârni o profundă tulburare prin cuvinte potrivite situației.

La vestea celor ce se petreceau, consulii, aflați la pîndă prin împrejurimi, alergară în mare grabă și, cum erau însoțiți de o mîna de oameni destul de numeroasă, răspîndiră groaza în jurul lor. Pe dată ei și convocară Adunarea. Profitînd de acest prilej neașteptat, aduseră spre votare și propunerile privitoare la Caesar⁴⁹. Cei care se apuseseră de la bun început unor asemenea proiecte de legi vrură să se opună și acuma. Cu toate acestea nu ajunseră la nici un rezultat.

37 După ratificarea legii, consulii propuseră pedepse deosebit de aspre împotriva celor dovediți că au luat mită, de parcă ei se dovediseră mai puțin vinovați cînd puseseră mîna pe consulat, e drept, nu prin bani, ci prin violență. De asemenea, ei făcură încercarea de a pune stavilă cheltuielilor pentru lux, care ajunseseră la proporții înspăimîntătoare, deși ei, personal, nu se abțineau de la nici una dintre cele mai rafinate și decadente forme ale unei vieți îndestulate. Această contradicție flagrantă determină căderea proiectului propus. Hortensius⁵⁰, căruia îi plăcea mai mult ca orice să cheltuiască din plin, reuși să-i convingă pe consuli să-și retragă propunerea. El schiță un tablou al măreției Romei, laudă mărinimia consulilor în viața lor familială, cît și liberalitatea ce-o arătau față de toată lumea și, în sprijinul argumentării sale, dădu ca exemplu tocmai felul lor de trai.

Consulii, sensibili la această demascare, de teamă să nu pară că plini de invidie impun altora opreliști pe care ei înșiși nu le respectă, renunțară de bunăvoie la proiectul cu pricina⁵¹.

38 Chiar în cursul aceluiași zile, Pompeius inaugură teatrul de care pînă astăzi încă sîntem atît de mîndri. Cu acest prilej dădu o reprezentație de muzică și jocuri atletice⁵². La hipodrom avură, de asemenea, loc curse de cai și o mare vînătoare de animale sălbatice din cele mai diferite specii. Au fost omorîți 500 de lei în decurs de cinci zile, iar 18 elefanți luptară îm-

potriva unor vânători greu înarmați. Dintre acești elefanți unii au fost uciși pe loc, alții muriră numai după câțva timp; s-a întâmplat și ca unii să scape cu viață, prin voința poporului, lucru la care Pompeius nu se aștepta. Acoperiți de răni, acești elefanți încetaseră să mai lupte. Ei se învârteau în jurul arenei, ridicând trompele spre cer și scoteau niște răgete atât de înfiorătoare, că s-ar fi zis că nu răcneau la întâmplare, ci că invocau în acest chip jurămintele prin care fuseseră momiți să iasă din Libya și cereau prin tînguirile lor dreapta răzbunare a zeilor. Se spune, într-adevăr, că acești elefanți n-au fost suiți pe corăbii decît după ce însoțitorii, care aveau însărcinarea să-i aducă, depuseseră jurămîntul că animalele nu aveau să pățească nimic rău. Nu știu însă dacă povestea este adevărată sau dacă altfel s-au petrecut lucrurile. Se mai spune că elefanții pricep limba fiecărei țări unde s-au născut și că au înțelegere pentru fenomenele cerești. De pildă, cînd e lună nouă, chiar înainte ca luna să apară, turmele de elefanți se îndreaptă spre o apă limpede și se purifică. Cel puțin așa am auzit eu că se întâmplă. Am mai aflat și faptul că acest teatru nu a fost făcut de Pompeius, ci de libertul său, un oarecare Demetrios, din banii pe care îi strînsese cît fusese în campanii sub comanda lui Pompeius. De aici se deduce că, pe bună dreptate, Demetrios a dat acestui edificiu numele lui Pompeius, ca să nu i se aducă învinuirea că el, simplu libert, se îmbogățise astfel, încît a putut suporta o așa de mare cheltuială⁵¹.

39 Prin aceste măsuri, Pompeius și-a cîștigat multe simpatii printre oamenii din popor, dar a stîrnit și multe nemulțumiri în urma înrolărilor pe care le-a făcut împreună cu Crassus, în vederea aducerii la îndeplinire a decretelor de lege.

Mulțimea începea să se căiască și să-i ridice în slăvi pe Cato și pe prietenii săi. Această stare de spirit, cît și faptul că unii tribuni ai plebei, urmărind să atace recentele hotărîri, depuseseră o plîngere împotriva loco-

tenenților lui Pompeius și ai lui Crassus, vizându-i astfel direct pe consuli, îi împiedică pe aceștia să recurgă la acte de violență. Dar, împreună cu partizanii lor din Senat, consulii crezură de cuviință să îmbrace haine de doliu.

Curînd însă, mutîndu-și gîndul, fără nici o explicație, părăsira doliul. Cum tribunii plebei⁵⁴ tot mai încercau să întrerupă recrutările și să anuleze decretul cu privire la expedițiile puse la cale, Pompeius nu manifestă nici un fel de supărare. Fără să piardă vremea, el îi și trimisese deja pe locuitorii săi acolo unde era nevoie, în timp ce el însuși nu se clintea din Roma, sub cuvînt că era nevoit să rămîna în Capitală, printre altele și din cauza treburilor urgente pe care le avea în legătură cu distribuția de grînc. În acest fel conducea cu mîna fermă, prin intermediul oamenilor săi de încredere, evenimentele din Spania, în timp ce el, personal, supraveghea tot ce se întîmpla la Roma și în Italia.

Crassus, care nu avea la îndemîna nici unul dintre cele două mijloace folosite de Pompeius, se îndreptă spre forța pe care o conferă armele. Tribunii plebei, dîndu-și seama că libertatea lor de a lua cuvîntul, fără sprijin armat, era cu totul neputincioasă în a-l opri pe Crassus să facă ce voia, încetară să-l mai demaște; în schimb, ei îl copleșiră cu tot felul de blesteme nepotrivite, de parcă aceste blesteme n-ar fi atins, deși adresate lui Crassus, însăși ordinea de stat. Așa, de pildă, cînd Crassus s-a îndreptat spre Capitoliu, conform obiceiului străbun, ca să înalțe rugi zeilor pentru izbînda expediției sale, tribunii pomeniră de auspicii sinistre și de semne funeste; cînd a fost să plece din Roma, a părăsit orașul sub cele mai grozave urări de rele din partea tribunilor⁵⁵. Ateius a făcut pînă și încercarea de a-l trimite la închisoare; dar ceilalți tribuni se împotrivară. De aici se iscă o luptă care îi dădu lui Crassus răgazul să iasă din pomerium. Nu după multă vreme însă își pierdu viața, fie din simplă întîmplare, fie ajuns de blestemele lor⁵⁶.

40 Sub consulatul lui Marcellinus și al lui Philippus, Caesar începu o campanie împotriva venetilor care locuiesc pe malurile oceanului⁵⁷. Vina acestora era că făcuseră prizonieri câțiva soldați romani trimiși pe teritoriul lor ca să aducă grâne⁵⁸. După acest incident, venetii reținură și pe solii trimiși să readucă pe soldații prizonieri. Speranța lor era să obțină, în schimbul prizonierilor, pe ostatecii care se aflau în mâna romanilor. Dar Caesar nici nu se gândi să-i dea înapoi. El trimise unități militare în toate părțile, unele, cu dispoziția să pîrjolească ogoarele populațiilor care îi susținuseră pe veneti. Scopul era să-i împiedice pe localnici să se ajutoreze unii pe alții. Pe altele, le trimise să-i supravegheze pe aceia care încheiaseră tratate de alianță cu romanii, ca nu cumva să izbucnească și pe la ei mișcări de răscoală. El însuși plecă împotriva venetilor după ce, în prealabil, a construit pe uscat un anumit tip de bărci — despre care se zicea că ar fi foarte potrivit să reziste fluxului și refluxului. Aceste ambarcații au fost coborâte spre mare pe apele fluviului Ligros⁵⁹ și Caesar pierdu astfel aproape toată vara, fără să ajungă la vreun rezultat.

Cetățile venetilor, ridicate pe vîrfuri stîncoase, înconjurate de prăpăstii, erau peste puțină să fie asediate; oceanul, care scâldea aproape toate stîncile pe care erau clădite aceste așezări, datorită fluxului și refluxului făcea cu neputință organizarea unui atac fie pe uscat fie pe mare, atît în momentul retragerii mării, cît și în acela al năvalei năpraznice a valurilor.

Caesar stătu la grea cumpănă pînă în ziua cînd Decimus Brutus⁶⁰ a sosit din Marea Mediterană, însoțit de corăbii ușoare. Drept este că Caesar era de părere că nu va ajunge la un rezultat pozitiv nici măcar cu ajutorul acestor corăbii. Barbarii însă, datorită desconsiderării pe care au arătat-o față de micimea și subrezenia acestor corăbii, au fost pînă în cele din urmă înfrinți.

41 Vasele romanilor erau ambarcații ușoare, anume construite pentru navigația rapidă, așa cum cere tactica noastră de a naviga. Cele ale barbarilor, adesea supuse unor îndelungi popasuri pe uscat în timpul refluxului, nevoite totodată să reziste forței valurilor care înaintază și se retrag, întreceau cu mult în mărimea și în grosimea pereților pe acelea ale romanilor. Iată din ce pricină veneții, care niciodată pînă atunci nu avuseseră prilejul să lupte împotriva unui asemenea tip de corăbii, la vederea lor încercară un sentiment de profund dispreț față de un asemenea tip de construcție. Fără să mai aștepte, ei porniră pe mare la atac, în vreme ce corăbiile romane se aflau încă ancorate, în speranța de a le agăța fără nici o greutate, cu harpoanele. Navele lor erau împinse de un vînt deosebit de puternic. Pînzele acestor nave erau făcute din piele, așa ca să poată primi din plin întreaga forță a palelor de vînt⁶¹.

42 Brutus, pînă cînd vîntul nu s-a potolit, nu a cutezat să înainteze împotriva veneților, atît din pricina numărului și mărimii vaselor acestora, cît și de teama vîntului care împingea cu toată tăria corăbiile dușmane. Nu este exclus ca el să fi evitat și o cursă.

Tocmai se pregătea să-și abandoneze corăbiile și să înceapă pregătirile defensive pe uscat, cînd vîntul încetă dintr-o dată să mai bată și valurile se liniștiră. Corăbiile barbare, departe de a mai înainta cu aceeași iuteală prin simpla manevră a ramelor, fiind excesiv de grele, rămaseră oarecum imobilizate. Brutus, prinzînd atunci curaj, se năpusti asupra dușmanilor și făcu prăpăd în rîndurile lor, fără să știe ce e teama. Cînd îi înconjura, cînd trecea drept prin mijlocul liniilor lor, cînd ataca ici, cînd se retrăgea colo: manevra cum credea el că e mai bine și în măsura în care socotea necesar; puteai să vezi o încăierare între mai multe corăbii romane și o singură corabie barbară, o luptă între un număr egal de corăbii, o alta în care numărul corăbiilor romane era mai mic față de cel al adversarilor.

Indiferent de împrejurare, Brutus lupta plin de avânt, simțindu-se în deplină siguranță. Acolo unde își dădea seama că are superioritate, întetea atacul. Pe unele corăbii le sfărâma și le scufunda, pe altele își suia oamenii la atac din mai multe părți deodată. Urma o luptă corp la corp, care se termina printr-un adevărat măcel. Dacă, în alte puncte ale bătăliei navale, romanii erau gata să cedeze, el ordona o ușoară retragere. Oricum făcea, superioritatea în luptă era mereu de partea lui⁶².

43 Veneții, care nu aveau la îndemână săgeți și nici nu se înarmaseră dinainte cu pietre, ca unii care credeau că nu vor întâlni un adversar astfel înarmat, izbuteau într-un fel oarecare să respingă primul val de atacatori, dar se dovedeau cu totul neputincioși împotriva acelor care se aflau la o distanță oricât de mică. Ei erau răniți sau uciși fără să fie în stare să se apere. Vasele lor erau prefăcute în țandări de izbiturile puternice ale corăbiilor romane sau mistuite de flăcări. Unele dintre ele, părăsite de echipaj, au fost legate de corăbiile romane și duse în remorcă. În fața celor ce se petreceau, din oamenii care aparțineau flotei venete, atîția cîți mai scăpaseră cu viață, unii s-au sinucis, pentru a nu fi prinși de vii, iar alții s-au aruncat în valurile mării ca să-și găsească moartea înghițiți de adîncuri; alții au încercat să se cațere pe corăbiile romane, ca în felul acesta, sau în oricare alt chip, să piară sub loviturile romanilor. Veneții nu erau cu nimic mai prejos decît romanii în privința bravurii și a îndrăzelii. Dar, trădați de imobilitatea corăbiilor, au avut de suferit chinuri neînchipuite. Romanii, de teamă ca nu cumva să se ridice din nou un vînt favorabil care să împingă flota venetă, aruncau, de departe, în direcția lor, niște prăjini lungi, prevăzute cu tășuri de coasă, care tăiau odgoanele și sfîșiau pînzele⁶¹. Veneții, astfel nevoiți să lupte corp la corp pe propriile lor vase cu romanii, care se mișcau în voie pe mare, au pierit aproape toți cu prilejul acestei bătălii; cîți au supraviețuit, au fost făcuți prizonieri. Caesar trecu prin sabia pe frunțași, iar pe ceilalți îi vîndu ca sclavi.

44 După această expediție, Caesar își întoarse armele împotriva morinilor și menapilor⁶⁴, vecinii veneților. Speranța lui era să-i subjuge, cu ușurință, în urma răspîndirii veștilor despre succesul ce-l repurtase anterior. Totuși, izbînda lui n-a fost decît parțială. Aceste neamuri nu aveau așezări orașenești, ci trăiau în colibe. Ei transportară în desișul codrilor avutul lor mai de preț și pricinuiră detașamentelor de romani care-i atacau, mult mai mult rău decît ce au avut ei înșiși de suferit. Caesar făcu încercarea de a pătrunde în interiorul muntos al țării, doborînd copacii. Pîna la urmă însă, descurajat de mărimea arborilor și de apropierea iernii, bătu în retragere⁶⁵.

45 În timp ce se afla încă în Veneția, trimise pe locțiitorul său Q. Titurius Sabinus în ținutul unelliilor pe care-l conducea Viridovix⁶⁶.

La început, Sabinus a fost nespus de impresionat de numărul lor nesfîrșit⁶⁷. El se socotea prea fericit, dacă s-ar fi dovedit în stare să-și scape măcar lagărul. Cu vremea însă, își dădu seama că numai temerile sale îi făceau pe unelli să fie așa de îndrăzneți, că de fapt ei nu erau așa de periculoși pe cît păreau. Adevărul este că majoritatea barbarilor folosesc în amenințările lor tot soiul de mijloace ca să stîrnească groază, însă aceste procedee sînt simple înșelăciuni. Așa că, încetul cu încetul, Sabinus prinse iarăși curaj. Cu toate acestea, el nu cuteză să-și încerce puterile într-o încăierare la cîmp deschis. Numărul mare al barbarilor îl reținea să treacă la acțiune dar, fără să vrea, îi provocă în chip imprudent și ei năvăliră asupra întăriturii în care se afla, așezată pe o înălțime.

Dar, într-o zi, pe înserate, trimise la unelli, sub chipul unui dezertor, pe un aliat care vorbea bine limba lor, cu misiunea să-i înștiințeze că Caesar ar fi suferit o înfrîngere. Unellii se lăsară convinși cu cea mai mare ușurință, căci tocmai se îmbuibaseră cu mîncare și băutură, și, fără să mai stea pe gînduri, porniră în graba mare împotriva romanilor, de parcă se te-

meau să nu le scape din mână. Nu trebuia, după câte spuneau ei, să supraviețuiască nimeni, nici măcar preotul purtător de torță. Cărînd sau tîrînd după ei ruguri și butuci de lemn pentru a-i arde pe romani — iată-i năvălind spre înălțimea unde Sabinus își așezase tabăra. Ei suiau repede la deal, fără a întîmpina nici o rezistență. Sabinus nu mișca. Abia cînd cea mai mare parte a barbarilor ajunseră în zona unde puteau fi loviți, Sabinus se năpusti asupra lor, dezlănțuind prin surprindere atacul din toate părțile deodată. În primele rînduri ale barbarilor se răspîndi panica; oamenii care înaintaseră prea mult erau azvîrliți peste cap din vîrfurile muntelui. În dezordinea care s-a stîrnit, barbarii se răsturnau unii peste alții cît și peste lemnele pe care le căraseră. Sabinus profită de împrejurare și îi măcelărește fără milă⁶⁸. Nimeni dintre aceștia, dar nici alții, nu mai îndrăzniră să se măsoare cu romanii; într-adevăr gallii, care în toate se dovedesc lipsiți de cumpătate și de chibzuință, nu știu să-și frîneze nici avîntul, dar nici frica. Ei trec de la o extremă la alta; cînd te aștepti mai puțin, își manifestă cînd lașitatea, cînd îndrăzneala nebună⁶⁹.

46 Cam în aceleași zile, Publius Crassus, fiul lui Marcus Crassus, cuceri aproape întreg teritoriul Aquitaniei⁷⁰. Populația care locuiește acest ținut este gallică și s-a întins de-a lungul lanțului Pirineilor de la ținuturile mărginașe ale Celticei pînă la ocean⁷¹. Crassus începu o campanie de război împotriva lor, învinse pe sotiati⁷², într-o luptă, și le cuceri așezarea după un asediu. El pierdu doar cîțiva oameni pe care dușmanii îi asasină prin înșelăciune, în cursul unor tratative. După ce s-a răzbutat cumplit pentru această trădare, iată că sosi și vestea despre adunările de trupe ale altor gallii, care de astă dată aveau pe lîngă ei soldați iberieni de-al lui Sertorius⁷³, cu ajutorul cărora învățaseră să lupte după principiile artei militare, părăsind întrucîtva tactica navelei impetuoase. Ei urmăreau ca prin lipsa de alimente să-i silească, în scurt timp, pe romani să pără-

sească ținutul. Crassus se prefăcu că îi este teamă de ei și, deși s-a lăsat copleșit de disprețul lor, tot nu a izbutit să-i determine să angajeze lupta. Dar, în clipa în care barbarii nu mai aveau nici o frică de romani, el căzu ca un trăznet asupra lor, atunci când aceștia se așteptau mai puțin. El le atacă lagărul, însă în direcția în care își îndreptă atacul nu ajunse la nici un rezultat. Barbarii făcură, la rîndul lor, o ieșire spectaculoasă și se apărară foarte bine. Cum ei își concentraseră forțele pe cîmpul de luptă, Crassus trimise un detașament de soldați spre o altă porțiune a lagărului lor, lipsită de apărare. Romanii cuceriră această zonă și astfel își deschiseră drum prin spatele acelor care erau prinși în luptă. În felul acesta, barbarii au fost nimiciți pînă la unul; alte triburi, care nu luaseră parte la lupte, cu unele excepții, se înțeleseră cu romanii fără să mai depună împotrivire⁷⁴. Iată, așadar, principalele evenimente din această vară.

47 În timp ce romanii iernau, găzduiți de niște populații prietene — tencterii și usipeții — unele neamuri germanice, gonite în parte din sălașurile lor de suebi, în parte, chemate chiar de galli, trecură Rinul și năvăliră în ținutul treverilor, unde dădură de tabăra lui Caesar⁷⁵. Intimidați de această prezență, îi trimiseră deputați pentru a trata cu el și pentru a-i cere să le repartizeze un ținut de locuit; dacă așa ceva nu era cu putință, ei cereau dreptul de a-și cuceri singuri un loc de așezare. Cum n-au obținut nimic din cele ce-au cerut, la început făgăduiră, nesiliți de nimeni⁷⁶, să se întoarcă la ei acasă. Pentru aceasta cerură doar un răgaz. Mai pe urmă, însă, cînd bărbații tineri din triburile lor observară că Caesar nu îndreptase în direcția lor decît un mic număr de călăreți, ei începură să se îndoiască de puterea combativă a romanilor și se căiră de făgăduielile făcute. În consecință, își întrerupseră pregătirile de întoarcere, pricinuiră pierderi în rîndurile călăreților care nu se așteptau la un atac și, împăunîndu-se cu succesul lor, aleseră calea războiului.

48 Cei mai vîrstnici îi certară și se duseră la Caesar în contra voinței tineretului. Vina o dădură pe cîțiva oameni și îl rugară pe Caesar să fie milostiv și să-i ierte pe toți. Caesar îi ținu pe lîngă el, lăsîndu-i să creadă că în curînd le va da un răspuns. Dar în timpul acesta se îndreptă împotriva acelor rămași în corturi și îi surprinse în chiar cursul odihnei de amiază, cînd se așteptau mai puțin, deoarece ambasada lor se afla încă la Caesar⁷⁷. Căzînd pe neașteptate asupra lor, ucise un mare număr de pedestrași, care nici măcar nu apucaseră să pună mîna pe arme și care alergau de-a valma spre căruțe, amestecîndu-se cu femeile și copiii⁷⁸. Cavaleria barbarilor nu mai era însă de față. La vestea celor întîmplate, ea se și îndreptase spre locurile de baștină, fără să mai piardă vremea și ajunsese în ținutul sugambrilor. Printr-o delegație, Caesar pretinse de la sugambri să-i predea cavaleria refugiată pe teritoriul lor⁷⁹. Adevărul e că nici nu se gîndea că o va dobîndi. Populațiile care locuiesc dincolo de Rin nu se temeau de romani în așa măsură ca să se grăbească să le dea ascultare. Pentru Caesar, totul nu era decît un pretext ca să treacă fluviul, lucru pe care-l dorea din toată inima, căci o asemenea ispravă pînă la el nu mai înfăptuise încă nici un general roman. Pe de altă parte, el spera să-i țină pe celți⁸⁰ departe de granițele Galliei, prin invazia de intimidare ce-o pregătea pe teritoriul lor.

Cum era de așteptat, cavaleria nu-i fu predată. Ubii, vecinii sugambrilor pe care-i dușmăneau, îl invitară pe Caesar să-și instaleze tabăra în ținutul lor. Caesar, după ce construi un pod peste Rin, traversă fluviul⁸¹. Dar la sosirea lui, sugambrii se retraseră pe înălțimile întărite, iar suebii se și adunau pentru a le veni în ajutor. În fața acestei situații, Caesar făcu cale întoarsă, fără să fi stat nici douăzeci de zile pe teritoriul de dincolo de Rin⁸².

49 Rinul izvorăște din Alpii celtici, ceva mai sus de Retia. El își îndreaptă cursul spre Occident, lăsînd în

dreapta sa Gallia și pe locuitorii ei, iar la stînga pe celți⁸³. Apoi își varsă apele în ocean. Iată granița naturală care separă aceste neamuri de cînd și-au luat denumiri diferite. În timpurile mai de demult, locuitorii ambelor maluri ale Rinului nu purtau decît un singur nume: celții.

50 Caesar este primul roman care a traversat Rinul și care a pătruns în Britannia, sub consulatul lui Pompeius și al lui Crassus. Cea mai scurtă distanță între această regiune și țărmul belgian, în dreptul căruia locuiesc morinii, este de 450 de stadii. Britannia se prelungește în largul mării, se întinde în fața coastelor Galliei și, în mare măsură, în fața coastelor Iberiei. Vechii greci și vechii romani nu aveau cunoștință despre existența ei. Ceva mai tîrziu, oamenii și-au pus întrebarea dacă este vorba de o insulă sau de o peninsulă. Ambele opinii au fost susținute de diferiți scriitori care, în fond, nu știau nici ei nimic sigur, căci nu vizitaseră personal regiunea și nu primiseră nici o informație exactă de la băștinași. Fiecare a scris, sprijinindu-se pe diferite mărturii strînse după cît îi ajutase timpul liber și gradul lor de învățătură. În urmă, mai întîi sub propretura lui Agricola⁸⁴, iar în zilele noastre sub domnia lui Severus⁸⁵, s-a dovedit, în mod lămurit, că e vorba de o insulă.

51 Caesar, după ce a pacificat restul Galliei și a supus pe morini⁸⁶, fu cuprins de dorința de a trece în Britannia. Traversarea, care implica transportul infanteriei, decurse în cele mai bune condiții; dar debarcarea nu s-a făcut la locul cel mai potrivit. Britannii, înștiințați despre expediția lui Caesar, ocupaseră dinainte toate punctele coastei îndreptate spre continent, unde s-ar fi putut ușor debarca.

Caesar, după ce ocoli cu flota un promontoriu care înainta adînc în mare, s-a îndreptat în altă direcție. Aici, el reuși să-i înfrîngă pe barbarii care îl atacau în

momentul cînd tocmai debarca pe un banc de nisip și rămase stăpîn pe situație mai înainte ca grosul trupelor britannice să vină în ajutor. Ulterior, Caesar respinse și atacul noilor detașamente care-l atacau. Totuși, din rîndurile barbarilor n-au murit decît cîțiva oameni. Cum luptau numai suiți pe care de război sau călări, au putut fără nici o greutate să scape de urmărirea romanilor, a căror cavalerie nu sosise încă. Speriați de zvonurile care tot veneau de pe continent cu privire la romani și, mai presus de orice, de faptul că aceștia îndrăzniseră să treacă marea și să debarce cu succes în țara lor, au cerut pace de la Caesar, prin bunăvoința unei delegații de morini, cu care trăiau în relații de prietenie. Atunci Caesar le pretinse ostatici, pe care britanii se învoiră să-i dea.

52 În acest timp, cum în urma unei furtuni romanii au avut de suferit mari pagube, atît în rîndul corăbiilor pe care le aveau, cît și în cele ale flotei pe care o așteptau, britanii se răzgîndiră. Adevărat este că ei n-au atacat pe romani fățiș, căci tabăra romană era strașnic păzită, dar, după ce au primit cu brațele deschise cîțiva soldați romani trimiși să achiziționeze provizii ca într-un teritoriu prieten, i-au măcelărit pe toți, afară doar de un mic număr pe care Caesar a mai apucat să-l salveze. După această ispravă, atacară pînă și întăritura taberei; departe însă de a fi învingători, o pățiră rău de tot. Cu toate acestea, tratativele nu au fost reluate decît după ce britanii suferiră alte cîteva înfrîngerii.

Caesar nu se arăta dispus să înceapă tratativele de pace. Cum însă anotimpul rece se apropia și cum nu avea la dispoziție suficiente trupe pentru a continua operațiile și în timpul iernii, ținînd seama și de faptul că forțele care urmau să vină avuseseră mult de suferit, că galii profitaseră de absența lui pentru a începe mișcări de eliberare, de voie de nevoie, acceptă întrevederile după ce, în prealabil, a cerut un număr sporit de ostatici. Totuși el nu primi decît foarte puțini⁸⁷.

53 Caesar trecu din nou pe continent și potoli spiritele răsculate. Din Britannia, drept câștig pentru sine și pentru statul roman, nu aducea altceva decât amintirea gloriei de a fi făcut o expediție pe acele meleaguri. De realizările sale în insulă Caesar se arăta însă foarte mândru și romanii de acasă îl ridicau în slăvi. Lumea își exprima mulțumirea văzînd că ținuturi mai înainte vreme cu totul necunoscute erau, în sfîrșit, cunoscute, că romanii călcaseară pe un pămînt despre care pînă atunci nu se știa nimic. Fiecare confunda visele de viitor cu realitatea însăși și toate succesele la care sperau le considerau drept gata obținute. Cu acest prilej au fost închinat zeilor douăzeci de zile de mulțumiri, aduse în cadrul unor ceremonii publice⁸⁸.

54 Tocmai în acest timp au izbucnit mari răscoale în Iberia, ceea ce a determinat Senatul să atribuie această provincie lui Pompeius. Unele populații s-au ridicat cu mic și mare sub conducerea vacceilor. Deoarece această mișcare a fost pregătită în pripă, iberii au fost înfrinți într-o bătălie de către Metellus Nepos. Ulterior, Nepos a fost, la rîndul lui, atacat de iberi și învins, pe cînd se afla la asediul cetății Clunia⁸⁹. Răsculații izbutiră chiar să pună mîna pe acest oraș, dar fură bătutei într-un alt sector al cetății. Această înfrîngere nu atrase imediata lor capitulare. Ei erau mult mai numeroși decît ocupanții și Metellus, în sinea lui, se socoti prea fericit să fie lăsat în pace, fără amenințarea vreunei primejdii iminente.

55 f.e.n.

55 În aceeași perioadă, Ptolemeu a fost readus în Egipt, unde își recăpătă toate drepturile, în ciuda decretelor care prevedeau să nu se acorde nici un ajutor și a amintirii, încă deosebit de triste despre acțiunile de corupție de care regele se făcuse vinovat⁹⁰. Totul a fost pus la cale de Ptolemeu și de Gabinius. Influența persoanelor care aveau puterea în mîna și farmecul bogățiilor fără sfîrșit erau așa de mari încît, sfidînd decre-

tele senatoriale și pe cele ale Adunării poporului, Pompeius îi porunci, în scris, lui Gabinus, pe atunci guvernator în Siria, să-l repună pe Ptolemeu în drepturile sale⁹¹. Începând o campanie războinică, Gabinus izbuti să-l readucă în Egipt, împotriva voinței majorității și fără să țină seama de oracolele sibylline⁹². Pompeius nu urmărea altceva decât să-i facă pe plac lui Ptolemeu, dar Gabinus se lăsase cumpărat cu bani. Mai târziu, când a fost acuzat de luare de mită, a scăpat de condamnare numai datorită lui Pompeius și a aurului ce-l avea.

Starea tulbure de la Roma era de așa natură, încât unii magistrați și judecători, care primiseră de la Gabinus⁹³ doar sume relativ mici din fondurile uriașe cu care acesta fusese mituit, nu mai ținură nici ei seama de ce se cuvine și de ce nu, și, ulterior, învățară și pe alții să înfăptuiască tot felul de incorectitudini pentru bani. Ei demonstau că prin dare de mită te poți ușor sustrage pedepsei. Așa a scăpat Gabinus cu fața curată în acea împrejurare. După câțeva vreme însă, tot a fost adus în fața justiției, în urma unor alte acuzații, dar mai ales pentru vina că delapidase din provincia pe care o guvernase peste o sută de milioane de drahme. De astă dată n-a mai scăpat, ci a fost condamnat. Și iată cum Gabinus s-a văzut pus într-o situație paradoxală. El, care fusese absolvit de pedeapsă în cursul primei judecăți, datorită banilor ce-i avea, a fost condamnat, la a doua judecată, tocmai din pricina acestor bani pentru care fusese anchetat prima oară. Același lucru se poate afirma și despre Pompeius, care, deși nu era de față, îl scăpase prima dată pe Gabinus prin mijlocirea prietenilor săi; a doua oară, când se găsea într-un cartier mărginaș al Romei, și, ca să zic așa, se afla alături de Gabinus pe băncile acuzării, nu a mai putut să-i fie de nici un folos.

56 Iată cum s-au petrecut lucrurile. Gabinus a făcut atîta rău în Syria, încât localnicii au avut mult mai mult de suferit de pe urma lui în comparație cu răul

pricinuit de pirați, care pe atunci ajunseseră în culmea puterii lor.

Gabinius însă, considerînd neînsemnate cîștigurile necurate dobîndite în urma jafurilor ce le făcuse, după o adîncă chibzuință, pregăti mai întîi o expediție războinică împotriva parților, momit de bogățiile lor.

După moartea lui Phraates, prin mîna criminală a copiilor săi⁹⁴, Orodes preluă domnia și îl izgoni pe fratele său Mithridates, din ținutul Mediei, peste care acesta era stăpîn. Mithridates își găsi adăpost la Gabinius, pe care-l convinse să-i ajute să reîntre în Media. Cînd însă Ptolemeu, proaspăt sosit cu scrisorile de recomandare ale lui Pompeius îi făgădui că îl va umple cu bani atît pe el, cît și pe soldații din armata lui, că va achita parte din sume pe loc, parte după ce va fi readus în Egipt, Gabinius renunță la expediția din Partia și se îndreptă spre Egipt, încalcînd legea care nu îngăduia guvernatorilor să iasă din granițele provinciilor pe care le aveau în seamă sau să înceapă un război din propria lor inițiativă. Să nu se uite că atît poporul roman, cît și Sibylla interziseseră readucerea lui Ptolemeu pe tronul Egiptului. Dar, în măsura în care toate aceste opreliști aveau mai multă greutate, Gabinius ridica și el pretențiile bănești.

El îl lăsa în Syria, cu o mîna de soldați, pe fiul său Sisenna, băiat încă tînăr, expunînd astfel și mai tare prădăciunilor întreprinse de pirați provincia care-i fusese încredințată. Apoi se îndreptă spre Palestina, unde-l făcu prizonier pe Aristobul, care-i ațîța pe iudei la tot felul de răscoale⁹⁵, după ce izbutise să fugă de la Roma. Pe Aristobul îl trimise la Pompeius, iudeilor le impuse plata unui tribut și, după aceste isprăvi, intră, în fine, în Egipt.

57 În Egipt domnea regina Berenice⁹⁶, care nu se arătă prea primitoare pentru musafirul nepoftit, deși se temea de romani. Ea îl adusese la curtea ei pe un oarecare Seleucos⁹⁷ care pretindea că se trage din acel neam regesc atotputernic odinioară în Syria; cu acest vene-

tic regina se căsătorise și acum îl asociase la tron, cât și la conducerea războiului ce începuse. Când însă se lămurii că soțul ei nu era bun la nimic, îl asasină. Locul lui Seleucos a fost curînd preluat de Archelaos, fiul aceluia Archelaos care trecuse de partea lui Sulla, om de mare valoare, care-și petrecea viața în Siria⁹⁸.

Gabinius ar fi putut înăbuși primejdia de la bun început, căci el îl ținuse arestat pe Archelaos, pe care-l suspecta de multă vreme; în fapt, prizonierul nu putea nici cum să-i provoace nici un fel de supărări. Cu toate acestea, Gabinius, temîndu-se să nu apară micșorat în ochii lui Ptolemeu, în raport cu banii pe care regele îi oferea, ca unul care nu a întreprins nimic, pe de altă parte, mînat și de speranța că va storce încă și mai mulți bani, dacă se va ține seama de puternica personalitate și de reputația lui Archelaos, pînă la urmă, nesilit de nimeni îl eliberase pe Archelaos, lăsîndu-se să se creadă că a evadat, după ce, în prealabil, luase mari sume de bani și de la acesta.

58 Gabinius a înaintat fără nici un incident pînă la Pelusion⁹⁹. De aici a pătruns mai departe, după ce-și împărți armata în două corpuri și, chiar în aceeași zi, îi și învinse pe egiptenii care căutau să-l înfrunte. În continuare obținut încă două victorii, una pe Nil, într-o bătălie navală, iar alta pe uscat¹⁰⁰.

Locuitorii orașului Alexandria sînt foarte înclinați să-și arate îndrăzneala și să spună tot ce le trece prin cap; cînd însă e vorba de război și de asprimea lui, numai gura e de ei. Totuși, în numeroasele și sîngeroasele răscoale care izbucnesc pe acolo, nu se dau în lături de la omoruri și, în lupta fratricidă ce-i dezbină pe moment, nu pun nici un preț pe viață. Preferă să piară luptînd, de parcă o asemenea moarte ar fi cel mai prețios bun din lume.

După ce i-a învins pe alexandrini și printre mulți alții l-a ucis și pe Archelaos — Gabinius se văzu dintr-o dată stăpînul Egiptului pe care-l încredință lui Ptolemeu. Acesta, deoarece avea mare nevoie de bani, își

omorî propria-i fiică, precum și pe cetățenii cei mai de vază și mai bogați din oraș¹⁰¹.

59 Așa s-a întors Ptolemeu în Egipt cu ajutorul lui Gabinius. Cu toate acestea, Gabinius se feri să-i încunoștințeze pe cei de la Roma asupra celor înfăptuite, de teamă să nu devină el însuși denunțatorul propriilor încălcări ale legii.

Dar un eveniment de așa proporții nu putea fi trecut sub tăcere. Adunarea poporului luă de îndată cunoștință de cele petrecute. Cum și syrienii care avuseseră foarte mult de suferit de pe urma piraților în timpul absenței lui Gabinius, au venit cu tot felul de învinuiri împotriva lui, cum, pe de altă parte, și cavalerii însărcinați cu strângerea birurilor datorau sume enorme, împiedicați fiind în activitatea lor de aceiași pirați, romanii dădură frîu liber mîniei lor împotriva lui Gabinius, îi întendară un proces și se arătau ferm hotărîți să-l condamne. Spre acest deznodămînt Cicero îi împingea cu toată vigoarea talentului său oratoric. El îi sfătuia cu insistență să recitească oracolele sibylline, în speranța că poate se va găsi în textul lor o sugestie pentru pedepsirea vinovaților care le încălcase poruncile.

60 Pompeius și Crassus nu-și încheiaseră încă perioada consulatului lor. Ei luară deschis partea lui Gabinius, primul, în propriul său interes, al doilea, numai ca să nu-l supere pe colegul său; între timp, Crassus primise și banii pe care Gabinius îi trimisese lui personal. Consulii îi aduseră aminte cu brutalitate lui Cicero de zilele exilului și, pînă la urmă, nu s-a ajuns la nici o hotărîre. Dar, cînd magistratura acestora a luat sfîrșit și ei au fost înlocuiți prin Lucius Domitius și Appius Claudius¹⁰², numeroase glasuri s-au făcut din nou auzite în privința procesului suspendat, majoritatea ostile lui Gabinius.

Domitius era un dușman personal al lui Pompeius, fost contracandidat al acestuia la consulat și care acum

fusesse ales împotriva voinței lui Pompeius. Claudius era, în schimb, rudă cu Pompeius, dar demagog convins, urmărea în primul rînd să fie pe placul mulțimii; afară de aceasta, nutrea și el gîndul că va obține bani buni de la Gabinius, dacă va stîrni tulburări. Toți se uneau împotriva lui Gabinius care, de altfel, se făcuse foarte vinovat și de o altă sfidare a legii. El nu-l promise pe locțiitorul trimis de Crassus să-i preia guvernămîntul ca și cum această funcție înaltă îi fusesse rezervată pe vecie. Împotriva părerii lui Pompeius, Senatul decretă ca oracolele sibylline să fie iarăși consultate.

61 În același timp, apele Tibrului, fie din cauza ploilor extrem de abundente căzute în nordul orașului, fie din cauza vîntului năpraznic, care bătea dinspre mare și barase cursul fluviului, fie că va fi fost la mijloc și voința zeilor, așa cum se bănuia, s-au revărsat din albie, producînd o inundație catastrofală, care a acoperit toate locurile joase din oraș, ba chiar și unele puncte mai înalte. Casele care erau clădite din cărămizi n-au rezistat la presiunea valurilor și s-au năruit. Animalele de povară au pierit toate, înghițite de furia apei. Dintre oameni, cei care nu apucaseră să se refugieze spre înălțimile suficient de ridicate au pierit, surprinși în locuințele lor mizere sau pe drumuri. Cum grozăvia dezastrului a durat zile în șir, casele, cîte au mai rămas în picioare, s-au șubrezit și, în consecință, au produs accidente grave, unele pe moment, altele în decursul timpului.

Romanii, adînc mișcați de toate aceste nenorociri, se așteptau la altele și mai mari, convinși că din pricina întoarcerii lui Ptolemeu în Egipt, divinitatea mîniată îi pedepsea crunt. Ei îl condamnară pe Gabinius la pedeapsa capitală, deși nu se afla la Roma, de parcă prin graba de a-l da pieirii urmau să-și mai ușureze suferințele.

Totul decurse într-un mod atît de hotărît, încît Senatul, deși nu s-a găsit în cărțile sibylline nici un oracol în acest sens, propuse magistraților și Adunării să-l

condamne pe Gabinius cât mai aspru, fără a ține seama de nici o circumstanță atenuantă.

62 Când situația părea deosebit de critică, iată că sosiseră la Roma banii trimiși de Gabinius, așa că acesta, la adăpostul sumelor ce le vărsase, nu avu nimic de suferit nici în timpul absenței sale din Capitală și nici atunci când se întoarse. Dar Gabinius se simțea nespuse de rușinat și conștiința sa îl chinuia așa de rău, încât își amîna într-una întoarcerea în Italia. El intră în Roma, noaptea, pe furiș, și nu îndrăzni zile întregi să pășească pragul casei sale¹⁰³. Capetele de acuzare însă se îngrămădeau și acuzatorii se arătau a fi numeroși. Prima învinuire, care era și cea mai gravă, se referea la repunerea pe tron a lui Ptolemeu. Gabinius a fost deci chemat la judecată. Plebea, cu mic și mare, se scurse, fără întrerupere, spre locul de judecată și de mai multe ori se arătă gata să-l sfîșie pe Gabinius în bucăți¹⁰⁴. Întîmplarea făcea ca Pompeius să nu fie atunci de față, iar Cicero îl acuza cu toată înverșunarea de care era capabil. Cu toată această dramatică desfășurare a procesului, Gabinius a fost achitat. El, dîndu-și seama de gravitatea faptelor pentru care era judecat, a dat bani în stînga și în dreapta, fără să se uite, iar Pompeius și Caesar, pe altă linie, continuînd să-l susțină, au dus o campanie în favoarea lui, răspîndind zvonul că Sibylla pomenise de o cu totul altă împrejurare și de un alt rege, nu de Ptolemeu. Ceea ce triumvirii repetau cu deosebită insistență era observația că în cărțile sibylline nu se afla nici o aluzie la pedeapsa unor fapte ca acelea de care era învinuit Gabinius.

63 Puțin a lipsit ca plebea dezlănțuită să nu-i ucidă și pe judecători. Aceștia abia scăpară cu fuga. După aceea, Adunarea luă în considerație celelalte capete de acuzare care i se aduceau lui Gabinius și făcu ce făcu pentru ca fostul guvernator să fie cel puțin condamnat pe baza acestor învinuiri.

Noii judecători, trași la sorți pentru viitoarea judecată, temându-se de mînia poporului, și cum nici nu primiseră prea mare lucru din partea lui Gabinius (acesta, urmărit acum în justiție pentru lucruri de mai puțină importanță și contînd pe un succes și în această ocazie, nu cheltuisese cine știe ce), l-au condamnat, deși Pompeius se afla în preajmă, iar Cicero îi era acum apărător¹⁰⁵. Într-adevăr, cu prilejul primului proces, Pompeius fusese silit să plece din Roma, ca să facă față aprovizionărilor cu grîne, căci din cauza revărsărilor Tibrului, o parte dintre rezerve fuseseră distruse. Dacă ar fi ținut cu orice preț, ar fi putut însă reveni la Roma, deoarece se afla încă în granițele Italiei. Dar atunci, el nu s-a întors decît după ce sentința a fost dată; cînd s-a ținut al doilea proces, Pompeius nu a depășit cartierele mărginașe ale Romei înainte de a afla rezultatul. În Adunarea poporului, convocată de el în afara pomeriului — căci Pompeius avînd funcția de proconsul nu mai avea dreptul să intre în Roma —, a pledat cu multă căldură cauza lui Gabinius și a dat citire unor scrisori, referitoare la Gabinius, pe care le primise de la Caesar. Pledoaria și-a încheiat-o cu rugămintea ca Gabinius să fie achitat. Pe Cicero îl împiedică să-și mai continue învinuirile, ba îl și determină să preia partea apărării, ceea ce, natural, îi atrase oratorului porecla de „transfug” și critici foarte vii. Dar, nimic din toate acestea nu-i ajută lui Gabinius. A fost condamnat la exil, așa cum am arătat. Ceva mai tîrziu, datorită lui Caesar, s-a reîntors însă la Roma.

64 În aceeași vreme a decedat și soția lui Pompeius, dînd naștere unei fete. De îndată ce elogiul funebru a fost pronunțat în for, fie la instigația prietenilor lui Caesar și ai lui Pompeius, fie pur și simplu ca să le fie acestora pe plac, cîțiva cetățeni au răpit rămășițele pămîntești ale Iuliei¹⁰⁶ și le-au înmormîntat în cîmpul lui Marte, deși Domitius s-a împotrivit din răspuțeri, spunînd, printre altele, că faptul de a îngropa pe cine-

va într-un loc sacru, fără un decret special, constituie un sacrilegiu.

65 Tot în același timp Caius Pomptinus a primit triumful pentru faptele sale de arme din Gallia¹⁰⁷. Pînă la primirea triumfului, a așteptat în afara pomoeriumului. Cum nimeni nu se gîndise să i-l acorde, nici nu l-ar fi obținut vreodată dacă nu l-ar fi sprijinit Servius Galba, care luase și el parte la această expediție și se nimerise să fie pretor. Pe ascuns, în faptul zilei, Galba smulse votul necesar de la cîțiva cetățeni, cu toate că legea interzicea aspru orice dezbateri publică în Adunarea poporului, înainte de prima oră. Acesta a fost motivul pentru care cîțiva tribuni, care nu fuseseră de față la ședința Adunării, au căutat să provoace incidente chiar în timpul desfășurării triumfului. S-a ajuns chiar pînă la pierderi de vieți omenești.

CARTEA XL

1 Acestea sînt evenimentele care s-au petrecut în cel de-al 700-lea an de la fundarea Romei.

În Gallia, pe vremea cînd L. Domitius și Cl. Appius¹ erau încă consuli, Caesar, odată cu alte pregătiri militare a poruncit să se construiască nave de mărime mijlocie, care depășeau corăbiile ușoare de cursă lungă ale romanilor, dar inferioare ca dimensiuni față de corăbiile de transport indigene. Aceste nave erau destinate unei navigații rapide, puteau înfrunta forța valurilor și rămîne pe uscat fără să sufere stricăciuni.

De îndată ce sosi anotimpul favorabil navigației, Caesar trecu din nou în Britannia — invocînd faptul că britanii nu-i trimisese² toți ostatecii pe care-i promisese², deoarece bănuiau că Caesar, care plecase de la ei din țară fără să fi făcut vreo ispravă, nu avea să mai treacă marea nici cînd. În realitate, o dorință nestăvilită îl îmboldea să cucerească insula. Chiar dacă n-ar fi recurs la motivul ce-l invoca, oricum, ar fi găsit un alt pretext.

Debarcarea s-a făcut în același loc, ca și mai înainte; nimeni nu mai îndrăzni să-i opună rezistență față de marele număr de corăbii de care era însoțit³. Se adăuga și faptul că Caesar pusese concomitent stăpînire pe diferite puncte strategice și nu întîrzie să-și întărească poziția în golful unde își avea ancorată flota.

2 Acestea sînt așadar motivele pentru care barbarii nu-l putură împiedica pe Caesar să traverseze marea și să debarce pe teritoriul lor. Acum însă aveau de ce să se teamă, mai strașnic ca înainte vreme, deoarece vedeau bine că Caesar a venit cu o armată mult mai numeroasă. Ei își transportară tot ce aveau mai de preț, nu prea departe, într-un ținut acoperit cu păduri dese și hățisuri. După aceste măsuri de siguranță au tăiat trun-

chiurile arborilor din împrejurimi și, îngrămădindu-le rînduit unele peste altele, au înălțat o împrejmuire întărită. Cînd au fost gata, au început să atace patrurile romane.

Ceva mai tîrziu, deși învinși într-o bătălie la cîmp deschis, au izbutit pînă la urmă să-i momească pe romani și să-i aducă pe nesimțite în imediata apropiere a lagărului lor întărit. Cînd le veni la îndemîna, făcură prăpăd printre romani.

A urmat o furtună puternică care a provocat mari distrugerii în rîndurile corăbiilor romane. Britannii, încurajați, au chemat numaidecît în ajutorul lor triburi aliate și au organizat un asalt împotriva locului de staționare al flotei romane. În fruntea lor l-au ales pe Casivellaunus, cel mai puternic șef din insulă⁴. Romanii le ieșiră în întîmpinare și, la început, își cam pierdură cumpătul cînd se produse prima ciocnire de care războinice. În curînd însă, ei își deschiseră rîndurile pentru a lăsa liberă trecere carelor de luptă, loviră în coastă pe dușmanii care înaintau în goană pe lîngă ei și lupta își recăpătă echilibrul.

3 Combatanții rămăseseră fiecare pe propriile lor poziții. Cu prilejul unei noi ciocniri, pedestrașii barbari se arătară superiori, dar cavaleria lor a fost bătută și britanii se văzură nevoiți să se retragă spre Tamisa. Ei stăviliră trecerea fluviului prin piloni, unii vizibili, alții ascunși sub apă, și apoi își întocmiră un lagăr de popas. După ce Caesar îi sili printr-un atac dus cu deosebită violență să-și părăsească întăritura improvizată din piloni, îi alungă și din lagărul unde încă mai rezistau, în timp ce alți ostași romani respingeau pe barbarii care se avîntaseră asupra locului de staționare al flotei. Cu groaza în suflet, barbarii încetară lupta și obținură pacea. El își luară obligația să dea ostateci și să plătească un tribut anual⁵.

4 După această expediție, Caesar părăsi definitiv insula și nu lăsă aici nici un corp de armată. Mulțumit

cu cele ce realizase, Caesar era de părere că ar fi fost inutil să-și expună oamenii la rigorile frigului într-un ținut cu totul necunoscut. Cît despre el personal, își dădea seama de imprudența ce ar fi comis-o dacă ar mai fi lipsit mult timp din Gallia. Năzuința pentru rezultate cît mai spectaculoase se temea să nu-l aducă la pierderea celor deja obținute.

Prevederile lui se dovediră pe deplin îndreptățite. Abia își îndreptase pașii spre Italia, cu gândul să-și petreacă iarna în patrie, cînd gallii și începură frămîntări care anunțau vremuri grele, cu toată prezența numeroaselor garnizoane romane presărate în țara lor. Unele triburi se ridicară chiar față în față la luptă. Dacă Caesar ar fi rămas în Britannia și dacă aceste tulburări ar fi izbucnit în timpul iernii — întreaga Gallie ar fi fost cuprinsă de flacăra răscoalei.

5 Începutul acestui război a fost făcut de eburoni. Conducătorul lor se numea Ambiorix⁶. Ei repetau într-una că pricina răscoalei se datora stăpînirii nedorite a romanilor, comandați de locotenenții lui Caesar, Sabinus și L. Cotta. Adevărul e că eburonii simțeau un profund dispreț pentru romani, nu-i socoteau în stare să se apere singuri și nu-și închipuiau că Caesar va lua contramăsurile necesare fără să mai piardă o clipă. Pe romani ei îi lovira prin surprindere, cu gândul că le vor cuceri tabăra de război de îndată dar, cînd își dădură seama că s-au înșelat, încercară anumite tertipuri. Ambiorix, după ce întinse cu grijă tot felul de curse în locurile care se potriveau cel mai bine pentru așa ceva — se duce spre lagărul romanilor, precedat de un crainic. El se jură că războiul nu l-a început el, cu voia lui, și adăugă că se căiește amarnic de cele întîmplăte. Pe romani îi sfătui să se ferească de ceilalți eburoni care nu mai voiau să asculte de ordinele lui și care urmau să dea în cursul nopții un atac general asupra lagărului. Părerea lui era că ar fi fost mai cuminte ca romanii să părăsească Eburonia, unde, pretindea el, dacă ar fi rămas în continuare, erau expuși la mari pericole, și să se

strămutate cât mai curînd posibil în regiunea învecinată locului de iernare al tovarășilor lor de luptă.

6 La auzul acestor cuvinte, romanii se lăsară înduplecați (între altele, ei credeau că Ambiorix, care în repetate rînduri se bucurase de dovezi de bunăvoință din partea lui Caesar, dorea să-și dovedească recunoștința) și, strîngîndu-și în mare grabă bagajele, spre seară, o porniră în marș. Cînd însă au căzut în mîna celor ce-i pîndeau, au suferit pierderi extrem de grele. Cotta, și împreună cu el mulți soldați, au rămas pe cîmpul de luptă. Cît despre Sabinus, Ambiorix trimise să-l cheme spre el, simulînd că are de gînd să-l scape. Sabinus nu fusese de față la măcelul tovarășilor săi și, pe cît se pare, își mai păstra încă încrederea în șeful gall. Dar Ambiorix, prinzîndu-l, l-a despuiat de arme și de haine, apoi l-a străpuns cu lăncile, în timp ce, printre altele, îi spunea în batjocură: „niște neisprăviți ca voi, cum de vă trece prin minte să ne comandați pe noi, oameni de așa valoare?”

Iată, prin urmare, ce au pătimit acești romani. Cei care au mai rămas în viață s-au năpustit îndărăt spre întăritură, adică acolo de unde ieșiseră la drum. Cum barbarii îi hărțuiră și aici, provocîndu-i la luptă, deoarece nici nu puteau să se apere, dar nici să scape prin fugă — s-au omorît unii pe alții⁷.

7 După acest incident sîngeros, s-au răscolat și alte triburi vecine, între alții și nervii, deși Q. Cicero, fratele lui Marcus și locotenentul lui Caesar își așezase tabăra de iarnă chiar în ținutul lor.

Ambiorix primi pe răscolăți în armata ce-o comanda și îl atacă de îndată pe Cicero. Lupta a decurs fără avantaje de o parte și de alta. Ambiorix s-a ales doar cu cîțiva prizonieri, prinși de vii. Atunci a încercat să-l înșele și pe Cicero, într-un fel oarecare. Cum încercarea lui a dat greș, a organizat un asediu în jurul taberei romane și, bizuindu-se pe sutele de brațe pe care le avea la dispoziție, pe experiența cîștigată în cursul luptelor

cu romanii, pe unele informații smulse de la prizonierii romani, interogați unul câte unul, îi închise în curând pe cei asediați în mijlocul unui cerc de valuri de pământ și de tranșee.

S-au încins mai multe bătălii, așa cum e firesc să se întâmple într-o asemenea împrejurare. Din tabăra barbarilor au pierit mult mai mulți, căci și ei erau mult mai numeroși. Cu toate acestea, puhoiul armatei lor părea nesfârșit; pierderile în oameni parcă nici nu se simțeau. Romanii, în schimb, care și așa nu erau în număr mare, și se împuținau pe zi ce trecea, au fost încercuiți cu destulă ușurință.

8 Ei se aflau în pragul primejdiei să fie luați prizonieri. Cei valizi, nu mai pridideau să vindece rănile celor căzuți, din lipsa celor necesare, iar hrana era pe terminate, căci fuseseră asediați când se așteptau mai puțin. Nici un semn nu arăta că ai lor au de gând să le vină în ajutor, deși multe detașamente de romani se aflau destul de aproape, cazate în taberele de iarnă. Barbarii, care păzeau su strășnicie toate căile de acces, prindeau pe toți cei trimiși spre lagărul asediat și îi omorau chiar sub ochii îngroziți ai celor încercuiți.

În cele din urmă, un nervian care avea cele mai bune sentimente pentru romani⁸, în urma binefacerilor de care se bucurase, și care întâmplător se afla și el în lagărul asediat împreună cu Cicero, îi propuse acestuia să trimită ca sol pe unul din sclavii lui. Îmbrăcat în chip de gall, vorbind limba băștinașilor, acest sclav a putut să se strecoare printre dușmani, luat drept unul de-ai lor, și după aceea să se îndepărteze.

9 Primind vești despre cele întâmplate, Caesar care nu apucase să intre în Italia, ci se afla încă pe drum, făcu în mare grabă cale întoarsă, luând cu sine pe toți soldații pe care îi întâlnea în taberele de iarnă din locurile pe unde trecea. De teamă că nu cumva Cicero, neștiutor de ajutorul care sosise, să nu pățească ceva rău sau să cadă la o înțelegere, trimise înainte un călă-

reț. Caesar nu avea încredere în omul de casă al ner-vianului, deși avusese prilejul să-i pună la încercare bu-na credință. Prudența îl îndemna totuși să țină seama de sentimentele firești ale gallului față de compatrioții săi, stare de spirit care putea duce la un adevărat de-zastru pentru romani. De aceea a preferat să trimită un călăreț, ales din mijlocul trupelor aliate, care cunoștea limba și pe care-l îmbracă în costumul gall. Ca nu cumva acest mesager, fie de bună voia lui, fie silit, să dezvăluie ceva din veștile pe care le ducea, Caesar nu-i încredință nimic verbal, ci toate câte a dorit să ajungă pînă la Cicero l-a ticluit într-o scrisoare în limba greacă. Prevăzînd cazul în care scrisoarea ar fi putut cădea în mîinile dușmanilor, ea tot nu le-ar fi spus ni-mic, căci literele grecești erau pe acea vreme complet necu-noscute barbarilor. De altfel, Caesar avea obiceiul ca ori de câte ori trimitea mesaje secrete, să înlocuiască li-terele care formau cuvintele cu a patra literă corespun-zătoare în șirul alfabetului. În felul acesta nu chiar ori-cine putea lua cunoștință de conținut⁹.

Călărețul trimis, se îndreptă spre lagărul roman ase-diat. Cum i-a fost peste puțină să stabilească legătura cu tabăra, a legat mesajul de o lance și, prefăcîndu-se că-i ochește pe dușmani, o aruncă cu toată puterea spre un anumit turn unde lancea rămase înfiptă. Astfel în-științat despre înaintarea lui Caesar, Cicero prinse cu-raj și făcu față situației cu și mai multă însuflețire¹⁰.

10 Multă vreme barbarii n-au știut nimic despre aju-torul care sosea. Caesar, ca să-i ia cît mai pe neaștepta-te, înainta numai noaptea, iar ziua se adăpostea prin locuri cît mai ferite. Dar mai tîrziu, bucuria manifesta-tă de cei asediați părăindu-li-se suspectă, barbarii trimi-seră iscoade în toate părțile și astfel aflară că Caesar se apropie pe zi ce trece. Atunci ei hotărîră să-i iasă în întîmpinare cu gîndul să-l atace prin surprindere¹¹. Prevenit la timp de intențiile lor, Caesar poposi peste noapte în locul unde se afla, dar în zorii zilei, după ce mai întîi ocupase o înălțime destul de abruptă, își sta-

bili tabăra aici, pe o poziție pe cât s-a putut de îngustă, ca să dea impresia că este însoțit numai de puțini soldați, că se simte extenuat de greutatea drumului și că se teme de atacurile barbarilor. Prin aceste șiretlicuri el spera să-i atragă pe dușmani spre locul înalt unde se afla, ceea ce s-a și întâmplat.

Barbarii plini de dispreț pentru Caesar, care luase astfel de măsuri, se avântară la atac pe coastele colinei, dar fură atât de crunt loviți, încât renunțară să mai reziste¹².

11 Ambiorix și toți ceilalți care i se alăturaseră fură astfel subjugăți. Să nu ne închipuim însă că sentimentele lor s-au schimbat în bine față de romani. Treverii, temându-se de ce-i aștepta, căci Caesar chema la sine pe rînd pe toți șefii de triburi și pedepsele nu întîrziiau, s-au răscolat din nou, la îndemnul lui Indutiomar. Ei atraseră în mișcarea lor și alte triburi, care aveau aceleași temeri. Ținta expediției pe care au organizat-o era lagărul lui Titus Labienus, instalat în ținutul remilor. Dar în timp ce se îndreptau spre remi, romanii îi atacară pe negîndite și îi nimiciră.

Acestea sînt evenimentele care s-au petrecut în Galia¹³. Caesar rămase acolo peste iarnă ca să poată restabili liniștea printr-o severitate sporită.

12 La rîndul lui și Crassus aspira să treacă la o acțiune care i-ar fi adus faimă și cîștig¹⁴. Oricît ar fi căutat, în Syria nu vedea nimic corespunzător cu năzuințele lui¹⁵. Syrianii stăteau foarte liniștiți, iar vecinii lor, care mai înainte vreme le încălcau fruntariile, intimidăți de dominația romană, nu mai organizau nici o invazie. Atunci Crassus se hotărî să înceapă o campanie împotriva parților, deși nu avea nici un motiv să se plîngă de purtarea lor și nici nu era autorizat prin vreun decret senatorial să pornească acest război¹⁶. El însă tot auzise că perșii sînt nespuse de bogați și își închipuia că-l va învinge lesne pe Orodes, de curînd suit pe tron¹⁷. Așa că trecu Eufratul și înaintă adînc în ținutul

54 î.e.n.

Mesopotamiei, lăsînd în urma sa numai jale și ruine. Cum expediția era cu totul neașteptată pentru barbari, aceștia nu avuseseră timp să ia nici un fel de măsuri de apărare. Nu e deci de mirare că Talymenos¹⁸ Silakes¹⁹, pe acea vreme satrap al Mesopotamiei, a fost învins lângă Ichniae, un fort astfel numit, într-o luptă la care a participat doar o mîna de călăreți. Acoperit de răni, Talymenos se îndepărtă, ducînd el însuși regelui part vestea despre expediția lui Crassus.

13 În scurtă vreme Crassus se văzu stăpînul unor locuri întărite cu garnizoane și a unor așezări orașenești, în majoritatea lor grecești, printre care se afla și orașul Nicephorium. Printre locuitorii acestor așezări se aflau mulți coloni aparținînd macedonenilor și grecilor (aceștia din urmă luptaseră odinioară alături de macedoneni), care suportau cu greu stăpînirea partă. Făcîndu-și mari speranțe, ei trecură cu dragă inimă de partea romanilor, în ochii lor mai iubitori de cultura greacă. Locuitorii din Zenodotium fură însă singurii care făcură excepție. După ce au invitat în cetatea lor cîțiva soldați romani, dîndu-le a înțelege că au de gînd să se supună, cît îi văzură înăuntrul zidurilor, puseră mîna pe ei și îi omorîră. Din această pricină orașul lor a fost ras de pe fața pămîntului²⁰. A fost de altfel singurul act de cruzime²¹ săvîrșit de Crassus în urma celor ce se petrecuseră, lipsit de urmări neplăcute pentru el.

Cu ceva mai multă energie Crassus ar fi putut să cucerească și celelalte localități întărite de dincolo de Tigru, dacă și-ar fi continuat neobosit atacurile și ar fi profitat cum trebuie de zăpăceala generală care pusesse stăpînire pe barbari. De asemenea, ar fi trebuit să-și stabilească aici taberele de iarnă și să supravegheze ținutul prin garnizoane puternice și numeroase²². El însă, mulțumindu-se cu cele ce dobîndise în cursul fulgerătoare sale campanii nu s-a mai îngrijit nici de paza acestor localități cucerite, nici de a altora. Plictisit de cît stătuse în Mesopotamia, și dornic să se întoarcă la

viața fără de griji din Syria, Crassus a oferit părților cea mai bună ocazie să ia măsurile de apărare necesare și să pricinuiască mari pierderi în rîndul soldaților romani lăsați la ei în țară.

Așa a început războiul între părți și romani.

54 I.O.N.
(toamna)

14 Parții locuiesc la răsărit de Tigru, împînzind ținutul cu cetăți întărite și cu forturi militare. Pe aici se află și unele orașe, cum ar fi, de pildă, Ktesiphon, reședința regească.

Originea lor se pierde în negura vremurilor și ei sînt cunoscuți ca unii dintre cei mai vechi barbari. Tot părți se numeau și pe vremea existenței regatului persan. Pe acea vreme însă nu ocupau decît un teritoriu restrîns pe care autoritatea lor nu-l depășea. După destrămarea regatului persan și înflorirea puterii macedonene, în perioada cînd urmașii lui Alexandru, certîndu-se între ei, îmbucătățiră moștenirea, ca să-și croiască fiecare în parte un regat propriu, un anume Arsakes, izbuti să ridice din nou faima numelui Partiei²³. După numele acestui rege succesorii săi s-au numit arsacizi. Favorizați de soartă, ei cuceriră regiunile învecinate și transformară Mesopotamia într-o satrapie. În cele din urmă, această dinastie și-a creat o faimă și o putere atît de mare încît începînd chiar din acele vremuri îndepărtate, reprezentanții ei putură să-i înfrunte pe romani. Și în zilele noastre încă ei sînt socotiți drept niște adversari de temut. Nu-i mai puțin adevărat că, deși sînt oameni de valoare în arta războiului, renumele întrece totuși posibilitățile lor reale. Această faimă se datorește în primul rînd faptului că n-au fost niciodată înrobiți de romani, chiar dacă ei personal n-au izbutit să cucerească nimic de la romani, ba uneori au mai și pierdut unele din posesiunile aflate sub stăpînirea lor. Pînă astăzi încă, dacă trebuie să ne înfrunte în luptă, fac față situației în mod onorabil.

15 S-au scris multe lucrări despre neamul, țara de baștină, particularitățile și moravurile părților. Așadar,

n-am de gînd să mai repet toate acestea. În ce privește însă armele și felul lor de a lupta, cîteva lămuriri sînt necesare.

O discuție în această direcție se află aici la locul ei, deoarece vom ajunge la unele amănunte asupra modului în care ei mînuiesc armele.

Nu se folosesc de nici un fel de scut, ci luptă călări, înarmați cu arcuri sau cu lănci. Adesea, călăreții sînt apărați prin scuturi protectoare. Au puțini pedestrași și aceștia nu sînt recrutați decît din rîndul oamenilor mai puțin viguroși.

Cu toate acestea și pedestrima este înarmată cu arcuri. Din cea mai fragedă vîrstă încă, parții sînt învățați cu exercițiile militare. Acest gen de exercițiu, care prevede mînuirea arcului și a lăncii este înlesnit de clima și de configurația geografică a țării²⁴.

Ținutul, cît vezi cu ochii, este o cîmpie întinsă, foarte potrivită pentru pășuni și pentru cursele de cai. Așa că atunci cînd pornesc la război, pleacă însoțiți de herghelii întregi, ca să poată schimba caii după cum e nevoie, să se năpustească ca un fulger din mari depărtări asupra dușmanului, sau, dimpotrivă, să fugă de rup pămîntul. Atmosfera în care trăiesc este teribil de uscată, lipsită complet de umiditate. De aceea, tirul cu arcul este foarte favorizat, afară dacă ne găsim în plină iarnă²⁵. Este deci lesne de înțeles pentru ce parții nu pornesc niciodată iarna la război. În restul anului ei sînt greu de învins la ei acasă sau în regiunile cu un climat asemănător. Suportă destul de bine, din obișnuință, razele arzătoare ale soarelui. De asemenea, au găsit tot felul de mijloace pentru a ocoli marea lipsă de apă și dificultățile de aprovizionare cu apă. Din aceste particularități ale climei și-au creat o adevărată armă pentru a-i respinge pe invadatori.

Li s-a mai întîmplat să cunoască succese în luptă sau în incursiunile de pradă și în afara granițelor teritoriului lor, adică dincolo de Eufurat. Dar, cînd se găsesc într-o regiune mult mai deosebită față de solul lor natal și de clima de la ei de acasă, cînd n-au asigurată hrana și

plata soldei — nu sînt în stare să susțină un război vreme îndelungată, nici cu egală vigoare.

Cam acestea ar fi, așadar, moravurile specifice vieții militare a parților.

16 După ce Crassus a pătruns în Mesopotamia, așa cum am spus mai sus, Orodes îi trimise o deputație în Syria, pentru a se plînge de urmările invaziei și a se informa cu privire la motivele care l-au împins să înceapă războiul. Totodată, îl trimise pe Surena²⁶, însoțit de un corp de oaste, spre localitățile căzute în puterea romanilor sau care trecuseră de partea lor. El se pregătea să pornească personal în fruntea unei armate spre Armenia, regat care aparținuse odinioară lui Tigranes. Scopul pe care-l urmărea era ca Artabazes, fiul defunctului rege, ajuns acum pe tron, îngrijorat de soarta propriei sale țări, să nu se gîndească cumva să vină în ajutorul romanilor. Răspunsul lui Crassus a fost că îl va pune la curent pe Orodes cu pricinile războiului atunci cînd va ajunge la Seleucia. Acest oraș se află în Mesopotamia, și cea mai mare parte a locuitorilor de aici sînt greci²⁷. La auzul unor asemenea cuvinte, un part, pocnind cu degetele mîinii drepte în palma mîinii stîngi, îi spuse: „mai degrabă vor crește peri, colea, în palmă, decît ai să ajungi tu la Seleucia!²⁸ *

53 i.e.n.

17 În iarna în care Cnaeus Calvinus și Valerius Messala au luat în primire consulatul, la Roma s-au petrecut numeroase fapte neobișnuite. Au apărut bufnițe și lupi; cîini cu înfățișare feroasă rătăceau de colo pînă colo. Unele statui s-au acoperit cu broboane de sudoare, iar altele au fost trăsnite. Alegerile de magistrați, în parte din cauza rivalităților obișnuite, dar în primul rînd din cauza opreliștilor ivite după consultarea zborului păsărilor și a semnelor cerești, nu s-au putut ține decît cu mare greutate, abia în cea de a șaptea lună a anului²⁹. Prea lămurit nu reieșea la ce se refereau

54—53
i.e.n.

* Mică lacună.

aceste opreliști, căci la Roma frământările civile se țineau lanț, în Gallia localnicii iarăși se ridicaseră la luptă și peste toate, romanii se treziseră angajați într-un război cu parții, fără să știe nici ei cum. Dar semnele care l-au însoțit pe Crassus când a trecut Eufratul la Zeugma³⁰ (acesta era numele dat după expediția lui Alexandru, vadului pe unde a trecut Crassus) au fost foarte clare și ușor de înțeles.

18 S-a dat numele de „*Vultur*“ unui mic templu în care se înalță un vultur de aur. Fiecare legiune recrutată după normele în vigoare posedă un asemenea chivot; niciodată chivotul nu părăsește tabăra de iarnă a unei legiuni, decât odată cu plecarea tuturor trupelor. Un singur om poartă chivotul, fixat în vârful unei lănci foarte lungi, terminată prin alt vîrf ascuțit, așa ca lancea să poată fi înfiptă în pămînt. Unul din acești vulturi n-a vrut cu nici un chip să treacă atunci Eufratul alături de Crassus, ci lancea a rămas puternic împlîntată în pămînt, de parcă acolo fusese țintuită. Ca s-o smulgă a fost nevoie de mai mulți soldați, care se strînseseră roată în jurul lăncii și care se opinteau din răsuputeri. Smuls din pămînt, vulturul i-a urmat cu multă împotrivire. Afară de aceasta, la bătaia unui vînt puternic unul din acele stindarde uriașe, care amintesc de o pînză de corabie și pe care stă scris cu mari litere roșii, de culoarea purpurii, numele armatei și al generalului de care aparține, a fost răsturnat de pe un pod înalt în apele fluviului. Crassus dădu atunci porunca ca toate drapelele de asemenea dimensiuni să fie tăiate, așa încît, devenind mai scurte, să fie mai ușor de mînut; dar prin aceasta n-a făcut decât să sporească numărul semnelor funeste.

Soldații, în timpul cînd treceau fluviul, au fost învăluiți într-o ceață pînă la pămînt, încît nu mai vedeau unde călcau și se ciocneau unii de alții. Pămîntul dușman, înainte de a pune piciorul pe celălalt țărm, nici nu l-au putut zări. Chiar și trecerea fluviului s-a făcut cu multă greutate, ca și intrarea pe teritoriul inamic, de

altfel. În acele momente s-a stîrnit un vînt cumplit, fulgerele brăzdau cerul și podul a cedat sub greutatea oamenilor, înainte de a-l fi trecut cu toții.

Aceste întîmplări erau atît de lămurite în semnificația lor că pînă și cei mai neștiutori și nepricepuți au înțeles ce vor ele să arate. Soldații își dădeau bine seama că au pornit-o cu stîngul și că nu aveau să se mai întoarcă pe la vetrele lor. Panica și o adîncă tulburare pusesse stăpînire de tot lagărul roman.

19 Atunci Crassus, adresîndu-se oamenilor săi, ca să-i încurajeze le vorbi așa: „Soldați, să nu vă fie teamă de întîmplarea cu podul; nu trebuie să bănuți de aici că vă așteaptă zile grele. Sub prestare de jurămînt, mă leg în fața voastră că am luat măsuri să vă aduc îndărăt în Italia, străbătînd Armenia³¹. Prin aceste cuvinte Crassus ar fi izbutit poate să înviioreze spiritele cînd, fără să-și dea seama, adăugă cu voce tare: „Aveți toată încrederea. Nici unul din voi nu se va mai întoarce de aici la el acasă“. La auzul acestor vorbe soldații socotiră greșeala făcută de Crassus drept o prevestire nu mai puțin gravă, și căzură într-o descurajare mai profundă încă. În zadar a tot încercat Crassus să-i îmbărbăteze, ponegrind lașitatea barbarilor și proslăvind virtuțile romane. Distribuții de bani și făgăduielile unor recompense în daruri n-au ajutat la nimic. Cu toate acestea oamenii îl urmau. Unul n-a ripostat cu vorba sau cu fapta. Se prea poate că au făcut-o din respect pentru disciplină, dar se poate să fi fost și așa de abătuti, încît nici nu se mai simțeau în stare să ia sau să îndeplinească o hotărîre salvatoare. Toate acțiunile lor purtau pecetea unei profunde demoralizări și a unei mari oboseli, de parcă o anume divinitate îi și condamnase dinainte la moarte.

20 Cele mai cumplite lovituri le avură de suferit din partea Osroenului Augarus³². Aliat cu romanii după războiul cu Pompeius, Augarus abia așteptase clipa potrivită în care să îmbrățișeze cauza barbarilor. Același

lucru l-a făcut și arabul Alchaudonios⁵³, mereu gata să treacă de partea celui mai puternic. Cel puțin, acesta din urmă nu s-a sfiit să ia poziție pe față și astfel romanilor nu le-a fost greu să știe ce aveau de făcut. Augarus, dimpotrivă, animat de cele mai bune sentimente față de parți, simula că este prietenul lui Crassus, nu se uita la cheltuielile pretinse de generalul roman și ajunse astfel să-i cunoască toate planurile, pe care se grăbea să le transmită în tabăra parților. Dacă cumva Crassus lua o hotărâre cuminte, Augarus îl sfătuia să n-o urmeze; dacă lua o hotărâre nepotrivită, îl îmboldea să meargă înainte. În cele din urmă iată ce făcu: Crassus se tot gândea să se îndrepte spre Seleucia, însoțit de toată armata și de proviziile pe care le avea, ca să ajungă acolo fără nici un risc, mergând de-a lungul Eufratului și, la nevoie, să navigheze chiar pe apa fluviului. Cu ajutorul celor din Seleucia, pe care credea că-i va atrage ușor de partea lui, pentru că erau greci, Crassus spera să ajungă fără prea mari dificultăți la Ctesiphon; dar Augarus, îl făcu să renunțe la acest plan, demonstrându-i că drumul va fi foarte lung și îl determină să angajeze o luptă cu Surena care, pretindea Augarus, se afla pe aproape și avea cu sine puțini oameni.

21 După ce a luat aceste măsuri pentru a pregăti distrugerea lui Crassus și a asigura succesul lui Surena, Augarus, care cu șeful part se întâlnea destul de des, chipurile, ca să-l tragă de limbă — îi ademeni pe romanii care nu bănuiau nimic, ci erau încredințați că merg spre o victorie sigură, să-și părăsească lagărul întărit. Dar când încăierarea a început, îi lovi și el cu trupele ce le avea⁵⁴.

Iată cum s-au petrecut lucrurile: parții, după ce și-au ascuns grosul trupelor lor — lucru care nu era greu de făcut într-un teritoriu cu dealuri și păduri — au ieșit la luptă în întâmpinarea romanilor. De îndată ce-i zări, Crassus, nu Crassus generalul, ci fiul său, care venise din Gallia ca să lupte împreună cu tatăl său⁵⁵ — se și

53 i.e.n.
(primăvara)

avîntă în fruntea cavaleriei ca să-i lovească. Lăsîndu-se înşelat de micul număr de oameni ce-l vedea — Crassus, subestimînd forţele duşmanului — se luă pe urmele aceluia care dinadins întorseseră spatele şi acum fugeau. Crassus se şi vedea învingător. El se îndepărtă în mod imprudent de trupele de pedestraşi şi, cînd ajunse la o anumită distanţă, se trezi înconjurat. Din această cursă nu mai scăpă cu viaţă.

22 După cele întîmplate, pedestraşii romani nu s-au împrăştiat ci au luptat mai departe împotriva părţilor, cu un curaj nebun, pentru a răzbuna moartea lui Crassus. Cu toate acestea, n-au ajuns la un rezultat pe măsura eforturilor depuse, fie din pricina numărului covîrşitor al barbarilor şi tacticii lor de a lupta, fie mai probabil din cauza nenumăratelor capcane pe care Augarus le tot întindea. Cînd voiau să formeze „broasca ţestoasă”, pentru a se apăra prin strîngerea cît mai deasă a rîndurilor împotriva săgeţilor duşmane, iată că lăncierii părţi năvăleau cu toată puterea împotriva lor, pe unii îi prăvăleau la pămînt iar pe alţii reuşeau să-i împrăştie; dacă înaintau şiruri, şiruri, ca să evite şocul, asupra lor se revărsa o ploaie de săgeţi.

Mulţi romani, paralizaţi de groază, piereau numai în urma puternicului atac al lăncierilor; mulţi alţii erau nimiciţi de cleştele de netrecut al cavaleriei duşmane. Unii erau culcaţi la pămînt prin izbituri de lance sau chiar străpunşi şi apoi tîrîţi în goana calului. Săgeţile şi sulitele zburau fără încetare în aer şi cădeau dintr-o dată peste capetele oamenilor, aşa că pe mulţi sau îi răneau mortal, sau îi scoteau din luptă. Se mai întîmpla că-i nimereau drept în ochi sau pătrundeau prin golurile lăsate de armele de apărare şi îi loveau fie la mîini, fie în oricare altă parte a corpului. Nici să respire nu mai puteau. Nu exista nici un mijloc de adăpostire şi oamenii erau expuşi, neputincioşi cum se adevereau, unor lovituri necontenite. Cînd încercau să se ferească de o lovitură de lance, se expuneau să primească alte cîteva zeci; acelaşi lucru se întîmpla şi

cînd încercau să-și smulgă săgețile înfipte în carne. Nici nu mai știau pe ce lume trăiesc, ce să facă, dacă era mai bine să se miște sau să stea nemișcați. Căci mișcarea nu le asigura securitatea mai mult decît nemișcarea — și nemișcarea le aducea pieire ca și mișcarea. De altfel, inamicul nici nu le dădea răgaz să se miște, iar rămînerea pe loc îi expunea să devină o țintă și mai lesnicioasă înca.

23 Iată ce pătimiră romanii în lupta de la om la om împotriva unor inamici care-i atacau deschis, căci Augarus nu și-a aruncat de la început oamenii în vîltoare. Dar, cînd și el trecu la atac, osroenii, așezați în spatele romanilor care nu aveau cum să-i vadă, lovira cu nădejde, împlîntîndu-și armele în carne printre golurile lăsate de armuri. Se înțelege că victimele lor au fost și mai numeroase încă decît cele ale părților. Siliți să-și întoarcă frontul spre osroeni, ca să-i aibă în față, din spate romanii erau acum striviți de părți; și lupta se desfășura în continuare cu întoarceri cînd într-o parte, cînd în alta. Situația aceasta neobișnuită produse o dezordine din ce în ce mai accentuată în rîndurile romanilor, mai ales că ei se vedeau obligați, concomitent cu aceste veșnice schimbări de front, să-și îndrepte într-una privirile spre direcția de unde veneau în zbor sulitele și săgețile. Nefericiții se izbeau, fără să vrea, de săbiile propriilor lor tovarăși de arme și astfel mulți s-au omorît unii pe alții. În cele din urmă, înghesuiți pe un spațiu extrem de restrîns, s-au văzut nevoiți — cum dușmanii care-i încolțiseră nu mai încetau să arunce ploaie armele ucigătoare asupra lor — să-și apere părțile expuse ale trupului la adăpostul scuturilor celor ce stăteau strîns lipiți de ei. De mișcat însă nimeni nu se mai putea mișca. Nici măcar să stea bine în picioare nu mai erau în stare din cauza mormanilor de morți, și cei care cădeau, se rostogoleau peste cadavre.

Căldura și setea — căci era toiușul verii și atacul fusese dat chiar la amiază — îmbinate cu norii de praf pe care barbarii îi stîrneau dinadins, cu copitele cailor pe

care-i mînau într-una în jurul celor încercuiți, aduceau atîta suferință supraviețuitorilor, că mulți din ei au căzut morți, chiar fără să fi fost răniți.

24 Nu încape îndoială că ar fi pierit cu toții, pînă la unul, dacă lăncile parților nu s-ar fi îndoit sau nu s-ar fi spart, dacă corzile de la arcuri n-ar fi plesnit sub efortul neîntrerupt la care fuseseră supuse, dacă săgețile și sulitele ușoare nu s-ar fi terminat, iar săbiile nu s-ar fi tocit. Dar, norocul cel mai mare a fost că dușmanii înșiși au obosit după atîta măcel.

Așadar, cînd noaptea s-a lăsat, parții s-au retras, îndepărtîndu-se repede pe caii lor iuți, căci aveau de făcut cale lungă. Niciodată ei nu-și așează lagărul în apropierea inamicului, fie el cît de slab, deoarece parții nu folosesc nicicînd sistemul de apărare prin șanțuri și valuri. În eventualitatea unui atac de noapte, ei nu sînt în stare să dea nici un fel de ripostă; într-un asemenea caz, călăreții și arcașii lor sînt deopotrivă de neputincioși³⁶.

Cu toate acestea, parții nu au luat captiv nici un soldat roman în viață. Văzîndu-i de departe pe romani cum stăteau încă drepti cu armele în mîna — fără să le arunce la pămînt, fără să încerce să fugă — ei au crezut că adversarii lor au încă destulă forță și nu se mai încumetară să-i atace.

25 În felul acesta Crassus, împreună cu oamenii cîți mai erau în stare să-l urmeze, se retrase la Carrhae, unde primiți de romanii care se aflau înăuntru, se văzură în fine în siguranță.

Dar mulți dintre răniții care nu mai puteau umbla în starea jalnică în care se aflau și pentru care nu se găsea nici un fel de mijloc de transport, nici persoane care să-i susțină (căci fiecare se grăbea, bucuros să-și pună viața la adăpost), rămaseră pe loc³⁷. Dintre aceștia unii s-au prăpădit în urma rănilor primite, alții s-au sinucis, alții au fost făcuți prizonieri în cursul zilei următoare. Din rîndurile prizonierilor numeroși oameni au murit pe

drum, părăsiți de puteri, numeroși alții și-au dat su-fletul ceva mai târziu deoarece nu primiseră la timp îngrijirile necesare.

Profund descurajat, Crassus nu se mai credea la adăpost de primejdii nici în orașul Carrhae. Dorința lui era să plece cât mai repede și de aici. Cum nu avea posibilitatea să părăsească localitatea în timpul zilei, fără să fie zărit de inamic, a încercat să fugă într-o noapte. Dar a fost trădat de lumina lunii; tocmai atunci era luna plină și coloanele de soldați ale lui Crassus au fost reperate. Romanii au așteptat, așadar, pînă la sosirea nopților fără lună și abia atunci s-au așternut la drum. Mergînd însă în beznă, fără torțe, printr-un ținut cu totul necunoscut, și încă un teritoriu dușman, pe jumătate morți de frică, au ajuns să se rătăcescă unii de alții. Cîteva grupuri, cînd s-a făcut ziuă, au fost prinse și nimicite de inamic; altele au ajuns la liman, în Syria, sub conducerea cvestorului Cassius Longinus³⁸; altele, împreună cu însuși Crassus, s-au suit pe înălțimile muntoase. Intenția lor era ca de-a lungul lanțului de munți să poată ajunge în Armenia.

53 l.e.n.
(afîrșitul
lunii
mai)

26 La vestea despre drumul ales de romani, Surena, deși se temea ca romanii să nu pornească din nou cu război împotriva parților, în cazul cînd ar fi izbutit să scape, nu socoti totuși că e cuminte să-i atace pe înălțimile unde șarjele de cavalerie nu erau posibile. De altfel, romanii fiind soldați greu înarmați, dacă ar fi pornit lupta din vîrfurile înălțimilor, Surena își dădea bine seama că avantajul urma să fie de partea lor; se mai gîndea că desperarea le-ar fi putut, eventual, insufla un fel de nebunie și, ca atare, o încăierare se dovedea riscantă.

El trimise la romani o solie, cu propuneri de pace, pe care o oferea cu condiția ca întreg teritoriul de dincoace de Euftrat să fie evacuat de trupele romane. Crassus, fără să bănuiască nimic rău, se încrezu în vorbele lui Surena. Într-o stare jalnică, ros de temeri, extrem de

abătut în urma loviturilor primite, care-l priveau atât personal cât și în calitate de reprezentat al statului roman, văzându-și oamenii că se codesc în fața unui drum lung și obositor, că le e frică de Orodes, Crassus nu se mai simțea capabil să ia măsurile de rigoare și declară că este gata să înceapă tratativele. Dar Surena nu s-a arătat dispus să ducă convorbirile prin intermediari ci, își exprimă dorința să discute personal cu Crassus, cu gândul ascuns să-l prindă, când generalul roman va veni însoțit doar de o gardă.

S-a hotărât ca ambele părți să se întâlnească pe un loc neutru, însoțite de un număr egal de oameni. Crassus a coborât spre câmpie și, ca să ajungă mai repede la locul de întâlnire, Surena i-a trimis un cal, chipurile, în dar.

27 Cum Crassus își tot amîna plecarea și ezita să ia o hotărîre, barbarii se repeziră la el, îl înșfăcă și îl suiră pe cal cu forța. Romanii, la văzul celor ce se petreceau, traseră îndărăt pe generalul lor și astfel se ajunse la o încăierare. Cîtăva vreme victoria rămase nesigură. Apoi, când alte detașamente de barbari veniră în sprijinul oamenilor lor, aceștia au reușit să iasă învingători. Și era firesc să se întîmple așa. Barbarii din câmpie, gata pregătiți pentru lovitura pusă la cale, au luat-o înaintea romanilor care se aflau sus pe înălțimi.

În această bătălie căzură destui oameni, printre care și Crassus, fie înjunghiat chiar de unul din oamenii lui, ca să nu fie prins de viu, fie ucis de părți, după ce fusese grav rănit. Așa s-a săvîrșit Crassus din viață. După cîte se povestește, părții i-au turnat pe gură aur topit, insultîndu-i amarnic cadavrul. Adevărul e că, deși putred de bogat, o lăcomie nestinsă de bani îi stăpînea sufletul în așa măsură, încît el îi căina și îi privea drept săraci pe aceia care nu erau în stare, din veniturile lor, să hrănească o legiune. Grosul armatei romane ajunse cu mare greutate peste crestele munților,

pînă în teritoriu amic; parte nu a putut totuși să scape și a căzut în mîinile dușmanilor³⁹.

52 l.e.n.

28 Parții, pe acea vreme, nu îndrăzniră să depășească linia Eufratului. Ei se mulțumiră să ia din nou în posesiunea lor întreg teritoriul de dincoace de fluviu.

Ceva mai tîrziu, au năvălit în Syria⁴⁰, dar nu cu forțe considerabile, de parcă provincia n-ar fi avut nici comandant, nici apărare militară. Cum nu erau mulți, Cassius îi respinse cu ușurință⁴¹. Lui Cassius, pe vremea cînd romanii ajunseseră la Carrhae, soldații plini de obidă împotriva lui Crassus îi oferiseră încă de pe atunci comanda supremă. Copleșit de nenorociri, Crassus însuși se învoise la acest transfer. Cassius însă nu acceptase. Dar acum, pentru a salva situația de moment și pentru a asigura viitorul se văzuse nevoit să preia guvernămîntul Syriei.

Barbarii, departe de a renunța, s-au întors din nou cu trupe mult mai numeroase. Cu numele, expediția era condusă de fiul lui Orodes, Pacorus, încă un copil⁴²; în fapt, adevăratul comandant militar era Osakes.

Parții și-au croit drum pînă spre Antiochia, luînd în stăpînire tot ce le ieșea în cale. Ei erau însuflețiți de speranța de a cuceri tot restul Syriei, știind foarte bine că romanii nu aveau destule forțe pentru a face față unui atac; cît despre populația băștinașă, care ura dominația străină, aceasta înclina mai departe pentru ei, alcătuită cum era din vecini, cu aceleași deprinderi și același fel de trai.

51 l.e.n.

29 Pe Antiochia însă n-au putut pune mîna. Cassius i-a respins cu toată vigoarea, iar ei nu erau în stare să organizeze un asediu așa cum se cuvine. Atunci s-au îndreptat spre Antigonia. Dar nici aici nu îndrăzniră și nici nu putură pătrunde în cartierele mărginașe, protejate de perdele dese de arbori. În fața acestei piedici, parții s-au gîndit să taie copacii și astfel să treacă fără teamă și primejdii la asaltul orașului, lipsit de jur împrejur de apărarea sa naturală. Cum nu făcură nici o ispravă,

căci tăierea pădurii cerea eforturi uriașe iar ei își pierdeau vremea de pomană, cum Cassius, pe de altă parte, ataca mereu detașamentele desprinse de grosul armatei — se văzură nevoiți să plece și de aici, pentru a-și încerca norocul în altă parte.

Profitând de ocazie, Cassius le-a întins tot felul de curse pe drumul pe care-l urmau. Așa de pildă, li s-a arătat însoțit doar de o mică escortă și i-a ademenit să-l urmărească. Făcând apoi o mișcare de învăluire, a omorât o mulțime de parți, printre care și pe Osakes. După moartea comandantului lor militar, Pacorus părăsi Syria și niciodată de atunci înapoi parții n-au mai încălcat hotarele acestei provincii.

30 Abia plecase regele part când Bibulus⁴³ sosi în Syria în calitate de proconsul, deși un decret interzicea pretorilor și consulilor să preia imediat promagistraturile în provinciile mărginașe. Înainte de cinci ani nu era îngăduit să dobândești o asemenea promagistratură. Acest decret avea ca scop să prevină eventualele tulburări provocate de aceia care se certau pentru obținerea promagistraturilor.

Bibulus reuși să mențină pacea în regiunile supuse romanilor și să provoace disensiuni interne în rândul parților. El atrase de partea lui pe un satrap numit Ordonapates, care-l ura de moarte pe Orodes; prin tot felul de trimiși, îl convinse pe Ordonapates să-l proclame rege pe Pacorus și alături de el, să pornească împotriva lui Orodes.

Așa s-a sfârșit, sub consulatul lui Marcus Marcellus și al lui Sulpicius Rufus, războiul între romani și parți, după ce ținuse timp de 4 ani⁴⁴.

51 L.e.n.

31 În acest răstimp Caesar a supus pe calea armelor acele regiuni ale Galliei care se ridicaseră iarăși la luptă. El personal a repercutat destul de multe victorii, altele le-a câștigat cu ajutorul locotenenților săi. Eu, nu voi aminti decât pe cele mai renumite⁴⁵. Ambiorix, câștigând de partea sa pe treveri încă mîniati de moartea lui In-

54-55
L.e.n.
(Iarna)

dutiomar, alături armatei pe care o avea un număr destul de mare de triburi de treveri și, pe lângă acestea, angajă în solda sa mercenari celți⁴⁶.

Labienus, hotărât să-l atace înainte de sosirea mercenarilor celți, a făcut o incursiune pe teritoriul treverilor⁴⁷. Deoarece treverii, în așteptarea ajutorului celt, n-au luat nici o măsură de apărare, ci stăteau foarte liniștiți pe celălalt mal al unei ape care-i despărțea de romani, Labienus, după ce-și strânse ostașii, le vorbi în așa fel de parcă avea intenția să-i descurajeze pe ai săi și, dimpotrivă, să inspire numai încredere dușmanului. De datoria lor era — spuse Labienus — să se retragă către tabăra lui Caesar, la loc sigur, înainte de sosirea celților. Aceste îndemnuri au fost urmate, fără zăbavă, de semnalul care ordona strângerea corturilor; romanii au plecat imediat și, ceea ce Labienus prevăzuse că se va întâmpla s-a petrecut întocmai. Barbarii, care auzișeră tot ce rostise comandantul roman, căci îl pîneau îndeaproape și, Labienus știind prea bine acest lucru, dinadins vorbise foarte clar, s-au lăsat păcăliți⁴⁸. Ei crezură că într-adevăr Labienus este cuprins de teamă și că fuga lui nu este simulată. Așa că ei se grăbiră să traverseze râul și se luară pe urmele romanilor, plini de însuflețire, fiecare cât putea mai repede să alerge. Dar iată că Labienus se năpusti asupra lor, așa răsfirați cum erau și după ce-i lovi cu toată puterea pe cei din primele rînduri, îi întoarse din cale cu ușurință și pe aceia care veneau în urmă, gonii de însăși fuga tovarășilor lor de arme. Barbarii fugeau care încotro, împiedicîndu-se unii în alții împinși din spate în direcția râului. Mulți din ei căzură sub loviturile romanilor.

53 l.e.n.

32 Deși mulți alții scăpaseră prin fugă, Caesar nu-și făcu nici o grijă de soarta lor. În schimb, își dădu multă osteneală ca să-l găsească și să-l urmărească pe Ambiorix, care se deplasa cînd ici, cînd colo, provocînd mari pierderi trupelor romane.

Fiindcă nu a putut nici cum să-l prindă, Caesar a inițiat o expediție de represalii împotriva celților, ca

unii care se arătaseră gata să vină în ajutorul treverilor. Dar această încercare n-a dus atunci la nici un rezultat. Temîndu-se de suebi, Caesar s-a văzut silit să se întoarcă cît mai repede cu putință. Cel puțin, astfel și-a cîștigat faima de a fi trecut o doua oară Rinul. El a desfăcut numai partea de pod care atingea teritoriul barbarilor și, lîngă pod, a ridicat un turn de pază, ca să demonstreze intenția de a traversa Rinul cît mai des⁴⁹. Apoi, înciudat pentru că Ambiorix îi scăpase printre degete, îngădui oricui va voi, să prade teritoriul peste care acesta oblăduia, cu toate că pe aici nu se mai ivise nici o mișcare de răzvrătire împotriva stăpînirii romane. El dădu chiar o proclamație în acest sens, așa ca să se adune cît mai multă lume, dornică de pradă. Mulți galli și mulți sugambri profitară de această ocazie și se aruncară plini de lăcomie asupra prăzii. Sugambrii nu se mulțumiră să jefuiască doar așezările sușilor lui Ambiorix, ci îi atacară și pe romani. Pîndindu-i cînd aceștia ieșiseră cu toții din tabăra lor pentru a-și procura grîne, ei le ocupară tabăra prin surprindere⁵⁰. Cînd romanii, preveniți de ce se întîmplă, alergară în mare grabă să-și apere avutul, sugambrii uciseră numeroși oameni din rîndurile lor. După această ispravă, înspăimîntați la gîndul a ceea ce-i aștepta din partea lui Caesar, se întoarseră cît putură mai repede la ei acasă. Iar Caesar, din cauza iernii care se apropia și a tulburărilor de la Roma, nu a putut să se răzbune pentru nici una din nelegiurile lor. Caesar își trimise soldații în taberele de iarnă iar el se îndreptă spre Italia, pretextînd că face acest lucru ca să vegheze asupra Galliei cisalpine dar, în realitate, pentru a fi mai aproape de Roma și a veghea asupra lucrurilor care se petreceau acolo⁵¹.

33 Tocmai atunci însă noi răscoale se iviră printre triburile gallilor. Arvernii, sub conducerea lui Vercingetorix, s-au ridicat la luptă și i-au omorît pe toți romanii cîți îi găsiră prin țara lor. Apoi se îndreptară spre aliații romanilor, dar se purtară plini de prietenie

52 I.O.N.

față de cei care se arătau gata să li se alătore; celorlalți însă le făcură mult rău⁵².

Cînd află despre toate acestea Caesar se întoarse în Gallia. El îi surprinse pe arverni în curs de a încălca și a jefui teritoriul biturigilor; dar Caesar nu-i putu ajuta pe biturigi, căci nu avea cu sine întregul efectiv al trupelor sale. În schimb, el intră în ținutul arvernilor și astfel îi sili să se întoarcă la ei acasă.

Dar, deoarece nu se simțea destul de tare să le țină piept, plecă mai înainte de sosirea lor⁵³.

34 Cînd văzură cum stau lucrurile, arvernii năvăliră din nou în ținutul biturigilor, puseră mîna pe orașul acestora Avaricum și se menținură vreme îndelungată în această așezare⁵⁴. Ceva mai tîrziu ei au fost asediați de romani. Dar incinta era greu accesibilă, așa cum se înfățișa apărută dintr-o parte de mlaștini, cu neputință de trecut iar de cealaltă înconjurată de un rîu cu unde foarte repezi. Barbarii, de altfel puzderie, au respins cu ușurință asalturile romanilor și, pornind la rîndul lor numeroase contraatacuri afară din oraș, produsera mari pierderi trupelor care îi asediau. Ei sffrșiră prin a da foc tuturor locurilor din împrejurimi, nu numai ogoarelor și satelor, dar pîna și așezărilor orașenești care li se păreau că ar putea fi de un oarecare folos romanilor. Dacă aliații acestora, aflați ceva mai departe, le trimiteau provizii, arvernii prădau convoaiele; așa că pîna la urmă romanii, care, după toate aparențele erau asediatorii orașului, sufereau toate neajunsurile hărăzite unor oameni asediați.

La un moment dat, înaintea unui asalt pregătit asupra unei laturi a orașului, o ploaie torențială însoțită de un vînt puternic — căci iarna nu mai contenea — goni primele valuri de asediatorii care se refugiară în corturile lor. Vremea rea îi sili pe barbarii să se întoarcă și ei pe la casele lor. De îndată ce barbarii s-au îndepărtat de la creneluri, romanii profitară de ocazie și dădură un nou asalt asupra zidurilor lipsite de apărare — cînd nimeni nu se aștepta. Fără ca dușmanii

să-și dea seama de prezența lor, ei și apucaseră să cucerească un turn de pază și apoi, restul orașului a fost lesne de cucerit. Romanii prădară toate cartierele orașului și, în furia lor oarbă, când își aduceau aminte cât ținuse asediul și câte rele înduraseră — trecură prin tăișul săbiei pe toți locuitorii.

53 l.e.n.
(aprilie)

35 După această victorie, Caesar se îndreptă cu trupele sale spre ținutul arvernilor⁵⁵. Cum însă arvernii localnici știau că vor veni zile grele — ei ocupaseră dinainte și fortificaseră toate podurile pe unde Caesar ar fi putut să treacă. Caesar se văzu pus în încurcătură. El cutreieră mult timp malul opus al fluviului, în speranța că va găsi pînă la urmă un vad potrivit, unde apa să poată fi trecută cu piciorul. Ajuns în fine la o perdea de păduri cu umbră deasă, ordonă celei mai mari părți din armată să plece mai departe împreună cu poverile, dîndu-i poruncă să înainteze într-un șir cît se poate de răsfirat, așa ca dușmanul să rămînă cu impresia că deplasarea era făcută de întreg efectivul. El, împreună cu oamenii cei mai viguroși, rămase la adăpost de priviri, în desișul pădurii. Cu ajutorul acestor soldați a tăiat copaci și a construit lotci, mijlocul cel mai simplu de a trece fluviul.

În timpul acestei operații barbarii își îndreptau toată atenția spre trupele romane care o luaseră înainte și în mijlocul cărora bănuiau ei, se află și Caesar. În timpul nopții însă Caesar rechemă spre el pe cei care se îndepărtaseră și, după ce îi trecu și pe ei peste apă, cuceri întreg teritoriul arvern. Oamenii fugiră cu toții spre Gergovia, unde căraseră și ceea ce aveau mai de preț. Pentru cucerirea acestui oraș Caesar a cheltuit zadarnic multă energie.

36 Cetățuia orașului se afla pe o colină abruptă și pe deasupra, era înconjurată de ziduri groase⁵⁶. Barbarii ocupaseră cu puternice posturi de pază toate înălțimile din jur, așa încît era la latitudinea lor sau să rămînă pe loc, în deplină siguranță, sau să coboare în

cîmpie unde aveau toate șansele să obțină avantaj.

Într-adevăr, Caesar, care nu avusese de ales din lipsa înălțimilor oricît de mici, fusese nevoit să-și așeze tabăra într-o cîmpie. El nu era așadar în stare să prevadă nici una din mișcările inamicului. În schimb, barbarii, de pe înălțimile unde erau postați, observau direct orice mișcare din tabăra militară a lui Caesar și, în consecință, alegeau momentele cele mai potrivite pentru atac. Dacă se întîmpla ca ai lor să se avînte prea mult, se opreau imediat și numai decît intrau din nou la adăpostul locurilor întărite. Romanii, față de aceste înlesniri ale barbarilor, nu puteau să se apropie în nici un chip de forturile lor, decît dacă depășeau linia pînă la care ajungea tirul praștiilor și al arcurilor cu săgeți.

Caesar, deoarece timpul se scurgea fără folos, după numeroase încercări de atac ale înălțimii pe care se afla cetățuia întărită a dușmanilor, izbuti în cele din urmă să cucerească o parte din colină, ba chiar să și o fortifice cu ziduri, ceea ce, desigur, i-ar fi îngăduit ca de aici să pornească mai ușor atacul asupra restului⁵⁷. Cum însă operațiile generale de asalt se dovediră infructuoase și Caesar pierdu mulți ostași⁵⁸, își dădu seama că cei asediați nu puteau fi înfrinți.

În acest timp, în ținutul haeduilor izbucniră tulburări. După plecarea lui Caesar în direcția haeduilor⁵⁹, cei lăsați la asediul Gergoviei avură și mai multe neajunsuri de îndurat. Atunci Caesar ordonă ridicarea asediului.

37 La început haeduii își respectaseră angajamentele și trimiseseră regulat ajutoare lui Caesar. Dar mai târziu, înșelați de diferite căpetenii, printre care și Litaviccus, au pornit și ei la război, deși împotriva voinței lor⁶⁰. Litaviccus, deoarece n-avea alt mijloc de convingere pentru a-i îndemna să se răscoale, manevră în așa fel ca să-i fie lui încredințate acele unități de luptă pe care haeduii le trimiteau către Caesar, în baza tratatelor de ajutor. El porni la drum cu multă tragere de inimă, de

parcă aceasta i-ar fi fost cu adevărat misiunea. Dar, în prealabil, avusese grijă să trimită înainte călăreți; unora dintre aceștia le poruncise să se întoarcă și să răspîndească zvonul că oamenii trimiși odată cu ei, cît și haeduii care se și găseau pe lîngă romani, fuseseră atacați pe neașteptate și uciși. El izbuti astfel să stîrnească indignarea ostașilor, pronunțînd în fața lor un discurs înflăcărat, potrivit veștilor anunțate. Așa s-a și ajuns la revolta acestor soldați care, la rîndul lor, convinseseră și pe alții să li se alăture.

Caesar, de îndată ce află cum stau lucrurile, trimise în lagărul haeduiilor pe frații lor care se aflau pe lîngă el și despre care se zicea că au fost uciși. Toată lumea putea să-i vadă vii și nevătămați. Pe urmele acestora venea însă și el, escortat de cavalerie. Haeduii își schimbă gîndurile, se căiră și ajunseră iarăși la bună înțelegere cu romanii.

38 După noi înfrîngeri sub zidurile Gergoviei, în timpul absenței lui Caesar, romanii se hotărîră să părăsească definitiv asediul.

Cei care organizaseră răscoala și se dovediseră tot mai nesățioși să provoace mereu alte tulburări, începură să se teamă și, fără să se astîmpere...*, puseră la cale alte provocări. La această veste, acei dintre haedui care luptau înregimentați în trupele lui Caesar, i-au cerut voie să se înapoieze în ținuturile lor, promițînd că vor restabili pe deplin ordinea. Eliberați din serviciu pe acest motiv, ei s-au îndreptat spre Noviodunum unde romanii păstrau tezaurul, proviziile de grînce și mulți ostateci. Aici, cu ajutorul neprecupețit al băștinașilor, au surprins pe soldații din garnizoană pe care i-au nimicit, apoi au pus mîna pe tot ce au găsit. Orașul, punct strategic important, l-au dat pradă flăcărilor ca romanii să nu-și mai poată crea aici o bază de acțiune în viitoarele lor operații de război. Apoi chemară la luptă și pe celelalte triburi de haedui⁶¹.

* Mică lacună în text.

Prima încercare a lui Caesar a fost să pornească pe dată împotriva haeduilor. Dar, împiedicat de creșterea apelor Ligros-ului⁶², n-a putut să-și realizeze planul și atunci, s-a îndreptat spre lingoni, unde nu s-ar putea spune că i-a mers mai bine. Labienus în schimb, după ce izbuti să-i învingă pe barbarii care-i stînjeneau libera trecere pe mal, cucerii o insulă de pe Sena. Pentru ca încercarea lui să fie încununată cu succes, el traversă apele fluviului în mai multe puncte deodată, și în aval, și în amonte, așa ca să nu poată fi oprit de un contraatac, dacă ar fi trecut numai într-un singur loc.

39 Înainte de această operație, Vercingetorix, subestimînd forțele lui Caesar în urma celor cîteva înfrîngeri pe care generalul roman le suferise, începu o campanie împotriva allobrogilor. În ținutul sequanilor iată însă că se lovi tocmai de Caesar, care se grăbea să vină în ajutorul allobrogilor. Gallii îl încercuiră pe generalul roman. Cu toate acestea ei nu ajunseră să-i facă nici un rău ci, dimpotrivă, îi provocară pe romani să-și desfășoare toată măiestria lor militară și astfel, Vercingetorix, care-i făcuse pe romani să se îndoiască că vor mai scăpa cu viață, se văzu pus în inferioritate din cauza încrederii prea mari ce-o avusese în numărul trupelor sale⁶³. Celții, care luptau alături de romani⁶⁴, contribuiră și ei la eșecul comandantului gall. În iureșul asaltului, prin curajul lor nebunesc susținut de statura lor de uriași, ei rupseră lanțul ce-i încercuia. Această întorsătură favorabilă nu slăbi avîntul lui Caesar. El îi constrînse pe barbari să se refugieze la Alesia⁶⁵ unde, la rîndul lui, îi împresură și începu un îndelungat asediu.

40 Înainte ca lucrările de încercuire să se termine, Vercingetorix porunci mai întîi cavaleriei sale să părăsească locul, deoarece nu avea cu ce hrăni caii. Intenția lui era ca prin ajutorul acestor călăreți, care se întorceau fiecare la vatră, să capete merinde și ajutoare. Cum călăreții întîrziu să revină și mîncarea începuse să lipsească, el evacua treptat din oraș copiii, femeile și pe toți

cîți se dovedeau neputincioși să participe la apărarea orașului. Vercingetorix, își făcea iluzii că această gloată va fi cruțată de asediatori, după ce romanii vor fi prădat tot avutul ce-l cărau cu ei sau, își făcea poate socoteala, că cei rămași, hrănindu-se cu porțiile de mîncare disponibile, vor rezista vreme mai îndelungată. Dar în această privință s-a înșelat. Caesar, n-avea nici el provizii îndestulătoare, așa că nici vorbă nu era să-i mai hrănească și pe alții. Deoarece era convins că lipsa de alimente va spori îngrijorător odată cu sosirea celor evacuați din tabăra dușmană, care urmau să fie primiți pînă la ultimul om de acei de un neam cu ei, i-a respins în bloc. Această mulțime de oameni, prinsă așadar între orașul asediat și tabăra romană, neprimită de nimeni, a pierit în chipul cel mai jalnic. Tocmai atunci iată că își făcură apariția cavaleria și trupele auxiliare care fuseseră chemate în ajutor⁶⁶, dar ele au fost înfrînte într-o luptă de cavalerie la care au luat parte și celtii . . .*, care-i sprijineau pe romani. După această bătălie, pe cînd încercară în cursul nopții să pătrundă spre zidurile cetății, străbătînd centura întăriturilor, suferiră o grea lovitură. Romanii săpaseră pe porțiunile unde cavaleria ar fi putut avea acces, șanțuri ascunse vederii, pe care le-au presărat cu pari ascuțiți, înfipti în pămînt. Terenul era însă perfect nivelat, așa că nu se deosebea cu nimic față de ce era în jur. Oamenii și caii s-au prăvălit de-a valma în aceste șanțuri, unde și-au găsit un sfîrșit tragic, fără să fi băgat de seamă primejdia⁶⁷. Cu toate acestea, gallii nu se preară mai înainte de a fi cunoscut iarăși năpasta înfrîngerii, într-o bătălie în toată regula, care s-a dat chiar sub zidurile cetății. La această înfruntare au participat și cei închiși în oraș și cei care-l părăsiseră⁶⁸.

41 După dezastru, Vercingetorix ar fi putut să fugă, căci nu fusese nici prins, nici rănit. Dar, sperînd că în virtutea prieteniei de odinioară Caesar tot avea să-l ierte,

* Lacună în text.

se duse direct la Caesar, fără să-l mai vestească printr-un crainic. Caesar stătea pe jilțul său înălțat pe o estradă când, dintr-odată, șeful gall își făcu apariția în fața sa, stîrnind și oarecare emoție în rîndurile asistenței. Vercingetorix avea o statură falnică și, așa înarmat cum era, părea deosebit de impunător. Se făcu o liniște mormîntală. Fostul prieten al lui Caesar căzu în genunchi în fața acestuia și, fără să spună un cuvînt, îi implora iertarea strîngîndu-i mîinile. Acest spectacol stîrni mila celor din jur care-și aminteau de cît noroc avusese parte Vercingetorix, în comparație cu starea atît de jalnică în care se afla acum⁶⁹. Dar Caesar, contrar așteptărilor, îi reproșă tocmai faptul de a fi mizat pe vechea lor prietenie pentru a-și cîștiga viața. Opunînd recenta lui comportare față de sentimentele ce-i unea odinioară, Caesar scoase în evidență, fără cruțare, tocmai latura odioasă a nedreptății pe care șeful gall o săvîrșise. Sub imperiul mîniei, Caesar nu-l compătimi în acele momente grele — ci porunci să fie de îndată aruncat în lanțuri. Mai tîrziu, după ce Vercingetorix i-a împodobit carul triumfal, a poruncit să fie ucis.

52-51
i.e.n.

42 Dar toate acestea s-au întîmplat mult mai tîrziu. În perioada despre care vorbim⁷⁰, Caesar a ajuns la o înțelegere pe calea tratativelor cu unele neamuri din Gallia iar pe altele le-a înrobît prin lupte.

Belgii, care locuiau ținuturi învecinate cu gallii și-au ales drept căpetenie pe un oarecare Commius, de neam atrebat⁷¹. Ei au rezistat în fața lui Caesar vreme îndelungată. De două ori, în angajamente de cavalerie, au luptat cu romanii de la egal la egal; a treia oară însă, într-o luptă de infanterie, după ce la început nu se știa cine va învinge, fură nevoiți să cedeze și să fugă, deoarece cavaleria romană îi lovi pe la spate cînd nu se așteptau. Cei care mai rămăseseră în lagăr plecară și ei în timpul nopții; după ce traversară o pădure în care își lăsaseră doar căruțele — acest lucru l-au făcut în speranța că dușmanii care le veneau pe urme vor întîrzia în fata obstacolului întîlnit și în fața flăcărilor — se

grăbiră să ajungă cât mai iute la loc sigur. Totuși, speranțele le-au fost deșarte. Romanii, de îndată ce-au prins de veste despre fuga belgilor, i-au urmărit fără preget. Când au dat de vîlvătaia din pădure, au stins incendiul, în parte, turnînd apă, în parte tăind copacii. Unii soldați, fără să țină seama de nimic, se avîntară prin mijlocul flăcărilor și îi ajunseră repede din urmă pe fugari. Dintre belgi căzură mulți oameni pe cîmpul de luptă⁷².

43 După această înfrîngere s-au găsit și alte neamuri care să înceapă tratative cu Caesar⁷³. Atrebatul a scăpat cu fuga, dar nu s-a potolit nicidecum ci, încerca mereu să-l prindă în capcană pe Labienus. Învins însă și el într-o luptă, s-a lăsat înduplecat să meargă pe calea convorbirilor. Din întîmplare, a fost rănit de un roman înainte de a se fi ajuns la o înțelegere. Cum își pierduse încrederea în respectarea tratatelor de pace, Commius fugi din nou și iarăși deveni pentru romani un dușman de temut. Această situație a durat pînă cînd șeful gall își dădu seama de realitate. El izbuti să obțină garanțarea deplinei securități pentru cei care-l însoțeau precum și pentru toți oamenii de sub ordinele sale. După unii autori⁷⁴, pentru el personal obținu dreptul de a nu se arăta niciodată în fața unui roman.

Așa s-a ajuns la convenția de pace cu acest neam; și alți galli au fost în continuare supuși, fie că acceptau jugul roman de bună voie, fie că au fost constrînși prin lupte. Caesar, folosind metode felurite, și anume impunerea de garnizoane și aplicarea de pedepse, cereri de mari sume de bani, fixarea unor tributuri anuale, pe unii îi domoli, frîngîndu-le cerbicia, iar pe alții îi îmblînzi.

Acestea au fost evenimentele petrecute în timpul consulatului lui Lucius Paulus și Caius Marcellus.

44 Caesar, după terminarea cuceririi Galliei și expirarea mandatului de comandant suprem care i se încredințase⁷⁵, ar fi trebuit să părăsească Gallia și să se reîntoarcă la Roma⁷⁶. El ajunsese la capătul misiunii sale, iar războiul încetase. Așadar, Caesar nu mai avea la în-

50 i.e.n.

demnă nici un motiv plauzibil pentru a menține pe picior de război armata ce-o comanda și a refuza să redevină un simplu particular.

În vremea aceasta Roma era agitată de tulburări grave. Crassus murise între timp, iar Pompeius, redevenit puternic, căci fusese de trei ori consul și își prelungea guvernarea Iberiei pe încă cinci ani, nu-i mai arăta lui Caesar nici o simpatie. Copilul care reprezenta singura legătură de prietenie ce-i mai lega, se stinsese și el din viață⁷⁷... * În sufletul lui Caesar încolțea pe drept cuvânt temerea ca nu cumva, lipsit de armată, să ajungă pe mîna lui Pompeius și a altor dușmani. În consecință, el nu-și licenție armata.

53 l.o.n.

45 Tot în acești ani tulburările interne se țineau lanț la Roma, mai ales în sînul comițiilor care alegeau magistrații. Cu mare greutate Calvinus și Messala au fost în cele din urmă aleși consuli, abia în cea de-a șaptea lună a anului⁷⁸. Alegerile nu s-ar fi ținut nici atunci, dacă Q. Pompeius Rufus n-ar fi fost întemnițat în urma unui ordin al Senatului, deși era nepotul lui Sulla și tribun al plebei. Aceeași pedeapsă a fost prevăzută pentru indiferent cine ar mai fi avut intenția să aducă prejudicii statului. Pompeius a fost însărcinat cu apărarea statului împotriva acestor răuvoitori. Într-adevăr, se mai întîmpla uneori ca păsările să întrerupă activitatea Comițiilor, cînd nu binevoiau să apară în ochii interregilor; dar, de cele mai multe ori piedicile veneau din partea tribunilor care, amestecîndu-se într-una în treburile publice din capitală, ajunseseră să orînduiască pînă și jocurile publice în locul pretorilor. Ei erau principalul obstacol în calea alegerilor de magistrați. Pentru aceasta a fost Rufus aruncat în închisoare. Mai tîrziu, același Rufus, găsind un motiv oarecare, în realitate, mînat de dorința de a-l face părtaș la dezonoarea ce-o suferise, l-a închis în aceeași temniță, unde fusese el aruncat și pe edilul Favonius.

* Mică lacună.

Toți tribunii plebei născociau cele mai felurite pretexte pentru a împiedica alegerile de consuli și propuneau alegerea unor tribuni militari în locul consulilor, așa ca guvernământul țării să fie încredințat, precum odinioară, unui număr cât mai mare de magistrați. Cum nu găseau ascultare la nimeni, repetau mereu că s-ar cuveni să-l aleagă dictator pe Pompeius. Formulând mereu această pretenție, au amânat alegerile de consuli pentru multă vreme.

Pompeius nu se afla la Roma și, dintre cei prezenți, nimeni n-ar fi îndrăznit să voteze în favoarea unei asemenea propuneri, căci toți urau de moarte dictatura din pricina cruzimii de odinioară a lui Sulla, dar nici să nu-l aleagă n-ar fi cutezat, dacă propunerea s-ar fi pus cumva la vot, timorați cum erau de persoana lui Pompeius.

46 În cele din urmă Pompeius, întors într-un târziu la Roma, nu acceptă dictatura ce i se oferea și se îngrijește de pregătirea alegerilor consulare. Cu toate acestea, în urma tulburărilor provocate de asasinatele politice, consuli în funcție nu stabilizează cine să le fie succesori. Ei renunțaseră să mai poarte haine de senator și convocară Adunarea Senatului îmbrăcați în simpla haină de cavaler, așa cum se cuvenea la un mare doliu public. Cu acest prilej s-a votat un decret conform căruia nimeni, după ce va fi îndeplinit funcția de pretor sau de consul, nu mai putea fi numit timp de cinci ani, în funcția de proconsul sau de propretor. Prin această măsură, care întârziează intrarea imediată în funcția de promagistrat, ei încercau să pună o frână goanei după obținerea de magistraturi, căci lipsa de orice măsură și nebunia pusese răstăpânire pe candidați. Adevărul este că lupta electorală devenise un fel de competiție strânsă, pentru care se cheltuiau sume uriașe de bani; de cele mai multe ori ea lua din nefericire înfățișarea unor adevărate ciocniri, așa de cumplite uneori, că pînă și consulul Calvinus a fost rănit într-o bună zi. Nu s-au putut ține alegeri nici pentru consuli, nici pentru pretori, nici pentru prefectul ora-

53 L. 2.

șului și, astfel, Roma s-a văzut complet lipsită de magistrați în primele luni ale anului⁷⁹.

47 În această stare excepțională, viața nu mai avea un curs normal și târgul care se ține din nouă în nouă zile, a căzut chiar în ziua de 1 ianuarie; această coincidență nu a fost socotită o simplă întâmplare ci o prevestire sinistră, care umplu sufletele de groază. La aceasta s-au adăugat și alte semne menite să sporească frica: o bufniță a fost văzută și apoi prinsă în oraș, o statuie s-a acoperit cu broboane de sudoare timp de trei zile, o stea strălucitoare a brăzdat cerul dinspre miazăzi spre soare-răsare; trăsnetele au căzut în nenumărate rânduri, însoțite de o ploaie de bulgări, de pietre, de scoici și de sânge, care pluteau prin văzduh.

După parerea mea, și acel decret votat la sfârșitul anului precedent cu privire la Serapis și la Isis, n-a fost altceva decât tot un fel de prevestire, cu nimic mai puțin importantă decât altele. Senatul hotărâse ca lăcașurile de închinare, ridicate în cinstea acestor divinități de unele persoane particulare, să fie dărîmate. Multă vreme Serapis și Isis nu au fost recunoscuți drept zeități și, cînd în fine cultul lor a triumfat și a reușit să fie oficial recunoscut, templele ridicate în cinstea lor au fost clădite numai afară din pomoerium.

48 Cît timp Roma a trecut prin această perioadă de dezordine, nimeni nu mai ținea cîrma statului; crime se întîmplau aproape zilnic iar Comițiile nu se dovedeau în stare să aleagă magistrați, cu toată strădania candidaților de a obține magistraturile, pentru care nu cruțau nici bani, nici vieți omenești.

Milo, și el candidat la consulat, întîlnindu-se cu Clodius pe Via Appia, îl răni doar ușor și apoi, temîndu-se să nu fie victima răzbunării rivalului său, în urma celor întîmplate, l-a ucis⁸⁰. După cîte credea el, deoarece i-a eliberat de îndată pe toți sclavii părtași la crimă, avea să scape mai ușor de învinuirea uciderii unui om, care acum nu mai exista, decât de învinuirea că l-a rănit,

dacă Clodius ar fi supraviețuit. Vestea celor petrecute pe Via Appia s-a răspândit la Roma abia spre seară, stîrnind o mare consternare. Ea a constituit punctul de plecare al unui adevărat război civil și a unor ticăloșii neînchipuite, săvîrșite de ambele partide. Cetățenii care stăteau în rezervă, cu toată antipatia ce-o aveau pentru Clodius, și-au manifestat mînia dintr-un sentiment de omenie cît și din dorința de a scăpa și de Milo cu acest prilej.

49 Rufus și Titus Munatius Plancus, tribuni ai plebei, au profitat de această stare de spirit pentru a ascuți și mai mult discordiile.

Dis-de-dimineată, ei duseră în For cadavrul lui Clodius, îl așezară pe tribuna de unde se țineau cuvîntările și îl arătară mulțimii, însoțindu-și acțiunea de cuvinte potrivite cu împrejurarea și de gemete adînci. Poporul, profund mișcat de cele ce vedea și auzea, nu mai ținu seama de nimic ce-i sfînt; după ce și-a arătat lipsa de respect față de toate obiceiurile strămoșești cu privire la înmormîntări, puțin a lipsit să nu dea foc întregului oraș. Rămășițele pămîntești ale lui Clodius au fost răpite și transferate în Curie, unde li s-au adus onoruri deosebite. Apoi, oamenii au înălțat din scaunele senatorilor un rug, au așezat pe rug cadavrul și i-au dat foc chiar în incinta palatului. Și toate astea s-au întîmplat nu dintr-o pornire nebunească, așa cum se petrece uneori cînd gloata este apucată de furii, ci în urma unor deliberări făcute cu deplin sînge rece.

După nouă zile, clădirea Senatului tot mai fumeaga încă. Plebea organizează un banchet funebru chiar în For și pe urmă a încercat să dea pradă flăcărilor și casa lui Milo. Casa scăpă totuși de incendiu datorită ajutorului dat de un mare număr de cetățeni care săriseră la timp.

Milo, înspăimîntat la gîndul urmărilor crimei ce-o înfăptuise, pînă atunci se ținuse ascuns, vegheat nu numai de simpli cetățeni, ci și de cavaleri și chiar și de cîtiva senatori. După grozăviile întîmplate, se crezu îndreptățit să spered că mînia Senatului se va abate spre

nelegiuirea săvârșită de partidul advers. Și într-adevăr, chiar în seara acelei zile, Senatul se întruni în ședință extraordinară pentru a delibera asupra hotărârilor pe care trebuia să le ia. Un interrege a fost numit și, printr-un decret special, Milo, tribunii plebei și însuși Pompeius, au fost însărcinați să preia paza statului și să asigure ordinea. Milo îndrăzni abia atunci să-și facă apariția și ceru consulatul cu aceeași, dacă nu cu și mai mare nerușinare.

50 De aici se iscară alte noi lupte și crime. Senatul se văzu nevoit să dea decretul despre care am vorbit mai sus⁸¹. Pompeius a fost rechemat de urgență la Roma unde i s-a dat mână liberă să facă noi recrutări de trupe. În timpul acesta Senatul a îmbrăcat haina de doliu.

Pompeius nu a întârziat să sosească. Atunci Senatul se întruni sub paza gărzilor, afară din pomoerium, nu departe de teatrul care poartă numele lui Pompeius. S-a hotărât ca osemintele lui Clodius să fie strânse, iar Faustus, fiul lui Sulla, a fost însărcinat cu înălțarea palatului senatorial, care nu era altul decât Curia Hostilia, reconstruită odinioară de însuși Sulla. Din acest motiv fiul lui Sulla a primit o însărcinare asemănătoare. S-a mai hotărât ca după restaurare, Curia să poarte numele lui Sylla.

În timp ce la Roma magistraturile erau în aer, în așteptarea alegerilor, unii cereau sus și tare ca Pompeius să fie numit dictator; alții cereau numirea lui Caesar în funcția de consul — personaj mult prețuit de concetățenii săi pentru faptele sale de arme; printr-un decret, se și hotărâse ținerea de sacrificii publice timp de șaiszeci de zile, în cinstea victoriilor lui⁸².

Senatorii, dar mai cu seamă Bibulus⁸³, care era cel dintâi dator să-și spună cuvântul, se temeau de ambele formule propuse în vederea rezolvării crizei. Atunci, ca să preîntâmpine o hotărâre pripită din partea plebei, Senatul conferi consulatul lui Pompeius încercând să evite proclamarea dictaturii. Și Pompeius a fost ales singur consul, pentru a nu-l avea drept coleg de consu-

lat pe Caesar. Era vorba despre o alegere cu totul neobișnuită, care pînă atunci nu mai fusese adoptată pentru nimeni. Și cu toate acestea, senatorii o socoteau potrivită⁸⁴. Pompeius încerca mai puțin decît Caesar să-și atragă simpatia plebei și Senatul își închipuia că va izbuti să-l desprindă cu totul de interesele partidului democrat și să-l cîștige de partea lui. Ceea ce s-a și întîmplat. Plin de mîndrie pentru această nouă și neobișnuită dovadă de încredere, Pompeius nu mai propuse nici un proiect de lege menit să atragă interesul mulțimii, ci se limită să îndeplinească cu strictețe tot ce era pe placul Senatului.

51 De altfel, avu bunul simț să nu primească singur consulatul. Pe deplin mulțumit de cinstea deosebită care i se făcea, Pompeius a știut să înlătore invidia pe care ar fi putut-o stîrni. Pe de altă parte, din teamă ca locul odată rămas liber să nu fie acordat lui Caesar, prin voința armatei și a plebei care-l adorau, cît și din calcul, ca să nu se pară că Caesar a fost dat uitării și de aici să rezulte resentimente prea justificate, Pompeius, prin mijlocirea tribunilor orîndui lucrurile în așa fel ca Caesar, deși deocamdată absent, să aibă totuși dreptul să ceară consulatul de îndată ce ar fi putut-o face, în mod legal. Pînă la acest termen el își alese în mod provizoriu drept coleg de consulat pe Q. Scipio, propriul său socru, cu toate că acesta se afla sub acuzarea că ar fi luat mită. Acest Scipio era fiul lui Nasica. Intrat printr-un legat testamentar în familia lui Metellus cel Pios, al cărui prenume îl adoptase, el și-a căsătorit fiica cu Pompeius⁸⁵, care-l numi consul și îl scăpă totodată de acuzația formulată împotriva lui.

52 De altfel, foarte multă lume se găsea pusă sub acuzare de luare de mită, și acest lucru se petrecea îndeosebi după ce tribunalele fuseseră ceva mai bine organizate prin legislația dată de Pompeius.

Căci Pompeius a fost acela care, printr-un decret special, a indicat toate persoanele din numărul cărora.

trebuiau să fie trași la sorți judecătorii; de asemenea, tot el a limitat numărul apărătorilor care puteau susține interesele fiecărei părți — și aceasta cu scopul ca judecătorii să nu mai fie tulburați și derutați prin numărul excesiv al pledanților; el a fixat două ore pentru susținerea acuzărilor și trei ore pentru pledoariile în favoarea acuzatului.

Unul din prejudiciile cele mai grave aduse justiției era libertatea dată acuzaților să fie apărați de oratori care își transformau pledoariile în elogii. În acest chip, foarte mulți oameni aduși în fața tribunalului scăpau numai datorită influenței personajelor de vază care-i laudau. Pompeius îndreptă acest rău decretînd că pe viitor nu mai era îngăduit să se facă sub nici o formă elogii vreunui acuzat.

Aceste hotărîri cît și multe altele au fost aplicate în mod egal la toate tribunalele, fără distincție. În ce privește mituirea în materie de alegeri de magistrați, el numi ca acuzatori, oferindu-le un premiu însemnat, tocmai pe aceia care fuseseră prinși și condamnați pentru o asemenea crimă. Așa de pildă, oricine demasca două persoane vinovate, dovedind că au săvîrșit un delict la fel de mare cu cel comis de acuzator, eventual, chiar și ceva mai mic, sau demasca pe altcineva mult mai vinovat, obținea achitarea de pedeapsa ce-l lovise⁹⁶.

53 Ca urmare, nenumărați cetățeni au fost puși sub acuzarea dării și luării de mită, printre alții și Plautius Hypsaeus, contracandidat la alegerile consulare la care se prezentaseră Milo și Scipio. Deși toți trei fuseseră suspectați de aceeași vină, Hypsaeus a fost singurul condamnat. Scipio, tîrît în fața tribunalului de doi acuzatori, n-a mai fost judecat, în urma intervenției lui Pompeius. Pentru Milo, nici n-a mai fost nevoie să se apere, căci era strivit de greutatea celeilalte acuzații, pentru omucidere. Într-adevăr, învinuit de asasinarea lui Clodius, el a fost condamnat, fiindcă în situația în care se afla n-a mai putut face uz de violență. Pompeius presăraseră tot orașul cu gărzi și el însuși se duse

la tribunal însoțit de o puternică escortă. Cum tot s-au mai găsit unii care să protesteze vehement împotriva acestor măsuri, Pompeius a ordonat soldaților să-i alunge din for, lovindu-i cu latul sabiei. Totuși, departe de a se astîmpăra, aceștia strigau tot felul de batjocuri, de parcă fuseseră loviți doar în glumă. Pînă la urmă cîțiva au fost răniți iar alții chiar uciși.

54 Judecătorii au putut ține ședința în liniște și, cu acest prilej mai mulți cetățeni au fost condamnați pentru delikte diferite. Milo, și alături de el și alții, au fost condamnați pentru uciderea lui Clodius, deși Milo l-a avut pe Cicero ca apărător⁸⁷. Cînd a dat cu ochii de Pompeius, înconjurat de soldații care ocupau tribunalul, contrar uzanțelor obișnuite, acest celebru orator s-a emoționat și a fost cuprins de spaimă în așa măsură că nu mai era în stare să pronunțe nici un cuvînt din discursul pe care-l avea gata pregătit. De-abia izbuti să îngăime cîteva cuvinte dezlîtate, că se și grăbi să încheie, fericit că a terminat. Cît despre discursul care a ajuns pînă la noi și care trece drept cel rostit pentru Milo în acea împrejurare, Cicero l-a compus mai tîrziu și pe îndelete, după ce-și venise în fire din emoția prin care trecuse. Se povestește, între altele, că Milo, pe cînd se afla în exil, primind într-o bună zi din partea lui Cicero discursul frumos redactat, i-a răspuns următoarele: ce fericire pentru el, Milo, că Cicero n-a vorbit toate acestea în fața tribunalului! Dacă ar fi fost apărat cu atîta măiestrie, mai mult ca sigur că n-ar fi avut prilejul să mănînce roșioare atît de gustoase la Marsilia!

Acest răspuns l-a scris nu fiindcă nu mai putea de bine unde se afla — adesea doar făcuse îndrăznețe încercări de a reveni la Roma -- ci ca să-l ia în derîdere pe Cicero. Acesta, care se dovedise incapabil să găsească argumente majore în pledoaria sa la momentul oportun, compunea ulterior cu deosebită grijă tot felul de discursuri inutile, pe care i le trimitea lui Milo ca și cum îi mai puteau fi de vreun folos.

52 Le.n.
(aprilie)

55 Așadar Milo a fost condamnat în împrejurările amintite. Rufus și Plancus au fost și ei condamnați de îndată ce au ajuns la sfârșitul magistraturii lor și, împreună cu ei mulți alții, pentru incendierea palatului senatorial⁸⁸. În zadar Pompeius și-a arătat simpatia față de Plancus, coborîndu-se pînă acolo că a trimis tribunalului un memoriu care cuprindea un elogiu și o cerere de îndurare pentru acuzat; M. Cato, care trebuia să facă parte din juriu, declară că el nu se va pleca în fața unui om care aduce elogii unui acuzat, călcînd în picioare propria-i legislație. Dar Cato nu-și putu da votul. Plancus, știind prea bine că se va pronunța împotriva lui, nu-l acceptă în juriu. Într-adevăr, conform legilor lui Pompeius⁸⁹, atît acuzatorul cît și acuzatul aveau dreptul să recuze de pe lista completului de judecată care avea să hotărască soarta procesului numele a cinci persoane. Cu toate acestea, Plancus tot a fost condamnat de restul juriului. După sentința dată împotriva lui Rufus, judecătorilor nu li s-a părut drept să-l achite pe Plancus, adus în fața lor exact sub aceleași învinuiri. Și însuși faptul că-l vedeau pe Pompeius cum se agita în favoarea acuzatului, i-a fost defavorabil acestuia. Judecătorii au vrut să-i dovedească lui Pompeius că pot să-l înfrunte — că nu merită să fie considerați slugile lui mai degrabă decît oameni care împart dreptatea. De altfel, Cicero nu s-a arătat cu nimic mai abil în acuzările pe care le-a formulat față de Plancus în comparație cu modul cum a luat apărarea lui Milo. Priveliștea tribunalului era doar aceeași; în ambele cazuri punctele de vedere și actele lui Pompeius îi erau ostile și, prin atitudinea care a avut-o, n-a făcut decît să-l întărească pe Pompeius împotriva lui în cel mai înalt grad.

56 Pompeius, concomitent cu reorganizarea tribunalelor, a repus în vigoare și legea care-i obliga pe candidații la una din magistraturile publice să se înfățișeze negreșit în fața Comițiilor. În virtutea acestei legi nici

un absent nu putea fi ales. Această lege aproape că fusese dată uitării. De asemenea, întări acel *senatus-consultum*, dat de multă vreme, conform căruia toți aceia care împliniseră funcția de magistrat la Roma nu aveau voie, mai înainte de cinci ani, să ocupe o promagistratură în provincii⁹⁰. Dar, după sancționarea acestor decrete, nu i-a fost cîtuși de puțin rușine să accepte fără zăbavă guvernămîntul Iberiei pe timp de cinci ani și să-i îngăduie lui Caesar, absent din Roma, și a cărui prieteni erau profund nemulțumiți cu prevederile legii electorale, să ceară consulatul⁹¹. Avusese doar grijă să adauge hotărîrii Senatului un paragraf în virtutea căruia cei absenți aveau totuși dreptul să candideze dacă erau autorizați nominal și în mod oficial. Bineînțeles, acest paragraf echivala cu anularea conținutului hotărîrii; cei care se bucurau de trecere aveau oricum să obțină o asemenea aprobare. Acestea au fost actele săvîrșite de Pompeius în timpul consulatului său.

57 Cît despre Scipio, el nu propuse nici o lege și abrogă legea făcută de Clodius cu privire la censori⁹². Păreră generală era că prin acest act Scipio s-a străduit să fie pe placul acestor magistrați, deoarece le reda puterea pe care o avuseseră odinioară. În realitate lucrurile au dus la un rezultat cu totul opus.

În ordinul cavalerilor, cît și în cel al senatorilor, se aflau o mulțime de pierde-vară; totuși, atîta vreme cît censorilor nu le era îngăduit să șteargă din liste numele nimănui, cu excepția persoanelor puse sub acuzare sau condamnate, acestor magistrați nu li se putea aduce vina că asemenea oameni continuau să figureze pe liste. Cînd în cele din urmă autoritatea de care se bucurau odinioară le-a fost redată, în virtutea căreia aveau dreptul să deschidă ei înșiși o anchetă cu privire la viața dusă de fiecare cetățean în parte, censorii n-au avut suficient curaj să înfrunte tot felul de neplăceri, dar nici n-au vrut să se expună la critica îndreptățită de a nu fi șters de pe liste numele celor nedemni să mai rămînă.

Urmarea a fost că nici un om întreg la minte nu a mai candidat pentru censură.

Iată deci cum a fost promulgat decretul consular cu privire la censori.

58 Cato nu dorea pentru sine nici o funcție publică, dar observa ascensiunea lui Caesar și a lui Pompeius, care depășea orice prevedere a constituției romane. După cum bănuia, cei doi sau urmăreau să pună mâna împreună pe putere sau, în cazul unei disensiuni, aveau să provoace o răscoală de mari proporții, în urma căreia învingătorul ar fi putut prelua nestingherit frânele puterii. Așadar, intenția lui era să-i răstoarne înainte ca aceștia să ajungă la dușmănie față-șă. De aceea ceru și el consulatul, numai pentru a avea posibilitatea de a-i combate, deoarece își dădea seama că nu va dispune de nici o trecere dacă va rămâne simplu cetățean⁹³. Gîndurile cu care plecase au fost însă ghicite de partizanii lui Caesar și ai lui Pompeius, și Cato nu a fost ales. În schimb, au fost aleși M. Marcellus, un excelent jurisconsult și Sulpicius Rufus, un orator strălucit⁹⁴. Unul din motivele acestei opțiuni s-a datorat și faptului că noii consuli nu cheltuiseră bani cu propaganda electorală, nici nu întrebuiseră mijloace violente, ci își atrăseseră simpatia cultivînd pe cine trebuia și depunînd multe staruințe. Cato, contrar uzanțelor, nu intrase cu nimeni în legătură și de atunci încolo nici nu mai candidă vreodată la consulat, susținînd că datoria unui bun cetățean era să nu fugă de îndeplinirea sarcinilor publice, cînd este solicitat, dar nici să alerge după ele, încălcînd măsura bunei cuviințe.

59 Marcellus, care aparținea cliicii lui Pompeius, de îndată ce își luă funcția în primire, a făcut tot ce i-a stat în putință ca să-l distrugă pe Caesar. Printre alte multe măsuri dușmănoase, el înfațișă o *rogatio* în care propunea să fie alcătuită o comisie trimisă în locul lui Caesar, înainte de termenul fixat prin lege. Propunerea a fost combătută de Sulpicius și de alți cîțiva tribuni ai ple-

bei care doreau să se mențină în grațiile lui Caesar. Sulpicius avea toate motivele să fie de acord cu atitudinea tribunilor, mai ales că observase rumoarea stîrniță în Adunarea Poporului cînd a fost vorba să fie demis din funcție un magistrat în funcțiune care nu greșise cu nimic⁹⁵.

Aflînd cum decurg lucrurile, Pompeius, care plecase din Roma anunțînd că se îndreaptă spre Iberia, împreună cu armata ce-o avea, (dar care, în realitate, nu părăsise teritoriul Italiei, ci îi însărcinase pe locotenenții săi cu toate treburile acelei provincii în scopul de a pîn-di îndeaproape ce se petrece la Roma) simulă că nu este cîtuși de puțin de părere ca lui Caesar să-i fie luată comanda. Această linie de conduită era însă dublată de măsuri febrile ca Caesar să fie silit să-și depună armele și să reentre în viața particulară, cînd va fi ajuns la termenul comandai ce-o avea, termen nu prea îndelungat, deoarece comanda lui Caesar expira în cursul anului viitor. Animat de asemenea intenții, Pompeius îl numi în funcția de consul pe Caius Marcellus⁹⁶, văr cu Marcus, poate chiar fratele acestuia (cerculă ambele versiuni), deoarece era un dușman al lui Caesar, cu toată rudenia ce-i lega prin soția lui Caius. În numărul tribunilor plebei avu grijă să fie ales Caius Curio, de asemenea un vechi dușman al lui Caesar⁹⁷.

60 Nu încape îndoială că Caesar nu se putea deprinde cu gîndul să treacă în viața particulară după ce se bucurase de o putere nemărginită, care durase vreme atît de îndelungată. De altfel, se și temea să nu ajungă pe mîna dușmanilor săi. Urmarea a fost că el făcea pregătiri intense pentru a-și prelungi comanda, în ciuda dușmanilor săi; recrută noi contingente, strînsese fonduri bănești, fabrică arme și încercă prin toate mijloacele să-și cîștige simpatii în cercuri cît mai largi. Ceva mai mult. Din dorința de a părea în ochii concetățenilor săi că știe într-un fel oarecare, chiar în Roma, să cîștige inimile oamenilor, nu să întrebuinteze doar vio-

lența — se hotărî să ajungă la o înțelegere cu Caius Curio. Acesta făcea parte din familia Curionilor, era un om deosebit de ascuțit la minte, cu un rar talent de vorbitor, și cu mare trecere în fața mulțimii, darnic când prin cheltuielile ce le făcea conta să dobândească anumite foloase personale sau să fie de folos altcuiva. Caesar îl atrase de partea sa prin mirajul unor perspective promițătoare, după ce-i plăti toate datoriile, ajunse la o sumă fabuloasă în urma cheltuielilor excesive făcute în stînga și în dreapta⁹⁸. Caesar nu se uita la bani când avea un interes arzător, convins că din investițiile făcute aveau să curgă pe viitor mai mulți încă. El avea obiceiul să promită adesea sume mari, din care nici nu se gîndea să plătească ceva; de asemenea încerca să cultive nu numai pe oamenii liberi, ci și pe sclavii care aveau un oarecare ascendent asupra stăpînilor lor. Prin astfel de metode își asigură concursul unui mare număr de cavaleri și senatori.

61 Curio trecu deci de partea lui Caesar, dar socoti că nu e prudent să-și dezvăluie dintr-odată schimbarea poziției sale politice.

Aștepta cu răbdare primul prilej potrivit pentru a lăsa impresia că nu face acest lucru de bună voie, ci forțat de împrejurări. De altfel își mai făcea și calculul că un timp îndelungat petrecut în calitate de prieten în cercurile ostile lui Caesar, îi va îngădui să pătrundă cît mai adînc în tainele urzelilor ce se țesau împotriva noului său protector. Așadar, el se prefăcu multă vreme și, ca să nu dea de bănuț că trecuse în tabăra adversă și că nu se mai află în fruntea acelor ale căror sentimente și discursuri se dovedeau în totul potrivnice lui Caesar — luă cuvîntul împotriva lui Caesar, chiar de la începutul tribunatului său, și făcu numeroase propuneri din cele mai ciudate. Printre aceste propuneri unele se dovedeau a fi îndreptate împotriva Senatului și a membrilor săi marcanți, persoane devotate trup și suflet lui Pompeius. Gîndul și spernța că vreunul din

proiectele de legi propuse va fi adoptat — erau însă departe de Curio. Scopul ce-l urmărea era ca după căderea lor în serie, (și s-a străduit doar să înfățișeze destule), să profite de această situație, să treacă nestințgherit de partea adversă⁹⁹.

62 Curio lăsa deci timpul să se scurgă cînd sub un pretext, cînd sub altul, pentru ca nici una din propunerile pe care le tot aducea în Adunare să nu fie acceptată. Atunci simulă indignarea și ceru să se acorde intercalarea unui interval de o lună pentru revenirile necesare în favoarea votării proiectelor pe care le depusesese. O asemenea intercalare era posibilă cînd împrejurările o îngăduiau, dar, deocamdată nu era cazul să fie acordată, și Curio, în calitate sa de pontif, știa foarte bine acest lucru. Cu toate acestea, el nu se lăsă și repetă, mereu că intercalarea este strict necesară, insistînd cu tenacitate, cel puțin în aparență, pe lîngă colegii săi de pontificat. În cele din urmă, cum nu a izbutit să-i convingă și să-și impună punctul de vedere (cărui nici nu-i dorea sorti de izbîndă), nu mai îngădui să treacă nici un alt proiect de lege. De aici înainte, îmbrățișînd fățiș cauza lui Caesar, după ce multă vreme dovedise opiniei publice că nu este în stare să ia nici o măsură potrivnică intereselor acestuia, începu să aducă din nou tot felul de propuneri irealizabile în fața Adunării. Una din aceste propuneri, susținută cu deosebită vehemență, prevedea ca toți cei care aveau armele în mîină să le depună și trupele să fie trimise la vatră sau, după o altă variantă, pretindea ca Caesar, odată lipsit de forțele armate ce le avea, să nu fie lăsat descoperit în fața adversarilor săi, a căror putere militară încă nu era cu nimic știrbită. În discursurile pe care le ținea, el înfățișa această teză nu cu scopul ca Caesar să se plece, ci fiindcă știa prea bine că Pompeius nu se va supune nici odată unor asemenea hotărîri. Caesar, avea însă oricînd la îndemîină un excelent pretext pentru a nu-și licenția trupele¹⁰⁰.

63 Pompeius, cînd văzu că toate căile îi sînt închise, încetă să se mai prefacă și trecu la acțiuni violente. Atît cu vorba cît și cu fapta se arată acum, fără sfială, cel mai aprig dușman al lui Caesar. Totuși nu ajunse la nici un rezultat. Caesar avea numeroși susținători, printre alții pe Lucius Paullus¹⁰¹, pe acea vreme consul împreună cu Marcellus, și pe Lucius Piso, socrul său. Censorii din acea vreme erau Appius Claudius și Piso, care fusese numit împotriva voinței lui. Acesta din urmă îi era binevoitor lui Caesar, în virtutea legăturilor lor de rudenie, dar Appius nu-i era favorabil și înclina mai degrabă spre Pompeius. Fără voia lui s-a dovedit însă de cel mai mare folos intereselor lui Caesar. Ștergînd din listele ordinelor respective un mare număr de cavaleri și de senatori, fără aprobarea colegului său, îi determină pe toți aceștia să-și îndrepte simpatiile spre tabăra lui Caesar. Piso, care nu voia să aibă nici o bătaie de cap, și care menaja pe mulți dacă le cunoștea sentimentele de prietenie față de ginerele său, nu șterse din liste numele nimănui. Cu toate acestea nu făcu nici o dificultate colegului său care elimina din ordinul senatorial pe toți libertzii și pe alți numeroși cetățeni aparținînd familiilor celor mai ilustre. Printre aceștia se afla și istoricul Sallustius Crispus; Curio se văzu și el amemintat să fie dat afară din Senat, dar a fost salvat de Piso, cu sprijinul lui Paullus, care-i era rudă.

64 Datorită intervenției lui Piso și a lui Paullus, Appius nu a șters numele lui Curio din listele senatoriale, dar își exprimă sus și tare, chiar în incinta Senatului, părerea pe care o avea despre el. Curio, manifestă o indignare atît de vehementă, că își smulse hainele de pe el. Marcellus îl puse atunci sub pază, cu speranța că Senatul va lua o hotărîre severă cu privire la persoana lui Curio și, indirect, împotriva lui Caesar.

Deocamdată, propuse să fie adus în discuția Senatului. La început Curio se opuse unei asemenea dezbateri, apoi, dîndu-și seama că printre senatorii atunci de față

unii erau favorabili politicii lui Caesar, iar alții se temeau de el și încă grozav, se răzgîndi și acceptă dezbateră, mulțumindu-se să rostească doar atît: „am conștiința împăcată, fac tot ce este mai cuminte și mai de folos pentru patrie. Mă încredințez vouă, trup și suflet, să faceți cu mine tot ce credeți de cuviință“.

Marcellus își formulase actul de acuzare în așa fel, încît era mai mult ca sigur de condamnarea lui Curio. Cînd însă s-a văzut în situația penibilă de a asista la achitarea lui Curio, absolvit cu majoritate de voturi, a făcut un lucru nemaipomenit; năpustindu-se afară din incinta Senatului, se duse direct la Pompeius, care se afla într-o suburbie a Romei și, fără să fie împuternicit prin nici un decret, ci numai pe baza propriei sale autorități, îi încredință lui Pompeius paza orașului și două legiuni de cetățeni. Soldații, gata adunați în acest scop, îi și stăteau la dispoziție.

65 Mai înainte vreme, Pompeius, pe cînd era încă în bune relații cu Caesar, îi cedase acestuia una din legiunile recrutate pentru sine. Din întâmplare, Pompeius nu era în acel moment însărcinat cu conducerea unui război, iar Caesar avea mare nevoie de soldați. Cînd a intervenit ruptura între ei, Pompeius, dornic să-și recapete legiunea și pe deasupra să-l lipsească pe Caesar de o altă legiune, născoci pretextul că Bibulus are nevoie de soldați în campania împotriva parților. Ca să nu aibă loc noi recrutări de oameni, motiva el — căci cererea era urgentă și romanii aveau un număr îndestulător de legiuni — a determinat Senatul să dea un decret care prevedea că fiecare din ei, adică atît el cît și Caesar, erau datori să trimită cîte o legiune lui Bibulus. Pompeius nu trimise însă nici una din legiunile pe care le avea și dădu dispoziții celor însărcinați cu executarea prevederilor decretului să ceară restituirea acelei legiuni, pe care odinioară o cedase lui Caesar. Astfel, în mod formal, ambii generali dădeau din efectivele lor o legiune; în fapt, Caesar singur renunța la două legiuni.

Desigur, Caesar ştia foarte bine cum stau lucrurile, totuşi el s-a înclinat în faţa hotărîrii Senatului¹⁰², ca să nu fie acuzat de indisciplină. Afară de asta, avea acum cel mai bun pretext să înroleze sub steagurile sale mult mai mulţi soldaţi decît numărul acelor pe care-i cedase¹⁰³.

66 Aceste două legiuni, în aparenţă, erau hărăzite să întărească contingentele romane în războiul împotriva parţilor. Cum însă Bibulus nu ridica pretenţia ca ele să-i fie trimise, căci efectiv nu avea nevoie de întăriri, Marcellus, căruia încă dinainte vreme îi era frică ca ele să nu fie iarăşi îndreptate spre Caesar, susţinu ca legiunile să rămîna în Italia, şi, cum am spus, manevră în așa fel ca ele să fie puse la dispoziţia lui Pompeius. Toate aceste evenimente se petreceau spre sfîrşitul anului şi nu se puteau prelungi prea mult timp, deoarece nimic nu fusese întărit printr-un decret senatorial, aprobat ulterior de Adunare.

Marcellus luă cu sine în drum spre Pompeius pe Cornelius Lentulus şi pe Caius Claudius, consuli designaţi pentru anul viitor şi îi determină să-şi dea consimţămîntul la măsurile pe care le preconizase. Pe acea vreme, magistraţii designaţi pentru anumite funcţii se bucurau încă de dreptul de a da edicte şi de a îndeplini anumite acte care intrau în competenţa viitoarei lor magistraturi, chiar înainte de a intra în funcţie. Lentulus şi Claudius¹⁰⁴ socotiră că pot îndeplini dorinţa lui Marcellus, iar Pompeius, om deosebit de sever în respectarea oricărei legalităţi, se grăbi să preia legiunile cu cea mai mare plăcere deoarece ducea lipsă de soldaţi, fără să-şi facă nici un fel de muştrare de conştiinţă şi fără să se întrebe nici de la cine, nici prin ce mijloace le capătă. Cu toate acestea pămîntul nu s-a răsturnat, cum cineva ar avea tot dreptul să creadă, dacă ar ţine seama de fapta nemaipomenită care s-a petrecut. Mulţumindu-se să-şi manifeste doar duşmănia faţă de Caesar, cei doi consuli nu-şi mai exercitară prin nici un alt edict autoritatea ci dimpotrivă, îi oferiră lui Caesar cel

mai nimerit motiv să-și păstreze legiunile pe care le avea în subordine.

În fața Adunării, Curio se grăbi să acuze cu mare violență conduita consulilor și a lui Pompeius. Cum ajunsese la capătul magistraturii sale, fără să mai aștepte, se îndreptă spre Caesar.

CARTEA XLI

1 Iată deci cum a acționat Curio în acea împrejurare¹. Ceva mai târziu, primind de la Caesar scrisori cu însărcinarea de a le aduce la cunoștința Senatului, s-a întors la Roma chiar în ziua Calendelor când Cornelius Lentulus și C. Claudius au luat în primire consulatul². El însă nu a încredințat consulilor documentele mai înainte ca ei să fi intrat în Senat, de teamă să nu le dosească, dacă le-ar fi primit în afara incintei. Cu toate aceste măsuri de precauție, cei doi consuli, care nici gând nu aveau să dea citire scrisorilor, șovăriră vreme îndelungată și nu le dădură citire în public decât după ce au fost constrânși de către tribunii Q. Cassius Longinus și Marcus Antonius. Acesta din urmă, în schimbul serviciilor pe care le-a făcut cu acel prilej lui Caesar, avea să se bucure pe viitor de mari avantaje și să urce treptele celor mai înalte demnități.

În scrisorile pe care le adresase Senatului, Caesar amintea toate serviciile pe care le făcuse statului roman și se apăra împotriva acuzațiilor care i se aduceau. El făgăduia să-și elibereze legiunile și să renunțe la comandament, cu condiția ca Pompeius să procedeze la fel. Caesar argumenta că atîta vreme cît Pompeius va păstra încă puterea armată, nu este drept ca el să fie silit să-și depună armele; această cedare ar fi echivalat cu o capitulare în fața dușmanilor săi.

2 Votarea acestor cereri nu s-a făcut nominal, cum venea rîndul senatorilor, ci trecîndu-se cînd într-o parte, cînd în alta a Senatului, de parcă rușinea sau teama ar fi constituit piedici serioase în calea liberei exprimări a opiniilor³.

Nimeni nu și-a dat votul în favoarea propunerii ca Pompeius, care se afla însoțit de trupele sale în suburbiile Romei, să renunțe la forțele armate pe care le

avea; toată lumea, în schimb, cu excepția unui anume M. Caelius și a lui Curio, omul de legătură al lui Caesar, a votat pentru formula prin care Caesar era obligat să renunțe la legiunile de sub comanda sa. Despre tribuni este inutil să mai pomenesc. Aceștia, avînd deplină libertate să se arate de acord sau nu cu indiferent ce decret era prezentat spre aprobare, nu se credeau datori să ia o anumită poziție.

Și Senatul dădu într-adevăr un decret conform cu rezultatul votării. Dar Antonius și Longinus⁴ nu îngăduiră ratificarea decretului nici în acea zi, nici în ziua următoare.

3 Printre senatori domnea indignarea. Ei votară obligativitatea hainei de doliu, dar cei doi tribuni se opuseră și la ratificarea acestui din urmă decret. Cu toată împotrivirea lor, decretul a fost totuși sancționat și pus în aplicare.

Toți senatorii ieșiră de îndată din Curie și se întoarseră numai după ce-și schimbară haina. În continuarea dezbaterilor a fost adusă problema pedepsei care trebuia dată lui Longinus și lui Antonius. Cînd au văzut întorsătura pe care o iau lucrurile, la început, cei doi au protestat vehement, apoi, cuprinși de panică, mai ales că Lentulus îi îndemnase să plece discret, înainte ca rezultatul votării să fie cunoscut, au ținut discursuri nesfîrșite și au depus o moțiune. După ce și-au expus punctul de vedere, au plecat la Caesar, însoțiți de Curio și de Caelius, fără să le pese că numele lor fuseseră șterse din registrele evidenței senatorilor.

Acestea au fost hotărîrile luate de Senat. Consulii și ceilalți magistrați au fost însărcinați, conform obiceiului, să vegheze asupra siguranței Romei. Ceva mai tîrziu, Senatul s-a mutat afară din pomerium, unde se afla Pompeius, și îi aduse la cunoștință că în oraș domnește dezordinea. Lui Pompeius îi fură încredințate noi trupe și alte sume de bani. Printr-un nou decret s-a hotărît ca Caesar să predea succesorilor săi comanda

ce-o deținea și să-și licențieze oamenii înainte chiar de ziua ce-i fusese fixată⁵. În caz contrar, urma să fie considerat dușman public și trădător de patrie⁶.

4 La primirea acestor vești, Caesar înaintă pînă la Ariminium⁷, depășind prima dată granița teritoriilor pe care le avea sub guvernarea sa.

Într-o mare adunare a soldaților săi, el îi invită pe Curio și pe toți cîți veniseră împreună cu acesta să ia cuvîntul și să povestească ce s-a întîmplat. După relatarea faptelor, Caesar continuă să-și îndîrjească oamenii, ținînd el însuși un discurs potrivit cu circumstanțele. Apoi, ridică tabăra și se îndreptă direct spre Roma; în drumul său, el își alătură toate cetățile întîlnite, fără să întîmpine nici o rezistență. Dintre garnizoanele locale, unele, mult prea slabe ca să încerce o împotrivire, părăsiseră orașele care le erau încredințate spre pază; altele, trecură fără șovăire de partea lui Caesar⁸.

Pompeius, informat de ce se petrecea și pus la curent cu toate planurile lui Caesar prin mijlocirea lui Labienus⁹, începu să se teamă. Labienus, care părăsise între timp partida lui Caesar, trecuse în tabăra lui Pompeius, căruia îi dezvăluia toate secretele lui Caesar. Desigur, avem tot dreptul să ne mirăm că a făcut așa ceva un om ca Labienus, odinioară veșnic încărcat cu cele mai mari onoruri de către Caesar, pînă la punctul că i se încredința comanda supremă asupra tuturor legiunilor de dincolo de Alpi ori de cîte ori Caesar era nevoit să plece în Italia. Cauza unei asemenea comportări trebuie căutată în faptul că Labienus, putred de bogat și acoperit de glorie, începuse să ducă un fel de viață care depășea cu mult rangul ce-l avea. Caesar, care vedea bine că acesta ținea să pară egalul lui, nu-i mai arăta aceeași simpatie. Așadar, Labienus nu s-a putut împăca cu această schimbare de atitudine și, totodată, temîndu-se să n-o pățească, a trecut de partea cealaltă.

5 Pompeius, ținînd seama de dezvăluirile făcute de Labienus cu privire la Caesar, cum nu avea încă la dis-

poziție un efectiv militar suficient pregătit și cum își dădea seama că la Roma izbucnirea unui război civil nu era privită cu ochi favorabili nici măcar în cercul propriilor săi partizani (care nu puteau uita faptele săvârșite de Marius și de Sulla), ci, dimpotrivă, că lumea abia aștepta să răsuflă ușurată, își schimbă tactica.

El trimise la Caesar o delegație formată din Lucius Caesar, ruda acestuia, și pretorul L. Roscius, care se oferiseră de bunăvoie pentru această misiune. Scopul urmărit de Pompeius era să obțină un oarecare răgaz în fața înaintării năvalnice a lui Caesar; după aceea, rămânea de văzut dacă mai putea să ajungă la tratative duse în condiții moderate. Răspunsul lui Caesar a fost identic cu conținutul scrisorilor trimise. În plus, el se arăta oricând gata să înceapă convorbirile cu Pompeius. Acest răspuns n-a găsit totuși ecou favorabil în rândurile majorității, care se temea de încheierea unei înțelegeri bipartite în detrimentul intereselor ei. Dar solii, înălțându-l în slăvi pe Caesar, dădură asigurări că nimeni nu va avea nimic de suferit din partea acestuia și făgăduiră că Caesar își va libera pe dată legiunile. Lumea încercă un mare sentiment de bucurie. Aceeași deputație a fost trimisă înapoi la Caesar, ca mijlocitoare a rugămintilor generale, exprimate sus și tare, ca să obțină depunerea simultană a armelor din partea ambilor generali¹⁰.

6 Lui Pompeius o asemenea situație îi inspira temeri. El știa prea bine că dacă lucrurile ar fi ajuns în dezbaterea Adunării poporului, Caesar ar fi câștigat lupta în mod strălucit.

De aceea se îndreptă spre Campania¹¹, înaintea întoarcerii solilor, cu nădejdea că de aici va avea posibilitatea să conducă mai ușor operațiile de război. El ordonă Senatului, cât și aceluia care erau în funcții de magistrați, să-l urmeze fără excepție. În prealabil, a dat un decret prin care asigura imunitate aceluia care părăseau Roma și a declarat că oricine va găsi de cuviință să rămână în oraș va fi considerat drept partizanul duș-

manilor care luptau împotriva lui și a Senatului. De asemenea, printr-un alt decret a hotărît să ia cu sine tezaurul public, cît și ofrandele de preț pe care le adăposteau templele orașului. Nădejdea lui era ca datorită acestor fonduri să poată strînge cît de mulți soldați. Aproape toate orașele Italiei îi arătau un nețăr-murit devotament. Cînd, ceva mai înainte, se răspîndise vestea că Pompeius este grav bolnav, pretutindeni s-au înălțat rugi și s-au ținut sacrificii publice pentru însănătoșirea lui. Nimeni n-ar putea tăgădui să nu era vorba de o strălucită dovadă de iubire. Cui altuia i s-au mai acordat prin decret public asemenea cinstiri, afară de aceia care mai tîrziu aveau să fie învestiți cu dictatura? Cu toate acestea nu era deloc sigur că din teamă față de unul mai puternic încă, orașele nu l-ar fi părăsit pe moment.

Așa cum am spus, s-a decretat ridicarea tezaurului și a ofrandelor sacre; pînă la urmă n-au fost însă mișcate din loc nici tezaurul, nici ofrandele. Între timp oamenii au aflat că Caesar nu dăduse solilor nici o asigurare că dorește pacea, că, dimpotrivă, îi muștrase aspru, ca unii care răspîndiseră zvonuri mincinoase pe seama sa. Se mai spunea că soldații ce-l înconjurau erau numeroși și plini de îndrăzneală, gata să treacă la orice acțiune răufăcătoare. Așa se întîmplă întotdeauna în asemenea împrejurări, cînd zvonurile alarmante exagerează faptele. Partizanii lui Pompeius, cu groaza în suflete, se grăbiră care mai de care să părăsească Roma, fără să mai fi apucat să pună mîna pe ceva¹².

7 Din această cauză, plecarea lor spre țarmul mării s-a petrecut într-o atmosferă de mare tulburare și dezordine. Mulțimea care ieșea pe porțile Romei, alcătuită din majoritatea frunțașilor Senatului și a ordinului cavalerilor, la care se adăugau și frunțașii plebei, dădea impresia că pleacă la război. În realitate, se aflau exact în situația celor duși în captivitate. Constrînși să-și părăsească patria și interesele lor personale de la Roma, să aleagă traiul pe alte meleaguri decît cele unde au

văzut lumina zilei, inima le era sfîșiată de durere. Cei care plecau luînd cu ei toată casa, știau prea bine că în urma lor lăseau templele, locuința, pămîntul strămoșesc, care curînd avea să încapă pe mîna dușmanilor; cum intențiile lui Pompeius nu mai erau un secret pentru nimeni, își dădeau seama că, în cazul cel mai bun, erau sortiți să-și petreacă restul vieții în Macedonia sau în Tracia. Alții, care își lăseau la Roma soțiile și copiii, precum și tot ce aveau mai de preț pe lume, se părea că mai aveau încă o licărire de speranță că odată și odată își vor revedea patria; în realitate, plecarea lor era mult mai dureroasă decît a celorlalți. Siliți să se despartă de ființele cele mai dragi pe lume, ei erau supuși unei duble lovituri din partea unei sorti deosebit de crude. Într-adevăr, lăsîndu-și familiile la dispoziția celor mai aprigi dușmani ai lor, riscau s-o pățească, dacă purtarea lor în luptă ar fi dat de bătut; pe de altă parte, dacă ar fi luptat cu toată ardoarea, cei de acasă erau amenințați să piară. Mai mult decît atît. Riscau să piardă atît prietenia lui Pompeius, cît și pe aceea a lui Caesar, să-și atragă, în schimb, dușmania ambilor șefi. Caesar nu putea să-i ierte, deoarece nu rămăseseră la Roma; Pompeius nu le putea trece cu vederea că nu-i luaseră cu sine pe toți membrii familiei. Așa încît, descumpăniți, neștiind ce hotărîre să ia, ce să-și dorească, încotro să-și îndrepte privirile, despărțiți trupește de tot ce aveau mai scump, din punct de vedere moral erau sfîșiați de griji și aduși într-o stare deplorabilă.

8 Aceasta era starea de spirit a acelor care părăseau Roma. Cei decși să rămîna pe loc încercau chinuri sufletești de o altă natură, dar la fel de dureroase. Despărțiți de toți cei cărora le aparțineau prin legături firești, lipsiți de protecția celor în drept și în nepuțință de a se apăra singuri, erau expuși grozăviilor războiului. Sortiți să ajungă la bunul plac al aceluia care urma să devină stăpînul orașului, spectrul abuzurilor și al crimelor le trecea neconținut prin fața ochilor.

Unii, cumplit de mîniați pe rudele care-i părăseau, îi blestemau să ajungă să trăiască zilele negre de care lor le era groază; alții, înțelegători în fața necesității, tremurau de teamă ca nu cumva blestemele să se împlinească.

Restul populației, chiar dacă nu avea nici o legătură directă de rudenie cu cei care plecau, nu putea rămîne indiferentă față de ce se întîmpla. Fiecare avea un vecin, fiecare un prieten, destinat să ajungă la mari depărtări. După presimțirea lor, toți aceștia urmau să fie constrînși la fel de fel de fapte nedemne și pîndiți de cele mai cumplite suferințe. Totuși, se înțelege de la sine, ceea ce jeleau mai cu foc era propria lor soartă. Cînd vedeau că toți, fără excepție, magistrații, Senatul, cei care jucau un anumit rol public, abandonează patria și îi lasă fără căpătîi (nici măcar nu se știa dacă un singur reprezentant al autorităților va rămîne la Roma), trăgeau firește concluzia că orașul este amenințat de nenumărate și cumplite primejdii, dacă oameni cu atîta vază în viața publică se pregăteau să fugă. Lipsiți de magistrați, lipsiți de tovarășii lor de arme, aveau impresia că se află în situația orfanilor și a văduvelor. În cap nu le umbla decît gîndul cum aveau să se răzbune și să jefuiască cei care vor intra mai întîi ca învingători în Roma. Închipuirea lor era hrănită de amintirea suferințelor din trecut, trăite aevea de unii, aflate din povestirile celor mai vîrstnici de către alții; în mintea tuturor reînviau zilele din vremea lui Marius și ale lui Sulla. Nimeni nu se aștepta la blîndețe din partea lui Caesar, dimpotrivă, oamenii se pregăteau sufletește să îndure suferințe și mai multe, și mai grele, deoarece cea mai mare parte a armatei lui era alcătuită din barbari.

9 Toată lumea era deci prada celor mai cumplite îngrijorări și nimeni, afară de partizanii declarați ai lui Caesar, nu-și făcea iluzii în fața primejdiei; dar pînă și caesarienii nu se simțeau la largul lor și nu îndrăzneau să ia nici o hotărîre, din pricina schimbă-

rilor pe care împrejurările de moment le aduc în caracterul oamenilor.

Nu este ușor de închipuit câtă tulburare, câtă jale a însoțit plecarea consulilor și a celorlalți cetățeni care-i urmau pe drumul pribegiei. În tot cursul nopții, oamenii adunându-și lucrurile cu înfrigurare, alergau de colo pînă colo făcînd larmă pe ulițele Romei. Cînd s-au ivit zorile, pretutindeni nu auzai decît vaiete de milă pentru soarta celor nevoiți să plece. Înghesuindu-se în jurul templelor, oamenii înălțau rugi și îi implorau pe zei, sărutau pămîntul pe care călcau, evocau pericolele din care scăpaseră de atîtea ori. Ei deplîngeau năpasta care-i silea să-și părăsească patria, lucru nemaipomenit pînă în acea vreme. Alte manifestări de jale se petreceau și la porțile orașului. Iată un grup în care cei ce se despărteau se îmbrățișau unii pe alții, îmbrățișau pînă și zidurile porții, de parcă ar fi fost ultimul rămas bun; alții jeleau propria lor soartă și adresau calde urări de bine celor care plecau. Majoritatea se credeau trădați și nu mai conteneau cu blestemele. Toți locuitorii Romei, și cei care rămîneau pe loc, se găseau aici cu soțiile și copiii lor. În fine, venea momentul plecării din oraș. Unii erau petrecuți pînă dincolo de porți, alții întîrziiau, reținuți încă de prietenii lor, cîțiva, strîns îmbrățișați, nu se îndurau să se despartă.

Cei care nu părăseau orașul însoțiră pînă la o mare distanță pe cei care plecau, exprimîndu-și durerea prin strigăte și suspine. Ei îi implorau în numele zeilor, fie să-i ia și pe ei, fie să se hotărască să rămîună acasă. Fiecare despărțire era prilej de vaiete sfîșietoare, de lacrimi care nu mai seacă. În tristele împrejurări în care se aflau, nu se întrevedea nici o speranță pentru un viitor mai bun. Toți, și cei care rămîneau la Roma, și cei care se pregăteau de plecare, se așteptau la și mai multe necazuri. Dacă cineva ar fi privit această scenă, și-ar fi putut imagina că asista la desfacerea unei populații și a unui stat în două părți distincte:

una, pornind pe calea pribegiei, alta, abandonată și destinată să fie pradă cuceritorului.

Așa a părăsit Pompeius Roma¹³, urmat de un mare număr de senatori. Doar câțiva au mai rămas în Capitală, fiindcă erau de acord cu programul politic al lui Caesar sau fiindcă aparțineau cercurilor neutre. Pompeius zorea recrutările din efectivele militare ale orașelor, pretindea bani și trimitea garnizoane în punctele slab întărite¹⁴.

10 De îndată ce a aflat despre mișcările lui Pompeius, Caesar nu s-a îndreptat spre Roma. El își dădea seama că orașul reprezenta prețul victoriei și repeta într-una că nu vine cu armele împotriva Capitalei, pe care nu o socotea câtuși de puțin un oraș dușman, ci împotriva acelor care se ridicaseră la luptă. Pe tot teritoriul Italiei Caesar răspîndi manifeste prin care îl invita stăruitor pe Pompeius să supună diferendele lor în fața unui tribunal și îndemna populația, prin tot felul de făgăduieli, să aibă încredere în el și să stea liniștită acolo unde se află. Deoarece orașul Corfinium, aflat sub comanda lui Lucius Domitius nu trecuse de partea sa, Caesar s-a dus în persoană spre Corfinium. După ce-i zdrobi, într-o scurtă încăierare, pe cei câțiva oșteni care-i ieșiseră în întâmpinare¹⁵, împresură orașul care adăpostea grosul trupelor dușmane. Pompeius pierdu orice nădejde de a-și mai organiza rezistența în Italia, când văzu Corfinium înconjurat de armata lui Caesar și că toate celelalte orașe înclină în favoarea acestuia. El se hotărî să treacă spre Macedonia, Grecia și Asia, unde conta mult pe trezirea amintirilor despre faptele sale din acele regiuni și pe prietenia populațiilor și a dinastiilor locali. Iberia, în întregime, îi era de asemenea devotată. Dar acolo nu putea ajunge ușor, deoarece Caesar era stăpîn peste ținuturile gallilor. De altfel, își făcea socoteala că, dacă s-ar imbarca, nimeni n-ar fi avut curajul să-l urmărească, din cauza lipsei de corăbii și a timpului defavorabil, căci iarna bătea deja la ușă. Peste mare, credea el, va avea posibili-

tatea să adune în deplină liniște și mulți bani și multă armată, atât de la neamurile care se aflau sub dominația romană cât și de la aliați.

11 Cu aceste planuri în gând, Pompeius se îndreptă spre Brundisium și îi porunci lui Domitius să renunțe la apărarea orașului Corfinium și să-l urmeze. Domitius avea însemnate forțe militare sub comanda sa și Pompeius, dacă insista asupra ajutorului ce i-l cerea, însemna că își punea mari speranțe în sprijinul oamenilor lui Domitius. Într-adevăr, acesta știuse întotdeauna să câștige inimile soldaților săi, iar cei din subordinea lui îi erau foarte atașați, deoarece se așteptau la împărțiri de pământ din terenurile nesfârșite¹⁶ pe care Domitius le dobândise pe vremea dictaturii lui Sulla, al cărui partizan fusese.

Domitius se arătă gata să-l asculte pe Pompeius și începu pregătirile necesare ca să iasă din oraș. Totuși cei care se aflau împreună cu el, când au fost puși la curent cu proiectele comandantului lor, au început să dea înapoi și să se teamă ca plecarea lor să nu fie considerată drept o fugă. Până la urmă, trecură de partea lui Caesar și în timpul războiului au luptat alături de acesta. Domitius și cu el cei câțiva senatori care nu-l părăsiseră au fost viu blamați pentru atitudinea lor potrivnică dar, cu toate acestea, Caesar îi lăsa să plece și ei se grăbiră să-l ajungă din urmă pe Pompeius¹⁷.

12 Caesar avea tot interesul ca prima ciocnire între el și Pompeius să aibă loc înainte de imbarcarea acestuia, pentru ca să-i zdrobească definitiv trupele chiar pe teritoriul Italiei, adică să-l prindă în timpul cât se mai afla încă la Brundisium. Cum vasele de transport nu pridideau să ducă pe toată lumea, Pompeius trimisese înainte pe cei doi consuli, împreună cu alți fruntași, ca să nu le dea prilejul să-și schimbe gândurile atîta vreme cât se mai aflau încă pe teritoriul italic¹⁸.

Dîndu-și seama că un atac asupra portului nu avea sorți de succes, Caesar îl invită pe Pompeius la încercarea unor tratative și îi oferi să reia legăturile de prietenie și să încheie pace¹⁹. Pompeius însă se mărgini să răspundă că va împărtăși consulilor propunerile lui Caesar, deoarece ei erau aceia care decretaseră interzicerea de a duce tratative cu un cetățean răzvrătit împotriva patriei. Atunci Caesar atacă Brundisium. Pompeius, așteptînd întoarcerea flotei, îi respinse atacurile timp de cîteva zile, răgaz de care profită ca să ridice ziduri de întărituri și baricade pe căile de acces către port, în vederea asigurării momentului cînd urma să plece el însuși pe mare.

Îmbarcarea a avut loc noaptea și Pompeius a izbutit să ajungă fără nici un incident în Macedonia²⁰. Imediat după plecarea sa, Caesar cuceri Brundisium și captură două corăbii încărcate pînă la refuz cu soldați.

13 Așa a părăsit Pompeius Roma și Italia. Toate hotărîrile, toate acțiunile sale erau tocmai contrariul conduitei sale anterioare din vremea cînd se reîntorcea din Asia în patrie. În consecință, și soarta de care a avut parte, și felul cum a fost privit de contemporani au fost la antipodul celor precedente. Prima sa grijă, cînd odinioară a debarcat la Brundisium fusese să-și concedieze legiunile, pentru ca să nu rănească susceptibilitățile concetățenilor săi; dimpotrivă, cu acest prilej, ducea cu sine afară din granițele italice, prin același port, alte legiuni, destinate să lupte împotriva patriei. El fusese omul care adusese la Roma bogățiile barbarilor; acum, căra de aici pe alte meleaguri tot ce putuse lua cu sine și, cum nu avea de așteptat nici un fel de sprijin de la cei de acasă, își făcea tot felul de planuri să ceară ajutor de la neamuri străine, înrobite altădată de el, pe care acum se arăta gata să le ia ca aliatale împotriva propriei sale patrii. Pentru a-și asigura acțiunile și autoritatea, acorda mult mai multă încredere acestor străini²¹ decît acelor de la care nu avusese parte decît de bine. Iată din ce motive, în locul aureolei de glorie pe care

o dobândise în vestitele sale campanii, se îndepărta de pământul strămoșesc sub acuzația, mai mult decât umilitoare, că plecarea lui era dictată de frica ce-o avea în fața lui Caesar. În locul renumelui ce și-l făurise în calitate de general, care a întins hotarele patriei, Pompeius ajunsese acum omul cel mai defăimat, în urma hotărârii sale de a-și părăsi țara.

14 Chiar de îndată ce a sosit la Dyrrachium²², a și fost prevenit, prin unele semne, că războiul nu va avea un sfârșit fericit pentru el. În timpul traversării, trăznetele i-au ucis câțiva soldați, iar pînze de păianjeni au învăluit stindardele; la debarcare, șerpi se tîrîră în urma lui și șterseră urmele de pași pe care el le lăsase. Acestea sînt întîmplările care s-au săvîrșit în fața lui Pompeius. Dar, în cursul aceluiași an, cît și puțin timp mai înainte s-au mai întîmplat și altele, pe tot cuprinsul orașului Roma. Pricina trebuie căutată în faptul că, în timpul războaielor civile statul este sfîșiat din toate părțile deodată. Iată și alte pilde: la Roma, în plin oraș, au putut fi văzuți lupi și bufnițe, destul de des; pământul a fost zguduit de cutremure neconținute, însoțite de mugete; flăcări s-au văzut brăzdînd cerul de la apus spre răsărit; alte incendii au mistuit templele, cu precădere pe cel al lui Quirinus; s-a produs o eclipsă totală de soare; trăznetele au deteriorat sceptrul lui Jupiter, scutul și casca zeului Marte, așezate pe Capitoliu, cît și tablele pe care erau gravate legi; multe animale au dat naștere la ființe monstruoase; la cunoștința publică au fost aduse unele oracole trecute în seama Sibyllei; mai multe persoane, peste care s-a pogorît un duh divin, au făcut adesea profetii. La Roma nu a fost ales nici un prefect cu ocazia sărbătorilor latine, așa cum cerea datina; după unii autori, toate măsurile, care de obicei cad în sarcina acestui magistrat, au fost date pe seama pretorilor; alți autori însă pretind că toate acestea s-au întîmplat în anul următor; după părerea mea, situația s-a repetat doi ani la rînd. În acel an a murit și Perperna²³, care, după cum am

specificat, a fost censor împreună cu Philippus. El a fost unul dintre ultimii înscriși în ordinul senatorial, în virtutea calității de censor. Și acest fapt părea că anunță ceva neobișnuit.

Toată lumea era neliniștită de aceste minuni și pe drept cuvânt. Cu toate acestea, fiecare spera și gîndea în sinea sa că toate relele se vor abate asupra partidei adverse, așa că nu s-au adus nici un fel de jertfe.

15 Caesar n-a încercat să traverseze marea spre Macedonia, deoarece nu avea corăbii la dispoziție și nici nu era liniștit cu privire la soarta Italiei. Teama lui era ca nu cumva comandantii de sub ordinele lui Pompeius să se întoarcă din Iberia și să ocupe Italia. El lăsa Brundisium sub paza unei garnizoane militare, ca să asigure portul împotriva amenințării unui atac venit din partea acelor care-l însoțiseră dincolo pe Pompeius și se îndreptă spre Roma²⁴. În fața Senatului, întrunit afară din pomoerium prin grija lui Antonius și a lui Longinus (aceștia, alungați odinioară din Senat, îl convocaseră cu acest prilej), Caesar ținu un discurs lung și plin de bun-simț²⁵. Intenția lui era să câștige bunăvoința Senatului pentru prezent și să inspire numai asigurări de bine pentru viitor. Cum își dădea seama că desfășurarea lucrurilor nu era tocmai pe placul senatorilor și că aceștia priveau cu un ochi bănuitor marele număr de soldați ce-l însoțeau, el încercă să le câștige încrederea și să-i domolească, într-un fel oarecare, numai să nu i se facă greutăți pînă la terminarea războiului. Așadar, nici nu acuză, nici nu amenință pe nimeni, dar deschise o largă paranteză, în care presără cuvinte amare și invective la adresa cetățenilor dornici de război civil. Caesar își încheie cuvîntarea cu propunerea ca pe dată să fie trimisă o solie la consuli și la Pompeius, pentru a cere pacea și bună înțelegere²⁶.

16 După ce a vorbit în același sens și poporului, care se adunase și el afară din pomoerium, a dispus

să se aducă grâne din insule²⁷ și a făgăduit că va face o distribuție de 75 de drahme fiecărui cetățean²⁸. Prin aceste măsuri el spera să-și atragă plebea. Dar oamenii din popor își ziceau că acei care izbutesc să-și vadă cu ochii visurile mult dorite, una gîndesc și alta fac; cînd abia încep să pună lucrurile la cale, îmbie cu cele mai ademenitoare făgăduieli pe eventualii lor oponenți; cînd au atins ceea ce și-au propus, uită cu desăvîrșire de frumoasele cuvinte de altădată și își întorc armele tocmai împotriva acelor care și-au dat toată silința să-i ajute. Mulțimea îi avea mereu în minte pe Marius și pe Sulla care, după ce-au ținut numeroase cuvîntări cu un conținut umanitar, plin de noblețe, au comis crime înfiorătoare. Oamenii nu erau atît de marginalizați, încît să nu înțeleagă unde avea să ducă poziția lui Caesar și, la vederea cohortelor armate, care mișunau prin toate cartierele Romei, nu puteau căpăta nici curaj, nici încredere în vorbele pe care le ascultaseră.

Mereu dominată de teama care o apăsase și în trecut, plebea era plină de suspiciuni față de Caesar. Această stare de spirit era întărită de faptul că solii desemnați pentru a purta dincolo de mare convorbiri în vederea încheierii păcii, deși fuseseră aleși, nu plecaseră încă. Mai mult decît atît: Caesar, cînd socrul său, Piso, i-a vorbit într-o zi despre acest lucru, s-a supărat foc.

17 Caesar n-a dăruit pe loc poporului sumele pe care le-a promis ci, dimpotrivă, a pretins și pentru întreținerea armatei, care inspira atîta groază, întreg depozitul de bani care se afla în tezaur. Peste toate, ca și cînd Republica intrase într-o perioadă de prosperitate — ținuta obligatorie a fost aceea care se poartă în timp de pace: căci oamenii nu ajunseseră încă să-și schimbe portul.

Un tribun al plebei, Lucius Metellus, s-a opus ridicării fondurilor din tezaurul public²⁹. Dar intervenția lui nu avu nici un efect. Atunci Metellus se duse în persoană spre clădirea tezaurului public și aici se așeză

de a curmezișul porților. Soldații însă, cărora puțin le păsa de prezența tribunului în fața clădirii, cum de altfel nu acordaseră nici cea mai mică atenție libertății cu care acesta își exprimase opiniile, au spart frumos încuietura (căci cheia se afla la consuli, care avuseseră naivitatea să creadă că o cheie nu poate fi înlocuită în mâinile unor anumiți oameni, printr-un topor) și au ridicat toți banii³⁰. De altfel, așa cum am specificat în nenumărate rânduri, toate aspectele vieții publice — și decretele, și actele publice — se petreceau în aparență în același spirit, adică sub înfățișarea egalității de drepturi (Antonius era acela care pune la cale majoritatea treburilor). În realitate, era vorba de procedee despotice. Atât Caesar, cât și Pompeius numeau fiecare, în parte, pe adversarii lor „dușmani ai patriei” și repetau că nu duc războiul cu alt scop decât în interesul general. Sub masca iubirii de patrie nu luptau decât pentru consolidarea puterii personale, în timp ce amândoi contribuiau la ruina republicii.

18 Astfel s-a comportat Caesar în acea vreme. După aceea, el cuceri fără nici o luptă Sardinia și Sicilia, deoarece guvernatorii respectivi le părăsiseră³¹. Pe Aristobul l-a trimis înapoi acasă la el în Palestina, cu scopul de a pune la cale o mișcare locală împotriva lui Pompeius³². El îngădui acelor care se trăgeau din cetățenii proscriși de Sulla să se prezinte la alegerile de magistrați și organizează viața publică la Roma, cât și în restul Italiei, cât mai corespunzător intereselor sale în acele împrejurări; Roma și teritoriul Italiei le incredințată lui Antonius. El însă se îndreaptă spre Iberia³³, care-l sprijinea cu multă ardoare pe Pompeius și îi dădea motive să se teamă că și Galliile îi vor urma pilda.

În acest timp, Cicero, împreună cu alți câțiva senatori, fără să fi dat măcar ochii cu Caesar, s-au declarat fățiș din partea lui Pompeius, care, li se părea lor, mergea pe calea cea dreaptă și avea să iasă învingător din luptă. Consulii, înainte de a se îmbarca și

Pompeius însuși, în calitate de proconsul, le poruncise tuturor să-i urmeze la Thessalonic, argumentînd că Roma se află în puterea dușmanilor și că ei, în calitate de membri legali ai Senatului, sînt singurii reprezentanți autorizați ai puterii de stat, oriunde s-ar fi aflat. Acestora li s-au alăturat, pentru aceleași considerente, mulți alți senatori și cavaleri, unii mai devreme, alții mai târziu; același lucru s-a întîmplat și cu orașele care încă nu fuseseră cucerite prin armele lui Caesar.

19 Dintre toți locuitorii Galliei, singuri massalioții nu îmbrățișară cauza lui Caesar și nu se declarară pentru el. Massalia nu-și deschise porțile în fața ostirii lui³⁴. Răspunsul pe care massalioții l-au trimis lui Caesar este demn să rămîna în amintirea posterității. Ei au recunoscut că sînt aliații poporului roman și că n-au nimic de împărțit nici cu Caesar, nici cu Pompeius, față de care nutresc aceleași sentimente de prietenie. Nefiind rostul lor să judece cum stau lucrurile, era inutil, după părerea lor, să-și asume obligația de a afla care din cei doi este adevăratul vinovat. Dacă vreunul dintre ei și-ar fi exprimat dorința să intre în orașul lor, în calitate de prieten, fără trupe înarmate, ar fi fost binevenit. Porțile rămîneau însă închise și pentru unul, și pentru celălalt, dacă veneau cu gîndul de a cuceri cetatea prin război.

Asediați de trupele lui Caesar, massalioții îl respinseră și, chiar după aceea, rezistară vitejește vreme îndelungată atacurilor conduse de Trebonius și de Decimus Brutus³⁵, care continuau asediul. Caesar, cîtva timp, condusesse personal atacurile împotriva Massaliei, pe care credea că o va cuceri destul de repede. Atitudinea Massaliei i se părea o jignire directă, după ce se făcuse stăpîn peste Roma fără nici o împotrivire. Cum locuitorii se țineau dîrji, s-a văzut nevoit să plece în grabă în direcția Iberiei și asediul orașului îl lăsa pe seama altora.

20 Înaintea lui, în Iberia, Caesar îl trimisese pe C. Fabius³⁶; temîndu-se însă că acesta să nu fie învins, dacă ar fi fost lipsit de ajutorul său, Caesar se îndreptă cît mai grabnic într-acolo, însoțit de forțe armate.

Guvernămîntul din jurul Ebrului îl deținea pe acea vreme Afranius și Petreius³⁷ care, după ce împărțiseră corpuri de gardă pentru paza trecătorilor, își concentraseră grosul trupelor la Ilerda³⁸, unde așteptau să dea piept cu atacatorii. Ei căzură pe neașteptate asupra lui Fabius care, prin surprindere izbutise să treacă de gărzile instalate în Pirinei și acum traversa râul Sicoris; cu acest prilej au ucis mulți oameni rămași în urmă. Podul peste care trebuiau să treacă trupele lui Fabius se prăbușise și această întîmplare îi ajută foarte mult pe Afranius și Petreius. Caesar însă își făcu în curînd apariția pentru a veni în ajutorul alor săi. El trecu fluviul peste un alt pod, îi provocă la luptă, dar cei doi nu îndrăzniră timp de mai multe zile să accepte bătălia. Ei își așezară taberele în fața cesarienilor și-și mențineau pozițiile fără să întreprindă ceva. Această atitudine îl făcu pe Caesar să-și închipuie că poate risca un atac asupra unui punct fortificat, care se afla plasat între taberele vrăjmașe și Ilerda, în speranța că astfel le va tăia putința de retragere spre orașul întărit. Afranius, și oamenii lui, dîndu-și seama de intențiile lui Caesar, se grăbiră să ocupe dinainte acea poziție, respinseră valurile asediatorilor și îi puseră pe fugă. În timpul urmăririi, oamenii lui Afranius avură de suferit atacurile cesarienilor care ieșiseră din lagărul lor și se avîntaseră la luptă, prefăcîndu-se că cedează presiunii acestora, Afranius îi atrase într-un loc favorabil lui și ucise un număr și mai mare de adversari decît în încheștarea precedentă. Încurajat de acest succes, el hărțui detașamentele dușmane răspîndite prin sate după alimente și le produse multe pierderi. Unii soldați ai lui Caesar tocmai izbutiseră să treacă peste fluviu, în vremea cînd Afranius mergea din biruință în biruință și, cum podul peste care traversaseră apa a

fost rupt în bucăți de violența unei furtuni, Afranius, care la rîndul lui trecuse apa peste un alt pod din imediata apropiere a orașului, îi măcelări pînă la ultimul om, fără ca nimeni să le poată veni în ajutor.

21 În urma unei asemenea întorsături a lucrurilor, Caesar s-a văzut pus într-o situație extrem de critică. Nici unul dintre aliații săi nu putea să-i dea ajutor, deoarece dușmanii pîndeau traficul și opreau în cale pe oricine s-ar fi apropiat, în vreme ce lipsa de alimente se făcu greu simțită, căci Caesar suferise o serie de eșecuri într-o țară străină³⁹.

Cînd veștile despre cum decurgea campania din Iberia sosiră la Roma, unii cetățeni părăsiră cauza lui Caesar, făcîndu-și socoteala că acesta nu va mai rezista multă vreme. Ei se pripiră să treacă de partea lui Pompeius⁴⁰. Alții, în schimb, oameni din diferite pături sociale, și chiar senatori, s-au îndreptat spre Caesar. Dacă locuitorii Massaliei, de altfel neîntrecuți navigatori, n-ar fi fost înfrînți de Brutus în bătălia navală care s-a dat atunci — cu tot ajutorul primit din partea lui Domitius — și dacă massalioții n-ar fi fost complet izolați între zidurile cetății lor, în care s-au închis — nimic n-ar fi stăvilat dezastrul definitiv al armatelor lui Caesar. Victoria lui Brutus s-a datorat mărimii corăbiilor pe care le avea la dispoziție și forței fizice a oamenilor din trupele îmbarcate⁴¹. Știrea despre această izbîndă, dinadins umflată pînă să ajungă la iberi, a avut efectul dorit. Numeroase triburi locale au fost așa de viu impresionate, încît au optat pentru Caesar. Odată cu această întorsătură, alimentele începuseră să curgă din belșug, Caesar reuși să construiască poduri, produse mari goluri în rîndurile adversarilor și, cînd întîmplător i-a surprins răsfirați în cîmpie, se năpusti asupra lor și ucise un mare număr de soldați.

22 Afranius, descurajat de felul cum se desfășurau lucrurile și văzînd că Ilerda nu-i oferea nici siguranța adăpostului, nici aprovizionarea necesară pentru un

asediu mai îndelungat, hotărî să se retragă spre malurile Ebrului și orașele din acea regiune. El își ridică tabăra și porni la drum noaptea, fie cu gândul să treacă neobservat, fie pentru a-l depăși pe inamic. Caesar cunoștea însă toate mișcărilor lui. Cu toate acestea nu-l urmări de îndată; un marș în plină noapte, printr-un ținut cu totul străin oamenilor săi, dar în schimb familiar soldaților dușmani, i se părea a fi o imprudență. Când însă se luminează de ziuă, prin marșuri forțate îi ajunse din urmă pe pompeieni, care abia se aflau la jumătatea drumului ce-l aveau de parcurs. Încă de departe Caesar își dispuse trupele în așa fel, încît să-i înconjure dintr-o dată din toate părțile. Numărul superior de oameni ce-l avea și conformația terenului, în care se deschidea o vale, era în avantajul lui. Totuși Caesar nu se decidea să înceapă bătălia. Teama ca nu cumva pompeienii, văzîndu-se încolțiți fără scăpare, să treacă la acțiuni cum numai disperarea le poate provoca, îl determină să mai aștepte. Pe de altă parte, el spera să-i silească să se predea fără să mai fie nevoie de luptă, ceea ce s-a și întîmplat. După ce pompeienii au încercat, în diverse puncte, să-și deschidă drum, dar nu au izbutit pe nicăieri, s-au predat, cu condiția să fie cruțați de orice pedeapsă și să nu fie obligați să lupte alături de Caesar împotriva lui Pompeius. Oamenii erau epuizați, în urma unui marș extenuant, și, peste toate, nu luaseră cu ei nici alimente, căci își închipuiseră că marșul ce-l aveau de făcut nu avea să țină mai mult de o zi. Îi mai chinuia și lipsa de apă, într-un ținut în care izvoarele sînt extrem de rare⁴².

23 Caesar a respectat, în mod riguros, ambele condiții ale capitulării. El nu a condamnat la moarte pe nimeni din cei capturați în acest război, deși soldații lui Afranius profitaseră de ocazia unui armistițiu în timpul căruia au omorît prin surprindere cîțiva dintre oamenii lui Caesar — și nu a silit pe nimeni să lupte împotriva lui Pompeius. Dimpotrivă, el dădu libertate aceluia care deținea un anume rang, iar pe alții îi în-

duplecă să treacă de bunăvoie de partea lui, oferindu-le bani și onoruri. O asemenea purtare a contribuit considerabil la creșterea prestigiului și succeselor militare ale lui Caesar⁴³. În primul rînd, el s-a bucurat de concursul tuturor orașelor din Iberia și a garnizoanelor care se găseau în aceste localități. Trupe de ocupație se aflau în Baetica⁴⁴ și, afară de aceste contingente, Marcus Terentius Varro⁴⁵, locotenentul lui Pompeius, avea sub comanda sa numeroase alte corpuri de armată.

24 Caesar le înglobă în armata sa și luă toate măsurile de cuviință. Apoi, înainte pînă la Gades, fără să producă stricăciuni; în schimb, pretutindeni pretindea contribuții bănești excesiv de mari.

El împărți diverse demnități, atît în numele său, cît și în cel al statului roman și acordă tuturor locuitorilor din Gades titlul de cetățean roman, mai tîrziu întărit printr-o hotărîre a Adunării poporului. El le acordă acest drept în amintirea visului pe care-l avusese în acest oraș, pe vremea cînd era cvestor, atunci cînd i s-a părut că se împreună cu propria sa mamă. Să ne amintim că după acest vis, așa cum am relatat, în sufletul lui Caesar a încolțit speranța că va deveni unicul stăpîn al țării⁴⁶. După aceste înfăptuiri încredința guvernarea populației locale lui Cassius Longinus, deoarece acesta era familiarizat cu problemele iberice încă din timpul cînd fusese cvestor sub guvernămîntul lui Pompeius. Apoi el plecă pe mare la Tarraco⁴⁷. De aici își continuă drumul pe uscat, traversînd Pirineii. În această regiune nu a înălțat nici un trofeu, deoarece știa că Pompeius fusese viu criticat pentru o asemenea faptă. El se mulțumi să ridice un mare altar din pietre necioplite, nu departe de locul unde străjuiau trofeeale lui Pompeius.

25 Concomitent cu aceste evenimente, massalioții primiră încă cîteva corăbii din partea lui Pompeius și, în loc să se astîmpere, încercară o nouă aventură. Dar, cum era de bănuît, au fost pentru a doua oară înfrînți.

Cu toate acestea, dârzenia rezistenței lor nu dădea semne de slăbire, deși aflaseră că Caesar pusese mâna pe toată Iberia. Ei continuau să respingă cu vigoare toate atacurile romane. În timpul unui armistițiu, cerut sub pretextul pregătirilor de capitulare în momentul sosirii lui Caesar, ei îl scoaseră în taină pe Domitius din orașul asediat, iar pe soldații romani, care-i atacaseră pe neașteptate în timpul nopții, profitând de suspendarea ostilităților, îi învățară minte în așa fel, încât aceștia n-au mai îndrăznit să organizeze nici o altă acțiune de atac. De îndată ce în ținut își făcu apariția Caesar, ei capitulară necondiționat. Caesar le captură armele, corăbiile și banii. Mai târziu, le luă absolut tot ce aveau, afară de numele libertății, deoarece și Pompeius declarase liberă odinioară Phocea, metropola Massaliei⁴⁸.

26 La Placentia, câțiva soldați organizară o rebeliune împotriva lui Caesar, declarând că oboseala fizică excesivă îi împiedică să-l însoțească mai departe⁴⁹. Realitatea era că Caesar nu le îngăduia să facă prădăciuni și nu trecea cu vederea actele de indisciplină. În capul lor, acești soldați erau convinși că pot obține tot ce vor de la Caesar care, își închipuiau ei, nu se putea dispensa de serviciile lor⁵⁰. Dar Caesar nu le făcu pe plac, ci îi chemă la o întrunire; ca măsură de siguranță, el convocă în jurul soldaților răsculați și restul trupelor. Această măsură avea însă și un alt scop, și anume ca soldații, ascultând spusele sale și văzând pedepsele ce-i așteptau pe vinovați — să nu mai gândească la încălcarea îndatoririlor ce le reveneau.

27 Iată discursul lui Caesar: „Soldați, li se adresa el, dorința mea cea mai fierbinte este aceea de a fi iubit de voi, totuși nu cu prețul complicității mele la greșelile ce le săvârșiți. Voi îmi sînteți deosebit de dragi și, întocmai unui tată pentru copiii săi, aș vrea să vă știu teferi, fără griji materiale, acoperiți de glorie. Să nu credeți însă că cel care iubește trebuie negreșit să îngăduie celor dragi libertatea de a săvârși lucruri care nu se

cuvin, care atrag după sine, în chip inevitabil, primejdii și dezonoarea. Dimpotrivă, are datoria să-i învețe de bine și să-i abată de la căile greșite și prin sfaturi, și prin pedepse. Veți recunoaște cât adevăr se află în vorbele mele, când nu veți socoti drept utile numai avantajele de moment, ci acel folos care reprezintă o valoare eternă; când partea nobilă a ființei voastre nu va fi pusă în slujba satisfacerii pornirilor pătimase, ci pentru dominarea lor. Căci este lucru rușinos să nu te abții de la acele desfătări după care urmează căința. Și este ceva cumplit ca după înfrîngerea inamicului pe câmpul de luptă, tu să te lași în voia unor nechibzuite plăceri.

28 De ce vă vorbesc astfel? Deoarece voi, care aveți de toate și chiar mai mult decât vă trebuie — am de gând să vorbesc deschis, fără să trec nimic cu vederea — care primiți solda integrală și la timp, care găsiți pretutindeni la dispoziție hrană din belșug, fără să fiți obligați să îndurați oboseala lipsită de glorie sau primejdia inutilă — voi, care sînteți mereu răsplătiți cu deosebită generozitate pentru faptele voastre de arme, iar pentru greșeli aproape niciodată pedepsiți, văd că vă arătați oameni de rea-credință, veșnic nemulțumiți. Aceste dojeni nu se adresează chiar tuturor, fără deosebire. Ele privesc numai pe acei a căror lăcomie de a pune mîna pe cît mai mult se răsfrînge și asupra celorlalți. Cei mai mulți dintre voi îndeplinesc poruncile mele cu deosebită atenție și bunăvoință, rămînînd credincioși datinilor strămoșești. Iată adevăratul izvor al izbînzilor prin care ați dobîndit o țară cu hotare atît de întinse, bogăție, faimă. Totuși o mîna de oameni aruncă asupra noastră, a tuturor, umbra rușinii și a defăimării. Deși îi știm încă dinainte pe degete cine sînt și de ce sînt în stare — căci nici una dintre doleanțele voastre nu îmi este străină — m-am făcut că nu văd nimic, cu speranța că se vor îndrepta dacă le-ași fi lăsat impresia că greșelile lor nu mi-au fost aduse la cunoștință, că nu vor întinde peste măsură coarda, de fri-

că să nu fie pedepsiți și pentru faptele față de care închisesem ochii. Dar, fiindcă au depășit orice limită, de parcă tot ce le trece prin minte le este îngăduit pe lumea asta, deoarece n-au fost pedepsiți pe dată, fiindcă încearcă să-i împingă spre revoltă și pe alții, care nu s-au făcut cu nimic vinovați, iată-mă nevoit de a găsi un leac racilelor și de a mă întoarce cu mînie către cei vinovați.

29 Nici un fel de organizație obștească nu are sorti de izbîndă și de durată dacă nu se dovedește capabilă să curme răul din rădăcină. Se întîmplă același proces ca în corpul omenesc: partea bolnavă, dacă nu este tratată așa cum se cuvine, îmbolnăvește și restul organelor sănătoase. În cadrele armatei fenomenul este identic. Rebelii, atunci cînd simt că sînt tari pe situație, devin tot mai îndrăzneți și propagă defectiunea și în rîndul soldaților credincioși, strecurîndu-le în suflet îndoiala că vor mai căpăta vreodată răsplata meritată pentru purtarea lor leală. Și este dovedit lucru că acolo unde își croiește drum îndrăzneala obraznică, acolo, în mod necesar, scade și capacitatea de a judeca drept; iar acolo unde nedreptatea rămîne nepedepsită, cumînțenia rămîne și ea nerăsplătită. Într-adevăr, la ce bun să mai năzuți spre o activitate laudabilă, dacă cei ticăloși scapă nepedepsiți? Și vă veți întreba: în ce chip vor fi acordate distincțiile la care aveți dreptul, dacă aceștia nu vor căpăta pedeapsa ce li se cuvine? Nu știți oare că atunci cînd oamenii sînt eliberați de orice temeri că vor fi judecați sau, dimpotrivă, sînt lipsiți de speranța recunoașterii meritelor, n-avem parte să ne bucurăm de nimic bun, ci întîmpinăm mii și mii de necazuri? Așadar, dacă într-adevăr cultivați virtutea — să-i urîți pe cei vinovați ca pe niște dușmani. Nu natura, ci moravurile și felul de a se purta hotărnicesc prietenia de dușmănie; dacă sînt de calitate, ele constituie un punct de atracție fie și pentru străini, dacă se dovedesc inferioare, înstrăinează pînă și pe părinții noștri.

30 Căutați singuri să vă apărați cauza. În mod fatal, din pricina acestora, cu toții sîntem rău văzuți, chiar dacă n-am avea nimic să ne reproșăm. Cine aude vorbindu-se de marele nostru număr de oameni și de felul cum ne comportăm în ținuturile prin care trecem, extinde asupra noastră a tuturor învinuirile care se cuvîin numai unora. Iată cum, fără a fi asociați la excesele lor, sîntem părtași, pe picior de egalitate, la acuzațiile pentru care sînt răspunzători. Cine oare nu ar fierbe de mînie cînd ar auzi că noi, care purtăm numele de romani, ne purtăm ca niște celți?⁵¹ Cine ar rămîne nepăsător la spectacolul devastării Italiei, așa cum s-au petrecut lucrurile în Britannia? Nu este oare ceva de neînchipuit, ca, în timp ce cruțăm bunurile gallilor subjugăți în război, să trecem prin foc și sabie, așa cum ar face-o epiroții, cartaginezii, cimbrii, ținuturi așezate dincoace de Alpi? Și nu-i oare o adevărată rușine să ne mîndrim și să repetăm într-una că noi, cei dinții dintre romani care am trecut dincolo de Rin și am traversat oceanul, tot noi sîntem aceia care prădăm hotarele țării noastre, scăpate de urgia năvălirilor dușmane? că în locul laudelor n-am cules decît hulă, că în locul cinstirilor ne apăsă rușinea cea grea, că în locul cîștigurilor am adus numai pagube și, în sfîrșit, că ne așteaptă pedeapsa în schimbul recompenselor binemeritate?

31 Să nu vă credeți mai grozavi decît concetățenii voștri care au rămas acasă, numai fiindcă vă aflați în stare de război. Și voi, și ei sînteți romani. Ca și voi, altădată au luptat și ei pe front și vor mai lupta. Dacă aveți armele în mîna, credeți cumva că vă este îngăduit să faceți tot felul de rele? Legile sînt doar mai puternice decît voi și, în orice caz, va veni pentru fiecare acea zi în care va fi dator să depună armele. Să nu vă semețiți nici că sînteți așa de mulți. Mult mai numeroși, în comparație cu trupele voastre, sînt aceia care au de suferit. Ce-ați zice oare dacă aceștia s-ar coaliza cu toții împotriva voastră? Și așa vor face, n-aveți grijă, dacă veți continua să vă purtați ca pînă acum. Dacă

ați învins neamuri barbare, acest lucru nu înseamnă că trebuie să-i priviți de sus pe semenii voștri, asupra cărorora nu aveți nici un fel de superioritate, nici ca familie, nici ca educație, nici din punctul de vedere al culturii sau al gusturilor rafinate. Dimpotrivă, este de datorită și în interesul vostru să nu folosiți violența împotriva nimănui, să nu încălcați drepturile nimănui. Procurați-vă cele necesare apelând numai la bunăvoința oamenilor și nu urmăriți altfel de răsplată, pentru vitejia voastră, afară de cea care este dată din toată inima.

32 Pe lângă cele ce am spus, și pe lângă cele ce s-ar mai putea adăuga încă, dacă m-aș lăsa furat de subiect, trebuie totuși neapărat să vă atrag atenția că rostul nostru pe aceste meleaguri unde ne aflăm este acela de a sări în ajutorul patriei amenințate, pe care trebuie să o apărăm de răufăcătorii care-o pîndesc. Dacă nu s-ar fi ivit nici o amenințare, noi n-am fi intrat pe teritoriul Italiei cu armele în mînă (căci legile opresc o asemenea încălcare), nici n-am fi parăsit la jumătate de drum campaniile victorioase pe care le-am purtat în țara celților sau în cea a britanilor, atunci cînd am fi putut să le ducem pînă la capăt. Așadar, nu este oare cu totul nepotrivit ca noi, cei care am sosit aici pentru a pedepsi fapte nelegiuite, tocmai noi să ne arătăm în ochii populației locale ca niște hoarde nu mai puțin dornice de jaf? Și nu este oare trist să-i vedem pe oamenii noștri sosiți aici pentru a da cu adevărat ajutor patriei, cum silesc patria să-și caute alți aliați, numai pentru a scăpa de prezența noastră?

După părerea mea, eu sînt cu mult mai îndreptățit în lupta pe care o duc decît Pompeius; de aceea, l-am invitat în nenumărate rînduri să se supună unei judecăți publice. Cum conștiința atitudinii lui vinovate l-a împiedicat să se învoiască la tratative pe cale pașnică, speranța mea este că întreg poporul roman, toți aliații, fără deosebire, se vor ralia la cauza mea. Dacă însă ne vom purta întocmai ca adversarii noștri, n-am să mai

pot aduce nici un argument în favoarea noastră, nici să formulez o învinuire împotriva lor. Cea dintâi datorie a noastră este aceea de a ține seama de dreptate. Numai cu sprijinul ei, puterea armelor poate să spere orice. Fără dreptate nimic nu este solid, chiar dacă inițial au fost obținute unele succese trecătoare.

33 Natura a făcut ca așa să fie rînduiala. Cei mai mulți dintre voi știu acest lucru și de aceea voi vă îndepliniți sarcinile fără să fie nevoie de constrîngere. Din aceleași motive v-am și convocat aici ca să fiți martori oculari ai cuvîntării pe care o țin și a măsurilor pe care le iau. Voi n-aveți nimic de-a face cu soldații indisciplinați, și pentru această conduită vă atrageți numai laude. Cu toate acestea, vedeți bine cum o mîna de oameni, nepedepsiți la timp pentru nenumăratele lor nelegiuiri, îndrăznesc să ne amenințe. Nu sînt eu acela care să trec ușor cu vederea indisciplinla față de comandant și nici nu sînt de părere că rezultă ceva bun atunci cînd oamenii în subordine manifestă tendința să-și domine comandanții. Puneți-vă simpla întrebare ce ordine mai poate exista în acea casă, în care membrii mai tineri ai familiei îi disprețuiesc pe cei bătrîni? sau în acele școli unde elevii n-ar ține seama de sfaturile profesorilor? cum ar mai putea oare bolnavii să-și recapete sănătatea, dacă n-ar urma în totul prescripțiile medicilor? ce siguranță ar mai avea pasagerii îmbarcați pe corăbii, dacă marinarii n-ar asculta de ordinele cîrmacilor?

De la natură există două legi strict necesare pentru bunul mers al omenirii: unii oameni sînt făcuți pentru a comanda, iar alții pentru a asculta. Fără aceste rînduieli nimic nu poate dăinui, fie și pentru un timp cît de scurt⁵².

Datoria aceluia care se află în frunte este de a cugeta la obligațiile pe care le are și a le traduce în fapte, datorie aceluia care este în subordine stă în supunere necondiționată și ducerea la bun sfîrșit a ordinelor date.

Aceasta este cu precădere calea care duce la triumful înțelepciunii asupra nechibzuinței și la acela al cunoașterii asupra neștiinței.

34 Deoarece așa stau lucrurile, niciodată constrîngea nu m-a determinat să fac concesii soldaților răzvrățiți; niciodată violența nu va izbuti să mă clintească din loc. La ce atunci mai sînt descendentul lui Iulus și al lui Eneas? De ce mi-au fost încredințate, pe rînd, pretura și consulatul? Pentru ce, unii dintre voi m-au urmat, părăsindu-și locurile natale, iar pe alții i-am chemat la datorie ceva mai tîrziu? La ce bun să fiu investit, pe un timp atît de îndelungat, cu puterea proconsulară, dacă trebuie să mă arăt sclavul fiecăruia dintre voi și să mă dau învins în fața oricăror pretenții tocmai aici, în Italia, în imediata apropiere a Romei, eu, cel sub a cărui comandă ați cucerit Gallia și ați înfrînt cerbicia britanilor? Vedeți oare vreun motiv pentru care să-mi pierd cumpătul, să-mi fie teamă? Poate doar ca unul dintre voi să mă ucidă. Dacă acesta este cumva gîndul vostru al tuturor, prefer să mor, decît să distrug respectul cuvenit instituției de comandant și să întinez sentimentul cuvenit rangului ce-l dețin. Moartea unui om ucis mișelește reprezintă o consecință mult mai puțin gravă pentru un stat decît deprinderea soldaților de a-și impune voința față de comandantul lor și de a lua în mîinile lor autoritatea legilor.

35 N-am ajuns pînă acolo încît să fiu amenințat cu moartea de vreunul dintre cei răzvrățiți. Sînt mai mult decît sigur că, pe moment, ați fi sărit cu toții să-l sfîrtecați în bucăți. Dar acești oameni refuză să mai lupte, sub pretext că sînt morți de oboseală și ei își depun armele, motivînd istovirea fizică. Cum sînt foarte dîrji în hotărîrea lor, dacă nu vor dobîndi de la mine ceea ce pretind, îi și văd dezertînd de la datorie și trecînd în tabăra adversă, pentru a-l sluji pe Pompeius. Așa cel puțin lasă unii să se înțeleagă. Cine oare n-ar fi prea bucuros să scape de asemenea oameni? Și cine oare nu

i-ar dori lui Pompeius, din toată inima, să aibă parte doar de soldați de teapa acestora, care niciodată nu se mulțumesc cu ce le dai, care nu se supun dispozițiilor primite, declarându-se niște bătrâni amărâți, când ei sînt în floarea vîrstei, cu puterile sleite, când sînt în plină vigoare, socotindu-se demni să se fălească cu titlul de stăpîinii comandanților ce-i au și să-i tiranizeze pe aceia care-i conduc? În ce mă privește, aș prefera de mii de ori să ajung la o înțelegere cu Pompeius, indiferent în ce condiții, să mă supun la orice decît să fiu nevoit a săvîrși ceva potrivnic față de principiile mele, față de felul de a gîndi al strămoșilor mei. Oare nu știți că nu-mi doresc puterea absolută, că nu sînt lacom să strîng averi peste averi, că n-am un anume țel la care trebuie să ajung cu orice preț, prin orice jertfe. așa ca să mă folosesc de minciună, de false mărturii de dragoste, de lingușiri? N-aveți decît să părăsiți campania, dacă nu vă place, voi, cei cărora nici nu știu ce nume să vă mai dau. Nu veți pleca totuși, așa cum vreți și cum vă făliți voi, ci așa cum este în interesul republicii și al meu“.

După ce-și termină cuvîntarea, Caesar a tras la sorti numele acelorora destinați să fie pedepsiți cu moartea și, pe cei mai îndrîjiți dintre ei, îi și execută. De altfel, sortii fuseseră dinainte potriviți ca să iasă tocmai numele hotărîte. Cît despre ceilalți, îi eliberă de sub arme, ca pe niște oameni de care nu mai avea nevoie. Ceva mai tîrziu însă, cum dovedeau sinceră căință pentru purtarea lor, Caesar i-a reprimat din nou sub ordinele sale.

36 Chiar în timpul cît Caesar se afla încă pe drum, M. Aemilius Lepidus, acela care avea să devină ulterior unul dintre triumviri (pe acea vreme era numai pretor), sfătui poporul să-l aleagă pe Caesar dictator și se grăbi să-i confere el însuși această demnitate, încălcînd datinile străbune⁵³. Caesar luă dictatura în primire de îndată ce intră la Roma. Cu toate acestea se abținu să ia măsuri drastice. Departe de așa ceva, el

îngădui tuturor exilaților să se reîntoarcă la Roma, cu excepția lui Milo și îi numi pe magistrații care urmau să intre în funcție în anul următor⁵⁴; cei care-și părăsiseră funcțiile nu fuseseră înlocuiți de nimeni în anul în curs și, cum Roma nu mai avea nici un edil, tribunii plebei primiseră însărcinarea să gireze edilatul. Caesar a înlocuit și pe foștii pontifi (care între timp muriseră), fără a mai ține seama de toate prescripțiile datinilor. De asemenea a acordat dreptul de cetățenie gallilor din Gallia cisalpină, ținut care se întinde la nord de fluviul Pad, deoarece aceștia aparținuseră teritoriilor aflate sub comanda sa.

Cînd a terminat de luat aceste măsuri⁵⁵, a renunțat la titlul de dictator, dar, în realitate, a păstrat neștirbită autoritatea dictatorială. Afară de faptul că avea la dispoziție întreaga putere armată, își însuși în parte și puterea legitimă civilă, pe care i-au conferit-o acei membri ai Senatului, care nu părăsiseră Capitala. În acest fel, Caesar ajunsese să ia orice măsuri credea de cuviință, fără nici o teamă.

37 De îndată ce obținut dictatura, Caesar duse la bun sfârșit o reformă de mari proporții, devenită strict necesară. Creditorii care, în urma atîtor tulburări interne și războaie aveau nevoie de mari sume de bani, foloseau față de datornicii lor mijloacele cele mai crude. Aceștia, din pricina aceluiași împrejurări, se aflau în majoritatea cazurilor în absolută imposibilitate de a-și achita datoriile, chiar dacă ar fi arătat toată bunăvoința. Nici nu aveau cui să mai vîndă ceva, nici nu era ușor să împrumute alte sume de bani. Datorită unei asemenea situații, creditorii și debitorii căutau să se înșele unii pe alții, recurgeau la cele mai josnice șiretlicuri, așa că exista temerea prea îndreptățită ca răzila unor asemenea practici să nu mai poată fi oprită. Adevărat este că unii tribuni ai plebei încercaseră să stăvilească răul, fixînd dobînzile la un procentaj moderat. Dar, cu toate aceste măsuri, datoriile erau de parte de a se stinge. Chiar dacă debitorii renunțau la

bunurile ipotecate, creditorii pretindeau sumele împrumutate în bani lichizi. Caesar a îndreptat lucrurile și pentru unii și pentru alții, pe cât i-a stat în putință. El a dat hotărîrea ca bunurile ipotecate să fie evaluate la justa lor valoare și, în cazul unor contestații, să se instituie o comisie de arbitri⁵⁶.

38 Cum umblau zvonuri că destul de mulți cetățeni, putrezi de bogați, își ascundeau fondurile bănești, Caesar interzise posesiunea unei sume care să depășească 15 000 de drahme, fie în argint, fie în aur, dar căuta să nu treacă în ochii lumii drept autorul acestei legi. De aceea, preferă să dea de înțeles că el s-a mărginit să repună în vigoare o veche lege de odinioară. Scopul urmărit era de a-i face pe debitori să mai plătească câte ceva, iar pe cei care dădeau bani cu împrumut să înceapă acordarea de noi credite aceluia care aveau nevoie; sau, se prea poate că Caesar voia să-i silească astfel pe bogătași să-și declare averea și căuta pe orice căi să nu lase în seama nimănui mari sume bănești, care să servească la alimentarea războalei în timpul absențelor sale. Mulțimea, entuziasmată de aceste măsuri, a cerut ca să li se asigure o recompensă materială aceluia sclavi care și-ar fi denunțat stăpînii cu acest prilej. Dar Caesar nu acceptă ca o asemenea clauză să fie trecută în textul legii, ba ceva mai mult chiar, jură, pe propriul său cap, că nu va acorda niciodată încredere delatțiilor făcute de sclavi împotriva stăpînitorilor.

39 După ce a luat aceste măsuri și a ridicat toate ofrandele sacre din templele Romei, cât și din Capitoliu⁵⁷ inclusiv, Caesar, spre sfîrșitul anului, plecă spre Brundisium, înainte de a lua în primire consulatul, magistratura pentru care fusese ales.

În timp ce-și făcea pregătirile necesare pentru război, un uliu lăsă să-i cadă din cioc o ramură de laur asupra capului unei persoane din cercul lui Caesar. După această întîmplare, în timpul unui sacrificiu închinat

zeiței Fortuna, taurul scăpă de loviturile de cuțit, ieși din Roma și, ajuns în preajma unei bălți, o trecu înot. Aceste prevestiri întăriră încrederea lui Caesar și el zori plecarea, mai ales că ghicitorii îi prevesteau moartea, dacă ar fi rămas la Roma și, dimpotrivă, asigurarea vieții și victorie, dacă ar fi traversat marea. De-abia ieșise el din Roma că iată-i și pe copiii Capitalei gata împărțiți în două tabere, fără să-i învețe nimeni: unii erau „pompeienii” iar ceilalți „cesarieni”. Într-un simulacru de bătaie fără arme, „cesarieni” au ieșit victorioși.

40 Pe când aceste evenimente se petreceau la Roma și în Iberia, M. Octavius și L. Scribonius Libo, îmbarcați pe vasele credincioase lui Pompeius, l-au alungat din Dalmația, unde se afla, pe acea vreme, pe Publius Cornelius Dolabella, rămas credincios cauzei lui Caesar. După aceasta, ei izbutiră să-l blocheze într-o mică insulă pe C. Antonius, care avusese intenția să vină în ajutorul lui Dolabella. Aici, părăsit de localnici, pe jumătate mort de foame, Antonius a fost făcut prizonier împreună cu aproape tot efectivul ce-l avea, afară de un număr mic de soldați, care apucaseră să treacă pe continent. Alți soldați, îmbarcați pe plute, în momentul când erau să fie făcuți prizonieri, s-au sinucis.

41 Curio a ocupat Sicilia fără nici o luptă⁵⁸. Cato, care era guvernatorul Siciliei, lipsit de forțele militare necesare pentru apărarea insulei, n-a vrut să expună zadarnic orașele la primejdia distrugerii. Fără să mai aștepte, el se îndreptă spre locul unde se afla Pompeius. Curio însă, după ce a trecut marea și a ajuns în Africa, și-a găsit acolo pieirea⁵⁹.

Când a aflat că o flotă sub comanda lui Curio se apropie de coasta Africii, L. Caesar⁶⁰ a părăsit orașul Aspis⁶¹, unde se afla din întâmplare, iar Attius Varus⁶², care pe atunci deținea guvernarea Africii, a fost învins de Curio și a pierdut mulți soldați și numeroase orașe. În schimb Iuba, fiul lui Hiempsal și rege al Nu

midiei⁶³, devotat cauzei lui Pompeius, pe care o considera cauza dreaptă a poporului și a Senatului roman, dușman personal al lui Curio, atât din acest motiv, cât și pentru că acesta, pe când era tribun, încercase să-i ia domnia și să-i confişte proprietățile, a luptat împotriva locotenentului lui Caesar cu toată înverșunarea. Iuba nici n-a mai așteptat ca cesarienii să fi pătruns în inima regatului său, ci în timpul asediului început de Curio împotriva Uticii se grăbi să-l atace, ferindu-se să angajeze în luptă toate efectivele militare pe care le avea, de teamă ca nu cumva Curio, prevenit de sosirea sa să nu se îmbarce și să plece pe mare. Dorința arzătoare a regelui era în mai mică măsură să-l alunge pe Curio din ținut, cât să se răzbune pentru umilințele îndurate. Împotriva generalului roman nu trimise decât puțini oameni și îl lăsă să creadă, prin zvonuri false, că el, personal, se află în altă direcție, departe de locul pe unde înainta armata lui Curio. De fapt îi urmărea pe romani pas cu pas și speranțele nu i-au fost dezamăgite.

42 Curio, ca măsură preventivă, de îndată ce a aflat că Iuba se pregătește să-l atace, s-a retras în lagărul său de lângă țărmul mării. Într-adevăr intenția lui era să se îmbarce pe corăbii și să părăsească definitiv Africa, în cazul când ar fi trebuit să facă față unor atacuri violente. Ulterior însă, la vestea că dușmanii care se apropie sînt puțini la număr și că Iuba nu-i însoțea, își recăpătă încrederea; el ridică tabăra de îndată ce s-a lăsat noaptea și, îngrijorat ca numizii să nu-i scape, porni la atac de parcă mergea la o victorie sigură. Curajul îi spori mai mult încă după ce împlinirea făcu să întîlnească cîteva patrulare ale lui Iuba, care adormiseră pe drum și pe care le nimici.

Apoi, când se izbi de grosul armatei numide, care ieșise la apropierea zorilor din tabăra unde se adăpostise peste noapte, nu mai așteptă nici o clipă, ci trecu de îndată la luptă, deși oamenii săi erau osteniți în urma marșului ce-l făcuseră, cât și din lipsă de somn⁶⁴. Bar-

barii țineau piept fără să cedeze și, pe cînd victoria era nesigură, iată că își făcu apariția și Iuba. Surpriza acestei prezențe, marele număr de barbari pe care regele îi arunca în luptă au hotărît soarta bătăliei. Curio și-a găsit sfîrșitul pe cîmpul de luptă, alături de majoritatea oamenilor săi⁶⁵. Pe ceilalți Iuba îi urmări pînă la întăriturile pe care le părăsiseră și de aici îi sili să se baricadeze pe corăbii. În vălmășagul încăierării, numidul puse mîna pe mari sume de bani și făcu prăpăd printre romani. Cei mai mulți dintre aceia care izbutiseră să fugă și-au găsit și ei moartea; unii, cînd au dat să se urce pe corăbii, de atîta înghesuială s-au răsturnat și au căzut în apă; alții au umplut corăbiile pînă la refuz și astfel au provocat scufundarea lor. S-au mai găsit și din aceia care, în disperare de cauză, temîndu-se să nu aibă aceeași soartă cu cei care pieriseră, s-au refugiat spre Varus, în speranța că vor scăpa cu viață. Dar de la Varus nu găsiră îndurare⁶⁶.

Iuba, pretextînd că el era acela care-i învinsese, i-a executat aproape pe toți, cu puține excepții.

Așa s-a sfîrșit Curio, unul dintre ce mai devotați susținători ai cauzei lui Caesar, de la care aștepta o deosebită recompensă în urma campaniei întreprinse.

Iuba, în schimb, s-a bucurat de mari cinstiri din partea lui Pompeius și a senatorilor refugiați în Macedonia. A primit pînă și titlul de rege. Caesar însă și restul Senatului rămas la Roma îl declarară dușman public și, îl învinuiră de crimă de război. Ei acordară titulatura de rege lui Bocchus și lui Bogud⁶⁷, dușmanii lui Pompeius.

43 În anul următor, contrar prescripțiilor legale, romanii avură un dublu număr de magistrați. De asemenea, s-a dat o bătălie de cea mai mare importanță⁶⁸. 48 l.e.n.

La Roma au fost aleși consuli Caesar și P. Servilius⁶⁹. S-au ținut și alegerile pentru pretori și pentru toți ceilalți magistrați, așa cum prevedeau legile. Cei din Thessalonic nu au luat însă asemenea măsuri. Cu toate acestea, așa cum afirmă unii istoriografi, aici se aflau

aproximativ două sute de senatori, însoțiți de ambii consuli; ei consacraseră un anumit loc pentru sacrificiile augurale, așa ca totul să aibă înfățișare cât mai oficială. S-ar fi spus că acolo, la Thessalonic, alături de Senatul se afla și Adunarea Poporului, ba chiar și întreaga Romă. Ceea ce i-a împiedicat pe refugiați să țină alegeri pentru magistrați era faptul că magistrații supremi, adică consulii, nu dăduseră nici o lege care să fie ratificată de comiții. Așa că se mulțumiră să mențină în funcții pe foștii demnitari, schimbându-le doar titulatura. Unii au primit titlul de proconsuli, alții, pe acela de propretori, de proquestori și așa mai departe. Respectul pe care-l purtau pentru obiceiurile strămoșești era atât de mare încât, deși ridicaseră armele împotriva patriei și o părăsiseră, se fereau pe cât era cu putință să încalce litera legii, chiar atunci când era vorba de hotărâri strict necesare, impuse de împrejurări.

Adevărul este că ambele grupuri ostile guvernau numai cu numele. În realitate, Caesar și Pompeius, care, de ochii lumii, își luaseră unul titlul de consul, iar celălalt de proconsul, conform uzanțelor legale, făceau nu numai ce le îngăduia titulatura ce-o purtau, ci absolut tot ce voiau.

44 Așa stînd lucrurile, guvernarea statului era ruptă în două. Pompeius ierna la Thessalonic și nu s-a îngrijit să organizeze o pază riguroasă a coastelor. Nici nu-i trecea prin gînd că Caesar s-a și reîntors în Italia din Iberia. De altfel, chiar dacă l-ar fi știut la Roma, n-ar fi bănuț că, în plină iarnă, Caesar va avea curajul să traverseze Marea Ionică.

Caesar se afla la Brundisium⁷⁰ așteptînd semne de imprimăvărare. Cînd însă i-au sosit vești despre plecarea lui Pompeius de pe coasta de vest și că Epirul, care se afla chiar în față, pe malul opus, a rămas doar cu puține puncte de pază, nu lăsa să-i scape prilejul de a începe războiul și profită de primul vînt favorabil. El se imbarcă, așadar, în toiu iernii⁷¹, cu o parte a trupelor pe care le avea, căci corăbiile nu-i ajungeau pen-

tru transportul tuturor și, scăpînd de vigilența lui M. Bibulus⁷², care avea însărcinarea să supravegheze apele mării, izbuti să debarce la promontoriul care poartă numele de Acrokeraunia⁷³. Aceasta este o limbă de pămînt din teritoriul epirot, la intrarea în Golful Ionic. O dată ajuns în Epir, înainte de a se fi răspîndit știrea că el se pregătea să se îmbarce, se grăbi să trimită înapoi la Brundisium corăbiile, ca să-i aducă și pe ceilalți. Pe drumul de întoarcere, Bibulus produse însă flotei cesariene pierderi și captură cîteva corăbii pe care le remorcă la vasele sale. După această întîmplare, Caesar își dădu seama că în propria lui traversare avusesse parte mai degrabă de noroc decît de izbîndă și că hotărîrea de a trece marea nu fusese tocmai cuminte.

45 În așteptarea sosirii restului trupelor sale, Caesar cuceri Oricum, Apollonia precum și alte localități din Epir, părăsite de garnizoanele lui Pompeius. Apollonia, colonie a Corintului, a fost întemeiată într-un loc minunat, o poziție admirabilă în raport cu uscatul, cu țărmul mării, cît și cu văile rîurilor. Un lucru m-a uimit mai presus de orice, și anume vîlvătaia de foc care țîșnește din pămînt aproape de fluviul Aous. Focul nu se întinde în ținuturile învecinate și nici nu pîrjolește ogorul care-l nutrește. Nici măcar nu-l usucă. În imediata apropiere poți vedea cum înverzește iarba și cresc arbori. Odată cu căderile abundente de ploaie, para focului se întetește și crește în înălțime. Din această cauză, locul poartă numele de Nymphaion; aici s-a instituit și un oracol, care este astfel consultat: se ia tămîie și se rostește păsul care te doare, apoi tămîia descîntată se aruncă în foc; dacă ceea ce-ți dorești se va împlini — focul mistuie tămîia; de se întîmplă ca tămîia să se împrăștie afară din cercul limbilor de foc, flacăra izbucnește în direcția ei, o ajunge și o consumă. Dimpotrivă, dacă îți este hărăzit ca dorința să nu ți se îplinească, tămîia nu se apropie nicicum de vîlvătaie, nici chiar atunci cînd ajunge în mijlocul flăcărilor. Focul se retrage și se îndepărtează. Aceste fenomene se

petrec întocmai în ambele cazuri, indiferent de ceea ce dorești să afli, cu excepția morții și a căsătoriei, evenimentele cu privire la care nimănui nu-i este îngăduit să întrebe oracolul când vor avea loc. Aceasta este înfățișarea și felul de a consulta oracolul de la Nymphaion.

46 Antonius, care avea obligația de a însoți trupele rămase la Brundisium, întârzie să intervină⁷⁴; pe de altă parte, din pricina timpului rău și a vigilenței lui Bibulus, nici o veste nu mai sosea din Italia. În mintea lui Caesar încolți bănuiala că cei de dincolo de mare ezită și că stau în expectativă, așa cum se petrec lucrurile în mod curent în timpul războaielor civile. De aceea, fără a mai sta pe gânduri, luă hotărârea să se îmbarce singur pentru Italia. El se sui pe o mică corabie, sub un nume oarecare, pretinzând că este în misiune comandată de Caesar. Deși bătea un vânt puternic, el îl sili pe cârmaci să ridice ancora cu orice risc. Când ajunseră în larg, vântul bătea în rafale; furia valurilor dezlănțuite îi înspăimîntă așa de tare, că pilotul sub nici un cuvânt nu mai avu curajul să meargă mai departe. Fără să mai țină seama de împotrivirea călătorului, el se pregătea de întoarcere, când Caesar îi dezvălui cine este, de parcă prin acest gest ar fi potolit însuși stihia. „Îndrăznește” se adresă el cârmaciului, „îl conduci doar pe Caesar”. Atîta încredere avea în el însuși și asemenea speranțe, cine știe cum concepute sau simplu rezultat al unei prevestiri oarecare încît, pînă și în pofida realităților, păstra o neclintită siguranță că nu avea să i se întîmple nimic rău. Cu toate acestea, el nu izbuti să traverseze marea ci, după zadarnice încercări, se văzu silit să se întoarcă⁷⁵.

47 După această aventură își stabili tabăra lângă Apsos⁷⁶, chiar în fața taberei lui Pompeius. Acesta, de îndată ce fusese înștiințat despre sosirea lui Caesar, s-a îndreptat și el în mare grabă spre Apollonia, cu o parte a trupelor sale, nădăjduind că va termina repede și degrabă războiul, înainte ca Antonius să apuce a-i aduce

lui Caesar ajutorul mult așteptat. Caesar îi veni în în-
tîmpinare pînă la albia fluviului Apsos, încredințat că
avea suficiente trupe pentru a se măsura cu inamicul
care-l provoca; cînd însă își dădu seama de inferiorita-
tea lui numerică, avîntul îi scăzu. Totuși, ca să nu lase
impresia că frica îl îndeamnă să se oprească, sau că el
este acela care provoacă lupta, propuse adversarilor or-
ganizarea unor întrevederi, pentru a cîștiga timp. Pom-
peius înțelese însă ce urmărea Caesar și decise să-l atace
cît se putea de repede. În urma acestei hotărîri, pompeie-
nii au încercat să treacă fluviul Apsos, dar podul a cedat
sub greutatea trupelor. Cele cîteva detașamente care se
și aflau pe malul opus s-au văzut, dintr-o dată, desprinse
de grosul armatei și nimicite. Pompeius, adînc descura-
jat chiar de la prima încercare de a da piept cu cesarie-
nii, renunță să reia atacurile. Cum între timp sosise și
Antonius, descurajarea cedă locul fricii, și Pompeius își
mută tabăra spre Dyrrachium.

48 Atîta timp cît Bibulus a mai fost încă în viață, An-
tonius nu îndrăznise să părăsească portul Brundisium,
așa de bine era păzită ieșirea din port. După ce însă
Bibulus și-a dat sfîrșitul, în urma extenuării fizice la ca-
re fusese nevoit să se supună, iar comanda supremă a
flotei trecu în mîinile lui Libo⁷⁷, Antonius, care n-avea
nici o prețuire pentru capacitatea militară a acestui nou
comandant, ieși în largul mării, ferm decis să-și croiască
drum, fie și prin forță. Silit totuși să se întoarcă din
cale, îl respinse pe Libo, care ataca cu mult curaj, și,
cînd acesta la rîndu-i încercă să coboare pe uscat, An-
tonius nu-i mai îngădui să se apropie de nici un punct
de pe coastă. Libo — văzîndu-se lipsit de posibilitatea
de a ancora și de a se aproviziona cu apă — căci mica
insulă din fața portului, singurul loc în care, eventual,
și-ar fi găsit adăpost, era un pămînt sterp și lipsit de
radă, se îndepărtă, în speranța că va găsi în altă parte
ceea ce căuta, adică un port și izvoare. Calea lui Anto-
nius se găsea astfel liberă⁷⁸. Libo, deși ar fi vrut să-i
atace pe cesarieni cînd se aflau în larg, nu mai avu timp

să le facă nici un rău. Iscîndu-se o furtună cun.plită, timpul nefavorabil împiedică acțiunea lui Libo și, peste toate, pricinui mari pierderi ambelor flote.

49 Pompeius, după ce soldații săi scăpară de primejdia întîlnirii cu Caesar, se îndreptă, așa cum am menționat, spre Dyrrachium. Caesar îl urmărea pas cu pas, plin de încredere în forțele lui; acum, în urma ajutorului primit, trupele ce le avea la dispoziție depășeau numeric pe ale adversarului.

Dyrrachium este un oraș așezat pe un teritoriu care odinioară aparținuse illirilor parthini și care acum, ca și altă dată, ține de Macedonia. Se bănuiește că Dyrrachium ar fi vechiul Epidamnos, fundat de corcyrieni. Indiferent dacă este vorba sau nu de Epidamnos, poziția sa este excepțională.

Scriitorii care au dezbătut problema originii orașului pun în legătură întemeierea și numele așezării cu un erou numit Dyrrachos. Alții pretind că numele „Dyrrachium“ a fost dat ținutului de către romani, din cauza accesului extrem de dificil pînă la creasta stîncosă. Numele „Epidamnos“, care tradus în limba latină are înțelesul de „pagubă“, li s-a părut un nume de rău augur pentru corăbiile care urmau să ancoreze pe acele țărături.

50 Pompeius, după ce s-a refugiat spre acest Dyrrachium, și-a așezat tabăra în afara incintei orașului și l-a înconjurat cu șanțuri adînci și întărituri puternice. Caesar, își așază și el tabăra chiar în fața lui Pompeius și îl și atacă, gîndindu-se că, în scurt timp, datorită marelui număr de soldați pe care îi avea, va izbuti să pună mîna pe centura de întărituri. Deoarece se văzu respins, încercă să înconjure și el tabăra dușmană printr-o serie de fortificații⁷⁹. În timpul acestor lucrări, Pompeius, la rîndul său, ridică alte palisade și ziduri în unele puncte strategice, iar în altele săpă șanțuri; în plus, el înălță turnuri pe coline unde așază pichete de pază. Pînă la urmă, perimetrul acestui sistem de apărare deveni imens, peste puțină de străbătut de către trupele inamice, chiar

dacă ele ar fi fost victorioase. Cu toate acestea, în cursul lucrărilor avură loc mai multe ciocniri, dar de mică importanță. Victoria era când de-o parte, când de alta și ambele armate avură un număr egal de morți. Caesar, într-o noapte, pătrunse pînă aproape de Dyrrachium, crezînd că orașul îi va fi predat prin trădare, căci încercase să corupă gărzile. El pătrunse adînc în teritoriul îngust care se afla între mlaștini și țărmul mării, când, dintr-o dată, se trezi atacat de o mulțime de soldați care îi barau drumul, în timp ce mulți alții, sosiți în bărci, îl surprinseră pe la spate. Caesar pierdu un mare număr de ostași și puțin a lipsit să nu piară și el însuși⁸⁰.

În urma acestei norocoase întîmplări, Pompeius prinse curaj și pîndi un moment prielnic din timpul nopții ca să atace, la rîndul lui, întăriturile ridicate de Caesar, de jur împrejur. Îndreptîndu-și fulgerător atacul spre pozițiile cesariene, el făcu prăpăd în rîndul ostașilor care-și aveau corturile așezate în acea zonă.

51 Caesar, după această întorsătură a lucrurilor, cum ducea și mare lipsă de alimente, căci tot ținutul din împrejurimi îi era ostil, fie că era vorba de locuitorii de pe țărmul mării, fie de cei din interior — situație care și determinase unele dezertări — se temu ca vecinătatea prelungită cu lagărul lui Pompeius să nu se transforme într-un dezastru sau ca la un moment dat să nu se trezească singur, părăsit de toți. El porunci ca toate întăriturile pe care le ridicase să fie dărîmate și apoi ordonă și distrugerea tuturor liniilor de apărare care-l separau de Pompeius. Fără să mai aștepte, își ridică de îndată tabăra și plecă spre Thessalia⁸¹. În timpul cît a durat asediul localității Dyrrachium, Lucius Cassius Longinus și Cn. Domitius Calvinus au fost trimiși de Caesar în Macedonia și în Thessalia⁸². Scipio, cu concursul șefului trac Sadalas⁸³, îl învinse în Thessalia pe Longinus într-o bătălie crîncenă⁸⁴, iar Calvinus fu alungat din Macedonia de către Faustus⁸⁵; totuși, cum locrienii și etolienii i s-au alăturat, Calvinus a izbutit să intre în Thessalia, însoțit de aliații săi. În diferitele

lupte care s-au dat s-a văzut prins în clește de trupele lui Scipio și, la rîndul lui, i-a întins și el o cursă lui Scipio, obținînd victoria. Rezultatul a fost că diferite orașe ale Thessaliei trecură de partea lui⁸⁶.

Iată de ce Caesar se îndrepta cît mai grabnic spre Thessalia — sperînd să-și împlinească lipsurile în aprovizionare și astfel să poată continua lupta. Nimeni totuși nu-l primi cu brațele deschise, căci vestea înfrîngerii lui se răspîndise ca fulgerul. Nevoit, contrar planurilor ce le avea, să renunțe la ajutorul pe care spera să-l obțină din partea unor localități, se îndepărtă din preajma lor și își aruncă forțele împotriva orașului Gomphi⁸⁷, mică localitate a Thessaliei, unde, după ce cucerii orașul, ucise un mare număr de localnici și îngădui să fie jefuite toate casele. Era un exemplu teribil, menit să împrăstie frica în tot ținutul. Lecția a prins, căci la scurt interval de timp, Metropolis, alt orașel thessalian, nici n-a mai încercat să-i reziste și s-a predat fără luptă. Caesar nu s-a atins de nici unul dintre locuitorii Metropolisului, ceea ce a determinat pe mulți alții să treacă de partea lui, după ce au putut compara soarta celor două localități. Norocul îi surîdea iarăși și soarta armelor îi deveni iarăși favorabilă.

52 Pompeius nu l-a urmărit pe Caesar. Acesta se îndepărtase dintr-o dată de tabăra lui Pompeius, în plină noapte, și traversase râul Genusos în mare grabă⁸⁸. Pe deplin încredințat că obținuse victoria finală în războiul civil, Pompeius își luă titlul de imperator⁸⁹, dar nu se lăudă cu succesul obținut nici nu-și împodobi fasciile cu lauri; îi venea doar greu să-și manifeste bucuria față de o victorie care echivala cu înfrîngerea concetățenilor săi. Același motiv l-a determinat să nu se îmbarce pentru Italia și să nu trimită în patrie pe alții, deși i-ar fi venit foarte ușor să ocupe tot teritoriul italic. Flota de care dispunea era foarte puternică, întrunind cinci sute de corăbii ușoare, așa că ar fi putut debarca concomitent în toate punctele vulnerabile. De altfel, în Italia cugetele nu erau ostile cauzei lui Pompeius și chiar

dacă ar fi fost, fie și în cel mai înalt grad, nu existau forțe suficiente să i se opună. Cea mai vie dorință a lui Pompeius era însă aceea de a nu lăsa impresia că lupta pentru ocuparea Italiei și se ferea să insufle panică în rîndurile cetățenilor care se aflau pe acea vreme la Roma. Din această cauză nu făcu nici o încercare de reîntoarcere în Italia și nu trimise o înștiințare oficială autorităților de la Roma despre izbînzile sale. În schimb, pornind pe urmele lui Caesar, ajunse în Thessalia.

53 Cantonate în tabere care stăteau față în față, privilegiata oferită de cele două oștiri lăsa impresia că războiul este în toi; cu toate acestea, nimeni nu făcea uz de arme, de parcă ostașii erau în plină pace⁹⁰. Ambii comandanți ezitau să înceapă lupta, împiedicați de spectrul primejdiei ce-i pîndea, neobișnuită chiar pentru ei, de norii sumbri care întunecau viitorul, de nesiguranța izbînzii, în fine, de o anumită rușine de a porunci să se bată între ei oameni care erau de același sînge și din același neam. În această vreme, Caesar și Pompeius schimbară cîteva solii pentru reluarea legăturilor de prietenie⁹¹ și unii oameni se agățară de speranța deșartă că poate tot se va ajunge pînă la urmă la o înțelegere.

În mod evident, o asemenea împăcare nu era însă posibilă. Caesar și Pompeius năzuiau amîndoi la puterea totală; amîndoi erau roși de o ambiție înnăscută iar practica vieții îi zădăriseră unul împotriva celuilalt pînă la un punct de unde nu mai exista întoarcere (unii oameni nu se pot nicicum împăca cu gîndul de a fi inferiori ca situație celor egali cu ei sau față de neamuri); nu se întrevedea nicidecum că sînt dispuși să-și facă vreo concesie, fiecare fiind dominat de ideea că victoria îi va reveni lui; și nici nu aveau încredere că după o eventuală reconciliere, adversarul va renunța la încercarea de a-și consolida puterea, că nu va mai ridica din nou valurile războiului civil, cu scopul de a deveni unicul stăpîn.

54 Doar într-o singură privință exista o deosebire esențială între Pompeius și Caesar; primul, nu voia pentru nimic în lume să se mulțumească cu rangul al doilea, iar Caesar ardea de dorința de a fi primul în toate. Pompeius se străduia să obțină onoruri date de bunăvoie, să comande unor oameni care să-i accepte bucuros poruncile, să fie iubit de cei din subordinea sa. Caesar, dimpotrivă, nu se preocupa dacă ordinele lui sînt bine primite sau nu, de ura stîrnită în sufletele aceluia al căror comandant era, de faptul că singur își cucerea cinstirile la care aspira. De altfel, în mod necesar, amîndoi săvîrșeau aceleași acțiuni, prin care nădăjduiau să ajungă la orice țel și-ar fi propus; căci, pentru a atinge scopul dorit, fiecăruia îi era peste putință să ocolească războiul civil, să evite angajarea trupelor barbare împotriva celor de același sînge ca ei, să renunțe la despuierea oamenilor, pe căi ilegale, de cît mai mulți bani și ceva mai mult, să ucidă, fără judecată, un mare număr de prieteni dragi.

Chiar dacă punctul de plecare al patimilor ce-i răvășeau era diferit, se vedeau nevoiți să recurgă la mijloace identice, pentru a satisface asemenea porniri. Se înțelege de ce nu și-au făcut nici un fel de concesie unul celuilalt, invocînd tot soiul de justificări, așa că, pînă la urmă, ciocnirea armată nu a putut fi evitată.

55 Bătălia care s-a dat a fost pe viață și pe moarte, cum alta nu s-a mai pomenit. Caesar și Pompeius erau considerați drept comandanții cei mai pricepuți în arta războiului, drept cei mai renumiți șefi militari nu numai printre romani, ci și în ochii tuturor cîți vor fi trăit pe acea vreme. Deprinși cu meseria armelor încă de copii, războiul fusese însăși viața lor. Amîndoi își dovediseră capacitatea prin fapte de arme care-i acoperiseră de glorie. Înzestrați cu neasemuită vitejie, avînd parte, e drept, și de mult noroc, ei erau la fel de potriiviți pentru a aspira la postul de comandant suprem și de a repurta victorii. Caesar avea sub comanda sa, ca forțe armate, legiuni alcătuite în majoritate din cetă-

teni, reprezentanți autentici ai puterii romane, cohorte de italoți, de iberi, de galli, recrutați din toate regiunile Galliei, cât și oamenii cei mai dârji la luptă, proveniți din insulele pe care le cucerise; Pompeius avea alături de sine numeroși senatori, cavaleri⁹² și trupele pe care le recrutase el însuși. Afară de aceasta, el izbutise să strângă sub drapelul său numeroase unități militare din celelalte provincii supuse de Roma, cât și contingente trimise de populațiile și de monarhii aliați. Cu excepția lui Pharnakes și a lui Orodos (pe acesta din urmă, deși socotit în rîndul dușmanilor, de atunci de cînd îi omorîse pe cei doi Crassus, încercase totuși să-l atragă de partea sa), toți ceilalți dinasti, care avuseseră odinioară a face cu el, indiferent din ce pricină, îi trimiseră ajutoare sau le comandau ei înșiși. Regele Parthiei îi făgăduise să-l ajute cu trupe dacă, în schimb, ar fi obținut provincia Syriei. Cum oferta nu i-a fost luată în seamă, nici el nu trimise ajutoarele promise⁹³.

Pompeius avea superioritatea numerică, dar această superioritate era egalată, de partea cealaltă, de vitejia neîntrecută a soldaților lui Caesar. Așa că înfruntarea avea loc în condiții oarecum echilibrate, sortii de izbîndă și pericolele fiind aceleași, pentru amîndoi.

56 Din motivele mai sus expuse, cât și datorită scopului pentru care se ducea războiul, această bătălie a rămas faimoasă între toate. Prețul pentru care se făceau atîtea sacrificii era însăși Roma, împreună cu stăpîni-rile romane, de pe atunci întinse și deosebit de puternice. Pentru toată lumea era evident că toate posesiunile Romei aveau să fie înrobite de învingători.

Dar, alături de acest țel suprem, Pompeius și Caesar evocau în minte și strălucirile lor victorii din trecut; Pompeius, pe cea din Africa și pe cea asupra lui Scrtorius, pe cea asupra lui Mithridates, pe cele asupra lui Tigranes, curățirea mărilor de flagelul piraților; Caesar, supunerea Galliei, a Iberiei, victoriile din bazinul Rinului, cele din Britannia. Credița că la mijloc e vorba de însuși prestigiul lor de comandanți de oști,

ambitia fiecăruia în parte de a depăși gloria celuilalt, totul îi îndemna să meargă pînă la capăt. Într-adevăr, așa stau lucrurile. Nu numai bunurile materiale ale celor învinși sporesc pe cele ale învingătorului, dar în asemenea ocazii și gloria celui înfrînt se adaugă la cea a învingătorului. Așadar, cu cît adversarul este mai sus pus și mai puternic, cu atît mai mult se înalță și faima aceluia care l-a doborât.

57 Conștienți de răspunderea ce le revenea, fiecare din cei doi comandanți adresară soldaților lungi cuvîntări asemănătoare, înșirînd cam tot ce se cuvine spus în asemenea împrejurări despre primejdia care amenință în prezent și despre cea care plutește în viitor. Din aceeași obîrșie, numindu-se unul pe celălalt „tiran“, iar fiecare pe sine însuși „eliberator“, era firesc ca cei doi rivali să nu aibă nimic deosebit de adăugat. După cîte spuneau ei, de partea cealaltă pîndea moartea; dincoace se afla siguranța; de asemenea, erau puse în contrast robia captivului de război cu starea celui stăpîn pe propria-i soartă, posibilitatea de a avea totul sau cea de a pierde totul, suferințele cumplite, cu libertatea de a comite cele mai mari grozăvii⁹⁴.

După aceste îndemnuri la vitejie, adresate cetățenilor romani, și după ce au răscolit cugetele supușilor și aliaților Romei prin făgăduieli pentru o soartă mai bună sau, dimpotrivă, prin dezvăluirea unui viitor sumbru, cei doi comandanți au poruncit unor oameni din același neam, soldați care dormiseră în aceleași corturi, care mîncaseră la aceleași mese și care se aflau sub obligația acelorași legăminte, să pășcască la luptă. Dar, la ce bun să ne mai înduioșăm de soarta altora, cînd ei înșiși, aflîndu-se în aceleași condiții ca și ceilalți, uniți în plus prin nenumărate întrevederi și confidențe, prin participarea comună la o sumedenie de acte publice, printr-o alianță de familie chiar, oameni care au iubit același vlăstar din sîngele lor, unul în calitate de tată, iar celălalt de bunic, se pregăteau să se înfrunte, fără a ține seamă de nimic?

Aceste legături de rudenie, create de natură, ei le destrătau, le sfărâtau, le rupeau, numai din ambiția fără margini de a deveni atotputernici. Din pricina lor, Roma s-a văzut silită să înfrunte un mare pericol și totodată să-i facă față, să fie înfrântă, chiar dacă ar fi re purtat victoria!

58 Pentru o asemenea bătălie cele două oștiri au fost puse față în față. Totuși, lupta nu s-a pornit de îndată. Așa cum se petrec lucrurile cu oameni legați de aceeași glie strămoșească, plecați de la aceleași vetre, mînuind arme asemănătoare și avînd aceleași formații de luptă, soldații din ambele tabere zăboveau să înceapă bătălia, zăboveau să-și curme unii altora firul vieții. Și într-o parte și în cealaltă domnea liniște adîncă, semn al unei profunde descurajări. Nimeni nu pășea la atac, nimeni nu făcea nici cel mai mic gest. Toți stăteau nemișcați, cu ochii înfipti în pămînt, de parcă erau neînsuflețiți⁹⁵. Caesar și Pompeius, temîndu-se ca această mult prea îndelungată tăcere să nu ducă la o și mai mare scădere a curajului, poate chiar la o împăcare generală, porunciră cu mare grabă trîmbițașilor să sune atacul și soldaților să scoată strigătele de război. Ambele porunci au fost executate, dar avîntul pentru luptă nu s-a născut așa ușor⁹⁶, dacă ținem seama că sunetele trîmbițașilor, care umpleau văzduhul, răsunau întocmai, că îndemnurile la luptă erau făcute în aceeași limbă. Cele ce auzeau ostașii erau o mărturie mai vie încă despre originea lor comună și despre legăturile de sînge ce-i uneau. Iată de ce au curs și lacrimi, s-au auzit și gemete de jale.

59 Într-un tîrziu, lupta a fost începută de trupele auxiliare, iar romanii s-au încăierat, la rîndul lor, parcă scoși din minți, numai în urma pildei date de străini. Grozăvia măcelului era mai mică pentru aceia care luptau de departe: ei nu știau pe cine nimeresc, lovind cu săgețile, cu sulitele, cu pietrele din praștii. Dar distanța la care se aflau pedestrașii și călăreții îi punea într-o situație îngrozitoare, deoarece aceștia se aflau în ime-

diată apropiere unii de alții și își puteau adresa chiar cuvîntul. Ei își recunoșteau și totodată își răneau adversarii, îi strigau pe nume și îi ucideau, aveau atîtea amintiri comune, de acasă de la ei⁹⁷, și îi despuiau de arme pe cei căzuți. Iată cele ce au săvîrșit și au îndurat romanii și italoții care luptau alături de ei, ori de cîte ori întâlneau oameni de-ai lor, din tabăra adversă; mulți muribunzi încredințară tot felul de mesaje pentru familiile lor chiar aceluia care-i loviseră. Cît despre soldații aparținînd neamurilor supuse de romani, aceștia luptau plini de zel, fără a cruța viețile omenești; așa cum își apăraseră odinioară propria libertate, cu egală ardoare luptau acum pentru înrobirea romanilor, îmboldiți de dorința să-i vadă și pe aceștia robi, cot la cot cu ei, deoarece prea fuseseră umiliți în toate privințele.

60 Bătălia a fost de proporții gigantice, cu situații și peripeții ieșite din comun, din pricina împrejurărilor pe care le-am amintit și mai ales din cauza numărului participanților și a varietății pregătirilor strategice.

Cît vedeai cu ochii, întinderea cîmpiei era înțesată cu grupuri de legionari, de călăreți, de arcași, de praștieri care, pretutindeni, se luptau cînd cu oșteni la fel înarmați cu ei, cînd de-a valma, fără să mai țină seama de armamentul adversarilor. Pompeienii excelau prin trupele lor de cavalerie și de arcași. De aceea, tactica lor era de a închide într-un cerc cît mai larg un anumit grup de dușmani, asupra căruia năvăleau impetuos; după ce semăneau moarte și panică, se retrăgeau; apoi, fără a-i lăsa nici măcar să răsufle, îi atacau iarăși, lovindu-i cînd ici, cînd colo. Cesarienii au luat măsurile necesare, desfășurîndu-și larg liniile și întîmpinînd mereu din față pe atacanți. La rîndul lor au organizat și ei contraatacuri, împinse înainte cu un curaj demn de admirat, cărora le cădeau victimă oamenii și caii din tabăra lui Pompeius. Pentru ca aceste contraatacuri să-și atingă țelul, cesarienii au combinat trupe de infanterie ușoară cu detașamente de călăreți. Astfel de angajamente în

luptă nu erau unice, așa cum am spus, ci puteau fi observate concomitent, în diverse puncte ale câmpului de bătaie. Așa că unii luptau de departe, iar alții corp la corp; unii dădeau lovituri, alții le primeau, unii fugeau, alții îi urmăreau. Simultan se desfășurau mai multe bătălii de infanterie și de cavalerie, ale căror faze erau atât de spectaculare, încât depășesc orice imaginație. Cel care izbutise să-l fugărească pe un altul, iată-l și pe el fugărit; cel care abia scăpase cu viață, iată-l acum trecând dezlănțuit la atac; cel care abia rănise un adversar, cade rănit, iar un altul, doborât la pământ, își ucide adversarul care acum o clipă încă stătea în picioare. Mulți oameni și-au găsit moartea fără să fie răniți, mulți alții, înainte de a expira, își adunau puterile pentru a mai da încă lovituri mortale. Unii se bucurau de roadele victoriei și chiuiau de fericire; alții erau copleșiți de durere, pe care o exprimau prin îndelungi vaiete. Strigătele și gemetele umpleau văzduhul și din această cauză se producea o profundă tulburare⁹⁸. Cuvintele strigate de străini și neînțelese, datorită graiului necunoscut în care erau rostite, făceau o adâncă impresie asupra luptătorilor; totuși această impresie era și mai puternică pentru cei care se înțelegeau între ei. Afară de propriile lor suferințe, erau doar martorii oculari ai suferințelor îndurate de cei apropiați lor, asistând la niște chinuri sfîșietoare.

61 În cele din urmă, după ce ambele tabere au luptat cu șanse egale, pierderile în oameni răniți și în morți fiind la fel de mari, Pompeius s-a văzut înfrînt⁹⁹. Trupele lui, alcătuite în mare parte din asiatici, s-au dovedit mai puțin deprinse cu arta războiului. Lucrurile s-au petrecut întocmai cum fuseseră și prevestirile dinainte de luptă. În tabăra pompeienilor au căzut trăznete iar o pară de foc, care a strălucit în aer deasupra fortificațiilor cesariene, s-a stins când a ajuns în dreptul oamenilor lui Pompeius; pe stindardele lui Pompeius, purtate în luptă, s-au lipit roiuri de albine; multe ani-

male, destinate jertfelor, au fugit înainte de a fi sacrificate pe altar.

Vestea despre bătălia dintre Caesar și Pompeius s-a răspândit în același chip și printre ceilalți oameni. Chiar în ziua în care s-a dat lupta¹⁰⁰, în multe locuri, au putut fi percepute zgomotele produse de ciocnirea a două armate și clinchet de arme. La Pergamon de pildă, sunetul tobelor și al cymbalelor, care se ridica din templul lui Dionysos s-a împrăștiat în tot orașul; la Tralles¹⁰¹, în templul zeiței Nike, a răsărit un palmier, iar statuia zeiței s-a răsucit singură, pînă a ajuns cu fața în dreptul statuii lui Caesar, deși anterior fusese așezată pieziș. În Siria s-au ivit doi tineri care vesteau rezultatul bătăliei. Apoi s-au făcut nevăzuți. În regiunea Padului, care acum ține de Italia, dar pe acea vreme era încă un teritoriu celt, un stol de păsări nu s-a mulțumit să vestească bătălia, ci, ca să zic așa, au indicat însuși felul în care se desfășura. Un oarecare Caius Cornelius¹⁰² a urmărit toate fazele bătăliei după semnele zborului lor și le-a tălmăcit întocmai cum au fost, celor care erau de față.

Acestea au fost miracolele care s-au întîmplat chiar în ziua bătăliei, în ordinea în care le-am expus. Natural, ele n-au fost crezute dintr-o dată. După ce însă rezultatul bătăliei a fost cunoscut de toată lumea, ele au stîrnit o mirare profundă.

62 Dintre pompeieni, cei care au scăpat cu viață, parte au fugit care încotro, alții au trecut de partea învingătorului. Caesar pe oamenii înregimentați în trupele lui Pompeius i-a înscris în propriile sale unități militare, fără să manifeste nici cel mai mic resentiment față de ei. Dintre senatori și cavaleri i-a condamnat la moarte doar pe aceia pe care îi mai iertase o dată, atunci cînd aceștia se aflaseră în puterea lui. N-a făcut excepție decît pentru cîteva persoane, la intervențiile călduroase ale prietenilor săi, căci le îngăduise, fiecăruia în parte, se ceară crucea vieții unui singur pompeian. Pe toți ceilalți care luaseră pentru prima oară armele

împotriva lui i-a cruțat. „Aceștia, justifică Caesar, n-au greșit cu nimic. Ei au luptat pentru cauza lui Pompeius, care le era prieten, n-aveau față de mine absolut nici o obligație“.

Caesar a adoptat aceeași conduită și față de monarhii și populațiile care-l sprijiniseră pe Pompeius. El i-a iertat pe toți, aducînd argumentul că-i cunoștea prea puțin sau de loc, în timp ce de la Pompeius nu avuseseră parte decît de foloase și de binefaceri. El îi laudă cu toată convingerea, comparîndu-i cu alții, care-l părăsiseră pe Pompeius cînd acesta s-a aflat la grea cumpănă, deși odinioară se bucuraseră și ei de sprijinul acestuia. Caesar nutrea speranța ascunsă că asemenea aliați i-ar putea fi și lui de folos într-o bună zi. Despre ceilalți, cu tot zelul lor de a-i cîștiga favoarea, bănuia că la momentul oportun nu l-ar fi cruțat nici pe el, așa cum nu fuseseră leali nici față de aliatul lor actual.

63 Dovada celor ce spun o fac tracul Sadalas și galatul Deiotarus¹⁰³. Amîndoi au fost lăsați în viață, deși luaseră parte la luptă. Același lucru s-a întîmplat și cu Tarcondimotus, care stăpînea o parte a Ciliciei și care dăduse un ajutor însemnat flotei lui Pompeius. Dar la ce-ar mai folosi să-i înșir pe toți cei cărora Caesar le-a acordat îndurare, mulțumindu-se să le ia numai sume de bani, deși luptaseră ca aliați alături de Pompeius. Nu le-a făcut nici un rău, nu le-a luat nimic din cele ce stăpîneau. A respectat toate avantajele de mare importanță pe care Pompeius le acordase odinioară acestor monarhi, cît și pe cele mai recente.

A dat într-adevăr lui Ariobarzanes, regele Cappadociei, o parte din Armenia, care fusese acordată lui Deiotarus, dar, prin această hotărîre, nu l-a păgubit cu nimic pe Deiotarus, ci, dimpotrivă, i-a făcut un bine. Țara pe care o stăpînea Deiotarus și-a păstrat integritatea teritorială. În schimb, Armenia, al cărei teritoriu fusese în întregime cucerit de Pharnakes¹⁰⁴, a fost împărțită între Ariobarzanes și Deiotarus. Așa și-a dovedit Caesar generozitatea față de aceștia doi.

În ce-l privește pe Pharnakes, care striga sus și tare că el nu-l ajutase cu nimic pe Pompeius și credea că pe această cale avea să dobândească iertare pentru conduita sa, Caesar nu-i arată nici o îndurare. Ceva mai mult chiar, îi aminti cu asprime că s-a purtat ca un om rău și nelegiuit față de acela care îi făcuse numai bine.

Chiar după bătălie, Caesar a arătat aceeași omenie și aceeași mărinimie față de cei care ridicaseră armele împotriva lui. N-a luat în seamă și nici n-a poruncit să fie transcrisă arhiva secretă care a fost găsită în cuferele lui Pompeius. Aici se aflau documente prin care anumite personalități își exprimau bunele lor sentimente față de Pompeius și ura ce-o purtau lui Caesar. A dat poruncă să fie arsă fără zăbavă, ca să nu se vadă silit, din cauza lor, să ia măsurile drastice care se impuneau. O asemenea generozitate este de ajuns pentru a face și mai odios complotul urzit împotriva sa. Iar cele ce le spun nu le spun fără rost, ci mai ales pentru că M. Brutus Caepio, care atunci fusese luat prizonier, și totuși cruțat de Caesar, tocmai el a fost acela care avea să-l asasineze.

CARTEA XLII

1 Așa s-a desfășurat bătălia de la Pharsalus și, din momentul în care s-a isprăvit, Pompeius se lăsă pradă desnădejdiei, fără să mai fie în stare să ia măsurile de cuviință. El nu mai ținu seamă nici de propria sa valoare, nici de numărul soldaților pe care îi mai avea încă la dispoziție, nici de întorsăturile neprevăzute pe care le aduce soarta celor prăbușiți, când le dă prilej să-și ridice din nou fruntea — mai ales că pînă atunci se comportase întotdeauna cu o deosebită fermitate sufletească, iar în fața încercărilor oricît de grele nu se dăduse nicicînd bătut. Iată cum îmi explic eu pricina acelei schimbări. În bătăliile dinainte vreme, atunci cînd forțele lui Pompeius se înfruntaseră cu dușmani egali ca număr, se prea poate ca el să nu fi fost mereu convins că va fi neapărat victorios; dar, cîntărind cu grijă posibilitățile dușmanului, cît și propriile sale perspective, atîta vreme cît era cu capul limpede și nici o teamă nu i se strecura în suflet, Pompeius nu scăpa din vedere nici un mijloc potrivit pentru a îndrepta situația. În felul acesta, nicio dată pînă atunci nu se văzuse silit să cedeze și se vedea în stare, fără prea multă strădanie, să-și încerce din nou norocul pe cîmpul de bătălie. La Pharsalus însă, încredințat de la început că este mult superior lui Caesar, nu a luat nici o măsură de prevedere. De pildă, el nu și-a ales pentru tabăra sa locul cel mai potrivit și n-a pregătit nici un fel de plan de retragere în cazul unei înfrîngerii. Ar fi putut să tot amîne bătălia și prin această tactică să învingă fără măcar să fi dat lupta (noi forțe militare îi soseau aproape zilnic și apoi avea din abundență tot ceea ce îi era necesar, căci se afla într-un ținut ai cărui locuitori îi erau aproape toți devotați; să nu uităm că avea sub comanda sa și flota cea mai numeroasă). Cu toate acestea, el a fost acela care a dat

semnalul începerii luptei¹, fie din propria sa inițiativă, de parcă ar fi fost sigur de victorie, fie îndemnat de sfetnicii care îl înconjurau. Tocmai de aceea, de îndată ce s-a văzut înfrînt, a căzut într-o neagră descurajare și s-a arătat cu totul incapabil să ia hotărârile potrivite cu situația și să reînceapă lupta, însuflețit de speranța succesului². Într-adevăr, atunci cînd este lovit în chip neprevăzut, contrar tuturor așteptărilor, omul simte că i se strînge inima și că i se întunecă mintea; el ajunge să judece strîmb și cu lipsă de discernămint asupra măsurilor la care trebuie să hotărască; în adevăr, judecățile cumiți niciodată nu merg mîna în mîna cu spaima. Dacă ele dintru început pun stăpînire pe sufletul cuiva, știu cum să oprească spaima hîdă; dar dacă se nimerește ca aceasta să-i ia înainte, nu mai au nici o putere.

2 Și iată cum Pompeius, pentru că nu se gîndise la nimic din toate acestea, s-a găsit descoperit și fără apărare față de vitregia sorții. Dacă ar fi fost ceva mai prevăzător, se prea poate că ar mai fi avut încă puțința de a se reface în scurtă vreme. Un mare număr dintre soldații săi scăpaseră cu viață; în alte regiuni, la dispoziția lui se aflau strînse numeroase unități de luptă și, lucrul de căpetenie, posedea multe bogății și domina mările. În fine, cu toată nenorocirea ce-l lovide, orașele din Thessalia și cele din Asia îi rămăseseră încă credincioase. Dar, ca și cum nădejtile în care își pusese o desăvîrșită încredere s-ar fi năruit dintr-o dată, Pompeius, sub lovitura fulgerătoare a spaimei, își pierdu capul, renunță la toate resursele pe care le avea și se grăbi să-și părăsească întăriturile pentru a se refugia, însoțit de o mică escortă, spre Larisa³. Nici măcar nu intră să poposească în acest oraș, cu toate insistențele deosebite ale larisenilor. El se temea să nu-i expună răzbunării și tocmai el a fost acela care, după ce și-a luat proviziile necesare, îi îndemnă să treacă de partea învingătorului. Apoi se îndreptă spre țarmul mării și

se îmbarcă pe un mic vas în direcția Lesbosului, unde se găseau soția sa, Cornelia, și fiul său Sextus⁴. El își luă cu sine familia și, fără să se mai oprească la Mytilene, se îndreptă pe mare direct spre Egipt⁵, cu speranța de a obține acolo sprijin de la Ptolemeu⁶, regele care guverna pe atunci Egiptul. Acest rege, fiul aceluși Ptolemeu căruia el îi restituise tronul prin mijlocirea lui Gabinius, trimisese înaintea lui Pompeius, în semn de recunoștință, câteva corăbii destinate să-l ocrotească⁷. Am auzit că Pompeius s-ar fi gândit și la posibilitatea de a se retrage în regatul parților; dar acestei versiuni nu pot să-i dau crezare căci parții, de atunci, de când Crassus pornise cu război împotriva lor, nutreau pentru toți romanii, și pentru Pompeius îndeosebi, din cauza înrudirii sale cu Crassus, o ură feroce; ei aruncaseră în închisoare, cu tot rangul de senator ce-l avea, pe trimisul lui Pompeius, care venise să le solicite ajutor. Iar Pompeius, în nenorocirea ce-l copleșea, sînt sigur că nu s-ar fi înjosit să se înfățișeze în chip de suplicant unui dușman neîndurător, de la care atunci cînd toate îi mergeau în plin nu obținuse nici un sprijin⁸.

3 Din motivele pe care le-am expus, Pompeius alege calea Egiptului. După ce a navigat de-a lungul coastelor pînă în dreptul Ciliciei, el se îndreptă spre Pelusion, unde își avea tabăra Ptolemeu, învrăjbit cu sora sa Cleopatra⁹. Aici el aruncă ancora și trimise cîtiva soli la rege, pentru a-i aminti de binefacerile de care odinioară Ptolemeu, tatăl lui, se bucurase din partea sa. El îi ceru îngăduința de a debarca, punînd anumite condiții, în termeni fără echivoc; căci Pompeius nu îndrăznea să debarce fără să fi obținut, în prealabil, garanții asupra securității persoanei sale. Ptolemeu nu a dat el însuși răspunsul (deoarece era încă un copil); dar, mai mulți egipteni de la curte și L. Septimius, un roman, care odinioară slujise în armată sub conducerea lui Pompeius¹⁰ și venise în Egipt împreună cu Gabinius, unde fusese lăsat drept comandant al unei garni-

zoane romane puse în slujba regelui, l-au întâmpinat pe Pompeius, simulînd că vin cu gînduri de prietenie. Aceștia urziră însă împotriva vieții lui Pompeius un complot nelegiuit, care abătu urgia divină atît asupra capetelor lor, cît și asupra întregului Egipt. Nu după multă vreme, ei au căzut pradă morții, iar egiptenii au ajuns mai întîi sub jugul Cleopatrei, lucru de care se fereau ca de foc, și apoi au fost supuși de romani, trecînd în rîndul posesiunilor Romei.

4 Septimius, Achilles, șeful găzilor militare, cît și ceilalți egipteni care îi însoțeau pe Pompeius, declarară că sînt gata să-l primească cu brațele deschise, așa că Pompeius, înșelat de răspunsul lor, să le cadă fără nici o împotrivire în gheare¹¹. Ca primă măsură, el îi trimiseră îndărăt la Pompeius solia cu misiunea de a-l asigura de bunele sentimente cu care avea să fie primit; apoi, îmbarcîndu-se pe niște luntre, s-au îndreptat spre Pompeius; după ce l-au copleșit cu fel de fel de mărturii de credință, îl invitară să ia loc alături de ei, pretextînd că vasul cu care venise era mult prea mare pentru a se putea apropia de țărmul în fața căruia se aflau bancuri de nisip. Ei adăugară că Ptolemeu abia aștepta să-l vadă, plin de nerăbdare. Luat astfel pe neașteptate, Pompeius, cu toate protestele acelora care se aflau pe corabie împreună cu el, se încrezu în cuvîntul lor și coborî de pe vas, spunînd doar aceste versuri: „Oricine intră la tiran în casă ajunge sclavul lui, chiar dacă-i liber“¹². În apropierea țărmului, Septimius și complicii săi, temîndu-se ca nu cumva Pompeius, dacă ar fi ajuns la Ptolemeu, să nu fie salvat de rege sau de romanii care-l însoțeau, sau chiar de acei egipteni care îi erau foarte recunoscători, l-au ucis înainte de a ajunge pe uscat, fără ca el să fi scos o vorbă sau vreun geamăt; căci, de îndată ce s-a văzut prins în cursă, Pompeius își dădu seama că nu mai avea cum să se apere, că nu exista cale de scăpare și atunci își acoperi fața cu mantaua¹³.

5 Acesta a fost sfârșitul lui Pompeius, cel care a primit cognomenul de Magnus¹⁴; o asemenea moarte de-zvăluie slăbiciunea și absurdul destinelor omenești. Tocmai el, a cărui prudență era fără greș, el care știuse întotdeauna să se ferească de ceea ce îi putea dăuna — a căzut într-o capcană; tocmai el, care din cea mai înrădă vîrstă, a reperat atîtea victorii uimitoare în Africa, în Asia, în Europa, pe uscat și pe mare, s-a văzut înfrînt la vîrsta de 58 de ani, într-un chip de neconceput; el, care adusese liniște pe toată întinderea mării supuse dominației romane — și-a găsit moartea tocmai în undele acestei mări; el, care pe vremuri, după cîte se spune, avea nu mai puțin de 1 000 de corăbii sub ordinele sale, a pierit pe o mică luntre, în apropierea coastelor egiptene, victimă oarecum a lui Ptolemeu, pe al cărui tată îl readusese în țară și îl suise iarăși pe tron. Iar tînărul rege, pe care soldații romani, lăsați de Gabinius în numele lui Pompeius, îl ocroteau încă împotriva revărsărilor de ură ale egiptenilor, care nu puteau uita fărădelegile tatălui, părea că și-a pătat mîinile cu sîngele lui Pompeius tocmai din aceste două motive. Considerat cîndva drept cel mai puternic dintre romani și supranumit „Agamemnon“, Pompeius a fost înjunghiat ca ultimul dintre egipteni, în apropierea muntelui Casion, chiar în aceeași zi în care altă dată primise onorurile triumfului după ce îl învinsese pe Mithridates și îi nimicise pe pirăți¹⁵. Ce stranie soartă! În acea zi, între toate strălucită, a avut de îndurat chinuri sufletești de neînchipuit. Prevenit de un oracol să se ferească de toți cetățenii care ar fi purtat numele de „Cassius“, în fapt, nu a avut de ce să se aperc împotriva uneltirilor unui om cu acest nume, dar i-a fost dat să moară și a fost îngropat în vecinătatea muntelui Casion. Dintre aceia care îl însoteau pe mare, unii au fost de îndată luați prizonieri; alții însă au reușit să scape cu fuga. Printre aceștia din urmă s-au numărat atît soția, cît și fiul său¹⁶, soția sa, mai tîrziu, s-a retras la Roma, unde a trăit fără să i se întîmple nici un neajuns; Sextus însă se duse în

Africa, unde îl întâlnește pe fratele său Cnaeus. Prin aceste prenume se distingeau unul de celălalt, deoarece amândoi purtau numele de Pompeius.

6 Caesar, după bătălia de la Pharsalus, puse ordine în treburile urgente și apoi însărcină pe unii dintre locotenenții săi să cucerească și să organizeze Grecia și ținuturile învecinate¹⁷. El însă plecă în urmărirea lui Pompeius și înaintează în mare grabă pînă la hotarele Asiei, pentru a-i da de urmă. Aici se opri din drum, deoarece nimeni nu știa să-i spună încotro pornise Pompeius pe mare¹⁸. Totul însă îi merse din plin: pe cînd traversa Helespontul, într-o mică corabie de transport, se văzu înconjurat de corăbiile flotei lui Pompeius, care se afla sub comanda lui L. Cassius¹⁹. Caesar, departe de a păți ceva neplăcut, l-a intimidat așa de tare pe Cassius și pe tovarășii săi de arme, încît aceștia i s-au supus. A urmat luarea în stăpînire, fără ca nimeni să se împotrivească, a celorlalte ținuturi din Asia, unde Caesar restabili peste tot ordinea²⁰; și prin aceste locuri el pretinse sume de bani, așa cum am mai spus, dar nu făcu nimănui vreun rău ci, pe cît i-a stat în putință, a căutat să mulțumească pe toată lumea. Așa, de pildă, el îndepărtă din Asia pe publicani²¹, care se purtau cum nu se poate mai hain cu populația locală și, în locul lor, hotărî darea unei contribuții fixe în diferitele sectoare ale impozitelor publice.

7 Între timp, aflînd că Pompeius se îndrepta pe mare spre Egipt, de teamă ca acesta să nu-și redobîndească puterea, dacă ar fi izbutit să pună mîna pe Egipt înaintea lui, plecă și el, cu cea mai mare iuțeală, spre Africa; dar pe Pompeius nu-l mai găsi în viață. Atunci, însoțit doar de o mîna de soldați, depășindu-i cu mult pe toți cei cu care venise, se îndreptă spre Alexandria²², mai înainte ca Ptolemeu să se fi reîntors de la Pelusion. Deoarece locuitorii din Alexandria erau foarte neliniștiți la vestea morții lui Pompeius, Caesar nu îndrăzni să debarce de îndată. El așteptă în larg,

îmbarcat pe corabia sa, pînă ce avu în fața ochilor capul și inelul lui Pompeius pe care Ptolemeu i le-a trimis²³. Abia atunci căpătă încredere și se apropie de coastă. Mulțimea alexandrinilor se arată însă plină de vrăjmășie față de lictorii lui Caesar și acesta se socoti prea mulțumit să-și găsească un adăpost în palatul regelui. Cîțiva dintre oamenii lui au fost atacați și li s-au smuls armele; ceilalți, speriați de aceste manifestări ostile, au părăsit portul, așteptînd ca toate navele romane să arunce ancora²⁴.

8 Caesar, cînd văzu capul lui Pompeius, începu să plîngă și să geamă, chemîndu-l cu numele de „cetățean” și de „ginere”, în timp ce evoca pe rînd serviciile pe care și le făcuseră reciproc unul altuia odinioară. Departe de a-și arăta recunoștința față de asasinii lui Pompeius, el îi ocări pentru ticăloasa lor faptă și porunci ca să se facă pregătiri în vederea împodobirii, înfrumusețării și a înmormîntării capului lui Pompeius. Pentru această măsură, Caesar și-a atras numai laude; dar s-a făcut și de rîs prin prefăcuta sa durere. Într-adevăr, mistuit încă de la început de setea nesfîrșită pentru putere, Caesar nu făcuse altceva decît să-l urmărească neîncetat pe Pompeius cu o ură neclintită, ca pe un rival în stare să-i smulgă înțietatea, el care nu scăpase nimic din vedere pentru a-l pierde pe fostul său ginere, care nu pusese la cale acest război decît cu scopul ca să ajungă, prin moartea lui Pompeius, la rangul suprem, care nu alergase în grabă spre Egipt decît pentru a-l răpune, dacă l-ar mai fi găsit încă în viață, tocmai el se găsea acum să simuleze regretul și căuta să se arate în ochii lumii că este indignat de crima săvîrșită²⁵.

9 Caesar, convins că după dispariția din viață a lui Pompeius nu mai avea alt dușman, își petrecea timpul în Egipt ocupat cu strîngerea de venituri²⁶ și cu judecarea neînțelegerilor dintre Ptolemeu și Cleopatra. Dar, tocmai în această vreme, alte noi războaie se urzeau îm-

potriva lui. Egiptul se mișca, iar Pharnakes²⁷, de îndată ce i-a venit vestea că războiul izbucnise între Pompeius și Caesar, găsi că a sosit clipa potrivită pentru a recăpăta posesiunile tatălui său. (El spera că lupta dintre cei doi mari se va prelungi și că romanii își vor măcina forțele în războaie fratricide). Așa că el își continua cu îndrjire planurile concepute, odată ce se hotărise la răscoală, încurajat și de faptul că-l știa pe Caesar destul de departe. Pînă la sosirea lui Caesar, el izbuti să cucerească mai multe ținuturi. În același timp, Cato, Scipio și toți aceia care erau devotați pentru una și aceeași cauză, reînviară în Africa războiul civil și cel cu populații străine²⁸.

10 Iată cum s-au petrecut lucrurile. Cato, lăsat de Pompeius la Dyrrachium, pentru a pîndi orice încercare de traversare a mării dinspre Italia, cît și cu scopul de a-i supraveghea pe parthini²⁹ și a înăbuși orice mișcare ostilă în ținutul lor, mai întîi, purtase o campanie împotriva acestei populații; după înfrîngerea lui Pompeius, el părăsi însă Epirul, se îndreptă spre Corcyra, însoțit de partizanii săi politici și aici adună rămășițele legiunilor care scăpaseră din dezastrul de la Pharsalus, cît și pe toți cei cîți mai rămăseseră credincioși partidei lui Pompeius. Cicero, împreună cu alți senatori, s-au grăbit să se întoarcă la Roma. Cei mai mulți senatori l-au urmat totuși pe Cato. În fruntea acestora se aflau Labienus și Afranius, care nu mai sperau nimic bun de la Caesar, primul, deoarece îl părăsise ca transfug, cel de al doilea, deoarece, după ce obținuse o dată îndurare de la Caesar³⁰, pornise iarăși cu armele împotriva acestuia. Recunoscîndu-l pe Cato drept comandant, ei începură războiul.

11 La acest grup a aderat și Octavius³¹. După ce cutreierase Marea Ionică și îl prinsese pe C. Antonius³², Octavius cucerise mai multe ținuturi. Cu toate acestea, el n-a putut lua în stăpînire orașul Salona, deși l-a asediat vreme îndelungată. Locuitorii Salonei, cu ajutorul

lui Gabinius, l-au respins cu multă vigoare. Spre sfârșitul asediului, ei au îndrăznit să treacă chiar și la un atac în afara zidurilor, femeile luptând cot la cot cu bărbații, cu care prilej s-au distins printr-o acțiune puțin obișnuită. Femeile, cu părul răvășit, în haină de doliu, ținând în mână făclii, apariții de groază, se năpustiră în miezul nopții asupra taberei asediatorilor, înspăimîntară de moarte posturile înaintate — de parcă ar fi năvălit furiile — și, toate împreună, purtară flacăra pînă la mijlocul întăriturii romane, năvălind de pretutindeni. Bărbații, care le veneau pe urme, omorau în dreapta și în stînga pe romanii zăpăciți în fața celor ce se petreceau sau cufundați în somn adînc. Salonitanii rămaseră stăpîni pe tabăra romană, cît și pe locul unde se afla ancorată corabia lui Octavius; și, cu toate acestea, ei tot nu au răsuflet ușurați. Octavius, care le scăpase printre degete, adună iarăși noi forțe, îi învinse și reîncepu asediul³³. În timpul acestor lupte, Gabinius a decedat în urma unei boli. Profitînd de situație, Octavius luă în stăpînire tot țărmul care se întinde de-a lungul acestor ținuturi, coborî pe uscat și provocă mari stricăciuni; acestea s-au întîmplat pînă în momentul cînd s-a dat bătălia de la Pharsalus. Atunci, soldații pe care-i avea în subordine, refuzînd să lupte, au trecut de partea trupelor trimise de la Brundisium. Părăsit și de aliații săi, Octavius s-a retras în insula Corcyra.

12 Cn. Pompeius s-a îndreptat, la început, spre diferite localități, însoțit de flota egipteană³⁴. Printre altele, a făcut cîteva incursiuni în Epir și puțin a lipsit să nu cucerească Oricum³⁵. Marcus Acilius³⁶, însărcinat cu apărarea acestui oraș, închisese intrarea în port cu ajutorul unor vase umplute cu pietre. De asemenea, el ridicase turnuri de apărare, de fiecare latură a portului, atît pe uscat, cît și pe corăbiile de transport. Cnaeus, folosindu-se de înotători pe sub apă, a risipit pietrele așezate în vasele care barau intrarea în port și, cînd aceste corăbii au fost ușurate de povară, el le-a tras în larg. Astfel, accesul în port a fost deschis. Apoi,

Pompeius își debarcă soldații pe ambele cheiuri ale intrării în port, izbuti să pătrundă și dădu foc tuturor vaselor lui Acilius, cât și unei porțiuni însemnate din oraș.

Și nu încape îndoială că ar fi cucerit tot orașul, dacă n-ar fi fost grav rănit, fapt care îi înspăimîntă pe egipteni. Aceștia au crezut că Cnaeus nu mai are multe zile de trăit. Când s-a vindecat, nu a mai întreprins nici o acțiune împotriva orașului Oricum, ci fără să se astîmpere, umbla după jafuri. El își încercă norocul și împotriva portului Brundisium. Încercarea s-a dovedit zadarnică, așa cum fuseseră și multe altele mai înainte. Iată acțiunile lui Cnaeus din acea vreme. Totuși, după înfrîngerea tatălui său, când egiptenii s-au întors în țara lor de îndată ce au aflat evenimentele întîmplate, Cnaeus, nemaiavînd încotro, s-a alipit partidei conduse de Cato.

13 Pilda acestuia a fost urmată și de Caius Cassius³⁷, care răvășise cea mai mare parte a Siciliei și a Italiei prin atacurile ce le pornise și în care obținuse numeroase victorii atît pe mare, cât și pe uscat. Mulți alții s-au refugiat pe lîngă Cato, în semn de omagiu pentru superioritatea calităților morale ale acestuia. Pe toți cîți se îndreptaseră spre el, Cato îi primi în rîndurile armatei sale ca să-i fie tovarăși de luptă sau sfetnici. Apoi, el se îndreptă spre Pelopones, cu gîndul de a-l cuceri, căci nu aflase încă despre moartea lui Pompeius. Cato și susținătorii lui au izbutit să cucerească orașul Patrai, unde Petreius³⁸ și Faustus³⁹, ginerele lui Pompeius, cât și mulți alții, li s-au alăturat; dar atunci cînd C. Fufius Calenus⁴⁰ a început o campanie împotriva lor, găsiră cu cale că e mai bine să plece de acolo și se îndreptară spre Cyrene, unde îi ajunse din urmă vestea despre moartea lui Pompeius. Această știre a zdruncinat buna înțelegere de pînă atunci. Cato, care nu putea să îndure să-l vadă pe Caesar atotputernic, cât și alții, care nu mai nădăjduiau să mai capete îndu-

rare de la acesta, s-au îndreptat pe mare spre Africa, împreună cu trupele pe care le aveau. Aici, unindu-se cu forțele lui Scipio, s-au pus de acord în privința felului cum să-l combată pe Caesar. Cu toate acestea, majoritatea membrilor acestui grup s-a risipit. Și astfel, despărțiți de prietenii lor, fiecare mergea încotro îl purtau pașii. Unii dintre ei, și în numărul acestora a fost și Cassius, s-au dus țintă la Caesar, care le asigură imunitate personală.

14 Calenus fusese trimis în Grecia de către Caesar încă înainte de bătălia de la Pharsalus⁴¹. Acesta a izbutit să cucerească mai multe localități⁴², precum și portul Pireu, care nu era întărit. Cât despre Atena, deși a produs mari stricăciuni pe teritoriul din jurul orașului, nu a putut-o cuceri înainte de înfrângerea lui Pompeius. După această cotitură a lucrurilor, ateniienii s-au supus de bunăvoie lui Caesar, care nu le-a arătat nici un fel de dușmănie și nu s-a răzbunat asupra lor. Caesar s-a mărginit să le spună că, deși în culpă, scăpaseră numai datorită morților ce-i aveau. Prin aceste cuvinte el lăsa să se înțeleagă că Atena era cruțată în semn de omagiu adus faimei și vitejiei strămoșilor celor de azi. După aceasta Atena, și alături de Atena cea mai mare parte a Greciei, s-au grăbit să înceapă tratative cu Caesar; numai locuitorii din Megara i-au mai rezistat; ei nu au fost supuși decât mult mai târziu, parte prin asediu, parte prin trădare. Urmarea a fost că aproape toți locuitorii din Megara au fost trecuți prin foc și sabie, iar puținii cîți au mai scăpat cu viață au fost vînduți ca sclavi. Calenus a luat această măsură deosebit de aspră, pentru a arăta tuturor grecilor că megarienii au fost pedepsiți așa cum meritau; totuși, de teamă ca acest oraș să nu dispară de pe fața pămîntului, pe supraviețuitori i-a vîndut rudelor lor, pe un preț de nimic, așa ca aceștia să-și poată răscumpăra libertatea. După zdrobirea rezistenței de la Megara, el se îndreptă cu trupele sale spre Patrai, localitate pe

care a cucerit-o fără nici o luptă, numai prin 'spaima pe care a inspirat-o lui Cato, cât și celor care îl însoțeau pe Cato⁴³.

15 În vremea când s-au petrecut aceste evenimente despre care am vorbit, Iberia, deși în aparență fusese pacificată, începuse din nou să se răscoale în urma purtării neomenoase față de localnici, arătată de Q. Longinus⁴⁴. Cîțiva oameni s-au înțeles, la început, între dînșii ca să-l asasineze. Longinus, rănit, scăpă din mîna lor și de atunci s-a dovedit și mai pornit împotriva lor. În fața acestor dovezi de cruzime sporită, numeroși locuitori din Cordova, la care s-au adăugat și mulți veterani care slujiseră sub ordinele lui Pompeius s-au ridicat la luptă și au ales comandant pe cvestorul M. Marcellus Aeserninus, care totuși nu a trecut de partea lor cu deplină sinceritate. Cu gîndul veșnic la nesiguranța zilei de mîine și la urmări, totdeauna supuse sorților, M. Marcellus ezita să se declare pentru o partidă sau pentru cealaltă, păstrînd calea de mijloc atît în discursurile cît și în acțiunile sale, așa ca să pară devotat și unuia, și celuilalt, după cum victoria ar fi înclinat de partea lui Caesar sau a lui Pompeius. Astfel și-a atras simpatia lui Pompeius, prin buna primire pe care a făcut-o tuturor soldaților care treceau în rîndurile lui, cît și prin faptul că a luptat împotriva lui Longinus, care pretindea că îl susține pe Caesar; dar, atunci cînd Longinus provoca oamenii la răscoală, a cîștigat și simpatia lui Caesar, primind în rîndul trupelor sale soldați cărora le ocrotea viața, sub cuvînt că îi cruța pentru cauza lui Caesar; de asemenea, a împiedicat ca Caesar să fie nevoit să înceapă un nou război; în fine, să amintim și modul cum a dat poruncă soldaților să șteargă numele lui Pompeius, pe care aceștia îl scrijeliseră pe scuturile lor⁴⁵.

Prin această manevră, Marcellus spera să scoată în evidență, pe lîngă Pompeius, că luptase pentru el, iar pe lîngă Caesar că nu luase decît în aparență armele împotriva lui. El își închipuia că atribuindu-și o

parte din meritele învingătorului și lăsînd pe seama necesității sau învinuind pe alții de tot ce era potrivit, va putea să scape cu fața curată.

16 Așadar, deși ar fi putut, dacă ținem seama de numărul soldaților pe care îi avea la dispoziție, să-l distrugă pe Longinus, el se abținu de la acest pas și, împingînd lucrurile numai pînă la o demonstrație de forțe și la o pregătire preliminară pentru cele ce avea de gînd să facă, lăsă pe seama altora tot ceea ce era riscant.

Credincios acestui sistem, indiferent dacă era învins sau dacă repurta vreun succes, Marcellus avea oricînd latitudinea să susțină că a făcut sau că nu a făcut cutare lucru, că anumite acțiuni se datorează inițiativei altora, nu a lui personal. El o duse așa într-una, pînă cînd victoria a revenit lui Caesar. Acesta, înfuriat de purtarea lui Marcellus, la început l-a surghiunit; ceva mai tîrziu însă, Marcellus reveni în patrie, unde s-a văzut onorat cu cele mai mari distincții. Cît despre Longinus, copleșit de acuzațiile depuse împotriva sa de o delegație de iberici, a fost înlăturat din guvernămîntul pe care-l deținea și a fost asasinat la gura Ebrului, atunci cînd se întorcea spre casă⁴⁶. Acestea au fost cele mai de seamă întîmplări din afara granițelor Italiei.

17 La Roma, cîtă vreme situația lui Caesar și a lui Pompeius era îndoielnică, cînd totul se afla încă în aer — lumea se întrecea să înalțe rugi pentru victoria lui Caesar de teama armelor purtate de soldații acestuia cît și de frica ce-o inspira Servilius, colegul de consulat al lui Caesar⁴⁷; în public, nu vedeai decît bucurie cînd soseau vești despre izbînzile lui Caesar; în schimb, la auzul vreunei înfrîngerii a cezarienilor, jalea nu mai conținea. Aceste sentimente, adevărate poate la unii, erau, cu siguranță, simulate la alții; pretutindeni spionii erau numai ochi și urechi la ce se făcea și la ce se spunea; așa că cei mai prefăcuți din toți erau tocmai cei care țineau cu Pompeius și-l urau de moarte pe Caesar.

La sosirea noutăților, atît unii, cît și ceilalți, așa cum bătea vîntul pentru interesele lor, erau la pămînt sau, din contra, ridicau fruntea plini de curaj. Și cum adesea se întîmpla ca zvonurile care se încrucișau în aceeași zi, ba încă și în același ceas, să se bată cap în cap, oamenii treceau prin cele mai diverse stări sufletești. Cînd îi vedeai veseli, cînd întristați, iar sentimentul spaimei lua de îndată locul încrederii în viitor.

18 Cînd cei de la Roma au fost anunțați că la Pharsalus s-a dat o mare bătălie, lumea mai că n-a vrut să creadă. Caesar nu trimisese nici o înștiințare oficială. El s-a ferit să-și manifeste public bucuria după o asemenea victorie și, din aceeași pricină, nici n-a celebrat-o printr-un triumf. Izbînda lui Caesar aproape că părea de necrezut din pricina marilor pregătiri care fuseseră făcute de ambele părți și a speranțelor care însuflețeau ambele partide. Cînd orice îndoială s-a destrămat, statuile lui Pompeius, cît și cele ale lui Sulla care împodobeau tribuna din for au dispărut fără urmă; mai departe de atît nu s-a mers însă. Mulți nu au fost de acord nici cu această măsură. Alții, în schimb, de teamă ca nu cumva Pompeius să redevină cîndva atotputernicul zilei, erau de părere că înlăturarea acestor statui era de ajuns ca să-l satisfacă pe Caesar; nu lipseau nici prevederile că Pompeius, dacă ar mai fi avut prilejul, și-ar fi revărsat ura năpraznică asupra celor care luaseră asemenea hotărîri. Cînd Pompeius s-a sfîrșit din viață, oamenii au refuzat mai întîi să creadă această veste — s-au deprins greu cu gîndul dispariției sale — și aceasta, abia atunci cînd a fost expus tuturor privirilor inelul cu pecetea lui Pompeius. (Pe piatra acestui inel erau săpate trei trofee — întocmai ca pe piatra inelului lui Sulla).

19 După ce s-a știut că Pompeius nu mai trăiește, Caesar a fost ridicat în slăvi, iar memoria lui Pompeius înnegrită în chipul cel mai josnic. Lumea nu mai

știa ce să mai născocească în cinstea lui Caesar, copleșit de tot felul de onoruri⁴⁸. În rîndurile patricienilor s-a încins o adevărată dispută, într-atît căutau să se întrecă unii pe alții, prin dovezile de linguire pe care le aduceau. La fel s-au desfășurat lucrurile și cu prilejul votărilor. Toți, fără excepție, prin strigate și prin gesturi, ca și cum Caesar ar fi fost de față și i-ar fi putut vedea, toți căutau care mai de care să-și manifeste zelul ce-i însuflețea pentru cauza lui Caesar. În mintea lor mizea nădejdea unei răsplăți, de parcă aceste dovezi de apreciere le aduceau de bunăvoie, de dragul lui Caesar, nu siliți de nevoie, fiecare visînd la altceva: unul la o magistratură, altul la un sacerdoțiu, un al treilea la o răsplată în bani. N-am să mai vorbesc de acele onoruri care se mai acordaseră pînă atunci și altora, ca de pildă statui, coroane, dreptul la proedrie și cîte altele de acest fel; nici la multe altele acordate acum pentru prima oară și care nici măcar nu au fost acceptate de Caesar. Îmi este teamă să nu-mi plictisesc cititorii, dacă le-aș înșira pe toate. Voi respecta acest principiu și mai tîrziu, cu atît mai îndreptățit dacă ținem seama că numărul și ingeniozitatea acestor semne de cinstire întreceau orice închipuire, pe măsură ce vremea își depăna firul. Mă voi mulțumi să le înșir doar pe acelea a căror particularitate era unanim recunoscută.

20 Lui Caesar i s-a dat mîna liberă să ia orice hotărîre ar fi dorit cu privire la partizanii lui Pompeius (acest lucru nu însemna că Caesar nu și-ar fi luat cu de la sine putere acest drept — ca să fim drepți, îl și luase —, dar ca să aibă o justificare oarecum legală). Motivînd gravitatea evenimentelor din Africa, romanii l-au proclamat pe Caesar stăpîn absolut asupra deciziei de a face război sau de a încheia pace cu toate neamurile de pe pămînt, fără excepție. Pentru aceasta nu avea nevoie nici de aprobarea Adunării poporului, nici de aceea a Senatului. În fapt, posibilitatea de a lua orice hotărîre ar fi dorit, Caesar o avea încă dinainte,

căci el era acela care dispunea de trupele cele mai numeroase. Toate războaiele pe care le purtase pînă atunci, în majoritatea lor fuseseră hotărîte de el personal. Cu toate acestea, romanii care țineau la tradiție și doreau să rămînă cu iluzia că autoritatea statului și independența erau încă respectate i-au acordat, prin decrete speciale, toate aceste drepturi și încă multe altele, pe care Caesar și le-ar fi arogat și fără să-i întrebe. Caesar primi, așadar, puterea consulară pe timp de cinci ani, fără întrerupere⁴⁹, a fost numit dictator nu pentru o perioadă de șase luni, ci pentru un an întreg, iar el își mai atribui și puterea tribuniciană, ca să zicem așa, pentru toată viața. El a fost autorizat să ia loc pe banca tribuniciană și să participe la toate actele tribunilor, lucru neîngăduit pînă atunci. Toate comițiile, cu excepția comițiilor plebee, au fost puse sub controlul lui. Acesta este și motivul pentru care întru-nirea comițiilor, mereu amînată pînă la sosirea lui Caesar, nu s-a putut ține înaintea de sfîrșitul anului⁵⁰. Provinciile supuse stăpînirii romane fuseseră deja repartizate consulilor prin tragere la sorți; printr-un decret special, Caesar a fost totuși autorizat de Senat să facă repartiția provinciilor cuvenite pretorilor, fără consultarea sorților; căci se revenise la solicitarea consulilor și pretorilor, deși înainte vreme fusese luată o hotărîre contrară⁵¹. S-a mai adoptat și o alta, e adevărat, în conformitate cu datina, dar care, în acele vremuri de restriște, avea să semene numai ură și invidie; un decret stabili ca lui Caesar să-i fie acordate onorurile triumfului, cu prilejul războiului împotriva lui Iuba și a romanilor care trecuseră de partea regelui, ca și cum Caesar terminase victorios această campanie. În realitate, pe acea vreme, Caesar nici nu știa dacă acest război va avea loc sau nu⁵².

21 Acestea au fost hotărîrile decretate și sancționate de Senat. Caesar, care pe atunci nu pășise încă pe teritoriul Italiei, primi de îndată dictatura și îl numi comandant al cavaleriei pe Antonius, care pînă atunci

nu fusese încă pretor⁵³. Consulul⁵⁴, neavînd încotro, își dădu aprobarea cu toate protestele vehemente ale augurilor, care repetau într-una că nimeni nu avea dreptul să dețină funcția de comandant al cavaleriei mai mult de șase luni. Nimeni însă nu luă în seamă aceste proteste, care stîrniră pînă și rîsul, căci după ce-l proclamaseră pe Caesar dictator, fără să țină seama de nici o datină străbună, augurii se arătau acum atît de scrupuloși cu privire la comanda cavaleriei.

22 Marcus Caelius⁵⁵ a fost condamnat la moarte, deoarece a încălcat hotărîrile lui Caesar referitoare la reglementarea datoriilor⁵⁶, de parcă Caesar ar fi fost învins și dispărut din viață. În felul acesta, Caelius provocase mari tulburări la Roma și în Campania. Caelius fusese unul dintre cei mai devotați partizani ai lui Caesar și acesta, pentru credința ce i-o arătase, îl numise pretor; Caelius însă grozav de supărat că nu fusese făcut pretor urban, cît și pentru faptul că Trebonius, colegul său, nu prin tragere la sorti, (așa cum era obiceiul), ci prin voința lui Caesar, fusese preferat pentru funcția de pretor urban, i se opuse acestuia în toate, îl împiedică să-și împlinească, așa cum se cuvine, atribuțiile magistraturii pe care o deținea și nu-i îngădui să împartă dreptate, respectînd legislația caesariană. Ceva mai mult, chiar printr-o proclamație, el făgădui debitorilor că îi va susține împotriva creditorilor și că va înapoia chiriașilor prețul sumelor pe care le datorau proprietarilor⁵⁷. Se înțelege că prin asemenea agitații strînse în jurul lui o mare mulțime de oameni, cu care porni împotriva lui Trebonius. Și poate că l-ar fi și omorît, dacă acesta n-ar fi izbutit să-și schimbe haina și să scape, amestecîndu-se în mulțime. După ce a dat greș în această încercare, Caelius, cu de la sine putere, a propus o lege care suprima chiriile și anula datoriile⁵⁸.

23 Servilius, văzînd ce se petrecea, chemă la sine o trupă de soldați care întîmplător se îndreptau spre

Gallia și, cu ajutorul acestora, alcătui un corp de gardă al Senatului pe care îl convocă și în fața căruia ținu o dare de seamă asupra situației. Cu acel prilej nu s-a dat nici un *senatus-consultum*, deoarece tribunii s-au opus; dar hotărîrea Senatului a fost notată în scris și Servilius a ordonat lictorilor săi ca tăblițele cu proclamația lui Caelius să fie înlăturate⁵⁹. Caelius îi respinse pe lictori cu forța și provoacă o încăierare în jurul consulului însuși. Senatul, înconjurat de garda ce-l apăra, se întruni atunci din nou și printr-un decret, despre a cărui formulă am mai pomenit în repetate rînduri, l-a însărcinat pe consul să vegheze la securitatea Romei. Împuternicit cu acest decret, Servilius îi interzise lui Caelius să-și mai exercite funcția de pretor, însărcină pe un alt pretor cu toate funcțiile acestuia, îl alungă din Senat — după ce l-a smuls de la tribună, în momentul cînd acesta striga din răspuțeri — și apoi sfărămă în bucăți scaunul curul pe care-l deținea.

24 Fiecare dintre aceste insulte îl umpleau pe Caelius de mînie neputincioasă. Dar, de teamă să nu fie pedepsit (căci nu avea destui susținători la Roma pentru a-l înfrunta pe consul), el hotărî să se retragă în Campania, unde se afla Milo, care nu înceta să provoace tulburări. Milo, unicul dintre exilați care nu fusese rechemat la Roma de Caesar⁶⁰, pătrunsese în Italia și izbutise să strîngă în jurul lui o ceată de oameni nevoiași care n-aveau ce mânca sau care aveau crime pe conștiință. Aici Milo se ținea numai de rele și atacă, pe rînd, mai multe orașe, între altele și Capua. Caelius, așadar, hotărî să plece cît mai repede spre Milo pentru ca, împreună cu acesta, să facă zile amare lui Caesar cît mai mult cu putință. Cum din Roma nu putea ieși în văzul tuturor (deoarece era puș sub supraveghere), dar nici pe ascuns nu îndrăznea să părăsească orașul din diferite alte motive, în primul rînd pentru că spera să se descurce mult mai repede în cele ce urmărea cu titlul și cu insignele de pretor, Caelius se duse la

consul, îl rugă să-l ierte și îi declară că dorea să se îndrepte spre tabăra lui Caesar. Dar Servilius nu se lăsa păcălit; cu toate acestea se învoi la rugămintile lui Caelius, deoarece acesta insista și pomenea într-una de numele lui Caesar, pretinzând că era nerăbdător să se dezvinovățească. Servilius îi impuse însă pe drum prezența unui tribun al poporului, care primise însărcinarea de a înăbuși orice mișcare pe care Caelius ar fi putut-o provoca.

25 Când au sosit în Campania, Milo, care nu făcuse nici o ispravă sub zidurile Capuei, se refugiase pe colinele Tiphatine⁶¹. La vestea insuccesului lui Milo, Caelius nu a îndrăznit să meargă mai departe, iar tribunul plebei, bănuind ceva necurat, decise să-l întoarcă din drum spre Roma. Servilius, când a aflat de cele întâmplate, declară război împotriva lui Milo în plin Senat și îi porunci lui Caelius să se oprească cu trupele la marginea Romei, de teamă să nu provoace tulburări în oraș; dar, ținând seama de calitatea de pretor pe care Caelius o mai avea încă, nu crezu de cuviință să-l supună unei atente supravegheri. Profitând de acest fapt Caelius a fugit și s-a îndreptat spre Milo în marș forțat. Și nu încapă îndoială că ar fi provocat cine știe ce necazuri, dacă l-ar mai fi găsit pe Milo în viață. Acesta însă, alungat din Campania, fusese ucis în Apulia⁶². În fața acestei situații, Caelius se duse în Bruttium, sperînd să-i atîțe la răscoală pe localnici dar, înainte de a fi apucat să realizeze o acțiune de oarecare amploare, a pierit, și el, sub loviturile partizanilor lui Caesar, care s-au unit împotriva lui. Așa s-a sfîrșit din viață atît Milo, cît și Caelius.

26 Să nu ne închipuim însă că liniștea a revenit la Roma. Aici s-au săvîrșit multe alte fapte îngrozitoare, așa cum anunțaseră, în cursul timpului, diferite miracole. Cîteva dintre aceste întîmplări neobișnuite s-au petrecut chiar la sfîrșitul aceluia an. Un roi de albine s-a așezat în Capitoliu, lîngă o statuie a lui Heracles,

tocmai în momentul când erau celebrate sacrificiile în cinstea zeiței Isis; ghicitorii repetară atunci din nou porunca de a fi distruse toate templele acestei divinități, cât și templele lui Serapis⁶³. Cu prilejul lucrărilor de dărîmăre, din greșală, a fost dărîmat și un templu al Bellonei⁶⁴, unde s-au găsit vase pline cu carne de om. În anul următor a avut loc un violent cutremur de pămînt, a apărut o bufniță, iar trăsnetul a căzut pe Capitoliu, pe templul zeiței Fortuna a poporului, în grădinile lui Caesar, unde a și omorît un cal de mare preț. Templul zeiței Fortuna și-a deschis porțile de la sine. Afară de aceasta, dintr-o brutărie a început să curgă sînge, care a luat-o în direcția unui alt templu al Fortunei, în cinstea căreia lăcașul fusese înălțat, pentru ca tot omul să țină neîncetat seama și de prezent, și de trecut, să-și controleze mereu purtarea și să nu uite nicicînd ceea ce a fost în viață, la început, și ceea ce a ajuns; dar această divinitate a fost chemată în latinește cu un nume greu de tălmăcit în limba greacă⁶⁵. Cîțiva copii s-au născut cu mîna stîngă alipită de craniu. Și celelalte prevestiri erau deosebit de îngrijorătoare; aceasta însă, după interpretarea ghicitorilor, părea că prevestește o răscoală a sărăcimii împotriva celor avuți, iar poporul a interpretat, în același sens, tîlcul acestui oracol.

27 Toate aceste semne rele, trimise de divinitate, au tulburat profund inimile oamenilor. Înfațișarea tristă și neobișnuită a Romei de la acest început de ianuarie⁶⁶, privește care s-a prelungit încă multă vreme, nu făcea decît să sporească îngrijorarea. La Roma nu fuseseră aleși nici consulii, nici pretorii⁶⁷; Singur Antonius, prin haina pe care o purta (toga tivită cu purpură), prin lictorii care-l însoțeau (nu avea însă decît 6) și prin dreptul de a convoaca Senatul amintea întrucîtva de imaginea unei guvernări democratice. Dar sabia cu care era încins, marele număr de soldați care alcătuiau o escortă în jurul lui, și mai ales faptele care se petreceau (căci furtișagurile, violurile și crimele se țineau

lanț), toate la un loc împrumutau administrației, în fruntea căreia se găsea, caracterul unei guvernări monarhice. Romanii nu erau abătuți numai pentru situația din prezent: personalitatea lui Caesar, de care se temeau tot mai mult, îi lăsa să întrevadă alte neazuri și mai mari în viitor. Socoteala era simplă: dacă comandantul cavaleriei nu părăsea sabia nici măcar în timpul jocurilor publice (Antonius celebra asemenea jocuri destul de des, pe cheltuiala lui Caesar, iar tribunii plebei organizau și ei, din când în când, jocuri, acoperind cheltuielile din fondurile lor) la ce trebuia să se aștepte oare poporul din partea dictatorului însuși? E adevărat, oamenii își aminteau că Caesar se dovedise iertător, chiar față de majoritatea acelor care ridicaseră armele împotriva lui. Dar se ținea seama și de faptul că oamenii nu se comportă la fel când aspiră să ajungă la putere și când s-au văzut stăpîni pe situație. Lumea se aștepta la aceeași schimbare și din partea lui Caesar.

28 Romanii erau destul de triști și de cîte ori aveau putința s-o facă în deplină siguranță își încredințau unii altora păsurile care îi rodeau; căci pe acea vreme nu puteai să ai încredere și să vorbești deschis cu orîșicine. Mulți au fost denunțați chiar de aceia care se dădeau drept prietenii lor cei mai dragi, ba chiar și de către rude — care le răstălmăceau spusele sau care mergeau pînă acolo că ticluiau tot soiul de minciuni. Alții, în schimb, se simțeau cu atît mai nefericiți, cu cît nu aveau îndrăzneala de a se plînge, nici pe aceea de a împărtăși cuiva durerea ce-i frămînta, nici posibilitatea de a-și descărca sufletul. Un schimb liber de vederi cu cei loviți de aceleași neajunsuri mai ușura cîteodată povara care apăsa pe sufletele oamenilor; atunci cînd aveai putința să te spovedești fără teamă unui semen de al tău și să mai afli și tu cîte ceva din suferințele acestuia, parcă răsuflai mai lesne. Totuși lipsa de încredere față de aceia care se arătau nepăsători, cînd omul era nevoit să-și sugrume durerea — ardea inima și mai aprig prin aceea că acesta nu numai că nu îndrăznea să dea în vileag

gîndurile cele mai tainice, dar nici să-și găsească liniște. Și afară de constrîngerea de a-ți înăbuși tristețea, trebuia să lauzi, să admiri, să participi la toate sărbătorile și sacrificiile, să te arăți plin de voie bună. Iată care era pe atunci starea de lucruri la Roma.

29 Dar, ca și cum locuitorilor din Roma nu le era îndeajuns felul neomenos al purtării lui Antonius⁶⁸, Lucius Trebellius și Publius Cornelius Dolabella⁶⁹, tribuni ai plebei, au stîrnit alte nemulțumiri prin răscoala pusă de ei la cale. Acesta din urmă îi susținea pe debitori, în numărul cărora se afla el însuși, și părăsise ordinul patricienilor trecînd în acela al plebeilor, numai pentru a obține tribunatul. Trebellius, dimpotrivă, pretindea că este apărătorul intereselor patriciene; dar, întocmai ca și colegul său de tribunat, publica decret după decret și făcea să curgă valuri de sînge. Este de nedescris cîtă dezordine s-a iscat. Pretutindeni, pe străzile Romei, nu vedeai decît cete înarmate; deși Senatul nu îngăduise ca în viața publică să intervină vreo schimbare pînă la reîntoarcerea lui Caesar — și în pofida poruncii lui Antonius, care interzisese particularilor portul de arme în oraș (departe de a ține seama de aceste ordine, cei care participau la excese nu se mărgineau la atacurile reciproce, ci au trecut și la manifestări ostile împotriva Senatului, ba chiar și împotriva lui Antonius). Astfel, pe nesimțite, s-a alcătuit un al treilea partid, și anume acela al lui Antonius și al Senatului. Pentru ca Antonius, în aparență, să aibă aprobarea Senatului de a purta arme și de a face uz de puterea lor, lucru, pe care, în fapt, Antonius și-l îngăduia de multă vreme, a fost în mod oficial autorizat să aibă la dispoziție un corp de armată în interiorul Romei și să vegheze la siguranța orașului, împreună cu ceilalți tribuni. În felul acesta, Antonius decidea după bunul lui plac, la adăpostul unei hotărîri legale. Dolabella și Trebellius erau socotiți ca niște infractori la această lege; datorită însă îndrăzelii lor lipsită de scrupule, cît și mijloacelor de care dispuneau,

au ajuns să ducă între ei un adevărat război și s-au încumetat să-l înfrunte și pe Antonius, de parcă ei erau împuterniciții Senatului⁷⁰.

30 În acest timp, Antonius, aflând că legiunile trimise înapoi în Italia de către Caesar, după bătălia de la Pharsalus, sub cuvânt că în curînd urma să vină și el însuși nu se comportau așa cum trebuie, se temu ca ostașii acestor legiuni să nu pună la cale vreo răscoală. La Roma încredința puterea lui Lucius Caesar⁷¹, pe care îl numi guvernatorul orașului, deși comandantul cavaleriei nu avusese nicidecum dreptul să facă o asemenea numire, iar el porni în mare grabă spre soldații care îi provocau griji. Tribunii plebei, în fruntea unor partide care se sfîșiau între ele, nu țineau seama de prezența lui Lucius, din pricina bătrîneții acestuia; ei își făcuseră mult rău unii altora, precum și unor cetățeni străini de interesele lor, pînă cînd a sosit vestea că Caesar terminase cu organizarea treburilor în Egipt și că se întoarce la Roma. În tot timpul acesta, ei stîrniseră neîncetat gîlceavă, cu gîndul că Caesar nu avea să se mai întoarcă vreodată sau că fusese într-adevăr ucis de către egipteni, așa cum se zvonise. Cînd au aflat că Caesar se înapoiază la Roma, pentru o bucată de vreme, s-au mai potolit. Cum Caesar însă, înainte de a reveni la Roma, a pornit o expediție împotriva lui Pharnakes, ei își reîncepură fărădelegile.

31 Antonius nu putea nicidecum să-i stăpînească. Văzînd că plebea nu se arăta de acord cu măsurile pe care el le lua împotriva lui Dolabella, a căutat mai întîi să-l cîștige pe acesta de partea lui și a îndreptat diferite acuzații împotriva lui Trebellius, mai ales învinuirea de a recruta soldați în favoarea cauzei lui. Apoi, cînd și-a dat seama că mulțimea nu are nici o simpatie față de Trebellius și că-l susține, în primul rînd, pe Dolabella, Antonius resimți o profundă nemulțumire și își schimbă tactica. El a luat această hotărîre deoarece nu împărțasea alături de Dolabella fa-

voarea și popularitatea de care acesta se bucura în rîndurile plebei, în vreme ce toate plîngerile Senatului se revărsau doar asupra lui. În aparență, el păstra o atitudine imparțială față de cei doi tribuni, dar în realitate începu să susțină pe ascuns interesele lui Trebellius, ajutîndu-l prin diferite mijloace. Printre altele, i-a îngăduit să-și recruteze soldați. De aici încolo, Antonius nu a mai jucat alt rol decît pe acela de a asista și de a dirija din umbră lupta care se dădea. Dolabella și Trebellius se înfruntau, alegînd în plin oraș locurile cele mai potrivite pentru atacurile pe care le puneau la cale. Crimele și incendiile erau atît de numeroase, încît vestalele s-au văzut nevoite, la un moment dat, să pună la adăpost obiectele sfinte din templul lor.

32 Senatul însărcină iarăși în mod oficial pe comandantul cavaleriei să vegheze cu și mai multă strictețe la paza Romei; tot orașul, în urma acestui decret, a fost împînzit cu patrule militare, dar calmul tot n-a putut fi restabilit. Dolabella, care pierduse nădejdea de a mai obține vreodată iertare de la Caesar, nu-și dorea altceva decît un sfîrșit legat de o faptă sîngeroasă, cu speranța ca măcar astfel numele său să devină nemuritor. Există din nefericire și astfel de oameni, care visează să ajungă la glorie fie și pe calea crimei.

În acest scop, Dolabella scoase din minți mulțimea și făgădui că, la o anumită dată, va face propunerea cu privire la anularea datoriilor și a legii chiriilor. La această veste, gloata închise căile de acces spre for, ridică ici și colo turnuri de lemn și, amenințătoare, se arăta gata să se repeadă la oricine ar fi îndrăznit să facă opoziție acestor proiecte de lege.

Atunci Antonius, în zorii zilei, coborî de pe Capitoliu însoțit de multă armată și făcu praf tăblițele pe care se aflau înscrise cele două proiecte de lege; apoi, cum lumea continua încă să manifesteze ostil, împrăstie mulțimea, prăvălind în gol din vîrfurile stîncii Capitoliului cîțiva îndărătnici.

33 Cu toate acestea, revolta nu a putut fi ușor înăbușată. Pe măsură ce nemulțumiții vedeau cum tot mai mult li se rădesc rîndurile⁷², supraviețuitorii îndemnau și mai vîrtos la răscoală, ferm încredințați că Caesar se afla prins în cleștele unui război de mare amploare și greu de cîștigat. Acești oameni nu s-au potolit decît atunci cînd l-au văzut pe Caesar în carne și oase, apărînd dintr-o dată în mijlocul lor; chiar și atunci, liniștea a fost restabilită cu mari dificultăți. Cei care participaseră la mișcări se așteptau să fie victimele unor represalii crunte (în tot orașul nu mai era vorba de altceva decît de soarta răsculaților și fiecare își dădea cu părerea despre ce-l așteaptă pe cutare sau pe cutare). Caesar însă, și în această împrejurare, se comportă așa cum îi era obiceiul: mulțumit că lucrurile se liniștiseră și că viața își reluate cursul normal, nu-și mai dădu osteneala să se preocupe de cele întîmplate în trecut, îi iertă pe toți, ba încă mai acordă și ceva onoruri, printre alții cinstindu-l în mod deosebit pe Dolabella. Față de Dolabella avea o anumită datorie de recunoștință și a crezut de cuviință că nu e bine să uite acest lucru. Faptele de care Dolabella se făcuse vinovat, în ultimul timp, nu l-au determinat pe Caesar să subestimeze meritele din trecut ale acestui om; dimpotrivă, înprospătînd amintirea acestor merite, Caesar l-a iertat și, în afara cinstirilor pe care i le-a acordat de îndată, ceva mai tîrziu l-a numit și consul, deși Dolabella nu trecuse prin ierarhia legală și nu deținuse rangul de pretor.

34 Acestea au fost întîmplările de la Roma în absența lui Caesar. El nu s-a înapoiat în capitală imediat după moartea lui Pompeius, ci abia ceva mai tîrziu. Iată care a fost pricina acestor întîrzieri. Egiptenii, secătuiți de contribuțiile bănești pe care Caesar le-a impus, și nemulțumiți de faptul că nu arăta nici un respect tradițiilor religioase din această țară (știut este că egiptenii sînt poporul cel mai superstițios de pe pămînt și că adesea pe la ei izbucnesc războaiele

religioase; căci nu au toți același cult și adoră la culme divinități rivale între ele), se temeau, afară de aceste pricini de supărare, să nu ajungă pe mîna Cleopatrei, care avea o mare influență asupra lui Caesar. Se înțelege că de aici au izbucnit mișcări împotriva românilor.

Pînă la un moment dat, Cleopatra comunicase cu Caesar, cu privire la neînțelegerile pe care le avea cu fratele ei, prin mijlocirea unor intermediari; de îndată însă ce află unele amănunte despre firea lui Caesar, căruia îi plăceau foarte mult femeile și care avusese multe legături în viață, fără să scape nici un prilej, Cleopatra îi trimise un sol pentru a se plînge că a fost trădată de prietenii ei, însoțind plîngerea de rugămintea ca Caesar să-i dea ascultare, pentru a se dezvinovăți personal. Pe acea vreme, Cleopatra, femeie nemaipomenit de frumoasă, era la vîrsta primei tinereți; ea avea o voce cultivată și prin vraja cuvîntului ei știa să-i cîștige pe toți cîți ajungeau în preajma ei; încîntătoare ca înfățișare, încîntătoare cînd vorbea, Cleopatra era în stare să cucerească pînă și inimile cele mai nepăsătoare, cît și pe cele îmbătrînite de scurgerea anilor. Ea și-a făcut socoteala că o întîlnire cu Caesar ar fi putut fi hotărîtoare pentru viitorul ei și, bineînțeles, se bizuia pe frumusețe, principala ei armă. Ea i-a cerut, așadar, să fie primită și, cînd a obținut încuviințarea, s-a străduit din răspuțeri să apară în ochii lui Caesar prin găteala și prin înfățișarea ei drept o femeie impunătoare, totodată demnă de a fi luată în seamă. După ce și-a făcut cu grijă pregătirile, a părăsit în oraș în timpul nopții, fără știrea lui Ptolemeu, și s-a dus fără ocol drept la palat. (Cleopatra pe acea vreme nu locuia în Alexandria⁷³).

35 Caesar, după ce a văzut-o și i-a dat ascultare, a fost de îndată înrobît de farmecul ei. Dis-de-dimineață trimise după Ptolemeu și încercă să-i împace pe cei doi; după întrevederea cu Cleopatra, Caesar nu mai era decît susținătorul cauzei aceleia pe care altădată se pre-

gătea s-o judece. Nu este deci de mirare că băiețandrul, față de această întorsătură și la vederea neașteptată a surorii sale în palat, și-a pierdut firea și s-a năpustit pe stradă, în mijlocul mulțimii, strigînd cît îl ținea gura că fusese trădat. El sfîrși prin a-și smulge diadema de pe frunte și a o arunca pe jos. Această manifestare de mînie a stîrnit mare scandal. Soldații lui Caesar au izbutit să-l readucă pe Ptolemeu în interiorul palatului regal; egiptenii însă au rămas profund impresionati de cele ce se petreceau. Cu mic și mare au alergat atît din direcția uscatului, cît și din direcția coastei spre palat și, ar fi pus cu siguranță mîna de îndată pe reședința regală (căci romanii, care îi socoteau drept o populație prietenă, nu se aflau în număr îndestulător ca să le facă față), dacă Caesar, oarecum îngrijorat, nu le-ar fi ieșit înainte și nu ar fi făgăduit — așezat într-un loc unde era la adăpost de orice primejdie — că va face tot ceea ce vor. Apoi Caesar se îndreptă spre Adunarea publică, unde se așază alături de Ptolemeu și de Cleopatra; el citi cu glas tare testamentul tatălui lor, în care stătea scris că cei doi copii, conform obiceiului egiptean, aveau datoria să se căsătorească și să domnească împreună, bucurîndu-se de tutela protectoare a Romei. În continuare, Caesar adăugă că lui, în calitate de dictator, pe deplin împuternicit din partea poporului roman, îi revenea sarcina să aibă grijă de soarta celor doi copii și de îndeplinirea voinței părintelui lor. Așadar, el dăruie coroana Egiptului celor doi, iar insula Cipru a fost trecută în seama Arsinoei și a lui Ptolemeu cel tînăr⁷⁴, care erau sora și fratele noilor monarhi. Pe acea vreme, Caesar era într-atît de stăpînit de teamă încît, de parte de a se gîndi să știrbească ceva din drepturile egiptenilor, el se învoi să le acorde pînă și anumite privilegii care le aparținuseră din totdeauna⁷⁵.

36 Și, pentru o bucată de vreme, tulburările s-au potolit. Ele însă au reînceput în curînd și s-a ajuns pînă la starea de război. Pothinus, ministrul finanțelor lui

Ptolemeu (el era un eunuc și fusese principalul instigator la revolta egiptenilor), temându-se să nu fie pînă la urmă pedepsit, a trimis în ascuns un sol la Achilles⁷⁶, care se mai găsea încă în împrejurimile Pelusionului, și a izbutit să-l atragă de partea sa, prin intimidare îndulcită cu făgăduieli ademenitoare. După aceasta, căută să-și apropie pe aceia care posedau arme; căci egiptenii socoteau, în unanimitate, ca un fapt nedemn pentru ei să fie cîrmuiți de o femeie, bănuind, pe drept cuvînt, că Caesar împărțise domnia între frate și soră numai pentru a restabili liniștea, dar că, odată cu scurgerea timpului, avea să treacă toată puterea numai pe seama Cleopatrei. De altfel, se bizuiau pe faptul că vor fi în stare să înfrunte trupele pe care Caesar le avea atunci în jurul lui și se grăbiră să se îndrepte spre Alexandria⁷⁷.

37 Cînd a aflat de această răscoală, Caesar, temându-se de numărul mare și de îndrăzneala asediatorilor, a trimis soli la Achilles pentru a-l îndemna, nu în numele său personal, ci în acela al regelui Ptolemeu, să nu întreprindă nici o acțiune ostilă împotriva Alexandriei. Dar Achilles a înțeles că ordinul nu venea din partea tînarului rege, ci din partea lui Caesar; de parte de a-i da ascultare, el avu un sentiment de dispreț pentru Caesar, pe care îl socotea cuprins de frică; după ce își strînse soldații, le ținu un lung discurs în favoarea lui Ptolemeu, rostind și multe lucruri neplăcute împotriva lui Caesar și a Cleopatrei. În cele din urmă aștă trupele sale împotriva trimișilor lui Caesar, deși aceștia erau egipteni⁷⁸, îndemnîndu-și soldații să-și mînjească mîinile în sîngele lor, așa că după o asemenea încălcare a tratativelor, războiul să nu mai poată fi înlăturat. Caesar, de îndată ce a aflat de aceste fapte, a rechemat pe soldații care se aflau în Siria⁷⁹ și a înconjurat cu șanțuri și cu parapete prelungite pînă la marginea mării palatul regal și clădirile învecinate.

38 Între timp iată că sosește Achilles cu un corp de oaste, la care se alăturaseră și romanii lăsați odinioară de Gabinius în Egipt⁸⁰, sub ordinele lui Septimius, pentru a-l apăra pe Ptolemeu. Îndelungata lor viață în Egipt aproape că îi dusesese la o totală adaptare la felul de viață al localnicilor. De îndată, majoritatea locuitorilor din Alexandria s-au declarat pentru Achilles și acesta a pus stăpânire pe pozițiile cele mai avantajoase. Zi și noapte luptele se țineau lanț și întreg orașul devenise scena unui imens incendiu, care a produs mari pagube și a mistuit arsenalul maritim, antrepozitele pentru grâne și bibliotecile, în care se aflau, după câte se spune, multe cărți de o valoare neprețuită⁸¹. Achilles era stăpîn pe uscat, cu excepția locurilor pe care Caesar le fortificase, iar Caesar era stăpîn pe apele mării, afară doar de rada portului. Caesar a câștigat o luptă navală, iar egiptenii, de teamă ca Caesar să nu pătrundă în apele portului, au blocat intrarea în port, lăsînd doar un îngust culoar de trecere. În fața acestei situații, Caesar a închis complet accesul portului, scufundînd în apă corăbii de transport încărcate cu pietre, așa ca alexandrinii, chiar dacă ar fi vrut să forțeze ieșirea, să nu-și poată deschide drum prin nici o latură. După această măsură, lui Caesar i-a fost mai lesne să-și procure hrana de care avea nevoie și să-și facă provizii de apă dulce; căci Achilles tăindu-i conductele de apă, îi lipsise pe romani de apa care venea din interiorul continentului⁸².

39 În timpul acestor evenimente, un eunuc, numit Ganymedes, a condus-o pe ascuns la egipteni pe Arsinoe, care nu fusese îndeajuns de bine păzită, Arsinoe a fost proclamată regină și egiptenii au continuat războiul cu și mai multă îndrjire, deoarece în fruntea lor se găsea acum o descendentă din neamul Ptolemeilor⁸³. Caesar l-a asasinat pe Pothinus⁸⁴, de frică să nu-l răpească pe Ptolemeu și, fără să se ascundă, îl puse pe tînărul monarh sub o strictă supraveghere. În urma acestei atitudini, furia egiptenilor a crescut și mai mult; deoarece

forțele acestora creșteau pe zi ce trece, iar din Syria nu sosea nici un soldat, Caesar făcu o încercare de împăciuire. El l-a suit pe Ptolemeu într-un loc înălțat, de unde vocea tînărului putea fi auzită pînă departe și îl îndemnă să declare că a fost bine tratat și că nu era nevoie, pentru cauza lui, să se facă război. Totodată, Caesar îi pofti pe egipteni să înceapă tratative, iar el se oferi să joace rolul de intermediar. Dacă tînărul rege ar fi vorbit astfel cu de la sine putere, i-ar fi convins, poate, pe egipteni să se liniștească; dar, în împrejurările de atunci, egiptenii au bănuit că totul nu era decît o urzeală a lui Caesar și nu se învoiră să înceapă tratativele.

40 Timpul trecea și iată că printre partizanii reginei Arsinoe au izbucnit certuri violente. Ganymedes, sub cuvînt că Achilles avea de gînd să predea lui Caesar flota, a convins pe regină să-l omoare. După moartea lui Achilles, Ganymedes căpătă comanda supremă a armatei și strînse într-o singură unitate navală toate vasele care se găseau pe fluviul Nil și pe lac. De asemenea, el a construit o nouă serie de corăbii, pe care, laolaltă cu primele, le-a dus în largul mării, prin mijlocirea unor canale săpate pe un țarm. El căzu pe neașteptate în spatele romanilor, arse cîteva din corăbiile lor de transport și agăță alte corăbii pe care le trase spre tabăra egipteană. Apoi s-a îngrijit de curățirea trecerii spre port, pe care a și ocupat-o cu propria lui flotă. De aici producea multe neajunsuri romanilor. Caesar însă, pîndind un moment favorabil, cînd egiptenii îmbătați de succesul pe care îl obținuseră nu stăteau de veghe, pătrunse pe neașteptate în port, dădu pradă focului destul de multe dintre corăbiile lor, debarcă la Pharos și ucise pe mulți dintre localnici. Cînd au băgat de seamă ce se întîmplă, egiptenii, care se găseau pe țarm, au sărit în ajutorul locuitorilor din insulă, folosindu-se de punți⁸⁵. La rîndul lor, ei au ucis un mare număr de romani, iar pe ceilalți i-au respins spre corăbiile cu care veniseră. În fuga lor, romanii în-

cercau, într-o totală dezordine, să se urce pe corăbii și, cum se înghesuiau unii în alții, destul de mulți au căzut în mare. Din numărul acestora a făcut parte însuși Caesar. Și cu siguranță că Caesar ar fi pierit în chipul cel mai jalnic, înghițit de valuri — tîrît cum era la fund de greutatea hainelor și hărțuit de loviturile egiptenilor, care îl ocheau cu precădere (deoarece l-au recunoscut după mantia sa de purpură), dacă n-ar fi avut prezența de spirit să-și smulgă mantia; apoi a izbutit să se salveze înot și, în cele din urmă, s-a suit pe o mică barcă. Așa a scăpat Caesar de la moarte, fără măcar să fi udat numeroasele documente pe care le-a ținut în mîna stîngă, ferindu-le de apa mării toată vremea cît a înotat⁸⁶. Egiptenii s-au mulțumit să scoată din apă mantia lui Caesar⁸⁷. Această piesă, ei au atîrnat-o de trofeul pe care l-au ridicat în cinstea retragerii romanilor, de parcă l-ar fi prins pe însuși Caesar.

Între timp, trupele pe care Caesar le chemase din Syria se apropiau pe zi ce trecea⁸⁸. Egiptenii luară măsuri de pază în toate punctele coastei unde romanii ar fi putut aborda și, într-adevăr, le pricinuiră multe pierderi. Caesar veni pe cît putu în ajutorul trupelor romane care au debarcat pe coastele Libyiei; dar în zona gurilor Nilului, egiptenii îi înșelau pe romani prin semnale luminoase, ca și cum ar fi fost de ai lor, și astfel ei prindeau mereu un mare număr de prizonieri. Trupele sosite din Syria nu au mai îndrăznit să se îndrepte în această direcție pînă cînd Tiberius Claudius Nero⁸⁹ pătrunse în apele fluviului, îi bătu pe egipteni și asigură oamenilor săi posibilitatea unei debarcări fără primejdie.

41 În timpul acestor evenimente, Mithridates din Pergam (acesta era cognomenul său) a încercat să pătrundă și el pe una dintre gurile Nilului, în apropiere de Pelusion. Egiptenii însă închiseseră intrarea acelei guri cu ajutorul corăbiilor lor. În fața acestei situații, regele, în timpul nopții, se îndreptă spre canal, unde își transportă și corăbiile (căci spre mare nu avea ieșire); el pă-

trunse în apele Nilului prin acest canal. După această manevră a atacat pe neașteptate, atît din direcția mării, cît și din cea a fluviului, trupele însărcinate cu paza gurii de la Pelusion, reuși să forțeze barajul și atacă Pelusionul cu forțele sale de uscat, cît și cu cele maritime. În felul acesta, Mithridates s-a văzut stăpîn pe oraș. De aici, el înaintă spre Alexandria, cînd află că un oarecare Dioscorides îi iese în întîmpinare. Mithridates întinse o capcană în care Dioscorides căzu și își pierdu viața⁹⁰.

42 Cu toate aceste vești îngrijorătoare, egiptenii tot nu renunțară la război. Nemulțumiți să fie guvernați de un eunuc și de o femeie, ei își închipuiau că dacă Ptolemeu ar fi luat cîrma statului, ar fi putut să înfrunte mai ușor dominația romană. Cum însă nu puteau să-l răpească pe tînărul rege, care era păzit cu strășnicie, ei se prefăcură că nu mai sînt în stare să îndure povara atîtor nenorociri care îi copleșiseră și că doresc pacea. Așadar, au trimis la Caesar o deputație însărcinată să înceapă tratative și să obțină eliberarea lui Ptolemeu, ca în acest fel să aibă posibilitatea de a se sfătui direct cu regele referitor la condițiile în care urmau să se desfășoare tratativele. Caesar, care era informat asupra timidității excesive a alexandrinilor, cît și asupra instabilității caracterului lor, dîndu-și seama că ajunseseră la capătul puterilor după atîtea grele încercări, a fost într-adevăr convins că cererile lor erau sincere. De altfel, chiar dacă demersul lor n-ar fi fost altceva decît o manevră menită să-l înșele, Caesar tot nu voia să fie socotit ca o piedică în calea încheierii păcii. Așa că el acceptă cererea lor și îl trimise pe Ptolemeu în mijlocul alor săi. El știa foarte bine, ținînd seama de tinerețea regelui și de lipsa sa de experiență, că egiptenii nu vor găsi în rege nici un sprijin; în același timp — el tot mai spera că va ajunge să trateze cu ei în sensul condițiilor pe care le doreau sau, în caz contrar, că va avea, în sfîrșit, un temei mai îndreptățit

de a continua războiul și de a-i supune pe egipteni pentru a-i da pe mâna Cleopatrei sub un pretext plauzibil. Lui Caesar nici prin minte nu-i trecea că ar putea fi învins de egipteni, datorită îndeosebi întăririlor pe care le primise⁹¹.

43 Egiptenii, de îndată ce l-au primit îndărăt pe tânărul lor rege, n-au mai avut nici un gând să continue tratativele pentru încheierea păcii. Ei începură, fără întârziere, o campanie împotriva lui Mithridates, însuflețiți de nădejdea că vor merge din succes în succes, acum când aveau de partea lor numele și un vlăstar din neamul lui Ptolemeu. Pe Mithridates l-au surprins în apropierea lacului⁹², într-o poziție nefavorabilă, aflându-se între fluviu și un loc mlăștinos. Caesar nu se luă pe urmele egiptenilor, de teamă să nu cadă într-o cursă. Ridicînd ancora, lăasă să se creadă că se îndreaptă spre una dintre gurile Nilului; apoi aprinse numeroase lumini pe fiecare corabie, ca să dea impresia că se îndreaptă în acest sens. Dar, după ce a navigat cîtăva vreme în această direcție, dădu ordin ca luminile să fie stinse și făcu cale întoarsă. El navigă în jurul orașului, coborî în peninsula legată de țărmul Lybiei și, după ce debarcă aici trupe, înconjură bălțile⁹³. În zorii zilei se năpusti fără ca nimeni să se aștepte asupra egiptenilor și îi îngrozi în așa măsură încît, nemaiavînd încotro, aceștia cerură pacea. Caesar le respinse însă cererea, îi învinse după o luptă înverșunată și măcelări mulți oameni. Unii dintre egipteni au încercat în mare grabă să scape, traversînd apele Nilului; printre aceștia se afla și Ptolemeu⁹⁴. Încercarea nu a izbutit și toți s-au înecat în Nil.

44 Iată, așadar, cum a cucerit Caesar țara Egiptului. Și cu toate acestea, el s-a ferit s-o transforme într-un ținut supus romanilor. El a încredințat Cleopatrei dominația, pentru ea de fapt și purtase acest război. Dar, de teamă că egiptenii, văzîndu-se cîrmuiți de o femeie, să nu înceapă noi tulburări și ca romanii să nu se arate

nemulțumiți de situația creată în Egipt și de legătura pe care el o avea cu Cleopatra — a căsătorit-o pe Cleopatra cu celălalt frate al ei⁹⁵ și a împărțit domnia între cei doi, cel puțin de ochii lumii. În realitate, Cleopatra singură avea să dispună de întreaga putere în stat. Soțul ei nu era decât un biet copil și Cleopatra, datorită trecerii de care se bucura pe lângă Caesar, era atotputernică. Astfel, în aparență, ea era soția legitimă a fratelui ei și împărțea domnia cu acesta. Adevărul era că ea singură avea deplină putere, iar cu Caesar întreținea legături fățișe.

45 Și poate l-ar fi reținut și mai multă vreme încă în Egipt sau poate că ea însăși n-ar fi ezitat să se imbarce și să plece la Roma cu Caesar, dacă Pharnakes, care l-a silit pe Caesar să părăsească Egiptul⁹⁶, n-ar fi fost o piedică în calea plecării lui Caesar spre Italia. Acesta era fiul lui Mithridates Eupator și domnea, așa cum am spus mai sus, în Bosforul cimmeric⁹⁷. Dornic să recucerească toate posesiunile de odinioară ale tatălui său, Pharnakes luase armele pe vremea când Caesar și Pompeius luptau unul împotriva celuilalt. Apoi, în timp ce romanii erau sfîșițați de luptele civile și chiar și ceva mai târziu, când erau ocupați cu războiul din Egipt, succesorul lui Mithridates, în lipsa lui Deiotaros⁹⁸, a cucerit fără nici o rezistență întreaga Colchidă și Armenia. Sub dominația lui au căzut și unele orașe din Cappadocia și din Pont — care fuseseră trecute în cuprinsul provinciei Bithynia⁹⁹.

46 Tot timpul în care Mithridates săvîrșea aceste isprăvi, Caesar nu a întreprins nimic, căci situația în Egipt nu ajunsese încă la o soluție satisfăcătoare, iar Caesar spera să-l poată înfrînge pe Mithridates cu ajutorul locotenenților săi. El l-a însărcinat, așadar, pe Cn. Domitius Calvinus cu conducerea războiului împotriva lui Pharnakes și îi încredință acestui general comanda Asiei și a trupelor care se aflau acolo. Domitius, după ce s-a alăturat forțelor armate pe care le

avea Deiotaros și Ariobarzanes¹⁰⁰, s-a îndreptat, de îndată, împotriva lui Pharnakes, care se afla la Nicopolis¹⁰¹ (oraș pe care îl cucerise). Pharnakes, speriat de apropierea lui Domitius, s-a grăbit să-i trimită o solie pentru a-i cere un răgaz. Calvinus însă, socotindu-l drept un adversar puțin primejdios, refuză să ducă tratative, îl atacă, dar a fost învins¹⁰². După această înfrângere, cum nu avea oameni îndeajuns pentru a face față situației, cum și iarna se apropia, găsi că e mai cuminte să se întoarcă în Asia. Pharnakes, în schimb, îngîmfîndu-se cu victoria obținută, continuă să supună dominației sale și celelalte ținuturi ale Pontului¹⁰³ și cucerii orașul Amisos, care depusese o îndelungată rezistență. El a jefuit orașul fără cruțare și a ucis pe toți adulții care depășiseră vârsta adolescenței. Apoi se îndreptă în mare grabă spre Bithynia și Asia, nutrind aceleași speranțe ca și tatăl său. Între timp, a primit vestea că Asandros, omul său de încredere¹⁰⁴ pe care îl însărcinase cu guvernarea Bosforului, îl trădase. La primirea acestor știri, el se opri din înaintare. Într-adevăr, chiar de la primele zvonuri că Pharnakes s-a îndepărtat de hotarele patriei, Asandros a dat semnalul revoltei, făcîndu-și socoteala că, chiar dacă lui Pharnakes totul i-ar merge din plin pentru moment, pe viitor tot nu avea se scape nepedepsit. De altfel, el spera că se va pune bine cu romanii și că va obține de la ei domnia în Bosfor.

47 Cînd auzi despre revolta din Bosfor, Pharnakes se îndreptă împotriva uzurpatorului, zadarnic însă, căci, aflînd despre sosirea lui Caesar, care se îndrepta spre Armenia¹⁰⁵, s-a văzut nevoit să se întoarcă din drum și să-l întîmpine pe Caesar în împrejurimile orașului Zela¹⁰⁶. După moartea lui Ptolemeu și înfrîngerea lui Domitius, Caesar și-a dat seama că nu era nici potrivit, nici de folos pentru el să mai adăsteze pe meleagurile egiptene. Așa că a părăsit Egiptul și s-a îndreptat, în mare grabă, spre Armenia. Pharnakes, îngrozit, temîndu-se mai de grabă de iuțea atacurilor lui Caesar

decît de numărul ostașilor de care acesta era însoțit, se grăbi să trimită numeroase solii înainte ca Caesar să se fi apropiat și imploră pacea, pentru a scăpa deocamdată, sub indiferent ce condiție. Cererea lui, în vederea obținerii păcii, se sprijinea îndeosebi pe argumentul că odinioară el nu-l ajutase pe Pompeius¹⁰⁷. Cum știa că Caesar se arăta grăbit să se întoarcă în Italia și în Africa, își făcea iluzia că îl va determina, în chip abil, pe Caesar să primească începerea tratativelor, iar după plecarea acestuia, credea că nu va mai întâmpina nici o greutate pentru reînceperea războiului. Caesar, care bănuise intențiile regelui, a primit cu toată curtenia solia lui Pharnakes prima și a doua oară, cu gândul să-l surprindă abia în momentul cînd, încredințat că tratativele sînt pe calea cea bună, ar fi slăbit vigilența. Dar, cu prilejul sosirii unei a treia delegații, Caesar, între altele, îl învinui pe Pharnakes tocmai pentru faptul că îl părăsise pe Pompeius, binefăcătorul lui; apoi, fără să mai zăbovească, dezlănțui atacul chiar în aceeași zi, abia sosit de pe drum cum era. E drept că la un moment dat Caesar s-a văzut pus în primejdie în urma atacurilor cavaleriei barbare și a detașamentelor de care, înarmate cu coase; în curînd însă legionarii îi asigurară victoria¹⁰⁸. Înfrînt, Pharnakes a fugit spre coasta mării și aici a încercat prin lupte să-și croiască drum spre Bosfor. Asandros însă l-a împiedicat și pînă la urmă l-a și ucis.

48 Această victorie nu a fost de mare prestigiu. Totuși, succesul de la Zela l-a bucurat nespus pe Caesar, mai mult poate decît oricare altul, deoarece în aceeași zi și în același ceas în care s-a izbit cu dușmanul l-a și văzut, l-a și atacat, și l-a și învins¹⁰⁹. Prada de război a fost totuși considerabilă. Caesar a înțeles s-o distribuie în întregime soldaților care luaseră parte la luptă și, pe locurile unde biruise, a ridicat un trofeu, pentru că tot aici și Mithridates ridicase odinioară un trofeu, în amintirea victoriei sale asupra lui Triarius¹¹⁰. Caesar n-a îndrăznit totuși să distrugă monumentul regelui bar-

bar, consacrat zeilor războiului; îl lăsa însă în umbră și, într-o oarecare măsură, l-a și dărâmat, atunci când a ridicat propriul său trofeu în imediată apropiere.

După bătălia de la Zela, Caesar a recucerit toate ținuturile pe care Pharnakes le răpise de la romani și de la aliații acestora. El a făcut o nouă distribuție a teritoriilor în folosul acelor monarhi care fuseseră păgubiți prin pierderea lor, cu excepția unei părți din Armenia, pe care a atribuit-o lui Ariobarzanes. Ca răsplată, el a eliberat pe locuitorii din Amisos care își câştigaseră independența cu prețul sîngelui lor și dăruie lui Mithridates din Pergamon guvernarea unei tetrahii în Galatia¹¹, cu titlul de rege. În afară de aceasta, el l-a însărcinat pe Mithridates cu conducerea războiului împotriva lui Asandros, de la care a poruncit să fie smulșă domnia Bosforului, după ce acesta va fi fost zdrobit în luptă, pentru a-i pedepsi perfidia cu care se purtase față de prietenul său.

49 După ce a luat aceste hotărîri, Caesar l-a însărcinat pe Domitius să pună ordine în cele ce mai erau de făcut, iar el se îndreptă spre Bithynia. De aici, în etape succesive, s-a îndreptat pe mare, spre Grecia și apoi spre Italia, ridicînd de peste tot sume de bani considerabile, sub tot felul de pretexte, așa cum făcuse și mai înainte vreme¹². Aceste impuneri le făcea invocînd uneori motivul că banii fuseseră făgăduiți lui Pompeius; altădată, pretindea noi sume de bani, născocind fel de fel de învinuiri. De la Tyr a ridicat toate ofrandele sacre închinat lui Hercules, sub cuvînt că orașul îi primise, pe cînd fugeau, pe Pompeius, pe soția și pe fiul acestuia¹³. Ca omagiu pentru victoria din Asia, el a primit nenumărate coroane de aur de la dinastia și regii din regiunile pe unde trecea. Să nu credem că Caesar se purta astfel din perversitate, ci numai pentru că era foarte cheltuitor¹⁴ și se vedea silit să fie din ce în ce mai mult, pentru întreținerea legiunilor sale, pentru triumfurile și sărbătorile la care se pregătea să strălucească.

Ca să spun totul pe scurt, Caesar era veșnic în goană după bani, pentru că, după părerea lui, singure aceste două lucruri procură, păstrează și sporesc puterea: soldații și banii, iar ele se condiționează reciproc. Într-adevăr, soldatul preferă să rămână înrolat în armată, datorită, în primul rând, abundenței în aprovizionare: iar proviziile, se pot procura numai pe calea armelor; dacă una dintre aceste două condiții nu este îndeplinită, cealaltă nu mai are nici o valoare. Iată ce gîndea Caesar cu privire la această dilemă, care l-a preocupat întotdeauna și asupra căreia discuta mereu.

50 El se îndreptă spre Italia, nu însă prin Africa, deși și acolo războiul continua să fie întreținut împotriva lui¹¹⁵. El aflase că la Roma izbucniseră tulburări serioase și s-a temut ca răul să nu mai poată fi stîrpit odată cu trecerea vremii. Ajuns în patrie, așa cum am spus, nu a făcut nimănui nici un rău, dar și aici și-a procurat mari sume de bani, fie pretinzîndu-le sub formă de donații, coroane, statui sau indiferent ce fel de alte ofrande, fie pe cale de împrumuturi, pe care le lua nu numai de la persoane particulare, ci și de la comunitățile orășenești. Cînd nu mai avea nici un pretext plauzibil de a storce bani de la oameni — impuneri pe care le făcea le dădea titlul de împrumut. De altfel, nu se sfia să le pretindă cu aceeași asprime ca și cînd ar fi fost vorba de niște sume datorate. De înapoiat acești bani nici gînd nu avea, repetînd, fără încetare, că el își cheltuise toată averea pîrintească pentru binele obștesc și că acum se vedea nevoit să contracteze împrumuturi. Din acest motiv, cu toate insistențele din partea Adunării poporului, el nu se învoi la anularea datoriilor, justificînd acest refuz prin faptul că el, personal, era dator vîndut. Pentru toată lumea era limpede, ca bună ziua, că abuza de puterea ce-o avea pentru a-și însuși bunurile altora. În urma acestei comportări, el și-a atras ura tuturor, pînă și a prietenilor lui, căci aceștia cumpăraseră, uneori, cu mult peste valoarea lor, bunuri confiscate de Caesar, cu spe-

ranța că le vor fi atribuite aceste achiziții pînă la urmă pe degeaba, iar acum Caesar îi silea să-și plătească datoriile pînă la ultimul ban.

51 Caesar se arăta nepăsător în fața tuturor acestor manifestări de nemulțumire. Cu toate acestea, el făcu anumite încercări de a-și atrage simpatia fiecărei clase de cetățeni în parte, prin acordarea unor anumite privilegii. De pildă, el scuti masele să mai plătească dobînzile datorate la împrumuturi pe timpul de după începutul războiului împotriva lui Pompeius; de asemenea, suspendă plata chiriei pe un an, în caz că suma nu depășea 500 de drahme. Ceva mai mult chiar, dădu ordin să se procedeze la o revalorificare a bunurilor imobiliare legal ipotecate, pentru care trebuiau să se plătească, dobînzii, conform valorii lor actuale, căci, din cauza marelui număr de bunuri confiscate, aceste proprietăți fuseseră scoase la mezat pe prețuri de nimic. Prin asemenea măsuri cîștigă mulțimea de partea lui¹¹⁶. În ce privește pe partizanii săi și pe aceia care luptaseră alături de el, senatorilor le atribui diferite funcții sacerdotale și magistraturi, pentru sfîrșitul anului în curs sau pentru anul viitor și, (pentru a-și dovedi recunoștința față de un număr cît mai mare de prieteni, pentru anul următor, a numit nu mai puțin de 10 pretori și a mărit numărul preoților cu mult peste limitele îngăduite de legi. În vederea acestui spor, a mai adăugat cîte un membru la colegiul pontifilor, la colegiul augurilor, din care făcea și el parte, și la acela al quindecemvirilor¹¹⁷. Aceste remanieri au avut loc, cu toate că Caesar nu-și ascundea intenția de a reuni toate colegiile de preoți într-un singur corp comun, pus sub controlul său, așa cum de altfel suna și un decret al Senatului). Pe cavalerii care se aflau sub ordinele sale în armată, pe centurioni și pe toți cei care dețineau grade inferioare, știu să-i cîștige prin diferite alte favoruri, înlesnind intrarea mai multora dintre ei în Senat, în locul acelor senatori care pieriseră uciși.

52 Cea mai mare cauză de îngrijorare venea însă din partea legiunilor¹¹⁸. Soldații, care speraseră să obțină mult în urma campaniilor purtate, și care dobândiseră nu numai mai puțin decît meritau, dar mai puțin poate decît se așteptau, au început să ridice glasuri nemulțumite. Majoritatea trupelor lui Caesar se aflau masate în Campania, de unde trebuiau să se îmbarce cu Caesar pentru Africa. Puțin a lipsit ca ostașii să nu-l sfîșie de viu pe Sallustius¹¹⁹ (care fusese numit pretor, cu scopul de a căpăta dreptul să intre ulterior în Senat). Abia scăpat din mîinile lor, Sallustius alergă la Roma drept la Caesar, pentru a-i aduce la cunoștință cele întîmplate. Soldații, în număr destul de impresionant, s-au luat pe urmele fugarului; ei săvîrșiră o mulțime de nelegiuiri pe unde treceau, fără să cruțe pe nimeni în calea lor, omorînd chiar și doi senatori. Caesar, de îndată ce a aflat că răzvrățiții se apropie, s-a gîndit mai întîi să trimită împotriva lor garda pretoriană. De teamă însă ca pretorienii să nu se alătore și ei răzmeriței, se abținu să ia măsuri pînă ce răzvrățiții au ajuns la marginile orașului. Abia atunci Caesar trimise înaintea lor crainici, cu însărcinarea să-i întrebe care le sînt dorințele și pentru ce au venit. Soldații¹²⁰ au răspuns că vor să vorbească numai cu Caesar în persoană. Ei au primit îngăduința să intre în Roma, după ce își vor fi depus armele, cu excepția săbiilor. (Căci obiceiul era ca sabia să se poarte și pe străzile orașului. După toată probabilitatea, soldații, în acea împrejurare, nici n-ar fi consimțit să-și lepede săbiile).

53 Soldații vorbiră îndelung despre oboselile pe care le-au îndurat despre pericolele pe care le-au înfruntat și amintiră, cu insistență de răsplățile la care speraseră și la care se simțeau îndreptățiți. Ultima lor pretenție era aceea de a fi eliberați din serviciul militar și, asupra acestui ultim punct, ei au insistat cu oșebire; această cerere nu o făceau dintr-o dorință sinceră de a reintra în viața particulară (nici nu se gîndeau la așa ceva, învățați cum erau încă de multă vreme să se îmbogă-

țească din prada de război), ci numai pentru a-l intimida pe Caesar și a obține de la el tot ce doreau, închipuindu-și că fără ei nu va putea pleca în campania din Africa, care trebuia fără greș începută. Caesar, ocolind răspunsul la toate aceste pretenții ale lor, se mulțumi să le spună doar atât: „Aveți toată dreptatea cetățeni, sînteți istoviți de atîtea oboseli, iar trupurile voastre sînt acoperite de răni“. Și de îndată îi eliberă din armată, ca și cum nu mai avea nevoie de serviciile lor, promițînd recompense integrale pentru aceia care fuseseră în slujba sa în tot timpul legal prevăzut. Soldații rămaseră cu gura căscată în fața acestor cuvinte, mai ales cînd auziră că Caesar îi numise „cetățeni“ și nu „soldați“. Abătuți, temîndu-se ca Caesar să nu ia cine știe ce măsuri severe împotriva lor, ei întoarseră foaia, începură să-l roage și să se dezvinovățească în chip și fel, făgăduind că vor rămîne de bunăvoie sub drapelele lui și că vor încheia singuri acest război. Cînd au ajuns aici, unul dintre ofițeri, mișcat de situația în care singuri se puseseră, fie din compătimire față de soldați, fie pentru a se arăta pe placul lui Caesar, a luat cuvîntul și a insistat în favoarea ostașilor, adresîndu-i lui Caesar multe rugăminți la care Caesar răspunse: „Înțeleg să vă eliberez din serviciul militar pe toți cîți sînteți de față, cît și pe toți aceia care au atins limita de vîrstă legală a serviciului militar, deoarece nu mai am nevoie de serviciile voastre. Am să vă distribui soldele cunivate, deși vă arătați reaua voință de a mai lupta alături de mine, cînd încă mai sînteți oameni viguroși, în stare să duceți mai departe greutățile unui război. Nu vreau ca cineva să poată spune că eu m-am arătat meschin și nerecunoscător față de voi, după ce m-ați slujit în timpuri de grea cumpănă“¹²¹.

54 După aceste cuvinte pline de viclenie (căci Caesar avea neapărată nevoie de acești soldați mult încercați), el le distribui loturi de pămînt tăiate din ogorul public¹²² sau din propriile lui moșii și îi trimise pe care încotro, despărțindu-i pe unii de alții prin mari distan-

țe, ca astfel să nu mai dea prilej de teamă vecinilor și să nu mai caute să se ridice împotriva ordinii publice, așa cum ar fi putut-o face, dacă s-ar fi găsit cu toții strînși într-un singur loc. Cît despre sumele de bani care le erau datorate și pe care Caesar le promisese cu dărnicie, ca să zicem așa, după fiecare din acțiunile lor, el îi anunță că parte dintre acești bani urma să le fie plătiți pe loc, iar restul, foarte curînd, împreună cu dobînzile cuvenite. La auzul acestor făgăduieli, cerbia soldaților s-a topit în așa măsură, încît n-au mai dat nici cel mai mic semn de revoltă și s-au arătat plini de recunoștință. „Ați primit de la mine”, continuă Caesar, tot ceea ce vi se cuvenea și, de aci înainte, nu voi sili pe nimeni să rămîna în cadrele armatei. Dacă totuși, printre voi se mai găsesc unii care se arată dornici de a mă urma, pe aceia îi voi primi cu cea mai mare plăcere”. La auzul acestor cuvinte, soldații beți de fericire, fără excepție, cerură să slujească din nou sub ordinele lui Caesar.

55 Dintre acești turbulenți, Caesar îi alege de-o parte pe aceia care păreau oameni mai așezați și potriviți pentru cultura pămîntului, iar pe ceilalți îi reținu în cadrele armatei; el a procedat întocmai și pentru restul armatei. A dus cu sine în afara granițelor Italiei pe cei mai îndrăzneți, pe aceia care i se păreau în stare să facă mult rău, ca nu cumva să provoace tulburări, dacă i-ar fi lăsat în țară. Pe toți aceștia i-a nimicit în Africa fără nici o muștrare de conștiință, cînd sub un anumit motiv, cînd sub un altul. Moartea acestor soldați reprezenta pentru Caesar un cîștig dublu: pe de o parte, scăpa de ei, iar pe de alta, prin acest sacrificiu rărea rîndurile dușmanilor ce-i avea. Caesar era cel mai omenos dintre oameni, gata oricînd să facă pe plac oricui și îndeosebi soldaților; dar în sufletul lui păstra o ură adîncă pentru toți acei care nu-și îndeplineau datoria, pedepsindu-i foarte aspru. Iată cu ce s-a îndeletnicit Caesar, în cursul acestui an, în timpul căruia a fost,

pentru a doua oară, investit, în mod legal, cu puterea dictatorială, și la sfârșitul căruia Calenus și Vatinius, aleși consuli, nu au funcționat decât doar cu numele.

56 Caesar a trecut apoi în Africa, deși era încă toiu iernii și acolo a căzut pe neașteptate asupra inamicului și a obținut o serie de victorii importante. Într-adevăr, în toate campaniile sale războinice, Caesar obținea succese datorite în primul rând iuțelii cu care ataca și faptului că știa să-l ia pe adversar prin surprindere¹²³. Dacă am lua în considerare calitățile prin care Caesar a depășit într-o măsură atât de impresionantă pe ceilalți generali contemporani cu el, nu vom găsi nimic altceva care să-l releve în mod deosebit decât acest mod de a da atacul. Încă de mai înainte vreme, Africa nu trecea drept un ținut care să facă parte din sfera favorabilă lui Caesar; dar după moartea lui Curio¹²⁴, Africa s-a declarat fățiș împotriva politicii lui Caesar. Atotputernici aici erau Varus și Iuba¹²⁵. Ceva mai mult chiar, așa cum am menționat, tot aici se refugiaseră Cato și Scipio, însoțiți de partizanii lor¹²⁶. Toți aceștia au făcut front comun pentru a lupta împotriva lui Caesar, au luat toate măsurile de cuviință pentru a se apăra pe continentul african și au îndreptat mai multe atacuri maritime împotriva țărmurilor siciliene și ale Sardiniei, împiedicând desfășurarea normală a vieții în orașe; adesea răpeau corăbii, procurându-și astfel arme, îndeosebi fierul de care aveau mare nevoie. În sfârșit, pe vremea când își vedeau liniștiți de treburi, fără teamă de a fi atacați de o armată trimisă împotriva lor, iar Caesar era încă reținut în Egipt sau la Roma, pregătirile pe care le făceau și planurile lor de viitor au căpătat o asemenea amploare, încât l-au trimis pe Pompeius¹²⁷ în Iberia. Ei aflaseră că pe acolo începuseră mișcări populare și, încredințați că localnicii se vor grăbi să-l primească cu brațele deschise pe fiul marelui Pompeius, au luat anumite măsuri, de parcă tânărul Pompeius avea să fie în curînd stăpîn în Iberia, de

unde, credeau ei, drumul spre Roma îi era ca și deschis. Cît despre ei înșiși se și vedeau plutind cu pînzele întinse spre Italia, în timp ce Pompeius s-ar fi aflat în drum spre Roma.

57 Îndeplinirea acestui proiect a fost totuși amînată, mai întîi, deoarece Varus și Scipio aveau amîndoi pretenția de a lua comanda supremă. Varus invoca motivul că el avusese cel dintîi comanda în ținut încă de multă vreme și că Iuba, mîndru de victoria sa, era de părere că acea izbîndă îi dă dreptul la întîietate. Scipio și Cato, care, de fapt se aflau în fruntea celor refugiați în Africa, primul, datorită înaltei funcții pe care o deținea, celălalt, datorită deosebitei sale înțelepciuni, s-au înțeles între ei, i-au convins și pe ceilalți să se alature hotărîrii lor și apoi i-au determinat pe toți să acorde autoritatea supremă lui Scipio. Cato ar fi putut să împartă această autoritate cu Scipio sau chiar să o preia singur, dar el a refuzat această demnitate. Dintr-un punct de vedere, o asemenea rînduială i se părea periculoasă în împrejurările de atunci. Pe de altă parte, prin poziția sa politică, era inferior lui Scipio, și Cato știa foarte bine cît de mult trage în cumpănă la război ca șeful să fie investit cu putere supremă asupra tuturor celorlalți, pe o cale strict legală. Iată din ce motiv Cato i-a cedat lui Scipio de bunăvoie puterea și, ceva mai mult chiar, a pus sub comanda acestuia trupele pe care le adusese cu sine. Dar, deoarece el fusese acela care salvase Utica, oraș bătut de a întreține legături cu Caesar și care se aflase cîndva la un pas de a fi distrus de partida adversă — Cato a primit însărcinarea să păzească orașul și să supravegheze apele teritoriale, precum și coastele învecinate. Scipio a fost investit cu o putere absolută asupra celeilalte părți a armatei. Numele său, dacă ar fi fost și numai atît, era de ajuns să inspire cea mai mare încredere tuturor partizanilor săi, care, nu știu după ce impresie ciudată, își închipuiau că un Scipio este peste putință să fie înfrînt pe pămîntul Africii.

58 Caesar cunoștea situația foarte bine¹²⁸. Dându-și seama, de altfel, că și cei care slujeau sub ordinele lui aveau aceeași convingere și că resimțeau aceeași teamă, el a luat cu sine pe un oarecare din neamul Scipionilor, numit tot Scipio (cu cognomenul de Salatton)¹²⁹ și se îndreptă pe mare spre Hadrumetum (deoarece Utica era păzită cu mare grijă). Favorizat de anotimpul rece, Caesar a trecut marea fără ca inamicul să prindă de veste și să-l poată întâmpina. În momentul când a debarcat, i s-a întâmplat un accident care părea să fie o prevestire sinistră, trimisă de zei, dar Caesar a știut cum să răstălmăcească întâmplarea în folosul lui. S-a nimerit ca la coborârea de pe corabie să se împiedice și să cadă la pământ. Soldații care-l însoțeau, văzându-l căzut pe jos, s-au descurajat și au început să strige, exprimându-și astfel zgomotos nemulțumirea. Caesar, departe însă de a-și pierde cumpătul, a întins palma deasupra pământului, ca și cum într-adins ar fi căzut cu fața la pământ, îl acoperi cu sărutări și strigă cu voce tare: „Africa, te țin în mâinile mele“¹³⁰. Apoi a atacat Hadrumetum, însă a fost respins¹³¹. Văzându-se silit să părăsească pînă și tabăra în care cantonase, el s-a îndreptat spre un alt oraș, numit Ruspina, unde de astă dată a fost bine primit¹³². Aici își stabili tabăra de iarnă și își făcu cartierul general pentru viitoarele operații. Iată care au fost isprăvile lui Caesar din acea vreme.

CARTEA XLIII

1 În anul următor Caesar a fost totodată dictator și consul¹, deținând ambele magistraturi pentru a treia oară la rând, avîndu-l drept coleg pe Lepidus², pentru amîndouă magistraturile. După ce a fost proclamat pentru prima oară dictator de către Lepidus, Caesar de îndată ce acesta a ajuns la sfîrșitul preturii pe care o deținea, l-a trimis în Hispania citerior. Cînd Lepidus s-a întors, i-au fost acordate onorurile triumfului fără ca să fi fost învingător sau să fi luptat împotriva vreunui dușman, sub simplul pretext că asistase la operațiile conduse de Longinus și de Marcellus³. Așadar, cu prilejul aceluia triumf, adevărul este că Lepidus nu a putut înfățișa publicului spectator altceva decît banii smulși cu silnicie de la aliați. Caesar, după ce l-a copleșit astfel cu cinstiri de felul celor pomenite, l-a ales și coleg pentru cele două magistraturi de care răspundea.

2 Cei doi abia intraseră în funcție, cînd anumite semne umplură de groază pe locuitorii Romei. Un lup a fost văzut pe străzile orașului; s-a născut un purcel asemenea unui elefant, în afară de forma picioarelor. În Africa, Petreius și Labienus, care băgaseră de seamă că Caesar părăsise tabăra⁴ pentru a căuta hrană în satele învecinate și că trupele sale de cavalerie nu-și reveniseră încă pe deplin după oboseala călătoriei pe mare, asmuțiră cete de numizi împotriva pedestrimii lui Caesar. Prin acest atac ei au produs o mare neorînduială în ordinea pedestrașilor cesarieni, omorînd în cursul primei ciocniri mulți oameni; și, poate ar fi izbutit să măcelărească și restul armatei, care se refugiase pe o înălțime, dacă ei înșiși nu ar fi fost grav răniți⁵. Caesar, în urma acestei întîmplări, a rămas foarte viu impresionat. La gîndul că fusese bătut de o mîna de oameni, ținînd seama și de apropiata sosire a lui Iuba⁶ și a lui Scipio, care

așa cum se anunțase veneau cu toate forțele lor, Caesar se găsea în cea mai mare încurcătură și nu știa ce hotărâre să ia. Într-adevăr, el nu se simțea încă în stare să înfrunte inamicul, cu sorți de izbândă. Pe de altă parte, își dădea seama de greutatea pe care ar fi întâmpinat-o dacă ar fi rămas pe loc, deoarece, chiar dacă dușmanii s-ar fi abținut să-l atace, nu avea proviziile necesare — cât și de imposibilitatea unei retrageri, prins în clește cum se afla între coastele maritime și interiorul țării.

Așa că Caesar se simțea profund descurajat.

3 În aceste împrejurări, un anume P. Sittius⁷, dacă aici se cuvine să cităm numele acestuia și să nu vorbim despre o intervenție divină, veni în ajutorul lui Caesar și astfel îi asigură victoria. Sittius, alungat odinioară din Italia, strânsese câțiva exilați ca și el și trecuse în Mauritania. Aici, în fruntea unei cete de oameni, în calitate de general al lui Bocchus, a încercat să dea o mână de ajutor lui Caesar, fără să fi primit niciodată vreo binefacere din partea acestuia și fără măcar să fi fost cunoscut de Caesar, pentru a-l ajuta să ducă la bun sfârșit războiul început și a ieși din situația critică în care se afla. Adevărat este că Sittius n-a alergat de îndată în ajutorul lui Caesar; el auzise că pozițiile lui Caesar erau foarte departe și, de altfel, își făcuse socoteala că (mica forță pe care el o avea la dispoziție), nu-i va putea fi de prea mare folos. Dar, surprinzându-l pe Iuba în momentul când regele își părăsea țara în fruntea războinicilor lui, el năvăli în Numidia pe care o devastă și de aici trecu în Getulia, care se afla de asemenea sub stăpânirea acestui monarh. Intervenția lui Sittius l-a determinat pe Iuba să renunțe la expediția începută, să se oprească în mijlocul drumului și să se întoarcă împreună cu grosul armatei sale, din care doar o parte a fost trimisă ca să-l susțină pe Scipio. Este dovada cea mai bună că dacă numidul ar fi izbutit să realizeze joncțiunea cu trupele lui Scipio⁸, Caesar n-ar fi putut susține atacurile lor combinate. Și cu toate acestea Caesar tot nu a îndrăznit să înceapă de îndată lupta

cu Scipio, deși acesta rămăsese singur. În efectivul de război al lui Scipio se aflau printre altele și elefanți care, din pricina felului cum erau învățați să lupte și, mai mult poate, din cauza dezordinii pe care o stîrneau în rîndurile cavaleriei⁹, îi inspirau temeri întemeiate.

4 Așadar, mulțumindu-se să-și apere tabăra de război pe cît putea de bine, Caesar trimise în Italia după alți soldați și elefanți, nu pentru că își promitea să facă cine știe ce ispravă prin adăugarea acestor noi contingente (care nici măcar nu erau numeroase), ci cu scopul să-și deprindă caii cu înfățișarea și sunetul vocii elefanților ca astfel să nu se mai sperie de elefanții dușmanilor.

În acest timp, getulii împreună cu alte triburi dintre populațiile învecinate, au trecut în tabăra lui Caesar, în parte, datorită chiar getulilor, deoarece ceilalți auziseră că au fost încărcăți cu onoruri; în parte însă datorită și amintirii lui Marius, deoarece Caesar era rudă cu acesta¹⁰. Pe cînd Caesar își cîștiga noi aliați, iată că în cele din urmă sosiră și cei din Italia, e drept, cu mare greutate, după o traversare destul de înceată și plină de primejdii, din cauza timpului nefavorabil și a patrulelor dușmane. Caesar, atunci, nu mai rămase în expectativă ci, din contră, se grăbi să dea bătălia, pentru a putea să zdrobească forțele lui Scipio înainte de sosirea lui Iuba¹¹. Înaintînd către Scipio în direcția orașului Uzitta¹², de-a lungul crestei unei coline de unde domina în același timp atît orașul cît și tabăra inamică, el se stabili aici, după ce i-a alungat în prealabil de pe înălțimi pe cei care ocupau colina. În continuare, din vîrfurile acestui deal îl urmări pe Scipio, care avusese îndrăzneala să-l atace și, cu ajutorul cavaleriei pe care o conducea el însuși provocă mari pierderi în rîndurile soldaților lui Scipio. Caesar izbuti astfel să pună stăpînire pe acest ținut unde ridică întărituri; apoi, după ce a cucerit de la Labienus o altă colină, așezată de cealaltă parte a orașului, ocupă și acel sector pe care de asemenea l-a fortificat temeinic. Scipio, de teamă să nu fie nimicit de forțele lui Caesar, nu mai avea curajul să dea piept cu el și îl chemă pe

Iuba în ajutorul lui. Cum Iuba nu dădea nici semn de viață, Scipio îi făgădui că îi va ceda toate posesiunile romane din Africa. Momit de această făgăduială, Iuba trimise noi trupe împotriva lui Sittius iar el însuși se îndreptă iarăși împotriva lui Caesar.

5 În timpul acestor tratative, Caesar a făcut tot ce i-a stat în putință ca să-l determine pe Scipio să primească lupta. Deoarece nu a izbutit, începu să facă propagandă printre soldații lui Scipio în favoarea păcii și să împrăștie pretutindeni manifeste prin care făgăduia băștinașilor că va veghea asupra neatârării posesiunilor lor și că ei vor putea pleca în deplină libertate; romanilor le asigura impunitatea, recompense, precum și multe alte avantaje care era de datoria lui să le acorde celor care luptau alături de el. Prin acest mijloc Caesar reuși să câștige un număr destul de mare de soldați¹³. Scipio, la rîndul lui, încercă și el să răspîndească foi scrise și cuvinte promițătoare în rîndurile dușmanilor, cu speranța că unii soldați vor trece poate, de partea lui; cu toate acestea nu a putut clinti pe nimeni. Insuccesul lui Scipio nu însemna că nu s-ar fi găsit unii dornici să-i îmbrățișeze cauza, dacă el s-ar fi priceput să facă vreo făgăduială asemănătoare cu cele ale lui Caesar; dar în loc să le vorbească de recompense, el îi chema pe ostași la luptă, îndemnându-i, cînd așa ceva nu se potrivea, la eliberarea poporului și a Senatului roman. Și astfel, cum Scipio prefera să scoată în evidență noblețea cauzei pentru care lupta, făcînd apel la rațiune, în detrimentul unor măsuri mai nimerite cu împrejurările atunci actuale, nu a atras pe nimeni de partea lui.

6 Atîta vreme cît Scipio a fost singur în tabăra sa, așa s-au desfășurat lucrurile; situația însă s-a schimbat odată cu sosirea lui Iuba¹⁴. Amîndoi începură să provoace și să hărțuiască trupele dușmane care acum nu mai voiau ele să primească lupta. Cavaleria lor a făcut mult rău patrulilor cesariene care se îndepărtau de lagăr. Caesar

părea că nu este dispus să înceapă lupta decât împotriva voinței lui¹⁵. Cu toate acestea, împiedică sistematic lucrările de încercuire începute de inamic, mulțumindu-se să atace convoaiele care transportau merinde și să aducă fără întrerupere alte noi trupe din Italia. Când întăririle au ajuns în cele din urmă pe pământ african, destul de târziu și cu mari greutate (căci ele nu erau strânse la un loc și nici nu puteau să se regrupeze decât încetul cu încetul, lipsa de corăbii necesare unui transport masiv dovedindu-se un mare neajuns), când, așadar, aceste întăriri au ajuns în sfârșit, Caesar, simțindu-se tare pe situație prinse din nou curaj și ducându-și oastea în afara zidurilor și a șanțurilor de apărare o așază în linie de bătaie. Dușmanii, când au observat această manevră, s-au așezat și ei în formație de luptă, fără ca totuși să înceapă bătălia. Această manevră s-a repetat timp de mai multe zile; dar, afară de unele scurte încăierări între cele două corpuri de cavalerie, nu a avut loc nici o acțiune prea însemnată.

7 Caesar, gândindu-se că nu va fi în stare, din cauza poziției pe care o ocupau, să-i silească pe inamici să înceapă lupta fără voia lor, se îndreptă spre Thapsus pentru a forța bătălia în cazul când dușmanii ar fi sărit în ajutorul acestui oraș pe care avea de gând să-l ocupe dacă nimeni nu-i venea în apărare. Orașul Thapsus este așezat pe un fel de peninsulă, mărginită pe o latură de apele mării iar de cealaltă de mlaștini¹⁶. Mijlocul este alcătuit dintr-un istm îngust, la rîndul lui mlaștinos, în așa fel că pe ambele părți, dar numai pe o cale extrem de îngustă, poți să ajungi pînă la oraș dacă mergi de-a lungul falezelor fie prin dreapta fie prin stînga mlaștinilor. Caesar, după ce a înaintat spre oraș prin aceste înguste căi de acces, a ridicat aici întărituri și a ales acest loc drept cantonament. Locuitorii nu i-au pricinuit nici un neajuns (dat fiind că nu erau în stare să organizeze o apărare); Scipio însă, împreună cu Iuba, punînd stăpînire pe istm de ambele părți unde limba de pământ

se unește cu continentul¹⁷, au încercat să taie ieșirea lui Caesar săpînd tranșee și înălțînd lucrări de apărare pe ambele laturi.

8 În timp ce erau preocupați cu aceste lucrări, care înaintau considerabil pe zi ce trecea (căci pentru a zori pe cît se putea executarea acestor fortificații ei își așezaseră rînduri rînduri elefanții în acele puncte în care zidul de întăritură încă neterminat ar mai fi putut oferi un loc de trecere pentru dușman, iar tot restul armatei nu făcea altceva decît să lucreze cu spor), Caesar atacă fulgerător trupele care se aflau sub comanda lui Scipio și, după ce a împrăștiat de la distanță șirurile de elefanți prin lovituri de pietre aruncate cu praștii și prin săgeți¹⁸, le urmări pe cînd se retrăgeau. Năpustindu-se apoi asupra oamenilor folosiți la lucrările de întărire, cînd aceștia se așteptau mai puțin, îi și puse pe fugă; după aceea, năvălind de-a valma cu fugarii înșiși în tabăra lor, o cucerii fără ca nimeni să-și fi dat prea bine seama de ce se întîmplă. Iuba, în fața acestei priveriști, a fost atît de emoționat, atît de zguduit, încît nu mai avu îndrăzneala să întîmpine nici picior de dușman, nici măcar să se gîndească la măsurile necesare de pază pentru propria lui tabără¹⁹. Reîntors la el acasă după o fugă rușinoasă, cum nimeni nu mai voia să-l reprimească, îndeosebi pentru că și mai înainte vreme Sittius împrăștiase trupele numide care îl atacaseră, regele înțelegînd că nu mai avea nici o nădejde de scăpare, se luptă corp la corp cu Petreius care și acesta, la rîndul lui nu mai avea speranță să fie iertat și astfel, au pierit amîndoi, ucigîndu-se unul pe altul.

9 Îndată după fuga lui Iuba, Caesar puse mîna pe lucrările de fortificații și făcu prăpăd în rîndurile tuturor acelorora care îi ieșeau în cale, fără să-i pese de nimeni, nici măcar de aceia care se predau. Începînd cu această victorie, Caesar cucerii rînd pe rînd și alte centre populate, fără nici o împotrivire. După cucerirea Numidiei, a transformat-o în provincie romană și în fruntea pro-

vinciei nou create l-a adus pe Sallustius²⁰, cu titlul de guvernator, în realitate însă pentru a o jefui și a o pedepsi. Sallustius a săvârșit în Africa corupții și furturi. Pînă la urmă a fost chemat să dea seama în fața justiției, acoperindu-se de rușine și de infamie, deoarece tocmai el, care în lucrările sale a urmărit prin numeroase și amare diatribe pe cîțiva care s-au făcut vinovați de a se fi îmbogățit pe spinarea provinciei în care se aflau în calitate de guvernatori n-a pus în concordanță purtarea sa cu discursurile pe care le-a compus. De aici se trage că, deși a fost iertat de către Caesar, el singur, în compoziția operei sale istorice și-a gravat propriul lui portret, întocmai ca pe un monument²¹. Iată deci cum s-au desfășurat lucrurile. Acele populații ale Libyei, care sînt învecinate cu Cartagina, în acea porțiune pe care noi o numim Africa, au fost integrate într-un teritoriu denumit *Vechea Provincie*, deoarece ele fuseseră supuse mai demult; Numidia, de curînd cucerită, a căpătat numele de *Provincia Nouă*. Cît despre Scipio, el a scăpat cu fuga de pe cîmpul de bătaie și, întîlnind din întîmplare o mică corabie, a plecat pe mare spre Iberia pentru a se întîlni cu Pompeius²²; aruncat însă de valuri pe coastele Mauretaniei, de teamă să nu cadă în mîinile lui Sittius, s-a sinucis²³.

10 Cato, la început, se pregătea împreună cu numeroși alți fugari care alergau spre el de pretutendeni să preia conducerea directă a operațiilor și să-l respingă pe Caesar prin orice mijloc. Dar locuitorii din Utica, care nu avuseseră înainte vreme nici un sentiment de ostilitate față de Caesar și care vedeau acum că Caesar este învingător, au refuzat să-i dea ascultare. Senatorii și cavalerii cîți se găseau de față se temeau să nu fie prinși și arestați de localnici. De aceea, gîndul lor era numai la fugă. Cato s-a hotărît atunci să nu mai lupte împotriva lui Caesar (de altfel nici nu era în stare să-i țină piept) dar nici să i se alătore — nu fiindcă s-ar fi temut de soarta ce-l aștepta, (știa doar bine că Caesar, în interesul reputației sale de om iertător, s-ar fi grăbit

să-l absolve de orice vină) — dar iubea mai presus de orice libertatea, nu voia să-și plece fruntea în fața nimănui și socotea că moartea este un lucru mult mai ușor de îndurat decât clemența lui Caesar. După ce i-a reunit pe acei dintre concetățeni care se mai aflau încă la Utica, și după ce i-a întrebat pe fiecare în parte ce gânduri avea de scăpare, le îngădui să plece dându-le cele necesare pentru drum, iar fiului său îi porunci să se ducă la Caesar. „De ce nu faci și tu același lucru tată?” îl întreabă tînărul. — „Deoarece eu, răspuse Cato, crescut în libertate de acțiune și de gândire, nu mai pot acum, ajuns la bătrînețe, să mă deprind a trăi ca un sclav, printr-o răsturnare a tuturor principiilor mele de viață; tu însă, născut și crescut într-o asemenea orînduire politică, pentru tine este chiar bine să te alături divinității în grija căreia soarta te-a dat“.

11 După ce a luat aceste măsuri și a făcut în fața locuitorilor din Utica o dare de seamă asupra modului cum a guvernat, după ce le-a încredințat sumele de bani care aparțineau administrației publice precum și toate celelalte bunuri pe care le avusese în seamă în calitate de guvernator, Cato a hotărît să-și pună capăt zilelor încă înainte de sosirea lui Caesar. În timpul zilei²⁴ nu a făcut nici o încercare de sinucidere (fiul lui, cît și ceilalți tovarăși îl păzeau cu strășnicie); dar cînd s-a lăsat înserarea, strecură, fără ca nimeni să observe, un pumnal sub căpățiul unde dormea și ceru cartea lui Platon *Despre suflet*, fie că prin această dorință a vrut să nu dea nimic de bănuț aceluia care îl înconjurau, și anume că nutrește gânduri de moarte, fie că prin această lectură voia să-și ușureze întrucîtva sfîrșitul. Cînd a terminat de citit cartea, iar noaptea era cam la jumătate, trase pumnalul din teacă și, prin lovitura cu care își spintecă pîntecele, ar fi murit de îndată prin pierderea abundentă a sîngelui dacă nu ar fi căzut din pat și dacă prin acest zgomot, nu i-ar fi deșteptat pe aceia care se culcaseră în preajma lui. Într-o clipă fiul său și cîțiva alți cre-

dincioși, alergînd spre el, îi așezară intestinele la loc și îi dădură toate îngrijirile medicale necesare. Apoi ei îndepărtară pumnalul și închiseră ușile ca să-i dea răgaz să se odihnească (nimeni într-adevăr nu credea că mai este în primejdie); Cato însă își smulse feșele, redeschise rana în mod brutal, înfigîndu-și mîna în pînțece și astfel și-a dat sufletul²⁵.

Dintre toți oamenii timpului său Cato a fost cel mai credincios apărător al principiilor democratice, cel mai energic și mai tenace om în sentimentele pe care le-a avut. Chiar și după moartea sa el s-a bucurat de un renume deosebit, care i-a atras și porecla de Cato din Utica, și aceasta din două motive: deoarece s-a sfîrșit în Utica și pentru că, în cinstea lui, i s-a făcut o înmormîntare pe cheltuiala publică.

12 Cît despre Caesar, el a declarat că resimte o adevărată mînie împotriva lui Cato deoarece i-a răpit gloria de a-l fi scăpat cu viață²⁶. De altfel, după obiceiul lui, îl iertă pe fiul lui Cato și pe majoritatea celor care se aflaseră în preajma lui Cato; unii dintre aceștia s-au alăturat lui Caesar de îndată, alții, ceva mai tîrziu, toți însă de bună voie, cei din urmă cu speranța că timpul a mai șters ceva din mînia lui Caesar; pînă la urmă obținură și ei îndurare. Numai Afranius și Faustus nu au venit la Caesar de bunăvoia lor, (știind prea bine că pentru ei nu a mai rămas altceva decît moartea); în fuga lor spre Mauritania au fost însă prinși de către Sittius. Caesar i-a condamnat la moarte, fără să-i mai judece, în calitatea lor de prizonieri de război. În ce-l privește pe Lucius Caesar²⁷, deși era rudă cu Caesar și cu toate că s-a înfățișat în calitate de suplicant, fără ca nimeni să-l silească, ținînd seama că Lucius nu încetase în tot timpul absenței lui să lupte împotriva politicii pe care o ducea, Caesar îi porunci mai întîi să-și întocmească apărarea pe temeuri juridice, ca să lase impresia că nu-l va condamna fără un simulacru de judecată; apoi, ezitînd

totuși să pronunțe el însuși condamnarea la moarte, opri deocamdată cursul cercetărilor și, ceva mai târziu, l-a omorât, pe furis.

13 Într-adevăr acesta era obiceiul lui Caesar. Când printre cei din preajma sa se aflau unii pe care îi simțea nesiguri, alegea una din următoarele două căi: sau, fără nici o remușcare, îi lăsa să cadă sub loviturile dușmanilor lor personali sau, în toiul bătăliilor lua măsuri ca aceștia să fie uciși în cursele întinse chiar de proprii lor tovarăși. Metoda lui era de a nu se răzbuna fațăș asupra acelor care îi făcuseră vreun rău, așa cum am mai menționat de altfel; adversarilor cărora nu le putea găsi o vină de importanță capitală, le ticleuia sfârșitul în taină, cu toate că arsele fără să le citească toate documentele pe care le-a găsit în arhiva lui Scipio și cu toate că el personal cruțase viața multora dintre aceia care luaseră armele împotriva lui, unora, pentru faptul că erau personalități cu vază, altora, de hatîrul prietenilor pe care îi aveau; căci, așa cum s-a spus, el a îngăduit partizanilor și tovarășilor săi de luptă să-i ceară îndurare, fiecare în parte, pentru viața unui proscris. Nu încapă îndoială că el l-ar fi salvat pe Cato; căci admirația lui Caesar pentru Cato era atît de mare încît, atunci cînd Cicero a scris ceva mai târziu elogiul pentru Cato, Caesar, de parte de a se supăra, deși Cicero însuși se număra printre dușmanii săi, s-a mulțumit să scrie un tratat pe care l-a intitulat *Anti-Cato*.

14 Caesar, după ce a luat aceste măsuri și după ce, pe dată, și chiar înainte de a trece în Italia, a scutit de serviciul militar pe acei dintre soldații săi care erau prea înaintați în vîrstă, ca nu cumva să mai stîrnească cine știe ce noi tulburări, s-a îngrijit să încheie cît mai repede, toate treburile africane în măsura în care putea s-o facă și apoi, cu toate forțele sale navale, s-a îndreptat spre Sardinia²⁸. De aici el trimise în Iberia un corp de oaste sub comanda lui

Caius Didius, iar el însuși plecă la Roma²⁹, mândru de faima strălucită a isprăvilor sale războinice. Aici izbînda îi era dinainte încă preamărită prin cîteva decrete ale Senatului. Senatul hotărîse să se țină jertfe timp de 40 de zile în cinstea victoriei sale; i s-a îngăduit apoi să aibă la dispoziție cai de culoare albă cu prilejul sărbătorilor triumfului care îi fusese mai de mult acordat; să fie însoțit nu numai de lictorii la care avea drept, dar și de aceia pe care îi avusese în timpul primei sale dictaturi cît și de cei care îl urmașeră, în timpul celei de a doua dictaturi. Pentru trei ani a fost numit prefect al moravurilor³⁰ (căci acesta a fost numele dat acestei magistraturi, ca și cum titlul de censor n-ar mai fi fost demn de el) cît și de dictator pentru următorii zece ani, fără întrerupere³¹. Ceva mai mult, printr-un decret i s-a dat dreptul să se așeze în Adunarea Senatului pe un scaun curul, alături de consuli; să-și exprime părerile înaintea tuturor; la toate jocurile ținute în circ el să fie acela care să dea semnalul de începere; ca magistraturile cît și toate celelalte onoruri care mai înainte vreme erau acordate de Adunarea poporului, să treacă în sarcina lui. De asemenea, s-a mai hotărît ca unul din carele de război ale lui Caesar să fie așezat pe Capitoliu în fața statuii lui Jupiter, iar el însuși să fie înfățișat printr-un chip de bronz, stînd în picioare pe întinsul pămîntului; o inscripție săpată pe monument urma să-l glorifice ca pe un semizeu; pe Capitoliu s-a hotărît ca numele lui Caesar să fie săpat în piatră în locul aceluia al lui Catulus, ca și cum acest templu, pentru a cărui construcție Caesar încercase odinioară să-i ceară lui Catulus socoteală în fața justiției, ar fi fost terminat de către el³². M-am mărginit să menționez aceste onoruri, nu pentru că ele ar fi fost singurele care au fost votate (alături de acestea au fost înfățișate numeroase alte propuneri, care, evident au fost și ele promulgate ci pentru că Caesar a refuzat pe toate celelalte și nu le-a acceptat decît pe acestea.

15 Toate aceste decrete erau deja în vigoare când Caesar a sosit la Roma. Aici, dîndu-și seama că cetățenii se temeau de puterile pe care le acumulase, că aveau îndoieli cu privire la mărinimia ce-o arătase și că în consecință, se așteptau la nenumărate alte năpăstuiți asemănătoare aceloră prin care trecuseră înainte vreme, că onorurile exagerate care îi fuseseră acordate nu erau altceva decît un mijloc de a ocoli primejdia presimțită — adică porneau din simplă lingușire și nu dintr-un sentiment de sinceră apreciere — el căuta să liniștească spiritele și însuflă încredere prin acest discurs pe care l-a ținut în Senat: „nimeni dintre voi, senatori, să nu se aștepte din partea mea la un cuvînt sau la un gest jignitor, pentru că m-am întors victorios și acum, fără să fiu obligat să răspund în fața nimănui, pot să spun tot ceea ce îmi trece prin minte sau să fac, în deplină libertate, tot ceea ce doresc. Nu, nu așa stau lucrurile. Dacă Marius, Cinna și Sulla, precum și toți ceilalți, ca să zic așa, care au avut cîndva norocul să-și zdrobească adversarii au dat dovadă, o dată victorioși și stăpîni pe situația la care doreau să ajungă, de o conduită diametral opusă promisiunilor și comportării lor anterioare — după ce în prealabil au izbutit prin acțiunile lor politice să atragă nu puțini cetățeni, ținînd discursuri și săvîrșind numeroase acte de umanitate, în scopul de a-i cîștiga drept prieteni sau, cel puțin, de a nu-i avea de dușmani — acesta nu este un motiv ca oamenii să-și închipuie că și eu, la rîndul meu, voi proceda la fel. Într-adevăr, după cum odinioară, în relațiile pe care le-am avut cu voi nu m-am comportat altfel, schimbîndu-mi firea mea obișnuită pentru a da frîu liber astăzi, cînd am această posibilitate, unei îndrăzneli care cu nimic nu-mi mai poate periclita situația, nici mai tîrziu nu mi-am ieșit din fire și n-am fost orbit de numeroasele mele izbînzii, așa încît să mă transform în tiranul vostru (căci, oamenii despre care am vorbit, după părerea mea au fost victimele acestor două slăbiciuni, sau, cel puțin ale uneia dintre ele); cred că ați ajuns în sfîrșit să price-

peți că felul meu de a fi este acela pe care îl cunoașteți din experiență (mai este oare nevoie să revin asupra tuturor acțiunilor mele și să vă plictisesc, făcându-mi eu însumi propriul meu elogiu?). Mă voi feri să nemulțumesc soarta care îmi surîde; cu cât m-am bucurat mai mult de favoarea ei în trecut, cu atât voi căuta să acționez mai prudent pe viitor. În străduința mea de a ajunge destul de puternic și destul de sus ca să-i pot pedepsi cum se cuvine pe toți aceia care au luptat împotriva mea și să înăbuș cu asprime manevrele acelor care au trecut de partea adversă — n-am urmărit alt scop decât acela de a putea, la adăpost de primejdii, să mă înfățișez într-o lumină cât mai bună și să mă bucur în deplină mulțumire de succesele pe care le-am obținut.

16 De altfel, pentru un bărbat nu ar fi nici frumos, nici drept dacă s-ar dovedi că săvârșește, la rîndul lui, aceleași fapte pe care el le condamnă la adversarii săi. Cît despre mine n-aș vrea, după ce m-am purtat întocmai cu predecesorii mei, imitîndu-le faptele, să mă deosebesc de ei numai prin simpla strălucire a unei izbînzii totale. Cine, în adevăr, are în primul rînd datoria să facă celorlalți oameni cît mai mult bine, și aceasta cît mai des cu putință, decât acela care are în mîna puterea supremă? Și cine oare trebuie să se ferească mai mult ca oricine să comită greșeli, decât acela care are deplină autoritate? Cine, în sfîrșit, trebuie să se folosească cu cea mai mare precauție de darurile pe care le-a primit de la zei, decât acela care a fost copleșit de divinitate cu cele mai înalte favoruri? De datoria cui este să administreze cu cea mai mare chibzuință bunurile care îi stau la dispoziție, dacă nu a aceluia care are avutul cel mai mare și care tremură ca nu cumva să-l piardă? Buna stare rămîne în picioare numai atîta vreme cît este însoțită de înțelepciune; iar puterea de a face tot ce dorești, cînd își cunoaște limitele, păstrează ceea ce a cucerit; care să fie oare cel mai important privilegiu pe care nu-l au nicidecum cei care se bucură

de o prosperitate lipsită de căldura virtuții? După părerea mea, acela de a obține satisfacția, atîta cît trăiești, să fii iubit fără prefăcătorie și, după moarte, laudat pe bună dreptate. Dimpotrivă, acela care a abuzat fără margini de puterea pe care o deține, nu are parte nici de bunăvoință sinceră, nici de siguranță adevărată. Poate doar să fie copleșit de lingușiri mincinoase, în timp ce pe ascuns este ținta tuturor calomniilor*... căci această autoritate face ca toată lumea, dar mai ales cei din preajmă să devină bănuitori și încolțiți de frică.

17 Dinadins v-am vorbit în acest spirit al moralei. Doresc să fiți bine lămuriți că la mine nu e vorba nici de o ostentație găunoasă, nici de o inspirație în-țimplătoare, de moment; eu obișnuiesc să gîndesc și să rostesc doar acele lucruri pe care încă de la bun început le-am cîntărit cu grijă și știu că se potrivesc cu poziția mea și că sînt spre folosul meu. Din această cauză ați face bine să aveți încredere în mine nu numai pentru prezent, ci, însuflețiți de cele mai frumoase speranțe și pentru viitor; să vă faceți socoteala că, de-aș fi fost un prefăcut în purtarea mea de odinioară, astăzi încă, aș fi avut puțința să vă arăt ceea ce sînt în stare să fac, fără nici o amîinare. Dar nici în trecut modul meu de a gîndi nu a fost altul, așa cum dovadă pentru această afirmație sînt însuși acțiunile mele, și nici acum, vedeți bine, nu fac altceva decît să mă străduiesc să păstrez o linie de conduită cît mai moderată cu puțință; vă jur pe Jupiter, dar nu pe Jupiter atotputernicul, ci pe acel Jupiter care întinde asupra voastră o mîină protectoare, nu tind să devin tiranul vostru, ci conducătorul vostru; în legătură cu toate cîte vor trebui făcute în interesul tuturor voi fi consul și dictator, dar mă voi comporta ca un simplu cetățean particular, dacă este vorba să fac rău cuiva. Căci, după

* Lacună în text.

părerea mea, a vorbi despre un asemenea subiect este un lucru aproape rușinos. Cum oare m-aș încumeta eu să condamn la moarte pe cineva dintre voi, dacă nu are nici o vină față de mine, tocmai eu care departe de a da pieirii pe cineva dintre aceia care au trecut de partea dușmanului meu — cu toate că știam prea bine că unii s-au grăbit să facă totul împotriva mea, numai pentru a-și arăta zelul față de dușmanii mei — am acordat iertare tuturor acelor ce n-au fost decât o singură dată în rîndurile adversarilor mei și am grațiat pînă și un mare număr dintre aceia care au luptat de două ori împotriva mea? Cum aș putea să păstrez în inimă sentimente de ură împotriva cuiva cînd, după cum bine știți, refuzînd să citesc și chiar să copiez documentele găsite în arhiva secretă a lui Pompeius și a lui Scipio, le-am ars de îndată pe toate? Cel mai bun lucru pe care îl avem de făcut, Senatori, este acela de a ne uni cu hotărîre forțele, dînd uitării toate cîte s-au petrecut cîndva, ca o urmare necesară a unei intervenții divine. Să începem așadar să ne iubim unii pe alții, cu inima curată, de parcă acum am fi primit cetățenia romană. Doresc, în ce vă privește, să nutriți pentru mine simțămintele datorate unui părinte, bucurîndu-vă astfel de roadele prevederii și solitudinii mele, fără să aveți de ce a vă teme. Cît despre mine, de datoria mea este să veghez asupra voastră, așa cum veghezi asupra copiilor tăi, dorind din tot cugetul ca toate actele voastre să fie întotdeauna conforme cu justiția, închizînd ochii, ca la ceva de neevitat, în fața slăbiciunilor —, împărțînd oamenilor merituosi onorurile care li se cuvin și îndreptînd, pe cît este omenește cu putință, pe cei care își manifestă răutatea.

18 Soldații mei, nu mai mult decât persoana mea nu se cuvine să vă inspire teamă. Nu trebuie să vedeți în ei decât paznicii propriei mele autorități cît și a autorității voastre. Am mai mult decât un singur motiv ca să-i rețin încă sub arme. Dar, întreținerea acestei armate va fi făcută nu împotriva intereselor voastre, ci în

folosul vostru. Soldații se vor mulțumi cu ceea ce li se va da și își vor arăta recunoștința pentru cele ce primesc. Se va spune, poate, că banii ridicați în ultima vreme depășesc sumele obișnuite. Acest lucru era însă necesar pentru ca acele elemente care au tulburat ordinea publică să ajungă să înțeleagă situația de fapt și, totodată, pentru ca cei care obținuseră victoria, datorită împărțirii unor rații de hrană îndestulătoare, să nu alunece și ei pe calea nemulțumirilor care duc la răscoală. Nici un ban din aceste sume, credeți-mă vă rog, nu a fost cheltuit în folosul meu personal; de parte de așa ceva, în folosul vostru mi-am risipit toată averea și, pe lângă aceasta, am cheltuit mari sume de bani luate cu împrumut și dobândă. Unele din aceste fonduri, știți bine, au fost cheltuite pentru necesitățile războiului; altele, au fost puse deoparte pentru necesitățile voastre, pentru a sluji înfrumusețării orașului și nevoilor de administrație. Vedeți dar că eu sînt acela asupra căruia cade umbra neplăcută a cheltuirii acestor contribuții; voi, voi nu veți face altceva decît să vă bucurați cu toții laolaltă de foloasele care decurg atît pentru serviciul militar cît și pentru alte aspecte din viața publică; în fiecare clipă avem încă nevoie de corpuri de armată, deoarece, fără acest sprijin, cînd locuiești într-un oraș cum este Roma și cînd posezi un imperiu atît de întins, nu este posibil să trăiești în siguranță. Abundența fondurilor bănești și un număr ridicat de soldați devin în aceste împrejurări principala pîrghie a siguranței noastre. Așadar, nimeni dintre voi să nu bănuiască că am intenția să provoc noi supărări oamenilor avuți, sau să stabilesc noi dări; cele cîte sînt în vigoare îmi vor ajunge și voi depune toate eforturile să fiu bogat, împreună cu voi toți, decît să mă văd pus în situația de a răpi pe nedrept, indiferent cui, din bogățiile pe care le posedă". Caesar, prin aceste cuvinte pe care le-a rostit mai întîi în Adunarea Senatului, și apoi în Adunarea Poporului³³, nu încapă vorbă că a ridicat o piatră de pe sufletele oa-

menilor, dar, cu toate acestea tot nu a putut să liniștească pe deplin spiritele agitate înainte de a fi dovedit, prin fapte, că se ține de cuvânt.

19 A urmat o mare desfășurare de serbări grandioase, așa cum se cuvenea pentru victorii atât de numeroase și de însemnate. Caesar și-a celebrat triumful asupra gallilor, Egiptului, asupra lui Pharnakes și asupra lui Iuba, triumf pe care l-a împărțit în patru, adică în patru zile diferite³⁴. Fastul care s-a desfășurat a încântat ochii spectatorilor; dar egipteană Arsinoe (căci și ea a fost dusă în mijlocul captivilor³⁵), mulțimea lictorilor, trofeele luate de la cetățenii căzuți pe pământul african, purtate cu prilejul aceluia triumf, au provocat un sentiment de adâncă durere. Într-adevăr, numărul lictorilor, un număr cum pînă atunci nimeni nu mai văzuse încă întrunit cu ocazia triumfurilor, a stîrnit o tulburare în care se strecura și îngrijorarea. Pe de altă parte, Arsinoe, femeie care odinioară avusese rangul de regină și care acum putea fi văzută cum mergea în lanțuri, lucru fără precedent pînă atunci la Roma, stîrnea multă compătimire și oferea romanilor un pretext ca să-și deplîngă propriile lor nenorociri. Pînă la urmă, Arsinoei i s-a dat drumul, ținîndu-se seama de fratele și de sora ei; toți ceilalți prizonieri însă, printre care și Vercingetorix, au fost executați³⁶.

20 Faptele pe care le-am povestit nu erau pe placul multora; și cu toate acestea lumea le privea cu destul sînge rece cînd lua în considerare mulțimea cuceririlor lui Caesar și măreția isprăvilor sale de arme. Nu mai puțin însăși admirația pentru persoana lui Caesar avea o mare pondere în viața publică, îndeosebi datorită îngăduinței cu care trecea cu vederea libertățile prea mari de critică în rîndurile ostașilor săi. Soldații aveau obiceiul să copleșească cu tot felul de aluzii mușcatoare pe aceia cărora Caesar le mijlocise intrarea în Senat³⁷; și, printre alte scăderi de care se făcuse vinovat, soldații nu-i iertau mai ales iubirea pentru Cleo-

patra și popasul de la curtea lui Nicomedes, regele Bithyniei, în preajma căruia petrecuse zile frumoase în tinerețe. Pe aceștia doi soldații nu încetau să-i batjocorească, ajungând pînă să și spună: „Caesar a cucerit pe galli, dar Nicomedes l-a cucerit pe Caesar”³⁸. În fine, după toate aceste ironii, cîntate în cor, soldații obișnuiau să strige chiar în fața lui Caesar: „Dacă ai să faci numai bine în jurul tău, îți vei primi pedeapsa; dacă vei face numai rele, vei ajunge rege”. Prin aceste cuvinte ei lăsau să se înțeleagă că, dacă Caesar ar fi redat poporului libertatea, lucru pe care ei îl socoteau a fi drept, ar fi trebuit să fie judecat pentru toate încălcările de pînă atunci ale legalității; pedeapsa ar fi urmat să vină în curînd; dacă însă ar fi păstrat în mîinile sale puterea, comportare potrivită pentru un om nedrept, Caesar putea să se considere singurul stăpînitor al statului roman.

Caesar nu era prea supărat cînd îi auzea vorbind astfel, ba chiar se și bucura mult de această libertate de exprimare cu privire la propria lui persoană, căci dovedea încrederea că o asemenea îndrăzneală nu va provoca resentimente din partea comandantului suprem. Excepție făceau acele glume în care lui Caesar i se aducea aminte de legătura sa cu Nicomedes; cînd auzea asemenea aluzii, Caesar se supăra grozav și nu își ascundea mînia; el încerca să se apere, începea chiar să se jure, ceea ce stîrnea hazul tuturor.

21 Chiar din prima zi cînd și-a sărbătorit triumful, s-a ivit un semn nefavorabil pentru Caesar: oiștea carului său triumfal s-a rupt drept în fața templului zeiței Fortuna ridicat de Lucullus, așa că Caesar s-a văzut nevoit să facă restul drumului pe care îl mai avea de împlinit, suit pe un alt car³⁹. El a urcat în genunchi treptele Capitoliului, fără să acorde nici o atenție carului de război așezat în cinstea sa în fața statuii lui Jupiter, nici imaginii pămîntului așezat la picioarele sale, nici inscripției gravată pe această imagine. Ceva mai tîrziu, Caesar a avut grijă să șteargă

titulatura de semi-zeu. În acest fel și-a sărbătorit el triumful. Cu acel prilej a oferit poporului oșpețe nemaipomenit de îmbelșugate, a făcut o distribuție generoasă de grâne la care a adăugat și rații de untdelemn⁴⁰. Mulțimii care a participat la această distribuție i-a acordat, de cap de om, câte 75 de drahme făgăduite încă dinainte vreme, suplimentate cu o sumă de încă 25 de drahme. Soldații au căpătat câte 5 000 de drahme de fiecare om⁴¹. Și Caesar nu s-a mărginit la această mărinimie deosebită; personal a vegheat ca totul să se desfășoare în cea mai perfectă ordine. Așa de pildă, cum numărul acelor care aveau dreptul la rația de grâne creștea mereu, fără să se mai oprească, nu în virtutea drepturilor meritate, ci ca urmare a obișnuitelor dispute interne, Caesar procedă la o revizie severă a listelor și șterse aproximativ jumătate din numele înscrise.

22 Celelalte zile în care și-a sărbătorit triumful s-au petrecut conform datinilor obișnuite. În ultima zi, după cină, a venit în Forul care-i purta numele încălțat cu sandale și purtând pe cap o cunună împletită din fel de fel de flori. De aici a fost transportat acasă la el, înconjurat ca să zică așa, de aproape toată plebea Romei, care îl urma în convoi, precum și de un mare număr de elefanți purtători de facle. Căci Caesar construise un For, care îi purta numele, piață mai frumoasă încă decât Forul Roman; măreția acestui din urmă For a crescut însă în așa măsură, încât cu vremea a fost denumit Marele For⁴². Caesar așadar, după ce a terminat construcția Forului său precum și pe cea a templului zeiței Venus⁴³, divinitate de care lega obârșia neamului său, nu a întârziat să inaugureze aceste două monumente și, cu acest prilej, a organizat numeroase jocuri de toate felurile, într-un teatru de lemn special ridicat pentru ca aici să fie date spectacole de vânătoare — denumit amfiteatru — deoarece băncile erau așezate de jur împrejur și teatrul nu avea scenă⁴⁴. Imediat după această inaugurare, în cinstea fiicei sale⁴⁵ a

oferit un spectacol cu animale sălbatice, care au fost ucise, precum și lupte de gladiatori.

Dacă aş încerca să înşir toate aceste manifestări ar însemna să cad în păcatul unei povestiri depărtată, poate, de adevărul istoric; căci, așa cum se întâmplă de obicei, se exagerează mult asupra unor asemenea lucruri. Așadar, voi trece sub tăcere descrierea acestei mari serbări, așa cum am să fac de altfel și cu altele asemănătoare care i-au urmat, cu excepția acelor care s-ar putea să ni se pară că este neapărat necesar să le menționez.

23 Am să vorbesc despre acel animal numit girafă, deoarece abia atunci a fost adus pentru prima oară la Roma și prezentat publicului în cursul unui spectacol. Acest animal seamănă în toate privințele cu o cămilă, sub rezerva că membrele sale sînt disproporționate. Partea dindărăt a corpului aproape că atinge pămîntul; dar, începînd cu crupa, corpul începe să se înalțe treptat, în așa fel încît pare că se ridică bucată cu bucată; apoi, înălțîndu-și corpul pe membrele anterioare, girafa își lungeste gîtul la o înălțime extraordinară care îi este proprie. Pielea o are târcată ca aceea a panterei, particularitate de unde i se trage și numele, alcătuit din cuvîntul „cămilă” și din cuvîntul „panteră”⁴⁶. Așa arată o girafă. Afară de prezentarea acestui animal, Caesar a poruncit ca în For să lupte o singură pereche, după un străvechi obicei; de asemenea, în arena ciroului a dat ordin să lupte, dar într-un număr sporit, perechi de oameni, fie călăreți, fie luptători obișnuiți, cît și cete în neorînduială, cu singura condiție ca să lupte de la egal la egal. Între altele, au fost și două cete care s-au luptat între ele suite pe un număr de 40 de elefanți. La urmă a avut loc și un spectacol care înfățișa o luptă navală, nu însă în apa mării sau pe apele unui lac, ci chiar pe pămînt. Într-un bazin, săpat în mijlocul cîmpului lui Marte, s-a introdus apă și s-au adus corăbii⁴⁷. În toate aceste jocuri, luptătorii erau prinșii în război sau condamnații la moarte; prin-

tre aceștia s-au strecurat și câțiva cavaleri și, ca să nu mai vorbesc despre alții, la lupte a participat și fiul unui om care fusese pretor. Pîna și un senator, Fulvius Sentinus a vrut să ia parte la luptele de gladiatori, dar Caesar s-a opus. El a cerut senatorilor să se abțină de a mai repeta acest gest; cît despre cavaleri, lor le îngădui să ia parte la lupte. Fiii patricienilor au dat și ei, după o veche tradiție, o reprezentație în care apăreau călări, denumită „ca la Troia” iar alți tineri, aparținînd aceluiași ordin, s-au întrecut și ei în alergări la cursele de care⁴⁸.

24 Dacă Caesar s-a văzut țintă a numeroase acuzații pentru marele număr al oamenilor care fuseseră măcelăriți în timpul jocurilor căci lumea spunea că nu s-a mai săturat de sînge și că acum dorește să înfățișeze și poporului aspecte din propriile sale încercări — acest lucru nu a însemnat încă nimic față de acuzațiile care i s-au adus că a cheltuit nebunește pentru montarea tuturor acestor spectacole; ceea ce a stîrnit împotriva lui un val de violente invective, a fost mai ales faptul că toți acești bani erau, în cea mai mare parte, strînși prin mijloace abuzive, prin încălcarea normelor legale, și fuseseră cheltuiți pentru un asemenea scop. Un singur amănunt al luxului orbitor desfășurat cu acel prilej va fi de ajuns pentru a ne oferi o idee despre rest. Ca nici unul dintre spectatori să nu fie stîrjenit de razele soarelui, după cîte mărturisesc anumiți istorici, Caesar a poruncit ca deasupra capetelor să fie întinse pînze de mătase⁴⁹. Această țesătură este un produs al rafinamentului barbarilor și de la aceștia s-a răspîndit și în ținuturile noastre, ceva mai tîrziu, gustul pentru excesul de lux, care a dus la efeminarea atîtor cetățeni.

De voie de nevoie, ceilalți cetățeni, excluși de la asemenea atenții, au păstrat tăcere asupra acestor cheltuieli nebunești. Soldații însă s-au răzvrătit, nu fiindcă le-ar fi păsat de cheltuielile nesăbuite, ci pentru că nu primiseră și ei sumele de bani distribuite cetățenilor. Răzmerița nu încetă decît atunci cînd Caesar apăru pe

neașteptate în mijlocul lor și, după ce puse personal mâna pe unul dintre răsculați, îl duse direct la execuție. Acesta a fost pedepsit cu moartea pentru pricina pe care am menționat-o; alți doi oameni însă, afară de soldatul executat au fost înjunghiați în chip de victime duse la sacrificiu. Din ce cauză, drept să spun, nu știu (faptul nu s-a întâmplat, nici în virtutea unui oracol sibyllin, nici ca urmare a unui oracol analog); aceștia din urmă au fost sacrificați de către pontifi și de către marele preot al lui Marte, pe câmpul lui Marte, iar capetele lor au fost expuse în preajma templului acestui zeu⁵⁰.

25 Deși prins în vîltoarea unor asemenea griji, Caesar, a înfățișat spre votare mai multe legi. Eu nu voi menționa decît acele măsuri care merită cu osebire să fie amintite și voi trece cu vederea multe altele. Caesar, încredință împărțirea dreptății și ordinului senatorial și aceleia al cavalerilor, cu scopul ca dreptatea să fie întotdeauna împărțită cu precădere de către lotul cel mai cinstit al cetățenilor⁵¹; adevărat este că înainte vreme s-au mai găsit și unii plebei care făceau parte din completele de judecată. Cheltuielile făcute de cei care posedau oarecare avere deveniseră excesiv de mari în urma nevoilor crescînde de lux, și Caesar nu se mulțumi să le tempereze prin litera unei legi; el le gîtuî în mod silnic prin măsuri concrete⁵². Roma, pe acea vreme, ducea o grozavă lipsă de populație din cauza marelui număr de cetățeni care își pierduseră viața (așa cum o dovedea atît censul cît și simpla observație) dacă aruncaî o privire în jur. Caesar s-a ocupat și de ținerea unui recensămînt, precum și de alte activități care țineau de autoritatea censorială⁵³. Între altele, a stabilit premii pentru familiile cu mulți copii. Deoarece el însuși deținuse timp de mai mulți ani în șir guvernămîntul Galliilor și, îndeplinind această magistratură resimțise o deosebită plăcere de a se înălța spre puterea supremă, timp în care găsise și mijlocul de a spori forțele pe care le pregătea — limită printr-o

lege la un an durată preturii și la doi ani deținerea consecutivă a consulatului⁵⁴. Nimeni, sub nici un pretext, nu avea voie să-și prelungească magistratura.

26 Acestea au fost legile pe care el le-a stabilit. Afară de activitatea legislativă, pentru că zilele anilor nu erau mereu egale ca număr (durata lunilor se stabilea în raport cu ciclurile lunii) Caesar a stabilit actualul sistem de a număra zilele unui an intercalând 67 de zile, necesare pentru restabilirea concordanței⁵⁵. După anumiți autori, numărul zilelor intercalate a fost mai mare, dar iată care este adevărul. Această reformă el a conceput-o în vremea cît a stat la Alexandria, cu singura deosebire că alexandrinii includ 30 de zile în lunile lor, și adaugă 5 zile la fiecare 5 ani, în vreme ce Caesar a împărțit aceste 5 zile pe o durată de 7 luni, și a suprimat alte două zile din durată unei singure luni. Cît despre acea zi care apare în plus la fiecare 5 ani⁵⁶, în urma adăugării celor patru sferturi ale zilei, tot Caesar a fost acela care a introdus-o în uz; în felul acesta, cu foarte mici decalări, anotimpurile nu mai sînt în contradicție cu numărul zilelor și astfel, în răstimp de 1061 de ani, nu se simte nevoia decît a unei singure zile suplimentare⁵⁷.

27 Aceste reforme cît și toate celelalte pe care plănuia să le introducă în viața publică, nu erau numai rodul propriilor sale concepții și meditații; el nu lua aceste măsuri decît după ce obținea încuviințarea fruntașilor Senatului, cîteodată chiar a plenului senatorial. Acest fel de a proceda, mai mult poate decît orice altceva, cu toate că unele din legile promulgate aveau un caracter oarecum aspru, l-a ajutat mult pe Caesar să se bucure de sprijinul Senatului. Pentru această activitate a primit chiar și elogii; dar, reîntoarcerea la Roma a unui mare număr de oameni care fuseseră surghiuniți prin sentințe date de tribunale, cu sprijinul direct al tribunilor plebei⁵⁸, îngăduința de a trăi în Italia, acordată unor oameni condamnați pentru dare de mită cu

prilejul alegerilor ca magistrați, reintegrarea în Senat a unor cetățeni decăzuți din drepturile lor — au dat naștere la fel de fel de interpretări. Mai presus de orice, Caesar și-a atras blamul public pentru legătura pe care o întreținea mai departe cu Cleopatra, lucru care nu se mai întâmpla în Egipt (cînd se afla departe de casă, lumea auzise doar vorbe despre această iubire) — ci chiar în inima Romei. Cleopatra în adevăr, venise la Roma împreună cu soțul ei și fuseseră găzduiți chiar în palatul lui Caesar; amîndouă aceste măsuri i-au atras o reputație din cele mai proaste. Caesar însă, fără să-i pese de nimeni și de nimic, merse pînă acolo încît a înscris numele Cleopatrei și pe al soțului ei în rîndul prietenilor și aliaților poporului roman⁵⁹.

28 Deși era atît de preocupat, Caesar nu a neglijat niciodată să privească cu un ochi foarte atent toate mișcările lui Pompeius în Iberia⁶⁰; dar, deoarece credea că Pompeius va fi un adversar lesne de învins, ca primă măsură s-a mărginit să trimită flota din Sardinia împotriva lui⁶¹; apoi îndreptă spre Iberia legiunile pe care le recrutase în acest scop, cu intenția să lase pe seama altora sarcina de a termina acest război. Cînd însă își dădu seama că Pompeius avea mari succese și că locțiitorii trimiși împotriva acestuia erau incapabili de a-i ține piept, el se hotărî să plece în persoană, după ce conducerea la Roma a încredințat-o lui Lepidus și altor 8 prefecti ai orașului — după informațiile cîtorva istorici — sau la 6 prefecti, după o părere ceva mai răspîndită⁶².

29 În Iberia, într-adevăr, unde comanda o dețineau Longinus și Marcellus, legiunile care se răsculară precum și alte cîteva localități rebele, s-au potolit doar la cîteva zile după încetarea din viață a lui Longinus și preluarea comandai de către Trebonius⁶³. Mai tîrziu însă, de teamă să nu fie pedepsite de către Caesar, ele au trimis pe sub ascuns la Scipio o deputație însărcinată

să trateze asupra situației lor. Între alții, Scipio trimise către aceste legiuni pe Cn. Pompeius. Acesta atacă insulele Baleare pe care le cuceri fără nici o împotrivire, cu excepția insulei Ebusa⁶⁴, pe care a pus stăpânire cu multă greutate. În Baleare a fost ținut în loc de o boală, împreună cu trupele ce-l însoțeau. În vreme ce era silit să-și petreacă timpul aici, soldații din Iberia, care auziseră că Scipio a murit și că Didius⁶⁵ înaintează împotriva lor cu o flotă, temându-se să nu fie nimiciți înainte de sosirea lui Pompeius, nu-l mai așteptară. Alegându-și drept conducători pe Titus Quintus Scapula și pe Quintus Apronius, amândoi din ordinul equestru, l-au alungat pe Trebonius și au aprins răcoala în toată regiunea Boetică.

30 În timpul acesta Pompeius, însănătoșindu-se, plecă pe mare spre țărmul opus⁶⁶ și aici luă în stăpânire câteva localități care i s-au supus de bunăvoie de la început (împovărate cum erau de jafurile guvernatorilor pe care îi aveau, în parte și pentru că puneau în Pompeius mari speranțe, în amintirea tatălui lui. Așa că aceste orașe s-au grăbit să-l primească cu brațele deschise). Pompeius însă s-a văzut nevoit să asedieze Cartagena⁶⁷, care nu s-a arătat dispusă să intre cu el în tratative. La această veste, Scapula și oamenii lui au venit în lagărul lui Pompeius, i-au conferit comanda supremă, s-au arătat ascultători față de ordinele sale și, plini de devotament, ei au luat parte cu multă însuflețire la succesele acestuia de parcă ar fi fost propriile lor izbânzi și la necazurile lui Pompeius, de parcă ar fi fost propriile lor necazuri, încît, din aceste două motive, adică pentru a obține și ei succese și a scăpa de necazuri, au făcut tot ce le-a stat în putere ca să-și valorifice calitățile. Pompeius, cum se întâmplă de obicei cu aceia care dețin comanda în astfel de împrejurări, dar mai ales pentru că o parte din allobrogii pe care Iuba îi înrolase în războiul împotriva lui Curio⁶⁸ și care îi fuseseră încredințați de acest monarh o lua-

seră la fugă, prin toate cuvintele și acțiunile sale se străduia din răspuțeri să păstreze afecțiunea oștenilor care îi rămăseseră credincioși. Așa s-a făcut că devotamentul acelor care îl înconjurau creștea pe zi ce trece și chiar un număr destul de ridicat de oameni din partida vrăjmașe lui Caesar, în special aceia care slujiseră sub steagurile lui Afranius, au trecut în rîndurile lui. Dintre combatanții din Africa — Sextus, fratele său, Varus și Labienus — precum și mulți alții au venit să se alăture forțelor lui Pompeius, însoțiți de o flotă⁶⁹. În acel moment, Pompeius, mîndru de numărul considerabil și de însuflețirea armatei pe care o avea sub comanda lui, traversa Iberia fără frică și lua în stăpînire, cu voie sau fără voie oraș după oraș, dînd impresia că este și mai puternic încă decît fusese vreodată propriul său tată⁷⁰.

31 În Iberia Caesar avea ca locotenenți pe C. Fabius Maximus și pe Q. Pedius; aceștia, dîndu-și seama că nu sînt destul de puternici pentru a face față campaniei, se țineau în expectativă⁷¹ și îl implorau pe Caesar să vină cît mai repede. Iată ce s-a petrecut pînă la această dată. Dar atunci cînd au sosit cîtiva dintre cei pe care Caesar îi zorise înaintea lui și cînd toată lumea credea că Caesar însuși avea să-și facă în curînd apariția, Pompeius, speriat, pierzînd nădejdea că va mai fi cîndva în stare să ocupe întreaga Iberie, nu mai așteptă eventualitatea unei înfrîngerii pentru a-și schimba planurile. Fără să mai fi încercat nici un fel de atac împotriva inamicului, el s-a retras în Baetica. De îndată, toată regiunea de coastă s-a grăbit să-l părăsească. Varus a fost învins de către Didius într-o luptă navală în împrejurimile localității Cartania. Dacă n-ar fi avut prevederea, după ce s-a refugiat pe uscat înaintea tuturor, să blocheze intrarea în port prin lanțuri de ancore legate între ele, baraj de care s-au izbit primele valuri de urmăritori întocmai ca de un dig, s-ar fi terminat cu întreaga flotă pompeiană. Toată această porțiune a continentului iberic, cu excepția ora-

șului Ulia, era aliată cu Pompeius; Ulia refuzase să-i acorde sprijinul și, în consecință era asediată.

32 Tocmai atunci iată că sosi și Caesar, însoțit de foarte puține trupe⁷², cu totul pe neașteptate, fără știrea pompeienilor și chiar fără știrea propriilor lor soldați. Ce se întâmplase? Caesar călătorise cu o iuțeață atât de mare, încât nici oamenii lui și nici dușmanii nu au putut avea nici un fel de veste despre sosirea lui în Iberia. Apariția lui Caesar a stîrnit multă vîlvă. El spera ca prin această iuțeață de fulger și, poate, prin simpla sa prezență, să-l impresioneze pe Pompeius și să-l determine să ridice asediul. Adevărul era că grosul trupelor sale abia acum soseau din urmă. Dar Pompeius, convins că un om nu este altceva decît tot o ființă omenească, de altfel, avînd și deplină încredere în propriile sale forțe, departe de a se intimida de sosirea lui Caesar, continuă liniștit asediul orașului și ținea mai departe în mîna controlul tuturor căilor de acces. Caesar lăsă la Ulia un detașament alcătuit din soldații care luptaseră tot aici și mai înainte vreme, iar el se îndreptă spre Corduba⁷³, nădăjduind să cucerească orașul prin trădare și mai ales, pentru că aștepta mereu ca panica să-l determine pînă în cele din urmă pe Pompeius să părăsească Ulia. Lucru care s-a și întîmplat. Pompeius, mai întîi, după ce lăsase în fața orașului Ulia o parte din forțele sale armate, se dusesse la Corduba, fortificase acest oraș și aici încredințase fratelui său Sextus, paza Cordubei. Toate acestea le-a făcut fără ca Caesar să se aștepte la sosirea lor. Apoi, dîndu-și seama de neputința de a face vreun progres la asediul Uliei, (cîtiva dintre oamenii lui profitînd de căderea unui turn de apărare prăbușit nu în urma loviturilor date de asediatori, ci sub povara prea mare a apărătorilor pătrunseseră în oraș, fără însă să facă nici o ispravă) — Caesar, în acest timp, se apropiase de localitatea asediată și sub ocrotirea nopții izbutise să-i înșele vigilența și să introducă ajutoare în cetate — Pompeius a hotărît să părăsească în mod definitiv ase-

diul Uliei. Caesar se reîntorsese la Corduba și începu aici operații de asediu. Așa că Pompeius se îndreptă și el în mare grabă spre Corduba, cu toate efectivele sale, acțiune care s-a dovedit a nu fi zădărnice. Caesar, aflând din vreme despre intențiile lui Pompeius se și retrăsese; afară de aceasta Caesar nu se simțea bine și, ceva mai târziu, când s-a restabilit și când a fost în stare să reia comanda trupelor care l-au urmat mereu îndeaproape, s-a văzut silit să ducă o campanie de iarnă; soldații lui care dormeau în corturi zdrențuite sufereau neînchipuit de mult și duceau lipsă de alimente⁷⁴.

46 i.e.n.
(ianuarie)

33 Pe acea vreme Caesar era dictator și abia ceva mai târziu spre sfârșitul anului, a fost ales consul într-o adunare a poporului, special convocată în acest scop de către Lepidus, comandantul cavaleriei⁷⁵; în acel an Lepidus comanda cavaleria căci profitase de funcția sa de consul pentru a-și atribui el singur acest titlu, contrar obiceiului strămoșesc. Caesar, așadar, silit să ducă o campanie de iarnă, cum am menționat, se feri să mai atace Corduba (care era puternic apărată)⁷⁶. Dar, când a aflat că Attegua⁷⁷ are depozite abundente de grâu, el își îndreptă eforturile spre cucerirea acestui oraș, cu toate că localitatea era întărită, cu speranța ca prin numărul însemnat al soldaților săi și prin groaza pe care o semăna prin atacul său neașteptat, locuitorii îi vor preda orașul. În scurt timp Caesar înconjură Attegua cu lucrări de asediu și cu un șanț. Pompeius, având încredere în fortificația naturală a localității și crezând că Caesar, din cauza anotimpului friguros, nu se va dovedi în stare să-și prelungească asediul, a ezitat să-și expună proprii lui soldați la rigorile frigului; în primul moment el nu a luat cu seriozitate măsurile necesare apărării. Abia ceva mai târziu, după ce localitatea fusese deja încercuită cu lucrări de asediu și se afla în mâna lui Caesar, Pompeius alergă în ajutor, alarmat de situație. Atacînd pe neașteptate posturile înaintate într-o noapte cu o ceață pînă la pămînt, omorî mulți oa-

meni. Deoarece cei asediați nu aveau un conducător, el le trimise pe Munatius Flaccus.

34 Iată cum a izbutit Flaccus să pătrundă în oraș. Singur, în plină noapte, ca și cum ar fi fost însărcinat de Caesar să facă un rond, ceru câtorva dintre străji parola. Apoi, după ce a aflat parola (căci nimeni nu-l cunoștea, și, singur cum era, nimănui nu i-ar fi trecut prin minte că putea să încerce o asemenea acțiune fără să fi fost însoțit de un prieten) părăsi gărzile și, îndreptându-se spre un alt loc al întăriturii, se întâlni cu alte gărzi; la rîndul lui, Flaccus dădu parola. Apoi, simulînd că dorește să intre în oraș pentru a-i trăda pe locuitori, pătrunse înăuntru cu consimțămîntul și sub escorta gărzilor cesariene. Cu toate acestea Flaccus nu a făcut nici o ispravă. Între alte incidente, asediații, după ce au aruncat torțe aprinse asupra mașinilor de război și a fascinelor⁷⁸ romane, nu le-au provocat nici o pierdere simțitoare; dimpotrivă, surprinși ei înșiși de un vînt puternic care începu să bată în sens opus, s-au văzut siliți să se retragă cu pierderi simțitoare. Multe case au fost mistuite de flăcări, iar oamenii cădeau pe străzi uciși în număr considerabil sub loviturile pietrelor și a săgeților aruncate de inamic, deoarece fumul nu le îngăduia să vadă înaintea ochilor. Această întîmplare nefericită, faptul că teritoriul cetății fusese devastat, că o bucată din zidul de întăritură se prăbușise datorită ivirii unei surpări, acestea toate la un loc au provocat neînțelegeri în rîndurile celor asediați. Flaccus, cel dintîi, ca să-și asigure iertarea atît pentru sine cît și pentru oamenii lui, se grăbi să trimită un crainic la Caesar. Dar, pentru că nu s-a învoit să-și predea armele, el nu obținu aceea ce dorea; după această primă încercare, locuitorii orașului trimiseră și ei o deputație și acceptară condițiile care le-au fost impuse⁷⁹.

35 După cucerirea acestui oraș, celelalte populații din jur, începură și ele la rîndul lor să se agite; mulți îi trimiseră lui Caesar soli, rugîndu-l să-i primească în

rîndurile partizanilor săi; mulți alții îl primiră cu toată bunăvoința, fie pe el personal, fie pe locotenenții lui, de îndată ce aceștia se înfățișau. Pus în fața acestei situații, Pompeius, nemaștiind ce să facă, a început să rătăcească de colo pînă colo prin ținut⁸⁰, apoi, de teamă ca lipsa de inițiativă să nu-i răpească și puținii soldați ce-i mai avea, s-a hotărît să-și încerce norocul într-o bătălie de front, deși zeii îi prevesteau fără tăgadă înfrîngerea. Statuile zeilor, acoperite de sudoare, un zgomot de oști care se ciocneau între ele, nașterea unor animale monstruoase, în număr impresionant de mare, făclii luminoase care puteau fi văzute pe cer trecînd de la răsărit spre apus (și toate aceste minuni se întîmplau pe atunci numai în Iberia), erau tot atîtea semne rele care, adevărat e, nu anunțau în mod sigur căreia din cele două părți se adresau prevestirile funeste. Totuși, vulturii legiunilor lui Pompeius, bătînd din aripi și scăpînd, unii dintre ei, fulgerele de aur pe care le țineau strîns în gheare, aruncau în mod evident sorții nenorocului spre Pompeius și apoi zburau în direcția taberei lui Caesar. Pompeius nu luă seama așa cum s-ar fi convenit la aceste înștiințări venite din partea divinității și o luptă hotărî, în sfîrșit, soarta războiului.

36 Cele două armate numărau în rîndurile lor, afară de cetățeni și de aliați, mulți indigeni și mauri: Bocchus îi trimisese lui Pompeius pe fiii săi; Bogud, în persoană, se afla în armata lui Caesar⁸¹. Și cu toate acestea lupta care s-a dat⁸² nu se poate spune că a fost o înfruntare între străini — ci s-a petrecut întocmai unei încăierări între romani. Soldații lui Caesar, plini de încredere în numărul și în experiența lor și, mai presus de orice, în prezența comandantului lor, erau nerăbdători să termine o dată cu războiul și cu greutățile lui. Pompeienii în schimb, inferiori din acest punct de vedere adversarilor lor erau totuși însuflețiți de gîndul că pentru ei nu mai există scăpare decît dacă ar fi cîștigat bătălia; de aceea se arătau și ei plini de ardoare.

Majoritatea lor, să nu uităm, fuseseră capturați împreună cu Afranius și cu Varo. După ce obținuseră de la Caesar iertarea, fuseseră repartizați lui Longinus, dar îl părăsiseră și pe acesta. Așadar, acești oameni nu aveau cum să mai aștepte îngăduința după o înfrîngere, și, în consecință, se vedeau siliți să nu asculte decît de glasul disperării lor, adică, cu alte cuvinte, nu mai aveau altceva de făcut decît să se comporte cu bravură în acea împrejurare, sau să moară.

Nu este deci de mirare că, atunci cînd a început lupta, s-au bătut cu un curaj nebunesc; soldații nu mai aveau de ce să se sfiiască unii de ceilalți după ce se întîlniseră atît de des pe poziții dușmane și, prin urmare, nu mai aveau nevoie de nici un fel de îndemn la luptă⁸³.

37 În toiul bătăliei, trupele aliate auxiliare, care aparțineau ambelor armate, au încetat lupta și, întorcînd spatele, au luat-o la fugă. În schimb, legiunile romane, luptînd cu dîrzenie corp la corp, au prelungit multă vreme încă această înfruntare. Nimeni nu dădea înapoi; fiecare rămînînd pe locul lui, ucidea, cădea sub lovituri, de parcă fiecare în parte ar fi putut fi pentru tovarășii de luptă pricina victoriei sau a înfrîngerii. Așa s-a întîmplat că soldații romani nici nu mai erau preocupați să ia seama în ce fel luptau aliații lor; ei desfășurau minuni de vitejie ca și cum asupra lor singuri apăsa sarcina războiului. Nu se auzea nici un strigăt de luptă, nici un geamăt; dar și de o parte, și de alta zburau fără întrerupere aceste cuvinte: „lo-vește! omoară!“ și de cele mai multe ori brațul apuca să întrecă îndemnul. Caesar și Pompeius, amîndoi călări, observau desfășurarea luptei din vîrfurile unor înălțimi. Nici unul nici celălalt nu aveau, pentru moment, motive ca să piardă nădejdea; dar, sfîșiți sufletește între teamă și încredere, ei erau prada celor mai grozave emoții. Atunci cînd sorții izbînzii treceau de la o tabără la alta, privirea lor suferea îngrozitor, deoarece, se înțelege, ei doreau să vadă numai succese și se temeau să nu se întîmple un dezastru; desigur, sufereau

și sufletește, pentru că neîncetat înălțau rugi pentru victorie și pentru înfrângere în același timp, își recăpătau curajul și se speriau. Multă vreme nu au putut îndura această situație; sărind de pe cai, intrară în luptă — în așa măsură ardeau de dorința să ia ei înșiși parte la greutatea și la primejdia încăierării⁸⁴. Ei au preferat să-și expună viața decât să mai sufere acea încordare teribilă a spiritului. Fiecare în parte nădăjduia să incline balanța victoriei pentru soldații lui, atunci când s-ar fi găsit pe câmpul de luptă alături de ei. Poate că voiau, cine știe oare, să piară și ei alături de oamenii lor, dacă ar fi pierdut bătălia.

38 Așadar, Caesar și Pompeius luptau ei înșiși împreună cu oamenii lor; dar prezența celor doi comandanți tot nu aduse o schimbare decisivă pentru soarta uneia sau a celeilalte armate. Când soldații au văzut pe comandanții lor înfruntând primejdiile, s-au pornit să lupte cu și mai mare înverșunare, disprețuind moartea și dorind cu egal avînt pierzania inamicului. Așa s-a făcut că nici unii nici ceilalți nu au luat-o la fugă; și, cum în îndârjirea lor erau la fel de pregătiți pentru orice s-ar fi întîmplat — și trupurile lor căpătară forțe egale. Și poate că ar fi căzut cu toții pe câmpul de luptă, sau, la căderea nopții, s-ar fi despărțit fără ca victoria să fi înclinat într-o parte sau în alta, dacă Bogud, care se afla în afara liniilor de bătăie, nu s-ar fi aruncat asupra taberei lui Pompeius și dacă Labienus, care observase atacul, nu și-ar fi părăsit poziția, pentru a se întoarce împotriva lui Bogud. Pompeienii, crezînd că Labienus fuge, își pierdură curajul. Abia mai tîrziu își dădură ei seama de ce s-a petrecut; cu toate acestea, nu au mai putut să se regrupeze. Unii s-au refugiat în oraș, alții, la adăpostul întăriturilor; mai erau și din aceia care continuau să respingă cu înverșunare pe asediatorii și nu au căzut decât străpuși din toate părțile de sulite și săgețile care îi copleșeau. Ei apărară pînă la ultima suflare zidul de întăritură care nu a putut fi cucerit decât după ce apărătorii au căzut cu

toții în cursul încăierărilor pe care erau nevoiți să le susțină⁸⁵. Pierderile în rîndurile romanilor, în ambele tabere, au fost atît de mari în general, încît, nemaiștiind cum să blocheze ieșirea din oraș pentru a împiedica trecerea acelor care ar fi vrut să părăsească locul la adăpostul nopții, s-au ridicat de jur împrejur parapete din cadavre.

39 Caesar, văzîndu-se stăpîn pe situație, a pus mîna de îndată pe orașul Corduba⁸⁶, căci Sextus se grăbise să plece de aici înainte de sosirea lui Caesar, iar locuitorii orașului, cu toate că sclavii care fuseseră eliberați în scopul apărării Cordubei opuneau încă rezistență⁸⁷, s-au supus lui Caesar. Acesta a dat ordin să fie înjunghiați de îndată toți cei găsiți cu arme în mîna, iar restul populației să fie vîndută ca sclavi⁸⁸. Aceleași măsuri le-a luat și față de locuitorii orașului Hispalis⁸⁹ care, la început păreau că sînt dispuși să primească de bunăvoie o garnizoană cesariană. Hispalienii însă, după ce au nimicit pe toți soldații pe care îi primiseră în cetate, nu s-au mai ferit și au trecut la luptă fățișă. Așadar, Caesar înaintă împotriva lor și, organizînd un asediu nu prea susținut, îi lăsa să întrevadă posibilitatea de a scăpa din oraș; urmărind un anumit scop, Caesar le îngăduia să iasă cîteodată din zidurile de întăritură ale orașului ca astfel să-i surprindă în mici ambuscade și să-i macine treptat. În acest fel a izbutit să cucerească orașul după ce, încetul cu încetul, l-a depopulat. După aceasta, el a pus mîna și pe Munda, precum și pe multe alte orașe⁹⁰; unele din ele au fost cucerite, împotriva voinței lor și numai după o dîrză rezistență; altele în schimb n-au depus nici un fel de împotrivire. Din aceste orașe Caesar a ridicat mari contribuții bănești, fără măcar să respecte darurile consacrate la Gades lui Hercule. El a micșorat întinderea teritorială a unora din aceste cetăți și a sporit tributul datorat de altele. În acest fel s-a comportat cu cei care luptaseră împotriva lui. Cît despre localitățile care îi arătaseră o cît de mică bunăvoință, le-a dăruit pămînturi și dreptul de

imunitate, pe alocuri chiar și dreptul de cetățenie, iar altora pînă și dreptul de a se intitula colonie romană⁹¹. Cu toate acestea, nu acordă pe degeaba asemenea semne de recunoștință. Iată care a fost comportarea lui Caesar.

40 Pompeius, fugind așa cum se întîmplă cînd soarta îi este cuiva potrivnică, se îndreptă întîi spre țărmul mării, cu intenția să se folosească de flota pe care o avea ancorată la Carteia. Dar, aflînd că flota îl și trădase și că trecuse de partea învingătorului, el se sui pe o mică barcă cu care spera să se poată salva. Pe cînd se afla în această barcă, a fost rănit. Pierzîndu-și curajul, s-a întors la mal și, în fruntea unei cete de partizani reuniți în acest loc, el s-a îndreptat spre interiorul continentului. Aici a fost surprins de Caesennius Lento și a pierit într-o pădurice unde se refugiase⁹². Didius, care nu știa de această întîmplare, și cutreiera ținutul pentru a-l întîlni pe Pompeius pe care dorea să-l învingă, a întîmpinat alte cete de soldați dușmani și a căzut la rîndul lui în luptă⁹³.

41 Nu încapă îndoială că și Caesar ar fi preferat să cadă în aceste locuri, sub loviturile dușmanilor care mai depuneau încă rezistență, în plină glorie militară, decît să fie asasinat mișelește, lucru care s-a întîmplat curînd după aceste evenimente, în patrie, în plin Senat, prin mîna celor mai intimi prieteni ai săi.

Războiul din Iberia, într-adevăr, a fost ultimul lui mare succes și această victorie, ultima pe care a reputat-o, deși Caesar avea cele mai frumoase nădejdi de viitor⁹⁴. El ajunsese să creadă că nu există încercare, oricît de grea, căreia el să nu-i poată face față, mai ales atunci cînd, între alte semne, un palmier care creștea pe cîmpul de luptă dăduse un ram nou, îndată după victoria lui Caesar. Nu vreau să susțin că acest ram nu era o prevestire; dar semnul nu era pentru el, ci pentru Octavius, nepotul surorii sale⁹⁵. Acest Octavius slujea pe atunci sub ordinele lui Caesar și, datorită trudei și pericolelor la care se expusese unchiul

lui, era sortit să se bucure de o mare strălucire. Caesar însă, neștiind acest lucru și sperînd pentru sine însuși ca viitorul să-i rezerve alte fapte de mare renume, continua să se poarte cu o totală lipsă de moderație; și, ca și cum ar fi fost un nemuritor, depăși orice limită a orgoliului.

42 El nu s-a mulțumit — deși, în fapt nu învinsese nici un neam străin, ci făcuse să piară mii de cetățeni romani — să-și sărbătorească singur triumful și să organizeze, de parcă pentru toată lumea curgea numai lapte și miere, un mare ospăț la care invită plebea⁹⁶; el îngădui și lui Fabius și lui Quintus⁹⁷, care nu erau altceva decît locotenenții lui și care, personal, nu reputaseră nici un fel de victorie, să participe direct la această sărbătorire. Aceștia doi au stîrnit rîsul lumii; s-a mai adăugat și faptul că, pentru a-și înfățișa isprăvile de arme, ei s-au folosit, în loc de fildeș așa cum se obișnuia, de niște chipuri cioplite în lemn și de alte obiecte specifice fastului triumfal, făcute tot din lemn. Cu toate acestea au avut loc nu mai puțin de trei triumfuri și de trei cortegii de sărbătoare, consacrate cu cea mai mare strălucire posibilă de către romani pentru victorii obținute asupra lor înșiși⁹⁸; afară de aceasta, suplicațiile către zei s-au prelungit timp de 50 de zile. Măreția sărbătorilor în cinstea zeiței Pales⁹⁹ a fost sporită prin introducerea unor jocuri de circ, instituite pentru totdeauna, nu pentru a onora aniversarea fundării Romei, ci în cinstea victoriei lui Caesar, despre care sosiseră știri la Roma tocmai în ajunul acestei sărbători, cînd se lăsa înserarea¹⁰⁰.

43 Iată ce a făcut Caesar pentru Roma; cît despre el, conform unui decret al Senatului, apărea la toate reprezentațiile unde se dădeau jocuri îmbrăcat cu toga pe care o purtase cu ocazia triumfului și se arăta, ori cînd și pretutindeni, împodobit cu o cunună de lauri. El pretexta, e adevărat, că această coroană de lauri îi mai ascunde din chelie¹⁰¹. Cu toate acestea lumea cle-

vetea că deși om în vîrstă, ținea încă să fie bărbat frumos. Lui Caesar îi plăcea să poarte în orice împrejurare o togă amplă cu multe cute și, cîteodată, pe măsură ce a înaintat în vîrstă, încălțăminte cu talpă înaltă, de culoare roșie, așa cum purtaseră odinioară foștii regi ai Albei, din care Caesar pretindea să se trage prin Iulus¹⁰². El era total devotat zeiței Venus și căuta să convingă pe toată lumea că de la zeiță deținea floarea vîrstei. Pe inelul său purta gravat chipul lui Venus, și de multe ori s-a întîmplat ca în cursul celor mai mari primejdii să dea numele acestei divinități drept cuvînt de ordine¹⁰³. În fapt, tocmai felul în care își purta haina îi inspirase lui Sulla întemeiate bănuieli — încît aproape că se hotărîse să-l suprima pe Caesar. Sulla a răspuns astfel acelor care au intervenit în favoarea lui: „Îl iert, de hatîrul vostru; voi însă, luați bine seama la ce este în stare un tînăr care nu-și încinge strîns mijlocul¹⁰⁴”. Cicero, printre alții, nu a înțeles nici el acest avertisment; dar, cînd s-a văzut înșelat în așteptări, a declarat: „Niciodată nu m-aș fi așteptat ca Pompeius să fie învins de un om care nu poartă o centură bine strînsă”. Am notat și eu toate acestea pentru a face o digresiune, cu gîndul ca nimeni să nu rămînă neinformați despre ce se spunea despre Caesar.

44 Cu ocazia acelei victorii Senatul a promulgat decretul despre care am vorbit. Afară de aceasta a acordat lui Caesar titlatura de „eliberator”, pe care a înscris-o în Faste și a hotărît, tot printr-un decret, ridicarea unui templu în cinstea zeiței Libertatea, pe cheltuiala publică. Titlul de *imperator*, nu numai cu vechiul lui înțeles, așa cum de nenumărate ori atît alții cît și el însuși îl primiseră în urma unui război, sau cu acel înțeles care i se conferea atunci cînd era decernat unor anumiți cetățeni investiți cu autoritatea supremă în stat sau cu indiferent care alt comandament, ci cu înțelesul pe care îl posedă astăzi acest titlu, atribuit acelor care se succed la cîrma statului, i-a fost atunci pentru întia oară acordat lui Caesar în calitate de nume prim, ba

chiar și în calitate de nume propriu¹⁰⁵. Excesul de lingușire a mers pînă acolo, încît s-a hotărît că atît copiii cît și descendenții lui să fie tot așa numiți în viitor, deși Caesar nu avea copii și era de pe acum om în vîrstă¹⁰⁶. Conform cu aceste hotărîri, titlul de *imperator* a fost transmis ulterior tuturor celorlalți împărați, ca o desemnare specială a suveranității lor, alături de numele lui Caesar. Și cu toate acestea, vechea semnificație a titlului nu a fost desființată: ambele semnificații au continuat să dăinuiască una alături de cealaltă. Acesta este motivul pentru care titlul poate fi acordat și pentru a doua oară împăraților atunci cînd au cîștigat o victorie de asemenea prestigiu. Împărații, își iau acest nume, într-adevăr, pentru o singură dată, adăugîndu-l la cele precedente și îl așază în fruntea titlaturii lor. Dar, cei care l-au dobîndit în urma meritelor deosebite pe cîmpul de luptă, își iau acest titlu cu vechiul lui înțeles, ceea ce duce la situația că ei pot fi numiți de două ori, de trei ori, ba chiar și de mai multe ori „*imperator*“¹⁰⁷ așa după cum se ivește prilejul. Acestea au fost distincțiile acordate lui Caesar după victoria din Spania. Pe cheltuiala statului, i s-au mai acordat atunci, afară de aceste onoruri și o casă de locuit¹⁰⁸; de asemenea a mai dobîndit și următoarele privilegii: o suplicație extraordinară, pentru fiecare nouă victorie pe care, eventual, ar fi cîștigat-o, cu ocazia cărora s-a hotărît să se țină și sacrificii publice; dreptul de a nu avea un coleg la comanda supremă a armatei și de a nu avea pe nimeni pârtaș la indiferent oricare din acțiunile sale.

45 Toate aceste cinstiri, oricît de umflate și de neobișnuite vor fi fost ele, nu erau totuși în complet dezacord cu guvernămîntul republican. Dar, alături de acestea, au mai fost decretate și altele care însemnau a-l proclama pe Caesar șef suprem al statului față de toți cei care aveau anumite răspunderi. Au fost lăsate la bunul plac al lui Caesar toate magistraturile, pînă și acelea care se atribuiau numai în Comițiile tribute; a

fost numit consul pe o perioadă de zece ani, tot așa cum înainte vreme fusese numit dictator; printr-un decret, Senatul a hotărât ca Caesar singur să dispună de armată și ca tot singur să administreze finanțele statului¹⁰⁹, în așa fel încât nimeni să nu aibă dreptul de a se amesteca în problemele apărării militare sau ale finanțelor, fără îngăduința lui Caesar. Deocamdată, printr-un decret de același fel, statuia lui Caesar făcută în fildes și, mai târziu, carul lui de triumf în întregime, urmau să fie aduse, cu ocazia jocurilor din circ, printre statuile zeilor. În templul lui Quirinus, în cinstea lui Caesar a fost ridicată și o altă statuie, cu această inscripție: „Zeului Invincibil“. O altă statuie a fost înălțată și pe Capitoliu, în vecinătatea statuiilor care înfățișau pe regii Romei¹¹⁰. Nu pot să nu mă minunez de jocul întâmplării: aceste statui erau în număr de opt (șapte reprezentau pe regi iar a opta, pe acel Brutus care i-a răsturnat de la putere pe Tarquini). Statuia lui Caesar s-a nimerit să fie așezată tocmai alături de chipul lui Brutus, fapt care, mai mult decât orice, nu încapă îndoială, l-a determinat pe Marcus Brutus să conspire împotriva lui Caesar.

46 Aceste distincții acordate lui Caesar după victoria din Spania (și nu am de gând să le înșir pe toate aici, menționez doar câteva, care mi se par demne de a fi amintite) nu au fost acordate împreună, ci fiecare în parte, după cum se ivea ocazia, una odată, alta altădată. Caesar se folosi pe moment de unele dintre aceste privilegii, iar de altele ceva mai târziu; au fost însă și câteva la care a renunțat de bunăvoie. Ca să dau un exemplu, a luat în primire demnitatea de consul fără întârziere și încă înainte de a fi intrat în Roma; dar, în loc s-o păstreze pentru sine pînă la terminarea termenului legal, de îndată ce s-a văzut la Roma a abdicat pentru a preda această sarcină lui Q. Fabius și lui C. Trebonius. Cum Fabius s-a întîmplat să se săvîrșească din viață în ultima zi a consulatului său, Caesar a numit de îndată în locul acestuia un alt consul, și

anume pe C. Caninius Rebilus, fie și pentru puținele ore cîte mai rămăseseră¹¹¹. Prima abatere de la obiceiul împămîntenit a fost faptul că un cetățean nu a mai deținut această magistratură pentru întreaga perioadă a anului, nici măcar pînă la sfîrșitul anului, ci a fost eliberat din funcție, deși se găsea încă în viață, fără să fi fost de nimeni silit, nici de instituțiile publice, nici în urma unei acuzații, și că în locul acestuia a fost numit altcineva. A doua încălcare a fost faptul că Caesar l-a numit consul pe Caninius care nici nu a început bine să-și exercite magistratura, cînd a și părăsit-o. Ceea ce îl făcu pe Cicero să spună în batjocură că noul consul dăduse dovadă de atîta curaj și de atîta grijă în funcția pe care o avea încît, pe toată durata ei nu-și luase nici o clipă de odihnă. Începînd de la această epocă, consulii, cu excepția cîtorva persoane, nu au mai ajuns să-și îndeplinească magistratura pe toată durata anului. După cum aveau noroc, unii au rămas în funcție ceva mai mult, alții ceva mai puțin, pe o durată de cîteva luni sau chiar de cîteva zile; căci și acuma¹¹² nimeni nu-și mai îndeplinește funcția de consul în tovărășia unui coleg, nici pe timp de un an încheiat, nici, cum se întîmplă în cele mai multe cazuri, vreme de mai mult de două luni. De altfel, consulii nu mai au nici un fel de prerogativă unul față de celălalt; s-ar putea menționa doar acea prerogativă care le acordă dreptul de a da numele anilor, privilegiu rezervat consulilor în funcție la începutul fiecărui an. De aici înainte mă voi mărgini să-i citez doar pe acei consuli al căror nume este necesar pentru comentarea unor anumite evenimente. În ce privește indicațiile cronologice în succesiunea evenimentelor, voi continua să pomenesc consulii care se aflau în funcție la începutul anului, chiar dacă nu au avut nici un fel de amestec în evenimentele care s-au petrecut.

47 Astfel s-a procedat cu funcția de consul. Ceilalți magistrați, măcar în aparență, au fost încă aleși în Comițiile tribute¹¹³ și în Comițiile centuriate¹¹⁴, conform

obiceiurilor străbune de la Roma, (Caesar nu a acceptat să-i numească direct), dar, în realitate, ei erau desemnați de către Caesar și trimiși în provincii fără să se mai fi procedat la o tragere la sorți. Numărul celorlalți magistrați a rămas același ca mai înainte, cu două excepții; au fost numiți 14 pretori și 40 de cvestori. Caesar, care făcuse multora numeroase făgăduieli, n-a putut să le onoreze pe altă cale și, din acest motiv, a luat hotărîrea să mărească numărul acestor magistrați. În plus, el a introdus în rîndurile senatorilor o mulțime de persoane care nu fuseseră altceva pînă atunci decît simpli soldați sau fii de liberi. Așa că Senatul s-a văzut la un moment dat ridicat pînă la un număr de 900 de membri¹¹⁵. În Ordinul patricienilor a integrat de asemenea pe mulți cetățeni care deținuseră funcția de consul sau exercitaseră oricare altă magistratură. Unii dintre aceștia, dovediți că luaseră mită și dați în vileag, au fost scoși de sub orice acuzație de Caesar¹¹⁶. O asemenea indulgență a atras pînă și asupra lui învinuirea că primește mită. Iată un fapt care pare să confirme acest zvon: proprietăți ale statului, fie profane, fie aparținînd templelor* au fost scoase la mezin și majoritatea vîndute. Caesar a făcut și multe acte de generozitate ilegale, dăruind bani, dăruind pămînturi pe care le împărțea din loturile despre care am vorbit. Un oarecare L. Basillus, deși era pretor, nu a dobîndit guvernarea nici unei provincii; în compensare, a primit totuși o mare sumă de bani și astfel a stîrnit multă vîlvă. Afară de aceasta, Basillus a ajuns mai tîrziu din nou în gura lumii deoarece, insultat fiind de Caesar pe vremea cît era pretor, s-a lăsat să moară de foame.

Toate aceste măsuri luate de Caesar erau pe placul acelor care le primeau sau se așteptau să le primească; acestor oameni față de rîvna neobosită pe care o arătau pentru sporirea averii lor personale le păsa prea puțin de interesul public; ceilalți cetățeni răbdau situația strîngînd din dinți și nu conteneau cu critica

* Lacună în text.

atunci cînd aveau prilej să se întîlnească unii cu alții; dacă puteau, adică dacă se simțeau în siguranță, dădeau frîu liber cuvîntului; alții răspîndeau chiar tot felul de pamflete anonime.

48 Acestea au fost evenimentele din cursul anului¹¹⁷. În ce privește visteria publică, în fruntea ei au fost numiți doi prefecti urbani, deoarece nu fusese ales nici un cvestor; căci, așa cum și înainte vreme se mai întîmplase cîteodată, tot așa și pe atunci, în timpul absenței lui Caesar prefectii au fost însărcinați împreună cu Lepidus, comandantul cavaleriei, să gireze toate treburile de la Roma¹¹⁸. Ei au fost învinuiți și alături de ei și comandantul cavaleriei, că s-au folosit de lictori, de togă și de scaunul curul, insigne rezervate magistraturilor superioare; totuși, au fost scoși de sub acuzare, deoarece o anumită lege, pe care ei au invocat-o, acorda dreptul ca toți cei care primiseră puterea din mîna unui dictator să se folosească de aceste insigne. Administrarea visteriei publice care, de la această dată, din pricinile pe care le-am făcut cunoscute, a fost luată din atribuțiile cvestorilor, nu le-a mai fost niciodată restituită; pînă la urmă ea a fost atribuită foștilor pretori. Finanțele publice au fost așadar administrate de către doi prefecti urbani¹¹⁹, din care unul a dat, pe cheltuiala lui Caesar, jocurile în cinstea lui Apollo. Edilii plebei au celebrat jocurile în cinstea Marii Zeițe¹²⁰, împuțerniciți printr-un *Senatus Consultum*. Un prefect urban, numit special pentru sărbătorile latine¹²¹, a numit el însuși la rîndul lui pe un altul în ziua următoare, și acesta, la rîndul lui pe altcineva; lucru fără precedent pînă atunci — și care nici nu s-a mai întîmplat de atunci încoace. Acestea au fost principalele întîmplări din acea vreme.

49 În anul următor¹²², an în care Caesar a fost în același timp dictator pentru a cincea oară, împreună cu Lepidus, în calitate de comandant al cavaleriei, și consul, de asemenea pentru a cincea oară, avîndu-l pe Anto-

nius drept coleg de consulat, au fost numiți în funcție nu mai puțin de 16 pretori (și acest număr s-a menținut timp de mai mulți ani). Tribuna de la care se țineau cuvântări, așezată mai înainte vreme în mijlocul Forului¹²³, a fost transportată la locul unde se află și astăzi încă iar busturile lui Sulla și Pompeius au fost din nou ridicate în preajma ei¹²⁴. Caesar a fost mult lăudat pentru această măsură cât și pentru faptul că i-a îngăduit lui Antonius să se bucure de faima desăvârșirii acestei lucrări și să-și înscrie numele pe monument. Afară de aceasta, Caesar a pus fundamentul unui teatru pe care dorea să-l ridice după pilda dată de Pompeius; dar nu a mai apucat să-l termine¹²⁵. Augustus, care l-a desăvârșit în anii următori, a închinat acest teatru lui M. Marcellus, fiul surorii sale. Caesar, a fost aspru criticat pentru că, atunci când au fost dărâmate casele și templele așezate în porțiunea viitorului teatru, a aruncat în foc statuile zeilor care, cu puține excepții, erau aproape toate de lemn și pentru că și-a însușit banii numeroaselor tezaure care se găseau grupate aici.

50 Aceasta a fost comportarea lui Caesar și acestea au fost legile pe care el le-a adus. Să amintim că tot el a lărgit pomoeriumul¹²⁶. Prin astfel de măsuri, cât și prin multe altele, dorea, pe cât se pare să-l imite pe Sulla; cu toate acestea, deoarece a știut să-i cruțe pe aceia dintre dușmanii lui care mai trăiau încă, acordându-le tuturor iertarea în condiții egale și asemănătoare, acordându-le pînă și anumite cinstituri, înzestrînd femei din familia acelor care pieriseră și dăruind copiilor lor porțiuni din domeniul public, Caesar a dovedit că înfierează din toată inima cruzimea lui Sulla și prin aceasta și-a creat o mare faimă nu numai cu privire la vitejia de care a dat dovadă, ci și pentru mărinimia sa, deși, de obicei, este destul de greu pentru unul și același om să strălucească atît în timp de război cît și în timp de pace. Caesar se arăta mîndru de toate aceste acțiuni ale sale cît și de faptul că ridicase din temelii Cartagina și Corintul. Într-adevăr, dacă în interiorul cît și în exte-

riorul Italicii el reclădise câteva orașe și înălțase alte câteva noi așezări, și înaintea lui se mai găsiseră alții care făcuseră întocmai; Corintul în schimb, cât și Cartagina, orașe străvechi, mărețe, celebre odinioară, care fuseseră nimicite, au obținut și ele de la Caesar dreptul să se intituleze colonii romane și să primească locuitori.

Ceva mai mult chiar, Caesar cinstea aceste așezări îngăduindu-le să-și reia vechile lor denumiri, iertă trecutul de tristă amintire al vechilor locuitori din aceste orașe, fără ca ura neîmpăcată a acestora să-l determine la resentimente față de locuri care în sine nu aveau nici un fel de vină față de romani. Așadar, aceste orașe, distruse odinioară în același timp¹²⁷, renășteau acum laolaltă și erau sortite să redevină înfloritoare.

51 În timp ce Caesar era ocupat cu aceste măsuri, romanii, pînă la ultimul om, începură cu toții să dorească răzbunarea înfrîngerii lui Crassus și a aceluia care pieriseră împreună cu el. Și, mai mult ca oricînd, ei se arătau însuflețiți de speranța de a-i supune pe parți. Conducerea războiului, printr-un acord unanim, a fost încredințată lui Caesar în mod oficial și, în vederea acestei expediții, s-au făcut pregătiri uriașe. Între alte măsuri luate cu scopul ca Caesar să aibă sub ordinele sale cît mai mulți oameni de încredere și ca Orașul pe vremea cît el urma să lipsească să nu fie lipsit de magistrați nici expus unor certuri interne, dacă ar fi fost lăsat să-și aleagă singur anumiți magistrați — s-a găsit soluția ca magistrații să fie numiți pe timp de trei ani, (durata presupusă ca necesară pentru încheierea expediției); dar cu toate acestea nu toți magistrații au fost direct numiți. După normele în vigoare Caesar avea dreptul să numească jumătate din numărul de magistrați (în vederea acestor numiri fusese autorizat de către o lege); în realitate tot el îi numea pe toți. Pentru primul an au fost numiți ca și mai înainte 40 de cvestori și atunci, pentru înția oară, au fost instituiți 2 edili patricieni și 4 edili plebei¹²⁸; cei doi edili patricieni poartă titlul de edili ai zeiței Ceres și această instituție dăinu-

iește de atunci și pînă în zilele noastre. Au fost desemnați și 16 pretori; consemnez înființarea acestui colegiu nu din alt motiv (căci acest număr de pretori existase doar și înainte vreme) ci numai fiindcă în numărul pretorilor de atunci se afla ales și P. Ventidius. Acesta, așa cum am specificat mai sus, se trăgea dintr-o veche familie din Picenum; în războiul cu aliații, în care a luptat împotriva romanilor, a fost făcut prizonier de către Pompeius Strabo¹²⁹ și a participat, împovărat de lanțuri, în cortegiul triumfului acestuia; ulterior, după ce i s-a redat libertatea, a fost admis în Senat și, cu acel prilej de care ne ocupăm, numit pretor de către Caesar. Steaua norocoasă a lui Ventidius s-a urcat treptat așa de sus, încît el a fost acela care i-a învins pe parți și a obținut triumful. În felul acesta magistrații care trebuiau la rîndul lor să intre în funcție anul următor, au fost desemnați cu toții. Pentru anul al doilea, au fost numiți numai consulii și tribunii, dar puțin a lipsit să nu fie desemnat cine știe ce magistrat și pentru cel de-al treilea an. Caesar primise însărcinarea să exercite el însuși dictatura în timpul acestor doi ani. El și-a arogat dreptul de a numi doi comandanți ai cavaleriei, unul, la libera alegere și pe Octavius, cu toate că acesta din urmă nu era pe acea vreme decît un adolescent¹³⁰. Pentru anul în curs, adică pentru anul în care se petreceau aceste evenimente, Caesar îl numi pe Dolabella consul în locul lui, cu toate că Antonius avea dreptul să rămînă în această funcție pînă la sfîrșitul anului, și încredința lui Lepidus guvernămîntul Galliei Narbonensis și al Hispaniei citerioare, cu scopul ca cei doi comandanți ai cavaleriei, de curînd numiți în locul unuia singur să-și preia fiecare, în parte, sarcina încredințată. Căci, așa cum s-a mai spus, Caesar se socotea dator să răsplătească serviciile aduse și înțelegea să-și arate recunoștința față de mulți prin acest mijloc cît și prin distribuția de sacerdoții¹³¹, adăugînd cîte un membru la colegiul quindecemvirilor¹³² și alți trei membri colegiului septemvirilor.

CARTEA XLIV

1 Acestea au fost măsurile luate de Caesar în ajunul expediției sale împotriva partilor; cum însă un vînt de nebunie funestă, iscat din invidie pentru înalta treaptă la care ajunsese Caesar și din ură față de onorurile puțin obișnuite de care se bucura cuprinsese dintr-o dată pe mulți, sub numele nou inventat de „gloria sacrilegiului“, Caesar a fost asasinat prin încălcarea legalității. Legile votate de el au fost răsturnate, noi războaie și noi războaie civile s-au urzit iarăși printre romani, după un răstimp în care se bucuraseră de bună înțelegere. Conspiratorii se laudau că prin suprimarea lui Caesar au eliberat poporul, în realitate însă nu au fost altceva decît niște oameni nelegiuți, care au dat pradă luptelor între facțiuni¹ statul, abia însănătoșit în urma unei administrații bine orînduite.

2 Constituția într-un guvernămînt republican poartă un nume care impune tuturor [democrația] și pretinde datorită egalității în fața legilor, că asigură tuturora și egalitatea în drepturi. Faptele dovedesc însă că realitățile nu se potrivesc cîtuși de puțin cu denumirea. Dimpotrivă, cuvîntul „monarhie“ supără auzul; și cu toate acestea este forma de guvernămînt care asigură cetățenilor cele mai mari foloase. Într-adevăr, este mai ușor să găsești un singur om de bine decît mai mulți. Dacă ultima din aceste două condiții pare greu de îndeplinit, să mărturisim deschis că cealaltă este, de fapt, peste puțință de împlinit; căci virtutea nu este un bun aparținînd mulțimilor. Dacă, așadar, se întîmplă ca un om rău să dețină puterea în mîna, este preferabil ca în fruntea treburilor obștești să rămîna el singur și să nu fie înlocuit printr-un număr sporit de bărbați asemenea lui, cum o dovedesc faptele din istoria grecilor, a barbarilor și a

romanilor înșiși. Nu încape îndoială că, atât pentru orașe cât și pentru particulari, pe vremea regalității foloasele au fost mai mari și mai numeroase încă decât pe vremea republicii.

În timpul unei monarhii dezastrele se întâmplă mai greu decât sub un guvernământ popular. Dacă totuși, o democrație a înflorit în unele părți ale lumii, ea n-a durat decât puțin timp, cu alte cuvinte, atîta vreme cît n-a ajuns la adevărată maturitate și n-a avut forță îndestulătoare, așa ca buna stare să dea naștere la violențe, iar ambiția la rivalități. Roma însăși, la gradul de înflorire la care ajunsese, Roma care comanda părții celei mai luminate și mai întinse din lumea cunoscută, care cucerise numeroase populații cu moravuri atât de diverse, care cuprindea pe teritoriul ei tezaure multe și neprețuite, care se distingea, în viața publică cît și în cea particulară prin fapte deosebite și prin fel de fel de isprăvi, pîna și această Romă nu s-a dovedit în stare să păstreze măsura în timpul unui guvernământ republican; uitînd de ceea ce înseamnă măsura, Roma s-a dovedit și mai puțin încă în stare să păstreze buna înțelegere între oameni. Așadar, dacă Marcus Brutus și Caius Cassius² ar fi meditat la toate acestea, niciodată nu ar fi asasinat pe conducătorul și pe tutorele Romei și nu ar fi devenit, pentru ei înșiși ca și pentru toți contemporanii lor, pricina unor nesfîrșite nenorociri.

3 Iată, de altfel, cum s-au petrecut lucrurile și care a fost motivarea dată pentru uciderea lui Caesar; căci invidia l-a doborât nu ca pe un om cu totul nevinovat — deși se cuvine să ținem seama de rolul jucat de senatori, care l-au împins cu tot dinadinsul pe Caesar spre aceste noi și exagerate onoruri, care l-au făcut să se creadă atât de mult, pentru ca apoi să aibă prilej să-l învinuiască și să-l ponegrească, sub cuvînt că acceptase aceste distincții cu neasemuită plăcere și că devenea pe zi ce trece tot mai plin de sine însuși. Nu încape îndoială, Caesar a făcut o greșală atunci cînd a primit unele din aceste decrete votate în cinstea sa, închipuindu-și că era

cu adevărat considerat demn de ele. Dar, cea mai mare greșeală aparține, de fapt, acelor care după ce i-au acordat de la început asemenea onoruri, ca și cum le-ar fi meritat pe deplin, l-au expus apoi blamului public prin decretul votat împotriva lui³.

Adevărul este că Caesar nu avea cum să le respingă chiar pe toate, de teamă să nu pară că le disprețuiește. Primindu-le, în schimb, nu putea să se pună la adăpost de primejdiile ce-l pîneau; căci onorurile și laudele exagerate îl scot din minți pînă și pe omul cel mai cuminte, mai cu seamă dacă aceste onoruri par meritate.

4 Iată care au mai fost, în continuarea acelor pe care le-am înșirat pînă acum⁴, felul și natura distincțiilor acordate lui Caesar. Eu le voi menționa în acest capitol o singură dată, cu toate că ele nu au fost nici propuse, nici votate toate laolaltă. Mai întîi, s-a hotărît ca Caesar să dețină întotdeauna primul rang în stat; că are dreptul să se arate în public fie și în oraș, îmbrăcat cu haina triumfală; că poate să se așeze pe scaunul curul oriunde dorește, nu însă și la jocurile publice, la care îi era îngăduit să ia loc pe banca rezervată tribunilor, printre tribunii în funcție; i s-a îngăduit, de asemenea, să dedice spoliile opime în templul lui Jupiter Feretrianus⁵, de parcă ar fi ucis chiar el cu mîna lui un general dușman, să adauge întotdeauna frunze de lauri împletite la fasciile lictorilor săi și, la reîntoarcerea de pe muntele Albanus, după sărbătorile Latine, să intre călare în Roma. Afară de aceasta i s-a acordat numele de părintele patriei și acest titlu a fost gravat pe monede⁶. Printr-un decret s-a hotărît ca ziua sa de naștere să fie sărbătorită prin sacrificii ținute pe cheltuiala publică; s-a dat și decretul ca statui înfățișîndu-l pe Caesar să fie înălțate în toate orașele și în toate templele din Roma; în cinstea lui au fost ridicate două statui pe tribuna din For de unde se țineau cuvîntările, una din statui înfățișîndu-l drept salvatorul vieților concetățenilor săi, iar cealaltă ca eliberatorul unui oraș asediat. Atît una cît și cealaltă erau împodobite cu acea coroană acordată de lege pen-

tru asemenea înfăptuiri. S-a mai hotărât ca în cinstea Noii Concordii să se clădească un templu⁷, prin care să se immortalizeze amintirea păcii instaurate la Roma de către Caesar și ca aici, în fiecare an, să se celebreze jocuri publice.

5 După ce a primit toate aceste onoruri, Caesar a fost însărcinat cu asanarea bălților Pontine⁸, cu străpungerea istmului din Pelopones precum și cu construirea unui nou local pentru Senat, căci Curia Hostilia fusese distrusă după restaurarea ei⁹ sub pretext că aici se cuvenea înălțat un templu în cinstea zeiței Fortuna, templu pe care l-a terminat Lepidus în timpul cât era comandant al cavaleriei. În realitate, dărâmarea vechii Curii s-a făcut pentru ca numele lui Sulla să nu mai fie păstrat nici măcar pe frontispiciul acestui edificiu¹⁰ și ca o nouă curie să fie construită, căreia urma să i se dea numele de Iulia. Tot așa, luna în care s-a născut Caesar a fost denumită iulie¹¹ și unul din triburi, prin tragere la sorți, s-a hotărât să devină tribul iulian. Printr-un alt decret, i s-a acordat lui Caesar dreptul de a fi censor pe viață, fără a avea nici un coleg, precum și dreptul de a se bucura de privilegiile acordate tribunilor plebei, adică de faptul că acela care i-ar fi adus vreun prejudiciu cu fapta sau cu vorba, să fie învinuit de sacrilegiu și expus blamului public. Fiul lui Caesar, dacă i s-ar fi născut un fiu, sau dacă ar fi adoptat pe cineva, urma să fie numit mare pontif.

6 Cum Caesar se arăta măgulit de toate aceste onoruri¹² i s-au mai pus la dispoziție un tron aurit¹³, o togă asemănătoare acelor pe care odinioară, în vremurile de demult, le purtau regii, precum și o gardă alcătuită din cavaleri și din senatori¹⁴; mai mult chiar, s-a mai hotărât ca pentru buna stare a sănătății lui Caesar să se țină rugăciuni publice în fiecare an, ca oamenii să depună jurăminte pe norocul lui Caesar și ca toate actele sale viitoare să fie ratificate. În cinstea lui s-au mai instituit, de parcă ar fi fost vorba de un semizeu¹⁵, săr-

bători care se țineau la cinci ani o dată, un al treilea colegiu de preoți, însărcinați să celebreze Lupercaliile, care a primit numele de colegiul preoților iulieni¹⁶; în mod permanent la luptele de gladiatori, fie la Roma, fie în Italia, s-a instituit o zi special consacrată lui Caesar. Și cum el a acceptat cu aceeași vădită plăcere noile semne de cinstire, printr-un decret i s-a dat și încuviințarea să asiste la reprezentațiile teatrale așezat pe un jilț aurit, să poarte o coroană de aur împodobită cu pietre scumpe, aidoma cu cele care împodobesc statuile zeilor, și ca unul din carele lui Caesar să fie adus în circurile unde se țineau alergări de cai. În cele din urmă a fost proclamat pe fața Jupiter Iulius și s-a decretat ca în cinstea lui Caesar și a mărinimiei de care a dat dovadă să se ridice un templu, înconjurat cu o incintă sacră, în care ar urma să officieze Antonius, oarecum în calitate de flamen dialis¹⁷.

7 Cu toate acestea (lucru care pune într-o lumină aparte ceea ce urmăreau lingușitorii lui Caesar) în vreme ce i se acordau toate aceste distincții extraordinare, senatorii au îngăduit ca în incinta pomoeriului să se construiască un mormânt pentru Caesar¹⁸; de asemenea, ei au săpat textul tuturor acestor decrete, privitoare la cinstirile cu care îl copleșiseră, cu litere de aur pe plăci de argint și aceste plăci au fost așezate la picioarele lui Jupiter Capitolinus. Prin acest gest ei arătau lui Caesar într-un chip cum nu se poate mai limpede că nu era altceva decât un muritor; la început ei i-au acordat toate aceste privilegii cu gândul că Caesar se va comporta cu moderație; apoi, pășind mai departe, când au început să-și dea seama că decretele lor îi făceau plăcere (cu excepția câtorva, Caesar le-a primit pe toate) au început să îngrămădească în onoarea lui cinstiri care de care mai exagerate. Unele dintre acestea erau date dintr-un exces de lingușire, altele însă numai din dorința de a-și bate joc de el. S-au mai găsit unii care au mers pînă acolo cu îndrăzneala încît i-au îngăduit lui Caesar să aibă legături cu orice femeie ar fi dorit¹⁹; căci pe acea vreme

încă, deși trecuse de 50 de ani, Caesar continua să întrețină legături cu mai multe femei deodată. Alții însă, și numărul acestora era predominant, acționau astfel numai ca să atragă cât mai repede asupra lui Caesar invidia și ura, cu scopul de a-i grăbi prăbușirea. Lucru care s-a și întâmplat în adevăr, deși toate aceste cinstiri l-au făcut pe Caesar să creadă că oamenii care le-au decretat în favoarea lui, departe de a conspira vreodată împotriva demnității pe care o reprezenta, vor împiedica și pe oricine altul să treacă la asemenea fapte. Din același motiv Caesar a încetat să mai umble însoțit de gărzi. Căci, sub cuvânt că nu are pentru ce să mai accepte înstituirea unei gărzi de senatori și de cavaleri, el a desființat pînă și garda care îl păzea mai înainte vreme²⁰.

8 Cele mai numeroase și mai importante dintre aceste decrete fuseseră date în aceeași zi²¹ (votate cu o majoritate zdrobitoare deși, Cassius²² și alți cîțiva senatori s-au abținut de la vot. Această atitudine a făcut mare vîlvă în jurul lor, fără ca totuși să li se întîmple vreun rău; blîndețea lui Caesar nu reieșea decît și mai mult în evidență); senatorii, s-au grăbit apoi să vină *in corpore* pentru a-l întîlni pe Caesar în pronaosul templului zeiței Venus, unde dictatorul stătea așezat pe un scaun, pentru a-i face cunoscute decretele votate de ei (toate aceste dezbateri avuseseră loc în absența lui Caesar, ca decretele să nu pară că au fost date prin constrîngere, ci că au fost supuse aprobării Senatului de bunăvoie). Caesar, fie orbit într-adins de zei, fie peste măsură de bucuros, i-a primit fără să se ridice în picioare și, prin această atitudine, a provocat indignarea tuturor, nu numai a senatorilor ci și a celorlalți cetățeni, așa încît asasinii au avut la îndemîna un pretext foarte bine venit pentru a-și justifica conspirația²³. Una lume, a pretins după aceea, pentru a-l dezvinovăți, că Caesar suferea de o diaree care nu-i dădea răgaz și că acesta a fost motivul pentru care a rămas așezat, de frică să nu pățească ceva. Totuși, această scuză n-a putut convinge, deoarece Caesar, care s-a ridicat puțin timp după ce primise de-

legația senatorială, s-a întors acasă pe jos; departe de a se lăsa convingși, detractorii lui Caesar l-au bănuț de a fi peste măsură de orgolios și au început să-l urască ca pe un om excesiv de mândru, tocmai pe el a cărui trufie ei înșiși au încurajat-o prin onoruri lipsite de orice măsură. După această întâmplare, atunci când Caesar a primit să fie numit dictator pe viață, bănuțelile nu au făcut decît să se înteească.

9 Caesar se afla în această situație când cei care conspirau împotriva lui, fără a mai ezita, trecură la fapte. Cu scopul de a-l face cît mai odios pînă și în ochii celor mai devotați prieteni, printre alte mijloace pe care le-au întrebunțat pentru a-l denigra ei au început să-l salute cu titlul de „rege” și să-l numească astfel și în cursul conversațiilor lor. Cum Caesar refuzase acest titlu și adresase chiar unele muștrări acelor care îl numeau astfel, fără ca totuși să dea într-adevăr de înțeles că nu se împăca nicidecum cu această titulatură, ei au încins în taină cu o diademă²⁴ una din statuile lui Caesar, așezată pe tribuna de unde se țineau discursurile. Tribunii plebei C. Epidius Marullus și C. Caesetius Flavius smulseră această diademă și Caesar s-a arătat foarte supărat, deși tribunii, departe de a roști cuvinte lipsite de respect la adresa lui, dimpotrivă l-au lăudat față de mulțime că Caesar nu simte nevoia unor distincții de acest fel. Deocamdată, cu toată ciuda pe care o resimțea, Caesar a știut să se stăpînească²⁵.

10 După aceea însă, pe când se întorcea călare de la muntele Albanus, deoarece tot s-au mai găsit unii care l-au numit „rege”, deși Caesar le-a răspuns că el nu este un „rege” ci doar Caesar²⁶, aceiași tribuni chemară în judecată pe cetățeanul care cel dintîi îl numise astfel pe Caesar. Când a văzut cum se desfășoară lucrurile, Caesar nu și-a mai stăpînit mînia și a dat frîu liber indignării sale, plîngîndu-se că tribunii îndeamnă la răscoală împotriva lui. Caesar s-a abținut pentru moment să ia măsuri aspre împotriva lor; cum însă tribunii au formulat ulte-

44. I.e.n.
(ianuarie)

rior în scris o plîngere către Adunarea Poporului că ei nu se mai bucură de libertate deplină, nici de siguranță pentru a lua cuvîntul în interesul public, Caesar, profund îndurerat, i-a convocat în fața Senatului unde i-a copleșit cu tot felul de acuzații, cerînd ca o hotărîre să fie luată cu privire la atitudinea acestor tribuni. Și cu toate acestea, el nu a opinat pentru pedeapsa cu moartea, deși cîțiva senatori s-au pronunțat pentru această pedeapsă. Dar, destituindu-i din funcție prin intermediul lui Helvius Cinna²⁷, unul dintre colegii lor, îi înlătură din Senat. Cei doi însă se arătau bucuroși de aceasta sau cel puțin s-au prefăcut că sînt, deoarece de aici înainte pretindeau ei, nu mai aveau de înfruntat nici un pericol dacă și-ar fi exprimat părerile fără opreliște; odată eliberați din funcțiile publice, aveau deplină libertate să privească desfășurarea evenimentelor ca dintr-un loc adăpostit. Cît despre Caesar, opinia publică l-a criticat pentru faptul că, în loc să se arate supărat, așa cum ar fi trebuit pe cei care îi dădeau titlul de rege, închisese ochii asupra vinovăției acestora, acuzînd în schimb atitudinea tribunilor.

11 La puțin timp după aceste evenimente s-a petrecut și un alt incident care dovedea și mai limpede că Caesar respingea doar cu vorba acest titlu, dar că în realitate ardea de dorința să-l capete. Cu prilejul sărbătorii Lupercaliilor²⁸, cînd se țin alergările la care participă tineri goi, Caesar, după ce a intrat în basilică²⁹ și s-a așezat în tribuna vorbitorilor pe jîțul său aurit, îmbrăcat cu toga regală și strălucind sub podoaba cununii sale de aur, Antonius, însoțit de ceilalți pontifici, îl salută cu titlul de rege și îl încinse cu diadema, grăind astfel: „Acest dar ți-l face poporul prin mijlocirea mea“. Caesar a răspuns că singur Jupiter este regele romanilor, și a trimis zeului diadema, la Capitoliu³⁰. Cu toate acestea, în loc să-și manifeste mînia, a dat ordin să se treacă în actele publice că el a refuzat domnia pe care poporul i-a oferit-o prin mijlocirea consulului. Așa s-a ivit bănuiala asupra unei înțelegeri secrete între Caesar și An-

tonius. Caesar a fost învinuit că năzuiește spre acest titlu dar că în același timp, încearcă să însceneze un act de violență în urma căruia să fie silit să accepte titlul. Acest lucru nu a avut ca rezultat decât să atragă asupra lui o ură și mai aprigă. Cîțiva cetățeni, în urma curentului de opinie creat împotriva lui Caesar, au găsit prilejul necesar de a propune în Comiții, pentru alegerile de consul, pe tribunii destituiți. Aceștia mergeau adesea acasă la Marcus Brutus³¹ și la alți cetățeni cunoscuți ca oameni cu multă tragere de inimă ca să-i convingă de necesitatea unei acțiuni împotriva lui Caesar și, afară de aceasta, îi îndemneau chiar și în public.

12 Ei afișau numeroase inscripții în care, făcînd abuz de faptul că numele lui Brutus era identic cu acela al faimosului Brutus care îi răsturnase pe Tarquini, proclamau neadevărul că este unul din descendenții acestuia. Se știe că, acel Brutus ucisese încă de tineri pe cei doi fii pe care îi avea, unicii de altfel, și nu lăsase nici un fel de urmaș³². Aceasta era povestea plăsmuită care trecea din gură în gură, pentru ca astfel Brutus, obligat de această rudenie închipuită să fie împins la fapte asemănătoare cu cele ale presupusului său străbun. Numai ce auzeai strigăte care îl chemau pe nume: Brutus! Brutus!³³ după care urma: „avem nevoie de un Brutus“. În sfîrșit, pe statuia bătrînului Brutus putea fi citită această inscripție: „O dacă ai fi trăit!“ iar pe tribunalul unde Marcus lua loc (căci acesta era pe atunci pretor și se dă numele de „tribunal“ aceluia loc unde se află sediul magistratului care împarte dreptatea), au aruncat mesaje cu aceste cuvinte: „dormi, Brutus“ și „tu nu ești Brutus“.

13 În urma acestor imbolduri, Brutus, care de altfel încă de la început luptase împotriva lui Caesar, a început să se hotărască la organizarea unui complot, deși din partea dictatorului nu avusese parte decât de binefaceri. Să nu uităm că el era nepotul și ginerele lui Cato, poreclit, așa cum am menționat, Cato din Utica³⁴.

Dintre toate femeile din acea vreme se spune că singură Porcia soția lui Brutus, a fost inițiată în taina complotului³⁵. Porcia, văzându-l pe soțul ei adâncit în gândurile ce-l frământau, l-a întrebat de ce este atât de absent și, cum nu a primit nici un răspuns, soția a presupus că el se ferește de ea din pricina slăbiciunii ei fizice, de teamă ca torturile să nu-i smulgă împotriva voinței ei vreo mărturie. Și atunci cuteză o faptă neobișnuită. Pe ascuns, își făcu singură o rană înfiorătoare la coapsă, pentru a încerca dacă este în stare să reziste la cazne. Apoi, după ce și-a învins durerea, fără să mai ia în seamă rana, se duse la soțul ei și îi vorbi astfel: „Brutus, zise ea, deși știu bine că ești încredințat despre tăria mea sufletească, mai știu că totuși nu ai încredere în tăria trupului meu; te-ai purtat așa cum ar fi făcut orice bărbat; eu însă, eu am descoperit că și trupul meu este în stare să nu vorbească“. Rostind aceste cuvinte ea îi arătă rana din coapsă și, după ce îl lămurii asupra pricinii pentru care se schingiuisese, spuse în continuare: „Și acum, îl îndemnă ea, spune-mi, fără să te mai ferești, tot ce ai pe suflet; nici focul, nici bicele și nici fiarele înroșite în foc nu mă vor face să vorbesc; nu sînt într-atît de femeie pe cît mă crezi. Dacă însă nici acum nu îmi acorzi încrederea, pentru mine este mai bine să mor decît să mai trăiesc. Nimeni de acum înainte să nu mă mai socoată drept fiica lui Cato și soția lui Brutus“.

14 La auzul acestor cuvinte Brutus își admiră soția și o puse la curent cu cele ce gîndea; în urma acestei destăinuirii, el însuși se simți mai întărit în planurile sale și îi dezvălui totul. După aceea atrase de partea lui pe cumnatul său, Caius Cassius, soțul surorii sale, care, de asemenea își datora viața lui Caesar. Mai mult chiar, Cassius fusese înălțat la funcția de praetor³⁶. Cei doi începură cu vremea să reunească în jurul lor și pe alți cetățeni care le împărtășeau simțămintele. Și numărul conjuraților s-a dovedit a fi destul de mare³⁷. Nu am de ce să citez numele tuturor, căci ar fi să fac o

înșirare fără rost; totuși, Trebonius³⁸, Decimus Brutus, care era supranumit Iunius, cât și Albinus, nu pot fi trecuți sub tăcere. Toți aceștia făceau parte din numărul acelor care primiseră numeroase semne de bunăvoință din partea lui Caesar, Decimus Brutus fusese chiar desemnat consul pentru anul următor și numit guvernator al Galliei Citerioare, ceea ce nu l-a împiedicat să conspire împotriva lui Caesar³⁹.

15 Și puțin a lipsit ca să nu fie dați în vileag din două motive: din pricina marelui număr al persoanelor implicate în complot (cu toate că Caesar nu pleca urechea la destăinuirile referitoare la comploturi, ba chiar pedepsea cu cea mai mare asprime pe aceia care îndrăzneau să-i deschidă ochii), cât și din cauză că ei au avut unele ezitări. Într-adevăr, stima pe care o aveau încă pentru personalitatea lui Caesar cât și frica de a nu fi striviți de ceilalți cetățeni care îl înconjurau în permanență pe Caesar, deși el nu mai avea nici un fel de gardă în jurul său, îi îndemneau să tot amâne lucrurile. Se înțelege că această întârziere putea să ducă la descoperirea proiectelor lor și să atragă după sine moartea conjuraților. Lucru care s-ar fi întâmplat negreșit, dacă n-ar fi fost siliți, aproape împotriva voinței lor, să treacă la fapte; un zvon, adevărat sau mincinos, așa cum se întâmplă de multe ori, răspândise știrea că pontificii denumiți quindecemviri ar fi publicat un oracol al Sibyllei după care parții nu ar fi putut nicicând fi înfrinți de altcineva decât de un rege⁴⁰. Prin urmare, era de datoria acestor sacerdoți să propună ca titlul de rege să-i fie acordat lui Caesar. Conspiratorii, încredințați de temeinicia acestui zvon și deoarece magistrații (din numărul cărora făceau parte atât Brutus cât și Cassius), obligați să voteze o propunere de o asemenea importanță, nu ar fi fost în prealabil autorizați să-și exprime părerea, dar nici n-ar fi putut păstra tăcere, conjurații, repet, s-au grăbit să-și îndeplinească planurile înainte ca o propunere de acest fel să fie adusă în dezbatere.

16 Așadar, ei au hotărât să-l atace pe Caesar în plin Senat⁴¹. După socoteala lor, Caesar, care într-un asemenea loc nu avea de ce să se teamă putea fi astfel mai ușor surprins. De asemenea, își dădeau seama că și pentru ei înșiși va fi mai lesne de introdus pumnalele în Senat fără nici un pericol, dacă le-ar fi ascuns în tecile de piele în locul stiletelor. Ceilalți senatori, luați pe neașteptate n-aveau posibilitatea să-l apere pe dictator, dezarmați cum erau. Și, de altfel, chiar dacă cineva ar fi îndrăznit să-i sară în ajutor, ei își puneau nădejdea în corpul de gladiatori pe care aveau de gând să-i așeze din vreme în teatrul lui Pompeius în număr mare, sub pretext că aceștia urmau să dea un spectacol de lupte. Căci în acel teatru, într-o încăpere a peristilului, trebuia să se țină atunci ședința Senatului⁴². Când sosi ziua fatală, ei se întruniră dis de dimineață în Curie și îl poftiră pe Caesar să vină și el.

17 Complotul a fost adus la cunoștința lui Caesar de către prezicători dar i-a fost anunțat și de visurile rele. În noaptea precedentă atentatului, soției lui Caesar⁴³ i s-a părut că locuința lor se năruie, că soțul ei fusese rănit de câțiva cetățeni și că găsisse scăpare în brațele ei. Caesar, la rîndul lui, avu și el o viziune în care apărea suit pe crestele norilor, atingînd mîna lui Jupiter. S-au mai ivit și alte numeroase semne asupra cărora nu exista nici o îndoială: scuturile zeului Marte care, conform unui obicei din străbuni, se aflau în păstrarea lui Caesar, în calitate de mare pontif, au zăngănit prelung în faptul nopții; ușile de la camera în care dormea s-au deschis de la sine. Victimele pe care le-a sacrificat ca jertfe aduse pentru a împăca aceste semne rele nu i-au vestit, nici ele, nimic bun; păsările care slujesc de obicei la luarea de auspicii, îl îndemneau la rîndul lor să nu-și părăsească casa. Întîmplarea petrecută cu jilțul aurit a fost considerată de asemenea, după asasinat, tot ca o prevestire sinistă. Într-adevăr, cum Caesar întîrziase, lictorul scosese afară din încă-

perea Adunării acest jilt, crezînd că nu va mai fi nevoie de el.

18 Pe cînd Caesar întîrzia, reținut de aceste semne nefaste, conjurații, de teamă ca nu cumva o amîinare (căci se răspîndise zvonul că în acea zi Caesar avea intenția să rămîină la el acasă), să ducă la destrămarea complotului și ca, pe urmă, ei înșiși să fie descoperiți, trimit acasă la Caesar pe Decimus Brutus — acesta se bucura de faima că este cel mai bun prieten al dictatorului — pentru a-l hotărî să vină. Brutus, după ce a spulberat toate argumentele pe care le aducea Caesar, adăugînd că Senatul dorea negreșit să-l vadă, l-a hotărît să iasă⁴⁴. Tocmai atunci statuia lui Caesar, așezată în vestibulul casei, s-a prăbușit singură de pe piedestal și s-a spart în bucăți. Dar Caesar nu ținu seama nici de această ultimă prevestire (căci destinul hotărîse să pună capăt vieții lui chiar în acea zi) și nici nu vru să dea ascultare unui oarecare cetățean venit să-i denunțe conspirația; nu și-a dat nici măcar osteneala să citească un sul care îi fusese înmînat de acest om, pe care sul se aflau scrise cu de-amănuntul pregătirile complotului, gîndind că era vorba despre o treabă care putea să mai aștepte. Pe scurt, Caesar avea așa de mare încredere în soarta lui încît, adresîndu-se aceluia prezicător care altădată îl sfătuisese să se ferească de acea zi, îi spuse cu ironie: „Ce ne facem cu prezicerile tale? Nu vezi că ziua despre care aveai atîtea temeri a sosit și că eu trăiesc încă?” La care, după cîte se spune, prezicătorul s-a mulțumit să răspundă doar atît: „A sosit, dar n-a trecut”⁴⁵.

19 După ce Caesar a intrat, în sfîrșit, în Senat, Trebonius l-a reținut pe Antonius afară. Conjurații își făcuseră planul să-l ucidă atît pe Antonius cît și pe Lepidus. Dar, de teamă ca numărul victimelor atentatului să nu le atragă învinuirea că năzuiesc spre puterea supremă și nu spre eliberarea Romei de tiranie, așa cum pretindeau ei că fac asasinîndu-l pe Caesar,

s-au răzgîndit și au hotărît ca Antonius nici măcar să nu fie de față la omor⁴⁶; cît despre Lepidus, acesta plecase în fruntea unei expediții militare și se afla în afara incintei orașului. Așadar, Trebonius îl ținea de vorbă pe Antonius; toți ceilalți, în acest timp, înconjurîndu-l în mare număr pe Caesar (de care puteai oricînd să te apropii și să-i vorbești cu cea mai mare ușurință) începură, unii, să discute cu el, iar alții să-i adreseze anumite rugămînti⁴⁷, așa încît să spulbere orice urmă de bănuială din partea dictatorului. Apoi, cînd a sosit clipa hotărîtă, unul din conjurați⁴⁸ înaintă spre Caesar, ca și cum avea de gînd să-i mulțumească pentru o binefacere și, smulgîndu-i toga de pe umăr dădu astfel și celorlalți complici semnalul convenit. Aceștia năpustindu-se cu toții deodată din toate părțile asupra lui Caesar, îl străpunseră cu lovituri de pumnal; numărul mare al acelor care îl copleșeau îl împiedică pe Caesar să spună sau să facă ceva. Învăluindu-se în togă, a fost doborât de nenumărate lovituri⁴⁹. Aceasta este versiunea cea mai verosimilă deși unii istorici adaugă că atunci cînd l-a văzut pe Brutus care îl lovea cu sete, ar fi strigat: „Pînă și tu, fiul meu!“.

20 S-a iscat o zarvă de nedescris atît printre cei care se aflau înăuntrul Senatului cît și printre acei care erau afară, lucru de înțeles din cauza neprevăzutului acestui atentat și, deoarece nimeni nu știa cine sînt ucigașii, cîți erau la număr și ce gînduri aveau. Toată lumea se credea în primejdie. Pierzîndu-și cumpătul, oamenii au început să fugă care încotro, răspîndind panica și în rîndurile acelor care se nimereau să le iasă în cale. De la cei care fugeau nu se putea înțelege nimic limpede, se auzeau doar strigăte de acest fel: „fugi, încuie-te; fugi, încuie-te“. Ceilalți cetățeni culegeau pe rînd ecourile acestor strigăte și le repetau, unul ici, altul dincolo, umplînd orașul de vaiete și jale. Oamenii se năpusteau în ateliere sau în case pentru a se ascunde, deși ucigașii alergaseră în For și se străduiau să dea de înțeles poporului atît prin gesturi

cît și prin strigăte că nu au de ce să se teamă. Acest lucru îl proclamau cu voce puternică și nu încetau să invoce mereu numele lui Cicero⁵⁰. Cu toate acestea, gloata nu era dispusă să se încreadă în adevărul cuvintelor lor și nu dădea semne că se liniștește. Abia mai târziu, și numai cu mare greutate, cînd oamenii s-au convins că nimeni nu este ucis sau arestat, încrederea a revenit și lumea începu să se liniștească⁵¹.

21 După ce poporul s-a întrunit în Adunare, ucigașii au vorbit timp îndelungat împotriva lui Caesar cît și în favoarea unui guvernămînt democratic. Ei îi îndemnară pe cetățeni să capete încredere și să nu se teamă de nimic rău. Ei nu-l omorîseră pe Caesar după cîte au declarat în fața Adunării, pentru a pune mîna pe putere sau pentru cine știe ce interese personale, ci cu scopul ca cetățenii romani liberi, dînd ascultare numai legilor, să se poată bucura de aici înainte de o guvernare dreaptă. Aceste cuvinte, precum și altele asemănătoare au avut darul să potolească poporul, mai ales cînd lumea s-a lămurit că nimeni nu pățește nimic. Cu toate acestea, oricum stăteau lucrurile, de teamă să nu li se întindă și lor o capcană, conjurații s-au suit pe Capitoliu, de parcă aveau de gînd să înalțe rugăciuni zeilor și aici petrecură o zi și o noapte. Spre seară, cîțiva dintre fruntașii orașului care nu participaseră la complot, cînd și-au dat seama că ucigașii erau ridicați în slăvi, le-a venit în gînd că ar fi bine să se bucure și ei de faima faptului îndeplinit și de unele recompense care, după cîte bănuiau, urmau să răsplătească crima comisă⁵². Așa că s-au grăbit să se alăture la grupul conspiratorilor. Ei au avut totuși parte de răsplata cuvenită întocmai cum li se cuvenea, căci toate li s-au întîmplat pe dos. N-au obținut nici un fel de renume (de altfel realitatea era că nici nu participaseră la complot) dar, în schimb, au avut parte de toate primejdiile care i-au pîndit pe adevărații făptași, de parcă ar fi luat și ei parte la conspirație.

22 Dolabella, văzînd cum stau lucrurile, crezu de cuviință să treacă la acțiune⁵³. El preluă cu forța funcția de consul, care nu-i aparținea încă și, după o scurtă cuvîntare adresată poporului asupra împrejurărilor atunci actuale, se sui pe Capitoliu. Lucrurile se aflau în acest stadiu cînd Lepidus, pus la curent cu cele petrecute, ocupă Forul cu trupele sale în timpul nopții și, în dimineața următoare, se adresă și el poporului într-o cuvîntare în care îi înfieră pe asasini. Antonius, la rîndu-i, îndată după moartea lui Caesar fugise și își aruncase toga de consul ca să nu fie recunoscut, și în tot cursul nopții stătuse ascuns. Totuși, cînd a aflat că ucigașii se află pe Capitoliu, iar Lepidus în For, întruni Senatul în templul zeiței Ceres și propuse ca situația nou creată să fie adusă în discuție⁵⁴. Cuvîntul a fost luat de diferiți senatori, fiecare exprimîndu-și părerea personală. Iată cuvîntarea lui Cicero⁵⁵, prin care a izbutit să-i convingă pe toți senatorii:

23 „Părerea mea este că într-o discuție publică, nimeni nu trebuie să țină seama nici de simpatii și nici de simțăminte de ură, ci fiecare trebuie să pună în lumină ceea ce crede că este spre binele obștesc. Ar fi, într-adevăr, nepotrivit din partea noastră să pretindem de la pretori și de la consuli să-și diriguiască toate acțiunile lor după dreapta judecată și, dacă se abat uncori de la această cale, să-i tragem la răspundere pînă și asupra acelor întîmplări care sînt în mîna soartei, ca în schimb, într-o dezbatere publică, cînd ne vedem stăpîni absoluți pe părerile noastre, să jertfim intereselor particulare tot ceea ce este folositor poporului. Din această pricină, senatori, întotdeauna am crezut că este de datoria mea să vă dau sfaturi sincere și drepte, îndeosebi în împrejurările de astăzi, cînd, fără să ne mai preocupăm de nimic altceva, condiția esențială este să rămînem uniți. Numai astfel vom putea asigura salvarea noastră și vom izbuti să strîngem în jurul nostru și pe alții. Dimpotrivă, dacă vom căuta

să cercetăm totul cu amănunțime, teamă mi-e că din nefericire nu vom ajunge la nici un capăt; dar nu vreau ca la începutul acestei cuvântări să pronunț cuvinte grele.

24 Înainte vreme — și această stare de lucruri nu a dăinuit puțin timp — cei care aveau armele în mână erau totodată, cum adesea se întâmplă, și stăpînii statului; așa se făcea că ei erau acei care hotărau ce subiecte să fie dezbătute în Adunarea Senatului și nu voi, care aveți datoria să examinați cele ce ei trebuiau să aducă la îndeplinire. În clipa de față, ca să zicem așa, lucrurile s-au întors în așa fel, încît orice hotărîre care se cuvine luată este în puterea voastră; depinde numai de voi să restaurați concordia și, odată cu ea, libertatea, sau să provocați iarăși neînțelegeri și noi lupte civile care vor avea drept rezultat ridicarea unui alt stăpîn. La hotărîrile pe care le veți vota astăzi se vor supune și toți ceilalți. Deoarece aceasta este situația, cel puțin, după părerea mea, afirm că este de datoria noastră să renunțăm la dușmăniile și la rivalitățile noastre sau cum vreți să le numiți, și să ne întoarcem la pacea de odinioară, la prietenie și la bună înțelegere. Gîndul nostru să-l ațintim, dacă nu avem alt țel înaintea ochilor, spre acele timpuri în care, bucurîndu-ne de o astfel de guvernare, am cucerit țări, bogății, glorie și ne-am cîștigat aliați; de atunci însă, de cînd ne-am lăsat pradă patimilor, pricinuindu-ne atîtea necazuri unii altora, starea noastră, în loc să se îmbunătățească s-a înrăutățit din ce în ce mai mult. În ce mă privește, sînt departe de a crede că există alt mijloc de salvare în împrejurările de astăzi, decît acela de a lua de îndată, și aceasta cît mai repede cu putință, o hotărîre salutară. Altfel nu vom mai putea nicicînd îndrepta lucrurile.

25 Pentru a vă da seama de adevărul cuvintelor mele, luați seama la stările actuale și comparați-le cu ceea ce a fost odinioară. Nu vedeți oare ce se întâmplă?

Nu vedeți că poporul este din nou împărțit în facțiuni și în tabere vrăjmașe? Unii au trecut de partea cutăruia, ceilalți de partea altuia. Iată-i că alcătuiesc de pe acum două popoare și două tabere aparte. Unii s-au grăbit să ocupe Capitoliul⁵⁶, de-ai zice că se tem de năvala gallilor; în acest timp, ceilalți, întruniți în For⁵⁷, se pregătesc să-i asedieze, de parcă ar fi cartaginezi și nu romani. N-ați auzit oare că pe vremuri, în repetate rînduri, cînd neînțelegerile interne i-au determinat pe unii cetățeni să ocupe Aventinul și Capitoliul — unii au ocupat pînă și muntele Sacru — de fiecare dată cînd s-au dus tratative, fie de la egal la egal, fie cu mici concesii reciproce, ei s-au împăcat pînă în cele din urmă și au încetat pe dată să-și poarte ură unii altora? În vremurile care au urmat numai așa au putut cu toții laolaltă, datorită păcii și buneii înțelegeri, să ducă la bun sfîrșit prin eforturi comune războaie numeroase și de mare importanță. În schimb, de fiecare dată cînd au ajuns la crime și măceluri, unii mînați de dorința de a se răzbuna pe drept față de aceia care ei cei dintîi le pricinuiseră neajunsuri, iar alții, din simpla ambiție ca să nu aibă pe nimeni de-asupra capului lor — nicio dată nu a rezultat ceva bun pentru popor. Să mai fie oare într-adevăr nevoie să-mi irosesc timpul evocînd amintiri, în fața unor oameni care cunosc faptele cel puțin tot atît de bine ca și mine, despre Valerius⁵⁸, Horatius, Saturninus, Glaucia și Gracchi? Cînd aveți așadar asemenea pilde nu în istoria altor popoare, ci în propria noastră istorie, nu mai stați la îndoială să imitați exemplul unora și să vă feriți de cel dat de alții⁵⁹. Și, deoarece înseși evenimentele au dovedit, prin experiențele pe care le-ați trăit, care este dezlegarea greutăților asupra cărora deliberați, străduiți-vă să nu vedeți în cuvîntarea mea o înșirare de vorbe goale, ci luați în considerare numai cele ce sînt folositoare binelui obștesc, ca și cum ar fi fost încă de pe acum traduse în realitate. Nu vă pripiți cu ușurință spre speranțe deșarte, fără să fi chibzuit înainte; aveți datoria să

consolidați previziunile voastre pe o credință absolut sigură.

26 Așadar, pildele luate din istoria poporului nostru și de la străbuni vă îndreptățesc să adoptați această cuminte hotărâre despre care am vorbit. Tocmai din acest motiv n-am vrut să folosesc exemple luate din istoria altor popoare, deși în această privință aș putea să citez cu miile. Mă voi mărgini, cu toate acestea, la un singur exemplu, și anume la acela al celui mai înțelept și mai vechi oraș, al unui oraș de la care străbunii noștri nu s-au sfiit să-și însușească anumite legi. Socot că ar fi o adevărată rușine pentru noi, dacă, ținând seama de superioritatea puterii și a inteligenței noastre asupra atenienilor, am fi depășiți de către ei în înțelepciunea hotărârilor pe care avem datoria să le luăm. Atenienii, după ce au fost învinși odinioară în război de către lacedemonieni, și au avut de suferit tirania unor cetățeni atotputernici⁶⁰, ca urmare a neînțelegerilor civile (povestesc un lucru pe care cu toții îl știți prea bine), n-au scăpat de nenorocirile care îi copleșeau decît atunci cînd au luat hotărîrea, prin făgăduieli solemne făcute de ambele părți, că vor încerca să dea uitării multele și îngrozitoarele rele care se abătuseră asupra lor, că niciodată de aici înainte nu vor trage pe cineva la răspundere și că nu vor păstra ură împotriva cuiva⁶¹. Prin această înțeleaptă hotărîre, atenienii, nu numai că au scăpat de tiranie și de neînțelegerile interne, dar, ceva mai mult chiar, au izbutit să recîştige prosperitatea. După ce și-au redobîndit independența au refăcut imperiul pe care îl dețineau asupra elenilor și, în cele din urmă, s-au văzut adesea destul de puternici ca să-i salveze sau să-i piardă după voie pe înșiși lacedemoni cît și pe tebani. Cu toate acestea, dacă acei care au pus stăpînire pe Phyle și au coborît la Pireu⁶², și-ar fi manifestat dorința de răzbunare asupra locuitorilor orașului pentru nedreptatea la care fuseseră supuși, poate ar fi făcut un lucru justificat, dar, totodată ar fi pricinuit

și ar fi suferit ei înșiși nesfârșite nenorociri; căci, așa cum obținuseră victoria, împotriva oricărei speranțe, tot așa s-ar fi putut, la rîndul lor, să fie și ei înfrinți⁶³.

27 În asemenea împrejurări nimic nu rămîne sta-tornic; apoi, dacă un om are puterea în mîna, aceasta nu înseamnă numaidecît că va obține și izbînda. Dim-potrivă, mulți luptători plini de încredere au suferit înfrîngerii, iar mulți alții, care au căutat să se răzbune s-au nenorocit pe ei înșiși. Oamenii depășiți în anu-mite împrejurări, nu înseamnă numaidecît că sînt și doborîți fără nădejde, numai pentru că sînt expuși la nedreptăți; și nici despre cei care se află în fruntea altora datorită puterii lor nu se poate spune că sînt asigurați împotriva oricărui risc pentru simplul fapt că se bucură de această superioritate. Și unii și alții sînt supuși în mod egal neprevăzutului ascuns în lucrurile omenești, cît și schimbărilor aduse de soartă⁶⁴. Oamenii văd adesea cum balanța înclină nu către speranțele fru-moase pe care le nutresc, ci spre partea neprevăzută pe care mersul lucrurilor omenești și norocul o împinge în prim plan. De unde rezultă că din aceste motive cît și din pornirea spre răzbunare (căci omul care a suferit sau care crede că a suferit o nedreptate este ispi-tit să îndrăznească mai mult decît poate să înfăptuiască), mulți oameni se hotărăsc să înfrunte primejdii care le depășesc puterile, însuflețiți de speranța că vor în-vinge, sau cel puțin că nu vor muri fără să fi fost răzbunați; învingători în unele țeluri urmărite, învinși în altele, rînd pe rînd obținînd victorii asupra altora sau, la rîndul lor, suferind înfrîngerii, îi vezi pe unii cu totul distruși în timp ce alții nici măcar nu bagă în seamă că au repurtat, cum se zice, o victorie cadmeană⁶⁵. Cu vremea, cînd în urma unei asemenea victorii oamenii constată că nu s-au ales cu nimic, ajung să recunoască că au urmat o cale greșită.

28 Adevărul acestor considerente l-ați constatat voi înșivă prin experiență. Luați seama la ce spun: Marius

a fost stăpîn pe situație cîva timp în perioada răzvrătirilor interne; apoi, după ce a fost răsturnat și a strîns un corp de oaste, știți prea bine cele ce a săvîrșit. Tot așa a procedat și Sylla, (pentru a nu-l mai cita nici pe Cinna⁶⁶, nici pe Carbo⁶⁷ și nici pe ceilalți care s-au ridicat între Marius și Sylla): după ce a fost la început atotputernic, s-a văzut și el înfrînt; apoi, după ce a preluat din nou puterea supremă în mîinile sale, nu există act de cruzime pe care să nu-l fi săvîrșit. După care Lepidus⁶⁸, pretextînd că dorește să răzbune excesele acestora, în fruntea unei cete de partizani a semănat teroarea aproape în întreaga Italie. Cînd, în sfîrșit am scăpat și de el, cred că vă aduceți aminte de numeroasele și feluritele neajunsuri pe care le-am avut de suferit din partea lui Sertorius și a tovarășilor care-l însoțeau după ce a dezertat. Dar Pompeius, dar Caesar însuși — pentru a nu mai aminti nici de Catilina și nici de Clodius — n-au luat ei oare mai întîi armele unul împotriva celuilalt, deși erau rude, și apoi, n-au răspîndit ei în chip și fel necazuri fără sfîrșit, nu numai în orașul nostru și în restul Italiei, ci, ca să zic așa, în întreaga lume? După moartea lui Pompeius și pieirea atîtor cetățeni, vă întreb, venit-a cumva liniștea? De unde oare vă rog? Sîntem departe de așa ceva. Singură Africa știe, și apoi Iberia, care este numărul adevărat al celor căzuți și de o parte și de alta. Ei, și? Cel puțin, după atîtea sacrificii, ne bucurăm cumva de pace? Ce fel de pace, cînd Caesar însuși zace neînsuflețit, întins aci de față, cînd Capitoliul este ocupat, cînd în For se aude zăngănit de arme și întreg orașul este cutremurat de teamă!

29 Așa se întîmplă totdeauna cînd anumiți cetățeni încep să provoace răzmerițe și caută apoi fără tihnă să înăbușe violența prin violență, cînd, în loc să-și restrîngă răzburarea în limitele echității și a umanității, nu ascultă decît de vocea patimilor și de atotputernicia susținută de forța armelor. Într-o asemenea împrejurare se ivește în mod necesar un șir neîn-

trerupt de rele, pășim într-o perioadă în care calamitățile urmează una după alta și, în mod fatal, se condiționează reciproc. Într-adevăr, atunci când cuiva toate îi merg din plin, omul profită cu aroganță de aceste favoruri ale soartei și nu se gîndește să pună frîu abuzurilor pe care le comite; cînd este crunt lovit, datorită mîniei pe care o aprinde o stare de nefericire, omul, dacă prăbușirea lui nu este imediată, se vede stăpînit de dorința de a se răzbuna pe acela care l-a nedreptățit, pînă cînd se împlinește răfuiala. Restul mulțimii, deși se află în afara acestei înfruntări, fie din simțăminte de milă față de cel care a fost înfrînt, fie din ciudă față de cel ajuns la putere, temîndu-se să nu aibă aceeași soartă ca cel dintîi și, totodată în speranța că este în stare să săvîrșească aceleași isprăvi ca și învingătorul, nu se poate stăpîni să nu sară în ajutorul oprimaților. Și iată cum, pînă și acea parte neangajată a corpului cetățenesc se vede amestecată în luptele civile, cum rînduri de cetățeni sub pretext că doresc să-i răzbune pe cei mai slabi, cad victimă de parcă ar fi un lucru legitim și periodic, însuși răului pe care încearcă să-l curme. Așa se face că toți aceștia, cînd le sună ceasul, sînt sortiți pierzaniei și, pe urmele lor, trag pe diferite căi în prăpastie întreg statul.

30 Nu vedeți oare de cîtă vreme ne irosim puterile războindu-ne fără răgaz între noi, cîte și ce fel de rele am avut de suferit în acest răstimp și, lucru încă mai groaznic, cîte rele am făcut noi înșine? Cine oare ar fi în stare să numere cîți bani am ridicat cu silnicie de la aliați, sau cîte bogății au fost răpîte în chip nelegiuit de la altarele zeilor, scoase chiar din patrimoniul nostru, de unde am avut și de unde nu⁶⁹? Cîți bani am cheltuit noi oare unii împotriva celorlalți? Dar cine ar fi în stare să citeze numărul aceluia care au pierit, și nu mă refer, în general, la alți oameni (căci nimeni nu va putea ști vreodată numărul acestora), ci la ordinul cavalerilor și al senatorilor? Dintre toți aceștia, se prea poate ca măcar unul, în războaiele noastre cu popu-

lațiile străine, să se fi dovedit cîndva în stare, fie viu, fie sacrificîndu-și viața, să salveze integritatea statului roman. Cîți Curtius, Decius, Fabius, Gracchi, Marcellus, Scipioni nu au pierit oare — nu pe Jupiter! — pentru a-i respinge pe samniți, pe latini, pe iberi sau pe cartaginezi, ci pentru a muri fără glorie, alături de adversarii lor? Dar cei care au căzut cu arma în mînă, oricît de trist ar fi acest lucru, sînt cei mai puțin demni de plîns. La luptă ei au plecat de bunăvoia lor — dacă cumva cuvîntul „de bunăvoie“ poate fi aplicat la oameni îmboldiți de teamă — și au întîmpinat, e adevărat, o moarte nedreaptă, dar bărbătească; ei au căzut într-o luptă în care se înfruntau forțe egale, însuflețiți de speranța de a scăpa și de a învinge, loviți înainte de a apuca să se dezmeticească. Dar cei care în casele lor, pe străzi, în For, în plin Senat și pînă și pe Capitoliu, — și nu mă refer aici numai la bărbați, ci și la femei, nu numai la oamenii în floarea vîrstei, ci și la bătrîni și copii, — și-au pierdut viața în chipul cel mai jalnic, victime nevinovate ale violenței, cum putem oare să le deplîngem îndeajuns trista lor soartă? Cu toate acestea, calamitățile care s-au abătut asupra noastră, atît de numeroase și atît de mari cum niciodată toți dușmanii noștri adunați la un loc nu ne-au făcut să suferim ceva asemănător, cum noi înșine nu i-am făcut pe ei să sufere, după ce i-am stîrnit pe rînd, unii împotriva celorlalți, nu numai că nu resimțim tristețe și nu încercăm prin sforțări generoase, să le punem capăt, dar iată că ne bucurăm de tot ce s-a întîmplat, dăm serbări grandioase, acordăm numele de binefăcători aceluia care le-au săvîrșit. În ce mă privește, îmi închipui că această viață pe care am dus-o în ultima vreme nu mai este o viață de oameni, ci de fiare care se sfîșie între ele.

31 Dar de ce oare să ne mai tînguim asupra trecutului? Căci n-am fi în stare să dregem ceea ce s-a întîmplat; să ne gîndim mai degrabă la viitor. În acest scop am evocat aceste amintiri, nu pentru a

reaminti nenorocirile noastre comune care nicicînd n-ar fi trebuit să se petreacă. Intenția mea este aceea de a vă determina să trageți concluzii și să încercați să mai salvați ceea ce a rămas. În adevăr, singurul folos de pe urma nenorocirilor este străduința de a ocoli greșelile asemănătoare. Acest lucru vă stă încă la îndemînă să-l săvîrșiți, acum mai ales, cîtă vreme răul e abia la început; deocamdată, la răscoală nu au luat parte decît relativ puțini cetățeni, iar cei care s-au ridicat la luptă, pînă în prezent nu au fost nici învingători, nici învinși; speranța succesului sau mînia răzbu-nătoare nu i-a determinat încă să se avînte fără chib-zuință în primejdie, împotriva interesului lor. Acest rezultat atît de important, sînt sigur că puteți să-l obțineți fără să fiți nevoiți să vă obosiți, fără nici un risc, fără să cheltuiți bani sau să provocați vărsări de sînge, ci numai printr-un simplu decret, destinat să aducă amnistia ofenselor reciproce.

32 Dacă anumite greșeli au fost săvîrșite, nu este acum momentul oportun nici să inițiem o cercetare asupra lor, nici să acuzăm, nici să pedepsim. În momentul de față nu este vorba de un proces pe care-l judecați, așa ca să fiți nevoiți a căuta soluția justă. În dezbateri este adusă reglementarea treburilor publice pentru a se găsi soluția cea mai bună. Dar nu vom ajunge la acest scop decît dacă vom închide ochii asupra anumitor fapte, așa cum obișnuim să procedăm cu copiii noștri. Departe de a le cere cu rigurozitate socoteala despre tot ce fac⁷⁰, ne vedem nevoiți să trecem mai ușor asupra multor lucruri; căci nu este bine, pentru greșeli care nu sînt prea grave, să-l pedepsim fără milă pe cel vinovat, ci mult mai potrivit este să-i trezim conștiința cu blîndețe și înțelegere. Și în încercarea prin care trecem, noi, care sîntem nu numai cu numele, ci și în fapt părinții comuni ai întregului popor, să ne ferim să pașim spre o examinare prea aprofundată a situației, de frică să nu pierim împreună cu toții. Căci, dacă, pe de o parte, împotriva

lui Caesar pot fi formulate multe învinuiri, așa ca moartea lui să apară ca o răzbunare dreaptă, pe de alta, și împotriva asasinilor lui pot fi îndreptate suficiente acuzații care ne-ar da dreptul în mod legal, să-i pedepsim așa cum se cuvine. Toate acestea ar fi însă fapte săvârșite de oameni care doresc să reaprindă vîlvătaia războiului civil, în timp ce acei ale căror delibărări sînt cîrmuite de înțelepciune, au datoria nu să-și facă rău lor înșiși, aplicînd întocmai litera legii, ci luînd seama la propria lor supraviețuire, prin măsuri îngăduitoare. Și astfel, cele ce s-au petrecut, cred că e bine să fie considerate întocmai ca urmările unei grindini sau ale unui uragan, și este mai cuminte să fie date uitării. Trăiți de aici înainte, cel puțin, bucurîndu-vă de bună înțelegere, încercînd să vă cunoașteți unii pe alții întrucît sînteți vlăstare ale acelorași triburi, concetațeni și rude.

33 Și, ca nimeni să nu-și închipuie că doresc să fiu pe placul ucigașilor lui Caesar, că vorbesc în favoarea lor, cerînd să nu fie pedepsiți, deoarece altădată m-am aflat de partea lui Pompeius, nu vă voi spune decît un singur lucru; toți, presupun, știți prea bine, fără umbră de îndoială, că simțămintele mele de prietenie sau de dușmănie n-au fost niciodată inspirate, față de nimeni, din motive strict personale; că, departe de așa ceva, singur interesul public, grija față de libertatea publică și de restaurarea concordiei, au fost unica mea regulă de conduită, indiferent dacă pe unii i-am urît, iar pe alții i-am îmbrățișat. Iată pentru ce voi trece asupra multor lucruri pe care le mai aveam de spus și nu voi mai rosti decît puține cuvinte. Sînt atît de departe de o asemenea purtare, de orice alt interes afară de salvarea statului încît, după părerea mea, este necesar să se acorde conspiratorilor nu numai impunitatea pentru toate faptele săvârșite împotriva legilor, fapte pe care le-au comis cu atîta îndrăzneală împotriva lui Caesar, ci, să respectăm pînă și onorurile, funcțiile și darurile⁷¹ pe care le-au primit de la victima lor, cu

toate că în acest complot sînt multe lucruri cu care nu pot fi de acord. Eu unul nu aş fi sfătuit pe nimeni la un asemenea act sau la o hotărîre de acest fel. Dar, pentru că ceea ce s-a făcut nu mai poate fi îndreptat, opinia mea este că potrivit ar fi să renunţaţi la orice cercetare amănunţită cu privire la atentat. De ce, într-adevăr, pentru că anumiţi oameni mai păstrează încă ceea ce au primit pe nedrept şi fără să fi meritat, pentru ce, vă întreb, să provocaţi un prejudiciu tot atît de mare ca avantajul pe care l-aţi avea dacă, stînd liniştiţi, n-aţi da nici un motiv de teamă şi de tulburare celor ce deţin puterea? De altfel, cuvintele mele, deocamdată se referă numai la măsurile care sînt acum urgente; cînd lucrurile se vor linişti, vom vedea noi ce mai avem de făcut“.

34 Prin acest discurs, Cicero a convins Senatul să decreteze ca nimeni să nu impute cuiva fapte din trecut. Pe cînd se petreceau toate acestea, ucigaşii, la rîndul lor, promiteau şi ei soldaţilor că nici una din hotărîrile luate de Caesar nu va fi clintită. Deoarece îşi dădeau seama că soldaţii erau foarte nemulţumiţi, din teamă că vor fi lipsiţi de darurile făgăduite de Caesar, ei s-au grăbit, chiar înainte ca Senatul să fi adoptat vreo rezoluţie, să cîştige armata de partea lor. Iată pentru ce, strîngîndu-i într-un loc, de unde vocea lor putea fi auzită, pe toţi aceia care se găseau la poalele colinei Capitoliului, le-au adresat cuvinte potrivite cu împrejurarea, iar în For au împrăştiat manifeste prin care îşi luau obligaţia să nu lipsească pe nimeni de nimic, să nu facă nimănui nici un rău şi să ratifice toate actele lui Caesar. Ei îi îndemneau pe ostaşi la bună înţelegere între dînşii, luîndu-şi obligaţia, prin jurăminte solemne, să se țină de cuvînt faţă de tot ceea ce făgăduiseră. De îndată ce rezoluţia Senatului a fost proclamată, soldaţii încetară să mai dea ascultare ordinelor lui Lepidus, iar conjuraţii nu mai avură nici o sfială faţă de persoana acestuia; la îndemnul lui Antonius, mai ales, şi împotriva dorinţei lui Lepidus, ei au început să se potolească şi să revie-

nă la intenții pașnice. Lepidus, în adevăr, sub pretextul răzbnării lui Caesar, era dornic să provoace instigații și, cum deținea o importantă comandă militară, speranța lui era să urmeze lui Caesar la puterea de dictator și astfel să ajungă să dețină o autoritate egală cu aceea a predecesorului său. Iată pentru ce îndemna soldații la război. Antonius, care observa cu atenție manevrele lui Lepidus, dar care personal nu avea la dispoziție nici un fel de forță armată, nu a îndrăznit deocamdată să tulbure ordinea. Pentru a împiedica însă un eventual succes al lui Lepidus, l-a convins să se lase înduplecat față de voința majorității. Înțelegerea s-a încheiat deci în condițiile hotărâte. Cu toate acestea, cei care se aflau baricadați pe Capitoliu n-au coborât mai înainte de a fi primit garanție pe fiii lui Lepidus și ai lui Antonius, în chip de ostateci⁷². Pentru a-și asigura viața, Brutus s-a retras în casa lui Lepidus, (cu care era rudă), iar Cassius în locuința lui Antonius. Pe când cinau împreună, cum este și firesc la o asemenea ocazie, printre alte crîmpeie de conversație Antonius l-a întrebat pe Cassius: „Nu cumva ai și acum un pumnal ascuns la subțioară“ — „Ba da, răspuse Cassius, și încă unul foarte lung, dacă și tu năzuiești să devii tiran“.

35 Iată, deci, cum s-au desfășurat atunci lucrurile; nu s-a petrecut nici o violență și nimeni nu se aștepta să urmeze ceva rău. Mulțimea era oarecum bucuroasă că a scăpat de dominația lui Caesar, unii chiar înclinau pentru ideea ca trupul lui Caesar să fie azvîrlit fără a fi înmormîntat⁷³; cît despre conjurați, văzînd că nu au motive de temere prinseră curaj și începură să-și dea numele de „eliberatori ai patriei“ și de „tiranoc-toni“. Mai tîrziu însă, cînd testamentul lui Caesar a fost citit în public și mulțimea a aflat că Caesar îl adoptase pe Octavius, căruia îi hărăzise ca tutori pe Antonius, pe Decimus și pe alți cîtiva dintre ucigași, că îi institui-se pe aceștia moștenitori legali ai averii sale, în cazul cînd Octavius nu ar fi ajuns să intre în posesia ei, ceva mai mult chiar, că lăsase între alte legate orașului Ro-

ma grădinile pe care le avea de-a lungul Tibrului, în sfârșit, că dăduse dispoziții ca fiecare cetățean să primească suma de treizeci de drahme, după câte a consumat în scris Octavius însuși, — sau șaptezeci și cinci, după informația altor istorici⁷⁴ — mulțimea începu să se agite⁷⁵. Antonius contribuie la creșterea mâniei poporului strămutînd în mijlocul Forului, fără să chibzuiască prea mult, cadavrul lui Caesar. După ce a expus trupul neînsuflețit tuturor privirilor, așa însîngerat cum era, cu rănilor încă deschise⁷⁶, el pronunță o cuvîntare extraordinar de frumoasă, strălucitoare, dar care nu se potrivea cîtuși de puțin cu hotărîrile mai înainte luate. Iată, cu aproximație, care a fost conținutul discursului lui Antonius⁷⁷.

36 „Cetățeni, dacă Caesar ar fi murit ca un simplu cetățean particular și dacă eu însumi n-aș fi deținut o magistratură⁷⁸ mărturisesc că nu vedeam nevoia să țin un discurs amplu sau să expun în amănunt tot ceea ce a săvîrșit Caesar. M-aș fi mulțumit să rostesc cîteva cuvinte despre nașterea, educația și felul său de a se comporta, evocînd amintirea tuturor actelor sale săvîrșite în calitate de cetățean, pentru binele obșteșc, ca să nu-i plictisesc pe aceia care nu au nici o legătură directă cu el. Dar, deoarece atunci cînd a pierit, Caesar deținea în stat magistratura supremă, iar eu sînt acela care veneam imediat după el, îmi revine dubla sarcină — aceea de a pronunța un discurs, atît în calitate de moștenitor trecut în testament, cît și în calitate de magistrat. De datoria mea este să nu trec cu vederea nimic din cele ce se cuvîn spuse, ci să evoc toată activitatea lui Caesar pe care poporul sînt sigur că ar ridica-o în slavă, într-un singur glas dacă, într-adevăr, ar putea să aibă o singură gură. Sînt pe deplin conștient că este deosebit de greu să mă apropiu de cele ce acum vă frămîntă cugețul, că nu este deloc ușor să pătrund sensul adînc al unor fapte atît de însemnate. Într-adevăr, ce discurs ar putea fi vreodată la înălțimea unor acțiuni atît de strălucite ca cele ale lui Caesar? Cît despre voi, datorită

exigenței voastre sporite în urma unor fapte pe care le cunoașteți prea bine, îmi dau seama că nu veți fi indulgenți în judecată. Dacă discursul meu ar fi fost ținut în fața unor oameni care nu l-au cunoscut pe Caesar, ar fi fost mai ușor pentru mine, folosindu-mă de cuvinte umflate, să-i conving despre măreția faptelor pe care le-a săvârșit. Pentru voi însă, care cunoașteți cu de-amănuntul întreaga activitate a lui Caesar, tot ceea ce voi rosti eu va apărea în mod necesar mai prejos de acțiunile îndeplinite de el. Dacă m-aș adresa unor străini, care numai din pură invidie ar refuza să dea crezare cuvintelor mele, sînt convins că tocmai din această cauză ar putea ei găsi că am vorbit prea mult; cînd însă este vorba despre interesul binevoitor cu care vă îndreptați atenția spre ceea ce spun, mintea devine negreșit avidă să știe cît mai mult; întrucît voi, mai mult decît oricare alții, ați avut parte de roadele virtuților lui Caesar, îmi dau seama că simțiți acum nevoia să ascultați elogiul acestor calități, nu dintr-un sentiment meschin, ca și cînd faptul petrecut nu vă privește cu nimic, ci cu o dispoziție sufletească favorabilă, ca atunci cînd o anumită întîmplare are loc chiar în cerul familiei voastre. Așadar, voi face tot ce îmi va sta în putință ca să îndeplinesc dorințele voastre, profund încredințat că nu veți ține seama de darul meu de vorbitor și nici de subiectul pe care-l dezvolt, ci de faptul că strădania mea sinceră va înlocui eventualele lipsuri ale discursului pe care-l voi pronunța.

37 Voi vorbi mai întîi despre originea lui Caesar, nu fiindcă este una din cele mai ilustre, deși fără îndoială pentru calitățile morale ale unui om, nu este de puțină importanță să te naști la întîmplare sau să te tragi dintr-o familie cu o veche tradiție. Cei care se trag din părinți umili, sînt în stare, prin deprinderi, să-și dovedească marile însușiri morale, dar, tot așa de bine, pot să-și trădeze obîrșia prin anumite vicii pe care le au de la natură. Deosebirea este că aceia care au primit din tată în fiu, din cele mai vechi timpuri, germeii

calităților morale, sînt în mod necesar înzestrați și cu o virtute înnăscută și durabilă. De bună seamă ceea ce laud acum mai presus de orice la personalitatea lui Caesar, nu este faptul că descinde prin părinții săi dintr-un lung șir de oameni iluștri și că, prin strămoșii lui cei mai îndepărtați, se trage din neamul regilor și al zeilor. Țin mai întîi să amintesc că el este părintele întregii Rome (căci, în adevăr, cei din care coboară el n-au fost alții decît tocmai citorii orașului nostru). Nu mult mai tîrziu după ce strămoșii lui au fost socotiți de opinia publică, datorită virtuții lor, drept vlăstare divine — Caesar nu numai că nu a dezmințit această părere, ci a și întărit-o, și încă în mare măsură. Dacă, înainte vreme, se mai găsea cîte cineva să se îndoiască că Eneas a fost sau nu fiul zeiței Afrodita, astăzi nimeni să nu mai șovăie să recunoască acest adevăr. Odinioară, fără să merite această cinstire, mulți oameni au fost numiți vlăstare ale zeilor. Însă despre Caesar, nimeni nu s-ar încumeta să spună că zeii nu i-au fost strămoși. În adevăr, atît Eneas cît și alți coborîtori din acest străbun, au domnit ca regi, Caesar însă are o netăgăduită superioritate față de ei deoarece, deși aceștia au fost odinioară stăpîni peste Lavinium și Alba, Caesar n-a primit să domnească asupra Romei; dacă ei au pus temeliele orașului nostru, el l-a înălțat la o asemenea putere încît, — ca să nu mai vorbim despre alte acțiuni pe care le-a săvîrșit, amintesc doar de înființarea de colonii, mai mari ca întindere decît chiar acele orașe peste care străbunii lui au domnit.

38 Iată ce-am avut de spus cu privire la originea lui Caesar. Educația și instrucțiunea pe care le-a primit corespund întocmai cu nobila sa obîrșie. Ce dovadă mai bună poate fi adusă decît aceea a faptelor care se impun de la sine? Cel care în mod evident a posedat un corp în stare să biruie cele mai anevoioase sarcini, precum și un suflet călit, oricînd gata să facă față tuturor cerințelor, fie că era vorba de opere din timp de pace, fie din timp de război, cum să nu impună convingerea

că o asemenea personalitate primise totodată și cea mai bună educație? Fără îndoială, este greu când se întâmplă să fii deosebit de chipeș, să-i și întreci pe ceilalți în vigoare; este de asemenea greu, când ești deosebit de puternic trupește, să ajungi și cel mai înțelept și cel mai destoinic; dar, neîndoielnic, lucrul cel mai greu este ca același om să se dovedească superior nu numai când ia cuvântul, dar și atunci când trece la fapte. Cît despre Caesar — vorbesc doar în fața unor oameni care l-au cunoscut personal, așa că acum nu mai încapе nici un fel de minciună; în caz contrar, aș fi numaidecît dovedit de rea credință; nici nu e loc pentru umflarea lucrurilor, ceea ce ar echivala cu un rezultat potrivit față de ceea ce îmi propun. Dacă aș face așa ceva cu însumi aș da pe drept de bănuir că plăsmuiesc minciuni lingușitoare și probabil aș apărea în ochii voștri ca un rău voitor care intenționează să micșoreze virtutea lui Caesar față de părerile pe care voi le aveți despre el. Orice discurs pronunțat cu privire la un asemenea subiect, oricît de puțin s-ar împleni cu minciuna, n-ar putea contribui la ilustrarea numelui aceluia la care se referă, și ar conține în sine propria sa negare; conștiința ascultătorilor, care nu se împacă cu ficțiunea, este atrasă spre lumina adevărului. Mulțumindu-se fără întârziere cu simplul adevăr, află totodată ceea ce un om ar fi trebuit să fie în viață și, comparînd realitatea cu idealul, descoperă tocmai ce a lipsit persoanei elogiate. Voi afirma deci cu toată tăria că Caesar era în același timp un om de o deosebită rezistență fizică cît și un spirit perfect echilibrat. El era un om înzestrat de la natură cu o forță surprinzătoare și posedea întinse cunoștințe în multe domenii pe care le stăpînea cu devăvîrșire. Iată pentru ce, pe cît se pare, se dovedea în stare să ia hotărîrile necesare cu cea mai mare iuțeală, să le argumenteze în chip deosebit de convingător, să conceapă și să-și îndeplinească totdeauna planurile cu cea mai mare prudență. Niciodată, în adevăr, neprevăzutul nu l-a surprins nepregătit; niciodată tainele viitorului nu rămîneau nedezlegate în fața spiritului său pătrunzător.

Presimțind totdeauna evenimentele, chiar înainte de a se fi întâmplat, Caesar era oricând pregătit suflatește să întâmpine tot ceea ce se poate întâmpla unui muritor. Cu multă abilitate știa să descopere ceea ce era tănuuit și să lase impresia că nu are cunoștință despre lucrurile cele mai evidente; și tot așa de bine se prefăcea că știe totul dar că închide în tainițele gândirii sale ceea ce cunoștea prea bine; el știa să profite de momentele favorabile acțiunii și să dea oricând seama de hotărârile luate; în sfârșit, putea îndeplini și duce la bun căpătâi toate proiectele lui, fie în ansamblul lor, fie în cele mai mici detalii.

39 Dovada acestei afirmații poate fi ușor adusă dacă ne gândim cât era de chibzuit în economiile pe care le făcea și cât de cuminte în cheltuieli, când era vorba de propria sa avere; el căuta cu strictețe să-și asigure în permanență o avere îndestulătoare, dar era deosebit de generos în cheltuieli atunci când împrejurările o cereau. El și-a iubit din toată inima rudele, dar înlătura cu energie pe aceia care își mânjiseră mâinile cu sânge. Se ferea să disprețuiască pe cineva din neamul lui dacă acesta se afla în nenorocire, sau să-l invidieze dacă acestuia toate îi mergeau din plin; el a sporit, pe cât i-a stat în putință, bunurile aceloră din această categorie și a adus tot felul de servicii celorlalți, dând în dar, unora bani, celorlalți pământuri, cinstindu-i, pe unii prin acordarea de sacerdoții, pe ceilalți prin numiri în funcții de magistrați. Față de prietenii personali și de ceilalți care i se adresau direct lui, Caesar avea o comportare admirabilă, nu le arăta nici un fel de dispreț, nu manifesta nici o atitudine jignitoare, dovedindu-se la fel de binevoitor față de toată lumea. El obișnuia să răsplătească însutit pe cei care îi făcuseră cândva un serviciu și știa cum să atragă de partea lui și pe ceilalți prin tot felul de binefaceri. Niciodată n-a privit cu gelozie pe cei care se ilustrau, niciodată n-a căutat să micșoreze meritele celor care se înălțau. Dimpotrivă, ca și cum comportarea sa mărinimoasă l-ar fi înălțat pe el per-

sonal, sporindu-i puterea și strălucirea, Caesar resimțea o adevărată bucurie să ridice pe cât mai mulți oameni pînă la rangul pe care îl deținea el însuși. Așa se purta față de toți cîți îi erau prieteni și se aflau în preajma lui. Nu s-a arătat nici crud, nici neîndurător față de dușmanii săi. Mulți din cei care l-au jignit adînc cînd era doar un simplu cetățean particular n-au fost cu nimic pedepsiți; mulți alții chiar dintre cei care au ridicat armele împotriva lui, au obținut iertare; unii au fost chiar și cinstiți cu felurite onoruri și funcții publice. Prin însăși firea sa Caesar era făcut pentru a urma drumul virtuții. Nu numai că nu puteai găsi la el nici umbră de răutate, dar nici n-ar fi fost în stare să-i bănuiască pe alții de asemenea simțăminte.

40 Deoarece în cuvîntarea mea am ajuns pînă la acest punct, voi începe acum să vorbesc despre acțiunile sale în calitate de om de stat. Dacă și-ar fi trăit viața fără nici o bătaie de cap, se prea poate ca înaltele sale virtuți să nu fi avut cum să iasă la lumină. Dar de îndată ce s-a înălțat pînă la culmea puterii și a devenit cel mai mare dintre toți oamenii cîți au trăit nu numai în veacul lui, ci și dintre toți aceia cîți au fost vreodată investiți cu o anumită autoritate publică, s-a aflat în situația să-și pună cît mai mult în lumină aceste însușiri. Puterea absolută a contribuit să-i ducă spre rătăcire pe aproape toți cei cu care îl comparăm pe Caesar. El, în schimb, a strălucit cu și mai mare intensitate. Atunci cînd a pornit la acțiuni pe măsura valorii cu care era înzestrat, s-a dovedit la înălțimea acestei valori și, singur dintre toți oamenii, după ce și-a cucerit o putere atît de înaltă în urma distinselor sale însușiri ca om, a știut s-o păzească de suflul calomniei și să n-o veștejească. Voi trece cu vederea strălucitul renume pe care și l-a cîștigat în campaniile sale militare, mărimia sa fără seamăn arătată în toate însărcinările pe care le-a îndeplinit pe rînd, deși ele singure sînt atît de însemnate, că ar și prisosi, pentru a releva meritele

altcuiva. În comparație însă cu opera strălucită care a urmat, dacă aş intra în asemenea amănunte aş lăsa poate impresia că mă opresc la aspecte minore. Mă voi margini, aşadar, să vorbesc despre acele înfăptuiri pe care le-a săvârşit atunci când s-a aflat în fruntea voastră a tuturor, fără să le înşir, nici să le comentez amănunţit, căci timpul necesar mi-ar lipsi şi sînt sigur că n-aş face altceva decît să vă obosesc atenţia, vouă care îi cunoaşteţi îndeajuns activitatea.

41 Acest mare om de stat, la începutul activităţii sale, pe cînd era pretor în Iberia, dîndu-şi seama că provincia nu respecta jurămintele de credinţă faţă de Roma, nu i-a îngăduit, ca în numele unei păci mincinoase, să devină un adversar de neînvins. În loc să-şi petreacă în deplină tihnă timpul rezervat magistraturii pe care o deţinea, Caesar a preferat să se ostenească pentru interesul obştesc şi, cum ibericii nu dădeau nici un semn de bunăvoinţă pentru îndreptarea situaţiei, el i-a constrîns să-şi vadă din nou de datoria lor; aşa că a depăşit cu mult gloria acelor care s-au ilustrat în luptele împotriva acestui popor, mai ales dacă ţinem seama de faptul că este mai greu să păstrezi decît să cucereşti un teritoriu şi mai de folos să te arăţi în stare de a tăia orice posibilitate de noi răzvrătiri, decît să îngenunchezi de la început neamuri străine, atunci cînd forţele duşmanului sînt încă neatînse. Pentru această comportare voi i-aţi acordat triumful printr-un decret şi i s-a dat voie să candideze de îndată la alegerile de consuli. De aici a reieşit îndeosebi faptul că Caesar n-a întreprins războiul cu Iberia şi nu s-a pregătit pentru celelalte fapte de arme din pură ambiţie, nici pentru a pune în evidenţă meritele sale personale. Renunţînd la triumf din pricina urgenţei evenimentelor cărora trebuia să le facă faţă, recunoscător faţă de voi pentru cinstirea cu care l-aţi preţuit şi pe care o găsea deajuns pentru gloria sa, el a trecut, aşadar, mai departe la exerciţiul consulatului⁷⁹.

42 Rînduielele pe care le-a desăvîrșit pe timpul acestei magistraturi exercitate la Roma, ar fi fără număr dacă aş sta să le înşir. Cum, însă, a fost trimis să lupte împotriva gallilor imediat după expirarea consulatului său, v-aş ruga să luaţi mai degrabă în consideraţie numeroasele şi marile sale realizări în acest ținut îndepărtat. Departe de a constitui o povară pentru aliaţi, el le-a sărit în ajutor; căci împotriva lor nu avea nici o bănuială, mai ales cînd a văzut că erau atacaţi pe nedrept. Au fost supuşi toţi duşmanii, atît cei care locuiau în ținuturile învecinate cu teritoriul aliaţilor noştri cît şi toţi ceilalţi care locuiau pe întinsul Galliei. De o parte un teritoriu căruia nu i se cunosc marginile, dincolo, oraşe fără număr, ale căror nume nici măcar nu le cunoaştem, au fost adăugate puterii noastre. Şi toate aceste rezultate el le-a obţinut fără să fi primit din partea noastră nici trupe îndestulătoare, nici bani de ajuns de mulţi⁶⁰, cu o iuţea atît de fulgerătoare încît a fost învingător înainte ca cineva dintre noi să fi aflat cum se desfăşoară operaţiile de război. Apoi a pus la baza operii sale a temelie atît de trainică, încît ne-a deschis drumul spre cucerirea Germaniei şi a Britanniei. Astăzi, iată înlănţuită această Gallie care revărsase împotriva noastră pe ambroni şi pe cimbri şi care este un ținut cultivat peste tot, întocmai ca şi Italia. Nu numai apele Ronului sînt brăzdate de corăbiile noastre sau cele ale fluviului Araris, ci şi cele ale Moesei, ale fluviului Ligros, ale însuşi Rinului, ba chiar şi valurile Oceanului. Locuri despre care nu ştiam că există, nici măcar din auzite, astăzi sînt aduse sub stăpînirea noastră. El a fost acela care prin măreţia sa de suflet, prin curajul lui neînfrînt a făcut ca aceste ținuturi, înainte vreme cu totul necunoscute, să devină accesibile, iar cursuri de ape niciodată explorate să fie astăzi navigabile.

43 Dacă nu s-ar fi găsit unii care să-l pizmuiască sau, mai bine spus, să ne pizmuiască pe noi, dacă aceştia n-ar fi stîrnit răscoale şi nu l-ar fi silit să se reîn-

toarcă la Roma înainte de vremea cuvenită, ar fi izbutit cu siguranță să cucerească întreaga Britannie cu insulele din împrejurimi, întreaga Celtică⁸¹ pînă la marea Nordului, așa că azi am fi avut drept granițe ale teritoriului nostru nu pămînturi și așezări omenești, ci văzduhul și marea care înconjură pămîntul. Iată pentru ce, cînd v-ați dat seama de grandioasele lui proiecte de realizările lui, de steaua norocoasă care-l însoțea, i-ați prelungit puterile de comandant pentru o perioadă mai îndelungată. Un astfel de privilegiu nu a fost acordat nimănui încă de cînd există statul roman. Mă refer la acea putere de proconsul pe care i-ați încredințat-o timp de opt ani în șir. Atît era de neclintită convingerea că numai în interesul vostru făcuse el toate aceste cuceriri, atît erăți de străini de bănuiala că înalta situație la care ajunsese ar fi putut constitui cîndva o amenințare pentru liniștea voastră. Cu toții erăți însuflețiți de speranța că el are să adăsteze cît mai multă vreme pe acele meleaguri îndepărtate; dar cei care considerau treburile de stat nu ca un drept aparținînd tuturor cetățenilor, ci, ca un fel de proprietate particulară, aceștia nu i-au îngăduit nici lui să-și desăvîrșească cuceririle, nici vouă să deveniți stăpîniți tuturor acestor regiuni. Dimpotrivă, profitînd de faptul că Caesar lupta de parte de țară, au îndrăznit să săvîrșească tot felul de nelegiuiri. Astfel s-a ajuns că la un moment dat ați fost nevoiți să-l chemați pe Caesar în ajutor.

44 Din această pricină, părăsind planurile de cucerire pe care le făcuse, a venit cît mai repede în ajutorul vostru și a eliberat întreaga Italie de primejdiile care-i întunecau cerul: apoi, a redobîndit Iberia care se înstrăinase de noi; cît despre Pompeius, pe care l-a văzut părăsindu-și patria și pregătindu-se să întemeieze un regat propriu în Macedonia, gata de a transporta acolo bunurile voastre, gata de a înarma împotriva voastră popoarele care vă erau supuse, folosindu-se de banii voștri împotriva voastră, Caesar, prin deputații trimise atît în numele său personal cît și în numele pu-

terii de stat⁸², a încercat mai întâi să-l convingă să renunțe la proiectele sale și să-și schimbe atitudinea, oferindu-i cele mai solemne garanții, dacă Pompeius ar fi acceptat să reintre în legalitate, în condiții absolut egale cu acelea pe care el însuși își luase obligația să le respecte. Cum n-a putut în nici un chip să realizeze ceea ce își propusese și cum Pompeius, după ce a călcat în picioare toate legăturile care-l uneau de Caesar, pînă și pe cele de rudenie, a sfîrșit prin a lua armele împotriva voastră, Caesar, astfel nevoit să înceapă războiul civil, a plecat pe mare împotriva lui, în plină iarnă. Mai este oare nevoie să amintesc de cîtă îndrăzneală a dat dovadă, de curajul nestăvilit desfășurat în cursul primelor încleștări cu Pompeius, deși acesta avea sub stăpînirea sa toate ținuturile învecinate? Și totuși Caesar l-a învins, luptînd cu neînfricată vitejie, deși armata lui era mult mai puțin numeroasă. Dacă am fi dispuși să analizăm pe rînd toate acțiunile lui Caesar, am putea dovedi că Pompeius, cel mai mult slăvit, nu era decît un copil. În așa măsură a fost depășit de Caesar în toate acțiunile militare.

45 Dar voi renunța să mai vorbesc despre aceste înțimplări. Caesar însuși nu s-a împăunat niciodată cu asemenea fapte, căci nu le privea cu ochi buni, ci le socotea ca un rezultat al necesității durcroase. Dar chiar atunci cînd divinitatea a hotărît soarta bătăliei în spiritul dreptății fără greș, a ucis oare Caesar pe cineva dintre prinșii de război care pentru prima oară se aflau în puterea sa? Pe cine oare n-a cinstit Caesar, acordîndu-i o anumită distincție, și nu mă refer numai la senatori sau la cavaleri și nici chiar la corpul nostru cetățenesc, ci gîndul mă poartă spre aliați și spre populațiile supuse nouă. Nici unul dintre aceștia n-a fost condamnat la moarte, n-a fost pus sub acuzare, fie el particular, rege, popor sau cetate. Unii au trecut hotărît de partea lui Caesar, alții au obținut o imunitate care le păstra întreaga demnitate, așa că toată lumea a avut pe atunci puțința să-și plîngă morții. El a dat dovadă de

o mărinimie atât de nemărginită, încît a acordat elogii pînă și celor care-l susținuseră pe Pompeius, le-a îngăduit să păstreze în continuare tot ce primiseră de la binefăcătorul lor, însă i-a urmărit cu ură pe Pharnakes și pe Orodes⁸³, care nu l-au ajutat pe Pompeius deși îi fuseseră prieteni. Iată din ce pricină îndeosebi, la puțin timp după aceasta, a pornit cu război împotriva celui dintîi și se pregătea să-l atace pe celălalt. Nu încapă îndoială că ar fi cruțat viața lui Pompeius dacă l-ar fi prins de viu. Cea mai bună dovadă în acest sens este faptul că nu l-a urmărit de îndată, ci i-a lăsat destul răgaz ca să fugă, că vestea morții lui Pompeius l-a tulburat adînc și că, departe de a lăuda fapta asasinilor, Caesar la rîndul lui i-a ucis pe toți, nu după multă vreme⁸⁴, și l-a omorît pe însuși Ptolemeu, căci, deși regele era numai un copilandru, îngăduise asasinarea binefăcătorului său⁸⁵.

46 După aceste evenimente ar fi de prisos să mai vorbesc în ce fel a trecut Caesar la organizarea Egiptului și ce sume de bani ne-a adus de acolo, să evoc împrejurările cînd a pornit împotriva lui Pharnakes⁸⁶ care stăpînea teritoriul destul de întinse din Pont și din Armenia. În momentul cînd s-a anunțat că Caesar își începe expediția, a și putut fi văzut pe cîmpul de luptă. Chiar în aceeași zi Caesar a dat bătălia și a fost învingător⁸⁷. Prin aceste acțiuni a dat dovada de netăgăduit că atîta vreme cît a stat la Alexandria, calitățile lui n-au suferit nici o scădere și că nu preferința pentru o viață de plăceri l-a reținut acolo⁸⁸. Cum vă puteți altfel explica că el a săvîrșit așa de ușor toate acele fapte de arme, dacă n-ar fi pus în joc matura lui capacitate de gîndire, curajul lui puțin obișnuit, calități nedezmințite vreme îndelungată? Atunci cînd Pharnakes a fugit, Caesar s-a pregătit de îndată să pornească o altă expediție împotriva regelui parților. Cum însă aici izbucniseră din nou răscoale, a fost obligat să revină la Roma împotriva voinței lui, și a reușit să restabilească liniștea cu pricepere și calm. Nimeni n-ar

fi zis că orașul fusese mai înainte pradă unor profunde tulburări. N-a condamnat pe nimeni la moarte, nici n-a trimis pe nimeni în exil; de asemenea, nici o persoană n-a fost decăzută din drepturile civile în vârtejul acelor evenimente. Lucrul acesta nu înseamnă că mulți oameni n-ar fi meritat pe deplin să-și primească pedeapsa, dar Caesar socotea ca o adevărată datorie să-i nimicească fără cruțare pe dușmani, dar să-i ierte pe cetățeni, fie ei cît de vinovați. Iată pentru ce lupta el cu atîta dispreț de moarte împotriva străinilor dar îi ierta de pedeapsă pînă și pe acei cetățeni care îndemneau pe alții la răscoală, datorită profundeii sale iubiri față de oameni, cu toate că aceștia prin faptele lor ulterioare s-au arătat adesea nedemni de mărinimia lui Caesar. Nici în Africa⁸⁹, nici în Iberia⁹⁰ nu s-a abătut de la această conduită. El a redat libertatea tuturor prizonierilor, afară de cei care fuseseră iertați odinioară. Căci a-i cruța într-una pe cei care în repetate rînduri urziseră pierzania sa, ar fi trecut în ochii săi drept adevărată nebunie, iar nu un semn de comportare umană; în schimb, iertarea acordată unora care greșiseră pentru întîia dată, faptul că nu le păstra pentru vecie o ură nestrămutată și, ceva mai mult chiar, împărțirea anumitor onoruri, precum și ruptura definitivă cu aceștia, în cazul cînd persistau în greșelile lor, însemnau pentru Caesar conduita unui om adevărat. Totuși, de ce fac o asemenea afirmație? El a lăsat în viață pînă și un mare număr de oameni din această ultimă categorie, îngăduind fiecăruia dintre prietenii și tovarășii săi de luptă, care au repercutat victorii alături de sine, să salveze viața unui singur prins de război.

47 Toate acestea el le-a făcut dintr-o firească bună-tate sufletească și nu din prefăcătorie sau din poftă de cîștig, motive care au insuflat multor altora anumite acte de umanitate. Cea mai puternică dovadă despre adevărul cuvintelor mele este caracterul său echitabil care l-a condus pretutindeni și în toate împrejurările.

Niciodată mînia nu l-a făcut să-și piardă cumpătul, niciodată buna stare nu l-a corupt. Puterea suverană de care dispunea nu i-a schimbat caracterul, iar deplina libertate de a lua orice măsură ar fi vrut nu l-a pervertit. Și, cu toate acestea, este neînchipuit de greu, cînd te vezi prins în vîltoarea unor îndatoriri atît de importante, care urmează neîntrerupt unele după altele, parte terminate, parte în curs de rezolvare, parte constituind chiar motive de mare îngrijorare, să rămîi mereu la fel de bun și să te abții de la măsuri aspre, riguroase, luate cu scopul, dacă nu pentru a te răzbuna, cel puțin pentru a te apăra față de ceea ce îți poate aduce viitorul. Iată destule mărturii cu privire la marea sa bunătate. Căci Caesar era în mod atît de vădit un vlăstar al zeilor, încît el știa un singur lucru și anume să-i scape de la moarte pe aceia care puteau fi salvați. La aceasta se adăuga și încercările lui de a-i scăpa de la pedeapsă pe cei care ridicaseră armele împotriva lui, chiar și atunci cînd amenințarea venea din altă parte, precum și grabnica repunere în drepturi a tuturor acelor care mai înainte vreme fuseseră loviți de nenorociri. El a acordat impunitate tuturor celor care au luptat alături de Lepidus și Sertorius, a cruțat viețile tuturor acelor care scăpaseră de la proscriciunile lui Sulla și, ceva mai tîrziu, le dădu și dreptul de a se întoarce din exil⁹¹, mai mult chiar, el a acordat anumite onoruri și funcții publice fiilor acelor cetățeni care fuseseră victimele lui Sulla. În sfîrșit, lucru mai important poate decît oricare altul, a făcut scrum toată corespondența secretă care se afla în arhiva lui Scipio și în cea a lui Pompeius⁹², fără să fi citit nici să fi păstrat o singură scrisoare, de teamă să nu înlesnească cuiva un mijloc de a pune la cale acțiuni răuvoitoare. Aceste măsuri nu le-a luat numai cu vorba, ci le-a și respectat în adevăr, așa cum dovedesc faptele. Din cauza acelor scrisori nu numai că nimeni n-a avut nimic de pățimit, dar nici măcar n-au existat motive de temere. Iată cum se face că nimeni nu-i cunoaște pe aceia care au profitat de atîta generozitate, în afară, bineînțeles de înșiși autorii scri-

sorilor. Dar, ceea ce este cu totul neobișnuit, ceea ce nu poate avea termen de comparație, este faptul că unii au fost iertați pentru necredința lor chiar înaintea de a se fi aflat în pericol și că el însuși, care i-a scăpat din primejdie, nu-i cunoștea pe cei pe care îi iertase.

48 Aceste măsuri, cât și celelalte legi și reforme concepute de Caesar⁹³, importante prin ele înșile dar de mică valoare dacă le judecăm în comparație cu cele amintite, pe care nu este nevoie să le evoc în amănunt, au făcut ca Caesar să fie iubit de voi întocmai ca un părinte, apreciat ca un binefăcător, încărcat de onoruri așa cum nimeni n-a mai fost vreodată,⁹⁴ se înțelege că în cugetul vostru s-a născut dorința de a-i încredința lui Caesar pentru totdeauna cîrmuirea Romei și a întregului stat roman⁹⁵, fără a se mai ivi controverse cu privire la tilurile care i-au fost atribuite toate laolaltă, omagiu inferior de altfel marilor sale merite⁹⁶. Acest lucru s-a hotărît cu scopul ca ceea ce lipsea fiecărei magistraturi în parte, spre desăvîrșirea cinstirii rangului ce-l reprezenta și a libertății de acțiune, așa cum dinainte era statornicit, să se împlinească acum în chip armonios, prin îmbinarea tuturor magistraturilor la un loc. Cu acest scop a fost numit și Mare Pontifice, pentru a împăca voința zeilor⁹⁷. Consul, pentru a ne mulțumi pe noi⁹⁸, *Imperator*, pentru a fi pe placul soldaților⁹⁹, Dictator, ca să-i țină în frâu pe dușmani¹⁰⁰. Dar la ce bun toată această înșiruire cînd, pe scurt, voi singuri l-ați numit Părinte al Patriei?¹⁰¹ pentru a nu mai fi silit să citez și celelalte denumiri cu care l-ați onorat.

49 Și acum, acest părinte, acest Mare Pontifice, acest cetățean a cărui viață era inviolabilă¹⁰², acest semizeu, acest zeu¹⁰³, iată că a murit. A murit, vai mie, nu răpit de o hoală nemiloasă, nu veștejit de bătrînețe, nu lovit într-un război purtat în afara granițelor, nu răpit, din întâmplare, printr-o minune dumnezeiască¹⁰⁴, ci aici, chiar în incinta zidurilor cetății noastre, înșelat în buna lui credință, tocmai el care a condus cu atîta încrede-

re o expediție pînă în Britannia;¹⁰⁵ a căzut în urma unei curse care i s-a întins în inima orașului lui, el care-i mărise suprafața, lărgind pomoriul¹⁰⁶; a fost asasinat cu pumnalele în Curie, el, care clădise un nou lăcaș pentru Senat, în numele său¹⁰⁷; lipsit de arme, el, vestitul războinic; fără apărare, el, care a adus pacea între oameni; în fața tribunalelor de unde se împarte dreptatea, el, judecătorul; sub privirile magistraților, el, care era un magistrat; a căzut sub loviturile unor cetățeni, el pe care nici un dușman nu l-a putut răpune, chiar cînd a căzut în valurile mării¹⁰⁸; sub loviturile prietenilor săi, el, care îi iertase în repetate rînduri. La ce a fost bună mărinimia ta, o Caesar? La ce ți-a slujit inviolabilitatea sacră¹⁰⁹ sau legile? Tocmai tu, tu care ai formulat mai multe legi pentru a împiedica fărădelegile puse la cale de oamenii care se urăsc între ei, tocmai tu ai fost asasinat într-un chip atît de groaznic de prietenii tăi. Iată că acum zaci aici, în acest For, străpuns de lovituri de pumnal, în Forul pe care adesea l-ai străbătut încununat cu coroana cuvenită acelor care își sărbătoresc triumful. Ai fost aruncat, cu corpul sfîrtecat de răni, la picioarele acestei tribune, de unde de atîtea ori te-ai adresat poporului. O, ce durere, de ce mi-a fost dat să văd părul tău alb muiat în sînge! O, togă sfîșiată în bucăți, pe care a-i îmbrăcat-o numai, pe cît se pare, pentru a fi înjunghiat în faldu-rile ei!¹¹⁰

50 Pe cînd Antonius rostea acest discurs, mulțimea, a început să se agite, să se mînie și, în cele din urmă, oamenii, înflăcărîndu-se, au alergat să-i caute pe asasinii și începură să aducă și celorlalți senatori diferite învinuiri, unora, că au fost părtași la crimă, altora, că au îngăduit asasinarea omului în cinstea căruia Adunarea Poporului decretase să se țină rugăciuni publice în fiecare an, pe a cărui Sănătate și Noroc juraseră adesea și a cărui persoană hotărîseră să fie inviolabilă, întocmai ca persoanele tribunilor¹¹¹.

După ce cadavrul lui Caesar a fost ridicat pe brațe, unii voiau să-l transporte în edificiul unde fusese asasinat, iar alții în Capitoliu, pentru a fi ars. Cum însă soldații s-au opus, de teamă ca teatrul și templele din jur să nu cadă și ele pradă flăcărilor, trupul a fost așezat de îndată pe un rug ridicat chiar în mijlocul Forului. Și cu toate acestea este mai mult ca sigur că unele edificii din preajmă tot ar fi fost incendiate, dacă soldații nu s-ar fi împotrivit și dacă consulii n-ar fi aruncat de pe vârful stîncos al Capitoliului pe câțiva răzvrătiți¹¹². Să nu ne închipuim însă că tulburările izbucnite s-au potolit în urma acestor măsuri. Mulțimea aleargă spre locuințele asasinilor și, printre alții care le-a ieșit în cale, au sfîșiat în bucăți, fără nici o vină, pe Helvius Cinna, tribun al plebei¹¹³. Cinna, în adevăr, nu numai că nu luase parte la conspirația împotriva lui Caesar, ci dimpotrivă, era unul din oamenii care-l iubeau în mod deosebit. Greșeala a provenit de la o confuzie de nume cu pretorul Cornelius Cinna, care luase efectiv parte la complotul împotriva lui Caesar.

51 După aceasta, deoarece consulii au interzis portul armelor, cu excepția soldaților, crimele au luat sfîrșit. Un altar a fost apoi ridicat pe acel loc unde se aflase rugul funebru¹¹⁴ (căci oasele lui Caesar fuseseră ridicate de către libertii lui și depuse în monumentul funerar al străbunilor lui) cu intenția ca pe acest altar să fie sacrificate victime și să se țină sacrificii în cinstea lui Caesar divinizat. Consulii însă dărimară altarul și au pedepsit pe cei care au protestat energic împotriva acestui act. Ei au votat o lege prin care dictatura era abolită, adăugînd blesteme și amenințînd cu pedeapsa cu moartea pe oricine ar mai fi făcut o propunere în acest sens sau o încercare de a numi un dictator și ceva mai mult chiar, s-a instituit un premiu public pentru capul unui asemenea instigator. Consulii luau aceste măsuri pentru viitor, de parcă grozăvia faptelor constă în cuvinte și nu în puterea armelor, în intențiile fie-

cărui om, în însăși acele circumstanțe care fac ca denumirile atribuite acelei puteri în timpul căreia se petrec asemenea acțiuni să devină nesuferite. Prima măsură, pe care s-au grăbit s-o ia, a fost aceea de a-i trimite în colonii pe toți cei cărora Caesar le distribuise pământ, de teamă ca să nu provoace noi răscoale. Apoi îngăduiră ca aceia dintre ucigași, care fuseseră desemnați prin tragere la sorți să administreze provincii, să plece spre provinciile pe care le aveau în seamă¹¹⁵. Pe ceilalți ucigași i-au îndepărtat din Roma sub diferite alte pretexte. Cu toate acestea, câțiva dintre cei care luaseră parte la conspirație au fost onorați cu titlul de „binefăcători” ai patriei.

52 Acesta a fost sfârșitul lui Caesar. Deoarece a fost ucis chiar în Curia clădită de Pompeius, la picioarele unei statui a lui Pompeius care fusese ridicată în acel loc, Caesar a apărut drept victima răzbunării, mai ales dacă ținem seama că atunci au căzut ploii torențiale, însoțite de tunete care nu se mai sfârșeau. În zgomotul de nedescris care s-a stîrnit cu acel prilej s-a petrecut un lucru care merită să fie amintit. Un anume Caius Casca, tribun al plebei, care văzuse cum Cinna căzuse pradă furiei mulțimii în urma asemănării numelui său cu numele pretorului, s-a temut să nu fie și el ucis, deoarece printre ucigași se afla și un coleg al său, anume Publius Servilius Casca. El a așezat declarații pentru a lămurii lumea asupra potrivirii de nume, dar și asupra diferențelor de simțăminte. Nici unul din cei doi nu a avut nimic de suferit. Servilius era păzit de o gardă puternică, iar Caius și-a dobândit o orecare faimă, fapt care a făcut ca numele lui să rămână în amintirea posterității.

53 Iată evenimentele întâmplăte atît în rîndurile plebei cît și în cercul celor susținuți de consuli. Antonius, care în primul moment se împotrivi ca Dolabella să preia consulatul, sub pretext că acesta nu avea încă

drept la magistratura supremă, s-a hotărât, de teama unei răcoale, să-l adopte drept coleg¹¹⁶. Dar, când apele tulburi s-au mai liniștit și când el însuși a fost însărcinat cu examinarea actelor lui Caesar și aducerea la îndeplinire a tuturor hotărârilor acestuia, Antonius își pierde atitudinea cumpanită. De îndată ce s-a văzut stăpîn pe hîrțile răposatului, a șters fără ezitare multe dispoziții testamentare și a înserat multe altele, contrare hotărârilor lui Caesar, chiar și cîteva legi¹¹⁷. Ceva mai mult, a luat de la unii și a trecut pe seama altora sume de bani și atribuiri de magistraturi, pretinzînd că se conformă prescripțiilor lui Caesar. De aici înainte, folosindu-se în continuare de acest mijloc, a săvîrșit tot felul de abuzuri, storcînd nenumărate contribuții de la persoane particulare, populații și regi. Vindea unora teritorii, altora libertatea, altora dreptul de cetățenie, multor altora imunitatea; cu toate că, la început, Senatul decretase că nu va fi ridicată nici o stelă testamentară, sub cuvînt că aceasta era voința lui Caesar (toate actele de natura dispozițiilor lăsate de Caesar se gravau pe plăci de aramă), ceva mai tîrziu însă, pentru că Antonius stăruia să se ridice o asemenea stelă, susținînd că Caesar proiectase multe alte măsuri strict necesare, Senatul a hotărît ca fruntașii orașului să decidă de comun acord în această privință. Antonius însă nu-și făcea griji în fața acestor hotărîri și, socotindu-l pe Octavius un biet tinerel fără nici o experiență a treburilor publice, copleșit de povara unei moșteniri atît de greu de administrat, nu resimțea pentru acesta decît un fel de dispreț¹¹⁸. În schimb el însuși, ca și cum ar fi fost moștenitorul nu numai al averii, ci și al puterii lui Caesar, lua singur diferite hotărîri, după bunul lui plac. Pe lîngă altele, el îngădui întoarcerea unor cetățeni din exil. Deoarece Lepidus se bucura încă de multă treccere și îi inspira destulă teamă, Antonius își căsătorii fiica cu fiul acestuia¹¹⁹ și mînuie lucrurile în așa fel încît Lepidus să fie numit Pontifex Maximus, luîndu-i astfel orice putință de a-i controla acțiunile. Pentru a

îndeplini cât mai lesne acest plan, trecu din nou dreptul de alegere a Pontificelui Suprem de la Adunarea Poporului la colegiile de preoți, și, fără să fi îndeplinit nici una sau măcar câteva din prescripțiile legale, îl numi pe Lepidus Mare Pontifice¹²⁰, deși i-ar fi stat în putere să ia pentru el acest sacerdoțiu.

COMENTARIU

- ¹ În LXXII, 23 Cassius Dio mărturiseşte oă a închinat 10 ani din viaţă muncii de documentare necesară redactării *Istoriei romane*. Lucrările cercetate includeau Annalele celor mai vechi istorici ai Romei, precum şi marile istorii despre creşterea puterii romane. *Istoria romană*, redactată după criteriul analitic, se opreşte la anul 229, în ajunul morţii lui Severus Alexander (235). Cassius Dio a consacrat alţi 12 ani redactării imensei sale opere, care însuma 80 de cărţi; despre izvoarele consultate de Dio, vezi *Studiul introductiv*.
- ² Asupra modului cum alternează expunerea lui Dio între convenţia analitică şi relatarea unor serii de evenimente istorice, vezi Fergus Millar, *A Study of Cassius Dio*, Oxford, Clarendon Press, 1964, pp. 39 şi 56. Într-adevăr, partea fabuloasă a *Istoriei romane*, ca să luăm un singur exemplu, este tratată de autor rezumativ şi nu după criteriul analitic, adoptat în expunerea istorică de mai târziu. Cassius Dio s-a limitat îndeosebi la consultarea izvoarelor scrise fără să omită *Fastele consulare (Fasti Consulares)*, cărţile *Lintee (Libri Lintei)*, cărţile pontificilor (*Libri pontificum*), *Actele Adunării poporului şi ale Senatului (Acta şi Comentarii)*; istoricul a luat uneori în considerare şi monumentele epigrafice, numismatice sau, în general, mărturiile provenite pe altă cale decât cea a tradiţiei orale şi scrise. Fergus Millar, *op. cit.*, pp. 36—37.
- ³ Aluzie la criticile aduse istoricilor retori. Vezi, între altele, critica lui Polybios cu privire la Timaios, *Istoria*, XII, 4—6.
- ⁴ Despre modul cum a înţeles să redea adevărul istoric Cassius Dio a lăsat diferite mărturii, scrise într-un spirit de profundă onestitate; a) nu a putut afla întregul adevăr istoric; b) i-a lipsit documentarea; c) nu a avut la dispoziţie timp suficient pentru documentare (în această privinţă vezi LIII, 19; LXXV, 7 şi LXXX, 1); d) a cunoscut personal adevărul istoric, a fost mar-

tor ocular (LXXII, 4, 7, 18 etc.) Despre veridicitatea istoriei lui Dio, *Studiul introductiv*, p. .

- ⁵ Această parte a istoriei romane, denumită cu un termen convențional Ἀρχαιολογία (partea veche), este mult mai pe larg tratată în opera predecesorului lui Cassius Dio, Dionysios din Halicarnas, (secolul I î.e.n.), intitulată Ῥωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία (*Istoria veche a Romei*). Despre modul cum a folosit Dio izvoarele romane pentru partea de istorie veche a Romei vezi amănunte la E. Schwartz, *Griechische Geschichtschreiber*, Köehler și Amelang, Leipzig, 1959, p. 406, unde Schwartz reia tezele publicate în articolul său, *Cassius*, din RE vol. III, nr. 40, p. 1692. „Expunerea privitoare la perioada regalității (cărțile I—II) a luptei între plebei și patricieni și a cuceririi Italiei, pînă la expediția lui Pyrrhus (cărțile III—VIII) este în toate privințele independentă de istoria lui Titus Livius cît și de cea a lui Dionysios; ea trădează, mai degrabă, o compilație după tradiția analitică, care, dacă ar fi să judecăm, se apropie mai degrabă de Dionysios. Dio merge alături de Dionysios împotriva lui Livius”. Cu toate acestea, în statistica care urmează (pp. 1692—1696) Schwartz semnalează numeroase apropieri între Cassius Dio și Titus Livius, detalii care uneori lipsesc la Dionysios.
- ⁶ Cf. Titus Livius, I, 2 și urm.: thyrrerienii = etrusci. Despre etrusci vezi Titus Livius *De la fundarea Romei*, Editura Științifică, București, vol. 1, 1959, p. 521 nota 19; în general despre originea și civilizația etruscă, Raymond Bloch, *Etruscii*, trad. de N. Lascu, București, 1966; despre numele etruscilor, p. 52 și urm.
- ⁷ Dionysios din Halicarnas, *Antiquitates Romanae*, I, 31, susține că arcadianul Evandru a sosit în Latium cu „61 ani înaintea lui Eneas”. Așadar trecerea lui Heracles prin Italia s-a întimplat cu 5 ani mai tirziu față de colonizarea arcadiană. Spre deosebire de Vergilius, *Eneida*, VIII, Titus Livius, urmat de Dio, face din Eneas un contemporan al nepotului lui Evandru, numit Latinus, regele „aborigenilor” (populația băștină din Latium). Heracles trecea prin Italia după ce îl ucisese în Vestul îndepărtat pe monstrul Geryon. Legenda luptei lui Heracles cu acest mon-

stru, ființă cu trei corpuri, este foarte răspândită în poezia greacă din secolele VII—VI î.e.n., precum și pe figurația vaselor arhaice.

- ⁶ Cf. *Dionysios, A.R.*, I, 53; *Titus Livius, I, 1*, transmite amănuntul că numele de „Troia” l-a purtat și localitatea înființată de colonii asiatici pe țărmul de est al Italiei, unde a debarcat Antenor, prieten credincios al lui Eneas, originar din Paflagonia. Antenor conducea o ceată de eneți (heneți).
- ⁷ Aceeași variantă, ceva mai explicit redată, la *Dionysios, A.R.*, I, 55: „ca prin minune, din pământ au țîșnit izvoare și Eneas a înălțat rugi de mulțumire; apoi, cînd oamenii s-au așezat să mănînce, pe locul unde luau prînzul, în fața multora s-au așternut straturi de pătrunjel verde, care parcă înlocuiau mesele ce lipseau; după o altă poveste, troienii au mîncat turte, făcute din făină de grîu, preferînd o hrană deosebit de curată”. Iată antecedentele legendei; un oracol, provenit de la Dodona, îl înșușințase pe Eneas să se oprească în acel loc în care „mese” se vor așterne în fața oamenilor înfometaji; oamenii le vor mîncă îndestulîndu-se. Aici era, așadar, locul viitoarei colonii pe care Eneas avea de gînd s-o înființeze. *Tzetzes, Schol. ad Lycoph. Alex.*, v. 1250.
- ¹⁰ Albanus: după culoarea scoafei. Această înălțime, de aproximativ 1 000 de m, astăzi Monte Cavo, se află în partea de sud a Romei. Pe muntele Albanus s-a instituit cultul lui Jupiter Latiaris, în cinstea căruia se țineau sărbătorile latine (*Feriae Latinae*) la începutul lunii aprilie.
- ¹¹ Acest episod lipsește din povestirea lui Titus Livius, cît și din aceea a lui Dionysios din Halicarnas.
- ¹² Cf. *Titus Livius, I, 1*. Locul vechiului Lavinium este actualmente identificat cu ruinele de pe colina de la Pratica.
- ¹³ *Titus Livius, I, 3*, este mai circumspect în stabilirea descendenței lui Eneas. Cf. *Appian, Istoria Romei, I, 2* și *Dionysios, A.R.*, I, 71, care dau o genealogie a neamului lui Eneas, într-o formă și mai complicată. La *Appian op. cit.*, între Aventinus și Numitor se află intercalat Proca.
- ¹⁴ În genealogia neamului lui Eneas, care se află la Ovidius, *Fast.*, IV. v. 54—56. Egestes este înlocuit cu Lausus:
Lausus și Ilia au fost ai lui Numitor fii.

Lausus de-a unchiului spadă-i ucis; lui Marte-i fu dragă
Ilia; fiii lor sînt gemenii Rem și Quirin.

(trad. rom. I. Florescu și Tr. Costa)

- ¹⁵ Această poveste care era cîntată în cîntece epice populare (*ἐν τοῖς πατρίοις ὕμνοις*) Dionysios, A.R., I, 79, 11 o regăsim, cu unele mici schimbări, la Titus Livius, la Appian și la Plutarh în *Viața lui Romulus* și notele respective în ed. cit.
- ¹⁶ Roma, după unele informații din antichitate, a fost întemeiată în primul an al celei de a VII-a olimpiadă (între alții, Cicero, *De Rep.*, II, 10), adică în anul 751 î.e.n. Data tradițională a întemeierii Romei este însă anul 754/753, luna aprilie.
- ¹⁷ După E. Bekker, acest fragment se referă la neînțelegerile dintre cenini, crustumini, antemnași și sabini. Titus Livius, I, 10.
- ¹⁸ Acest fragment reprezintă un episod din faimoasa poveste a răpirii sabinelor, relatată de Titus Livius în capitolele 9, 10 și 13 din cartea I a *Istoriei* sale. Hersilia era soția lui Romulus. Sabinii, populația care ocupa înălțimea Quirinalului și era condusă de „regele” T. Tatius se afla grupată, în majoritatea ei, în localitatea Cures. *Curis-is*, = „lance” este un nume de origine sabină: *quiris*, Isidor., *Orat.* IX, 1, 84.
- ¹⁹ Pan = Faunus (această divinitate rustică a fost asimilată în Italia și cu arcadianul Evandru). Referitor la cultul lui Faunus vezi Dionysios, A.R., V. 16.
- ²⁰ Dionysios, A.R., II, 48, ne informează că Quirinus, străveche divinitate sabină, nu este altul decît zeul războiului, corespunzător cu divinitatea greacă Enyalios, zeu care îl precede sau se confundă cu Ares. Dionysios nu este însă sigur dacă această divinitate romană poate sau nu să fie asimilată lui Ares. După moartea sa, Romulus a fost confundat cu Quirinus. Quirinus era uncori și Ianus, vechea divinitate romană cu două fețe (a păcii și a războiului).
- ²¹ Cuvîntul latin *tribus-us*, umbric *trifu*, gen. *trifor*, are o etimologie incertă. A. Ernout și A. Meillet. *Dictionnaire Étymolog. de la langue latine*, Histoire des mots, Paris, Klincksiek, 1959, p. 702. Corespondentul grec al cuvîntului latin *tribus* este

- φύλη. Cuvîntul latin *curia* are, de asemenea, o etimologie incertă. Etimologia *cura*: *curia* reprezintă un simplu calambur.
- ²² Cf. Plutarh, *Romulus*, XX: „fiecare trib avea zece frații”. *Fratrīa* = *curia*. Așadar, organizarea primitivă a Romei se baza pe unirea politică, religioasă, militară și economică a 30 de frații (curi) vezi Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I., notele 56 și 58 la cartea I, în ed. cit. Vezi și N. I. Barbu și colectiv, *Istoria literaturii latine*, Editura didactică și pedagogică, București, 1964, p. 32.
- ²³ Plutarh, *op. cit.*, precizează că cele trei triburi primitive ale romanilor se numeau Ramnes, Tities și Luceres. Despre organizarea politică a Romei primitive, vezi Titus Livius, I, sfîrșitul capitolului 13. Titus Livius mărturisește că nu cunoaște etimologia cuvîntului Luceres. Ramnes reprezenta elementul latin, Tities cel sabin iar Luceres, după toată probabilitatea, elementul etrusc. Vezi Titus Livius, *op. cit.* notele 34 și 57 la cartea I, în ed. cit., R. Bloch, *Etruscii*, ed. cit., la nota 6, pp. 93—94.
- ²⁴ Cf. Dionysios, A.R., XI, 56. Dionysios susține că Senatul roman era constituit din șefii celor 300 de ginți, grupate în 30 de curii, care, la rîndul lor, alcătuiau triburile. Inițial, pe vremea lui Romulus, adică înainte de integrarea triburilor sabine și etrusce, Senatul număra doar 100 de membri. Ulterior, numărul senatorilor a variat, crescînd chiar pînă la 900—1000 în secolul I î.e.n. Vezi nota 115 la cartea LXIII.
- ²⁵ Dionysios, *op. cit.*, susține că restituirea ostaticilor, despre care este vorba în textul lui Dio, a determinat complotul căruia Romulus i-a căzut victimă. Despre războiul cu Veii, cetate care se află la nord de Roma și care făcea parte din confederația etruscă, vezi Titus Livius, I, 15. În capitolul următor, Titus Livius povestește desfășurarea complotului împotriva lui Romulus sub forma unui miracol: Romulus se înalță spre cer, ridicat de vîrtejurile unei furtuni. Totuși, în același capitol 15, Titus Livius precizează: „Romulus se împăca mai bine cu mulțimea decît cu senatorii”. Fragmentul următor, B 5₁₂ pare că se referă la neînțelegerile care au urmat între senatori după moartea lui Romulus. Cf. Titus Livius, I, 17, 1—4.

- ²⁶ Roma nu a conținut să-și întindă dominația în Latium, în urma unor războaie purtate pe rând cu sabinii, equii și volszii. Vezi harta de la finele volumului. Cetățenii orașului, lărgit cu participarea sabinilor, purtau numele de *quirites* (vezi mai sus, nota 18). După moartea lui Romulus, la un interval de un an (*un interregnum*) a fost ales *rex*, adică șef al *gînților* reunite, un sabin, Numa Pompilius. Vezi Plutarh, *Numa*, XIV și Dionysios, A.R. II, 50, despre integrarea sabinilor și II, 58, despre alegerea lui Numa (Νουμάς). Dionysios precizează că numele era accentuat pe ultima silabă.
- ²⁷ Referitor la domnia lui Numa și reformele sale vezi primele capitole din biografia *Numa* a lui Plutarh, îndeosebi capitolul VIII și XIV, în care este vorba de construcția palatului regal în apropierea templului zeiței Vesta (Hestia). Cf. Titus Livius, 19—21.
- ²⁸ Plutarh, *Numa*, VIII; cf. Titus Livius, I, 21.
- ²⁹ Plutarh, *op. cit.*, III.
- ³⁰ *Ibidem*, cap. XVIII și XIX; cu privire la instituirea calendarului la romani cf. Macrobius, *Saturnalia*, 13. trad. de Gh. Tohăneanu. Editura Academiei, București, 1964. Vezi și Titus Livius, *op. cit.*, nota 76 la cartea I. Urmînd tradiția romană, Plutarh îl înfățișează pe Ianus, regele păstor. drept un conducător care a renunțat la viața rustică și a pășit spre viața orășenească. În acest caz, după Plutarh, cele două fețe ale lui Ianus reprezintă viața rustică și cea orășenească. Vezi mai sus, nota 20.
- ³¹ Tullus Hostilius, succesorul lui Numa, era nepotul lui Hostius Hostilius, latinul care, cu prețul vieții sale, a apărat Palatinul de atacurile sabine. Vezi Titus Livius, I, 12. Mettus Fufetius, dictatorul Albei-Longa după moartea regelui alban C. Cluilus, a încercat prin convorbiri cu Tullus să aplaneze diferendul izbucnit între Roma și Alba. Despre această dispută și despre hotărîrea cu privire la fuziunea celor două cetăți vezi Titus Livius, I, 22—23 și Zonaras *Epitome*, VII, 6, 1.
- ³² Frag. B 7₄ se referă la episodul final din lupta între Horații și Curiatii. Titus Livius, I, 25, cf. Zonaras, *Epitome*, VII, 6, 3—5.

- ⁵³ Aceeași bună părere despre talentul militar al lui Tullus Hostilius este exprimată și de Cicero, *De Rep.*, II, 17. Cf. Vergilius, *Eneida* VI, v. 812 și urm.
- ⁵⁴ Vezi Plutarh, *Numa*, XXII. Sursa acestei informații este Titus Livius, I, 31.
- ⁵⁵ Predecesorul lui Tullus Hostilius, regele Numa, instituisese în cinstea zeului *Mars Gradivus* colegiul preoților salieni, care activa pe muntele Palatin. De aici, și atributul de *salieni palatini*. Colegiul de preoți instituit de Tullus, în timpul unui război cu sabinii (după Dionysios, A.R., XI, 70) sau cu locuitorii din Fidenae (după Titus Livius, I, 27), se numeau *salieni agonali* sau *collini* (*Collinus*, numele înălțimii pe care se afla așezat templul acestui nou colegiu).
- ⁵⁶ Ancus Marcius (sau Martius), nepot al lui Numa Pompilius, a fost ales rege de către Comițiile întrunite, după moartea lui Tullus Hostilius. Titus Livius, I, 32 și urm.; Dionysios, A.R., III, 37. Despre campaniile purtate de acest rege, vezi Titus Livius și Dionysios din Halicarnas, *op. cit.*
- ⁵⁷ L. Tarquinius Priscus era de origine etruscă. Cu privire la etimologia numelui lui Tarquinius, R. Bloch, *Etruscii*, p. 52; despre personalitatea acestui „lucumon”, pp. 94—95. Asociat la domnie de către Ancus Marcius (Titus Livius, I, 34), el a înlăturat de la alegerile pentru desemnarea viitorului șef al ginșilor pe fiii lui Ancus Marcius și a izbutit să se aleagă „rex” după Numa Pompilius, care era de origine sabină. Tarquinius a fost al doilea „rex” străin care a ocupat această funcție la Roma. Observația la Titus Livius, I. 35.
- ⁵⁸ Acest pasaj are o sursă comună cu Dionysios, A.R., III, 48.
- ⁵⁹ În acest fragment este vorba despre L. Tarquinius Superbus, ultimul rege al Romei. Cf. Titus Livius, *op. cit.* vol. I. ed. cit. I, 49, pp. 74—75. Vezi și Dionysios, A.R., IV, 41, precum și *Epitomele* lui Zonaras, VII, 10. 2.
- ⁶⁰ Cf. Titus Livius I, 39. După asasinarea lui Servius Tullius, Tarquinius se proclamase „rege”, fără să fie ales de Adunarea poporului.

- ⁴¹ Servius Tullius „regele” care îl precedase pe Lucius Tarquinius Superbus, deși de origine umilă, a fost ales șef al statului roman, prin voința lui Tarquinius Priscus și a soției acestuia, Tanaquil, Titus Livius, I, 41. Despre Servius Tullius (Mastarna?), R. Bloch, *Etruscii*, loc. cit. la nota 37.
- ⁴² Prin opreliștea promovării cetățenilor în ordinele superioare.
- ⁴³ Cu privire la instituirea gărzilor regale, alcătuite din băștinași și din mercenari, Dionysios, A.R., IV, 41. Cf. acest pasaj cu Herodot, I, 99, instituirea gărzilor la curtea „rege-lui” med Deiokes.
- ⁴⁴ *Ibidem*.
- ⁴⁵ L. Sextus Tarquinius, fiul regelui, printr-o înșelătorie, izbu-tește să devină stăpîn la Gabii. Zonaras, *Epitome*, VII, 10, 6—7.
- ⁴⁶ Lucius Iunius Brutus, fiul Tarquiniei. Despre acest tînăr care și-a salvat viața, prefăcîndu-se sărac cu duhul, vezi Titus Livius, I, cap. 56.
- ⁴⁷ Doi din fiii lui Lucius Tarquinius Superbus și ai Tulliei, fiica fostului rege Servius Tullius, asasinat de perechea domnitoare.
- ⁴⁸ Anecdota este povestită întocmai de Titus Livius, I, 5—6.
- ⁴⁹ Și povestea care urmează se află aproape identic relatată la Titus Livius, I, 57—58., Dionysios, A.R., IV, 64 și urm.; Diodor, *Biblioth.* X, 20—21.
- ⁵⁰ Collatia fusese un teritoriu sabin, cucerit de Tarquinius Priscus; comanda militară a Collatiei a deținut-o mai întîi Egerius, ne-potul lui Tarquinius. Tarquinius Collatinus, fiul lui Egerius, era, așadar, rudă cu Sextus, fiul lui Tarquinius Superbus.
- ⁵¹ Frag. B 13₁ se referă la moartea vitejească a lui L. Iunius Brutus, căzut în luptele împotriva Tarquinilor. Cf. Titus Livius, II, 6.
- ⁵² După alungarea Tarquinilor (509 î.e.n.), prima pereche de con-suli aleși în republica romană a fost alcătuită din L. Iunius Brutus și Tarquinius Collatinus, înlocuit ulterior prin Publius Valerius Publicola. Vezi Plutarh, *Publicola*, cap. VII. Discursul la care se referă Dio, rostit de consulul Valerius

Publicola, lipsește din această parte a extraselor. O idee despre conținutul acestui discurs ne putem face însă citindu-l pe Titus Livius, II, 7—8, care dă și o explicație asupra modului cum i s-a atribuit lui Valerius cognomenul de *Publicola* sau *Poplicola*.

- ⁸³ Este vorba despre M. Horatius Pulvillus. Vezi Titus Livius, II, 8 și Tacitus, *Istoriei*, III, 72. M. Horatius a devenit colegul de consulat al lui Valerius, după moartea lui Iunius Brutus.
- ⁵⁴ Titus Livius prezintă altfel lucrurile; vezi II, 8.
- ⁵⁵ Cf. Plutarh, *Valerius Publicola*, XIV: „cîtuși de puțin tulburat, Horatius rosti doar atît: „aruncați leșul unde vreți, eu nu mă voi preocupa de funeralii“.
- ⁵⁶ Fragmentul se referă la invazia sabinilor din anul 503 î.e.n. Cf. Zonaras, *Epitome*, 13, 9.
- ⁵⁷ Frag. B 16=Zonaras, *Epitome*, VII, 13, 13, instituirea dictaturii la Roma, în anul 500 î.e.n. (în timpul unui război cu latinii). Primul dictator la Roma a fost Titus Marcius.
- ⁵⁸ Asupra disensiunilor interne din Republica romană, condusă de consuli, ca urmare a gravei crize economice prin care treceau păturile de cetățeni neînștăriți, Cf. Titus Livius, II, 23 și urm. și Dionysios, A.R., V. 63. Despre această problemă, Karl Marx, *Forme premergătoare producției capitaliste*. E.P.L.P. București, 1956, p. 21 și urm.
- ⁵⁹ Despre legea celor XII Table, care, alături de alte dispoziții reglementa raporturile dintre creditori și debitori, vezi Aulus Gellius, *Noaptele atice*, XX, 1, 1—19, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1966. Cu privire la afirmația lui Cassius Dio despre lipsa de omenie a păturilor avute, vom alege din textul lui Gellius un singur exemplu: „Lucius Varatius era un om necinstit și fără suflet. El își făcea o adevărată plăcere din a da palme peste obraji oamenilor liberi. În urma sa mergea un sclav cu o pungă plină de bani; îndată ce stăpînul pălmuia pe cineva, porunca sclavului să plătească pe dată aceuia cîte 25 de ași, conform legii celor XII Table“, Aulus Gellius, *op. cit.*, 13. Pentru alte amănunte asupra

- relațiilor între datornici și debitori, vezi Aulus Gellius, *op. cit.* pp. 41—49.
- ⁶⁰ Aluzie la luptele concomitent duse cu volszii, sabinii și equii. Titus Livius, II, 30—31 și Dionysios, A.R., VI, 42, privitor la organizarea armatei romane și la persoanele care au preluat conducerea operațiilor de război.
- ⁶¹ Despre Marcus Valerius, fiul lui Volesus, descendent al lui Valerius Publicola, Titus Livius, II, 30—31., și Dionysios, A.R., VI, 39—40. Ales dictator, Marcus Valerius a făcut față situației extrem de critice care se crease pentru Roma, arăt pe plan intern, cât și extern. Zonaras, VII, 14, 3—4 în *Epitome*, a păstrat în parte, caracterizarea lui Dio asupra lui Valerius.
- ⁶² Ecou al opoziției fundamentale între νόμος (convenție) și φύσις (natură), formulată de sofistica secolului al V-lea î.e.n. În comentariile sale istorice, Dio face adesea apel la această opoziție. Acest pasaj din Dio a fost copiat aproape integral de Zonaras, *op. cit.*
- ⁶³ Despre acest drept barbar al creditorilor din vechea Romă vezi și Aulus Gellius, *Noaptele atice*, XX, 1, 49: „Voi cita înseși cuvintele legii, ca să nu crezi că mă sperii cumva de asprele ei cuvinte: „în a treia zi de târg să fie tăiat în bucăți și împărțit datornicul. Dacă unul dintre debitori a luat mai mult sau mai puțin decît i se cuvenea, să nu se considere fraudă“, *ed. cit.*, p. 499. Vezi și K. Marx, *op. cit.*, la nota 58, p. 38.
- ⁶⁴ *Mons Sacer* (Muntele Sacru). Titus Livius, II, 32; Plutarh, *Coriolan*, VI; Dionysios, A.R., VI, 45.
- ⁶⁵ Caius Sicinius Belutus, Titus Livius, II, 33 și Dionysios, A.R., VII, 33. Plebeii rebeli au putut ieși din Roma sub pretextul unei expediții împotriva equilor.
- ⁶⁶ Menenius Agrippa [Lanatus]. Fabula povestită de Agrippa (vezi și Titus Livius, *op. cit.*; Dionysios, A.R., VII, 83—90, Plutarh, *Coriolan* VI) aparține fondului esopic.
- ⁶⁷ Despre crearea tribunatului (*tribunicia potestas*) vezi Titus Livius, II, 33 și Dionysios, A.R., VII, 8—9. Spre

deosebire de Titus Livius, care atestă alegerea a doi tribuni ai plebei, C. Licinius și L. Albinus, cu dreptul ca aceștia să-și aleagă la rândul lor încă trei colegi (printre primii trei tribuni cooptați s-a aflat și Sicinius, conducătorul răscoalei), Dionysios susține că de la început a fost înființat un colegiu de 5 tribuni (în a patra zi înainte de idele lui decembrie). De versiunea lui Titus Livius se apropie însă și Plutarh, *Coriolan*, VI, așa că putem trage concluzia că inițial au fost creați doi tribuni ai plebei, cărora în curând li s-au adăugat încă trei, pentru ca mai târziu numărul lor să se fixeze la 10. Data înființării puterii tribuniciene se află la Pomponius, *De orig. iurum.*, II, 20: anul al XVII-lea de la alungarea regilor, adică 488 î.e.n. De fapt, data este discutată, variind între anul 494, admis de tradiție, și anul 449, când tribunatul capătă înfățișarea sub care e cunoscut în istorie.

- ⁶⁸ O frază aproape asemănătoare, care trădează un izvor comun, se află la Dionysios, A.R., X, 31.
- ⁶⁹ Caius Marcius Coriolanus. După o altă tradiție, Quintus Martius Coriolanus. Cognomenul „Coriolanus” l-a dobândit în urma cuceririi cetății Corioli, în Latium. Despre războiul cu volscii și despre atitudinea lui Coriolan față de răsplata care i se oferea, vezi Plutarh, *Coriolan*, VIII—X.
- ⁷⁰ Aluzie la exilul lui Coriolan, obținut de tribunii plebei.
- ⁷¹ Vezi conținutul discursului ținut de Coriolan împotriva plebei la Titus Livius I, 34.
- ⁷² Titus Livius, I, 34.
- ⁷³ Cf. Plutarh, *Coriolan*, XVI; XXIII.
- ⁷⁴ Cf. Titus Livius, II, 35 și urm. Plutarh, *Coriolan*, XXX. Litigiul teritorial pomenit aici se ivise cu privire la un ținut al volscilor ocupat de romani. Printr-un decret al Senatului, Coriolan dobândise dreptul să se întoarcă la Roma.
- ⁷⁵ Povestea care urmează se află în *Istoriile romane* ale lui Titus Livius, Dionysios din Halicarnas, în biografia lui Plutarh, *Coriolan* etc. Cu privire la sfârșitul lui Coriolan, Titus Livius (II, 40) citează mai multe variante, printre care și pe aceea a lui Fabius Pictor, urmată și de Dio.

- ⁷⁶ Spurius Cassius Vecellinus, fost consul alături de Opiter Verginius, care deținea calitatea de comandant al cavaleriei (*magister equitum*), a adus o prețioasă contribuție la obținerea victoriei romane asupra sabinilor (spre anul 500 î.e.n.) Titus Livius, II, 18. Ales pentru a doua oară consul, alături de Postumius Cominius (în 494 î.e.n., anul secesiunii plebei), a luptat împotriva volsclilor și a încheiat un tratat de alianță cu latinii. Al treilea consulat al lui Spurius Cassius (anul 487—486), alături de Proclus Verginius, coincide cu inițierea unor însemnate distribuiri de pământ în beneficiul cetățenilor latini și romani. Reforma agrară propusă de Spurius Cassius nu s-a bucurat însă de sprijinul colegului său de consulat, Titus Livius, II, 41. Patricienii au pus la cale un proces politic împotriva lui Cassius care, la expirarea mandatului său de consul, a fost judecat și condamnat la moarte (485 î.e.n.). Spurius Cassius a fost una dintre primele victime ale opoziției pe care ordinul patricienilor a arătat-o de-a lungul veacurilor față de reformele politice și economice în favoarea plebei. Vezi și Dionysios, A.R., VIII, 69 și 82.
- ⁷⁷ Consulii, magistrații supremi în republica romană.
- ⁷⁸ Acest paragraf se referă la luptele purtate de romani împotriva locuitorilor din Veii și împotriva etruscilor în anul 480 î.e.n. Cf. Titus Livius, II, 45. Soldații romani erau îmboldiți la luptă de consulii M. Fabius și Cn. Manlius. Cf. Zonaras, *Epitome*, VII, 17, 2.
- ⁷⁹ Pe cât se pare, Dio se referă aici la acțiunea lui Caeso Fabius de a mijloci o împăcare între patricieni și plebei. Cf. Titus Livius, II, 48.
- ⁸⁰ Romanii erau descurajați de faptul că nu izbuteau să pună capăt războiului purtat cu cetatea Veii (anul 478 î.e.n.). Consulul Caeso Fabius a oferit Senatului roman să facă față situației prin introducerea în luptă a tuturor membrilor „familiei” sale, *gens Fabia*, care-și luau obligația de a duce operațiile de război, pe cheltuiala lor, Titus Livius, II, 48—50.
- ⁸¹ Parafrază după un cunoscut pasaj din Titus Livius, II, 50.

⁸² Poarta *Carmentalis* (numită astfel după Carmenta, mama „regelui” Evandru) se afla în partea de sud a Capitoliului. După pieirea Fabiilor, poarta s-a numit și *Scelerata*. Ovidiu în *Faste*, II, vers. 194 și urm., a imortalizat sacrificiul Fabiilor. În versurile 201—204, poetul amintește astfel de plecarea Fabiilor:

„Drumul mai scurt e prin bolta din dreapta porții Carmenta,
Dar să nu treci pe aici, oricine ai fi, e semn rău.

Zice-se că pe aici au ieșit, cei trei sute de Fabii:

Poarta de vină nu e: dar e de rău augur”.

(Trad. I. Florescu și Tr. Costa)

Despre dezastrul în care a pierit gens Fabia, în preajma râului Cremera, afluent al Tibrului, vezi Titus Livius, II, 49—50, Dionysios, A.R., IX, 19—22, precum și Florus, I, 13.

⁸³ Titus Menenius, fiul lui Menenius Agrippa, consul alături de C. Horatius, când s-a întâmplat catastrofa în care au pierit Fabiții, deținea comanda trupelor romane însărcinate cu operațiile de război împotriva etruscilor. Menenius nu a putut împiedica înaintarea etruscilor chemați de veienți să-i nimicească pe Fabii. Ulterior, a fost tras la răspundere de tribunii plebei și condamnat la o amendă de 2 000 de ași. Titus Livius, II, 52. Nu multă vreme după procesul care l-a ținut în fața Adunării poporului, Titus Menenius a murit. Cf. Dionysios A.R., IX, 23.

⁸⁴ În Frag. B 22₁ este vorba despre unele aspecte ale luptei de clasă între patricieni și plebei, care s-au desfășurat în răstimpul petrecut între pieirea Fabiilor (477 î.e.n.) și alegerea lui L. Quinctius Cincinnatus în calitate de dictator (455 î.e.n.). Spre deosebire de Titus Livius, care vorbea de moartea unui singur tribun, Cassius Dio ridică numărul tribunilor căzuți în urma uneltirilor patriciene la nouă. Acești tribuni, pe cât reiese din Dio, au fost condamnați să fie arși de vii.

⁸⁵ Cf. Titus Livius, III, 25 și Dionysios X, 22. Aceste evenimente se petrec între anii 458 și 456 î.e.n. La Titus Livius, prenumele lui Marcus Minucius Augurinus consulul învins de equi, este Lucius, nu Marcus. Același prenume la Diodor, XI, 8 și la Dionysios, A.R., X, 22 și urm.

- ⁸⁶ Numele membrilor acestei delegații îl cunoșteam din Titus Livius, III, 25: Q. Fabius, P. Volumnius și A. Postumius.
- ⁸⁷ Adică de către equi. Titus Livius, III, 26. Colegul de consulat al lui Minucius, C. Nautius, lupta între timp împotriva sabinilor.
- ⁸⁸ L. Quinctius (sau Quintius) Cincinnatus a fost ales dictator al Romei pentru a pune capăt războiului cu Equii (455 î.e.n.) Cf. Titus Livius, III, 26—29 și Dionysios, A.R., X, 23—24.
- ⁸⁹ Acest fragment se referă, după toată probabilitatea, la neînțelegerile iscate între tribunii militari, cu putere consulară, (instituție politică creată în 444 î.e.n.) Lucius Sergius Fidenas, Marcus Papirius Mugillanus și Caius Servilius, cu prilejul pregătirii unei campanii de apărare împotriva labicanilor și a equilor, Titus Livius, IV, 45. Anii 418—417 î.e.n.
- ⁹⁰ Episodul care urmează face parte dintr-o serie de întâmplări legate de asediul cetății faliscilor de către Marcus Furius Camillus, când acesta a fost reales pentru a patra oară tribun militar (394 î.e.n.). Vezi Titus Livius, V, 27—28; Dionysios, A. R., XIII, 2; Plutarh, Camillus, X și Florus, *Epitome*, I, 12.
- ⁹¹ Cf. Titus Livius, V, 25. În acest fragment este vorba despre tribunii plebei și nu despre tribunii militari.
- ⁹² Deoarece B. suplinește <Menenius> și nu <Camillus>.
- ⁹³ M. Furius Camillus a fost chemat la judecată să dea seama pentru capturile de război luate din cetatea Veii. Cel care l-a adus în fața tribunalului a fost tribunul plebei L. Appuleius (în anul 391 î.e.n.). Titus Livius, V, 32; Dionysios, A. R., XIII, 56, Plutarh, *Camillus*, XII și XIII. În cap. XIII, Plutarh specifică și la ce amendă a fost condamnat Camillus.
- ⁹⁴ Clusium (Chiusi) era unul dintre cele douăsprezece orașe ale confederației etrusce, situat în Umbria, la sud de Perugia. Despre atacul gallilor senoni asupra cetății Clusium, vezi Titus Livius, V, 33—34, capitolele care cuprind și o sumedenie de alte amănunte asupra invaziilor gallice în Italia, de-a lungul veacurilor, preluate, în parte, de Titus Livius de la Polybios.

- ⁹⁵ Data acestor incursiuni gallice spre sud o cunoaştem din Appian *Istoria Romei*, IV, 2 şi din Plutarh, *Camillus*, XVI—XVII, anul 391 î.e.n.
- ⁹⁶ Solia era condusă de fiii lui Marcus Fabius Ambustus, Titus Livius, V, 35.
- ⁹⁷ *Ibidem*, 36.
- ⁹⁸ Trupele romane au fost învinse de galli lângă râul Allia, un afluent al Tibrului. Titus Livius, V, 37 şi Plutarh, *Camillus*, XVIII—XIX, 340 şi urm. Despre invazia gallilor în Italia (391—390 î.e.n.) vezi, în general, şi povestirea lui Diodor din Sicilia, *Biblioth.*, XIV, 113 şi urm.
- ⁹⁹ Textul din Titus Livius, V, 46, 2 lămureşte acest fragment. Este vorba despre o ceremonie religioasă pe care ginta Fabia avea obligaţia sacră s-o îndeplinească anual pe muntele Quirinal.
- ¹⁰⁰ La Titus Livius, V, 46, şi la Appian, *Istoria romană*, IV, 6, numele acestui pontif este Fabius Dorso, nu Fabius Caeso.
- ¹⁰¹ Camillus, în anul 390 î.e.n., după procesul ce-i fusese intentat de L. Appuleius (vezi mai sus, nota 93) se afla în exil la Ardea. Despre refuzul lui Camillus de a se întoarce la Roma, vezi Plutarh, *Camillus*, XXIV.
- ¹⁰² Marcus Manlius Capitolinus este faimosul apărător al Capitolului în timpul asedierii Romei de către galli (390 î.e.n.). Partizan înfocat al revendicărilor plebei, care cerea noi împărţiri de pământ şi abolirea legii cu privire la drepturile debitorilor asupra datornicilor, reglementate prin cele XII Table, Manlius Capitolinus era duşmănit de partida aristocraţilor în fruntea căreia se afla din nou Camillus, revenit între timp din exil. În anul 383 î.e.n., Capitolinus a pornit o acţiune energică în favoarea plebei. Vezi Titus Livius *De la fundarea Romei*, VI, 11, pp. 23—24. Ulterior, în anul 384 î.e.n., Manlius Capitolinus a fost judecat pe baza învinuirii de complot împotriva statului şi ucis, pe cât se pare, prin bătăi cu vergile. Despre sfârşitul lui Capitolinus vezi Titus Livius, ed. cit., vol. II. notele 47, 51 şi 53 la cartea VI. În fragmentul următor, Dio

povestește moartea lui Capitolinus, într-o manieră antitetică, specifică retorismului grec târziu.

Despre rivalitatea dintre Capitolinus și Camillus, vezi îndeosebi Plutarh, *Camillus*, XXXVI.

- ¹⁰³ Cicero, în discursul său, *De Domo Sua*, XXXVIII, enumeră toate cazurile cunoscute în istoria romană, când locuința unui partizan al plebei a fost rasă de pe suprafața pământului. Despre împrejurările în care a fost dărîmată casa lui Cicero, vezi mai departe XXXVIII, 17.
- ¹⁰⁴ Strîncă Capitoliului era astfel numită după Tarpeia, fiica lui Spurius Tarpeius, comandantul citadelei din Roma, pe vremea lui Romulus. Tarpeia a predat citadela sabinilor, comandați de Titus Tatius, primindu-și apoi chiar de la sabini pedeapsa cuvenită trădătorilor Titus Livius, I, 11. Despre execuții asemănătoare, Titus Livius, VI, 20.
- ¹⁰⁵ Cf. Plutarh, *Camillus*, XXXVIII. Războiul împotriva tusculanilor (381 î.e.n.) fusese decretat în urma sprijinului acordat volscilor de către locuitorii din Tusculum. Titus Livius, VI, 25. Pasajul din Dio este inspirat din Titus Livius sau are la bază o sursă comună cu Titus Livius.
- ¹⁰⁶ După Titus Livius, VI, 26 acordarea cetățeniei romane locuitorilor din Tusculum s-a desfășurat în condiții deosebit de dramatice.
- ¹⁰⁷ În acest fragment deteriorat, tradus de noi după întregirile propuse de Boissevain, este povestit un incident relatat și de Titus Livius, în VI, 34. Anecdota se referă la atmosfera de pregătire politică a faimoaselor legi *Licinia-Sextiae* (377—376 î.e.n.). Cele două surori, despre care este vorba în fragment, sînt fiecele lui Marcus Fabius Ambustus, căsătorite respectiv cu Servius Sulpicius Rufus și Caius Licinius Stolo. La Titus Livius lucrurile sînt altfel expuse: nu soția lui Rufus s-a speriat cînd lictorul a bătut la poartă, ci sora ei, soția lui Licinius Stolo. Mîndria rănită a acestei femei, susține anecdota, a determinat pe tatăl ei, un Fabius de origine patriciană, cît și pe soțul ei, Licinius Stolo, de obîrșie plebeu, să ducă o acțiune energică pentru promovarea plebeilor pînă la rangul de consuli.

Din cele trei reforme propuse de C. Licinius Stolo, ales tribun al plebei, împreună cu colegul său de tribunat, Lucius Sextius, prima reformă viza admiterea unui plebeu la rangul de consul, a doua fixa la 500 iugere (126 hectare) întinderea de pământ pe care avea dreptul s-o stăpînească un cetățean roman, iar a treia reglementa plata datoriilor și mărimea dobînzilor. Legile *Licinia-Sextiae* au întâmpinat, cum era și de așteptat, opoziția înverșunată a patricienilor. Au trebuit să treacă peste 10 ani pînă cînd, după nesfîrșite deliberări și concesiuni reciproce, proiectele de legi prezentate de Licinius Stolo și de Lucius Sextius au fost în sfîrșit votate. Aceste legi sînt semnificative din punctul de vedere al evoluției politice și economice a Republicii Romane: anumiți patricieni (în anecdotă, Fabii) au simțit necesitatea unei alianțe cu păturile în ascensiune din ordinul plebeilor.

- ¹⁰⁸ Publius Manlius Capitolinus, dictatorul care a urmat după renunțarea la această sarcină a lui M. Furius Camillus (368 î.e.n.). Vezi Titus Livius, VI, 38, 39. Publius, contrar lui Camillus, a făcut tot ce i-a stat în putință pentru aplanarea conflictelor stîrnite de lupta de clasă și pentru promovarea drepturilor politice ale plebei.
- ¹⁰⁹ Este vorba chiar de tribunul plebei C. Licinius Stolo, care deținea pentru prima oară funcția nou creată de comandant al cavaleriei (*magister equitum*), în anul 366 î.e.n. Cf. Titus Livius, VI, 39, și Plutarh, *Camillus*, XXIX; cu privire la opoziția față de realegerea tribunilor militari, vezi Titus Livius, VI, 35.
- ¹¹⁰ Fragmentul aparține unui discurs ținut în anul 362 î.e.n., de către tînărul patrician Marcus Curtius. Acesta a înțeles să se sacrifice pe sine pentru a împlini un oracol care prezicea că urmările catastrofale ale unui cutremur nu vor dispărea pînă cînd un om nu va fi înghițit de pământ ca victimă expiatorie. Anecdota, la Titus Livius, VII, 6 este povestită foarte pe scurt. În schimb, Dio a profitat de ocazie pentru a compune un lung discurs cu caracter moral.
- ¹¹¹ Nu se știe la cine se referă acest pasaj. B. I. p. 90, prin comparație cu Titus Livius, III, 3, 6, propune numele

lui Alexandru, regele Epirului, care a debarcat în Italia (377 î.e.n.).

- ¹¹² Pe cât se pare, e vorba de un fragment care se referă la un discurs ținut de solii latini în Senatul roman, înainte ca latinii să fi fost definitiv înfrinți. Cf. Titus Livius, VIII, 5.
- ¹¹³ În luptele dintre romani și latini, fiul consulului Manlius Torquatus, Titus Manlius, a ucis într-o luptă corp la corp pe comandantul cavaleriei, latinul Pontius (după Zonaras, *Epitome*, VII, 26, 3—4) fără a avea, în prealabil, încuviințarea tatălui său. Manlius îi decernă lui Titus cununa învingătorului și apoi, pentru a da un exemplu drastic, prin care pedepsea indisciplina, îi retează capul. Întâmplarea este povestită de Titus Livius, VIII, 7. La Titus Livius numele latinului învins de Titus Manlius este Geminus Metius.
- ¹¹⁴ Textul se referă, probabil, la locuitorii din Lanuvium și eventual la sabinii. Cf. Titus Livius, VIII, 11. Sabinii, în timpul războaielor dintre Roma și latini, au avut o atitudine ambiguă.
- ¹¹⁵ Consulul Publius Decius Mus, care și-a jertfit viața pentru izbânda romanilor în luptele cu latinii (339 î.e.n.), dând ascultare unui oracol. Titus Livius, VIII, 9.
- ¹¹⁶ Vezi nota precedentă.
- ¹¹⁷ Armata romană, care se aflase sub comanda lui Decius.
- ¹¹⁸ Sfirșitul războiului cu latinii a avut loc în anul 338 î.e.n. Acest război între Roma și latini, de la mijlocul veacului al IV-lea, este pe larg povestit de Titus Livius, la începutul cărții VIII din opera sa. Amănunte asupra acestui război se găsesc și în unele fragmente din *Istoria veche a Romei* a lui Dionysios din Halicarnas, aparținând cărții XIV.

Teritoriul Latiului și al Capuei a fost confiscat de Roma și distribuit plebei. Aceeași soartă au avut-o și fostele posesiuni din Campania ale cetăților Privernum și Falernum. Războiul cu latinii a izbucnit însă din nou după mai bine de zece ani, în timpul consulatului lui Lucius Furius Camillus și Caius Maenius (anul 326 î.e.n.). Acești consuli au izbutit să zdrobească ul-

- tímele rezistențe. Despre condițiile de pace care au urmat, vezi Titus Livius, VIII, 12.
- ¹¹⁹ Roma a purtat împotriva privernaților două războaie: unul în anul 354 î.e.n., Titus Livius, VII, 16; celălalt în 326 î.e.n. Titus Livius, VII, 19—21; spre deosebire de Titus Livius, urmat de Cassius Dio, Dionysios din Halicarnas, A. R. Frag. XIV, 23, raportează răspunsul privernaților după primul din aceste două războaie.
- ¹²⁰ Dreptul de cetățenie pentru privernați a fost cerut de consulul C. Plautius, vezi Titus Livius, VIII, 20—21.
- ¹²¹ Acest discurs, compus de Cassius Dio, este atribuit lui Marcus Fabius Ambustus, tatăl lui Quintus Fabius Rullianus (sau Rullus), care a luat cuvîntul în apărarea fiului său. Rullianus, în calitate de *magister equitum*, îi atacase pe samniți împotriva dispozițiilor date de dictatorul L. Papirius Cursor (anul 325 î.e.n.). Vezi Titus Livius, VIII, 30—36 (îndeosebi cap. 35). Acum era tras la răspundere și dat în judecată.
- ¹²² Întregire după Boissevain. Textul în acest pasaj este foarte deteriorat.
- ¹²³ Cf. Titus Livius, VIII, 34, discursul lui L. Papirius: „El, L. Papirius, nu va întreprinde nimic destinat să micșoreze drepturile și prerogativele acestei puteri” (adică: a dictaturii).
- ¹²⁴ La sfîrșitul discursului ținut de dictatorul L. Papirius.
- ¹²⁵ Papirius avusese mari neplăceri din partea soldaților în timpul războiului cu sabinii, pe care le curmase prin autoritatea sa de dictator, Titus Livius, VIII, 36.
- ¹²⁶ „Papirius, vechi și încercat comandant, și-a dat numaidecît seama unde e racila și ce stavilă era în calea biruinței. Se convinse că singura soluție e să-și îmblînzească pornirile furii sale și să-și potolească asprimea printr-o purtare mai prietenoasă”. Titus Livius, VIII, 36. Corespondența dintre Titus Livius și Cassius Dio este evidentă.
- ¹²⁷ Cf. Titus Livius, VIII, 38. Evenimentele se petrec în anul 322 î.e.n. sub consulatul lui Q. Fabius Rullianus (fostul co-

- mandant al cavaleriei romane, în timpul dictaturii lui L. Papi-
rius, vezi mai sus, nota 121), și al lui Lucius Fulvius Curius.
Pe acea vreme dictatura o deținea Aulus Cornelius Arvina, iar
comanda cavaleriei Marcus Fabius Ambustus, tatăl consulului.
- ¹²⁸ Brutulus Papius, Titus Livius, VIII, 39; la Zonaras
Epitome, VII, 26, 10: Rutulus.
- ¹²⁹ Este vorba despre vestita înfrângere suferită de romani în anul
321 î.e.n. la Furcile Caudine, Titus Livius, IX, 1—11.
- ¹³⁰ Acest fragment, precum și cele care urmează conțin pasaje din-
tr-un discurs pus de Cassius Dio pe seama lui Herennius Pon-
tius, tatăl comandantului suprem al samniților, C. Pontius, care
încercase să ajungă la o înțelegere cu Roma. Titus Livius,
IX, 1.
- ¹³¹ Cf. Titus Livius, IX, 6 despre evenimentele posteriore
bătăliei de la Caudium.
- ¹³² După dezastrul de la Furcile Caudine, romanii și-au luat anu-
mite obligații față de samniți (*sponsio*), dar nu au încheiat un
tratat de pace, ratificat de Senat, lucru pe care Titus Livius îl
subliniază cu tărie, IX, 5.
- ¹³³ *Ibidem*, 15, Titus Livius își exprimă lipsa de siguranță asupra
persoanelor care au dobândit victoria finală asupra samniților
în anul 320/319 î.e.n.
- ¹³⁴ Același L. Papirius Cursor, menționat la nota 121.
- ¹³⁵ Luceria; despre bătălia de la Luceria vezi Titus Livius,
IX, 14—15.
- ¹³⁶ Fragmentele B 36₂₃₋₂₄ concordă cu povestirea lui Titus Livius,
IX, 16.
- ¹³⁷ Rullus, același cu personajul menționat la nota 121. Sîntem în
anul 310 î.e.n., cînd Q. Fabius Rullianus conducea operații de
război în Etruria. El deținea consulatul pentru a doua oară,
împreună cu C. Marcus Rutilus. Titus Livius, IX, 37—30,
îndeosebi cap. 38.
- ¹³⁸ După Titus Livius, X, 19, neînțelegerile dintre consuli
anului 297—296 Appius Claudius Caecus și L. Volumnius iz-

bucniseră de la necesitatea ca Roma să facă față dușmanilor pe două fronturi. Volumnius avea comanda trupelor care luptau în Samnium, iar Appius Claudius comanda trupele din Etruria.

- ¹³⁹ Prezicătorul despre care este vorba în acest fragment era un etrusc, numit Manius. Prezicerile lui se refereau la soarta războiului cu samniții. Pasajul poate fi înțeles numai comparat cu povestirea lui Zonaras, *Epitome*, VIII, 1, 4—5. Cf. Titus Livius, X, 31.
- ¹⁴⁰ Cf. Titus Livius, X, 38.
- ¹⁴¹ Aceste evenimente din anul 292 î.e.n., care țin tot de seria războaielor cu samniții de la începutul secolului III î.e.n. au fost povestite și de Titus Livius, *Epitome*, XI, Cf. Valerius Maximus, V, 7, 1. În acest pasaj este vorba despre Quintus Fabius Gurges, fiul fostului consul Quintus Fabius Rullianus (sau Rutilianus). În 292, Gurges era consul împreună cu D. Iunius Brutus Scaeva. Tradiția nu specifică în ce împrejurare a fost învins de samniți.
- ¹⁴² Q. Fabius Rullianus, printre alte demnități pe care le deținuse, fusese de cinci ori consul.
- ¹⁴³ Zonaras, *Epitome*, VIII, 14, adaugă că Quintus Fabius Rullianus a profitat de această victorie, pentru a face unele împărțiri de pământ soldaților care luptaseră sub ordinele fiului său.
- ¹⁴⁴ Fragmentul se referă la campania condusă împotriva samniților de L. Postumius Megellus, consul în 291 î.e.n., alături de un alt Iunius Brutus decât consulul din 292. Atitudinea lui Postumius față de Senat este amintită și de Dionysios, A.R., XVI, 4, 16. Articolul *Iunius (Brutus)*, în R.E., XIX, p. 1020, nr. 56 și articolul *Postumius Megellus*, în R.E., XXII, 1. pp. 928—929.
- ¹⁴⁵ C. Fabricius Luscinus, alături de Manius Curius Dentatus, era unul dintre șefii de frunte ai mișcării favorabile revendicărilor plebei. Contracandidatul său din anul 291 î.e.n. (sau 278 î.e.n.?) pentru alegerile consulare, Publius Cornelius Rufinus, era, după caracterizarea lui Cicero, *De Oratore*, II, 66: „Avar, lacom de bani, dar și neîntrecut comandant militar”. Cf. Velleius Paterculus, II, 17, 2. Despre cinstea exemplară a lui C. Fabricius, Plutarh, *Pyrrhus*, XX; Aulus Gellius,

Noptile atice, IV, 8, pomenește, la rîndul lui, despre competiția pentru consulat între Fabricius și Rufinus. Ales consul pentru anul 290 î.e.n., Rufinus a adus o contribuție esențială la încheierea războaielor între Roma și samniți, alături de colegul său de consulat, Manius Curius Dentatus. E u t r o p i u s, *Breviarium Historiae Romanae*, II, 9, 3.

- ¹⁴⁶ Cf. Titus Livius, *Perioch.* XI, 10, 1: „Plebea, sub povara grea a datoriilor, după îndelungate și îngrijorătoare răscoale, a făcut, în cele din urmă, secesiune pe muntele Ianiculum, de unde a fost readusă de către dictatorul Q. Hortensius“. Aceste masive tulburări de la Roma, provocate de datoriile contractate de plebei, coincid cu începerea războiului cu Tarentul, adică cu anul 285—284 î.e.n. Z o n a r a s, *Epitome*, VIII, 2, 1 ajută la întregirea și înțelegerea acestui fragment deteriorat.
- ¹⁴⁷ În anul 283 î.e.n., sub consulatul lui P. Cornelius Dolabella și a lui Domitius Calvinus, Roma a fost nevoită să se apere împotriva unei coaliții vrăjmașe în fruntea căreia se aflau lucanii, bruttii, estruscii și gallii senoni. Polybios, II, 19—20 povestește înfrîngerea coaliției dușmane Romei, lângă lacul Vadimon, în bazinul Tibrului. Pacea s-a încheiat abia în anul 280 î.e.n. Vezi Polybios, *Istorie*, II, 20. Editura Științifică, București, 1966. Cf. Titus Livius, *Perioch.* XII și Appian, *Istoria Romei* (Samn.), frag. VI.
- ¹⁴⁸ Războiul dintre Roma și tarentini a fost declanșat în urma ajutorului pe care Roma l-a acordat cetății grecești din sudul Italiei, Thurii (între anii 285 și 282). În Italia de Sud (Magna Graecia) Tarentul înțelegea să dețină supremația și nu îngăduia vaselor romane să depășească capul Lacinium. Thurii fusese asediat de lucanii și bruttii, cu care Roma se afla în război. Vezi mai sus, nota precedentă. Titus Livius, *Perioch.*, XI; Dionysios, A.R., XIX, 13, 2.
- ¹⁴⁹ Vezi mai sus, notele 145 și 147. Această misiune diplomatică a lui C. Fabricius Luscinus a avut loc în anul 284 sau 283 î.e.n.
- ¹⁵⁰ Adică în luptele împotriva coaliției menționate la nota 147.
- ¹⁵¹ Din Z o n a r a s, *Epitome*, VIII, 2, 4, = (frag. 39,4) aflăm că spre Tarent s-a îndreptat navarhul Lucius Valerius, cu misiunea

de a face o vizită „amicală” (φιλιαν τὴν χώραν ἡγουμένως); în realitate, triramele care-l însoțeau pe Lucius demonstrau că era vorba de o acțiune de intimidare.

- ¹⁵² Așupra felului cum înțelegeau tarentinii să sărbătorească Dionysii, vezi Athenaios, *Banchetul sofiștilor*, IV, 166.
- ¹⁵³ Acest incident este povestit atât de Appian, *Istoria romană*, XII, 7 cât și de Dionysios A. R., XVII, 7—8. Cf. Florus, *Epitome*, I, 18. Numele tarentinului care și-a bătut joc de solul roman Postumius era Philonidas.
- ¹⁵⁴ Insistențele tarentinului Meton pentru înlăturarea războiului cu Roma au fost zadarnice. Dionysios din Halicarnas, A. R., *Frag.* XVII, 13, adaugă că intervenția lui Meton a fost făcută atunci când tarentinii se pregăteau să-l cheme pe Pyrrhus în ajutor.
- ¹⁵⁵ Dans licențios care se dansa la sărbătorile în cinstea lui Dionysos.
- ¹⁵⁶ Aceeași informație despre retorul thessalian Kineas, aflat în slujba lui Pyrrhus, se află și la Plutarh, *Pyrrhus*, XIV, Plutarh, *Vieți paralele*, vol. III, Editura Științifică, 1966, p. 26. Prin elocința sa plină de darul convingerii, Kineas, după câte pretinde Plutarh, a izbutit să extindă dominația lui Pyrrhus, fără nici o luptă asupra mai multor orașe. Referitor la sfaturile înțelepte date de Kineas lui Pyrrhus, Plutarh, *Pyrrhus*, XIV.
- ¹⁵⁷ Cassius Dio se referă la campaniile militare purtate de Pyrrhus în Grecia în anii 289 și 288 (luptele împotriva lui Demetrios Poliorcetul) *Pyrrhus*, VII și X—XI.
- ¹⁵⁸ Adică tarentinii. Iustin, *Epitome*, XVIII, 1 precizează că la insistențele tarentinilor se adăugau cele ale samniților și ale lucanilor.
- ¹⁵⁹ Dubla interpretare a răspunsului dat lui Pyrrhus de oracolul din Dodona se bazează pe modul cum poate fi tradusă o construcție specifică limbii grecești; propoziția completivă redată printr-un acuzativ cu infinitiv.

- ¹⁶⁰ Cf. Polybios I, 7: „Căci pe vremea când Pyrrhus trecea în Italia locuitorii din Rhegion, înspăimîntați de invazia lui și temîndu-se și de cartaginezi, care stăpîneau marea, ceruseră romanilor pază și ajutor. Aceștia veniră sub conducerea lui Decius Campanus, în număr de 4000 și cîtăva vreme păziră orașul cu credință etc.” Cf. Titus Livius, *Epitome*, XII; Appian, *Istoria romană*, III, 9; Diodor, *Biblioth.* XXII, 1.
- ¹⁶¹ Mamertinii: populație oscă; acest nume are la bază cuvîntul osc *Mamers* = Mars (*Mauors*). Orașul Messina se află în colțul de nord-est al Siciliei, lîngă strîmtoarea cu același nume. Numele grec al orașului era Zancle. Cf. Diodor, *Bibliotheca*, XXI, 18: „Mamertinii s-au numit astfel după zeul Ares (Marte), deoarece în limba pe care o vorbesc ei zeul este denumit Mamertos”.
- ¹⁶² Agathocles, tiranul Siracuzei, a cucerit Messina aproximativ între anii 315 și 312 î.e.n. Garnizoana oscă din Campania, adusă de Agathocles pentru paza Messinei, s-a instalat în Sicilia, spre anul 285 î.e.n. Convenția era ca după moartea tiranului sicilian — mamertinii să părăsească orașul. Diodor, *Biblioth.*, XIX. 65 și urm.
- ¹⁶³ Aceeași informație la Appian, *Istoria romană*, III, 9.
- ¹⁶⁴ Cf. Polybios, I, 7: „Romanii erau foarte nemulțumiți de această ispravă, dar nu puteau face nimic pentru că erau încurcați în războaiele amintite mai sus. Însă îndată ce avură mîna liberă încercuiră pe acei oameni și așa cum am spus mai sus, asediară Rhegion. După ce îi învinseră în luptă, uciseră chiar în timpul luării orașului pe cea mai mare parte dintre trădători...; mai mult de 300 îi prinseră de vii și îi trimiseră la Roma; generalii au fost duși în for, unde au fost biciuiți și decapitați cu securea, potrivit obiceiului romanilor”. Cf. Titus Livius, XXVIII, 28 și Appian, *op. cit.* Aceste evenimente s-au petrecut la zece ani după capturarea orașului Rhegion prin trădare, deci în 270 î.e.n. Decius s-a sinucis în închisoare.
- ¹⁶⁵ Ecou din discursul lui Catilina către conjurați, întocmit de Sallustius în *Conjurația lui Catilina*, XIX, 3—4.

- ¹⁶⁶ Acest fragment, comparat cu textul din *Plutarh, Pyrrhus, X*, pare că aparține unui discurs ținut de C. Fabricius Luscinus, fostul consul din 282 î.e.n.
- ¹⁶⁷ Megacles era un bun prieten al lui Pyrrhus; în cursul primului angajament dintre epiroți și romanii conduși de consulul P. Valerius Laevinus, Megacles a acceptat să-și schimbe hainele cu cele ale regelui, deoarece viața lui Pyrrhus se afla în primejdie. Lupta s-a dat între Heraclea Siritidei și Pandosia, în sudul Italiei, în anul 280 î.e.n. Asupra acestei bătălii vezi *Plutarh, Pyrrhus, XVII* și *Dionysios, A. R., Frag. XVIII*.
- ¹⁶⁸ Cf. *Plutarh, Pyrrhus, XVII* și *Diodor, Biblioth., XXII, 6*.
- ¹⁶⁹ Cuvinte raportate și de epitomatorul *Florus, I, 18*. Observația lui Pyrrhus că „după o victorie asemănătoare va fi pierdut” a fost făcută în anul 279 î.e.n., după bătălia de la Ausculum. Vezi *Plutarh, Pyrrhus, XXI*.
- ¹⁷⁰ *Ibidem*. Cu prilejul celei de a doua bătălii între romani și Pyrrhus, care a avut loc la Ausculum, în Apulia (279 î.e.n.), romanii nu s-au mai speriat ca prima oară la vederea elefanților; Caius Minucius, care aparținea legiunii a IV-a romane, a reușit chiar să ucidă un elefant.
- ¹⁷¹ Pyrrhus a rămas uimit de modul cum romanii au devastat teritoriul samnit după înfrângerea din 290 î.e.n.
- ¹⁷² *Plutarh, Pyrrhus, XIX*, atribuie aceste cuvinte lui Kineas, nu lui Pyrrhus. *Appian* însă, *Istoria romană, III, 10*, este de acord cu Cassius Dio. Despre consulul Publius Valerius Laevinus vezi *Plutarh, Pyrrhus, XVI—XVIII* și *Dionysios, A.R., XVIII, 17—18*.
- ¹⁷³ Ceva mai multe detalii despre persoanele care făceau parte din delegația trimisă de Roma la Tarent găsim la *Dionysios, A.R., XVIII, 18, 5* și *XIX, 13, 1*; delegația era compusă din C. Fabricius Luscinus, Quintus Aemilius Papius (sau Papus) și Publius Cornelius Dolabella. *Appian, Istoria romană, X, 14*.
- ¹⁷⁴ Cele ce urmează pot fi confruntate cu rezumatul lui *Zonaras, VIII, 4, 4—6*. Unul dintre consilierii lui Pyrrhus, Milo, s-a

opus cu vehemență propunerilor făcute de romani, în timp ce, dimpotrivă, Kineas l-a sfătuit pe rege să le accepte.

- ¹⁷⁵ Discursul adresat de Pyrrhus solilor romani în anul 279 î.e.n. este redactat într-un mod diferit de Dionysios, A.R., XVIII, 13, 7. După Dionysios, Pyrrhus i-a muștrat pe solii romani pentru că nu acceptau condițiile de pace propuse de el: „Rău faceți, romani, că nu acceptați să fim pe viitor prieteni etc.”.
- ¹⁷⁶ Despre străduințele lui Pyrrhus de a-l câștiga de partea sa pe solul roman Caius Fabricius, vezi Plutarh, *Pyrrhus*, XX. Din Dionysios, A.R., XVIII, 9 nu reiese că Pyrrhus, în mod perfid, aruncă vina expediției împotriva romanilor pe umerii tarentinilor. În schimb, tot el certifică propunerile pe care Pyrrhus le-a făcut lui Fabricius.
- ¹⁷⁷ Cf. felul cum relatează Dionysios, A.R., XVIII, 11—26 răspunsul lui Fabricius, cât și Appian, *Istoria romană*, III, 10, 4.
- ¹⁷⁸ Appian *op. cit.*, III, 10, 4, atribuie cuvinte mai pline de simțire lui Fabricius: „Prețuiesc cu mult mai mult sărăcia mea decât toate bogățiile regești de care spaima nu se desparte”.
- ¹⁷⁹ Dio compune acest pasaj conform regulilor respectate în discursul moral de retorii greci. Influența ideilor lui Hesiod și Solon despre tiranie străbate peste veacuri. F. Millar, *op. cit.*, p. 80.
- ¹⁸⁰ Vezi Plutarh, *Pyrrhus*, XIX, și Appian, *op. cit.*, III, 10, 3.
- ¹⁸¹ Este vorba despre cuvântarea ținută în Senatul roman de către Appius Claudius Caecus, cu prilejul sosirii la Roma a lui Kineas, în calitate de împuternicit al lui Pyrrhus. Datorită elocinței retorului grec, cât și darurilor bogate distribuite pe sub mână, senatorii romani erau pe jumătate convinși despre avantajele unei înțelegeri cu regele Epirului. Discursul pronunțat de bătrînul Appius Claudius, condus în Adunare de fiii și nepoții săi, a avut darul să-i trezească la realitate. Contrar lui Dio, Plutarh susține că darurile lui Pyrrhus nu au fost acceptate de romani.

- ¹⁶² Acest fragment deteriorat, care se referă la bătălia de la Ausculum (anul 279 î.e.n.), a fost tradus, ținându-se seama de întregirile lui Boissevain. Este vorba despre P. Decius Mus, fiul aceluiași Decius Mus care a fost colegul de consulat al lui Q. Tadius Maximus Rullus. Cf. Z o n a r a s, VIII, 5, 1—3. Acest Decius, urmînd exemplul bunicului (Z o n a r a s, VII, 26, 7—8) și a tatălui său (Z o n a r a s, VIII, 1, 6), dorea să-și sacrifice viața pentru cauza romanilor.
- ¹⁶³ După toate probabilitățile, în acest fragment este vorba despre consulii P. Cornelius Rufinus și C. Iunius, care duceau acțiuni paralele împotriva lui Pyrrhus, unul în Samnium, celălalt în Lucania și Bruttium (anul 278 î.e.n.). Acest lucru reiese din Z o n a r a s, VIII, 6, 2—3.
- ¹⁶⁴ Această întregire, cît și cea care urmează sînt inspirate după textul lui Z o n a r a s, *op. cit.* Chemat la Siracuză în 277, de către Thoinon și de Sostratos, ca să lupte împotriva cartaginezilor, Pyrrhus a cucerit orașul și apoi, considerîndu-l trădător, l-a ucis pe Thoinon; Sostratos abia a scăpat cu viață, izbutind să fugă. P l u t a r h, *Pyrrhus*, XXIII.
- ¹⁶⁵ Despre jefuirea de către Pyrrhus a templului sicilian al Persefonei, înălțat la Locroi Epizephyrioi, cf. A p p i a n, *Istoria romană*, III, 12, 1—2. Acest eveniment s-a întîmplat după bătălia navală între Pyrrhus și cartaginezi, deci în 276/275 î.e.n., cînd Pyrrhus s-a văzut nevoit să părăsească Sicilia. Cf. T i t u s L i v i u s, XXIX, 18 și D i o d o r, *Biblioth.*, XXVII, 4.
- ¹⁶⁶ Agylla, numele grec al orașului Caere. S t r a b o n, *Geografia*, V, (152): „Se crede că Agylla nu este altă localitate decît vechiul Caere, colonie a pelasgilor sosiți din Thessalia”.
- ¹⁶⁷ Ptolemeu Filadelful a domnit între anii 283 și 246 î.e.n. După anul 275, Ptolemeu a acordat totuși concursul său lui Pyrrhus, în luptele pe care acesta le-a susținut împotriva adversarului lui Ptolemeu, Antigonos Gonatas.
- ¹⁶⁸ Cf. V a l e r i u s M a x i m u s, IV, 3, de unde aflăm și numele solilor romani trimiși în Egipt. Din delegație făcea parte și Quintus Fabius Gurges. Despre acest Fabius, vezi mai sus, nota 135.

- ¹⁸⁹ *Ibidem*. Alături de numele lui Quintus Fabius, trebuie adăugat și cel al lui Cn. Apronius.
- ¹⁶⁰ Începînd cu cartea XI a *Istoriei* sale, Cassius Dio povestește desfășurarea războaielor punice (începînd din anul 264 î.e.n.); în XXI, cap. 10 a *Istoriei* lui Titus Livius, Hannon înfierează ajutorul acordat de Cartagina Tarentului împotriva Romei.
- ¹⁶¹ Tiranul care preluase frînele puterii la Siracuza, după plecarea lui Pyrrhus (275 î.e.n.).
- ¹⁶² Evenimentele la care se referă aici Dio sînt menționate de Polybios în *Istorie*, I, 8—11. Sub amenințarea Siracuzei, unde puterea fusese preluată de Hieron al II-lea, mamertinii, care stăpîneau Messina, au cerut sprijin atît la Roma, cît și la Cartagina. În timp ce la Roma se duceau discuții asupra ajutorului cerut, cartaginezii intrară, pe neașteptate, în Messina. Împotriva cartaginezilor, care au ocupat Messina, a fost trimis consulul Appius Claudius Caudex; acesta, la rîndul său, l-a delegat pe Caius Claudius, care era tribun militar, să ia un prim contact cu fruntașii din Messina, pentru a lămuri cum stau lucrurile. Pasajul care urmează este povestit aproape întocmai de Zonaras, *Epitome*, VIII, 8, 6—9.
- ¹⁶³ Prudent, C. Claudius (vezi nota precedentă), își lăsase mica flotă cu care venise în apele cetății Rhegion.
- ¹⁶⁴ Oscă. Vezi mai sus, nota 61.
- ¹⁶⁵ După Zonaras, *op. cit.*, pierderile lui C. Claudius fuseseră în parte provocate de cartaginezii care l-au pîndit pe roman pe drumul de întoarcere, în parte, în urma unei furtuni.
- ¹⁶⁶ În prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n., romanii erau departe de a stăpîni meșteșugul navigației, în care cartaginezii excelau.
- ¹⁶⁷ Generalul cartaginez, care avusese ideea să pună mîna pe Messina (269—268 î.e.n.), atunci cînd mamertinii au solicitat sprijinul Cartaginei. Sfirșitul acestui Hannon, povestit de Polybios, I, 11 a fost tragic. După înfrîngerea suferită, Hannon a fost răstignit pe cruce de către propriii săi concetățeni.
- ¹⁶⁸ Cf. Diodor, *Biblioth.*, XXIII, 2.

- ¹⁹⁹ Caius Claudius, care era tribun al unei legiuni (în gr. *χιλαρχος*)
Circumstanțele în care a avut loc această înfrângere a romanilor
nu sînt clare. În luptele care s-au dat între romani și cartaginezi
pentru Messina, Hieron a trecut de partea Cartaginei. Polybios,
I, 11—12. După alungarea cartaginezilor din Messina, Hieron
s-a grăbit să se întoarcă la Siracusa.
- ²⁰⁰ Fragmentul se referă la luptele începute între Appius Claudius
și cartaginezi pentru stăpînirea strîmtorii Messina. Cf. Z o n a r a s,
VIII, 9, 4—9, Libyenii = cartaginezi.
- ²⁰¹ Vezi Polybios, I, 20—21 despre pregătirile flotei romane
în vederea luptelor navale cu Cartagina. Flota romană a fost
pusă sub comanda lui Cnaeus Cornelius Asina, care, chiar de la
prima ciocnire cu cartaginezii, a fost făcut prizonier. Cf. D i o d o r,
Biblioth., XXIII, 10.
- ²⁰² După ce Cn. Cornelius Asina a căzut prizonier, comanda flotei
romane a fost preluată de către Caius Duilius; fără să se des-
curajeze de primele insuccese, acesta i-a atacat pe cartaginezii co-
mandați de Hannibal, în regiunea Mylae (Milazzo), pe coasta de
nord a Siciliei. Aici, C. Duilius obține o victorie de mare presti-
giu (260 î.e.n.), pe care a immortalizat-o prin ridicarea unei co-
loane împodobite cu ciocurile corăbiilor capturate de la cart-
aginezi (*Columna rostrata*). Această coloană, cîntată de Silius Ita-
licus în *Silvae*, VI, purta și o inscripție, prin care Duilius amîn-
tea faptele sale de vitejie. Vezi și Polybios, I, 23.
- ²⁰³ Cf. P l u t a r h, *Pyrrhus*, XXIII.
- ²⁰⁴ Marcus Atilius Regulus și Lucius Manlius Vulso, consuli în anul
257 î.e.n. Cf. Polybios, I, 26.
- ²⁰⁵ Cn. Cornelius Asina. Vezi nota 201. Cf. pasajul asemănător la
Z o n a r a s, VIII, 12, 9; Vezi și V a l e r i u s M a x i m u s,
VI, 6 și F l o r u s, II, 2.
- ²⁰⁶ Adică la M. Atilius Regulus care, în anul 256 se afla în preaj-
ma Cartaginei. După Polybios, I, 31, lucrurile s-au petre-
cut invers. Regulus a fost acela care a făcut propuneri de pace
cartaginezilor.
- ²⁰⁷ Aceste condiții nu sînt menționate pe larg de Polybios în
I. 31, așa cum procedează Dio. Nu este exclus ca Dio să fi

- confundat aceste condiții de pace cu acelea impuse cartaginezilor în anul 241 î.e.n., de către consulul C. Lutatius Catulus, după bătălia de la insulele Aegate.
- ²⁰⁸ Misiunea cartagineză, trimisă la Roma, s-a îndreptat spre Italia, după bătălia de la Panormos (Palermo), câștigată în 251 î.e.n. de L. Caecilius Metellus, Polybios, I, 40.
- ²⁰⁹ Despre nobila comportare a lui Regulus, așa cum a fost comentată de Dio, putem să ne facem o idee citind rezumatul lui Zonaras, VIII, 15, 1—6.
- ²¹⁰ Fragmente dintr-un discurs al lui Regulus adresat Senatului în 251 î.e.n. (=Zonaras, *Epitome*, VIII, 15, 4), când fusese trimis de cartaginezi la Roma, în misiune specială. Frag. B 43_{32c} se referă la comandanții cartaginezi.
- ²¹¹ Aluzie la intențiile mercenarilor din Lilybaeum (actualul Marsala) de a preda orașul în mâna romanilor sau la acelea ale lui Hamilcar de a ocupa muntele Erix. Vezi Polybios, I, 42—43 și Diodor, *Biblioth.*, XXIV, 7, unde citim și o caracterizare a lui Hamilcar Barca.
- ²¹² Claudius Glicias, locotenentul consulului Varus, care a încheiat un tratat defavorabil Romei. După Zonaras, VIII, 18, 8—9 nu însă cu ligurii, ci cu corsicanii (în anul 236 î.e.n.). Textul este incert. Știm totuși că ligurii, corsicanii și sarzii au fost îndemnați laolaltă de cartaginezi să părăsească alianța cu Roma.
- ²¹³ În anul 235 î.e.n. Cf. Zonaras, VIII, 18, 8—9; sfârșitul primului război punic a fost, în parte, consecința epuizării resurselor financiare pe care războiul le impunea ambelor puteri beligerante, dar și consecința marilor greutăți de ordin intern, prin care treceau atât Roma, cât și Cartagina.
- ²¹⁴ Vezi Polybios, I, 66—68.
- ²¹⁵ În anul 233. Un sacrificiu asemănător este semnalat de Titus Livius, după bătălia de la Cannae, XXII, 57.
- ²¹⁶ În anul 231 î.e.n., cartaginezii au trimis o misiune în Spania, cu ordinul de a observa mișcările lui Caius Papirius Maso. Ca și încercările de a-i desprinde pe liguri, pe corsicani și pe sarzi de interesele romane (semnalate în nota 212) și acest amestec în

- treburile romane din Spania se încadrează în perioada de pregătire a celui de-al doilea război punic.
- ²¹⁷ Insula Issa (azi Lissa sau Lis) se află în Marea Adriatică, în fața coastei dalmate, la nord de Corcyra. Descrierea insulei la Z o n a r a s, VIII, 19, 3.
- ²¹⁸ Ardicii: populație illirică, pe coasta dalmată a Mării Adriatice, în dreptul insulei Issa. Manuscrisele redau în chip diferit acest nume: *Sardiei*, *Sarsiaiei*, *Vardaiei* etc. La Titus Livius, XXVII, 30, 13 *arrhidei*. Despre aceste lecțiuni, vezi Boissevain, *op. cit.* vol. 1, p. 180.
- ²¹⁹ Despre împrejurările morții regelui illir Agron (230 î.e.n.) și preluarea puterii de către Teuta, vezi Polybios, II, 4. În continuare, Polybios, (cap. 8) citează numele solilor romani trimiși la Teuta: Caius Coruncanius și Lucius Coruncanius. Cel mai tânăr dintre cei doi frați a fost ucis. Cf. Appian, *Istoria romană*, (*Război. Illyr.*) VII. Expunerea lui Appian prezintă unele deosebiri față de cea a lui Cassius Dio, deoarece Appian susține că regina a trimis o delegație la Roma pentru a propune înapoierea, sub unele condiții, a solilor romani rămași în viață. Cît despre victime, ea susținea că solii romani au fost atacați fără știrea ei de către pirați.
- ²²⁰ Cn. Fulvius Centumalus și L. Postumius Albinus, consuli în anul 229 î.e.n.
- ²²¹ [Andetrion], suplinește E. Gros.
- ²²² Demetrios din Pharos, fruntaș illir din ținutul ardieilor, care ulterior a devenit tutorele lui Pinnes și soțul Tritetei, mama noului rege. Vezi mai departe, *Frag.*, B. 55. Sîntem în anul 228 î.e.n. Cf. Polybios, II, 11—12 și Z o n a r a s, VIII, 19, 5—7.
- ²²³ Din Z o n a r a s, *Epitome*, VIII, 19, 15, aflăm că în acest fragment este vorba despre gallii cisalpini, îndeosebi despre neamul gal al insubrilor, care au început o acțiune războinică împotriva Romei, în anul 225 î.e.n. Cf. Polybios, II, 14—35, care relatează pe larg războiul gallic-roman de la sfîrșitul veacului al III-lea î.e.n.

- ²²⁴ Lucius Aemilius Barbula, învingătorul gallilor cisalpini (printre care și insubrii) în bătălia de la Talamon, în anul 225 î.e.n.
- ²²⁵ Cf. Florus, *Epitome*, II, 4, care citează numele lui Britumarus printre fruntașii galli, prezenți în cortegiul triumfal al lui L. Aemilius.
- ²²⁶ Acest fragment se referă la acțiunea de reinstaurare a ceremoniilor religioase antice, care în secolul al III-lea î.e.n. începuseră să cadă în desuetudine.
- ²²⁷ Consulii Paulus Aemilius și Marcus Livius. Defecțiunea lui Demetrios din Pharos s-a petrecut în anul 219 î.e.n. Vezi Zonaras, VIII, 20, 10—13 și Polybios, III, 16 și urm.; Appian, *Istoria romană (Illyr.)*, VIII, leagă defecțiunea lui Demetrios de împrejurările deosebit de grele cărora romanii trebuiau să le facă față concomitent, în luptele împotriva gallilor.
- ²²⁸ *Frag. B. 52 = M 52* conține o caracterizare a puterii de luptă a romanilor în ajunul celui de al doilea război punic.
- ²²⁹ *Frag. B. 54₁₋₈ = M 52₃₋₁₃* după părerea lui Boissevain, *op. cit.*, vol. I, p. 191, conține o largă prezentare a personalității lui Hannibal, intercalată de Dio în cursul povestirii *Istoriei romane*, după asediul Saguntului (218). Această prezentare făcută de Dio se cuvine comparată cu portretul literar al lui Hannibal din Titus Livius, *De la fundarea Romei*, XXI, 4 și cu biografia *Hannibal*, de Cornelius Nepos.
- ²³⁰ Cornelius Nepos, *Hannibal*, XIII, vorbește despre unele lucrări memorialiste ale lui Hannibal, scrise în limba greacă.
- ²³¹ Cf. Appian, *Istoria romană*, VII, 38.
- ²³² Așa cum reiese din acest fragment, Dio, spre deosebire de Titus Livius, a admirat fără rezerve personalitatea lui Hannibal. Polybios însă, în IX, 22, menționează cruzimea deosebită a generalului cartaginez, care, cum era și firesc, nu a găsit aprobare în cercurile cartagineze.
- ²³³ *Frag. B. 55₁₋₈*: conține un discurs pe care un înalt personaj roman îl rostește cu prilejul dezbaterilor din Senatul roman (217?) referitor la hotărârile ce trebuiau luate de Roma după căderea

Saguntului (218). Cf. Zonaras, *Epitome*, VIII, 22, 1—2. Printre personalitățile care au luat parte la aceste dezbateri se aflau atât L. Cornelius Lentulus, cât și Q. Fabius Maximus. Polybios, III, 20, neagă totuși că asemenea dezbateri au avut loc în Senatul roman.

- ²³⁴ Dacă ținem seama de Zonaras, VIII, 22, 1—2, 4 (vezi Boissevain, I, p. 198) se pare că în acest fragment Dio se referă la opiniile formulate de Lentulus și de Quintus Fabius. A prevalat părerea lui Q. Fabius, care opina pentru întârzierea declarației de război, Cf. Titus Livius, XXI, 16—17. Ca și Polybios, nici Titus Livius nu pomenește nimic asupra dezbaterilor din Senatul roman cu privire la reînceperea ostilităților cu Cartagina (217? î.e.n.).
- ²³⁵ La Titus Livius, XXI, 18, Quintus Fabius. Amănunte despre solia romană trimisă la Cartagina în 218 î.e.n. se găsesc și la Zonaras, VIII, 5—7. În Adunarea cartagineză, după sosirea solilor romani, Hasdrubal a pledat pentru război, a cărui conducere a cerut-o pentru fiul său, Hannibal; Hannon, susținut de fruntașii cartaginezi mai vîrstnici, a opinat pentru menținerea păcii. Titus Livius, XXI, 16—17, citează numele tuturor romanilor care au făcut parte din delegație. Expunerea lui Titus Livius este mult mai dramatică decît cea a lui Dio.
- ²³⁶ Aceste considerații se referă la atmosfera premergătoare celui de al doilea război punic și mai ales la starea de spirit a aliaților și a mercenarilor.
- ²³⁷ Aluzie la groaznica întîmplare de la sfîrșitul primului război punic, cînd mercenarii cartaginezi s-au devorat între ei, vezi Polybios, I, 85. Despre lipsa de alimente pe care a întîmpinat-o Hannibal, cînd a trecut Alpii în Italia, vezi Polybios, IX, 24. Tot din Polybios aflăm că cel care a dat un asemenea sfat lui Hannibal se numea Hannibal Monomachus.
- ²³⁸ Cf. Zonaras, VIII, 23, 8 și Titus Livius, XXI, 42, unde găsim o admirabilă descriere a desfășurării luptelor între muntenii care doreau cu prețul vieții să-și recapete libertatea.
- ²³⁹ Acest fragment aparține, probabil, aceluiași discurs ținut de Hannibal (frag. B. 57₄) în fața ostașilor, pe care-i conducea

- spre Italia. Vezi reproducerea acestui discurs la Titus Livius, XXI, 43.
- ²⁴⁰ După Boissevain, și acest fragment aparține discursului de îmbărbătare ținut de Hannibal, în ajunul invaziei spre Italia. Nu este însă exclus ca el să constituie un crâmpei din discursul similar ținut de Scipio, acel discurs pomenit de Titus Livius, XXI, 40, 5—8, și de Polybios, III, 64, 3—8.
- ²⁴¹ Frag. B. 56_b pus de Boissevain în legătură cu Titus Livius, XXII, 1, se referă la faptul că gallii se arătau mereu gata să-i trădeze pe aceia alături de care luptau. Comparat cu Zonaras, VIII, 24, 2, este posibil ca acest pasaj din Dio să se refere la trădarea gallilor senoni care, în timpul nopții, l-au părăsit pe P. Cornelius Scipio în plină campanie împotriva cartaginezilor.
- ²⁴² Despre aceste prodigii vezi și Titus Livius, XXII, 1.
- ²⁴³ Am tradus acest fragment, foarte deteriorat, ghidându-mă după Zonaras, *Epitome*, VIII, 25, 12. Cei doi comandanți care aveau datoria să facă față atacurilor lui Hannibal în Campania erau unul, Q. Fabius Maximus ales dictator (sau, mai corect, prodictator, după Titus Livius, XXII, 31) după dezastrul de la lacul Trasimene și celălalt (dacă întregirea $\delta\iota\kappa\tau\acute{\alpha}\tau\omicron\rho\epsilon\varsigma$ în loc de $\delta\iota\kappa\tau\acute{\alpha}\tau\omicron\rho\alpha$ este corectă, conform lui Polybios, III, 103, 4 $\delta\iota\kappa\tau\acute{\alpha}\tau\omicron\rho\epsilon\varsigma$ δύο) Marcus Minicius Rufus, comandantul cavaleriei. Quintus Fabius Maximus Verrucosus este învingătorul ligurilor din anul 233 î.e.n. Vezi mai sus, nota 215.
- ²⁴⁴ Datorită acestei tactici de luptă, adoptată de Q. Fabius, el a primit cognomenul de Cunctator. De altfel, dacă ar fi să credem mărturia lui Titus Livius, XXII, 12, această tactică militară a fost apreciată de Hannibal însuși.
- ²⁴⁵ Acest fragment, atribuit de Boissevain lui Dio, aparține unui discurs ținut de Q. Fabius în Senat, pentru a lămuri motivele care l-au determinat să adopte tactica „întârzierii”.
- ²⁴⁶ Frag. B. 57₁₈ este pus de Boissevain în legătură cu proiectul de lege adus în fața Senatului roman de M. Terentius Varro ca dictatura să fie împărțită între Q. Fabius și comandantul cavaleriei, M. Minucius Rufus. Cf. Titus Livius, XXII,

25, 10, și urm.: *Rogatio de aequando magistri equitum et dictatoris iure*.

- ²⁴⁷ Aceeași informație la Titus Livius, XXII, 23.
- ²⁴⁸ Cf. Titus Livius, XXII, 26, „Fabius fu pe deplin încredințat că, în pofida acestei egalizări în ierarhie, totuși, o dată cu aceasta, lui Minucius Rufus nu i s-a hărăzit și arta de a fi comandant deopotrivă cu el și, de aceea, se întoarse la oștirea sa, fără să-și simtă înfrîntă cerbicia sufletului său nici în fața concetățenilor săi, nici în a dușmanilor“.
- ²⁴⁹ Cf. Polybios, III, 103.
- ²⁵⁰ Titus Livius, XXII, 31, face observația că, în fapt, Q. Fabius era numai *prodictator* (vezi mai sus, nota 243), deoarece fusese numit în această funcție printr-un decret al Adunării poporului. M. Minucius Rufus era pe punctul de a fi învins de Hannibal în Samnium, la nord de Luceria, aproape de Gereonium (anul 217 î.e.n.), dacă Q. Fabius n-ar fi intervenit la timp. Despre desfășurarea luptei între Rufus și Hannibal, despre intervenția oportună a lui Fabius, vezi Polybios, III, 104—105 și Titus Livius, XXII, 28—29; 32.
- ²⁵¹ Consulii Cn. Servilius Geminus și M. Atilius Regulus. Luptele din regiunea Gereonium sînt pe larg descrise la Polybios, în III, 104—105 și de Titus Livius, în XXII, 28—29, 32. Izvorul folosit de amîndoi istoricii pentru evenimentele din ajunul bătăliei de la Cannae este Fabius Pictor, izvor, de la sine înțeles, favorabil lui Q. Fabius. Pentru aceste evenimente poate fi consultată și biografia lui Plutarh, Q. Fabius Maximus. Plutarh *Vieți paralele*, cap. IX—XV, vol. I, *ed. cit.*, pp. 435—440.
- ²⁵² Acest fragment a fost așezat în fruntea cărții XV de către H. Haupt, în urma unei colacionări cu textul lui Zonaras. *Epitome*, IX, 1, 4—5. Fragmentul conține o descriere, din punct de vedere etnic, a sudului Italiei, viitorul teatru de război împotriva lui Hannibal. Argyrippa: etimologic, localitatea „cailor albi ca argintul“ este vechiul nume al orașului Arpi (care nu trebuie confundat cu orașul Arpium, din ținutul volsclilor, patria lui Cicero). Legenda întemeierii acestui oraș a fost pusă

- în legătură cu „întoarcerea” lui Diomede din războiul troian. Legenda a fost cîntată de poetul liric Ibycos, originar din Calabria. Vezi harta de la finele volumului și N. I. Barbu și colectiv, *Istoria literaturii latine*, pp. 29—31.
- ²⁵³ Frag. B 57₂₂ se referă la semnele prevestitoare despre dezastrul suferit de legiunile romane la Cannae. Cf. Titus Livius, XXII, 36, și Zonaras, IX, 6.
- ²⁵⁴ L. Aemilius Paulus și M. Terentius Varro, consuli în anul 216 î.e.n. Primul era reprezentantul forțelor conservatoare de la Roma; meritele lui erau legate de victoria asupra illyrilor, din 219 î.e.n. Vezi mai sus, *Frag. B 53* și nota 227. M. Terentius Varro, după Titus Livius, XXII, 25, 18, fiul unui măcelar, își crease o solidă platformă electorală, prin violentele sale atacuri la adresa politicii retrograde a patricienilor.
- ²⁵⁵ După înfrîngerea illyrilor, L. Aemilius Paulus a împărțit triumful cu colegul său de consulat M. Livius Salinator. A fost însă acuzat de oamenii care luptaseră sub comanda sa că nu a făcut o dreaptă distribuire a prăzii de război. Referitor la procesul lui Aemilius Paulus, vezi Titus Livius, XXII, 35.
- ²⁵⁶ În bătălia de la Cannae (216 î.e.n.) în bazinul fluviului Aufidus (Ofanto). În această bătălie au căzut pe cîmpul de luptă consulul Aemilius Paulus și proconsulii Cn. Servilius și Atilius Regulus. Varro a reușit să se refugieze la Venusia.
- ²⁵⁷ Mic fragment care aparține descrierii bătăliei de la Cannae.
- ²⁵⁸ Cf. Titus Livius, XXII, 52—53, care povestește aceeași întâmplare petrecută în casa unde fusese găzduit M. Caecilius Metellus împreună cu un grup de prieteni. P. Cornelius Scipio (poreclit mai târziu Africanul), fiul lui Publius Scipio, care luptase în Spania (Zonaras IX, 2, 1—2), după bătălia de la Cannae s-a refugiat la Canusium, unde a întîlnit grupul de tineri despre care este vorba în text. Aici a reușit să strîngă rîndurile și să insuffle din nou curaj tinerilor săi confrăți de arme.
- ²⁵⁹ M. Terentius Varro, care supraviețuise bătăliei de la Cannae.
- ²⁶⁰ Localitate la sud de Capua. Despre acțiunile lui Hannibal în anul 216, în regiunea orașului Capua, care trecuse fățiș

- de partea lui Hannibal, vezi Z o n a r a s, *Epitome*, IX, 2, 10. Titus Livius, XXII, 15, însă relatează altfel faptele.
- ²⁶¹ Pretorul M. Claudius Marcellus, ulterior consul, a jucat un mare rol în îndreptarea situației după bătălia de la Cannae. Vezi biografia *Marcellus* de P l u t a r h.
- ²⁶² Ca și Nuceria, Nola se află în Campania, la sud de Cannae. După bătălia de la Cannae, Nola a fost apărată de Marcellus și astfel această localitate nu a căzut în mâna lui Hannibal.
- ²⁶³ Ettore Pais, *Histoire Romaine*, Collect. Glotz, III, 1: *Des origines à l'achèvement de la conquête*, p. 296, noat 156, vede în Frag. B. 57₃₀ și B. 57₃₆, ecouri ale unei tradiții nefavorabile lui Hannibal. Cf. A p p i a n, *Istoria romană*, VIII, 63.
- ²⁶⁴ După părerea lui Boissevain, acest fragment se referă la evenimintele petrecute în anul 216 î.e.n., nu la cele din 210 î.e.n. Vezi mai sus, Frag. B. 57₁₅ și nota 247.
- ²⁶⁵ Fragmentul aparține povestirii despre faza finală din asediul Siracuzei de către M. Marcellus. Cf. Z o n a r a s, IX, 6, 11—14.
- ²⁶⁶ După cucerirea Siracuzei și a Capuei, localnicii, în virtutea vechilor legături de prietenie cu Roma, au încercat să-i acuze de abuz de putere pe cuceritori. Z o n a r a s, *op. cit.*
- ²⁶⁷ Dimpotrivă, P o l y b i o s, VI, 58, urmat de T i t u s L i v i u s, XXII, 58, 7, susține că, în anul 210, romanii nu au făcut nici un fel de demers pentru schimburile de prizonieri. Adevărul istoric este însă, probabil, de partea izvorului urmat de Cassius Dio.
- ²⁶⁸ Tânărul P. Cornelius Scipio, abia în vîrstă de 18 ani, a salvat viața tatălui său P. Scipio, în Spania, P o l y b i o s, X, 2—3.
- ²⁶⁹ Cf. Z o n a r a s, IX, 7, 3—4.
- ²⁷⁰ Cf. T i t u s L i v i u s, XXVI, 19.
- ²⁷¹ Comanda supremă asupra trupelor romane care luptau în Spania, în anul 210 î.e.n.

- ²⁷² Lucius Marcius care, înainte de sosirea în Spania a lui Claudius Nero, izbutise să restabilească situația deosebit de critică prin care treceau romanii; vezi Titus Livius, XXVI, 20.
- ²⁷³ Relativ la această răscoală (în anul 209 î.e.n.), Zonaras, *Epitome*, IX, 8, 4 și Titus Livius, XXVI, 48.
- ²⁷⁴ Zonaras, *op. cit.* 4—5. Cf. Polybios, X, 19. Anecdota a fost mult comentată în literatura latină. De pildă, Silius Italicus, *Silvae*, XV, v. 268 și urm.; Aulus Gellius, *Noaptele atice*, VI, 8.
- ²⁷⁵ Aceeași observație la Titus Livius, XXVI, 41.
- ²⁷⁶ Cf. Titus Livius XXVII, 18.
- ²⁷⁷ Acest detaliu este menționat și de Polybios, X, 38.
- ²⁷⁸ Despre personalitatea lui Masinissa, cf. caracterizarea lui Appian, *Istoria romană*, VIII, 106. Asupra relațiilor dintre Roma și regele numid Masinissa ni s-au păstrat numeroase detalii la Polybios, în cărțile XIV, 3, 8; XV, 4, 3—4; V, 12—12 etc.; XXI, 9, 7; XXII, 4, 2; XXXII, 2; XXXVII, 3; la Titus Livius, XXVIII, 35; XXIX, 29—34 și XXX, 1—17. De asemenea, la Diodor, *Biblioth.*, XXXII, 17.
- ²⁷⁹ Cf. Sallustius, *Iugurtha*, XLVI, LVI, LXI, LXVI etc. Despre dubiile lui Scipio asupra lui Syphax și Masinissa, vezi Titus Livius, XXVIII, 44, „apoi regii Syphax și Masinissa, pe a căror încredere în așa fel mă voi bizui, încît să fiu pe deplin la adăpost de orice perfidie”.
- ²⁸⁰ Despre iubirea nefericită a lui Masinissa pentru Sophonisba, fosta soție a lui Syphax (și fiica lui Hasdrubal) vezi povestirea dramatică a lui Titus Livius, XXX, 12—15.
- ²⁸¹ Masinissa, nerăbdător să se răzbune pe Hasdrubal, care acordase mîna fostei sale logodnice, Sophonisba, lui Syphax, Appian, *Istoria romană*, VI, 27 și VIII, 11. Despre motivele politice care l-au determinat pe Masinissa să treacă de partea romanilor, vezi însă T. Livius, XXVIII, 16.
- ²⁸² Sîntem în anul 207 î.e.n. Deși nu fusese încă consul, la mai puțin de 24 de ani, P. Cornelius Scipio se pregătea să treacă în Africa, pentru a-i ataca pe cartaginezi la ei acasă, după ce

primise comanda supremă a armatei romane din Spania. El a întâmpinat o vie opoziție din partea multor fruntași romani, printre care, în primul rând, pe aceea a fostului consul Q. Fabius Maximus. Vezi Plutarh, *Fabius Maximus*, XXV. La Titus Livius, XXVIII, 40—42, se găsește un lung discurs, atribuit de istoric lui Q. Fabius, cu prilejul dezbaterilor din Senat asupra oportunității unei debarcări în Africa. Scipio a primit pînă în cele din urmă autorizația de a trece în Africa (în 205 î.e.n.), iar colegul său de consulat, P. Licinius Crassus a căpătat comanda operațiilor în Bruttium, împotriva lui Hannibal. Plutarh înfierează atitudinea lui Q. Fabius.

- ²⁸³ Cf. la Titus Livius, XXVIII, răspunsul plin de demnitate și mîndrie făcut în Senat de Scipio la obiecțiile ridicate de Q. Fabius față de campania africană.
- ²⁸⁴ Acest pasaj grav deteriorat poate fi explicat numai prin comparație cu sfîrșitul discursului lui Q. Fabius Maximus, Titus Livius, XXVIII, 42: „eu socot că P. Cornelius a fost ales consul pentru republică și pentru noi, nu pentru sine personal, iar oștirile au fost înrolate pentru apărarea orașului și a Italiei nu pentru ca să le treacă consulii la capătul pămîntului, dintr-o semeție aidoma regilor“. Vezi și nota 173 de la cartea XXVIII.
- ²⁸⁵ În Spania, în locul lui Scipio au fost numiți ca propretori L. Cornelius Lentulus și L. Manlius Acidinus, Titus Livius, XXVIII, 38. Investit cu putere de proconsul, Scipio deținuse de fapt înaintea acestor doi o comandă extraordinară, căci pînă atunci nu fusese încă consul.
- ²⁸⁶ Așa cum promisese că va face, pe cînd se găsea încă în Spania. Titus Livius, XXVIII, 38.
- ²⁸⁷ Sub consulatul lui C. Claudius Nero și M. Livius Salinator, adică în anul 207. Acest fragment se referă la un episod din războiul dus de romani, la sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n., împotriva regelui Filip al Macedoniei. Episodul este relatat pe larg și de Titus Livius, XXVIII, 5—7; Cf. Polybios, X, 43.

- ²⁸⁸ Oreos, vechea Histiaia, se află în nordul insulei Eubeea. Orașul a fost predat romanilor de către Plator, omul de încredere a lui Filip. În Oreos a intrat Publius Sulpicius.
- ²⁸⁹ Opuntos, oraș din Locrida, în Grecia centrală, a fost cucerit de regele Attalos, credinciosul acolit al romanilor.
- ²⁹⁰ Demetrias (azi Gorița), oraș situat la golful Pagasai, este o citorie a lui Demetrios Poliorcetul, datînd din anul 290 î.e.n.
- ²⁹¹ Aceste evenimente sînt povestite întocmai de Titus Livius, XXVIII, 7.
- ²⁹² În cursul anului 206 î.e.n.
- ²⁹³ P. Licinius Crassus, colegul de consulat al lui P. Cornelius Scipio în 205 î.e.n.; vezi mai sus, nota 282. Cf. Z o n a r a s, IX, 11, 6.
- ²⁹⁴ Cf. Titus Livius, XXIX, 10, în legătură cu oracolul delfic referitor la alungarea cartaginezilor din Italia, cît și Appian, *Istoria romană*, VII, 56. Episodul a fost cîntat de Ovidius în *Faste*, IV, 215 și urm. În acest fragment este vorba despre P. Cornelius Scipio Nasica. Întîmplarea este redată, pe scurt, de Cassius Dio, probabil după un abreviator. Scipio Nasica nu a fost, de fapt, niciodată în Frigia, la Pessinunt, pentru a o aduce pe Zeița Mamă a frigenilor (o piatră, care localnicii pretindeau că era un meteorit); în fruntea acestei delegații au fost numiți fostul consul M. Valerius Laesinus și pretorul M. Caecilius Metellus. Scipio a preluat piatra abia la Ostia și a însoțit-o pînă la Roma, unde a fost depusă în templul victoriei. Vezi Titus Livius XXIX, 10.
- ²⁹⁵ Titus Livius, XXIX, 16—22 și Appian, *op. cit.*, VII, 55, povestesc despre ororile comise de romanii comandați de către Q. Pleminius la Locri Epizephyrioi din Sicilia, localitate mai înainte vreme aflată sub dominația cartagineză. Ca și Pyrrhus odinioară (vezi mai sus, Frag. B 40₄₈) Q. Pleminius, loțtiitorul lui Scipio, a jefuit și el, la rîndul său, bogatul templu al Persephonei. Pentru crimele sale Pleminius a fost pedepsit cu moartea. Cf. D i o d o r, *Biblioth.*, XXVII, 4.

- ²⁹⁶ Fragment care se referă la debarcarea romanilor în Africa, în anul 205, sub comanda lui C. Cornelius Scipio. Despre condițiile în care s-a făcut debarcarea, Titus Livius, XXIX, 25—28; Appian, VIII, 13.
- ²⁹⁷ Foarte de curînd Syphax, fostul prieten al romanilor luase în căsătorie pe frumoasa Sophonisba, fiica lui Hasdrubal. Titus Livius, XXIX, 23.
- ²⁹⁸ La vestea debarcării lui Scipio, cartaginezii și Syphax îi propuseră lui Masinissa o alianță. Masinissa, care nu credea în sinceritatea lor, îi trădă și trecu de partea romanilor. Cursa pe care a întins-o lui Hannon, aproape de Utica, s-a soldat pentru cartaginezi cu pierderea a peste 5 000 de oameni. Appian, *Istoria romană*, VIII, 13—14.
- ²⁹⁹ Povestit de Titus Livius, în XXIX, 35 și de Appian, în *Istoria romană*, VIII, 16—25. Syphax a încercat să medieze pacea între cartaginezi și romani și cu prilejul acestui asediu.
- ³⁰⁰ *Ibidem*.
- ³⁰¹ Publius Sempronius, consul în 204 î.e.n. împreună cu Marcus Cornelius. Vezi Titus Livius, XXIX, 36, relativ la încăierările fără nici un rezultat ale lui Sempronius cu trupele lui Hannibal.
- ³⁰² Despre activitatea cenzorilor M. Livius și C. Claudius Nero (anul 204 î.e.n.) vezi Titus Livius, XXIX, 37. Pasajul din Dio este identic cu cel din Titus Livius. *Aerarius*: „meșter bronzar”. Cuvîntul are aici un sens politic: „cetățean neînscris în listele triburilor”, „străin domiciliat la Roma”. În ambele cazuri aceste persoane erau neimpozabile.
- ³⁰³ Frag. B. 57₇₂ a fost așezat de Boissevain după Frag. 57₇₁ conform cu succesiunea faptelor în narațiunea prescurtată a lui Zonaras, IX, 12.
- ³⁰⁴ În această parte a *Istoriei* sale, Dio, urmînd izvorul din care s-a inspirat, nu întrebuițează pentru Africa alt nume decît acela de „Libya”.

- ³⁰⁵ Cu prilejul încercării de a încheia o alianță cu Syphax, pe vremea când se afla încă în Spania. Vezi Titus Livius, XXVIII, 17—18. Primit cu toată cinstea care i se cuvenea, Scipio a avut surpriza să-l întâlnească la curtea lui Syphax și pe Hasdrubal, adversarul cartaginez împotriva căruia lupta. Cf. Polybios, XVI, 23, deși istoricul grec nu pomenește nimic despre felul cum a fost tratat Syphax de către Scipio; Appian, *Istoria romană*, VIII, 27. În acest fragment, Dio a urmat același izvor ca și Titus Livius, XXX, 13.
- ³⁰⁶ Condițiile formulate de Scipio pentru încheierea păcii se află expuse, cu unele diferențe de detalii, la Titus Livius, XXX, 16 și la Appian, *Istoria romană*, VIII, 30—32.
- ³⁰⁷ Informațiile despre această sumă de bani diferă; acest lucru este recunoscut de însuși Titus Livius, XXX, 13. Ele variază de la suma uriașă de 5 000 talanți argint pînă la 1 600 talanți argint (Appian, *op. cit.*, VIII, 30—32).
- ³⁰⁸ Mago, fratele lui Hannibal, a murit pe drumul de întoarcere spre Cartagina, în urma unei răni grave; desperarea lui Hannibal, în fața ordinului de a părăsi Italia, nu a cunoscut margini. Titus Livius, XXX, 20.
- ³⁰⁹ Despre acest atac, care a avut loc în timpul armistițiului, înaintea întoarcerii soliei cartagineze de la Roma, Titus Livius, XXX, 25. În acest pasaj, după toată probabilitatea, Titus Livius îl urmează pe Polybios, XV, 2.
- ³¹⁰ Frag. B. 57₉, editorul presupune că se referă la căsătoria lui Masinissa, după căderea Cirtei. Cf. Titus Livius, XXX, 12, 19.
- ³¹¹ Conținutul tratatului de pace, încheiat după bătălia de la Zama, între romani și cartaginezi, îl cunoaștem din trei surse diferite: Polybios, XV, 18; Titus Livius, XXX, 37 și Appian, *Istoria romană*, VIII, 54. Dio amintește numai de condițiile principale.
- ³¹² Cn. Cornelius Lentulus, care fusese ales consul alături de P. Aelius Paetus, „ardea de dorința”, specifică Titus Livius, XXX, 40, „de a desființa statul cartaginez și a se acoperi de glorie”.

- ³¹³ Locul unde trebuie inserat acest fragment nu este sigur. După cât se pare, el se referă la recrutările de trupe făcute de romani, în vederea pregătirii războiului cu Macedonia, imediat după încheierea celui de al doilea război cu cartaginezii. Titus Livius, XXXI, 1.
- ³¹⁴ Acest fragment se referă la începutul campaniilor romane în Macedonia. Conținutul fragmentului, pentru a fi înțeles, trebuie pus în legătură cu narațiunea lui Zonaras, *Epitome*, IX, 15, 1—3 și cu Titus Livius, XXX, 5 și urm. Despre pregătirea războiului între Roma și Macedonia din anul 200/199 vezi și Titus Livius, XXXI, 34—36, precum și Diodor, *Biblioth.*, XXVIII, 7.
- ³¹⁵ În sudul Macedoniei, la vest de Epir.
- ³¹⁶ P. Sulpicius Galba, fost consul în 207, acum pentru a doua oară consul, comandantul suprem al armatei de uscat a romanilor în Macedonia (200 î.e.n.).
- ³¹⁷ Aceste episoade ale luptelor din sudul Macedoniei au fost rezumate, după Dio, și de Zonaras, în IX, 5.
- ³¹⁸ Legatul Lucius Apustius, plecând în fruntea flotei romane din insula Corcyra (anul 200/119), a înconjurat capul Maleea și s-a întâlnit cu flota lui Attalos, în apele promontoriului Skyllaion. Titus Livius, XXXI, 44. Ulterior, comanda flotei romane a fost preluată de T. Quinctius Flaminius. La apropierea flotei romane de Pireu, Atena care fusese ocupată de Filip, manifestă fără nici o reținere sentimentele sale de ură față de rege. Flota romană, susținută de Attalos, a desfășurat operații de luptă în regiunea insulelor din preajma Eubeei, Titus Livius, XXXI, 44—45. Unele dintre aceste operații au fost încununare de succes, altele însă nu.
- ³¹⁹ Populația gallică din regiunea Liguriei. Alături de insubri la răscoală s-au asociat și alte două neamuri gallice, cenomanii și boiii. Aceste mișcări din anul 200/199 au fost determinate de veștile primite de galli asupra începutului războiului cu Macedonia. Titus Livius, XXXI, 10—11. După ce au trecut Padul, gallii au înaintat pînă la Cremona.

- ³²⁰ Acest Hamilcar era un comandant cartaginez lăsat în regiune de Hasdrubal (după Titus Livius, *op. cit.*), nu de Mago. Despre ajutorul dat de Hasdrubal lui Hannibal, atunci când a ridicat o ceată de 8 000 de liguri, vezi Titus Livius, XXVII, 39.
- ³²¹ Lucius Furius Purpurio, pretorul roman care se afla în împrejurimile Cremonei, cu un efectiv de 5 000 de oameni; la rîndul lui Lucius Furius a cerut grabnic ajutor la Roma. Împotriva gallilor a fost trimis spre nord consulul Caius Aurelius, care s-a îndreptat spre Ariminium, Titus Livius, *op. cit.*
- ³²² Despre disputa dintre Lucius Furius, care obținuse o strălucită victorie împotriva gallilor, descrisă de Titus Livius, *op. cit.* XXI, și Caius Aurelius, vezi același, XXXI, 48—49.
- ³²³ După bătălia de la Kynoskephalai (în anul 196 î.e.n.) Titus Quinctius Flamininus îi acordă lui Filip un răgaz de 2 săptămîni, timp necesar pentru fixarea condițiilor de pace. Polybios, XXVIII, 19 și Titus Livius, XXXIII, 12. Discursul pronunțat de către Flamininus cu prilejul consultărilor pe care le-a avut cu fruntașii ligii etoliene constituie un adevărat model de abilitate diplomatică. Discursul, în liniile lui generale, ne-a fost păstrat de Polybios, *op. cit.* cap. 20, de Titus Livius, *op. cit.*, 12 și de Appian, *Istoria romană*, IX, 7. În urma acestor consultări, lui Filip i s-au acordat patru luni pentru a lua hotărîrile de cuviință. Pacea a fost acceptată; condițiile acestei faimoase păci din primăvara anului 196 î.e.n. prevedeau eliberarea Greciei de sub dominația macedoneană. Conținutul tratatului poate fi citit la Titus Livius, XXXIII, 30 (probabil, preluat după Polybios). Despre relațiile între T. Quinctius Flamininus și greci, cea mai bună caracterizare la Plutarh, *T. Quinctius Flamininus*, îndeosebi cap. XI.
- ³²⁴ Frag. B. 62₁ se referă la un episod de la începutul războiului, purtat de Antiochos al III-lea, regele Syriei, împotriva romanilor. Iarna anului 192 î.e.n. regele a petrecut-o la Chalkis. La curtea lui Antiochos se afla refugiat Hannibal. El fusese acela care-l îndemnase pe rege la organizarea expediției împotriva Romei. Un prim obiectiv în această campanie era cucerirea

Greciei, Titus Livius, XXXVI, 11, Diodor, *Biblioth.*, XXIX, 2 și Appian, *Istoria romană* (Syriaca) XVI.

- ³²⁵ Textul este aici deteriorat. Cuvintele „Seleucos, fiul lui Antiochos“, sînt acceptate de editor, deși ele nu figurează decît într-un singur manuscris. Despre nedumeririle care au existat încă din antichitate asupra timpului și a împrejurărilor, cînd fiul adoptiv al lui Scipio Africanul, L. Scipio Aemilianus a căzut în mîna Seleucizilor, vezi Titus Livius, XXXVII, cap. 34. Episodul este amintit atît de Diodor, XXIX, 8, cît și de Appian, *Ist. Syr.*, XXX. Înapoierea fiului adoptiv al lui Scipio Africanul de fapt, fiul lui Paulus Aemilius, a fost ulterior tendențios interpretată cu prilejul procesului intentat Scipionilor, în anul 189, ca o dovadă în sensul unor legături între Scipio și Antiochos. Titus Livius, XXXVIII, 51. Pacea între romani și Antiochos a fost încheiată abia după bătălia de la Magnesia (în Asia, lângă Sipylos), în toamna anului 190 î.e.n. Titus Livius, XXVIII, 58.
- ³²⁶ Frag. B. 63 și frag. B. 65 reprezintă extrase din capitolele cărții a XIX-a a *Istoriei romane* a lui Cassius Dio, în care sînt relatate aspecte din procesul intentat Scipionilor, în anul 189, de către implacabilul lor dușman, M. Porcius Cato. Desfășurarea acestui proces a fost povestită pe larg de către Titus Livius, XXXVIII, 50—60; Cf. Appian, *Ist. Syr.*, 40—41 și Plutarh, *Cato cel Bătrîn*, XV. Dintre autorii tîrzii merită să fie menționat Aulus Gellius, *Noaptele atice*, IV, 18. Izvorul urmat de Titus Livius pentru procesul Scipionilor a fost Valerius Antias, completat cu relatările lui Claudius Quadrigarius.
- ³²⁷ Publius Cornelius Scipio, supranumit Africanus, învingătorul de la Zama și Lucius Cornelius Scipio, supranumit Asiaticus, în urma campaniei purtate împotriva lui Antiochos al III-lea.
- ³²⁸ Liternum, oraș în Campania, unde Scipio avea o vilă.
- ³²⁹ Episodul, care datează din anul 187, este povestit și de către Titus Livius, XXXVIII, 42 care citează și numele acestor tineri.
- ³³⁰ Aluzie la schimbarea modului de viață de la Roma, combătută cu înverșunare de M. Porcius Cato, Moralistul, care este Titus

Livius, scrisese exact aceleași lucruri ca și Cassius Dio: „într-adevăr, obârșia dezmațului a venit de la străini, fiind adus de ostașii romani din Asia”. Titus Livius, XXXIX, 6.

³³¹ Tiberius Sempronius Gracchus, ca și Porcius Cato, era un „homo novus”, adică un om ridicat din rezervoarele nesecate de valori ale plebei, care s-a distins prin marile sale calități de om și printr-un deosebit talent oratoric. El aparținea familiei plebee Sempronia, una dintre cele mai vechi și mai ilustre „familii” de la Roma. A fost de două ori consul și o dată censor; a fost cinstit de două ori cu triumful după învingerea celtiberilor și a sarzilor. Spre deosebire de Cato, care a rămas viața întreagă un implacabil dușman al aristocrației, Tiberius Gracchus a intrat în familia Scipionilor căsătorindu-se cu Cornelia, fiica lui Scipio Africanul.

³³² În ultima campanie pe care a organizat-o împotriva Romei (169—168 î.e.n.). După moartea lui Filip, succesor la tronul Macedoniei a fost fiul său, Perseu; celălalt fiu al lui Filip, Demetrios, prieten al romanilor, a fost asasinat, chiar de tatăl său, la îndemnul lui Perseu. Evenimentele posterioare morții lui Filip și începutul celui de al doilea război între Roma și Macedonia (171—168 î.e.n.) sînt povestite, după Cassius Dio, de Zonaras, IX, 22, 1—10.

Amănunte asupra desfășurării acestui război se găsesc la Polybios în cărțile XXII, 22; XXVII, 1, 4, 5, 7—8; XXVIII, 8 și urm.; XXIX, 1—3, 5, 7; XXX, 6 și urm. etc.; Titus Livius, în cărțile XLII—XLV; Plutarh, biografia *Paulus Aemilius*; Appian, *Ist. Maced.*, IX, 1—4; X; XIII—XIV; XVI—XVII; *Ist. Illyr.*, IX; Diodor, *Biblioth.*, în cărțile XXIX, 25, 30, 33; XXX, 1, 4—5, 7, 9—11; XIX, 21, 23; XXXI, 89.

³³³ Cei mai siguri aliați ai lui Perseu, în campania din 168 î.e.n., erau odryșii lui Cotys; despre legăturile diplomatice dintre regele trac și Perseu, vezi Titus Livius, XLII, 6, 7. Eumenes, regele Pergamului, care denunțase Romei intențiile războinice ale Macedoniei în anul 172 î.e.n., cît și Genthios, rege illir, care luptase, la începutul campaniei, alături de romani, erau aliați pe care regele îi cîștigase (sau căuta să-i cîștige) de partea sa cu prețul unor făgăduieli ademenitoare (Titus Livius,

XLIV, 24—25, cu privire la Eumenes și XLIV, 26—27, cu privire la Genthios; Cf. Polybios, XXVIII, 8, 3, și XXIX, 4, 8; 6, 2; Appian, *Ist. Maced.* XVI—XVII; Diodor, *Biblioth.*, XXX, 9), pe care apoi nu le respecta din pricina zgîrceniei sale. El a licențiat, de asemenea, un mare număr de mercenari galli, pentru a nu plăti sumele de bani datorate.

- ³³⁴ Despre aroganta atitudine a rhodienilor cu prilejul încercărilor de a media pacea între Perseu și Roma (*superbia Rhodiorum*) vezi Cato, *Frag.* 95 (Ed. Peter), la Aulus Gellius, N. A. III, 50. Această încercare de mediație a avut loc în primăvara anului 168. Cassius Dio, ca și Titus Livius, XLIV, 14, 8, 5 urmează un izvor favorabil tradiției romane, care justifică măsurile ulterioare luate de Roma împotriva Rhodosului. Polybios, XXVIII, 2, 16 prezintă însă în altă lumină încercările rhodienilor de a media pacea.
- ³³⁵ Cretanul Evandru era omul de încredere al lui Perseu; el a fost acela care organizase la Delfi un atentat împotriva regelui Eumenes, când acesta se întorcea de la Roma (172 î.e.n.), unde îi denunțase pe macedoneni. Polybios, XXVII, 7, 2; Titus Livius, XLII, 11 și 16; XLV, 5.
- ³³⁶ Regele Perseu, după bătălia de la Pydna (168 î.e.n.), părăsit de toți credincioșii săi în urma uciderii lui Evandru, a căutat să se refugieze la aliatul său, regele odrys Cotys. El a încercat să plece pe furiș din insula Samotrake, dar nu a izbutit. Perseu s-a predat lui Cn. Octavius comandantul flotei romane din Mediterana, care, la rîndul lui, l-a predat comandantului suprem, adică lui L. Aemilius Paulus. Despre felul cum a fost primit Perseu la Amphipolis de către Paulus Aemilius, cf. Plutarh, *Paulus Aemilius*, XXVI—XXVII și Diodor, *Biblioth.*, XXX, 23.
- ³³⁷ Despre personalitatea lui Paulus Aemilius, învingătorul lui Perseu și al etolienilor în 168, vezi biografia lui Plutarh, *Paulus Aemilius*, III și V. Aceeași informație despre probitatea lui Paulus Aemilius se află și la Polybios, XXVIII, 18. Cf. Sextus Aurelius Victor, *De viris illustribus*, LVI
- ³³⁸ Aluzie la jafurile barbare pe care romanii le-au făcut în Epir. Titus Livius, XLV, 34 și Plutarh, *Paulus Aemilius*,

- XXIX. Cu acel prilej, în Epir au fost complet distruse numeroase localități.
- ³³⁰ Caius Popilius, împruternicitul Romei, ca să curme conflictul între Antiochos, regele Siriei și Egipt. Popilius în drumul său spre Orient, înainte de a ajunge la Alexandria, s-a oprit pentru 5 zile la Rhodos. Polybios, XXIX, 2 și Titus Livius, XLV, 10—12.
- ³⁴⁰ Cf. Polybios, XXIX, 7, 14.
- ³⁴¹ Cu aproximativ 140 de ani în urmă, Roma și insula Rhodos încheiaseră un tratat de prietenie fără obligația de ajutor reciproc în caz de război. Polybios, XXX, 5, 6. După înfrângerea lui Perseu, când partida promacedoneană din Rhodos nu mai avea nici un cuvânt de spus, partida proromană a făcut tot ce i-a stat în putință ca să câștige bunăvoința Romei, Titus Livius, XLV, 20—24 și Diodor, *Biblioth.*, XXXI, 5.
- ³⁴² Prusias al II-lea, regele Bithyniei, era cumnatul lui Perseu. Prusias s-a arătat însă devotat cauzei Romei. După bătălia de la Pydna, în toamna anului 167 a venit în persoană la Roma pentru a pune grija cu viu grai comportarea rivalului său, Eumenes, regele Pergamului. Polybios, XXX, 19; Titus Livius, XLV, 44 și urm.; Diodor, *Biblioth.*, XXXI, 15.
- ³⁴³ Acest mic fragment se referă la un fapt povestit și de Appian în *Istoria romană*, VIII, 108: Phameas era cognomenul lui Himilcon, comandantul cavaleriei cartagineze, care, spre sfârșitul celui de al treilea război cu cartaginezii a trecut de partea romanilor. Ulterior, Phameas l-a însoțit pe Scipio la Roma, pe vremea consulatului lui L. Calpurnius Piso.
- ³⁴⁴ Cu privire la Frag. B. 70_{a—g} există o controversă între comentatori: nu se știe dacă acest fragment se referă la Publius Scipio Africanus (anul 211, înainte de a fi fost numit comandant suprem în Spania) sau la Publius Cornelius Scipio Aemilianus, fiul lui Paulus Aemilius (înfiat de Africanus). Dacă ținem seama de Appian, *Istoria romană*, VIII, 112, nu este exclus ca acest fragment din *Istoria romană* a lui Cassius Dio să aparțină unui discurs ținut în favoarea lui Scipio Aemilianus (care candida la consulat în anul 148 î.e.n.) de un tribun al plebei.

- ³⁴⁵ După înfrângerea Macedoniei, în anul 168 î.e.n., Liga etoliană era ca și desființată, iar șefii ei, parte uciși, parte duși în captivitate la Roma. Singură Liga aheeană mai reprezenta încă o forță redutabilă, pe care romanii doreau să o distrugă. Pretextul le-a fost prilejuit de neînțelegerile care domneau între Liga aheeană și Liga spartană. Despre evenimentele din Grecia, posterioare plecării lui Paulus Aemilius, vezi rezumatele lui Zonaras, *Epitome*, IX, 31, 1—2 și Iustin, *Epitome*, XXXIV, 1. Războiul purtat în 148 î.e.n. între Roma și Liga aheeană a însemnat preludiul prăbușirii definitive a Greciei.
- ³⁴⁶ Diaios din Megalopolis, ales strateg în anul 150—149 î.e.n.; cf. Pausanias, VII, 12 și Titus Livius, *Perioch.* LII. Numele strategului apare diferit redat în izvoarele care-l pomenesc.
- ³⁴⁷ Iustin, *Epitome*, XXXIV, 1; solia romană era condusă de Lucius Aurelius Orestes.
- ³⁴⁸ Vezi Pausanias, VII, 13, 6.
- ³⁴⁹ În cel de-al treilea război cu Cartagina.
- ³⁵⁰ Polybios, XXXVIII, 7, 2; 9; cf. Iustin, *Epitome*, XXXIV, 1, 8 și Pausanias, VII, 14, 2 și urm. Comportarea grecilor față de solia romană este comentată și de Zonaras, în rezumatul pe care-l face după Dio, IX, 31, 2 și urm.
- ³⁵¹ În anul 147 î.e.n., când Roma era încă prinsă în cleștele războaielor cu Cartagina și cu Macedonia, în Spania, păstorul Viriathus, în fruntea unei cete de rebeli din Lusitania, a dus o luptă eroică împotriva asupritorului roman, frumos povestită de Appian, *Istoria romană (Iberica)* VI, 60—74. Cf. la Diodor, XXXIII, 7, 2; 21—22 un alt portret literar al lui Viriathus.
- ³⁵² Appius Claudius Pulcher și Q. Caecilius Metellus, supranumit Macedonicus, în urma victoriilor sale din Macedonia în anul 148 î.e.n., consuli în anul 143 î.e.n. Metellus a condus campania împotriva celtiberilor meridionali între 143 și 141.
- ³⁵³ Asupra rostului trimeriei unui cuplu de decemviri însărcinați cu îndeplinirea unui sacrificiu pe teritoriul gallilor, ori de câte ori Roma s-ar fi aflat în război cu gallii, vezi Iulius Ob-

sequens, *De Prodigis*, LXXX; astfel de sacrificii se țineau ca urmare a unei porunci din cărțile sybilline.

- ³⁵⁴ Despre supărările pe care le-a avut Claudius Pulcher cu prilejul acestui triumf nemeritat, vezi Valerius Maximus, V, 4, 6.
- ³⁵⁵ Lucius Mummius, consulul din 146, care lăsase o tristă amintire în Grecia, prin felul cum a jefuit comorile de artă ale Corintului și a altor localități din Grecia, este în acest fragment comparat cu P. Cornelius Scipio Aemilianus (supranumit ca și tatăl său adoptiv tot Africanus) învingătorul Cartaginei.
- ³⁵⁶ În anul 154 î.e.n., diferite populații ale Celtiberiei s-au ridicat la luptă împotriva romanilor. Răscoala a fost înăbușită în sânge abia în 151, de către consulul Lucius Lucullus.
- ³⁵⁷ În acest fragment este vorba de consulul Quintus Pompeius Aulus, care preluase în anul 144 î.e.n. de la Q. Caecilius Metellus comanda armatei romane din regiunea Hispaniei Citerior. El a fost înfrînt în operațiile războinice pe care le-a purtat în jurul cetăților Numantia și Termantia (Appian, *Istoria romană*, VI, 76—79) și spre sfîrșitul anului 140 a început tratative de pace cu numantinii, pe care ulterior nu le-a recunoscut. Despre nemulțumirile care au izbucnit cu acest prilej, la Roma, vezi mai departe, frag. B. 79.
- ³⁵⁸ Q. Servilius Caepio, consul în 140 și proconsul în Hispania în 139, fratele lui Q. Fabius Maximus Servilianus, a obținut pe cale de intrigă aprobarea Senatului roman, pentru destrămarea înțelegerii între lusitani și Roma, mijlocită cu un an înainte de fratele său, proconsulul Fabius Maximus. Appian, *Istoria romană (Iber.)* VI, 69—78. Sosind la Numantia, după înfrîngerea lui Quintus Pompeius, Caepio a izbutit prin trădare, în anul 139, să-l ucidă pe eroul național Viriathus, care lupta din nou cu succes împotriva Romei, începînd din anul 143 î.e.n. Cum reiese din frag. B 75, Dio urmează altă tradiție: Viriathus ar fi fost ucis de Popilius Laenas, consulul din 139, și nu de Caepio. Aceași tradiție la Florus, I, *Epitome*, 33, 17.
- ³⁵⁹ Marcus Popilius Laenas, succesorul lui Q. Pompeius Aulus, în primăvara anului 139 î.e.n. Appian, *Istoria romană*, VI, 79. Vezi notele 357 și 358.

- ³⁶⁰ La sosirea lui Marcus Popilius Laenas în Hispania, negocierile de pace cu numantinii, începute de Pompeius, erau foarte avansate. Pompeius a refuzat totuși să le recunoască. După o discuție violentă cu succesorul său, acesta a hotărât ca atât Pompeius, cât și numantinii să meargă și să dea seama în fața Senatului roman. Deși dreptatea numantinilor era evidentă, Senatul a refuzat să ratifice pacea.
- ³⁶¹ C. Hostilius Mancinus, consul în 137 î.e.n., care a perfectat cu numantinii tratatul început de Pompeius, în urma unei situații deosebit de critice în care s-a aflat (a fost încercuit împreună cu 20 000 de oameni). Appian, *Istoria romană (Iber.)*, VI, 75—78; Plutarh, *Tib. Gracchus*, V—VII; Florus, *Epitome*, II, 18. În urma precedentei lor experiențe cu Quintus Pompeius, numantinii nu au acceptat să perfecteze tratatul decât dacă primeau girul cvestorului Tiberius Gracchus, fiul fostului consul Tiberius Sempronius Gracchus, care odinioară administrase Hispania cu multă probitate. Cu toate că au obținut garanția lui Tiberius, Senatul roman nici acum nu a acceptat condițiile păcii. În dezbaterile de la Roma, Mancinus a fost mult mai corect decât predecesorul său, Quintus Pompeius, recunoscând fățiș înfrângerea suferită. Cicero, în *De Offic.*, III, 30 face o paralelă între comportarea celor doi generali romani care au luptat pe rând sub zidurile Numantieii. Despre predarea lui Mancinus și nobila atitudine a numantinilor, vezi Plutarh, *Tib. Gracchus*, VII, și Velleius Paterculus II, 1. Tiberius Gracchus, implicat și el în acest proces a fost achitat.
- ³⁶² Appius Claudius Pulcher, censor în anul 136 î.e.n., împreună cu Quintus Fulvius Nobilior în R E (IV), *Claudius* (295).
- ³⁶³ P. Furius Philus care și-a ales ca însoțitori în Hispania, în calitate de legați, pe Q. Caecilius Metellus și pe Q. Pompeius Aulus (anul 136 î.e.n.), bărbați consulari, dar care se urau de moarte. *Valerius Maximus*, III, 7, 5. Vezi mai sus, nota 357.
- ³⁶⁴ Fiu al lui Tiberius Sempronius Gracchus, fost de două ori consul, și al Cornелиei, fiica lui P. Scipio Africanus, Tiberius Gracchus era ginerele lui Appius Claudius și cumnat cu cel de al doilea Africanus. Vezi mai sus, Frag. 65₁. Despre legăturile familiei

- Sempronia cu familia Scipionilor. J. C a r c o p i n o, *Autour des Gracques*, Les Belles Lettres, 1928, cap. *La mariage de Cornélie*, pp. 47—81.
- ³⁶⁵ Incontestabil, spre deosebire de izvorul urmat de Appian și de Plutarh, Cassius Dio a urmat o tradiție nefavorabilă reformelor Gracchilor. Despre procesul lui Tiberius Gracchus, în urma convenției cu Numantia, vezi mai sus, nota 361, iar despre începuturile activității sale politice, A p p i a n, *Răzb. civile*, I, 7—10.
- ³⁶⁶ M. Octavius Caecina era colegul de tribunat al lui Tiberius. Nu avem alte informații asupra personalității acestui tribun. P l u t a r h, *Tib. Gracchus*, X, specifică însă că Octavius și Tiberius fuseseră, la început, buni prieteni. Tiberius a obținut demiterea lui Octavius din tribunatul plebei, A p p i a n, *Răzb. civile*, I, 12.
- ³⁶⁷ Despre legea agrară propusă de Tiberius, care a stârnit proteste violente din partea patricienilor, vezi A p p i a n, *Răzb. civile*, XII și P l u t a r h, *Tib. Gracc.* VII—XII. Reforma agrară propusă de Tiberius Gracchus, în anul 133 î.e.n., prima reformă de mare însemnătate după legile Licinia-Sextiae (vezi mai sus, nota 107), afecta, în primul rând, vastele domenii care aparțineau statului roman (*ager publicus*), intrate sub diferite pretexte, mai mult sau mai puțin legale, în stăpînirea optimaișilor. Sarcina reformei agrare revenea unei comisii triumvirale, ai cărei membri trebuiau să fie aleși în fiecare an sau, după interpretarea lui J. Carcopino, *op. cit.* cap. *Les triumvirs de la Le Sempronia et l'histoire de Gracquesy*, p. 128—149, să preia această funcție alternativ.
- ³⁶⁸ Despre celelalte legi în favoarea plebei și a ordinului cavalerilor propuse de Tiberius Gracchus, vezi P l u t a r h, *Tib. Gracchus*, XVI. Printre altele, Gracchus propusese limitarea în timp a serviciului militar și dreptul de apel în fața tribunalelor.
- ³⁶⁹ Dio continuă, în mod consecvent, să prezinte într-o lumină defavorabilă activitatea Gracchilor.
- ³⁷⁰ Cf. A p p i a n, *Răzb. civile*, I, 14.

- ³⁷¹ Moartea lui Scipio Aemilianus (supranumit Africanus), survenită în primăvara anului 129, a stîrnit multe comentarii la Roma. La instigația aliaților, învingătorul de la Cartagina și de la Numantia luase o poziție net dușmănoasă față de activitatea triumvirilor. Deoarece moartea lui Scipio s-a petrecut în ajunul unui mare discurs, pe care acesta se pregătea să-l țină în Adunarea poporului, pentru a ataca proiectul de lege al lui Tib. Gracchus, s-a presupus că Scipio a fost asasinat. Discuția la J. Carcopino, *op. cit.*, cap. *La Mort de Scipion Emilien*, pp. 83—123.
- ³⁷² Și în acest fragment, Dio continuă să-i denigreze pe Gracchi, dar menționează totuși marele talent oratoric cu care era înzestrat Caius. Portretul lui Caius Gracchus, zugrăvit de Plutarh în biografia *Caius Gracchus*, cap. I—II, îl prezintă pe tribun într-o lumină cu totul diferită; în capitolul al II-lea, Plutarh face o paralelă între Tiberius și Caius.
- ³⁷³ Ales tribun în anul 123 î.e.n., Caius a propus numeroase legi în favoarea plebei (în primul rînd, o *lex frumentaria*, care prevedea distribuiri gratuite de grîne populației lipsite de mijloace), în favoarea cavalerilor, cărora le acorda numeroase concesiuni în domeniul strîngerii de taxe și impozite (îndeosebi în provincia Asia) și în domeniul jurisdicției. Legea prin care Gracchus se pregătea să acorde cetățenia tuturor aliaților nu a mai apucat să o prezinte, deoarece a fost asasinat în 121 î.e.n.
- Despre activitatea lui C. Gracchus, ca tribun, afară de biografia lui Plutarh, vezi și Titus Livius, *Perioch.* LX; Sallustius, *De Bell. Iugurth.* XXVII; Florus, III, 11, 13, 16—17; Velleius Paterculus II, 6. Relativ la condițiile în care a fost asasinat: Plutarh, *Caius Gracchus*, XVIII; Appian, *Răzb. civile*, I, 26.
- ³⁷⁴ În acest fragment este vorba despre o expediție în ținutul scor-discilor în anul 112, condusă M. Livius Drusus (fost tribun în 122) și de M. Porcius Cato. Titus Livius, *Perioch.* LXIII.
- ³⁷⁵ Q. Caecilius Metellus, însărcinat de Senat în anul 109 să termine războiul cu Iugurtha. Sallustius, *Iugurth.* LXI—LXII, cu privire la tratativele de încheiere a păcii.

- ³⁷⁶ Caius Marius, șeful Partidului popular de la Roma. Despre Cnaeus nu se știe cine este (eventual, cvestorul Cn. Octavius care a adus solda trupelor romane din Africa, Sallustius, *Iugurth.* CIV, în anul 107 î.e.n.). Marius îl înlocuise pe Metellus la comanda trupelor din Africa.
- ³⁷⁷ Gauda, fiul lui Mastanabal și frate bun cu Iugurtha. Marius, spre deosebire de Metellus, l-a atras pe Gauda de partea sa, făgăduindu-i domnia întregului regat numid. Sallustius, *Iugurtha*, LXV.
- ³⁷⁸ Cirta era orașul de reședință al regilor numizi. Orașul se află la vest de Cartagina, nu departe de coastă.
- ³⁷⁹ Bocchos, regele Mauretaniei, care l-a predat romanilor pe Iugurtha prin trădare. După încheierea războiului din Africa o parte din Numidia a fost alipită la Mauretania (anul 106 î.e.n.) Sallustius, *Iugurth.* CII; CXIII, Titus Livius, *Perioch.*, LXVI.
- ³⁸⁰ Marius l-a însărcinat pe L. Cornelius Sulla, pe acea vreme în armata din Africa să înceapă tratativele cu Bocchos.
- ³⁸¹ Actuala Toulouse, din sudul Franței (Gallia Narbonensis).
- ³⁸² Cimbrii împreună cu teutonii au devastat pentru prima oară Gallia în anul 110 î.e.n.; în 107 au pătruns din nou în Gallia Narbonensis, de unde s-au retras în 106, pentru a reveni în 105.
- În cursul acestor incursiuni succesive, cimbrii i-au învins pe romani în repetate rânduri. În 105, datorită neînțelegerilor dintre consulul Cn. Manlius Maximus și proconsulul Q. Servilius Caepio, hoardele de invadatori au înfrînt sever pe romani la Arausio, actualul Orange (6 octombrie, 105 î.e.n.).
- ³⁸³ La începutul secolului al III-a î.e.n., în urma unor mari frământări de triburi din Europa centrală, unele triburi celtice au fost împinse spre Balcani și spre porțile Bosforului. În anul 279 î.e.n., după pustiirea Macedoniei, cetele de sub comanda lui Brennus năvălesc spre interiorul Greciei și ajung pînă la Delfi. Datorită lui Pausanias, X, 23, 14, cunoaștem precis data acestei invazii, care a fost oprită în înaintarea ei de o coaliție greacă; iarna anului 279 î.e.n.; din Strabon, IV (188), aflăm, în continuare, că, după ce au fost risipiți de coaliția greacă, unii dintre celții care luaseră parte la jefuirea tezaurilor de la Delfi,

s-au îndreptat spre Apus, pripășindu-se tocmai în regiunea Tolosei. „Aurul tolosian” (adică aurul prădat de celți de la Delfi și deus la Tolosa) avea renumele că aduce pieirea acelor care se atingeau de el. Aulus Gellius, *Noptile atice*, II, 9.

- ³⁸⁴ Tolosa a fost cucerită și jefuită în anul 106, de către consulul Q. Servilius Caepio. Justin, *Epitome*, XXXII. Acesta era fiul lui Q. Servilius Caepio, consul în 140. Vezi nota 358.
- ³⁸⁵ Lui Q. Servilius Caepio i se prelungise comanda militară în luptele împotriva cimbrilor și pentru anul 105. El avea acum funcția de proconsul. Noul consul, Cn. Manlius Maximus, deținea o comandă superioară față de Caepio, datorită rangului ce avea.
- ³⁸⁶ Numele acestui Scaurus, care a căzut în luptele precedente dezastrului final de la Arausio, îl cunoaștem din Paulus Orosius, V, 15: M. Aurelius Scaurus. El era un „vir consularis”.
- ³⁸⁷ În acest fragment este vorba despre cearta între M. Aemilius Scaurus și Cn. Domitius, viitorul consul, pe acea vreme tribun al plebei (anul 104 î.e.n.) Cn. Domitius a căutat să se răzbune pe Scaurus, care nu-l admisesese în colegiul augurilor, formulând împotriva acestuia o acuzație tot pe tema unor îndatoriri de religie (neglijarea sacrificiilor de la Lanuvium, ținute în cinstea penanților). Despre acest proces vezi Cicero, *Pro rege Deiotaro*, XI, și *Pro Aemilio Scauro*, I și III (cu privire la părintele clientului său).
- ³⁸⁸ Acest fragment face parte din acea secțiune a *Istoriei* lui Dio care se referă la războaiele servile din Sicilia, cunoscute din povestirea lui Diodor, *Biblioth.*, cărțile XXXV și XXXVI. Spre deosebire de Dio, Diodor a sesizat admirabil esența luptei sclavilor din Sicilia, neomeneste exploatați de stăpînii lor.
- Publius Licinius Nerva era pretor în Sicilia, în anul 104 î.e.n. În baza unui decret al Senatului, Licinius Nerva dăduse mari speranțe sclavilor sicilienii care trăiau în cele mai grele condiții de exploatare că situația lor se va îndrepta. Această acțiune, care urma după primul război servil (134—132 î.e.n.), când coaliția sclavilor sicilienii condusă de syrianul Eunus fusese înecată în sânge (Diodor, *Biblioth.* XXIV, 2) a provocat din nou reacțiunea stăpînitorilor de sclavi, care s-au opus aplicării decretului. De astă dată sclavii s-au regrupat sub conducerea unui sclav nu-

mit Salvius, ales „rege”, sub numele de Tryphon (Diodor, XXXVI, 4). Revolta s-a extins îndeosebi în partea de vest a Siciliei, în regiunea orașelor Segesta și Lilybaeum. Din această regiune s-a ridicat și un alt șef din rândurile sclavilor, deosebit de valoros, Athenion (al cărui nume apare în Frag. B. 93₄). Conținutul Frag. B. 93₁₋₃ este identic cu acela al cap. 3 din *Biblioth.*, lui Diodor, cartea XXXVI.

- ³⁹⁰ În bătălia de la Aquae Sextiae (AIX-en-Provence), Marius, pentru a patra oară consul (în anul 102), i-a zdrobit pe teutonii care încercau să pătrundă în Italia de nord, prin pasurile din Alpii occidentali. În anul următor, reales pentru a cincea oară consul, Marius a întâmpinat pe cimbrii care pătrunseseră în Italia prin Alpii Orientali, nimicindu-i la Campi Raudii, nu departe de confluența Sesiei cu Padul (anul 101 î.e.n.). Despre această bătălie este vorba în Frag. B. 94₁₋₂.
- ³⁹¹ În legătură cu faima de care s-a bucurat Marius, după bătălia de la Raudii, vezi Titus Livius, *Perioch.*, LXVIII și Plutarh, *Marius*, XXVII. Cu toate acestea, spre deosebire de Dio, Titus Livius, *Perioch.* LIX și Plutarh, *Marius*, XXVIII, sînt de acord că cel de al șaselea consulat (pentru anul 100 î.e.n.), Marius nu l-a mai obținut cu consensul unanim, cum s-au petrecut lucrurile pentru consulatul din 101. După Plutarh, care a folosit ca izvor pentru acest capitol o biografie a lui Marius scrisă de P. Rutilius Rufus (despre acest personaj vezi mai jos, nota 397), Marius nu s-a dat în lături de la mijloace necinstite pentru a dobîndi din nou consulatul; de acord cu Dio este doar Velleius Paterculus, II, 12.
- ³⁹² Aceeași observație se află și în LIII, 30.
- ³⁹³ Pe vremea celui de al doilea război cu sclavii din Sicilia, Messina nu fusese încă atinsă de furia răscoalei.
- ³⁹⁴ După operațiile conduse fără prea mult succes împotriva coaliției sclavilor sicilienii de către Lucius Licinius Lucullus, în cursul căroră Tryphon căzuse asediat la Triocala, comanda războiului împotriva sclavilor a fost încredințată lui C. Servilius; și acesta a fost învins, la rîndul lui, de cetele răscolite comandate acum de Athenion. Athenion și oamenii pe care îi dusesese la luptă împotriva romanilor au fost doborîți abia în anul 101, de către

Manius Aquilius, colegul de consulat a lui Marius. Asupra sfârșitului plin de demnitate al sclavilor supraviețuitori, care au fost duși la Roma, vezi Diodor, *Biblioth.*, XXXVI, 10 și Florus, *Epitome*, III, 19.

³⁹⁴ Quintus Caecilius Metellus, fost consul în 109 și censor în 102 (supranumit Numidicus), făcea parte din rîndurile celor mai aprigi dușmani ai reformelor în favoarea plebei. În 102, pentru a-și manifesta opoziția față de proiectele de lege depuse de tribunii plebei, C. Servilius Glaucia și L. Apuleius Saturninus, Metellus a plecat în exil. Glaucia și Saturninus reînnoiau propunerile de odinioară ale lui Caius Gracchus cu privire la o *Lex frumentaria* și la distribuire de pămînt în favoarea veteranilor.

Despre pietatea filială a tînărului Metellus (supranumit din această cauză *Pius*), Appian, *Răzb. civile*, I, 33 și Plutarch, *Marius*, XXVIII.

³⁹⁵ Publius Furius, tribun al plebei, a fost eliminat din rîndurile cavalerilor de către Metellus (în calitatea sa de censor, vezi nota precedentă) deoarece era fiul unui libert.

³⁹⁶ Moartea lui P. Furius este povestită de Appian *Răzb. civile* I, 33.

³⁹⁷ P. Rutilius Rufus, legatul pretorului Quintus Mucius Scaevola, a guvernat, în mod lăudabil, provincia Asia, în anul 96 î.e.n. Rutilius și-a atras ura cavalerilor publicani pe care i-a împiedicat să jefuiască provincia după bunul lor plac. Cavalerii, în urma legii Sempronia, obținuseră concesiia strîngerii taxelor și a impozitelor, pe care o practicau în mod abuziv. Vezi Titus Livius, *Perioch.*, LXX; Cicero, *De Oratore*, I, 53—54 și *Brutus*, XXI. De asemenea, Valerius Maximus, VI, 4 și Orosius, V, 17. Procesul lui Rutilius Rufus a avut loc în anul 93 î.e.n.

³⁹⁸ În acest fragment este vorba despre M. Livius Drusus și despre Q. Servilius Caepio, șefii mișcării populare după moartea lui Glaucia și Saturninus. M. Livius Drusus, tribun al plebei în 122, deși originar din una dintre cele mai vechi familii patriciene ale Romei, reintrase în rîndurile tribunilor plebei (91 î.e.n.) și acum lupta pentru o alianță între patricieni și plebe, în defavoarea ordinului cavalerilor. Măsurile pe care le-a propus aveau un ca-

racter revoluționar. Drusus a propus ca jurisdicția să treacă din nou pe seama Senatului; tot el a fost acela care a militat pentru înființarea unor colonii agrare în Italia, pentru distribuiri gratuite de grâne, cât și pentru acordarea dreptului de cetățenie tuturor italicilor. Livius Drusus a fost asasinat pe neașteptate, chiar în casa lui, pe când primea obișnuiții clienți. Vezi Appian, *Răzb. civile*, I, XXXV—XXXVI și Dio d o r, *Biblioth.*, XXVII, 10, 1. O caracterizare a activității acestui tribun se află și la Tacitus, *Annales*, III, 27.

- ³⁹⁹ Boissevain presupune că în acest fragment este vorba despre M. Livius Drusus, acuzat în Senat că a întins o cursă consulilor în funcțiune.
- ⁴⁰⁰ Acest fragment se referă, eventual, la un discurs ținut de M. Livius Drusus care, pentru a se dezvinovăți, îi acuză pe italicii de a fi uneltit pierzania consulilor.
- ⁴⁰¹ Începînd cu cartea XXIX, Dio tratează despre evenimentele din timpul așa-numitului război social, adică al „aliaților” (sau războiul cu marsii) a cărui principală cauză, așa cum indică Appian, *Răzb. civile*, I, XXXIV, a fost înverșunarea cu care Senatul roman a respins propunerea lui Drusus de a se acorda cetățenia romană și altor populații din Italia.

Consulul Publius Rutilius Lupus, despre care este vorba în acest fragment, deținea în acest război, comanda trupelor romane din ținutul marsilor. Vezi Appian, *Răzb. civile*, I, 40. Rutilius a căzut în timpul luptelor cu marsii. Appian, *op. cit.*, 43.

La acest război au participat aproape toate regiunile din Italia centrală și meridională. Războiul s-a încheiat după multă vărsare de sînge în anul 89 î.e.n., cînd prin legile Iulia și Plautia-Papiria dreptul de cetățenie romană a fost acordat aproape tuturor italicilor. Cauza acestui succes repurtat de aliași trebuie totuși căutată în afara granițelor Italiei: Mithridates, regele Pontului, care întreținuse legături intense cu aliații răsculați, se pregătea să înceapă un război nimicitor împotriva Romei.

- ⁴⁰² Pentru a înțelege cuprinsul acestui fragment este necesar să fie consultat textul din Appian, *Răz. Mithridat.*, X—XI; Cf. Iustin, *Epitome*, XXXVIII, 1—3. Conflictul dintre Roma și Mithridates al VI-lea, supranumit Eupator, a izbucnit de la

pretențiile romane de a recunoaște ca regi pe Ariobarzanes în Cappadocia și pe Nicomedes al III-lea, nepotul lui Prusias, în Bithynia.

- ⁴⁰³ Appian, *Răzb. Mithridat.*, XII, vorbește de un singur sol al lui Mithridates, Pelopidas, care nu a fost trimis la Roma, ci la comandanții romani menționați în nota precedentă.
- ⁴⁰⁴ Lucius Porcius Cato, fiul lui Marcus (consul în 89 alături de Pompeius Strabon), unul dintre comandanții care au luptat împotriva etruscilor și a marsilor în timpul războiului cu aliații. Cato a căzut pe câmpul de lupte de lângă malurile lacului Fucinus, Velleius Paterculus, II, 13 și Appian, *Răzb. civile*, I, 50, menționează, de asemenea, moartea acestui Cato. Orosius, V, 18, pretinde că ar fi fost ucis de fiul lui Marius. Informația lui Cassius Dio despre lipsa de autoritate a acestui consul este unică.
- ⁴⁰⁵ Acest măcel al romanilor din Asia, executat din ordinul lui Mithridates al VI-lea Eupator, în anul 88 î.e.n., a îngrozit lumea contemporană și a stîrnit o profundă indignare. Detalii la Appian, *Răzb. Mithrid.*, XXIII, asupra aspectelor pe care le-a avut măcelul în diferite regiuni ale Asiei. După Plutarh, *Sulla*, XXIV, cu acest prilej au pierit peste 150 000 de oameni. Între Roma și Mithridates conflictul izbucnit era acum pe viață și pe moarte. Între alții, răzbunare pentru fapta lui Mithridates a cerut și Cicero în *Pro Lege Manilia*, III.
- ⁴⁰⁶ În anul 88 pentru anul 87 î.e.n. au fost aleși consuli doi oameni care se dușmăneau, deoarece se aflau pe poziții politice antagoniste: L. Cornelius Cinna și L. Cornelius Sulla. Cu privire la asigurările de credință ale lui Cinna față de Sulla, vezi Plutarh, *Sulla*, X.
- ⁴⁰⁷ În primăvara anului 87 î.e.n., însoțit cu un corp de oaste, alcătuit din 300 000 de oameni. Plutarh, *Sulla*, X.
- ⁴⁰⁸ Despre Cn. Octavius, fost pretor în 90 î.e.n., vezi Appian, *Răzb. civile*, I, 64; 68—71; Plutarh, *Marius*, XLII; Titus Livius, *Perioch.*, I.XXIX; Cicero, *Brutus*, XLVII. În anul 86, Octavius a fost ales consul împreună cu Cinna.

- ⁴⁰⁹ Activitatea politică a lui L. Cornelius Cinna, după plecarea lui Sulla în Grecia, s-a concentrat asupra promulgării legii propuse de tribunul Sulpicius (vezi Appian, *Răz. civile*, I, 55—56), cu privire la drepturile depline de cetățenie ale noilor înscriși în listele cetățenești. Agitația dusă de Cinna în favoarea latinilor și a aliaților a provocat un adevărat război civil, povestit de Appian, în *Răzb. civile*, I, 65—75. În cursul acestor lupte, consulul Cn. Octavius a fost ucis. Se cuvine menționată larga participare a maselor de sclavi la acest război civil.
- ⁴¹⁰ Aceeași caracterizare și la Plutarh, *Marius*, XLII.
- ⁴¹¹ C. Caecilius Metellus Pius care lupta în anul 87—86 împotriva sabinilor. Între Appian, *Răzb. civile*, I, 68 și Frag. B. 102₀₋₇, există o asemănare izbitoare, care trădează folosirea unui izvor comun. Despre acest Metellus, vezi nota 394.
- ⁴¹² Despre faimoasa „reîntoarcere” a lui Marius la Roma care a costat mii de vieți omenești, vezi Appian, *Răzb. civile*, I, 70—74 și Plutarh, *Marius*, XLIII.
- ⁴¹³ Frag. B. 102₈₋₁₀ are un conținut foarte apropiat (prescurtat însă) de capitolele XLIII—XLIV din biografia lui Plutarh, *Marius*, cf. și Paulus Orosius, V, 19.
- ⁴¹⁴ L. Cornelius Merula, *Flamen Dialis* (mare preot al lui Jupiter) Merula s-a sinucis, tăindu-și vinele. Appian, *Răzb. civile*, I, 74.
- ⁴¹⁵ Pentru anul 86 î.e.n., L. Cornelius Cinna și C. Marius s-au ales cu de la sine putere consuli, fără consultarea comițiilor. Pentru Marius s-a împlinit astfel profeția celor șapte pui de vulturi, el devenind consul pentru a șaptea oară. La un interval de numai 17 zile, după ce a intrat în noua sa funcție, Caius Marius, om în vârstă, a murit în urma unei pneumonii. Vezi Appian, *Răzb. civile*, I, 74, 75 și Plutarh, *Marius*, XLV, Plutarh, în acest capitol, spre deosebire de Dio, atribuie aceste fapte lui Cato însuși.
- ⁴¹⁶ L. Valerius Flaccus, colegul de consulat al lui L. Cornelius Cinna din anul 86 î.e.n., după moartea lui Marius, a fost trimis în Orient ca înlocuitor al lui Sulla, care încă din cursul anului 87 fusese demis din funcția de consul de Partidul popularilor.

Plutarh, *Sulla*, XX. Sulla risca astfel să fie prins în clește între armata lui Mithridates și cea a lui Flaccus. Forțând situația, Sulla a izbutit la 1 martie 86 să cucerească Atena și apoi să bată armata lui Mithridates în regiunea Beoției.

- ⁴¹⁷ C. Flavius Fimbria, locotenentul lui Flaccus, caracterizat de Appian drept un om josnic, *Răzb. Mithrid.*, LI—LIII; vezi și Titus Livius, *Perioch.* LXXXII. Cicero îl numește pe Fimbria omul cel mai descreierat, care a trăit vreodată la Roma, *Pro Roscio*, XII.
- ⁴¹⁸ După Appian, *op. cit.*, LI, Valerius Flaccus era de o meschinărie care mergea pînă la absurd. Fixarea lui Cinna asupra persoanei înlocuitorului lui Sulla s-a dovedit nefericită, căci soldații lui Flaccus au trecut în masă de partea lui Sulla.
- ⁴¹⁹ Pentru un cantonament într-un han, Appian, *op. cit.*, LII.
- ⁴²⁰ În cursul războiului civil, stîrnit de Cinna și de Marius.
- ⁴²¹ Fimbria fusese înlocuit la comandă prin Thermus, așa cum menționează și Dio în *Frag. B.* 104₅. Ura lui Fimbria împotriva lui Flaccus nu mai cunoștea margini. La Nicomedia, în Bithynia, Flaccus a fost urmărit de Fimbria și ucis. După această crimă, Fimbria a continuat în Asia operațiile împotriva lui Mithridates și a raportat unele succese. În cursul acestor operații, Fimbria s-a răzbunat sălbatic pe locuitorii Ilionului care ceruseră ocrotire de la Sulla împotriva lui. Anul 85 î.e.n., Appian, *op. cit.* Sub amenințarea lui Fimbria, Sulla a preferat să încheie pace cu Mithridates (la Dardanos, în 85 î.e.n.); văzîndu-se izolat, Fimbria s-a sinucis, iar soldații săi au trecut de partea lui Sulla.
- ⁴²² Vezi mai sus, nota 411.
- ⁴²³ Despre originea lui Pompeius, vezi primele capitole din biografia lui Plutarh, *Pompeius* și Appian, *Răzb. civile*, I, 35—50.
- ⁴²⁴ După Q. Caecilius Metellus, Cn. Pompeius s-a alăturat și el trupelor lui Sulla, care debarcase în Italia (în anul 83 î.e.n.) și a luptat cu mult succes pentru cauza acestuia. Appian, *Răzb. civile*, I, 80 și Plutarh, *Pompeius*, VI—VIII—XII. Încăl-cînd uzanțele, Sulla a decernat lui Pompeius, care abia împlinise 23 de ani, titlul de *Imperator*.

⁴²⁵ În Frag. B. 108₁₋₂ este vorba de asediul cetății Praeneste, condus de către Sulla, loc în care se refugiase tânărul Marius, fiul lui Caius Marius (anul 82 î.e.n.). Sulla a încredințat conducerea asediului ulterior lui Quintus Lucretius Ofella, care pînă atunci nu se distinsese prin nici o faptă de arme, Appian, *Răzb. civile*, I, 88. Sulla se îndreptă spre Roma, dar, ceva mai tîrziu, reveni la Praeneste, oraș cucerit între timp de Ofella, unde continuă pedepsirea localnicilor prin nenumărate omoruri. Appian, *op. cit.* I, 94; Plutarh, *Sulla XXVIII*; Velleius Paterculus, II, 26 și Florus, III, 21.

Ofella era un trădător, care înainte vreme luptase în rîndurile armatei lui Marius. A fost omorît de Sulla (în anul 80), cînd a pretins să i se acorde ca răsplată consulatul pentru victoria de la Praeneste. Appian, *op. cit.*, 101 și Plutarh, *Sulla*, XXXIII.

⁴²⁶ Dintre toți „aliații“ Romei, ridicăți la luptă de Cinna și de Marius împotriva Romei patriciene, care se opunea cu înverșunare la acordarea drepturilor de cetățenie pentru toți italicii, samniții au luptat cu cel mai mare avînt, reeditînd isprăvile de odinioară ale strămoșilor lor. Sulla i-a zdrobit lîngă Porta Collina, Appian, *op. cit.*, 103; Plutarh, *Sulla*, XXIX; Velleius Paterculus, II, 27 și Florus, III, 21. Samniții luptau sub comanda lui Telesinus, un om de valoare, dușman neîmpăcat al regimului politic de la Roma. Telesinus a fost comparat de Velleius Paterculus (II, 27) cu Hannibal.

⁴²⁷ Aceeași observație și la Velleius Paterculus. 17 (repetată în cap. 25).

⁴²⁸ În anul 80 î.e.n.

⁴²⁹ Damasippus era pretor la Roma; el venise în ajutorul tânărului Marius, asediat la Praeneste de Lucretius Ofella. Vezi mai sus, nota 425 și Appian, *Răzb. civile*, I, 92. La rîndul lui, luptînd în rîndurile partizanilor lui Marius, Damasippus ucisese mulți oameni de vază ai Romei, printre alții pe marele pontif Mucius Scaevola și pe Papirius Carbo, fratele consulului. Appian, *op. cit.*, 88 și Velleius Paterculus, II, 27.

⁴³⁰ Numărul acestora variază de la autor la autor, deoarece unii istorici au adăugat la numărul cetățenilor romani și un mare nu-

măr de samniți. Titus Livius, *Perioch.*, LXXXVIII, 8 000 de oameni; Florus, *Epitome.*, III, 121, 4 000 de oameni etc.

- ⁴³¹ Templul Bellonei se afla în afara incintei orașului Roma.
- ⁴³² Vezi mai sus, nota 405 la Frag. B. 101₁₋₂.
- ⁴³³ Un *album* (registre) de felul aceluia în care erau înscrise numele senatorilor. Cf. Appian, *Răzb. civile*, I, 95.
- ⁴³⁴ Războiul dintre Creta și Roma a început în urma sprijinului pe care Creta l-a acordat lui Mithridates Eupator, precum și cetelor de piraiți care bîntuiau în Mediterana. Appian, *Istoria romană*, V, 6. Împotriva cretanilor a fost trimis Marcus Antonius, tatăl viitorului triumvir, care însă nu a obținut nici un succes (în derîdere a fost numit Creticus); în urma înfrîngerii lui M. Antonius, cretanii au trimis la Roma solia despre care este vorba în acest fragment.
- ⁴³⁵ Cassius Dio nu menționează pretenția Romei de a i se preda pe Lasthenes, șeful cretan care îl învinsese pe M. Antonius. Vezi însă nota 43, la cartea XXXVI și Appian, *op. cit.*
- ⁴³⁶ Eroul eponim al Ausoniei era Auson, fiul lui Ulisse. Servius la *Enaida*, III, 171; v. 447. Prin sinecdocă, numele de Ausonia a fost dat întregii Italii. Verg. *Enaida*, X, 54; Ovidius *Fast.*, IV, 290.
- Vezi harta Italiei primitive și N. I. Barbu și colectiv. *Istoria literaturii latine*, pp. 29—31.
- ⁴³⁷ Cf. Dionysios A.R., I, 11—13, eroul eponim al Oinotriei era un grec din Arcadia (în Pelopones), Oinotros, fiul lui Lycaon. Oinotria se întindea inițial în dreptul golfului de Tarent.
- Cuvîntul *Roma* din text este o suplinire a lui Boissevain în loc de „Roma” a fost propus mult mai verosimil, cuvîntul „Chonia”, regiunea din sud-vestul Italiei, care mai tîrziu avea să se numească Lucania și Brutii.
- ⁴³⁸ Fragment clasificat de Boissevain în rîndul fragmentelor autentice (după criteriile de stil).
- ⁴³⁹ Fragmente considerate autentice. Editorul presupune că făceau parte din discursul lui Maecenas către Augustus, discurs al cărui început s-a pierdut, cartea LII, cap. 14.

- ⁴⁴⁰ Consulii anului 69 î.e.n., Q. Hortensius și Q. Caecilius Metellus au tras la sorți pentru desemnarea conducătorului expediției de represalii împotriva Cretei. Vezi nota 39 la cartea XXXVI, în care Boissevain a inserat două fragmente (în ordine cronologică) din povestirea lui Dio asupra expediției în Creta, condusă de Metellus. Q. Hortensius este binecunoscutul orator.
- ⁴⁴¹ Anii 72—71 î.e.n. Vezi nota 2 la cartea XXXVI.
- ⁴⁴² Despre cucerirea Tigranocertei și cucerirea orașului vezi notele 2 și 8 la cartea XXXVI.
- Critica izvoarelor din *Fragmente* la E. Schwartz, art. *Cassius* din R.E., III, 1897, pp. 1691—1696.

¹ Cartea a XXXVI-a deschide seria cărților păstrate integral din *Istoria romană* a lui Cassius Dio (adică cărțile XXXVI—LIV). Primele 19 cap. sînt constituite din alăturarea a două fragmente care, după părerea celui mai autorizat editor al *Istoriei* lui Dio, U. Ph. Boissevain, au aparținut cărții a XXXVI-a. Integrarea acestor două fragmente, care încep respectiv prin cuvintele: . . . καὶ ὅτι ἰσχυροῦς τῆ τύχη (cap. 1—17) și . . . φεῖσεται δυναστείας τε ἐρῶν (cap. 18) în corpul cărții a XXXVI-a, cît și ordinea în care ele se succed, se bazează pe studiul unui manuscris aflat la Vatican, *Codex vaticanus* 144 (A), datat din anul 1439. În alte ediții decît cea a lui J. Melber, folosită de noi, paralel cu cea a lui Boissevain, aceste fragmente lipsesc sau sînt inversate. J. Melber, în stabilirea textului cărții a XXXVI-a a urmat propunerile lui Boissevain.

Cartea a XXXVI-a începe cu descrierea evenimentelor care au avut loc între anii 69 și 67 î.e.n. și anume luptele purtate de Lucullus în Orient, marcate printr-un puternic reviriment al forțelor locale, expediția lui Metellus în Creta și războiul condus de Pompeius, împotriva piraților. Povestirea lui Dio este adesea sumară, incompletă, dar conține și unele analize interesante.

² Mithridates, regele Pontului, era un vechi adversar al romanilor. Primul război mithridatic (87—86 î.e.n.), în care Sulla, a izbutit să-l învingă pe Mithridates atît pe frontul din Grecia cît și în Asia Mică, s-a soldat cu pacea de la Dardanos, în Asia Mică (85 î.e.n.), în favoarea Romei. (Vezi nota 421 la *Fragmente*).

La un interval de 11 ani, profitînd de tulburările interne din Italia, Mithridates invadea Bithynia, regat lăsat moștenire Romei de către defunctul său rege, Nicomedes, precum și provincia romană, Asia. Adversarul lui Mithridates, generalul roman Lucius Licinius Lucullus a condus cu atîta tact operațiile de război începute în primăvara anului 74 î.e.n. încît, în anul 72,

izbuti să-l înfrîngă pe regele Pontului într-o bătălie decisivă. Mithridates se văzu nevoit să se refugieze în Armenia, la ginerele său, regele Tigranes.

Paralel cu aceste acțiuni din Pont, în anul 72 î.e.n. a avut loc și campania dusă de fratele lui Licinius, M. Terentius Varro Lucullus, pe coasta Pontului Stîng. Cu acel prilej au fost supuse de romani coloniile grecești de pe coasta Scythiei, Apollonia, Bizone, Callatis, Tomis, Histria, Eutropius, VI, 10. Cei doi Luculli au sărbătorit în comun triumful.

Despre campania din Tracia, vezi nota 26 la cartea XXXVII și bibliografia aferentă.

Tigranes, regele Armeniei, își consolidase în mod remarcabil situația în Asia Anterioară. Fruntariile Armeniei se învecinau cu teritoriile controlate de romani. Datorită slăbiciunii parților, începînd din anul 95 î.e.n. Tigranes le răpise pe rînd Sophena, Gordyena, Mygdonia, precum și alte regiuni. În 83 î.e.n. profitînd de dezmembrarea regatului seleucid, regele Armeniei își întinsese puterea spre țărmurile Mediteranei, integrînd în statul ce-l conducea și porțiuni însemnate din Siria și din Cilicia.

Noua capitală a acestei Armenii mult lărgită, Tigranocerta, a fost întemeiată în 78 î.e.n. Plutarh, *Lucullus*, XXV. Așezată aproape de Tigru, nu departe de orașul Nisibis, Tigranocerta înlocuia vechea capitală de pe Araxes, Artaxata, marcînd prin această strămutare întinderea puterii armenie spre Vest.

Principalele izvoare asupra războaielor dintre Mithridates, Tigranes și Roma, care îngăduie să întregim și să corectăm uneori relatarea lui Dio sînt următoarele: biografiile lui Plutarh, *Sulla*, *Lucullus* și *Pompeius*; Appian, *Războaiele cu Mithridates* și unele capitole din *Războaiele civile*; Titus Livius, *Periochae*, C și CI; Cicero, *De imperio Cn. Pompeii*.

³ În iarna anilor 70—69, data primelor evenimente descrise de Dio în cartea a XXXVI-a, Lucullus făcea pregătiri intense de invazie a Armeniei, care-l adăpostea pe Mithridates. În consecință, Mithridates și Tigranes luau contramăsurile necesare.

⁴ Ca și *Candaules* la lydieni, *Arsakes* echivala cu înțelesul de „rege”. La origine era numele unui conducător local care ridicase

Parția (despre parți vezi nota 23 la cartea XL) pe culmi nebănuite, după dezmembrarea regatului lui Alexandru cel Mare. În XL, 14, se află o explicație dată de Dio în acest sens. Numele monarhului despre care este vorba aici, era Sintrikos (A p p i a n, *Răzb. Mithrid.*, CIV.), tatăl viitorului rege Phraates. Ceilalți vecini la care face aluzie textul erau arabii, bithynii, galații, cilicii, paphlagonii etc.

- ⁵ După cât reiese din cap. 6 al acestei cărți, ținutul pentru care se certau Tigranes și Sintrikos era sudul Mesopotamiei, unde se afla orașul Nisibis. Vezi și nota 17 la această carte.
- ⁶ Despre dușmăniile stîrnite la Roma de Lucullus, cf. Velleius Paternulus, II, 83 și Plutarh, *Lucull.*, XXXIII. L. Licinius Lucullus era prin excelență, reprezentantul aristocrației romane și al intereselor ei.
- ⁷ Inlocuitorul lui Lucullus era unul dintre consulii anului 67 î.e.n., Manius Acilius Glabrio, căruia, printr-o măsură extraordinară luată de Senat, i se încredinșase guvernămîntul unui teritoriu alcătuit din Bithynia și din Pont. Anul 67 î.e.n. Sallustius, *Istoria*, V, 13. (F.H.R.). Vezi mai departe cap. 14 la această carte.

Dio face aici o aluzie la intențiile lui Lucullus din anul 67 de a invadea teritoriul parților. Expedițiile purtate de Lucullus în anii 68—67 nu se mai bucurau de aprobarea Senatului, care avea singur dreptul de a decide asupra păcii și a războiului. Cu sprijinul cavalerilor, nemulțumiți cu politica lui Lucullus de îngădire a jafurilor făcute la adăpostul concesiunilor ce le aveau în materie de impozite și taxe — Pompeius reuși să determine Senatul să retragă comanda supremă lui Lucullus, principalul susținător al măsurilor luate împotriva ordinii equestru.

- ⁸ Cucerirea Tigranocertei a avut loc în vara anului 69 î.e.n. Sallustius, *Istoria*, IV, 61, 65 (F.H.R.). Appian, *Răzb. Mithrid.*, XXXIV și Plutarh, *Lucull.* XIX, XXVI—XXIX.
- ⁹ După Plutarh, *op. cit.*, XXIX, înființarea Tigranocertei se făcuse prin strămutarea unor locuitori din diferite regiuni ale Asiei: Cilicia, Asiria, Cappadocia etc. Printre aceștia se găseau și numeroși greci. Ei au fost aceia care l-au ajutat pe Lucullus

să pătrundă în oraș. Drept recunoștință, acesta le-a îngăduit să se întorcă în orașele lor de baștină.

- ¹⁰ Lacună în text.
- ¹¹ Vezi XLIX, 22.
- ¹² Vezi XL, 20 pasaj în care Dio observă că Alchaudonios se arăta întotdeauna gata să treacă de partea celui mai puternic. Numele acestui șef arab revine și în XLVII, 27. Despre relațiile dintre romani și arabi pe acea vreme, Plutarh, *Lucull.* XXIX.
- ¹³ Numele corect al acestui ambasador roman la curtea regelui part îl citim în Plutarh, *Lucull.*, XXV: *Sextilius*.
- ¹⁴ Anii 69—68 î.e.n.
- ¹⁵ Quintus Marcius Rex, ales consul alături de Lucius Caecilius Metellus pentru anul 68 î.e.n. În cap. 4 și 5 din această carte Dio omite să precizeze că Lucullus, înainte de a cuceri Nisibis, a făcut o tentativă neizbutită de a cuceri Artaxata (vara anului 68). Despre această campanie vezi Sallustius, *Istoria*, IV, 69 (F.H.R.); Cicero, *op. cit.*, IX, 24; Appian, *Răzb. Mithrid.*, LXXXVII și Plutarh, *Lucull.*, XXX—XXXII.
- ¹⁶ Nisibis era principala așezare orășenească din Mygdonia. Grecii numeau acest oraș Antiochia Mygdoniei. Sallustius *op. cit.*, 79—80; Plutarh, *Lucull.*, XXXII și XXXIV. Despre Nisibis vezi și Strabon, *Geografia*, XVI, 747.
- ¹⁷ Disputa pentru acest teritoriu constituia cauza unor aprige neînțelegeri între părți și armeni. Vezi cap. 1 al acestei cărți.
- ¹⁸ Numele fratelui lui Tigranes era Guras. Plutarh, *Lucull.*, XXXII.
- ¹⁹ Așa numiții „berbeci”, mașini de război care dărfău zidurile întărite.
- ²⁰ Din Appian, *Răzb. Mithrid.*, LXVIII aflăm că tocmai acest L. Fannius îl sfătuisse pe Mithridates, în timpul celui de al doilea război purtat de regele Pontului împotriva Romei, să se

alieve cu Sertorius. Mithridates, în urma acestei alianțe, spera să i se atribuie teritoriul întinse în Asia Mică.

²¹ Prin Armenia Mică se înțelege regiunea din vestul lacului Van; aici se găsesc izvoarele Eufratului și o bună parte din bazinul Superior al fluviului. Armenia Mică fusese integrată în regatul Pontului.

²² Cabira (Niksar) este descrisă de S t r a b o n în *Geografia*, XII, 556. În această localitate Mithridates își construise un palat întărit. Ulterior, Pompeius a dat acestei localități, așezată în inima Pontului, pe fluviul Lykos, numele de Diospolis.

A p p i a n, *Răzb. Mithrid.*, LXXXVII—XC dă o altă versiune asupra evenimentelor povestite de Dio în cap. 9 și 10 ale acestei cărți. Despre asediul și cucerirea orașului Nisibis, de către Lucullus, Appian nu pomenește nimic, deși P l u t a r h *Lucull.*, XXXII și urm., confirmă știrea.

²³ Comana Pontului (Gumenek), așezată pe valea râului Iris.

²⁴ Alături de Cappadocia, Cassius Dio ar fi trebuit să adauge și atributul *Pontica*. Este vorba de partea nordică a Cappadociei vechi, care se întindea pînă la Marea Neagră; partea sudică a Cappadociei era numită de romani *Cappadocia Maior* sau *Cappadocia ad Taurum*. Comana se mîndrea că posedă cultul zeiței Artemis din Taurida (Chersonesul Tauric), unde slujise ca preoteasă fiica lui Agamemnon, Ifigenia. Legenda Ifigeniei în Taurida a fost dramatizată de Euripide.

După versiunea A p p i a n, *op. cit.*, la nota 22, aceste evenimente au avut loc *înainte* ca regele Pontului să fi năvălit în Armenia Mică, iar ciocnirile cu Fabius și cu Triarius, pe drumul de întoarcere al lui Mithridates spre Pont, deci posterior cuceririi Tigranocertei.

²⁵ Alături de Comana Pontului exista, într-adevăr, și o Comana a Cappadociei. În ambele localități se aflau puternice comunități religioase, în proprietatea cărora intrau imense întinderi de pămînt. Divinitatea adorată în Cappadocia era o zeiță a fecundității, asimilată cu Artemis.

²⁶ Anul 67 î.e.n., cînd au fost aleși consulii Manius Acilius Glabrio și C. Calpurnius Piso.

- ²⁷ Localitate în apropierea Zelei, în vestul Armeniei Mici menționată de Strabon, *Geografia*, XII, 547. Din cauza lipsei de apă, Gaziura nu mai era locuită pe vremea lui Strabon.
- ²⁸ Appian, *op. cit.*, LXXXIX, pretinde, contrar lui Dio, că Triarius a făcut o imprudență, pe care a plătit-o scump.
- ²⁹ Pasajul în care Cassius Dio dă această informație nu ni s-a păstrat. Trei ani mai târziu, în 64 î.e.n., trecind pe lângă Zela, Pompeius a înhumat oasele soldaților romani, încă presărate pe câmpul bătăliei. Plutarh, *Pompeius*, XXXIX, 1—2.
- ³⁰ Detaliile date de Appian, *op. cit.*, la nota 22 sînt mult mai bogate.
- ³¹ Localitate la est de Cabira, Mithridates își păstra aici unul dintre tezaurele sale care mai târziu a căzut în mîna lui Pompeius. Appian, *Răzb. Mithrid.*, XCV.
- ³² Din partea de nord a Mediei, așa-zisa Medie Atropatena, astfel denumită după satrapul Atropates. Această parte a Mediei fusese cucerită de parți.
- ³³ De la Plutarh, *Lucull.*, XXIV, aflăm că soldații din această legiune fuseseră odinioară convinși de Flavius Fimbria să-l ucidă pe L. Valerius Flaccus, care luptase concomitent cu Sulla împotriva lui Mithridates. Vezi nota 2 la această carte și notele 416—412 la *Fragmente*.
- ³⁴ Viitorul tribun, afiliat grupării lui Caesar, Clodius a provocat ulterior la Roma marile tulburări povestite de Dio în cartea XXXVIII.
- ³⁵ Vezi cap. 2 al acestei cărți și nota 7.
- ³⁶ Vezi nota 15 la această carte. Marcius Rex, consul în 68, urma să preia guvernămîntul Ciliciei și al provinciei romane Asia chiar în ultimele luni ale consulatului său, înainte de expirarea termenului magistraturii ce-o îndeplinea.
- ³⁷ Vezi mai departe cap. 29 al acestei cărți. Plutarh îl descrie pe Lucullus cu aceleași trăsături de caracter.
- ³⁸ În legătură cu aceste evenimente vezi povestirea lui Appian, *Răzb. Mithrid.* XC și urm.

- ³⁹ Fragmentul care cuprinde cap. 18 și 19 din această carte conține povestirea cuceririi insulei Creta de către Q. Caecilius Metellus, fostul consul în 69 î.e.n. Ordinea acestui fragment în cuprinsul cărții a XXXVI-a nu este sigură. Evenimentele se petrec în timpul consulatului lui Q. Marcius Rex, deci în anul 68 î.e.n. și se prelungesc pînă în vara anului 67, după promulgarea rogației Gabinia. Despre motivele războiului dintre Creta și romani vezi Appian, *Istoria romană*, V, 6 (Excerptum XXX *De legationibus* și nota 434 la *Fragmente*).
- ⁴⁰ L. Octavius (Sisenna?) era locotenentul lui Pompeius, F. Miltner, *Pompeius*, R.E., vol. XXI (2) p. 2097. În anul 68 Pompeius fusese investit cu puteri supreme în războiul împotriva piraților. Cum insula Creta intra în sfera atribuită lui Pompeius, acesta încerca să împiedice cucerirea Cretei de către Metellus, unul dintre aprigii săi dușmani. În virtutea legii Gabinia (vezi mai departe cap. 37 la această carte) Pompeius pretindea lui Metellus să predea conducerea operațiilor locotenentului său, L. Octavius.
- ⁴¹ Strabon, *Geografia*, VIII, 375 pomenește de o localitate Ελευθέραι din Creta, pe care o deosebește de o altă localitate, cu nume asemănător, în Beotia. În *Lexiconul* lui Ștefan din Bizanț, printre localitățile Cretei este menționată Ελευθέρα. Nu este exclus ca Dio să fi făcut o confuzie.
- ⁴² Aristion, filozof epicureu din Atena, Appian, *Răzb. Mithrid.*, XXVIII. Între anii 88 și 87 a luptat alături de Archelaos, locțiitorul lui Mithridates pe frontul grec, împotriva romanilor. După căderea Atenei în mîna lui Sulla (martie 86), a fost ucis de acesta. Appian, *Răzb. Mithrid.*, XXXVIII, Plutarh, *Sulla*, XIV.
- ⁴³ Datorită opoziției lui Pompeius, Q. Metellus își sărbătorește triumful numai la trei ani după aceste evenimente, deci în 64 î.e.n. Panares și Lasthenes erau șefii piraților cretani care, cu câțiva ani mai înainte (71 î.e.n.), atacați de M. Antonius, tatăl viitorului triumvir, impuseseră Romei condiții de pace nesatisfăcătoare și ceruseră ostatici. Prins de pirații cretani, M. Antonius a murit în Creta. Florus, *Epitome*, I, 42 și Cicero, *Verr*, II, 3 (213).

- ⁴⁴ Lacună în text, care nu îngăduie decît o inserare prezumtivă a acestui fragment înainte de capitolul 20.
- ⁴⁵ Odată cu acest capitol al cărții XXXVI din *Istoria romană* începe povestirea lui Cassius Dio despre războiul lui Pompeius cu piratii (anul 67 î.e.n.). Această povestire, presărată de lungi discursuri întocmite după regulile artei retorice, este mai puțin completă și mai puțin conștiincios făcută decît partea corespunzătoare din Appian, *Răzb. Mithrid.*, XCII—XCVI; alt izvor în care se găsesc amănunte instructive asupra desfășurării operațiilor conduse de Pompeius împotriva piratilor este și biografia lui Plutarh, *Pompeius*, XXIV—XXVIII. Unele informații utile și la Cicero, primele capitole din *De imp. Cn. Pompeii*.
- ⁴⁶ Cassius Dio omite să precizeze că, inițial, leagănul pirateriei care infestase Marea Neagră și Marea Mediterană, era Cilicia. Puterea piratilor se extinsese foarte repede. Peste 400 de așezări urbane se aflau în mîna lor, iar flota ce-o aveau depășea 1 000 de corăbii. Numeroși oameni fără căpătîi din Siria, Cipru, Pamfilia, Pont etc. au venit să îngroașe rîndurile piratilor. N-a existat zonă a Mediteranei care să nu fi fost periclitată de atacurile pirateresti. Această situație critică afecta, în primul rînd, aprovizionarea cu grîne a Romei. Appian, *Răzb. Mithrid.*, XCII.
- ⁴⁷ În această frază găsim un ecou din opera lui Thucydides care în nenumărate rînduri amintește despre reacțiile identice ale firii omenești. Relativ la influența gîndirii lui Thucydides asupra lui Cassius Dio la sfîrșitul veacului trecut s-au scris două studii importante: E. Litsch, *De Cassio Dione imitatore Thucydidis*, Diss. Freiburg, 1893 și E. Kyhnitzsch, *De contionibus quas Cassius Dio historiae suae intexuit cum Thucydideis comparatis*, Diss. Leipzig, 1894. Vezi și E. Schwartz, R.E., III, articolul *Cassius*, p. 1690.
- ⁴⁸ Aluzie la evenimentele din a doua jumătate a secolului al II-lea și prima jumătate a secolului I î.e.n. cînd Roma își consolida situația în Orient și orînduirea sclavagistă de tip „clasic” trecea printr-o gravă criză.

- ⁴⁰ E vorba, între altele, despre alianța dintre regele Pontului Mithridates al VI Eupator și membri ai rezistenței cretane care practicau pirateria. Plutarh, *Pompeius*, XXIV. Această alianță se încadra în vastul plan conceput de Mithridates pentru organizarea unei contraofensive împotriva Romei. Vezi mai departe nota 27 la cartea XXXVII.
- ⁵⁰ Lupta organizată împotriva piraților începuse, de fapt, în anul 78 î.e.n. odată cu campania dusă împotriva lor de P. Servilius Vatia Isauricus, guvernatorul Ciliciei. Ea continuase cu campania nefericit terminată condusă de M. Antonius, tatăl viitorului triumvir (anul 71 î.e.n.). Florus, *op. cit.*, la nota 43.
- ⁵¹ În textul grec cuvântul *Adunare* lipsește. Când vorbește despre „întrunirea” cetățenilor romani Dio se referă atât la Comițiile centuriate cât și la cele tribute, fără să facă distincția necesară. De obicei se referă la Comițiile tribute, echivalente cu fostele *concilia plebis*. Vezi nota 113 la cartea XLIII. Importanța puterii tribunilor plebei, respectiv a comițiilor tribute, a fost restabilită în anul 70, de către Pompeius (pe acea vreme consul), care dorea să folosească dreptul de veto și cel de a depune proiecte de legi prin intermediul oamenilor săi. Privitor la constituirea comițiilor la Roma, vezi Appian, *Războaiele civile*, Editura Științifică, București, 1957, nota 143 la cartea I.
- ⁵² Aulus Gabinius, consul în 58 î.e.n., viitorul guvernator al Siriei în anii 56—55 î.e.n. (vezi mai departe, XXXIX, 55 și urm.), era omul de încredere al lui Pompeius, strecurat în rândul tribunilor plebei. Ulterior, în multiplele procese care i-au fost intentate pentru tot felul de fapte necinstite, în primul rând pentru jefuirea fără scrupule a syrienilor, Pompeius i-a luat apărarea. Despre Gabinius vezi și Plutarh, *Pompeius*, XXV, 3, și XLVIII, 4.
- ⁵³ Vezi Appian, *Răz. Mithrid.*, XCIV și Plutarh, *Pompeius*, XXV, și XLVIII, 4. Detaliile despre prevederile acestui proiect de lege, devenit *lex Gabinia*, sînt mai numeroase la Appian. Nimeni pînă la Pompeius nu fusese încă învestit cu un *imperium* de o atare importanță.

- ⁵⁴ Ședințele Senatului roman se țineau, în mod obișnuit, în Curia Hostilia, în imediata apropiere a Forului și a coloanei tostrate. Incinta templului lui Iupiter Capitolinus era folosită numai pentru ședințele extraordinare, cum erau, de pildă, cele ținute cu prilejul anului nou sau cele în care se luau hotărâri cu privire la război și pace. După *rogatio Gabinia*, consulul C. Calpurnius Piso a ținut o cuvântare virulentă împotriva lui Pompeius. Plutarh, *Pompeius*, XXV, 4. Alături de colegul său de consulat, Manius Acilius Glabrio, Piso trecea drept unul dintre cele mai conservatoare spirite ale vremii, combătând fățiș propunerile Partidului democrat.
- ⁵⁵ Aluzie la evenimentele din timpul războiului civil dintre Marius și Sulla. Vezi Appian, *Răzb. civile*, I. 67. După moartea lui Marius, la începutul anului 86, în cursul anului 85 a fost ucis și L. Cornelius Cinna, care deținea funcția de consul.
- ⁵⁶ *Ibidem*. Vezi Appian, *Răzb. civile*, ed. cit., I, 80: „Cînd s-a sfîrșit războiul civil, Sulla a trimis pe Pompeius în Libya pentru ca să-i izgonească pe prietenii lui Carbo și pentru a-l readuce la domnie pe Hiempsal, care fusese izgonit de numizi. În urma acestui fapt Sulla îi îngădui lui Pompeius să serbeze triumful împotriva numizilor, deși era încă tînăr și făcea parte din ordinul cavalerilor”.
- ⁵⁷ Adică înainte de 30 de ani. După ce în 78 î.e.n., alături de Q. Lutatius Catulus, Pompeius izbutise să înfrîngă încercările lui M. Aemilius Lepidus și ale lui M. Junius Brutus de a pune mîna pe putere la Roma, în 77 el fusese trimis în Spania, împotriva lui Sertorius, pe baza unui *imperium proconsulare* nelimitat în timp. Vezi Plutarh, *Sertorius*, XVIII și *Pompeius*, XVIII; Sallustius, *Istoria*, II, 98, 5 (F.H.R.) și Titus Livius, *Perioch*, XCI. Despre Sertorius vezi mai jos, nota 65.
- ⁵⁸ Desfășurarea operațiilor conduse de Pompeius împotriva lui Sertorius este povestită de Appian în *Răzb. civile*, I. 108—115 și de Plutarh în biografia lui Sertorius.
- ⁵⁹ Tehnica votării în Roma republicană, atît în comițiile centuriate, cît și în cele tribute, se desfășura în felul următor: prin sorți se desemna prima centurie sau primul trib care trecea la

vot. Ca o propunere de lege să fie adoptată, era necesar să întrunească jumătate plus unul din numărul total al centuriilor sau al triburilor. În cazul de față, deoarece votau triburile (35 la număr), odată cu votul celui de-al 18-lea trib însemna că propunerea lui Gabinius a trecut.

Pentru adoptarea proiectelor de legi nu se ținea seama de majoritatea voturilor individuale, care eventual, putea să nu fie de acord cu proiectele prezentate. Deoarece componența numerică a triburilor la Roma varia, o asemenea majoritate în cadrul triburilor opozante nu era exclusă.

- ⁶⁰ Ca și Appian, ca și alți istorici ai epocii, Cassius Dio nu ocolește menționarea „miracolelor”. Este vorba despre un procedeu obișnuit în istoriografia retorică, menită să impresioneze, deseori folosit de Dio în cursul expunerii sale istorice.
- ⁶¹ Bătrînul senator Q. Lutatius Catulus, fost consul în 78, alături de M. Aemilius Lepidus; contrar lui Calpurnius Piso, a desfășurat o opoziție calmă și rațională împotriva legii Gabinia. C i c e r o, *De imp. Cn. Pompeii*, XVII, 51 și XIX, 56.
- ⁶² Caius Marius, șeful grupării „popularilor”, din Roma, care era alcătuită din vîrfurile plebei și din pături largi de cavaleri, a fost ales de șase ori la rînd consul între anii 106 și 100. Despre a șaptea alegere a lui Marius, în calitate de consul, căreia i-a supraviețuit cîteva zile, vezi nota 415 la *Fragmente*.
- ⁶³ L. Cornelius Sulla și-a început cariera politică în calitate de cvestor al lui Marius, pe vremea primului consulat al acestuia. În 103 s-a distins în luptele împotriva cimbrilor și ulterior, în cursul războiului cu „aliații” (*socii*) (90—89 î.e.n.), conflict provocat de instigațiile grupării „popularilor” (*populares*) pentru promovarea unor legi agrare și înființarea de noi colonii.

Cu toate că textul lui Dio spune formal despre Sulla că „a fost numit dictator și apoi consul” — lucrurile nu stau așa. Consul în anul 88 î.e.n, din însărcinarea Senatului roman, Sulla a condus primul război împotriva lui Mithridates (vezi nota 2 la prețenta carte). Deposedat însă de comanda abia obținută, în urma intrigilor lui Marius, care așța continuu plebea și cavalerii împotriva patricienilor, Sulla a intrat în Roma, în fruntea trupelor sale și a instituit o dictatură militară tempo-

ară, care marchează începutul primului război civil de la Roma. Pentru Orient Sulla s-a imbarcat abia în primăvara anului 87. După pacea de la Dardanos (85 î.e.n.), întors la Roma, Sulla a fost nevoit să lupte din nou cu partizanii lui Marius, pe care i-a învins definitiv abia în 79 î.e.n. În acest răstimp, el a fost numit de către Senat *dictator legibus scribundis et reipublicae constituendae*, funcție care i-a dat prilejul să promulge nenumărate legi în favoarea ordinului senatorial.

- ⁶⁴ Vezi nota 47 la această carte.
- ⁶⁵ General roman, membru al grupării „popularilor” de la Roma; în anul 79, Sertorius a încercat să preia puterea supremă în Spania, bizuindu-se pe nemulțumirile din Lusitania împotriva romanilor. Revolta lui Sertorius, care ducea tratative cu cel mai înverșunat dușman al Romei, Mithridates al VI-lea Eupator, regele Pontului, a fost înăbușită de Pompeius, în anii 78—74 î.e.n., cu destulă greutate.
- ⁶⁶ Acest dictator a fost A. Atilius Calatinus care s-a distins, alături de Cn. Cornelius Scipio Asina, în războaiele de cucerire ale Siciliei, 254 î.e.n. și anii următori. În 249 a fost numit dictator (*primus dictator extra Italiam exercitum auxit*). Titus Livius, *Perioch*, XIX, dar nu a mai avut ocazia să exercite această funcție.
- ⁶⁷ Cassius Dio fixează la 15 numărul locțiitorilor care urmau să servească sub ordinele lui Pompeius. Plutarh, *Pompeius*, XXV, este de acord cu această cifră, pentru ca în capitolul imediat următor, adică XXVI, să vorbească despre 25 de locotenenți și despre 2 cvestori. Appian, *Răzb. Mithrid.* XCIV, citează, de la început, 25 de locțiitori. Lucrurile, probabil, s-au desfășurat astfel. Cu prilejul primului său proiect de lege, Gabinius propusese 15 locțiitori, ca apoi, în fața valului de entuziasm prin care propunerea a fost acceptată de Adunare, să ridice numărul la 25. Opoziția senatorială era astfel zdrobită. Prin *rogatio Gabinia*, devenită apoi *lex Gabinia*, lui Pompeius i se mai acordau 500 de corăbii, 20 de legiuni, care includeau 120 000 de pedestrași și 50 000 de călăreți (după Appian, *Răzb. Mithrid.*, numai 4 000 de călăreți), precum și dreptul de a face, la nevoie, noi recrutări.

Rogatio Gabinia însemna, așa cum a analizat conținutul ei Catulus, în discursul pe care i-l atribuie Dio, o adevărată revoluție, prin măsurile extraordinare pe care le preconiza. *Imperium* îi era acordat lui Pompeius pe o durată de trei ani. Sub puterea acestui promagistrat extraordinar intrau toate mările din bazinul Mediteranei, din est pînă la Coloanele lui Hercule; pe o întindere de 70 km de la țarm, toate țărmurile Mediteranei, cele italice inclusiv, intrau sub jurisdicția aceluiași promagistrat, care avea dreptul să ia orice măsuri va crede de cuviință, dreptul de a-și numi singur legații, dreptul de a recruta oameni și de a dispune de resursele financiare ale regiunilor. Pentru prima oară în istoria Republicii romane se încalcă regula puterii separării magistraturilor civile de puterea militară, mai corect spus, de dictatura militară.

Puterea extraordinară încredințată lui Pompeius prin *lex Gabinia* reprezenta prefigurarea viitoarei dictaturi asumată mai întîi de C. Iulius Caesar și apoi de Octavian.

- ⁶⁸ Despre modul sistematic și bine ordonat în care Pompeius a organizat lupta împotriva piraților, împărțind pe sectoare întreaga mare Mediterană, vezi Appian, *Răzb. Mithrid.*, XCV, și Plutarh, *Pompeius*, XXVI. Appian citează conștiincios numele tuturor generalilor care l-au secundat pe Pompeius, în această grea întreprindere, terminată în primăvara anului 67 î.e.n. prin distrugerea definitivă a cuiburilor de pirați din Cilicia, Appian, *op. cit.*, XCVI și Plutarh, *Pompeius*, XXVII. Pentru ansamblul operațiilor, Cicero, *De imp. Cn. Pompeii* cap. X—XII.
- ⁶⁹ Modul umanitar în care Pompeius s-a purtat cu pirații, pe care, în bună parte, i-a colonizat în unele orașe ruinate ale Ciliciei (afară de Soloi, în Adana, Mallos, Epiphania etc.), i-a transportat în regiuni cu populație mai puțin densă din Grecia și din Italia, unde treptat, ocupîndu-se cu agricultura, au devenit țărani pașnici, a fost foarte apreciat în antichitate. Afară de izvoarele citate, vezi Florus, *Epitome*, I, 41, (15).
- ⁷⁰ Adică în anul 67 î.e.n., pe vremea consulatului lui M'. Acilius Glabrio și C. Calpurnius Piso.
- ⁷¹ În lupta acerbă care se dădea între patricieni (*optimates*) și gruparea „popularilor” (*populares*), în jurul anilor 70—65 î.e.n.,

aristocrația pierdea mereu teren. Insurecțiile armate ale lui Lepidus, Sertorius și Spartacus contribuiseră, la rândul lor, la o sensibilă scădere a prestigiului oligarhiei aristocrate, datorită greutății cu care fuseseră înăbușite și controverselor ideologice pe care le stîrniseră.

Alături de o serie de avantaje și concesii în favoarea cavalerilor și a plebei, în anul 70 î.e.n., *tribunicia potestas*, mult slăbită de Sulla (Velleius Paterculus, II, 30; Appian, *Răzb. civile*, I, 100) fusese restaurată în vechea ei formă, printr-o lege promulgată sub primul consulat al lui Pompeius și Crassus (*lex Pompeia-Licinia*). Vezi Cicero, *Brutus*, LXII, 223; *Verr.*, I, 15, 45 și Titus Livius, *Perioch.*, XCVII. Dreptul de *intercessio* tribuniciană era din nou extins la problemele de ordin politic.

⁷² Acest capitol relatează greutățile întâmpinate de tribunul C. Cornelius pentru promulgarea proiectului său de lege privitor la pedepsirea corupției în alegerile de magistrați (*rogatio Cornelia de ambitu*). Conform unei înțelegeri ulterioare între consuli, Senat și cel care o formulase, proiectul a trecut pînă în cele din urmă sub forma unei *lex Calpurnia de ambitu*, după introducerea unor amendamente propuse anterior de consulul C. Calpurnius Piso. Sub numele lui Cornelius (*lex Cornelia*), a trecut însă o altă lege, care viza aplicarea practică a legilor în vigoare. Activitatea legislativă dusă de C. Cornelius a fost, în realitate, mult mai complexă. Amănunte asupra legilor *Corneliae* se găsesc la Asconius, autorul unui bogat comentariu despre activitatea legislativă și juridică din vremea lui Cicero (ediția Orelli). Vezi și V. Macdonald, *The Tribunate of Cornelius*. Cl. Quart., XXII, 1929, pp. 196—209.

⁷³ Marcus Aurelius Cotta, fost consul în 74, alături de L. Licinius Lucullus în războiul cu Mithridates; lui Cotta i se încredințaseră operațiile de război prin care romanii încercau să salveze Bithynia, ținut de curînd lăsat moștenire romanilor de către defunctul rege Nicomedes.

⁷⁴ L. Roscius Otho, același tribun menționat alături de L. Trebellius, la cap. 24 al acestei cărți. Titus Livius, *Perioch.*, XCIX, Velleius Paterculus II, 32; Cicero, *Pro Murena*, XIX. Roscius în 67 î.e.n. a repus în vigoare o lege abrogată odinioară de Sulla, referitoare la dreptul cavalerilor

romani de a ocupa anumite locuri la teatre (primele 14 rânduri după cele ocupate de senatori). Legea a primit numele de *Lex Roscia theatralis* și viza în mod direct pe Lucullus, care strâmbise multe dintre drepturile cavalerilor publicani.

- ⁷⁵ C. Manilius Crispus, prin proiectul său de lege prezentat în ultima zi a anului 67 î.e.n., promova politica de luptă activă, dusă de Gabinius, împotriva oligarhiei senatoriale. Amănunte suplimentare la Asconius, *Shol. in Pro Milone*, (Orelli, p. 46).

Asupra izvoarelor folosite de Dio cu privire la *lex Manilia*, E. Schwartz, R. E. III, *Cassius*, p. 1609.

- ⁷⁶ Respingerea s-a bazat pe faptul că Manilius nu a respectat în depunerea legii intervalul legal de 17 zile (*trinundinum*), obligatoriu între depunerea proiectului de lege și discuția în Adunare, Asconius, *Shol. in Cornelian*. (Orelli) pp. 66—67.

- ⁷⁷ Prin *rogatio Manilia*, împuternicirea (*imperium*) cu totul neobișnuită pe care o deținuse Pompeius, în cursul războiului cu pirații (anul 67) se prelungea pe o perioadă nelimitată; atribuțiile pe care le avusese erau și mai mult sporite. Regiunile Cilicia-Asia și Bithynia-Pont, atribuite de Senat foștilor consuli, pe 68 și 67 Marcius Rex și Acilius Glabrio, intrau și ele în sfera puterii absolute a lui Pompeius.

Rogatio Manilia, în istoria luptelor dintre Senat și coaliția cavaleri-plebe, reprezintă un reflex al insucceselor lui Lucullus în Orient. Plutarh, *Lucull.*, XXXV, 9; Appian, *Răzb. Mithrid.*, XCVII; Titus Livius, *Perioch.*, C.

- ⁷⁸ Poziția lui C. Iulius Caesar și a lui M. Tullius Cicero este bine analizată de Dio în cele ce urmează. Mathias Gelzer, *Art. M. Tullius Cicero* din RE XIII/2, p. 856. Discursul pe care l-a ținut Cicero cu acest prilej, *De imperio Cn. Pompeii*, cînd trăda cauza senatorială, uitînd sprijinul pe care-l acordase altă dată Senatului, era un ditiramb la adresa lui Pompeius. Singur Catulus a rămas consecvent pe poziția adoptată de la început. *De imp. Cn. Pompeii*, XX. 60. Principalul argument adus de Cicero în favoarea proiectului de lege prezentat de Manilius era scăderea mai mult decît îngrijorătoare a veniturilor publice, în urma sistării încasărilor din Orient (taxe și impozite strînse de publicani).

Cînd Pompeius, ceva mai tîrziu, a aflat rezultatul favorabil al demersurilor lui Manilius, a jucat din nou comedia supăra-rii, așa cum a făcut-o și cu prilejul investiției sale împotriva piraților. Vezi mai departe cap. 45 la această carte și *Plutarh, Pompeius, XXX, 5*.

- ⁷⁹ Din cauza proiectului de lege privitor la libertăți; vezi cap. 42 la această carte. Vezi și nota 76.
- ⁸⁰ În același sens, cartea XXXIX, 64 și cartea XLVI, 3. Cf. *Macerobius, Saturn., II, 3* și *Pseudosallust., In Ciceronem, III*; „... altfel gîndești despre Republică cînd stai în picioare [adică la tribună] și altfel cînd stai jos [adică pe băncile Senatului]; pe aceștia, [pe senatori] îi vorbești de rău, pe ceilalți [plebea] îi urăști; cu cea mai mare ușurință treci cînd de o parte, cînd de alta (*tranșuga leuissime*) și nu te mai bucuri nicăieri de nici un fel de încredere”.
- ⁸¹ Publius Autronius Paetus și Publius Cornelius Sulla, consuli designați în 66 pentru anul 65. Ambii erau candidații Partidului democrat, deși Sulla nu era nimeni altul decît nepotul fostului dictator.
- ⁸² În virtutea legii *Calpurnia de ambitu* (vezi nota 72 la această carte), L. Aurelius Cotta și L. Manilius Torquatus au obținut în noiembrie 66 răsturnarea consulilor designați, condamnarea lor și, ceva mai mult încă, însuși locul deținut de cei acuzați. *Cicero, De Finib.* II, 19, face însă precizarea că nu L. Torquatus a devenit consul, ci tatăl acestuia.
- ⁸³ E vorba despre ceea ce Sallustius numește „prima conjurație a lui Catilina”. Șters din listele candidaților la consulat pentru anul 65, în urma intentării unui proces pentru luare de mită, L. Sergius Catilina, care aparținea uneia dintre cele mai vechi familii aristocrate din Roma, trecuse acum de partea „popularilor”. Din motive bănești, susținut fiind de Crassus, o opțiune identică pentru *populares* o făcuse și Cn. Calpurnius Piso.

Complotul fusese hotărît pentru 1 ianuarie 65 și urma să aibă loc chiar în Capitoliu. Asupra desfășurării fazelor complotului vezi Sallustius, *Catilina, XVIII*; Titus Livius, *Perioch.* CI; Cicero, *In Cat.* I, 6; Cicero, *Pro Murena*, XXV; Appian, *Răzb. civile*, IV, 54; Suetonius, *Caesar*,

IX, Suetonius pretinde, și probabil acesta este adevărul, că și Caesar a fost oarecum implicat în primul complot al lui Catilina. Tot la Suetonius putem citi și unele date cu privire la izvoarele latine care pomenesc despre „prima conjurație“.

⁸⁴ Despre împrejurările morții lui Piso, vezi S a l l u s t i u s, *Catilina*, XIX, (2—5).

⁸⁵ Vezi cap. 18 și 19, precum și notele 39 și 40 la această carte.

⁸⁶ Vezi nota 4 la această carte. Noul rege al parților, Phraates al III-lea Theos, a dus o politică de mare suplețe față de romani, izbutind să-și salveze statul asupra căruia domnea. Despre tratativele cu Pompeius Titus Livius, *Perioch.*, C, Appian, *Răzb. Mithrid.*, CVI.

⁸⁷ Cassius Dio, în acest capitol, redă foarte pe scurt evenimente de o amploare ceva mai însemnată. Pompeius, alături de cele două legiuni valeriene, a mai chemat sub arme alte patru legiuni, resp. pe cele din Bithynia și din Cilicia; de asemenea, el a înrolat și oameni rămași din cele trei legiuni care luptaseră sub comanda lui Lucullus, cât și legiunile pe care el, personal, le avusese în cursul războiului cu pirații. Efectivele lui se ridicau la peste 60 000 de oameni, din care 3 000 erau călări; Mithridates nu dispunea decât de aproximativ 30 000 de oameni. P l u t a r h, *Lucull.*, XXXVI și *Pompeius*, XXXI, 3—6.

Între Lucullus și Pompeius au avut loc două întrevederi. Prima a decurs în condiții bune. A doua însă, în fața pretențiilor lui Lucullus de a lua cu sine legiunile pe care le avusese sub ordine, s-a soldat cu o ruptură între Lucullus și Pompeius, care a persistat vreme îndelungată, chiar și după întoarcerea lui Pompeius la Roma. Vezi cartea XXXVII, cap. 48. Locul întâlnirii celor doi generali a fost Danala, în Galatia, în ținutul trocilor. S t r a b o n, *Geografia*, XII, (527).

⁸⁸ În virtutea împuternicirilor pe care Pompeius le avea pe baza legilor Gabinia și Manilia.

⁸⁹ E vorba despre Armenia Mare, aflată sub puterea lui Tigranes. Împotriva căruia se ridicase propriul său fiu, Tigranes cel tânăr. Căsătorit cu fiica lui Phraates al III-lea. Vezi și Appian. *Răzb. Mithrid.*, loc. cit. La Appian, cap. XCVIII — C din

Răzb. Mithrid., evenimentele povestite de Dio (cap. 47—49) sînt diferit relatate.

- ⁸⁰ Anaïtis era o divinitate feminină a fecundității al cărei cult s-a răspîndit în Armenia venind de la Babilon. Vezi Strabon, *Geografia*, XI (512), (532). Despre cultul acestei divinități în Pont și în Cappadocia, XII, (559); XV (733). Anaïtis a fost asimilată cu divinitatea locală.
- ⁸¹ Soldații lui Q. Marcius Rex, numit anterior promulgării legii Manilia guvernator al regiunilor din Bithynia și Pont. Vezi nota 77 la această carte.
- ⁸² Despre desfășurarea acestei bătălii nocturne cf. Appian, *Răzb. Mithrid.*, XCIX—C și Titus Livius., *Perioch.*, C. După Appian, bătălia propriu-zisă s-a desfășurat abia în zorii zilei.
- ⁸³ Mithridates a izbutit să ajungă la Sinora (sau Sinoria), actualul Baiburt?, localitate așezată între Pont și Armenia Mare. Appian în *Răzb. Mithrid.*, CI—CII, povestește mult mai detaliat decît Dio peripeziile marșului lui Mithridates spre Colchida. Vezi și Plutarh, *Pompeius*, XXXII.
- ⁸⁴ Plutarh, *Pompeius*, XXXII—XXXIII adaugă că Tigranes a instituit și un premiu de 100 de talanți pentru cine i-ar fi adus capul socrului său. Aceeași informație se găsește la Velleius Paterculus, II, 37, (2).
- ⁸⁵ Mithridates a ajuns la Dioscurias (Iskuria) din Colchida, localitate nu departe de țărmul mării (toamna anului 66). După Appian, *op. cit.* CII, Machares s-a sinucis pentru a nu cădea în mîna tatălui său. Cf. și Strabon, *Geografia*, XI, (496).
- ⁸⁶ După Appian, *op. cit.*, CIV—CV, întemeierea Nicopolei a avut loc mai tîrziu, abia după lichidarea neînțelegerilor între cei doi Tigranes, povestită de Dio în cap. următor. Cf. Strabon, XII (555).
- ⁸⁷ O indemnizație enormă: 6 000 de talanți. Vezi Plutarh, *Pompeius*, Strabon *op. cit.* la nota 95. La Appian, *op. cit.*, CIV, CV se află și amănunte despre suplimentele acordate de Tigranes armatei romane.

- ⁹⁸ După o altă lecțiune Kyros (Kura), fluviu în regiunea muntoasă a Georgiei. Kyrosul se varsă în Marea Caspică.
- ⁹⁹ Adică la 17 dec. 66 î.e.n. Despre sărbătoarea Saturnaliilor la romani, vezi Macrobius, *Saturnalia*, I, 10.
- ¹⁰⁰ Plutarh, *Pompeius*, XXXIII—XXXIV; Appian, *Răzb. Mithrid.*, CV și Titus Livius, *Perioch.*, CL. Povestirea lui Plutarh completează pe cea a lui Dio. Appian de obicei corect în ce privește cronologia evenimentelor, pune expedițiile lui Pompeius împotriva albanilor și a iberilor înainte de intervenția acestuia în neînțelegerile care îi dezbinau pe cei doi Tigranes. Primele cinci capitole din cartea XXXVII sînt o continuare directă a cărții XXXVI.

CARTEA XXXVII

- ¹ Vezi nota 100 la cartea XXXVI. Primele capitole din această carte continuă direct cartea XXXVI. Pentru campania lui Pompeius împotriva iberilor știrile lui Dio se completează cu Plutarh, *Pompeius*, XXXIV—XXXVI și Appian, *Răzb. Mithrid.*, CIII—CIV și CXVII.
- ² Vezi nota 98 la cartea XXXVI. Iberii locuiau spre vest de albanii, adică ocupau malurile cursului superior al Kyrnosului (sau Kyrosului).
- ³ Acropolis = „cetatea de pe vîrf”. Se poate ca Dio să fi tradus direct în limba greacă un nume din limba ibero-caucaziană, care însemna *oppidum* „cetatea de pe înălțime”. După Strabon, *Geografia*, XI, 501, această localitate era Harmozike (nu departe de Tbilisi sau chiar Tbilisi).
Ptolemeios, *Geografia*, V, 330, pomeneste de Harmapolis, în această regiune, iar Plinius, *Naturalis Historia*, VI, 11, de Harmastis, oraș care domina uriașele chei ale Caucazului.
- ⁴ Un pat, o masă și un tron de aur, Plutarh, *Pompeius*, XXXIV, 3. Cf. Strabon, *Geografia*, XI, 501.
- ⁵ În toamna anului 65 î.e.n. La gura Phasisului, însărcinat cu paza flotei romane din Pont, rămăsese Servilius, un legat al lui Pompeius.

- ⁶ Plinius, *Nat. Hist* VI, 13: „Cassius și Albanus sînt fluviile care, după ce străbat Albania, se varsă în mare; pe acolo curge și fluviul Cambyses, care izvorăște de pe culmile munților”.
- ⁷ Rîu din regiune, afluent al Kyrnosului. Identificat de M. Gelzer, *Pompeius*, München, 1949, p. 99, cu Alazonios (Alasan).
- ⁸ Vezi cartea XXXVI, cap. 54 și nota 99 al această carte. În această bătălie, Pompeius l-a ucis chiar cu mîna lui pe Cosis, fratele regelui, Plutarh, *Pompeius*, XXXV. În povestirile lui Plutarh și Appian, *Răzb. Mithrid.* CIII, despre această bătălie este amintită și legenda despre amazoane care, pretindea Pompeius, pentru a-și spori faima, participaseră, și ele, la luptă alături de albi.
- ⁹ Înaintarea lui Pompeius spre Marea Caspică s-a dovedit deosebit de anevoioasă. La trei zile depărtare de țărml Mării Caspice, Pompeius a renunțat să mai înainteze și a coborît spre regatul Pontului. După ce în Colchida evocase amintirea Dioscurilor, a argonauților și a lui Prometeu, Pompeius, în urma expediției spre ținuturile caspice, nu a ezitat să se compare cu însuși Alexandru. Plutarh, Appian, Strabon *op. cit.* și Appian, *Răzb. Mithrid.*, CXVII (despre triumful de la Roma al lui Pompeius).
- ¹⁰ Pompeius, după întoarcerea sa din regiunea Caucazului, a sosit la Amisos, în Pont, pe țărml de sud al Mării Negre. Aici a întrunit 12 „regi” localnici, pentru a discuta situația creată în urma fugii lui Mithridates. Phraates însă nu i-a trimis decît o scrisoare, fapt care l-a supărat pe Pompeius. Vezi Plutarh, *Pompeius*, XXXVI—XXXIX; Cf. și Titus Livius, *Petric.*, C și CI.
- ¹¹ Q. Metellus Celer, L. Valerius Flaccus și L. Afranius.
- ¹² Carrhae, oraș în Mesopotamia înființat de macedoneni, unde s-a refugiat și Crassus, înaintea dezastrului definitiv al legiunilor în fruntea cărora se afla. Vezi XL, 25.
- ¹³ Vezi Plutarh, *Pompeius*, XXXVIII—XXXIX. Aici Cassius Dio anticepează, amintind de evenimente care s-au petrecut ceva mai tîrziu, abia în cursul anilor 64—63.

- ¹⁴ Informație incertă. Iarna anilor 65—64 Pompeius și-a petrecut-o, după toate probabilitățile, la Amisos în Pont, unde, așa cum am specificat la nota 10 la această carte, a dus o vie activitate diplomatică. Se poate însă ca anterior cuceririi fortului Symphorion Pompeius să se fi oprit la Aspis (Armenia Mică). Cf Appian, *Răzb. Mithrid.*, CV; Plutarh, *Pompeius*, XXXVI.
- ¹⁵ Drama petrecută la Symphorion, una din fortărețele Pontului este povestită mult mai pe larg de Appian, *Răzb. Mithrid.* CVII. La Symphorion Mithridates avea unul dintre cele mai bogate tezaururi ale țării. Stratonice a predat fortăreața lui Pompeius, cu condiția ca fiul ei, Xiphares, să fie cruțat. Stratonice nu știa că între timp Xiphares izbutise să-l ajungă din urmă pe tatăl său. Mithridates, când a aflat despre trădarea Stratonicei, îi omorî fiul și cadavrul îl lăsa neînmormîntat.
- O altă dramă s-a petrecut aproape concomitent la Sinoria, în Armenia Mică, unde Drypetina, una dintre fiicele lui Mithridates a fost ucisă de eunucul Menophilos, care o avea în pază, ca să nu cadă în mâinile romanilor. Plutarh, *Pompeius*, XXXVII, 1—3.
- ¹⁶ Povestirea lui Dio despre campaniile lui Pompeius în Orient va fi reluată odată cu cap. 11 din această carte. Lacuna care a întrerupt povestirea lui Dio poate fi completată cu știrile corespunzătoare din Plutarh, biografia lui Pompeius, XXXVIII—XXXIX, Appian, *Răzb. Mithrid.* CVI—CIV, Strabon, *Geografia*, XII, 3—5 și, pe alocuri, Titus Livius, *Perochae*, CI.
- ¹⁷ Toamna anului 66, primăvara anului 65; „jocurile romane” (ludi romani) erau instituite în cinstea lui Jupiter, a Junonei și a Minervei. Ele durau trei zile, în cursul lunii septembrie. Istoricul acestor jocuri poate fi găsit în RE, Supplem. Band V, pp. 616—618, articolul lui Habel.
- ¹⁸ *Ludi Megalenses* (τὰ μεγαλήσια) jocuri în cinstea Cybelei, Magna Mater), marea divinitate orientală, transportată sub înfățișarea unui meteorit de la Pessinunt la Roma. Aceste jocuri, care se celebră în luna aprilie, fuseseră instituite la sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n. (204 î.e.n.). Despre transportarea acestei divinități la Roma, vezi nota 285 la *Fragmente, Istoricul jocurilor*, *Ibidem*, p. 626.

- ¹⁹ Despre cât era de risipitor Caesar pe când era edil, vezi Appian, *Răz. civile*, V, 1; Plutarh, *Caesar*, V; Suetonius, *Caesar*, X. Aceste cheltuieli extraordinare erau menite să ridice prestigiul Partidului democrat. Ele au fost viu blamate de Q. Catulus, în Senat.
- ²⁰ M. Licinius Crassus și Q. Lutatius Catulus, censori în 65. Crassus era unul dintre șefii grupării „popularilor”, iar Catulus era cel mai aprig reprezentant al aristocrației reacționare. În 65, Crassus a prezentat un proiect de lege cu privire la înscrierea în bloc a „locuitorilor din vadul Eridanului”, adică a transpadanilor (insubrii, cenomanii, orobienii ș.a.) în listele cetățenilor romani. În fața opoziției crâncene a lui Catulus, cât și din cauza tulburărilor care au urmat, ambii censori au fost siliți să-și părăsească magistraturile. Dintre succesorii lor, în funcția de censor nu este cunoscut decât L. Aurelius Cotta, Plutarh, *Crassus*, XXX; Cicero XXVII, 1; Cicero, *De domo sua ad Pontifices*, XXXII, 8.
- ²¹ Este vorba despre faimoasa *lex Papia*. Câștigat de Senat, C. Papius a prezentat un proiect de lege care încălca principiile politice ale „popularilor” (*populares*) de la Roma. Caesar, a cărui trăsătură dominantă de caracter era stăpînirea de sine, nu a luat măsuri imediate pentru combaterea legii Papia, bine primită de plebea urbană, deși era pentru acordarea cetățeniei romane transpadanilor (considerați ca locuitori în afara Italiei). El și-a rezervat pentru mai târziu dreptul de a interveni într-o problemă prin a cărei rezolvare nădăjduia să-și sporească popularitatea. Vezi, în continuare, cartea XLI, 36. Cf. Cicero, *De offic.*, III, 11; *Pro Archia*, cap. 5.
- ²² Anul 64. Consulatul pentru 64 fusese obținut în vara anului 65 de C. Marius Figulus și L. Iulius Caesar. Acesta din urmă, unchiul viitorului triumvir M. Antonius, era rudă cu C. Iulius Caesar.
- ²³ Este vorba de o manevră politică a lui Caesar, dusă în ajunul alegerilor consulare. Pentru a da o lovitură „optimaților”, Caesar, invocînd legea privitoare la crime (*de sicariis*), a adus în fața tribunalului pe cei mai compromiși partizani ai lui Sulla, ucigași binecunoscuți, care dobîndiseră totuși de la fostul dictator

imunitatea personală. Printre aceștia se număra și L. Bellienus, care-l ucisese printr-o lovitură de pumnal pe Lucretius Ofella. Titus Livius, *Perioch.*, LXXXIX. Cu acel prilej, Caesar însuși era *iudex quaestionis*. El a obținut condamnarea acuzaților. Suetonius, *Caesar*, XI.

- ²⁴ L. Sergius Catilina îl omorîse, pe vremea lui Sulla, pe M. Marius Gratidianus, al cărui cap îl plimbase apoi pe străzile orașului pentru a se lăuda cu ceea ce înfăptuise. Asconius, la Cicero, *In toga candida*, Edit. Orelli, p. 90.
- ²⁵ Anticipare a evenimentelor din 63.
- ²⁶ Cf. Florus, *Epit.*, III, 5; Appian, *Răzb. Mithrid.*, 109; Plutarh, *Pompeius* XLI, 2; Strabon, *Geografia*, XII, 11, 3. Despre relațiile lui Mithridates cu cetățile pontice și populațiile din bazinul dunărean vezi *Istoria României*, vol. I, Editura Academiei, 1960. pp. 198—200. Lupta împotriva înaintării romane în bazinul dunărean era organizată de însuși regele Pontului. Guvernatorul Macedoniei, Marcus Terentius Varro Lucullus primise după anii 74—73 însărcinarea de a cuceri cetățile pontice din vest, tocmai pentru a slăbi autoritatea locală a regelui din Pont. În această privință vezi Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, în *La Dobroudja*, Academia Română, București, 1938, pp. 94—97; D. M. Pippidi, capitolul *Sec. I e.n. de la Mithridates la Burebista*, în D. M. Pippidi și D. Berciu, *Geți și greci la Dunărea de jos din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană*, Editura Academiei R.S.R., 1965, pp. 269—280. În acest capitol, D. M. Pippidi, prezentînd fragmentul tratatului încheiat între Roma și Callatis (CIL I² 2676), scrie următoarele: „... ajungem deci la concluzia că ne găsim înaintea unui acord încheiat cu Callatis la capătul campaniilor balcanice ale lui M. Terentius Varro Lucullus. iar acest rezultat ne îndreptățește să ne întrebăm dacă — în cadrul aceluiași măsuri, dictate de aceeași preocupare — romanii s-au mulțumit să-și atașeze o singură cetate dintre coloniile grecești vest-pontice sau, urmărind să anihileze influența lui Mithridates în aceste regiuni și să pregătească viitorul, n-au căutat să-și asigure puncte de sprijin pentru o expansiune viitoare, înglobînd în tagma aliaților lor toate cetățile în chestiune. prin tratate asemănătoare celui care-l semnau cu Cal-

latis? Răspunsul nu ni se pare îndoielnic, măcar că, în așteptarea unor irecuzabile dovezi textuale, confirmarea acestei ipoteze nu poate fi găsită decât în analiza evenimentelor și într-o vagă indicație a lui Cassius Dio, de care ne ocupăm mai departe" (adică Cassius Dio, XXXVIII, 10).

- ²⁷ Phanagoria a fost eliberată de sub stăpînirea garnizoanei lăsată aici de Mithridates, de către Castor din Rhodos. Appian, *Răzb. Mithrid.*, CVIII. Un alt contingent însărcinat cu escortarea fûcelor lui Mithridates, fâgăduite în căsătorie unor dinaști locali, a predat prinsele în mîna lui Pompeius (iarna 64—63).
- ²⁸ Pharnakes era ultimul fiu rămas alături de tatăl său. Alți patru fii ai lui Mithridates, și anume Artaphernes, Darius, Xerxes. Coxathres se predaseră lui Castor care, la rîndul lui, îi predase lui Pompeius. Appian, *op. cit.*; Alți fii ai regelui Pontului, așa cum reiese din textul lui Dio, fuseseră uciși de tatăl lor. Appian, *Răzb. Mithrid.* CX, precizează că Pharnakes era fiul cel mai drag lui Mithridates și că a scăpat cu viață numai în urma intervenției lui Metrophanes (sau Menophanes, omul de încredere al regelui).
- ²⁹ Este actualul Kerçi.
- ³⁰ După Appian, *Răzb. Mithrid.*, cap. CIX—CXII unde găsim, probabil, versiunea cea mai aproape de adevăr despre moartea lui Mithridates, regele s-a rugat de un gal, Bituitus, care făcea parte din garda sa personală, să-l străpungă cu pumnalul. Abia după moartea lui, cadavrul i-a fost străpuns de pumnalele oamenilor trimiși de Pharnakes.
- ³¹ După versiunea lui Appian, cînd a primit vestea morții lui Mithridates, Pompeius se afla la Sinope, în Pont (în acest caz Pompeius încheiase campania din Iudeea), după versiunea lui Plutarh, *Pompeius*, XLI, 4, la Petra, în Transiordania; Flavius Josephus, *Ant. Iud.*, XIV, 53—54 plasează șcenă la Iericho, în Palestina. Știrea lui Dio, referitoare la acordarea Bosforului cimberian lui Pharnakes, concordă însă cu textul lui Appian, *Răzb. Mithrid.*, XIII. La Sinope se aflau mormintele strămoșilor lui Mithridates. Appian adaugă că orașul Phanagoria a rămas independent, ca răsplată pentru atitudinea sa ostilă față de Mithridates. Tot în textul citat din

Răzb. Mithrid. se află un interesant portret literar al lui Mithridates, care la Dio lipsește.

- ³² Aretas al III-lea era monarhul nabatenilor care locuiau în Petra, principalul centru orășenesc din Arabia nabateană. De aici triburile arabe controlau trecerea caravanelor care urmau drumul dintre Egipt și malurile Golfului Persic. Pompeius ar fi dorit ca publicanii romani să controleze traficul atât de intens de pe acest drum spre Indii. După Plutarh, *Pompeius* XLI, 4, vestea morții lui Mithridates l-a determinat pe Pompeius să întrerupă campania pe care se pregătea s-o înceapă împotriva lui Arates. Appian, *Răzb. Mithrid.* CVI așază această expediție anterior morții lui Mithridates. De altfel, așa cum am semnalat în nota precedentă, Plutarh diferă de Appian în privința locului unde se afla Pompeius, când a primit vestea morții lui Mithridates, cât și asupra evenimentelor.

Despre Aretas, vezi și Flavius Josephus, *Ant. Iud.*, XIV, 2 și 79—85; *Răzb. Iud.*, I, 6 și 157; Florus, *Epitome*; I, 40, 29. Cf. Appian, *Syriaca*, 51. Aretas a luat parte activă la războiul fratricid între Hyrcanos și Aristobul.

- ³³ Hyrcanos și Aristobul aparțineau familiei domnitoare a Asmoneilor. Puternica partidă religioasă a fariseilor încerca să-i înlăture pe Asmonei de la domnie și să înlocuiască regalitatea printr-un regim sacerdotal. În lupta dintre Hyrcanos și Aristobul, Pompeius l-a preferat pe cel dintâi. Pe Aristobul, care avusese imprudența să încerce să-l mituiască, Pompeius l-a reținut prizonier înaintea asediului final asupra Ierusalimului. Flavius Josephus, *Ant. Iud.*, XIV, 34 și urm.; 55—57.
- ³⁴ Recte palestinian.
- ³⁵ Templul lui Iehova se găsea pe muntele Moria, în vestul Ierusalimului.
- ³⁶ Ziua de simbătă, Saturn este divinitatea romană echivalentă cu Cronos. În textul grec: Κρόνος. Despre pierderile suferite de iudei. Flavius Josephus, *Ant. Iud.*, XIV, 61—62 și Tacitus, *Istoriei*, V, 9, 1.
- ³⁷ În primul rînd de Flavius Josephus, în lucrarea *Despre vechimea poporului iudeu*.

³⁸ Cassius Dio reproduce, probabil, vechi teorii pitagoreice (preluate de Platon și de neoplatonicieni), conform cărora zilele săptămânii sînt stabilite în raport cu distanța orbitelor planetelor și cvartele cuprinse în gama muzicală de opt note. Nu este exclus ca Dio să se refere în acest capitol la unul dintre fragmentele operei pierdute a lui Pitagora, intitulată *Despre Natură* (Περὶ φύσεως).

³⁹ Spre Asia Mică.

⁴⁰ Cf. Velleius Paterculus, II, 40: „După ce a cucerit Media, Albania, Iberia și-a îndreptat armele spre acele populații care locuiesc pe țărmul drept și țărmul cel mai îndepărtat al Pontului, adică spre colchi, henochi . . . ; victorios asupra tuturor, Pompeius s-a reîntors apoi în Italia”. În acest capitol Dio tratează, foarte pe scurt, bilanțul realizărilor lui Pompeius în Asia. După încheierea activității sale de cucerire a ținuturilor altădată dominate de Pont, de Armenia sau de Partia, Pompeius a stabilit un adevărat statut politic al Asiei, care s-a dovedit hotărîtor pentru viitoarea evoluție a relațiilor politice și economice între romani și Orient (în anul 63 î.e.n.).

⁴¹ Începînd din anul 133 î.e.n., Roma și-a extins pe rînd autoritatea asupra unor ținuturi din Asia Mică: mai întîi asupra regiunilor incluse în provincia care a primit numele de Asia și apoi asupra Ciliciei. Pompeius a lărgit considerabil hotarele Ciliciei, rotunjindu-le cu teritorii din Frigia, Lycaonia și Pamfilia (patru ani mai tîrziu, acestei Cilicii lărgite i s-a alăturat și insula Cipru) și a înființat trei provincii noi: Creta, a cărei administrație era comună cu aceea a Cyrenaicei; Bithynia, în care a fost integrată o bună parte a Pontului, pînă la fluviul Halys; Syria, provincie prelungită pînă spre Gaza. De asemenea, unele state asiatice s-au bucurat de „protectoratul roman” în raport cu atitudinea dinaștilor respectivi față de Roma.

În activitatea sa deosebit de abilă, dusă cu scopul de a stabili un echilibru politic între statele asiatice și provinciile romane nou create, Pompeius a stabilit un regim de autonomie pentru multe cetăți grecești, cum ar fi Phanagoria (Taman), de pildă, și a înființat noi orașe printre care cele mai importante sînt Nicopolis, care înlocuia Dasteira, colonie mixtă greco-romană (vezi nota 96 la cartea XXXVI), Diospolis, ceva mai la nord

de Nicopolis, pe teritoriul Cabirei; Neapolis și Magnopolis (Eupatoria) în Pont; Pompeiopolis (actualul Taş-Küprü) în Paflagonia; Mazaca, în Cappadocia etc.

Sumele de bani ridicate de Pompeius și trimise la Roma în urma victoriilor sale au fost enorme. După informațiile lui Plutarh, *Pompeius*, XLV și urm. și Appian, *Răzb. Mithrid.*, 116, tezaurul public de la Roma a primit o sumă de aproximativ 500 de milioane de sesterti, iar soldaților le-au fost distribuite 384 de milioane de sesterti. Clasa cavalerilor, atât de nemulțumită de activitatea lui Lucullus, în Asia, avea, în sfârșit, cîmp liber de acțiune pentru strîngerea impozitelor și a taxelor vamale.

În 63 î.e.n. Pompeius a atins culmea gloriei și a puterii. Cu toate acestea la Roma, situația lui politică, prin mașinațiile duse de Caesar în absența lui Pompeius, era departe de a fi satisfăcătoare. Acest lucru va reieși în evidență din expunerea ulterioară a lui Dio.

- ⁴² Despre triumful lui Pompeius, vezi capitolele corespunzătoare din Appian, *Răzb. Mithrid* și Plutarh, *Pompeius*; onorurile extraordinare de care Pompeius avea dreptul să se bucure la serbările publice i-au fost conferite în urma unei propuneri prezentate de tribunii plebei T. Ampius și T. Labienus. *Velleius Paterculus*, II, 40, 4.
- ⁴³ Este vorba despre M. Porcius Cato (Cato cel Tânăr) care, deoarece a murit la Utica, apărînd libertățile republicane, a primit cognomenul de Uticensis. La *Velleius Paterculus*, II, 35, portretul lui Marcus Porcius Cato.
- ⁴⁴ Consulatul pentru anul 63 î.e.n. fusese obținut de C. Antonius Hybrida și de M. Tullius Cicero. Întoarcerea lui Pompeius era privită cu multă circumspecție de Senatul zguduit de recentele evenimente din timpul conjurației lui Catilina și dornic să contracareze loviturile abile ale cavalerilor, care avuseseră mult de câștigat în urma campaniilor lui Pompeius.
- ⁴⁵ Adică în anul 63.
- ⁴⁶ O aluzie la această *divinatio auguralis*, din anul 63, se află la Cicero, în *De Divinat.*, I, 47.
- ⁴⁷ Vezi nota 60 la cartea XXXVI.

- ⁴⁸ Numele acestui tribun era L. Caecilius, autorul unei legi despre corupție (*de ambitu*).
- ⁴⁹ Vezi XXXVI, 44 și notele 81 și 82 la această carte.
- ⁵⁰ Este vorba despre *rogatio Servilia*, prezentată la 10 decembrie 64, de către tribunul P. Servilius Rullus, ale cărei prevederi le cunoaștem din cele trei discursuri ale lui Cicero *De lege agraria*, ținute în cursul lunii ianuarie 63. Inspirată de Caesar, *rogatio Servilia* prevedea vaste împărțiri de pământ din *ager publicus* tuturor cetățenilor săraci, începînd cu plebea urbană. În continuare, tribunul propunea înființarea de colonii și instituirea unui colegiu decemviral, care urma să fie însărcinat cu traducerea în viață a prevederilor legii. *Rogatio Servilia* a căzut chiar în cursul lunii ianuarie 63.
- ⁵¹ Procesul lui C. Rabirius a avut loc în primăvara anului 63. Acuzatorul, tribunul T. Attius Labienus, unul dintre devotații lui Caesar, se referea la fapte petrecute în anul 101 î.e.n., adică la uciderea lui L. Apuleus Saturninus și a lui C. Servilius Glaucia în timpul războiului civil (pe atunci tribuni ai plebei), care propuseseră legi agrare. Vezi Appian, *Răz. civile*, I, 28—33 și Florus, *Epitome*, III, 17. Declarați „dușmani ai poporului“, cei doi tribuni au fost executați în baza unui *senatus consultum ultimum*. Atacîndu-l pe Rabirius, Caesar ataca, în fond, autoritatea Senatului. Era a doua lovitură gravă, dar extrem de abilă, pe care Caesar o îndrepta împotriva Senatului.
- ⁵² *Perduellio (crimen perduellionis)* era o acuzare de înaltă trădare. Discursul lui Cicero pronunțat în favoarea lui C. Rabirius poartă titlul *Pro C. Rabirio perduellionis reo*.
- ⁵³ Comițiile centuriale (παρά τῷ δήμῳ),
- ⁵⁴ Q. Metellus Celer, fratele lui Q. Metellus Nepos, care luptase alături de Pompeius în Asia. În calitate de pretor, Metellus, a prezidat comițiile, deoarece C. Antonius, unul dintre consuli era absent, iar celălalt consul, M. Cicero, pledant în favoarea acuzatului. După toate probabilitățile, Caesar era de acord cu soluția dată în acest proces care, de fapt, nu era decît o manevră demonstrativă împotriva Senatului.

- ⁵⁵ Povestirea lui Cassius Dio despre conjurația lui Catilina este incompletă. Uneori, evenimentele sînt expuse prea pe scurt și au nevoie de lămuriri suplimentare. Capitolul 29 relatează evenimentele de la sfîrșitul anului 63 î.e.n., anterioare alegerilor consulare pentru 62. Cf. E u t r o p i u s , VI, 15, Catilina se prezenta la alegeri pentru a treia oară. Contracandidații săi erau jurisconsultul Servius Sulpicius, Licinius Murena, fost locotenent al lui Pompeius în Orient și Iunius Silanus, un fost edil. Despre izvoarele folosite de Dio cu privire la conjurația lui Catilina, vezi E. S c h w a r t z , *Griechische Geschichtschreiber*, ed. cit., p. 426 și art. din RE, III, *Cassius*, p. 1706.
- ⁵⁶ În urma atitudinii amenințătoare a lui Catilina și a știrilor alarmante pe care le-a primit, Cicero s-a văzut nevoit să amîne comițiile centuriate întrunite pentru alegerile consulare. Între timp el s-a străduit să-i hotărască pe tribuni să adopte o *lex Tullia de ambitu*, care agrava prescripțiile legii Calpurnia (vezi XXXVI, 38 și nota 72 la această carte). Data cînd a avut loc amînarea comițiilor și data cînd ulterior comițiile s-au întrunit sînt controversate (septembrie sau octombrie 63). Vezi C i c e r o , *Pro Murena*, XXIII, (40—47); XXV; XXXII, (67); XLI, (89) și etc. Despre aceste evenimente, K a r l B ü c h n e r , *Cicero, Vier Reden gegen Catilina*, în *Drei Essays*. Ph. Reclam, Stuttgart, 1970, p. 5 și urm.
- ⁵⁷ Această „mîna de oameni“ era alcătuită din persoane aparținînd aristocrației senatoriale, care fiecare, în parte, cunoscuse amărăciunea înfrîngerii sau ruina. Printre conjurați se numărau P. Cornelius Sulla și P. Autronius Paetus (v. mai sus nota 49), L. Cassius Longinus, un veșnic candidat la magistraturile curule; Q. Curius, senator șters din listele senatoriale; C. Cornelius Cethegus, L. Calpurnius Bestia, care trecuse din ordinul senatorial în cel al plebei, P. Cornelius Lentulus, fostul consul din 71, dat afară din Senat în 70, acum în curs de reabilitare (el deținea funcția de praetor; vezi mai departe, cap. 30 din această carte). Despre toți aceștia se găsesc numeroase amănunte în *Conjurația lui Catilina* a lui Sallustius. Alături de acești patricieni se mai aflau numeroși cavaleri interesați în reformele făgăduite de Catilina, precum și un mare nu-

măr de plebei, în special veterani care luptaseră alături de Sulla.

- ⁵⁸ Prin Fulvia, amanta lui Q. Curius. După Sallustius, *Catilina*, XXIII, 5 și XXVI, 3, Fulvia îl înștiința pe Cicero despre hotărârile lui Catilina încă din cursul anului 62, adică înainte de perioada când Cicero a exercitat consulatul.
- ⁵⁹ În ziua când s-au ținut comițurile consulare din toamna anului 63; pentru anul 62 au fost aleși consuli contracandidații lui Catilina, D. Iunius Silanus și L. Licinius Murena. În această zi memorabilă, Catilina s-a înfățișat în Adunare însoțit de Autronius și de Lentulus. În urma lor venea o gloată amenințătoare, alcătuită din gladiatori, veterani, oameni fără căpății, înarmați cu săbii și pumnale. Cicero, *Pro Murena*, XXIV, XXVI. După o altă interpretare, dezvăluirile lui Cicero nu au coincis cu alegerile consulare, ci s-au petrecut în Senat, câteva zile mai târziu, chiar în ziua când s-a născut Augustus. Această interpretare se bazează pe informațiile din Suetonius, *Augustus*, XCIV și Aullus Gellius, N.A., XV, 7, 3.
- ⁶⁰ Cf. Sallustius, *Catilina*, XXVII.
- ⁶¹ „Atunci Catilina a făgăduit abolirea datoriilor, proscierea celor bogați, posturi de magistrați, de sacerdoți, jafuri, în fine toate câte pot aduce după sine războiul și bunul plac al învingătorilor”, Sallustius, *Catilina*, XXI.
- ⁶² Colegul de consulat al lui Cicero, C. Antonius Hybrida.
- ⁶³ Dio este singurul izvor care dă această știre. După Sallustius „umbra zvonul” că jurământul conjuraților era însoțit de împărțirea unor cupe în care vinul era amestecat cu sânge omenesc. *Catilina*, XXII, 2.
- ⁶⁴ Locuia chiar la Faesulae. Sallustius, *Catilina*, XXIV, 2. După toate probabilitățile, cu prilejul alegerilor consulare, Manlius se găsea la Roma.
- ⁶⁵ Plutarh, *Cicero* XV; *Crassus*, XIII. Plutarh dă unele detalii despre conținutul acestor scrisori. Crassus și Caesar se folosiseră de Lucius Sergius Catilina ca de o unealtă pentru a submina autoritatea Senatului. Nici Crassus, unul dintre cei mai bogați oameni din Roma, nici Caesar, care urmărea inflexibil

propriul său drum spre consulat, nu susțineau, în fapt, programul revoluționar al lui Catilina. În împrejurările de atunci, acest program le servea doar ca platformă electorală. Cicero a dezvăluit Senatului conținutul acestor scrisori într-o ședință ținută la 21 oct. 63, provocând o mare panică în rândurile senatorilor.

- ⁶⁶ Afară de această tabără, locotenenții lui Catilina, un „oarecare” Septimius din Camerina și C. Iulius se aflau în fruntea unor cete răzvrătite din Picenum (în estul Umbriei) și din Apulia. Sallustius, *Catilina*, XXVII, 1. Cel care a prezentat Senatului în chip oficial veștile primite din Etruria a fost L. Sae-nius. Manlius își începuse acțiunea în ziua de 27 oct., zi în care, în principiu, trebuia să înceapă și acțiunea lui Catilina la Roma, așa cum se anunțase în scrisorile anonime.
- ⁶⁷ Cf. Sallustius, *Catilina*, XXVII, XXIX, 2; istoricul roman pune *înaintea* acestor evenimente de la sfârșitul lui octombrie încercarea lui Catilina de a-l ucide pe Cicero, cu ajutorul lui L. Vargunteius și al lui C. Cornelius. Vezi, mai jos, notele 70 și 71. Dimpotrivă, Dio, în cap. 32 din această carte, așază întâlnirea din casa lui Porcius *după* dezvăluirea pregătirilor criminale puse la cale de Catilina. Versiunea lui Dio este probabil cea corectă. În ziua imediat următoare, Cicero a pronunțat prima Catilinară.
- ⁶⁸ Cf. Sallustius, *Catilina*, XXVII, 1. Printr-un decret al Senatului Q. Marcius Rex, fostul consul din 68, a fost trimis spre Faesulae, iar Q. Metellus Creticus, spre Apulia. Pretorii Q. Pompeius Rufus și Q. Metellus Celer au primit ordinul să recruteze trupe la Capua și în Picenum. Afară de aceasta, Senatul a promis mari sume de bani pentru orice om liber sau sclav care ar fi făcut dezvăluiri în legătură cu conjurația. Sallustius, *Catilina*, XXX, 5—7; Cicero, *In Catilinam*, I, 1—2; II, 12; III, 12 etc. Dio Cassius prea concis, nu precizează dacă aceste hotărâri au fost luate în cursul unei singure ședințe a Senatului sau în ședințe succesive. L. Sergius Catilina a fost între timp direct acuzat de complot împotriva statului (*de violentia*) de către L. Aemilius Paullus; această acuzare a fost pusă la cale de Cicero, în baza unei *lex Plau-*

tia de vi. O acuzație similară a fost adusă și împotriva lui Cethegus.

- ⁶⁹ Pretorul Q. Metellus Celer îi refuzase azilul. Vezi însă Cicero. *In Catilinam*, I, 8, de unde aflăm că, pînă la urmă, Catilina s-a adăpostit în casa unui prieten, care făcea parte din conjurație, M. Metellus. Dio face aici o confuzie între Metelli. Acest M. Metellus este un personaj necunoscut. În timpul cînd s-a aflat sub așa-zisa pază a acestui Metellus, Catilina a încercat să pună mîna, prin intermediul oamenilor săi, pe Praeneste. Cicero, *In Catilinam*, I, 8.
- ⁷⁰ În noaptea de la 6 spre 7 noiembrie, în casa lui M. Porcius Laeca.
- ⁷¹ Senatorul L. Vargunteius și cavalerul C. Cornelius. Cînd acești conjurați s-au înfățișat a doua zi, 8 noiembrie, la casa lui Cicero, au găsit casa închisă și păzită de gărzile consulare. Informațiile obținute de Cicero prin Fulvia funcționaseră și de data aceasta fără greș.
- ⁷² Dio, în mod curios, nu pomenește nimic despre prima Catilinară pe care Cicero a ținut-o în fața Senatului, adunat în ziua de 8 noiembrie, în templul lui Jupiter Stator. Această cuvîntare, caracterizată de Sallustius drept *oratio luculenta ac utilis* (un discurs extraordinar și folositor), *Catilina*, XXXI, 6, reprezintă una dintre capodoperele oratoriei politice latine din secolul I î.e.n. Discursul a fost publicat de Cicero, trei ani mai târziu, adică în 60.
- ⁷³ În seara aceleiași zile, Catilina părăsi Roma, dar nu în urma unui decret al Senatului, așa cum poate ar fi dorit Cicero. Consulul, investit doar de două săptămîni cu putere dictatorială, își aducea bine aminte de procesul intentat de Caesar lui Rabirius (vezi mai sus, cap. 26) și căuta să evite o situație asemănătoare. În consecință nu a luat nici o măsură concretă împotriva lui Catilina.
- Înainte de a pleca din Roma, Catilina a avut o întrevvedere cu Cethegus, Lentulus și alți oameni de încredere, cărora le-a dat anumite dispoziții. Sallustius, *Catilina*, XXXII. Simulînd nevinovăția calomniată, Catilina a lăsat pe soția sa, Orestilla, în paza bătrînului Catulus, fostul consul și șeful Se-

natului în acel moment. De asemenea, el a trimis unor persoane marcante scrisori în care se dezvinovăța. În aceste scrisori, Catilina anunța că se îndreaptă spre Marsilia (Sallustius, *Catilina*, XXXIV), unde va aștepta în liniște să se facă dreptate. Opinia publică era împărțită. În ziua de 1 noiembrie Cicero a ținut a doua Catilinară în fața comițiilor, pentru a spulbera afirmațiile mincinoase ale lui Catilina.

- ⁷⁴ Înainte de a ajunge la Faesulae, Catilina a făcut un ocol în Umbria spre Arretium (Arezzo) unde, cu ajutorul lui C. Flaminius Flamma, a înarmat coloni militari și țărani. Luînd cu sine această trupă, s-a grăbit să ajungă în tabăra lui Manlius (mijlocul lui noiembrie 63). Sallustius, *Catilina*, XXXVI.
- ⁷⁵ Cf. Appian, *Răzb. civile*, II, 3.
- ⁷⁶ Într-o ședință a Senatului, ținută la mijlocul lunii noiembrie 63, sub preșidenția lui Cicero.
- ⁷⁷ C. Antonius a plecat din Roma împotriva lui Catilina, în ultimele zile ale lunii noiembrie 63. Sallustius, *Catilina*, XXXVI, 3.
- ⁷⁸ Realitatea este că această „cedare” nu era altceva decît o manevră politică pentru a-l cîștiga pe C. Antonius de partea sa.
- ⁷⁹ Pe fostul pretor, Q. Metellus. Cicero n-a acceptat proconsulatul Galliei cum preînde Dio; după refuzul său oficial, provincia a fost încredințată nu mai puțin oficial lui Metellus, printr-un decret al Senatului. Cf. Plutarh, *Cicero*, XVI; Sallustius, *Catilina*, XXX, XLII; Cicero, *In Catilina*, II, 3, 12 etc.
- ⁸⁰ Este vorba despre amestecul delegației allobrogilor, populație din Gallia Narbonensis, în conjurația lui Catilina. Veniți la Roma, să-l reclame pe consulul designat L. Murena, pentru modul ilegal în care acesta stîrnesese la ei acasă impozitele și taxele, allobrogii n-au găsit ascultare. Foarte de curînd, Cicero pledase pentru Murena, învinuit că i-ar fi mituit pe alegători cu prilejul alegerilor consulare. Dezorientați, delegații allobrogi au căzut în plasa conjurațiilor rămași la Roma, care, prin intermediul lui Lentulus, le promiteau satisfacerea revendicărilor formulate, dacă allobrogii s-ar fi angajat să-l ajute pe Catilina,

care avea nevoie de trupe de cavalerie. Vezi Plutarh, Cicero, XVIII—XIX și Appian, Răz. civile, II, 4.

- ⁸¹ Allobrogii au cerut sfatul lui Q. Fabius Sanga, patronul lor de la Roma. Prin Fabius, Cicero a luat cunoștință de tratativele duse; el a fost acela care, din umbră, i-a îndemnat pe allobrogi, prin Sanga, să încheie cu reprezentanții conjurației un pact scris; întărit cu pecețile personale ale lui Cethegus și Lentulus, care au căzut în cursă, pactul a ajuns în mâna lui Cicero, în urma arestării delegației allobroge, în noaptea de 2 spre 3 decembrie, când gallii se grăbeau spre casă pe o cale laterală (prin podul Milvius care ducea spre Etruria). Sallustius, *Catilina*, XLV.
- ⁸² O dată intrat în posesiunea unor documente compromițătoare, în dimineața zilei de 3 decembrie, Cicero i-a convocat la el acasă pe Lentulus, pe Cethegus, pe Statilius și pe alții, de unde, fără să le spună un cuvânt, îi conduse sub escortă la templul Concordiei. Aici între timp fusese convocat Senatul. O percheziție amănunțită, făcută la domiciliul celor acuzați, a contribuit la creșterea dovezilor de vinovăție pe care, cu talentul său deosebit, Cicero le-a expus pe rând, pentru fiecare acuzat în parte, în fața Senatului consternat. O comisie senatorială a înregistrat mărturisirile acuzaților, consemnate apoi într-un proces-verbal. Legăturile lor cu mișcarea lui Catilina erau demascate, dar Cicero nu a putut smulge nici o mărturie cu privire la proiectele de incendiere a Romei și de crime puse la cale împotriva fruntașilor politici, printre care se număra și el. Sallustius, *Catilina*, XLVII; Cicero, *In Catilinam*, IV, 3; Appian, *Răz. civile*, II, 5.
- ⁸³ Provizoriu, acuzații declarați *hostes publici*, întocmai ca și cei care ridicaseră armele la Faesulae, au căpătat domiciliu obligatoriu în casele unor fruntași ai Senatului: Lentulus la Spinther, Cethegus la Q. Cornificius; Statilius la Iulius Caesar; Gabinius la Crassus etc. Sallustius, *Catilina*, XLVII, 4.
- ⁸⁴ Dio nu pomenește nimic despre acel *senatus consultum* prin care Senatul roman a mulțumit lui Cicero pentru dezvăluirea faptelor puse la cale de acuzați. Imediat după încheierea furtunoasei ședințe senatoriale, deși se însera, Cicero a convocat

comițiile tribute în for, unde a ținut al treilea discurs împotriva lui Catilina. În a treia Catilinară, Cicero a insistat asupra primejdiei care amenința Roma, deși în această privință nu avea nici o dovadă concretă și nu a putut smulge nici o mărturie. Cicero, *In Catilinam*, 3—6; IV, 3—5; Plutarh, *Cicero*, XXIII, 2; Apian, *Răzb. civile*, II, 7.

- ⁸⁵ Vezi cap. 9 la această carte și Cicero, *In Catilinam*, III, 8, 18—19.
- ⁸⁶ Crassus a pretins că acest zvon a fost răspândit chiar de Cicero. Vezi Sallustius, *Catilina*, XLVIII. Acest capitol se încheie cu următoarele cuvinte: „eu însumi l-am auzit mai târziu pe Crassus, spunînd-o pe față, că această calomnie așa de grozavă nu îi fusese pusă în spinare de nimeni altul decît de Cicero”.
- ⁸⁷ Un oarecare L. Tarquinius, Sallustius, *Catilina*, XLVIII, 3.
- ⁸⁸ Această participare activă a maselor de sclavi alături de plebe, la viața politică a statului roman, este un simptom caracteristic pentru stadiul atins de evoluția orînduirii sclavagiste în Italia. Conștiința politică a sclavilor se manifestase în dese rînduri cu prilejul răzcoalelor din trecut (*bella servilia*). În pragul instalării dictaturii militare, sclavii nu mai erau un factor neglijabil și, așa cum rezultă din încercările lui Catilina de a-și apropia masele de sclavi, promițîndu-le în schimb libertatea — sclavii erau solicitați la acțiuni politice importante îndreptate împotriva vîrfurilor celor mai reacționare ale păturii stăpînilor de sclavi. Vezi Apian, *Răzb. civile*, II, 5.
- ⁸⁹ Este vorba despre un sacrificiu celebrat în cinstea zeiței Bona Mater (Damia). Bărbații nu aveau acces la această ceremonie. Cicero a profitat de împrejurare pentru a petrece noaptea spre 4 decembrie în Capitoliu, păzit de o puternică gardă militară. Plutarh, *Cicero*, XIX, 2.
- ⁹⁰ Adunările Senatului au continuat în zilele de 4 și 5 decembrie. În ședința din 5 decembrie, Cicero a întrebat, în mod oficial, Senatul, ale cărui rînduri se subțiaseră între timp (lipseau Piso, Clodius, Gabinius etc. (Ambrosius, Schol. *In Cat.*, IV, Ed. Orelli, p. 370) ce hotărîre înțelegea să ia cu privire la acuzație.

- ⁹¹ Printre alții, și consulul designat, Decimus Iulius Silanus, care a fost primul personaj consultat de Cicero asupra părerii ce o are. Plutarh, *Cicero*, XX. Afirmatia că Caesar a fost cel dintâi senator care a emis o altă propunere cu privire la pedepsirea acuzaților nu este exactă. Știm din Appian, *Război civile*, II, 5—6, că lucrurile nu au fost așa; opinia pentru lăsarea în viață a acuzaților a fost mai întâi formulată de Tiberius Claudius Nero, căruia i s-au raliat mulți alți senatori, printre care și celălalt consul designat, L. Murena, precum și Q. Lutatius Catulus, decanul de vîrstă al Senatului. Caesar a întărit numai această propunere, în calitatea sa de pretor designat. Ceva mai târziu (vezi XXXVIII, 17), Caesar și-a făcut un titlu de glorie din această atitudine. Teza sa susținea că nu se poate aplica o pedeapsă care nu intră în prevederile legislației romane și că execuția acuzaților ar fi putut reprezenta un precedent periculos. Discursul lui Caesar este reprodus de Sallustius, *Catilina*, LI.
- ⁹² Opinia lui Caesar era pe punctul de a triumfa. Pînă și L. Quintus Cicero, fratele consulului i se alăturase. Cicero a pronunțat atunci a patra Catilinară, discurs lipsit de vlagă și ținută, pe care ulterior l-a remaniat. Sallustius nu pomeneste nimic despre acest discurs, iar Plutarh dă în rezumat o versiune diferită față de textul lui Cicero. După Cicero a luat cuvîntul Cato.
- ⁹³ Aluzie la consulul designat Silanus.
- ⁹⁴ Principalii acuzați, Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius și Ceparius, au fost executați prin strangulare după ce, în prealabil, fuseseră mutați în cea mai groaznică închisoare a Romei, Mamertina, carceră săpată în stîncă Capitoliului. Aici se afla o subterană umedă (*Tullianum*, de la vechiul cuvînt latin *tullius*=izvor), destinată condamnaților la moarte, care slujca și ca loc de execuție. În acest *Tullianum* fusese odinioară executat Iugurtha și tot aici peste cîțiva ani va fi executat și Vercingetorix. Sallustius, *Catilina*, IV, Plutarh, *Cicero*, XXII.
- Cicero, prin votul Senatului, se credea pus la adăpost de orice neplăceri. Lucrurile însă nu s-au dovedit așa. Vezi mai departe, cartea XXXVIII, 14. Cel care cîștigase acum partida era Caesar, nu Cicero.

- ⁹⁵ Dio reproduce foarte pe scurt această dramă. Amănunte la Valerius Maximus, V, 8 (5). Pe tânărul Aulus Fulvius, tatăl său îl ajunsese din urmă, pe când acesta se îndrepta spre Faesulae. Înainte de a-l ucide, bătrînul a rostit următoarele cuvinte: „cu tu te-am adus pe lume ca să-l slujești pe Catilina împotriva patriei, ci patria împotriva lui Catilina”.
- ⁹⁶ Adică în anul 63 î.e.n.
- ⁹⁷ T. Attius Labienus, tribun al poporului, omul credincios al lui Caesar, alături de care va face toate campaniile în Gallia. El a fost acela care a intentat acuzația împotriva bătrînului senator C. Rabirius. Vezi capitoulul 26 la această carte.
- ⁹⁸ Dio se întoarce în timp la evenimente care preced pe cele povestite în capitolele anterioare. Contraincandidând împotriva lui P. Servilius Vatia Isauricus, generalul care luptase odinioară împotriva piraților (vezi nota 50 la cartea XXXVI) și a lui Q. Lutatius Catulus, Caesar a jucat o carte pe care a câștigat-o strălucit. Cf. Plutarh, *Caesar*, VII și Suetonius, *Caesar*, XIII.
- ⁹⁹ Q. Metellus Nepos, fostul locotenent al lui Pompeius, intrat în rândurile tribunilor plebei în decembrie 63. Nepos pregătea întoarcerea lui Pompeius. Caesar și L. Calpurnius Bestia erau în spatele lui Nepos. Despre felul cum Cicero a modificat formula jurământului, vezi Cicero, *Ad. Fam.*, V, 2.
- ¹⁰⁰ În a doua jumătate a lunii ianuarie 62.
- ¹⁰¹ Informația nu este exactă. Catilina, care juca rolul de consul, abia dacă a putut strînge 20 000 de oameni, repartizați în două legiuni. În trupele lui Catilina intraseră mulți coloni din Etruria, profund nemulțumiți de politica agrară dusă de Roma.
- ¹⁰² Q. Metellus Celer îl încolțise pe Catilina venind din nord, din Gallia Cisalpină, unde recrutase 3 legiuni, iar fostul consul, C. Antonius, îi bară drumul spre Roma. Sallustius, *Catilina*, VII.
- ¹⁰³ Incapacitatea militară a lui Antonius era unanim recunoscută. Metellus, în schimb, era unul dintre șefii militari care lupta-

- seră sub ordinele lui Pompeius în Asia, unde dobândise o faimă binemeritată.
- ¹⁰⁴ Un senator cu rang pretorian, era cunoscut ca un om cu mari merite militare. Sallustius, *Catilina*, LIX, 6.
- ¹⁰⁵ Lupta s-a dat în regiunea oraşului Pistoria (Pistoia). Din cei 20 000 de oameni, pe care-i avusese Catilina cu câteva zile mai înainte, nu mai rămăseseră decît 3 000.
- ¹⁰⁶ Appian, *Răz. civile*, II, 44 și Diodor, XXXVI, 14, nu sînt de acord cu cifra de 3 000, ei dau, respectiv, cifrele de 10 000 și 6 000 de oameni.
- ¹⁰⁷ În grecește *σύμμαχοι* (*socii*). „Aliiați” era numele dat în mod oficial la Roma italicilor.
- ¹⁰⁸ Cf. Suetonius, *Caesar* XVII, și Cicero, *Ad. Attic.*, II, 24.
- ¹⁰⁹ Vezi mai sus, nota 99. Portretul tribunului Q. Metellus Nepos, la Cicero, *Ad. Fam.*, V, 2.
- ¹¹⁰ Această propunere, susținută de Caesar și de Lucius Calpurnius Bestia a fost făcută în plină criză politică, în ziua de 2 decembrie 62. În noaptea de 2 spre 3 decembrie, tribunul Metellus strînsese în for gladiatori și sclavi, cu scopul de a intimida Senatul. Plutarh, *Cicero*, XXIII, *Cato Minor*, XXVI.
- ¹¹¹ La instigația lui M. Porcius Cato, care, pentru a da o contralovitură, a determinat Senatul să voteze abolirea limitelor impuse de legea *Terentia Cassia*, cu privire la distribuțiile de grînc. Era vorba de o măsură demagogică, pentru a contracara acțiunile Partidului democrat, în fruntea căruia se afla mereu prezent C. Iulius Caesar. Cicero *In Verr.*, II, 20 și III, 70. Plutarh, *Caesar*, VIII și *Cato Minor*, XXVI, 1.
- ¹¹² În calitatea sa de tribun al plebei. Cf. Cicero *Ad. Fam.*, V, 2, 8 și Plutarh, *Cato Minor*, XXVII—XXIX.
- ¹¹³ Cassius Dio omite să precizeze că Caesar, care îl susținuse făcîș pe Metellus Nepos, fusese demis din funcția de pretor în care intrase pe ziua de 1 ianuarie. Contrar lui Metellus Nepos, Caesar s-a prefăcut că se înclină în fața hotărîrii Senatului și, după câteva zile a fost reintegrat în magistratura pe care

- o deținea. Totul nu era decît o manevră pentru a înșela opinia publică cu privire la bunele sale sentimente față de Pompeius. Cicero și Plutarh, *op. cit.*, la nota 112; Suetonius, *Caesar*, XVI.
- ¹¹⁴ Chiar în ziua de 1 ianuarie 62, deci mult înaintea intervenției lui Nepos în favoarea lui Pompeius, Caesar, în noua sa calitate de pretor, l-a acuzat pe Quintus Lutatius Catulus de a-și fi însușit sume de bani din fondurile destinate ridicării templului lui Jupiter Capitolinus, ale cărui lucrări de reconstrucție fuseseră date în seama lui Catulus. Despre această acuzare înscenată celui mai bătrîn dintre liderii aristocrați, vezi Cicero, *Ad. Attic.*; II, 24 și Suetonius, *Caesar*, XV.
- ¹¹⁵ Ceva mai tîrziu (în anul 46), Senatul a ordonat ca numele lui Catulus să dispară de pe frontispiciul templului. În locul numelui lui Catulus a fost înscris numele lui... C. Iulius Caesar! Vezi mai departe, XLIII, 14.
- ¹¹⁶ M. Pupius Calpurnius Piso, consul în 61, alături de M. Valerius Messala. Cf. Cicero, *Ad. Attic.*, I, 13 și 14. Cei doi consuli, dintre care primul era omul lui Pompeius, se urau de moarte.
- ¹¹⁷ Această întîmplare petrecută cu prilejul sărbătorii zeiței Bona Mater (*Damia*), vezi mai sus nota 89, se află povestită pe larg la Plutarh, *Caesar*, IX—X; Cicero, XXVIII; Titus Livius, *Perioch.* CIII. Sărbătorile *Damia* se celebrău în luna decembrie, de către femei căsătorite, dar numai în casa unui magistrat investit cu *imperium* (consulul sau pretorul). Soția lui Caesar, Pompeia (a doua soție) era o nepoată a lui Sulla.
- ¹¹⁸ Cassius Dio omite să adauge că P. Clodius a fost totuși chemat în Curie, să dea socoteală în fața senatorilor, la cererea lui Q. Cornificius. Senatul era mulțumit să se iște un scandal în jurul numelui celui mai temut opozant al său, C. Iulius Caesar. Sărbătorile ținute s-au anulat și o anchetă oficială s-a deschis asupra cazului din casa marelui pontifex. Cu acest prilej, Caesar s-a văzut nevoit s-o repudieze pe Pompeia. Cu tot amestecul lui Cicero în defavoarea lui Clodius (vezi Cicero,

- Ad. Attic.*, I, 13, 14 și 16) acesta a fost achitat în luna mai.
61. Vezi mai jos, cap. 46.
- ¹¹⁰ Cf. Plutarh, *Caesar*, X, 4 și Suetonius, *Caesar*, LXXIV.
- ¹²⁰ Adică în cursul anului 62 î.e.n.
- ¹²¹ Vezi XXXVI, 14.
- ¹²² Clodia, soția lui Q. Metellus Celer, acuzată public de Cicero pentru o asemenea crimă. Vezi *De Responso Harusp.*, XVIII.
- ¹²³ Cf. Plutarh, *Cicero*, XXIX și Cicero, *Ad. Attic.*, I, 15, 3.
- ¹²⁴ Vezi, în această privință, *Aulus Gellius*, N. A., III, 18. Inscrierea se făcea pe baza unei legi speciale, *lex Ovinia*.
- ¹²⁵ Edil curul era L. Domitius Achenobarbus.
- ¹²⁶ Vezi Titus Livius, *Perioch.*, CIII.
- ¹²⁷ Aceste evenimente se petreceau încă în cursul anului 62, după bătălia de la Pistoria, în care a căzut Catilina.
- ¹²⁸ Pompeius s-a întors în Italia în decembrie 62. Plutarh, *Pompeius*, XLIII și Velleius Paterculus, II, 40, 3. El a debarcat la Brundisium. Drumul spre Italia Pompeius l-a presărat cu etape lungi și recreative în insulele Lesbos și Rhodos, la Efes și la Atena, unde în cinstea sa s-au dat mari serbări și s-au organizat concursuri literare, conferințe de sofiști celebri, jocuri care întruneau mii de persoane. La Efes, Pompeius, după o mare paradă militară, a împărțit trupelor ce-l însoțeau uriașa sumă de 384 milioane de sesterți. Vezi Plutarh, *Pompeius*, XLII și XLV; Appian, *Război. Mithrid.* 116; Plinius, *Nat. Hist.*, VII, 112 și XXXVII, 16.
- ¹²⁹ Pentru anul 60.
- ¹³⁰ Încă din cursul anului 62, Pompeius avusese ocazia să constate unele semne îngrijorătoare, Cato se împotrivi cu vehemență onorurilor propuse în cinstea lui Pompeius, de către tribunii T. Ampius și T. Labienus (vezi mai sus, cap. 21 și nota 42), iar Q. Metellus, cel care în luna mai a anului 62 primise triumful în urma campaniei din Creta, era dușmanul cel mai aprig al lui Pompeius.

- ¹³¹ Mucia, a treia soție a lui Pompeius, era sora celor doi Metelli, Celer și Nepos. Ea a fost repudiată de Pompeius înainte de sosirea acestuia în Italia, în urma zvonurilor despre purtarea ei scandaloasă. Pompeius, după repudierea Muciei, a încercat să încheie o alianță matrimonială cu familia lui Cato, pentru a-și consolida relațiile destul de șubrede pe care le avea cu ordinul senatorilor. Această cerere i-a fost totuși refuzată. Vezi Cicero, *Ad. Attic.*, I, 12, 3, 5; *Ad. Fam.*; V, 2, 6.
- ¹³² Vezi XXXVI, 46 și nota 88 la XXXVI, Plutarh, *Lucull.*, XXXVI.
- ¹³³ Titus Lucius Flavius. Proiectul de lege a fost prezentat de Flavius în ianuarie 60. Redactată de Pompeius, această *rogatio* (despre care avem numeroase amănunte în *Scrisoarea 19* (cartea I a *Scrisorilor către Atticus*), compusă de Cicero, căuta totuși să menajeze interesele Senatului.
- ¹³⁴ De origine patriciană, Clodius nu putea deveni tribun al plebei decât dacă ar fi fost adoptat de un plebeu. Ca adopția să fie legală, trebuia să fie ratificată în una dintre adunările curiilor. Cu toate acestea, cum aflăm de la Cicero, *Ad Attic.*, I, 18, 4, tribunul care a propus adopția, C. Herennius, a prezentat cererea lui Clodius în comițiile tribute, nu în cele curiate, pe care, în calitatea sa de tribun, nu avea dreptul să le convoace. Clodius (care cu acel prilej cerea doar o *transitio ad plebem*) nu a izbutit să treacă în ordinul plebeilor decât un an mai târziu, când a fost adoptat de un oarecare P. Fonteius (prin *adrogatio* de astă dată), care putea să-i fie fiu. Cf. Cicero, *De domo sua ad Pontific.*, XIII; XV—XVI; XXIX. Caesar consul, Pompeius augur și Crassus pontifice, au înlesnit această adopție. Vezi Jules Girard, *Manuel de Droit Romain*, 1929, p. 186, și Jean Gaudemet *Institutions de l'Antiquité*, Sirey, 1967, p. 312 și p. 485, în special despre rolul comițiilor curiate în perioada republicană, nota 4.
- ¹³⁵ Acestea erau obligații lăsate de Sulla fiului său, pe cale testamentară. Cicero, *Oratio pro P. Cornelio Sulla*, XIX.
- ¹³⁶ De fapt, nu al Lusitaniei, ci al Hispaniei Ulterior (Spania de dincolo de Ebru), Plutarh, *Caesar*, XI; Suetonius,

- Caesar*, VII și XVIII. Caesar a fost propretor în Spania în anul 61—60. Propretura n-a putut-o obține decît cu ajutorul financiar al lui Crassus, care i-a acordat un împrumut substanțial pentru potolirea pretențiilor creditorilor săi, care nu-i dădeau voie să părăsească Roma.
- ¹³⁷ Caesar îndeplinesc funcția minoră de cvestor în Spania cu 8 ani în urmă. Despre visul de la Cadix, vezi Suetonius, *Caesar*, VII. Simbolic, mama reprezenta patria. Cf. Plutarh, *Caesar*, XXXII.
- ¹³⁸ Plutarh, *Caesar*, XXXI, urmează o altă tradiție. Caesar a citit o povestire despre Alexandru și atunci a avut criza pe care o pomenește și Dio.
- ¹³⁹ Sierra Estrella.
- ¹⁴⁰ Insula Berlenga.
- ¹⁴¹ Astăzi, la Corogne.
- ¹⁴² Galicia. În Plinius, *Nat. Hist.*, IV, 34: Galacia.
- ¹⁴³ Despre campania lui Caesar în Hispania Ulterior (Spania de dincolo de Ebru) vezi și Appian, *Răzb. civile*, II, 8, 27—28. Despre ceea ce a cîștigat Caesar în materie de prestigiu, Velleius Paterculus, II, 43, 4 iar din punct de vedere material, Suetonius, *Caesar*, LIV. Caesar s-a întors la Roma, în primăvara anului 60.
- ¹⁴⁴ Alegerile de consuli pentru anul viitor se țineau vara, de obicei în luna august.
- ¹⁴⁵ Vezi Plutarh, *Caesar*, XIII care menționează imposibilitatea, din punct de vedere legal, de a cere în același timp un triumf și consulatul. Candidatul la consulat trebuia negreșit să se afle în încinta Romei, iar Caesar, în calitate de petiționar la triumf, nu avea dreptul să intre în Roma, cînd a sosit ziua Comițiilor consulare. El ceru totuși îngăduința Senatului să candideze în absență, deși nu împlinise încă vîrsta legală (41 de ani). Cf. Appian, *Răzb. civile*, II, 18. În urma opoziției lui Cato, Caesar renunță la triumf, intră în Roma și se înscrie în ultimul moment pe listele de candidați.
- ¹⁴⁶ Același lucru îl spune Plinius, *Nat. Hist.*; VIII, 42, despre Bucefal, calul lui Alexandru.

¹⁴⁷ Ca și cu 10 ani în urmă pe vremea consulatului lor comun, Pompeius și Crassus învrăjbiți și urîndu-se reciproc, (vezi Appian, *Răzb. civile*, I, 121; II, 9; Plutarh, Crassus, XII; Pompeius, XXII), au ajuns la concluzia că e mai bine să se cruțe. Așa s-a încheiat la Lucca acea înțelegere tripartită, pusă la cale de Caesar, cunoscută sub numele de „primul triumvirat” (luna iulie 60 î.e.n.). Plutarh, urmînd pe Cicero de altfel, explică foarte bine echilibrul de forțe politice ale anului 60 în biografia lui Crassus, VII. Aristocrația senatorială, care se credea victorioasă după înăbușirea complotului lui Catilina, s-a văzut dintr-o dată ținta atacurilor lui Caesar (Plutarh, Caesar, XIV), susținut în mod tacit de Pompeius și de Crassus. Manevrelor senatorilor cu scopul de a contracara puterea crescîndă a lui Caesar, care în acțiunile sale se bucura de sprijinul plebei, s-au dovedit neputincioase. Colegul de consulat al lui Caesar, C. Calpurnius Bibulus, reprezentant al partidei senatoriale a fost complet anihilat de uriașa personalitate a lui Caesar. Din întîmplare, același Bibulus fusese colegul lui Caesar și în timpul magistraturii de edil. Vezi cap. 8 la această carte.

¹⁴⁸ În grecește τὰ ἑταιρικά, (subînțeles συνσηματα) vezi mai sus cap. 54: καὶ τὰς ἑταιρίας ἔχοντες = „susținuți de partide puternice”. Este vorba despre asociațiile denumite *sodalicia* sau *Collegia sodalicia* (de la cuvintele lat. *sodalitas*, *sodalitium*, cu caracter politic, care au provocat mari tulburări în perioada de la sfîrșitul Republicii Romane. Vezi mai departe și cartea XXXVIII, cap. 13 și nota 30 la această carte. Relativ la *collegia sodalicia* Kornemann, RE, IV (1900), art. *Collegia*, col. 390—391.

¹⁴⁹ În acest pasaj, sentimentele proaristocratice ale lui Cassius Dio sînt exprimate sățîș.

¹⁵⁰ Încheiată în secret, după toată probabilitatea în cursul anului 60, înțelegerea între Crassus, Pompeius și Caesar nu a fost dată în vileag decît în cursul anului 59. Niciodată acest triumvirat nu a căpătat o confirmare oficială. Vezi Cicero, *Ad. Attic.* II, 1, 6 și Appian *Răzb. civile*, II, 9.

CARTEA XXXVIII

- ¹ Anul 59 î.e.n.
- ² Alături de alte proiecte de legi, depuse la începutul consulatului său, Caesar a înfățișat Senatului în martie 59 și proiectul unei legi agrare (care avea ulterior să devină *lex Iulia agraria*) prin care spera să-și atragă simpatia maselor largi, în special pe acea a foștilor veterani ai lui Pompeius. În acest proiect, care cuprindea multe prevederi utile, semnalate de Cassius Dio, Caesar relua unele măsuri din programul de reforme economice și politice întocmit de frații Gracchi. Printre altele, el propunea ca viitorii beneficiari ai reformei agrare să nu fie autorizați a-și înstrăina loturile decât după o perioadă de 20 de ani. A p p i a n, *Răzb. civile*, III, 2 (5). Dreptul de a se bucura de prevederile legii Iulia urmau să-l capete nu numai veteranii, ci și surplusul plebei urbane, lipsită de mijloace de trai. Cf. Plutarh, *Caesar*, XIV.
- ³ Interesele majore ale patricienilor în domeniul agriculturii erau legate tocmai de pământurile fertile din *Ager Campanus*. Caesar a crezut că este mai cuminte să se abțină de la includerea acestui teritoriu în prevederile proiectului său. De la împărțirile de pământ, prevăzute de proiectul de lege, era exclus și teritoriul Etruriei. C i c e r o, *Ad. Fam.*, XIII, 4, 2.
- Cu patru ani mai înainte, la începutul anului 63, *rogatio Servilia*, care fusese înaintată spre ratificare de către P. Servilius Rullus, întâmpinase o vie opoziție tocmai pentru că prevedea împărțirea teritoriului campan. Vezi cartea XXXVII, cap. 25 și nota 50 la această carte. În spatele proiectului de lege înaintat de Servilius se aflase odinioară tot Caesar, care acum dorea să ocolească obiecțiile aduse unui proiect de lege lipsit, pe acea vreme, de perspectivele reale. Ulterior, parte din teritoriul campan a fost totuși împărțit familiilor cu numeroși copii, în afară de prevederile legii. Vezi mai departe cap. 7 și nota 16.
- ⁴ Cicero a refuzat să facă parte din această comisie. Vezi *Ad Attic.*, IX, 2. În schimb, Pompeius, precum și M. Valerius Messala, un binecunoscut adversar al lui Caesar, au făcut parte dintre membrii ei.

- ⁵ Pentru a ilustra afirmația lui Dio se cuvine să semnalăm participarea la lucrările acestei comisii a lui Cn. Tremellius Scrofa, expert în problemele agrare, *Varro, De Agricultura*, II, 1.
- ⁶ Încheiată în anul precedent, între Caesar, Pompeius și Crassus.
- ⁷ În limba greacă $\nu\epsilon\omicron\chi\mu\tilde{\omega}$ ἀρεσκόμενος, traduce expresia latinească *amator rerum novarum*, „iubitor de răcoale, de mișcări politice”. Opoziția lui Cato față de legea agrară a lui Caesar este relatată de Aulus Gellius în povestirea tribunului Capito Ateius, *Noctes Atticae*, IV, 10.
- ⁸ Cf. Appian, *Răzb. civile*, II, 10. Despre legea agrară propusă de Caesar, în anul 59, informații se află și la Plutarh, biografiile *Cato Minor*, XXXVII și *Pompeius*, XLVII, precum și la Suetonius, *Caesar*, XX, izvor pe cât se pare, urmat direct de Dio.
- ⁹ Appian, *op. cit.*
- ¹⁰ Adică M. Calpurnius Bibulus, prieten personal la lui M. Cato și fruntaș al partidului aristocrat.
- ¹¹ Vezi XXXVII, 49 și nota 131 la această carte; cap. 50 și nota 133, la această carte.
- ¹² Cf. Appian, *Răzb. civile*, II, 11.
- ¹³ Referitor la acest grup din opoziție, vezi Plutarh, *Caesar*, XXI.
- ¹⁴ Textul în acest loc este incert. Dacă traducerea după lecțiunea lui Boissevain este corectă (în grecește ἄλλοι τε καὶ ὁ Μέτελλος «ὁ ἐς τὸν Νομιδικόν»), înseamnă că Dio se referă aici la Q. Caecilius Metellus, consulul din 109 î.e.n., supranumit Numidicus.
- ¹⁵ Cf. Plutarh, *Cato Minor*, XXXII și urm.
- ¹⁶ Această măsură privitoare la *Ager Campanus* contravenea propunerii inițiale a lui Caesar, cu privire la legea sa agrară. Introducerea unui paragraf referitor la Campania, în textul legii agrare Iulia, echivala cu o replică usturătoare dată opoziției aristocrate. Teritoriul Campaniei se afla sub dominația romană de mai bine de un secol, dar nu fusese încă colonizat de Roma, deși în această privință încercările nu au lipsit. După

votarea legii agrare a lui Caesar, în Campania au fost colonizate aproximativ 20 000 de familii, care posedau 3 copii. Velleius Paterculus, II, 44 și Cicero, *In Rullum*, Oratio II, 33—34.

- ¹⁷ Vezi *Comentariul la Fragmente*, nota 366 privitoare la reformele propuse de Caius Gracchus. Programul politic al lui C. Gracchus prevedea și însemnate concesii acordate publicanilor.
- ¹⁸ Despre nemulțumirile încercate de Pompeius când s-a întors din Asia, vezi mai sus XXXVII, 49 și 50.
- ¹⁹ Cato a fost pretor în anul 54 î.e.n., Plutarh, *Cato Minor*, XLIV.
- ²⁰ Prin cuvîntul „curia“ a fost tradus cuvîntul grec τὸ γένος, care are aici un sens politic general: acela de „corp cetățenesc“. Bănuiesc că Dio se referă aici, în general, la tehnica votării, atît în comițiile centuriate, cît și în cele tribute, care ținea seama de voturile colectivelor cetățenești, nu de voturile individuale. Vezi nota 51 la cartea XXXVI. Jean Gaudemet, *op. cit.*, pp. 274—275.
- ²¹ Informația a fost preluată de Dio de la Suetonius, *Caesar*, XX.
- ²² Cassius Dio omite în acest capitol să menționeze importanța *rogației Vatinia* din aprilie 59, prin care lui Caesar i se atribuia pe o durată excepțională, de cinci ani, comanda supremă atît în Illiria cît și în Gallia, cu dreptul de a-și numi singur legații și de a înființa colonii romane în teritoriile cucerite. La dispoziția lui Caesar erau puse deocamdată trei legiuni, însă „imperatorul“ avea dreptul să facă noi recrutări. Sprijinită de Crassus și Pompeius (după înțelegerea de la Lucca) *rogatio Vatinia* a devenit *lex Vatinia*. Caesar și-a îndreptat însă eforturile spre vest, adică spre cucerirea Galliei, amînînd pentru mai tîrziu o eventuală expediție în bazinul Dunării inferioare unde, deocamdată, Burebista (sau tatăl acestui rege?) nu mai reprezenta un pericol imediat. J. Carcopino, *Jules César*² (1965) pp. 134 și urm.; *Istoria României*, vol. I, pp. 286—287; vezi nota 94 la cartea XI.III.

- ²³ Pe Calpurnia, fiica lui L. Calpurnius Piso, pe care Caesar a avut-o ca soție legitimă pînă la moartea sa, în martie 44 î.e.n. Dubla căsătorie a lui Pompeius cu Iulia și a lui Caesar cu Calpurnia a avut loc la 1 mai 59. Velleius Paterculus, II, 44, 5; Appian, *Răzb. civile*, II, 13; Plutarh, *Pompeius*, XLVIII, 3 și *Caesar*, XIV, 3.
- ²⁴ Despre acest pretins complot al lui L. Vettius, care a avut loc la sfîrșitul lui septembrie 59, părerile istoricilor vechi erau împărțite. Este de ajuns să comparăm textul lui Cassius Dio cu cel al lui Appian, *Răzb. civile*, II, 12, pentru a ne da seama de deosebiri. La Appian, Vettius apare în plin For, ținînd în mîna un pumnal; el strigă că a fost trimis de Bibulus, de Cicero și de Cato, pentru a-l asasina pe Caesar. Declarațiile pe care ulterior Vettius le-a făcut în fața Senatului, demască însă un impostor. Multă lume bănuia că Vettius (care în 62 îl învinuise pe Caesar de participare la conjurația lui Catilina, vezi mai sus, XXXVII, 41) avea acum o înțelegere tainică cu Caesar, pentru a-i denigra pe adversarii acestuia. Vezi Cicero, *Ad Attic.*, II, 24. Aruncat în închisoare, Vettius a fost ulterior ucis fără judecată.
- ²⁵ Este vorba despre pledoaria ținută de Cicero în favoarea lui Caius Antonius Hybrida, fostul său coleg de consulat în 63 și fost proconsul în Macedonia în 61. Să ne amintim că proconsulatul Macedoniei îi fusese cedat lui C. Antonius de însuși Cicero. Vezi XXXVII, 33. Acest discurs judiciar al lui Cicero nu ni s-a păstrat.
- ²⁰ Despre încercarea dezastruos terminată a lui C. Antonius Hybrida, de a reprima revolta cetăților elenice din Dobrogea în anul 61 î.e.n. (la un interval de 11 ani după expediția lui M. Terentius Varro Lucullus) vezi *Istoria României*, vol. I, p. 286 și p. 477. V. Pârvan a fost primul istoric român care a ridicat problema intervenției directe a lui Burebista în alungarea lui C. Antonius de pe teritoriul dobrogean. *Getica, O protoistorie a Daciei*, Acad. Rom., Mem. secț. istorice, S. III, București 1926, pp. 77—78.
- În această privință vezi și R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, în vol. cit. la nota 26 la cartea XXXVII, p. 97—98; Idem, *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968.

pp. 26—27; D. M. Pippidi, *Sec. I î.e.n. de la Mithridates la Burebista*, în vol. cit., *Contribuții la istoria veche a României*, pp. 281—282.

În aceste studii „revolta” orașelor pontice împotriva contribuțiilor la care erau impuse de romani, susținute de triburi bastarne și gete, este explicată ca o reacție comună a grecilor și băștinașilor bastarni și geți, împotriva asupririi romane. Hadrian Daicoviciu, în *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, Editura Dacia, 1972, pp. 37—38, nota 120 își exprimă însă convingerea că aceste triburi denumite de Dio „sciti bastarni” nu puteau avea nici o legătură cu triburile conduse de Burebista. Cf. p. 69—70. Campania pontică a lui Burebista este datată de H. Daicoviciu, după o indicație a lui Dio Chrysostomus (XXXVI, 4) între 55 și 50 î.e.n. Unul dintre acuzatorii lui Antonius a fost tânărul Marcus Caelius Rufus. Cicero, *Pro Caelio Rufo* XXXI. Cf. T. Livius, *Perioch.*, CIII. În urma acestui proces, C. Antonius s-a exilat la Cephallenia (Corfu).

- ²⁷ Vezi XXXVII, 45 și nota 119 la această carte.
- ²⁸ Transferul lui Clodius în ordinul plebeilor a avut loc în aceeași zi cu procesul intentat lui C. Antonius Hybrida. Despre adopțiunea lui Clodius, vezi nota 134, la cartea XXXVII.
- ²⁹ Începînd cu Asinius Pollio, care s-a arătat ostil lui Cicero, în literatura istorică din timpul Imperiului roman. curentul anticiceronian se accentuează tot mai mult, tendință manifestă și la Cassius Dio. Despre acest curent anticiceronian, *Th. Zielinski. Cicero im Wandel der Jahrhunderte*, Leipzig, Berlin, 1912 pp. 280 și urm.; E. G a b b a, *Note sulla polemica anticiceroniana di Asinio Pollione*, *Rivista di Studi Italiani*, 69, 1957; F e r g u s M i l l a r, *A Study of Cassius Dio*, p. 46 și urm.
- ³⁰ *Collegia* (sodalicia) asociațiile politice din Roma. (cu o bază religioasă), care deveniseră o adevărată forță, fuseseră suprimate în anul 68, în timpul consulatului lui L. Caecilius Metellus și a lui Q. Marcius Rex, reprezentanți de frunte ai oligarhiei senatoriale. Vezi Cicero, *In Pisonem*, IV și *Pro Sestio*, XV și XXV. În capitolul citat din *In Pisonem*, Cicero precizează că, în afara vechilor grupări politice, în anul 58 au luat ființă și alte câteva noi asociații. Reînființarea *collegiilor*, alături de le-

gea privitoare la distribuțiile de grâne, a contribuit la creșterea simpatiei de care se bucura partidul „popularilor” (*populares*). Printr-un *Senatus-Consultum* din cursul anului 56, ele au fost din nou interzise și apoi desființate în anul 55 prin *lex Licinia de sodalicis*. Kornemann, articolul *Collegia* din RE, IV, (1900), pp. 390—391. Vezi și XXXVII, nota 148.

- ³¹ În această privință vezi Titus Livius, XXXVII, 24—25.
- ³² Procedeu folosit, între alții, și de colegul de consulat al lui Caesar, M. Bibulus. Vezi mai sus cap. 6 la această carte.
- ³³ Legea lui Clodius abroga dispozițiile legilor Aelia și Fufia, prin care votul Adunării depindea de rezultatele comunicate de augur după consultarea semnelor „divine”. Informația la Cicero, *In Pisonem*, discutată la nota 30. Vezi J. C a r c o p i n o, *Jules César*, ed. cit., pp. 158 și urm. și nota 72 la cap. II, unde este pusă în discuție o problemă de cronologie asupra acestei legi.
- ³⁴ Această observație făcută de Dio, pare să fie traducerea directă a cuvintelor lui V e l l e i u s P a t e r c u l u s, II, 45: „P. Clodius . . ., în timpul tribunatului său, a înfățișat un proiect de lege care prevedea că oricine suprimase viața unui cetățean roman, fără ca acesta să fi fost legal condamnat, era pasibil de a fi trimis în exil. Prin aceste cuvinte, chiar dacă Cicero nu era nominal citat, era, în fapt, singura persoană vizată”. Cf. A p p i a n, *Răzb. civile*, II, 15 și P l u t a r h, *Cicero*, XXII.
- ³⁵ Vezi mai sus XXXVII, 31 și nota 67 la această carte.
- ³⁶ În special în *Catilinara* a IV-a.
- ³⁷ Cicero, *Ad Attic.*, II, 18: „Sînt poftit de Caesar cu multă eleganță să iau parte la campania pe care acesta o conduce, în calitate de locotenent al său”. Contrar afirmațiilor lui Dio (după cît se pare, în capitolele în care povestește exilul lui Cicero din anul 58, Dio s-a inspirat direct din mărturiile lăstate de Cicero însuși), Plutarh, susține că Cicero a fost acela care l-a implorat pe Caesar să-l ia cu sine în Gallia, *Cicero*, cap. 29—30.
- ³⁸ Pompeius fusese căsătorit cu sora lui Metellus Celer, rudă cu Clodius. Vezi XXXVI, 49 și 51 precum și notele 131 și 134 la această carte.

- ³⁰ Informația despre intervenția lui Hortensius și Curio se află doar la Dio. Ea lipsește din povestirile lui Plutarh (*Cicero*) și Appian, *Răz. civile*, II, 14.
- ⁴⁰ Cf. Plutarh, *op. cit.*, XXX și Appian, *op. cit.*, 15 care amplifică amănuntele despre deznădejdea lui Cicero. Acesta umbla neras, în haine cernite, implorînd mila publică. Clodius, urmărindu-l cu înverșunare, porunca uneori acoliților săi să arunce cu pietre și cu noroi după Cicero, deși în jurul oratorului se strânsese o gardă destul de puternică de partizani ai acestuia, care-l apărau.
- ⁴¹ Această statueta, pe care Cicero o avea de multă vreme în casa sa, era un obiect mult îndrăgit de orator. Plutarh, *op. cit.* și Cicero, *De domo sua*, LVII; *Ad Attic.*, VII, 3. *Ad Fam.*, XII, 25. Depunerea statuetei a fost făcută în luna aprilie 58.
- ⁴² În anul 75 î.e.n. Am tradus prin „gubernator” cuvîntul grec $\pi\rho\sigma\sigma\tau\alpha\tau\eta\varsigma$. În realitate, Cicero nu a fost decît propretor, la Lilybaion, în vestul Siciliei. Tot el a susținut cauza sicilienilor în procesul intentat de aceștia împotriva lui Verres.
- ⁴³ Această interdicere venea din partea lui C. Vergilius, guvernatorul de pe acea vreme al Siciliei. Profund abătut, Cicero s-a văzut nevoit să se îndrepte spre Brundisium și de aici să se îmbarce pentru Dyrrachium. Plutarh, *Cicero*, XXXI. De la Dyrrachium Cicero plecă mai departe în Epir, la Thessalonic, unde ajunse spre sfîrșitul lunii mai. Plutarh, *op. cit.*, Cicero, *Ad Attic.*, III, 7. Aici a rămas 5 luni, timp în care multe s-au schimbat la Roma. Pompeius s-a hotărît, în vremea aceasta, să-l recheme pe Cicero, pentru a-l folosi în lupta sa împotriva lui Caesar. Vezi, mai departe, XXXIX, 6. În general, pentru relațiile dintre Cicero și Caesar util de consultat J. Klass, *Cicero und Caesar, Ein Beitrag zur Aufhellung ihrer gegenseitige Beziehungen*, Dissert. Gissen., Historische Studien, 354, Berlin, 1939.
- ⁴⁴ Personajul Philiskos, introdus de Cassius Dio în cartea XXXVIII a *Istoriei* sale este un personaj fictiv. Dialogul dintre Cicero și Philiskos, imaginat de Dio, nu are nici o justificare din punct de vedere istoric. Cel mult constituie o anticipare relativă la în-

toarcerea lui Cicero din exil, povestită de Dio în XXXIX, 8—9. Din punct de vedere filozofic însă, acest dialog certifică intensele lecturi ale lui Dio din opera lui Cicero și o profundă cunoaștere a stării de spirit prin care trecuse Cicero în perioada exilului. În compoziția acestui discurs, de tipul obișnuitelor *Consolationes*, adresate unui exilat (în grecește asemenea compoziții purtau titlul de $\pi\epsilon\rho\lambda\ \phi\upsilon\gamma\eta\varsigma$), se găsesc numeroase ecouri din scrisorile către Atticus, spicuite îndeosebi din cartea a III-a. Dio a folosit, așadar, un material autentic ciceronian, când a compus această *Consolatio*. Cf. pasajul asemănător scris de Plutarh în biografia Cicero, XXXII.

Se cuvine adăugat că discursul lui Phyliskos, conține și multe speculații filozofice contemporane, de origine stoică. După o informație a lui Phylostratos, *Vitae Sophistarum*, II, 30, acest Philiskos a fost un retor care a trăit la Atena, pe vremea lui Dio. Vezi articolul *Philiskos*, în RE., XIX, 2 (10), pp. 2387—2388. Despre acest Philiskos mai vezi și articolul lui F. Millar, *Some Speeches in Cassius Dio* în „Museum Helveticum“, nr. 18, 1961, pp. 11—22 și *A Study of Cassius Dio*, ed. cit., p. 50; de asemenea Karl Büchner, *M. Tullius Cicero* în RE. 13A, 1939, pp. 1267—1269.

- ⁴⁵ Cf. *Ad Attic.*, III, 3; 8, 2—4; III, 10; 12; 15.
- ⁴⁶ Celebrul medic grec din secolul al V-lea, fondatorul școlii medicale din Cos, cu orientare materialistă.
- ⁴⁷ Demokedes din Crotona, medic grec care a trăit spre sfârșitul secolului al VI-lea î.e.n., ajuns în robie la perși, laolaltă cu prizonierii greci luați de satrapul persan Oroites de la Polycrates, tiranul din Samos, Demokedes a devenit ceva mai târziu medicul de curte al regelui Darius. Printr-o stratagemă, el a izbutit totuși să se reîntoarcă în Grecia. Herodot, *Istoriei*, III, 129—137.
- ⁴⁸ Ecou din *Catilinara* I, cap. 11.
- ⁴⁹ Vezi *Frag.* 24₁ și 25₇ precum și notele 87 și 95 la *Fragmente*.
- ⁵⁰ Vezi *Frag.* 63 și nota 320 la *Fragmente*.

- ⁵¹ În legătură cu M. Livius Drusus, vezi nota 391 la *Fragmente*. Cf. Florus, *Epitome*, III, 17 și Seneca, *De Brevitate Vitae*, VI.
- ⁵² Vezi *Frag.* 26₁₋₃, precum și notele 96, 97 și 98 la *Frag.*
- ⁵³ Thucydides, care a participat în calitate de strateg la apărarea cetății Amfipolis, în timpul războiului peloponesiac, nu a putut salva cetatea în fața atacurilor generalului spartan Brasidas. După acest esec (vezi Thucydides, *Războiul peloponesiac*, IV, 104—106, București, Editura Științifică, 1966). Thucydides a fost nevoit să trăiască departe de patrie timp de 20 de ani (între 424—404 î.e.n.), perioadă pe care a consacrat-o operei sale, *Războiul peloponesiac*; Xenofon a fost și el nevoit să plece în exil din Atena (pentru tot restul vieții), în anul 394 î.e.n., sub acuzația de „laconofilie” (simpatie pentru Sparta). Xenofon participase la campania condusă de regele Agesilau în Asia Mică, împotriva satrapului persan Pharnabazes. Sparta l-a despăgubit, acordându-i un vast domeniu, Skillus, în Elida. Activitatea literară a lui Xenofon s-a desfășurat în cea mai mare parte în Pelopones, împletită cu grija pe care scriitorul a avut-o pentru cultivarea domeniului său. Vezi Plutarh, *Moralia, Despre exil*, XIV: „Muzele, profitând de colaborarea cu exilul, au întocmit cele mai frumoase și mai renumite opere: atenianul Thucydides a compus *Istoria războiului între peloponesieni și atenieni*, pe când se afla în Tracia, în preajma localității Skapte-Hyle iar Xenofon și-a scris operele la Skyllus în Elida”.
- ⁵⁴ M. Valerius Corvinus, unul dintre urmașii lui M. Valerius Maximus, fusese de șase ori consul. Cognomenul Corvinus îl dobândise în urma înfringerii unui gal, cu ajutorul unui corb. Vezi Zonaras, *Epitome*, VII, 25, 8.
- ⁵⁵ C. Marius a fost de șapte ori consul, însă a murit la 18 zile după intrarea sa în funcția celui de al șaptelea consulat. Vezi nota 408 la *Fragmente*.
- ⁵⁶ Cf. Plutarh, *Cicero*, XLIX.
- ⁵⁷ Anticipație, procedeu frecvent în discursurile de genul aceluia compus de Dio.

- ⁵⁸ Cicero a fost rechemat în Italia la un interval de 16 luni după plecarea sa din Roma. Appian, *Răzb. civile*, II, 16 și Plutarh, *Cicero*, XXXIII. În fapt Cicero nu s-a reîntors în Italia decât ceva mai târziu.
- ⁵⁹ Vezi XXXIX, 6.
- ⁶⁰ Despre felul cum ajunsese la Roma Tigranes cel tânăr, fiul lui Tigranes, regele Armeniei, vezi XXXVI, 53 (în anul 66 î.e.n.). Cf. Plutarh, *Pompeius*, XLV și XLVIII. Tigranes cel tânăr făcuse parte din cortegiul prin care Pompeius și-a sărbătorit triumful împotriva lui Mithridates. L. Flavius era un pretor însărcinat cu paza prizonierului regal.
- ⁶¹ Adică averea lui Aulus Gabinius, unul dintre consulii anului 58. După câte pretinde Cicero, *In Pisonem*, XII, abia acum Gabinius și-a dat pe deplin seama de primejdia pe care o reprezenta activitatea lui Clodius pentru partida în fruntea căreia se afla Pompeius. Cît despre Pompeius, care crezuse că avea în Clodius un aliat, vezi comentariile făcute de Appian, *Răzb. civile*, II, 15 și 16, precum și Plutarh, *Cicero*, XXXIII.
- ⁶² Același L. Ninnius Quadratus, devotatul prieten al lui Cicero, care îl ajutase și în trecut pe acesta împotriva lui Clodius. Vezi mai sus cap. 14 la această carte.
- ⁶³ La calendele lunii iunie, anul 58. Dio reia în XXXIX, 6—9, într-o formă ceva mai amplă, discuția despre împrejurările politice care au dus la rechemarea lui Cicero din exil.
- ⁶⁴ Despre felul cum a ajuns Cato guvernator în Cipru în urma urzelilor lui Clodius, care dorea să-l înlăture de la Roma, vezi îndeosebi Plutarh, *Cato Minor*, XXXIV—XXXV; Appian, *Răzb. civile*, II, 23; Appian însă, în mod greșit, așază această misiune a lui Cato în Cipru, tocmai în anul 53, anul când Pompeius a girat singur consulatul; Titus Livius, *Perioch.*, CIV; Velleius Paterculus, II, 45, precum și Cicero, *Pro Sestio*, XXVIII; *De domo sua*, VIII și urm. Insula Cipru ajunsese protectorat roman prin testamentul lui Ptolemeu Alexandros.

- ⁶⁵ Acest Ptolemeu era fiul natural al regelui Ptolemeu Alexandros și fratele lui Ptolemeu al XIII-lea Auletul. Ptolemeu s-a sinucis înainte de sosirea lui Cato în insulă.
- ⁶⁶ Appian, *Răzb. civile*, II, 23, Strabon, *Geografia*, XIV (684). Despre această întâmplare, vezi și Cassius Dio XXXVI, 17.
- ⁶⁷ Expedițiile purtate de Caesar împotriva helveților și apoi împotriva șefului german Ariovistus sînt povestite de Caesar însuși în cartea I a *Răzb. gallic*. Acesta este, după toată probabilitatea, principalul izvor urmat de Dio pentru redactarea cap. 36—50 din cartea a XXXVIII-a, deși nu este exclus ca Dio să fi avut înaintea ochilor și textul pierdut pentru noi al lui Titus Livius cu privire la Războiul gallic. Plutarh, în biografia lui Caesar, rezumă cartea I a *Războiului gallic* în capitolele XVIII și XIX; Velleius Paterculus, II, 44—46, dă prea puține indicații asupra începutului campaniei lui Caesar în Gallia. Confruntarea textului lui Dio cu mărturiile lui Caesar din *Războiul gallic* este așadar strict necesară. Să se observe că Dio încearcă să explice motivele care l-au determinat pe Caesar să înceapă cucerirea Galliei într-o manieră personală (dacă nu cumva îl urmează pe Titus Livius, criticîndu-i adesea nemăsurata ambiție personală). Vezi E. Schwartz, articolul Cassius în R.E., III, p. 1707 și Michel Rambaud, *L'art de la déformation historique dans les Commentaires de César*², Paris, Les Belles Lettres, 1966, p. 112. Aceeași, *Bibliografia*, indică lucrări mai vechi despre povestirea istorică a lui Cassius Dio asupra războaielor gallice, dintre care cităm: J. Melber, *Der Bericht des Dio Cassius über die gallischen Kriege*. Progr. des Max. Gymnasium in München, 1891 (la p. 398), G. M. Columba, *Cassius Dione e la guerre galliche di Cesare*, AAN, XXII, Napoli, 1902 (la p. 382).
- ⁶⁸ Sediul neamului helvet era regiunea din preajma lacurilor Geneva și Constanța, care se prelungește spre munții Jura și Alpii Reticii. M. Rambaud, *op. cit.*, p. 112 și urm.
- ⁶⁹ Migrarea helveților era determinată de marile mișcări de triburi din sud-vestul Germaniei.
- ⁷⁰ Cf. *Răzb. gallic*, I, 7. Dio nu precizează că Caesar se afla încă la Roma, cînd a sosit vestea despre migrarea helve-

ților. Caesar s-a îndreptat imediat spre nord, în marșuri forțate, ajungând în Gallia transalpină în luna aprilie 58. Dio susține că intenția helveților era aceea de a se fixa la poalele Alpilor; Caesar, în schimb, *op. cit.*, precizează că helveții încercau să traverseze Provincia (sudul Franței), pentru a se fixa în locuri mai fertile decât cele pe care le părăseau.

- ⁷¹ Populația gallică din Provincie, care ocupa bazinul inferior al Ronului la vest de lacul Geneva.
- ⁷² Pe Ron.
- ⁷³ Sequanii locuiau între Sena, Ron și bazinul Rinului, întinzându-se către munții Vosgi și Jura. Era una dintre cele mai numeroase și mai puternice populații din Gallia.
- ⁷⁴ Haeduii, de asemenea, o puternică populație gallică, erau vecinii sequanilor; ei ocupau teritoriul care se întindea între Sena și Loara. Haeduii erau aliați ai romanilor.
- ⁷⁵ Cf. C a e s a r, *Războiul gallic*, I, 9 și urm.
- ⁷⁶ *Ibidem*, cap. 10. În acest capitol Caesar explică că prezența helveților în regiunea Tolosei ar fi constituit o primejdie pentru provincia romană.
- ⁷⁷ Arar: Sena.
- ⁷⁸ Cf. *Războiul gallic*, I, 14.
- ⁷⁹ Bibracte, oraș al haeduilor (astăzi Autun). Desfășurarea acestei lupte este descrisă de către C a e s a r în *Răzb. gallic*, I, 25—26. Dio relatează, foarte pe scurt, conținutul acestor capitole, renunțând la citarea numelor de populații și a numelor proprii aparținând unor șefi galli.
- ⁸⁰ *Ibidem*, cap. 28. Dio nu pomenește nimic despre triburile tulingilor și ale latobrigilor care-i însoțeau pe helveți.
- ⁸¹ În cap. 34 din această carte Dio continuă să insiste asupra motivelor de ordin personal care l-au determinat pe Caesar să poarte războiul din Gallia. Vezi în această privință *Răzb. gallic*, nota 103 la cartea I.
- ⁸² Germanii. În povestirea sa Cassius Dio folosește în permanență de aici înainte numele de *celți* când se referă la triburile ger-

manice, păstrînd numele de *galli* pentru locuitorii din Gallia. Despre împrejurările în care germanii au fost chemați în Gallia de către arverni și de către sequani, vezi *Răzb. gallic*, I, 31 și urm.

⁸³ Caracterizarea marelui șef al triburilor germanice (suebi) făcută de haeduanul Diviciacus, în textul lui Caesar, trece drept un model de portret literar. *Războiul gallic*, I, 31. Relativ la justificarea operațiilor de război întreprinse de Caesar împotriva lui Ariovistus, R a m b a u d, *op. cit.*, p. 115 și urm. Vezi și H. D a i c o v i c i u, *op. cit.*, p. 69.

⁸⁴ Cf. *Răzb. gallic*, I, 34—35 și Florus, *Epitome*, III, 10, 12.

⁸⁵ Vesontio (azi Besançon, oraș al sequanilor, unul din neamurile gallice care ceruseră ajutorul german în neînțelegerile care dezbinau unitatea triburilor gallice. C a e s a r, *Războiul gallic*, I, 36—37. Vezi J. C a r c o p i n o, *César*², *op. cit.*, pp. 715 și urm.

⁸⁶ Adică pe comandanții legiunilor.

⁸⁷ În latinește *praefecti militum*.

⁸⁸ Discursul pe care Dio îl atribuie lui Caesar înaintea bătăliei de la Vesontio, corespunde, în intenția lui Dio, discursului reprodus de însuși Caesar în *Războiul gallic*, I, 40. Cu toate acestea, deosebirile de structură și de concepție sînt evidente. E. S c h w a r t z, *Griech. Geschichtschreiber*, ed. cit., p. 426 și urm. este de părere că Dio, în expunerea sa despre războaiele gallice, scrie în spiritul lui Titus Livius, ale cărui cărți despre expediția lui Caesar în Gallia (astăzi pierdute) le mai avea probabil la dispoziție. Aceeași părere este exprimată de E. Schwartz și în *RE.*, *art. cit.*, pp. 1706—1707. În același fel interpretează Schwartz și apariția unor numeroase comentarii și adausuri personale în textul lui Dio (mai ales sub forma de discursuri scrise). *Epitomele* liviane pe care le posedăm au fost retușate, susține Schwartz, în favoarea lui Caesar.

În cuvîntarea din cartea a XXXVIII-a cap. 36—46, ținută de Caesar în fața comandanților militari ai legiunilor care urmau să-l înfrunte pe Ariovistus, Dio a găsit prilejul potrivit să introducă propriile sale păreri despre rostul războiului și modul cum trebuie conduse operațiile militare. Crîmpeic din

alte discursuri asemănătoare se află, de pildă, și în *Frag.* 40₁₄₋₁₆ (despre tiranie); *Frag.* 57₅; Cartea XLI, 27—36 etc. La *Plutarh*, *Caesar*, XIX, împrejurările în care Caesar pronunță discursul din ajunul bătăliei de la Vesontio, sînt cu totul altfel înfățișate.

- ⁸⁹ Ecoul tucidideic referitor la doctrina despre avantajele „sîr-guinței”, a activității depuse de „omul întreprinzător” (*πρόλου-πράγμοσύνη*) dezvoltată de Thucydides îndeosebi în cărțile I, III și V ale operei sale *Răzb. peloponesiac*. Această doctrină își are obîrșia în discuțiile despre stat, purtate de sofști.
- ⁹⁰ Dio introduce în acest capitol plin de considerații filozofice banale și un loc comun, deseori întîlnit în *Istoriile* lui Herodot; bunăstarea individului stîrnește invidia.
- ⁹¹ Cf. *Thucydides*, *Răzb. peloponesiac*, I, 70, *ed. cit.*, „Într-adevăr, ei atenienii sînt dornici de a săvîrși lucruri noi, plănuiesc și săvîrșesc repede ceea ce au plănuit, în timp ce voi vă mulțumiți să păstrați cele ce aveți, să nu reflectați la nici o înnoire, iar cu fapta să nu duceți la bun sfîrșit nici ceea ce este necesar”. Aproximarea discursului atribuit de Dio lui Caesar cu discursul corintianului din cartea I a *Răzb. peloponesiac* este evidentă.
- ⁹² Aluzie la războaiele purtate odinioară de Roma cu latinii, sabinii, etruscii, volscii și alții.
- ⁹³ Cf. *Florus*, *Epitome*, I, 13; II, 4; III, 2.
- ⁹⁴ Gallia Narbonensis. Vezi nota 1 la cartea I a *Răzb. gallic*, *ed. cit.*
- ⁹⁵ O neatenție de redactare. Ariovistus era sueb sau celt, nu allobrog. În legătură cu originea etnică a lui Ariovistus, M. R a m b a u d, *A propos d'Arioviste et des Germains*, *Revue d'Études anciennes*, 1959, pp. 121—133.
- ⁹⁶ O astfel de motivare a războiului purtat de Caesar împotriva lui Ariovistus lipsește cu desăvîrșire în *Răzb. gallic*, I, 40—41. Despre motivarea lui Caesar, vezi R a m b a u d, *op. cit.*, p. 116.
- ⁹⁷ Sfîrșitul acestui lung discurs compus de Dio corespunde totuși, pe alocuri, discursului lui Caesar din *Răzb. gallic*, I, 40, fapt care dovedește că Dio a consultat direct și textul scris de Cae-

sar: „Chiar dacă, după toate cele ce am spus, nu mă va urma nimeni, eu tot voi pleca, însoțit numai de legiunea a X-a, de care sînt sigur și care îmi va servi de cohortă pretoriană”.

- ⁹⁸ Dio susține că printre cei care-l însoțeau pe Caesar se găseau și oameni destul de luminați ca să-și dea seama de realități și de ceea ce urmărea Caesar.
- ⁹⁹ Caesar l-a întâlnit pe Ariovistus numai după șapte zile de marșuri forțate. *Răzb. gallic*, I, 41.
- ¹⁰⁰ Dio omite să amintească obiectul acestor negocieri, relatate de Caesar în *Răzb. gallic*, I, 43—45.
- ¹⁰¹ La Caesar, *op. cit.*, cap. 51, lucrurile sînt altfel înfățișate: germanii au fost nevoiți să accepte lupta, nu ei au început-o.
- ¹⁰² Aceste amănunte nu se află la Caesar. Ele au fost preluate, după toată probabilitatea, din Herodot, VII, 225 (descrierea bătăliei de la Thermopylae): „în acest loc, elenii se apărură cu săbiile, cîți dintre ei se întîmplau să mai aibă, cu mîinile și cu dinții”.
- ¹⁰³ Nici acest amănunt nu se află la Caesar.
- ¹⁰⁴ Caesar, *Răzb. gallic*, I, 54 și Plutarh, *Caesar*, XIX.

CARTEA XXXIX

- ¹ P. Cornelius Lentulus Spinther și Q. Caecilius Metellus Nepos, consuli în 57 î.e.n.
- ² Despre neamul belgilor și locurile pe care le ocupau, vezi Caesar, *Răzb. gallic*, I, 1. Expediția lui Caesar împotriva belgilor formează subiectul celei de a doua cărți a *Răzb. gallic*. Comparată cu textul lui Caesar, expunerea lui Dio este presărată cu mari pete albe, deși, în mod vădit, Dio rezumă cele ce a citit din Caesar. Față de Plutarh, biografia *Caesar*, și de Appian, *Istoria Romană*, IV, (Despre războaiele gallice) și *Răzb. civile*, II, Dio rămîne un epitomator. Cu privire la izvoarele folosite pentru această carte, vezi E. Schwartz; art. *Cassius*, RE. (3), col. 1700.
- ³ Trib belgic care locuia la nord de Marna, în bazinul rîului Aisne (Auxunos; în lat. *Axona*), afluent al Oisei. De la ei vine numele

oraşului Reims (Durocortorum Remorum). Caesar aflase situaţia critică din nord, în urma înştiinţării care îi fusese trimisă de Labienus. Cf. *Răzb. gallic*, II, 1—2.

⁴ *Ibidem*, 6—7.

⁵ Nervii, populaţie mixtă germano-belgică, care ocupa teritoriul din preajma oraşului belgian Namur. Expediţia împotriva nervilor este descrisă de Caesar în *Răzb. gallic*, II, 15 şi urm. Vezi şi Appian, *op. cit.*, *Epitome* din IV, 4.

⁶ Atuaticii (aduatucii), vecinii nervilor, erau tot o populaţie mixtă. Ei locuiau în bazinul superior al Meusei. Vezi Caesar, *Răzb. gallic*, II, 29 şi urm.

⁷ După câte aflăm din Caesar, *op. cit.*, II, 34, P. Crassus, fiul lui M. Licinius Crassus, a izbutit să-i subjuge pe rând pe veneţi, unelli, oisismi etc. populaţii maritime care locuiau pe ţărmurile Oceanului Atlantic. Despre calităţile deosebite ale acestui legat al lui Caesar, Cicero, *Ad Fam.* XIII, 16.

⁸ Cf. *Răzb. gallic*, II, 35.

⁹ Începînd cu acest capitol, Dio rezumă cartea a III-a a *Răzb. gallic*.

¹⁰ În capitolul 6 al cărţii XXXIX, Dio reia firul povestirii despre împrejurările reîntoarcerii din exil a lui Cicero (anul 57 î.e.n.), întrerupt în cartea precedentă, cap. 30.

¹¹ Cicero însuşi mărturiseşte în *Pro Sestio*, XXXIII că a fost ajutat de P. Cornelius Lentulus Spinther.

¹² Cicero, *Pro Milone*, XIV.

¹³ Cicero, *Pro Sestio*, IV.

¹⁴ *Ibidem*, XL.

¹⁵ Vezi nota 58 la cartea XXXVIII. Rechemarea lui Cicero a avut loc, în mod oficial, la 25 ianuarie 57. Despre entuziasmul stîrnit la Roma de această rechemare, Plutarh, *Cicero*, XXXIII. Vezi şi N. I. Barbu, *Istoria literaturii latine*, pp. 348—349.

¹⁶ Abia spre sfîrşitul lunii august 57 î.e.n. Decretul de rechemare nu fusese publicat decît la 4 august 57.

- ¹⁷ Cicero, *Ad Attic.*, IV, 1 și *Pro Sestio*, LXIII.
- ¹⁸ Cicero, *De domo sua*, V; cf. Plutarh, *Cicero*, XXXIII și urm.
- ¹⁹ Adică o construcție provizorie, ridicată din lemn.
- ²⁰ Ca să discute asupra măsurilor necesare de combatere a foamei, senatorii fuseseră convocați în templul Concordiei, Cicero, *op. cit.*, VIII.
- ²¹ Adică era investit cu o putere asemănătoare cu cea din anul 63 î.e.n. Vezi cartea XXXVI, 37. Cf. Cicero, *op. cit.*, IV—VI și *Ad Attic.*, IV, 1. Plutarh, *Pompeius*, XLIX.
- ²² Lucrarea pomenită aici de Dio este menționată de însuși Cicero în *Ad Attic.*, II, 6 sub titlul de *Anecdota* (Ἀνεκδοτα). Este cunoscută și sub titlul de *De consiliis suis*.
- ²³ Este vorba de libertul lui Cicero, Tiro, care îi slujea drept scrib. Deoarece textul grec al lui Cassius Dio cuprinde cuvintele τῷ παιδί (sclavului), în loc de „libertului”, cuvintele au fost traduse și prin „fiului său”; lucrul este evident imposibil, deoarece fiul lui Cicero, Marcus, nu avea la această dată decît 8 ani. Vezi F. Millar, *op. cit.*, p. 49.
- ²⁴ Principalul izvor asupra modului cum Cicero și-a recuperat bunurile după întoarcerea sa din exil rămîne discursul *De domo sua ad Pontifices*, ținut la 30 septembrie 57; alături de acest izvor pot fi consultate și *De responso ad Haruspices*, VI și urm. precum și *Ad Attic.*, IV, 1 și 2.
- ²⁵ Vezi cartea XXXVII, cap. 51 și nota 134 la această carte. Cu privire la ilegalitatea adoptării lui Clodius de către un plebeu, Cicero, *De domo sua*, cap. XIII și XV. În limba greacă φρατρίατικὸς νόμος: *lex curiata* care reprezenta o derogare de la dreptul familial. Numai printr-o asemenea lege se putea face o adopție (*adrogatio*), care îngăduia trecerea unui patrician în ordinul plebei. O asemenea lege trebuia votată de către comițiile întrunite pe curii și era precedată de o anchetă asupra cazului respectiv, făcută de pontifi Jules Girard, *Manuel de Droit Romain*, *op. cit.* p. 187 și Jean Gaudemet, *op. cit.*, p. 485. *Les Organes Anciens, Les Assemblées*.

- ²⁶ Relativ la întâmplările legate de izgonirea lui Ptolemeu al XIII-lea Auletul din Egipt și reinstalarea lui pe tron de către Gabinius, afară de Dio, cele mai importante amănunte le aflăm din Cicero, *Ad Fam.*, I, 1—7; *Ad Quint.*, III, 1—9; *Ad Attic.*, IV, 16, 17 și 18; Plutarh, în biografiile lui *Pompeius* și *M. Antonius*, și Appian, *Syriaca*, LI, dau puține știri despre aceste întâmplări.
- ²⁷ Dezbaterile pentru a se găsi modalitatea ca Ptolomeu să fie readus în Egipt au durat din ianuarie pînă în martie 56 î.e.n. Au fost propuse diferite formule (printre care și aceea făcută de tribunul Canidius, ca însuși Pompeius să fie însărcinat cu readucerea în Egipt a regelui, vezi Plutarh, *Pompeius*, XLIV) cu intenția de a se păstra aparența legalității. Toate aceste propuneri au eșuat însă. În continuare, vezi cap. 16 la această carte.
- ²⁸ L. Marcus Philippus și Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus, consuli în 56 î.e.n.
- ²⁹ Consulii și pretorii, magistrați superiori în republica romană, erau investiți cu puterea pe care le-o conferea magistratura respectivă (*imperium*), în baza unei *lex curiata*; majoritatea atribuțiilor vechilor comiții curiate fuseseră preluate de către comițiile centuriate; legea de investitură a magistraților superiori, adusă spre 1 martie al fiecărui an, purta însă formal vechea denumire de *lex curiata*, căci era votată de comițiile întrunite pe curii. Vezi Jules Girard, *op. cit.*, la nota 25, p. 34 și Jean Gaudemet, *op. cit.*, pp. 312—313 și 485 și urm.
- ³⁰ Adică pînă în luna februarie 56 î.e.n., înainte de investirea noilor consuli cu *imperium consulare*.
- ³¹ Vezi *Frag.* 4₃ și nota 10 la *Fragmente*.
- ³² Cato se reîntorcea din Cipru, nude fusese trimis de Clodius, la începutul anului 58. Vezi mai sus, XXXVIII, 30 și nota 64 la această carte.
- ³³ Vezi nota 65 la cartea XXXVIII.
- ³⁴ Între anii 58 și 56 î.e.n.
- ³⁵ Mai exact, în cursul unui naufragiu pieriseră copiile documentelor, iar în timpul unui incendiu, originalul. Plutarh, *Cato*

Minor, XXXVIII—XXXIX Cato a fost nevoit să-și justifice activitatea prin depozitiile verbale ale intendentului general al bunurilor regelui Ptolemeu.

³⁶ Cf. Plutarh, *Pompeius*, XLIX—LII.

³⁷ Pentru anul 55 î.e.n.

³⁸ Cu ajutorul unei *intercessio* tribuniciene. Tribunal care s-a opus alegerilor consulare era tocmai Caius Cato. Vezi Valerius Maximus, VI, 2, 6.

³⁹ Adică anul 56 î.e.n. Datorită manevrelor lui Crassus și Pompeius, *legea curiată* pentru alegerile consulare nu a putut fi ratificată de Senat pînă la sfîrșitul anului 56.

⁴⁰ Despre ajutorul acordat de tînărul Crassus lui Pompeius, în alegerile consulare pentru anul 55 (care efectiv s-au ținut abia în ianuarie 56) vezi și Plutarh, *Caesar*, LII. Dintre principalele magistraturi, singură cenziura nu a căzut în acel an sub controlul triumvirilor. Ea a fost atribuită lui P. Servilius Isauricus și lui M. Valerius Mesalla. În felul acesta, prevederile înțelegerii de la Lucca între Caesar, Pompeius și Crassus, încheiată în luna aprilie a anului 56, aveau cele mai bune șanse de a fi traduse în viață.

⁴¹ Aceeași informație și la Plutarh, *Cato Minor*, XLII.

⁴² Cf. Plutarh, *Pompeius*, LIII. Consulii, pretorii și cenzoarii erau aleși de către comițiile centuriate. Edilii curuli și cvestorii de către comițiile tribuite. Vezi notele 113 și 114 la cartea XLIII.

⁴³ Această informație asupra duratei promagistraturilor acordate consulilor din anul 55 se află în istoriografia latină numai la Titus Livius, *Perioch.*, Cf. Velleius Paterculus, II, 46 și Suetonius, *Caesar*, XXIV, o menționează în mod implicit, raportînd-o la durata *imperium*-ului prelungit pentru Caesar pînă la 1 martie 50; aceeași tăcere și la Appian, *Răz. civile*, II, 13, precum și la Plutarh, *Pompeius*, LII.

Rogatio Trebonia, care răsturna toate prevederile legale cu privire la promagistraturi, a fost prezentată, după toate probabilitatea, în luna martie 55. J. Carcopino, *Hist. Rom.* vol. II, César, p. 743, nota 116; idem, *Jules César*, pp. 178—180.

- ⁴⁴ După ce *rogatio Trebonia* a devenit cu mari dificultăți *lex Trebonia*, Pompeius și Crassus, în fața nemulțumirii exprimate de partizanii lui Caesar, au propus și prelungirea comandamentului deținut de acesta în Gallia, pe o durată egală cu cea a comandamentelor obținute de ei, adică pînă în martie 50 (*rogatio Licinia-Pompeia*, Appian, *Răzb. civile*, II, 18. Plutarh, *Pompeius*, LII, precum și istoricii romani Velleius Paterculus, II, 46 și Suetonius, *Caesar*, XXIV, sînt de acord în a fixa această *prorogatio imperii* pentru Caesar la o durată de 5 ani, cf. *Răzb. gallic*, VIII, 39 (trad. rom. ed. cit., p. 309 și nota 36 la cartea VIII). Singur Cassius Dio în acest capitol al cărții XXXIX vorbește de o durată de 3 în loc de 5 ani, cînd se referă la prelungirea comandai supreme deținute de Caesar în Gallia. După J. Carcopino, *Hist. Rom.*, César, p. 774, nota 117, Dio menționează în acest capitol situația de fapt și nu prevederile legii *Licinia-Pompeia* din anul 55 î.e.n. cu privire la prorogarea *imperium*-ului lui Caesar în Gallia. În mod efectiv Caesar a deținut comanda în Gallia pînă în anul 50 î.e.n. În total, comanda supremă acordată în mod legal lui Caesar în Gallia a durat 8 ani, și anume din 58 pînă în 51 (inclusiv).
- ⁴⁵ Reprezentanții autorizați ai opoziției senatoriale.
- ⁴⁶ Caius Ateius Capito și Publius Aquilus Gallus, citați mai sus la cap. 32.
- ⁴⁷ Tribunalul Publius Aquilus Gallus. Aceste evenimente se petreceau în luna martie 55.
- ⁴⁸ L. Ninnius Quadratus. Vezi nota 62 la cartea XXXVIII.
- ⁴⁹ *Rogatio Licinia Pompeia*, menționată mai sus la nota 44.
- ⁵⁰ Q. Hortensius Hortalus, renumitul orator, fost consul în 69 î.e.n.
- ⁵¹ Cassius Dio renunță să enumere și celelalte legi aduse de Pompeius spre votare în timpul consulatului său din 55, cum ar fi între altele o *lex Pompeia de iudiciis*, menționată de Cicero în *Philippica*, I, cap. 8, deoarece această activitate legislativă a lui Pompeius nu a avut o însemnătate deosebită.
- ⁵² Cicero, *In Pisonem*, cap. XXVII dă anumite informații despre aceste manifestări.

- ⁵⁸ Prodigalitățile lui Pompeius, în timpul consulatului său din anul 55, au stîrnit nenumărate ironii în cercurile senatoriale. Vezi, de pildă, Cicero, *Ad Fam.*, VII, 1, epistolă presărată cu aluzii răutăcioase la activitatea consulului, care se străduia să-și atragă simpatia plebei. Despre aceste jocuri posedăm și mărturiile lui Plutarh, *Pompeius*, L—LII și ale lui Plinius, *Nat. Hist.*, începutul cărții VIII, capitole din care probabil s-a inspirat și Dio. Despre libertul lui Pompeius, Demetrios, pomenit în acest capitol de Cassius Dio, vezi Flavius Iosephus, *Ant. Iud.*, XIV, 4; *Răzb. Iud.*, I, 7.
- ⁵⁴ Aceiași tribuni menționați mai sus, la nota 46.
- ⁵⁵ Cf. Velleius Paterculus, II, 46 și Lucan, *Silvae*, III, v. 126.
- ⁵⁶ Expediția lui Crassus în Partia este povestită de Dio în cartea XL a *Istoriei* sale. Sfîrșitul tragic al lui Crassus alcătuiește cuprinsul capitolului 27.
- ⁵⁷ Începînd cu cap. 40 din cartea XXXIX, Dio reia firul întrerupt al expunerii sale cu privire la expediția lui Caesar în Gallia. Campania împotriva veneților, populație gallică așezată pe coasta Atlanticului, în sudul actualei Bretagne (vezi harta Galliei de la sfîrșitul volumului) este povestită de Caesar începînd cu cap. 8 al cărții III din *Răzb. gallic.*
- ⁵⁸ Numele ofițerilor romani reținuți de veneți sînt citate de Caesar, *op. cit.*, III, 8.
- ⁵⁹ În textul grec *Ligros*, care transpune lat. *Liger*: Loara.
- ⁶⁰ Decimus Iunius Brutus, legat al lui Caesar, era fiul consulului din anul 77. El fusese adoptat de Postumius Albinus, consul în 59 și purta cognomenul de Albinus. În cursul războiului civil a luptat alături de Caesar. El a fost acela care a contribuit la cucerirea Marsiliei, pe care a asediat-o în fruntea unei flote credincioase cauzei lui Caesar. Vezi, mai departe, cartea XLI, cap. 19. În anul 48 a fost numit guvernator al Galliei Cisalpine, pe care a refuzat s-o părăsească după asasinarea lui Caesar, hotărîre care l-a adus în conflict cu Antonius. După încheierea celui de la doilea triumvirat, Decimus Brutus, în calita-

tea sa de principal părtaș la complotul din 44, a căzut victimă răzbunării lui Antonius.

- ⁶¹ Descrierea corăbiilor venete, cu detalii mult mai numeroase, se află la *C a e s a r*, *op. cit.*, III, cap. 13.
- ⁶² Fazele acestei bătălii navale, prezentată într-o manieră dramatică, sînt departe de a fi povestite întocmai ca la *Caesar*, în III, 14 și 15, *op. cit.* În schimb, cf. *H e r o d o t*, *Istorie*, VIII, 86—87.
- ⁶³ *C a e s a r*, *op. cit.*, III, cap. 14.
- ⁶⁴ Morinii și menapii locuiau la nord-est de veneți, pe coasta Atlanticului, în regiunea porturilor Boulogne și Calais. Vezi harta Galliei la sfîrșitul volumului.
- ⁶⁵ Această încercare neizbutită de a-i cucerii pe morini se află menționată și de *Caesar*, în III, 28—29 din *Răzb. gallic*.
- ⁶⁶ Cf. *C a e s a r*, *op. cit.*, III, cap. 17. Unellii sau venellii ocupau peninsula Cotentin din Normandia.
- ⁶⁷ Sport și prin numărul altor triburi gallice, care se alăturaseră lui *Viridovix*. *C a e s a r*, *op. cit.*
- ⁶⁸ Deoarece detaliile acestei lupte susținute de *Q. Titurius Sabinus* diferă la *Caesar*. *Răzb. gallic*, III, cap. 18—19, față de *Titus Livius*, ipoteza lui *E. Schwartz* despre o informație mai amplă a lui *Dio* asupra războaielor gallice, devine cu atît mai plauzibilă. Vezi nota 88 la cartea XXXVIII.
- ⁶⁹ Sfîrșitul acestui capitol corespunde însă întocmai sfîrșitului cap. 19 din cartea III din *Răzb. gallic*: „căci gallii pe cît sînt ei de iuți și de înclinați să înceapă un război pe atît sînt de slabi și incapabili să țină piept nenorocirilor”. Trad. rom., p. 147.
- ⁷⁰ Cf. *C a e s a r*, începutul cap. 20 din cartea III a *Răzb. gallic*, copiat de *Dio*. Vezi mai sus, nota 7.
- ⁷¹ Descrierea acestui ținut, făcută cu mai multe detalii, poate fi citită în *P l i n i u s*, *Nat. Hist.* IV, 17. Acesta numește *Aquitania Gallia Comata*, adică „Gallia pletoasă”, Prin *Celtica* (*Κελτική*) *Dio* înțelege Gallia celtică, care ținea de Gallia independentă. Vezi *Răzb. gallic*, trad. rom., nota 1 la cartea I, p. 322.

- ⁷⁸ *Sotiati* (*Sotiates*, *Sontiates*) este numele real transmis de Caesar, *op. cit.* III, 21. Textul original din Dio prezintă forma eronată *apiati*.
- ⁷⁹ Cf. Caesar, III, 23. Cei care luptaseră în Spania sub ordinele lui Sertorius, de la care avuseseră multe de învățat în privința tacticii militare, au fost aleși comandanți ai detașamentelor gallice.
- ⁷⁴ Numele tuturor acestor triburi se află înșirate de Caesar, III, 27.
- ⁷⁵ Începînd cu capitolul 74 din cartea XXXIX, Cassius Dio rezumă conținutul cărții IV din *Răzb. gallic*. Cu privire la triburile germanice care pe vremea expediției lui Caesar în Gallia populau malul drept al Rinului, vezi notele 2 și 3 la cartea IV a *Răzb. gallic*, pp. 341—342. Treverii erau o populație mixtă, gallo-germanică, care ocupau ținutul dintre Rin și Maas, adică bazinul Mosellei. Cu privire la suebi, vezi la aceeași lucrare nota 105 la cartea I.
- ⁷⁶ Cassius Dio nu menționează convorbirile care au avut loc între Caesar și delegațiile germanice, reproduse în cap. 7—9 din cartea IV a *Răzb. gallic*. În general, Dio rezumă, foarte pe scurt, evenimentele descrise de Caesar în cartea IV.
- ⁷⁷ Cf. Caesar, *Răzb. gallic*, IV, 13, 1. Lucrurile sînt cu totul altfel înfățișate de Caesar, care pune accentul pe dorința de trădare a germanilor. Despre măsurile nepermise luate de Caesar în această campanie, vezi nota 20 la cartea IV a *Răzb. gallic*. Caesar a fost foarte viu criticat în Senatul roman, îndeosebi de Cato, pentru faptul că a violat dreptul ginților, care impunea respectarea solilor. Asupra modului deformat cum prezintă Caesar evenimentele, M. R a m b a u d, *op. cit.*, p. 102.
- ⁷⁸ *Ibidem*, 14.
- ⁷⁹ *Ibidem*, 16. Sicambrii (Sugambrii) făceau parte din puternicul neam al suebilor. Ei locuiau în dreapta Rinului, în ținutul Ruhr.
- ⁸⁰ Prin *celți*, Dio înțelege germani. Vezi nota 82 la cartea precedentă.

- ⁸¹ Despre felul cum a fost construit acest pod mărț, simplă demonstrație a forței romane, vezi *Caesar, Răzb. gallic*, IV, 17. Ubii erau o populație germanică, care locuiau în regiunea actualului Köln (Colonia); Ubii erau dușmanii puternicilor neamuri ale suebilor. Despre aceste evenimente vezi și *Plutarh, Caesar*, XXII.
- ⁸² Vezi nota 25 la cartea IV a *Răzb. gallic*. Despre campaniile militare ale lui Caesar din anii 56 și 55, una dintre cele mai competente și mai complete expuneri istorice se află la C. Julian. *Histoire de la Gaule*, ed., IV, tom III, 1921, Paris. De folos pentru înțelegerea campaniilor militare ale lui Caesar rămâne și lucrarea lui R. A. Constans, *Guide illustré des campagnes de César en Gaule*, Belles Lettres, Paris, 1929.
- ⁸³ Adică pe germani.
- ⁸⁴ Cn. Iulius Agricola, socrul istoricului Tacitus, căruia Tacitus i-a închinat o monografie. Sub Vespasian și urmașii acestuia, Titus și Domițian, Agricola a deținut timp de 7 ani guvernământul Britanniei (anii 77—84), timp în care s-a distins în mod deosebit în funcția pe care a deținut-o. Tacitus, *Agricola*, XVIII—XX.
- ⁸⁵ Adică în jurul anului 230 e.n.
- ⁸⁶ Într-o încercare anterioară (vezi mai sus, notele 64 și 65 la această carte), Caesar nu izbutise să-i înfrângă pe morini.
- ⁸⁷ Prima incursiune a lui Caesar în Britannia a fost povestită de însuși Caesar, în *Răzb. gallic*, IV, 20—38. În general, în aceste capitole, Dio îl urmează direct pe Caesar. Totuși în capitolul 52 al acestei cărți insistă ceva mai mult decât Caesar asupra pierderilor în oameni și materiale de război suferite de romani. M. R a m b a u d, *op. cit.* pp. 98—100.
- ⁸⁸ În cinstea expediției lui Caesar în Britannia, au fost decretate 20 de zile pentru rugăciuni de mulțumire aduse zeilor; *Caesar, Răzb. gallic*, IV, 38. Deși, în mod practic, incursiunea romană în Britannia din anul 56 î.e.n. nu a dus la nici un rezultat, răsunetul ei a căpătat o amploare extraordinară, care a contribuit la creșterea prestigiului lui Caesar și la întărirea

ascendentului său asupra propriilor sale legiuni, cât și asupra triburilor gallice.

- ⁸⁰ Astăzi Penalva del Castro. Vacceii se întindeau în vestul Spaniei, între regiunea Numantie și munții Pirinei. Înfrângerea lui Q. Metellus Nepos a avut loc în luna martie 55 și a constituit unul dintre motivele invocate de tribunul Trebonius, pentru atribuirea celor două Hispanii (Citerior și Inferior) lui Pompeius, care urma să le guverneze pînă în anul 50. Vezi mai sus, nota 43.
- ⁸⁰ Despre sosirea lui Ptolemeu Auletul la Roma și modul în care Senatul roman îi respinsese pretențiile, vezi mai sus, cap. 12—14 la această carte (anul 56 î.e.n.).
- ⁸¹ Pompeius, după toate probabilitățile, avea consimțămîntul tacit al lui Caesar.
- ⁸² Aceste oracole fuseseră date în anul 56. Vezi mai sus, cap. 15. Gabinius a pornit spre Egipt, însoțit de Ptolemeu, în primăvara anului 55.
- ⁸³ Zece mii de talanți.
- ⁸⁴ Despre Phraates, vezi mai sus XXXVII, 6—7 și cartea XL, 12, nota 17. Despre intervenția lui Mithridates pe lângă Gabinius, vezi și Appian, *Syriaca*, LI. Phraates al III-lea a fost asasinat în anul 58 sau în anul 57; cel mai mare dintre fiii săi s-a proclamat rege sub numele de Orodes al II-lea; în anul 56, fratele său mai mic, Mithridates, s-a răsculat împotriva lui Orodes și s-a refugiat în Siria, la Gabinius, căruia i-a cerut ajutor împotriva fratelui său.
- ⁸⁵ Vezi mai sus, XXXVII, 15—16.
- ⁸⁶ Fiica lui Ptolemeu Auletul, care fusese proclamată regină, în urma alungării tatălui ei. Vezi mai sus cap. 13 la această carte.
- ⁸⁷ Știre confirmată și de Strabon, *Geografia*, XVII, 796.
- ⁸⁸ Cf. Flavius Iosephus, *Ant. Iud.*, XIV, 6 și *Răzb. Iud.*, VIII, 6. Strabon, *Geografia*, XIV, 558, adaugă că Archelaos, care fusese mare preot în Comana Pontului, pretindea că este fiul lui Mithridates al VI-lea Eupator. El a domnit în Egipt, alături de regina Berenice, timp de aproape 6 luni.

- ⁹⁹ Localitate situată la una dintre gurile de răsărit ale Nilului.
- ¹⁰⁰ În această bătălie pe uscat s-a ilustrat pentru prima oară Marcus Antonius, tribun militar în armata lui Aulus Gabinius. Plutarh, *Antonius*, IV.
- ¹⁰¹ La sfârșitul lunii aprilie 55. Gabinius s-a grăbit să se întoarcă în Syria, dar în Egipt a lăsat o puternică garnizoană pentru paza lui Ptolemeu, alcătuită îndeosebi din trupe auxiliare de germani și de galli. Pompeius, după bătălia de la Pharsalus, când s-a îndreptat spre Egipt, spera ca fiul lui Ptolemeu Auletul, care urmasa tatălui său la tron, să-și aducă aminte de ceea ce făcuse el pentru părintele tânărului rege. Dar speranțele i-au fost înșelate. Pompeius avea să fie asasinat chiar de oamenii lăsați de Gabinius pentru paza Ptolemeilor. Vezi mai departe, XLII, 3—4. În mod practic, garnizoana romană lăsată de Gabinius în Egipt, inaugura viitoarea imixtiune a Romei în treburile politice ale Egiptului. Cf. Appian, *Răz. civile*, V, 8, și Cicero, *Pro Rabirio*, passim.
- ¹⁰² Consulatul anului 54 revenise unor candidați care se urau de moarte între ei: Appius Claudius Pulcher era prieten personal cu Caesar și rudă cu fiul mai mare al lui Pompeius; Lucius Domitius Ahenobarbus, era un adversar binecunoscut al triumvirilor. La alegerile precedente pentru consulat (în 55) fusese înfrânt datorită presiunilor silnice ale lui Pompeius și Crassus.
- ¹⁰³ Cicero, *Ad Quint.*, III, 2 observă, cu ironie, că Gabinius, care avusese pretenții la triumf, s-a văzut nevoit să se furișeze noaptea în Roma. Reîntoarcerea lui Gabinius la Roma a avut loc la 28 septembrie 54. Procesul în care se ceruse pedeapsa capitală pentru Gabinius fusese intentat de L. Lentulus, care aparținea partidei vrăjmașe lui Pompeius, Cicero, *Ad Attic.*, IV, 16.
- ¹⁰⁴ Despre procesul lui Aulus Gabinius numeroase detalii se găsesc la Cicero, *Ad Quint.*, III, 3 și *Ad Attic.*, IV, 16, importante pentru cunoașterea echilibrului de forțe politice atunci în joc. Gabinius a fost achitat cu 70 de voturi împotriva a 32.
- ¹⁰⁵ Modul în care Cicero se disculpă de această bruscă schimbare de front în *Ad Quint.*, III, 9 și *Pro Rabirio*, XII, nu a convins

pe nimeni. Cicero pretindea că dorește să trăiască în bună pace cu toată lumea, să nu moară dusmănit de nimeni!

- ¹⁰⁶ Despre decesul Iuliei, în luna septembrie 54 și consecințele dispariției acestei femei, iubită atât de părintele, cât și de soțul ei, a se consulta textele lui Velleius Paterculus, II, 47, 2; Titus Livius, *Perioch.*, CVI; Plutarh, *Pompeius*, LIII și *Caesar*, XXIII.
- ¹⁰⁷ C. Pomptinus fusese guvernator în Gallia. În anul 61 î.e.n. el reprimase o răscoală locală a allobrogilor. Vezi XXXVII, 47. Acest triumf, prin nimic justificat, a fost acordat lui Pomptinus în toamna anului 53, de un grup de senatori ostili lui Caesar, care doreau să întunece gloria faptelor de arme a comandantului suprem din Gallia. Vezi J. Carcopino, *Jules César*², 1965, p. 235.

CARTEA XL

- ¹ Vezi nota 102 la Cartea precedentă.
- ² Cf. Caesar, *Răzb. gallic.* IV, 38: „Numai două triburi din Britannia i-au trimis ostatici, pe cînd celelalte s-au sustras de la această obligație”. Începînd cu cartea XL Dio rezumă cartea V din *Răzb. gallic.*
- ³ Peste 500 de corăbii. Vezi capitolul 2 și 5 din cartea V a Războiului gallic.
- ⁴ Britanni au luptat sub comanda lui Cassivellanus, care deținea comanda supremă a triburilor britannice în lupta împotriva invadatorului roman; aceste lupte, povestite pe larg de Caesar, *op. cit.*, IV, 11—19 sînt foarte pe scurt amintite de Dio. Despre izvoarele cărții XL și raportul între textul lui Dio și cel al lui Caesar, vezi E. Schwartz, *Griechische Geschichtschreiber*, p. 427 și urm.
- ⁵ Relativ la încheierea ostilităților în Britannia, vezi Caesar, *op. cit.*, V, 22—23.
- ⁶ Dio omite să pomenească și numele celui alt șef eburon, Catuvolcos, Caesar, *op. cit.*, V, 24 și 26.

- ⁷ Aceste evenimente dramatice sînt mult mai pe larg și altfel povestite de *Caesar*, *op. cit.*, V, 32—37. După ce Cotta a fost rănit (cap. 35), Sabinus a cerut să aibă o întrevvedere cu Ambiorix. Șeful gal' a acceptat propunerea, dar l-a ucis prin trădare pe Sabinus. Cotta, care refuzase să ia parte la această întrevvedere, a fost ucis ceva mai tîrziu.
- ⁸ Vertico, un nervian care aparținea unei familii de origine nobilă. *Caesar*, *op. cit.*, V, 45.
- ⁹ Aceeași informație se află la *Caesar*, *op. cit.*, și la *Suetonius*, *Caesar*, LXI. Cf. Aulus Gellius, N. A. XVII, 9.
- ¹⁰ *Caesar*, *op. cit.*, V, 48. După *Caesar*, lancea aruncată în turnul de apărare nu a fost observată de către cei încercuiți decît abia după două zile.
- ¹¹ *Caesar*, *op. cit.*, V, 49, mărturisește că a fost înștiințat de însuși Cicero asupra înaintării gallilor.
- ¹² Aceste evenimente din cursul anului 54, povestite de Dio în mare măsură după *Caesar*, în primele zece capitole ale cărții XL sînt relatate și de *Plutarh*, *Caesar* XXIV. Cf. *Suetonius*, *Caesar*, LVIII.
- ¹³ Dio rezumă foarte succint în capitolul 11 din această carte evenimentele care formează subiectul capitolului 53—58 din cartea V a *Războiului gallic*. Principala luptă care s-a dat după ce Q. Cicero a fost despresurat (cap. 52) a fost încăierarea între Titus Labienus și Indutiomar, căpetenia treverilor (vezi V, 57—58): „cînd au aflat acestea, toate trupele eburonilor și ale nervilor, care se adunaseră, se împrăștiară; după aceea, *Caesar* a avut ceva mai multă liniște în Gallia”. Dar liniștea aceasta era numai aparentă.
- ¹⁴ Începînd cu capitolul 12 din cartea XL, Dio întrerupe expunerea sa cu privire la cucerirea Galliei de către romani pentru a intercala povestirea campaniei lui Crassus în Partia. Spre deosebire de *Appian*, care prefera să compună *Istoria* în care îngloba serii întregi de evenimente dintr-o anumită regiune, *Cassius Dio* adoptă, cum reiese și din compoziția cărții XL, metoda expunerii paralele.

Povestirea lui Dio despre campania lui Crassus se cuvine comparată și completată cu povestirile istorice ale lui Appian, *Istoria Romană, Syriaca*. LI și *Războaiele civile*, II, 18. Lucrarea lui Appian, *Despre părți*, menționată de istoric și în *Războaiele civile*, II, 18, nu ni s-a păstrat; Plutarh, *Crassus*, XVI—XXXIII; Strabon, *Geografia*, VI (288) și urm.; XI (510) și urm.; XIV (669); XV (702, 728, 732); XVI (743) și urm.; Flavius Iosephus, *Ant. Iud.*, XIV, 7, 1; XVIII, 2, 4, 8; *Răzb. Iud.*, 1, 8, (8, 13); Iustin, *Epitome*, cărțile XLI—XLII precum și Cicero, *Ad Fam.*, II, 17; *Ad Attic.*, IV, 13; V, 20; VI, 5.

- ¹⁵ Relativ la unele fapte intermediare pînă la plecarea lui Crassus din Italia în toamna anului 54, pe care Dio le omite, intrînd direct în subiect, vezi Plutarh, *Crassus*, XVI, 77, 78, ed. cit.; să ne reamintim însă descrierea plecării lui Crassus din Roma făcută de Dio în XXXIX, 59. Crassus aspira ca prin cuceririle sale în Orient să depășească gloria lui Caesar și să pună mîna pe bogății fabuloase. Dio nu dă aici nici un detaliu asupra drumului urmat de Crassus pînă în Syria, provincie pe care urma s-o guverneze în calitate de proconsul, nici asupra activității lui Crassus după ce a ajuns în Orient. În acest capitol nu pomenește de asemenea nimic despre cupiditatea nestăvilită a proconsulului roman, unul din cei mai bogați oameni din timpul său. Vezi în schimb, mai departe, capitolul 27.
- ¹⁶ Observație similară cu aceea care se află în XXXVIII, 31, unde Dio descrie începutul campaniei lui Caesar în Gallia.
- ¹⁷ Vezi nota 94 al cartea XXXIX.
- ¹⁸ *Talymenos* sau *Kalymenos* denumire pentru înaltul demnitar persan (satrapul) care guverna Mesopotamia.
- ¹⁹ Numele apare în manuscrise cu o grafie deosebită: *Eilakes*, *Silakes* sau *Sillakes* (această ultimă grafie la Plutarh, *Crassus*, XXI).
- ²⁰ Crassus a vîndut ca sclavi pe toți locuitorii orașului, Plutarh *Crassus*, XVII. Se cuvine să menționăm că, spre deosebire de celelalte orașe din regiune, Nicephorium, Carrhae (Harran), Ichniae (Khone), — Zenodotium a fost singura localitate care a opus rezistență.

- ²¹ Plutarh, *Crassus*, XVII, ridică la peste 100 numărul romanilor uciși de Zenodotium.
- ²² Aceeași observație și la Plutarh, *Crassus*, XVII, ceea ce înseamnă că Dio l-a urmat îndeaproape pe Plutarh sau un izvor comun în redactarea acestor capitole; E. Schwartz, RE, III, *Cassius*, p. 1698.
- ²³ Dinastia Arsacizilor a fost întemeiată de un anume Arsakes, căpetenie a parților, triburi înrudite cu daii (sciți), care au năvălit în Partia în cursul secolului al III-lea î.e.n. După Arsakes, toți regii parți și-au atribuit acest nume. Între arsaizi și Antiochos al III-lea (sfârșitul secolului al III-lea î.e.n.) s-au dat numeroase lupte. În 209 parții au zdrobit puterea seleucidă. Ed. Meyer, RE, I, *Arsakes*, p. 1286.
- Parții (populație iranică peste care s-au suprapus triburile scite ale parnilor și dailor), ocupau platourile înalte ale Persiei, porțiuni din teritoriul vechii Medii, precum și câmpia Mesopotamiei; dar teritoriile controlate de parți erau mai vaste încă, întinzându-se de la Amu-Daria pînă la Eufrat și spre Marea Caspică. După destrămarea regatului Seleucid, în secolul al II-lea î.e.n. parții au profitat de situație pentru a încheia un nou regat de tip oriental, cu diferite centre orășenești, care a înglobat în administrația sa și cetățile macedo-grecești, întemeiate în Asia; vezi articolul *Parthia* în CAN, IX, pp. 573—602, întocmit de W. W. Tarn.
- ²⁴ Cf. Xenofon, *Cyropedia*, I, 2 (10), Editura Științifică, București, 1967.
- ²⁵ *Ibidem*.
- ²⁶ Numele comandantului suprem al armatei persane, care aparținea unei familii parte, cu rang regal, Plutarh *Crassus*, XXI; Tacitus, *Anale*, VI, 42. În lupta dintre Orodes și Mithridates (vezi nota 94 la cartea XXXIX) familia acestui Surena trecuse de partea lui Orodes, de la care se bucura de mari avantaje. Plutarh, *Crassus*, XXVI.
- ²⁷ Seleucia pe Tigru a fost înființată în regiunea Babiloniei, pe malul drept al Tigrului, de către Seleucos I (Nikator), numit de Alexandru guvernator al Babilonului. După bătălia de la Ipsos (301

i.e.n.) Seleucia a devenit capitala regatului Seleucid, care s-a întins de la Marea Mediterană pînă spre fluviul Indus. Pînă la cucerirea romană Seleucia a continuat să fie unul din principalele centre comerciale și de transit între Orientul Îndepărtat și Vest.

- ²⁸ Relativ la această deputăție partă vezi *Plutarh, Crassus, XVIII*, precum și *Florus, Epitome, III, 2*. Numele partului care a răspuns în chip îndrăzneț lui Crassus era Vagises. În acest capitol Dio greșeste, făcînd o anticipare. Delegația partă s-a înfățișat ceva mai tîrziu lui Crassus, abia după campania militară din anul 54 î.e.n.
- ²⁹ Cf. *Appian, Războaiele civile, II, 19*: „S-a ajuns la vremuri atît de tulburi încît statul a rămas timp de 8 luni fără consuli”. Cf. *Florus, Epitome, I, 46*; *E. Schwartz, RE., III, Articolul Cassius, p. 1700*.
- ³⁰ Vezi mai sus sfîrșitul capitolului 12 la această carte. Crassus a trecut Eufratul însoțit de șapte din cele opt legiuni pe care le avea cu sine (un număr de legiuni egal cu acela pe care îl avea și Caesar în Gallia) și de 4 000 de călăreți, în primăvara anului 54. Linia fortificată care se întindea de-a lungul rîului Belichos (Belik) pînă la Ichniae (actualul Khones) a căzut fără nici o rezistență. *Plutarh, Crassus, XXIV*.
- ³¹ Așa cum îi propusese regele Armeniei, (Artabazes), aliat al romanilor, împotriva căruia se îndreptase Orodes. Vezi mai sus capitolul 16.
- ³² După Dio, Augarus (Abgarus sau, după o altă grafie, Agbarus al II-lea) era șeful triburilor osroene; *Plutarh, Crassus, XXI* îl numește însă Mariamnes (sau după o altă lecțiune Ariamnes) și îl consideră un șef arab.
- ³³ Relativ la acest șef arab, vezi cartea XXXVI, capitolul 2 și nota 12 la această carte.
- ³⁴ În raport cu rîul Belik, care se varsă în Eufrat și cu amplasamentul orașelor Carrhae (Harran) și Ichniae (Khones), locul acestei bătălii, cunoscută în istorie sub numele de bătălia de la Carrhae, nu este cunoscut. Vezi *Plutarh, Crassus, XXIV, XXVIII—XXXV*. Articolul *Carrhae (Harran)* de *Weisbach RE., X, pp. 2009—2022*. Detaliile referitoare la desfășurarea

bătăliei, la deruta legiunilor romane și la retragerea lui Crassus, înșelat asupra drumurilor de un localnic, spion al parților, sînt diferit expuse de Dio și de Plutarh. E. Schwartz, RE. *Cassius*, p. 1700 atrage atenția asupra apropiierilor între expunerea lui Dio și cea a lui Florus, *Epitome*, I, 46. Bătălia de la Carrhae, în expunerea plină de patetism a lui Dio, a fost comentată de Dieter Timpe, *Die Bedeutung der Schlacht von Carrhae*, Museum Helveticum, 1962, 19/2, pp. 104—130.

- ³⁵ Privitor la faptele de arme săvîrșite de tînărul Publius Crassus în Gallia, vezi ultimele capitole ale cărții precedente. Învingător în Aquitania, cu îngăduința lui Caesar, P. Crassus a sosit în Asia în cursul iernii 54—53 ca să-l sprijine pe tatăl său în campania acestuia împotriva parților. El aducea cu sine un corp de 1000 de cavaleri galli, omagiu pe care proconsulul Galliei îl aducea proconsulului Syriei.

În bătălia care s-a angajat cu parții, Publius comanda aripa dreaptă a frontului roman. Plutarh, *Crassus*, XXVIII.

- ³⁶ Conform unui obicei de ordin religios, parții nu luptau fără lumina soarelui.
- ³⁷ În număr de 4 000, după Plutarh, *Crassus*, XXXVI. Toți acești răniți au fost uciși de către parți.
- ³⁸ C. Cassius Longinus, cvestorul lui Crassus, care zadarnic îl sfătuisse pe proconsul la măsuri de precauție. El a salvat rămășițele legiunilor lui Crassus datorită energiei și cuminenței cu care a acționat după dezastrul final, întîmplat mai tîrziu în iulie 53.
- ³⁹ Despre modul înfiorător în care a fost insultat capul tăiat al lui Crassus la Artaxata, unde Orodes asista la un banchet și la o reprezentație a *Bacchantelor* lui Euripides, vezi Plutarh, *Crassus*, XLIII.
- ⁴⁰ Abia în anul 51 î.e.n.
- ⁴¹ După tragicul sfîrșit al lui Crassus, care se soldase cu pierderea a peste 20 000 de morți și 10 000 de prizonieri, (Plutarh, *Crassus*, XLII), dezastru care a zguduit profund opinia publică romană (vezi între alții, Cicero, *De Divinat.*,

I, 16 și 20) provincia Syria a fost guvernată de C. Cassius Longinus cu titlul de *quaestor pro praetore*.

- ⁴² Acest Pacorus (Pacoros) fusese căsătorit de Orodes cu sora regelui Armeniei, numit Artabazes (Artavasdes), care între timp îi trădase pe romani după înfrângerea suferită și trecuse de partea lui Orodes.
- ⁴³ M. Calpurnius Bibulus, fostul coleg de consulat al lui Caesar din anul 59; propoziția concesivă care urmează „deși un decret interzicea pretorilor și consulilor să preia imediat promagistraturile”, nu redă starea de lucruri exactă. Bibulus se încadra în prevederile legii cu privire la promagistraturi, promulgată în timpul consulatului lui Pompeius din anul 52. Privitor la această lege, vezi mai departe capitolele 46 și 56 din această carte, Cf. T. L i v i u s, *Perioch.*, CVIII.
- ⁴⁴ Aceste evenimente posterioare dezastrului de la Carrhae nu se află relatate la nici un alt istoric grec sau roman. Dio este unica sursă istorică în această privință. O confruntare utilă se poate totuși face cu C i c e r o, *Ad Attic.*, V, 20.
Războiul dintre romani și parți s-a sfârșit în anul 51 î.e.n., în timpul consulatului lui Servius Sulpicius Rufus și M. Claudius Marcellus.
- ⁴⁵ Dintre represiunile sîngeroase ale lui Caesar asupra mișcării de eliberare a gallilor, Dio, după cum singur mărturisește, a menționat doar pe cele mai importante. Începînd cu acest capitol din cartea XL, Dio continuă să rezume evenimentele descrise de C a e s a r în *Războiul gallic*, VI, 2 și urm.
- ⁴⁶ Adică germani, *Războiul gallic*, VI, 2.
- ⁴⁷ Cf. *Războiul gallic*, VI, 7.
- ⁴⁸ C a e s a r, *Războiul gallic*, VI, 7, lămurește altfel situația; hotărîrile lui Labienus au ajuns de îndată la urechea trevelor prin intermediul gallilor care luptau alături de romani.
- ⁴⁹ Cf. *Războiul gallic*, VI, 9.
- ⁵⁰ *Războiul gallic*, VI, 10.
- ⁵¹ Dio, în acest capitol, după ce a menționat în trecut două evenimente importante din cuprinsul cărții VI a *Războiului*

gallic trece direct la rezumarea cuprinsului cărții VI, adică la marea răscoală gallică care a început în ianuarie 52 î.e.n.

- ⁵¹ Cf. Caesar, *Războiul gallic*, VII, 3—8; Plutarh, *Caesar*, XXV și urm.; Florus, *Epitome*, III, 10.
- ⁵² *Războiul gallic*, VII, 10; Plutarh, *Caesar*, XXVI. Din ținutul arvernilor, Caesar, prin văile Ronului și ale Saônei, s-a îndreptat în marșuri forțate spre lingoni, care îi rămăseseră credincioși. Aici se aflau cantonate în lagăre de iarnă 2 legiuni, în fruntea cărora Caesar a intrat în Agendicum (Sens), februarie 52.
- ⁵³ Lăsînd la o parte povestirea despre asediul cetăților Vellaudunum (senoni), Cenabum (carnuți) și Noviodunum (biturigi), capitolul 11—14 din cartea VII a *Războiului gallic*, Dio trece la reproducerea destul de exactă a povestirii lui Caesar despre asediul orașului biturig Avaricum (cap. 17 și urm.), care a căzut după o rezistență eroică de aproape o lună de zile, în aprilie 52. Vezi Jerôme Carcopino, *Jules César*, *op. cit.*, pp. 211—212.
- ⁵⁴ Concomitent, Caesar îl trimisese pe T. Labienus, însoțit de 4 legiuni, spre nord, pentru a ocupa teritoriul actualului Paris (unde locuia tribul gallic al parisilor). Pe insula Senei din mijlocul actualului Paris se afla pe atunci cetatea *Lu-tetia Parisiorum*. Labienus avea o dublă misiune: să țină în frîu pe gallii răsculați și să-i supravegheze îndeaproape pe belgi. Campania lui Labienus din bazinul Senei, amintită de Dio în capitolul 38 al acestei cărți este povestită de Caesar în *Războiul gallic*, VII, 58—62. În acest timp Caesar s-a îndreptat spre ținutul arvernilor (Auvergne) unde spera să cucerească orașul întărit Gergovia, sediul principal al coaliției gallice împotriva cotropitorului roman (primăvara anului 52).
- ⁵⁵ Caesar, *op. cit.*, XXXVI, pretinde că cetățuia era așezată „pe un munte foarte înalt”.
- ⁵⁶ *Ibidem*, 46.
- ⁵⁷ *Ibidem*, 47—52.
- ⁵⁸ *Ibidem*, 63.

- ⁶⁰ Haeduii, pînă atunci aliați credincioși ai romanilor, au fost și ei în vara anului 52 cuprinși de entuziasmul general și de suflul patriotic care se întese în Gallia în urma eșecului lui Caesar la Gergovia. Tînărul Litaviccus, care i-a determinat pe haedui să se răscoale, era căpetenia cavaleriei, *Ibidem*, 54. Plutarh, *Caesar*, XXVI.
- ⁶¹ Masacrul garnizoanei romane de la Noviodunum este povestit de Caesar în *Războiul gallic*, VII, 55.
- ⁶² Loire. Dimpotrivă, *Caesar*, *op. cit.*, VII, 56.
- ⁶³ Vezi conținutul discursului ținut de Vercingetorix în fața coaliției de triburi gallice, reprodus de Caesar, *op. cit.*, VII, 66.
- ⁶⁴ Sub presiunea evenimentelor, Caesar făcuse în adevăr apel la ajutorul germanilor de peste Rin, vezi *op. cit.*, VII, 65.
- ⁶⁵ Localitatea Alesia (Alise, St. Reine, pe masivul Auxois) în vecinătatea orașului Dijon, unde Caesar l-a silit pe Vercingetorix să se refugieze, se afla în ținutul mandubiilor. Din punct de vedere tactic, asediul Alesiei, mare centru cultural și religios al gallilor prezenta anumite avantaje pe care Caesar le expune în capitolul 69 din cartea VII a *Războiului gallic*. Despre asediul Alesiei, vezi și Plutarh, *Caesar*, XXVII. Relativ la lucrările de împresurare a cetății și la tactica și strategia lui Caesar, vezi J. Carcopino, *J. César* (1965), pp. 220—228, unde sînt rezumate cele mai noi date asupra acestui asediu.
- ⁶⁶ Dio urmînd probabil o tradiție care n-a acordat cuvenita atenție evenimentului, trece mult prea repede peste efortul suprem al gallilor de a despresura Alesia și a veni în ajutorul lui Vercingetorix. Capitolul 75 din cartea VII a *Războiului gallic* conține o trecere în revistă, făcută de însuși Caesar, a triburilor de galli care l-au înfruntat la Alesia; foști prieteni sau dușmani dintotdeauna ai romanilor, toți s-au reunit împotriva lui Caesar, sub conducerea arvernilor și haeduilor. Contrar modului său obișnuit de a înfățișa lucrurile, Caesar însuși, impresionat de solidaritatea patriotică care i-a reunit pe galli la Alesia, s-a văzut silit să recunoască adevărul: „Cu

toate acestea, atât de puternică a fost dorința tuturor gallilor de a-și recuceri libertatea și de a-și redobândi vechea glorie militară, încât au uitat și de binefacerile primite și de prietenie și și-au pus tot sufletul și toate mijloacele în slujba războiului" (trad. rom. *ed. cit.*, p. 278). Vezi și J. C a r c o p i n o *op. cit.*, pp. 228—232.

⁶⁷ Descrierea fortificațiilor și a capcanelor de război întinse de Caesar în jurul Alesiei este făcută de însuși C a e s a r în *Războiul gallic*, VII, 72—74. Macheta acestor fortificații la J. C a r c o p i n o, *op. cit.*, p. 223.

⁶⁸ Cf. *Războiul gallic*, VII, 79—88, capitolele în care sînt descrise luptele finale pînă la predarea Alesiei. În cursul ultimei faze a bătăliei pentru Alesia s-au dat trei lupte înverșunate. În expunerea sa, Caesar nu uită să scoată în evidență valoarea militară a lui Caius Trebonius, Titus Labienus și Marcus Antonius, locotenenții săi.

⁶⁹ Această scenă emoționantă a ultimului act din tragedia trăită de galli la Alesia, menționată de F l o r u s, *Epitome*, III, 10 și de P l u t a r h, *Caesar*, XXVII, nu figurează în expunerea lui Caesar. El se mulțumește să noteze pe scurt capitularea lui Vercingetorix alături de capitularea altor fruntași galli, *Războiul gallic*, VII, 89 (trad. rom., *ed. cit.* p. 285).

Vercingetorix a fost lăsat în viață pînă în septembrie 46, dată cînd Caesar și-a sărbătorit triumful asupra regelui Juba, aliat cu forțele pompeiene. Vezi în continuare cartea XLIII capitolul 19 și P l u t a r h, *Caesar*, XXVII. Despre soarta prizonierului gal în toți acești șase ani nu se știe nimic. Cu prilejul căderii Alesiei, Caesar a luat în robie peste 4 000 de galli. Mulți dintre acești prizonieri de război au fost distribuiți ca sclavi soldaților care luptaseră sub zidurile Alesiei. M i c h e l R a m b a u d. *op. cit.*, p. 294, remarcă că niciodată renumita *clementia* a lui Caesar nu și-a găsit loc în Gallia.

⁷⁰ Toamna anului 52 î.e.n., perioadă în care, după toată probabilitatea, Caesar a publicat la Roma cărțile V—VII a *Comentariilor* sale despre *Răzb. gallic*.

⁷¹ Acest Commius, care participase la bătălia din jurul Alesiei, (*Războiul gallic*, VII, 76 îndeosebi), fusese în trecut prieten

cu Caesar, care-l numise „rex” (șef suprem) în ținutul atrebaților. *Răzb. gallic*, IV, 21.

- ⁷² Ca de obicei, din noianul de fapte care au urmat victoriei romane de la Alesia, Dio, în loc să rezume conștiincios relațiile lui Caesar și Hirtius, se mulțumește să releve doar câteva întâmplări, nu din cele mai semnificative. Iarna 52—51 î.e.n. Caesar și-a petrecut-o la Bibracte. Principalul obiectiv urmărit de Caesar era supunerea definitivă a arvernilor și a haedulilor; biturigi și carnuții au fost înfrinți în februarie, 51; capitolele 42 și 43 din cartea XL-a a lui Dio corespund capitolelor 7—21 din cartea a VIII-a a *Răzb. gallic*, scrisă de Hirtius. Aceste capitole conțin foarte pe scurt povestirea expediției de represalii din primăvara anului 51, îndreptată de Caesar împotriva bellovacilor (trib din nord-estul Galliei).
- ⁷³ Eburonii, treverii, senonii, carducii, etc.
- ⁷⁴ Mărturie despre metoda de lucru a lui Dio, care nu s-a mărginit la reproducerea fidelă a *Comentariilor*, E. S c h w a r t z, *Griechische Geschichtschreiber*, ed. cit., p. 430.
- ⁷⁵ 1 martie 50 î.e.n. Despre legea Licinia-Pompeia prin care i se încredințase acest mandat, vezi XXXIX, 33.
- ⁷⁶ Cf. *Răzb. gallic*, VIII, 51—55.
- ⁷⁷ Copilul Iuliei și a lui Pompeius; după Dio, XXXIX, 64, acest copil era o fetiță.
- ⁷⁸ Consulatul anului 54 revenise lui Appius Claudius Pulcher și lui Lucius Domitius Ahenobarbus, dușman personal al triumvirilor. Vezi mai sus cartea XXXIX, capitolul 61 și nota 102 la această carte. Despre amânarea alegerilor de consuli pentru anul 53, prin mijlocirea auspiciilor funeste și a intercesiilor tribuniciene, vezi și C i c e r o, *Ad Quint.*, III, 8 (14); abia în luna a șaptea (după Dio), în a opta (după A p p i a n, *Răzb. civile*, II, 19) au fost aleși consuli pentru anul 53; Cn. Domitius Calvinus și M. Valerius Messala. Acesta din urmă a contracandidat împotriva lui L. Memmius, care era susținut de Caesar. În tot cursul anului 54, Pompeius sperase neîncetat că va fi ales dictator și că i se va încredința puterea supremă, A p p i a n, op. cit., II, 19—20.

- ⁷⁹ Despre starea de lucruri atunci actuală la Roma, Cicero, *Ad Attic.*, IV, 14 și 16; Cf. Plutarh, *Caesar*, XXVIII, *Pompeius*, LIV; *Cato Minor*, XLVII. Comentariul asupra situației la Miltner, articolul *Pompeius* din RE, XXIV, 1952, pp. 2158—2160.
- ⁸⁰ Aceleași evenimente, însă în mod tendențios, sînt expuse de Cicero, mult mai pe larg în *Pro Milone*, VIII—X. Cf. Appian, *Răzb. civile*, II, 20—21.
- ⁸¹ În capitolul 46, cu privire la promagistraturi.
- ⁸² După Caesar, *Răzb. gallic*, VII, 90, douăzeci de zile.
- ⁸³ Marcus Calpurnius Bibulus, viitorul guvernator al Siriei. Vezi mai sus nota 43. Bibulus era sprijinit de M. Cato. Intervenția lui Bibulus a avut loc în februarie 52.
- ⁸⁴ Cf. Plutarh, *Pompeius*, LIV; *Cato Minor*, XLVII; Appian, *Răzb. civile*, cap. 23 (trad. rom., p. 109): „Pompeius a fost primul consul care a avut la dispoziția sa două neamuri din cele mai mari, o armată, bani și, deoarece era fără coleg, o autoritate deplină în Roma“.
- ⁸⁵ Aceasta era cea de-a cincea căsătorie a lui Pompeius. Cornelia, fiica lui Metellus Scipio, fusese soția lui P. Crassus, căzut în bătălia de la Carrhae. Luînd în căsătorie pe Cornelia, Pompeius refuzase oferta lui Caesar de a se căsători cu Octavia, o nepoată a lui Caesar. Acest gest semnificativ echivala cu o sfidare față de proconsulul Galliciei. Vezi J. Carcopino, *Jules César*, p. 234.
- ⁸⁶ Alături de această *rogatio de ambitu* (proiect de lege cu privire la luarea de mită) o altă *rogatio*, de cea mai mare importanță încă, prezentată de Pompeius la începutul anului 52, era aceea *de vi* (cu privire la asasinarea cetățenilor). Ambele proiecte de lege au devenit legi în februarie 52. *Lex Pompeia de vi*, îi îngăduia lui Pompeius, de acord cu Caesar de altfel (*Răzb. gallic*, VII, 1), să-l nimicească pe Milo, pe care altădată el personal îl încurajase împotriva lui Clodius. Vezi XXXIX, 8.
- ⁸⁷ Acest proces celebru s-a deschis în zilele de 4 și 5 aprilie. Pledoaria lui Cicero *Pro Milone* a fost ținută în ziua de 8

aprilie. Asupra împrejurărilor în care s-a desfășurat procesul vezi *Comentariul* lui Asconius (Orelli, pp. 38—42).

- ⁶⁸ Tribunii Q. Pompeius Rufus și L. Munatius Plancus. Vezi mai sus cap. 49 la această carte. Despre aceste procese, vezi Plutarh, *Pompeius*, LV și *Cato Minor*, XLXIII. Cu privire la alte condamnări, Appian, *Răzb. civile*, II, 24. De consultat și *Comentariul* lui Asconius la *Pro Milone*, Orelli, 32.
- ⁶⁹ Vezi mai sus capitolul 52.
- ⁷⁰ Vezi mai sus capitolul 46.
- ⁷¹ Cu privire la această măsură vezi mai sus capitolul 51. Conform unei legi mai vechi, recunoscută de Sulla (din 342, T. Livius, VII, 42) nici un consul nu avea dreptul să se prezinte din nou la alegerile consulare decît după un interval de zece ani. Pompeius, pentru a treia oară consul în anul 52, era primul care încălca aceste dispoziții. Cu ajutorul tribunilor plebei (legea celor 10 tribuni) el obținuse și pentru Caesar îngăduința unei candidaturi excepționale pentru consulat (primăvara anului 52). Totuși, această favoare, acordată de Pompeius din prudență mai degrabă decît din lealitate, nu a înlăturat cu nimic mersul dezbinării inevitabile între Pompeius și Caesar. Proconsulul Galliei nu avea nici un interes să-și depună *Imperium proconsulare* din Gallia pentru a redeveni consul pe timp de un an. Plutarh, *Pompeius*, LV; Suetonius, *Caesar*, XXVIII.
- ⁷² Vezi XXXVIII, 13.
- ⁷³ Relativ la candidatura lui Marcus Cato pentru anul 51 î.e.n. Cf. Plutarh, *Cato Minor*, XLIX.
- ⁷⁴ Servius Sulpicius Rufus și M. Claudius Marcellus. Despre alegerile consulare pentru anul 51, afară de Plutarh, *Cato Minor*, XLIX. Cicero, *Ad Attic.*, IV, 11 și Appian, *Răzb. civile*, II, 25.
- ⁷⁵ Nu se cunoaște cu exactitate care era termenul cînd expira promagistratura lui Caesar. În principiu, comanda lui Caesar în Gallia înceta la 1 martie 50. Vezi mai sus XXXIX, 33 și nota 44 la această carte. Cf. T. Livius, *Perioch.*, CVIII; Appian, *Răzb. civile*, II, 25—26; Suetonius, *Caesar*,

- XXVIII—XXIX. Marcellus propunea, de asemenea, ca Caesar să nu fie exceptat de la legea care prevedea obligativitatea prezenței la Roma a unui candidat pentru alegerile consulare. Vezi mai sus cap. 56.
- ⁹⁶ După Appian, *op. cit.*, 26, acest Caius Claudius Marcellus era un nepot de frate al lui Marcus Marcellus, consulul din anul 51. După Suetonius, *Caesar*, XXIX, Caius și Marcus erau veri. Colegul său de consulat a fost Aemilius Paulus, frate cu viitorul triumvir Lepidus.
- ⁹⁷ Despre tensiunea sporită dintre Caesar și Pompeius de la sfârșitul anului 51, despre duplicitatea atitudinii lui Pompeius, care făcea tot ce-i stătea în putință ca să submineze autoritatea lui Caesar de îndată ce acesta ar fi reintrat în viața particulară, vezi Răzb. gallic, VIII, 53; Appian, *op. cit.* și Cicero, *Ad Fam.* VIII, 8 (9).
- ⁹⁸ C. Scribonius Curio era un tânăr aristocrat deosebit de înzestrat însă încurcat în datorii din care nu mai găsea scăpare. Despre C. Curio, vezi și Plutarh, *M. Antonius*, 2 și 3.
- ⁹⁹ Acest capitol se cuvine completat cu informațiile mai ample date de Appian, *Răzb. civile*, II, 27.
- ¹⁰⁰ Dio expune extrem de sumar fapte deosebit de importante din evoluția luptei care a început între Caesar și Pompeius. După bătălia de la Alesia, Caesar și-a dat bine seama că această victorie de prestigiu era departe de a rezolva situația în Gallia, care fremăta încă sub jugul roman. Din Plutarh, *Caesar*, XXIX aflăm că Caesar fără să renunțe la oferta de a-și pune în lipsă candidatura la alegerile consulare din 49 pentru anul 48 (vezi mai sus cap. 56), ceruse și prorogarea puterii sale proconsulare în Gallia pînă în anul 49. Consulii Servius Sulpicius Rufus și M. Claudius Marcellus nu au înfățișat însă această cerere Senatului. Marcellus, pretextînd inutilitatea acestei cereri, căci după înseși rapoartele lui Caesar, Gallia fusese „pacificată”, a propus ca puterea proconsulară a lui Caesar să ia sfârșit, așa cum fusese prevăzut de *Lex Vatinia*, la 1 martie 50. Această propunere, făcută în primăvara anului 51, a stîrnit o mare emoție și nu a găsit ecou favorabil la colegul de consulat al lui

Marcellus, *Răzb. gallic*, VIII, 53. În primăvara anului următor, adică în 50, succesorul lui M. Marcellus, consulul C. Marcellus (vezi mai sus nota 96), a redeschis problema înlocuirii lui Caesar la comanda Galliei; Appian, *Răzb. civile*, II, 26—27 și Cicero, *Ad Fam.*, VIII, 11 (3). Cu acest prilej Curio găsi că a sosit momentul să dea cărțile pe față și, printr-o *intercessio* tribuniciană (toamna anului 50) împiedică realizarea planurilor Senatului, inspirate și, în taină, sprijinite de Pompeius. Cf. Plutarh, *Pompeius*, LVIII și *Caesar*, XXX.

- ¹⁰¹ L. Aemilius Paullus, pe care Caesar îl cumpărase cu bani grei (1500 de talanți, după Appian, *op. cit.*, 26) Cf. Plutarh, *Caesar*, XXIX.
- ¹⁰² Vezi *Răzb. gallic*, VIII, 54. Plutarh, *Pompeius*, LVI, așază însă toate aceste manevre după boala lui Pompeius, în timpul convalescenței acestuia; Appian, *op. cit.*, 28—29 chiar în timpul bolii, eventual înainte; Cf. Cicero, *Ad Fam.*, II, 17 (5).
- ¹⁰³ În felul acesta Caesar, sub aparența legalității, și-a întărit considerabil forțele militare de care era perfect conștient că va avea în curînd nevoie.
- ¹⁰⁴ Povestirea lui Dio este aici în concordanță cu relatările lui Appian, *Răzb. civile*, II, 31 și Plutarh, *Pompeius*, LVIII și LIX. Cf. Cicero, *Ad Attic.*, VII, 4 (2).

CARTEA XLI

- ¹ Cartea XLI continuă nemijlocit cartea XL. Dio se referă în primul capitol din această carte la fuga lui C. Curio la Caesar, după furtunoasa ședință a Senatului, în care C. Marcellus îl invitase pe Pompeius să pornească în fruntea legiunilor sale împotriva lui Caesar (6 dec. 50).
- ² Consulii aleși pentru anul 49 î.e.n. erau Caius Claudius Marcellus și L. Cornelius Lentulus Crus. Apariția neașteptată a lui Curio la ședința inaugurală a Senatului, convocată de noii consuli, a produs multă rumoare. Vezi *Caesar*, *Răzb. civil*,

- I, 1 și urm., Appian, *Răzb. civile*, II, 32; Plutarh, *Antonius*, V. Interesante sînt și amănuntele date în această privință de Cicero, *Ad Fam.*, XVI, 1 (1).
- ³ În locul votului nominal obișnuit s-a procedat la o votare rapidă (*per discessionem*), care consta în deplasarea acelor ce-și dădeau consimțămîntul spre partea unde se afla cel ce înfățișa și susținea proiectul de lege.
- ⁴ Q. Cassius Longinus care a jucat ulterior un rol de seamă în cursul războiului civil. Cf. Caesar, *Răzb. civil*, 2. El era fratele lui Caius Cassius Longinus, cvestorul lui Crassus. Vezi nota 38 la cartea XI.
- ⁵ Caesar, conform acestei hotărîri luate de Senat la 4 ianuarie 49 î.e.n., era în mod oficial înlăturat de la comanda supremă a trupelor din Gallia. În locul lui a fost numit Lucius Domitius Ahenobarbus, care s-a și grăbit să se îndrepte spre Ravenna, regiune, unde se afla Caesar. Lucius Domitius era însoțit de patru legiuni de curînd recrutate. Plutarh, *Antonius*, V.
- ⁶ Cu acest prilej, așa cum aflăm din Caesar, *Răzb. civil*, I, 5. Senatul a recurs la un *senatus consultum ultimum* pentru „salvarea patriei”.
- ⁷ Ariminium, actualul Rimini, în preajma Rubiconului.
- ⁸ Cf. Appian, *Răzb. civile*, II, 35; Plutarh, *Caesar*, XXXI—XXXII; *M. Antonius*, V, și mai cu seamă, propria relatare justificativă a lui Caesar din cap. 6—8 ale cărții întii din *Răzb. civil*. Dio omite să povestească trecerea Rubiconului de către Caesar (12 ianuarie 49), după cum suprimă de altfel și o sumedenie de alte amănunte referitoare la marșul lui Caesar spre sud. Povestirea prescurtată a lui Dio se cuvine completată cu detaliile care se găsesc la Appian și Caesar (*op. cit.*), precum și cu știrile pe care le aflăm din biografiile lui Caesar și Marcus Antonius, de Plutarh și din biografia *Caesar* scrisă de Suetonius. Despre conținutul acestui capitol în raport cu alte izvoare istorice, vezi E. Schwartz, *Cassius*, în RE, III, p. 1700—1701. Despre omisiuni și inexactități, același, *Griech. Geschichtschreiber*, ed. cit., p. 430—434.

- ⁹ Titus Labienus, locotenentul lui Caesar, care purtase pe umerii săi răspunderi grele în cursul războiului de cucerire a Galliei. Despre trădarea lui Labienus, vezi și Plutarh, *Caesar*, XXXIV.
- ¹⁰ Cf. Caesar, *Răzb. civil*, I, 8—9 și Cicero, *Ad Fam.*, XVI, 12.
- ¹¹ Data plecării lui Caesar spre Campania o cunoaștem din Plutarh, *Caesar*, LVI (2): 17 ianuarie 49 (sărbătorile Dionysiilor). Pompeius nu a mai așteptat reîntoarcerea solilor trimiși la Caesar. Cf. Appian, *Răzb. civile*, II, 37 și Plutarh, *Caesar*, XXX.
- ¹² Cf. Caesar, *Răzb. civil*, I, 14, relativ la panica de la Roma; Lucan, *Phars.*, I, 469—472; 481—484; II, 30—33; 68—233. Lucan este foarte aproape în expunerea sa de Dio. E. Schwartz, *op. cit.*
- ¹³ După ce a trecut grabnic peste marșul lui Caesar spre sud, Cassius Dio preferă să insiste supărător de mult, pe un ton specific retorismului de școală, asupra scenelor emoționante care s-au petrecut la Roma, odată cu plecarea lui Pompeius; Cicero, care nu l-a urmat imediat pe Pompeius, într-un grup de scrisori adresate lui Atticus (clasate în cărțile VII și VIII), califică retragerea lui Pompeius drept „o derută rușinoasă”. În realitate, deși dorea mai presus de orice să-și mențină înțufietatea, Pompeius nu era încă pregătit din punct de vedere militar ca să-l întâmpine pe Caesar, care înainta cu o iușeală fulgerătoare. Cf. Florus, *Epitome*, II, 13 (20); Lucan, *Phars.*, II, 691—693. Comparația dintre Cassius Dio, epitomatorul Florus și poetul Lucan, cu privire la modul în care acești trei scriitori au relatat războiul civil dintre Caesar și Pompeius, duce la concluzia folosirii unei surse comune, diferită de expunerea lui Caesar. După E. Schwartz, *op. cit.*, această sursă nu este alta decât Titus Livius. Pentru cuprinsul cărților XLI și XLII din *Istoria romană* a lui Cassius Dio, o verificare comparativă cu textul *Pharsaliilor* lui Lucan este de cel mai mare interes.
- ¹⁴ Cf. Plutarh, *Caesar*, XXXIII—XXXIV.

- ¹⁵ După mărturia lui *Caesar*, *Răzb. civil*, I, 16, acești soldați erau ocupați cu distrugerea unui pod. *Lucius Domitius Ahenobarbus*, care nu era altul decât succesorul lui *Caesar* la comanda supremă a Galliei (vezi mai sus, nota 5) se închisese împreună cu trupele pe care le avea (12 cohorte, respectiv 4 000 de oameni; 30 de cohorte după *Plutarh*, *op. cit.*), în orașul *Corfinium* (Pentima) din regiunea pelignilor. Lupta de la *Corfinium* s-a dat între 15 și 21 februarie 49. *Appian*, *Răzb. civile*, II, 32. Despre această bătălie, *Caesar*, *op. cit.*, cap. 15—18 și *Cicero Ad Attic.*, VIII, 6 și 14.
- ¹⁶ În regiunea munților *Abruzzi*.
- ¹⁷ *Caesar*, *Răzb. civil*, I, 23; *Appian*, *Răzb. civile*, II, 38; *Titus Livius*, *Perioch.*, CIX. După *Plutarh*, *Caesar*, XXIV, (3), *Domitius* a făcut o tentativă de sinucidere. Mărinimia calculată a lui *Caesar* a avut efectul scontat: contingentele de curind recrutate pentru cauza lui *Pompeius*, cât și orașele italiice treceau hotărât de partea lui. Până și *Cicero* în *Ad Attic.*, VIII, 9 (3) laudă atitudinea înțelegătoare a lui *Caesar*.
- ¹⁸ La apelul lui *Pompeius*, după câte aflăm din *Cicero*, *Ad Attic.*, IX, 9 (2), au răspuns majoritatea cetățenilor din Orient și din insule (*Tyrul*, *Sidonul*, *Miletul*, *Smyrna*, *Lesbosul*, *Chios*, *Rhodos* etc.). Toate aceste cetăți maritime au trimis corăbii la *Brundisium*. Aici *Pompeius* se afla în fruntea a 50 de cohorte, respectiv 30 000 de oameni. *Dio* omite însă să menționeze etapele parcurse de *Pompeius* după plecarea acestuia din *Roma*: *Capua*, *Luceria*, *Canusium* și *Brundisium* (*Caesar*, *Răzb. civil*, I, 20—23). *Consulii*, însoțiți de senatori, au plecat de la *Brundisium* spre *Dyrrachium* la 4 martie 49. *Cicero*, *Ad Attic.*, IX, 6 (3). Cf. *Caesar*, *Răzb. civil*, I, 25.
- ¹⁹ *Caesar*, *Răzb. civil*, I, 24. Acestea nu au fost însă singurele încercări ale lui *Caesar* de a ajunge la o înțelegere cu *Pompeius*. Vezi mai departe *Caesar*, *op. cit.*, 26 și *Cicero*, *Ad Attic.*, VIII, 9 (4) despre alte încercări făcute de *Caesar* în vederea stabilirii unor întrevederi cu *Pompeius*. În realitate, *Caesar* știa foarte bine că *Pompeius* nu va accepta nici una dintre propunerile sale, dar dorea să arate opiniei publice că a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a evita războiul civil.

- ²⁰ În acest capitol din cartea XLI nu se găsește nici un cuvânt relativ la măsurile luate de Caesar pentru a-l împiedica pe Pompeius să părăsească portul; despre aceste măsuri vezi însă Caesar, *Răzb. civil*, I, 27—28.
- ²¹ Cicero, *Ad Attic.*, VIII, 9 (3).
- ²² La 18 martie 49.
- ²³ Sau Perpenna, fost consul în anul 92 și censor în 86 alături de L. Marcius Phillipus, a murit în vîrstă de 98 de ani. Despre Perpenna (numele aparține unei ilustre familii etrusce) Valerius Maximus, VIII, 13 (4) și Plinius, *Nat. His.* VII, 156. Cuvintele lui Dio: „după cum am specificat” se referă la un pasaj pierdut din opera sa.
- ²⁴ În prealabil, Caesar avusese grijă, printr-o scrisoare deosebit de abilă, să-l invite pe Cicero să treacă de partea sa. Cicero, *Ad Attic.*, IX, 16. Fostul consul, care nu plecase încă din Italia, s-a văzut pus într-o mare încurcătură față de elogiile prin care Caesar îi măgulea orgoliul.
- ²⁵ Senatul fusese convocat în Cîmpul lui Marte pentru ziua de 1 aprilie 49, prin grija lui Q. Cassius Longinus și a lui Marcus Antonius, încă înainte de sosirea lui Caesar. Dacă judecăm situația după relatările lui Dio însuși (vezi mai sus, cap. 2), senatorii rămași la Roma erau foarte puțini la număr.
- ²⁶ Conținutul discursului ținut de Caesar în fața Senatului dezcompletat se află redat, în punctele lui esențiale, de însuși Caesar, *Răzb. civil*, I, 32. Vezi notele la acest capitol în trad. rom., ed. cit., p. 519.
- Cu privire la modul cum senatorii au refuzat să alcătuiască solia pe care Caesar intenționa s-o trimită în Macedonia, la Pompeius, vezi Caesar, *Răzb. civil*, îndeosebi nota 164 la p. 520.
- ²⁷ Intenția lui Pompeius era aceea de a institui o blocadă pentru înfometarea Italiei, Cicero, *Ad Attic.*, IX, 7, 4; cea dintîi grijă a lui Caesar a fost, așadar, să asigure aprovizionarea Peninsulei Italice. Q. Valerius a fost trimis în Sardinia; C. Curio în Sicilia; Lucius Aelius Tubero, (propretor pentru 48) în Africa, pentru a ocupa prin forță militară aceste provincii și a asigura transporturile de grîne. Caesar, *Răzb. civil*, I, 30—31.

- ²⁸ Despre distribuțiile în bani și alimente, făcute de Caesar în anul 45, vezi Suetonius, *Caesar*, XXXVII, ed. cit. Cu privire la împlinirea făgăduielii lui Caesar, vezi cartea XLIII, cap. 21.
- ²⁹ În această privință vezi explicația lui Caesar din *Răzb. civil*, I, 33, neclară de altfel, și nota 165 la acest capitol din ed. cit., p. 520. Cf. Plutarh, *Caesar*, XXXV.
- ³⁰ După Appian, *Răzb. civile*, II, 41, era interzis „sub blestem public” ca cineva să se atingă de acești bani, depozitați în templul lui Saturn încă de pe vremea invaziei gallilor în Italia. Excepție făcea doar necesitatea ivită odată cu o nouă invazie gallică. Bani depozitați erau sub formă de lingouri de metal prețios, aur și argint, a căror valoare este citată de Plinius, în *Nat. His.*, XXXIII, 17; lingourile au fost transformate de Caesar în monedă. Acești bani îi erau strict necesari lui Caesar, care dorea să-și țină cuvântul dat cu privire la plata soldelor, a rechizițiilor de grâne și a distribuției de sesterți pe care o făgăduise plebei.
- ³¹ Sardinia era guvernată de M. Aurelius Cotta, prieten personal al lui Pompeius. Împotriva lui Cotta, așa cum am arătat la nota 27, a fost trimis Q. Valerius Orca, însoțit de o legiune; Sicilia, unde se afla Marcus Cato, în calitate de guvernator, a fost ocupată fără lupte de cele trei legiuni comandate de C. Curio. Cato a plecat de îndată spre Pompeius, refuzând să facă vărsări de sânge. Vezi Caesar, *Răzb. civil*, I, 30 și notele la acest capitol din ed. cit., p. 518.
- ³² Despre Aristobul, adus la Roma de Pompeius, vezi XXXVII, 15 și 16. Cf. Flavius Iosephus, *Antiqu. Iud.*, XIV, 123.
- ³³ Plecarea lui Caesar în Spania a avut loc la un interval de o săptămână de la intrarea sa în Roma, și-anume în zilele de 7—8 aprilie 49. Nu este exact că Caesar „a încredințat Roma și teritoriul Italiei lui M. Antonius”. Conducerea Romei a fost încredințată de Caesar lui M. Aemilius Lepidus, în calitate de prefect al orașului, iar comanda militară a tuturor trupelor cesariene, cîte au rămas în Italia, a fost dată lui Antonius. Appian, *op. cit.* În același capitol din Appian se pot citi și alte măsuri luate de Caesar în ajunul plecării sale către Spania, care

pot fi completate cu amănunte din biografiile *Caesar*, XXXV—XXXVI și *Antonius*, VI—VII, scrise de *Plutarh*.

- ³⁴ *Caesar* în *Răzb. civil*, I, 34, indică legăturile pe care massalioții le aveau cu Pompeius. Însoțit de o mică flotă de război, spre Massalia se îndrepta între timp și L. Domitius Ahenobarbus, lăsat în libertate de Caesar după lupta de la Corfinium. Ulterior, Domitius a fost numit de massalioți comandantul suprem al operațiilor de apărare împotriva lui Caesar (*op. cit.*, I, 36).
- ³⁵ Caius Trebonius, fostul legat al lui Caesar din anul 54 și Decimus Iunius Brutus Albinus (despre acesta din urmă, vezi nota 60 la cartea XXXIX); *Ibidem*.
- ³⁶ *Ibidem*. Acest C. Fabius, de asemenea, un fost legat al lui Caesar din anul 54, este pomenit în *Răzb. gallic*, V, 24. În VIII, 54, Hirtius ne informează că Fabius a avut o misiune specială de îndeplinit în ținutul haeduilor (iarna anului 50—49 î.e.n.). După cum Caesar însuși mărturisește în *Răzb. civil*, *loc. cit.*, C. Fabius a fost apoi trimis în mare pripă în Iberia.
- ³⁷ Lucius Afranius, fostul consul din 60 (vezi cartea XXXVIII, cap. 49) deținea încă din timpul celui de al doilea consulat al lui Pompeius (55 î.e.n.) guvernământul în Hispania Citerior; el era un om devotat lui Pompeius, alături de care luptase pe vremea războiului cu Sertorius. A fost ucis de cesarieni după bătălia de la Thapsus (vezi cartea XLIII, cap. 12); Marcus Petreius nu este altul decât generalul care l-a învins pe Catilina în bătălia de la Pistoria (vezi cartea XXXVII, cap. 40); după Thapsus, Petreius s-a sinucis (cartea XLIII, cap. 8) odată cu regele Iuba.
- ³⁸ Ilerda (Lerida) localitate în Catalonia, pe malul râului Sicoris, un afluent al Hebrului.
- ³⁹ Această campanie din Iberia este povestită pe larg de Caesar, cu numeroase detalii, în *Răzb. civil*, I, 37—52. În cap. 52, Caesar recunoaște impasul în care se afla în urma blocadei instituite de pompeieni. Plutarh, în comparație cu Dio, se referă la campania din Iberia numai în câteva rânduri, pe care le putem citi în capitolul XXXVI al biografiei *Caesar*. Cf. *Appian*, *op. cit.*, 42.

- ⁴⁰ Cf. C a e s a r, *Răzb. civil*, I, 53; familia lui Afranius primea, în acest timp, din toate părțile felicitări. Mulți dintre acei care ezitaseră de partea cui să treacă, au plecat pe dată la Pompeius. Cicero le luase însă înainte, căci se îmbarcase pentru Thessalonic încă de la 7 iunie 49, C i c e r o, *Ad Fam.*, XIV, 7 (2); despre chinurile sufletești prin care trecea, în 49, nehotărîtul Cicero, vezi *Ad Attic.*, IX, 1, (6)—7 (10); X, 8 (12). El s-a îmbarcat spre Orient de la Formiae. Referitor la acest moment de triumf pentru pompeieni, vezi Titus Livius, *Perioch.*, CX; L u c a n, *Phars.*, III, 553—557; 761.
- ⁴¹ Descrierea bătăliei navale din fața Massaliei, la C a e s a r, *op. cit.*, I, 56—58. Appian nu pomenește nimic despre această bătălie care s-a dat lângă Frioul, la sfîrșitul lunii iunie 49.
- ⁴² Acest capitol din cartea XLI a *Istoriei* lui Dio rezumă pe scurt, evenimentele descrise de Caesar în cartea I a *Răzb. civil*, în capitolele 71—87 (sfîrșitul cărții întîi); rezumatul corespunzător făcut de A p p i a n, în *Răzb. civil*, II, 42—43 este însă mai precis, mai metodic făcut, dacă îl comparăm cu expunerea lui Dio.
- ⁴³ Această regulă de conduită Caesar a respectat-o după toate victoriile pe care le-a reputerat.
- ⁴⁴ Baetica, împreună cu Lusitania făceau parte din Hispania Ulterior (sud-vestul Spaniei).
- ⁴⁵ Marcus Terentius Varro, binecunoscutul scriitor și om de știință roman. Și el făcuse parte în trecut din statul-major al lui Pompeius, luptînd alături de acesta încă de pe vremea războiului împotriva piraților (63—62 î.e.n.). Deși pompeian convins, Varro era apreciat și de Caesar. Cu puțin înainte de a muri, Caesar i-a încredințat organizarea și conducerea unei mari biblioteci din Roma. Varro s-a stins foarte tîrziu din viață, în timpul lui Augustus (anul 25 î.e.n.) Despre Varro, vezi N. I. B a r b u și c o l e c t i v, *Istoria literaturii latine*, ed. cit., pp. 490—502. Cf. C a e s a r, *Răzb. civil*, II, 17 și urm.
- ⁴⁶ Vezi mai sus, cartea XXXVII, cap. 52 și nota 157 la această carte.

- ⁴⁷ Cf. C a e s a r, *Răzb. civil*, II, 21, Tarraco (azi Tarragona) era principalul oraș din Hispania Citerior (nord-estul Spaniei), denumită și Hispania Tarraconensis.
- ⁴⁸ Acest capitol rezumă evenimentele povestite de Caesar în *Răzb. civil*, II, cap. 1—22. Massalia, după ce a rezistat toată vara blocatei pe uscat, instituită de cesarieni, a capitulat abia la sfârșitul lunii octombrie 49.
- ⁴⁹ Știri despre această răzmeriță, care a izbucnit în luna noiembrie la Placentia, se găsesc și la S u e t o n i u s, *Caesar*, LXIX și la A p p i a n, *Răzb. civile*, II, 47. Appian rezumă, în câteva cuvinte, discursul ținut de Caesar cu acel prilej, dar Cassius Dio, după obiceiul său, compune un lung discurs în care, probabil, dezvolta și unele idei originale ale lui Caesar. În *Răzb. civil*, Caesar nu pomenește însă nimic despre Placentia.
- ⁵⁰ Răzmerița pornise îndeosebi de la soldații legiunii a IX-a.
- ⁵¹ Adică germani.
- ⁵² Ca și în alte discursuri compuse de Dio, opoziția sofistică „natură-convenție” revine destul de des și în acest discurs.
- ⁵³ Cf. cartea XLIII, 1 și A p p i a n, *Răzb. civile*, II, 48.
- ⁵⁴ Adică în anul 48. Pentru anul 48, Caesar s-a ales pe el însuși consul, luându-și drept coleg pe Publius Servilius Isauricus (fiul fostului consul cu același nume).
- ⁵⁵ Principalele texte despre activitatea lui Caesar la Roma de la sfârșitul anului 49 sînt: C a e s a r, *Răzb. civil*, III, 1—2 și A p p i a n, *Răzb. civile*, II, 48. Această activitate, în cea mai mare măsură legislativă, desfășurată de Caesar la adăpostul titularii de dictator, n-a durat decît 11 zile. C a e s a r, *op. cit.* și P l u t a r h, *Caesar*, XXXVII. În acest scurt interval de timp, el a numit și schimbat pe guvernatorii provinciilor, răsplătind astfel bunele servicii care îi fuseseră aduse de partizanii săi. Decimus Brutus, de pildă, a fost numit guvernator în Gallia. A p p i a n, *op. cit.*
- ⁵⁶ În legătură cu reglementarea relațiilor dintre creditori și datornici din acea vreme, vezi C a e s a r, *Răzb. civil*, III, 1 (ed. cit., p. 443) și nota 5 la această carte.

- ⁵⁷ Cu prilejul primei sale treceri prin Roma, Caesar golise tezaurul public depus în templul lui Saturn (vezi mai sus, nota 30); acum, pentru a face față nevoilor tot mai mari ale războiului, a adunat și toate ofrandele sacre din temple, pe care le-a trimis la topit, pentru a bate apoi monedă.
- ⁵⁸ Vezi mai sus, nota 31.
- ⁵⁹ Paralel cu A p p i a n, *Răzb. civile*, 44, Dio în capitolele 41—42 din cartea XLI rezumă, la rîndul lui, povestirea lui C a e s a r din *Răzb. civil*, II, 23—44.
- ⁶⁰ Lucius Sextus Caesar era rudă cu Caesar. A fost ucis de Caesar la sfîrșitul campaniei africane.
- ⁶¹ Aspis: Clupeia (în apropierea Kelibiei), oraș pe țărmul de nord al Africii.
- ⁶² Publius Attius Varus, guvernatorul Africii, devotat cauzei lui Pompeius. Despre felul cum Varus ajunsese *legatus pro praetore* în Africa, în locul lui L. Aelius Tubero, vezi C a e s a r, *Răzb. civil*, I, 31.
- ⁶³ Iuba era fiul lui Hiempsal al II-lea, regele Numidiei de Est și al Getuliei. De la C a e s a r, *Răzb. civil*, I, 6 aflăm că în anul 49 î.e.n., la începutul conflictului între Caesar și Pompeius, la propunerea pompeienilor, Iuba fusese declarat „aliat și prieten al poporului roman”. Dimpotrivă, Caesar îl declarase „inamic al poporului roman”.
- ⁶⁴ Cf. C a e s a r, *Răzb. civil*, II, 41.
- ⁶⁵ *Ibidem.* 42, C. Curio a murit eroic, conștient de vina ce-o avea; el nimicise două legiuni din cele trei care îi fuseseră încredințate de Caesar (20 august 49). Sfîrșitul lui Curio a fost cîntat de L u c a n în *Phars.*, IV, 793 și urm.
- ⁶⁶ Nu aceasta este și părerea lui Caesar (*op. cit.* 44). Varus a fost silit de Iuba să refuze azilul cerut de trupele lui Curio, care se refugiaseră la el. Despre expediția și sfîrșitul lui Curio vezi și A p p i a n, *Răzb. civile*, II, 42—46.
- ⁶⁷ Bocchus al II-lea și Bogud erau „regii” Mauretaniei, regat care se întindea spre est de Numidia. Vezi harta de la finele volu-

mului. Bocchus stăpînea estul Mauretaniei, iar Bogud, vestul, care se întindea între aşezarea Mulucha şi ocean.

- ⁶⁸ Bătălia de la Pharsalus. Magistrăţii anului 48, aleşi la Roma, au funcţionat concomitent cu magistrăţii anului 49, care l-au însoţit pe Pompeius la Thessalonic; aceştia din urmă au continuat în mod pur formal îndatoririle ce le reveneau, cu titlul de promagistraţi.
- ⁶⁹ Publius Servilius Isauricus, fiul consulului cu acelaşi nume din anul 79 (P. Servilius Vatia Isauricus), care a luptat împotriva piraţilor, înaintea lui Pompeius; vezi nota 50 la cartea XXXVI. Prieten personal al lui Caesar, Servilius a apărat interesele acestuia în Italia atîta vreme cît Caesar a fost ocupat în luptele din Grecia şi din Egipt. În anul 46 a fost numit guvernator al Asiei.
- ⁷⁰ Cf. Appian, *Răzb. civile*, II, 48 şi Caesar, *Răzb. civil*, III, 2. Sfîrşitul cărţii XLI din *Istoria* lui Cassius Dio rezumă cartea III a *Răzb. civil* scris de Caesar.
- ⁷¹ Nonele lunii ianuarie (4 ian. 48); Caesar, *op. cit.*, III, 8.
- ⁷² Marcus Calpurnius Bibulus, fostul coleg de consulat al lui Caesar din anul 59. Bibulus nu uitase ofensele îndurate pe vremea consulatului său. Vezi XXXVIII, 6. El era totodată şi ginerele lui M. Cato.
- ⁷³ Locul unde a debarcat Caesar pe coasta Epirului se numea Palaeste (astăzi Palasa). Caesar, *op. cit.*; Palaeste se găsea la distanţă aproximativ egală de Corcyra (Corfu), unde M. Bibulus se afla în fruntea unei flote de 138 corăbii şi de Oricum (astăzi Eriko), unde staţiona un alt locotenent al lui Pompeius, L. Torquatus.
- ⁷⁴ Vezi Plutarh, *M. Antonius* VII. Plutarh susţine că Antonius întîrzie să vină în ajutorul lui Caesar din pricina patrulelor executate de corăbiile pompeiene în Marea Ionică.
- ⁷⁵ Întîmplarea se află povestită identic şi de Plutarh, *Caesar*, XXXVIII şi de Appian, *Răzb. civile*, II, 34.
- ⁷⁶ Apsos, azi Semeni, rîu care curge la nord de oraşul Appolonia (Pojani).

- ⁷⁷ Lucius Scribonius Libo (vezi mai sus, cap. 46 la această carte), al cărui nume revine des în cartea III a *Răzb. civil.* De fapt, după moartea lui M. Bibulus, comanda flotei nu a revenit unui singur locotenent al lui Pompeius, cum susține aici Dio, ci „fiecare comandant își conducea flota cum credea de cuviință”, Caesar, *Răzb. civil.*, III, 18.
- ⁷⁸ Cf. Plutarh, *Antonius*, VII; Caesar, *op. cit.*, III, 21—23.
- ⁷⁹ Tactica asediului îndelungat prin ridicarea unor vaste și complicate lucrări de fortificație a fost mult dezvoltată de geniul militar al lui Caesar, pînă la un grad nemaiîntîlnit încă. Aceeași tactică a împresurării Caesar o aplicase și în Gallia, la Alesia și Gergovia.
- ⁸⁰ Cf. Caesar, *op. cit.*, III, 44—47; Plutarh, *Caesar*, XXXIX; Appian, *Răzb. civile*, II, 61.
- ⁸¹ Dio omite să precizeze (cum de altfel omite multe alte detalii din înfruntarea dintre Caesar și Pompeius de la Dyrrachium) că Pompeius a fost cel dintîi care a părăsit această zonă de luptă, forțîndu-și trecerea prin sistemul de fortificații ridicat de Caesar. Vezi Caesar, *op. cit.*, III, 58 și, mai ales, cap. 62—63; Cf. Plutarh, *Pompeius*, LXV și *Caesar*, XXXIX. Cu acel prilej, Pompeius a obținut o strălucită victorie asupra cesarienilor, de care Dio nu pomenește nimic. Pompeius, după cum observă Caesar, nu a știut să tragă nici un folos de pe urma acestei victorii care putea fi decisivă, dacă Pompeius ar fi dat dovadă de mai multă energie.
- ⁸² Scipio nu este altcineva decît C. Caecilius Metellus (Pius) Scipio, fostul coleg de consulat din 52 și socrul lui Pompeius. Vezi cartea XL, cap. 51 și nota 85 la această carte.
- ⁸³ Acesta era un urmaș al regelui Odrys Cotys. El domnea peste triburile trace din regiunea Odessos. B. Lenk, RE, XVII (1936) art. *Odrysai*, p. 1903. Ulterior, după bătălia de la Pharsalus, a fost cruțat de Caesar. Vezi mai departe, cap. 63 la această carte. Se cuvine adăugat că, în anul 48, Pompeius a primit în Thessalia și o delegație din partea regelui get Burebista, care îi oferea să-l sprijine împotriva cesarienilor. Această dele-

gație era condusă de Acornion, un cetățean grec din Dionysopolis, așa cum rezultă dintr-o inscripție destul de bine păstrată. Ditt. *Syll.*³, 762, n. 31—36. Vezi C. Daicoviciu, în *Istoria României*, vol. I, ed. cit., pp. 284; 286—287. Despre personalitatea lui Acornion și misiunea sa anterioară în Dacia, vezi H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, ed. cit., pp. 33—38; 74. Nu este exclus ca Sadalas să fi acționat în înțelegere cu șeful geto-dac din nordul Dunării.

- ⁸⁴ Lucius Cassius Longinus, unul dintre cei trei frați Cassius (vezi mai sus, nota 4) se afla în Thessalia împreună cu o legiune de curînd recrutată (a XXVII-a) și un mic corp de cavalerie. Caesar, *Răzb. civil.*, III, 34. Despre lupta dintre Longinus și Scipio vezi și cap. 36.
- ⁸⁵ Cn. Domitius Calvinus, fostul consul din 53, a devenit în timpul războiului civil partizan al lui Caesar; L. Cornelius Sulla Faustus (fiul dictatorului Sulla), partizan al lui Pompeius, fusese trimis în Mauretania în ajunul rupturii dintre Pompeius și Caesar, pentru a întări în această regiune influența lui Pompeius.
- ⁸⁶ Caesar a izbutit după mari greutăți să facă joncțiunea cu trupele lui Calvinus, urcînd în marșuri forțate valea râului Aous (Voiusa). Joncțiunea s-a făcut în apropierea localității Aeginium (actualmente Kalabaka), în Thessalia de Sud, Caesar, *Răzb. civil.*, III, 78—79. Între timp Pompeius încerca să-și unească propriile sale legiuni cu acelea comandate de socrul său, Scipio.
- ⁸⁷ Gomphi, astăzi Paleo-Episkopi, în Thessalia de Sud. Cf. Appian, *Răzb. civile*, II, 64, Caesar, *op. cit.*, III, 80—81.
- ⁸⁸ Dio se reîntoarce în acest capitol la momentul desprinderii trupelor lui Caesar din zona fortificațiilor de la Dyrrachium. Vezi Caesar, *op. cit.*, III, 75—76. Genusus (actualmente Shkumbi) este un râu care străbate Albania, vechiul teritoriu illir.
- ⁸⁹ Cf. Caesar, *op. cit.*, III, 71. Comentariul lui Dio din acest capitol este scris cu un dezvoltat simț politic și într-un spirit care încearcă să fie nepărtinitor.
- ⁹⁰ Începînd de la acest capitol pînă la sfîrșitul cărții a XLI-a Cassius Dio descrie desfășurarea și urmările bătăliei de la Pharsalus (august 48). Maniera sa de a se ocupa de această bătălie

decisivă este însă în cea mai mare parte retorică. Să se observe că Dio omite să numească pînă și numele cîmpiei unde Pompeius s-a văzut nevoit să accepte înfruntarea cu Caesar: *Pharsalus*. După ce compune o lungă paralelă literară între cei doi comandanți supremi (cap. 54), Dio se mărginește să dea cîteva indicații vagi și sumare relativ la forțele pe care aceștia le aveau la dispoziție (cap. 55); apoi rezumă, pe scurt, folosind antiteze, discursurile ținute de Pompeius și de Caesar (cap. 57); urmează o analiză detaliată a sentimentelor încercate de oamenii aflați sub arme din ambele tabere (cap. 58—59) și a felului în care aceștia au luptat (cap. 60—61).

Pentru a cunoaște fazele bătăliei, trebuie să consultăm însuși comentariul lui Caesar, *Răzb. civil*, III, cap. 86—99; unele detalii interesante din punct de vedere tactic, care lămuresc cauzele înfrîngerii lui Pompeius, se află și la Plutarh, *Pompeius*, LXIX și *Caesar*, XLIV. În general, Plutarh, în analiza sentimentelor care opuneau pe Caesar lui Pompeius, cît și în descrierea bătăliei, *Pompeius*, LXXXI și *Caesar* XLV, în comparație cu Dio, este mai puțin influențat de obișnuitele procedee retorice. Appian, *Răzb. civile*, II, 68—82, l-a urmat pe Caesar mai îndeaproape și, în consecință, expunerea lui asupra bătăliei de la Pharsalus a cîștigat probabil în exactitate. Se cuvine să remarcăm, cum e cazul cu cap. 70 din acest grup de capitole, tendința lui Appian de a discuta din punct de vedere critic numărul și componența trupelor care s-au înfruntat la Pharsalus. De asemenea Appian (*op. cit.*, II, 80) dă și anumite detalii care nu se află nici la Caesar, nici în alte izvoare istorice (de pildă, menționează ordinul de zi al lui Caesar de la sfîrșitul bătăliei, ca soldații săi să-și cruțe concetățenii din tabăra adversă și să atace numai pe aliați.

- ⁸¹ Amănunt care lipsește din expunerea lui Caesar.
- ⁸² Dio nu pomeneste nimic despre neînțelegerile și certurile pentru putere iscate între senatorii pompeieni în ajunul bătăliei de la Pharsalus, amintite de Caesar, *op. cit.*, III, 82.
- ⁸³ Cf. Appian, *op. cit.*, II, 70.
- ⁸⁴ Dio se mărginește să reproducă în acest capitol, cu ajutorul unor antiteze, ideile principale conținute în discursurile lui Caesar și

Pompeius. Să observăm că indicațiile lui Dio se potrivesc, în parte, cu frazele adresate de Pompeius și de Caesar soldaților lor, în discursurile fictive din Appian, *op. cit.*, II, 72 și 73—74, nu însă și cu rezumatul discursului lui Caesar, făcut de însuși Caesar în *Răzb. civil.*, III, 90. Faptul denotă că Appian și Dio au urmat un izvor comun, aparte de narațiunea istorică a lui Caesar.

- ⁹⁵ Dimpotrivă, Caesar, *op. cit.* III, 90.
- ⁹⁶ Dio nu pomeneste nimic despre acțiunea fostului centurion Crastinus (Crassinus, după Plutarh, *Caesar*, XLIV) care a dezlănțuit atacul cesarienilor, Caesar, *op. cit.*, III, 91.
- ⁹⁷ Altfel în Appian, *op. cit.*, II, 80, când se referă la faza finală a bătăliei.
- ⁹⁸ Cf. Appian, *op. cit.*, II, 79 „nu se auzea nici un strigăt într-o falangă atît de mare, într-o luptă atît de aprigă, nici chiar tînguitul celor care pierceau sau care erau loviți, ci numai scrișnirea și oftatul acelor care cădeau la postul lor cu cinste”.
- ⁹⁹ Spre deosebire de Caesar, *op. cit.* III, 99 și de Appian, *op. cit.*, II, 82, Dio, care este un istoric cu mari scăderi în descrierea bătăliilor celebre (vezi E. Schwartz, *Griech. Geschichtschreiber*, ed. cit., p. 430) nu citează pierderile suferite de ambele tabere, cum de asemenea, nu amintește nici de proclamația lui Caesar către pompeieni, prin care acesta se angaja să primească în rîndurile armatei sale pe toți care s-ar fi hotărît să treacă de partea lui de bunăvoie (Appian, *op. cit.*, II, 80). În bătălia de la Pharsalus, printre alte personalități de seamă, a căzut și L. Domitius Ahenobarbus, succesorul lui Caesar (numit de pompeieni) la comanda supremă a Gallicii. Plutarh, *Pompeius*, LXXII și *Caesar*, XLVI.
- ¹⁰⁰ 9 august 48 așa cum rezultă din CIL, I^o p. 324, Cf. Lucan, *Phars.*, VII, 45—57; 92—101.
- ¹⁰¹ Tralles se află în Lydia.
- ¹⁰² Caius Cornelius era un padovan, compatriot și prieten al lui Titus Livius. Prezicerea lui C. Cornelius se află menționată și de Plutarh, *Caesar*, XLVII. Cf. Lucan, *Phars.* VII, 311—315.

Despre inspirația de origine liviană a acestui capitol, vezi E. S c h w a r t z, RE, *Cassius*, col. 1702.

- ¹⁰³ Deiotarus era unul dintre tetrarhii Galatiei, care-l sprijinise pe Pompeius. În anul 52, acest dinast obținuse Mica Armenie, cu încuviințarea Senatului, respectiv a lui Pompeius, care pe acea vreme era consul. Ulterior, în anul 45, Deiotarus a fost acuzat de propriul său nepot că ar fi complotat împotriva lui Caesar. Pentru Deiotarus a pledat însuși Cicero.
- ¹⁰⁴ Pharnakes era fiul lui Mithridates, care a contribuit la pierzania tatălui său. El stăpînea regatul Bosforului cimmerian, așa cum hotărîse Pompeius. Vezi cartea XXXVIII, 12—14 și nota 41 la această carte.

CARTEA XLII

- ¹ Altfel la C a e s a r, *Răzb. civil*, III, 93: „Dar, după ce, la semnal, soldații noștri se năpustiră cu lăncile întinse și observară că pompeienii nu se mișcau din loc...” despre începutul acestei lupte, vezi și L u c a n, *Pharsalia*, VII, 45 și urm.
- ² Relativ la starea sufletească a lui Pompeius după bătălia de la Pharsalus, vezi P l u t a r h, *Pompeius*, LXXII și A p p i a n, *Răzb. civile*, II, 81: „Îndată ce Pompeius văzu deruta armatelor sale, își ieși din minți, se retrase în grabă în tabără și se așeză amuțit în cortul său, așa cum se spune că i s-a întâmplat și lui Ajax, fiul lui Telamon”.
- ³ Adică spre gurile fluviului Peneu, unde a ajuns la căderea nopții. C a e s a r, *op. cit.*, III, 96 și 98; V e l l e i u s P a t e r c u l u s, II, 58; L u c a n, *Phars.*, VII, 712 și urm.
- ⁴ Imbarcarea lui Pompeius s-a petrecut la 10 august 49. El era însoțit de o mică suită de aproximativ 30 de persoane, printre care se aflau regele Deiotarus și cei doi Lentulus, Spinther și Crus (amândoi foști consuli) P l u t a r h, *Pompeius*, LXXIII; A p p i a n, *op. cit.*, și C a e s a r, *op. cit.*
- ⁵ În drumul său spre Egipt, Pompeius a făcut doar câteva escale, strict necesare pentru aprovizionare. Despre aceste popasuri și despre planurile lui Pompeius înainte de a ajunge în apele teritoriale

- ale Egiptului, vezi în primul rând *Caesar*, *Răzb. civil*, III, 102 și notele la acest capitol. La Attalia (sau Adalia), Pompeius ezita încă asupra direcției în care avea să se îndrepte; *Plutarh*, *Pompeius*, LXXII—LXXVI. Deiotarus a rămas la Mytilene, în Lesbos. După informațiile lui Caesar, Antiohia Syriei, cât și insula Rhodos s-au declarat ostile lui Pompeius.
- ⁶ Ptolemeu al XIV-lea, fiul lui Ptolemeu al XIII-lea Auletul, regele repus pe tron în Egipt de Aulus Gabinus, la ordinele lui Pompeius, vezi mai sus, XXXIX, 56 și urm. Ptolemeu Auletul murise în 51 î.e.n., iar noul rege, care nu avea decît 13 sau 14 ani, fusese lăsat de părintele său sub tutela lui Pompeius, respectiv a poporului roman.
- ⁷ Relativ la acest moment, vezi *Appian*, *Răzb. civile*, II, 84. Ptolemeu al XIV-lea se afla în luptă cu sora sa Cleopatra, care se refugiase în Siria, pentru a căuta ajutoare împotriva fratelui ei. Când Pompeius s-a apropiat de coastele Egiptului, l-a întâlnit pe Ptolemeu în apropierea muntelui Cassion, la Pelusion, în estul deltei Nilului, așteptînd atacul Cleopatrei. Despre sosirea lui Pompeius în Egipt, vezi și *Caesar*, *Răzb. civil*, III, 103—104; *Plutarh*, *Pompeius*, LXXVI și urm.; *Velleius Paterculus*, II, 53, *Florus*, *Epitome*, II, 13; 51. Din *Caesar*, *Răzb. civil*, III, 40 și 111 aflăm că flota egipteană îl sprijinise activ pe Pompeius, luptînd în cursul anului 49 sub comanda lui Cnaeus, fiul mai mare a lui Pompeius. Pompeius a ajuns în Egipt, după cum rezultă din *Velleius Paterculus*, II, 53 la 28 septembrie 49.
- ⁸ Cf. *Appian*, *op. cit.*, 83.
- ⁹ În anul 51, la moartea lui Ptolemeu al XIII-lea Auletul, rămăseseră patru copii, doi băieți și două fete. Cleopatra, fiica mai mare (care avea 16 ani), conform testamentului patern, ar fi trebuit să se căsătorească cu fratele ei, regele Egiptului, Ptolemeu al XIV-lea, în vîrstă de 13 ani. Cleopatra însă, o personalitate deosebită din toate punctele de vedere, fusese îndepărtată de la conducerea Egiptului de clica acelor care-l înconjurau pe nevîrstnicul monarh, alcătuită din eunucul Potheinos, care-l crescuse pe rege, Theodot din Chios (sau din Samos, după *Appian*), profesorul de retorică al regelui și atotputernicul Achilles, care

- preluase comanda armatei. A p p i a n, *op. cit.*, 84 și C a e s a r, *op. cit.*, 103 și 108.
- ¹⁰ După C a e s a r, *op. cit.*, 104, în timpul războiului cu pirații din anul 67—66 î.e.n., A p p i a n, *op. cit.*, îl numește pe acest trădător Sempronius.
- ¹¹ A p p i a n, *op. cit.*, pretinde că cel care a făcut propunerea ca Pompeius să fie ucis mișește a fost grecul Theodot. Același lucru îl afirmă și Titus Livius în *Perioch.* CXII.
- ¹² Iambi dintr-o tragedie a lui Sofocle.
- ¹³ Tragicul sfârșit al lui Pompeius a impresionat profund pe contemporani; istoriografia ulterioară, greacă și latină, a insistat cu mare lux de amănunte asupra împrejurărilor în care Pompeius a căzut victima unui mărunț complot. Afară de locurile citate mai sus, la nota 7, moartea lui Pompeius a fost cîntată în versuri de L u c a n în *Pharsalia*, VIII, v. 653 și urm. Poetul Lucan, urmînd tradiția istoriografiei latine favorabile lui Pompeius, exprimă o mare admirație față de acest om de stat roman. Odată cu Pompeius a fost omorît de egipteni și fostul consul din anul 49, Lucius Lentulus Crus, A p p i a n, *op. cit.*, 104 (vezi nota 2 la cartea XLI).
- ¹⁴ Capitolul al 5-lea din această carte conține un portret literar al lui Pompeius, construit în întregime într-o manieră antitetică, procedeu retoric preferat de Dio. Despre felul în care C a e s a r însuși îl înfățișează pe Pompeius în *Bellum Civile*, M i c h e l R a m b a u d, *op. cit.*, p. 352 și urm.
- ¹⁵ Triumful lui Pompeius în urma victoriilor sale din Orient a fost celebrat la 28 septembrie 61 î.e.n. Vezi XXXVII, 21 Cf. L u c a n, *Pharsalia*, VIII, 467.
- ¹⁶ Cornelia, fiica lui Scipio Metellus (vezi nota 85 la cartea XL) și Sextus Pompeius, fiul mai mic al lui Pompeius.
- ¹⁷ După Pharsalus, printre alte măsuri pe care le-a luat, Caesar a acordat libertate thesalienilor (A p p i a n, *Răzb. civile*, II, 88) și i-a ordonat lui Marcus Antonius să se înapoieze în fruntea legiunilor victorioase în Italia. C i c e r o, *Philipp.*, II, 24, 59. Plecat în urmărirea lui Pompeius, Caesar ducea cu sine doar o singură legiune (a VI-a) și puține trupe de cavalerie. *Răzb.*

civil, III, 102. Îmbarcarea lui Caesar a avut loc la Amfipolis, la gura râului Strymon.

¹⁸ *Ibidem*, 105.

¹⁹ După plecarea lui Caesar de la Amfipolis (astăzi Neochori, convoiul cesarienilor, îmbarcat pe mici vase de transport, s-a întâlnit cu o parte din flota lui Pompeius, pe care L. Cassius (personaj necunoscut, confundat de Appian, *Răzb. civile*, II, 88, cu C. Cassius Longinus) o ducea în apele Mării Negre. Cf. Suetonius, *Caesar*, LXIII. Dacă acest Cassius ar fi avut mai multă inițiativă și curaj, ar fi putut ușor nimici transporturile în oameni și materiale aflate în slujba lui Caesar. Lucrurile însă s-au petrecut altfel. Cassius s-a predat de îndată învingătorului de la Pharsalus.

²⁰ În Asia, Caesar s-a oprit mai întâi în Troada, unde, ca și Alexandru odinioară, a vizitat ruinele Ilionului, Strabon, *Geografia*, XIII, 1, 27, (594). Celelalte etape ale drumului său, în urmărirea lui Pompeius, au fost Efesul, unde a primit deputății grecești din Ionia și Eolida, și Rhodosul (ostil lui Pompeius) unde s-a întâlnit cu legiunea a XXVII-a, venită aici din Achaia, sub conducerea lui Fufius Calenus. La aceste etape, Plutarh, *Caesar*, XLVIII adaugă și Cnidosul. Vezi Caesar, *Răzb. civil*, III, cap. 105 și 106 și Appian, *Răzb. civile*, II, 89.

²¹ Favorizați odinioară de Pompeius, la încheierea operațiilor militare pe care le-a condus în Orient.

²² Caesar a debarcat la Alexandria în primele zile ale lunii octombrie 49. Vestea morții lui Pompeius a primit-o când se afla încă pe corabie; despre durerea de care a dat dovadă, vezi și Plutarh, *Caesar*, XLVIII, precum și Titus Livius, *Perioch.*, CXII.

²³ Inelul cu sigiliu personal al lui Pompeius. Plutarh, *Pompeius*, LXXX și Lucan, *Phars.*, X, v. 1004 și urm.

²⁴ Cf. Caesar, *op. cit.*, 106.

²⁵ În aceste considerente asupra sincerității lui Caesar, răzbat, pe cât se pare, interpretări izvorâte din cercuri propompeiene

- E. S c h w a r t z, RE, III, Cassius, pp. 1701—1702 și *Griechische Geschichtschreiber*, ed. cit., pp. 427—428.
- ²⁶ Ptolemeu al XIII-lea Auletul datora lui Caesar peste 17 000 000 de drahme. În parte, această datorie fusese achitată. Caesar pretindea acum un rest de 10 000 000 de drahme, necesare pentru întreținerea armatei. P l u t a r h, *Caesar*, XLVIII.
- ²⁷ Vezi nota 105, la cartea XLI.
- ²⁸ Cf. P l u t a r h, *Cato Minor*, LVI.
- ²⁹ Parthinii erau o populație din Illyria, care locuia la sud de Dyrrachium, în actuala Albania. Vezi XLI, 49.
- ³⁰ În Spania (2 august 49), vezi XLI, 23.
- ³¹ M. Octavius. Vezi XLI, 40. M. Octavius, fost edil în 50 î.e.n., a comandat o parte din flota pompeiană a cărei comandă supremă o deținuse M. Bibulus, C a e s a r, *Răzb. civil*, III, 5; F l o r u s, IV, 2 (31); L u c a n, *Pharsalia*, IV, 433.
- ³² C. Antonius, legat al lui Caesar, era fratele lui Marcus Antonius. Cele 15 cohorte pe care le comanda la începutul războiului dintre Caesar și Pompeius fuseseră prinse prin trădare de M. Octavius, în mica insulă Curicta din fața coastei illyrie. Aceste cohorte au fost ulterior înrolate cu forța în armata lui Pompeius, C a e s a r, *Răzb. civil*, III, 4 și cap. 10.
- ³³ Despre asediul Salonei, port illiric pe coasta Dalmației, vezi și C a e s a r, *op. cit.*, 9. Ulterior, flota comandată de M. Octavius a eșuat la Epidaurum (Ragusa).
- ³⁴ Și acest capitol din cartea XLII se referă la evenimente anterioare bătăliei de la Pharsalus, povestite de C a e s a r în capitolele 39 și 40 din cartea III a *Răzb. civil*.
- ³⁵ Oricum (Eriko) trecuse chiar de la începutul campaniei lui Caesar de partea acestuia. Vezi XLI, 45. Cf. C a e s a r, *Răzb. civil*, III, 11.
- ³⁶ Marcus Acilius Caninius, care alături de Statius Murcus era însărcinat de Caesar cu apărarea Oricumului.
- ³⁷ C. Cassius Longinus, fostul cvestor al lui Crassus, care, după moartea acestuia, a preluat guvernarea Syriei. Tribun al plebei

- în anul 49, Caius Longinus a fost inițial aliatul lui Pompeius (C a e s a r, *Răzb. civil*, III, 5), dar apoi a trecut de partea lui Caesar. El a luat ulterior parte la conjurația împotriva lui Caesar și a murit în 42, la bătălia de la Philippi.
- ³⁸ Marcus Petreius, fostul locotenent al lui Pompeius din Spania, învins și pus în libertate de Caesar, odată cu L. Africanus. Despre rolul pe care l-a jucat ulterior în războiul african, vezi mai departe, XLIII, 2—3, precum și *Răzb. african*, XCV, București, Editura Științifică, 1967.
- ³⁹ Faustus Sulla, fiul dictatorului. Despre rolul jucat ulterior de Faustus în războiul african, vezi mai departe, XLIII, 12—13 și *Răzb. african*, XCVI.
- ⁴⁰ C. Fufius Calenus, legat al lui Caesar, care a fost însărcinat cu operațiile de transporturi pe mare și cu aprovizionarea trupelor cesariene în timpul luptelor cu Pompeius din anul 49 î.e.n. Sediul unde se afla C. Fufius în 48 era provincia greacă Achaia. Când Caesar s-a îndreptat spre Egipt, C. Fufius l-a ajuns din urmă în insula Rhodos, așa cum am precizat la nota 20 la această carte, aducându-i o legiune.
- ⁴¹ Vezi C a e s a r, *Răzb. civil*, III, 8.
- ⁴² Delfi, Teba și Orchomenos; C a e s a r, *Răzb. civil*, III, 56. Cucerirea Atenei de către cesarieni nu este menționată în *Răzb. civil*. Trecerea lui Caesar prin Atena a avut însă loc mult mai târziu, abia în septembrie 47, pe drumul de întoarcere a lui Caesar spre Roma, după bătălia de la Zela.
- ⁴³ După consfătuirea din insula Corcyra, grupul pompeienilor se micșorase simțitor. Unii senatori, dintre care și Cicero, pierzând orice nădejde în izbînda cauzei lui Pompeius, s-au înapoiat la Roma. Alții, M. Marcellus de pildă, fostul consul din anul 51 (vezi nota 94 la cartea XL), au plecat în exil, iar alții s-au îndreptat spre Fufius Calenus, care așa cum am specificat, se găsea încă în Achaia. Cato, în veșmînt de doliu (P l u t a r h, *Cato Minor*, LIII) încerca din răspuțeri să ralieze pe cei rămași credincioși lui Pompeius. În drumul său spre Pompeius, despre al cărui sfîrșit nu știa încă nimic, Cato a fost alungat de la Patrai de către Fufius Calenus. După două etape făcute în

insulele Cythera și Creta, Cato s-a îndreptat spre coastele Egiptului. În apropiere de Egipt, s-a întâlnit cu convoiul care o transporta pe Cornelia, soția lui Pompeius, însoțită de Sextus. Când au aflat despre moartea lui Pompeius, alți frunțași de seamă din ordinul senatorial l-au părăsit, la rîndul lor, pe Cato; această hotărîre a fost luată și de Caius Cassius Longinus. Metellus Scipio, socrul lui Pompeius, se refugiase la Utica, pe țărmul de nord al Africii. Tot spre Utica s-a îndreptat și Cato, după un marș istovitor prin deșert, între Berenike (Bengasi) și Leptis Magna. Vezi Plutarh, *Cato Minor*, LVI; Lucan, *Phars.*, IX, 295 și urm.; Cf. Strabon, *Geografia*, XVII (20). Toamna anului 48 î.e.n.

- ⁴⁴ Despre frații Longini, vezi mai sus, nota 37. După înfrîngerea pompeienilor în Spania, Quintus fusese lăsat de Caesar, în calitate de legat al Hispanici Ulterior (în august 49). Vezi Caesar, *Răzb. civil*, II, cap. 19.
- ⁴⁵ Cf. *Răzb. alexandrin*, LVIII—LIX, în Caesar, *Fragmente...*, p. 72 și Valerius Maximus, IX, 4, 2.
- ⁴⁶ Q. Longinus primise de la Caesar dispoziția să treacă în Africa, pentru a-i da ajutor; în imposibilitatea de a executa ordinul, Q. Longinus, la sosirea lui M. Aemilius Lepidus, în calitate de proconsul în Hispania Citerior, a fost înlocuit la comandă prin legatul Caius Trebonius.
- ⁴⁷ Vezi nota 69, la cartea XLI.
- ⁴⁸ Cassius Dio revine asupra acestor onoruri acordate lui Caesar, în cartea XLIII, cap. 14, 42, 44—45. În comparație cu Plutarh și cu Suetonius, Dio dă cele mai numeroase amănunte în această privință, cu toate afirmațiile lui că nu a menționat decît onorurile principale.
- ⁴⁹ Prin abrogarea legii lui Sulla, repusă în vigoare de Pompeius, care prevedea scurgerea unui interval de 10 ani pentru repetarea funcției de consul. Vezi nota 91, la cartea XL.
- ⁵⁰ Comițiile centuriate, în care se proceda la alegerea magistratilor superiori. În absența unuia dintre consuli, funcționarea normală a comițiilor era împiedicată.

- ⁵¹ Prin legea Pompeia din anul 53, care prevedea un interval de 5 ani între exercitarea unei magistraturi și a unei promagistraturi. Vezi XL, 46 și 56.
- ⁵² Acest capitol se cuvine comparat cu capitolul LXXXVI din Suetonius, *Caesar*.
- ⁵³ Plutarh, *M. Antonius*, cap. VIII. Deoarece în anul 47, din pricina absenței prelungite a lui Caesar, alegerile de magistrați în comișile centuriate tot nu s-au putut ține, M. Antonius era atotputernic la Roma, asistat doar de tribuni și de edilii plebei.
- ⁵⁴ C. Servilius Isauricus, colegul de consulat al lui Caesar din anul 48.
- ⁵⁵ M. Caelius Rufus, tânăr aristocrat care își începuse cariera politică în 59, prin atacuri violente la adresa colegului de consulat al lui Cicero, C. Antonius Hybrida. Vezi XXXVIII, 10 și nota 25 la această carte. Ulterior Caelius a fost apărat de Cicero în anul 56, într-un proces de drept privat. Tribun al plebei pentru anul 48.
- ⁵⁶ În anii 49—48 î.e.n., problema datoriilor particulare, care în urma instabilității politice de la Roma nu mai puteau fi achitate de debitori, dăduse naștere la grave tulburări. Pentru anul 48 fusese numit de Caesar în funcția de pretor urban Caius Trebonius, de curînd întors din Spania. Acesta a făcut tot ce i-a stat în putință să îndrepte situația, urmînd dispozițiile date de Caesar. Cu privire la reglementarea situației datornicilor, vezi mai sus, XLI, 37 și *Caesar*, *Răzb. civil*, III, 20. Cu toate acestea, nemulțumiți cu măsurile luate de Trebonius, debitorii cereau anularea deplină a datoriilor.
- ⁵⁷ Caelius Rufus, care avea personal datorii, era direct interesat în această acțiune, *Caesar*, *op. cit.*, 21.
- ⁵⁸ *Caesar*, *op. cit.* și Velleius Paterculus, II, 68.
- ⁵⁹ *Ibidem*, vezi și Quintilian, *De Inst. Orat.*, VI, 3.
- ⁶⁰ Despre exilul lui Milo la Massalia, vezi XL, 54.
- ⁶¹ *Caesar*, *op. cit.*, 22.

- ⁶² Aiară de Caesar, sfârșitul lui Milo îl mai povestește și *Velleius Paterculus*, *op. cit.*
- ⁶³ Divinități egiptene, împotriva cultului cărora pontifii romani duceau o campanie de desființare. Despre Isis și Serapis vezi cartea XL, cap. 47, relativ la decretul senatorial cu privire la desființarea cultului acestor divinități.
- ⁶⁴ Bellona, zeița războiului. Vezi nota 424, la *Fragmente*.
- ⁶⁵ Probabil *Primigenia Fortuna*.
- ⁶⁶ Începutul anului 47 î.e.n.
- ⁶⁷ Abia spre sfârșitul anului 47 (în care el guvernase cu titlul de dictator) Caesar a numit pe Q. Fufius Calenus și pe P. Vatinius în funcția de consuli. Vezi, mai departe, cap. 55 la această carte.
- ⁶⁸ Relativ la comportarea lui Antonius la Roma, în lipsa lui Caesar, vezi *Plutarh*, *Antonius*, cap. VI.
- ⁶⁹ P. Cornelius Dolabella fusese unul dintre comandanții flotei cesariene, care a luptat în 49 pe coastele Illyriei; *Suetonius*, *Caesar*, XXXVI; cf. *Cicero*, *Ad Attic.* XI, 12 și 14; XIV; 21.
- ⁷⁰ Cf. *Plutarh*, *Antonius*, VII.
- ⁷¹ Rudă cu Caesar. Despre cruzimile acestui Caesar, vezi *Suetonius*, *Caesar*, LXXV.
- ⁷² Vezi *Titus Livius*, *Perioch.*, CXIII. După *Titus Livius*, în aceste încăierări au căzut peste 800 de victime din rîndurile plebei.
- ⁷³ *Cassius Dio* nu cunoaște sau nu este de acord cu autenticitatea scenei în care Cleopatra a fost introdusă, pe ascuns, la Caesar, învăluită într-o velină strînsă în curele. *Plutarh*, *Caesar*, XLIX. Independent de influența pe care Cleopatra a avut-o asupra lui Caesar, ajutorul pe care tînăra femeie îl cerea lui Caesar împotriva fratelui ei echivala cu cel mai nimerit pretext pentru un amestec roman în treburile interne ale Egiptului.

- ⁷⁴ Care purta titlul de Ptolemeu al XV-lea și era doar în vîrstă de 10 ani. Sora cu care urma să împartă domnia Ciprului se numea Arsinoe. Vezi nota 9 la această carte.
- ⁷⁵ Cf. L u c a n, *Phars.*, X, 107. Această scenă s-a petrecut în luna octombrie a anului 48.
- ⁷⁶ Despre acești curteni care îl tutelau pe nevîrstnicul rege, vezi mai sus, cap. 3 și 4 la această carte și nota 9. El fuseseră aceia care au pus la cale asasinarea lui Pompeius. Cf. C a e s a r, *Răzb. civil*, III, 108. După Caesar, Pothenus era totodată și preceptorul regelui.
- ⁷⁷ Aceste evenimente sînt identic povestite de C a e s a r, *op. cit.*
- ⁷⁸ Despre această solie, condusă de Dioscorides și de Serapion, vezi C a e s a r, *op. cit.*, cap. 109.
- ⁷⁹ Mai exact, Caesar a făcut apel la toți cei care îi puteau veni în ajutor, la Cn. Domitius Calvinus, care se afla în Armenia Mică, la rhodieni, la cilicieni și la Mithridates din Pergam, un fiu natural al lui Mithridates al VI-lea Eupator, a cărui autoritate se extindea și asupra triburilor din Syria.
- Cele mai importante știri asupra războiului pe care Caesar s-a văzut nevoit să-l poarte în Egipt sînt cuprinse în lucrarea intitulată *Răzb. alexandrin*, lucrare atribuită aceluiași Aulus Hirtius care a completat și *Comentariile* lui Caesar asupra războiului în Gallia. Vezi C. P o g h i r c, *Studiul introductiv la Caesar, Fragmente... ed. cit.*, pp. 6—7. Referitor la ajutoarele pe care Caesar le-a solicitat în Orient, după ce a fost asediat în palatul din Alexandria, vezi *Răzb. alexandrin*, I, XXVI și C a e s a r, *Răzb. civil*, III, 112.
- ⁸⁰ În anul 55. Vezi mai sus, cartea XXXIX, cap. 58—59.
- ⁸¹ Relativ la pierderile de neînlocuit din biblioteca din Alexandria, Plutarh, *Caesar*, XLIX; Seneca, *De Tranquill.*, IX și Aulus Gellius, *Noștile Attice*, VI, 17.
- ⁸² Cf. C a e s a r *op. cit.*, 111—112; Plutarh, *Caesar*, *Răzb. alexandrin*, I; V; VI; IX; relativ la contramăsurile luate de Caesar pentru aprovizionarea palatului din Alexandria cu apă dulce.

- ⁸² Cf. Caesar, *op. cit.*, și Lucan, *Phars.*, X, 519. Această evadare Caesar o înlesnise din motive politice. El dorea să introducă un ferment de neînțelegere în tabăra egiptenilor, ceea ce s-a și întâmplat, căci Ganymedes l-a ucis pe Achilles.
- ⁸⁴ Prin decapitare, Lucan, *Phars.*, X, v. 515—520; Caesar și Plutarh, *op. cit.*
- ⁸⁵ Vezi descrierea așezării insulei Pharos la Caesar, *op. cit.* Știrile din acest capitol despre operațiile de război conduse de Ganymedes se cuvin completate cu *Răzb. alexandrin*, IX (3—4); X—XI—XII; XIV—XXI.
- ⁸⁶ Caesar după Suetonius, *Caesar*, LXIV a înotat pe o distanță de aproximativ 300 de metri. Despre această întâmplare petrecută în luna ianuarie 47, vezi și Plutarh, *Caesar*, Appian, *Răzb. civil*, II, 90; *Răzb. alexandrin*, XXI.
- ⁸⁷ Suetonius, *op. cit.*, pretinde însă că Caesar și-ar fi salvat mantaua (*paludamentum*), tocmai pentru a nu cădea în mâinile dușmanilor.
- ⁸⁸ Mai exact, Cn. Domitius Calvinus, însoțit de legiunea a XXXVII-a izbutise încă dinainte să facă joncțiunea cu Caesar. *Răzb. alexandrin*, IX și urm. După bătălia din insula Pharos, în care au pierit peste 800 de soldați romani, în ajutorul lui Caesar sosea și Mithridates din Pergam, însoțit de contingente de iudei, comandați de Antipatros, tatăl viitorului rege Herodes (februarie 47), *Răzb. alexandrin*, XXV. Mithridates a debarcat la Pelusion. Pentru a ajunge la Alexandria, el a fost nevoit să facă prin sud înconjurul deltei Nilului.
- ⁸⁹ Tatăl viitorului împărat Tiberius, primul soț al împărătesei Livia, soția lui Augustus.
- ⁹⁰ Cf. *Răzb. alexandrin*, XXV și Flavius Iosephus, *Războiul Iud.*, I, cap. 187—189; *Antiqu. Iud.*, XIV, 131—136. Despre Dioscorides și modul cum acesta ajunsese în tabăra egiptenilor, vezi Caesar *Răzb. civil*, III, 109.
- ⁹¹ Despărțirea dintre Caesar și Ptolemeu al XIV-lea s-a petrecut în cele mai bune condiții: asigurările de credință și prietenie,

date de ambele părți, erau însă pe deplin false, *Răzb. alexandrin*, XXIII—XXIV.

- ⁹² Marele lac Maeotis, la sud de Alexandria.
- ⁹³ Mithridates își așezase tabăra la sud-est de lacul Maeotis, în vecinătatea localității Cheraea. Caesar, lăsându-i pe egipteni să creadă că se îndreaptă pe mare spre est, pentru a-l ataca pe regele Ptolemeu (după ce ar fi pătruns pe gura canopică a Nilului), în realitate, s-a îndreptat spre sud, pentru a veni în ajutorul lui Mithridates. El a debarcat în peninsula Cheronesos, din vestul Alexandriei și apoi, pe uscat, a ajuns fără nici o greutate la Cheraea, unde se afla Mithridates, *Răzb. alexandrin*, cap. citate.
- ⁹⁴ Odată cu dispariția lui Ptolemeu al XIV-lea, Cleopatra devenea, în fapt, unica suverană a Egiptului. Luna martie 47. Plutarh, *Caesar*, op. cit.; *Răzb. alexandrin*, XXVII—XXVIII; Titus Livius, *Perioch.*, CII.
- ⁹⁵ Cu nevîrstnicul Ptolemeu al XV-lea; vezi mai sus, nota 9 la această carte.
- ⁹⁶ Dio nu mai socoate necesar să se oprească asupra întâmplărilor și măsurilor luate de Caesar, după victoria sa de la Cheraea. Pe Arsinoe, lipsită de sprijinul lui Ganymedes, făcut prizonier, a trimis-o la Roma. Cîțiva ani mai târziu, regina avea să apară în cortegiul triumfal al lui Caesar, din anul 47, luna august; vezi mai departe, cartea XLIII, cap. 19. După căsătoria Cleopatrei, regina Egiptului devenise și stăpîna Ciprului. În aparență, testamentul lui Ptolemeu al XIII-lea Auletul era respectat. În realitate, puterea romană fusese definitiv instaurată atît în Egipt, cît și în insula Cipru. Despre călătoria lui Caesar în Egiptul de Sud, Dio nu pomenește nimic, Appian, *Răzb. civil*, II, 90; Suetonius, *Caesar*, LII; Cicero, *Ad Fam.*, XV, 15 și *Ad Attic.*, XI, 17, 18, 25.
- ⁹⁷ Vezi nota 105, la cartea XLI.
- ⁹⁸ Vezi nota 104, la cartea XLI și *Răzb. alexandrin*, XXXIV; Plutarh, *Caesar*, L și notele la acest capitol.
- ⁹⁹ *Răzb. alexandrin*, XXXIV și Florus, *Epitome*, IV, 2, 26

- ¹⁰⁰ Despre cele 4 legiuni pe care Calvinus le avea la dispoziție, dintre care două erau formate din supușii regelui Deiotarus, vezi *Răzb. alexandrin*, XXXIV, 3—6; *Plutarh, Caesar*, L.
- ¹⁰¹ Despre Nicopolis, vezi XXXVI, 50 și notele 96 la XXXVI și 41 la XXXVII.
- ¹⁰² În luna decembrie 47. Calvinus a fost silit să se retragă în provincia Asia. *Răzb. alexandrin*, XXXV—XXXVI, XXXIX și urm.
- ¹⁰³ Pontul fusese anexat aproape în întregime, la provincia romană Bithynia și acum era în mare măsură guvernat de romani. Vezi nota 41, la cartea XXXVII. Cf. *Appian, Răzb. civil*, II, 91; *Suetonius, Caesar*, XXXV.
- ¹⁰⁴ Totodată și cumnatul lui Pharnakes.
- ¹⁰⁵ Caesar, deși la sfârșitul anului 48 primise știri îngrijorătoare din Italia și din Africa, a socotit că pentru menținerea dominației romane în Orient, era de datoria sa să-l zdrobească pe Pharnakes și să îndrepte urmările bătăliei de la Nicopolis. În luna iulie 47 î.e.n. Caesar a debarcat în Syria, la Antiochia, însoțit de veteranii legiunii a VI-a. În drumul său, pentru a face joncțiunea cu Calvinus și apoi, pentru a-l ajunge pe Pharnakes, a străbătut Cilicia, Cappadocia și Galatia. *Răzb. alexandrin*, LXVI—LXVIII. Vezi notele la aceste capitole.
- ¹⁰⁶ Despre așezarea Zelei, vezi *Răzb. alexandrin*, LXXII; *Plutarh, Caesar*, Cf. *Plinius*, N, H, VI, 3.
- ¹⁰⁷ Vezi mai sus, cartea XLI, cap. 63 și *Răzb. alexandrin*, LXX. Alte amănunte despre soliile lui Pharnakes la Caesar, în *Appian, op. cit.*
- ¹⁰⁸ Bătălia de la Zela (2 aut. 47 î.e.n.) este pe larg descrisă în *Răzb. alexandrin*, LXIX—LXXVII. Vezi și C. Poghirc. *Studiu introductiv*, la Caesar, *Răzb. gallic*, p 41 și notele respective.
- ¹⁰⁹ Dio reproduce faimoasele cuvinte ale lui Caesar „*veni, vidi, vici*”, scrise unui prieten de la Roma, cuvinte citate de toți istoricii care au comentat bătălia de la Zela.
- ¹¹⁰ Vezi XXXVI, 12—13. Cf. *Appian, Răzb. Mithrid.*, LXXXIX, CXII și CXIX.

- ¹¹¹ Tetrarrhia trocmilor; galații (celți), care se instalaseră în Asia Mică, la începutul secolului al III-lea î.e.n., se împărțeau în trei ramuri: trocmii, tolistoboii și tectosagii. Această atribuire era o recunoaștere oficială a meritelor lui Mithridates care-l sprijinise pe Caesar în campania din Egipt. *Răzb. alexandrin*, LXXVIII; Appian, *Răzb. Mithrid.*, CXXI. Totodată, prin această hotărâre, Caesar îl pedepsea pe regele Deiotarus, care luase partea lui Pompeius. Armenia Mică, ținut peste care Deiotarus își întinsese dominația, a fost atribuită lui Ariobarzanes al III-lea, regele Cappadociei, printr-o hotărâre a lui Caesar.
- ¹¹² Cu privire la impunerile în bani, pretinse în Orient și în Grecia de Caesar, vezi mai sus, XLI, 24 și 6 din această carte. Cf. *Răzb. alexandrin*, LXXVII și LXXVIII. În acest capitol Dio omite să menționeze etapele întoarcerii lui Caesar în Italia dar, în cap. 14 din această carte, a amintit etapa opririi lui Caesar la Atena. Cf. Appian, *Răzb. civile*, II, 88.
- ¹¹³ Vezi mai sus, capitolul 5, la această carte.
- ¹¹⁴ Cf. Suetonius, *Caesar*, XLVI.
- ¹¹⁵ Caesar a debarcat la Tarent în luna octombrie 47 î.e.n. Imprejurările în care s-a reîntors la Roma sînt descrise de Plutarh în *Caesar*, LI.
- ¹¹⁶ Acestea sînt legile Iuliae prin care Caesar a reglementat nemulțumirile acelor care, datorită împrejurărilor, nu-și puteau achita chiriile și datoriile. Cf. Suetonius, *Caesar*, XXXVIII și XLII. După Suetonius, care dă mai multe detalii decît Dio asupra acestor legi, Caesar a avut grijă să prevadă diferențieri în paragrafele legilor sale, pentru a face o distincție între răi platnici și cei în reală imposibilitate de a-și achita obligațiile contractate. În general, Caesar a redus cu un sfert aceste obligații, a prevăzut înlesniri de plată, dar a refuzat cu hotărâre soluțiile propuse anterior de Caelius Rufus și de Dolabella, anume anularea datoriilor.
- ¹¹⁷ Cf. Suetonius, *op. cit.*: „desființa toate colegiile religioase afară de cele înființate din vechime” (adică colegiul pontificilor, al augurilor și al *quindecemvirilor sacris faciundis*, cole-

- giul însărcinat de Tarquinius cu păstrarea cărților sibylline și cu tutelarea cultelor străine).
- ¹¹⁸ Despre starea de spirit din Italia, la reîntoarcerea lui Caesar în octombrie 47, vezi și Cicero, *Ad Attic.*, XI, 10 (2); 12 (4) și 18 (2). Încă din timpul verii, Antonius încercase, dar fără succes, să potolească nemulțumirile plebei.
- ¹¹⁹ C. Sallustius Crispus, binecunoscutul istoric, ales pentru a doua oară, pretor, 11, anul 47, RE, 1920, Sallustius (seria II), vol. I, col. 1919.
- ¹²⁰ Majoritatea acestor soldați aparținea legiunii a X-a. Suetonius, *Caesar*, LXX.
- ¹²¹ Această scenă, petrecută pe cîmpul lui Marte, este povestită întocmai și de Appian, *Răzb. civile*, II, 93—94.
- ¹²² Aluzie la marile distribuiri de loturi fertile pe care Caesar le-a acordat veteranilor, în special capilor de familie care aveau peste trei copii. Unele dintre aceste distribuiri au fost făcute din ultimele porțiuni din *ager publicus* din Campania, odinioară exceptat de la asemenea prevederi, în urma opoziției aristocrate. Vezi nota 3, la cartea XXXVIII. Suetonius, *Caesar*, XX și XXXVIII; Appian, *Răzb. civile*, II, 10 și III, 40. De asemenea Cicero, *Ad Attic.*, XVI, 8 (2) și *Ad Fam.*, IX, 17 (2); XIII, 4 (2—4).
- ¹²³ Campania africană a lui Caesar este povestită în scrierea istorică apocrifă *Răzb. african*, atribuit ca și cel alexandrin lui Aulus Hirtius. Despre această lucrare vezi C. Poghirc, *Studiul introductiv la Caesar, Fragmente, ed. cit.*, pp. 18—27. Cf. Appian, *Răzb. civile*, II, 95.
- ¹²⁴ Vezi XLI, 42—43.
- ¹²⁵ P. Attius Varus și Iuba I, unul dintre regii numizi. Vezi XLI, 41 și 42 și notele 62 și 63 la această carte.
- ¹²⁶ Vezi mai sus, capitolul 13, la această carte. Cf. Velleius Paterculus, II, 54 și Plutarh, *Cato Minor*, cap. LVI și LVII.
- ¹²⁷ Pe Sextus Pompeius, cel mai tânăr dintre fiii lui Pompeius.

- ¹²⁸ Situația este expusă pe larg, în mod destul de limpede de autorul *Răzb. african*, cap. I—V.
- ¹²⁹ *Plutarh*, *Caesar*, cap. LII îl numește *Salviti* (sau după o altă lecțiune, *Sallustius*); *Suetonius*, *Caesar*, LIX îl numește *Salution* (salvatorul).
- ¹³⁰ Anecdota este povestită întocmai și de *Suetonius*, *op. cit.*
- ¹³¹ *Appian*, *op. cit.*, la Hadrumetum, împotriva lui Caesar au luptat fostul său locotenent Titus Labienus și M. Petreius, care ulterior au trecut în Spania și au fost uciși în bătălia de la Munda, vezi XLIII, 38.
- ¹²⁶ Ruspina este actualul Monastir, la sud de Sussa (Hadrumetum). Caesar a ajuns la Ruspina la 1 ianuarie 46. *Răzb. african*, VI.

CARTEA XLIII

- ¹ Adică în anul 46 î.e.n. când a deținut pentru a treia oară dictatura și consulatul. În anul 49 Caesar fusese pentru prima oară dictator, spre sfârșitul anului. Vezi nota 55 la cartea XLI; în 48, este consul pentru a doua oară împreună cu C. Servilius Isauricus și este proclamat din nou dictator, tot spre sfârșitul anului, însă pentru anul 47. Acest an a fost lipsit de consuli, de pretori și de cvestori, cu excepția ultimelor două luni, când Caesar i-a numit de formă consuli pe C. Fufius Calenus și pe P. Vatinius. Caesar a fost reales consul în anul 46 alături de M. Aemilius Lepidus, deținând concomitent și dictatura.
- ² M. Aemilius Lepidus în 49, după ce Senatul și Pompeius au părăsit Roma, a rămas la Roma în timpul primei dictaturi a lui Caesar în calitate de *praefectus Urbi*, girind locul consulilor fugiți. Vezi XLI, 18 și nota 33 la această carte. *Appian*, *Răzb. civile*, II, 41 și *Plutarh*, *M. Antonius*, VI; în anul 48 Lepidus a fost numit *legatus pro praetore* în Spania citerior, *Appian*, *Răzb. civile*, II, 48.
- ³ Relativ la Q. Cassius Longinus și la cvestorul Marcellus, vezi mai sus XLII, 15 și 29 din această carte.
- ⁴ În acest capitol Cassius Dio se referă foarte pe scurt la începutul campaniei din Africa, condusă de Caesar spre sfârșitul

anului 47 î.e.n, omițînd să citeze cifre și localități. Acest capitol trebuie completat cu știrile din *Răzb. african*, V; drept bază de plecare spre Africa, Caesar a ales portul Lilybaeum, din vestul Siciliei. Aici el a întrunit 10 legiuni, din care 5 erau alcătuite din veterani. Dificultatea cea mai mare a fost rezolvarea mijloacelor de transport în oameni și material spre Africa. Caesar s-a văzut nevoit să-și eșaloneze transporturile. La sfîrșitul lunii decembrie s-a îndreptat spre Hadrumetum (Tunisia răsăriteană) unde nu a izbutit să-și debarce toate efectivele. Relativ la debarcarea lui Caesar pe țărmul african, vezi mai departe cap. 58 la această carte. Caesar aducea cu sine 6 legiuni, dar trupele au debarcat în puncte diferite pe coasta Africii de Nord. După ce au izbutit să facă joncțiunea, Caesar și-a instalat tabăra la Ruspina (Monastir) localitate așezată pe o peninsulă care se află între Hadrumetum (Susa) și Leptis Minor (Lempta). Această peninsulă avea avantajul de a fi mai înaltă ca relief față de cîmpia înconjurătoare.

- Cf. *Răzb. african*, XIX, Dio rezumă doar în cîteva rînduri conținutul capitolelor X—XIX din această lucrare.
- Iuba, la sfîrșitul anului 49 fusese declarat „prieten și aliat al poporului roman” de către pompeieni și dimpotrivă, „dușman al poporului roman” de către Caesar. Vezi XLI, 42. În schimb, regii mauretani, Bocchus al II-lea și Bogud erau de partea lui Caesar, *Ibidem*.
- Acest P. Sittius fusese amestecat în așa-numita primă conjurație a lui Catilina din anul 65; el avusese încă de pe atunci misiunea să-i atragă pe Bocchus și pe Bogud de partea Romei supusă dictaturii *in spe* a lui Catilina. După descoperirea conjurației lui Catilina, Sittius rămăsese în Africa, în calitate de consilier pe lîngă cei doi regi mauri. Acțiunea sa în favoarea lui Caesar a fost de cel mai mare folos pentru izbînda campaniei africane. Cf. A p p i a n, *Răzb. civil*, IV, 54, și S a l l u s t i u s, *Catilina*, XXI, care îl numește Publius Sittius Numerinus.
- *Răzb. african*, XXV—XXVI.
- *Ibidem*, XXVII.
- Aceeași informație și în *Răzb. african*, XXII.

- ¹¹ Aceasta este versiunea lui Dio. Din *Răzb. african*, XXXVIII—XLII rezultă însă că Caesar s-a aflat mereu în defensivă.
- ¹² Uzitta, localitate care se afla între Hadrumetum și Thysdra. Plecarea lui Caesar de la Ruspina la Uzitta a avut loc la 26 ianuarie 46. Vezi harta de la sfârșitul volumului.
- ¹³ Cf. *Răzb. african*, XXXIII.
- ¹⁴ Cu puțin timp înainte de jumătatea lunii martie, Caesar și-a mutat tabăra spre sud de Uzitta, la Aggar (localitate neidentificată); între timp, Scipio și Iuba s-au întâlnit și trupele lor reunite au fost masate lângă Tegea (Sidi Dekril?). *Răzb. african*, LXVIII și LXXXVIII.
- ¹⁵ Aceste cuvinte rezumă conținutul capitolelor LXIX—LXXIX din *Răzb. african*.
- ¹⁶ Descrierea așezării localității Thapsus (Ras Dimas), la 15 km sud de Leptis Minor, se află și în *Răzb. african*, LXXIX—LXXX. Bătălia de la Thapsus s-a dat în ziua de 6 aprilie, 46 î.e.n.
- ¹⁷ Cf. începutul capitolului LXXX din *Răzb. african*: „Există acolo un lac sărat despărțit de mare printr-o trecere îngustă de nu mai mult de 1 500 de pași. Pe aici vroia să încerce Scipio să treacă, pentru a veni în ajutorul orașului Thapsus” *ed. cit.*, p. 130.
- ¹⁸ *Răzb. african*, LXXX.
- ¹⁹ Caesar, după ce a împrăștiat linia soldaților destinați de Scipio să-l blocheze în Thapsus, s-a năpustit în tabăra lui Scipio, unde n-a mai întâmpinat nici o rezistență. *Răzb. african* LXXX—LXXXVI. După datele oficiale din scriptele lui Caesar, trupele cesariene nu au avut decât 50 de morți. Cf. *Plutarh, Caesar*, LIII; *Appian, Răzb. civil*, II, 97; *Titus Livius, Periob.*, CXIV; *Florus, Epitome*, II, 13.
- ²⁰ C. Sallustius Crispus. Vezi nota 119 la cartea XLII. Sallustius a fost numit de Caesar propretor cu puteri militare depline. Cf. *Răzb. african*, XCV—XCVII.
- ²¹ După toată probabilitatea, Dio se referă aici la opera istorică a lui Sallustius în general: *Conjurația lui Catilina*; *Răzb. cu*

- Jugurtha* și *Istoriei*, din care au rămas fragmente din cărțile I—V. Cf. *Răzb. african*, XCVII (trad. rom. ed. cit., p. 139 și nota 22 la această carte).
- ²² Cnaeus Pompeius, trimis în Spania de grupul senatorilor pompeieni, condus de Scipio și de Cato, spre sfârșitul anului 47.
- ²³ După Appian, *Răzb. civile*, II, 100, Lucius Scipio Metellus s-a azvîrlit în mare, străpungîndu-se în același timp cu sabia. Cf. *Răzb. african*, XCVI; Titus Livius, *Perioch.*, CXIV; Vallerius Maximus, III, 2, 13 și Florus, *Epitome*, IV, 2.
- ²⁴ La 12 aprilie 47 î.e.n.
- ²⁵ Sfârșitul lui Cato este povestit în chip asemănător de Plutarh, *Cato Minor*, LVIII—LXXII și de Appian, *Răzb. civile*, II, 98—99.
- ²⁶ În lucrarea sa intitulată *Anti-Cato*, care constituia un răspuns și totodată o refutare a elogiului funebru închinat de Cicero memoriei lui Cato (anul 46), intitulat *Cato*; vezi Plutarh, *Caesar*, LIV și Suetonius, *Caesar*, LVI. Mărturiile istoricilor vechi despre *Anti-Cato* sînt strînse la Caesar, *Fragmente*, 47, 87, 89, 96, 97, 98, 100 și 101.
- ²⁷ Vezi nota 60 la cartea XLI. Relativ la sfârșitul lui Afranius și al lui Faustus, vezi *Răzb. african*, XCV, (ed. cit. și nota 163) Cf. Suetonius, *Caesar*, LXXV.
- ²⁸ Vezi XCVIII (ultimul capitol) din *Răzb. african*: „după aceste acțiuni se îmbarcă la Utica la idele lui iunie (13 iunie 47) și după trei zile ajunse la Carales în Sardinia”.
- ²⁹ La Roma, datorită unei întîrzieri provocată de vînturile nefavorabile, Caesar a ajuns abia la 25 iulie 46. *Răzb. african*, XCVIII.
- ³⁰ *Praefectus morum*. Această magistratură îi îngăduia lui Caesar să-și promoveze prietenii în ordine superioare acelorora în care se găseau sau să le acorde diferite favoruri. Vezi mai departe capitolele 47—51 la această carte. Atribuțiile acestei magistraturi suplineau în mare parte pe cele ale censurii, odinioară mult reduse de Sulla. Cicero, *Ad Fam.*, IX, 15 (1); Suetonius, *Caesar*, LXXVI.

- ³¹ Ulterior, în februarie 44, Caesar s-a proclamat dictator pe viață (*dictator perpetuus*); vezi în continuare nota 106 la această carte.
- ³² Vezi mai sus XXXVII, 44.
- ³³ Acest discurs atribuit de Cassius Dio lui Caesar, după întoarcerea dictatorului din Africa (iulie 46) a fost compus, pe cât se pare, în conformitate cu crîmpeiele din scrisorile și discursurile lui Caesar, pe care Dio le avea încă la dispoziție. Ca termen de comparație, vezi, de pildă, *Caesar, Fragmente, Opera Apocriphă, ed. cit., Frag. 172, p. 210 și nota 196 la acest fragment*. Cu toate acestea, Fergus Millar în articolul său *Some speeches in Cassius Dio*, citat în nota 44 la cartea XXXVIII neagă orice legătură dintre acest discurs și intențiile lui Caesar în ultima perioadă din viața sa. F. Millar (*op. cit.*, pp. 11—12) este de părere că discursul a fost compus conform unor scheme specifice scrierilor politice din epoca imperială târzie (sec. II e.n.), care promovau doctrina clemenței imperiale, bazată pe o deplină înțelegere între Împărat și Senat. În sprijinul acestei ipoteze Millar apropie discursul lui Dio de Pseudo-Sallustius, *Epistulae ad Caesarem Senem*, producție literară din timpul Antoninilor.
- ³⁴ Aceste triumfuri s-au succedat la sfîrșitul lunii august 46. Ordinea triumfurilor pe care o dă Cassius Dio este aceeași și la Titus Livius, *Perioch.*, CXV și CXVI și la Suetonius, *Caesar*, XXXVII.
- ³⁵ Vezi XLII, 44 și nota 95 la această carte; cf. Florus, *Epitome*, II, 13; 88 și Appian, *Răzb. civile*, II, 101.
- ³⁶ Vezi XL, 41.
- ³⁷ Vezi în continuare nota 115 la această carte.
- ³⁸ Cf. Suetonius, *Caesar*, XLIX; despre popasul lui Caesar la curtea lui Nicomedes în Bithynia, *Ibidem*, II.
- ³⁹ Aceeași știre și la Suetonius, *Caesar*, XXXVII.
- ⁴⁰ Cf. Suetonius, *Caesar*, XXXVIII; Plutarh, *Caesar*, LV și Titus Livius, *Perioch.*, CXV.
- ⁴¹ Acest capitol este în concordanță cu informațiile din Suetonius, *Caesar*, XXXVIII și Appian, *Răzb. civile*, II, 102.

- ⁴² Cf. Suetonius, *Caesar*, XXVI; Appian, *op. cit.*, II, 102 și Plinius, *N.H.*, XXXVI, 15; despre dimensiunile și amplasamentul acestui For, vezi J. Carcopino, *César, Hist. Rom.*, vol. II, (coll. Glotz) p. 969.
- ⁴³ În centrul Forului lui Caesar se înălța edificiul templului închinat divinității Venus Genitrix, considerată de Caesar drept întemeietoarea neamului său. La Pharsalus, numele acestei divinități a fost dat drept cuvânt de ordine soldaților din tabăra cesariană (vezi XLI, 34). Templul, deși încă neterminat, a fost inaugurat de Caesar în septembrie 46. Plinius, în *Naturalis Historia*, XXXV, 136 și 145 ne informează că Caesar a împodobit acest templu cu tablouri de mari maestri greci, pe care le-a plătit cu prețuri fabuloase. În colțul de sud-vest al Forului, se înălța statuia equestră a lui Caesar. Suetonius, *Caesar*, LXI și Plinius, *Naturalis Historia*, VIII, 155.
- ⁴⁴ Aceste jocuri de o diversitate și de un fast nemaîntîlnit pînă atunci, au rămas în memoria contemporanilor. Afară de Dio, ele au fost descrise de Suetonius în *Caesar*, XXXIX și de Appian, *op. cit.*
- ⁴⁵ Iulia, fosta soție a lui Pompeius, decedată în septembrie 54. Vezi cartea XXXIX, cap. 64.
- ⁴⁶ În grecește *καμηλοπαρδαλέος*.
- ⁴⁷ Acest bazin (*Codeta Minor*) se afla pe malul drept al Tibrului și era alimentat cu apă din fluviu.
- ⁴⁸ Cf. Suetonius, *Caesar*, XXXIX. Despre cavalcada denumită „ca la Troia”, vezi mai departe nota 99.
- ⁴⁹ Detalii asupra acestei imense acoperitori protectoare împotriva razelor fierbinți ale soarelui din iulie-august (un *velum*), se găsesc la Plinius, *Naturalis Historia*, XIX, 23. Pînze de mătase multicoloră se întindeau peste For începînd de la casa Marelui Pontif și pînă la pantele Capitoliului, adică spre vestul Forului.
- ⁵⁰ Prin această execuție Caesar dădea o lecție drastică acelor care ar fi îndrăznit să ridice pretenții sau să formuleze critici la adresa regimului dictatorial. Sacrificarea celor doi soldați pe cîmpul

lui Marte trebuie însă pusă în legătură cu un străvechi ritual de sacrificiu; în luna octombrie era sacrificat pe altarul zeului Marte un cal (*equus october*), al cărui cap era apoi ținut de zidurile templului acestui zeu. Vezi însă și Strabon, IV, 4 (5) despre obiceiul gallilor de a țintui deasupra ușii capetele dușmanilor doborâți.

- ⁵¹ Cf. Suetonius, *Caesar*, XLI; „Reduse tribunalele la două feluri de judecători, o parte aleși dintre senatori și altă parte dintre cavaleri. Suprimă tribunii tezaurului care erau a treia categorie de judecători”; Suetonius, se referă aici la eliminarea *tribunilor aerarii* din activitatea judecătorească (*quaestiones*); acești tribuni, creați pentru a plăti soldele în armată, fuseseră introduși în activitatea judecătorească de către consulul L. Aurelius Cotta. Prin legea sa *de iudiciis*, Caesar proceda la o nivelare a celor două ordine, senatorial și equestru, acțiune continuată apoi de Augustus. Vezi J. Gaudemet, *op. cit.*, p. 304, nota 1.
- ⁵² Cf. Suetonius, *Caesar*, XLIII; Appian, *Război civile*, II, 102; Aulus Gellius, *Noaptele attice*, II, 24. Ca și Sulla odinioară, Caesar a luat măsuri severe pentru prohibiția luxului și a risipei, care mergeau pînă la restricții de mîncare.
- ⁵³ Cf. Suetonius, *Caesar*, XLI: „Făcu recensămîntul poporului nu în felul sau la locul obișnuit, ci pe cartiere, prin mijlocirea proprietarilor de case”.
- ⁵⁴ În această privință vezi observațiile lui Cicero, în *Philipp.* I, 8.
- ⁵⁵ Referitor la calendarul iulian, afară de Suetonius, *Caesar*, XL și de Plutarh, *Caesar*, LIX, vezi și Macrobius, *Saturnalia*, I, 14 și Censorinus, *De Die Natali*, 20 (8). Reforma calendarului roman devenise strict necesară ca urmare a neglijării introducerii zilelor intercalate, începînd din anul 50, adică o dată cu izbucnirea războiului civil. Macrobius, *op. cit.*, observă că anul 46 a fost „ultimul an de confuzii” (*annus confusionis ultimus*). În vederea stabilirii unei concordanțe mai potrivite între denumirea lunilor și anotimpurilor în conformitate cu datele astronomice, Caesar a invitat să vină la Roma o comisie de învățați alexandrini printre care se număra și renumitul matematician Sosigenes. Despre acest învățat, vezi Pli-

n i u s, *N.H.*, XVIII, 25 și 57. Despre datele tehnice ale reformei calendarului roman, care trecea de la un calendar lunisolar, bazat pe o împărțire de 12 luni inegale, corectate prin intercalări propuse în mod arbitrar de pontifici, la un calendar în care intercalările arbitrare erau suprimate, vezi J. C a r c o p i n o, *op. cit.*, pp. 991—992. Inceputul anului, prin calendarul iulian se fixa la 1 ianuarie.

- ⁵⁶ Corect, la patru ani. Este vorba despre anii bisecști, care au 366 de zile, datorită adăugirii treptate a unui sfert de zi.
- ⁵⁷ Acest capitol, lipsit de claritate și de exactitate științifică, omite să precizeze că cele 67 de zile intercalate de Caesar nu au fost valabile decât în mod excepțional și anume numai pentru anul 46, când Caesar a introdus între lunile noiembrie și decembrie încă 3 luni suplimentare (două de 22 zile și una de 23 zile), necesare să împlinească decalajul ivit în acel timp între cronologie și anotimpuri; C e n s o r i n u s, *op. cit.*, 20 (cu observația că el vorbește despre 90 de zile, nu despre 67); de asemenea, Caesar a introdus, pentru a fixa anul solar la 365 (resp. 366 zile, din patru în patru ani), 10 zile nu 5, cum afirmă Dio în acest capitol. Aceste 10 zile au fost astfel repartizate: lunile ianuarie, sextilis (viitorul august) și decembrie, au primit două zile în plus; lunile aprilie, iunie, septembrie și noiembrie câte o singură zi. C e n s o r i n u s, *op. cit.*, 9.
- ⁵⁸ Cf. S u e t o n i u s, *Caesar*, XLI.
- ⁵⁹ Timp de aproape doi ani Cleopatra și soțul ei, în realitate frațele ei, care nu era decât un copil, au fost „oaspeții” lui Caesar la Roma (după bătălia de la Thapsus). Stăpîn acum pe nordul Africii, Caesar dorea să-și întărească dominația și asupra Egiptului. În care a masat nu mai puțin de patru legiuni, S u e t o n i u s, *Caesar*, LXXVI. Caesar pregătea, fără ostentație, anexarea Egiptului. În timpul cît Cleopatra a fost reținută la Roma, Egiptul era, în fapt, condus de împuterniciții lui Caesar, în frunte cu Rufio, S u e t o n i u s, *Caesar*, XLI. Regina a fost autorizată să se întoarcă în Egipt abia după asasinarea lui Caesar, în anul 44.
- ⁶⁰ Spre sfîrșitul anului 47, înainte de dezastrul final, Scipio și Cato s-au înțeles să-i încredințeze lui Cnaeus, fiul mai mare a lui

Pompeius, conducerea operațiilor împotriva cesarienilor pe teritoriul Spaniei. Conjunctura din Spania, unde soldații de sub comanda lui Quintus Cassius Longinus se răsculară, era propice pentru o asemenea hotărâre.

- ⁶¹ Despre masarea flotei cesariene în Sardinia vezi capitolul 14 la această carte și nota 29.
- ⁶² Vezi capitolul 1 la această carte. Acești prefecți întruneau atribuțiile pretorilor și ale cvestorilor, a căror alegere din cauza circumstanțelor nu putea fi asigurată. Vezi XLII, 21 și nota 50 la această carte.
- ⁶³ Vezi XLII, 15 și 16 și notele 46 și 56 la această carte.
- ⁶⁴ Vezi *Răzb. african*, XXIII.
- ⁶⁵ Caius Didius, care primise comanda flotei cesariene masată în Sardinia.
- ⁶⁶ Asupra contingentelor pe care Pompeius le avea cu sine la debarcarea în Spania și asupra acelor pe care le-a adunat pe teritoriul spaniol (în total 13 legiuni), vezi *Răzb. spaniol*, VII. Cf. Cicero, *Ad Fam.*, VI, 18, cu diferența că Cicero vorbește de 11 legiuni.
- ⁶⁷ Cartagena era reședința legatului *pro praetore* din Hispania citerior. Cf. *Răzb. african*, XXIII.
- ⁶⁸ Vezi XLI, 41 și 42.
- ⁶⁹ După bătălia de la Thapsus, Attius Varo (învingătorul lui C. Curio în Africa) și Titus Labienus, fostul locotenent al lui Caesar s-au raliat forțelor strânse de Pompeius în Spania.
- ⁷⁰ Cnaeus, în amintirea părintelui său își luase cognomenul de *Magnus*. Vezi C.I.L.², II, 6248. Cnaeus devenise stăpîn pe întreaga Hispanie citerior cu excepția orașului Ulia (Montemayor), unde se întăriseră soldații cesarieni care făceau parte din trupele aflate odinioară sub comanda lui Q. Cassius Longinus.
- ⁷¹ La Obulco (astăzi Porcuna) în sudul Hispaniei citerior. Cf. *Răzb. spaniol*, II.
- ⁷² Printre care se aflau însă legiunile de veterani, a VI-a și a X-a. Caesar sosea în Spania după alegerile consulare pentru anul 45

La sfârșitul lunii decembrie 46, *Răzb. spaniol*, II; Appian, *Răzb. civile*, II, 103. Distanța Roma—Obulco, Caesar a parcurs-o în 26 de zile, performanță care, pentru mijloacele de transport din acea vreme era un adevărat record de viteză. Impresia pe care a produs-o apariția lui Caesar în mijlocul soldaților care luptau pentru cauza lui a fost extraordinară.

⁷³ Cf. *Răzb. spaniol*, III—IV.

⁷⁴ Aceste evenimente se petreceau în ianuarie 46.

⁷⁵ Vezi capitolele 1 și nota 1 la această carte.

⁷⁶ La Corduba (azi Cordova) se găsea Sextus Pompeius, care aștepta nerăbdător ajutorul fratelui său, Cnaeus. Orașul Corduba se afla la nord de fluviul Baetis (Guadalquivirul) și avea o bună apărare naturală, datorită țărmlui drept al fluviului care îi mărginea cartierele.

⁷⁷ Attegua (Teba de la Vieja), se afla spre sud-est de Corduba pe un afluent al Guadalquivirului, în antichitate numit Salsus (astăzi Guadajoz). Vezi în continuare V și VI din *Răzb. spaniol*.

⁷⁸ Palisadele sistemului de încercuire.

⁷⁹ Cf. *Răzb. spaniol*, VII, XIX, Dio nu menționează masacrul locuitorilor din Attegua, îndeplinit la ordinul lui L. Munatius Flaccus. Condițiile de capitulare, cerute de Flaccus (nu de populația locală, cum pretinde Dio) corespundeau dorinții soldaților închiși în Attegua, în majoritatea lor foști dezertori din tabăra lui Q. Cassius. Aceste condiții au fost acceptate și respectate de Caesar. La capitularea orașului Attegua, Caesar a fost salutat pentru a treia oară cu titlul de *Imperator*.

⁸⁰ Prin regiunea râului Salsus. Dio nu mai insistă asupra angajamentelor militare dintre Caesar și Pompeius, premergătoare bătăliei de la Munda. Referitor la aceste lupte vezi însă *Răzb. spaniol*, XX—XXVII, capitole în care sînt citate și localitățile spaniole care au avut de suferit de pe urma războiului civil.

⁸¹ Despre acești șefi mauri vezi nota 67 la cartea XLI.

⁸² Bătălia de la Munda (Montilla), de fapt dată în apropiere de Munda, în așa-numitul Campus Mundonensis (Llanos de Vanda) s-a dat la 17 martie 45, în timpul cînd se sărbătoreau Dionysiile

- de primăvară. *Plutarh, Caesar*, LVI. Locul bătăliei, la sud de bazinul râului Salsus, este descris în *Răzb. spaniol*, XXIX.
- ⁸⁵ Caesar opunea celor 13 legiuni ale lui Pompeius 80 de cohorte și 8000 de călăreți, *Răzb. spaniol*, XXX. Legiunea a III-a o așezase în stînga frontului iar a X-a, în care avea toată încrederea, la dreapta.
- ⁸⁶ Dio nu relevă primejdia prin care a trecut însuși Caesar, care la un moment dat s-a aruncat în vâlmășagul luptei, pentru a salva situația, după ce în prealabil descălecuse. Cf. *Plutarh, Caesar*, LVI: „întorcîndu-se după luptă la prietenii săi, le-a spus că de multe ori se bătuse ca să cîștige victoria, dar acum a luptat ca să-și scape viața”. Cf. *Appian, Răzb. civile*, II, 104.
- ⁸⁷ *Ibidem*, cap. 105. P. Attius Varus și T. Labienus au fost găsiți morți printre cadavrele pompeienilor. Dacă ar fi să dăm crezare autorului *Răzb. spaniol*, XXXI, pompeienii au pierdut circa 30 000 de oameni iar cesarienii numai 1 000. Disproporția este prea exagerată ca aceste cifre să fie veridice.
- ⁸⁸ Cf. *Răzb. spaniol*, XXXIV.
- ⁸⁹ Acestor sclavi li se promisese libertatea.
- ⁹⁰ Corduba a căzut la 18 martie 45. După autorul *Răzb. spaniol*, XXXIV, la Corduba cesarienii au ucis 22 000 de oameni. După cucerirea orașului, Caesar a plantat aici un platan care a fost multă vreme unul din punctele de atracție ale Cordubei, *Martian, Epigrame*, IX, 61, v. 6—8.
- ⁹¹ Hispalis: viitoarea Sevilla. Se mai numea și Romula.
- ⁹² Printre care Hasta (*Mesa de Asta*), Carreia (*El Rocadillo*) și Gades (*Cádiz*).
- ⁹³ Cassius Dio se referă aici la noul statut pe care Caesar l-a instituit pentru Spania cînd se afla încă la Hispalis. Liberalitățile de care dădea dovadă aveau drept scop să șteargă bunele sentimente pe care spaniolii le nutriseră pentru Pompeius și pentru fiii acestuia.
- ⁹⁴ Despre moartea lui Cnaeus Pompeius, vezi îndeosebi *Răzb. spaniol*, XXXII—XXXIII și *Appian, Răzb. civile*, II, 105. Cu

privire la personajul Caesennius, Cicero, *Philipp.*, XI, 6 și XII, 8, 9. Capul tăiat al lui Cnaeus a fost adus lui Caesar, care se afla la Hispalis (Sevilla), și apoi a fost expus în piața publică (12 aprilie 45).

- ⁸³ Caius Didius a pierit la rîndul lui într-o cursă întinsă de soldații pompeieni, în înțelegere cu localnicii lusitani, *Răzb. spaniol.*, XL.
- ⁸⁴ Aluzie la planurile lui Caesar de a cuceri Dacia și Parthia. Vezi Appian, *Răzb. civile*, II, 110: „Caesar... plănuia o mare expediție împotriva geților și a parților. Avea de gînd să-i atace mai întii pe geți, un neam vecin cu imperiul, călit în lupte și iubitor de război...” Cf. *Răzb. civile*, III, 25. De mare importanță este și informația lui Suetonius, în *Caesar*, LXIV „... să oprească expansiunea dacilor care se întinseseră în Pont și în Tracia, să lupte împotriva parților prin Armenia Mică și să-i atace numai după ce le va fi încercat forțele”. Despre intenția lui Caesar de a cuceri Dacia lui Burebista, vezi C. Daicoviciu *Istoria României*, ed. cit., vol. I, p. 287; R. Vulpe, *Din Istoria Dobrogei*, vol. II, p. 30. Această cucerire urma să facă parte dintr-un uriaș lanț de cuceriri care, în concepția lui Caesar, pornind din Orient și trecînd prin Caucaz, Sciția și nordul Germaniei, ar fi închis întreaga Europă. Vezi Plutarh, *Caesar*, I.VIII.
- ⁸⁵ Cf. Suetonius, *Octavian Augustus*, XCIV.
- ⁸⁶ Cu privire la banchetele organizate de Caesar în anul 46, vezi capitolul 21 la această carte. Relativ la banchetul din anul 45, Suetonius, *Caesar*, XXXVIII, scrie că Caesar a dat nu o masă, ci două, prima pîrîndu-i-se prea sărăcăcioasă; alte informații despre asemenea oșpețe se află la Plutarh, *Caesar*, LVII și la Macrobius, *Saturnalia*, II, 7.
- ⁸⁷ Caius Fabius fusese guvernator al Asiei în anul 58. A luptat în Gallia sub ordinele lui Caesar (*Răzb. gallic*, V, 24), iar în iarna anului 50/49 a primit de la Caesar importanta misiune de a supraveghea ținutul haeduilor. (*Răzb. gallic*, VIII, 54) de unde a fost trimis de urgență în Spania, (*Răzb. civil*, I, 37). Q. Fabius Maximus, unul din cei doi legați ai lui Caesar în războiul spaniol din 46/45. *Răzb. spaniol*, cap. II.

- ⁹⁸ Acesta a fost al V-lea și ultimul triumf al lui Caesar (primele patru, asupra Galiei, Egiptului, Pontului și Africei, fuseseră sărbătorite în patru zile consecutive la sfârșitul lunii septembrie 46, așa cum Dio amintește în capitolul 19 din această carte). Al V-lea triumf a fost organizat la începutul lunii octombrie 45.
- ⁹⁹ În acest capitol este vorba despre sărbătoarea *Pariliilor* (sau a *Paliliilor*) în cinstea zeiței Pales (ținută la 20 aprilie 45), divinitate agrestă a vechilor romani. Tradiția susține că aceste sărbători de primăvară, care se țineau la sfârșitul lunii aprilie, fuseseră înființate de însuși Romulus. Cu acel prilej, când se sărbătorea înfiunțarea Romei, avea loc o cavalcadă a tinerilor aristocrați romani, denumită „ca la Troia” (*ludus Troiae*); cavalcada amintea originea troiană a Romei. Vergilius, *Eneida*, V, 545—603. Despre aceste jocuri vezi R. Merkelbach, *Mus. Helveticum*, 18/2, 1961, *Aeneas in Cumae*, p. 96.
- ¹⁰⁰ Vestea înfrângerii și a morții lui Cnaeus Pompeius, sosită la Roma cu iușeala fulgerului, a produs o mare consternare printre cei care se așteptau ca Caesar să nu se mai întoarcă niciodată din Spania. Plutarh, *M. Antonius*, cap. X.
- ¹⁰¹ Cf. Suetonius, *Caesar*, XLV.
- ¹⁰² Familia Iulia (*Gens Iulia*), din care făcea parte Caesar, pretindea că se trage direct din Iulus, fiul lui Ascanius, fiul lui Aeneas. În *Eneida* lui Vergilius, Ascanius este confundat cu Iulus.
- ¹⁰³ Cum s-a întâmplat, de pildă, în bătălia de la Pharsalus, când cesarieni aveau drept cuvânt de ordine *Venus Genitrix* (Venus născătoarea). Vezi nota 43 la această carte și Appian, *Războiul civil*, II, 76. Suetonius, *Caesar*, VI, reproduce un fragment dintr-un discurs funebru ținut de Caesar, în care acesta se referă la originea sa. Vezi Caesar, *Fragments*, ed. cit.
- ¹⁰⁴ Cf. Suetonius, *Caesar*, XLV și Macrobius, *Saturnalia*, II, 3.
- ¹⁰⁵ Cu un an înainte, adică în 46, Caesar fusese autorizat de Senat să poarte toga de purpură și cununa de lauri, semnele distinctive pentru un *imperator*, dar numai la sărbători (vezi capitolul 14 la această carte). Acum, prin dobândirea titlaturii permanente de *imperator*, Caesar era, în fapt, investit cu puterea supremă în stat. Vezi J. Carcopino, *Jules César*, ed. cit. p. 367.

- ¹⁰⁶ Ceva mai târziu (febr. 44) Caesar, în calitate de *dictator perpetuus*, demnitate care i-a fost conferită în mod oficial la 14 febr. 44, s-a preocupat și de transmiterea acestui titlu, ceea ce echivala cu instituirea monarhiei absolute. În anul 45 Senatul a aprobat totuși prin vot pretenția lui Caesar de a i se recunoaște dreptul la succesiune, fără însă ca în acea vreme dictatorul să se fi hotărât asupra persoanei urmașului său. Octavius a fost desemnat la succesiune abia în 44.
- ¹⁰⁷ De pildă, împăratul August a primit acest titlu de 21 de ori, Tiberiu de 8 ori, Claudiu de 27 ori, Nero de 12 ori, Vespasian de 20 de ori, Domițian de 22 ori, Traian de 13 ori și așa mai departe. Începînd cu Dioclețian, titlul de *imperator* nu se mai referă decît la demnitatea imperială, fără nici o aluzie la vreo victorie. Cf. R. C a g n a t, *Cours d'épigraphie latine*, Paris, 1914, p. 177—252.
- ¹⁰⁸ Cf. S u e t o n i u s, *Caesar*, XLVI.
- ¹⁰⁹ Încă din anul 49, la începutul Războiului civil, Caesar dispusese după bunul său plac de rezervele bănești ale statului (vezi mai sus XLI, 17 și 39). În anul 45 Caesar a retras Senatului dreptul de a bate monedă și de a controla circulația monetară. Tot el și-a asumat sarcina de a-i desemna pe *tresviri monetales* (colegiul însărcinat cu baterea de monedă, suplimentat însă cu încă un membru, CIL², IX, 2845) la dispoziția cărora a hotărît să fie distribuiți numai sclavi din propria sa casă. S u e t o n i u s, *Caesar*, LXXVI. Cu privire la problemele financiare ale statului roman, vezi mai departe capitoul 48 din această carte.
- ¹¹⁰ S u e t o n i u s, *Caesar*, LXXVI.
- ¹¹¹ Q. Fabius Maximus și C. Trebonius au intrat în funcția de consuli pentru anul 45 abia în luna octombrie. S u e t o n i u s, *Caesar*, LXXVI „în al 3-lea și al 4-lea consulat, a purtat titlul de consul onorific mulțumindu-se cu puterea dictaturii decretată o dată cu consulatele. În fiecare din acești doi ani a nunit în locul său cîte doi consuli în ultimele trei luni ale anului... În ajunul calendelor lui Ianuarie un consul încetînd subit din viață, dădu această onoare, pe timp de cîteva ore, unuia care o ceru”. Cf. M a c r o b i u s, *op. cit.* Despre

acest C. Caninius Rebilus sau Robillus, vezi C i c e r o, *Ad Fam.*, VII, 30.

- 112 Adică spre sfârșitul secolului al III-lea.
- 113 În limba greacă: ὑπὸ τε τοῦ πλῆθους. În comițiile tribute (adunările plebei urbane) erau aleși tribunii plebei (cărora între timp li se luase dreptul de *intercessio* în problemele politice), vezi S u e t o n i u s, *Caesar*, XVI și începutul capitolului XXXI.
- 114 În comițiile centuriate, în limba greacă ὑπὸ τε τοῦ δήμου, erau aleși consulii, pretorii și censorii. Cu privire la activitatea de censor a lui Caesar vezi mai sus cap. 25 și 28. Pînă în octombrie 49 activitatea pretorilor și a cvestorilor fusese îndeplinită de acei *praefecti pro praetore* (8 sau 6 la număr) care girau în numele lui Caesar toate sarcinile acestor magistrați. Vezi mai sus nota 62 la această carte.
- 115 Vezi nota 24 la *Fragmente*. Listele senatoriale fuseseră revizuite și restrînse în anul 50 î.e.n. de către censorii Appius Claudius Pulcher și Lucius Piso. Vezi mai sus XXXVII, 46 și XL, 63. La sfârșitul anului 49, Caesar, pentru prima oară dictator, a completat locurile vacante după bunul său plac; toți foștii senatori alungați de Pompeius din Senat sub diferite pretexte (îndeosebi în virtutea legii *de ambitu*, din 52) au fost readuși în corpul senatorial. Vezi XLI, 36; A p p i a n, *Răzb. civile*, II, 48 și C a e s a r, *Răzb. civil*, III, 1 (4). În 46, după Thapsus, să ne reamintim că Caesar împuternicit cu titlul de *praefectus motuum*, care îi fusese acordat pe un răstimp de 3 ani (vezi mai sus cap. 14), a reorganizat pentru a doua oară componența senatului îndepărtînd pe unii membri și introducînd pe alții. În 45, cînd a crezut de cuviință să recompenseze pe toți aceia care-și arătaseră credința față de el. Caesar a introdus în Senat pe unii urmași ai proscrisilor lui Sulla (cf. XXXVII, 25 și nota 48 la această carte; XLII, 51 și cap. 27 la această carte) C i c e r o, *Ad Fam.*, XIII și S u e t o n i u s, *Caesar*, XLI, liberi provinciali din Spania și din Gallia (S u e t o n i u s, *Caesar*, LXXVI, oameni care nici nu vorbeau bine limba latină, care nici măcar nu știau unde se afla localul Curiei la Roma, *Ibid.*, LXXX), foști centurioni și soldați care se distinseseră pe cîmpul de luptă (vezi cartea XLII, cap. 51 și Suetonius, loc.

cit.). Dar porțile Senatului se deschiseseră larg îndeosebi pentru ordinul cavalerilor. În felul acesta, Senatul, care pe vremea lui Sulla avea 600 de membri, ajunsese acum la 900, pentru ca ulterior triumviratul lui Antonius, Octavius și Lepidus să atingă cifra record de 1 000 de membri. Caesar avea asigurată președinția acestui corp în calitatea lui de dictator. El avea dreptul să se așeze pe un scaun curul ceva mai înalt decât acela al consulilor. Vezi mai sus capitolul 14 la această carte.

- ¹¹⁰ Aluzie la cei excluși din Senat în baza legii *Pompeia de ambitu*, din 52. Vezi mai sus XL, 52 și nota 86 la această carte. Cf. Suetonius, *Caesar*, XLI și Caesar, *Război civil*, III, cap. 1.
- ¹¹⁷ Adică a anului 45 î.e.n.
- ¹¹⁸ Vezi mai sus cap. 28 și nota 114 la această carte.
- ¹¹⁹ Vezi mai sus nota 109 cu privire la unele probleme financiare ale statului roman. Încă din anul 49 Caesar controla în mod absolut finanțele statului și deținea personal cheile tezaurului public (*aerarium*); în același capitol 76 din biografia lui Caesar de Suetonius, în care avem știri despre emisiunile monetare din anul 47, găsim și informația că sclavii personali ai lui Caesar erau însărcinați cu baterea de monedă cât și cu supravegherea încasării dărilor publice. Formula bătută pe monede *ex Senatus Consulto* dispărea începând din anul 49. Ea este înlocuită prin monede care îl numesc pe Caesar *Imperator iterum* pentru a evolua în 44 spre formula *Caesar Imperator*. J. Carcopino, *Jules César*, ed. cit.
- ¹²⁰ Vezi nota 18 la cartea XXXVII. Cu celebrarea acestor jocuri erau însărcinați edilii curuli sau în mod excepțional, cum a fost aici cazul, edilii plebei, împuterniciți printr-un *Senatus-Consultum*.
- ¹²¹ *Feriae Latinae*, sărbători introduse la Roma încă de pe vremea regalității, se țineau pe muntele Alban, în cinstea lui Iupiter Latiaris, de către cetățile din federația latină (inclusiv Roma). Aceste sărbători erau de obicei prezidate de foști consuli romani sau de un „dictator”, special ales. În cazul de față acest „dictator” era un *praefectus Urbi* (πολιάρχος). Acest *praefectus*

care îi înlocuia pe consuli în timpul ceremoniei sacre pe muntele Alban era numit, după datină, de comițiile centuriate. Sarcina pe care o deținea nu dura decît 3 zile. Data serbărilor varia; ele cădeau de obicei în cadrul primului trimestru al anului.

- ¹²² Adică în anul 44.
- ¹²³ Celebra tribună Rostrata, vezi nota 196 la *Fragmente*. Caesar a transportat rostrele la extremitatea occidentală a Forului, la poalele Capitoliului.
- ¹²⁴ Aceasta a fost doar una din numeroasele măsuri luate de Caesar pentru mărirea și înfrumusețarea Romei. Din Cicero, *Ad Attic.* XIII, 20 (1) știm că în iunie 45 a fost promulgată o lege intitulată *De Urbe augenda* (despre mărirea orașului), care cuprindea proiecte grandioase în vederea sistematizării orașului și a împrejurimilor. Dintre monumentele urbanistice pe care Caesar a izbutit să le realizeze, se cuvine să amintim *Forum Iulium*, cu templul închinat zeiții Venus Genetrix (vezi mai sus nota 43 la această carte), renovarea Curiei (vezi în continuare cartea XLIV, cap. 5), reconstruirea templului închinat lui Quirinus (XLI, 14 și XLV, 3).
- ¹²⁵ Înainte de moartea lui Caesar, la Roma a fost început un imens amfiteatru, terminat sub Augustus (XLIV, 4 și 6) cf. Suetonius, *Augustus*, XXIX.
- ¹²⁶ După exemplul lui Sulla, Caesar cu aprobarea Senatului a decis să lărgească linia de îngrădire a orașului. *pomoerium*. Vezi și Tacitus, *Annales*, XII, 23.
- ¹²⁷ Adică în anul 146 î.e.n., an în care au fost distruse concomitent orașele Cartagina de către Scipio Aemilianus și Corintul, dat pradă jafului de către consulul L. Mummius.
- ¹²⁸ Cf. Suetonius, *Caesar*, XLI.
- ¹²⁹ Cn. Pompeius Strabo, fiul lui Sextus Pompeius Strabo, era rudă cu Pompeius Magnus. RE. XX, 1912 (45).
- ¹³⁰ Acest drept Caesar și l-a arogat la 14 februarie 44 cînd a preluat dictatura perpetuă. Primul din cei doi *magistri equitum* a rămas Aemilius Lepidus. Celălalt, Octavius, moștenitorul prerogativelor obținute de Caesar (vezi mai sus nota 106) a fost

de îndată trimis la Apollonia din Illyria, principala bază de organizare a uriașei expediții împotriva partilor.

¹³¹ Vezi XLII, 51.

¹³² Vezi nota 117 la cartea XLII.

CARTEA XLIV

- ¹ Cassius Dio exprimă aici, ca și în capitolul următor, de altfel, aprobarea sa față de dictatura militară instituită de Caesar. După moartea dictatorului, pe o perioadă de câteva veacuri *imperium* (puterea executivă militară, politică și judiciară supremă în stat) a fost deținută de „împărați” (*imperatores*) a căror tărie s-a sprijinit, în esență, pe forța armatei.
- ² Principalii conspiratori împotriva lui Caesar. Despre C. Cassius vezi nota 37 la cartea XLII, iar despre M. Brutus, nota 31 la prezenta carte.
- ³ Vezi mai jos, capitolul 8 din prezenta carte. Cf. Plutarh, *Caesar*, LVII; „Aceste onoruri, într-un fel, erau pe măsura unui om, dar alții adăugând alte onoruri nesăbuite și luându-se la întrecere în a-l încărca cu cinstiri de tot felul, l-au făcut să fie urât și nesuferit chiar de cei mai cumsecade oameni, din pricina măreției și neobișnuinței onorurilor votate. Se crede că și cei care-l urau tot atât de mult ca și cei care-l linguseau se străduiau să-i înlesnească votarea acestor onoruri, ca să aibă cât mai multe pricini de învinuire împotriva lui și să pară că-l atacă cu cele mai puternice temeiuri”.
- ⁴ Referire la XLII, 20 și la XLIII, 42 și urm.
- ⁵ *Jupiter Feretrius*: Jupiter care duce cu sine prăzile sau ofrandele. Feretrum: targă de transportat materiale, în speță, prăzile de război.
- ⁶ *Parens patriae* Caesar a apărut cu titulatura *Pater Patriae* pe monedele emise în 44 î.e.n. Cf. Appian, *Război civile*, II, 106: „Fu numit și *Pater Patriae*”. Această titulatură, care aparținuse odinioară regilor Romei, nu fusese acordată în timpul Republicii decât în mod excepțional, lui Camillus, de pildă ulterior lui Marius și dictatorului Sulla.

- ⁷ *Nova Concordia*, Plutarh, în biografia lui *Caius Gracchus*, XXVII, ne informează că în for, după uciderea lui Caius, L. Opimius ridicase și el un templu în cinstea acestei Noi Concordii. Epitetul *Nova* i se dădea acestei Concordii pentru a fi deosebită de Vechea Concordie, onorată de Camillus. Cf. Plutarh, *Caius Gracchus*, XLII, și Ovidius, *Faste*, I, v. 640.
- ⁸ Cf. Suetonius, *Caesar*, LXIV și Plutarh, *Caesar*, LVIII.
- ⁹ Plutarh, *Caius Gracchus*, XLII.
- ¹⁰ Despre renovarea vechii Curia Hostilia de către fiul lui Sulla, Faustus, vezi XL, 50.
- ¹¹ Aceeași informație la Suetonius, *Caesar*, LXXXVI. S-a dat numele de *Iulus* lunii *Quintilis* (luna a cincea).
- ¹² *Ibidem*.
- ¹³ *Ibidem*. Cf. Valerius Maximus, I, 6, 13; Plinius. *Nat. Hist.*, XI, 37 și Appian, *Răz. civile*, II, 106.
- ¹⁴ Pe care însă, așa cum specifică Dio la sfârșitul capitoului următor, Caesar a refuzat-o.
- ¹⁵ În limba greacă ἡμίθεος, lat. *semideus*, *heros*. În acest capitol, Dio dă informații prețioase despre hotărârile luate de Caesar cu privire la divinizarea persoanei sale, măsuri care constituie baza viitorului cult imperial. Capitoliul, prin statuile cu care era decorat, prin inscripții și prin așezarea carului de luptă al dictatorului în acest loc sacru amintea de gloria aceluia care devenise stăpînul absolut al statului roman. Vezi mai sus, XLIII, 14. Treptat, Caesar, care poruncise mai înainte vreme să se ștergă de pe soclul statuii inscripția în care era numit „Semizeu”, care-l înfățișa drept stăpînul lumii, acumulează acum atributele unui „zeu”. Alături de aceste atribute, afară de acele menționate în capitolul 4 la această carte (sărbătorirea zilei de naștere *Dies Natalis*, închinarea de statui etc.), deosebit de importantă a fost instituirea de sărbători și înființarea unui colegiu de preoți pentru oficierea cultului persoanei sale sacrosancte.
- ¹⁶ Colegiul preoților care sărbătoreau Lupercaliile, sărbători și jocuri în cinstea străvechii divinități latine Pan (*Faunus*), era

alcătuit pînă în anul 44 din două secțiuni de preoți: *Quintii* și *Fabiani*; în timpul ultimului an din viața lui Caesar s-a adăugat și o a treia secțiune, aceea a *Iuliilor*, al căror rol era acela de a reuni cultul lui Faunus cu cel al noii divinități.

- ¹⁷ Această mărturie a lui Dio asupra divinizării lui C. Iulius Caesar, în timpul cînd mai era încă în viață, a fost pusă la îndoială de unii istorici, vezi J. Carcopino, *César, Hist. Rom.*, vol. II, ed. cit., pp. 999—1000. Cu toate acestea, observația lui Cicero care în *Philippica* a II-a capitolul 43 îl acuză pe M. Antonius că ar fi neglijat cultul lui Caesar (acest discurs a fost ținut după moartea dictatorului, în septembrie 44), precum și unele mărturii epigrafice (de exemplu, *Sylloge*³, nr. 753), par să ateste adevărul afirmației lui Dio. Capitolele 5 și 6 din această carte a *Istoriilor* lui Dio corespund aproape, cuvînt cu cuvînt, capitolului 106 din *Răzb. civile*, cartea II de Appian. Vezi E. Schwartz, articolul *Cassius* din RE, III, p. 170.
- ¹⁸ Lucru altfel cu desăvîrșire interzis.
- ¹⁹ Informație preluată de la Suetonius, *Caesar*, LII, care citează și numele tribunului Helvius Cinna, destinat pe cît se pare de Caesar, ca să prezinte proiectul unei legi prin care dictatorul era autorizat să ia în căsătorie pe indiferent cine ar fi dorit, cu scopul de a avea moștenitori direcți.
- ²⁰ Cu privire la motivele care l-au determinat pe Caesar să renunțe la garda personală vezi Suetonius *Caesar* LXXXVI, și Cicero, *Ad Attic.*, XIII, 52 (1).
- ²¹ 14 februarie 44.
- ²² Caius Cassius Longinus. Vezi nota 37 la cartea XLII.
- ²³ Cf. Suetonius, *Caesar*, LXXVIII și Titus Livius, *Perioch.*, CXVI.
- ²⁴ O coroană de lauri, fixată pe o bentiță albă, care împodobește odinioară frunțile regilor. Cf. Appian, *Răzb. civile*, II, 108.
- ²⁵ Cf. Suetonius, *Caesar*, LXXX și Appian, *op. cit.*, II, 108.
- ²⁶ Această scenă s-a petrecut la 26 ianuarie 44, la sărbătorile latine. Aceste sărbători fuseseră strămutate de Caesar din primă-

- vară (vezi mai sus, nota 121 la cartea XLIII), în luna ianuarie, pentru a comemora recunoașterea lui ca dictator de către triburile latine. Suetonius, *Caesar*, LXXIX; Plutarh, *Caesar*, LX.
- ²⁷ Vezi mai sus, nota 19.
- ²⁸ La 15 februarie 44. Despre această sărbătoare vezi nota 16 la prezenta carte.
- ²⁹ În majoritatea manuscriselor βασιλείαν. Cuvîntul neavînd totuși legătură directă cu scena care s-a petrecut, căci Appian și Plutarh atestă că Caesar asista la sărbătoare suit pe tribuna Rostrata (pe care o strămutase de la vechiul ei loc din For la poalele Capitoliului), unii editori au încercat să substituie cuvîntul βασιλείαν prin βουλείαν (*in Senatum*) sau prin ἀγοράν (*in Forum*).
- ³⁰ Această scenă este relatată întocmai de Suetonius, de Plutarh, de Appian, *op. cit.*
- ³¹ M. Iunius Brutus (poreclit *Caepio*, Appian, *Răzb. civile*, II, 111) era fiul tribunului cu același nume din anul 83, asasinat de Pompeius și al Serviliei, sora vitregă a lui Marcus Porcius Cato, tribunul plebei din 91. La Roma circula zvonul că Caesar era adevăratul tată a lui Brutus, Appian, *Răzb. civile*, 112. Comportarea generoasă a lui Caesar față de acest tînăr, care luptase împotriva lui la Pharsalus și fusese iertat, nu dezmente acest zvon. În 46, Brutus primise guvernarea Gallicii Cisalpine, iar la 1 ianuarie 44 înalțul rang de pretor urban. Appian, *op. cit.*
- ³² Vezi *Frag.* B 11₁₀ și nota 43 la *Frag.*
- ³³ Plutarh, *Caesar*, LXII; *Brutus* IX și Appian, *op. cit.*
- ³⁴ Vezi mai sus, cartea XLIII, cap. 11.
- ³⁵ Cf. Plutarh, *Brutus*, cap. XIII și Valerius Maximus, III, 2 (15).
- ³⁶ Appian, *op. cit.*, despre disputa dintre Brutus și Cassius pentru pretura urbană.
- ³⁷ Numele principalilor acuzați sînt citate de Appian, *Răzb. civile*, II, 113.

- ⁸⁸ C. Trebonius, cvestor în anul 60, a fost ales tribun al plebei în anul 55, când a propus să se acorde un proconsulat excepțional lui Crassus și lui Pompeius (în Syria și în Spania) pe o durată de 5 ani. Vezi mai sus, XXXIX, 33 și 36; legat al lui Caesar în 54; consul în 45. Vezi nota 111, la cartea XLIII.
- ³⁹ Decimus Iunius Brutus Albinus vezi nota 60 la cartea XXXIV. În 48 Decimus Brutus primise guvernarea Galliei Transalpine, Appian, *Răzb. civile*, II, 111.
- ⁴⁰ Pe data de 18 martie, Caesar urma să plece în Orient, imputernicit de Senat cu conducerea expediției împotriva parților. Totul dă de bănuț că pentru ședința Senatului, convocată la idele lui Martie (15 martie), Caesar înscenase o ceremonie cu substrat religios, în urma căreia avea să fie proclamat „rex”, titlu care i-ar fi conferit un prestigiu deosebit în ochii popoarelor din Orient. Unchiul său, L. Aurelius Cotta, fostul consul, care acum făcea parte din colegiul quindecemvirilor, urma să înfățișeze propunerea ca Caesar să fie oficial numit „rege”. Suetonius, *Caesar*, LXXIX; Appian, *Răzb. civile*, 110 și 113.
- ⁴¹ Despre modul cum Cassius și Brutus au hotărât complotul, vezi Plutarh, *Brutus*, I, și Appian, *op. cit.*, 113. Alături de ura tenace pe care majoritatea aristocrației romane o purta lui Caesar și pretențiilor acestuia de a deveni „rege”, un alt motiv care a determinat urzirea complotului a fost și opoziția față de campania în Orient hotărâtă de Caesar. Amintirea dezastrului de la Carrhae, din anul 53, nu se ștersese încă din memoria oamenilor, iar pe de altă parte, influența nocivă a moravurilor orientale constituia, la rîndul ei, un alt prilej de nemulțumire față de planurile lui Caesar.
- ⁴² Cf. Appian, *op. cit.*, 115.
- ⁴³ Suetonius, *Caesar*, LXXXI; Plutarh, *Caesar*, LXIII; Valerius Maximus, I, 7 (2).
- ⁴⁴ Cf. Plutarh, *Caesar*, LXIV.
- ⁴⁵ Cf. Suetonius, *Caesar*, LXXXI; Plutarh, *Caesar*, LXV—LXVI; Appian, *Răzb. civile*, II, 116; Velleius Paterculus, II, 57.
- ⁴⁶ Appian, *op. cit.*, 117; Plutarh, *Brutus*, XVII.

- ⁴⁷ Tillius Cimber, de pildă, l-a rugat să îngăduie reîntoarcerea fratelui său din exil, Appian, *op. cit.*
- ⁴⁸ P. Servilius Casca, Appian, *op. cit.*; Plutarh, *Caesar*, LXVI.
- ⁴⁹ Caesar a fost ucis cu 23 de lovituri de pumnal, din care după constatarea medicului care a făcut autopsia la câteva ore după asasinat, numai una singură a fost mortală. Asasinarea lui Caesar, afară de izvoarele citate, este povestită pe larg și de Nicolae din Damasc, în biografia *Caesar*, XXIV.
- ⁵⁰ Lucru confirmat de însuși Cicero în *Philippica*, II, 12 (28).
- ⁵¹ Suetonius, *Caesar*, LXXXII; Plutarh, *Caesar*, LXVII; Appian, *op. cit.*, 118.
- ⁵² Printre acești profitori de ultimă oră se aflau fostul consul P. Cornelius Lentulus Spinther, C. Favonius, unul dintre cei mai de seamă lideri ai opoziției aristocrate, care luptase ani de-a rândul alături de Cato, însuși tânărul Dolabella și alții. Vezi Appian, *op. cit.*, 119, unde se află o bună caracterizare a momentului politic: „Ei încă mai credeau că poporul roman este întocmai cum știau ei că era pe vremea lui Brutus cel Bătrân, care desființase monarhia. Nu-și dădeau încă seama că urmăreau două lucruri care se băteau cap în cap, ca cei de față să fie și iubitori de libertate, și oameni cumpărați lesne de partea lor. Din aceste două aspecte, cel din urmă era mult mai la îndemână, căci statul de multă vreme decăzuse cu totul”.
- ⁵³ Deși era încă foarte tânăr, Dolabella fusese desemnat de Caesar pentru consulatul anului 44, după plecarea lui spre Orient. Dolabella nu îndeplinea însă nici una dintre condițiile impuse acelorora care se prezentau la alegerile consulare, nu avea vârsta de 41 de ani, nu trecuse prin *cursus honorum*. Cf. Appian, *op. cit.*, 122; Cicero, *Philippica*, I, 2 și Velleius Paterculus, II, 28.
- ⁵⁴ Vezi Plutarh, *M. Antonius*, XIV; Cicero, *Philippica*, II, 35; Appian, *op. cit.*, 126. Asupra evenimentelor care au urmat asasinatului lui Caesar, Appian este mai puțin zgîrcit cu detaliile decât Dio.
- ⁵⁵ Ținînd seama de Plutarh, *Cicero*, XLII (3), de primele capitole din *Philippica* I și de Velleius Paterculus, II, 58 (4), ne

- dăm seama că Dio a reprodus destul de fidel ideile principale exprimate de Cicero cu acel prilej, îmbrăcându-le totuși în haina propriei sale expuneri. Despre lecturile lui Dio din Cicero vezi notele 36 și 44 la cartea XXXVIII. În general despre discursurile ciceroniene reproduse de Cassius Dio, F. Millar, *Some Speeches in Cassius Dio*, Mus. Helvet. 18, 1961, I.
- ³⁶ Ucigașii lui Caesar, în frunte cu Brutus și Cassius. Vezi mai sus, capitolele 21 și 22.
- ³⁷ Aemilius Lepidus, în fruntea armatei. Vezi mai sus, capitolul 22.
- ³⁸ L. Valerius Poplicola. Vezi *Frag.* B 132 și nota 48 la *Frag.*
- ³⁹ Ecou din discursul lui Pericle ținut în fața atenienilor, Thucydides, II, 43.
- ⁴⁰ Tirania celor 30 de tirani, conduși de Critias, instaurată la Atena cu sprijinul navarhului spartan Lysandros, în anul 404 î.e.n.
- ⁴¹ Aluzie la reinstaurarea democrației sclavagiste la Atena, după alungarea regimului oligarhic. Xenofon, *Hellenicele*, II, 4 (12—39) (trad. rom., N. I. Ștefănescu, Editura Științifică, 1965, pp. 107—113).
- ⁴² Xenofon, *op. cit.*, 10—11; Phyle era o fortăreață în nordul Atenei, așezată în drumul spre Teba.
- ⁴³ Xenofon, *op. cit.*, 42. Atenienii, după instaurarea democrației, au jurat să uite de „orice ură”, pentru a pune capăt tulburărilor interne. Este vorba despre o amnistie amintită și de Aristotel în *Constituția atenienilor*, XXXIX și urm.
- ⁴⁴ Ecou din Thucydides, IV, 62, 3—4.
- ⁴⁵ Vechi proverb grec. O victorie echivalentă cu o înfringere.
- ⁴⁶ Lucius Cornelius Cinna, care a luptat după moartea lui Sulla, alături de Marius, în rîndurile partidului democrat. Vezi *Frag.* 102_{1—12} și nota 399 la *Frag.* Cf. Appian, *Răzb. civile*, I, 44 și urm.
- ⁴⁷ C. Papirius Carbo. A devenit colegul de consulat al lui Cinna în anul 86—85. Appian, *Răzb. civile*, I, 75 și urm.
- ⁴⁸ M. Aemilius Lepidus, consul în anul 78, alături de Q. Lutatius Catullus. A luptat alături de Senat împotriva propu-

- ⁹⁹ Vezi XLIII, 44.
- ¹⁰⁰ Dictator, pentru a cincea oară, XLIII, 49; pe viață, XLIV, 8.
- ¹⁰¹ Această titulatură (*Pater Patriae*), apărută pe monedele din 44, fusese deja săpată pe soclul unei statui așezate în fața tribunei Rostrate. Cicero, *Ad Fam.*, XII, 3 și Suetonius, *Caesar*, LXXXIII.
- ¹⁰² Vezi capitolele 5 și 50 din această carte.
- ¹⁰³ Mărturie prețioasă asupra gradelor divinizării persoanei lui Caesar, cf. XLIII, 14; vezi mai sus, nota 15 la această carte.
- ¹⁰⁴ Aluzie la complotul în care a pierit Romulus, Titus Livius, I, 16.
- ¹⁰⁵ Cf. XXXIX, 50 și urm.
- ¹⁰⁶ Cf. XLIII, 50 și urm.; despre preocupările lui Caesar de a extinde suprafața Romei, vezi Suetonius, *Caesar*, XLIV.
- ¹⁰⁷ Vezi XLIV, 5.
- ¹⁰⁸ Vezi XLII, 40.
- ¹⁰⁹ Caesar căpătase inviolabilitatea sacrosanctă a tribunilor la începutul anului 44, printr-un decret al Senatului. Vezi mai sus, capitolul 4 la această carte. În fapt, dictatorul își atribuise puterea tribuniciană încă din anul 47. Vezi XLII 20.
- ¹¹⁰ Ultima parte a acestui discurs funebru, atribuit de Dio lui Antonius, se încheie în obișnuita manieră antitetică a lui Dio, cu scopul de a stârni compasiune. Același procedeu retoric, să nu uităm, a fost folosit de Dio și în compoziția despre portretul moral al lui Pompeius, XLII, 5. Despre acest discurs ținut de Antonius, vezi Appian, *Răzb. civile*, II, 146.
- ¹¹¹ Această schimbare în atitudinea plebei, așțată de Antonius, este admirabil descrisă de Appian, în *Răzb. civile* II, 146 și amintită de Plutarh, *M. Antonius*, XIV.
- ¹¹² Cf. Cicero, *Philipp.*, II, 42.
- ¹¹³ Vezi mai sus, nota 19 la această carte; Suetonius, *Caesar*, LXXXV și Plutarh, *Caesar*, LXVIII; Appian, *op. cit.*, și Valerius Maximus, IX, 9.

- ¹¹⁴ „Pe locul acela fu așezat mai întâi un altar, iar acum se află templul lui Caesar însuși, care este cinstit ca un zeu”. Appian, *op. cit.*, 148. Acest act al lui Caesar este amintit, în continuare, de Dio, în LV, 18 și 19.
- ¹¹⁵ Appian, *Răzb. civile*, III, 2 vezi mai departe XLV, 9.
- ¹¹⁶ Vezi mai sus, capitolul 22. Cicero, *Philipp.*, II, 32 și *Philipp.*, I, 13.
- ¹¹⁷ Vezi mai sus, nota 75 la această carte.
- ¹¹⁸ Plutarh, *M. Antonius*, XVI; Appian, *Răzb. civile* III, 13 și urm.; Suetonius, *Augustus*, XXXV și Cicero, *Philipp.*, I, 7; II, 36; V, 4; VII, 5; XII, 5. Vezi, în continuare, XLV, 23 și 41.
- ¹¹⁹ Această informație despre înrudirea prin alianță dintre M. Antonius și Lepidus este dată în exclusivitate de Dio Cassius. Asupra acestei știri istoricul revine însă de două ori în cursul cărții XLVI, 38 și 52. Cele două fiice ale lui Antonius au fost căsătorite una cu Drusus și cealaltă cu L. Domitius Ahenobarbus.
- ¹²⁰ *Pontifex Maximus*, șeful colegiilor pontificale încă de pe vremea regalității, era o funcție rezervată șefului de stat; după răsturnarea regalității, marele pontifex a fost ales de comițiile tribute. Pontificatul suprem era o funcție conferită pe viață și, de obicei, marele pontifex era un om în vârstă, care trecuse prin toate treptele magistraturilor curule. După moartea lui Lepidus, demnitatea de mare pontifex a fost preluată de Augustus și a rămas, în epoca imperială, un privilegiu rezervat împăratului. Dreptul de elecțiune al pontifexului suprem fusese trecut de Caesar pe seama comițiilor tribute; după cum reiese din acest capitol, M. Antonius, ca și Sulla odinioară, a redat colegiilor de pontifici dreptul de a-și alege șeful suprem dar, cum remarcă Dio, „fără să fi îndeplinit nici una dintre prescripțiile legale”. De aceea, Velleius Paterculus, II, 61, menționează că Lepidus a devenit *Pontifex Maximus, furto creatus*.

BIBLIOGRAFIA

folosită pentru redactarea Comentariului la volumul I

1. J. Carcopino, *César în Histoire Romaine*, vol. II, Coll. Glotz, 1937.
2. Idem, *Jules César*, ed. 2, Paris, 1965.
3. Mathias Gelzer, *Caesar, Der Politiker und Staatsmann*, ed. 5, München, 1943.
4. Idem, *Pompeius*, München, 1949.
5. Idem, *M. Licinius Crassus*, RE, XIII, 1926.
6. Idem, *M. Tullius Cicero* (als Politiker), RE, XIII, 1939 (Zweite Reihe).
7. F. Geyer, *Mithridates VI Eupator*, RE, XV, 19.
8. A. Klotz, *Julius Caesar*, RE, XIV, 1917.
9. F. Millar, *A study of Dio Cassius*, Londra, 1964.
10. F. Miltner, *Pompeius*, RE, XXIV, 1952.
11. J. van Ooteghem, *Pompée le Grand, Bâtitteur d'Empire*, Louvain — Paris, 1954.
12. M. Rambaud, *La déformation historique chez César*, ed. 2, Paris, 1966.
13. E. Schwartz, *Cassius*, RE, III, 1897.
14. Idem, *Griechische Geschichtschreiber*, Leipzig, 1958, articolul *Cassius Dio*, p. 414 și urm.
15. R. Syme, *The Roman Revolution*, ed. 3, Oxford, 1960.

CUPRINS

STUDIUL INTRODUCŢIV	5
NOTĂ	23
FRAGMENTE DIN CĂRŢILE I—XXXVI	27
CARTEA XXXVI	181
CARTEA XXXVII	223
CARTEA XXXVIII	269
CARTEA XXXIX	321
CARTEA XL	367
CARTEA XLI	419
CARTEA XLII	471
CARTEA XLIII	519
CARTEA XLIV	565
COMENTARIU	613
Fragmente din cărţile I—XXXVI	615
Cărţile XXXVI—XLIV	679
BIBLIOGRAFIE	821

REDACTOR: ELENA CURTOV
TEHNOREDATOR: FLORICA WEIDLE

COLI DE TIPAR: 51,50 + 4 PLANȘE
TIRAJUL: 5450 EX.

INDICI PENTRU CLASIFICAREA ZECIMALĂ:
BIBLIOTECI MARI 9 (3) BIBLIOTECI MICI 9 (3)
INTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ,
STR. BRASSAI NR. 5-7
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA
COMANDA NR. 197/1973

Let 27